ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ

ଡାକ୍ତର କରୁଣାକର କର

odia.org

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ
ଭୁବନେଶ୍ୱର

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ—୧୦୦୦
୧୯୬୪

ମୁଦ୍ରାକର
ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀକାନ୍ତକୁମାର ରଉତରାୟ
ରଉତରାୟ ପ୍ରେସ
ରଣୀହାଟ, କଟକ—୧

ବିଷୟ-ସୂଚୀ

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରବେଶ	୧
ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମକରଣ	୧
ସରହ ପାଦ	୨୦
ଶବର ପାଦ	୨୬
ଲୁଇପା	୩୦
କାହ୍ନୁପା	୩୫
ଦାରିକ ପାଦ	୪୦
ଭୁସୁକୁ ବା ଶାନ୍ତିଦେବ	୪୨
ତାଡକ ପାଦ	୪୯
କୁକ୍କୁରୀ ପାଦ	୫୦
ବିରୁପ ପାଦ	୫୩
ବୀଣା ପାଦ	୫୫
ଗୁଣ୍ଡରୀ ପାଦ	୫୭
କମ୍ବଳ ପାଦ	୬୦
କଙ୍କଣ ପାଦ	୬୨
ଚାଟିଲ ପାଦ	୬୩
ଜୟନନ୍ଦୀ ପାଦ	୬୫
ଢେଣ୍ଢଣ ପାଦ	୬୬
ଡୋମ୍ବୀ ପାଦ	୬୭
ଧାମ ପାଦ	୬୯
ଭଦେ ପାଦ	୭୦
ମହୀଧର ପାଦ	୭୧

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ଶାସ୍ତ୍ର ପାଠ	୭୨
ବେଦରୁ ଉଦୟ ପ୍ରଚଳନ	୭୭

ଆଶୁର୍ଯ ତର୍ଯାତୟୂର ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟକ ମୁଖବନ୍ଧ

ଧ୍ୱନି ତତ୍ତ୍ୱ	୮୩
ପଦ ବିଭାଗ (ବଚନ)	୯୪
କର୍ତ୍ତୃ କାରକ	୯୬
କର୍ମ କାରକ	୯୯
କରଣ କାରକ	୧୦୪
ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକ	୧୦୬
ଅପାଦାନ କାରକ	୧୦୭
ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି	୧୦୮
ଅଧିକରଣ କାରକ	୧୧୨
ସର୍ବନାମ	୧୧୬
ନାମ୍ ଶବ୍ଦ	୧୨୫
କ୍ରିୟା	୧୨୯
ଅତୀତ କାଳ	୧୩୨
ଭବିଷ୍ୟତ କାଳ	୧୩୮
କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣ	୧୪୦
ସମାପିକା କ୍ରିୟା	୧୪୨
ଶବ୍ଦ ପ୍ରତ୍ୟୟ	୧୪୪
ଇ ବା ଇଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ	୧୪୬
ତଦ୍ଧିତ ପ୍ରତ୍ୟୟ	୧୪୮
ଅବ୍ୟୟ	୧୬୦
ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ	୧୬୧
ଛନ୍ଦ ଓ ଶବ୍ଦ	୧୬୫

ବିଷୟ — ପୃଷ୍ଠା

ଧର୍ମ ୧୭୧
ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ୧୮୪
ତନ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଗ ସାଧନା ୨୨୨
ଚିତ୍ତଶାସ୍ତ୍ରର ଶକ୍ତିବାଦ ୨୮୭

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥ

(ଅନୁବାଦ, ଶବ୍ଦାର୍ଥ, ସମଗ୍ରବାଚ୍ୟ ଏବଂ ପଦଟୀକା ସହିତ)

ଲୁଇପାଦାନାମ୍ ୩୩୫
କୁକ୍କୁରୀ ପାଦାନାମ୍ ୩୪୪
ବିରୁଆ ପାଦାନାମ୍ ୩୫୨
ଗୁଣ୍ଡରୀ ପାଦାନାମ୍ ୩୫୮
ଚାଟିଲ୍ଲ ପାଦାନାମ୍ ୩୬୬
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍ ୩୭୩
କାହ୍ନୁ ପାଦାନାମ୍ ୩୭୯
କମ୍ବଳାମ୍ବର ପାଦାନାମ୍ ୩୮୫
କାହ୍ନୁ ପାଦାନାମ୍ ୩୯୧
କାହ୍ନୁ ପାଦାନାମ୍ ୩୯୬
କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ପାଦାନାମ୍ ୪୦୩
କୃଷ୍ଣ ପାଦାନାମ୍ ୪୦୮
କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ପାଦାନାମ୍ ୪୧୩
ଢେଣ୍ଢଣ ପାଦାନାମ୍ ୪୧୯
ଶାନ୍ତି ପାଦାନାମ୍ ୪୨୫
ମହୀଧର ପାଦାନାମ୍ ୪୩୦
ବୀଣାପାଦାନାମ୍ ୪୩୬
କୃଷ୍ଣବଜ୍ର ପାଦାନାମ୍ ୪୪୧

—ସୂଚି—

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
କୃଷ୍ଣ ପାଦାନାମ୍	୪୪୭
କୁକୁର ପାଦାନାମ୍	୪୫୨
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୪୫୭
ସରହ ପାଦାନାମ୍	୪୬୩
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୪୬୮
ଶାନ୍ତି ପାଦାନାମ୍	୪୭୧
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୪୭୭
ଶବର ପାଦାନାମ୍	୪୮୧
ଲୁଇ ପାଦାନାମ୍	୪୮୮
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୪୯୪
ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ ପାଦାନାମ୍	୪୯୮
ସରହ ପାଦାନାମ୍	୫୦୩
ଢେଣ୍ଢଣ ପାଦାନାମ୍	୫୦୮
ଦାରିକ ପାଦାନାମ୍	୫୧୪
ଭାଦେ ପାଦାନାମ୍	୫୧୮
କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ପାଦାନାମ୍	୫୨୨
ତାଡ଼କ ପାଦାନାମ୍	୫୨୭
ସରହ ପାଦାନାମ୍	୫୩୧
ସରହ ପାଦାନାମ୍	୫୩୭
କାହ୍ନୁ ପାଦାନାମ୍	୫୪୦
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୫୪୫
କାହ୍ନୁ ପାଦାନାମ୍	୫୫୧
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୫୫୫
କଙ୍କଣ ପାଦାନାମ୍	୫୫୯

ଆଶ୍ଚର୍ଯ ଚର୍ଯାଚୟ

ଗ୍ରନ୍ଥପ୍ରବେଶ

ସ୍ୱର୍ଗତ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ୧୯୦୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନେପାଳରୁ କେତେକ ପୁସ୍ତକ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ତହିଁ ଭିତରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲା । ତହିଁର ଦଶବର୍ଷ ପରେ ୧୯୧୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେ ମହାଶୟ ସେହି ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେଗୋଟି ପୁସ୍ତକ ସଙ୍କଳନ କରି ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦର ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ "ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା" ନାମରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡିଏ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶୀର୍ଷ ଭାଗରେ ହଜାର ବର୍ଷ ତଳର ବଙ୍ଗଭାଷା ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ଚର୍ଯାଚର୍ଯବିନିଶ୍ଚୟ ଏହି "ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା" ପୁସ୍ତକର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଅଂଶ । ଚର୍ଯାଚର୍ଯବିନିଶ୍ଚୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବୌଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯମାନଙ୍କର ୪୭ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତମୟ କବିତା ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକାଶକ ମହାଶୟ ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକର ଭାଷାକୁ ପ୍ରାଚୀନ ହଜାର ବର୍ଷ ତଳର ବଙ୍ଗଭାଷା ବୋଲି ଏବଂ ସେହି କବିତାର ଲେଖକ ବୌଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗୀୟ ବୋଲି ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବଙ୍ଗଭାଷାର ଅଙ୍ଗୀଭୂତରେ ପରିଗଣିତ ହୋଇ ପଠିତ ପାଠିତ ହେଉଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମାଲୋଚକ ଓ ଐତିହାସିକମାନେ ମଧ୍ୟ ସେ ମହାଶୟଙ୍କର ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷାକୁ ବଙ୍ଗଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା ବଙ୍ଗଳା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଚର୍ଯାଚର୍ଯ ବିନିଶ୍ଚୟ ନୁହେଁ—ପ୍ରକୃତରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ନାମକରଣ ହେବ ଆଶ୍ଚର୍ଯଚର୍ଯାଚୟ" । ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ଏହି ବିଷୟ ପ୍ରମାଣ କରିଅଛି ଏବଂ ସେହି ଅନୁସାରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ମଧ୍ୟ ନାମକରଣ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି ।

—ସୂଚି—

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
କୃଷ୍ଣ ପାଦାନାମ୍	୪୪୭
କୁକ୍କୁରୀ ପାଦାନାମ୍	୪୫୨
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୪୫୭
ସରହ ପାଦାନାମ୍	୪୬୩
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୪୬୮
ଶାନ୍ତି ପାଦାନାମ୍	୪୭୧
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୪୭୭
ଶବର ପାଦାନାମ୍	୪୮୧
ଲୁଇ ପାଦାନାମ୍	୪୮୮
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୪୯୪
ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ ପାଦାନାମ୍	୪୯୮
ସରହ ପାଦାନାମ୍	୫୦୩
ଢେଣ୍ଢଣ ପାଦାନାମ୍	୫୦୮
ଦାରିକ ପାଦାନାମ୍	୫୧୪
ଭଦେ ପାଦାନାମ୍	୫୧୮
କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ପାଦାନାମ୍	୫୨୨
ତାଡ଼କ ପାଦାନାମ୍	୫୨୭
ସରହ ପାଦାନାମ୍	୫୩୧
ସରହ ପାଦାନାମ୍	୫୩୭
କାହ୍ନୁ ପାଦାନାମ୍	୫୪୦
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୫୪୫
କାହ୍ନୁ ପାଦାନାମ୍	୫୫୧
ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍	୫୫୫
କଙ୍କଣ ପାଦାନାମ୍	୫୫୯

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ

ଗ୍ରନ୍ଥପ୍ରବେଶ

ସ୍ୱର୍ଗତ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ୧୯୦୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନେପାଳରୁ କେତେକ ପୁସ୍ତକ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ସେହି ଭିତରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲା । ତହିଁର ଦଶବର୍ଷ ପରେ ୧୯୧୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେ ମହାଶୟ ସେହି ପୁସ୍ତକ ଭିତରୁ କେତେଗୋଟି ପୁସ୍ତକ ସଙ୍କଳନ କରି ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦର ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ "ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା" ନାମରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡିଏ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶୀର୍ଷ ଭାଗରେ ହଜାର ବର୍ଷ ତଳର ବଙ୍ଗଳାଭାଷା ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟବିନିଶ୍ଚୟ ଏହି "ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା' ପୁସ୍ତକର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଅଂଶ । ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟବିନିଶ୍ଚୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବୌଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ୪୬ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତମୟ କବିତା ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକାଶକ ମହାଶୟ ଏହି କବିତାନିଚୟର ଭାଷାକୁ ପ୍ରାଚୀନ ହଜାର ବର୍ଷ ତଳର ବଙ୍ଗଳାଭାଷା ବୋଲି ଏବଂ ସେହି କବିତାର ଲେଖକ ବୌଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗୀୟ ବୋଲି ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବଙ୍ଗଭାଷାର ଅଙ୍ଗରୂପରେ ଗୃହୀତ ହୋଇ ପଠିତ ପାଠିତ ହେଉଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମାଲୋଚକ ଓ ଲେଖକମାନେ ମଧ୍ୟ ସେ ମହାଶୟଙ୍କର ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷାକୁ ବଙ୍ଗଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା ବଙ୍ଗଳା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ନୁହେଁ—ପ୍ରକୃତରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ନାମକରଣ ହେବ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ" । ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ଏହି ବିଷୟ ପ୍ରମାଣ କରିଅଛି ଏବଂ ସେହି ଅନୁସାରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ମଧ୍ୟ ନାମକରଣ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି ।

ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରାଚୀନ ମତବାଦର ଖଣ୍ଡନ କରି ନୂତନ ମତବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଅଛି । ସେହି ଅନୁସାରେ ଏ ମତବାଦର ସ୍ଥାନ କାଳର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଅଛି । ଉଡ୍ଡୀୟାନ ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମୂଳପୀଠ ଓ ଆଦ୍ୟଭୂମି ଥିଲା । ବୌଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ପ୍ରଥମେ ଉଡ୍ଡୀୟାନରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ପରେ ତାହା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ତିନି ପୀଠରେ ଅର୍ଥାତ୍ କାମାକ୍ଷ୍ୟା ସିରିହଟ୍ଟ ଏବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରିରେ ପ୍ରସାରିତ ଓ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା । ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ଓ ସାଧନାର ମୂଳପୀଠ ଉଡ୍ଡୀୟାନକୁ ଓଡ଼ିଶା ବୋଲି ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଅଛି । ଶୂନ୍ୟବାଦ ଓ ଶୂନ୍ୟସାଧନା ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଥମେ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଶୂନ୍ୟ ସାଧନାର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ଥିଲା । ଦେଶ ବିଦେଶରୁ ଛାତ୍ରମାନେ ନାଳନ୍ଦା ପ୍ରଭୃତି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଉଥିଲେ ବୋଲି ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଅଛି ।

ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ ଶାଖା ଥିଲା । ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ । ବଜ୍ରଯାନ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ସମ୍ବଲକର ଆଧୁନିକ ସମ୍ବଲପୁରର ରାଜା ଥିଲେ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ସୋନପୁର ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଲଙ୍କାପୁର ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ଏହି ଲଙ୍କାପୁରର ରାଜା ଜଳେନ୍ଦ୍ର, ସମ୍ବଲକର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଭଗିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସହଜଯାନକୁ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଥିଲେ । ସହଜଯାନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ମୁଁ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଅଛି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ୍ୟରେ ୨ଟି ଅର୍ଥ ରହିଅଛି । ଗୋଟିଏ ଲୌକିକ ଅର୍ଥ ଆଉଟି ପାରମାର୍ଥିକ ଅର୍ଥ । ସେଥିପାଇଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ସଂସ୍କୃତ ଟୀକାକାର ଏହି ଭାଷାକୁ ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷା ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ପାରମାର୍ଥିକ ଅର୍ଥକୁ ଲକ୍ଷ କରି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି

କରିବାର କଥା ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । ମୁଖବନ୍ଧରେ 'ଶ୍ରୀଚକ୍ର ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏହାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଇଅଛି । 'ଶ୍ରୀଚକ୍ର ସମ୍ଭାଷଣା' ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଚଳି ଆସୁଛି । ଆଜିକାଲି ଏହି ଲୁପ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଧର୍ମ—ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ବୋଲି ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ପ୍ରମାଣିତ କରିଅଛି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଲେଖକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ । ଏହି ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ଭାବଧାରାର ପରମ୍ପରା ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଆଜପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଭାବରେ ରହିଅଛି ବୋଲି ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ନିଃସନ୍ଦେହଭାବରେ ପ୍ରମାଣ କରିଛି । ବିଶେଷତଃ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଭାବଧାରା ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣଭାବରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାଲାଗି ମୁଁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରୁ ସମଭାବ ପଦ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିପଦ୍ୟର ଶେଷରେ ଯଥାସମ୍ଭବ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଅଛି ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଭାଷା ହଜାର ବର୍ଷ ତଳର ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଏବଂ ପଦ୍ୟର ଲେଖକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଅଛି । ସେଥିଲାଗି ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧକୁ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛି । ୧—ଇତିହାସ ବିଷୟକ । ୨—ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ-ବିଷୟକ । ୩—ଧର୍ମ-ବିଷୟକ । ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ଇତିହାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏବଂ ଧର୍ମଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରିଅଛି ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଅଛି ଯେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷା ଓଡ଼ିଆ ଥିଲା ଏବଂ ତହିଁର ଲେଖକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଜାତ ହୋଇଥିଲା ।

ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଭାଷା ହଜାରେ ବର୍ଷ ତଳର ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଥିବାରୁ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଙ୍କ୍ତିର ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କରିତାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଙ୍କ୍ତି ପରେ ପରେ ଦେଇଅଛି । ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥର ସଂସ୍କୃତ ଟୀକା ଥିଲା । ତା ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଯେମିତି ରହିଅଛି ।

କିନ୍ତୁ ପଦଂର ଭାବ ଅତି ଦୁରୂହ ଥିବାରୁ ମୁଁ ତହିଁର ସରଳାର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନ ଓ ଟିପ୍ପଣୀ ଭାବରେ କରିଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତାର ଶେଷରେ ପାଦଟୀକାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦର ଇତିହାସ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ବିଶେଷ ଭାବରେ ଚର୍ଚ୍ଚା ବା ଆଲୋଚନା ହୋଇନାହିଁ । ମୋର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ—ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଶେଷ-ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହେଲେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଆଦିମ ଅବସ୍ଥାର ଇତିହାସ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ଧର୍ମର ଇତିହାସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋକ ପ୍ରଦାନ କରିବ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷା, ସଭ୍ୟତା ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପର ପରିଚୟ ମିଳିବ ।

ପ୍ରମାଣ ଭାବରେ ଉଦ୍ଧୃତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ସୂଚୀ ମୂଳରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ଗ୍ରନ୍ଥପରିଚୟ

ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ଖ୍ରୀ: ୧୯୦୭ରେ ନେପାଳରୁ ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ନାମରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡିଏ ପାଇଥିଲେ । ତାହାର ଦଶବର୍ଷ ପରେ ଖ୍ରୀ. ୧୯୧୬ରେ ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦ୍‌ର ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ସେ ମହାଶୟ ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା ନାମରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡିଏ ହଜାର ବର୍ଷ ତଳର ବଙ୍ଗଳା ଭାଷା ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ଏହି ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା ନାମକ ପୁସ୍ତକର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ । ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ ବିନିଶ୍ଚୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବୌଦ୍ଧ-ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ୫୦ଟି ସଙ୍ଗୀତମୟ କବିତା ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକାଶକ ମହାଶୟ ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକର ଭାଷାକୁ ବଙ୍ଗଭାଷା ବୋଲି ଓ କବିମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗୀୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହିଦିନଠାରୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବଙ୍ଗଭାଷାର ଅଙ୍ଗରୂପରେ ଗୃହୀତ ହୋଇ ଆସିଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମାଲୋଚକ ଓ ଲେଖକମାନେ ମଧ୍ୟ ସେ ମହାଶୟଙ୍କର ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷାକୁ ପ୍ରାଚୀନ ବଙ୍ଗଳା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି ; କିନ୍ତୁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ନୁହେଁ । ପ୍ରକୃତରେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ହେବ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ । ମୁଁ ଏ ବିଷୟ ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଅଛି ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷା ହଜାର ବର୍ଷ ତଳର ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥର କବିମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କବି ଥିଲେ ବୋଲି ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଅଛି । ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଦୁଇଶାଖା ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଏବଂ ସେହି ଭାବଧାରାର ପରମ୍ପରା ଓଡ଼ିଆରେ ଅଦ୍ୟାପି ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ-ଭାବରେ ରହିଅଛି ବୋଲି ମୁଁ ମୁଖବନ୍ଧରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଅଛି ।

ଏ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି ହୋଇଅଛି, ଯଥା—(୧) ମୁଖବନ୍ଧ ଓ (୨) ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥ । ମୁଖବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ୩ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଯଥା— (୧) ଇତିହାସ-ବିଷୟକ (୨) ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ-ବିଷୟକ (୩) ଧର୍ମ-ବିଷୟକ । ମୁଁ ଏହି ମୁଖବନ୍ଧରେ ଇତିହାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏବଂ ଧର୍ମ-ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷା ଓଡ଼ିଆ ଥିଲା, ଲେଖକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଓ ସେ ଧର୍ମ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିଅଛି ।

ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଭାଷା ହଜାର ବର୍ଷ ତଳର ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଥିବାରୁ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତିର ଆକ୍ଷରିକ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସେହି କବିତାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତିର ପରେ ପରେ ଦେଇଅଛି । ମୂଳ-ଗ୍ରନ୍ଥର ସଂସ୍କୃତ ଟୀକା ଥିଲା । ତା ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ସେହିପରି ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ପଦ୍ୟର ଭାବ ଅତି ଦୁରୂହ ଥିବାରୁ ମୁଁ ତହିଁର ବିଶଦ ଅର୍ଥ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କରିଅଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ବୌଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଭାବଧାରା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାଲାଗି ମୁଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରୁ ସମଭାବ ପଦ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତି-ପଦ୍ୟର ଶେଷରେ ଯଥା ସମ୍ଭବ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଅଛି । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦର ଇତିହାସ ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତା ଶେଷରେ ପାଦଟୀକାରେ ଦେଇଅଛି । ଏହି ପ୍ରମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ୭ମ ଓ ୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ବୋଲି ଦୃଢ଼ଭାବରେ ପ୍ରମାଣ କରିଅଛି ।

ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଶେଷ ଭାବରେ ଚର୍ଚ୍ଚା ବା ଆଲୋଚନା ହୋଇନାହିଁ । ମୋର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହେଲେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଆଦିମ ଅବସ୍ଥାର ଇତିହାସ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ଧର୍ମର ଇତିହାସ-ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋକ ପ୍ରଦାନ କରିବ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷା-ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପର ଧାରା ମିଳିବ । ଇତି ।

ଗ୍ରନ୍ଥକାର

—ପ୍ରମାଣ ରୂପରେ ଉଦ୍ଧୃତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ସୂଚୀ ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥ-ମାନଙ୍କର ସାଙ୍କେତିକ ଚିହ୍ନ—

(ଅ)

୧। ଅଦ୍ୱୟ ସିଦ୍ଧି (ଅ:ସି)
୨। ଅମରକୋଷ (ଅମର)
୩। ଅଦ୍ୱୟବଜ୍ରସଂଗ୍ରହ (ଅ:ସ:)
୪। ଅବଧୂତ ଗୀତା (ଅ:ଗୀ:)
୫। ଅଣାକାର ସଂହିତା (ଅ:ସଂ:)
୬। ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଭଜନ
୭। ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ
୮। ଅଭିନବ ବେଣୀସଂହାର
୯। ଅଭିନବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ
୧୦। ଅଥର୍ବ ବେଦ

(ଆ)

୧୧। ଆନନ୍ଦ ଲହରୀ (ମହୀଶୂର ମୁଦ୍ରିତ)

(ଈ)

୧୨। ଈଶାଦ୍ୟଷ୍ଟୋତ୍ତର ଶତୋପନିଷଦ୍

(ଉ)

୧୩। ଉତ୍ତର ରାମ ଚରିତ (ଉ:ଚ) (ମଧୁସୂଦନ ଅନୁବାଦିତ)

(ଋ)

୧୪। ଋଗ୍ବେଦ
୧୫। ଏକାଦଶସ୍କନ୍ଧ ଭାଗବତ (ଏ.ଭା.)
୧୬। ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୋଷ (ଓ. ଭା.)
୧୭। ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ (ବିନାୟକ ମିଶ୍ର)
୧୮। ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ—ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ
୧୯। ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର କ୍ରମ ପରିଣାମ—ପ. ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ

୨୦ । କୋଣାର୍କ (କ)
୨୧ । କୃଷ୍ଣସିଂହ ମହାଭାରତ (କୃ. ମ)
୨୨ । କବିଶେଖର ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଚମ୍ପୂ (କ. ଚ)
୨୩ । କାତ୍ୟାୟନ ବ୍ୟାକରଣ
୨୪ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ (କ. ସ)
୨୫ । କେଶବ କୋଇଲି
୨୬ । କର୍ପୂର ମଞ୍ଜରୀ (କ. ମ.)
୨୭ । କବିର
୨୮ । କାରଣ୍ଡ ବ୍ୟୂହ
୨୯ । କୃତ୍ତିବାସ ରାମାୟଣ
୩୦ । କବୀର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ
୩୧ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ
୩୨ । କୃଷ୍ଣସିଂହ ମହାଭାରତ—ବିରାଟ ପର୍ବ
୩୩ । ,, —ବନପର୍ବ
୩୪ । କେନୋପନିଷଦ୍
୩୫ । କଠୋପନିଷଦ୍
୩୬ । କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ତନ୍ତ୍ର

(ଗ)

୩୭ । ଗୁପ୍ତଗୀତା (ଗୁ. ଗୀ)
୩୮ । ଗୋରକ୍ଷ ସଂହିତା
୩୯ । ଗୋରକ୍ଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂଗ୍ରହ
୪୦ । ଜ୍ଞାନଚୂଡ଼ାମଣି (ଜ୍ଞା. ଚୂ)
୪୧ । ଜ୍ଞାନ ସିଦ୍ଧି (ଜ୍ଞା. ସି)
୪୨ । ଗୁପ୍ତ ଚୂଡ଼ାମଣି
୪୩ । ଗୁହ୍ୟ ସମାଜ ତନ୍ତ୍ର
୪୪ । ଗୀତା ପ୍ରବେଶ (ଗୀ. ପ୍ର)
୪୫ । ଜ୍ଞାନ ସାଗର (ଜ୍ଞା. ସା.)
୪୬ । ଗଙ୍ଗାଧର ଶଙ୍କର ଭଜନ (ଗ. ଶ. ଭ)

୪୭ । ଗୋବିନ୍ଦ ଶଙ୍କର ଭଜନ (ଗୋ. ଶ. ଭ)
୪୮ । ଗଣ୍ଡ ବ୍ୟୂହ
୪୯ । ଘେରଣ୍ଡ ସଂହିତା (ଘ)
୫୦ । ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ (ଚ. ପ.) (ଚ)
୫୧ । ଚତ୍ରଗପ- କଳବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ (ଚି. କ.)
୫୨ । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା— (ଚ. ଭା.)
୫୩ । ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟବିନିଶ୍ଚୟ (ଚ. ଚ. ବି.)
୫୪ । ଚକୁଳିଆ ପଣ୍ଡା ଗୀତ
୫୫ । ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ (ଚ. ଭା.)
୫୬ । ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଭଜନ (ଚ. ଭ.)
୫୭ । ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ (ଚ. ଚ. ମୃ.)
୫୮ । ଚଣ୍ଡୀ-ଶମ୍ଭାଦ ସୂକ୍ତ (ଚ. ଶ. ସୂ.)
୫୯ । ଛବଣ ପଟଳ (ଛ)
୬୦ । ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦ
୬୧ । ଜଗୁକୃଷ୍ଣ ଭଜନ (ଜ. ଭ) (ଜ)
୬୨ । ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ (ଜ. ଚ)
୬୩ । ଡ଼ିଗଡ଼ିମାଳି (ଡ଼ି)
୬୪ । ଡମ୍ବୁ ସମ୍ଭବ (ଡ)
୬୫ । ଢୁଳାଭିଣା (ଢୁ. ଭି.)
୬୬ । ତେଜବିନ୍ଦୁ ଉପନିଷଦ୍
୬୭ । ତୈତ୍ତିରୀୟୋପନିଷଦ୍
୬୮ । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା (ଦ)
୬୯ । ଦେଉଳ ତୋଳା
୭୦ । ଦାଣ୍ଡି ରାମାୟଣ (ଦା. ରା.)
୭୧ । ଦଶମସ୍କନ୍ଧ ଭାଗବତ (ଦ. ଭା.)
୭୨ । ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ ଭଜନ (ଦୀ. ଭ.)
୭୩ । ଧଲ୍ଲଦେଶୁ
୭୪ । ଦେବୀସୂକ୍ତ

୭୫ । ଦେବଗୀତା
୭୬ । ଦେଶବ୍ଦଭବତ
୭୭ । ଧର୍ମ ଗୀତା (ଧ)
୭୮ । ନୃସିଂହ ପୁରାଣ (ନୃ. ପୁ.) (ନ)
୭୯ । ନିର୍ଗୁଣ ମହାତ୍ମ୍ୟ (ନି. ମ.)
୮୦ । ପବନଚୋରସ୍ୱରକ୍ଷ (ପ)
୮୧ । ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତ (ପ୍ରେ. ପ.)
୮୨ । ପ୍ରାକୃତ ବ୍ୟାକରଣ (ପ୍ରା. ବ୍ୟା.)
୮୩ । ପ୍ରାକୃତ ପିଙ୍ଗଳ (ପ୍ରା. ପି.).
୮୪ । ପ୍ରେମ ସୁଧାନିଧି (ପ୍ରେ. ସୁ.)
୮୫ । ପ୍ରାକୃତ ପ୍ରକାଶ (ପ୍ରା. ପ୍ର.)
୮୬ । ପ୍ରବନ୍ଧ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର (ପ୍ର. ପୂ.)
୮୭ । ପଞ୍ଚସଖା ଭଜନ (ପ.ଭ.)
୮୮ । ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା (ପ୍ର.ପା.)
୮୯ । ପାତଞ୍ଜଳ ଦର୍ଶନ
୯୦ । ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ ସିଦ୍ଧି (ପ୍ର.ସି.)
୯୧ । ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତା (ପ୍ରେ.ଭ.ବ୍ର.ଗୀ.)
୯୨ । ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ ବିନିଶ୍ଚୟ (ପ୍ର.ବି.)
୯୩ । ପବନ ଗୀତା (ପ.ଗୀ.
୯୪ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଚନ୍ଦ୍ରିକା (ପୁ.ଚ.)
୯୫ । ପଞ୍ଚସ୍କନ୍ଧ ଭାଗବତ (ପ.ଭା.)
୯୬ । ପ୍ରଣବ ଗୀତା (ପ୍ର.ଗୀ.)
୯୭ । ପରଶୁରାମ ଷଟ୍ଚକ୍ରଭେଦ ଭଜନ
୯୮ । ପଞ୍ଚଦଶୀ—ବିଦ୍ୟାରଣ୍ୟ ସ୍ୱାମୀ
୯୯ । କଳାବତୀ
୧୦୦ । ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା (ବୌ.ଗା.ଦୋ.) (ବ)
୧୦୧ । ବଜ୍ରସୂଚି ଉପନିଷଦ୍ (ବ.ଉ.)
୧୦୨ । ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦ୍ ପତ୍ରିକା ୧୩୩୮

୧୦୩ । ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି (ବି:ଚି:)
୧୦୪ । ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ (ବୈ:ବି:
୧୦୫ । ବେତାଳ ପଞ୍ଚବିଂଶତି (ବେ:ପ:)
୧୦୬ । ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା
୧୦୭ । ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା (ବ୍ର:ସଂ)
୧୦୮ । ବୃହନ୍ନାରଦୀୟତନ୍ତ୍ର
୧୦୯ । ବଧ୍ୟାବଙ୍ଗ ସୂକ୍ତ
୧୧୦ । ବାମକେଶ୍ୱର ତନ୍ତ୍ର
୧୧୧ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ (ବା:ରା:)
୧୧୨ । ବ୍ରହ୍ମ ନିରୂପଣ ଗୀତା (ବ୍ର:ନି:)
୧୧୩ । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ (ବ୍ର:ଭୂ:)
୧୧୪ । ବ୍ରହ୍ମ ଶାଙ୍କୁଳ (ବ୍ର:ଶା:)
୧୧୫ । ବସନ୍ତ ଚବ (ବ:ଚ:)
୧୧୬ । ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ୍ (ବୃ:ଉ:)
୧୧୭ । ବେଦାନ୍ତ ସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା (ବେ:ସା.ଗୁ.ଗୀ.)
୧୧୮ । ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭ ପୁରାଣ (ବି·ଗ·ପୁ·)
୧୧୯ । ବୃହତ୍ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ ପୁରାଣ
୧୨୦ । ବ୍ରହ୍ମଗୀତା (ବ୍ର.ଗୀ·)
୧୨୧ । ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ (ଭା.ତ.)
୧୨୨ । ଭାଷାର ଇତିହାସ—ସୁକୁମାର ସେନ
୧୨୩ । ଭଜନସାର୍
୧୨୪ । ଭଜନ-ଭୀମଭୋଇ (ଭ·ଭୀ·)
୧୨୫ । ଭାଗବତ—ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ
୧୨୬ । ଭୀମଭୋଇ ଭଜନ
୧୨୭ । ଭାଷାକୋଷ (ଭା·କୋ.)
୧୨୮ । ଭକ୍ତଜନମନମୋହନ
୧୨୯ । ଭଜନ
୧୩୦ । ଭଗବଦ୍ ଗୀତା

୧୩୧ । ମୈତ୍ରୀ ଉପନିଷଦ୍ (ମ)
୧୩୨ । ମୃଚ୍ଛକଟିକ
୧୩୩ । ମନବୋଧ ଚଉତିଶା (ମ.ଚ.)
୧୩୪ । ମଲ୍ଲାପାଣା
୧୩୫ । ମୁଣ୍ଡକ ଉପନିଷଦ୍
୧୩୬ । ମାଧ୍ୟମିକ ବୃତ୍ତି
୧୩୭ । ମହାଭାରତ—(ଆଦି)— ସାରଳାଦାସ
୧୩୮ । ମହାଭାରତ—(ମଧ୍ୟ)— ,,
୧୩୯ । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ—(ମା.ପୁ.)
୧୪୦ । ମୁକ୍ତିଗୀତା
୧୪୧ । ମୁକ୍ତିକୋପନିଷଦ୍
୧୪୨ । ମୁଣ୍ଡମାଳାତନ୍ତ୍ର
୧୪୩ । ଯୋଗକୁଣ୍ଡଳୀ ଉପନିଷଦ୍ (ଯୋ)
୧୪୪ । ଯୋଗଚିନ୍ତାମଣି (ଯୋ.ଚି)
୧୪୫ । ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ଦାଣ୍ଡଧୂଆ (ଯୋ.ଦା.)
୧୪୬ । ଯୋଗ ବିବରଣ
୧୪୭ । ଯୋଗସାର
୧୪୮ । ଯୋଗବାଶିଷ୍ଠ ରାମାୟଣ
୧୪୯ । ଯୋଗିନୀ ତନ୍ତ୍ର
୧୫୦ । ରସକଲ୍ଲୋଳ (ର.କ.) (ଦ)
୧୫୧ । ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ (ର.ମ.)
୧୫୨ । ରାମାୟଣ—ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ (ରା.ଉ.)
୧୫୩ । ରସିକ
୧୫୪ । ରାଧୁ ଦାସ ଭଜନ (ରା.ଭ.)
୧୫୫ । ରାଧାମୃତ ଗୀତା (ରା.ଗୀ.
୧୫୬ । ରତ୍ନପାଦୁକା
୧୫୭ । ରାମଗୀତା (ରା.ଗୀ)
୧୫୮ । ରୁଦ୍ରୀ କଣ୍ଠାବଳୀ

୧୫୯ । ରସ ବିନୋଦ (ର.ବ.)
୧୬୦ । ରୁଦ୍ରସୁଧାନିଧି (ରୁ.ସୁ.)
୧୬୧ । ରଘୁବଂଶ
୧୬୨ । ଶିବ ସଂହିତା (ଶି.ସଂ.) (ଶ)
୧୬୩ । ଶିବବୋଧ ଗୀତା
୧୬୪ । ଶଙ୍କରଦେବ ଭଜନ (ଶ.ଦେ.ଭ.)
୧୬୫ । ଶିବଚରିତ
୧୬୬ । ଶାସ୍ତ୍ରାନ୍ତର
୧୬୭ । ଶଚୀଦେଶା
୧୬୮ । ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱେତ ଉପନିଷଦ୍
୧୬୯ । ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦ
୧୭୦ । ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ
୧୭୧ । ଶବ୍ଦକଳ୍ପଦ୍ରୁମ
୧୭୨ । ସାଧନମାଳା ୧ମ ଭାଗ (ସା.ମା.) (ସ)
୧୭୩ । ,, ୨ୟ ଭାଗ (ସା.ମା.)
୧୭୪ । ସାରଳା ମହାଭାରତ ସଭାପର୍ବ (ସା.ମ.ସ.)
୧୭୫ । ସାରଳା ମହାଭାରତ—ସ୍ୱର୍ଗପର୍ବ (ସା.ସ୍ୱ.)
୧୭୬ । ,, ,, —ଉଦ୍ୟୋଗ (ସା.ଉ.)
୧୭୭ । ସମ୍ପଦ—ସାରଳାଦାସ
୧୭୮ । ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତା—(ଶୂ.ସଂ)
୧୭୯ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରିକା (ସି.ଚ.)
୧୮୦ । ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଯୋଗ
୧୮୧ । ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ
୧୮୨ । ସର୍ବଦର୍ଶନସଂଗ୍ରହ
୧୮୩ । ସହଯୋଗ ଚନ୍ଦ୍ରିକା
୧୮୪ । ସୁଧାଳଙ୍କାର
୧୮୫ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଭଜନ (ସ୍ୱ.ଭ.)
୧୮୬ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ନିଦେଶ ଗୀତା (ସୂ.ନି.)

୧୮୭ । ସୂକ୍ତ ରତ୍ନାମଣି
୧୮୮ । ସିଦ୍ଧି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପଦ୍ଧତି
୧୮୯ । ସପ୍ତଦଶ ମଣ୍ଡଳ
୧୯୦ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଲହରୀ
୧୯୧ । ଷଡ୍‌ଭୁଜା ଚନ୍ଦ୍ରିକା (ଷ.ଚ.) (ତ)
୧୯୨ । ହଠଯୋଗ ପ୍ରଦୀପିକା (ହ.ପ୍ର) (ହ)
୧୯୩ । ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ (ଚୈ.ଭା.)
୧୯୪ । ଦେବବନ୍ଦ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର (ଦେ.ବ.ଚ.)
୧୯୫ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା ଇତିହାସ
୧୯୬ । ଲିଙ୍ଗ ପୁରାଣ (ଲି)

English

(A)

197. Ancient India as Described by ptolemy.

198. A Geologists contributton to the History of Ancient India Antiquary Vol. XIII—V. Ball.

199. An Introduction to Budhist Esoterism.

200. Aspects of Mahajana Budhism and its relation to Hinajana By N. Dutt.

201 Archeological Survey No. 44—Exploration in Orissa, 1930.

202. Archeological Survey No. 44—University Vol.

(B)

203. Budhist Mystic songs.

204. B. Stan Tangyur Cordier.

205. Book of Revealation.

(C)

206. Constructive Survey of Upanishadic Philosophy —Ranade.

207. Comparative grammar Vol. II.—J. Beares.

208. Catalogue of du fands Tibetan Vol. II. cordier.

209. Cultural Heritage of India Vol. II.

210. Cultural Heritage of India Vol. I.

(D)

211. Dr. Old Field's Nepal.

(E)

212. Encyclopaedia Britanica (9th Ed)—Charles Lycall.

213. Encyclopedia of Religion and Ethics.

214. Eiclesiasres (The song of Songs)

215. Epigrephica Indica.

(G)

216. Green Wedel.

217. Gaudian Grammar—Hoernb.

(H)*

218. History of Bengal—R. C. Mazumdar.
219. History of Bengal—(Dacca (university)
220. Hindi Grammar—Kelicgg.
221. History of Early Dynastics of Andhra Desa B. V. Rao.
222. History of Brajaboli literature—S. Sen

(I)

223. Indian Historical quarterly Vol. XI
224. Introduction to Sadhana. Vol. I.
225. Introduction to Sadhana. Vol. II.
226. Indian Historical quarterly. Vol. II..
227. Introduction to materials for critical study of the Bengali charypada and Begining.
228. Introduction to Budhist Esotorism
229. Indian Historical quaterly Vol. .VI, 1930
230. Journals of the Assam Research society Vol. V

(J)

231. J. A. O. S.—1909
232 J. A. S. B—1895

(L)

233. Lamaissm—L. A. Wadel

(M)

234. Modern Budhism and its followers in Orissa
235. Mystic Tales of Lama Taranath.
236. Manual of Budhism—Dr. Kerins

(O)

237. Orissa in the making—B. C. Mazumdar.
238. Origin and Development of Bengali Language.

(P)

239. Prakrit Prakash—P. Schel.
240. Pali Gramomar by Muller,

241. R. D. Bauery's History of Orissa, Vol. I.
242. Rigveda—Wilson.

(S)

243. Serpent Power—A. Avalon.
244. S. E. Dictionery
245. Schiefner's Translation of Taranath.
246. Sir John Woodroffe.
247. Sir John Marshall's Indus civiliation.
248. Tibetan Yoga & Secret Doctrines.
249. Taranath.
251. Two Vajrayana works.
252. Taranath's Account, the journal of the Deppt. Of W. Hirs, Cal. uni Vol. 1

(V)

254. Vedic Grammar.
255. Vaishanavism, Saivaism and minor Religion

(W)

256. Wilson's Philological tectures—Bhandarkar
257 William Morris.

(Z)

258. Zend—A, V, Coir, S, B, E,

ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମକରଣ

ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟଙ୍କ ସମ୍ପାଦକତ୍ୱରେ ୧୩୨୩ ସାଲରେ (୧୯୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ) ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତକ ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ—ପରିଷଦପକ୍ଷରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପୁସ୍ତକଟିରେ ଅନେକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥ ରହିଅଛି । ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥଖଣ୍ଡିକର ନାମ ସେ ଦେଇଛନ୍ତି "ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ-ବିନିଶ୍ଚୟ" । ଶାସ୍ତ୍ରୀମହାଶୟ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ଏହି ନାମ କେଉଁଠାରୁ ପାଇଲେ, ତାହାଙ୍କ ଓ କପରି ସେ ଏହି ନାମକରଣ ଗ୍ରହଣ କଲେ, ତହିଁର ଆଭାସ ମଧ୍ୟ ତାହାର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ବୋଧହୁଏ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ଯେଉଁ ମୂଳପୋଥିରୁ ବା ପୋଥିରୁ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପ୍ରକାଶ କଲେ, ତହିଁରେ ଏହିପରି ନାମ କରଣ ଦେଖିଥିବେ । ସେହି ଅନୁସାରେ ସେ ପୁସ୍ତକଟିର ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି "ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ-ବିନିଶ୍ଚୟ" (୧) ଚର୍ଯ୍ୟର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଆଚରଣୀୟ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏବଂ ଅଚର୍ଯ୍ୟର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଅନାଚରଣୀୟ ଓ ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ସୁତରାଂ ଧର୍ମସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏବଂ ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଥାଏ, ସେ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ ବିନିଶ୍ଚୟ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକାଶିତ ଏହି ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ-ବିନିଶ୍ଚୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଧର୍ମସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଧିନିଷେଧ ବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟାକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିଷୟର ଆଦୌ ଆଲୋଚନା ହୋଇନାହିଁ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କେବଳ କେତେକ ବୌଦ୍ଧଗାନ ରହିଅଛି । ତହିଁରେ ବୌଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଓଡ଼ିଆ ଅପଭ୍ରଂଶ ଭାଷାରେ ରଚିତ । ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର

---

୧ ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ ବିନିଶ୍ଚୟ by M. M. H. Sashtri page 1.

ଭାଷାଙ୍କୁ ଫଳାରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ବଙ୍ଗଭାଷା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପ୍ରାଚୀନ ବଙ୍ଗଭାଷାରେ ରଚିତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ଆସିଅଛି । ଏହି ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ-ବିନିଶ୍ଚୟ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ସଂସ୍କୃତ ଟୀକା ମଧ୍ୟ ତହିଁ ସହିତ ରହିଅଛି । ସେହି ଟୀକାରେ ଏହି ନାମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ଏହି ଟୀକାକାର "ଅଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ" ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯଥା—
"ଶ୍ରୀଲ ପ୍ରତିଦଶାବଧିଶ୍ରୀରତିଗୋଽପ୍ୟାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟେ । ସଦ୍‌ବର୍ତ୍ମ ବିଗମାନୁ-ନିର୍ମଳଗିରାଂ ଟୀକାଂ ବିଧାସ୍ୟେ ସ୍ଫୁଟଂ ।" "ସାଧୁମାର୍ଗର ବୋଧନଶ୍ରୀ ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଲୁଇ ପାଦ ପ୍ରଭୃତି ସିଦ୍ଧଙ୍କ ରଚିତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ସ୍ଫୁଟଭାବରେ ନିର୍ମଳ ବାକ୍ୟରେ ଟୀକା କରୁଅଛି ।" ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ଯେ, ଟୀକାକାରଙ୍କ ମତରେ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ହୋଇଅଛି "ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ ।"

ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟସମୂହ । ସେହି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମାନ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷାରେ ଲୌକିକ ପାରମାର୍ଥିକ ଭାବରେ ଦୁଇ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ବିସ୍ମୟ ଓ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଭାବର ଉଦ୍ରେକ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ଯଥା ନାମ ହେଉଛି—"ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ" । କର୍ଡ଼ିଅରଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀର "ଚର୍ଯ୍ୟାଦୋହା କୋଷଗୀତିକା । ଦୋହଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତିକା ଦୃଷ୍ଟି" ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ନାମ ସହିତ ତୁଳନା କଲେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ନାମ "ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ" ହୋଇଥିବ (୧) ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମ୍ଭାବନା ହୋଇଥାଏ । ବିଧୁଶେଖର ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଏହି ବିଷୟ ପ୍ରମାଣିତ କରିଛନ୍ତି । (୨) ପ୍ରବୋଧଚନ୍ଦ୍ର ବାଗ୍‌ଚି ମହାଶୟ ନେପାଳଦରବାର ଗ୍ରନ୍ଥ ରକ୍ଷିତ ମୂଳପୋଥି ଖଣ୍ଡିଏ ପାଠକରି ଦେଖିଛନ୍ତି ଯେ ସେଥିରେ ଚର୍ଯ୍ୟା-ଚର୍ଯ୍ୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ବୋଲି ନାମ ରହିଅଛି ।

---

୧ । Cordier—Catalogue du funds Tibetan Vol. II p. 23 and 47.

୨ । Indian Historical quarterly vol III 1930. Vol. I p 169 to 171

କିନ୍ତୁ ସେ ମତ ମ ଟୀକା ଅବଲମ୍ବନ କରି କହିଛନ୍ତି ଯେ—ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ "ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ-ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ" ହୋଇପାରେ ଏବଂ "ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟବିନିଶ୍ଚୟ" ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ ।

ବାଗ୍‌ଚି ମହାଶୟ ଏବଂ ମଣୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ବସୁ ମହାଶୟ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ନାମକରଣ କରିଛନ୍ତି "ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ" । (୧) (୨) ବଙ୍ଗୀୟ ବୈଷ୍ଣବ କବିତାରେ "ପଦ" ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ବାଗ୍‌ଚି ଓ ବସୁ ଉକ୍ତ ବଙ୍ଗୀୟ—ଲେଖକଗଣ ସେହି ବୈଷ୍ଣବ କବିତାର ଆଦର୍ଶରେ ବୌଦ୍ଧ କବିତାରେ ମଧ୍ୟ "ପଦ" ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରି ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ ନାମ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏହି ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ ନାମ ପ୍ରଦାନ କରି ସେମାନେ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ବଙ୍ଗଦେଶର କବିତା ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ କାରଣପାଇଁ ଏବଂ ଟୀକାକାରଙ୍କ ପ୍ରମାଣ ଅନୁସାରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟିର ନାମ କରଣ ରଖିଅଛି "ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ"

ସାଧନମାଳାରେ ବୌଦ୍ଧ ବଜ୍ରଯାନସମ୍ପ୍ରଦାୟର ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାର ଗୁଡ଼ିକେତେ ପୀଠର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ! ଯଥା—(୧) ଉଡ୍ଡିୟାନ (୨) ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରି (୩) କାମାଖ୍ୟା (୪) ସିରିହଟ୍ଟ (୩) । ଡାକ୍ତର ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତରେ ଶେଷ ଦୁଇଟି ପୀଠର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ନିଶ୍ଚିତଭାବରେ ହୋଇଅଛି । ଦୁଇଟିଯାକ ସ୍ଥାନ ଆସାମ ପ୍ରଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ । କାମାଖ୍ୟା ବର୍ତ୍ତମାନ କାମାଖ୍ୟା ବା କାମରୂପ ନାମରେ ପରିଚିତ, ଏବଂ ଏହା ଆସାମର ରାଜଧାନୀ ଗୌହାଟିର ଅଳ୍ପ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ । ସିରିହଟ୍ଟକୁ ଆଧୁନିକ ସିଲହଟ୍ଟ ରୂପେ ଅନେକ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ପୀଠର

1. Introduction to materials for a critical Edition of the old Bengali caryapada. P.7

୨ ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ Edited by ମଣୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ବସୁ M. A.

୩ । ସାଧନମାଳା—Vol. II. 453. 455

ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିଷୟରେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ଓ ଯୁକ୍ତି ଉତ୍‌ଥାପନ କରି ନାନାପ୍ରକାରର ଅନୁମାନ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ପୁଣ୍ୟ ପୀଠ ଭାରତରେ ୧ମ ପୀଠ ଉଡ୍ଡୀୟାନର ଉଲ୍ଲେଖ ବିଶେଷ ଭାବରେ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଉଡ୍ଡୀୟାନ ପୀଠକୁ କେହି କେହି ଉଡ୍ଡିୟାନ କେହି କେହି ଓଡ଼ିୟାନ, କେହି କେହି ଓଡ୍ରୟାନ ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଲେଖିଥାନ୍ତି । ସିଲ୍‌ଭାନ୍ ଲେଭି(M. Sylvan leveri)ଓଡ଼ିୟାନକୁ ଖାସ୍‌ଗଡ଼ (khash garh) କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ନିରୂପଣ କରି ଅଛନ୍ତି । (୧) ୱାଡ୍ଡେଲ ସାହେବ (L A waddel) ସ୍ୱାଟ୍ ଉପତ୍ୟକାର (the swat valley) ଉଦ୍ୟାନ ପ୍ରଦେଶକୁ ଓଡ଼ିଯାନ ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । (୨)ନଳିନୀନାଥ ଦାସଗୁପ୍ତ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ନାଥ ମହାଶୟ (Mr. R. M. Nath) ପ୍ରାଚୀନ ଉଡ୍ଡିୟାନକୁ ଆସାମର ହୋଜେଇ (hojai) ବା ଓଦେଇ ସ୍ଥାନରୂପେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ମତରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ଅବସ୍ଥିତ । ଡାକ୍ତର ବି. ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ଅବସ୍ଥିତ, ଏହା କହି ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ବଙ୍ଗଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ କହିବାକୁ ଗଲେ ଉଡ୍ଡୀୟାନର ସ୍ଥାନ-ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିଷୟରେ କାହାରି ମତରେ ଐକ୍ୟ ନାହିଁ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲୋକେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

(Pay sam jan jam) ପାଗ୍ ସାମ୍ ଜାନ୍‌ଜାମ୍‌ରେ କଥିତ ଅଛି ଯେ— ପ୍ରଥମରେ ଓଡ୍ଡୀୟାନରୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଡାକ୍ତର ବି. ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଥମତଃ ଉଡ୍ଡୀୟାନରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଲାଭ କରିଥିଲା, ଏବଂ ପରେ ତାହା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ତନ୍ତ୍ରପୀଠରେ (କାମାଖ୍ୟା ସିରିହଟ୍ଟ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରିରେ) ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା ।

---

୧ । Introduction to ସାଧନମାଳା Vol. II, P xx—VII

୨ । Waddal-Lemaism P 380

ଇଭାନସ ଓ୍ୱେଣ୍ଟେ (Evans Want 2) ତାଙ୍କର Tibetan Toga and secret Doctrines ଗ୍ରନ୍ଥ ୧୯୫ ପୃଷ୍ଠାରେ କହିଅଛନ୍ତି ଲାମାମାନେ ଛଅ ପ୍ରକାରର ଯୌଗିକ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆଉଛ ଯୋଗିନୀ ତନ୍ତ୍ରକୁ ଲୁଇପାଦର (Lawapa) ଲଷା ପ୍ରଣାଳୀରେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଏହି ଲୁଇପାଦର ସଦୃଶ୍ୟମୂଳ ତତ୍ତ୍ୱରେ ପ୍ରଥମେର ଯୋଗିନୀତନ୍ତ୍ର ଦୃଶ୍ୟର କହିଥିଲେ । ଏହି ଲୁଇପାଙ୍କ ଓଡ଼ିୟାନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଅଛି । ଓଡ୍ରୀୟାନ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୋଇଁ ଓଡ଼ିୟାନ ହୋଇଅଛି । ସୁତରାଂ ଓଡ୍ରାୟାନ ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କ ଧାରଣାର ଆଦର୍ଶପୀଠ ଥିଲାବୋଲି ତିବ୍ବତୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟୀ ଅଛି । ବୌଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକ ବଜ୍ରଯାନରେ ଓଡ୍ରଯାନ ଆଦର୍ଶପୀଠ ବୋଲି ବୃତ୍ତ । ତେଣୁ ଏହି ନାମ ସର୍ବତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ।

ସନାତନ ଧର୍ମର ହଠ ଯୋଗର ପ୍ରଧାନ ଗ୍ରନ୍ଥ ହଠଯୋଗ ପ୍ରଦୀପିକାରେ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ବନ୍ଧର ଲକ୍ଷଣ ଏହିପରି ଦିଆଯାଇ ଅଛି ।
ଅଥ ଉଡ୍ଡୀୟାନବନ୍ଧଃ—

ବଦ୍ଧୋ ଯେନ ସୁଷୁମ୍ନାୟାଂ ପ୍ରାଣସ୍ତୂଡ୍ଡୀୟତେ ଯତଃ
ତସ୍ମାଦୁଡ୍ଡୀୟନାଖ୍ୟୋଽୟଂ ଯୋଗିଭିଃ ସମୁଦାହୃତଃ । ୫୫ ।
ଉଡ୍ଡୀନଂ କୁରୁତେ ଯସ୍ମାଦବିଶ୍ରାନ୍ତୋ ମହାଖଗଃ
ଉଡ୍ଡୀୟାନଂ ତଦେବ ସ୍ୟାତ୍ ତତ୍ର ବନ୍ଧୋଽଭିଧୀୟତେ । ୫୬ ।
ଉଡ୍ଡୀୟାନୋ ହ୍ୟସୌ ବନ୍ଧୋ ମୃତ୍ୟୁମାତଙ୍ଗ କେଶରୀ । ୫୭ ।
ସର୍ବେଷାମେବ ବନ୍ଧାନାମୁତ୍ତମୋ ହ୍ୟୁଡ୍ଡୀୟାନକଃ
ଉଡ୍ଡୀୟାନେ ଦୃଢେ ବନ୍ଧେ ମୁକ୍ତିଃ ସ୍ୱାଭବିକୀ ଭବେତ୍ । ୫୮ ।

---

1. Indian Historical Suarterly xi P. 142-144
2. Journal of the Assam Re-Sociеty Vol X V No 1 and 2 for 1937) on the Anti quities of the Kapili and the Jam valleys P 14-57
3. ଡୋ· ଗା, ଡୋ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ—Intro to ସାଧନମାଳା P, x x x viibw

ହଠଯୋଗ ପ୍ରଦୀପିକାର ଟୀକାକାର ଏହି ପଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଉଡ଼ିବା ଅର୍ଥରେ ଉଦ୍ + ଡୀ ଧାତୁରୁ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ଶବ୍ଦ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ହଠଯୋଗ ପ୍ରଦୀପିକା ବେଶୀ କାଳର ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ନୁହେଁ, ତେଣୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯେଉଁସବୁ ପ୍ରାଚୀନ ଯୌଗିକ ତାନ୍ତ୍ରିକ ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇଅଛି ତାହାକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ସାବଧାନଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । (୧) ଯୋଗକୁଣ୍ଡଳୀଉପନିଷଦ୍ ଓ ବରାହଉପନିଷଦ୍‌ରେ ମଧ୍ୟ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ଶବ୍ଦକୁ ଉଦ୍ + ଡୀ ଧାତୁ ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଯୋଗକୁଣ୍ଡଳୀ ଉପନିଷଦର ୧ମ ଅଧ୍ୟାୟରେ କଥିତ ଅଛି—"ସତତ ପ୍ରାଣଃ ଉଡ୍ଡୀୟତେ" ଇତ୍ୟାଦି । "ସୁଷୁମ୍ନାରେ ପ୍ରାଣ ଉଡ଼ିଯାଏ ବୋଲି ଏହି ବନ୍ଧକୁ "ଉଡ୍ଡୀୟାନ ବନ୍ଧ" କହନ୍ତି ।(୨)

ବରାହଉପନିଷଦ୍‌ର ୫ମ ଅଧ୍ୟାୟରେ କୁହାହୋଇଛି ପ୍ରାଣ ସବୁବେଳେ ଉଡ଼ୁଅଛି । ଏହି ଉଡ଼ିବା ଯେଉଁ ବନ୍ଧଦ୍ୱାରା ବନ୍ଦ ହୁଏ— ତାହାକୁ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ବନ୍ଧ କହନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ମୈତ୍ରୀଉପନିଷଦ୍‌ରେ (VI—18—21) ହଠ ଯୋଗର ଷଡଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ତହିଁ ପରେ ହଠ ଯୋଗସାଧନା ପର୍ଯ୍ୟ—ବିକାଶ ଲାଭ କଲା । ବରାହ ଓ ଯୋଗକୁଣ୍ଡଳୀ ପ୍ରଭୃତି ଉପନିଷଦ୍ ଅନ୍ତକାଳ ପୂର୍ବରୁ ରଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ବୋଲି ପ୍ରଫେସର ରାନାଡେ ପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି । (୩)

ଶିବାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ଯୋଗ ଚିନ୍ତାମଣିରେ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ବନ୍ଧ ବିଷୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଯେଉଁସବୁ ପଦ୍ୟ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି, ସେ ସବୁ ତଳେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ଯଥା—

ପୃ୧୩୨—ଦତ୍ତାତ୍ରେୟଃ—

ଆସନଂ ସୁଦୃଢଂ କୃତ୍ୱା ମୂଳବନ୍ଧଂ ବିଧାୟ ଚ
ଉଡ୍ଡୀୟାନଂ ତଥା ବନ୍ଧଂ ତତୋ ଜାଳନ୍ଧରାଭିଧମ୍ ।

1. Serpent power by Arthur Avalon P. 21 2. foot note
୨. ଈଶାଦ୍ୟଷ୍ଟୋତ୍ତରଶତୋପନିଷଦ୍ P.533.
୩ Constructive Survey of upanishadic Phi philophy P.33.

ଯୋଗସତ୍ୱେ —

କୁମ୍ଭକାନ୍ତେ ରେଚକାଦୌ କର୍ତ୍ତବ୍ୟସ୍ତୂଡ୍ଡୀୟାନକଃ

ପୃ ୧୩୦ — ପବନ ଯୋଗ ସଂଗ୍ରହ —

ଶକ୍ତି ଛୁଟେକା ମୂଳବନ୍ଧ ଉଡ୍ଡୀୟାନଂ ତତଃ ପରମ୍
ଜାଳନ୍ଧରସ୍ତଥୌ ବନ୍ଧା ଏତୋତ କୁମ୍ଭଥା ।

ପୃ ୧୬୦ — ଶିବଯୋଗେ —

ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନଂ ତତଶ୍ଚକ୍ରଂ ତସ୍ୟ ଶୃଦ୍ଧର୍କାମୁଜନ୍
ତଂଦେତ୍ୟାତ୍ତ୍ୱଡ୍ଡୀୟାନଂ ଧଃରୌକ୍ର ଶକ୍ତି ମାଣ୍ଡମୂଳଂ ଶିବମ୍ ।

ପୃ ୧୬୧ — ମାସ୍ତ୍ରାନ୍ତରେତ୍ତୁ —

ତସ୍ୟୋଡ୍ଡୀୟାନପୀଠେ ତୁ ତଂ ଧ୍ୟାତ୍ୱା କର୍ଷେପୃତ୍ ଜଗତ୍
ମୃତ୍ୟୁ ସନ୍ତାଡ଼ିତଞ୍ଚ ସ୍ୟାତ୍ଭଦ୍ଧ ଭୂଜଗୀସ୍ଥିତା ।

ପୃ ୧୭୦ — ତନ୍ମଧ୍ୟେ ଓଡ଼୍ୟାନ ପୀଠଂ ତ୍ରିକୋଣଂ......

ଏହି ସବୁ ତଥ୍ୟରେ ୧ମ ଉଦ୍ଧୃତି ହେଉ ହଠଯୋଗ ପ୍ରଦୀପିକାର ଉଡ୍ଡୀୟାନ ବନ୍ଧକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ଶେଷପର୍ଯ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ତାନ୍ତ୍ରିକ ପୀଠ ବା ସ୍ଥାନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଛି ବୋଲି "ଉଡ୍ଡୀୟାନଂ ଧ୍ୟଦ୍ଦେତ୍" "ଉଡ୍ଡୀୟାନ ପୀଠେ ତୁ ତଂ ଧ୍ୟାତ୍ୱା" ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖାରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ଯୋଗତନ୍ତ୍ରାମଣିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରି ପୀଠର ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ଯଥା—

"ଆକାଶ ବୀଜଂ ନବମଂ ପ୍ରସିଦ୍ଧଂ ତ୍ରିକୂଟକଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରେଶ୍ଚ ପୃଷ୍ଠେ । ପୃ ୧୬ ତସ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରୌ ପୀଠେ ଶକ୍ତିଂ ଧ୍ୟାତ୍ୱା ସମୁଚ୍ୟତେ ।" ପୃ ୧୬୨ ତେଣୁ ଉଡ୍ଡୀୟାନ୍ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରି ସନାତନ ଧର୍ମର ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନର ପ୍ରଧାନ ପୀଠ ଥିଲା । ହଠତନ୍ତ୍ରର ଉଡ୍ଡୀୟାନ ବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ହଠତନ୍ତ୍ରର ଆଦିପୀଠ ଓଡ଼ିସ୍ଥାନକୁ ଲକ୍ଷିତ କରୁଅଛି । ସେହି ମୂଳପୀଠର ନାମ ଅନୁସାରେ ଏହି ବନ୍ଧର ନାମ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ହେବା ସମ୍ଭବପର । କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ହଠଯୋଗ ପ୍ରଦୀପିକା ଉଡ୍ଡୀୟାନର ମୌଳିକ ଅ-

ବିସ୍ତୃତ ହୋଇ ଉଡ୍ଡୀୟାନକୁ ଗଲା। ଅର୍ଥାତ୍ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ କରାଇଛି । ସନାତନ ଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଚଳନ ଦିଗରେ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ପୀଠର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ—ସନାତନ ଧର୍ମର ତନ୍ତ୍ର-ସାଧନା ହଠଯୋଗ ସାଧନା ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ତନ୍ତ୍ରସାଧନାର ମୂଳପୀଠ ବା ଅଧିଷ୍ଠାନ ଏକ ଥିଲା । ଉଡ୍ଡୀୟାନ ଓ ଏହା ଉଭୟ ତନ୍ତ୍ରସାଧନାର ମୂଳପୀଠ ଥିଲା ଏବଂ ହଠଯୋଗର ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥାନ ବନ୍ଧ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ଦେଶର ନାମାନୁସାରେ ହୋଇଥିଲା । ଚଉରାଅଶୀ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଓଡ୍ରନଗରରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସମସ୍ତ ତନ୍ତ୍ର ସାଧନାର ଆଦର୍ଶ ଓଡ୍ଡିୟାନର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଭିନ୍ନମତ ପୋଷଣ କରିବା ହେତୁ ୧ମରେ ସେହି ବିଷୟର ବିସ୍ତୃତ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରଣୀୟ ।

Pag Sam Zan Zan ଙ୍କ ଉକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଉଡ୍ଡିୟାନ ବା ଓଡ୍ଡିୟାନରୁ ୧ମରେ ବୌଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକ ମନ୍ତ୍ରଯାନ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା । ତାରାନାଥ ଚଉରାଅଶୀ ସିଦ୍ଧଙ୍କର ଇତିହାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ଓଡ୍ଡିୟାନ ଦେଶର ପରିଚୟ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି, ଓଡ୍ଡିୟାନ ରାଜ୍ୟରେ ୫୦୦,୬୦୦ ନଗର ଥିଲା । ଏହି ଉଡ୍ଡିୟାନ ଦୁଇଟି ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଗୋଟିକର ନାମ ଥିଲା ସମ୍ଭଳକ, ଯହିଁରେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ଅନ୍ୟଟିର ନାମ ଥିଲା ଲଙ୍କାପୁରୀ, ଜଳେନ୍ଦ୍ର ଯହିଁରେ ରାଜା ଥିଲେ । ଜଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପୁତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଭଗିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରଙ୍କୁ ବିବାହ କରି-ଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରାଙ୍କୁ ବଜ୍ରଯାନରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରି ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟ ସମର୍ପଣ କରି ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରି ସହଜଯାନ ନାମରେ ନୂତନ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ।

---

୧. Taranath P. 325
୨. Lamaison P. 380
୩. ,, P. 382

ଗୁରୁ ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ଉଡ୍ଡିୟାନର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ରାଜ୍ୟର କେତେକ ପ୍ରଜାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବାରୁ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ତାହାଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟରୁ ଅନ୍ତର କରିଦେଇଥିଲେ । ତହୁଁ ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ଜାହୋର ଯାଇ (Zahor) ସେଠାରେ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତଙ୍କର ଭଗିନୀକୁ ବିବାହ କରି-ଥିଲେ । ତହିଁପରେ ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ତିବ୍ବତ ଯାଇ ସାମଯ୍ୟରେ (Samaya) ବିହାର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜ ଶ୍ୟାଳକ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

(Waddel) ୱାଡ୍ଡେଲ ସାହେବ ଜାହୋରକୁ (Zahor) ଶବ୍ଦ-ସାମ୍ୟରୁ ଲାହୋର ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ପରପଦରେ ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ଚିହ୍ନଟିଏ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ନିଜ ସନ୍ଦେହବାର ସୂଚନା ମାତ୍ର ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଡାକ୍ତର ବି. ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ନଳିନୀକୁମାର ଭଟ୍ଟ-ଶାଳୀଙ୍କ ମତାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ପୂର୍ବବଙ୍ଗର ଢାକା ଜିଲ୍ଲା ସାଭାର ଗ୍ରାମକୁ ଜାହୋର ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରନ୍ତି ।

ଉଡ୍ଡିୟାନ ଲଙ୍କାପୁର ଓ ଜାହୋର ପରସ୍ପରର ସମୀପରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଉଡ୍ଡିୟାନକୁ ଆସାମ ଓ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସେ ଜାହୋରକୁ ପୂର୍ବବଙ୍ଗରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୋଲି ସ୍ଥିର କଲେ—ଉଡ୍ଡିୟାନ ରାଜକୁମାରଙ୍କର ଜାହୋର ରାଜକନ୍ୟା ସହିତ ବିବାହ ସମ୍ଭବପର ହେବ ନାହିଁ । ଜାହୋରର ରାଜା ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ନିଜ ଭଉଣୀକୁ ଅନେକ ଦୂରର ଜଣେ ଅଜ୍ଞାତକୁଳଶୀଳ ନିର୍ବାସିତ ଲୋକ ସହିତ ବିବାହ କରି ଦେବାକୁ କଦାପି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ନଥିବେ । କେବଳ ଉଡ୍ଡିୟାନ ଓ ଜାହୋର ପରସ୍ପରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ-ଥିଲେ ଏହିପରି ବିବାହ ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ଉଡ୍ଡିୟାନ ଦେଶ Zahor-ର ଅନତିଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ।

ଡାକ୍ତର ପି. କର୍ଡିୟର ତେଙ୍ଗ୍ୟୁରସ୍ଥିତ ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରର ଯେଉଁ କ୍ୟାଟେଲଗ୍ ତିଆରି କରିଛନ୍ତି ସେଥିରେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଉଡ୍ଡିୟାନ ରାଜା, ରାଜା, ସିଦ୍ଧ, ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଚାର୍ଯ୍ୟ, ଉଡ୍ଡିୟାନ ସିଦ୍ଧ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ

---

୧ । Waddel ramaison P । 382

୨ । B Esoterism P । 44 and Intro to ସାଧନମାଳା vol II P । XXXVI

ପୃ ୩୯ ଓ ୧୬ ପୃଷ୍ଠାରେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ବୋଲି ମଧ୍ୟ କଥିତ ଅଛି । ତେଣୁ ଓଡ଼ିୟାନକୁ ଓଡ଼ିଶା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରିବାର ଯଥେଷ୍ଟ କାରଣ ରହିଅଛି ।

ଓଡ଼ିୟାନର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ରାଜ୍ୟର ନାମ ଥିଲା ସମ୍ବଳ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଆଧୁନିକ ସମ୍ବଲପୁରର ନାମଥିଲା ସମ୍ବଲକ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୨ୟ ଶତାବ୍ଦୀର ଲେଖକ ଭୌଗୋଳିକ (Ptolemy) ଟଲେମିଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସମ୍ବଳକ ନାମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେହି ସମ୍ବଳକ ଦେଶ ସମ୍ବଲପୁର ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଟଲେମି ସବରଇ ଦେଶରେ ପ୍ରବାହିତ ମାନଦ ନଦୀର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ନଦୀ ଗର୍ଭରେ ହୀରକ ମିଳୁଥିବାର କହିଛନ୍ତି । ଏହି ମାନଦ ନଦୀକୁ ମହାନଦୀରୂପେ ଦେଖି କେହି ଐତିହାସିକ ଅନୁମାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଅଦ୍ୟାବଧି ସମ୍ବଲପୁର ନିକଟରେ ମହାନଦୀ ଗର୍ଭରେ ହୀରକ ମିଳୁଅଛି । ଏ ସ୍ଥଳର ନାମ ମଧ୍ୟ ହୀରାଖଣ୍ଡ । ତେଣୁ ଟଲେମିଙ୍କ ସମ୍ବଳକ ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ବଲପୁର ହେବା ଲକ୍ଷିତ ବୋଲି ବିଶେଷଭାବରେ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ପ୍ରଫେସର ବଲ (Ball) ଟଲେମିଙ୍କ ସମ୍ବଳକୁ ପାଲାମୁଁ ଜିଲ୍ଲାର କୋଏଲ ନଦୀର ସେମା (Semah) ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଟଲେମି ସମ୍ବଳକ ଦେଶ ସହିତ ମୁଣ୍ଡାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି । ସମ୍ବଲପୁରର ଅନତିଦୂରରେ ମୁଣ୍ଡାଜାତି ରହି ଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବରେ ସମ୍ବଲପୁରରେ ମୁଣ୍ଡାମାନେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ବାସ କରୁଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସମ୍ବଲପୁରକୁ ଟଲେମିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସମ୍ବଳକ ବୋଲି ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ଯେଉଁ ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଯଥାର୍ଥ । ତେଣୁ ବୋଧହୁଏ ୧ମରେ ସମ୍ବଲପୁରର ନାମ ଥିଲା ସମ୍ବଳ, ସମ୍ବଲ, ପରେ ସମ୍ବଲ ଶବ୍ଦରେ ପୁର ଯୋଗ ହୋଇ କାଳକ୍ରମରେ ତାହା ସମ୍ବଲପୁର ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିୟାନର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଏହି ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ବଲ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବଲପୁରର ରାଜା ଥିବା ସମ୍ଭବପର ।

---

୧ | J. W.—M. C. Crindle Ancient India as described by Ptolemy. P 71—167—9—192—3.

୨—V. Boll. A gedlogists Contribution to the History of Ancient India—Indian Antiquary V and XIII

ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଭଗିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଲଙ୍କାପୁରର ରାଜକୁମାରଙ୍କ ବିବାହ ହୋଇଥିଲା । ଜଳେନ୍ଦ୍ର ଏହି ଲଙ୍କାପୁରର ରାଜାଥିଲେ । ଏହି ଲଙ୍କାପୁରର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଉପରେ ଉଡ୍ଡିୟାନ ଦେଶର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ନିର୍ଭର କରେ ବୋଲି ଡାକ୍ତର ବି ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଯାହା କହିଛନ୍ତି ତାହା ଯଥାର୍ଥ । ଏହି ଲଙ୍କାପୁରକୁ କେହି(୧)ଆସାମ ଜିଲ୍ଲାର ପର୍ବତ ନିକଟରେ(୨) ଆସାମରେ (୩) ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ(୪) ସିଂହଳ Ceylon ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆଧୁନିକ ସୋନପୁର ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଲଙ୍କାପୁର ଓ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ସୋନପୁରକୁ ଲଙ୍କାପୁର ବୋଲି କହୁଥାନ୍ତି । ସେ ସମୟର ନଗରକୁ ପ୍ରଦତ୍ତ କୁମାର ସୋମେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କର ଦାନପତ୍ରରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ପଶ୍ଚିମଲଙ୍କା ନାମରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ସୋନପୁର ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରାସାଦର ଅତି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ମହାନଦୀଗର୍ଭସ୍ଥିତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପାହାଡ଼କୁ ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀ ବୋଲି ଲୋକେ କହୁଥାନ୍ତି । ଏହି ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀ ସୋମେଶ୍ୱରବର୍ମାଙ୍କର ମହୁଦା ତାମ୍ରଶାସନରେ ଲଙ୍କାବର୍ତ୍ତକ ନାମରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ନାବିକମାନେ ମହାନଦୀରେ ଗଲାବେଳେ ଏହି ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀଙ୍କୁ ପୂଜା କରନ୍ତି । ଏହି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପାହାଡ଼ରେ ଶିଳାଲିପିଟିଏ ରହିଅଛି ।

ସମ୍ବଲପୁର ନିକଟରେ ମହାନଦୀଗର୍ଭରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପାହାଡ଼ଟିଏ ଅଛି । ତହିଁରେ ଶିଳାଲିପିଟିଏ ଓ ପାଦଚିହ୍ନ ରହିଅଛି । ଲୋକେ ଏହି ପାହାଡ଼କୁ ସମଲାଇ ପାହାଡ଼ ବୋଲି କହୁଥାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ ସେ ସମୟର ରାଜ୍ୟ ଜଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଲଙ୍କାପୁର ଥିଲା । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବଲପୁର ଓ ଜଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଲଙ୍କାପୁର ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ରାଜ୍ୟ ଲଗାଲଗି ହୋଇ ରହିଅଛି । ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ସମ୍ବଲପୁର ଓ ସୋନପୁର ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରାଜ୍ୟ । ତେଣୁ ସମ୍ବଲପୁର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଭଗିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଲଙ୍କାପୁର (ଆଜିକାଲିର ସୁନପୁରର) ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ବିବାହ ହୋଇଥିବାର ବିଶେଷ ସମ୍ଭବପର । ସୁତରାଂ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ସମ୍ବଲ ରାଜ୍ୟ ଓ ଜଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଲଙ୍କାପୁର ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଏହି ଲଙ୍କାପୁର ଉଡ୍ଡିୟାନ ରାଜ୍ୟର ଅଙ୍ଗ ଥିଲା ବୋଲି

ମଧ୍ୟ ଓ୍ୱାଡ଼େଲ ସାହେବ କହିଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଉଡ଼ିଆନ ଦେଶକୁ ଓଡ଼ିଶା ବୋଲି ଧୃତ ସ୍ୱରରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଜଣେମାଣ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ସେ "ଓଡ଼ିଶାର ରେକଥିଲେ" ଏହି କଥା ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରଧାନ ସନ୍ଧାନ ମହାପଣ୍ଡିତ ରାହୁଳ ସାଙ୍କୃତ୍ୟାୟନ କହିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଭୂପେନ୍ଦ୍ରଜି ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ଜାହରରେ (Zahor) ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ଭଉଣୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରାଇଥିଲେ । ଓ୍ୱାଡେଲ ସାହେବ ଏହି ଜାହର ସ୍ଥାନକୁ ଲାହୋର ବୋଲି ସନ୍ଦେହ କରି ସେଠାରେ ସ୍ୱପ୍ନବାଚକ ଚିହ୍ନଟିଏ ଦେଇଛନ୍ତି । ଡାକ୍ତର ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଢାକା ଜିଲ୍ଲାର ସାବର ଗ୍ରାମକୁ ଜାହର ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଜାହରର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିଷୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତବାଦ ରହିଅଛି । ପଦ୍ମସମ୍ଭବଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମିର ଅତି ନିକଟରେ ରହିଅଛି । ପଦ୍ମସମ୍ଭବଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମିର ଅତି ନିକଟରେ ରହିଥିବ । ତା ନହେଲେ ଜଣେ ରାଜା ନିଜର ଭଉଣୀକୁ ଗୋଟିଏ ଅଜ୍ଞାତ କୁଳଶୀଳ ଲୋକ ସହିତ ବିବାହ କରାଇବାକୁ କଦାପି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ନଥାନ୍ତେ । ତେଣୁ ଜାହର ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବଲର ଅତି ନିକଟରେ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାୟ କେନ୍ଦୁଝରର ଗୋଟିଏ ପାହାଡ଼କୁ ଜହ୍ନବଇ ପଣ୍ଡ ବୋଲି କହନ୍ତି । କେନ୍ଦୁଝରର ଏହି ଜହ୍ନବଇ ଅଞ୍ଚଳ ଉକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଜାହର (Zahor) ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏହି ପାହାଡ଼ ନିକଟରେ ସନ୍ତ୍ରେଇ ଭଞ୍ଜ ବୋଲି ପାହାଡ଼ଟିଏ ଅଛି । ଶାନ୍ତ ଶବ୍ଦରୁ ସନ୍ତ୍ରେଇ ହୋଇଅଛି । ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ଶାନ୍ତିଦେବୀଙ୍କର ସାଧନାସ୍ଥଳୀ ଥିବାରୁ ଏହି ପାହାଡ଼ର ନାମ ସାନ୍ତ୍ରେଇ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ବିଶେଷ ସମ୍ଭାବନା ହୁଏ । ପ୍ରକୃତରେ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜ୍ୟ ୧ମରେ ଝଙ୍କାନଗର ପରିଚିତ ଥିଲା । ଏହି ଝଙ୍କଶବ୍ଦରେ ନରେ କେନ୍ଦୁ ଶବ୍ଦରେ ଯୋଗହୋଇ କେନ୍ଦୁଝର ହୋଇଅଛି । ଆଗରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ସବୁ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଉଥିଲା । ଏହି ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବଲପୁର ରାଜ୍ୟର ଅତି ନିକଟରେ ରହିଅଛି । ତେଣୁ ରାଜା ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ପଦ୍ମସମ୍ଭବଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଓ ଇତିବୃତ୍ତ

ଅବଗତ ଥିବେ । ସେଥିଲାଗି ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ରାଜ୍ୟରୁ ନିର୍ବାସିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ତାଙ୍କ ନିଜର ଭଗିନୀ ସଙ୍ଗେ ବିବାହ ଦେଇଥିଲେ ।

ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ ଜଣାପାଏ, ଓଡ଼ିଶା ଓଡ଼ିୟାନ ରୂପରେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ସମ୍ବଲ, ଲଙ୍କାପୁର ଏବଂ ଜାହୋର ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିଲା, ଏବଂ ଏହିସବୁ ପ୍ରଦେଶ ସାମନ୍ତ ରାଜାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା ।

ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ସମ୍ବଲପୁରର ରାଜା ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଭଗିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ଲଙ୍କାପୁରର ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ବିବାହ ହୋଇଥିଲେ । ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ଜାହୋ-ରରେ ରାଜା ଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ପୁଅ ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତଙ୍କ ଭଗିନୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ରଚିତ ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି ଗ୍ରନ୍ଥ ବରୋଦାରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ-ଅଛି । ଏହି ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ କବି ବୁଦ୍ଧରୂପରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା:—

"ପ୍ରଣିପତ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥଂ ସର୍ବଜିନବରାର୍ଚ୍ଚିତମ୍ ।
ସର୍ବବୁଦ୍ଧମୟଂ ସିଦ୍ଧି—ବ୍ୟାପିନଂ ଗଗନୋପମମ୍ ।
ସର୍ବଦଂ ସର୍ବସତ୍ତ୍ୱେଭ୍ୟଃ ସର୍ବଜ୍ଞଂ ବର ବଜ୍ରିଣମ୍ ।
ଭକ୍ତ୍ୟାହଂ ସର୍ବଭାବେନ ବକ୍ଷ୍ୟେ ତତ୍ତ୍ୱସାଧନଂ ପରମ୍ ।

ଅର୍ଥ—ଜଗନ୍ନାଥ ଜିନବରଙ୍କଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ, ସର୍ବବୁଦ୍ଧରୂପୀ, ସିଦ୍ଧିବ୍ୟାପୀ ଏବଂ ଆକାଶ ତୁଲ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ସବୁ ଦାନ କରନ୍ତି । ସେ ସର୍ବଜ୍ଞ ଓ ବଜ୍ରଧାରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ମୁଁ ଭକ୍ତିରେ ସେହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ତାହାଙ୍କ ସାଧନାର ଉପଦେଶ କହୁଅଛି ।

ଏହି ଶ୍ଲୋକରେ କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରି-ଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧ ରୂପରେ ଓ ବୌଦ୍ଧାବତାର ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଆସିଅଛନ୍ତି ।

ଯଥା:—ବଉଦ୍ଧ ରୂପରେ କଲି କାଳାନ୍ତକ ସାଧୁ
କୁତାନ୍ତକ ଦର୍ପଶଙ୍କି ଅଟ କୃପାନିଧି । ସା. ମହାଭା. ସଭା
ପର୍ବ ପୃ ୨ ସ୍ତୁ।

୧ । Two Vajryana works P । 31

ଦାରୁବ୍ରହ୍ମଗୀତା:—

ଶିଷ୍ଟ ବି ଷ୍ଟ ଅନୁରେଣ, ଚାଉ ଯେ ପାଣି ହେଲ କ୍ଷୀଣ ।
ବଉଦ୍ଧରୂପ ହେବାପାଇଁ, ପାଦପାଣି ଲୁଚିଲେ ତହିଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ତେଲ୍ଲଳ ଟୀକା—

ସମୁଦ୍ରେ ମେଲିଣ ଯାଅ ପ୍ରଭୁ ଦେବରାଜା
କଳଯୁଗେ ପାଳିବେ ଯେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ପୂଜା
ଠାକୁରେ ବୋଇଲେ ରାଜା ହୋଇଲିନି ବାଧ
କଳିଯୁଗେ ବସିବୁ ବଉଦ୍ଧରୂପ ହୋଇ ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଶୂନ୍ୟ ସଂ—

ନିଜ ବଂଶ ହେନ ବଉଦ୍ଧରୂପରୁ ନୀଳାଚଳେ ଅଛି ରହି । ୧୬୬

ଅନନ୍ତ ଗୁପ୍ତଗୀତା—

ତହୁଁ ବଉଦ୍ଧରୂପ ଭଗବାନ । ରହିଲେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଭୁବନ ।
ବଉଦ୍ଧରୂପ ନୀଳଗିରି ମୋକ୍ଷ । ଭଗବାନ ।

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ଯେ—ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ରୂପରେ ବହୁକାଳରୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଆସିଛନ୍ତି । ସେଥିଲାଗି ଓଡ଼ିଶାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭକ୍ତ କବି ଜୟଦେବ ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ଦଶାବତାର ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କର ସ୍ତୁତିଗାନ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିୟାନର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ସେହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧରୂପରେ ପ୍ରମାଣ କରିଥିବାରୁ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକ ଥିଲେ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ବୌଦ୍ଧ-ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ନେପାଳ ଓ ତିବ୍ବତରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ତେଣୁ ନେପାଳରେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ଜଗନ୍ନାଥନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଗୁରୁ ଥିଲେ । ତେଙ୍ଗୁର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଯୋଗୀ, ଯୋଗୀଶ୍ୱର, ଶ୍ରୀପାଦ ଓ ମହାଚାର୍ଯ୍ୟ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ରଚିତ ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟବିନିଶ୍ଚୟସିଦ୍ଧି ବରୋଦାରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର ମଧ୍ୟ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଉପାସନାରେ କହିଛନ୍ତି । ଯଥା:—

ସଦା ଚରନ୍ତିତତ୍ପେ୍ୟବ ଚର୍ଯ୍ୟସ୍ୱାଂକର୍ମ୍ୟଚେତସା ।
ତସ୍ମ୍ୟୈ ଦାତବ୍ୟା ଜଗନ୍ନାଥୋ ଗୁରୁଃ ସର୍ବାର୍ଥସିଦ୍ଧିଦଃ । ୨୭ ୨୬

ସୁତରାଂ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଗୁରୁ ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକ-ଥିଲେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର (ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟବିନିଶ୍ଚୟସିଦ୍ଧିର) ଶେଷରେ ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର କହିଛନ୍ତି:—

“ଗୁରୁଚରଣାମ୍ବୁଜ—ସେବା ଲବ୍ଧମିଦମମୃତଂ ଶୁଭଙ୍କରଚରଣାତ୍ ।
ଯତ୍ନେ ତଦର୍ଥିଜନଗତାଂ ବିହିତଂ ସାଧନଂ କୃତଶ୍ଚ ! ପ୍ର· ଉ· ସି.୪୦
୫୮ । ଇତି ।

ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର ଶୁଭଙ୍କରଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ୭୯୫ ଖ୍ରୀଃରେ ଓଡ଼ିଶାର ଶୁଭଙ୍କର କେଶରୀ ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ପ୍ରଜ୍ଞଙ୍କ ହାତରେ ଚୀନ ଦେଶର ରଜା ଟେଟସଙ୍ଗଙ୍କ [Te Tsong] ନିକଟକୁ ଅବତଂସକର ଶେଷଭାଗ ପଠାଇଥିଲେ ।

ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର ଯେଉଁ ଶୁଭଙ୍କରଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି—ସେ ଓଡ଼ିଶାର ବୌଦ୍ଧଭକ୍ତ ଶୁଭଙ୍କର କେଶରୀ ହେବା ସୁନିଶ୍ଚିତ । ତେଣୁ ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର ଶୁଭଙ୍କର କେଶରୀଙ୍କର ସମସ୍ତର ଲୋକଥିଲେ ଏବଂ ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ।

ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି କେବଳ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ସେ ଦୁହେଁ ଜଣେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ କବି ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ତେଙ୍ଗୁରର ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀରେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ରଚିତ ଯେଉଁସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ ହୋଇଛି ସେହି ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ତଳେ ଦିଆଗଲା ।

ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର—

୧ । ହେ ବଜ୍ର ସାଧନା (ଏକନାଥ ହେରୁକ)
୨ । ହେ ବଜ୍ର ସାଧନ
୩ । ହେ ବଜ୍ରଯାନ ସାଧନୋପାୟିକା
୪ । ହୋମ କର୍ମ କ୍ରମ

---

୧ । Modern Buddhism and its followers P. 25 nott.

୨ । Two Vagrayan works.

୫। ବୃଦ୍ଧ ନବ୍ୟ-ଭାଷା ସ୍ଵବନାକ୍ରମ
୬। ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ସିଦ୍ଧି

ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି—

୧। ଶ୍ରୀ ଚକ୍ରସମ୍ବର ତନ୍ତ୍ରରାଜ ସମ୍ବର ସମୁଚ୍ଚୟ ନାମ ବୃତ୍ତି
୨। ଶ୍ରୀ ଚକ୍ରସମ୍ବର ସ୍ତୋତ୍ର
୩। ଚକ୍ର ସମ୍ବରାଭିଷେକ ସାଧନ
୪। ସିଦ୍ଧି ଚକ୍ର ଯୋଗିନୀସାଧନ
୫। ବଜ୍ରଯୋଗିନୀ ମନ୍ତ୍ରତତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ
୬। ଶ୍ରୀ ବଜ୍ରଯୋଗିନୀ ସାଧନା
୭। ସର୍ବ ତଥାଗତର ମହାମନ୍ତ୍ର ରାଜସ୍ୟ ପଞ୍ଜିକା—ପ୍ରଥମ ପଟଳ ସଂକ୍ଷେପ-ବନ୍ଧ
୮। କୁରୁକୁଲ୍ଲା ମହାତନ୍ତ୍ର ନିର୍ଣ୍ଣୟ
୯। ଶ୍ରୀ ସମ୍ପୁଟ ତିଳକ ନାମ ଯୋଗିନୀ ଓ ତନ୍ତ୍ର ରାଜସ୍ୟ ଟୀକା ସ୍ମୃତି ସନ୍ଦର୍ଶନାଲୋକ
୧୦। ଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦ ପୁଷ୍ପମାଳା
୧୧। ଶ୍ରୀ ଭଗ୍ନାନ୍ତିତାନନ୍ଦଘନ
୧୨। ମହାମାୟା ସାଧନା
୧୩। ଶ୍ରୀ ସର୍ବବୁଦ୍ଧ ସମାଯୋଗ ନାମତନ୍ତ୍ରପଞ୍ଜିକା
୧୪। ଶ୍ରୀ ସର୍ବବୁଦ୍ଧ ସମାଯୋଗ—ଡାକିନୀ ଜାଳସମ୍ବର ତନ୍ତ୍ରାର୍ଥଟୀକା
୧୫। ସର୍ବବୁଦ୍ଧ ସମାଯୋଗ ଗଣବୃତ୍ତି
୧୬। ତତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱଭାବ ପଞ୍ଜିକା
୧୭। ଶ୍ରୀ ସର୍ବବୁଦ୍ଧ ସମାଯୋଗ ଡାକିନୀ ଜାଳସମ୍ବର ମହାତନ୍ତ୍ର ରାଜନାମ ମଣ୍ଡଳୋପାୟିକା
୧୮। ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି
୧୯। ତତ୍ତ୍ୱାଷ୍ଟକ ଦୃଷ୍ଟି
୨୦। ଚକ୍ର ଭଗବାନ୍ ସାଧନ
୨୧। ଅନିରୁଦ୍ଧ ଶ୍ରୀନାମ ସଙ୍ଗୀତବୃତ୍ତି
୨୨। କୁରୁକୁଲ୍ଲା ସାଧନା
୨୩। ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି

୧। History of Orissa by R. D. Banerjee

ପୂର୍ବ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ ହେଲା ଯେ, ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଓଡ୍ରସ୍ଥାନ ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ବଲପୁରର ରାଜାଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଭଗିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ସୁନପୁରର ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ର ପଦ୍ମସମ୍ଭବ କେନ୍ଦୁଝରର ରାଜା ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତଙ୍କର ଭଗିନୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଗୁରୁ ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକଥିଲେ ଏବଂ ଶୁଭକରକେଶରୀଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ଏଣୁ ଓଡ଼ିଶା ସନାତନ ଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଉଭୟ ଧର୍ମର ତନ୍ତ୍ରସାଧନାର ମୂଳ ପୀଠ ଥିଲା ।

ବୌଦ୍ଧ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତ ବଜ୍ରଯାନ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନା ବା ବଜ୍ରଯାନ ୧ମତରେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁରର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ବଜ୍ରଯାନର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରଚାରକ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଫଳରେ ବଜ୍ରଯାନ ସୁଦୂର ଆସାମ, ନେପାଳ, ତିବ୍ବତ ଓ ଚୀନା ପ୍ରଭୃତି ଦେଶରେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ନିଜର ଭଗିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରାଙ୍କୁ ବଜ୍ରଯାନରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ ।

ଭଗବତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରାଙ୍କ ବିଷୟ ଶୁଣିଲେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ସେ ଯେ ଜଣେ ନାରୀ ବଜ୍ରଯାନରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ସାହସସହକାରେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ଯେଉଁ ନୂତନ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ତାହାର ନାମ ସହଜଯାନ ତାହାଙ୍କ ରଚିତ ଅଦ୍ୱୟସିଦ୍ଧି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ନୂତନ ପ୍ରଚଳିତ ସହଜ-ଧର୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ନିହିତ ରହିଛି । ତାହାଙ୍କ ମତରେ—"ଜପ ତପ ପୂଜା ଧ୍ୟାନ ପ୍ରଭୃତିର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ସ୍ନାନ ଶୌଚ ପ୍ରଭୃତି କୌଣସି ବିଧି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । କାଷ୍ଠ ବା ପାଷାଣରେ ଗଢ଼ା ଠାକୁର ବା ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ପୂଜା ବନ୍ଦନା କରିବ ନାହିଁ । ଏହି ପିଣ୍ଡହିଁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ, ସେଠାରେ ସବୁ ଦେବ-ଦେବୀ ରହିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ମନପ୍ରାଣ ଦେଇ ନିଜ ଦେହରେ ଦେବତାର ଉପାସନା କର ।

---

୧ ନ କଷ୍ଟ କଳ୍ପନାଂ କୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ନ ନୋପବାସେ ନ ଚ କ୍ରିୟାମ୍ ।
ସ୍ନାନଂ ଶୌଚଂ ନ ଚୈବାତ୍ର ଗ୍ରାମଧର୍ମ ବିବର୍ଜନମ୍ ।
ନ ଚାପି ବନ୍ଦୟେଦ୍ଦେବାନ୍ କାଷ୍ଠ ପାଷାଣ ମୃଣ୍ମୟାନ୍
ପୂଜାମସ୍ୟୈବ କାୟସ୍ୟ କୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ନିତ୍ୟଂ ସମାହିତଃ । (ଅଦ୍ୱୟସିଦ୍ଧି)

ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ସହଜଧର୍ମର ସତ୍ତା ଓଡ଼ିଶାରୁ ଲୋପ ପାଇନାହିଁ । ସେହି ଧର୍ମ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଧର୍ମରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ଜୀବନ୍ତ ରହିଅଛି । ଏହି ନୂତନ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର କରିଥିବା ଯୋଗୀଙ୍କ ଭଗବତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଗ୍ରଣୀ । ସେ ଭଗବତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସହଜଧର୍ମ ୧ମରେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଜନ୍ମ ଲଭି ଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହା ହୋଇଛି—ଝଙ୍ଗ (ଜେହୋର) (Zahor)ର ରାଜା ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ନିଜର ଭଗିନୀପତି ଗୁରୁ ପଦ୍ମସମ୍ଭବଙ୍କ ସହିତ ତିବ୍ବତ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନୈୟାୟିକ ଥିଲେ । ସେ ନାଳନ୍ଦା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ପୁରୋଧା ଓ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମାଧ୍ୟମିକ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାରକ ଥିଲେ । ସେ ତତ୍ତ୍ୱସଂଗ୍ରହ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂସ୍କୃତରେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଅବୌଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକ ମତ ସମୂହର ଯଥାର୍ଥ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ କାମଳଶୀଳ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଟୀକା କରିଛନ୍ତି । ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ବାଦନ୍ୟାୟବୃତ୍ତିବିପଞ୍ଚିତାର୍ଥ ଓ ମଧ୍ୟମିକାଳଙ୍କାର କାରିକା ବୋଲି ଆଉ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏହି ଦୁଇଗ୍ରନ୍ଥ ତିବ୍ବତୀୟ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇ ରହିଅଛି । ଏହି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନୈୟାୟିକ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ନାଳନ୍ଦାରୁ ସୁଦୂରଦେଶରେ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ତିବ୍ବତରେ ବିସ୍ତାର ଲଭନ୍ତେ ସାମୟର ରାଜା ଖ୍ରୀସନ୍ ଇଡ୍‌ଷ୍ଟାନ (Khrison Ide stan) ତାହାଙ୍କୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ସେ ତିବ୍ବତ ଯାଇଥିଲେ । ସେ ସାମପୁରେ ନିଜ ଭଗିନୀପତି ପଦ୍ମସମ୍ଭବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ବିହାରଟିଏ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ବିହାର ଓଦନ୍ତପୁର ବିହାରର ସାଦୃଶ୍ୟରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଦନ୍ତପୁର କୋଣାର୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାଚୀକୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

୧ । ଶାନ୍ତ ରକ୍ଷିତ ୭୪୯ ଖ୍ରୀ.ରେ ସାମପୁରେ ବିହାର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ୨ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ ଏହି ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ।

P, Buddhist Esotopism P.76

୧.—କୋଣାର୍କ—(କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର)

ଏହି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାପଦରେ ୨୩ଜଣ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପଦାବଳୀ ରହିଅଛି । ଯଥା—

ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ନାମ—ପଦସଂଖ୍ୟା	ନାମ ସଂଖ୍ୟା
ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ.........୧	ବିରୁପପାଦ......୧
କଙ୍କଣପାଦ.........୧	ବୀଣାପାଦ......୧
କମ୍ବଳାମ୍ବର—.......୧	ଭଦ୍ରପାଦ......୧
କାହ୍ନୁପାଦ.........୧୩	ଭୁସୁକୁପାଦ......୮
କୁକ୍କୁରୀପାଦ... ...୩	ମହୀଧର ପାଦ...୧
ଗୁଣ୍ଡରୀପାଦ......୧	ଲୁଇପାଦ......୨
ଚାଟିଲପାଦ......୧	ଶବରପାଦ... ୨
ଜୟନନ୍ଦୀ...... ୧	ଶାନ୍ତିପାଦ... ୨
ଡୋମ୍ବୀପାଦ......୧	ସରହପାଦ...୪
ଢେଣ୍ଢଣପାଦ...୧	
ତନ୍ତୀପାଦ......୧	
ତାଡ଼କପାଦ......୧	
ଦାରିକପାଦ......୧	
ଧାମପାଦ ବା ଗୁଞ୍ଜରୀପାଦ...୧	

ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଜଣମାନଙ୍କର ବିଷୟରେ ତିବ୍ବତରେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ରହିଅଛି । ତାରନାଥ ପ୍ରଭୃତି ଐତିହାସିକମାନେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପରିଚୟ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ସବୁ ଲେଖା ଏବଂ ଭାଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଓ କାଳର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଚଳେ କରାଯିବ । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ନାମ ଶେଷରେ 'ପା' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । 'ପା, ଶବ୍ଦଟି ମାନ୍ୟାର୍ଥକ 'ପାଦ'' ଶବ୍ଦର ଅପଭ୍ରଂଶରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଲୁଇପା, କାହ୍ନୁପା ପ୍ରଭୃତି କହିଲେ ମାନ୍ୟ ଲୁଇ ଓ ମାନ୍ୟ କାହ୍ନୁ ବୁଝାଏ ।

ତତ୍ତ୍ୱସଂଗ୍ରହ—Fore ward PPxff L waddel P.379

ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ସହଜଧର୍ମର ସତ୍ତା ଓଡ଼ିଶାରୁ ଲୋପ ପାଇନାହିଁ । ସେହି ଧର୍ମ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଧର୍ମରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ଜୀବନ୍ତ ରହିଅଛି । ଏହି ନୂତନ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର କରିଥିବା ଯୋଗୁଁ ଭଗବତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସମସ୍ତଙ୍କର ଜଣାଶୁଣା । ସେ ଭଗବତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସହଜଧର୍ମ ୧ମରେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଜନ୍ମ ଲଭି ଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହା ହୋଇଛି—ଝୁର (ଜେହୁର) (Zahor)ର ରାଜା ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ନିଜର ଭଗିନୀପତି ଗୁରୁ ପଦ୍ମସମ୍ଭବଙ୍କ ସହିତ ତିବ୍ବତ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନୈୟାୟିକ ଥିଲେ । ସେ ନାଳନ୍ଦା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ପୁରୋଧା ଓ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମାଧ୍ୟମିକ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାରକ ଥିଲେ । ସେ ତତ୍ତ୍ୱସଂଗ୍ରହ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂସ୍କୃତରେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଅବୌଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକ ମତ ସମୂହର ଯଥାର୍ଥ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ କାମଶୀଳା ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଟୀକା କରିଛନ୍ତି । ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ବାଦନ୍ୟାୟବୃତ୍ତିବିପଞ୍ଚିତାର୍ଥ ଓ ମଧ୍ୟମିକାଳଙ୍କାର କାରିକା ବୋଲି ଆଉ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏହି ଦୁଇଗ୍ରନ୍ଥ ତିବ୍ବତୀୟ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇ ରହିଅଛି । ଏହି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନୈୟାୟିକ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ନାଳନ୍ଦାରୁ ସୁଦୂରଦେଶରେ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ତିବ୍ବତରେ ବିସ୍ତାର ଲଭନ୍ତେ ସାମ୍ୟେର ରାଜା ଖ୍ରୀସନ୍ ଇଡ଼େଷ୍ଟାନ (Khrison Ide stan) ତାହାଙ୍କୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ସେ ତିବ୍ବତ ଯାଇଥିଲେ । ସେ ସାମ୍ୟେରେ ନିଜ ଭଗିନୀପତି ପଦ୍ମସମ୍ଭବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ବିହାରଟିଏ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ବିହାର ଓଦନ୍ତପୁର ବିହାର ସାଦୃଶ୍ୟରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଦନ୍ତପୁର କୋଣାର୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାଚୀକୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

୧ । ଶାନ୍ତ ରକ୍ଷିତ ୭୭୯ ଖ୍ରୀ:ରେ ସାମ୍ୟେରେ ବିହାର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ୨ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ ଏହି ବ୍ରଜଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ।

P, Buddbist Esotopism P.76

୧.—କୋଣାର୍କ—(କୃଷ୍ଣସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର)

ଏହି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ୨୩ଜଣ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପଦାବଳୀ ରହିଅଛି । ଯଥା—

ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ନାମ —ପଦସଂଖ୍ୟା	ନାମ ସଂଖ୍ୟା
ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ·········୧	ବିରୁପପାଦ·····୧
କଙ୍କଣପାଦ·········୧	ବୀଣାପାଦ·····୧
କମ୍ବଳାମ୍ବର—·······୧	ଭଦ୍ରପାଦ·····୧
କାହ୍ନୁପାଦ·········୧୩	ଭୁସୁକୁପାଦ·····୮
କୁକ୍କୁରୀପାଦ··· ···୩	ମହୀଧର ପାଦ···୧
ଗୁଣ୍ଡରୀପାଦ······୧	ଲୁଇପାଦ·····୨
ଚାଟିଲପାଦ······୧	ଶବରପାଦ··· ୨
ଜୟନନ୍ଦୀ······ ୧	ଶାନ୍ତିପାଦ··· ୨
ଡୋମ୍ବୀପାଦ······୧	ସରହପାଦ···୪
ଢେଣ୍ଟଣପାଦ···୧	
ତନ୍ତ୍ରୀପାଦ······୧	
ତାଡ଼କପାଦ······୧	
ଦାରିକପାଦ······୧	
ଧାମପାଦ ବା ଗୁଞ୍ଜରୀପାଦ···୧	

ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଜଣମାନଙ୍କର ବିଷୟରେ ଚିତ୍ରବିଚିତ୍ର କିଂବଦନ୍ତୀ ରହିଅଛି । ତାରନାଥ ପ୍ରଭୃତି ଐତିହାସିକମାନେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପରିଚୟ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ସବୁ ଲେଖା ଏବଂ ଭାଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଓ କାଳର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଜଣେ କରିପାରିବ । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ନାମ ଶେଷରେ 'ପା' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । 'ପା, ଶବ୍ଦଟି ମାନ୍ୟାର୍ଥକ 'ପାଦ'' ଶବ୍ଦର ଅପଭ୍ରଂଶରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଲୁଇପା, କାହ୍ନୁପା ପ୍ରଭୃତି କହିଲେ ମାନ୍ୟ ଲୁଇ ଓ ମାନ୍ୟ କାହ୍ନୁ ବୁଝାଏ ।

ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ—Fore ward PPxff L waddel P.379

ସରହ ପାଦ

ସରହ ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରଯାନର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଚାରକ ଥିଲେ । ତାରନାଥ ଏବଂ ପାଗ୍ ସାମଜନଜାନ୍‌ରେ (Pag Sam Jan Jan) ଲେଖକଙ୍କ ଅନୁସାରେ ସରହ ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରବାଦର ଜଣେ ଅତିପ୍ରାଚୀନ ଲେଖକ ଓ ପ୍ରଚାରକ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ସମୟରୁ ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ଗୋପନୀୟ ଭାବରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାରେ ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଥିଲା । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଓ ସରହ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ତାରନାଥ ସରହଙ୍କୁ ଆଦି ସିଦ୍ଧ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏବଂ ତାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧକପାଳତନ୍ତ୍ରକୁ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ସୂଚୀରେ ୧ମ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ତଦସମ୍ଭାର ତନ୍ତ୍ରର ମଧ୍ୟ ସରହଙ୍କର ନାମ ୧ମରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ସରହ ସରୋଜ ବଜ୍ରପଦ୍ମ, ପଦ୍ମବଜ୍ର ଓ ରାହୁଲଭଦ୍ର ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ତାଙ୍କର ଚଉଷଠି ସଙ୍ଗୀତ ରହିଅଛି । ଲାମା ତାରନାଥ ସରହଙ୍କର ଜୀବନର ଯେଉଁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା ତଳେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

"ମହାଚାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରାହୁଲଭଦ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜାତିରେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ । ବାଲ୍ୟ କାଳରେ ସେ ବେଦ-ବେଦାଙ୍ଗରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ପରେ ସେ ମଧ୍ୟଦେଶକୁ ଯାଇ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେ ପିଟକରେ ସେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସ୍ଥବିରକାଳ ରାହୁଲଭଦ୍ରଙ୍କର ଗୁରୁ ଥିଲେ । କିଛିଦିନ ପରେ ରାହୁଲଭଦ୍ର ନାଳନ୍ଦାରେ ଅଧ୍ୟାପକ ହୋଇଥିଲେ । ଶେଷରେ ସେ ଦକ୍ଷିଣକୁ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ସେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶରେ ନିଜ ସାଧନାର ଯୋଗ୍ୟ ଯୋଗିନୀ ଦେଖିଥିଲେ । ସେ ଯୋଗିନୀ ଜଣେ ଶରକାରର କନ୍ୟା ଥିଲା । ରାହୁଲ ସେହି ଯୋଗିନୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ନିଜର ଅସ୍ମିତା ଲୋପ କରି ଶୂନ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି କରିବେ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରି ସେହି ଶରକାରର କନ୍ୟାକୁ ମୁଦ୍ରା ଦେଇଥିଲେ । ତହିଁପରେ ରାହୁଲ ନିଜେ ଶର ନିର୍ମାଣ କରି ଶରକାରର

୧ । Mystic Tales of Lama Taranath P P 1—2

କନ୍ୟା ସହିତ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେଶ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ସିଦ୍ଧିଲାଭ ପରେ ସେ ସରହ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେଉଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାଙ୍କ ହାତରେ ଶର ସଦା ସର୍ବଦା ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲା । (ଅର୍ଥାତ୍ ଶର ହସ୍ତରେ ଥିଲାବୋଲି ଶରହସ୍ତ ଓ ସରହ ବୋଲି ଲୋକେ ତାହାଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ ।) ଏହିନେ ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ଅନେକ ଲୋକ ତାହାଙ୍କ ଦର୍ଶନକୁ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ଉପହାସ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ (ସରହ) ବ୍ରହ୍ମାସନରେ ବସି କହୁଥିଲେ—ମୁଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶରକାରର କନ୍ୟା ସହିତ ବସବାସ କରୁଅଛି । ଜାତି ବା ଅଜାତି ଭିତରେ ମୁଁ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ଦେଖୁନାହିଁ । ମୁଁ ଏହି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ସହିତ ଭିକ୍ଷା କରିବୁଲେ । ପାପ ପୁଣ୍ୟ ଭିତରେ ମୁଁ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ଦେଖେନାହିଁ । ଲୋକେ ମୋତେ ଅପବିତ୍ର ବୋଲି ସନ୍ଦେହ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟ ଯେ ସ-ପବିତ୍ର ବିଷୟକୁ ତାହା ସେମାନେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା କହି ସେ ସ୍ଫାଟିକର ଦୋହା ବର୍ଣ୍ଣନା ଗାଉଥିଲେ । ତାହାଶୁଣି ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଲୋକ ତାହାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଉପଦେଶର ମହତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ ରାହୁଳ ଓ ସିଦ୍ଧ ସରହ ଦୁଇଜଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଏଠାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି (ଅନୁବାଦକ), ପାଗ ସାମ୍ ଜନ୍ ଜାନ୍ (Pag Sam Jan Jan) ର ଲେଖକ ସରହଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏହି-ପରି କହିଛନ୍ତି—(୧)

"ସରହ ବା ରାହୁଳଭଦ୍ରଙ୍କର ପିତା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ମାତା ଡାକିନୀ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦେଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରପାଳ ରାଜାଙ୍କ ସମୟରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ସେ ରତ୍ନପାଳ ରାଜାଙ୍କ ଆଗରେ ଅଦ୍ଭୁତ କାର୍ଯ୍ୟ ସବୁ ଦେଖାଇ ରାଜା ଓ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ । କିଛିକାଳ ପରେ ସେ ନାଳନ୍ଦାରେ ପ୍ରଧାନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଶୁଣି କୁହାଯାଇଛି ଯେ—ସେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ସେ ବେଦେଶାନନ୍ଦଙ୍କ ଠାରୁ ମନ୍ତ୍ରଯାନ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତହିଁ ସେ ମହା-ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ସିଦ୍ଧି ଶରକାର ରୂପରେ ତାହାଙ୍କ

---

(୧) Pag Sam Jan Jan Index P. P x l i v and Introduction to B Esoterism P 66

ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସେଣ୍ଟ ରେଜାର କନ୍ୟା ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ମହାମୁଦ୍ରା ସାଧନା କରି ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ । ଭର୍ତ୍ତିପରେ ସେ ସିଦ୍ଧ ସରହ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ତୋହା ଗାନ ଗାଇ ୫୦୦୦ ଲୋକ ଓ ରାଜାଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ ।" (୧)

ଏହି ଦୁଇ ଉକ୍ତି ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ଦୁହିଁଙ୍କ ଭିତରେ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ଲାମା ତାରନାଥ ସରହଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଓଡ଼ିଶା ବୋଲି କହିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ସରହଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ପୂର୍ବଦେଶ ବୋଲି କହି ଓଡ଼ିଶାରେ ମନ୍ତ୍ରଯାନ ଶିକ୍ଷା କରିବାର କହିଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବ-ଦେଶରେ । ତେଣୁ ସରହ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଏ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ପ୍ରାଚୀନ ତାରନାଥ ମଧ୍ୟ ରାହୁଲ ଭଦ୍ରଙ୍କୁ ସେହି ସରହ ରୂପରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ରାହୁଲଭଦ୍ର ବା ସରହ ଓଡ଼ିଶାରେ (Orissa) ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ଲୁଇପା ଏହି ସରହଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ ।

ତଞ୍ଜୁର ଇତିହାସରେ ଲିଖିତ ଅଛି ୧—କର୍ଡ଼ିଅର ସାହେବ ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି ଯେ—ସରହ ନାମରେ ଅନେକ ସିଦ୍ଧଥିଲେ । ସେମାନେ ତେଙ୍ଗୁରରେ (Bstan hy ynr) ମହା ବ୍ରାହ୍ମଣ ମହାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଯୋଗୀଶ୍ୱର ନାମରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଓଡ଼ିୟାନ ବାସୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା କଷ୍ଟକର । ସମ୍ଭବତଃ ତୋହାର ଲେଖକ ସରହ ସରହ ରାହୁଲଭଦ୍ର ନୁହନ୍ତି ।

ତୁଲ୍ଗୁରରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ମହାବ୍ରାହ୍ମଣ ମହାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଯୋଗୀଶ୍ୱର ପ୍ରଭୃତି ସରହଙ୍କର ଉପାଧି ଥିଲା ଏବଂ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପାଧି ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ରାହୁଲଭଦ୍ର ସରହ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇ ଏହିସବୁ ବିଭିନ୍ନ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ।

---

୧ । Taranath P. 375

ସୁତରାଂ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଶା ଓ ଉଡ୍ଡିୟାନ ଏକ ଦେଶ, କିନ୍ତୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ସରହ ନାମରେ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତେ ଉଡ୍ଡିୟାନବାସୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକ ଥିଲେ । ତାରାନାଥ ବଡ଼ ଓ ସାନ ସରହ ଭାବରେ ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ସାନ ସରହଙ୍କର ନାମଥିଲା ସବରୀ, କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ସରହଙ୍କର ନାମଥିଲା ରାହୁଲଭଦ୍ର ।

ଲାମା ତାରାନାଥ ସରହ ରାହୁଲଭଦ୍ରଙ୍କ ଦୋହାଗାନର ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସରହ ରାହୁଲଭଦ୍ର ଯେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଦୋହାର ଲେଖକ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ତେଙ୍ଗୁର ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀରେ ସରହ ୨୫ ଖଣ୍ଡ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିବାର ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ୬ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୋହା-କୋଷ ଗୀତି ଓ ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତି ବିଷୟରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ସରହଙ୍କ ରଚିତ ଦୋହାକୋଷ ସଂସ୍କୃତ ଟୀକା ସହିତ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି ।

ସାଧନମାଳାରେ "ରକ୍ତ ଲୋକେଶ୍ୱର" ଓ "ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ବଶଙ୍କର" ବୋଲି ୨ଟି ସାଧନା ରହିଅଛି । ସରହ ୧ମତରେ ଏହି ସାଧନା ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇ ସାଧନା ୧ମତରେ ଉଡ୍ଡିୟାନରୁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ।

ଏହି ସମସ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ସରହଙ୍କର ନାମ ଥିଲା ରାହୁଲଭଦ୍ର ଓ ସରହ ଭଦ୍ର । ସେ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଉଡ୍ଡିୟାନର ଲୋକ ଥିଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ସରହଙ୍କ ରଚିତ ଦୋହାଗାନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱରେ ଭାଷା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ । ତଥାପି ସରହଙ୍କ ରଚିତ ୪ଗୋଟି ଦୋହାରେ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ଯେଉଁ ସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ତାହା ତଳେ ଦିଆଗଲା—

ମିଳେଁ, ଅଚ୍ଛେ, ଜାଣହୁଁ (ଜାଣଇଁ) ବଳାବଏ (ବଳାଏ) କଇସଣ (କେସନ) ଜଇସୋ, ତଇସୋ, ଣୀବତେନ୍ତ, ମଈଁରେ, ଜେ, ତେ, ହୋନ୍ତି ଛୁଡ଼ି, ଲେମ୍ଭ, ଜାହୁ (ଲେଖ୍ଜାଖ) ଲେଉ, ତ

୧ । History of Bengal Edicted by R. C. Majumdar P. 349

ନାବଢ଼ (ନାବନ୍ତି) ଖାଣ୍ଟି, ବେଢୁଆଳ, କରି, ଧରନ୍ତୁ (୭ଅନ୍ତୁ) ଆନଣ୍ଡଚାପେଣ ଜାଲି, ଜାଉ, ଅଙ୍ଗେଁ, ବଢ଼ୁଅ (ବଢ଼ୁଆ) ବୋଲଅ, ଲଇ, ଉପାଅ, ଭଣେଇ, ସମଃଅ ତୋଡ଼ୋର, ଥାକିବ, ଦଶଇ, ଅଛନ୍ତେ, ଗିଲେସି, ଘରେ, ପଇଲେକ, ବୁଝିଲେ, ଖାଇବ, ମଇ (ମୁଇଁବା ମି (୩୯)

୧ । ଓଡ଼ିଆଭାଷା ପରି ସରହ ପାଦଙ୍କର ପଦ୍ୟସାକରେ ଅସମାପିକା ସବୁ ଇକାରାନ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଯଥା— ଘୁଞ୍ଚି, କରି, ଲଇ ଜାଇ ପ୍ରଭୃତି ।

୨ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଯେପରି ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାଳର କ୍ରିୟା ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୁଏ ସରହପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ସେହିପରି ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟଦ୍ୱାରା ଭବିଷ୍ୟତ କାଳ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି —ଯଥା— ଖାଇବ (୩୯)

୩ । ଅନୁଜ୍ଞା ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନରେ “ନ୍ତିଁ” ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ଓଡ଼ିଆର ବିଶେଷତ୍ୱ । ଏହି ବିଶେଷତ୍ୱ ସରହପାଦଙ୍କ କବିତାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଜାଣନ୍ତୁଁ (ଜାଣନ୍ତୁ) ଲେହୁ, ଜାଉ ।

୪ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ଭାବ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାନିମିତ୍ତ ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟା ଓ କ୍ତ ବା କ୍ତ୍ ଓ ଇକ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟା ୭ମୀ ବିଭକ୍ତି ଯୁକ୍ତହୋଇ ଯସ୍ମିନ୍ଭାବେ ୭ମୀ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭାଷାରେ ଏ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ସରହଙ୍କ କବିତାରେ ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅନେକସ୍ଥାନରେ ରହିଅଛି । ଯଥା—ଜବନ୍ତେ (୨୨) ଅଛନ୍ତେ (୩୯)

---

୧ । ସରହ ପାଦକୃତଂ ଓଡ଼ିୟାନ କ୍ରମେଣ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ବଶଙ୍କର ଲୋକେଶ୍ୱର ସାଧନଂ ସମାପ୍ତଂ । ସାଧନମାଳା Part I P. 80.

ଇତି ସରହ ପାଦାବଲୋକିତ ଓଡ଼ିୟାନ ବିନିର୍ଗତ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ବଶଙ୍କର ରକ୍ତ ଲୋକେଶ୍ୱର ସାଧନଂ ସମାପ୍ତଂ । ସା. ମା. I P. 83.

* । ସରଳଙ୍କ ଭାରତରେ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଅମୃତେ, କଉଡ଼ି, ଚଣ, ପେ, ଚେଙ୍ଗଡ଼ା, ମଇ ପ୍ରଭୃତି । ସରଳଙ୍କ ଭାରତରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଏହିସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିବାରୁ ସରଳଦାସ ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର କଣ୍ଠ ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ସତ୍ୟତଃ ସରଳଦାସ ଶାନ୍ତି (?) ଭାରତରେ ଲେଖିଛନ୍ତି

" ବଙ୍ଗ ଭାଷା କହେଲି ଯଦ୍ଦେବ ତୋହୋର ବଖାଣ ।" ଏହି ପଦ୍ୟରେ ଲୌକିକ ଅର୍ଥରେ ବଙ୍ଗରେ ବିବାହ-ହେବାର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ସେ ନିଜେ ବଙ୍ଗାଳୀ ନ'ଥିଲେ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ହେଉଅଛି । ଯଦି ନିଜେ ବଙ୍ଗାଳୀ ହୋଇଥିଲେ ବଙ୍ଗଦେଶ ଭାଷା ଗ୍ରହଣ କରିବାହାର ଅର୍ଥର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କିଛି ରହୁନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସେହି ବଙ୍ଗାଳୀ ନୁହନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଳରେ ବିବାହ କରିବାହାରୁ ତାଙ୍କର ଅଭିଯୋଗ ଦୂର ହୋଇଅଛି ।

ସବରୀ-ପାଦ

ବୁଷ୍ଟନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ୧—ଆଦି ସିଦ୍ଧ ସରହଙ୍କର ତିନୋଟି ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ—ବୁଦ୍ଧଜ୍ଞାନ, ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ, ଓ ଶବରପା । ଏହି ଶବରପା ଲୁଇପାଙ୍କର ଗୁରୁ ଥିଲେ । ତାରନାଥଙ୍କ ମତରେ ଦୁଇଜଣ ସରହ ଥିଲେ । ୧ମ ସରହଙ୍କର ନାମ ରାହୁଲଭଦ୍ର ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ସରହଙ୍କର ନାମଥିଲା ସବରୀ । ତେଣୁ ସରହ ଓ ସବରୀ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ । ସବରୀ ଗୁରୁଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ ସରହ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ତାରନାଥଙ୍କ ମତରେ ଏହି ସାବରସରହ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ୩—ତେଣୁ ବଡ଼ ଓ ସାନ ସରହ ଦୁହେଁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ସାନ ସରହ ସବରୀପାଙ୍କର ଅନେକ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରହିଅଛି । ଏହାଙ୍କ ରଚିତ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ବଜ୍ରଯୋଗିନୀ-ସାଧନ । ଓଡ୍ଡିୟାନ ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ୧ମରେ ବଜ୍ରଯୋଗିନୀର ଉପାସନା ପ୍ରଚଳିତ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଭଗିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ତାହାଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟରେ ବିଶେଷଭାବରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସବରୀ ଏହିମାନଙ୍କର ଲୋକ ଥିଲେ ୪ ।

(Pag Sam Jan) ପାଗ ସାମ ଜନରେ ଲିଖିତ ଅଛି, ୫—ସବରୀପା ବଙ୍ଗଳାର ଶବର ଜାତିର ଲୋକ ଥିଲେ । ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନ ବଙ୍ଗ-ଦେଶରେ ଥିଲାବେଳେ ସେହି ଶବର ନିଜର ଦୁଇ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକା ଓ ଗୋଣୀ ସହିତ ତାହାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ ବୌଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣକରି ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସ୍ଥାନ ଶବରୀପାଙ୍କୁ ସରହଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଏବଂ ଲୁଇପାଙ୍କର ଗୁରୁବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ ଦୁଇଜଣ ସବରୀପା ଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ । ଜଣଙ୍କର ଘର ଥିଲା ଓଡ଼ିଶାରେ । ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କର ଘର ଥିଲା ବଙ୍ଗରେ । କେଉଁ ସବରୀପା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଗୀତ ରଚନା କରିଥିଲେ ତାହା କହିବା ବଡ଼ କଷ୍ଟକର । ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସବରୀପାଙ୍କ ସ୍ଥାନନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିଷୟରେ ପ୍ରମାଣ ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସବରୀପାଙ୍କର ୨୮ ଓ ୫୦ ବୋଲି ଗୀ

କରିବ ରହିଅଛି । ତାହାଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ଶବ୍ଦ ଓ ବଚନଗୁଡ଼ିକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା:— ହିଁସୁଏ, କହିଁ, ବସଇ, ଦେଖିଣ, ଗୁହାଳୀ, ଗୁହାଣୀ, ନଡ଼ାକିଆଣ, ଦଉଣୀ, ମୋତିକଲ୍ଲି, ବଅଣଇ, ଲୁଚିଲି, ଛିଣ୍ଡଇ (ଦେଖଇ), ଖାଲ୍‌ଲ, ଗୁଲିକଁ, ନୋହାରିଲି, ଖାଇ, ପୋହାଇ, ଜନ୍ଧନ (ଖଣ୍ଡ), ଗଲୁଆଗେଳେ, ପଇଦେନ୍ତେ, ନେଉଁଛୁ, କହେସେ, (୨୮) । ଡାଳିଲ, ବାଉଁଳୀ, କୁହଳୀ, ଜାଗନ୍ତେ, ଉଠଉଁ, ଛିଙ୍ଗୁଡ଼ି, ଘୁଣ୍ଡି, ଯେ, ମୋର, ବାଉଁର, ଜୋଚ୍ଛେଡ଼ (ବନ୍ଧ) କାଳକୁଣ୍ଡ, ଘାରିକଲ, ମାରିଲି, ଗଢ଼ିଲି, ଚଢ଼ିଁ, ଜାଣଇ, ମାଣେଲି, ଫିଟିଲି (୩୦) ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ:—

୧ । ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ଅନ୍ତିମ ଅକ୍ଷରରେ ସ୍ୱରାଘାତ (accent) ହୁଏ । ଏଥିଲାଗି ଶେଷସ୍ୱର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଦୀର୍ଘ ହୁଏ । ଯଥା:—ଓଡ଼ିଆ-ବଙ୍କା । ବଙ୍ଗଳା ବାଙ୍କ୍ ; ଓଡ଼ିଆରେ ଅଣ୍ଟା, ଅମଡ଼ା ପ୍ରଭୃତି । ସେହି ନିୟମଅନୁସାରେ ଉଚ୍ଚ ଶବ୍ଦ ଉଚା ହୋଇ ପଣ୍ଡିତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ସାନୁନାସିକ ଉଚ୍ଚାରଣଯୋଗ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ଶବ୍ଦ ଉଞ୍ଚା ହୋଇଅଛି । ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ଉଞ୍ଚା ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

ମନ୍ଦିର ଉଞ୍ଚାଇ ବଜ୍ରପାତେ । ପିଟିଲି ପଞ୍ଚାନନୀ ବଳଦେ । ଜଗ—ସୁଗାବନ ଅଟେ ଉଞ୍ଚା ଅଟେ ନୋଳା ଅଟେ ସବଘନ । ଚୈ.ଭା.

ସରଳାଦାସଙ୍କର ମହାଭାରତରେ ନୀଚ ଉଚା ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

୨—ଓଡ଼ିଆରେ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାପଦରେ ସଂସ୍କୃତ ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ଥାନରେ ଇ ଓ ଇଣ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ଯଥା— ସେ ଖାଇ ଥିବ । ସେ ଖାଇଣ ଥିବ । ସେମାନଙ୍କ ସାନ୍ତ୍ୱ ଭଗବାନ । ଅଟେ ଓଗ ବୋଲ ଉତ୍ତରେନ । ଜଗ—୧୦ । ସରଳାଦାସଙ୍କ କବିତାରେ ସେହି ଇ ଓ ଇଣ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଯଥା— ଖାଇ, ପୋହାଇ, ଦେଖିଣ ପ୍ରଭୃତି ।

୩—ସଂସ୍କୃତ ଶତୃପ୍ରତ୍ୟୟଜ ଅନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ସପ୍ତମୀରେ ପ୍ରୟୋଗ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ସରଳାଙ୍କ ରଚନାରେ ଉଠନ୍ତେ, ଜାଗନ୍ତେ, ଦେଖନ୍ତେ ସେହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

୪—ସମ୍ବନ୍ଧପଦରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ "ବାଜଣର" ପଦରେ ସବରୀପାଙ୍କ ଭଣିତାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

୫—ତହିଁ, ତୋହୋରି, ମେ ଏବଂ ମୋର ପ୍ରଭୃତି ସର୍ବନାମର ପ୍ରୟୋଗ ଏଠାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ସବରୀପାଙ୍କ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଏହିସବୁ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି ।

୬—ଭବିଷ୍ୟତ୍-କାଳକ୍ରିୟାରେ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ 'ଇବ' ପ୍ରତ୍ୟୟ 'ମେଲିବ' ପଦରେ ସବରୀପାଙ୍କ ଗୀତରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

୭—ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ବସଇ, କାନ୍ଦଇ ଏବଂ ଅତୀତକାଳରେ ମଉଳିଲି, ଫାଡ଼ିଲି, ଗୁଞ୍ଜଲି, ଯୋଡ଼ାଇଲି, ଛାଡ଼ିଲି, ମାରିଲି, ଗଢ଼ିଲି, ପିଟିଲି ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାପଦ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସୂଚନାକରେ ।

୮—ବେଦରେ ଡ଼ ସ୍ଥାନରେ ଳ ମଧ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ଅଜ୍‌ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଡକାରସ୍ୟ ଳକାରଂ ବହ୍ୱୃଚୋ ଜଗୁଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଦୁଇସ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ 'ଡ଼' ଥିଲେ ତାହାର 'ଳ' ହୋଇଥାଏ, ଯଥା—"ଅଗ୍ନିମୀଳେ ପୁରୋହିତଂ" । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସେହି ବୈଦିକ ସଂସ୍କାରର ଚିହ୍ନ 'ଳ' ବୋଲି ଅଧିକ ଅକ୍ଷରଟିଏ ରହିଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ 'ଳ' ଅକ୍ଷରକୁ ଅନ୍ୟ ଭାଷାଭାଷୀମାନେ 'ଡ଼' ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଯଥା—'ସୁନ୍ଦଳ'କୁ 'ସୁନ୍ଦଡ଼' । ସବରୀପାଙ୍କର ୫ ନମ୍ବର ଚର୍ଯ୍ୟାରେ 'ଶୁକଡ଼' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ସଂସ୍କୃତ "ଶୁଳ୍କ" ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ 'ଶୁକଳ' ହୁଏ । "ଶୁକଳ" ରେ 'ଳ' ଅକ୍ଷରକୁ ଅନ୍ୟ ଭାଷାଭାଷୀମାନେ 'ଡ଼' ଉଚ୍ଚାରଣକରି 'ଶୁକଡ଼' କରିଛନ୍ତି । କୁକ୍କୁରୀପାଙ୍କର ୨ ନମ୍ବର ଭଣିତାରେ "ଗାଇଲ" ପରିବର୍ତ୍ତେ "ଗାଇଡ଼" ପଦର ପ୍ରୟୋଗ

---

୧. History of Bengal by R.C.Majumdar foot note 6;
୨. Cordier P 232 and tar P. 66.
୩. Taranath P, 375.
୪. Int. to ବୌ. ଗା. ଦୋ P. 29.
୫. Index P.C. xxxi
୬. History of Bengal by R. Majumdar foot note 6

ହୋଇଅଛି । ସେହି କବିତାରେ "ଳ"କାରର 'ଡ' ପରିଣତି ଦେଖି ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ କୁକ୍କୁରୀପାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରିଥାନ୍ତି । 'ଳ' ସ୍ଥାନରେ ସେହି 'ଡ଼' ର ପ୍ରୟୋଗ 'ଶୁକଣ୍ଡ' ଶବ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସୁତରାଂ ମ.ମ. ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଅନୁସାରେ ସବରପାଙ୍କ କବିତା ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ ରଚିତ ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ଳ ଉଚ୍ଚାରଣର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କୁକ୍କୁରୀପାଙ୍କ ପରି ସବରପାଙ୍କର କବିତାରେ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ମରହଟ୍ଟୀ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ 'ଳ' ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

୯—ସବରପାଙ୍କ ପଦ୍ୟରେ 'ଟାଙ୍ଗରା' ପଦ ଅଛି ଜଙ୍ଗଲିଆ ବା ପାହାଡ଼-ତଳିଆ ଜମି ଅର୍ଥରେ ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ବଙ୍ଗଭାଷାରେ 'ଟାଙ୍ଗରା' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆଶବ୍ଦ ଥିବାର ପୂର୍ବରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଅଛି ।

୧୦—ସବରପାଙ୍କର (୨୮) ଚର୍ଯ୍ୟାରେ "ଗଅଣତ ଲାଗେଲି ଡାଳୀ" ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ୨ୟାବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନରେ 'ନ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—"ପୁରେ ପୁରେ ଅନୁସରି ବାଟ ବଜାଉନ୍ତ ଘୋର ଗୀତ ଗାଇ ମାଲୁଣୀକି ଦେଖିଲେ ଯାଇ ।" ଶଶିସେଣା—ପ୍ରତାପ । ସପ୍ତାଙ୍କୁରରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅବଲମ୍ବନ ହୋଇଅଛି । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ "ଗଗନନ୍ତ ଲାଗିଲି" ପଦ "ଗଅଣତ ଲାଗେଲି" ହୋଇଅଛି--ଅର୍ଥାତ୍—ଆକାଶକୁ ଡାଳ ଲାଗିଲା । ସବରପାଙ୍କର ଧ୍ୱନିଟିମାନ କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ଏହିସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଥିବାରୁ ସବରପାଙ୍କ କବିତା ଓଡ଼ିଆରେ ରଚିତ ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ତେଣୁ ସବରପାଙ୍କର ଘର ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଥିଲା । ପୂର୍ବରୁ କୁହାହୋଇଛି ଯେ— ୧ମ ସବରପାଙ୍କ ଘର ଓଡ଼ିଶାରେ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ୧ମ ସବର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାର ଦୋହା ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଭାଷାଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି କଥା ନିଃସନ୍ଦେହ ଭାବରେ କୁହାଯିବ ।—

୧— ଋଗ୍‌ବେଦ ୧. ୧. ୨— ବୁ. ଗା. ଦୋ ମୁଖବନ୍ଧ ୧୭ପୃ

ଲୁଇପା

ଲୁଇପା 'ଅଭିସମୟବିଭଙ୍ଗ' ପ୍ରଭୃତି ପୁରିଷଣ୍ଡି ବଜ୍ରଯାନର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ତେଙ୍ଗୁରରେ (B stan Leg; ur) ଲେଖାଅଛି । ଏ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂସ୍କୃତରେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏହା ଛଡ଼ା ସେ ଭାଷାରେ "ଲୁଇପାଦ ଗୀତିକା" ବୋଲି ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହା ମ. ମ. ହର ପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ କହିଛନ୍ତି ୧ । ତିବ୍ବତର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ଲୁଇପାଦ ଆଦି ସିଦ୍ଧ ବୋଲି ଗଣିତ । ଅଧିକନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ତିବ୍ବତର ବୌଦ୍ଧମାନେ ଲୁଇପାଦଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇ ଥାନ୍ତି । ଏହି ଲୁଇପାଦଙ୍କର ୨ଟି (୧ ଓ ୨୯) କବିତା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯାଚୟରେ ରହିଅଛି । ରାହୁଲ ତାହାଙ୍କୁ ମଗଧର ଲୋକ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେଥିଲାଗି କାରଣ ଦର୍ଶାଇ ନାହାନ୍ତି ।

(Pagsam Jan Jan) ପାଗ୍‌ସାମ୍ ଜନ୍‌ଜାନ୍ ଅନୁସାରେ ଲୁଇପା ଓଡ଼ିୟାନର ମତ୍ସ୍ୟୋପଜୀବୀ (କେଉଟ) ଜାତିର ଲୋକ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମରେ ଓଡ଼ିୟାନ ରାଜାଙ୍କର ଲେଖକ ଥିଲେ ଏବଂ ସାମନ୍ତଶୁଭ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ୨

ତାରାନାଥ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି—"ଓଡ଼ିୟାନର ପଶ୍ଚିମରେ ସାମନ୍ତ-ଶୁଭ ବୋଲି ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । ଲୁଇପା ଏହି ସାମନ୍ତଶୁଭ ରାଜାଙ୍କର ଲେଖକ ଥିଲେ । ସେ ମହାସିଦ୍ଧ ଶବରୀପାଙ୍କଠାରୁ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ୩

ପରେ ସେ ନିର୍ଜନରେ ବସିରହି ସାଧନା କରିବା ଲାଗି ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ଗଙ୍ଗାକୂଳରେ ତପସ୍ୟା କରି ମହାମୁଦ୍ରା ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଲୁଇପା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ଓ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲାପରେ

---

୧ । ବୌ ଗା ଦୋ ମୁଖବନ୍ଧ—ପୃ ୨୧

୨ । Pag Sam Jan Jan index P C X V

୩ । My stec Tales of Lama Taranath P P 11 1 2

ଏହି ରାଜା "ଧାଣକ" ନାମରେ ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରୀ "ଢ଼ିଙ୍କି" ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ କେନ୍ଦୁଝରରେ ଢ଼ିଙ୍କିଗଡ଼ ଏହାଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ ରହିଅଛି ।

ତେଙ୍ଗୁରର ଗ୍ରନ୍ଥ ସୂଚୀରେ ଲୁଇପା ବଙ୍ଗ ଦେଶର ଲୋକ ବୋଲି ଲେଖା ହୋଇଛି । ଅଧିକାଂଶଙ୍କ ମତରେ ଅର୍ଥାତ୍ ତାରନାଥ ଏବଂ ଯୋଗ-ସାମ୍ କନ୍ନଜାଙ୍କ ଉକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଲୁଇପା ଓଡ୍ଡିୟାନରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ତାରନାଥଙ୍କ ଉକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଲୁଇପା କିଛିକାଳ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଗଙ୍ଗାକୂଳରେ କଟାଇଥିଲେ । ଏହି କାରଣରୁ ଲୁଇପା ବଙ୍ଗଳାର ଲୋକ ବୋଲି ତେଙ୍ଗୁରରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

କାହାରି ମତରେ ତିବ୍ବତ ଭାଷାର "ଲୁଇ" ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି — ମତ୍ସ୍ୟୋଦର ବା ମତ୍ସ୍ୟାନ୍ତ୍ର । ଏହି ମତ୍ସ୍ୟୋଦର ବା ମତ୍ସ୍ୟାନ୍ତ୍ର ମୀନନାଥ ଅର୍ଥାତ୍ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଛି । ସୁତରାଂ 'ଲୁଇପା' ବୋଲି ଜଣେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ନଥିଲେ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି 'ମୀନନାଥ' ବା ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥ । ଭାରତରେ ମୀନନାଥ ଆଦି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ପରିଚିତ । ତିବ୍ବତରେ ଲୁଇପା ମଧ୍ୟ ଆଦି ସିଦ୍ଧପୁରୁଷ ବୋଲି ପରିଚିତ ତେଣୁ ଲୁଇପା ବୋଲି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ନଥିଲେ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ମୀନନାଥ । ମୀନନାଥ ଓ ଲୁଇପା ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି । ମୀନନାଥଙ୍କର ତିବ୍ବତୀୟ ଭାଷାରେ ନାମ ହେଉଛି ଲୁଇପା । ବେଙ୍ଗଲର ଇତିହାସରେ (୧)ପ୍ରବୋଧ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲୁଇପାଙ୍କୁ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବା ମୀନନାଥ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରି ବଙ୍ଗଳାର ଲୋକ ବୋଲି ଧରି ନିଆ ହେଉଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କୌଣସି ସିଦ୍ଧପୁରୁଷଙ୍କ ନାମର ତିବ୍ବତୀୟ ଅର୍ଥ କୌଣସିଠାରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାମବାଚକ ଶବ୍ଦ କେବଳ ନାମରୂପରେ ଏହି ଇତିହାସରେ ମଧ୍ୟ ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । କେବଳ ଲୁଇପା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ନାମବାଚକ ଶବ୍ଦର ତିବ୍ବତୀୟ ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରି ଅନୁମାନ କରିବା କେତେଦୂର ଐତିହାସିକ ଭିତ୍ତିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତାହା ପାଠକ ଓ ଐତିହାସିକମାନେ ବିଚାର କରିବେ । ତିବ୍ବତରେ ଲୁଇପା

(1) History of Bengal by R. C. Majumadar P 342

ଶବ୍ଦଟି ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର ନୁହେଁ, ଏବଂ ଏହି ଲୁଇପା ନାମରେ ଜଣେ ସିଦ୍ଧା
ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭକ୍ତକବି ତଥା ମହାପୁରୁଷ ଅଚ୍ୟୁ
ଦାସ ଏବଂ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ଲେଖାରେ ଲୁଇପାଙ୍କର ଉପସ୍ଥ ବ-
ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଲୁଇପା ଶବ୍ଦଟି ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ର ନୁହେଁ ଏବଂ ଲୁ
ନାମରେ ଜଣେ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ । ମହାପୁରୁଷ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ
ସଂହିତାରେ ପ୍ରାଚୀନଦେଶଖଣ୍ଡରେ ଲୁଇ ଦାସଙ୍କ ମଠ ଥିବାର ବ
କରିଛନ୍ତି ଯଥା—

ଋଷି ତପି ସନ୍ୟାସି ନାମକ ଗରସିଂହ
ଲୁଇ ଦାସ ଜାଣକ କପିଳ ଯେତେ ସଙ୍ଗ । ଶୂ: ସଂ: ୧୦ଶ

ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନତମ ସିଦ୍ଧ ସାଧକଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟସ୍ଥଳୀ ଥି
ଯେଉଁଠାରେ ଲୁଇଦାସଙ୍କର ମଠ ଥିଲା ବୋଲି କିଂବଦନ୍ତୀ ଷୋ
ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକ ମୁଖରେ ରଟିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଗୁପ୍ତଟୀକାରେ ୮୪ ସିଦ୍ଧଙ୍କର
ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ଲୁଇପା, କାହ୍ନୁପା ମୀନନାଥ, ଗୋରେକ୍ଷନ
ବିରୂପପାଦ, ତନ୍ତ୍ରୀପା ଓ ଡାଙ୍ଗୀପା ପ୍ରଭୃତି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କର
ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା—

ମାଣ୍ଡବ କଇତମ ଆଦ ମୀନ । ମାତ୍ସ୍ୟ ଗାର୍ଦ୍ଦବ ଗୋରେକ୍ଷ ଜାଣି
ସାଧୁଭ୍ରମକ -ସେ ଅନ୍ତ ତନ୍ତ୍ରପା । ଏ ଷୋଳସିଦ୍ଧ ସ୍ୱରୂପେ ସାଧୁ
× × × × ଅଧ୍ୟ ୧୫-୧
ଜାହ୍ନୁପା ଡାଙ୍ଗୀପା ବଲୁପା ଲୋକ । ସଙ୍ଗ ଋଷି ବଶିଷ୍ଠ ଜାବାଲି
କହି । ଅଧ୍ୟ-୨

ଏଠାରେ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ମୀନନାଥ ଓ ଲୁଇପାଙ୍କର ନାମ ସ୍ୱତ
ଭାବରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବାରୁ ମୀନନାଥ ଓ ଲୁଇପା ବୋଲି ଦୁଇ
ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଲୁଇପା ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ନାମା
ନୁହେଁ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଓ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ
ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଲୁଇପା କାହ୍ନୁପା ପ୍ରଭୃତି
ସିଦ୍ଧଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରହିଥିଲା । ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ମୟୂ
ଭଞ୍ଜରେ ଲୁଇପାଙ୍କର ପୂଜା ହୋଇଥାଏ ।

୧— ଏହିସବୁ ଆଲୋଚନାରୁ ପୁସ୍ତକରେ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ— ଲୁଇପା ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଭାଷା ମଧ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ସେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କବିତା ୨ଟି ଗୀତ ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଲୁଇପାଙ୍କର କବିତା ଦୁଇଟିରେ ଏହିସବୁ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ରହିଅଛି ଯଥା—ବି, ଚାଳ, ଟଳିଠ, ଉଣିଇ, ଜାଣ, ଜାହ୍ନି କରେଣ (କରିବଇ) ମରେଅଇଁ (ମରିବଇଁ) ଏଡ଼ି, ଏଡ଼ (ଏଡ଼ୁ), ଛଡ଼ି, ଲେହ, ଆମ୍ହେ, ବେଲ, ପିଣ୍ଡି, ବଇଠା (୧୦)

ଜାଣି, କଇସେ. ବଖାଣି. କାହେରେ. କହ. ଲୁଣି. ମଇ (ମିଁ) ବଧ, (ବେଦ) ମଇ, ସଇବ, କାଅ, ଲଇ (ଲେଇ), ତାହେର (୨୦)

ଲୁଇପାଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ଏହିସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା— ୧—ପ୍ରାକୃତରେ ସଂସ୍କୃତ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାର ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇଅରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ—ଏହି ଇଅ ପ୍ରତ୍ୟୟର କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଅକାର ଲୋପହୋଇ ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ଇକାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଲୁଇପାଙ୍କ କବିତାରେ ଏହି ଇପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଛଡ଼ି, ଏଡ଼ି, ଜାଣି, ବଖାଣି, ଲଇ ପ୍ରଭୃତି ।

୨—୧ମ ପଦ୍ୟରେ "ସୁନପାଖ ଭିଡ଼ି ଲେହୁରେ ପାସ" ବୋ: ଗା: ଦୋ: ରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ଖ ପୁସ୍ତକରେ ଭିଡ଼ି ପାଠ ରହିଅଛି । ଟୀକାରେ ତାହାର ଅର୍ଥ କରା ହୋଇଅଛି । ଶୂନ୍ୟତା ପକ୍ଷକେନ୍ଦ୍ର ଦେଶିମୂ ଧର୍ମପାଶମିତ୍ତ ସମୀପଂ ଦେଶୁଂ ଲାଗନଂ କୁରୁ ।

ଅର୍ଥାତ୍— ଶୂନ୍ୟ ପକ୍ଷକୁ ଟାଣି ପାଖକୁ ଆଣ । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଳାରେ ଭିଡ଼ିଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ନ ଥିବାରୁ ଭିଡ଼ିରୁ ଭିଡ଼ିଲ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମାନକରି ଅର୍ଥ କରିଛନ୍ତି । ଶୂନ୍ୟପକ୍ଷରୂପ ଭିଡ଼ିକୁ ଲଗାଅ ଆସ । (୧)

୧—ବୋ ଗା ଦୋ ମୁଖବନ୍ଧ ପୃ ୧୫

ମଣୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ବସୁ ମଧ୍ୟ "ଛିନ୍ତି ହଇବେ" ବାଣ ଅର୍ଥ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଉକ୍ତି ବା ଛିତ୍ର ଶବ୍ଦ 'ଶର' ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର ହେବାର ପ୍ରମାଣ ଦେଇନାହାନ୍ତି ।

୩—କଟକ ଅଞ୍ଚଳରେ 'ନ' ଅକ୍ଷରଟି ଲ ସ୍ଥାନରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । ତେଣୁ କଟକର ଲୋକଙ୍କୁ ପରିହାସ କରି କୁହା ହୋଇଥାଏ— 'ଲ ପଲିପାରୁ ଲଡ଼ିଆ ଲେବୁତ ଲୋ, ଲ ତଲଟେ ଲିଶି' । ଲୁଇପା-ଙ୍କର କବିତାରେ 'ନ'କାରର ଲକାର ପରିଣତି ଦେଖାଯାଏ ଯଥା— ଲେହୁ (୧) ଲେଇ (୨୯)

୪—୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ 'ରେ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । (ବ୍ୟା. ତତ୍ତ୍ୱ ଦେଖ) ଲୁଇପାଙ୍କର ୨୯ତମ କବିତାରେ 'କାହେରେ କସ ଭଣି' ପଦରେ କାହେରେ ପଦରେ 'ରେ' ପ୍ରତ୍ୟୟ କର୍ମକାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

୫—କଥ କାହିଁ ଅମ୍ଭେ ଓ ମଇ (ମି) ସର୍ବନାମରୂପରେ ଲୁଇପାଙ୍କ କବିତାରେ ରହିଅଛି ।

୬—ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର କ୍ରିୟା କରିଅଇଁ ମରିଅଇଁ, ହବ ଏବଂ ଅନୁଜ୍ଞାର ଲେହୁ ଓଡ଼ିଆ କ୍ରିୟା ଲୁଇଙ୍କ କବିତାରେ ରହିଅଛି । ସୁତରାଂ ଏହି-ସବୁ ବିଶେଷଭାବେ ଆଲୋଚନା କଲେମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ଲୁଇପା ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ଲେଖା ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ହୋଇଥିଲା ।

୧—ବୌ ଗା ଦୋ ମୁଖବନ୍ଧ ପୃ ୧୫

୨—ଚର୍ଯାପଦ—ପୃ ୬

କାହ୍ନୁପା

ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ କୃଷ୍ଣପାଦଙ୍କର ପ୍ରାକୃତରେ ନାମଥିଲା କାହ୍ନୁପା । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ କାହ୍ନୁପାଙ୍କର ୧୨ଟି (୭. ୯. ୧୦. ୪୦. ୪୨. ୪୫. ୧୧, ୩୬, ୧୨, ୧୩, ୧୮, ୩୬) କବିତା ରହିଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ-ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ୫୦ଟି ପଦ୍ୟଭିତରୁ କାହ୍ନୁପାଙ୍କର କବିତା ପ୍ରାୟ ଏକ-ଚତୁର୍ଥାଂଶ । ମ. ମ. ହରପ୍ରସାଦଶାସ୍ତ୍ରୀ ଲେଖିଛନ୍ତି (୧) କୃଷ୍ଣପାଦ, କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ, କୃଷ୍ଣବଜ୍ର ବା କାହ୍ନୁପାଦ ୫୭ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି ଯାଇଛନ୍ତି । ଏହି ୫୭ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥର ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଯେ ଜଣେ ମାତ୍ର କୃଷ୍ଣ, ତାହା ବା କିଏ କହିପାରେ ? କୌଣସି କୌଣସି ଜାଗାରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମହାଚାର୍ଯ୍ୟ କୌଣସି ଠାରେ ଉପାଧ୍ୟାୟ ଏବଂ କୌଣସି କୌଣସି ଜାଗାରେ ମଣ୍ଡଳାଚାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି କୁହା ହୋଇଛି । ତାହାଙ୍କର ଏହିସବୁ ନାମ ଓ ଉପାଧି ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ମଧ୍ୟ କର୍ଡ଼ିୟର୍ ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ତେଙ୍ଗୁର ଗ୍ରନ୍ଥ-ତାଲିକାରେ ମିଳିଥାଏ, ସେହି ତେଙ୍ଗୁରରେ ପଚିଶ ଜାଗାରେ କାହ୍ନୁଙ୍କୁ ଭାରତବାସୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । କେବଳ ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ଲେଖାଅଛି ଯେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଓଡ଼ିଶାରୁ ଆସିଥି । ସେ ମଧ୍ୟ ଗର୍ଭମାଳାର ମହାପଣ୍ଡିତ କୃଷ୍ଣ; ସେ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ନୁହନ୍ତି । ସୁତରାଂ ତେଙ୍ଗୁରର ଲେଖାରୁ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତା କୃଷ୍ଣର ବାସସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାହାଙ୍କର ଭାଷାକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେବ । ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ଏହି ଯୁକ୍ତି ଆଶ୍ରୟ କରି ନିଜ ବୁଦ୍ଧିରେ କାହ୍ନୁପାଙ୍କର ଭାଷା ପରୀକ୍ଷାକରି ତାହାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗାଳୀବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ (Pag Sam Jan Jau) ପାଗ୍ ସାମ ଜନ୍‌ଜାଙ୍କ ଅନୁସାରେ 'ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ଓଡ଼ିଶାର ବ୍ରାହ୍ମଣକୁଳରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ଜାଳନ୍ଧରୀପା ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧ ମତରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ । ଭଦ୍ରୀପା ତାହାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ' ।

୧—ବୌ. ଗା. ଦୋ. ମୁଖବନ୍ଧ—୨୮ପୃ

୨ – ,, ,, ,, ପରିଶିଷ୍ଟ—୧୮–୧୩୬ପୃ

୩—Index ୧୮

ଲାମା ତାରନାଥ କହିଛନ୍ତି ୧—ତିବ୍ବତରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ରହିଅଛି ଯେ କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ କର୍ଣ୍ଣଦେଶରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତୀୟ ଯୋଗିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ରହିଅଛି ଯେ— କୃଷ୍ଣଚର୍ଯ୍ୟ ପାଦ୍ୟନଗର ଅର୍ଥାତ୍ ପଦ୍ମନଗରରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅନେକ କାଳ ପୂର୍ବରୁ ବୁଦ୍ଧଦେବ ଭବିଷ୍ୟତ୍‌ବାଣୀ କରିଥିଲେ ଯେ— କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ଭଟ୍ଟଦେଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବେ । ତେଣୁ କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ (୨) ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଡ. ଶୁର ସାହିଦୁଲ୍ଲା ଓଡ଼ିଶାକୁ କର୍ଣ୍ଣଦେଶ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ୨ ଏହି ମତ ତିବ୍ବତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଲୋଚନାକାରୀ ଡ. ବି. ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ (କାହ୍ନୁପା)ଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକ କହିଛନ୍ତି ଏବଂ ଚର୍ଯ୍ୟାପଦରେ କାହ୍ନୁପାଙ୍କ ରଚିତ କବିତା ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ଲିଖିତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ୩

କିନ୍ତୁ ଢାକା ଇଉନିଭର୍ସିଟି ପ୍ରକାଶିତ ବେଙ୍ଗଲ ଇତିହାସର ୩୯୭ପୃଷ୍ଠାରେ ମ. ମ. ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ସେହି ପୁରାତନ ଯୁକ୍ତିର ଅବତାରଣା ହୋଇଅଛି । ଜଣେ ଲେଖକ ପୁସ୍ତକ ନକଲ କରି ମଧ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ-ରଚନା କରୁଥାଏ ଏବଂ ଜଣେ ଲୋକର ଉପାଧି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଭିନ୍ନରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ଓ ଲିଖିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଜଣେ କାହ୍ନୁପା ୫୬ଜଣ ବଙ୍ଗମଧ୍ୟ ଲେଖିଥାଇବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଅଛି । ତଥାପି ତାରନାଥ ଏବଂ ପାଟ୍ ସାମ୍ ଜଦ୍‌ଜାଙ୍କ ଉକ୍ତି ଉପରେ ଆସ୍ଥା ନ ରଖି ଅନେକ ବଙ୍ଗୀୟବନ୍ଧୁ କାହ୍ନୁପାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ନାନାପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଅଛନ୍ତି । ସେଥିଲାଗି କାହ୍ନୁପାଙ୍କର କବିତାର ଭାଷାକୁ ବିଶେଷଭାବରେ ପରୀକ୍ଷା କରି ତାହା ଭିତରେ ଓଡ଼ିଆ-ଭାଷାର ଯେଉଁସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଅଛି ତାହା ତଳେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲା ।

୧—କର୍ମକାରକ ବା ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ କୁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ-ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ବଙ୍ଗଳାଭାଷାରେ କୁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । କାହ୍ନୁପାଙ୍କର କବିତା ୯ମ ଏବଂ ୧୩ଶ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଏହି କୁ-ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ବୈଦେଶିକମାନେ

ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଦେବାରୁ ଯଥାର୍ଥ ପାଠ ବୌ. ଗା. ଦୋ ଏବଂ ଟୀକା-ପଦରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇନାହିଁ । ୯ମ ଚର୍ଯାରେ "ବନ୍ଧ୍ୟାକର ଦମକୁ ଅଙ୍କକେଶ ପାଠ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଅଛି" । ଏ ପୋଥିରେ 'ଅବନ୍ଧ୍ୟ କଣ୍ଠକୁ ଦମା-ଅଙ୍କକେଶେ' ପାଠ ରହିଅଛି । ସଂସ୍କୃତ ଟୀକାରେ ଅର୍ଥ କରାଯାଇଛି— 'ଅବନ୍ଧ୍ୟା କଣ୍ଠସ୍ରବା ଦାମକଂ କୃତ୍ଵା' । ତେଣୁ ସଂସ୍କୃତ ଟୀକା ଅନୁସାରେ ଏ ପୋଥିର ପାଠ 'ଅବନ୍ଧ୍ୟ କଣ୍ଠକୁ ଦମ' ପାଠଟି ଯଥାର୍ଥ ସଙ୍ଗତବୋଧ ହେଉଛି । କିନ୍ତୁ ବନ୍ଧ୍ୟାକର ଦମକୁଁର ଅର୍ଥ ବୋଧ ହେଉନାହିଁ । ସୁତରାଂ ମୁଁ 'ଅବନ୍ଧ୍ୟ କଣ୍ଠକୁ ଦମ' ପାଠଟି ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ଏଠାରେ କାହ୍ନୁପାଙ୍କ କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର କୁ-ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି । ସେହିପରି ୧୩ଶ କବିତାରେ 'ତିଶରଣ ଣାବି ଅଠକ ମାରୀ' ପାଠ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଅଛି କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ଟୀକାରେ ଅଠକୁମାରୀତ ବୁଦ୍ଧିଶୁଦ୍ଧିର ଶୂନ୍ୟକୃତ୍ଵଂ ୨ । ତେଣୁ ଯଥାର୍ଥରେ ପାଠ ହେବ— 'ଅଠକୁ ମାରି' ଏବଂ ଅର୍ଥହେବ ଅଠକୁ ମାରି । କିନ୍ତୁ ମୁଦ୍ରିତ ପାଠ 'ଅଠକ ମାରୀ'ର କିଛି ଅର୍ଥ ବୋଧ ହେଉନାହିଁ । ଏହି କାରଣରୁ ମୁଁ 'ଅଠକୁ ମାରୀ' ପାଠ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ଏହି ପାଠ ଅନୁସାରେ କାହ୍ନୁପାଙ୍କ କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର କୁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି ।

୨—ଓଡ଼ିଆ ସର୍ବନାମ ପ୍ରଚୁର କାହ୍ନୁପାଙ୍କ କବିତାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—'କହ୍ନି, ଜେ, ମୋ (୨), ତୋହୋରି (୧୦), ତହିଁ, ତୋ କାହେରି, ତୋହୋର, ତୁ (୧୧) ଅମ୍ହେ (୧୨) ମଇ କଇସି, ତୋହୋରି, ତହିଁ, ତୋହୋରେ, ତୋରେ, ତୁ (୧୮) ପ୍ରଭୃତି ।

୩—ଓଡ଼ିଆସ୍ଵଷ୍ଟ ପରି କାହ୍ନୁପାଙ୍କର କବିତାର ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଇକାରାନ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଦେଖି, ହେରି (୭) ଘଇଁ (୯) ଲେଇ, ଦେଇ ସୁଣି (୧୦) ଟିଣ୍ଡି ହେରି ଜାଲି (୧୩) କରି, ଲଇ (୩୬) ପ୍ରଭୃତି ।

୧—Mystce Tales of l Tara ପୃ ୩୨

୨—Buddist mystic Songs—

୩—B. Eoterison ପୃ୨୫

J. B. O. R. S. Vol xiv ପୃ ୨୫

& Intro to ସାଧନମାଳା p. iv.

୪ — ଶବ୍ଦ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦରେ ଭବେ ୭ମୀର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । କାହ୍ନୁପାଙ୍କର ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ତହିଁର ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଯଥା—ଅଙ୍କରେ (୩୨) ପ୍ରଭୃତି ।

୫ —ଭବେ ୭ମୀ ଅର୍ଥରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏ ବିଷୟ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରକରଣରେ ସବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି ।

ଉଦାହରଣ—

ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ ବିଶେଷତଃ ବଙ୍ଗଭାଷାରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । କାହ୍ନୁପାଙ୍କର କବିତାରେ ଏହି ଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଘରହିଁ (୧୭) ମୋହଉ ତୋଡ଼ଉ (୯)

୬—କରିବ (୬) ଲେମି (୧୦) ପିଟିଉ (୧୨) ମାରିବ (୧୬ ଦେହୁଁ ନେହୁଁ (୧୭) ଦୁହେଲ ଲକ୍ଷିବ ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟା କାହ୍ନୁପାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ କରୁଅଛି ।

୭ । ଉଅଦ, ବାହିର, କୁଡ଼ିଆ, ସାଙ୍ଗ, ବାପୁଡ଼ା, ଘରେ, ଅନ୍ତରେ, ଶାଶୁ, ନଣନ୍ଦ, ଘରେ, ଶାଳୀ, ବଳିଆ, କୁଆ, ଦାନ, ମୂଳିଆ, କେନ୍ଦୁଆଳ, ଦାଣ୍ଡି ବହୁଆ, ତେବେ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ କାହ୍ନୁପାଙ୍କର କବିତାରେ ରହିଅଛି । ବିଶେଷତଃ 'ବହିଆ' ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ ଜଗୁଲି ଡେଙ୍ଗର ପଦାତିକଙ୍କୁ କହନ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଅଗଲଜି ନ୍ୟାସ୍ତ୍ରବଳ କହନ୍ତି । ଦାନ ଦେବା ବା ଦାନ ଚଳାଇବା ଓଡ଼ିଆରେ ଖେଳରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । କୁଆ ପିଟାଇବା ମଧ୍ୟ ଶଣରେ ଦାନ ଚଳାଇ ପିଟାଇବା ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ ଏହିସବୁ ଶବ୍ଦର ଏହିପରି ପ୍ରୟୋଗ ନାହିଁ । କାହ୍ନୁପାଙ୍କ କବିତାରେ ଏହିସବୁ ପଦର ଏହି ଏହି ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି ।

୧—ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ ୫ପଦ୍ୟ ଓ ବୌ ଗା ଦୋ—୧୮ ପୃ

୨— ,, ୬୫ ଓ ୬୭ପଦ୍ୟ ଓ ବୌ ଗା ଦୋ ପୃ ୨୪

୮ । ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ରେ ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । କାହ୍ନୁପାଙ୍କ କବିତାରେ ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଅଛି । ଯଥା—କରୁଣୀରେ ରଅଥ (୯) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

୯ । ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରହିଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଭାଷାଚିତ୍ର ପ୍ରକରଣରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି । କାହ୍ନୁପାଙ୍କ କବିତାରେ ହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ହିଁଅଛି (୭)

୧୦ । ମ ଓ ତ ଅବ୍ୟୟ ରୂପରେ ଓଡ଼ିଆରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । କାହ୍ନୁପାଙ୍କର କବିତାରେ ଉଭୟର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଯଥା— ମ (୧୮) ତ (୪୦)

୧୧ । ତିନ (୭ ନ) ଚୌଷଠ୍ଠୀ (୧୦) ଓ ପାଞ୍ଚ । (୪୫) ପ୍ରଭୃତି ସଂଖ୍ୟା ବାଚକ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ କବି କାହ୍ନୁପାଙ୍କ ଭାଷାର ଓଡ଼ିଆତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରେ ।

କାହ୍ନୁପାଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିବାରୁ କବି କାହ୍ନୁପା ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ । ଏବଂ ତାଙ୍କର କବିତା ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଦାରିକ ପାଦ

ଦାରିକ ପାଦ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମହାସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ଥିଲେ । ସେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଚର୍ଯ୍ୟା ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ରଚିତ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ତିବ୍ବତୀୟ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇ ରହିଅଛି । ତାରାନାଥ ଲେଖିଛନ୍ତି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଲୁଇପା ଅଦ୍ଭୁତ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ରାଜା ଓ ତାଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲାପରେ ଏହି ରାଜା ଦାରିକ ବା ଦାରି ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । (୧) ସୁତରାଂ ଦାରିକ ପାଦ ଲୁଇପାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ । ଦାରିକପାଦଙ୍କର କବିତା ଗୋଟିଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ରହିଅଛି । ସେହି କବିତା ଶେଷରେ କବି ଦାରିକ ପାଦ କହିଛନ୍ତି 'ରାଅ, ରାଅ ରାଅରେ ଅବର ରାଅ ମୋହେରେ ବେ ବାଧା । ଲୁଇପା ଅପମାଏ ଦାରିକ ଦ୍ୱାଦଶ ଭୁଅଣେ ଲଧା (ଲବ୍ଧ)' ଏହି ପଦଟିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ—ଦାରିକପାଦ ପ୍ରଥମରେ ରାଜାଥିଲେ । ପରେ ଲୁଇପାଙ୍କଠାରୁ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରି ରାଜ ଭୋଗ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଦାରିକ ପାଦର ଏହି ପଦ୍ୟଟି ତାରାନାଥଙ୍କର ଉକ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ସମର୍ଥନ କରୁଅଛି । ତେଣୁ ଦାରିକ-ପାଦ ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ରାଜା ଓ ଲୁଇପାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ ।

ମ. ମ. ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁସବୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବୌଦ୍ଧ-ତାନ୍ତ୍ରିକ କବିଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ଲେଖି ଅଛନ୍ତି—ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଦାରିକ ପାଦଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଳା ଲୋକ ବୋଲି ଏବଂ ତାହାଙ୍କ କବିତା ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହି ସମସ୍ତ ଲେଖକ ମାନଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଧାନ ଯୁକ୍ତି ହୋଇଅଛି—ଦାରିକପାଙ୍କର କବିତା ବଙ୍ଗଳାରେ ଲେଖା ହୋଇଛି । ତେଣୁ ସେ ବଙ୍ଗାଳୀ । ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଘୋଡ଼ା ଆଗରେ ଗାଡ଼ି ଥୋଇବା ପରି ପୁନରାବୃତ୍ତି ହୋଇଛି । ଦାରିକ ପାଦଙ୍କର କବିତାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେଉଁ ଉପାଦାନ ରହିଅଛି ତାହା ତଳେ ଦିଆଗଲା । ଯଥା—

---

୧ । Mystcs Tales of Taranath P 32

୧ । ଚର୍ଯ୍ୟାପଦରେ ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ତୋ ପଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଛି । ଯଥା—"କିଂ ତୋ ମନ୍ତ୍ରେ କିଂ ତୋ ତନ୍ତ୍ରେ" ଇତ୍ୟାଦି । ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିଶେଷତ୍ୱ ।

୨ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଯଥା ବାଇଶି 'ନ୍ତି' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା--"ସୁରେ ସୁରେ ଅନୁସର ବାଟ ବଜାରନ୍ତି ଯେଉ" ଶବରୀପାଦ (ପ୍ରଚାର) । ଦାସ୍ ପାଦଙ୍କ କବିତାରେ ଏହି 'ନ୍ତି' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି 'ତି' ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—"ବଲଯନ୍ତ ଘାଟିକ ଉଅଣର ପ ରମ କୂଲେ । ଗଣନମିତ ଆଁଲ୍ଲନାଦ 'ଶୂନ୍ୟସ୍ୟଂ ବୋଧବ୍ୟମ୍ (ଝୀ) ଚେଣ୍ଣୁ ଗଗନନ୍ତ ପଦଟି ଗଅଣତ ହୋଇଅଛି । ଭାଷା ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଶେଷତ୍ୱ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକରଣରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି ।

ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଜଣାଯାଏ—ଦାରିକପାଦ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ।

1 B Esoterism P 73 J. B, O, R. S, Vol XIV P 35 2 ହି। ଗୋ ବେ। ସୁ ୩° q H of Bangal by R Majumadar

ଭୁସୁକୁ ବା ଶାନ୍ତିଦେବ

ଐତିହାସିକ ତାରାନାଥଙ୍କର ୧୬୦୮ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତିବ୍ବତୀରେ ଶାନ୍ତି-ଦେବଙ୍କ ଜୀବନୀ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଅଛି । ୧ ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ଶାନ୍ତିଦେବ ଜଣେ ରାଜାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ସେ ସଂସାର ପରିତ୍ୟାଗ କରି ମଞ୍ଜୁବଜ୍ରଙ୍କଠାରୁ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ମଗଧ ରାଜାଙ୍କର ସେନାପତି ହୋଇଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କର ସେନାପତି ତାଲିକାରେ ଶାନ୍ତିଦେବଙ୍କର ନାମ ଥିଲା ଅଚଳ ସେନ । ତାହାଙ୍କର ଦେବଦାରୁ କାଠର ତରବାରିଟିଏ ଥିଲା । ସେ ସେ ତରବାରିଟିକୁ କାହାରିକୁ ଦେଖାଉ ନଥିଲେ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ସେ ରାଜାଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ପାତ୍ର ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତାହା ଦେଖି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେନାପତି ମାନଙ୍କର ମନରେ ଈର୍ଷା ହେଲା । ଅଚଳ ସେନଙ୍କ ତରବାରିଟି କାଠର ବୋଲି ସେମାନେ ସନ୍ଧାନ କରି ଜାଣି ପାରି ଥିଲେ । ସେହି ସେନାପତିମାନେ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ—'ଆପଣ ତ ଅଚଳସେନଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ପାଳୁଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାହାର ତରବାରି ତ କାଠର । ସେ କିପରି ଯୁଦ୍ଧ କରି ରାଜ୍ୟ ରକ୍ଷା କରି ପାରିବ ? ତାହା ଶୁଣି ରାଜା ଥରେ ହୁକୁମ ଦେଲେ ମୁଁ ଆଜି ସମସ୍ତଙ୍କର ତରବାରି ପରୀକ୍ଷା କରିବି । ତହୁଁ ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜର ତରବାରି ରାଜାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଚଳସେନ ନିଜ ତରବାରିଟି ଦେଖାଇବାକୁ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ରାଜା ଦେଖିବାକୁ ଜିଦ୍ ଧରି ବସିଲେ । ଶେଷରେ ସେ କହିଲେ—'ମୋ ତରବାରି ତେଜରେ ଆପଣ ଅନ୍ଧ ହୋଇଯିବେ । ଯେବେ ତାହା ଦେଖିବାକୁ ଆପଣଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଇଚ୍ଛା,—କେବଳ ଗୋଟିଏ ଆଖି ବାନ୍ଧିରଖି ଆଉ ଆଖିରେ ଦେଖନ୍ତୁ । ରାଜା ତାହା କଲେ । ପ୍ରକୃତରେ ତରବାରି ତେଜରେ ରାଜାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଆଖି କଣା ହୋଇଗଲା । ରାଜା ଖୁସି ହୋଇ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଚଳସେନ ଆଉ ସେନାପତି କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ସେ ତରବାରିକୁ ପଥର

---

୧ । ବୌ., ଗା., ଦୋ., ଭୂମିକା ୯—୧୨ ପୃଷ୍ଠା

ଭାବରେ ବାହେଇ ହୁଅନ୍ତି ବୋଲି ଲୋକେ ଭାବିଲେ । ସେହିକାରଣରୁ ବେଶ ଧ୍ୟାନ କରି ତନ୍ତ୍ର ବେଶ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏବଂ ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ନାଳନ୍ଦାକୁ ଚାଲିଗଲେ । ସେ ନାଳନ୍ଦାରେ ଗୋଟିଏ ଅଂଶରେ କୁଡ଼ିଆଟିଏ ତିଆରି କରି ସେଠାରେ ରହିଲେ । ସେ ପ୍ରତିଦିନ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଶୁଣୁଥାନ୍ତି । ସେ ସଦା ସର୍ବଦା ଶାନ୍ତ ଭାବରେ ରହୁଥିବାରୁ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ଶାନ୍ତିଦେବ ବୋଲି ଡାକୁଥିଲେ । ନେପାଳ ମନ୍ଦିରରେ ତାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କିତ ରହିଥାଏ । ଏହିପରି ତିବ୍ବତରେ ତାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କିତ ଥାଏ ଏବଂ କୁଟୀରରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀବେଶରେ ତାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କିତ ରହିଥାଏ । ସେଥିଲାଗି ତାଙ୍କ ଭିତରେ ତାଙ୍କର ନାମ ଥିଲା ଭୁସୁକୁ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ସେ ଶାନ୍ତି-ଦେବ ଭୁସୁକୁ ଓ ଏହି ଗୋଟିଏ ଲୋକର ନାମାନ୍ତର ମାତ୍ର ।

ଏହିପରି ଶାନ୍ତିଦେବ ଶାନ୍ତ ଭାବରେ ନିଜର ଜୀବନ କଟାଉଥିଲେ । ଶାନ୍ତିଦେବ କାହାରି ସହିତ କିଛି ନ କହି ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଯାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଭିକ୍ଷୁମାନଙ୍କ ମନରେ ଧାରଣା ହେଲା ଏ ଲୋକଟି କିଛି ଜାଣେ ନାହିଁ । ଏହାଙ୍କୁ ସଭେ ଅପଦସ୍ଥ କରିବା । ନାଳନ୍ଦାର ବଡ଼ ବିହାରର ଉତ୍ତର ପୂର୍ବ କୋଣରେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଧର୍ମଶାଳାଟିଏ ଥିଲା । ସେଠାରେ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ହେଉଥିଲା । ସଭେ ସେଠାରେ ସମସ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଶୁଣିବାକୁ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସବୁ ଭିକ୍ଷୁମାନେ ଜିଦ୍ କରି ବସିଲେ ଆଜି ଶାନ୍ତିଦେବଙ୍କୁ ଶାସ୍ତ୍ରବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ହେବ । ଶାନ୍ତିଦେବ ରାଜି ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ଭିକ୍ଷୁମାନେ ଜିଦ୍ କରି ତାଙ୍କୁ ଟେକିନେଇ ବେଦୀ ଉପରେ ବସାଇ ଦେଲେ । ତହୁଁ ଶାନ୍ତିଦେବ ଗମ୍ଭୀର ସ୍ୱରରେ କହିଥିଲେ—'କିଂ ଆର୍ଷଂ ପଠାମି ଅର୍ଥାର୍ଷଂ ବା' ଆର୍ଷ କହିବି ବା ଅର୍ଥାର୍ଷ କହିବି । ତା ଶୁଣି ପଣ୍ଡିତମାନେ ବିସ୍ମିତ ହେଲେ । ସେମାନେ ଆର୍ଷ କଥା ପଢ଼ିଥିଲେ ଓ ଶୁଣିଥିଲେ । ଅର୍ଥାର୍ଷ ଶୁଣି ନଥିଲେ । ସେମାନେ ଏହି ଦୁହିଁଙ୍କର ପ୍ରଭେଦ ପଚାରିବାରୁ ଶାନ୍ତିଦେବ ଦୁହିଁଙ୍କର ପ୍ରଭେଦ ବୁଝାଇ ଅର୍ଥାର୍ଷର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥିଲେ । ଶାନ୍ତିଦେବ ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାର ଶିକ୍ଷାସମୁଚ୍ଚୟ ଓ ସୂତ୍ର-ସମୁଚ୍ଚୟ ନାମରେ ତିନିଖଣ୍ଡ ଅର୍ଥାର୍ଷ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଆଚୁଟିତଯୀତସୂରେ ଶାନ୍ତିଦେବଙ୍କର ଭଣିତା

ବୋଲି ଦୁଇଟି (୧୫ ଓ ୨୭ ସଂଖ୍ୟକ) କବିତା ରହିଅଛି । ଭୁସୁକୁ ଭଣିତା ବୋଲି ଆଠଟି (୬, ୨୧, ୨୩, ୨୭ ୩୦, ୪୧, ୪୩, ୪୯) କବିତାରୁ ୧୫ ଓ ୨୭ ସଂଖ୍ୟକ କବିତାରେ 'ଶାନ୍ତି ଭୁକଥେଞ୍ଜ' ଓ 'ବୋଲଥି ଶାନ୍ତି' ଉଭୟ ପଦରେ ସାଂପ୍ରଦାୟ ରହିଅଛି । ୪୧ ଓ ୪୩ ସଂଖ୍ୟକ କବିତାରେ ଭୁସୁକୁ ଓ ରାଉତ ଉଭୟ ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ତନ୍ତ୍ରର ୮୦ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ତାଲିକାରେ ଶାନ୍ତି ଦେବଙ୍କୁ ଭୁସୁକୁ ବୋଲି କୁହା ହୋଇଅଛି । କମ୍ବଳୀ ଅନୁସାରେ ଶାନ୍ତି ଦେବଙ୍କର ଭୁସୁକୁ ଓ ରାଉତ ବୋଲି ଦୁଇଟି ନାମାନ୍ତର ଥିଲା । 'ରାଉତ' ଶବ୍ଦଟି 'ରାଜପୁତ୍ର' ଶବ୍ଦରୁ ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ । ଅଦ୍ୟାପି ଓଡ଼ିଆରେ ରାଉତ ଶବ୍ଦ କ୍ଷତ୍ରିୟଙ୍କ ବଂଶୋପାଧି ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଅଛି । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ 'ରାଉତ' ଶବ୍ଦ 'ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ସୈନ୍ୟ'ର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ ଯଥା—

ଶ୍ରୀ ଅଙ୍ଗ ଯା କିଛି ଜାଣୁଥିରେ
ରାଉତ ଯେସନ୍ତେ ଘୋଡ଼ାପରେ । ପ୍ରେ. ଚ. (ଭୂପତି)

Cordier ଙ୍କ ତେଙ୍ଗୁର ଅନୁସାରେ ଶାନ୍ତିଦେବ Zahor (ଜାହର) ରାଜାଥିଲେ । (୧)ଶାନ୍ତିଦେବଙ୍କ ରଚିତ ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ—ଶ୍ରୀଗୁହ୍ୟସମ ମହାତୋରତନ୍ତ୍ରବଳିବିଧି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶାନ୍ତି ଦେବଙ୍କର ଘର Zahor ବୋଲି ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ।

ତାରନାଥଙ୍କ ମତରେ ଶାନ୍ତିଦେବ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ରାଜପୁତ୍ର ଥିଲେ । (୩)ଏହି ଦୁଇ ଉକ୍ତି ପରୀକ୍ଷା କଲେ ଜଣାଯାଏ—ଶାନ୍ତି ଦେବଙ୍କର ଘର Zahor ଥିବା ବୋଲି କବିଙ୍କ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କଥିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଶାନ୍ତିଦେବ Zahorର ଲୋକ ଥିଲେ । Cordier ମଧ୍ୟ ସେହି ଉକ୍ତିକୁ ସମର୍ଥନ କରୁଛନ୍ତି । ଏହି Zahor ର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ମତ ରହିଅଛି । ପ୍ରକୃତରେ Zahor କୁ ଯର ବୋଲି କୁହାଯିବ । ଦ୍ବିତୀୟରେ

---

୧ । Cordier B stan hgyur II—P. 140. 230. 241.
୨ । ବୌ, ଗ, ଦୋ. ମୁଖବନ୍ଧ P, ୧୨
୩ । Taranath 112 f

କେନ୍ଦୁଝର ପ୍ରଥମେ ଏହି ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ପରେ କେନ୍ଦୁବୃକ୍ଷର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ତାହା କେନ୍ଦୁଝର ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଉଅଛି । ଏହି କେନ୍ଦୁଝର Zahor ରାଜ୍ୟ ଅଟେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ କେନ୍ଦୁଝରର ଗୋଟିଏ ପାହାଡ଼କୁ 'ଜହରାଇ ଖଣ୍ଡ' ବୋଲି କହନ୍ତି । କେନ୍ଦୁଝରର ଜହରାଇ ଅଞ୍ଚଳ ତିବ୍ବତ ବର୍ଣ୍ଣିତ Zahor ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏହି ପାହାଡ଼ ନିକଟରେ ସତକୁଳଭଞ୍ଜ ବୋଲି ପାହାଡ଼ଟିଏ ଅଛି । ଶାନ୍ତି ଦେବଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନ ବା ତପସ୍ୟାର ସ୍ଥାନ ବୋଲି ଏହି ପାହାଡ଼ ସାତକୁଳ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ସମ୍ଭାବନା ହୁଏ । ବିଶେଷତଃ ଏହି ପାହାଡ଼ରେ ସ୍ତୂପ ଓ ବୁଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ରହିଅଛି । ତେଣୁ ଏହି ପାହାଡ଼ ଏକ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ଏହି ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଓ ସ୍ତୂପ ମୋର ସମ୍ଭାବନାକୁ ଦୃଢ଼ କରୁଅଛି । ତେଣୁ ଶାନ୍ତିଦେବ କେନ୍ଦୁଝରର ରାଜପୁତ୍ର ବା ରାଜା ଥିଲେ । କେନ୍ଦୁଝର ରାଜାଙ୍କର ଶିରୋପାରେ—"ଅନେକ ସମ୍ମାନ.....୧୯ ହସ୍ତ ଖଡ଼ଗଧାରୀ କେନ୍ଦୁଝର ମୁଣ୍ଡାଧିପତି" ପ୍ରଭୃତି ଉପାଧି ଉକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାଙ୍କ ଶିରୋପାରେ ଖଡ଼ଗଧାରୀ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କେବଳ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜାଙ୍କ ଶିରୋପାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହି ଖଡ଼ଗଧାରୀ ଶବ୍ଦ ଖଡ଼ଗପାଳରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଅଛି । ସୁତରାଂ କେନ୍ଦୁଝର ରାଜାଙ୍କର ଉପାଧିରେ ଖଡ଼ଗଧାରୀ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାରରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ— କେନ୍ଦୁଝରର ରାଜା ଶାନ୍ତିଦେବ ମଧ୍ୟ ରାଉତ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ପରିଚିତ ହେଉଥିଲେ । ତେଣୁ ଶାନ୍ତିଦେବ କେନ୍ଦୁଝରର ଲୋକ ଥିଲେ ।

କେହି କେହି ଶାନ୍ତିଦେବ ଓ ଭୁସୁକୁକୁ ଅଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ମତ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । କେହି ପରବର୍ତ୍ତୀ ରତ୍ନାକର ଶାନ୍ତିଙ୍କୁ ଶାନ୍ତିଦେବ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ଡକ୍ଟର ସହିଦୁଲ୍ଲା ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ ପରିଷଦ୍ ପତ୍ରିକାରେ (୧୩୩୮ ସା ୬୬ ପୃ) ଭୁସୁକୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ପ୍ରଭଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ, ଅତୀଶଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ

---

୧ । History of Bengal by R C Majumadar P 331—333

୨ । ବୌ ଗା ଦୋ ଭୂମିକା ୬୮ ପୃ ।

ମଧ୍ୟରେ ଭୁସୁକୁର ନାମ ତାରାନାଥ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ସମୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ- ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ । ଏହି ଭୁସୁକୁ ଚର୍ଯ୍ୟାର ରଚୟିତା ହୋଇ ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । [illegible] ହେଲେ ଶାନ୍ତିଦେବ ଭୁସୁକୁ ଓ ଚର୍ଯ୍ୟାର ରଚୟିତା ଭୁସୁକୁ ଏକ ନୁହନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି । ଶାନ୍ତି-ଦେବଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ ମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତିଦେବଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଳାର ଲୋକ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ତିବ୍ବତ ସୂତ୍ର ଅନୁସାରେ ଶାନ୍ତିଦେବ ଭୁସୁକୁ ଓ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶୀୟ ଲୋକର ଜନ୍ମ ଭୂମି ଥିଲା । ସୁତରାଂ ସେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ତାଙ୍କର ଗାଦୀଥିଲା । ସେ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ।

ଭୁସୁକୁ ପାଦଙ୍କର ୪୯ ସଂଖ୍ୟକ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଲିଖିତ —

"ବାଜ ଣାବ ପାଡ଼ି ପଁଉଆ ଖାଲେଁ ବାହିଉ
ଅଦଅ ବଙ୍ଗାଲ କ୍ଲେଶ ଲୁଡ଼ିଉ ।
ଆଜି ଭୁସୁକୁ ବଙ୍ଗାଲୀ ଭଇଲୀ
ଣିଅ ଘରିଣୀ ଚଣ୍ଡାଲୀ ଲେଲୀ ।"

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କବି କହୁଛନ୍ତି—ମୁଁ ବଜ୍ରନାଆ ପକାଇ ପଦ୍ମ ଖାଲରେ ନାଆ ବାହି ଅଦ୍ୱୟ—ଏକାକାର ଏହି ବଙ୍ଗଳା ଦେଶକୁ ଆସି କ୍ଲେଶ ଦୂର ହେଲା । ଭୁସୁକୁ ମୁଁ ଆଜି ଚଣ୍ଡାଳୀକୁ ଘରଣୀ କରି ବଙ୍ଗାଳୀ ହେଲି । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ କାଳରେ ବଙ୍ଗଳାର ସମସ୍ତ ଏକାକାର ଥିଲେ । ଜାତିଭେଦ ନଥିଲା । ମୁଁ ସେ ଦେଶକୁ ଆସି ଚଣ୍ଡାଳୁଣୀ ବାହାହୋଇ ସତ ଜାତି ହୋଇଗଲି । ପାରମାର୍ଥିକ ଭାବରେ ଅର୍ଥ କଲେ ସହଜ ମତରେ ତିନୋଟି ମାର୍ଗ ଅଛି—ଅବଧୂତୀ, ଚଣ୍ଡାଳୀ ଓ ଡୋମ୍ବୀ । ଅବଧୂତୀରେ ଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ଅଛିବୋଲି କୁହା ଯାଇପାରେ ଓ କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ଚଣ୍ଡାଳୀରେ ଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ରହେ ନାହିଁ । କେବଳ ଅଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ରହେ । ଏହି ଚଣ୍ଡାଳୀକୁ ବଙ୍ଗାଳୀ କହନ୍ତି । କବି ଭୁସୁକୁ ଚଣ୍ଡାଳୀ ସୁଷୁମ୍ନାକୁ ଘରଣୀ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ସୁଷୁମ୍ନାକୁ ଉପସ୍ଥିତ ଚଣ୍ଡାଳ ପାତ୍ରକୁ ଦେଇ ଦିବାରୁ ଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ଦୂର ହୋଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କର

ପୂର୍ବ୍ବ ଅଭିଜ୍ଞାନ ଦେଖାନ୍ତୁ ସେ ବଙ୍ଗାଳୀ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି ପଦଂକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଭୁସୁକୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ନଥିଲେ । ସେ ହୋଇଥିଲେ "ଆଜି ଭୁସୁକୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ଭଇଲୀ" ବୋଲି ଲେଖି ନଥାନ୍ତେ । ବିଶେଷତଃ "ନିଅ ଘରଣୀ ଚଣ୍ଡାଳୀ ସେ ବଙ୍ଗାଳୀ ହେଲେ । ଏଥି ଦୃଷ୍ଟି ବଙ୍ଗାଳୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଘୃଣା ଆବଶ୍ୟକ କରୁଛି । ସେ ବଙ୍ଗାଳୀ ହୋଇଥିଲେ ମୁଁ ବଙ୍ଗାଳୀ ହେଲି ବୋଲି ଲେଖି ନଥାନ୍ତେ ।

ଶାନ୍ତିଦେବ ଭୁସୁକୁଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେଉଁ ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଅଛି, ତାହା ନିମ୍ନେ ଦିଆଗଲା । ଯଥା —

ଶବ୍ଦ ଉତ୍ତାରେ 'ଓ' ଓ 'ନ୍ତି' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦରେ ଭୂତ ଅର୍ଥର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ପଇଠନ୍ତି, ଜାଉନ୍ତି (୨୩), ଚଉଦନ୍ତି, ଧୁବନ୍ତି (୬) ଜାଉନ୍ତି (୧୫) ମଇଲେ (୩୯) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ କାହ୍ନାଣ୍ଡି, ଭୂମି, କାହାଣ୍ଡି, ହୋ, ନେଲେ, ଏବୁ, ସେଇ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ କବିଙ୍କର ଓଡ଼ିଆତ୍ୱ ପ୍ରମାଣିତ କରେ ।

୧ । ସପ୍ତମୀରେ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଯଥା—ହିଅଇ ନ ପଇସଇ (୬)

୨ । ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଯଥା—ହରିଣୀର (୬) ଇତ୍ୟାଦି ।

୩ । ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା 'ଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି । ଯଥା—କାଟି, ଧରି (୬) ଗୁଣି (୧୫), ଉଠି (୨୧) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସହିତ ଭୁସୁକୁ ପାଦଙ୍କ କବିତାର କେତେକ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଅଛି—ତାହା ଉପରଲିଖିତ ଉଦାହରଣରୁ ଜଣାଯାଉଛି ।

---

୧ । History of Bengal, P. 581

ମଧ୍ୟରେ ଭୁସୁକୁର ନାମ ଭାବନାଥ ଉଲ୍ଲେଖ କରନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ସମୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ- ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ । ଏହି ଭୁସୁକୁ ତନ୍ତ୍ରୀଭ ଝଡମ୍ଭିତା ବୋଲି ସମ୍ଭାବନା ହୁଏ । ଏଣୁ ହେଉଛି ଶାନ୍ତିଦେବ ଭୁସୁକୁ ଓ ଚର୍ଯ୍ୟାର ରଚୟିତା ଭୁସୁକୁ ଏକ ନୁହନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି । ଶାନ୍ତି- ଦେବଙ୍କ ନିବନ୍ଧରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀ ମନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତିଦେବଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଳାର ଲୋକ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ତିବ୍ବତୀ ସୂତ୍ର ଅନୁସାରେ ଶାନ୍ତିଦେବ ଭୁସୁକୁ ଓ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଶ ହିଁ ଏ ଲୋକର ଜନ୍ମ ଉପାଧି ଥିଲା । ଉତ୍କଳରେ ସେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ତାଙ୍କର ଘରଥିଲା । ସେ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ।

ଭୁସୁକୁ ପାଦଙ୍କର ୪୯ ସଂଖ୍ୟକ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଲିଖିତ —

"ବାଜ ଣାବ ପାଡ଼ୀ ପଉଆ ଖାଲେଁ ବାହିଉ
ଅଦଅ ବଙ୍ଗାଲ କ୍ଲେଶ ଲୁଡ଼ିଉ ।
ଆଜି ଭୁସୁକୁ ବଙ୍ଗାଲୀ ଭଇଲୀ
ଣିଅ ଘରିଣୀ ଚଣ୍ଡାଲୀ ଲେଲୀ ।"

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କହ କହୁଛନ୍ତି—ମୁଁ ବଜ୍ରନାଆ ପଦ୍ମାର ଖାଲରେ ନାଆ ବାହି ଅଦୟ—ଏକ କାଳ ଏହି ବଙ୍ଗଳା ଦେଶକୁ ଆସି କ୍ଲେଶ ଦୂର ହେଲା । ଭୁସୁକୁ ମୁଁ ଆଜି ଚଣ୍ଡାଳୀକୁ ଘରଣୀ କରି ବଙ୍ଗାଳୀ ହେଲି । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ କାଳରେ ବଙ୍ଗଳାର ସମସ୍ତ ଏକାକାର ହେଲେ । ଜାତିଭେଦ ନଥିଲା । ମୁଁ ସେ ଦେଶକୁ ଆସି ଚଣ୍ଡାଳୁଣୀ ବାହାହୋଇ ସାତ ଜାତି ହୋଇଗଲି । ପରମାର୍ଥିକ ଭାବରେ ଅର୍ଥ କଲେ ସହଜ ମତରେ ତିନୋଟି ମାର୍ଗ ଅଛି—ଅବଧୂତୀ, ଚଣ୍ଡାଳୀ ଓ ଡୋମ୍ବୀ । ଅବଧୂତୀରେ ଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ଅଛିବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ଓ କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ଚଣ୍ଡାଳୀରେ ଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ଆଦୌ ନାହିଁ । କେବଳ ଅଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ରହେ । ଏହି ଚଣ୍ଡାଳୀକୁ ବଙ୍ଗାଳୀ କହନ୍ତି । କବି ଭୁସୁକୁ ଚଣ୍ଡାଳୀ ସୁଷୁମ୍ନାକୁ ଘରଣୀ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃତି ସୁଷୁମ୍ନାକୁ ଉଦ୍ବୁଦ୍ଧ କରି ଚଣ୍ଡାଳ ତାଙ୍କୁ ନେଇ ଯିବାରୁ ଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନ ଦୂର ହୋଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କର

ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ହେବାରୁ ସେ ବଙ୍ଗାଳୀ ହୋଇଗଲେ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସ୍ୱୟଂକୁ ବଙ୍ଗାଳୀ କହୁନଥିଲେ । ସେ ହୋଇଥିବାରୁ "ଆଜି ଭୁସୁକୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ଭଇଲୀ" ବୋଲି ଲେଖି ନଥାନ୍ତେ । ବିଶେଷତଃ "ଚଣ୍ଡାଳୀ ଘରଣୀ ଲଇବାକୁ ନିଜ ବଙ୍ଗାଳୀ ହେଲେ । ଏହି କଥାକୁ ବଙ୍ଗାଳୀଙ୍କ ଏକ ନିନ୍ଦା ଆରୋପିତ କରୁଛି । ସେ ବଙ୍ଗାଳୀ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ବଙ୍ଗାଳୀ ହେଲି ବୋଲି ଲେଖି ନଥାନ୍ତେ ।

ଶାନ୍ତିଦେବ ଭୁସୁକୁଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେଉଁ ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଅଛି, ତାହା ତଳେ ଦିଆଗଲା । ଯଥା—

ଶବ୍ଦ ଅନ୍ତସ୍ଥାନ ଓ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦରେ ଅନ୍ତ ଏକାର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ପଇସନ୍ତେ, ଜାବନ୍ତେ (୨୩), ତରନ୍ତେ, ସୁବନ୍ତେ (୬) ଜାନ୍ତେ (୧୫) ମଣ୍ଡଳ (୩୯) ପ୍ରଭୃତି ।

ପଦକ'ମଧ୍ୟରୁ କାହ୍ନାଣି, ଭୁସୁକୁ, କାହ୍ନାଣି, ମୋ, ତେତେ, ଏଣୁ, ଏମନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ କବିଙ୍କର ଓଡ଼ିଆତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରେ ।

୧ । ଏମନ୍ତେ ଶ୍ରୀ ଦ୍ରୁତ-ସ୍ୱ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ରହିଅଛି । ଯଥା—ହିଣ୍ଡଇ ନ ଚଳଇ (୭)

୨ । ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଯଥା—ଦୁଇଣୀର (୬) ଇତ୍ୟାଦି ।

୩ । ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି । ଯଥା—ଜାଣି, ବଣି (୬) ଗୁଣି (୧୫), ଉଠି (୨୧) ପ୍ରଭୃତି ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସହିତ ଭୁସୁକୁ ପାଦଙ୍କ କବିତାର କେତେକ ବିଶେଷ ସ୍ଥଳରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଅଛି—ତାହା ତଳଲିଖିତ ତର୍କରୁ ଜଣା ପଡ଼ିବ ।

---

୧ । History of Bengal, P. 381

ପୋ—ତ ୬ :—

ଜାହାରେ ସିଶି ମେଲ ଅଛନ୍ତୁ ବାପ
ବେଢ଼ିଲା ହାକ ଚଉଦିସ କୋପ
ଅପଣା ମାଂସେ ହରଣା ବୈରି
ଖଣେହ ନ ଛାଡ଼ଅ ଭୁସୁକୁ ଅହେରି
ତିଣ ନ ଛୁପଇ ହରିଣା ପିବଇ ନ ପାଣୀ
ହରଣା ହରିଣୀର ନିଲଅ ନ ଜାଣି
ହରିଣୀ ବୋଲଅ ସୁଣ ହରିଣା ତୋ
ଏ ବନ ଛାଡ଼ୀ ହୋହୁ ଭାନ୍ତୋ
ତରଙ୍ଗନ୍ତେ ହରିଣାର ଖୁର ନ ଦୀଶଅ
ଭୁସୁକୁ ଭଣଇ ମୂଢ଼ ହିଅହି ନ ପଇସଇ

ଏହି ପଦ୍ୟରେ ବୋଲଅ ଓ ପଇଅ ପଦରେ 'ଅ' ସ୍ଥାନରେ 'ଇ' ଲାଗି ପାଠ କଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ବୋଲଇ, ପଇଲ କଲେ ଏହାକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ନ କହି ରହି ହେବ ନାହିଁ । ଏହି ପଦ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେପରି ପ୍ରଭାବ ରହିଅଛି, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭାଷାର ସେପରି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଶାନ୍ତିଦେବ ଭୁସୁକୁ ବଜାର ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଏବଂ ସେ ୭ମ ଶତାବ୍ଦିର କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ ।

—:o:—

ଗୋଟିକ ପାଦ

ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା-ତନ୍ତ୍ରରେ ଭାଗବତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ନାମ (୩୨) କବିତା ରହିଅଛି । ଏହି ଦିଗ୍ଦର୍ଶୀଙ୍କ ନାମପୂର୍ବକ ବିଶେଷ କିଛି ଜଣା ନାହିଁ । ତାଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ-ଭାଷାର ପ୍ରଚଳିତ ସୁନ୍ଦର ଜନନେତ୍ରୀ-ଗାଳିକ ଶବ୍ଦ (ବାଣ୍ଡିଶୁଣ୍ଡିର) ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଯେଣୁ ଭାଗବତାଦ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ବଙ୍ଗାଳୀ ବନ୍ଧୁମାନେ ଏହି ଶବ୍ଦର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ଜାଣି ନ ଥିବାରୁ ସେଥିରେ (ବନ୍ଧୁଶୁଣ୍ଡିର) ଅର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି—ବନ୍ଧୁଆ । ସୁତରାଂ ଏହି ଦିଗ୍ଦର୍ଶୀଙ୍କ କବିତା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନର ଆଉ ଆବଶ୍ୟକତା ରହୁନାହିଁ । ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରକରଣରେ ତାହା ଅନୁମିତ ହେବ ।

କୁକ୍କୁରୀପାଦ

ଗ୍ରୁନ୍ ୱେଡେଲ୍‌ଙ୍କ (Grun Wedel) ମତରେ କୁକ୍କୁରୀପାଦ ପୂର୍ବ ଦେଶର କପିଳଶଙ୍କ ରାଜ୍ୟର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ବସ୍ତୁନଙ୍କ ମତାରେ ସେ କପିଳବାସ୍ତୁ ରାଜ୍ୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ତାରନାଥ ତାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗର ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ନ' ଅକ୍ଷରର ଉଚ୍ଚାରଣ ଅନ୍ୟ ଭାଷାଭାଷୀ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଏହି 'ନ' ଅକ୍ଷରକୁ 'ଣ' ରୂପରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରନ୍ତି । କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କର ଚର୍ଯାରେ (୨, ୨୦) ସଂଖ୍ୟକ ଦୁଇଟି କବିତା ରହିଅଛି । ସେହି କବିତାରେ ଗାଇଲ ଓ ସମାଇଲ ପରିବର୍ତ୍ତେରେ ଗାଇଉ ଓ ସମାଇଉ ପଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି (ଚ ୨) । କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହି ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖି ମ. ମ. ହର ପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଭାଷାଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଲୋଚନା କଲେ କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯେଉଁସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଅଛି, ତାହା ତଳେ ଦିଆଗଲା । . .

୧ । ୫ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ "ରୁ ଓ ଉ" ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ରହିଅଛି ଯଥା—ଜାଅ (ଚ ୨)

ଜା ଏଥୁ ଗୁହାମ (୨୦ ଚ)

୨ । ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ 'ହି' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଯଥା—ହିଅଇ, ସମାଇ (୨)

୩ । ୧ମା ବହୁବଚନରେ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ସେହି 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

କୁମ୍ଭୀରେ ଖାଅ, କୁକ୍କୁରୀ ପାଏ ଗାଇଉ

---

୧ । Grin Wedel P 176

୨ । Taranath P P 113 135

୩ । ବୌ ଗା ଦୋ ମୁଖବନ୍ଧ ପୃ ୧୨

୪ । ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ 'ରେ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିଶେଷତ୍ୱ । ସେହି ବିଶେଷତ୍ୱ ମଧ୍ୟ କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ରହିଅଛି । ଯଥା—

ହାଙ୍କି ନିବେସୀ ଖମନ ଭଣ୍ଡରେ (୨୦ ର)

୫ । "ମେହର" ଓ "ମୋର" (୨୦ ର) ପ୍ରଭୃତି ସର୍ବନାମର ପ୍ରୟୋଗ କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କର ଓଡ଼ିଆତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ କରଇ ।

୬ । ଦଣ ହତ-ଦ୍ୱାନ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଯଥା— ଦଲ୍-ଭଣ୍ଡ (୨ ର)

୭ । ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଯଥା—ସୁନ୍ତ ଭଇଲେ (୨ ର) ନାଚ ଦିଆରେନ୍ତ (୨୦ ର)

୮ । ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର, ଯଥା— ବୁଝି, ନଚ୍ଚଲ (୨୦)

୯ । 'କୋଡ଼ି' ଶବ୍ଦ ସଂଖ୍ୟା ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା— କୋଡ଼ି ।

୧୦ । ମାଙ୍ଗେଁ, ଉତର, ଅଇସନ, କୋଞ୍ଚ, ସମାଇଲ (କ) (୨) ଜାଣି, ବହୁଣି, ଡାଖୁରି (୨୦) ପ୍ରଭୃତି ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି ।

କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କ କବିତା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ କୁହାଯାଇ ପାରେ । ସମ୍ଭବତଃ, ହୁଏ ତ, କୁକ୍କୁରୀପାଦ ନିଜେ ଦେଶର ଲୋକ ହୋଇଥିଲେ ନିଜର ଧର୍ମ ସାଧନା ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଲାଗି ବୌଦ୍ଧ-ତନ୍ତ୍ର ସାଧନାର ଆଦ୍ୟପୀଠ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ଦିନ ରହି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଦକ୍ଷତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଓଡ଼ିଆ

ଭାଷାରେ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରି ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରି ଥିବାରୁ କୃଷ୍ଣପାଦ ମଧ୍ୟ ପରମ୍ପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କବିତା ରଚନା କରୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ନ ଜାଣିଲେ କୃଷ୍ଣପାଦଙ୍କର କବିତା ମଧ୍ୟ ବୋଧଗମ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ମୋର ବନ୍ଧୁ ବର ମଣୀନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବସୁ 'କାମରୁ ଜାଣ' ପଦର ଅର୍ଥ କରିଛନ୍ତି—କାମରୁ·ଡମରୁଜ ମହାସୁଖ ସ୍ଥାନ ଅର୍ଥ ଇତ୍ୟାଦି । ଟୀକାକାରେ 'କାମରୁ' ଏଠାରେ ଧର୍ମ ବିଷ୍ଣୁ ସୂକ୍ତ ପଦ ଅର୍ଥାତ୍—କାର୍ଯ୍ୟରୁ ।

ତେଣୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ କୃଷ୍ଣପାଦଙ୍କ ଚର୍ଯ୍ୟା ଦୁଇଟି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ।

---

୧ । ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ—ପୃ ୧୭

ବିରୂପ ପାଦ

ତାରନାଥଙ୍କ ମତରେ ଦୁଇଜଣ ବିରୂପ ଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ବିରୂପ ପାଳିଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ହୋଇ ଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ନାଳନ୍ଦାରେ ଥିଲେ । ସେଠାରେ ମଦ୍ୟପାନ କରୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ସଙ୍ଘରୁ ବହିଷ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । ପରେ ସେ ଗଙ୍ଗା ପାରହୋଇ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ସେ ଶୁଣ୍ଡି ଆଶ୍ରମରୁ ମଦ ପିଇ ବହୁତ ଦାମ ଦେଇ ନଥିଲେ । ଶୁଣ୍ଡି ଆଣି ଦାମ ଦେବାକୁ ତାଗିଦ କରିବାରୁ ବିରୂପପାଦ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଆଙ୍ଗୁଳି ଦେଖାଇଲେ । ପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହିଲେ । ଫଳରେ ରାଜା ଓ କର୍ମଚାରୀମାନେ କାଳ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ପାରି ନଥିଲେ । ରାଜା ଯୋଗୀ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ବିରୂପଙ୍କର ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ପାଇ ନିଜେ ମଦର ଦାମ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ବିରୂପଙ୍କର ଜଣେ ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ନାମ ଡମ୍ବରୂପ । ତାହାଙ୍କର ଘର ଓଡ଼ିଯାନରେ ଥିଲା । ସେ ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ ।

ଅଷ୍ଟମଶତାବ୍ଦୀର ବିରୂପପାଦଙ୍କର ଗୀତ ସଂଖ୍ୟା ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଚର୍ଯ୍ୟା ରହିଅଛି । ତାହାଙ୍କ ଗୀତରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ତାହା ତଳେ ଦିଆଗଲା ।

୧ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନ୍ତ୍ୟ ସ୍ୱରର ଶକ୍ତିପାତ ଯୋଗୁଁ ଅଧିକାଂଶ ନାମବାଚକ ଶବ୍ଦ ଆକାରାନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ହରିଆ, ମଧୁଆ, ଲୁଧୁଆ ପ୍ରଭୃତି । ନାମବାଚକ 'ବିରୂପ' ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ବିରୂଆ' ହୁଏ । ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ବିରୂପପାଦ ଗୀତ ଚର୍ଯ୍ୟାର ଭଣିତାରେ କହିଛନ୍ତି—"ଭଣନ୍ତି ବିରୂଆ" ତେଣୁ ବିରୂପ ପାଦ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ।

୨ । ବର୍ତ୍ତମାନ ରୂପରେ 'ସେ ଓ ଜେ' ର ବ୍ୟବହାର ବିରୂପପାଦଙ୍କ କବିତାରେ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ଏକ ସେ ଶୁଣ୍ଡିନୀ
ଜେ ଅଜରାମର ହୋଇ
ଏକ ସେ ଦଢ଼ଲୀ । ୩ ।

୧—Mystic Tales of Taranath P P 14-15
୨— ,, ,, ,, ,, P 16

୩ । କବାଟେନ୍ତୁ ଲ୍'ବନେ ଅଗ୍ରନାମିକା କ୍ରିଶ୍ଚାନ ବ୍ୟବହାର ତାହାଙ୍କ ଜନ୍ମଗତେ ରହିଅଛି । ଯଥା —ଥିର କରି, ତଳ୍ଲ ।

୪ । କିମ୍ବା ଚରନର 'ଆଇଲ' ଶବ୍ଦର ଯେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି ।

୫ । ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟାବାଚକ ଲ୍'ବନର 'ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତି' ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

୬ । ବଳ୍ପବ ଧାନଙ୍କର କବିତାଗୁଡ଼ିକରେ ହାତରା, ବାଗର, ଆଇଲ, ଶରୀରକା, ଅଟକ, ଧସାଗ୍, ପ୍ରଭୃତି ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଏ ସବୁ କାରଣରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ବଳ୍ପବ ଧାନଙ୍କ କବିତାଟି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ କବିତାରୁ ଦୁଇ ପଦ ଉଦ୍ଧୃତ କଲି ।

ଦୟାରେ ଥିର କରି, ତେ ଅନନ୍ତମର ବନ୍ଧାର
ଆଇଲ ଶରୀରକା, ଟଳକ ଧସାଗ୍ ।

ଥିର କରି ଦେଖ । ଏହି ପଦ ଗୁଡ଼ିକର ଆଜି କାଲିକାର ଓଡ଼ିଆ ସହିତ କିଛି ମାତ୍ର ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ଏଥି ନେଇ ସେ ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ ପରିଚୟରେ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ—କବି ବଳ୍ପବ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ।

—୧୦୫—

ବୀଣା-ପାଦ

ବୀଣାପାଦ ବଜ୍ରଡାକିନୀ ଓ ଗୁହ୍ୟ ସମାଜ ବିଷୟରେ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ବୀଣାପାଦଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ୧୭ ସଂଖ୍ୟକ ଚର୍ଯ୍ୟା ରହିଅଛି । କର୍ଡିଅର୍ ସାହେବ (Cordier) ତେଙ୍ଗୁରରେ ବୀଣାପାଦଙ୍କୁ ଗହୁରର (Galura) କ୍ଷତ୍ରିୟ ରାଜକୁମାର ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସେ ବୀଣାପ୍ରିୟ ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ନାମ ହୋଇଥିଲା ବୀଣାପାଦ । ତାରାନାଥ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ମହାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଶ୍ୱପାଦ ମହାମୁଦ୍ରା ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ମହାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଶ୍ୱପାଦ ଓଡ଼ିୟାନ ନଗର ଦ୍ୱାରରେ ଅନତି ଦୂରରେ କୁଟୀର ନିର୍ମାଣ କରି ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେ ରାଜାଙ୍କୁ ଅଦ୍ଭୁତ କାର୍ଯ୍ୟମାନ ଦେଖାଇ ଥିଲେ । ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଘଟଣାରେ ଅକାଳରେ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହେବ ଲାଗିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ରାଜା ଓ ପ୍ରଜାମାନେ ଅଶ୍ୱପାଦଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବୀଣାପାଦଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଲାଗି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ । ବୀଣାପାଦ ରାଜବଂଶରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସହଜ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ମତ ବିକାଳୁଙ୍ଗି, ବିଳାସବଜ୍ରା ତାହାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟା ଥିଲେ ।

× × × ×

ଡୋମ୍ବୀ ଏବଂ ବୀଣାପାଦ ଏହି ମତ ସକାରାଣୀ ଙ୍କୀ ଲେଳାଙ୍ଗିଙ୍କୁ ଶିଷ୍ୟ ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କୁ ଅଭିଷେକ ଓ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ରାଣୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କୁ ମହାମୁଦ୍ରା ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ତାରାନାଥଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ ବୀଣାପାଦ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକଥିଲେ । ବୀଣାପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିମାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—୧—ଲାଗ୍, ଅନାହା, ଦାଣ୍ଡୀ, ଅଚଳ, ଶଙ୍ଖ, ବେନି, ସାର, ପ୍ରଭୃତି ବିଶୁଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ତାହାଙ୍କ କବିତାରେ ହୋଇଅଛି ।

---

1. B, Stan hgyur--P, 238
2. Mystic Tales of Lama Taranath P. 21

୨ । ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦରେ 'ବତଣ' ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି ।

୩ । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ବହୁବଚନରେ ମାତନ୍ତି ଖାଆନ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି ।

୪ । ଅନୁଜ୍ଞାର ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ସଂସ୍କୃତ ଲୋଟ୍ ଲକାରରେ (Imperative mood) ଖାଉ, ଯାଉ, ପିଉ ଛନି 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଦ୍ୟପିଉ, ନ ଆପିଉ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହି ସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ, ବୀଣାପାଦଙ୍କର କହ୍ନାଟି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଟିଣାଭୂମି ବୀଣାପାଦ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ।

ଗୁଣ୍ଡରୀ-ପାଦ

ଗୁଣ୍ଡରୀ ପାଦ ୧୨ ଗୋଟି ବଜ୍ରଗାନ ଗୀତ ରଚନା କରିଥିବାର ତେଙ୍ଗୁର ରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ୪ର୍ଥ ସଂଖ୍ୟକ ଚର୍ଯ୍ୟା ଗୁଣ୍ଡରୀ-ପାଦଙ୍କର ରଚିତ । ଗୁଣ୍ଡରୀ ପାଦଙ୍କର ଧର୍ମପାଦ ବୋଲି ନାମାନ୍ତର ଥିବାର କର୍ଡିଅର କହିଛନ୍ତି । ସୁକୁଳ ଗୁଣ୍ଡରୀପାଦ ଓ ଧର୍ମପାଦ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଗୁଣ୍ଡରୀପାଦଙ୍କ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ଜଣା ଯାଇ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଗୁଣ୍ଡରୀ ପାଦଙ୍କର ୪ର୍ଥ ସଂଖ୍ୟକ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଲୌକିକ ଅର୍ଥଟି ଅଶ୍ଳୀଳ କିନ୍ତୁ ପାରମାର୍ଥିକ ଅର୍ଥଟି କହି ପ୍ରଥମ ପଦରେ କହିଛନ୍ତି ।

ତିଅଡ୍ଡା ଚୁପି ଜୋଇନି ଦେ ଅଙ୍କବାଳୀ
କମଳ କୁଳିଶ ଘାଣ୍ଟ କରହୁ ବିଆଳୀ । (୧)

ଲୌକିକ ଅର୍ଥରେ—ହେ ଯୋଗିନୀ ମୋତେ ତୋର କୋଳ ଦିଅ । ହେ ବିଆଳୀ—ବଜ୍ର ପଦ୍ମକୁ ଘାଣ୍ଟନ୍ତୁ । ଏଠାରେ ବଜ୍ର ଅର୍ଥ ପୁରୁଷ ଜନନେନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ପଦ୍ମର ଅର୍ଥ ସ୍ତ୍ରୀ ଜନନେନ୍ଦ୍ରିୟ ବା ଯୋନିପଦ୍ମ । କାମ ସିଦ୍ଧିରେ ପଦ୍ମ ଓ ବଜ୍ରର ଏହିପରି ସଙ୍ଗ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

"ସ୍ତ୍ରୀନ୍ଦ୍ରିୟଂ ଚ ଯଥା ପଦ୍ମଂ ବଜ୍ର ପୁଂସେନ୍ଦ୍ରିୟଂ ତଥା ।"

ସୁତରାଂ ପଦ୍ୟଟି ଅଶ୍ଳୀଳ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ କବି ସାର୍ଥକ ଭାବରେ ବିଆଳୀ ପଦକୁ ସମ୍ବୋଧନରେ ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବିଆଳୀ ପଦଟି ବିଆ-ବାଳୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ତ୍ରୀ ଜନନେନ୍ଦ୍ରିୟ ଯୁକ୍ତ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ ଏହିପରି ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ ନାହିଁ ।

ଏହି ଅଶ୍ଳୀଳ ଅର୍ଥଟି ପଦ୍ୟଟିରେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ-ଅଛି । ଏହି ଚର୍ଯ୍ୟାଟିରେ "ଚୁପି, ଦେ, ଘାଣ୍ଟ କରହୁ; ଚିଁଇ ଧନ୍ଦ, ଝଣକ୍ଷି

1. Cordier—B, Stan bgyr P. 231

ମୋ ମୁହ ବୁଝି, ଖେପନ୍ତୁ, କେପ, ସଂଗାଅ, ସାମୁହରେ, ଖାଲ, ବେଳ ଫାଡ଼୍, ଭଣଇ, ଅମ୍ହେ, ମାହେଁ ଓ ଜାଇଲ ପ୍ରଭୃତି ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ରହିଅଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଯାହା ସବୁ ତାହାଙ୍କର କବିତାଟିରେ ଅଛି ତାହା ତଳେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲା ।

୧ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କେବଳ ସଂଗାଅ ପଦ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ସଂଯୋଗ ରୂପକ ଅଶ୍ଳୀଳ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଗୁଣ୍ଡରୀ ପାଦଙ୍କ କବିତାଟିରେ ସଂଗାଅ ପଦର ଠିକ୍ ସେହି ଅର୍ଥ ଲୌକିକ ଅର୍ଥରେ ରହିଅଛି ।

୨ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ "ହୁଁ" ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଖେପନ୍ତୁ ପଦଟିର ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ଖପାନ୍ତ-ରଗରୁ ।

୩ । ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାରେ 'ଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ବୁଝି, ଚୁମ୍ବି, ଘାଲି ପ୍ରଭୃତି ।

୪ । ସର୍ବନାମରେ 'ମୋ, ଅମ୍ହେ'ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି ।

୫ । (Imperative) ଅନୁଜ୍ଞାରେ ମଧ୍ୟ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ଉ· ବା· ହୁ· ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଯଥା—ଖାଉ, ଯାଉ ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣ୍ଡରୀ ପାଦଙ୍କର କବିତାଟିରେ ଘାଣ୍ଟ କରନ୍ତୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଘାଣ୍ଟ କରୁ ପଦରେ ଏହି 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି ।

୬ । 'ଡ଼' ର 'ଳ' ଉଚ୍ଚାରଣ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବୋଲି ପୂର୍ବରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । ଗୁଣ୍ଡରୀ ପାଦଙ୍କର 'ଫାଡ଼' ପରିବର୍ତ୍ତେ 'ଫାଳ'ର ଅର୍ଥାତ୍ 'ଡ଼' ପରିବର୍ତ୍ତରେ 'ଳ'ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି ।

୭ । ଏହି କବିତାରେ କୁନ୍ଦୁରେ ପଦଟିଏ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ଏହ କୁନ୍ଦୁରେ

---

୧ । ଜ୍ଞାନଦୀପିକା — ୬ଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ —୧୧ ଶ୍ଲୋ ।

ପଦକୁ ବୌଦ୍ଧ ଶବ୍ଦ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଏହି ପଦଟି ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆ । ଓଡ଼ିଆରେ ଗୁଦ୍‌ରି, କୁଦ୍‌ରି ଓ ନୁଦ୍‌ରି ଶବ୍ଦ ଗୋଟିଏ ମୌଳିକ ଶବ୍ଦର ରୂପାନ୍ତର ଧାରଣ କରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ତହିଁର ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ଚଉଏଥନ ବା ଗୋଲଆ । ଗୁଣ୍ଡ୍ରିପାଦ ସେହି ଅର୍ଥରେ କୁଦ୍‌ରେ ପଦର ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି ।

ଏହିସବୁ କାରଣରୁ କବି ଗୁଣ୍ଡ୍ରିପାଦ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ।[1] ତାଙ୍କର କବିତା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚିତ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏହି କବି ଅଶ୍ଳୀଳ ଅର୍ଥରେ କବିତା ଲେଖି ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ନାମ ଥିଲା କୁନ୍ଦୁରୀପାଦ । ତିବ୍ବତ ଭାଷାରେ ସେହି ଗୁନ୍ଦୁରୀ ନାମ ଗୁଣ୍ଡ୍ରିପାଦ ରୂପରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମ୍ଭାବନା ହୁଏ ।

୧ । ବୌ:, ଗା:, ଦୋ:, ସୂଚବନ୍ଧ ପୃ ୨୫

କମ୍ବଳ ପାଦ

ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିଷୟରେ ତାରନାଥ କହିଛନ୍ତି—"କମ୍ବଳପାଦ ଜଣେ ରାଜାଙ୍କର ପୁତ୍ରଥିଲେ । ଓଡ଼ିୟାନ ତାହାଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ଥିଲା । କାହାର କାହାର ମତରେ ସେ ଓଡ଼ିଶା (Odivisa) ଦେଶରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ହୁଅନ୍ତେ ସେ ପ୍ରବ୍ରଜ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରି ତ୍ରିପିଟକରେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବଜ୍ର-ଘଣ୍ଟଙ୍କଠାରୁ ଦୀକ୍ଷା ଓ ଅଭିଷେକ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା ଲଭକରିଥିଲେ । ସେ ଓଡ଼ିୟାନର ଶ୍ମଶାନରେ ରହି ମୃତଦେହ ଉପରେ ବସି ସାଧନା କରୁ-ଥିଲେ । ସେ ଦେଶରେ ମଣିଭଦ୍ରା ନାମରେ ଜଣେ ଯୋଗିନୀ ଥିଲେ । ସେ ସହଜ ସିଦ୍ଧି ମନ୍ତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେହି ମନ୍ତ୍ରବଳରେ ଏହି ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଧ୍ୱଂସ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ତପସ୍ୟା ସ୍ଥାନରେ କିଛି ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ ନାହିଁ । କେବଳ ଖଣ୍ଡିଏ କମ୍ବଳ ସେଠାରେ ପଡ଼ିଥିବାର ଦେଖିଥିଲେ । ଏହି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରବଳରେ ନିଜକୁ କମ୍ବଳରେ ପରିଣତ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଭାବି ସେ ସେହି କମ୍ବଳ ଚିରି ଚିରି କରି ଖାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତହୁଁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇଥିଲେ । ସେହିଦିନୁ ଏହି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କମ୍ବଳ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି କମ୍ବଳପାଦ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କୁ ଅଭିଷେକ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।"

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ କମ୍ବଳପାଦ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ସେଠାରେ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ କମ୍ବଳପାଦ ହେରୁକସାଧନା ବିଷୟରେ ଛଅଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିବାର ତେଙ୍ଗୁରରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅନେକ ବୌଦ୍ଧ ଦୋହା ଲେଖିଥିଲେ । ତାହା କମ୍ବଳଗୀତିକା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗୀତିକାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରାଚୀନ [illegible]ରେ

Mystic Tales of Lama Taranath P. P. 20—23.

ହୃତପାଳନ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ୮ମ ସଂଖ୍ୟକ ଚର୍ଯ୍ୟାଟି କମ୍ବଳପାଦଙ୍କର ରଚନା । ଏହି ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

୧ । ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାରେ 'ଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ଥୋଇ, ଉପାଡ଼ି, ଖୁଣ୍ଟି, ପୁଚ୍ଛି ପ୍ରଭୃତି ।

୨ । ସର୍ବନାମ ରୂପରେ 'ତୁ'ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଛି । ଯଥା—ବାହ ତୁ କାମଲି ।

୩ । ଅତୀତ କାଳର ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷରେ 'ଲି' ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଯଥା—ମେଲିଲି କାଚ୍ଛି । ଅତୀତକାଳର ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷରେ 'ଲ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଯଥା—ମିଲିଲ ।

୪ । 'କ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ 'ଲ' 'ଇଲ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଭାବେ ୭ମୀର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ମାଙ୍ଗତ ଚଢ଼ିଲେ ।

୫ । ତୁମ୍ ଅର୍ଥରେ ଇବ ବା ବ ପ୍ରତ୍ୟୟର ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହାର ଯଥା—ବାହବକେ ପାରଅ = ବାହିବାକୁ ପାରଇ ।

ଏହି ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ନାଆର ଦଣ୍ଡ ଅର୍ଥରେ "ମାଙ୍ଗ" ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ମଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ଓଡ଼ିଆ ଅର୍ଥ ଜାଣି ନଥିବାରୁ ମଣୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ବସୁ ମହାଶୟ ମାଙ୍ଗର ଅର୍ଥ ଲେଖିଛନ୍ତି—ମାର୍ଗ । ପ୍ରକୃତରେ ମାର୍ଗ ଅର୍ଥଟି ଏଠାରେ ଆଦୌ ସଙ୍ଗତ ହେଉ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ମଙ୍ଗ ଅର୍ଥ ମାଙ୍ଗର ଯଥାର୍ଥ ଅର୍ଥ ବୋଲି ଏହାଟି ପଢ଼ିଲେ ଜଣାପଡ଼େ । ବାସ୍ତବରେ ମଧ୍ୟ ମଙ୍ଗ ଶବ୍ଦ ଜାହାଜ ବା ନାଆର ଅଗ୍ରଭାଗ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଏସବୁ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଥିବାରୁ କମ୍ବଳ ବା କମ୍ବଳାମ୍ବର ପାଦଙ୍କ ରଚନା ହୋଇଛି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ବୋଲି ଏବଂ କବି ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

୧ । ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ ପୃ ୪୧

କଙ୍କଣ ପାଦ

କଙ୍କଣପାଦ କମ୍ବଳ ପାଦଙ୍କର ଶିଷ୍ୟଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଜଣାପଡ଼ି ନାହିଁ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପଦ ୪୪ ସଂଖ୍ୟକ ଚର୍ଯ୍ୟା ରହିଅଛି । ସେହି ଚର୍ଯ୍ୟାର ଭାଷାରୁ କବିଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଓ ଭାଷାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହେବ । କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କ କବିତାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେଉଁସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଅଛି, ତାହା ତଳେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଶତୃ ବା ଅନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଭାବେ ୭ମୀର ପ୍ରୟୋଗ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କର କବିତାଟିରେ ସେହି ଭାବେ ୭ମୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଆଣ ଗୁହନ୍ତେ (୪୪)

—'କ୍ତ' ବା 'ଲ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଭାବେ ୭ମୀର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କର କବିତାଟିରେ ତହିଁର ପ୍ରୟୋଗ ରହି-ଅଛି । ଯଥା—ଅଇଲେହିଁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନରେ କ୍ରିୟାପଦରେ 'ଉଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବିଶେଷତ୍ୱ । ଏହି 'ଉଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ 'ହୁଁ', ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଏ ବିଷୟଟି ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକରଣରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି 'ହୁଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ରହିଅଛି । ଯଥା—ଆଚ୍ଛିହୁଁ

୪ । ଫୁନ, ଜବେଁ, ତେବେଁ, ଚଉଦିଶେ, ମାଝେଁ, ଟଇଠ, ଆଣ, ଗୁହନ୍ତେ, ଅଇଲେ, ଭଣଇ, ବାତ୍ରିଶଲ ପ୍ରଭୃତି ଆଦି ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ— କଙ୍କଣ ପାଦ ନିଜ ଗୁରୁଙ୍କ ପରି ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ । ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଗୀତଟି ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଢେଣ୍ଟଣ ପାଦ

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ଢେଣ୍ଟଣ ପାଦଙ୍କର ୩୩ ସଂଖ୍ୟକ ଗୀତିଏ ମାତ୍ର ଚର୍ଯ୍ୟା ରହିଅଛି । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ କବିଙ୍କ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ଜଣାପଡ଼ି ନାହିଁ । ତେଣୁ କବିଙ୍କର ଭାଷା ଆଲୋଚନା କରି ତାହାଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେବାର କଥା । ଏହି କବିଙ୍କର କବିତାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

୧ । ତୁମ୍ହେ ଓ ତୁ ଶବ୍ଦ ସର୍ବନାମ ରୂପରେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଜଇ ତୁମ୍ହେ ଲୋଅ

ପୁଚ୍ଛ ତୁ ଗୁଟିକ

୨ । 'କ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ 'ଲ' ବା 'ଇଲ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ଭୂତକାଳର ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଯଥା—ସାଙ୍କ ମତ ଚଢ଼ିଲେ ।

୩ । ଏହି କବିତାଟିରେ "ଅଦଅ ବଢ଼ ଟାଙ୍ଗୀ ନିବାଣେ କୋରଅ ।" ପଦ୍ୟରେ 'କୋରଅ' ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଚିରିବା ଓ ବାଡ଼େଇବା ଅର୍ଥରେ କୋଡ଼ିବା ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ଏବଂ 'ଡ଼'ର ଉଚ୍ଚାରଣ ଯୋଗୁଁ କୋରିବା ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଯଥା—ରଥେ ରଖି ଦେବକ ଗୋଡ଼କୁ ଏକାଠାରେ ।
ବାନ୍ଧି ଧରି ସେ ବଧୀ କୋଡ଼ନ୍ତେ ପିଠିରେ ॥

(କୃଷ୍ଣସିଂହ ମହାଭାରତ—ବିରାଟ)

"ହସ୍ତରୁ ଚୂଡ଼ାମାନଙ୍କୁ ପାଷାଣରେ କୋଡ଼େ"—(ସାରଳା-ମହାଭାରତ ଖଣ୍ଡ) କୋରଅ ପଦଟି ଠିକ୍ ଏହି ଚିଡ଼ିବା ଅର୍ଥରେ ଢେଣ୍ଟଣ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଳା ଓ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାରେ କୋରିବା ବା କୋଡ଼ିବା ଶବ୍ଦ ଏହି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମଣୀନ୍ଦ୍ରମୋହନ ବସୁ ମହାଶୟ କୋରିଅ—କରିଥାଏ—କରିଛ—

କଙ୍କଣ ପାଦ

କଙ୍କଣପାଦ କମଳ ପାଦଙ୍କର ଶିଷ୍ୟଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଜଣାପଡ଼ି ନାହିଁ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ୪୪ ସଂଖ୍ୟକ ଗୀତି ରହିଅଛି । ସେଥିରୁ ତହିଁର ଭାଷାରୁ କବିଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଓ ଭାଷାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ହେବ । କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କ କବିତାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେଉଁସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଅଛି, ତାହା ତଳେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଶତୃ ବା ଅନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଭାବେ ୭ମୀର ପ୍ରୟୋଗ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କର କବିତାଟିରେ ସେହି ଭାବେ ୭ମୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଆଣ ସ୍ବହାବେ (୪୪)

—'କ୍ତ' ବା 'ଲ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଭାବେ ୭ମୀର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କର କବିତାଟିରେ ତହିଁର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଯଥା—ଆଇଲେସି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନରେ କ୍ରିୟାପଦରେ 'ଉଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବିଶେଷତ୍ୱ । ଏହି 'ଉଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ 'ହୁଁ', ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଏ ବିଷୟଟି ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକରଣରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି 'ହୁଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର କଙ୍କଣ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ରହିଅଛି । ଯଥା—ଆଛହୁଁ

୪ । ସୁନ, କହେବିଁ, ତେବେବିଁ, ଚଞ୍ଚଳେ, ଘାଣ୍ଟ, ଫଇଠ, ଆଣ, ସ୍ବହାବେ, ଆଇଲେ, ଭଣଇ, ଗଦ୍‌ଗଦ ପ୍ରଭୃତି ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ— କଙ୍କଣ ପାଦ ନିଜ ଗୁରୁଙ୍କ ପରି ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ । ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଗୀତଟି ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଚାଟିଲ ପାଦ

ଅଷ୍ଟମଶତାବ୍ଦୀରେ ଚାଟିଲ ପାଦଙ୍କର ୫ମ ସଂଖ୍ୟକ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଚର୍ଯ୍ୟା ରହିଅଛି । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ କବିଙ୍କ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ଜଣାପଡ଼ି ନାହିଁ । ତେଣୁ କବିଙ୍କର ଭାଷା ଆଲୋଚନା କରି ତାହାଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେବାର କଥା । ଏହି କବିଙ୍କର କବିତାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

୧ । ତୁମ୍ଭେ ଓ ତୁ ଶବ୍ଦ ସର୍ବନାମ ରୂପରେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଜଇ ତୁମ୍ଭେ ଲୋଅ
ପୁଚ୍ଛ ତୁ ଚାଟିଲ

୨ । 'କ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ 'ଲ' ବା 'ଇଲ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଏବେ ୨ମୀର ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଯଥା—ଯାଙ୍କ ମତ ଚଢ଼ିଲେ ।

୩ । ଏହି ଚର୍ଯ୍ୟାଟିରେ "ଜଅଣ ଖଡ଼ ଝାଙ୍ଗୀ ନବାଣେ ଜୋଡ଼ିଅ ।" ପଦ୍ୟରେ 'ଜୋଡ଼ିଅ' ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପିଟିବା ଓ ବାନ୍ଧିବା ଅର୍ଥରେ ଜୋଡ଼ିବା ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ଏବଂ 'ଡ'ର ଉଚ୍ଚାରଣ ଯୋଗୁଁ ଜୋଡ଼ିବା ମଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ।

ଯଥା—ରଥେ ରଖି ବେକ ଗୋଡ଼କୁ ଏକାଠାରେ ।
ବାନ୍ଧି ହସ୍ତ ସେ ବାଧା ଜୋଡ଼ିଲେ ପିଠିରେ ॥
(କୃଷ୍ଣସିଂହ ମହାଭାରତ—ବିରାଟ)

"ହସ୍ତୀ ଚୂଡ଼ମାନଙ୍କୁ ପାଷାଣରେ ଜୋଡ଼ି"—(ସାରଳା-ମହାଭାରତ ଆଦି) ଜୋଡ଼ିଅ ପଦଟି ଠିକ୍ ଏହି ପିଟିବା ଅର୍ଥରେ ଚାଟିଲ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଳା ପ୍ରଭୃତି ଭାଷାରେ ଜୋଡ଼ିବା ବା ଜୋଡ଼ିବା ଶବ୍ଦ ଏହି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମଣିନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ବସୁ ମହାଶୟ ଜୋଡ଼ିଅ—ଜଡ଼ିତ—ଜଡ଼ିତ—

ବେଣ୍ଡ—ବୋଲଣ ଘଂଟଂକ ଖାଲିବାଡ଼ର ଅନୁଛି", ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ କୋଉଥି ଦେଖୁଛି ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା । ସେଥିପାଇଁ "ନବାଣେ" ଶବ୍ଦଟି ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ ନିବାଣ୍ଡ ଅର୍ଥାତ୍ ନିବୃତ୍ତ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ତେଣୁ ନବାଣେ ଶବ୍ଦ ଶ୍ଳେଷରେ ନିବାଣ୍ଡ ଭାବରେ ଓ ନିର୍ବାଣରେ ବୋଲି ୨ଟି ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ ।

ନଈ, ବେଙ୍ଗ, ମାଙ୍ଗେ, ଗାଗ୍ରୀ, ଗଡ଼ଭ, କର୍ପୂର, ଘାଟୀ, ଝାଙ୍ଗୀ, ହୋଇବ, ପୁଚ୍ଛ ପ୍ରଭୃତି ବହୁତ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ସବୁ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ଭବିଷ୍ୟତ କାଳ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ କ୍ରିୟାରେ 'ଇବ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି—ଯଥା—ହୋଇବ, ଖାଇବ, ପିଇବ, ଘଣି ।

ଅନୁଜ୍ଞା ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନାନ୍ତ କ୍ରିୟାରେ 'ଅ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ — ଯଥା—ଧୁଅ, ଖାଅ, ଯାଅ ଇତି ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ 'ନ୍ତି' ପ୍ରତ୍ୟୟ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ବହୁ-ବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । "ସାଙ୍କମ-ତ ଚଢ଼ିଲେ' ପଦ୍ୟର 'ତି' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ସେହି 'ନ୍ତି' ପ୍ରତ୍ୟୟର ରୂପାନ୍ତର ହୋଇ ୨ୟା ରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ଅର୍ଥାତ୍—ଶାଙ୍କୁ ଚଢ଼ିଲେ ।

ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ—କବି ଲୁଇପାଦ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର କବିତାଟି ଓଡ଼ିଆରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ।

୧ । ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ—ପୃ ୨୫୪.

ଜୟନନ୍ଦୀ ପାଦ

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଜୟନନ୍ଦୀ ପାଦଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଚର୍ଯ୍ୟା ରହିଅଛି । ଚର୍ଯ୍ୟାର ସଂଖ୍ୟା ହେଉଛି—୪୬ । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ବିବରଣୀ ମିଳି ନାହିଁ । ତେଣୁ କବିଙ୍କ କବିତା-ଟିରେ ତାହାଙ୍କର ଭାଷାର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହେବ । ଏହି କବିଙ୍କର କବିତାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

୧ । ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ଉତ୍ତମପୁରୁଷ ବହୁବଚନରେ 'ଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଦେଖ୍ ସୁଅଣେ ।

୨ । ଜଇସା, ତଇସା, ତବେଁ, ଟୁଟଇ ବଳ ୨, ବେଣୀ, ପାଖେ, ପୁଡ଼ି-ଅଣ (ପୁଡ଼ିଣ) ପ୍ରଭୃତି ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି ।

୩ । 'ଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଅସମାପିକା ସମାପିକା ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ-ଅଛି । ଯଥା—ହୋଇ ।

ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଜୟନନ୍ଦୀପାଦ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେ ନିଜେ ବି ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ଢେଣ୍ଢଣ ପାଦ

ଢେଣ୍ଢଣ ପାଦଙ୍କର ୩୩ ସଂଖ୍ୟକ ଚର୍ଯ୍ୟାଟିଏ ଅଂଶୁର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ରହିଅଛି । ତାହାଙ୍କର ଏହି କବିତାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏତେସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଅଛି । ଯଥା—

୧ । ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦ ରୂପରେ 'ମୋର' ସର୍ବନାମର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଟାଲତ ମୋର ଘର ।

୨ । କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ବିଶେଷଣ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଦୁହିଲ ଦୁଧ (ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁହିଁଲା ଦୁଧ)

୩ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ବେଣ୍ଟ' ଶବ୍ଦ ଫଳର ଅଗ୍ରଭାଗ ବା ବୃନ୍ତ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଚଳିତ । ସେହି ଅର୍ଥରେ 'ବେଣ୍ଟ' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଏହି କବିତାରେ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଦୁହିଲ ଦୁଧ କି ବେଣ୍ଟେ ଷମାଅ । ମୌଳିକ ସଂସ୍କୃତ ବୃନ୍ତ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାକୃତରେ 'ବଣ୍ଟ' ହୋଇ ଓଡ଼ିଆରେ 'ବେଣ୍ଟ' ହୋଇଅଛି ।

୪ । 'ଟାଲ' ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ନଷ୍ଟପ୍ରାୟ' ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ସେହି ଅର୍ଥରେ 'ଟାଲ' ଶବ୍ଦ ଢେଣ୍ଢଣ ପାଦଙ୍କର କବିତାରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଟାଲତ ମୋର ଘର ।

ଏସବୁ କାରଣରୁ ଢେଣ୍ଢଣ ପାଦଙ୍କର କବିତା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇ ଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ଡୋମ୍ବୀ ପାଦ

ଅଷ୍ଟପଚର୍ଯ୍ୟାପଦରେ ଡୋମ୍ବୀ ପାଦଙ୍କର ୧୪ ସଂଖ୍ୟକ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଚର୍ଯ୍ୟା ରହିଅଛି । ଏହି କବିଙ୍କ ବିଷୟରେ କୌଣସି ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଡୋମ୍ବୀ ପାଦଙ୍କର କବିତାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେଉଁ ସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ତାହା ତଳେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲା ।

୧ । 'ତଦ୍' ଶବ୍ଦର ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ "ତହିଁ"ର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ତହିଁ ବୁଡ଼ିଲି ।

୨ । 'ତୁ' ଶବ୍ଦର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି । ଯଥା—ବାହ ତୁ ।

୩ । ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟଜାତ ଅନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ସହେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଗାଙ୍ଗ କେଡ଼ୁଆଳ ପଇଠେ ।

୪ । 'ଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ବାହି, ଲେଇ, ଜାଇ, ଚୁମ୍ବି ।

୫ । ଅତୀତ କାଳ କ୍ରିୟାର ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷରେ 'ଲୀ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ବୁଡ଼ିଲୀ ।

୬ । ଅତୀତ କାଳ କ୍ରିୟାର ୧ମ ପୁରୁଷରେ 'ଲ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଯଥା—ସୋ ରଥ ଚଢ଼ିଲ ।

୭ । ତୁମ୍ ଅର୍ଥରେ ବା କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ଶବ୍ଦରେ 'ବା' ବା 'ଇବା' ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଯଥା—ବାହବା ନ ଜାଇ—ଅର୍ଥାତ୍—ବାହିବା । ଏହି ହେଉଛି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

୮ । "କୁଳେ କୁଳେ ବୁଲଇ" ର କ ପୋଥିରେ କୁଡ଼ଇ ପାଠାନ୍ତର ରହି-ଅଛି । ଏଠାରେ 'ଡ଼' କାରର 'ଳ' କାର ହୋଇଅଛି । ସେହିପରି 'ପୁଣ୍ଡ ତେଳାର କରଇ' ପଦରେ ସୁଣ୍ଡପଦରେ ସହଜରେ ପାଉ ଯାଇଛି । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ 'ଳ' କାରର 'ଡ଼'କାର ହୋଇଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର 'ନ' ଅକ୍ଷରକୁ ଅନ୍ୟଭାଷାଭାଷୀ 'ଡ଼' ରୂପରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି 'ନ' କାରର 'ଡ଼'କାର ଉଚ୍ଚାରଣ ହେବା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବୋଲି ମ. ମ. ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିବା ବିଷୟ ପୂର୍ବରୁ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । 'ଘୁଟଇଡ଼' ଶବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସେହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଅଛି ।

ଇ ବା ହୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ରୂପରେ ପୂର୍ବ କାଳରେ ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଡୋମ୍ବୀ ପାଦଙ୍କର ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ତାହାର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଯିଅନ୍ତୁ ପାଣି ନ ପଇସଇ ପାନ୍ଥ ।

ନୈକାର ମଝ ଅର୍ଥରେ ମାଝ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ମାଝେଁ ପିଅ ଓ କାଣ୍ଡି ବାନ୍ଧ ।

ଏହିସବୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହି ଥିବାରୁ ଡୋମ୍ବୀପାଦ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ଧାମ ପାଦ

ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଧାମପାଦଙ୍କର ୪୭ ସଂଖ୍ୟକ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଚର୍ଯ୍ୟା ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରହିଅଛି । ଧାମପାଦଙ୍କର ଏହି କବିତାଟିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

୧ । ଇ କାର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଲଇଁ, ଧଇ ।

୨ । ଲୌକିକ ଅର୍ଥରେ ଶାସନ ଶବ୍ଦଟି ଓଡ଼ିଶାର ଶାସନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

୩ । ଇଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ ନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଓ ପୂର୍ବ କାଳକ ହେତୁ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ପିଣ୍ଡନ୍ତି ପାଣି ଅର୍ଥାତ୍ ପିଇନ୍ତେ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିବାରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ—ଧାମପାଦଙ୍କର କବିତା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚିତ ଓ ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ।

ଭାଦେ ପାଦ

୩୬ ସଂଖ୍ୟକ କବିତାଟି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ଭଦେ ପାଦଙ୍କର ରହିଅଛି । ସେହି କବିତାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏକାଧିକ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—

୧ । ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦରେ "ମୋ" ପଦଟି ସର୍ବନାମ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ମୋ ଲକ୍ଖ ଭଣିଆ ।

୨ । କର୍ମ କାରକରେ ମକୁଁ ଖ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ମୋକୁ ପଦର ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି । ଯଥା—ମକୁଁ ଣଠା ବା ମୋ କୁଣଠା (ଖ) । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ 'ତୁକୁ' ଓ 'ମୁକୁ' ପଦର ବ୍ୟବହାର ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ଦେଖାଯାଏ ।

୩ । ନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟଜାତ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଯଥା—ଘଉଣନ୍ତ ଦିଶିଆ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବହୁ ସ୍ଥଳରେ 'ନ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହାର ହେବାର କଥା ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏତେସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଥିବାରୁ ଭଦେପାଦ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର କବିତା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚିତ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ମହୀଧର ପାଦ

ମହୀଧର ପାଦଙ୍କର ୧୬ ସଂଖ୍ୟକ ଚର୍ଯାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏକ-ସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

୧ । ଓଡ଼ିଆରେ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ତିନି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ତିନି ଶବ୍ଦରେ ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ହୁଏ । ଯଥା—ତିନିଏ । ଅନ୍ତିମ ବର୍ଣ୍ଣ ଶବ୍ଦପାତ ଯୋଗୁଁ ହ ଆଗମ ହୋଇ କେତେଁ [illegible] ହୁଏ । କେବଳ ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସାନୁନାସିକ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା — ତିନିହେଁ । ୧୬ ଚର୍ଯାରେ ମଧ୍ୟ ତାହାଁର ଉଦାହରଣ ମିଳେ । ଯଥା — ତିନିଏଁ ପାଟେଁ ।

ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାରେ ଲାଗି ସ୍ଥାନରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ସୁଣି, ଜିଏଁଣି, ଦେଖି ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ 'ନ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମିଳେ ବୋଲି ପୂର୍ବରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା — ଦାଶରଥିନ୍ତ ଘେଇଣ । ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ସେହି 'ନ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ମହୀଧର ପାଦଙ୍କର ଚର୍ଯାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା — ଗଅଣନ୍ତ ଲୁଟେଇ ।

ବୈଦିକ କାଳର 'ଡ଼'କାର 'ଳ'କାର ଉଚ୍ଚାରଣର ପ୍ରଭାବ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ପୂର୍ବରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । ମହୀଧର ପାଦଙ୍କର ଚର୍ଯାରେ 'ଡ଼'ର 'ଳ'କାର ହେବାର ଉଦାହରଣ ରହିଅଛି । ଯଥା—ଖୋଲଇ, ବୋଡ଼ଇ ।

ଶତୃ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ ଅନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ଭବେ ସପ୍ତମୀର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ମଇ ଏଥୁ ବୁଡ଼ନ୍ତେ ।

ସଂସ୍କୃତ ଅପି ଶବ୍ଦ ଜାତ 'ବି' ଅବ୍ୟୟ ଓ ବେଳ ଶବ୍ଦର ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଯଥା—ହୋଇବି, ବେଳି, ଚୋଡ଼ିଅ ।

'ଏଥୁ' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି । ଯଥା—ଏଥୁ ବୁଡ଼ନ୍ତେ ।

ଏହିପରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ରହିଥିବାରୁ ମହୀଧର ପାଦ ଜାତିରେ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଚର୍ଯାଟି ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଶାନ୍ତି ପାଦ

ଶାନ୍ତି ପାଦଙ୍କର ୧୬ ଓ ୨୬ ସଂଖ୍ୟକ ଦୁଇଟି କବିତା ରହିଅଛି । ଏହାଙ୍କୁ ମଗଧର ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ସୂଚିତ କରୁ ଅଛନ୍ତି । ତାରାନାଥ ତାଙ୍କର ଶାନ୍ତିଙ୍କୁ ମଗଧର ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ପୂର୍ବରୁ ଶାନ୍ତିଦେବଙ୍କର ବିଷୟ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ସେହି ଶାନ୍ତିପାଦ ଏହି ଚର୍ଯ୍ୟାଟି ରଚନା କରିଛନ୍ତି—ତାହା ସ୍ଥିର କରି କହିବା ହେବ ନାହିଁ । ଶାନ୍ତି ପାଦଙ୍କର ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏହିସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

୧ । 'ଅନ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ସ୍ଥଳେ ୭ମୀର ପ୍ରୟୋଗ । ଯଥା—ଜାନ୍ତେ, ଜାଂଅନ୍ତେ ।

୨ । ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାରେ 'ଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର । ଯଥା—ଘୁଣି, ଧୁଣି ।

୩ । ଯୌଗିକ କ୍ରିୟାରେ ଥା' ଧାତୁର ପ୍ରୟୋଗ । ଯଥା—ଭୁଲ ଅଛ ।

୪ । ଅନୁଜ୍ଞାବାଚକ କ୍ରିୟାର ଶବ୍ଦ ପୂର୍ବରେ 'ଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଯଥା—ଜାଣଇ (7 ଜାଣ) ଓ ସଂକେଳଇ (ସଂକେଳ)

ଏହିସବୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦେଖିଲେ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ, ଶାନ୍ତିପାଦ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜେ ଓଡ଼ିଆ ଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ସହିତ ତିବ୍ବତର କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଏଠାରେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ସାଦୃଶ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନ ଦେଇ ରହି ପାରୁନାହିଁ । Mystic Tales of Lama Taranath ରେ ଚୌରଙ୍ଗୀ ନାଥଙ୍କ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଅଛି ତାହାର ଅବିକଳ ବିବରଣ ୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମହାପୁରୁଷ ଅନନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ହେତୁଉଦୟ ଭାଗବତରେ ରହିଅଛି । ତେଣୁ ତଳେ ସେହି ଦୁଇ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

"The disciples of Machhindra were Chaurangi and Goraksnath. Of these both the first was a son of the king. Once as the king went to another country, the second wife of the king passionately loved the handsome prince. She always waited on the prince and as he (the prince) did not join in her desire she became enraged and as the king came back she tore off her clothes, put ashes on the head and lay there as if blood would be coming out of her limbs. Then asked the king, "What has been done to you ? She said, "That has been done by the son of the king, he came to me to satisfy his desire and as I did not agree to it he has thus treated me".

Then without examinations let the king his guiltless son's arms and legs be cut off and he be thrown in a deep lying place at the foot of a tree in the midst of a much frequented street. Machhindra came there. As the prince narrated his history this one answered, "When I am in the position now to furnish you with food, would you be in the position to make twelve years meditation ? As the prince

said that he could do it there, the Acharya Machhindra who himself had a cowherd as a desciple told this one. "Under the tree that covers him lies a man with limbs cut off, furnish him with food for twelve years". And this one did likewise. After twelve years have passed at night came many merchants on the street. Chaurangi asked them whom they were fearing th he would be the tax gatherer of the king they gave out that they were the coal merchants. Then he said, "All you wares would be coals." When the merchants came to the market and put out their wares, all wares have become caols. Tnen they asked here and there what had passed and when they recognised the power of the word of Chourangi, all merchants came there, prayed for pardon from. Chourangi and offered him alms. Then said Chourangi, "Now all shall again become as befor." As merchants after going back home saw the wares in their former condition they now recognised that it had happened through the grace of Acharya, they wanted to distribute sacrifice—gift for their life. The Acharya did not accept it but gave it back to them. And after he had said, 'there, also these limbs may be come as before this also happened. (P P 57,58)

"ମଚ୍ଛିନ୍ଦ୍ରନାଥ ଚୌରଙ୍ଗୀ ଓ ଗୋରକ୍ଷନାଥ ବୋଲି ଦୁଇଜଣ ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ । ଥରେ ରାଜା ଅନ୍ୟ ଦେଶକୁ ଯାଇଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ପତ୍ନୀ ଅତି ସୁନ୍ଦର ରାଜକୁମାରଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଆସକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସବୁବେଳେ ରାଜକୁମାରଙ୍କର ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କରି ପ୍ରଣୟ ଭିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ରାଜକୁମାର ତାଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ପୂରଣ କରି ନଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ କ୍ରୋଧ ପରବଶ ହୋଇ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାପାଇଁ ସଂକଳ୍ପ କରିଥିଲେ । ରାଜା ନଗରକୁ ଫେରି ଆସିବା ବେଳକୁ ସେ ନିଜର ଲୁଗାପଟା ଚିରି ପକାଇ ମସ୍ତକର ଘାଣ୍ଟି ଖୋଲି ଦେଇ ଦେହରୁ ରକ୍ତ ବୋହି ପଡ଼ିଲା ପରି ଛଳନା କରି ଶଯ୍ୟା ନେଇ ରହିଥିଲେ । ରାଜା ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖି ପଚାରିଲେ, 'ତୁମର କ'ଣ ହୋଇଛି ?' ସେ କହିଥିଲେ, "ରାଜାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଏହା କରିଛି । ସେ ନିଜର କୁପ୍ରବୃତ୍ତି ଚରିତାର୍ଥ କରିବାପାଇଁ ମୋ ପାଖକୁ ଆସିଥିଲା । ମୁଁ ସ୍ୱୀକୃତ ନ ହେବାରୁ ସେ ମୋ ସହିତ ଏପରି ବ୍ୟବହାର କରିଅଛି ।" ରାଜା ଆଉ କିଛି ନବୁଝି ନସୁଝି ଆଦେଶ ଦେଇ ପୁତ୍ରଙ୍କର ହାତଗୋଡ଼ କାଟି ପକାଇ ବାଟ ପାଖର ଗଛମୂଳରେ ଗୋଟିଏ ଖାଲରେ ପକାଇଥିଲେ । ସେଠାକୁ ମଚ୍ଛିନ୍ଦ୍ରନାଥ ଆସିଥିଲେ । ରାଜପୁତ୍ର ତାହାଙ୍କୁ ସବୁକଥା କହିଥିଲେ । ମଚ୍ଛିନ୍ଦ୍ରନାଥ କହିଥିଲେ—'ମୁଁ ତୁମକୁ ଖାଦ୍ୟ ଦେଇପାରେ—କିନ୍ତୁ ତୁମେ ବାରବର୍ଷ ଧ୍ୟାନଧାରଣା କରିପାରିବ କି ?' ରାଜପୁତ୍ର ଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ରାଜି ହେବାରୁ ମଚ୍ଛିନ୍ଦ୍ରନାଥ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବଣିକ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ କହିଲେ—'ଏ ନଗରରେ ଲୋକଟିଏ ଅଛି'-ତାହାର ହାତଗୋଡ଼ କଟି ଯାଇଛି । ତାକୁ ବାରବର୍ଷ ଯାଏଁ ଖାଇବାକୁ ଦେବ ।" ସେ ଶିଷ୍ୟଟି ସେହିପରି କରୁଥିଲା । ବାରବର୍ଷ ପରେ ରାସ୍ତାରେ ପଡ଼ିକ ବେପାରୀ ବଳଦବାଟ ଦେଇ ଯାଉଥିଲେ । ଚୌରଙ୍ଗୀ ସେମାନଙ୍କୁ ସେମାନେ କ'ଣ ବୋଲି ପଚାରିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ରାଜାଙ୍କର ଗଜଣା ଆଦାୟକାରୀ ବୋଲି ସନ୍ଦେହ କରି ସେମାନେ ନିଜକୁ କୋଇଲା ବେପାରୀ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ କହିଥିଲେ ତୁମର କନକ କୋଇଲା ହେଉ ।" ବେପାରୀ ଯାଇ ବଜାରକୁ ଆସି କନକ ଖୋଲି ଦେଖିଲେଯେ କନକ କୋଇଲା ହୋଇଛି ଦେଖିଲେ । ସେମାନେ ବସି ବୁଝିଲେଯେ ଚୌରଙ୍ଗୀଙ୍କ କଥାରେ ସମସ୍ତ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ । ସବୁ ବେପାରୀମାନ

ଫେରିଆସି ଚୌରଙ୍ଗୀ ନାଥଙ୍କୁ କ୍ଷମା ମାଗି ଭିକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । ତହୁଁ ଚୌରଙ୍ଗୀ କହିଥିଲେ, "ବର୍ତ୍ତମାନ ଭୂମିର ସବୁ କଙ୍କଡ଼ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ହେଉ ।" ସେମାନେ ଫେରିଯାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ ତାହାର କଙ୍କଡ଼ମାନ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି । ତହୁଁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କୃପାରୁ ଏହା ହୋଇଅଛି ବୋଲି ସେମାନେ ଭଲକରି ବୁଝି ପାରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜାଣିଥିବାଯୋଏ ପ୍ରତିଦାନ ଲାଗି ତାଙ୍କୁ ଧନ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ତାହା ଗ୍ରହଣ ନକରି ସେମାନଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଦେଇଥିଲେ । ତହୁଁ ସେ କହିଥିଲେ—"ଏହି ଦେହ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ହେଉ ।" ତାହା ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ।

(Mystic Tales of Lama Taranath P 57·58.)

ହେତୁ ଉଦୟ ଭାଗବତ

ଅନନ୍ତ ଦାସ,

ବାଙ୍କୀ ଗଡ଼ର ଏକରାଜା । ସୁଖେ ପାଳଇ ଜନପ୍ରଜା ।
ତାହାର ନାମ ଶ୍ରୁତସେନ । ତା ହୋଇଲେ ଏକଇ ନନ୍ଦନ ।
ଏମନ୍ତେ କଟୁଦିନ ଅନ୍ତେ । ଲାଗି ଓଡ଼ିଶା ନରନାଥେ ।
ବଳେ ବାନ୍ଧିଲ ସେଣ୍ଟପୁର । ମାଇଲା ଶ୍ରୁତ ନୃପବର ।
ତାହାର ଏକଇ ନନ୍ଦନ । ତା ନାମ ଅଟଇ କୃତସେନ ।
ଜୀବନ ରଖିଲେ ପଳାଇ । ପଶିଲୁ ଆନ ରାଜ୍ୟ ଠାଇ ।
ସେ ରାଜ୍ୟ ଏକଇ ଗୋପାଳ । ଅନେକ ଧନରତ୍ନ ତାର ।
ତାହାର ହୋଇଲେ ପୁତ୍ରକାଙ୍କ୍ଷୀ । ଅପୁତ୍ରୀ ହୋଇଣ ଅଛଇ ।

× × ×

ହୋଇଲା ଆସ ଆନନ୍ଦର । ହୋଇବୁ ଆମ୍ଭର କୁମାର ।

× × ×

ଆମ୍ଭ ହୋଇବା ରକ୍ଷ ହେବା । ଆମ୍ଭର ଘରେ ଏ ରହିବା ।

× × ×

ଏମନ୍ତେ କେତେ ଦିନ ଗଲା । ହେଉଁଥିବା ଉକ୍ଷ କରିଲା ।
ହୋଇଥିବା ନାମ ସୁକୁମାରୀ । ସେ ସ୍ତ୍ରୀ ଅଟଇ ହୋଇଶ୍ରୀ ।

× × ×

ଏମନ୍ତେ ଏକ ଦିନକର । ଅନ୍ନ ଦେଇଣ ପତ୍ନୀ ତାର ।
ଦିନ ଅଛୁ ସେ ଦୁଇଘଡ଼ି । ଅନ୍ନ ଦେଲା ତାର ନାରୀ ।
ଦେଖିଣ ବୋଲଇ ଉତ୍ତର । ତୁ ଅନ୍ନ ବଢ଼ ଦୁଷ୍ଟ ନର ।
ବେଳ କାଳରେ ଅନ୍ନମୋତେ । ନ ଦେଉ କ୍ଷୁଧ କଷାଉଛେ ।

× × ×

ନୁହିଁ କୁମାରୀ ଗନ୍ଧକୁଳ । ପିନ୍ଧିଲ୍ ବସନକୁ ଟାଣି ।
ଚନ୍ଦ୍ରାର ମାଳ ଛିଣ୍ଡାଇଲ୍ । ନଖ ଘାତରେ ବିଦାରିଲ୍ ।
ଲୁଟିନେଲ୍ ଦେହାଇଲ୍ ଉରଜ । ଆପଣା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ମୁଣ୍ଡଫୋଡ଼ ।
ଓଲା ଦାକ୍ଷିଣ ବେଦେର ବଲ୍ । ପିତାମାତାଙ୍କ ଆଦେଶହଲ୍ ।
ନ ହୁଁ ସେ ତୋହାଏ ଅଣୀ ଗୁଣ । ବିଷ୍ଣୁ ସେ ଜଲେ ଅକାରଣ ।
ମୋର ଜୀବନ ନେଇଥିଲ୍ । ଧନବ ମୋତେ ଦେଗା ରଖିଲ୍ ।

× × ×

ଦାନବ ହୋଇ ଭକ୍ତସୁର । ଶୁଣି ନରାଧିପ ତା ପିଅର ।
ଚେହୋଧରେ ହୋଇ ଜର୍ଜର । ବୋଲିଲ ଦୋଷ ନାହିଁ ମୋର ।
ଏମନ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ତାହାର । ଜନ୍ମ କଞ୍ଚୁକ ବେଘନକର ।

× × ×

ଲୁଣ୍ଡି କଠାରେ ହାତପୋଡ଼ । ହାଣିଲ୍ ସେ ମୂର୍ଖ ଗଭର୍ଜ ।
ହାଣିଣ ପାଦ ଦେଖନଗଲ୍ । ଏମନ୍ତେ ରବ ଅଧ୍ୱନବଲ୍ ।
କନକ ଦେହ ଚାରିବ ଏକ୍ଷି । ଚଳିବା ସଖ୍ୟ ଆଜ୍ଞ କାହିଁ ।

× × ×

ଏମନ୍ତ ସମସ୍ତର ଦେଖ । ବିଲାପେ କରିଲ ନୋରେଖ ।
ଶୁଣିଲ ତାହାର ବଚନ । ବିଳାପେ ଜଳେ ତପିବର ।
ନୋରେଖ ସୁକ୍ତି ବଚନ । କହ ଏ ବଶଗ୍ରୁତ ମାନ ।

× × ×

ଦେଖିଣ ତାହାର ବଚନ । ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧନ ଟପିବର ।
ଦୁହନ୍ତ ହୋଇ ଆଲିଙ୍ଗନେଲେ । ଅଶ୍ରୁଜଳ ସ୍ରୋତ ଭେଦାଇଲେ ।
ଅନବତ ଅଶ୍ରୁ କଣ୍ଠ । ବୁଝି ନେଗୋଚରଣ ଦେଖାଇ ।
ଏମନ୍ତ କଷ୍ଟ ଗୁରୁ ଦେଲେ । ବଟ ମୂଳରେ ବସାଇଲେ ।
ବାଇଲେ ବପ ଏକ୍ଷାଠାରେ । ଅମନ ମଧୁର ଉପରେ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଦେଖୁଥାଅ । ମନୁ ସଂଶୟ ତୋର ମିଛ ।
ଜୀବ ପରମେ ଏକ କରି । ସାଧୁଙ୍କୁ ଦିଅନ୍ତୁ ଅଳ୍ପ ଧନ ।

× × ×

ଏବେ ହୋଇଲୁ ଅବଧୂତ । ସେ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଭାବ ହେଲା ମୁକ୍ତ ।
ସାଧ୍ୟ ହୋଇବ ତୋ ବଚନ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନିବାସର ସ୍ଥାନ ।

× × ×

ସେ ଅବଧୂତ ଯାହା କଲ୍ । ପରମ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଲୀଳା ।
ଶୁଣ ବିବରି ତାର ନାହିଁ । ବର୍ଣ୍ଣିଣ ଏକାକ୍ଷର ଠାଇଁ ।

× × ×

ସାଧୁଂ ସେ କାଳରେ ପଥରେ । ଯାଉଣି ଅଛି ଏ କାଳରେ ।
ବଜାର ଗୋଟିଏ ଲବଣ । ଭରସେ କରଇ ଗମନ ।
ବଜାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେ ତାହାର । ଯାଉଣି ଅଛି ଖରତର ।
ବାଜାର ପିଠି ଯାଉଅଛି । ଦେଖିଣ ଅବଧୂତ ପୁଚ୍ଛି ।
ବୋଇଲେ ଶୁଣ ଅରେ ବାବୁ । ଗୋଟିକୁ କମ୍ପାଇଁ ତୁ ମାରୁ ।
କଷ ଲଦନ୍ତୁ ତୁ ବହିତ । ଶୁଣିତ ନ ପାରେ ବଚନ ।
ଖାଇ ସେ ଉତ୍ତର ଜାଣ । ଅଧାର ଲଦନ ସେ ହୋଇ ।
'ହେଉ', ବୋଇଲେ ଅବଧୂତ । ସେ ଛତ୍ରି ହୋଇଲା ଲକ୍ଷଣ ।
ବଜାର ଦେଖ ତଳେ ଗଲା । ଆପଣା ମଠରେ ହୋଇଲା ।
ଏମନ୍ତେ ଶୁଣ ଦେଖ କାଳେ । ଲବଣ ପୋଟଳ ପାତ୍ରରେ ।
ଦେଖିଣ ଆଚମ୍ବିତ ହେଲା । ବଚନୁ ବାକ୍ୟ ନ ସ୍ଫୁରିଲା ।
ତା ନାଶ ଦେଖିଲ କାହିଁ । ଆକୁଳେ ଧାଇଁଲା ନିନ୍ଦା ।

× × × ×

ଏମନ୍ତେ ଚଳ୍ପ ଭେଟିବେକ । ଛାଡିଣ ହେଲା କାଳିବେକ ।
ମନେ ତା ଭୂମିରେ ବସିଲା । ବୁଦ୍ଧି ତା ମହାପାପ ହେଲା ।
କାଳି ଏଥି ଅର୍ଦ୍ଧବାଟ ବେଳେ । ପୁତ୍ରସେ ବୃକ୍ଷମୂଳେ ଦେଲେ ।

କହ ମୋତେ ଗୁଡ଼ିଲେ କଟକ । ମୁଁ ମୂର୍ଖ ମନ୍ତ୍ରଭେଦ ପୁଣ ।
ମୁଁ ମୂର୍ଖ ଜାଣି ନ ପାରିଲି । ଅଜ୍ଞାନ ବୋଲଣ ବୋଲିଲି ।
'ହେଉ' ବୋଇଲେ ସେହୁ ପୁଣ । ମୁଁ ତାହା ଶୁଣିଲୁ ଶ୍ରବଣ ।
ପତ୍ନୀ ବୋଇଲା ଶୁଣ ସ୍ୱାମୀ । ଦେଖି କନକ ଲଦ ଏବେ ।
କି ଅବା ସୁମୁଖ ଦେଖ । କଟକ ପିଣ୍ଡ ତା ଅଛଇ ।
ଏମନ୍ତ ପତ୍ନୀଠାରୁ ଶୁଣି । କନକ ଘଡ଼େ ତଳସଣି ।
କନକ ଲକ୍ଷଣ ଜାହାର । ଗମନ ଅନ୍ୟ ସେ ପଥର ।
ଦେଖ ଗୁଣ୍ଡି ଅଭାଗିନି । ବେଳ ଉଲ୍ଲୁର ଦେଖୁଅଛି ।
ତପସ୍ୱୀ ଦେଖି ତାକୁ ପୁଛ । ଖଣ୍ଡି ତ କନକ ହୋଇଛି ।
ଖଣ୍ଡ ତ ହୋଇଛି କନକ । କି ଅବା ଲକ୍ଷଣ ସମ୍ମତ ।
ଏମନ୍ତ ଶୁଣି ସ୍ୱାହାଗର । ବୋଲଇ ଶୁଣ ତପସ୍ୱର ।
ସୁବର୍ଣ୍ଣ କଳସେ ଲଦିଛି । ବେଳ ଉଲ୍ଲୁର ଦେଖୁଅଛି ।
'ହେଉ' ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି କହି । ଶୁଣିଣ ସ୍ୱାହାଗର ଯାଇ ।
ମିଳନ ଯାଇ ନିଜଘର । ବାନ୍ଧ ଲଗାଇ ପତ୍ନୀଠାର ।
ପିଟାଇ ଲଦକ ଦେଖିଲେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ଛୁଟେ ।
ଦେଖି ସନ୍ତୋଷ ହେଲା ମନ । ବୋଲଇ ଧନ୍ୟ ମହାଯଜ୍ଞ ।

× × × ×

ପତ୍ନୀ ବଚନ ଏତ ଶୁଣି । ବୋଲଇ ଶୁଣ ଗୋ ତରୁଣୀ ।
ଅପାର ଧନୁ ଅଛି ରହି । ସେ ବୃକ୍ଷମୂଳେ ବିଶ୍ରାମଇ ।
ହସ୍ତ ସେ ପାଦ ଦୁଇ ବାନ୍ଧି । ଆହାର ଭକ୍ଷ ନ ପାରଇ ।

× × × ×

ଏମନ୍ତେ ଭଜମ ପାଞ୍ଚିଲି । ଏକ ଆଲେଖଣ ଶୁଣିଲି ।
କୁଣ୍ଡ କବାଟ ଘଲ୍ଲ ପିଟି । ଜାଣିଲେ ସବଜନ ସେଠି ।
ଧାଇଁଲେ ଏକ ଆଲେଖଣ । ସେ ଯାହା ବାନ୍ଧି କରି ପୁଣ ।
ଅଳ୍ପ ବୁଦ୍ଧି ସେ ଅସୁରି କି । ସେ ଯାହା ବାନ୍ଧି ପାଇଲେକ ।

× × × ×

ଏମନ୍ତେ ଏକ ଦନକର । ସନ୍ମୁଖ ହୋଇ ସବଜନର ।

× × × ×

ଏମନ୍ତେ ଏକ ମୁଖ ଦେଖାଇ । ଦୁଇ ଶବଦ କହନ୍ତି ଚେଲି ।
ଯାଇଁ ନେଡ଼ିଲେ ନେବନ ଛାଣି । କହିଲେ ବଚନ ଦେଖଣି ।
ତୁମ୍ଭେ ତ ସହଜ ସ୍ୱରୂପ । ଆମ୍ଭର ନ ଧରିବା ଦୋଷ ।

× × × ×

"ଯାହାଙ୍କୁ ଦେଖନ୍ତେ ଚଳିଲ । ସତ୍ତ୍ୱ ନ ଦେଖିଲୁ ସମ୍ଭୁଳ ।
ତୁମ୍ଭର ଦୟା ଛାଡ଼ ନାହିଁ । ଏମନ୍ତ କଥା କହ ମୋତେ ।"
ଚେଲା ଶୁଣିଣ ଉତ୍ତର । ଯାହା ପୁଚ୍ଛିଲେ ଶୁଣ ତନ୍ତ୍ର ।
ତୁମ୍ଭ ସମସ୍ତ ମନେ ଅଛି । ଆମ୍ଭରେ ଦୋଷିବ ଏ କଷ୍ଟି ।
ଶୁଣି ସମସ୍ତେ ଚେତା ହୋଇ । ଦଶ ଶବଦ ଉଚ୍ଚ ଦେଇ ।
ଚରଣେ ହସ୍ତ ଧରି ପୁଣି । ତେବେ ବୋଲନ୍ତି ସର୍ବଜନ ।
ସତ୍ୟ ବୋଲନ୍ତି ତୁହି ତୁହି । କର୍ମର ଗତି କହୁ କହୁ ।
ଦେଖି ହସନ୍ତି ସର୍ବଜନ । ଧନ୍ୟ ତୁ ଧନ୍ୟ ତୋ ବଚନ ।

ସ୍ତୁତି ।

ଭାରତର ଜନପ୍ରିୟ ଇଂରେଜୀ ମହାଶୟ ତାରାନାଥ ଓ ପାଗ୍ ସାମ୍ ଜନ୍ ଜାଙ୍ଗ୍ ପୁସ୍ତକ ତିବ୍ବତୀୟ କମ୍ପାନୀ ଅନୁସାରେ ଚଉରାଅଶୀ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବେଶ କିଛି ଗୁରୁଶିଷ୍ୟର ଦେଖି ପରମ୍ପରା ଓ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଅଛନ୍ତି—ତାହା ତଳେ ଦିଆଗଲା । (୧)

୧ମ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରା—

୧ । ପଦ୍ମବଜ୍ର ୬୯୩ ଖ୍ରୀ: ୫ । ଲୀଳାବଜ୍ର ୭୪୧ ଖ୍ରୀ:
୨ । ଅନଙ୍ଗ ବଜ୍ର ୭୦୫ ଖ୍ରୀ: ୬ । ଦାରିକ ପାଦ ୭୫୩ ,,
୩ । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ୭୧୭ ,, ୭ । ସହଜ ଯୋଗିନୀ ୭୬୫ ଖ୍ରୀ:
୪ । ଭଗବତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ୭୨୯ ଖ୍ରୀ: ୮ । ଡୋମ୍ବୀ ହେରୁକ ୭୭୭ ଖ୍ରୀ:

---

1. An Introduction to Buddhist—Esoterison
P. 63 and 65

ଏସ୍ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରା—

୧ ।	ସରହ	୬୩୩ ଖ୍ରୀ:	୭ ।	ଜାଳନ୍ଧରପା	୭୦୫ ଖ୍ରୀ:
୨ ।	ନାଗାର୍ଜୁନ	୬୪୫ ,,	୮ ।	କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ	୭୧୭ ,,
୩ ।	ଶବରୀ ପାଦ	୬୫୭ ଖ୍ରୀ:	୯ ।	ଗୁହ୍ୟ	୭୨୯ ଖ୍ରୀ:
୪ ।	ଲୁଇପା	୬୬୯ ,,	୧୦ ।	ବିଜୟ ପାଦ	୭୪୧ ,,
୫ ।	ବଜ୍ର ଘଣ୍ଟ	୬୮୧ ,,	୧୧ ।	ତେଲପା	୭୫୩ ,,
୬ ।	କଚ୍ଛପା	୬୯୩ ,,	୧୨ ।	ନାରୋପା	୭୬୫ ,,

ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ସାଧନମାଳାରେ ଏହି ପରମ୍ପରାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି (୧)। ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ନାହିଁ। ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁ ପରମ୍ପରା ସ୍ଥିର କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ବଙ୍ଗଳାର ଇତିହାସରେ ଲିଖିତ (୨)ଅଛି। କିନ୍ତୁ ଲେଖକ ନିଜ ନିଜର ଗୁରୁପରମ୍ପରାକୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିଥାନ୍ତି। ସେ ବିଷୟରେ ଭ୍ରମ କଦାପି କୁତ୍ରାପି ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ। ସେଥି ପାଇଁ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ତିବ୍ବତର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସରଣ କରି ଗୁରୁପରମ୍ପରାର ଇତିହାସ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରିଥିବାରୁ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର। ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମୟ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲେଖକ ଭିନ୍ନ ମତ ପୋଷଣ କରିଥାନ୍ତି। ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ସହିତ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସମୟ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ସମୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ।

---

୧ । ସାଧନ ମାଳା (Introduction—P.P. XLii and XLiij
୨ । History of Bengal—R. C. Majumder P. 3.

ମୁଖବନ୍ଧ

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର—ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ—ବିଷୟକ

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅନେକ ସାଧାରଣ ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଅଛି । କୌଣସି ଭାଷାର ଅନୁଶୀଳନ କରିବାକୁ ହେଲେ ତହିଁର ଧ୍ୱନିତତ୍ତ୍ୱ (phonology), ପଦଗଠନ ସୂତ୍ର (Morphology) ଏବଂ ଶବ୍ଦତତ୍ତ୍ୱ (vocables) ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ହୁଏ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ତିନୋଟି ବିଷୟର ଆଲୋଚନା ଆବଶ୍ୟକ । ଶବ୍ଦ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚର୍ଯ୍ୟାର ଶେଷରେ କରାଯାଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠାରେ ସ୍ୱରବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ପଦଗଠନ ସୂତ୍ରର ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଛି ।

ଧ୍ୱନିତତ୍ତ୍ୱ (Phonology)

ପ୍ରାକୃତରେ ଋକାରର ଉଚ୍ଚାରଣ ଲୋପ ପାଇଅଛି । ଌକାରର ତ ଆଉ କଥା ନାହିଁ । କାରଣ ଌକାର ଧ୍ୱନି ସଂସ୍କୃତରେ କୃପ ଧାତୁ ବ୍ୟତୀତ ସାମାନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ କେବଳ ଦେଖାଯାଏ । ଚର୍ଯ୍ୟାର ଋକାରର ଉଚ୍ଚାରଣ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ 'ଐ' ଏବଂ 'ଔ'ର ସ୍ଥଳେ ୨ ବ୍ୟବହାର ଅଛି । ପ୍ରାକୃତ ପରି ପୁରୁଣା ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଐ ଓ ଔ ର ଲୋପ ହୋଇନାହିଁ । ଯଥା—ବୈରି (୭) ଚୈଲେ ଏ (୩୦) ଚୌଦସୁ (୭) ଚୌଷଠି (୧୦) ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରାକୃତ ତୁଲ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ଐ ଓ 'ଔ' ଅଇ ଓ ଅଉରେ ସମତରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଚଉଦଶ (୮) ଚଉଷଠି (୧୨) ଚଉସଠି (୩) ଓଡ଼ିଆରେ ଐ ଓ ଔ ଉଭୟର ପ୍ରୟୋଗ ଅଛି । ଯଥା—ଗୌରବ, ଗଉରବ ।

ମଞ୍ଜୁ ନଦେଇ ନଇମଇରେ ଦସ୍ତାକଣ । କୃ. ପ. ର. ପୃ ୭୨୦ । ସେ ସବୁ ନାରୀ ମୂର୍ତ୍ତିରେ **ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ**ଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ।

ଜଣାଇବା ଆକାଂକ୍ଷ ନିବେଦନ କେବାବେରେ । ବି. ଚି. ୩୫ ଛ
୨୦ ପୃ. । ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଗ୍ରାହକର୍ଣ୍ଣୀ ଓଷ୍ଠ ଦନ୍ତଶଙ୍ଖା ।

ସଉଦ୍ରାଗମଣ୍ଡଳ କନ୍ଦୁଳା ହୋଇଲା । ଧା. ସ. ୨୨୨ ପୃ.
କାଉଡ଼ିଟେକ ଏ ବେକେତ—ପ୍ରାନକୁ ସମ୍ପାଦ
କରିଥାନ୍ତି ସଂଭୂର କୁନଛା ମନ ଦେଭା । ର. ସ ୨ ଛ ୪ ପୃ.

ତୃଷ୍ଣ ଗାଢ ଗତ୍ନ ଧୂଳୀ ଲଗିଥାଉ ଅ... ଗଲୁଚି ଦେଖିଲକ । ର. ନ.
୯ ଛ. ୮ ପୃ.

ଶବଧ ଗୋଷ ଧିଗେ କସ୍ତୁ । ବୋଲନ୍ତି ଗଣ୍ଡତମ୍ବୀ ଶ୍ରୁତି ।
ବୈ. କ. ଛ ୨୨ ।

ଐକାର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଐ ଓ ଅଇ ଉଭୟ ପ୍ରକାର ପ୍ରୟୋଗ
ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

ଦେଖ ବୋଇଲ ଆଗମ ଗମ ସୈନ୍ୟ ସମ୍ମୁ
କଅଣ ଭଗିଜନ୍ମ ହିରଣ୍ୟଶାଉ ଅଇଏ ।

ର. କ. ଛ ୧୨. ପୃ ୧୫.

ବୈଦେହୀ ଜାନକୀ ସୀତା **ମୈଥିଳୀ** ଦଣ୍ଡ ଦୁହିତା ।

ବୈ. ର. ୧୮ ଛ ୧୨

କଇବର୍ତ୍ତ ଙ୍କି ବୋଇଲେ ନାବ ଦଅ ବାନ୍ଧି
ଦେଖି କୂଳେ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଉତ୍ତରଣ କର ନେଇ । ନୃ. ପୁ. ୬୨୦ ପୃ ।
(ସେ ଗାଦ) କଇନା **କୈବର୍ତ୍ତ** ଧୋଇଲା ।

ବସ୍ତ୍ର ଉତ୍ତମ ଗାଦନ ନାମ ରହିଲା ।

ବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ନବ ଟଦ ହୋଇ ବଢ଼ ।

ବଇସ୍ତ୍ରବ ଗୃହେ ବୃକ୍ଷପଦ ଭବ ।

ବୈ. ଦ୍ର. ୧୩ ଛ

ପ୍ରାକୃତରେ ଋକାର ଅଇ ବା ଉରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଇ, ଉ ଉଁ ବା ରୁରେ ମଧ୍ୟ (ର କାର ଯୁକ୍ତ ସ୍ୱର ଧ୍ୱନିରେ) ପରିଣତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାକୃତର ଏହି ସୂତ୍ର ଅଷ୍ଟ୍ର ଭାବରେ ଅନୁସୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଯଥା:—ବାପ୍ର—ବାଗଣ୍ଡି (୨)

ମୃତ—ମଡ଼ା (୧, ୮, ୬) ବର୍ତ୍ତୀ—ବୃନ୍ତି (୧)

ବୃଦ୍ଧ—ବୁଢ଼ା (୨) ଦୃଢ଼—ଦଢ଼ (୬) ପୃଷ୍ଠ—ପିଠି ।

ଶୃଗାଳ—ସିଆଳ (୫୩)

ସୃଷ୍ଟି—ସିଷ୍ଟି (୧, ୩୨)

ବୃଦ୍ଧର—ବୁଢ଼ାର (୨)

ଓଡ଼ିଆରେ ଘଡ଼ି ବଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଋକାର ଅକାରରେ ଯଥା, ମିଠା, ଚିଠି, ସିଆଳ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଋକାର ଇକାରରେ ଏବଂ ଭୂଆଁ, ସୁଅଳ, ମାଉସୀ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଋକାରର ଉକାରରେ ରୂପା, ସୁନ୍ଦର ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଋକାରର ଲୁକାରରେ ପରିଣତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ତଥାପି ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟତିକ୍ରମ, ଏହି ଯେ—ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଇକାର ଅକାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା:—

ଖାଇଲ—ଖାଇଅ (୩), ବାନ୍ଧିଲ—ବାନ୍ଧିଅ, ଗୁଡ଼ାଇଲ—ଗୁଡ଼ାଅ (୬) ବୋଲିଲ—ବୋଲିଅ (୭), ଦେଖିଲ—ଦେଖିଅ (୭) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦୁନି ଦୁଖ ପିଠା ଧରଣି ନ ଜାଣି
ସ୍ଥାଣୁର ଚେତନ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଗେ ଖାଅ (ଖାଇ)

ଏହି ଦୁଇ ପଦରେ ଅନ୍ତ୍ୟବର୍ଣ୍ଣର ମେଳ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥରେ କବିର ଅସମର୍ଥତା ଯୋଗୁଁ ଏହିପରି ଅମେଳ ହୋଇ ନାହିଁ । ଅକାର ଧ୍ୱନି ଓ ଇକାର ଧ୍ୱନିର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାରୁ ଇକାର ଅକାରରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଏହିପରି ହୋଇଅଛି । ଯଥାର୍ଥରେ କବିର ପ୍ରକୃତ ୨ୟ ପାଦ ଯେପରି ପଦ ହେବ । "କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଟୀକା" ପୋଥିରେ ଖାଇଲ—ଖାଇଅ (୨) ମାଗିଲ—ମାଗିଅ (୨) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ହରିଦ୍ରା—ହଳଦି, ପରାଣ—ପରଣ, କୋଶୀତ—ଓଖର ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଇକାର ଅକାରରେ ପରିଣତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଚର୍ଯାପଦର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ୱରର ପରିବର୍ତ୍ତନର ସଙ୍କେତ ତଳେ ଦିଆ-ଗଲା । ଇକାରର ଅକାର ଉଦାହରଣ—ଶୁଣ୍ଡିର—ଶୁଣ୍ଡର (୨) ଜଗଇ—ଜାଗଇ (୨) ବଳ୍କଳ—ବକଳ, ବାକଳ (୩ ଘରିଣ—ଘରିଣୀ (—)ପଞ୍ଚ-ଘାଟ (—) ବନ୍ଧନ—ବାନ୍ଧିଲ (୧୨) ଲଗ—ଲଗ୍ନ (୧୦) ମଉଗ—ମାଉଗ (୧୩)ସମୁଦରେ—ସମୁଦାରେ (୧୪) ଅଂଶୁ-ଆଂଶୁ (୨୬) ତୋର-ତୋର (୪୧) ଜନ—ଜନ୍ମ । ଓଡ଼ିଆରେ ଅଂଶୁ (ଅଂଶୁ), ଜଣା (ଜନ), ଅବୁଝା (ଅବାଧ) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଇକାର ଅକାରରେ ପରିଣତ ହେବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଉକାରର ଇକାର ଉଦାହରଣ—ଦଶମ—ଦଶମି (୩) ଜଇସନ—ଜଇସନି ଅକାରର ଏକାର ଉଦାହରଣ—ଭୁଷୁର - ଭୁଷେର (୧) ଗଲ—ଗେଲ (୨) ଜଗଇ—ଜଗେ (୧୪)

ଅକାରର ଅକାର ଉଦାହରଣ—ଅଥା—ଆଥା—ଅଣ (୧) ନଗ୍ଧବର—ନସୁବର, ବାଳାଗ୍ର—ବଳାଗ୍ର (୯) ମାଅ—ମାଅ (୧୧), ଓଡ଼ିଆରେ ଅର୍ଦ୍ଧ—ଅଧା, ଅସଖ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଆକାର ଅକାର ହେବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଆକାରର ଏକାର ଉଦାହରଣ—ବାନାରେ—ବାନେରେ (୭)

ଇକାରର ଅକାର ଉଦାହରଣ—ଜାଗଇ—ଜାଗଅ, ମାଗଇ—ମାଗଅ, ଜାଇ—ଜାଅ (୨) ଘୁଞ୍ଚଇ—ଘୁଞ୍ଚଅ (୬), ଚଢ଼ଇ—ଚଢ଼ଅ ସାଜଇ—ସାଜଅ, ବାଜଇ—ବାଜଅ (୩), ଖଣ୍ଡି—ଖଣ୍ଡ (୬) ପାରଇ ପାରଅ (୮), ଚଳପଇ—ଚଲପଅ (୯) ଲୁଷଇ—ଲଷଅ (୯), ବସଇ—ବସଅ (୯) ନାଚଇ—ନାଚଅ (୧୦), ବାନ୍ଧିବା—ବାନ୍ଧବା (୧୪) ।

ଇକାରର ଏକାର ଉଦାହରଣ—ଡିଣ୍ଡିମ—ଡେଣ୍ଡିମ (୨) ଦୁହିଲ—ଦୁହେଲ ମାଇଲ - ମାରେଲ (୧୬) ଦୁଷିଲ—ସୁଷେଲ (୧୮), ଓଡ଼ିଆରେ ନୀଳ—ନେଳୀ ଦିବାଳ—ଦେବାଳ, ବିଲ୍ୱ—ବେଲ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଇକାର ଏକାର ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଉକାରର ଇକାର ଉଦାହରଣ—ଶୁଣ୍ଡିନ—ଶୁଣ୍ଡିନି (୨) ଜୋଇଣ—ଜୋଇଣି କରୁଣୀ—କରିଣୀ (୯)

ଇକାରର ଉକାର ପରିଣତି—ଝଟିତେନ—ଝଟୁତେନ (୧୩) ଏନ୍ତି—ଏନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଣାଳୀ—ପଣାଲୁଣି, ମଞ୍ଜନ—ପଞ୍ଚୁଣ, ତୀର୍ଥ—ତୁଠ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଇକାରର ଉକାର ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଉକାରର ଓକାର ପରିଣତି—ବୁନ୍ଦକା—ବୁନ୍ଦ—ବୋନ୍ଦଆ (୮) ତୁଣ୍ଡି ୨—ତୋଣ୍ଡ ୨ (୧୦) ଓଡ଼ିଆରେ କୁଳତ୍ଥ—କୋଳଥ, କୁଦ୍ଦାଳ କୋଦାଳ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଉକାରର ଓକାର ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଉକାରର ଆକାର ପରିଣତି—ଊଦ୍ଧୁର—ଉଦ୍ଧୁର—ଇଦ୍ଧାର (୧୦) ଓଡ଼ିଆରେ ବନ୍ଧୁ—ବୁଧା, ଅଂଶୁ—ଅଂଶା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଉକାର ଆକାର ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଉକାର ଇକାର ପରିଣତି—ନୁପଉ—ନିପଉ (୯) ଓଡ଼ିଆରେ ମନୁଷ୍ୟ—ମଣିଷ, ବାଲୁ—ବାଲି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଉକାରର ଇକାର ହୋଇଅଛି ।

ସ୍ୱର ଅପେକ୍ଷା ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଧ୍ୱନିରେ ବେଶୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଅଛି । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ୧ମରୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେ ଅନୁସ୍ୱାର ଲକ୍ଷ୍ୟ: ଦନ୍ତ ପଦାନ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଧ୍ୱନିର ଲୋପ ହୋଇଅଛି-ଯଥା-ତଣ୍ଡିନ୍—ତଣ୍ଡି (୧୦, ୧୪, ୨୮), କଣ୍ଠିନ୍—କଣ୍ଠି (୨, ୩୧, ୩୪)—କାଣ୍ଡି (୩୨) ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାକୃତ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ହଳନ୍ତ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ପଦ ବା ଶବ୍ଦ ସ୍ୱରାନ୍ତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରାକୃତ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଶ ବା ଷ ନାହିଁ । ଶ ଓ ଷ ସବୁଠାରେ ସ ହୋଇଅଛି । ଲିପିକର ପ୍ରମାଦ ଯୋଗୁଁ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ନାଶୀ—ନାସି (୨୧) ମୂଷା—ମୂସା (୨୧) ଶଙ୍କା—ସଙ୍କା ( ) ଶିଷ୍ୟ—ସିସ (୨୨), ଶବରୀ—ସବରୀ (୧୭); ଶୂନ୍ୟ—ସୁନ୍ୟ (୧୭), ଶୁଣ୍ଡିଆ—ସୁଣ୍ଡିଆ (୧୭) । ପ୍ରମାଦ ବଶରୁ 'ଶ'ର ପ୍ରୟୋଗ-ଯଥା-ବଶ (୯), କୁଳଶ (୮), ଶବରୀ (୩) ପ୍ରଭୃତି ।

ସଂସ୍କୃତ ତଦ୍ଭବ ଶବ୍ଦର 'ନ'କାରର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ 'ଣ' କାର ହୁଏ । ଯଥା: ଗଗନ—ଗଅଣ (୮), ବଚନ—ବାଅଣ, ରତନ—ରଅଣ, ଦେହଳି—ଦେଉଳି (୧୦) ସମ୍ମେଳନ—ସମ୍ମେଳଣ (୧୬), ନୟନ—ନୟଣ (   ), ନିକଟ—ନିଅଡ଼ (୧୨), କିନ୍ତୁ ପଦର ଆଦ୍ୟରେ ସ୍ଥିତ ନ କାର ଣ କାର ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା—ନାହିଁ, ନାରଙ୍ଗୀ, ନାଠ, ନାଡ଼ି, ନାଥ, ନାଗି, ନାଉଳ, ନାହା, ନଦ, ନିତି, ନିର୍ମାଣ, ନିଲତ, ନିଜସ୍ୱ, ନିଶାର, ନିଧି, ନନ, ନେଉର, ନୌକା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ନ କାର ଣ କାର ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯୋଗ ଶବ୍ଦର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପଦର ଆଦ୍ୟସ୍ଥିତ ନ କାରର ଣ କାର ମଧ୍ୟ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ପଦର ଆଦିରେ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲେ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ସାଧାରଣତଃ ର, ବ, ଯ, ଲ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ । କେବେ ସ୍ୱରଭକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଦୁଇଟିକୁ ବିଶ୍ଳିଷ୍ଟ କରିଦିଏ । ଯଥା—ସ୍ଥିର-ଥିର, ସ୍ୱର—କାନ୍ତ (୩) ଶ୍ରୀଶ୍ରୀ—ସିରି (୭, ୧୮), ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଲଖିମୀ (୩୧), ଶୃଙ୍ଗାର—ସିଙ୍ଗାର (୪) କ୍ଷୁର—ଖୁର, କ୍ଷଣାର୍ଦ୍ଧ—ଖଣାର୍ଦ୍ଧ (୭), କ୍ଷେତ୍ରୁ—ଖେତ୍ରୁ (୪) ।

ସ୍ୱରଭକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ଦୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ଯଥା—ଗାମ୍ଭୀର—ଗମ୍ଭୀର (୩) ସ୍ନାନ—ସିନାନ (୧୦); ବର୍ଷିଲ—ବରିଷିଅ (୯), ସ୍ୱପ୍ନ (ସୁପନ) ପ୍ରଭୃତି ।

ପଦ ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର (କ) ଗୋଟିକର ସ୍ଥାନ ପୂରଣ ଲୋପ (ଖ) ସ୍ଥାନେ ୨ ସମୀଭବନ ଏବଂ (ଗ) ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ୱରଭକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ବିଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହେବା ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—(କ) ଜନ୍ମ—ଜାମ (୮); ଜନାର୍ଦ୍ଦନ—ଜାଦେବ (୧୨), ସୂର୍ଯ୍ୟ—ସୂଜ (୬) କୀର୍ତ୍ତି—କିତିତ (୧) ମର୍ଯ୍ୟାଦା—ମଜଦ (୧୨) ଶୂନ୍ୟତା—ସୁନତା (୧୩) ଇତ୍ୟାଦି ।
(ଖ) ଖିଆଲୀ—ଖଅଜ୍ଜା, ଅଲକ୍ଷଲକ୍ଷଣ—ଅଲକ୍ଖ ଲକ୍ଖଣ (୧୬)
(ଗ) ମୁକ୍ତି—ମୁକୁତି (୨) ଚନ୍ଦ୍ର—ଚନ୍ଦୁରା, ଉତ୍କଳେଶ—ଉକଳେସେ (୯) ଭକ୍ତି—ଭକତି (୮) ଷ ସ୍ଥାନରେ (କ) ଖ (ଖ) ଷ (ଗ) ଛ ହେବାର ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

(କ) କ୍ଷାର—ଛାର (୧୧) ପରୀକ୍ଷା—ପରିଚ୍ଛା (୨୯) ପ୍ରଭୃତି ।
(ଖ) ଦକ୍ଷିଣ—ଦାହିଣ (୫)

(ଗ) କ୍ଷଣ୍ଡି—ଖଣ୍ଡି (୪) କ୍ଷେତ୍ର—ଖେତ୍ର (୨) କ୍ଷୁର—ଖୁର (୭)
ମୋକ୍ଷ—ମୋଖ (୧୧) ଅକ୍ଷି—ଆଖି (୧୫) ବକ୍ଷ—ବଖ (୧୭)
ଉପେକ୍ଷା—ଉପେଖି (୧୭)

ବର୍ଗୀରେ ଖ'ର ହ'କାର ହେବାର ସ୍ଥଳେ ୨ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ମହାମୂର୍ଖ—ମାହମୁହ (୧) ମୁର୍ଖ—ମୁହଁ (୪) ସଖୀ—ସହ୍ନ (୧୭) ଘ'କାରର ହ'କାର ହେବାର ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଦେଖାଯାଏ—ଯଥା—ମେଘ—ମେହ (୩୦)(ମେଘ—ମେହୁ—ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ) ଜ'ର ଝ'ରେ ପରିଣତି—ଯଥା—ଧ୍ୱଜ—ଧେଉଝ (୫) ଧ୍ୱଜା

ବର୍ଗୀରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଟ'ର (କ) ଠ'ରେ (ଖ) ଓ ଡ଼'ରେ ପରିଣତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—(କ) ଦୃଷ୍ଟି—ଦିଠା (୧) ବୃଷ୍ଟ—ବଠ (୧୭)

ବସ୍ତୁ—Noun—ବତ୍ଥୁ—ବଚ୍ଛଠ—ବଠ, ପ୍ରବିଷ୍ଟ—ପଇଠ ।

(ଖ) ବର୍ଦ୍ଧନ୍ତି—ବଢ଼ନ୍ତି—ବଢ଼ନ୍ତ (୨) କୋଟି—କୋଡ଼ି (୨) କୁଟୀର—କୁଡ଼ିଆ (୧୦) ନଟ—ନଡ଼ (୧୦) ନିକଟ—ନିଅଡ଼ (୧୨) ନାବଟି—ନାବଡ଼ (୩୮) ଘଟୀ—ଘଡ଼ି (୩) ବାଟୀ—ବାଡ଼ି (୩୪୫୦) ଭ୍ରାନ୍ତି—ଭୁଆଡ଼ି (୮)

ଓଡ଼ିଆରେ ଟ'ର ଡ଼'ରେ ପରିଣତ ହେବା ତ ସାଧାରଣ କଥା । ଯଥା—କର୍କଟ—କକଡ଼ା, ଅକଟ—ଅକଡ଼ା, ଶକଟ—ଶଗଡ଼, ବଟୀ—ବଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି । ବର୍ଗୀରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ 'ଠ', 'ଢ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଗଠ—ଗଢ଼ । ଓଡ଼ିଆରେ ପଠନ—ପଢ଼ନ, କିଶୋରୀ—କିଶୋଢ଼ି, ପୀଠ—ପିଢ଼ା ପ୍ରଭୃତି ଠ'କାର ଢ଼'କାର ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଡ'ର ଟ'କାର ହେବାର ବର୍ଗୀରେ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ବର୍ତ୍ତ—ବାଟ, ଉତ୍ପଳ—ଉଟଳ—ଟୁଟଲ

(୪୬) । ଓଡ଼ିଆରେ ଦାଠି, ଲଡ଼ା, ଲଠା, ମୃତ୍ତିକା ପ୍ରଭୃତିରେ 'ଡ଼'କାର 'ଠ'କାର ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ତର୍ଦ୍ଦୀରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଡ଼'କାର 'ଡ' ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ପ୍ରିଡ଼ଘରଇ—ପଡ଼ଦ୍ୱାର (୪୧), ପ୍ରଡ଼ଦମ୍ଭ—ପଡ଼ଦମ୍ଭ (୪୧) ପ୍ରଡ଼ବେଣି—ପଡ଼ଵାଣୀ, ପଡ଼ିତ—ପଡ଼ିଆ (୪୫), ପଂଚେଣ୍ଡ ପଞ୍ଚେଣ୍ଡ (୧୮) । ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରତିହାରୀ, ପଡ଼ିହାରି, ପଡ଼ିହାରୀ, ପଡ଼ିକା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଡ଼'ର ଡ' ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ତର୍ଦ୍ଦୀରେ ଥ' ର ଧ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ନାଥ—ନାଧ (୧୫) । ଓଡ଼ିଆରେ ନାଧ, ଗୁଧା (ଗୁଥା) ପ୍ରଭୃତିରେ ଥ'ର ଧ' ହୋଇଥାଏ । ରଥ—ରଧ । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ତର୍ଦ୍ଦୀରେ ଦ'ର ଡ' ହୁଏ । ଯଥା—ଦରେ—ଡରେ (୨) କପର୍ଦ୍ଦ—କବଡ଼ୀ (୧୪) । ଓଡ଼ିଆରେ ଡ'ରେ, କଉଡ଼ି, ଡୋଳା (ଦୋଳା) ପ୍ରଭୃତିରେ ଦ'ର ମଧ୍ୟ ଡ' ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ତର୍ଦ୍ଦୀରେ ଧ ର ଢ ହେବାର ସ୍ଥାନେ ୨ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ବଧ୍ୟତି—ବଢ଼ୁଟିଏ, ସମାଧି—ସମାଢି (୧), ବୋଧେ—ବୋଢେ (୧୨,୨୦) ବୋଧି—ବୋଢି (୩୨) । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ବଢ଼ି, ମଢ଼ି, (ମଧୁ), ଦଢ଼ି (ଦଧି) ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥଳର ଧ'ର ଢ' ହୋଇଥାଏ ।

ନ'ର ଣ' ହେବା ଉପରୁ ପୂର୍ବରେ କୁହା ହୋଇଅଛି । ତର୍ଦ୍ଦୀରେ ନ'ର ଲ' ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ନେଉ—ଲେଉ (୧), ନେମି—ଲେମି (୧୦) ନେଇ—ଲଇଅ (୧୭) ନେଙ୍ଗ—ଲେଙ୍ଗ (୧୨) ନେଇ—ଲେଇ [୧୪] । ଓଡ଼ିଆରେ କଟକ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ସ୍ଥାନରେ 'ନ' ସାଧାରଣତଃ 'ଲ' ରୂପରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । ତେଣୁ ଲୋକେ କଟକିଆଙ୍କୁ ପରିହାସ କରି କହିଥାନ୍ତି—ଲେ ଲବଣ ଲ ପଲସାରେ ଲଠା ଲଡ଼ିଆ ଲବୁ ତ ଲେ, ଲ ଲବୁ ତ ଲ ଲେ । ସୁତରାଂ ନ'କୁ ଲ ରୂପରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବା କଟକ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନର ବିଶେଷତ୍ୱ ।

ତର୍ଦ୍ଦୀରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଷ'ର ଖ' ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ସୁଷଦେ—ସୁଖଦେ (୨) ବିଭୂଷଣ—ବି ଭୁଖଣ (୨୬) ଶୋଭୟ—ସୋଭଇ (୪୬) ।

ଓଡ଼ିଆରେ ଷୋହଳ, ଗହ୍ୱର (ଗହ୍ୱର), ନାହ୍ଵ [ନାଭି], ଅଶ୍ୱ— ଅହସ୍ତି, ଅଇଶ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଭ'ର ହ' ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ପ୍ରାକୃତରେ ପଦର ଆଦ୍ୟ ଯ'କାର ସ୍ଥାନରେ ଜ'କାର ହୁଏ । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ଆଦ୍ୟ ଯ'କାର ଜ'କାରରେ ପରିଣତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ଯାଉ—ଜାଉ (୨) ଯେ—ଜେ (୩), ଯୋଗିନୀ—ଜୋଇଣୀ [୩] ଯୂଥୀ—ଜୂହ [୪], ଯନ୍ତ୍ର—ଜନ୍ତ (୫) । ସେହିପରି ଜାସି (୧୦) ଜୋଇଆ [୧୮] ଜାଇବ (୧୪), ଜାଇ (୧୫), ଜୋବଣ [୨୦] ।

ପ୍ରାକୃତର ଅନୁକରଣରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଆଦ୍ୟ ଯ'କାରଟି ସବୁବେଳେ ଜ'କାରରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଆରେ ଯ'କାରର ଉଚ୍ଚାରଣ ନାହିଁ । ଏହି ଯ'କାର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଯ ରୂପରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । ଜ—ଯ ଯଥା—ଜେ, ଜାଇ, ଜୋଗି, ଜାଉ [ଯବାଗୂ], ଜାଆ [ଯାତା] ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଜ'କାର ଦେଖାଯାଏ ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଡ'ର ଡ଼' ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—କଡ଼ଇ—କାଢ଼ଇ (୨) କୋଡ଼ିଅ—କୋଢ଼ିଅ (୫)

ଓଡ଼ିଆରେ କୋଟ—କୋଡ଼, ଧର୍ଷ—ଧଷ୍ଟ, ମଣ୍ଡ—ମଣ୍ଡା, ମଣ୍ଡଳ—ମଣ୍ଡଳ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଡ'ର ଡ଼' ହୋଇଥାଏ ।

ଓଡ଼ିଆରେ ଳ' ବୋଲି ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଅକ୍ଷର ଅଛି । ଏହି ଧ୍ୱନି ଗୁଜରାଟୀ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ଭାଷାରେ ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗ, ମଗଧ, ମିଥିଳା ପ୍ରଭୃତି ଭାଷାରେ ଏହି ଧ୍ୱନି ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ଓଡ଼ିଆରେ ଏହି ଳ'କାର ଧ୍ୱନିକୁ ସେମାନେ ଡ଼' ରୂପରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଯଥା—କୁଣ୍ଡଳ—କୁଣ୍ଡଡ଼ ବା କୁଣ୍ଡର । ଏହି ଧ୍ୱନିଟି ବୈଦିକ ବେଦରେ ଦୁଇ ସ୍ୱରର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ 'ଡକାର' ଳ' ରୂପରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । "ଅଚ୍ ମଧ୍ୟସ୍ଥଡକାରସ୍ୟ ଳକାରଂ ବହ୍ୱୃଚୋ ବିଦୁଃ । ଯଥା—ଅଗ୍ନି ମୀଳେ ପୁରୋହିତମ୍ । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଓଡ଼ିଆ ଭଳି ଏହି ଳ' ଧ୍ୱନି

ଡ଼'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଗାଇଲ—ଗାଇଡ଼ି [୨], ସମାଇଲ—ସମାଇଡ଼, ତୋଳି—ତୋଡ଼ି ।

ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରେ 'ଳ' ଉଚ୍ଚାରଣ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିଶେଷତ୍ୱ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହା ହୋଇଛି—ପ୍ରାକୃତପଣ ଚର୍ଯାରେ ଗୋଟିଏ ସ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଶ, ଷ ଓ ସ ର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ପ୍ରଭେଦ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । କେବଳ ଦନ୍ତ୍ୟ ସ'ର ଉଚ୍ଚାରଣ ହୋଇଥାଏ ।

ଚର୍ଯାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ହ'କାରର ଲୋପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗୁରୁ ଉଚ୍ଚାରଣ ଲଘୁ କରିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ଦିବସହିଁ— ଦିବସଇ [୨] । ସନ୍ଧ୍ୟାହିଁ—ସନ୍ଧ୍ୟାଇ [୩] ତହିଁ—ତଇଁ [୯] ତାହାର—ତଆର (୧୨),

ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ—ମଇଁଷ, ମହାପ୍ରଭୁ—ମଅଁଙ୍କା, ବହୁଷ—ବୋଇଷ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ହ'କାରର ଲୋପ ଦେଖାଯାଏ ।

ଚର୍ଯାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣରେ ହକାର ଆଗମ ହେଇ ଲଘୁର ଗୁରୁ ଉଚ୍ଚାରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱରରେ ଶକ୍ତିପାତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ନେଇଁ—ନେହ୍ନ [୧], କରଇଁ—କରହ୍ନି [କରନ୍ତି], ଥାଇ—ଥାହି [୫] ହୋଇ—ହୋହି [୫], ହୋଇ—ହୋହ୍ନ [୬], ଆଇଲ—ଆହିଲ [୧୦], ଖେଳଇଁ—ଖେଳହ୍ନି [ଖେଳନ୍ତି] ଦେଇଁ—ଦେହ୍ନି, ଲେଇଁ—ଲେହ୍ନି [୧୨] ଘିଣଇଁ—ଘିଣହ୍ନି [୧୪], ଥାଆ ଥାହା [୧୫]

ଓଡ଼ିଆରେ ଦ୍ରାଘ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣର ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣରେ ହ'କାର ଯୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ନଗର—ନଅର—ନହର । ଶହର ସଅର—ସହର ପ୍ରଭୃତି ।

ଏଣୁପଣ ନେହ୍ନି, କହ୍ନି ପ୍ରଭୃତି ଲେହ୍ନି, କରହ୍ନି ଚର୍ଯାରେ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆର ଉଦାହରଣ—

ଅନ୍ତର୍ବିଷ୍ଟ କେଶ୍ରିଁ ଗର ହେ· ବ. ୧୮ ସ୍ଲୁ: ୮ ପଦ ।

ବନ୍ଦୀ ଭଟ୍ଟୁଁ ନିଙ୍କଟ୍କୁ ଗତ ,, ୧୧ ସ୍ଲୁ: ୭ ପଦ ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଧ୍ୟ ର ଙ୍ଘ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଧ୍ୟାନେ—ଙ୍ଘାଣେ (୧) ମଧ୍ୟେ—ମାଝେଁ [୭।୫] ଓଡ଼ିଆରେ ମଝ ମାଝେଁ, ମଝାମଝି, ଓଝା [ଉପାଧ୍ୟାୟ] ମଝିଆ [ମଧ୍ୟମ] ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ ଧ୍ୟ'ର ଝ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ବନ୍ଧ୍ୟା—ବାଁଝ, ସନ୍ଧ୍ୟା—ସଂଝ, ସଂଜ ।

ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଜ୍ଞ'ର ଜ ଓ ଣ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା - [କ] ଜ୍ଞାନ—ଜାଣ (୨୦), [ଖ] ବିଜ୍ଞାନ—ବିଣାଣ (୨୦)

ଓଡ଼ିଆରେ ଜାଣ, ଜୁଜାଣ, ଅଜଣା ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ ଜ୍ଞ'ର ଜ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାକୃତ ପରି ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ବି ପଦମଧ୍ୟସ୍ଥ କ ଗ ଚ ଜ ତ ଦ ପ ବ ଓ ଯ କାରର ପ୍ରାୟ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଲୋକ—ଲୋଅ (୪), ନିକଟ—ନିଅଡ଼ି (୧୨), ଯୋଗିନୀ—ଜୋଇଣି (୪), ନଗର—ନଅରି (୧୧), ଗୋଚର—ଗୋଅର (୨), ନିଜ—ଣିଅ (୧୩), ବିଜାତି—ବିଆତି (୨), ଘୃତ—ଘିଅ (୨), ଗତି—ଗଇ (୯), ପାଦ—ପାଏ (୨), ମଦନ—ମଅଣ (୯) ଜନପୁର—ଜଣଉର (୨୨), ଦେବପୁର—ଦେଉର (୧୧) ତ୍ରିଭୁବନ—ତିହୁଅଣ (୧୦) ମାୟା—ମାଆ (୬) (୫୦)—ମାଅ (୧୩) । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ନଅର, ଘିଅ, ତିଉଣ, ମାଆ କଉଡ଼ି, (କପର୍ଦ୍ଦିକା) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଏହି ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ବର୍ଣ୍ଣର ଲୋପ ହୋଇଥାଏ ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦେଖାଯାଏ । ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଯଥା—ଅନାହତ—ଅଣହା (୧୦), ଲଙ୍କା—ଲଙ୍କ [୨୨] ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ—ଯଥା—ଲଗ୍ନ—ଲଙ୍ଗ (୧୦), ମୃଣାଳ—ମୋଲଣ (୧୨) କୁଷ୍ମାଣ୍ଡ—କାନ୍ଧୁ (୧୦) । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ସାନୁନାସିକ ଉଚ୍ଚାରଣ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ବିଦାରିଇ—ବିଦାରିଅ (୨୦), ଉଚ୍ଛଉଚ—ଉଞ୍ଚ ଉଞ୍ଚ (୨), ନିଦ୍ରା—ନୀଦ—ନିନ୍ଦ (୧୩), ଗୁମ୍ଫର—ଗୋମ୍ଫ (୩୮) । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଉଞ୍ଚ, ନିନ୍ଦ, ପଙ୍କ (ପକ୍ଷ), ମଞ୍ଜାର (ମାର୍ଜାର) ପ୍ରଭୃତିରେ ସାନୁନାସିକ ଉଚ୍ଚାରଣ ଦେଖାଯାଏ ।

ଙ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଗାଇଲ—ଗାଇଙ୍ଗ [୨]. ସମାଇଲ୍—ସମାଇଙ୍ଗ, ତୋଳା—ତୋଙ୍ଗ ।

ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମହାଶୟ ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖବନ୍ଧରେ 'ଙ' ଉଚ୍ଚାରଣ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିଶେଷତ୍ୱ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି ।

ପୂର୍ବରେ କୁହା ହୋଇଛି—ପ୍ରାକୃତରେ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଗୋଟିଏ ସ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଶ, ଷ ଓ ସ ର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ପ୍ରଭେଦ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । କେବଳ ଦନ୍ତ୍ୟ ସ'ର ଉଚ୍ଚାରଣ ହୋଇଥାଏ ।

ବର୍ଣ୍ଣରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ହ'କାରର ଲୋପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗୁରୁ ଉଚ୍ଚାରଣ ଲଘୁ କରିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ଶବଦହିଁ— ଶବଦଇ [୨] । ସନ୍ତହିଁ—ସନ୍ତଇ [୩] ତହିଁ—ତଇଁ [୪] ତାହାର—ତଆର (୧୨),

ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ମସ୍ତକ—ମଥେଁ, ମହୋତ୍ସବ—ମଉଛବ, ବହୁତ —ବୋଲିତ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ହ'କାର ଲୋପ ଦେଖାଯାଏ ।

ବର୍ଣ୍ଣରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣରେ ହକାର ଆଗମ ହୋଇ ଲଘୁର ଗୁରୁ ଉଚ୍ଚାରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱରରେ ଶକ୍ତିଘାତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ନେଇଁ—ନେହ୍ନ [୧], କରଇଁ—କରହ୍ନ [କହ୍ନ], ଥାଇ—ଥାହି [୫] ହୋଇ—ହୋହି [୫], ହୋଇ—ହୋନ୍ତି [୭], ଆଇଲ—ଆହଲ [୧୦], ଖେଳଇଁ—ଖେଳହ୍ନ [ଖେଳ୍ହ] ଦେଇଁ—ଦେହ୍ନ, ନେଇଁ—ନେହ୍ନ [୧୨] ପିଅଇଁ—ପିଅହ୍ନ [୧୪], ଥାଅ ଥାହା [୧୫]

ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରାୟ ଉଚ୍ଚାରଣର ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣରେ ହ'କାର ଯୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ନଗର—ନଅର—ନହର । ଶବର ସଅର—ସହର ପ୍ରଭୃତି ।

ବୌଦ୍ଧଗାନର ନେଇଁ, କହ୍ନି ପ୍ରଭୃତି ବହୁଁ, କର୍ହି ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ଉଦାହରଣ—

ଅଷ୍ଟତପିସୁତ କେଉଁ ଘର ବେ. ବ. ୧୮ ଶ୍ଲୋ: ୮ ପଦ ।

ଧନମି କରୁଁ ନିକଟକୁ ଗତ ,, ୧୧ ଶ୍ଲୋ: ୭ ପଦ ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଧ୍ୟ ର ଝ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଧ୍ୟାନେନ—ଝାଣେ (୧) ମଧ୍ୟ—ମାଝେଁ [୨।୫] ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ମାଝେଁ, ମଝାମଝି, ଉଝା [ଉପାଧ୍ୟାୟ] ମଝିଆ [ମଧ୍ୟମ] ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଧ୍ୟ'ର ଝ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ବନ୍ଧ୍ୟା—ବାଁଝ, ସନ୍ଧ୍ୟା—ସଂଝ, ସଂଜ ।

ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଜ୍ଞ'ର ଜ ଓ ଣ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା - [କ] ଜ୍ଞାନ—ଜାଣ (୨୦), [ଖ] ବିଜ୍ଞାନ—ବିଣାଣ (୨୦)

ଓଡ଼ିଆରେ ଜାଣ, ସୁଜାଣ, ଅଜଣା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଜ୍ଞ'ର ଜ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାକୃତ ପରି ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ବି ପଦମଧ୍ୟସ୍ଥ କ ଗ ଚ ଜ ତ ଦ ପ ବ ଓ ଯ କାରର ପ୍ରାୟ ଲୋପ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଲୋକ—ଲୋଅ (୬), ନିକଟ—ନିଅଡ଼ି (୧୨), ଯୋଗିନୀ—ଜୋଇଣି (୪), ନଗର—ନଅରି (୧୧), ଗୋଚର—ଗୋଅର (୭), ଗଜ—ଗଅ (୧୩), ବିଜାତ—ବିଆଅ (୨), ଘୃତ—ଘିଅ (୨), ତଳ୍ପ—ତଇ (୯), ଗାବ—ଗାଏ (୨), ମଦଗଳ—ମଅଗଳ (୯) ଜିନପୁର—ଜିଣଉର (୧୨), କୈପୁର—କେଉର (୧୧) ପ୍ରଦୀପ—ପଇଠ (୧୦) ମାତୃ—ମାଆ (୪) (୫୦)—ମାଅ (୧୩) । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ନଅର, ଯଅର, ପଇଠ, ମାଆ କଉଁଠା, (କବଠା) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ପଦ ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ବର୍ଣ୍ଣର ଲୋପ ହୋଇଥାଏ ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦେଖାଯାଏ । ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଯଥା—ଅନାହତ—ଅନହା (୧୦), ଲଙ୍କା—ଲଙ୍କ (୨୨) ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ - ଯଥା - ଲଗ୍ନ—ଲଙ୍ଗ (୧୦), ମୃଣାଳ—ମୋଲଣି (୧୦) କୃଷ୍ଣ—କାହ୍ନୁ (୧୦) । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ସାନୁନାସିକ ଉଚ୍ଚାରଣ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ବିଦାରଇ—ବିଦାରଅ (୨୦), ଉଇଭିଇ—ଉଁଇ ଉଁଇ (୨), ନିଦ୍ରା—ନିଦ—ନିନ୍ଦ (୧୩), ସ୍ନେହ—ସୋହେଁ (୩୮) । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଇଁଚ, ନିନ୍ଦ, ବନ୍ଧୁ (ସଢ଼), ନଅଁଶା (ନିରାଶା) ପ୍ରଭୃତିରେ ସାନୁନାସିକ ଉଚ୍ଚାରଣ ଦେଖାଯାଏ ।

ପଦ ବିଚାର

ବଚନ

ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରାକୃତରେ ପ୍ରଚଳିତ ହେବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଶବ୍ଦରୂପ ଓ ଧାତୁରୂପରେ ଦ୍ୱିବଚନର ଲୋପ ହୋଇଅଛି । କେବଳ ବେନି ଦୁଇ ଦିଲ ଓ ଉଭୟ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱିବଚନର ଚିହ୍ନ ରୂପରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହିଅଛି ଏବଂ ଦୁଇ ସଂଖ୍ୟା ସୂଚିତ କରେ ଯଥା—

ଅଧିକାରି ଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ପିତା ପୁତ୍ରେ ଦୁଇ
ମଳୟ ଗିରିରେ ଅଛୁଁ କୁଟୀର କରାଇ ।

(ବେତାଳ ପଞ୍ଚବିଂଶତି ପୃ ୧୫)

ବେନି ଦ୍ରୁତ ମୂନ ସଙ୍ଗ ଦେଖି ପିଣ୍ଡ ବଳ । ବୈ: ବି:

ସେହିପରି ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ବେନି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଦୁଇ ସଂଖ୍ୟା ସୂଚିତ କରେ । ଯଥା--

ଗୁନ ସୂନ ବେନି ଷଣ୍ଡା ଗାନ (୪) ମନ ପବନ ବେନି କରଣ୍ଡକ ଶାଳା (୧୯, ୧, ୧୩, ୧୬ ଓ ୧୭,) ଦୁଇ ଘରେ ସାନ୍ଧିଅ (୩, ୧୮, ୨୬,)

ଓଡ଼ିଆରେ ଶବ୍ଦ ରୂପରେ ଏକବଚନ ଓ ବହୁବଚନ ଚର୍ଯ୍ୟାପଦଠାରୁ ଭିନ୍ନ ।

ଓଡ଼ିଆରେ ବହୁବଚନରେ ମାନ, ମାନେ, ଏ, ଗୁଡ଼ି, ଗୁଡ଼ିଏ, ଲୁଚି, ଲୁଚିଏ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ସମସ୍ତ ସମୟରେ ସମୂହବାଚକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗଦ୍ୱାରା ବହୁତ୍ୱ ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସେହିପରି 'ସଅଳ ସମାହିଅ (୧) ମଣ୍ଡଳ, ସଅଳ (୧୬) ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ ସକଳ ଶବ୍ଦ ବହୁତ୍ୱ ସୂଚିତ କରୁଅଛି । କାଣ୍ହପାଦଙ୍କ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଓଡ଼ିଆର ବହୁବଚନ ସୂଚକ 'ଏ' ଚିହ୍ନ ସ୍ୱର ବ୍ୟବହାର ବହୁଳ ଭାବରେ ହୋଇଅଛି । ଯଥା--ସବୁରେ କାଳ (୨) କୁକୁରୁସ ଖାଏଁ ଗାଇଭି (୨), କୁକୁରୁସ ଖାଏ (୨୦)

ସଂସ୍କୃତ ୧ମା ବହୁବଚନରେ ଜସ୍ଃ, ଦେବାଃ ପ୍ରଭୃତିରେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା--

ବାସବରେ ଯେ ପ୍ରଶଂସିତା
ଖ୍ୟାତି ଲକ୍ଷ୍ମାଙ୍କୁ ନାମ ଥା । (ବୈ. ବି.)
ଯେବେ ଏଥି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାନ୍ତେ ଧାତା
କହିଁକି ଭୁଞ୍ଜା ପୁଣ୍ୟ ବଳବନ୍ତା
ଭଲ ମନ୍ଦ ବୁଝି କଥାକୁ ନ ବାଛୁରି
ଅଧାନ୍ତା କାହିଁ ପାଇଁ ମହିଳେ ଘୋରି । ଅଙ୍କନାସୂଚ—ବ୍ରଜନାଥ

ଭଙ୍ଗୀରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା--

ସୁନ୍ଦରୀ ଜିଜ ତୋଳ ବସ୍ତୁତ ଭାରତ (୧)
ଅମ୍ଭ ଦୃଷ୍ଟି କୁନ୍ଦ ର ବାଣ
× × × ନାସିକ ତାଙ୍କ (୪)
ଟେକ ତନି ଦେଉ ଢକ ଫେନି ଦୋ ଖନ୍ଧା (୭)

କାରକ ବିଭକ୍ତି

କର୍ତ୍ତୃ-କାରକ

ଓଡ଼ିଆରେ କର୍ତ୍ତୃକାରକରେ ୧ମା ଏକ ବଚନରେ କୌଣସି ବି ଭକ୍ତିର ଚିହ୍ନ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ନାହିଁ ।
ଯଥା—ଯାଗ ରକ୍ଷା କରିବୁଁ ବୋଇଲେ ମହାମୁନି [ଦାଣ୍ଡି ରାମାୟଣ ଆଦ୍ୟ ୨୨୦]

ତୁମ୍ଭି ଯତନେ ଧନକୁ ହନ, ଗଣ୍ଡ ଯମରେ ହୋଇଲୁ ତନୁ ।
(ବୈ. ବି. ୧ ଯୁ ୨୦ ପଦ)

ବର୍ତ୍ତମାନର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି କର୍ତ୍ତୃକାରକ ଏକ ବଚନରେ କୌଣସି ବିଭକ୍ତି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇନାହିଁ । ଯଥା—

କାଆ ତରୁବର ପଞ୍ଚ ବି ଡାଲ (୧)
ଜ ଜନ୍ତୁ ବଲଘଅ ଆସବ ମାତା (୯)
ବାଜଇ ଆଲୋ ସହି ହେରୁଅ ବୀଣା (୧୭) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଓଡ଼ିଆରେ ୧ମା ବହୁବଚନରେ ମାନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ‘ଏ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—

ଚଉ କରନ୍ତେ ପଥରେ ଗ୍ରାମ ଦେଖିଲ · ହସିବେ ପଥରେ
(ବି. ଚି. ୨୨ ଯୁ ୧୫ ପ)

ସଂସ୍କୃତର ଅକାରାନ୍ତର ୧ମା ବହୁବଚନରେ ଏ'କାର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ । ଯଥା – ସର୍ବେ, ତେ, କେ,

ପାଲି ଓ ପ୍ରାକୃତରେ ମଧ୍ୟ ଅକାରାନ୍ତର ବହୁବଚନରେ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ସବ୍ବେ, ଇମେ, ଏତେ । ସୁତରାଂ ସଂସ୍କୃତର ୧ମା ବହୁବଚନର ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ପାଲି ଓ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି । ଯଥା – ପୁତ୍ରାଃ—ପୁତ୍ତେ (ପିଙ୍ଗଳ)

ସର୍ବନାମର ବହୁବଚନାନ୍ତ ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ସମସ୍ତ ଶବ୍ଦର ବହୁବଚନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ମାନ୍ୟାର୍ଥ ବୁଝାଇଲେ ଏହି ବହୁବଚନାର୍ଥକ ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—

ଗୋପରେ ବଢ଼ାଇଲେ ତାହା, ବଳନ୍ତି ଆଣ ଯାଉ ଛୁଆ ।

(ଭାଗ· ୧୦ ସ୍କନ୍ଧ)

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଏହି ବହୁବଚନାନ୍ତ ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଶୁଣ୍ଡେ ନଲ (୨) ଆଳଏଁ (୭) ଜେତେ ଆଇଲ ତେ ତେ ଗେଲ (୭)

ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ବହୁବଚନାନ୍ତ ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଦୃଷ୍ଟି-ଗୋଚର ହୁଏ ।

ଯଥା—କୁକ୍କୁରୀ ପାଏଁ ଗାଇଉ (ଲ) (୨)
ଭଣଥି କୁକ୍କୁରୀ ପାଏ ଭବଥିର (୨୦)

ଓଡ଼ିଆର ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ଏପରି ବହୁବଚନ ସ୍ଥଳରେ ଏକ ବଚନାନ୍ତ କ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ—ଯଥା—

କୃଷ୍ଣ ମେଘ ଉଦୟେ କେଶ ଯେମନ୍ତ ହୁଏ
କୃଷ୍ଣ ଭୂଇଁ **ଗୋପୀଏ** ସେହି ପ୍ରକାର ହୁଏ । ର ସ କ ।

ଓଡ଼ିଆର ସ୍ଥଳ ବିଶେଷର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ କଥାରେ ସାନୁନାସିକ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୁଏ । ଯଥା—ଖାଏଁ, ଖାଉଁଛି, ଲେଖେଁ ଇତ୍ୟାଦି । ତେଣୁ ୨ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ 'ପାଏଁ' ସାନୁନାସିକ ହୋଇଅଛି । ସୁକୁମାର ସେନ (ଭାଷାର ଇତିବୃତ୍ତ ପୃ ୧୮୦) ଓ ସୁନୀତି କୁମାର ଚଟ୍ଟର୍ଯ୍ୟାଙ୍କ ମତରେ (O,D,B,R 442) ସଂସ୍କୃତ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିର ଏନରୁ 'ଏଁ' ଏବଂ ଅୟନରୁ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ତାଙ୍କ ମତରେ କୁକ୍କୁରୀ ପାଏଁ ଗାଇଉର ଅର୍ଥ କୁକ୍କୁରୀ ପାଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୀତ ହେଲା ।

ବିଶେଷତଃ ଓଡ଼ିଆରେ ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତ ଅନୁସାରେ ୧ମା ଏକବଚନରେ ଏହିପରି 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଦେଏ, କଏ, ଜେ । ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଲ୍ କାଟ୍ଟୁ (ଉପକଣ୍ଠାଳ) ଗୋଟିଏ ବୋଇଲ୍ ମିଡଣୀ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବୋଲେ ଘଣ୍ଟି । ଷୁ, ୧୦ ସୂକ୍ତ ।

ସେହିପରି ଭର୍ଗୀରେ—ଲୁମ୍ବିନୀରେ ଖାଅ (୨) ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ ଏକବଚନରେ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

କର୍ମ କାରକ

ଚର୍ଯାରେ ସ୍ଥାନେ ୨ ବିଭକ୍ତିର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । ଯଥା—
ବାଟଶୋଚ ମୋଡଲ (୪) କରୁଣା ପିହାଡି ଖେଲହୁଁ ନଅବଳ (୧୨) ।
ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ କର୍ମକାରକରେ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ସ୍ଥଳେ ୨ ବ୍ୟବହୃତ ନାହିଁ ।
ଯଥା—ବଧୀତା ପ୍ରସାଦେଣ ଜଣିଲୁ ତିଣପୁର (ଦା· ସ୍ପ· ପ୍ରଭୃତି) । କୁ
ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ଥାନେ ୨ ଚର୍ଯାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଧମ
ଚର୍ଯାରେ 'ଅବଧ୍ୟା କରିକୁଁ'' ଦମ ଅକଟଳଯେ ଖ ପୁସ୍ତକରେ ପାଠ
ଅଛି । ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କରେ 'ଅଧ୍ୟା କରି ଦମକୁଁ ଅକଟଳଯେ'
ପାଠ ଦୃଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ଟୀକାରେ 'ଅବଧ୍ୟା
କନ୍ଦର୍ପସ୍ୟ ଦମନଂ କୃତ୍ୱା'' ବୋଲି ଅର୍ଥ କରାହୋଇଅଛି । ତେଣୁ
ଖ ପୁସ୍ତକର 'ଅବଧ୍ୟା କରିବୁ ଦମ' ପାଠହିଁ ଶୁଦ୍ଧ ଓ ଯଥାର୍ଥ । ପ୍ରକାଶିତ
ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କର ପାଠ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ସଙ୍ଗତ ହେଉନାହିଁ ।
ତେଣୁ ମୁଁ 'ଅବଧ୍ୟା କରିବୁଁ ଦମ' ବୋଲି ଖ ପୁସ୍ତକର ପାଠ ଗ୍ରହଣ
କରିଅଛି । 'କୁଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଏହି ପଦରେ ୨ୟା କର୍ମ କାରକର ବିଭକ୍ତି
ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ । ୨ୟା ବିଭକ୍ତି 'କୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ନିଜସ୍ୱ
ଏବଂ ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—

ଘଡକୁ ବଢ଼ ଲୁଚି ବାହାରି ଅଗଣାକୁ
ଲୁହୁଁ ଥାଏ ବନମଣିଙ୍କ ଶେଷକୁ । ବୃ· ର. P 154

ଦେହୁପଦ ୧୩ଶ ଚର୍ଯାରେ ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକ ମାନଙ୍କରେ
'ଅଠାକୁମାରୀ' ପାଠ ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ଟୀକାରେ ଏହି ପଦର
ଅର୍ଥ କରା ହୋଇଅଛି—ଅଠ କୁମାରୀଙ୍କ 'ବୁଦ୍ଧୈଶ୍ୱର୍ଯାଦିମୁକ୍ତମନ୍ଦ୍ରଭଙ୍ଗ'
ତେଣୁ ଯଥାର୍ଥ ପାଠ ହେବ—ଅଠକୁ ମାରି—ଅର୍ଥାତ୍—ଆଠ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ
ଯୋଗକରି ମାରି ବୋଲି ଏହି ପଦର ଅର୍ଥ ହେବ । କିନ୍ତୁ 'ଅଠକୁମାରୀ'
ପାଠର କିଛି ଅର୍ଥ ବୋଧ ହେଉନାହିଁ । ସୁତରାଂ ମୁଁ 'ଅଠକୁ ମାରି'
ପାଠଟି ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ କୁ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆ କର୍ମ

ନାରିକର ଶବ୍ଦ—ଏଥିରେ କାହାରି ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ରହିବ ନାହିଁ । ସେହିପରି ୮୫ ବର୍ଷର 'ମକୁଁ ଶଠା' ପାଠ ଅଛି । ଏ ପୋଥିରେ 'ମୋକୁ' ପାଠ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ଏ 'କୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିର ଚିହ୍ନ । ଆଜିକାଲି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ତୁ ଓ ମୁଁ ଶବ୍ଦର (ଯୁଷ୍ମଦ ଓ ଅସ୍ମଦ) ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ 'କୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ 'ତୋତେ' ଓ 'ମୋତେ' ପଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସାରଳାଦାସ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଚୀନ କବି-ମାନଙ୍କର ମହାଭାରତ ପ୍ରଭୃତିରେ 'ତୁକୁ ମୁକୁ' ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

ମୁନିଙ୍କି କି ନ କହିଲୁ କାରଣ ସେ ତୁକୁ
ଅନିମିତେ ହୃଦ ଭୁଞ୍ଜି କହୁଛୁ ଆହାକୁ (ସା· ମ· ସଭାପର୍ବ ୧୮୫ପୃ)

R.G ଭଣ୍ଡାରକର ବଙ୍ଗଳାର ତେ ଓ ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳ ହିନ୍ଦୀର 'କୋ' ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ସର୍ବନାମ 'କ' ଶବ୍ଦର ୭ମୀ ବିଭକ୍ତି କେଷୁ କେଷ୍ବୁ ହୋଇ-ଅଛି ବୋଲି କହନ୍ତି । (Wiloon Philo Logical Lectures P. 246-248) ଯୁଦ କୋ' ଶବ୍ଦର ଓଡ଼ିଆ 'କୁ' ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ୟ ରହି-ଅଛି । ସେହି କୋ' ହ୍ରସ୍ୱ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ କୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି ବୋଲି କେହି କେହି କହନ୍ତି (ଭୂ. ସା. ୧°ର ୧୧ପୃ) । ତେଣୁ ହିନ୍ଦୀରେ ଯେପରି କୋ' ର ସୃଷ୍ଟି ଓଡ଼ିଆରେ ସେହିପରି କୁ'ର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । କକ୍ଷ ଶବ୍ଦରୁ ପ୍ରାଚ୍ୟ ହିନ୍ଦୀର କାହୁ ଓ କୋ ବେଙ୍ଗଲି କେ ଜାତ ହୋଇ ଥିବାର ସମ୍ଭାବନା ହର୍ନ୍ ସାହେବ କରି ଅଛନ୍ତି । ହର୍ନସ୍ ସାହେବଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ କୋ ବିଭକ୍ତି ସଂସ୍କୃତର କକ୍ଷ ଶବ୍ଦରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ଏହିପରି କକ୍ଷ ଶବ୍ଦର କ୍ରମଶଃ ବିକାଶ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—କକ୍ଷ—କକ୍ଖଂ—କାଁଖ—କାହିଁ—କାହିଁ—କାହୁଁ—କହୁଁ—କୋଁ—କୋଁ—କୋ (Comparative Grammar II PP, 25-259) । ଟ୍ରେଞ୍ଚ ସାହେବ (Gondian Grammar p 373—224) ମଧ୍ୟ ସେହି ମତକୁ ସମର୍ଥନ କରନ୍ତି । ମଧ୍ୟଦେଶୀ ଦ୍ରାବିଡ଼ ଭାଷାରେ 'କକ୍ଷ' ଶବ୍ଦ

ବିଭକ୍ତି ପ୍ରତିରୂପକ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ଏହା କଣ୍ଠ' ଶବ୍ଦର ଷ୍ଠ' ସ୍ୱ'କାରରେ ପରିଣତ ହୋଇ ସ୍ୱର କାଳରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ହିନ୍ଦି ଭାଷାରେ କେ, କୋ, କୁ, ପ୍ରତ୍ୟୟ (କ) ଷ ର ଅପଭ୍ରଂଶ ବିଭକ୍ତି ଯୁକ୍ତ-ରୂପକ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ କଣ୍ଠ ଶବ୍ଦ ହିନ୍ଦିର କହୁ, କୌ, କୋ, କୁ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ କୁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ମୂଳ ବୋଲି କେହି କେହି ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି (O, D, B, D, P 767) । କେଲଗ୍ (Kellegg) ହିନ୍ଦୀ ବ୍ୟାକରଣରେ (୧୩୦ପୃ) ଏହି ମତ ଗ୍ରହଣ କରି-ଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ 'କୋ' ଓ 'କୁ' ବିଭକ୍ତି ଯେଉଁ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ, ସେହି ଅର୍ଥରେ କଣ୍ଠ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରାକୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆଧୁନିକ ରୂପର ଆଧାର ଉପରେ ଅପ୍ରସିଦ୍ଧ ମୂଳର କଳ୍ପନା କରିବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ ।

ସଂସ୍କୃତ 'କୃ' ଧାତୁରୁ 'କୃତ' ଶବ୍ଦ ହୋଇଅଛି । ଏହି 'କୃତ' ଶବ୍ଦର କରଣ କାରକର ରୂପ 'କୃତେନ' ଏବଂ ଅଧିକରଣ କାରକର ରୂପ 'କୃତେ' ହୋଇଥାଏ । କୃତେନ ଓ କୃତେ ଏହି ଦୁଇଶବ୍ଦ ସମ୍ପ୍ରଦାନ ବା କର୍ମ କାରକର ଭାବ ପ୍ରକଟ କରିଥାଏ ।

ହେମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ୟାକରଣରେ (୪।୪୨୫) ଲେଖି ଅଛନ୍ତି— ଅପଭ୍ରଂଶରେ କେହିଁ (ଅବ୍ୟୟ) ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ସମ୍ପ୍ରଦାନ ବା କର୍ମକାରକର ଅର୍ଥ ପ୍ରକଟ କରେ ।

ସଂସ୍କୃତର 'କୃତ' ଶବ୍ଦ ଅପଭ୍ରଂଶରେ 'କଅ' ରୂପ ଧାରଣ କରେ । ସେହି 'କଅ' ଶବ୍ଦର କରଣ ବହୁ ବଚନ ବା ଅଧିକରଣ ଏକ ବଚନରେ 'କଅହି', 'କଏହି' 'କଇ' ହୋଇଥାଏ । ହେମଚନ୍ଦ୍ର ଯେଉଁ 'କେହି' ଶବ୍ଦକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଏହି କଅହି, କଏହି ବା କଇର ବିକୃତ ରୂପ । ଏହି କେହି ବା କୃତ ଜାତ 'କଅ'ରୁ ଆଧୁନିକ ଭାଷା ମାନଙ୍କର ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକର ବିଭକ୍ତି କହି, [illegible], କାହି, କାହୁ, କୁ, କେ, କଇ, କା ପ୍ରଭୃତି ହୋଇଅଛି । ହିନ୍ଦୀର 'କା' ବିଭକ୍ତିର ଉତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରକାରତା

...ଲ୍ଭରେ କହଁ, ହାଁ, କେ'ହୁଁ, ହୁଁ, କୌଁ, କହିଁ ଓ ହିଁ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । (ହେମ ଶବ୍ଦାନୁଶାସନ ୮ମ ଖଣ୍ଡ ୩୯ ସୂ)
ଓଡ଼ିଆ ଅପଭ୍ରଂଶରେ କେବଳ କହାତ 'କଇ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ସାହିତ୍ୟରେ 'କଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ପ୍ରଦାନ ଓ କର୍ମକାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

ଏତେବୋଲି ବୃନ୍ଦା ତତ୍କ୍ଷଣେ ଯୋଷି
କାଇ ତାହା କହିଲେ କୋମଳ ଭାଷୀ
ବଧାତା ପ୍ରସାଦନ କରିବା ନିମନ୍ତ
ସମଜଲ ବଂକ କରିବା ନଗରକୁ । (ବଳସ୍ତମ ଭାଣ୍ଡି
ରାମାୟଣ)

ଏହି କଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ କ୍ରମେ 'କି' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ମଧ୍ୟ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ବନ୍ଧନ ସହି ଭାଟି ବାହ୍ମଣି ଅଭାଣକୁ (ବୃ. ସ୍ୱ)

ସେହିପରି ହିନ୍ଦୀର କୋ, କୁଁ କୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଓଡ଼ିଆର ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିର କୁ, କୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ସଂସ୍କୃତ 'କୃତେ' ଶବ୍ଦରୁ ହୋଇଅଛି । ଏହି କୃତ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାକୃତରେ କଏଁ ଶବ୍ଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପ୍ରାକୃତରେ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ କେତେକ ଶବ୍ଦପରେ 'ଣ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା— ମାଳା—ମାଳାଣ । ସେହିପରି ଅମ୍ହାଣ (କେବଳ ପ୍ରକାରେ ଅମ୍ହାଣଂ), ତାହାଣ (ପିଙ୍ଗଳ ସୂ ୮୦) । ତେଣୁ କୃତ ଜାତ କଏଁ ଶବ୍ଦରେ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର ଣ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ କୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି । ଏହି 'କୁଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ୬ଷ୍ଠୀ ବହୁବଚନର ଣ'ର ସ୍ଥାନରେ ଅନୁସ୍ୱାର ଯୋଗ ହେଲେ କୁଁ ହୋଇ ବହୁବଚନ ସୂଚିତ କରେ ଏବଂ ମାନ ।ଦିରେ ଏକବଚନରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

୨—ନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ତସାଁରେ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ନରନ୍ତର ସମର୍ଣନ୍ତ ଭୁତେଁ ଦୋକଲ (୧୬ ଚ)

ଓଡ଼ିଆ । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ 'ନ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି କର୍ମକାରକରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଯଥା—ଅଶ୍ୱନ୍ତ ଯୋଡିଲେ କେଇ ତାଙ୍କୁ ସାରଥି । ସା. ମ. ସଭାପର୍ବ ।

ନଜ ମଢ଼ିଆ ଯେ ବେଢ଼ାଇଲା ତାହାନ୍ତ । ଦା. ଘ.
ବ୍ରାହ୍ମଣନ୍ତ ମାରିଣ ଯେ ବନ୍ଧ କଲେ ଯାଗ । ରୁକ୍ମଣୀବିଭା —
୧୬୪୦—୧୬୮୦ ।

ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ଅନ୍ତ' ନ୍ତ ଓ ନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ୧୭ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଳୁଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ଆଉ ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ ।

ଙ—ତଣାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଏଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ୨ୟା କର୍ମକାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ । ଯଥା —

ଗଅବରେଁ ତୋଳଣା (୧୨) ପାଖୀ କରିବ ।
କାନଶଙ୍ଖ ଖାଏ (୩୨)

ଓଡ଼ିଆରେ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ ଏ'କାର ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ବ୍ୟବହାର ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ମୁଁ ଆଜ ଶିବ ଯୋଗବନେ ଅନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିଆଏ ବଣ ମୋର (ଶ୍ରୀ. ୧୦ସ୍କନ୍ଧ) । ପୂର୍ବେ ସେହିଅଳ ଶଙ୍କରେ (ଭେ: ସୁ:) । ଏହି ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସଂସ୍କୃତ ଇ, ପ୍ରତ୍ୟୟର ଚିହ୍ନ ରୂପରେ ପ୍ରାକୃତରେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ଅଧିକରଣ କାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ଯଥା—ବନେ, ବନମି । ପ୍ର. ପ୍ର. ଓଡ଼ିଆରେ ଯେ ଏ, ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଧିକରଣ ଭାବରେ ରହିଅଛି, ତାହା ଅଧିକରଣ କାରକରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆରେ ୨ୟା ଓ ୪ର୍ଥୀ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଭେଦ ନାହିଁ । ପ୍ରାକୃତରେ ୪ର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ସ୍ଥାନରେ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର ଯୋଗ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ କର୍ମକାରକ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଏ' ଓ ରେ, ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ୨ୟା ଓ ୪ର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତିର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରଇ ।

୮ । ତର୍ଣ୍ଣରେ ରେ' ଓ ରେଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରତୀକ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—କରିଣୀରେଁ ଝସଅ (୯) ତୋଳରେ ବନ୍ଧୁଆ ବୋଲିଲ । ପୂର୍ବରେ କୁହା ଯାଇଛି—୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ରେ ରେ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ

ଲୁପ୍ତରେ କହିଁ, ଣାଁ, କେଁ ଲୁଁ, ହୁଁ, ହୋଁ, କହିଁ ଓ ଙ୍କି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । (ଲୁଣ ଉପସ୍ଥାପରୁ ୮ମ ଖଣ୍ଡ ୮୪ ପୃଷ୍ଠା)

ଓଡ଼ିଆ ଅପଭ୍ରଂଶରେ କେବଳ ନପାଡ 'କଇ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ସାହିତ୍ୟରେ 'କଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ପ୍ରଦାନ ଓ କର୍ମକାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

ଏତେବୋଲି ବ୍ରହ୍ମା ଚତୁର୍ଦ୍ଧର ଯୋଗି
କହି ଦେବା କାହ୍ନେକ କୋମଳ କେଶୀ
ବାଧାତା ପ୍ରସାଦେଣ ଜଗିଲ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ
ସମସ୍ତଙ୍କ ବଡ଼କ ଜଗିଲ ନଗାରଇ । (ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ
ରାମାୟଣ)

ଏହି କଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ କ୍ରମେ 'କୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ମଧ୍ୟ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ଦଶ୍ରଥ ଗଡ଼ ଗତି ବାହାର ଅଗଣାକୁ (କୃ. ଗ)

ସେହିପରି ସ୍ୱଧର କେ, ଲୁଁ କୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିର ଲୁ, ଲୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ସଂସ୍କୃତ 'କୃତେ' ଶବ୍ଦରୁ ହୋଇଅଛି । ଏହି କୃତ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାକୃତରେ କଅଁ ଶବ୍ଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପ୍ରାକୃତରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ କେତେକ ଶବ୍ଦରେ 'ଙ୍କ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା— ମାଳା—ମାଳାଙ୍କ । ସେହିପରି ଅପ୍ପଣଙ୍କ (କେନ ପ୍ରକାରେ ଆତ୍ମାନଂ), ବାରିହଙ୍କ (ପିଙ୍ଗଳ ପୃ ୮୦) । ତେଣୁ କୃତ ଜାତ କଅ ଶବ୍ଦରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର ଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ କୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି । ଏହି 'କୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଷଷ୍ଠୀ । ବହୁବଚନର ନ'ର ଚନ୍ଦ୍ର ଅନୁସ୍ୱାର ଯୋଗ ହେଲେ କୁଁ ହୋଇ ବହୁବଚନ ସୂଚିତ କରେ ଏବଂ ମାନାର୍ଥରେ ଏକବଚନରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

୨—ନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଶବରନ୍ତିର ଗଅଣକୁ ଭୁଞ୍ଜେ ଯୋଗଇ (୧୬ ଚ)

ଓଡ଼ିଆ । ତିନି ସାହିତ୍ୟରେ 'ନ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି କର୍ମକାରକରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଯଥା—ଅଶ୍ୱନ୍ତ ଯୋଡିଲେ ନେଇ ଦାରୁକି ସାରଥି । ସା. ମ. ସଭାପର୍ବ ।

କର ମଣ୍ଡିଆ ଯେ ବୋଲନ୍ତି ତାହାନ୍ତ । ଦା. ପୁ.

ବ୍ରାହ୍ମଣନ୍ତ ମାରିଣ ସେ ବିପ୍ର କଲେ ଯାଗ । ରୁକ୍ମଣୀହରଣ —

୧୬୫୦—୧୭୦୦ .

ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ 'ଅନ୍ତ' ର ଓ ନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ୧୭ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଳୁଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ଆଉ ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ ।

୩—ଚର୍ଯାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଏଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ୨ୟା କର୍ମକାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ । ଯଥା —

ଗଅବରେଁ ତୋଳିଆ (୧୨) ପାଖୀ କରିବ ।

ଜାଳନ୍ତସ୍ମ ଯାଏ (୩୬)

ଓଡ଼ିଆରେ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ ଏଁକାର ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ବ୍ୟବହାର ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ମୁଁ ଆଜ ଶିବ ଘୋର ବନେ ଅନ୍ନ ଫୁଡ଼ାଏ ଖଅ ମୋର (ସ୍ତ. ୧୦ସ୍କନ୍ଧ) । ପୂର୍ବେ ଦେବଥିଲା ଶଙ୍କରେ (ହେ: ପୁ:) । ଏହି ଏଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସଂସ୍କୃତ ଓଁ, ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିଷ୍ଣୁ ରୂପରେ ପ୍ରାକୃତରେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ଅଧିକରଣ କାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ଯଥା—ବନ୍ଦେ, ବଣମି । ସ୍ତ. ସୁ. ଓଡ଼ିଆରେ ସେ ଏ, ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଷ୍ଟମଣ ଭାବରେ ରହିଅଛି, ଏବଂ ଅଧିକରଣ କାରକରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆରେ ୨ୟା ଓ ୭ମୀ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଭେଦ ନାହିଁ । ପ୍ରାକୃତରେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତି ସ୍ଥାନରେ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିର ଯୋଗ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ କର୍ମକାରକ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଏଁ ଓ ରେ, ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ୨ୟା ଓ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ ।

୪ । ଚର୍ଯାରେ ରେଁ ଓ ରେଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—କରୁଣାରେଁ ରହଅ (୯) ତୋହରେ ବୁଝିଆ ବୋଲିଲ । ପୂର୍ବରେ କୁହା ଯାଇଛି—୭ମୀ [illegible] ରେଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ

ଭକ୍ତରେ କହଁ, କାଁ, କେଁ କୁଁ, କୁଁ, କୋଁ, କହିଁ ଓ କେଁ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । (ହୃଦ ଶବ୍ଦାଗର ୮୭ ଖଣ୍ଡ ୩ପୃ)
ଓଡ଼ିଆ ଅପଭ୍ରଂଶରେ କେହ୍ନ ନଥାଇ 'କଇ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ସାହିତ୍ୟରେ 'କଇ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ପ୍ରଦାନ ଓ କର୍ମକାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

ଏତେବୋଲି ବ୍ରହ୍ମା ଚତୁର୍ବେଦ ଘୋଷି
କଇ ଟୋହା କହିଲେ ହୋମକ ବେଶୀ
ଶଧାତା ପ୍ରସାଦେଣ କଣିଲ୍ଲ ଜନପୁଲ୍ଲ
ସମକାର ବଳ କଣିବ୍ଲ କଣାଇ । (ବଳରାମ ଦାସ୍ତି
ରାମାୟଣ)

ଏହି କଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ କ୍ରମେ 'କି' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ମଧ୍ୟ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଖଡ଼ି ଶିରି ବାହାରି ଅର୍ଜୁନକୁ (ବୃ. ସ)

ସେହିପରି ହିନ୍ଦୀର କୋ, କୁଁ କୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆର ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତିର କୁ, କୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ସଂସ୍କୃତ 'କୃତେ' ଶବ୍ଦରୁ ହୋଇଅଛି । ଏହି କୃତ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାକୃତରେ କଅଁ ଶବ୍ଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପ୍ରାକୃତରେ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ କେତେକ ଶବ୍ଦରେ 'ଙ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ମାଳା—ମାଳାଙ୍ । ସେହିପରି ଅଗ୍ନିଙ୍ (କେତେ ପ୍ରକାରେ ଅଗ୍ନୀଂ), ବାରିଙ୍ (ପିଙ୍ଗଳ ପୃ ୮୦) । ତେଣୁ କୃତ ଜାତ କଅ ଶବ୍ଦରେ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିର ଙ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ କୁଙ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି । ଏହି 'କୁଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ୨ୟା ବହୁବଚନର ନ'ର ଚିହ୍ନ ଅନୁସ୍ୱାର ଯୋଗ ହେଲେ କୁଁ ହୋଇ ବହୁବଚନ ସୂଚିତ କରେ ଏବଂ ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

୨—ନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ତର୍ଥୀରେ ୨ୟା ବିଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଶରଣ୍ଟ ଉଅଣନ୍ତ ଭୁବେଁ ଯୋଜଇ (୧୬ ତ)
ଓଡ଼ିଆ । ଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ 'ନ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି କର୍ମକାରକରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଯଥା—ଅଶ୍ୱନ୍ତ ଯୋଡ଼ିଲ ନେଇ ପାଣ୍ଡୁକ ସାରଥି । ସା. ମ. ସଭାପର୍ବ ।

ନିଜ ନନ୍ଦିଆ ଯେ ଦେଖାଉଣ ତାହାନ୍ତ । ଦା. ସ୍ପ:
ବ୍ରାହ୍ମଣନ୍ତ ମାରଣ ଯେ ବନ୍ଧ କଲେ ଯାଗ । ରୁକ୍ମଣୀବିଭା —
୧୬୫୦—୧୬୮୦ ।

ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ 'ଅନ୍ତ' ନ୍ତ ଓ ନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ୧୭ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଳୁଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ଆଉ ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ ।

୩—ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଏଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ୨ୟା କର୍ମକାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ । ଯଥା —

ଗଅବରେଁ ତୋଲଆ (୧୨) ପାଖୀ କରହ ।
ଜାଲନ୍ଧର ପାଏ (୩୬)

ଓଡ଼ିଆରେ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ ଏ'କାର ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ବ୍ୟବହାର ଅଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ମୁଁ ଆଜ ଶିବ ସୋଉ ବନେ ଅନ୍ନ ପ୍ରାଏ ଏଅ ମୋର (ଶୃ. ୧୦ସ୍କନ୍ଧ) । ପୂର୍ବେ ସେବିଥିଲା ଗଙ୍ଗାରେ (ଶ୍ରେ: ଭୂ:) । ଏହି ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସଂସ୍କୃତ ତି, ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ପ୍ରାକୃତରେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ଅଧିକରଣ କାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ଯଥା—ବଣ୍ଣେ, ବଣ୍ଣମ୍ମି । ସ୍ତ୍ରୀ ପୁ. ଓଡ଼ିଆରେ ଯେ ଏ, ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅପଭ୍ରଂଶ ଭାବରେ ରହିଅଛି, ଏହା ଅଧିକରଣ କାରକରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆରେ ୨ୟା ଓ ୬ଷ୍ଠୀ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଭେଦ ନାହିଁ । ପ୍ରାକୃତରେ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ସ୍ଥାନରେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଯୋଗ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ କର୍ମକାରକ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଏ' ଓ ରେ, ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ୨ୟା ଓ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ ।

୪ । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ରେ' ଓ ରେଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରତିରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—କରୁଣାରେଁ ଭଣଅ (୯) ଚୋଖରେ ବନ୍ଧୁଆ ବୋଲଇ ! ପୂର୍ବରେ କୁହା ଯାଇଛି—୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରି ରେ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ

କର୍ମକାରକରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—କୁଶ୍ରୀ କରେ ମୁଁ ଧାତାକୁ, କାର୍ତ୍ତିକ ସରଜ ତାକୁ ଡେସ୍ତୁ ରଖିଲ୍ଲ କରନ୍ତିରେ (·କ. ଚ· କବସୂର୍ଣ୍ଣ ୧)

ସାଧୁଙ୍କୁ ଯେ ଈଏ ଜଷଣ । ତାରେ ସଂସ୍ଥାରେ ଦାସ୍ତୁଣ (ଏକାଗ୍ରତ) ବାଧୁରେ କ୍ଷୁରେ ବସ୍ତ୍ରାହରଣେ ଗଞ୍ଜି (ଭା.ଚ. ୧ମ୍ଭ ୧୫—୧୮ ଟ) ରାଣ ନଧୁରେ ଏ ବାଧୁରେ ବାଞ୍ଛାକ୍ସ (,, ୨୭।୧୫ ଟ) ଏଙ୍କ ରେ' ଭ୍ରତ୍ୟଶୂନ୍ତି·୭ଷ୍ଟୀ ବିଭକ୍ତିର ର' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି ।

କରଣ କାରକ

ତହିଁରେ ସ୍ଥାନେ ୨ କରଣ କାରକର କୌଣସି ବିଭକ୍ତିର ଯୋଗ ହୋଇ ନାହିଁ । ଯଥା—ବାନ୍ଧିଲ ସେ ତନ୍ତୁ ସୂକ୍ଷ୍ମସୂକ୍ଷ୍ମ ଗାଣି (୪୭) । ଏତଣି ଶ୍ରୀମୁଖ ସୁନ୍ଦର ପଦରେ କରଣ କାରକର କୌଣସି ବିଭକ୍ତିର ଯୋଗ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ ନାହିଁ । ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ କରଣ କାରକରେ ଏଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ମୁଠାରେ ଲୁଣ (୪୮) ଯୋଗେଁ (୮) ମଣ୍ଡେଁ (୧୨) ନିଧାନେଁ (୧୨) । ଓଡ଼ିଆରେ ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ଏହି ଏଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ କରଣ କାରକରେ ପ୍ରଚୁର ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହି ଏଁ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ସଂସ୍କୃତ ଟା ବିଭକ୍ତିର ଏନ ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରୁ ଉଦାହରଣ—

ହୋତୃଗଣେଁ ଭକ୍ତି ହେବ ତୋର ଶୋଷ । ଜା. ପ୍ର. ।
ଭ୍ରାନ୍ତ ଜନ୍ମ ମରିଆଇ ଅଛି ଏହା କରେ । ଲାବଣ୍ୟବତୀ ୨୦ଛ୍ଳ ୧୫୫
କର୍ପୂର ଗନ୍ଧପୂତ ନେବା ଶୁଝିଲେ । ରସିକ ୩ ଛା ୧ ପ ।

ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକ

ସମ୍ପ୍ରଦାନ କାରକ ଓ କର୍ମକାରକର ଅର୍ଥ ଓ ରୂପ ବିଭକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ସମାନ । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ହେତୁବାଚକ କେ, କୁ, ରେ, ରେଁ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପ ଓ ଅର୍ଥରେ ଅଭିନ୍ନ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ବାହୁବଳେ ଚାଢ଼ଅ (୮) । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଅର୍ଥ ବିଭକ୍ତି ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା— ଧର୍ମାର୍ଥେ (୫)

ଅପାଦାନ କାରକ

ଚର୍ଯାରେ ଅପାଦାନ କାରକରେ ହୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଖେପହୁଁ (୪) ହୃଅହୁଁ । ଅପଭ୍ରଂଶ ଧାରାରେ ଅପାଦାନର ବିଭକ୍ତି ଥିଲା ହୁଁ' । ଏହି ହୁଁ' ଭ୍ୟଂ' ରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଏକ ବଚନରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଅସ୍ମଭ୍ୟଂ—ଅମ୍ହହଭ୍ୟଂ—ଅମ୍ହହୁଂ—ଅମ୍ହହୁଁ । ଅପଭ୍ରଂଶର ଏହି ହୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆରେ ଅବିକଳ ଭାବରେ ଚଳି ଆସୁଅଛି । ଯଥା:—ବନ୍ଧୁହୁଁ ଆଣ ଯାର ହିଆ । ଭା. ୧୦ ସ୍କ ।

ଏହାହୁଁ ପାପିଷ୍ଠ ହେବ ନାହିଁ ଆନଜଣ । ସା. ମହା. ସଭାପର୍ବ—
୪୦ ପୃ

୨—୨ୟ ଚର୍ଯାରେ "ଘର ଭରଇଲେ କାମରୁ ଜାଅ' ପଦ୍ୟରେ 'କାମରୁ' ପଦରେ ଓଡ଼ିଆ ୫ମୀ ବିଭକ୍ତିର 'ରୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଏହି 'ରୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର ର' ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରାକୃତ ୫ମୀ ବିଭକ୍ତିର ହୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି ।

ପ୍ରାକୃତରେ ହୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ସ୍ନାନଅ 'ଉ'—ହୃଦୟାଉ (କର୍ପୂର ମଞ୍ଜରୀ) କଣ୍ଠା ପ୍ରାକୃତର ୫ମୀ ବିଭକ୍ତିର 'ବନ୍ଧାଦୁ' ଶବ୍ଦର ଦୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ କ୍ରମେ କ୍ରମେ 'ଉ' ଓ ପରେ 'ରୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆରେ ୫ମୀ ବିଭକ୍ତି ଉ ଓ ରୁ ଉଭୟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଉଁ—ନାସ୍ତି କାଳିଉଁ ସେ ଯେ କୋପକଲେ ପୁଣି । ଦା: ଭା: ବାରସୁଁ ଅଧିକ ହେଲେ ଥିଲେ ଏ ଲୋକରେ । ବୈ. ବି. ୧୬ ସ୍ଥ ତପା କୂଟାରୁ—ଘରେ କଲୁଁ ବିଦ୍ୟାଣି ଜାଣିଲୁ । ବି. ଚନ୍ଦ୍ରା ୧୪ ସ୍ଥ ୩୮ ପୃ.

ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ ର' ପ୍ରତ୍ୟୟଯୁକ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ ଲକ୍ଷିଅଛି । ଯଥା —

ହରିଣାର ଖୁର ନ ଦୀସଇ (୬)
ହରିଣୀର ନିଲଅ ନ ଜାଣି (୬)

ର' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—ବାଳିଗୁଣ୍ଡିର ଯଥା ପାହୋର ଦାନ ଦାନର କଥା (ବୈ: ଖ: ୧ମ) । ପ୍ରାକୃତରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅର୍ଥରେ କେର ଓ କେରଏ, କେରକ, କେର ଆଦି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷଣ ରୂପେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା—କସ୍ସ କେରକଂ ଏଦଂ ପବହଣଂ (ମୃଚ୍ଛକଟିକ) କାହାର ଏହି ଗାଡ଼ି । ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଏହି ଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ କହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ ଓ ପ୍ରକୃତିର ବିଭକ୍ତି ଲୋପ ହୋଇଥାଏ । ଉକ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦାହରଣରେ ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ପଦର ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । କିନ୍ତୁ କସ୍ସ କେରକଂ ପଦରେ କସ୍ସ ପଦଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରକ ଭାବରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ସୁତରାଂ କେରକ ପଦ ଏହି ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କେବଳ ସମ୍ବନ୍ଧ ବାଚକ ପଦ । ସେଥିଲାଗି ପ୍ରାକୃତ ବୈୟାକରଣିକ ହେମଚନ୍ଦ୍ର କେର ପ୍ରତ୍ୟୟ (୨।୧୪୭) ଏବଂ ସମ୍ବନ୍ଧ ବାଚକ କେର ଶବ୍ଦ (୪।୪୨୨) ଦୁହିଁଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସେ ତୁମ୍ହ କେରୋ ଅମ୍ହ କେରୋ ପର କେରକୋ (ତୁମ୍ଭର, ଆମ୍ଭର ବା ପରକୀୟ) (ମୃଚ୍ଛକଟିକ) ଉକ୍ତ ପଦରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ କେରକୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କସ୍ସ କେରକଂ ପଦରେ କେର ପଦଟିକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପଦ ରୂପରେ ଗୃହୀତ ହେବ ।

ସଂସ୍କୃତ କୃ ଧାତୁର କୃଦନ୍ତ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ କୃତ ପଦ ହୁଏ । ଏହି କୃତର ଅପଭ୍ରଂଶରେ କେରୁ, କେରେରୁ, କରେରୁ, କର୍ଓ, କେ ଏବଂ

କହ୍ନୋ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅପଭ୍ରଂଶ ରୂପଟିରୁ ମୂଳ ଭାଷାରେ ବିଭକ୍ତି କଳ୍ପ-ନାକରାରେ । ଯଥା— (୧) କୋ, କଓ, କହେ (୨) କେହେ, କହେ । ୧ମ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରାକୃତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ସଂସ୍କୃତ କୃତଃ ପଦରୁ ଜନ୍ମିତ ହୋଇ-ଅଛି । ଏହା ଶୌରସେନୀ ଅପଭ୍ରଂଶରେ କହେ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର କେହେ'ର ପ୍ରୟୋଗ ଅପଭ୍ରଂଶରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, କିନ୍ତୁ 'କହେ' ର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ ଭାଷାରେ ଏହି 'କହେ' ପଦ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁ ଥିବାରୁ ଏହି ରୂପଟି ମାନିନେବାକୁ ହୁଏ । କିମ୍ବା କେହେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ 'କହେ' ହୋଇଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏ'କାର କେହେ ପଦର ଅକାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍ କେହ ଶବ୍ଦ ଯଥାକ୍ରମେ କର, ଅର ଓ ର'ରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ତଥାପି ମଧ୍ୟ ଏ'କାର ଅ କାରରେ ପରିଣତ ହେବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳେ । ଯଥା— ବନକର୍ଣ୍ଣେ—ବନକଅ (୩) ଦୁଆରେଣ—ଦୁଆରଣ (୩) ସମାଏ—ସମାଇ (୪) ଓଡ଼ିଆରେ ସୁଦେହର୍ଣ୍ଣୀ—ସଦନ ଦୁଲ୍ଲଭ ଶବ୍ଦରେ ଏକାର ଅ କାରରେ ପରିଣତ ହେବା ଦେଖାଯାଏ ।

କନସ୍ ଓ ହାର୍ନେଲ ସାହେବଙ୍କ ମତ ଯେ ସଂସ୍କୃତର କୃତ ପ୍ରାକୃତରେ କର ଓ ହୋଇ କେରସ୍ ଓ କରେରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । କେହି ପ୍ରାକୃତ 'କରଓ' ପଦକୁ ସଂସ୍କୃତ କାର୍ଯ୍ୟ ଶବ୍ଦରୁ ଜନ୍ମିତ ହୋଇ-ଅଛି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । (O· D. B. P, 753) ଚୋଟିଏ ମୂଳ ଶବ୍ଦରୁ କେର ଓ କର ୨ଟି ରୂପାନ୍ତର ହୋଇଅଛି । ତାହାହେଲେ କେର ଶବ୍ଦରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟୟ—କର ଓ ର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜନ୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ଷଷ୍ଠୀ ବହୁବଚନରେ 'କର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବହୁବଚନ ସୂଚକ 'ନ୍' ସହିତ 'ଙ୍କର' ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହି ଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ମୈଥିଳୀ, ମାଗଧୀ ଓ ଭୋଜପୁରୀ ଭାଷାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ନାମରେ ଓଡ଼ାଲ୍ କର, ବଜାଗ୍ରର କର

ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ ଭାବରେ 'କର' ଶବ୍ଦଟି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

୨—ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥାନେ ୨ 'କେର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସାଙ୍ଗେ 'ଏର' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—'ଭୁସୁକେର' ତେଲୁକ (୨) ଖାଟେର ଆ(୧) ଡୋମ୍ବୀ ଏର (୧୯) ଜାଣେର (୨୯)

ଏହି କେର ଜାତ ଏରର ଏକାର ଅକାରରେ ପରିଣତ ହୋଇ ବା ଲୋପ ହୋଇ 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ଏହି 'ଏର' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ନାହିଁ ।

୩—ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—'ସାଙ୍କର ମାଲୀ' (୧୦)

ଓଡ଼ିଆରେ ସଂସ୍କୃତ ସମ୍ବନ୍ଧ ପଦର ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର 'ସ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବଦଳରେ 'ର' ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍—'ର' ଓ 'ର' ଉଭୟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା ।—ରାମର ଘର, ତାହାର ଘର । 'କହନ୍ତିମାନଙ୍କ ଭରସା ତାହାଙ୍କର । (ସ୍ୱରୋଦୟ)'

ଓଡ଼ିଆରେ ଅନ୍ତ୍ୟବର୍ଣ୍ଣର ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ ଉଚ୍ଚାରଣହେତୁ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା ଷଷ୍ଠ୍ୟର୍ଥକ 'ର' ଅବ୍ୟୟ ଯୋଗ ହେଲେ 'ମୋହର 'ର' ହୁଏ । ଏହି 'ର'ର ହ-ଲୋପ ହୋଇ ମୋହରେ ଘର ହୁଏ । ର ସହିତ ସେହି ଲ କାର ଯୋଗହେଲେ ର ହୋଇ ତାହାର, ମୋହର ପ୍ରଭୃତି ର-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ହୋଇଅଛି । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ 'କ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା— ଗୁଣକ ବାନ୍ଧ (୧)

ସଂସ୍କୃତରେ ସମ୍ବନ୍ଧାର୍ଥରେ 'କ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ମଦ୍ରକ (ମଦ୍ର ଦେଶର), ରୋମକ (ରୋମ ଦେଶର) ପ୍ରାକୃତର ନାସିକ ଶିଳାଲିପିରେ 'ସମଣକ' ଓ 'ସମଣକ' ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ

ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚିତ କରୁଅଛି । ସେହି ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ମହାଦେବଙ୍କ କଥାଶୁଣି ପଣ୍ଡୁଥ କହେ । ଦା.ଯୁ.

ବାଳବୃନ୍ଦଙ୍କ ଯଥା ଘାଟୋଇ ଏକ ନନ୍ଦ ନଥା । ଦ୍ୱୈତ-
ବନ ବନକ—ବନ ଚଉଛ ।

କିନ୍ତୁ ବହୁବଚନ ସୂଚକ 'ମ'କାର ସହିତ ଯୋଗ ହୋଇ 'ଙ୍କ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବହୁବଚନ ବା ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନ ସୂଚିତ କରେ । ଯଥା- ରାଜାଙ୍କ କଥା । ଗୁରୁଙ୍କ ଘର । ପୁଅଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରୁ ନିଆଁ ହୋଇଲା (ଦା.ଯୁ.) ସେଥିପାଇଁ ହର୍ଣ୍ଣେଲ (Hoernle) ସାହେବ Goudean Grammar P. 236 foot note)ରେ ବଙ୍ଗଳା 'କାର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ୨ଟି ସମ୍ବନ୍ଧବାଚକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଛି ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ 'ତାଙ୍କ ଘର ଓ ତାଙ୍କର ଘର' ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖୁଅଛି । ଯଥା—'କନ୍ୟାଙ୍କର ଚମତ୍କ କ ସମ୍ଭବ ବସୁନ୍ଧରା' (ଦା.ବ.) ଏହି ପଦରେ ଙ୍କ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନ ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନ ସୂଚିତ କରୁଅଛି ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ କୁହା ହୋଇଛି । ଏହି ଙ୍କ— ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ କରକାର 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ 'ଙ୍କର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର 'ଙ୍କର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦୁଇଟି ସମ୍ବନ୍ଧ ବୋଧକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଛି ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

୫ । ସମସ୍ତ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର କର୍'କାର ର' ପ୍ରତ୍ୟୟର ଲୋପ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ରାଜାର, କାହାରେ ପ୍ରଭୃତି । ସେହିପରି ତର୍ଣ୍ଣିରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ନଥାଇ ସମ୍ବନ୍ଧ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ରା ଗରିକ ଜନ ପ୍ରାଣ (୩୭)

ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ ଭାବରେ 'କର' ଶବ୍ଦଟି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

୨—ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥାନେ ୨ 'ଏକର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ନାନ 'ଏର' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—'ଲୁଇପାଦ' ତେନ୍ତଲି (୨) ଘାଟେର ଅ... ୧) ଡୋମ୍ବୀ ଏର (୧୯) ଲାଉଡର (୨୯)

ଏହି ଚେର ଜାତ ଏରର ଏକାର ଅବାନ୍ତର ପରିଣତ ହୋଇ ବା ରୂପରେ ରହିଲା 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ଏହି 'ଏର' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ନାହିଁ ।

୩—ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—'ଧାଂଡିଶ ମାଝୀ' (୧୦)

ଓଡ଼ିଆରେ ସମସ୍ତ ସର୍ବନାମ ପଦର ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବହୁସ୍ଥଳରେ 'ରି' ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍—'ର' ଓ 'ରି' ଉଭୟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା ।—ଆମ୍ଭର ଘର, ତାହାରି ଘର । 'ନବଯଉବନା ଭିକ୍ଷା ତାହାଙ୍କରି । (ଲାବଣ୍ୟବତୀ)'

ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁସର୍ଗର ଲୋପ ହେବା ଫଳରୁ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା ଉଦାହରଣ 'ହ' ଅବ୍ୟୟ ଯୋଗ ହେଲେ 'ମୋହର 'ହ' ହୁଏ । ଏହି ହ'ର ହ-ଲୋପ ହୋଇ ମୋହରେ ଘର ହୁଏ । ର ସହିତ ଏହି ର କାର ଯୋଗହେଲେ କ ହୋଇ ତାହାର, ମୋହର ପ୍ରଭୃତି କ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ହୋଇଅଛି । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ 'କ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ କରିଥାଏ । ଯଥା—ଲୁଇକ ବାକ୍ୟ (୧)

ସଂସ୍କୃତରେ ସମ୍ବନ୍ଧାର୍ଥରେ 'କ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ମଦ୍ରକ (ମଦ୍ର ଦେଶୀୟ), ବଙ୍ଗକ (ବଙ୍ଗ ଦେଶୀୟ) ପ୍ରାକୃତର ନାସିକ ଶିଳାଲିପିରେ 'ସନ୍ତକ' ଅଛି ସନ୍ତକ' ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ

କ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚିତ କରୁଅଛି । ତେଣୁ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ ‘କ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ମହାଦେବଙ୍କ କଥାଶୁଣି ଦଶରଥ କହେ । ଦା.ରା.

ବାଳକବୃନ୍ଦ ଯଥା ଡାକେପାଏ ଏକ ଆରକ ସେ । ଦେ·ଭା·
ଏକ ଆରକ—ଏକ ଅନ୍ୟକୁ ।

କିନ୍ତୁ ବହୁବଚନ ସୂଚକ ‘ନ’କାର ସହିତ ଯୋଗ ହୋଇ ‘ଙ୍କ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବହୁବଚନ ବା ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନ ସୂଚିତ କରେ । ଯଥା- ତାଙ୍କ କଥା । ରାଜାଙ୍କ ଘର । ପୁତ୍ରଙ୍କ ମୁଣ୍ଡକୁଣ୍ଡି ନଷ୍ଟ ହୋଇଲା (ଦା·ରା·) ସେଥିଯୋଗୁଁ ହର୍ଣ୍ଣେଲ (Hoernle) ସାହେବ Gol.dean Grammar P. 236 foot note)ରେ ବଙ୍ଗଳା ‘କାର’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ୨ଟି ସମ୍ବନ୍ଧବାଚକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଛି ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ‘ତାଙ୍କ ଘର ଓ ତାଙ୍କର ଘର’ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରୟୋଗ ଚଳୁଅଛି । ଯଥା—‘କନ୍ୟାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ନ ସହିବ ବସୁନ୍ଧରୀ’ (ଦା·ରା·) ଏଥି ପଦରେ ଙ୍କ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ବହୁବଚନ ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନ ସୂଚିତ କରୁଅଛି ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ କୁହା ହୋଇଛି । ଏହି ଙ୍କ— ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ସୂଚକ କରକାର ‘ର’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ‘ଙ୍କର’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ‘ଙ୍କର’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦୁଇଟି ସମ୍ବନ୍ଧ ବୋଧକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଛି ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

୫ । ସମସ୍ତ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର ‘ର’କାର ‘ର’ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଲୋପ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ତାହର, କାହାରକ ପ୍ରଭୃତି । ସେହିପରି ପଦ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ· ପ୍ରତ୍ୟୟ ନଥାଇ ସମ୍ବନ୍ଧ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ତା ଗଗନ ଘନ ଘାଗ (୩୭)

ଅଧିକରଣ କାରକ
୭ମୀ ବିଭକ୍ତି

ସଂସ୍କୃତରେ 'ଗୃହେ ବର୍ତ୍ତତେ', ସ୍ୱର୍ଗେ ବସନ୍ତେ' ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ ସଂସ୍କୃତ ଅଧିକରଣ କାରକର 'ଇ' ବିଭକ୍ତି 'ଏ' କାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଏ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରାକୃତରେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକରଣ କାରକରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅକ୍ଷ ଶବ୍ଦର ୭ମୀ ଏକବଚନରେ ବଚ୍ଛେ, ବଚ୍ଛମ୍ମି ହୋଇ ଦୁଇଟି ପଦ ହୁଏ । ହେ. ଚ. ୯ ସୂ ୫ । ଡେଂ ମ୍ମି —ଅର୍ଥାତ୍ ୭ମୀ ଏକବଚନରେ ଏ, ମ୍ମି ହୁଏ ।

ଫଲେ ବନ୍ଧୁ ଜଗତାଂ ମଙ୍ଗଳସ୍ୱପ୍ନ ସତ୍ତା
ଗୃହେ ବର୍ତ୍ତଂ ଜାନ୍ତିର ମନ୍ଦ ଉଷ୍ଣ ଦୁଃଖ (ପିଙ୍ଗଳ)

ଏହି ଏ-ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆରେ ଅବିକଳ ଭାବରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି ।

ଉତ୍ପଳ ହାଣ୍ଡୋଳାଏ ଶାନ୍ତାଏ ସିଡ଼ର ପଡ଼ିଲ । ଦା. ସୁ.
ଜଳାଏ ଅଗ୍ନି ତାଙ୍କ ମଣ୍ଡିଆ ଘଟିଲେ । ,,
ସୁଦୃଶ୍ୟର ମଧ୍ୟେ ଗୀତରସ । ସେତେ ହୋଇବ ନେତ୍ରକାନ୍ତି ।

ସ୍ୱା. ଦଣ୍ଡନାଥ

୧ । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ଏହି 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରଚୁର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଘରେ (୨), ପାଟଳେ (୩), ମାଂସେ (୬), ଗଣ୍ଡସୁ (୩) ତରଙ୍ଗେ (୧୧) ଘରେ (୧୧) ବାସୁରେ (୧୩) ହାତେ (୧୫) ଗଙ୍ଗାଏ ମଝେ (୧୪) ପୀଠେ, ଉଦ୍ଧେ, କୁଣ୍ଠେ ୨ (୧୫) କାନ୍ଧେ, ଆଗେ (୧୬) ସମୁଦ୍ରରେ (୧୭) ପାଟନେ (୨୨) ଗାଏ (୩୬) ଡୋମ୍ବୀ (୪୪) ପ୍ରଭୃତି ।

୨ । ଓଡ଼ିଆର ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ମୁଖରେ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣର ସାନୁନାସିକ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଖାଇଁ ଅଛି, ଖାଏଁ, ଘରେଁ ଇତ୍ୟାଦି । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସାନୁନାସିକ ଏଁ'କାର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ମାଝେଁ (୨) କୂଳେଁ (୩୪) ହିଏଁ (୪୬)। ୪୭ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ 'ଜଅକ ବୋହି' ପଦରେ ଜଅଠ ପଦଟି ୭ମୀ

ବିଭକ୍ତିର ଲ- ପ୍ରତ୍ୟୟର ଯୋଗରେ ହୋଇଅଛି ବୋଲି କେହି କେହି କହନ୍ତି (O. D. B. and ଓଡ଼ିଆର ଇତିବୃତ୍ତ—S. Sen) ବିଶେଷତଃ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଆଉ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ଲପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ କଅଣ୍ଡ ଶବ୍ଦର ଏକାର ଉଚ୍ଚାରଣ ଶବ୍ଦରୁ ଇ କାର ଲୋପ 'କଅଣ୍ଡ' ହୋଇଅଛି । ମେଘର—ମେଘେ, ଦେବ—ଦଏଁ, ନଗର—ନଅରି ପ୍ରଭୃତିରେ ଏକାର ଇକାର ମଧ୍ୟାନ୍ତ ଦେଖାଯାଏ ; ବିଶେଷତଃ ଓଡ଼ିଆ ଗାଉଁଲି ମଧ୍ୟାଞ୍ଚଳରେ ଏଅନ୍ତ ପଦ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ମୁଁ ଦେଖିଲି ଘରକୁ ଆଗୁନ ଲଗେଇ (ସଞ୍ଚୟ Printing Co-Edition P.70) ସୁତରାଂ ଏଠାରେ ଏକାରର ଇକାର ହେବାର ବିଶେଷ ସମ୍ଭାବନା ।

ବାଙ୍ଗାଳାରେ ୭ ମତରେ ଅଧିକରଣ ଏ, ବା ଏଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇଣ୍ଡୋ-ଇଉରୋପୀୟ ଭାଷାର 'ଧି'. ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ଆସିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏହି ଧି' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ସଂସ୍କୃତରେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଗାଥାଭାଷାରେ ଧି-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ଗ୍ରୀକ ଭାଷାରେ ଧି ପ୍ରତ୍ୟୟ ରହିଅଛି । ତେଣୁ ଇଣ୍ଡୋ-ଇଉରୋପୀୟ ଭାଷାରେ ଧି ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ଥାଏ । ଏହି ଧି ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ କ୍ରମେ କ୍ରମେ 'ଏ' ବା 'ଏଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଅଛି । ଯଥା—ଘରେ ବା ଘରେଁ, ଘରଇ—ଘରହି—ଘରଧି
O. D. B. 74 5

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ 'ତେ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯଥା—ଛଡ଼ାନେତ (୨୦), ମାଜେ ସେ (୧୮), ଜହାବୃନେରେ (୨୨), ବୁଦ୍ଧକରୁଣରେ (୩୮), ଏହି ତେ' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆରେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ଯଥା— ବାଟେ ତେ ବନରେ ଗଡ଼ୁଥିଲ ବାବ୍ୟସିକା (ବୈ.ବି.ଗୀତା)

ଓଡ଼ିଆରେ 'ରେ' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ମିଳନରେ ହୋଇଅଛି । ର+ଏ=ରେ ।

ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦଙ୍କ ମତ ଅନୁସାରେ ୩ୟା ଓ ୭ମୀରେ 'ର' ର ଆଗମ ହୋଇଅଛି (ଦ୍ର: ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ୬୬ପୃ) । ଯଥାର୍ଥରେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ ହି-ପ୍ରତ୍ୟୟ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର 'ର' ଓ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ଏ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ମିଳନରେ ହୋଇଅଛି । ସେହିପରି ୭ମୀରେ ରେ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ୬ଷ୍ଠୀର ର ଓ ୭ମୀ 'ଏ' ର ମିଳନରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଅଛି ।

୮—ଚର୍ଯାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ କୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା— ଭୃଅଁ (୨,୭) । ଏହି କୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

ନଗରିର କ୍ଷୁଦ୍ରେ ପୁଣି ମୁଣ୍ଡ ଲୁଚଇ
ଛିଣ୍ଡି ସୁ ଘନ ନାହିଁ ମୋତେ ମଣ୍ଡୁଛନ୍ତି । ଦା-ଭା.

ସଂସ୍କୃତ ସର୍ବାଦିଗଣର ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିରେ "ସ୍ମିନ୍" ବା 'ଅସ୍ମିନ୍' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ସର୍ବସ୍ମିନ୍, କସ୍ମିନ ଇତ୍ୟାଦି । କିନ୍ତୁ ୭ମୀ ଏକ ବଚନର ଏହି ଅସ୍ମିନ୍-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଆଦିମ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ସମସ୍ତ ଶବ୍ଦରେ ଯୋଗ ହେବାର ଏବଂ ଅସ୍ସିନ୍, ଅମ୍ହି, ଅସ୍ସିଁ ଇତ୍ୟାଦି ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରାକୃତରେ ଅମ୍ହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅହି ଓ ଅହିଁ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ମାଗଧୀ ଭାଷାର ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଅସ୍ସିନ ଅସ୍ସିରେ ପରିଣତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଅମ୍ହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳ ପ୍ରାକୃତରେ (ଦେଖାଯାଏ Truman Michaloon J.A.O. S. 1909 P.P.77) କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୈୟାକରଣିମାନେ ମାଗଧୀ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ଭାଷାରେ ଅସ୍ମିନ୍ ପଦ Progressive assimilation ପର (ପୂର୍ବ) ସମୀକରଣ ଅନୁସାରେ ଅସ୍ସି ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ Regressive assimilation ବା ପଶ୍ଚାତ୍ ସମୀକରଣ ଯୋଗୁଁ ଅମ୍ହ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ "ଅସ୍ମିନ୍" ପଦରେ ସମୀକରଣ ନ ହୋଇ ଅହ୍ମି ହୋଇଅଛି । ଏହି ଅହ୍ମି ପ୍ରତ୍ୟୟ ର ବାର ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଯୋଗୁଁ (ଅହ+ଇମ୍) ଅହିଂ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରାକୃତର ଏହି ଅହିଂ ବା ହିଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଅବିକଳ ଭାବରେ ରହିଅଛି ।

କାହାରି କାହାରି ମତରେ-ପୂର୍ବୋକ୍ତ 'ଧି' ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ହିଂ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଗୃହଧି—ଘରହି—ଘରଇ ଏବଂ ଗୃହହିଂ—ଘରହିଂ—ଘରହିଁ (ସୁକୁମାର ସେନ—ଭାଷାର ଇତିବୃତ୍ତ P.141) ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରୁ ପ୍ରାକୃତରେ ୭ମୀରେ ମ୍ମି ଓ ଏ ଦୁଇଟି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଥିଲା । ସେ ଦୁଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ହିଁ ଓ ଏ ରୂପରେ ମିଳୁଅଛି । କିନ୍ତୁ 'ହିଂ' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ପ୍ରଚଳିତ ହେଉନାହିଁ ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥଳରେ ଏହି ପ୍ରାକୃତ ମ୍ମି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୀରେ ପ୍ରଚଳିତ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର 'ମେ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଶୁନମେ (୧୩)

ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ 'ତ' ମଧ୍ୟ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ହାଣ୍ଡିତ ଭାତ ନାହିଁ (୩୩), ଟାଲତ ମୋର ଘର (୩୩) । ସଂସ୍କୃତ ଅନ୍ତାନ୍ତ ଏହି ତ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଆସିଅଛି ଏବଂ ସାର୍ବଭକ୍ତିକ 'ସେ' ରୁ ସପ୍ତମୀରେ 'ସେ' ରୁ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି । ହାଣ୍ଡି ତ = 'ତ' ଅବ୍ୟୟ ଏ ହାଣ୍ଡି ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ଲୋପ—ଭାତ ତ ନାହିଁ ଏହା ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ ।

ସର୍ବନାମ

ସମସ୍ତ ସର୍ବନାମର ରୂପରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଭେଦ ରହିଅଛି । ସାଧାରଣ ଓ ସମ୍ମାନାର୍ଥକ । ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତର ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ବାଚକ ସର୍ବନାମ (ଅସ୍ମଦ୍) ଓ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ବାଚକ ସର୍ବନାମର ଏହିପରି ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ

କର୍ତ୍ତୃକାରକ (୧ମା)-ଅହ୍‌ମେ (୪)

ଅହ୍‌ମେ
ଆମ୍ହେ (୧୨)
ଅମ୍ହେ (୨୨)
ମଇ (୨୯, ୩୦, ୩୫)
ହାଉଁ (୧୦, ୧୮, ୨୦)
ମୋଏ [୧୦]
୨ୟା ବା ୪ର୍ଥୀ—ମକୁଁ (୩୫)
୬ଷ୍ଠୀ—ମୋହର (୨୦)
ମୋ (୭, ୩୫, ୩୯)
ମୋର (୨୦, ୩୩, ୪୯)
ମୋରି (୩୭)

ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ

କର୍ତ୍ତୃକାରକ (୧ମା)-ତୁମ୍ହେ (୮, ୨୨)

ତୁଁମ୍ହ (୫)
ତୁ (୧୦, ୧୪, ୩୨, ୫, ୮)
୨ୟା—ତୋହୋରେ (୧୮)
ତୋରେ [୧୮]
ତୋ (୧୦) ତଇଁ (୪, ୧୮)
୩ୟା—ତୋଏ (୧୦)
୬ଷ୍ଠୀ—ତୋ (୪) ତୋହର (୨, ୩୯) ତୋର (୪୧)
ତୋହ୍ମୋରି (୧୦, ୧୮, ୨୮)

ବେଦରେ ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ୪ର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତିରେ ଅସ୍ମେ ପଦ ହୁଏ । ଏହି ଅସ୍ମେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ କ୍ରମେ ୨ ଅହ୍‌ମେ—ଅମ୍ହେ ଏବଂ ଆହ୍‌ମେ—ଆମ୍ହେ ହୋଇଅଛି କିମ୍ବା ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ୩ୟା ବହୁବଚନାନ୍ତ ପଦ [ଅସ୍ମାଭିଃ—ଅମ୍‌ହିହି—ଅମ୍‌ହଇ—ଅମ୍ହେ ଓ ଆମ୍ହେ] ଅସ୍ମାଭିଃ

ଏହି ସ୍ଥଳରେ 'ଆମ୍ହ' ରୂପ ଧାରଣ କରିଅଛି ବୋଲି ସୁନୀତି କୁମାର ଚଟର୍ଜୀ। ଏବଂ ସୁକୁମାର ସେନଙ୍କର ମତ (O. D. B.—P. 810 and ଭାଷାର ଇତିବୃତ୍ତ P-143)। ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଅସ୍ମଦ୍ ଓ ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାକୃତରେ ଭଗ୍ନ ହୋଇ ଅମ୍ହ ଓ ତୁମ୍ହ ରୂପ ଧାରଣ କରେ ଏବଂ ସକାର ହକାରରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଅହ୍ମ ଓ ତୁହ୍ମ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାକୃତରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ। ଏହି ପ୍ରାକୃତ ଅହ୍ମ ଓ ତୁହ୍ମ ଶବ୍ଦରେ ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତରେ ୧ମା ଏକ ବଚନର 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କଲେ (ଅହ୍ମ + ଏ ଓ ତୁହ୍ମ + ଏ) ଅହ୍ମେ ତୁହ୍ମେ ପଦ ହୁଏ। ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ସମସ୍ତ ସର୍ବନାମରେ ୧ମା ଏକ ବଚନରେ ମାଗଧୀ ଭାଷାର ୧ମା ଏକ ବଚନର ଏ—ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇଅଛି। ଅନ୍ୟ ୧ମା ବହୁବଚନରେ ଏ—ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ। ଏହି ଏ—ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆ ବହୁବଚନରେ ଓ ମାନ୍ୟାର୍ଥେ ଏକବଚନରେ ପ୍ରଚଳିତ ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ କୁହା ହୋଇଛି। କାତ୍ୟାୟନ ବ୍ୟାକରଣ ୩. ୪ ୫ ସୂତ୍ରରେ ଏହି କଥା କହିଛନ୍ତି। ସବ୍ବନାମାକାରତେ ପଠମୋ। ସବ୍ବେସଂ ସବ୍ବନାମନଂ ଅକାରତୋ ଯୋ ପଠମୋ ଏତ୍ତଂ ଆପଜ୍ଜତେ। ଅର୍ଥାତ୍—ଅକାରାନ୍ତ ସର୍ବନାମର ୧ମା ବହୁବଚନର ଯୋ—ପ୍ରତ୍ୟୟର 'ଏ' ହୁଏ। ଯଥା—ସବ୍ବେ, ଅମ୍ହେ, ତୁମ୍ହେ। ତେଣୁ ବରରୁଚି ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସହିତ ପଦ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି—ତୁଜ୍ଝେ ତୁମ୍ହେ ଜସି ଯୁଷ୍ମଦଃ ପଦସ୍ୟ ଜସିପରତଃ ତୁଜ୍ଝେ ତୁମ୍ହେ ଇତ୍ୟେତାବାଦେଶୌ ଭବତଃ।

ପ୍ରା. ପ୍ର. ୬/୨୮।

ତୁମ୍ହେ, ଅମ୍ହେ। ଜସ୍‌ଶସୋଃ ଅସ୍ମଦଃ ପଦସ୍ୟ ଜସ୍‌ଶସୋଃ ପରତଃ ଅମ୍ହେ ଇତ୍ୟୟମାଦେଶୋ ଭବତି। ଯଥା—ଅମ୍ହେ। ପ୍ରା. ପ୍ର. ୬/୪୩। ସୁତରାଂ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାକୃତ ବୈୟାକରଣମାନେ ୧ମା ବହୁବଚନରେ 'ଏ' କାର ଯୋଗ କରି ତୁମ୍ହେ, ଅମ୍ହେ ପଦ ବହୁ-ବଚନରେ ସିଦ୍ଧ କରି ଅଛନ୍ତି।

ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରାକୃତରେ "ଷ୍ମ, ଶ୍ମ, ସ୍ମାଂ ନକମାଂ ସ୍ଥିତିରୁର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ" (ପ୍ରା. ପ୍ର. ୩/୮) ସୂତ୍ର ଅନୁସାରେ ହ ରେ ନ, ଲ ଓ ମ ର ଯୋଗହେଲେ

ନ, ଲ ଓ ମ ର ସ୍ଥାନ ବିପର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ କ୍ରମରେ ନ, ଲ ଓ ମ ରହେ । ତେଣୁ ଅହ୍ମେ, ତୁହ୍ମେ ପଦ ଅମ୍ହେ ଓ ତୁମ୍ହେ ପରିଣତ ହୁଏ ।

“ହକାରଂ ପଞ୍ଚମୈର୍ଯୁକ୍ତ ମନ୍ତସ୍ଥୈଶ୍ଚାପି ସଂଯୁତଂ
ଔରସ୍ୟଂ ତଂ ବିଜାନୀୟାତ୍ କଣ୍ଠ୍ୟ ମାହୁର ସଂଯୁତଂ ।” (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଚ)

ହକାର ପଞ୍ଚମବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଯୋଗ ହେଲେ ଉରସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । ସୁତରାଂ ଅମହେ ଓ ତୁମ୍ହେ ସ୍ଥଳେ ଅମ୍ଭେ, ଆମ୍ଭେ ଓ ତୁମ୍ଭେ ରୂପରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଅଛି ଓ ସେହିପରି ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆରେ ସମ୍ମାନାର୍ଥରେ ଆମ୍ଭେ ଓ ତୁମ୍ଭେ ପଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଅଦ୍ୟାବଧି ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ଅମ୍ହେ, ଆମହେ ଓ ତୁମ୍ହେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ତହିଁରେ ସେହି ଅମ୍ହେ, ଅହ୍ମେ ଓ ଆମ୍ହେ ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଏହି ପଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହେଲେହେଁ ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ଅପଭ୍ରଂଶରେ ଅସ୍ମଦ ଶବ୍ଦର ୧ମା ଏକବଚନରେ ‘ହମ୍ମିଁ’ ରୂପ ହୁଏ । ତୁହଂ ହମ୍ମ ମାଣ୍ଡ ସ୍ୱେଚ୍ଛାପାଦୋଃ ସୁପା (ଅପଭ୍ରଂଶେ ଜଣାଇ) ଏହି ହମ୍ମିଁ ପଦର ମ୍ମ ର ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟ କଲେ ହାମ୍ହ ହୁଏ । ତେଣୁ ମ୍ ର ଅନୁସ୍ୱାର ହେବାରୁ ହମ୍ଭିଁ ଓ ହାମ୍ଭିଁ ପଦ ହୋଇଅଛି । “ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତଂ”

(ଓଡ଼ିଆ ରେଖା ୩।୩।୪୫ P. 233)

ସେହି ଅପଭ୍ରଂଶର ‘ହମ୍ମି’ ପଦର ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟ କଲେ ‘ମ୍ହ ହିଁ’ ପଦ ହୁଏ ଏବଂ ଏହି ‘ମ୍ହହିଁ’ ପଦରେ ଇକାର ଯୋଗ କଲେ ‘ମ୍ହହିଁ’ ହୋଇଅଛି । ମ୍ହହିଁ ପଦରେ ହକାର ଲୋପ ହୋଇ ମ୍ହିଁ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ମ୍ହିଁ ପଦରେ ଇକାର ଲୋପ ହୋଇ ‘ମ୍ହୁଁ’ ହୋଇଅଛି । ଅଥବା ଅପଭ୍ରଂଶର ‘ହମ୍ମିଁ’ ପଦର ଆଦ୍ୟ ଅକ୍ଷର ହ କାର ଲୋପହୋଇ ‘ମ୍ମିଁ’ ହୋଇଅଛି । ପରେ ଏହି ‘ମ୍ମିଁ’ ପଦରେ ନିଶ୍ଚୟାର୍ଥକ ‘ହି’ ଯୋଗ କଲେ ‘ମ୍ମିହିଁ’ ପଦ ହୋଇଅଛି । ଏହି ‘ମ୍ମିହିଁ’ ପଦର ହକାର ଲୋପ ହୋଇ ‘ମୁହିଁ’ ପଦ

ନେଇଅଛନ୍ତି (ଓ. ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ପୃ ୪୧୪) । କେତେକ ଲୋକ ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ଅସ୍ମେ ପଦର ଅନୁକରଣରେ ଓଡ଼ିଆରେ ମୁଁ ଆସିଅଛି ବୋଲି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି (ଓ· ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ପୃ ୪୧୫) । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚଟର୍ଜୀ ଓ ବ୍ଲୁମ୍‌ଗାର୍ଡ ଜେସନଙ୍କ ମତରେ (O.D.B. P. 809 and ଭାଷାର ଇତିବୃତ୍ତି P. 143) ଅପଭ୍ରଂଶ ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ଏକବଚନ ମହୁଣ (= ମହ୍ୟା'ରୁ ମଇ, ମୁଇ ଆସିଅଛି । ଏହି ଉଦ୍ଭବ ମତ ଅନୁସାରେ ଷଷ୍ଠୀ ପଦ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାରେ କର୍ତ୍ତୃ ଅନୁକର୍ଷୀ। ମହ୍ୟା ବିଭକ୍ତିକୁ ଉକ୍ତ କର୍ତ୍ତା ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବା ଯୁକ୍ତି ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ବିଶେଷତଃ ମହ୍ୟା'ରୁ ମଇ ହୋଇଥାନ୍ତା କିନ୍ତୁ ମଇ — ମୁଇରେ ଅନୁନାସିକ ହେବାର ଓ ଉକାର ଆଗମର କିଛି ହେତୁ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ୧ମା ଏକବଚନରେ ସଂସ୍କୃତରେ 'ତ୍ୱଂ' ହୁଏ । ପ୍ରାକୃତରେ ବର୍ଣ୍ଣ ଲୋପ ବର୍ଣ୍ଣ ଯୋଗୁଁ ବା ସନ୍ଧି ବିଶ୍ଳେଷଣ ଫଳରେ 'ତୁଅଂ' ପଦ ହୁଏ । ଏହି 'ତୁଅଂ' ପଦ ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଯୋଗୁଁ 'ତୁମଂ' ରୂପ ପ୍ରାକୃତ ୧ମା ଏକବଚନରେ ଧାରଣ କରେ ଏବଂ ମକାର ଲୋପ ହୋଇ 'ତୁଂ' ରୂପ ମଧ୍ୟ ଧାରଣ କରେ । ଅର୍ଥାତ୍—ପ୍ରାକୃତରେ ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ୧ମା ଏକବଚନରେ ତୁଂ ଓ ତୁମଂ ରୂପ ହୁଏ ବୋଲି (ପ୍ରା· ପ୍ର ୬।୨୬।୨୭) ସୂଚିତ କରାଅଛି । ସମସ୍ତ ସର୍ବନାମରେ ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତର ୧ମା ଏକବଚନରେ ଏ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ତୁଂ ଓ ତୁମଂ ପଦରେ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗକଲେ ତୁଏ ଓ ତୁମେ ପଦ ହୁଏ । ତୁମେ ପଦ ଓଡ଼ିଆରେ ୧ମା ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ତୁଏ ଓ ତୁମେ ପଦର ଏକାର ଲଘୁ ହୋଇ ତୁଇ ଓ ତୁମି ପଦ ହୁଏ । ତୁମି ପଦ ବଙ୍ଗଳାରେ ବ୍ୟବହୃତ । ତୁଇ ପଦ ଓଡ଼ିଆରେ ୧ମା ଏକ ବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ । ପ୍ରାକୃତ 'ତୁଂ' ପଦର ଅନୁସ୍ୱାର ଲୋପହୋଇ ତୁ ହୋଇଅଛି । ସୁତରାଂ ଓଡ଼ିଆରେ ତୁ, ତୁଇ ଓ ତୁମେ ୧ମା ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ । ଏହି ତୁଇ ପଦରେ 'ହ'କାର ଆଗମ ହୋଇ 'ତୁହି' ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ୧ମା ବହୁବଚନରେ 'ମୋ' ରୂପ ହୁଏ (ଷଡ଼୍‌ଭାଷା-ଚନ୍ଦ୍ରିକା P. 129) ଏହି ମୋର ଲଘୁ ହୋଇ ମୁଁ ହୋଇଛି ଏବଂ ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଅଛି । ଏହି ମୁଁ ପଦରେ ମାଗଧୀ ୧ମା

ଏକବଚନ 'ଏ' ଯୋଗ ହୋଇ ମୋଏ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ମୁଏଁ ର ଏକାର ଲୋପ ହୋଇ 'ମୁଇଁ' ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଇକାର ଲୋପ ହୋଇ ମୁଁ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମଇ ପଦ ଓଡ଼ିଆ 'ମିଁ'ର ମୂଳରୂପ । ଓଡ଼ିଆରେ ମୋ ଏକବଚନରେ 'ମିଁ'ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ ଅଥବା ଅଶୁଦ୍ଧ ଶବ୍ଦ, ମୋ ଏକବଚନରେ ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହୁଏ । ସେଥିରୁ ଅଶୁଦ୍ଧ 'ମି' ହୋଇଅଛି ଓ 'ମି'ରୁ ମଇ ହୋଇଅଛି । 'ମୋତେ ମଇ ପଦ ତୁଇ ଓ ତୁମ୍ଭର ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ମଇ ଓ ମୁଇଁ ହୋଇ ସାନୁନାସିକ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି—ଅର୍ଥାତ୍—ତୁଇ ଓ ତୁମ୍ଭ ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ମଇରେ ଇକାର ଯୋଗ ହୋଇ ମଇଁ ଓ ମୁଇଁ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ଆମ୍ଭର ମତ । ପ୍ରାକୃତ ଦେଶର ଓଡ଼ିଆରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ତୋ ଓ ମୋ ପଦରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଭକ୍ତିର ଯୋଗ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ତୋହର, ମୋହର, ତୋହାର, ତୋଠାରୁ, ତୋର,ମୋର ପ୍ରଭୃତି । ତେଣୁ ମୋ ଏକବଚନରେ ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତର 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ତୋ ଓ ମୋ ଶବ୍ଦ ସହିତ ଯୋଗକଲେ ତୋଏ ଓ ମୋଏ ହୁଏ । ଓକାର ଓ ଏକାରର ଲଘୁତା ହୋଇ ତୁଇ, ମୁଇ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଏ ଆଗମରେ ତୁଇଁ ଓ ମୁଇଁ ହୋଇଅଛି । ସୁତରାଂ ମୋଏ—ମୋଏଁ, ମୋଏ—ମୁଇ—ମୁଇଁ—ମୁଇଁ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମୁଇ ପଦ ଇକାର ଲୋପ ହୋଇ ମଇ ଓ ମି ରୂପ ଧାରଣ କରିଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ମି ର ପୂର୍ବରୂପ ମଇ ପଦ ଚର୍ଯାରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ ୩୫ ଚର୍ଯାରେ ମକୁଁ ପଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଅନ୍ୟପାଠରେ 'ମୋକୁଁ' ଶବ୍ଦ ରହିଅଛି । ମୋ ମତରେ ମୋକୁଁ ପାଠଟି ଠିକ । ପୂର୍ବରୁ କହିଅଛି—ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ତୋ ଓ ମୋ ଶବ୍ଦରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗହୋଇ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଭକ୍ତିର ଅର୍ଥପ୍ରକାଶ କରେ । ସୁତରାଂ ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ମୋ ଶବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଆ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର 'କୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କଲେ 'ମୋକୁ' ପଦହେବ । ଏହି ମୋକୁ ପଦର ଓକାର ଲଘୁ ହୋଇ ମକୁ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମକୁ, ତୁକୁ ପଦ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଅଛି ।

୧୦ମ ଚର୍ଯାରେ "ମୋଏ ଦେଲି ହାଡେର ମାଳ" ପଦରେ ମୋଏ ପଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍—ମୁହିଁ ଦେଲି । ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ମୋ ପଦରେ ପ୍ରଥମା ବିଭକ୍ତିର ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ 'ମୋଏ' ହୋଇଅଛି । ମୋଏ ପଦର ଓକାର ଓ ଏକାର ଲଘୁ ହୋଇ ଅର୍ଥାତ୍ ଉକାର ଓ ଇକାର ହୋଇ ମୁଇ ହୋଇଅଛି । ସୁମନ୍ତବାବୁ ମୋଏ ପଦକୁ ମୟା ପଦରୁ ହୋଇଥିବାର ସ୍ଥିର କରି ବାକ୍ୟଟିକୁ କର୍ମଣି ବାଚ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ 'ଦେଲି' କ୍ରିୟା ପଦକୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବୋକ୍ତ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଦ୍ରାବିଡ଼ ପ୍ରାଣାୟାମ କରି ସୁମନ୍ତ ବାବୁ ଯେଉଁ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ ।

ଅସ୍ମଦ ଓ ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ ସଂସ୍କୃତର ଆଦେଶୀଭୂତ ମନ୍ ଓ ଯୁଷ୍ମଦ୍ ତକାର ଲୋପ ହୋଇ ତୋ ଓ ମୋ ପଦ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦଙ୍କର ମତ । (ଓ—ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ P.419) । ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କୃତରେ ଷଷ୍ଠୀ ଏକ-ବଚନରେ 'ତବ' ପଦ ହୁଏ । ତବ ପଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ବକାର ଲୋପ କଲେ ତ+ଅ ପଦ ହୁଏ । ନିମ୍ନ ସନ୍ଧି ହୋଇ 'ତୋ' ପଦ ତବ ପଦରୁ ଆସିଅଛି । ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିରେ ଯୁଷ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ତୋ ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଅସ୍ମଦ୍ ଶବ୍ଦର ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ମମ ପଦରୁ ମୋ ହୋଇଅଛି । ତୋର ସାଦୃଶ୍ୟହିଁ ମମ ପଦରେ 'ଓ' ଆସିବାର କାରଣ । ଏହି ତୋ ଓ ମୋ ପଦରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର କେର ଜାତ 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହେଲେ ତୋର, ମୋର ପଦ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ସମସ୍ତ ସମୟରେ 'ହ'ର ଆଗମ ହୋଇ ଥାଏ । —ଯଥା—ସ୍ନହାନ—ସ୍ନାନ । ଗହଣ—ଗଣ । ନହର—ନଅର —ନଗର ଇତ୍ୟାଦି । ସେହିପରି ଓଡ଼ିଆରେ ସମସ୍ତ ସର୍ବନାମ ପଦ-ମାନଙ୍କରେ ବିକଳ୍ପରେ 'ହ' ଆଗମ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ତୋର, ମୋର ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ 'ହ' ଆଗମ କଲେ ତୋହର, ମୋହର, କାହାର ତାହାର ପ୍ରଭୃତି ପଦ ହୋଇଥାଏ । ଏହି 'ହ' କାର ସମସ୍ତ ସମୟରେ ଉଚ୍ଚାରଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଲାଗି ପୂର୍ବ-ବର୍ଣ୍ଣିତ ସ୍ୱରକୁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି-ଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ତୋହର ମୋହର ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ ତୋ ଓ ମୋ ରେ

ଓକାର ଥିବାସ୍ଥଳେ ମଧ୍ୟ କେତେକ କେବଳ ଓକାର ଯୋଗ ହୁଏ । ଯେପରି—ତୋହୋରି, ମୋହୋରି, ତୋହୋରାକୁ, ମୋହୋରାକୁ ପ୍ରଭୃତି ପଦ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଏହି ନିୟମ ଓ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ପ୍ରକୃତି ଅନୁସାରେ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମୋହୋର ମୋର, ମୋ ଏବଂ ତୋହୋର, ତୋ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହା କେବଳ ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ପ୍ରଧାନ ବିଶେଷତ୍ୱ ।

ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବନାମର 'ର' ପରେ ଯୁ ପରେ ନିଶ୍ଚୟାର୍ଥକ 'ହି' ଅବ୍ୟୟ ଯୋଗହୁଏ ଏବଂ ହି-କାରସ୍ଥ ଇ-କାର ଲୋପ ହୁଏ । ଯଥା—ତୋହର ହି—ତୋହରହି—ତୋହରି । ସେହିପରି ଯାହାରି, ତାହାରି, କାହାରି ପ୍ରଭୃତି । ଗୋପାଳ ପ୍ରହରାଜଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ପଦର ଅନ୍ତିମ ଅକ୍ଷରରେ ଶକ୍ତିବାଦ ଯୋଗୁଁ ଅକାର ଇକାର ହୋଇ ଅଛି (ପୂ: ଭା: କୋ:) । ବଙ୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତୋହରି, ମୋହରି ପ୍ରଭୃତି ପଦକୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ର ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି (O. D B. L P.721) । କିନ୍ତୁ ତାହା ଯଥାର୍ଥ କଥା ନୁହେଁ । ତୋହରି ପ୍ରଭୃତି ପଦ ସବୁ ଲିଙ୍ଗରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହା ଓଡ଼ିଆଭାଷାର ବିଶେଷତ୍ୱ । ସେହିପରି ମୋହରି ପଦ ମଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ତୋହୋରି ଓ ମୋହରି ପଦ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆରେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତି କର୍ମକାରକରେ 'ରେ' ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ ହୁଏ ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ କୁହା ହୋଇଅଛି ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସେହିପରି କର୍ମକାରକରେ ତୋହୋରେ, ତୋରେ (୧୮) ପଦର ବାରମ୍ବାର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତୋରେ ପ୍ରଭୃତି ପଦ ୭ମୀରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଅଛି । ଯଥା—

କାହ୍ନୁଦେଈ ସ୍ନେହ କରିଥିଲା ଅବା ମୋରେ । ଲୁ ଘା ର—୭ମ ।

୧୦ମ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ "ତୋ ପୁଛମି ସଦଭାବେ" ପଦରେ ତୋରେ ସ୍ଥାନରେ ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତ ତୋ ପଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି ।

ତଦ୍ ଶବ୍ଦ ରୂପ

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥଳରେ ତଦ୍ ଶବ୍ଦର ଏହିସବୁ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯଥା—

ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
ସୋ (୭, ୧୦)	ତେ (୪, ୭, ୨୨, ୪୦)
ସେ (୩, ୭, ୫୦)	
୨ୟା—ତା (୭, ୧୭)	
୫ମୀ—ତହୁଁ (୨୭)	
୬ଷ୍ଠୀ—ତାହେର (୨୯) ତା (୩୭)	
୭ମୀ—ତହିଁ (୧୦, ୧୪, ୨୮, ୩୧, ୪୩, ୫୦)	
ତହିଁ (୪, ୧୮)	

ଶୌରସେନୀ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ପ୍ରାକୃତରେ ୧ମା ଏକ ବଚନରେ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ ସୋ, ସେଓ । ଶୌରସେନୀ ପ୍ରାକୃତର ପ୍ରଭାବ-ଯୋଗୁଁ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ୨ଟି ସ୍ଥଳରେ 'ସୋ'ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତରେ ୧ମାର ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ସେ, ସ୍ସେ, ବଲ୍ଲେ । ସେହି ମାଗଧୀ ପ୍ରଭାବ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ଓଡ଼ିଆରେ ସେ, ସେ, ତେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି 'ସେ'ର ଏକାର ଲଘୁ ହେଲେ—ସି—ହୁଏ । ଆଗାମି ଭାଷାରେ 'ସେ' 'ସି'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି ।

ଏହି ୧ମାନ୍ତ ଏକାରାନ୍ତ ସର୍ବନାମରେ ପୁନର୍ବାର 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲଗିଲେ ପୂର୍ବ ଏକାର ଲଘୁ (ଇକାର) ହୋଇ ସିଏ, ଯିଏ, କିଏ, ଏଭିଏ ପ୍ରଭୃତି ପଦ ହୁଏ । (ଯଥା—ସେ । ସେ+ଏ—ସିଏ) ପ୍ରଥମାର ଏକାରାନ୍ତ ସର୍ବନାମ ତଦର ପୁଣି ୧ମାର 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗକରି ଅନ୍ତ୍ୟ ଏକାରର ଇକାର (ଲଘୁ) କଲେ (ସେ+ଏ କେ+ଇ=ସେଇ—ସେ), ସେଇ କେଇ ପ୍ରଭୃତି ପଦ ହୁଏ ଏବଂ ହକାର ଆଗମ ହୋଇ ସେହି, ସେହି, କେହି ପ୍ରଭୃତି ପଦ ହୁଏ ।

ସେ ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ 'ହି' ଅବ୍ୟୟ ଯୋଗହୋଇ ସେହି ପ୍ରଭୃତି ପଦ ହୋଇଅଛି । (ପ୍ର. ଭା. P.686+37) କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ହି,

ଅବ୍ୟୟର ଶବ୍ଦସ୍ୱାର୍ଥ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହା ସମୀଚୀନ ପଦ ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ । ସେହିପରି ୧ମାନର ମାଗଧୀ ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ସର୍ବନାମ ପଦରେ ୧ମାରେ ଶୌ ସେଣର 'ଓ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇ ଏବଂ ସେ ଓ ଓକାର ଲଘୁ ହୋଇ ସେ+ଓ — ସେଓ (ଏ-ହେ'ଓ) ସେଓ, ଯେଓ, କେଓ, ଦୁଇଓ ପଦ ହୁଏ । ତହିଁରେ ହ ଆଗମ ହୋଇ ସେହୁ ଯେହୁ କେହୁ ପ୍ରଭୃତି ପଦ ହୋଇଅଛି ।

ମୋର ତୋର ଜନଙ୍କର ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ ଦୁଇଥର ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ ହେବାର କଥା କୁହାଯାଇଅଛି । ସେହିପରି ଏଠାରେ ଦୁଇଥର ୧ମାର ପ୍ରତ୍ୟୟଯୋଗ ହୋଇଅଛି ।

ଏତଦ୍‌ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କୃତ ୧ମା ବହୁବଚନରେ ଏତେ ହୁଏ ପଦ । ଓଡ଼ିଆରେ ସେହି ଏତେ ପଦ ବହୁବଚନରେ ଏବଂ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରାକୃତରେ ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଲୋପ ହୁଏ । ତେଣୁ ଯଦ୍ ଓ ତଦ୍ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଅନ୍ତ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ଲୋପ ହୋଇ ପୂର୍ବସ୍ୱର ଦୀର୍ଘ ହୋଇ ଯା, ତା ପ୍ରଭୃତି ମୂଳ ଶବ୍ଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଯଥା—କିଂ ଶବ୍ଦ ଦେଖ (ଜ, ମ)

ଯଦ୍, ତଦ୍, କିମ୍ ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ ଯା, ତା, କା ଶବ୍ଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ତହିଁ ପରେ ହ ଆଗମ ହୋଇ ଯାହା, ତାହା, କାହା, ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ଏହି ମୌଳିକ ଯା—ଯାହା, ତା—ତାହା, କା—କାହା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦପରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ ହୁଏ । ଯଥା—ଯାକୁ, ତାହାକୁ, କାହା ହାତ, ଯାର, ତାରେ, ତହୁଁ, ତହିଁ ପ୍ରଭୃତି । ଓଡ଼ିଆରେ ତା, ତାହେରେ, ତହୁଁ କହୁଁ ପ୍ରଭୃତି ପଦ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରୁ କପଞ୍ଚମୀର ହୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ସ୍ମିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ କଣରେ ହିଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଆସିଛି ତାହା ପୂର୍ବରେ କୁହା ଯାଇଅଛି । ତେଣୁ ତସ୍ମିନ୍‌ରୁ ତହିଁ ପଦ ହୋଇଅଛି । ତହୁଁ ପଦର ହ ଲୋପ ହୋଇ ତଉଁ ପଦ ଓଡ଼ିଆରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଯଦ୍ ଶବ୍ଦରୂପ :—

ଏକବଚନ

୧ମା—ଜ (୨)
ଜୋ (୭,୧୪, ୧୯, ୨୦)
ଜେ (୭,୧୫, ୨୭)
୨ୟା—ଜା (୨୦, ୨୨, ୨୯)
ଷଷ୍ଠୀ—ଜାହେର
୭ମୀ—ଜହି (୩୧)

ବହୁବଚନ

ତଦ୍ ଓ ଯଦ୍ ଶବ୍ଦର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାରୁ ଯଦ୍ ଶବ୍ଦରେ ଯାହା ଲୁପ୍ତ ହୋଇଛି ତଦ୍ ଶବ୍ଦରୁ ମଧ୍ୟ ତାହା ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ।

କିମ୍ ଶବ୍ଦ

ଏକବଚନ

୧ମା—କେଁ (୮), କେଜଣ୍ହା (୧୮), କୋଇ (୪୨), କୋଏ (୪୩)
୨ୟା—କାହେରେ (୨୯) କାହ୍ନି
୬ଷ୍ଠୀ—କାହେର (୧୦), କାହେରି (୩୨)
୭ମୀ—କାହ୍ନି (୧), କହିଁ (୪୦) କାହୁ (୨୩)

ସଂସ୍କୃତ କିମ୍ ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ ୧ମା ଏକ ବଚନରେ କେ, କଏ କେହ୍ନି, କେଉ, କେଉଁ କେଉଁ ଏବଂ କୋ ରୂପ ଧାରଣ କରେ । ଓଡ଼ିଆରେ ଯଦ୍ ଓ ତଦ୍ ଶବ୍ଦ ଯା, ଯାହା, ତା, ରୂପ ରୂପ ଧାରଣ କଲାପରି କିମ୍ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ କା ଓ କାହା ରୂପ ଧାରଣ କରେ । ସେହି କା ଶବ୍ଦରେ ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତରେ ୧ମା ଏକ ବଚନାନ୍ତେ ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କଲେ 'କେ' ପଦ ହୁଏ ।

"କେ ତୁ ମୋହିଣ" (କଳ୍ପସୂର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ) କେ କରଇ ପ୍ରାଣ ନାଶ । କେ କରଇ ମଣ୍ଡ଼ ଏକା ଗାଇ (ରସିକ) ସେହି ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କେ ଶବ୍ଦରେ ପୁଣି ୧ମାର ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗକରି ପୂର୍ବ ଏକାରକୁ ଲୋପ କଲେ ଏଏ, କିଏ ପ୍ରଭୃତି କଏ ପଦ ହୁଏ ।

ମାଗଧୀ ୧ମାନ୍ତ କେ ପଦରେ ଶୌର ସେନୀ ୧ମାର ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କଲେ କେଓ ହୁଏ ଏବଂ ହକାର ଆଗମ କଲେ କେହୋ ପଦ ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ଏହି କେହୋ ପଦ ଚର୍ଯାରେ ବ୍ୟବହୃତ କେଓ

ଏବଂ କେଣ୍ଡୋ ର ଅନ୍ତିମ ଓକାରକୁ ଲଘୁ (ହ୍ରକାର) ହୋଇ କେଣ୍ଡୁ କେଣ୍ଡ, କେଣ୍ଡି, କେଣ୍ଡୁ ପଦ ହୋଇଅଛି ।

ପ୍ରାକୃତ ବା ବା ଶବ୍ଦରେ ଶୌରସେନୀର ୧ମାନ୍ତ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗକଲେ 'କୋ' ପଦ ହୁଏ । ଏହି କୋ ପଦ ସମ୍ବଲପୁର ଓ ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଏହି ୧ମାନ୍ତ କୋ ଶବ୍ଦରେ ମାଗଧୀ ୧ମାର ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗକଲେ 'କୋଏ, ପଦ ହୁଏ ଏବଂ ଏହି କୋଏ ପଦର ଅନ୍ତିମ ଏକାର ଲଘୁ (ଇକାର) ହୋଇ କୋଇ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଚର୍ଯାରେ କୋଏ ଓ କୋଇ ଉଭୟ ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ସଂସ୍କୃତ କୋଽପିରୁ କୋଇ କେଣ୍ଡୁ ହୋଇଅଛି । ଯଥା:—କୋପି—କେବି କେବ କେଣ୍ଡ, କେହ କେହେ—ଓଡ଼ିଆ କେହି (C. B. L I P 845) ଚର୍ଯାରେ କୋଣ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ସଂସ୍କୃତ କୋଽପି ପଦ ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ କୋବି ହୋଇଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆରେ ତଦ୍ ଓ ଯଦ୍ ଶବ୍ଦଭଳି କିମ୍ ଶବ୍ଦର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ "କା" ଶବ୍ଦରେ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗହୁଏ ଯଥା— କାକୁ, କାର, କାରେ ପ୍ରଭୃତି । କିନ୍ତୁ କା ଶବ୍ଦରେ ହ ଆଗମ ହୋଇ କାହା ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ଯଥା—କାହାକୁ, କାହାରେ, କାହାର ପ୍ରଭୃତି ଚର୍ଯାରେ କାହେରେ ପ୍ରଭୃତି ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ସଂସ୍କୃତର ୭ମୀର କସ୍ମିନ୍ ପଦଟି ପ୍ରାକୃତରେ କସ୍ସିଂ ଓ କହ୍ମିଂ ହୁଏ । ଏହି କହ୍ମିଂ ପଦଟି ଓଡ଼ିଆରେ କାହିଁ ହୋଇଅଛି । ୪୦ ଚର୍ଯାରେ କହିଁ ଏବଂ ୧୦ ଚର୍ଯାରେ କାହିଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ସୁମଣ୍ଡ ବାବୁ ପ୍ରଭୃତି କାହିଁ ପଦକୁ କର୍ମକାରକ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାହା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । କାରଣ ଉକ୍ତ ପଦ୍ୟରେ 'କାହିଁ' ପଦ କର୍ମ-କାରକର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁନାହିଁ ବରଂ ୭ମୀର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ।

ସଂସ୍କୃତ ଇଦମ୍ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତିମ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଲୋପ ହୋଇ ପ୍ରାକୃତରେ ଇଦ୍ ହୋ ହୁଏ । ଏହି ଇଦ୍ ଶବ୍ଦର ପୁଣି ସ୍ୱର ବର୍ଣ୍ଣର ମଧ୍ୟ

'ଧ' କାର ଲୋପ ହୋଇ ଇଣ୍ଣ ପଦ ହୁଏ । ପ୍ରାକୃତରେ ୧ମା ଏକବଚନରେ ଏ ଇଅଂ ବା ଏଅଂ ହୁଏ । ଇଅ ପଦର ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କରି (ଅ+ଇ) । ସନ୍ଧି କଲେ ଏ ପଦ ହୁଏ । ଇଦମ୍ ଶବ୍ଦର ୧ମା ଏକବଚନରେ ଅୟଂ ପଦରେ ଏହି ପର ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ୧ମା ଏକବଚନରେ 'ଏ, ପଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଇଦମ୍ ଶବ୍ଦରେ ସଂସ୍କୃତରେ ମଧ୍ୟ ଏଭିଃ, ଏଷୁ, ଏଷାଂ, ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ ଇଦମ୍ ଶବ୍ଦର 'ଏ' ଆଦେଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ବେଦରେ ଓ ସଂସ୍କୃତରେ ନିକଟାର୍ଥକ ସର୍ବନାମ ରୂପରେ ଇଦମ୍ ଓ ଏତଦ୍ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଏହି ଏତଦ୍ ଶବ୍ଦ ଏଷଃ (ପୁଂ) ଏଷା (ସ୍ତ୍ରୀ) ଓ ଏତଦ୍ (କ୍ଳୀ) ରୂପ ହୁଏ । ଏହି ଏସ ଶବ୍ଦ ମୌଳିକ ଏ ଶବ୍ଦ ଓ ତଦ୍ ଶବ୍ଦର ମିଳନରେ ହୋଇଅଛି । ଅବେସ୍ତାରେ ଏ (ae) ଇଣ୍ଡୋଇରାନିଆନ୍ ଭାଷାର (ai) ଐ ଏବଂ ଇଣ୍ଡୋୟୁରୋପୀୟ ଭାଷାର (ai) ଅଇ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସୁତରାଂ ଇଣ୍ଡୋଇଉରୋପୀୟ ମୂଳ ଭାଷାରେ 'ଏ' ନିକଟାର୍ଥ ବୋଧକ ସର୍ବନାମ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ସଂସ୍କୃତର ମଧ୍ୟ ଇଦମ୍ ଶବ୍ଦରେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ସେହି 'ଏ' ରୂପ ଏଭିଃ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥଳରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେହି 'ଏ' ପଦ ଓଡ଼ିଆରେ ୧ମା ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଋଗ୍ବେଦରେ ମଧ୍ୟ ଏହି 'ଏ' ପଦର ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି । ଯଥା—ଏକଣି ଭୂତୀ (୭) ଏ ବନ କୁଣ୍ଡଳ (୨୮) ଏ ଚେଳିଲ ଏ (   ) ଏତନା ସାଧିଲି (୩୩) ଏ ନଗ (୩୯)

ଏତଦ୍ ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତରେ ୧ମା ଏକବଚନରେ 'ଏଷଃ' ରୂପ ହୁଏ । ଏହି ଏଷଃ ପଦ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ଓ ଶୌରସେନୀ ଭାଷାରେ ଏସୋ ରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଏସୋ ପଦ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରାକୃତରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ 'ଏହୁ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଏଷଃ—ଏସୋ—ଏହୁ ।

ଯେଓ— ମିଶ୍ର ଶବ୍ଦ ଅମିଶ୍ର ଏତ୍ତ (ମଗଦସୂତେ ଅମୃତ ସେବତ ପ୍ରା: ପିଙ୍ଗଳ)

ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରାକୃତରୁ ଏତ୍ତ ପଦ ଓଡ଼ିଆକୁ ଅବିକଳ ଭାବରେ ଆସିଅଛି । ଏତ୍ତ ପଦର ତ କାର ଲୋପ ହେଲେ 'ଏତ୍ତ' ପଦ ହୁଏ । ପ୍ରାକୃତରେ ଏତ୍ତ ର ବ୍ୟବହାର ଥିଲା—ଯଥା—ସଂସ୍କୃ ଏତ ସୁନ୍ଦର ଦେହ = ଏତ୍ତୁରେଖ ଗୁଣଂ କରାକୁ (ପ୍ରା·ପି) ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରାକୃତରେ ଏତ୍ତ ଓ ଏତ୍ତ ଏଭଳି ପଦ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ତର୍ହିରେ ମଧ ଏତ୍ତ ଭଳି ପଦର (ଏତ୍ତ (ଏତ୍ତ) ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଯଥା—ଏତ୍ତ ଜଣ (୨) ଏତ୍ତ ଏତ୍ତ ଘର (୧)

ସଂସ୍କୃତ ଏତଦ୍ ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନ ଏତେ, ଏସା ହୁଏ । ଏହା ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତରେ ଏତେ, ଏସା ହୁଏ । ଏତେ ପଦରେ ଅନ୍ତ୍ୟ ଏକାର ଲଘୁ (ଇକାର) ସର ହୋଇ ଏତ୍ତପଦ ହୋଇଅଛି । ଏସାରୁ ଏହା ପଦ ଲବ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଏତ୍ତ ପଦର ତ ଲୋପ ହୋଇ ଏଇ ପଦ ମଧ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଆରେ ଏତ୍ତ ଏଇ ଏହା ବହୁବଚନରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

ଏକ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ "ଏତ୍ତ ସଭାବ" ପଦରେ ଏତ୍ତ ବା ଏତ୍ତ ର ଇକାର ବା ଉକାର ଲୋପ ହୋଇ ଏହା ହୋଇଅଛି ।

ପାଲି ଓ ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତରେ ସର୍ବନାମର ୭ମୀ ବିଭକ୍ତି ଏକ-ବଚନରେ ସ୍ସ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ସର୍ବସ୍ସ—ସଵସ୍ସ ଓ ସବ୍ବସ୍ସ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରାକୃତରେ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଥିଁରେ ପରିଣତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ତଇ ଏଥିଂ ଶବଦ୍ଧିଂ ସଂସାର ଦେଇ (ଭୁମସ୍ୟାଂ ସମସ୍ୟାଂ ସମାସଂ ଦତ୍ତ୍ୱା) ପ୍ରା ପିଙ୍ଗଳ

ଅସ୍ୟାଂ—ଏଥିଁ—ଏଥି (ଓଡ଼ିଆ)

ଏଣୁ ଥି ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ପ୍ରାକୃତରୁ ଅବିକଳ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଆକୁ ଆସିଅଛି । ଯଥା—ତଦ୍ + ଥି = ତଥି (ଇଦମ୍ —ଏ + ଥି = ଏଥି) । ଏହି ଥି ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ । ଯଥା—ଏଥିକୁ, ଏଥିରୁ, ଏଥିର, ଏଥିରେ ଇତ୍ୟାଦି । ୨୦ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ

'ଏଥି' ପଦଟି ରହିଅଛି । ଏଥି ସହରେ ଓଡ଼ିଆ ଷଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତିର 'ର' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ଏଥିର ପଦ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଏଥିର ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

ଏଥି ଅନନ୍ତରେ ଯେ ଯେ କାନ୍ଦିଲେ ନାହ (ଦା—ରାମା—)

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ।

୨ୟ ଭାଗ

(କ୍ରିୟା)

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଦୁଇପ୍ରକାର କ୍ରିୟା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା— ମୌଳିକ ଓ ଯୌଗିକ । ମୌଳିକ କ୍ରିୟାରେ ମୂଳଧାତୁରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ ହୋଇ କ୍ରିୟା ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା, ଖାଏ, ଖାଅନ୍ତି, ଖାଉ, ଖାଇଲା । କିନ୍ତୁ ଯୌଗିକ କ୍ରିୟାରେ 'ଇ' ବା 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ସମାପିକା ରୂପରେ ସ୍ଥିତ) ମୂଳ କ୍ରିୟାରେ ଅସ୍ (ଅଛ୍) ଥା ପ୍ରଭୃତି ଧାତୁର ଯୋଗ ହୋଇଥାଏ । ୧ମ ପଦ ମୌଳିକ ଧାତୁ କ୍ରିୟାର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ, କିନ୍ତୁ ୨ୟପଦ ସହାୟକ କ୍ରିୟା କ୍ରିୟାର କାଳ ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ପ୍ରକାଶିତ କରେ । ତେଣୁ ସହାୟକ କ୍ରିୟାରେ ଭିନ୍ନ ୨ କାଳ ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ସୂଚକ ଭିନ୍ନ ୨ ବିଭକ୍ତି ଯୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା— ଖାଇଅଛି, ଖାଉଅଛି, ଖାଇଥିଲି, ଖାଉଥିଲି । ୧ମରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ମୌଳିକ କ୍ରିୟାର ବ୍ୟବହାର ବିଶେଷରୂପେ ହେଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୌଗିକ କ୍ରିୟାର ବ୍ୟବହାର ବେଶୀ ହେଉଅଛି । ଚର୍ଯାରେ ମୌଳିକ କ୍ରିୟାର ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଥିରେ ଯୌଗିକ କ୍ରିୟା ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । କେବଳ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥଳରେ ଭୁଲଥିଏ ପଦ ଚର୍ଯାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ପରି ଚର୍ଯାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନୁଜ୍ଞା ଅତୀତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବୋଲି ଚାରୋଟି କାଳର ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି । ତେଣୁ ୧ମରେ ଚର୍ଯାରେ ବ୍ୟବହୃତ ମୌଳିକ କ୍ରିୟାର ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯିବ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ (ସଂସ୍କୃତ ଲଟ୍ ଲକାର)

୧ମ ପୁରୁଷ

ଏକ ବଚନ— ବହୁବଚନ

ଅଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ — ଭଣଇ (୪) ହେଉଇ (୫)
ବହୁଠାଇ (୭) ବାହୁଡ଼ଇ (୮) ଚାଳଇ (୧୧)
ବଞ୍ଚଇ (୧୧) ଭଣଇ (୧୨) ବହଇ (୧୩)

ଅନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ – କାଟନ୍ତି, ଖାନ୍ତି
(୧୭) ଦୁଷନ୍ତି (୨୨) ରଚନ୍ତି
(୫୦) ହୋନ୍ତି

ଦେଖଇ ବୁଝଇ (୧୪) ପାଷଇ (୧୫) ଶୀଢ଼ଇ
ଜାଳଇ, ଲଗଷଇ (୧୭) ଧାବଇ, ଦେଖଇ
ବୋଲଇ (୧୮) ବଢ଼ଇ, ବୁଝଇ (୨୭) ବସଇ
ଭୁଞ୍ଜଇ, ପେଢ଼ଇ (୩୦), ଭାଙ୍ଗଇ (୫୦) ବୁଡ଼ଇ
ପୋଷଇ, ଦେଖଇ, ଦେଖଇ, ଆବଇ (୪୨) ବାଢ଼ଇ
ଜାଣଇ, ମାଗଇ (୪୫) ଧଷଇ (୪୭) ହେ ଧଇ
ବାନ୍ଧଇ (୪୬) ଜାଗଇ (୫୦)

ତର୍ପାରେ ବ୍ୟବହୃତ ଅଇପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟା ଗୁଡ଼ିକ ସବୁତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆ ରଇ ସରଳତ । ସେଥିପାଇଁ ଏଥି ଓଡ଼ିଆ କ୍ରିୟାର ତାଲିକାଟିଏ ଦିଆଗଲା ।

କର୍ମୋପାର୍ଜକ କ୍ରିୟା :—

ଏକବଚନ :— ଜାଣି (୮) ଜାଣୁ (୮) (୧୮ ଜାଣି (୪୩) ଜାଣି ।

୨—ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ—ଲେଖା (୨୪) ଖଟେଟ (୧୧) ମାରେ [୨୭] ଦେଖେ (୫୦)

୩—ଭଷ୍ଟାକରେ ଅ —

ବୋଲଅ ⌞ବୋଲଇ (୬) ଖାଉଅ ⌞ଖାଉଇ (୮)
ଭୁଞ୍ଜଅ ⌞ଭୁଞ୍ଜଇ, ବଢ଼ାଉଅ ⌞ବଢ଼ାଉଇ
ଭଣଅ ⌞ଭଣଇ [୨୧] ବସଅ ⌞ବସଇ [୨୬]

କୃଷ୍ଣଅ └ କୃଷ୍ଣଇ [୩୩] ବୃକ୍ଷଅ └ ବୃକ୍ଷଇ (୩୩)
ବାଳଅ └ ବାଳଇ ; ଫଳଗୁଚ୍ଛଅ └ ଫଳଗୁଚ୍ଛଇ [୩୧]

୪—ଉ ପ୍ରତ୍ୟୟ — ଧନଞ୍ଜ (୨୨)

୫—ଉଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ — ଧଣଉଁ (୨୦)

ସଂସ୍କୃତରେ ଲଟ୍ ଲକାର ୧ମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ [ଅ] ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି [ଅ] ତି ପ୍ରତ୍ୟୟର ଦୁଇଟ୍ଟଣ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ତ କାରର ଲୋପ ହୋଇ ଅଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇ ଅଛି । ଯଥା — ଧାବତି 7 ଧାବଇ, ସ୍ମରତି 7 ସ୍ମରଇ । ପ୍ରାକୃତରେ ମଧ୍ୟ ହସଇ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ଅଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସନ୍ଧିରେ ମିଳିତ ହୋଇ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ରୂପ ଧାରଣ କରିଅଛି । ଯଥା—ସ୍ମରତି 7 ସ୍ମରଇ 7 ସ୍ମରେ । ଚଳତି 7 ଚଳଇ 7 ଚଳେ । ହସତି 7 ହସଇ 7 ହସେ । ଓଡ଼ିଆରେ 'ଅଇ ଓ ଏ' ଏହି ଦୁଇଟି ପ୍ରତ୍ୟୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଚଳୁଅଛି ଏବଂ ନିତ୍ୟପ୍ରବୃତ୍ତି ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ସୂଚିତ କରେ । ତହିଁରେ ପ୍ରାଧାନଭାବରେ ଓ ବ୍ୟାପକରୂପରେ ଏହି ୨ଟି ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଆଜିକାଲି ଓଡ଼ିଆରେ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରଚଳନ ଥିବା ହେତୁଁ ଉଦାହରଣର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ତଥାପି ଗୋଟିଏ ୨ ଉଦାହରଣ ଦିଆଗଲା ।

ଅଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ — ନ ଭିଜା ନ ଆଉଇ ତ ବହେ ଏ ବଳକୁ (ଶ୍ରୀ ସୂ. ପ ୧୮ଛା ୨ଘ)

ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ — ବଣ୍ଡ ସୁକୁଟୀ ଶବରୀ । ବୁଲିଣ ଧାବୀ ଶବସ୍ତ ।

ବୁଦ୍ଧେ ଭମାଳ ଆସ୍ୱାହିଁ । ବାଟଇ ଗୁଣ୍ଡୁ ଦେଇ (ବୌ. ଗା. ୨୭ ସ୍ଥ ୪ଟ)
୪- ୨୨ ତହିଁରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ସ୍ଥଳରେ ସଂସ୍କୃତ 'ତି' ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଅବିକଳ ରହିଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ସଂସ୍କୃତ କ୍ରିୟାର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

ସାମନ୍ତ ସିଂହାର ବରିତମୁଣ୍ଡ । ଏଣୁଣ ବିଜୟ ପ୍ରଣମ୍ୟ ସ୍ୱିତ ।
(ବି. ଚି. ୬୮ସ୍ଥ ୪୪ଘ)

୫- ୨° ଚର୍ଯାରେ ତୋଟିଏ ମାତ୍ର ସ୍ଥାନରେ ସଂସ୍କୃତ 'କ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟ 'ଅ' ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଭଣିତ > ଭଣିଅ ।

"ଚର୍ଯାରେ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଅଇ ଓ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଇକାର ଅକାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଉଚ୍ଚାରଣ କଲାବେଳେ ଯଶ୍ରୁତି ଅକାର ରୂପ ଧାରଣ କରିଅଛି । ଯଥା—ଭୁଞ୍ଜଇ > ଭୁଞ୍ଜଏ > ଭୁଞ୍ଜଅ ।

ସଂସ୍କୃତରେ ଓ ପ୍ରାକୃତରେ ଲଟ୍ ଲକାର ୧ମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନରେ ଅନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଓଡ଼ିଆରେ ସେହି ଅନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଭାବରେ ରହିଅଛି । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଏହି ଅନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅକାରର ଲୋପ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା— ଖାଅନ୍ତି, ଖାଆନ୍ତି, ଖାନ୍ତି; ଯାଅନ୍ତି, ଯାଆନ୍ତି, ଯାନ୍ତି ପ୍ରଭୃତି (ଅକାର ଆକାର ସମୀକରଣ ଯୋଗୁଁ ହୁଏ) । ଚର୍ଯାରେ ସେହି ଅନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା— ନାଚନ୍ତି, ଗାନ୍ତି (୧୭) । ଓଡ଼ିଆରେ ତହିଁର ଉଦାହରଣ—

ହସନ୍ତି, ଭସନ୍ତି, ରସନ୍ତି, ମିଳନ୍ତି
ଚୋଟନ୍ତି ଏକୁ ଆରେକେ ।
କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଘେରନ୍ତି ବସନ୍ତେ ଗାବନ୍ତି
ମଦନ ମନ ଉଚ୍ଛୁଳେ ଗୋ ।
(ରହସ୍ୟ ମ - ୨୮ ଛା ୨୭)

ଗାବନ୍ତି, ଭାବନ୍ତି ନୃତ୍ୟନ୍ତି ବାବା ଲୁଣ୍ଡ ନନ୍ଦନରେ କେତେ ଖେଳା (ରହସ୍ୟ ମ-୨୯ ଛା) ସଂସ୍କୃତରେ 'ନାସ୍ତି' କିମ୍ବା ପ୍ରାକୃତରେ ଣତ୍ଥିରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ସେହି ପ୍ରାକୃତ ଣତ୍ଥି ପଦରୁ ଓଡ଼ିଆ ନାହିଁ ପଦର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ନାହିଁ ପଦଟି ବର୍ତ୍ତମାନ, ଭବିଷ୍ୟତ ଓ ଅତୀତ କାଳର କିମ୍ବା ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇ କେବଳ ନିଷେଧାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ । କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ପନ୍ଥ କିମ୍ବା କାଳ ବା ପୁରୁଷ ସୂଚିତ କରେ ନାହିଁ । ଯଥା— ନାହିଁ ବୋଲି କଥା ଶୁଣୁ କଏ ସେ ବୋଲିବ । ସା—ମହା ।

ନାହିଁ ନାହିଁ କଲାରେ — ଦାଢ ଧର୍ମ୍ୟ ଦୌପଦ

କାଳବଶୀ ଶବ୍ଦ ମୋ ନାହିଁ ସୁଧଣ୍ଣ । ବୈ. ଭ. ସ୍ତୁ ୩୧ ପ୍ର୨୯

ଜଣେ ତେଙ୍କ କେଉଁ ନାହିଁ ବାଳପଣେ । ଉଦ୍ଧବ ମ ୩ସ୍ତୁ—୯୭ ।

ତଥାରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିପରି 'ନାହିଁ' ପଦ ନାସ୍ତ୍ୟର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । [୮, ୧ ~]

ଓଡ଼ିଆରେ କ୍ରିୟାରେ 'ନ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

ପାଳିଲେକ ଅଷ୍ଟ ଯାଜନେ ପଞ୍ଚ କନ୍ୟାରତନ । ଦଣ୍ଡ ।

ଏସମସ୍ତେ ଯାମିନୀ ହୋଇଲ ପ୍ରବେଶ । ବିଜୟଜ ବିଜୟଦେଖ

ବଣିକଜ ଦେଶ (ସ୍ଥ.ସୃ)

୧୮ ତଥାରେ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ଶବ୍ଦରେ ନ (ପ୍ରତ୍ୟୟ) ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନାସ୍ତିକ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ରହିଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ଏହି ନ (ପ୍ରତ୍ୟୟ)ର ଯୋଗ (ନ-ଆଗମ ବା ଯୋଗ) ସାଧାରଣତଃ ଅତୀତ କାଳର ୧ମ ପୁରୁଷରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଗ୍ରିୟର୍ସନ ସାହେବ ମୈଥିଳୀ ଭାଷାରେ 'ନ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥିଲେ—ଏହି 'ନ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଧିକାଂଶ ସର୍ବନାମ ଏବଂ କର୍ମକାରି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଅଛି ।(J. A. S. B. P. 1895 P. 380) ବୈଦିକ ସମସ୍ତରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି 'ନ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅନ୍ୟ ୨ ସ୍ଥଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଆସିଛି । (K. Affixes of Indo grainian Past I Leipzy) ସଂସ୍କୃତରେ କ୍ରିୟା, ସର୍ବନାମ ଏବଂ ଅବ୍ୟୟପଦରେ ନ-ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ (ପାଣିନି ୮ମ ୭୧-୭୮ ଓ ୮୫, ୮୬ ସୂତ୍ର । ଯଥା— ଭବନ୍ତି 7 ଭବନ୍ତିନ, ପୂର୍ବସ୍ମୈ 7 ପୂର୍ବସ୍ମୈନ ଏବଂ ଶରତ 7 ଶରତନ । ସମ୍ଭବତଃ ସେହି 'ନ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ କ୍ରିୟା ସହିତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତଥାରେ ମଧ୍ୟ ନାସ୍ତିକ ପଦରେ ସେହି ନ-ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆରେ ମୂଳଧାତୁଟିରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟାର ଆକୃତି ଧାରଣ କଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ, ଭୂତ ଓ

ଭବିଷ୍ୟତ କାଳରେ ସମାପିକା ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।
ଯଥା— ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ—

ବାହାରି ଘଣ୍ଟ ଶେଉଳୁ ପଳାଇ । ବନସ୍ରୋତେ କି ଦନୁଦଂଶ ଅଛି

(ବୈ. ବି. ୧°ଛା ୧୨ପ)

ପଳାଇ — ପଳାଉଅଛି ।

ପଳାଇଛ ପଳାଇଲ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥନେ 'ଅ'ଲୋପ ସ୍ଥାନେ ୨ 'ଇ'ଲୋପ	ନବଘନ ଆଗମ କରୁଁ ହୋଇ ଭ୍ରମ ପଞ୍ଚକୁ ଅନାଇଁ ବନ୍ଧକା ଠାଣି ପ୍ରବଳ ଦଣ୍ଡି ପୁଣ କମ୍ପି ପଳାଇ ! ବୈ ଛା ୨୪ ପ ୧୯ । ଅନାଇ = ଅନାଏ । ପଳାଇ = ପଳାଏ । ବସ୍ତୁତ ବସ୍ତୁଁ ଅଙ୍କାର ଘଉଡ଼ ଶୁଚେର ମଣିମା ଘଉଡ଼ = ଘଉଡ଼ୁଛି (ବୈ. ବି. ୩ ଅଙ୍କ

ବାଷ ଘାଟକୁ କୃଷ୍ଣାଙ୍ଗୀ ଯାଇ । ଭସ୍ମର ତ ଭରେ ସେ କି ପାର୍ଶ୍ଵ

ଯାଇ = ଯାଏ (୩୫ ଛା ୮ପ)

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟା ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ସମାପିକା ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ଦୁଜ ଦୁହି ପିଠା ଧରଣ ନ ଯାଇ
ରୁଖେର ତେନ୍ତୁଲୀ କୁମ୍ଭୀରେ ଖାଅ (୨)

ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦଟିର ପାଠ ଅନୁସାରେ ଖାଇ ହେବ । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଇକାର ଅକାର ହେବାର କଥା ପୂର୍ବେ କୁହା ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଯାଇ ଓ ଖାଇ ଅର୍ଥ ହେବ ଯାଏ ଓ ଖାଏ ।

ସେହିପରି ୨ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ "ରାତ ଭଇଲେ କାମରୁ ଜାଅ" ପଦରେ ଜାଅ < ଜାଇ ଅର୍ଥ ଜାଏ ।

ସେହିପରି ୬ରେ—ହରଣା ହରିଣୀର ନିଲଅ ନ ଜାଣୀ ।

ଜାଣି—ଜାଣଇ—ଜାଣ୍ୟ

ଇ-ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ଓଡ଼ିଆରେ ଅତୀତକାଳରେ ମଧ୍ୟ ସମାପିକା ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

ଯଥା—ଅଟ୍ଟ ଏ ଲକ୍ଷ୍ମଣା ଦେବୀ ଭଣି (ବୈ: ଚି)

ଭଣି—ଭଣିଲେ ।

ଅତୀତ ଅର୍ଥରେ
ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ୟବହୃତ
ଯଥା :
Kalidas says
as in English

ବୃଷ୍ଣ ନେତ୍ର ଯାତଣତ ସତଚୁଳଣୀ
କାମା ଅଙ୍କୁ କୌଶଲ୍ୟା କେକେୟୀ ଭଣି ।
ବୈ.ଚ

ଭଣି—ଭଣିଲେ

ଲୋକେ ଲୋକେଶା ସେ ତସ୍ମା କର ବାକ୍ଷ୍ୟ
ଶଙ୍ଖ ଘଣ୍ଟ ସୁରମୃଙ୍ଗ ପେଣ ବାହାରି । ବୈ. ଚି. ୨୩ ୭୫

ବାହାରି = ବାହାରିଲେ

ବଧିରେ ବଧିରେ ବସ୍ତ୍ରାହରଣେ ଗର୍ଜି ।

ଗର୍ଜି = ଗର୍ଜିଲେ ବୈ. ଚି. ୨୪–୩୪୭

ସେହିପରି ଚର୍ଯାରେ ମଧ୍ୟ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟା ଅତୀତକାଳରେ ସମାପିକା ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା…କାନ୍ହେ ଗାଇ ତୁ ନାମ-ଲୁଣ୍ଠାଳୀ (ଚ ୧୧

ଗାଇ = ଗାଇଲେ

୨୩ ଚର୍ଯାରେ — ସଦ୍‌ଗୁରୁ ବୋହେଁ ବୁଝିରେ ଜାଣୁ ବଅଣ ।

ବୁଝି – ବୁଝିଲ

ଚର୍ଯାରେ ଅବଇ 7 ଆସଇ (୪୨) ଡେବଇ ∠ ଦେଖଇ (୩୪) ହୋଇ ∠ ହୋଇ (୪୫) ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାରେ ବ ଆଦେଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି 'ବ' ଆଗମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଯଥା :—

ବୁଲାଅନ୍ତେ } ତବା ବୁଲାବନ୍ତେ ଉତ୍କଁ ବବଇ ଘବନ ।—ମହା-ସଭା
ବୁଲନ୍ତେ } ପୃ ୮୫

ବୁଝାନ୍ତି-ବୁଝାବନ୍ତି—ଜଗନ୍ନାଥେ ବୁଝାବନ୍ତି ସହଦେବେ ଯାଇ । „ ପୃ୩୧

ଗୋଡାନ୍ତି—ଗୋଡ଼ାଅନ୍ତି—ସେହି କାଳ ହୋଇ ଗୋଡାବନ୍ତି ପାଣେ ୬ ।

ମହା-ସଭା ପୃ୯୧

ଗାଅନ୍ତି—ଗାଆନ୍ତି

ଖାଅନ୍ତି ଖାଅ.ନ୍ତି— ଗାବନ୍ତି ଖାବନ୍ତି ନୃତ୍ୟନ୍ତି 'ଖାଇ' ଇତ୍ୟାଦି ମ ପୃ ୨୯ (ଶ ୯ ଚର୍ଯାରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ଭବିଷ୍ୟକାଳରେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ବର୍ତ୍ତମାନଯୁକ୍ତ କ୍ରିୟାପଦରେ ସଂସ୍କୃତ 'ସି' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇ-ଅଛି । ଯଥା—ଅଇସସି, ଯାସି (୧୦) ମାରେସି (୧୨) ଭିଲେସି (୩୨) ଦୁଲସି (୧୫) ଭୁଞ୍ଜସି (୧୮) ଅଚ୍ଛସି (୩୧)

ଏହିପରି 'ସି' ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଯଥା—ଏହି ଫଳଗୋଟି ଯତନରେ କଇସି ।

ତୋର ଗାଣ୍ଡ ମସ୍ତକୀନ ଏଥିଲ ଭଇସି । ସା. ମହା. ସଭା. ପୃ ୫
ଭୁଞ୍ଜି ଅନ୍ନର ପିଇଲ ଅଛିସି ହୋ ସ୍ୱାମୀ । ,, ପୃ ୨୫୨

ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ (ଲଟ୍ ଲକାର)

ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ—

ଏକବଚନ	ବହୁବଚନ
ମି ପ୍ରତ୍ୟୟ—ମାରମି (୧୦) ଲେମି	ଅଚ୍ଛମ (୨୯) ବହୁବଚନରେ
ଜାଣମି, ପିବମି (୪)	ହୋହୁ (୬) ପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ
ଜାଣମି (୩୧.୪୯)	ଅଚ୍ଛହୁ) ( ) ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ
ଘେଣମି (୩୪)	ଧରହୁ · ଯଥା
	ଦେହୁଁ (୧୨)
	ଲେହୁଁ (୧୨)
	ଜାଣହୁଁ (୨୨)

ସଂସ୍କୃତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ଲଟ୍ ଲକାରରେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ 'ମି' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ପ୍ରାକୃତରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ମି-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ସଂ ହସାମି 7 ପ୍ରା-ହସାମି ହସେମି । ଅପଭ୍ରଂଶ ଭୋଜପୁରିଆ ଛତିଶଗଡ଼ି ବଙ୍ଗଳାଦେଶ ମୈଥିଳରେ ଆଉଁଛ ଥିବାର । ମୈଥିଳରେ ଉପ୍ତ୍ରଂଷ ହେଉଛି । ଯଥା—ହୋଇମି (ଓଡ଼ିଆ ଭା ବର୍ଦ୍ଧିକା) ।

ପ୍ରାକୃତରେ ସ୍ଥାନେ ୬ ଇମି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଆରେ ମି ଓ ଇମି ଉଭୟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ଭ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ଥାନେ ୬ ଏହି ମି ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଇ ବ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଖାଇମି, ଖାଇବ ।

କୁସର ଗୋଡ଼ାଇ ଧେନୁ ପଛରେ ଯେମନ୍ତ
ବେଦାଧ୍ୟୟନ କରି ଭ ଆଣିମି ତେମନ୍ତ । ବୈ· ର· ୬ଷ୍ଠ
ବଗୁଣ ନ ଘେନିମି ଦେବୁ ନଲିଗି, ବେଳେ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ଆଜନ୍ମ
ସୁଖୀ । (ବୈ

ର-ପ୍ରତ୍ୟୟ = ବୈଷ୍ଣବରେ ମୁ ଖାଇବି ବୋଲି ଶବ୍ଦର ଯେ ପାଠସ ଶମିତ । ବୈ. ର· ୬ଷ୍ଠ ଅଥପ

ଏହି ମି ପ୍ରତ୍ୟୟର ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟତ୍ୟୟ ହୋଇ ମଇ ଅନୁସ୍ୱାର ହୋଇ ଖାଅଇଁ, ଯ ଅଇଁ, ଶୁଅଇଁ ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାପଦ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ । ଏହି ଅ ଓ ଇଁର ସନ୍ଧି ହୋଇ ଏଁ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ମୁଁ ଖାଏଁ, ଯାଏଁ, ଶୁଏଁ ପ୍ରଭୃତି । ତେଣୁ ମୌଳିକ ମି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ତାହାର ଅପଭ୍ରଂଶ ଅଇଁ ଓ ଏଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଉତ୍ତମ. ପୁରୁଷରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ତର୍ଯ୍ୟାରେ ସେହି ମି ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି ।

ସଂସ୍କୃତ ଲଟ୍ ଲକାର ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନରେ 'ମଃ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏହି 'ମଃ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିସର୍ଗର ପରେ ଉକାର ହୁଏ— ଏବଂ ଉକାର ମଧ୍ୟ ଲୋପ ହୋଇ ପ୍ରାକୃତରେ ମୋ ମୁ ମ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ତେଣୁ 'ମଃ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ଥାନ ବରରୁଚି ଏଗୋଟି ପ୍ରତ୍ୟୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—"ନ୍ତି ହେତ୍ଥା ମୋ ମୁମା ବହୁଷୁ" ୭/୪ । ବହୁଷୁ ବର୍ତ୍ତମାନାନାଂ ତିଙ୍ଗ । ସ୍ଥାନେ ନ୍ତି ହ ଇତ୍ଥା ମୋ ମୁମା ଇତ୍ୟେତ ଆଦେଶା ଭବନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍—ବହୁବଚନରେ ମଃ ସ୍ଥାନରେ ମୋ, ମୁ ଓ ମ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା- ହସିମୋ, ହସିମୁ, ହସିମ, ହୋମୋ, ହୋମୁ ଓ ହୋମ । ଏହି ପ୍ରାକୃତ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହୋଇ (ମ+ଉ= ଉ+ମ) ଅନ୍ତ୍ୟ ମକାରର ଚନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ହେଲେ 'ଉଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଇକାରର

ଲୋପ ହୋଇ ଏହି ଉ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—ହୋମୁ
ହୋଇଁ, ହସୁଁ; ଦେଇଁ, ନେଇଁ ।

ବର୍ଷା ବହୁଁ ଆମ୍ଭେ ମନ୍ଦିରକୁ । ବୈ. ବି. ୨୮ ଛା ୧୬୩ ପ ।

ମୈଥିଳୀ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଉ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଅଛି । ଏହି ଉଁ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ହକାର ଆଗମ ହୋଇ ହୁଁ, ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି । ତହିଁରେ ଦେହୁଁ, ଲେହୁଁ (୧/୨) ହୋ ହୁ (୬) ଧରହୁ (୩୮) ପଦରେ ଏହି ହୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ତହିଁରେ ଉକାରର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ରହିଅଛି । ଯଥା—ମାରଉ, ପାଳଉ (୧୨) । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉଁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟା ଅଛି, ତାହା ହେଉଛି ଅସମାପିକା । ଏହି ଉଁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ କ୍ରିୟା ସଦାସର୍ବଦା ଅନ୍ୟ କ୍ରିୟା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ଏବଂ ପ୍ରଧାନ କ୍ରିୟାର ଲକ୍ଷଣ ବା କାରଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରେ । ଏହି ଉଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସପ୍ତମୀ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—

ବାଟେ ଯାଉଁ ଦେଖିଲେ ନବ୍ୟସରେ । ବିବାହାନ୍ତ ପୁରେ ଜଳଛତରେ
ବୈ. ବି. ୨୮ ଛା ୫୨ ପ ।

ରବିଣ ତଡ଼ାଉଁ ଫିଟାଉଁ ଫିଟାଉଁ ଟାଉଁ ଟାଉଁ ହେଲ ଧୂଶ ।
ବ୍ରି. ଚ. ୧୭ ଛା ୨ ପ

ଧୀଆନ କରୁଁ ଧ୍ୟାନ କରୁଅଛି ମୋର ତା ଛବି ,, ୭ ଛା. ୧୩ ପ
ବସୁଁ ଅବେଧା ଦେଖି ତା ଲଗନ । ବକ୍ଷୁତର ବଦନ ହେଲେ ପତନ ।
ବୈ. ବି. ୨୮ ଛା ୩ ପ

। ୯ ବିଷୁଁ କୁଶଶଯ୍ୟା ଅଙ୍କେ ସମ୍ଭାଷ ପାଇଲ କଷ୍ଟ ତ୍ରାସ ।
ବୈ. ବି. ୩୩ ଛା ୬୭ ପ

ସଂସ୍କୃତ କ୍ତ୍ୱା ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରାକୃତରେ ତୁମ୍, ଉଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ।

"ତୁମତ୍ୱା ଆଣ ତୂଣା ତ୍ୱାୟ: (ବରରୁଚି ୧.୫୨) ଯଥା ତୁଂ—
ହସେଉଂ ହସିଉଂ । ଏତ ତ୍ୱାତୁମୁନ୍ ସ୍ତ ଭବଷ୍ୟତ
(ପ୍ରା. ପ୍ର. ୭/୩୩) ଯଥା—ହସେଉଂ, ହସିଉଂ ।

ପ୍ରାକୃତରେ ତୁମ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବା ଉଂପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଅବିକଳ-ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଉଂ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ହ ଆଗମ କଲେ ହୁଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ହୁଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଯଥା:—

ସବଦର ଲଇ ପିଉଁଛୁ ପାଣୀ । ନିଅ ଖରଜାଳା ଧୂମ ନ ଦାପଇ । ୪୭
କଳୁରୀ ପିଢ଼ାଡ଼ି ବସିଲହୁଁ ନଅବକ । ସବଶୁଣ୍ଟ ବୋହିଁ ଝଡ଼ିଲ ଭବବଳ । ୧୨

ଅର୍ଥାତ୍—ପାଣି ଛଡ଼ିଦେଲେ ଧୂମ ଦିଶଇ ନାହିଁ । ୪୭
ନ୍ୟାୟୁବଳ ଖେଳନ୍ତେ ଭ ଃବଳ ଝଡ଼ିଲୁ । ୨ ।

୨ୟ ପଦରେ ଖେଳନ୍ତୁଁ ପଦ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା । ତା ନ ହେଲେ ଖେଳନ୍ତୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ଏବଂ ଝଡ଼ିଲ କ୍ରିୟା ଅତୀତ କାଳ । ଏହି ଦୁଇ କ୍ରିୟାର ଏମିତି ଅନ୍ୱୟ ଅସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ଖେଳୁଁ ଭଳି ଏହି ଅର୍ଥଇ ସଙ୍ଗତ । ଏହି ହୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଓଡ଼ିଆର ନିଜସ୍ୱ । ବଙ୍ଗ ଭାଷାରେ ଏହି ହୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ ।

ଅନୁଜ୍ଞା (ଲୋଟ ଲକାର) ଅର୍ଥରେ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ବ୍ୟବହୃତ କ୍ରିୟାର ଭିନ୍ନ ୨ ରୂପ ତଳେ ଦିଆଗଲା ।

ଅନୁଜ୍ଞା

୧ମ ପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ
ଏକବଚନ	ଏକବଚନ	
ଉପ୍ରତ୍ୟୟ-ପିଠଉ(୧୨)	ଅପ୍ରତ୍ୟୟ-ପୁଛ(୫)	
ଜାଇଉ(୧୫)	ବାହ(୮)	
କରଉ(୨୨)	ଲୁହଅ(୮) ଦମ (୯)	
ଲୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ-ପୁଚ୍ଛିଲୁ	ଜାହ(୧୦) ବାହଅ(୧୩)	
	ଲୁଲହ(୧୫) ଆହା(୧୫)	

ମାର(୨୦) କରେଇ(୨୦ ଜର(୨୦)
ଦେଖ(୩୦) ଦେ(୩୧) ମୁଞ୍ଜ(୪୧)
ଆଣୁ(୧୯) ଧର(୩୮) ଟାଣଅ(୩)
ରଖାଅ ସମାଅ(୩୮)

ହିପ୍ରତ୍ୟୟ—ବୁଝିସି(୬), ପୁଚ୍ଛିସି ବାନ୍ଧିସି(୬)

ସଂସ୍କୃତରେ ଲୋଟ୍‌ଲକାର ୧ମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ 'ହି' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ। ଯଥା—କରେହି, ଗଚ୍ଛହି।

ପ୍ରାକୃତରେ ଦୁଇସ୍ୱର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ହ୍‌କାରଲୋପ ହୋଇ ଇ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ରହିଥାଏ। ଯଥା—ହୋହି > ହୋଇ। ଦେହି > ଦେଇ। ବାନ୍ଧହି > ବାନ୍ଧଇ।

ଶିରସି ଶିହଣ୍ଡ ସୁଆଣଂ ସମାଦେହି ଦେ। ସୁହଂ ଦେଇ
(ସଂସ୍କୃତ—ଶିରସି ଶିଖଣ୍ଡ ସୁତଃ ସ୍ୱାଃ ସମାଦେହି ହୁଣଂ ଦଦ ହି।)
ଜସ୍ମମୁ ବହ୍ୟାଦକେଷ୍ଵେକ ବଚନେ। ପ୍ରା: ପ୍ର: ୭/୧୮।
ବଧ୍ୟାଦିଷୁ ଏକସ୍ମିନ୍ ଜସ୍ମନ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ୟ ଯଥାପ୍ରାପ୍ତଂ
ହି. ସୁ. ମୁ ଇତ୍ୟେତେ ଆଦେଶା ଭବନ୍ତି। ତେଣୁ ପ୍ରାକୃତରେ ଲୋଟ୍‌ଲକାରରେ ମସଉ, ହସେଜ୍ଜ ଓ ହସସୁ ବୋଲି ତିନୋଟି ରୂପହୁଏ। ବରରୁଚି କହିଛନ୍ତି।

ପ୍ରାକୃତରେ ହି ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ଜାତ ଏହି ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆକୁ ଅସ୍ତୁର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଆସିଅଛି। ଯଥା—ଦେଇ, ଖାଇ, ଜାଇ ଇତ୍ୟାଦି।

ଖାଇଜାଇ ଅଛି ପୋଷ ମିତ। ଚ. ଗୀ. ୭ପୃ ୭ଟ।
ହି ରସ୍ମୁ ଦଣ୍ଡ ମୁଁ ଦସେଁ ଇଛା ତୁମେ କରନ୍ତ ଦେଇ।
ଭ. ଗୀ. ୭୯ପୃ ୧୯ପ।

ତର୍ପାରେ ମଧ୍ୟ ୧ମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ଏହି ଇପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ।

ଯଥା—ଲେଉ, ଜାଉ, ଗିଟଉ [୧୨], କରଉ[୨୨] ଓଡ଼ିଆରେ ଶବ୍ଦପାତ ଓ ଉଚ୍ଚାରଣ ସୌକର୍ଯ୍ୟଲାଗି ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ହ ଆଗମ ହୁଏ।

ଯଥା—ତମାହର, ତୋହର, ମେହ୍ନତରେ ଅନୁଜ୍ଞାରେ ୧ମ ପୁରୁଷ ଏକ ବଚନରେ ହ ଆଗମ ହୋଇଲା ବାହୁ, କେଉଁ, କାଉ, କେଉ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ସିଦ୍ଧ ହୁଏ। ପ୍ରାକୃତରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଅନୁଜ୍ଞାରେ ହ ଆଗମ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ। ଯଥା—ଜାଣହୁ 7 ଜାଣ, ଜଣେହୁ 7 ଜାନାହୁ

ଲିବରଲ ଅଙ୍କ ଲେଖି କହୁଁ ଆଶାହତେ ଚଳିଧୂପ ଭାବନ୍ତା ଜାଣହୁ

ଯଥା—ଉପରତିଂ ଅଙ୍କଂ ଲିଖିଆ ନସ୍ସୁ ଏତେଣ ପରିସ ତ୍ୟା ଧ୍ରୁବ . ଉଦ୍ଧିଷ୍ଟଂ ଜାଣନ୍ତୁ।

ପ୍ରା· ପିଙ୍ଗଳ

ଲଘୁ ଉପ୍ପର ଜୋ ଅଙ୍କୋ ତଂ ଦାଇ ଏକେକ ଜାଣେହୁ।

ଯଥା—ଲଘୋରୁପରି ଯୋଽଙ୍କସ୍ତଂ ଦତ୍ତ୍ୱା ଏକୈକଂ ଜାନୀତ। ପ୍ରା· ପିଙ୍ଗଳ ସୂତ୍ରସ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଲୋଟ ଲକାର ୧ମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନର ତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ 'ଅ' ଓ 'ହୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ତହିଁରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି। ସଂସ୍କୃତ ଲୋଟ ଲକାର ଆତ୍ମନେପଦ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଏକ ବଚନର 'ସ୍ୱ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରାକୃତରେ ହୁ ହୋଇ ପରେ 'ହୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ବୋଲି କହନ୍ତି। (O. D. B: L P 905) ତାଙ୍କ ମତରେ ତନୁସ୍ୱ 7 ତନୁସ୍ସୁ 7 ତନୁହୁ ହୁଏ। କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ସର୍ବ ହ ହେବାର ସନ୍ଧାନରେ ସେ ନିଜେ ସନ୍ଦିହାନ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି। ପ୍ରାକୃତରେ ସ୍ୱପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ବ୍ୟବହୃତ ନ ହୋଇ ୧ମ ପୁରୁଷର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବାର କାରଣ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ। ତେଣୁ ଏହିପରି ସ୍ୱାଦର୍ଶ ପ୍ରଣାଳୀମାନଙ୍କ ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ। ତହିଁରେ ଜାଣ [୩୮] ଓ ଜାଣୁ [୩୨] ଉଭୟ ପଦର ବ୍ୟବହାର ଥିବାରୁ 'ହ' ଆଗମରେ ଜାଣୁ ପଦ ହୋଇଅଛି। ଅନୁଜ୍ଞା ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ହ ଆଗମ ହୋଇଅଛି। ଯଥା—ଥାଅ 7 ଥାହ [୧୫] ଜାଅ 7 ଜାହା [୧୦]। ତେଣୁ ୧ମ ପୁରୁଷରେ 'ହ' ଆଗମ ହୋଇଥିବାର ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମ୍ଭାବନା ହୁଏ।

ତହିଁରେ ସଂସ୍କୃତ ତୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଅଛି। ଯଥା—ଶୁଣିତୁ [୫, ୮୧]

ସଂସ୍କୃତରେ ଲୋଟ [ଅନୁଜ୍ଞା] ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ। ସ୍ଥଳେ ୨ ହେତୁ ହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ଲୋପ ହୋଇ ଅ ମଧ୍ୟ ରହେ। ଯଥା--ଗଚ୍ଛ। ପ୍ରାଚୀନ [ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୂର୍ବଶତାବ୍ଦୀ ସମୟର ଲେଖ ଆଦ୍ୟସ୍ଥାନ] ଭାଷାରେ ଅ ଓ ହି ଉଭୟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଥିଲା। ଏହି ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆରେ ଅଦ୍ୟାବଧି ଚଳି ଆସୁଅଛି। ଏହି ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ବହୁବଚନ ଓ ଏକବଚନରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ। ଯଥା;—

କାମନା ଦଶା ଶିଖ କର। କାମ ସମୁଦ୍ରୁଁ ଉତ୍ତର। ରସକଲ୍ୟ

୧°ଛ ୧୨ ଚ

ଚର୍ଯାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ହୋଇଅଛି। ଯଥା--ଚ.ପ.୮ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ୮ କାହ୍ନ ୧୩ ସୁକ୍ତ ୪୧ ଜଦାଅ ସମାଅ ୩୮ ମାର ୨୧ ଧମ ୧୪ କର ୨୦ ପେଖ ୩୦ ଧର,-ଧ ୩୧ ବୁଝ ୪୧ ଧର ୩୮। କିନ୍ତୁ ୨ଟି ସ୍ଥାନରେ ଚର୍ଯାରେ ଭଣହି ଓ କରହ ୨୦, ଥାଅ ୧୬ ଜାଣ ୧୦ ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ଅଛି। ଏଠାରେ ହ ଆଗମ ହୋଇଅଛି। ଯଥା--ଥାଅ 7 ଥାହ। କାଅ7 କାହ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ। ଏହି ହ ଆଗମ ୧ମ ପୁରୁଷରେ ହ ଆଗମକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସମର୍ଥନ କରୁଅଛି।

ଅତୀତ କାଳ

ଚର୍ଯାରେ ବ୍ୟବହୃତ ଅତୀତ କାଳର କ୍ରିୟା ରୂପ ତଳେ ଦିଆଗଲା।

ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ	ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ	ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ
ଏକବଚନ--		
ଗାଇଉ(୨)	ବଖାଣିଅ } (୧୮)	ମେଲିଲ(୮)
ଅଇଲ,ଗେଲ,ଭଇଲ (୨)	ଟାଳିଅ	ଦେଖିଲ(୧୦)
ମିଲିଲ (୮)	ଆଣ୍ଡଳିଲ (୧୯)	ଭୁଞ୍ଜିଲ (୧୪)
ଅଚ୍ଛେଲା	ବାଜି (୨୨)	ଭୁଞ୍ଜିଲି (୧୮)
ଓଣିଆ (୧୦)	ଦେଖିଲିଅ } (୩୧)	ବାହ୍ନିଲି ଲୁଡ଼ିଲି
ଚଳିଲ (୧୩)	ଖିବାଣିଅ	କେଲି (୪୦)

ଭଇଲ, ଗେଲା, ଚଢ଼ିଲ(୧୪) ଅଛିଲ

ଦେଲ୍, ଖାଇଲ୍ (୨୬) ବୁଝିଲ (୩୮)
ଝଙ୍କରିଲ୍, ତରିଲ୍ (୧୯) ଅଚ୍ଛିଲେସି
ଖାଇଲ୍ (୩୦) ଅଇଲେସି (୩୯)
ବାଧିଲେଲ୍ (୩୩) ଆଇଲେସି (୪୮)
ଗଏଲ୍ (୩୪)
ଦିଲ୍ (୩୬)
ଗାତେଲ୍ (୩୯)
ବାଜୁଲ୍ (୪୮)
ଖାଇଲ୍ (୪୯)
ଜାଏଲ
ଛାଡେଲ୍ ମାରିଲ
ମାରେଲ, ଖାଇଲ
ଚଢ଼ିଲ୍, ପୁଛିଲ୍ (୫୦)
କଏଲ୍, ଦେଖିଲ୍

ସଂସ୍କୃତରେ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରାକୃତରେ 'ଇ' ରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଯଥା—
ଦେଖ୍ଇ କଇଲ୍ଲ ।

> ବରଣୀ ଗରିଞ୍ଜି କୁଳୁଛି ଗାଇବେକେ । ମୁ ଂକ ।
> ଶୀଳଦିନବରଣେ କଗେ ।

ଏଠାରେ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟର 'ତ' 'ଇ' ରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଏହି 'ଇ' ପରେ 'ଲ'ର ଯୋଗ ହୋଇ ଅତୀତ କାଳର ଅର୍ଥ ବୁଝାଇଲା । ହର୍ଣ୍ଣଲି ସାହେବ (Hoernle Godian Grammar P 36) ଏହି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ, ମହାଶୟ ତାଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ତତ୍ତ୍ୱରେ ଏହି ମତର ସମର୍ଥନ କରି ଅଛନ୍ତି । (ପୃ୫୨୫) । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାଷା ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହି ମତକୁ ଅପ୍ରମାଣିତ କରି ପରିତ୍ୟାଗ କରିଲେଣି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଇଣ୍ଡୋୟୁରୋପୀୟ ଭାଷାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲକାର ଅତୀତ କାଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ସଂସ୍କୃତରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ରହିଅଛି । ସେହି ତିନି (ଲୁଙ୍, ଲଙ୍, ଲିଟ୍) ଲକାରର ବ୍ୟବହାର କ୍ରମେ କମି ଯାଇ ଶେଷରେ ଲୋପ ପାଇଥିଲା । ଧ୍ୱନିଗତ ଦୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଭାବ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର କାରଣ ବୋଲି କେହି କେହି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ସବୁ ଲକାର ବ୍ୟବହାର କମିବା ସଙ୍ଗେ ଅତୀତ କାଳ ସୂଚକ ତ ବା ଇତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର ଚିହ୍ନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବେଦରେ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ବିଶେଷ ଭାବରେ ହେଉଥିଲା । (Vedic Grammar A. A. Macdonald) ଅଶୋକ ଅନୁଶାସନର ଶିଳାଲିପିରେ ଏହି ତ ପ୍ରତ୍ୟୟର ସ୍ଥାନ ଲକାର ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ଅପଭ୍ରଂଶ ଭାଷାରେ କେବଳ 'ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅତୀତ କାଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଲକାର ଲୋପ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ତ, ଇତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅପଭ୍ରଂଶ ଭାଷାରେ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ଅ ଓ ଇ ଅ ରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଦୃଷ୍ଟ 7 ଦେଖିଆ (ପଞ୍ଜାବୀ), ଦେଖିସ୍ତା (ହିନ୍ଦି) ଦେଖା । କିନ୍ତୁ ସୁପ୍ତ 7 ସୁଅ 7 ସୁତେଲ ଓଡ଼ିଆ । ମଜ୍ଝ 7 ମାତିଲ—ଓଡ଼ିଆ । ଏହି ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇଲ ବା ଅଲ ରୂପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଏହି ଇଲ ଓ ଅଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇଲ୍ଲ ରୂପରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଯଥା—ଦେଖିଲ, ପୋଛିଲ୍ଲ, ପାଇଲ୍ଲ । ଏହି ଇଲ୍ଲ ଓ ଅଲ୍ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବୈଦିକ ଭାଷାରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ସୁତରାଂ ବଙ୍ଗ, ଆସାମୀ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିହାରି ଭାଷାରେ ଅଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ମରହଟ୍ଟୀ ଭାଷାରେ ଇଲ, ଅଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇଣ୍ଡୋ ଆର୍ଯ୍ୟାନ୍ ଭାଷାର ବୈଦିକ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ସ୍ୱାର୍ଥିକ ଇଲ୍ ବା ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ଅଛି । ଏହି ମତ ୧ମରେ ବ୍ଲକ୍‌ସ୍ କାଲ୍ଡୱେଲ (Charles dycail Enecy clopoedia Britanica

9th Edition)ରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସାର ରାମକୃଷ୍ଣ ଗୋପାଳ ଭଣ୍ଡାରକରଙ୍କର [Wilsonphilolo gical lectures P223—224] ଏହି ମତର ସମର୍ଥନ କରି ଅଛନ୍ତି । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନେ ଏହି ମତକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍—ଅତୀତ କାଳରେ ସଂସ୍କୃତ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ମୌଳିକ ଧାତୁରେ ଲ ବା ଇଲ (ସ୍ୱାର୍ଥିକ ଇଲ୍ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟଜାତ) ଯୋଗ କରାଯାଏ । ତହିଁପରେ ବିଭକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ସୁପ୍ତ 7 ସୁତ୍ତ+ଇଲ୍ (ଇଲ୍—ସୁତିଲ । ମତ୍ତ+ଇଲ = ମାତିଲ ।) ତେଣୁ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଙ୍କ ମତଭେଦ ସ୍ଥଳରେ ମୋର ବିଶେଷ କିଛି କହିବାର ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ଗାଇଡ, ସମାଇଡ ପଦରେ ଡ ର ଲ ହେବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳେ । ଓଡ଼ିଆରେ ଅତୀତ କାଳରେ ଧାତୁପରେ ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ସେହି ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ହେବ ମୌଳିକ ଧାତୁ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ତହିଁପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଇଲ ବା ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ଅତୀତ କାଳର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ସୂଚିତ ହୁଏ । ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅତୀତ କାଳ ସୂଚନା କରେ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଗୁଡ଼ିକ ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ସୂଚିତ କରେ । ଯଥା—

ପୁରୁଷବାଚକ—

ସେ ଗଲେ	ତୁମ୍ଭେ ଗଲ	ମୁଁ ଗଲି	ଏ-ଆ ତୃତୀୟ-ପ୍ରଥମ
ସେ ଗଲା	ତୁ ଗଲୁ	ଆମ୍ଭେ ଗଲୁଁ	ଅ-ଉ - ମଧ୍ୟମ
			ଇ-ଉଁ ଉତ୍ତମ

ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ 'ସେ କରେ' କ୍ରିୟାରେ ଏକାର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଯୋଗ ହୋଇ 'ଗଲେ' ହୋଇଅଛି । ୧ମ ବହୁବଚନରେ ମଧ୍ୟ ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗହୁଏ । ତେଣୁ ଏପ୍ରତ୍ୟୟର ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଗଲେ କ୍ରିୟା ବହୁବଚନ ବା ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନ ସୂଚିତ କରେ । ଯଥା—ସେମାନେ ଗଲେ । ସେ ଗଲେ (ମାନ୍ୟାର୍ଥ) । କିନ୍ତୁ ମାନ୍ୟାର୍ଥ ନ ବୁଝାଇଲେ କେବଳ

ଶଗୋଟି ଲକାରର ଅତୀତ କାଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ସଂସ୍କୃତରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ରହିଅଛି । ସେହି ତିନି (ଲୁଙ୍, ଲଙ୍, ଲିଟ୍) ଲକାରର ବ୍ୟବହାର କ୍ରମେ କମି ୨ ଶେଷରେ ଲୋପ ପାଇଥିଲା । ପ୍ରାକୃତ ଯୁଗର ସୃଷ୍ଟି ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର କାରଣ ବୋଲି କେହି ୨ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ସବୁ ଲକାର ବ୍ୟବହାର କମିବା ସଙ୍ଗେ ଅତୀତ କାଳ ସୂଚକ ତ ବା ଇତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସେହିଁମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନର ନିଦର୍ଶନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ବେଦରେ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ବିଶେଷ ଭାବରେ ହେଉଥିଲା । (Vedic Grammar A- \ Macdonald) ଅଶୋକ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଶିଳାଲିପିରେ ଏହି ତ ପ୍ରତ୍ୟୟର ସ୍ଥାନ ଲକାର ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ଅପଭ୍ରଂଶ ଭାଷାରେ କେବଳ 'ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅତୀତ କାଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଲକାର ଲୋପ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ତ, ଇତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅପଭ୍ରଂଶ ଭାଷାରେ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ଅ ଓ ଇ ଅ ରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଦୃଷ୍ଟ 7 ଦେଖିଆ (ପଞ୍ଜାବୀ), ଦେଖିଯୁ (ସ୍ଥିତ) ଦେଖା । କିନ୍ତୁ ସୁପ୍ତ 7 ସୁତ 7 ସୁତେଲ ଓଡ଼ିଆ । ମୃତ > ମାରିଲା—ଓଡ଼ିଆ । ଏହି ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇଲ ବା ଅଲ ରୂପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୦ ଶତାବ୍ଦୀରୁ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଏହି ଇଲ ଓ ଅଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇଲ୍ଲ ରୂପରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଯଥା—ହୋଇଲ୍ଲ, ସୋଇଲ୍ଲ, ପାଇଲ୍ଲ । ଏହି ଇଲ୍ ଓ ଅଲ୍ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବୈଦିକ ଭାଷାରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ସୁତରାଂ ବଙ୍ଗ, ଆସାମୀ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବିହାରୀ ଭାଷାରେ ଅଲ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ମରହଟ୍ଟି ଭାଷାରେ ଇଲ୍, ଅଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତୀୟ ଆଦିସ୍ଥାନ୍ ଭାଷାର ନୈମିକର ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ସ୍ୱାର୍ଥିକ ଇଲ୍ ବା ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ଅଛି । ଏହି ମତ ୧ମରେ ଚାର୍ଲ୍ସ୍ ଲିଏଲ (Charles dyeall Enecy clopoedia Britanica

9th Edition)ରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି, ଏବଂ ସାର ରାମକୃଷ୍ଣ ଗୋପାଳ ଭଣ୍ଡାରକରଙ୍କର [Wilsonphilolo gical lectures P223—224] ଏହି ମତର ସମର୍ଥନ କରି ଅଛନ୍ତି। ସେହି ଦିନଠାରୁ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନେ ଏହି ମତକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି। ଅର୍ଥାତ୍—ଅତୀତ କାଳରେ ସଂସ୍କୃତ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ମୌଳିକ ଧାତୁରେ ଲ ବା ଇଲ (ସ୍ୱାର୍ଥିକ ଇଲ୍ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟଜାତ) ଯୋଗ କରାଯାଏ। ତହିଁପରେ ବିଭକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ହୁଏ। ଯଥା—ହୃତ 7 ଶୁଣି+ଇଲ୍, (ଇଲ୍—ଶୁଣିଲ। ମରି+ଇଲ୍ = ମାରିଲ।) ତେଣୁ ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଙ୍କ ମତଭେଦ ସ୍ଥଳରେ ମୋର ବିଶେଷ କହି କହିବାର ନାହିଁ। କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ଗାଇତ, ସମାଇତ ପଦରେ ତ ଇଲ ହେବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳେ। ଓଡ଼ିଆରେ ଅତୀତ କାଳରେ ଧାତୁପରେ ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୁଏ। ସେହି ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟର ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ମୌଳିକ ଧାତୁ ରୂପରେ ଗୃହୀତ ହୁଏ। ତହିଁପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଇଲ ବା ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ଅତୀତ କାଳର ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ସୂଚିତ ହୁଏ। ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅତୀତ କାଳ ସୂଚନା କରେ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ପ୍ରତ୍ୟୟ ସୂଚକ ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ସୂଚିତ କରେ। ଯଥା—

ପୁରୁଷବାଚକ—

ସେ ଗଲେ	ତୁମେ ଗଲ	ମୁଁ ଗଲି	ଏ-ଆ	ତୃତୀୟ-ପ୍ରଥମ
ସେ ଗଲା	ତୁ ଗଲୁ	ଆମେ ଗଲୁଁ	ଅ-ଉ	ମଧ୍ୟମ
			ଇ-ଉ	ଉତ୍ତମ

ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ 'ସେ କରେ' କ୍ରିୟାର ଏକାର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଲପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଯୋଗ ହୋଇ 'ଗଲେ' ହୋଇଅଛି। ୧ମ ବହୁବଚନରେ ମଧ୍ୟ ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ। ସେହି ଏପ୍ରତ୍ୟୟର ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଗଲେ କ୍ରିୟା ବହୁବଚନ ବା ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନ ସୂଚିତ କରେ। ଯଥା—ସେମାନେ ଗଲେ। ସେ ଗଲେ (ମାନ୍ୟାର୍ଥ)। କିନ୍ତୁ ମାନ୍ୟାର୍ଥ ନ ବୁଝାଇଲେ କେବଳ

ଏକବଚନ ବୁଝାଇଲେ 'ଆ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗହୁଏ । ଯଥା—ସେ ଗଲା । କିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ଅନୁଜ୍ଞାର୍ଥକ ଲୋଟ୍ ଲକାର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗହୁଏ । ଅତୀତ କାଳରେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଏକ ବଚନରେ ଅନୁଜ୍ଞାର ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନର 'ଅ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ 'ଗଲ' ହୋଇଅଛି । ପ୍ରାକୃତରେ ଲୋଟ୍ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନରେ 'ହ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ (ପ୍ରା· ପ୍ର. ୭/୧୯) ଯଥା—ହସତ 7 ହସହ7ହସଅ 7 ହସ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ବହୁବଚନରେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ଅ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ବହୁବଚନରେ ଓ ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକ ବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ମାନ୍ୟ ଅର୍ଥ ନ ବୁଝାଇଲେ ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଅନୁଜ୍ଞା ୧ମ ପୁରୁଷର ଏକବଚନର ପ୍ରତ୍ୟୟର 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗହୁଏ । ଯଥା—ଗଲୁ (7ଗଲ+ଉ) ଅନୁଜ୍ଞା ୧ମ ପୁରୁଷର ଖାଉ ଜାଉ, ବସୁ ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାର 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ଅମାନ୍ୟାର୍ଥେ ପ୍ରକାଶ କରେ ।

ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ଇଲ ବା ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତର ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଏକ ବଚନର ମି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ ଇଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ । ଯଥା—ମୁଁ ଗଲି, ଚଲିଁ । ମୁଁ ଖାଇଲିଁ କ୍ରିୟାର ଇଁ ବା ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ 'ଗଲି' ପଦ ହୋଇ ଅଛି । କେହି ୨ ସାନୁନାସିକ ଉଚ୍ଚାରଣ କରନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ନିରନୁନାସିକ ଭାବରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । ସୁନୀତି ବାବୁ 'ପୋଡ଼ାଇଲି' ମେଖଳା (୮) ଦେଖିଲି (୧୦) ବୃହତ ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାର ଶେଷରେ ଇ କାର ଦେଖି ଏହି କ୍ରିୟାକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଲିଙ୍ଗ ହୋଇ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । (O D. B.L: 985) । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅତୀତ କାଳର କ୍ରିୟା, କର୍ତ୍ତା ବା କର୍ମର ଲିଙ୍ଗ ଗ୍ରହଣ କରେ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଜାତ ଲ ବା ଇଲ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳୀନ ସ୍ୱାର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଗ୍ରହଣ କରେ । ଚର୍ଯ୍ୟାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦିଆଗଲା । ଓଡ଼ିଆରେ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ-ମେଖଳା (୮) ବୁଝିଲି (୧୮) ଲେଖିଲି (୪୯) ପୋଡ଼ାଇଲି (୨୮) ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ କ୍ରିୟାଟି ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଏକବଚନରେ ସଦା ସର୍ବଦା

'ଲ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—ବଣାହେଲ ତେଜୁଁ ଧନ୍ଦେ । ଛାଡ଼ିଲି ହେଲା କ ଧନ୍ଦେ । (ବୈ· ବି· ୨ଛ ୧୧ପ) ବହ୍ନିଦୂତ ବାଣୀ ଶୁଣି ନୟନ ଝୁରିଲ । ବହାର ତେଜିଁ ଚହ୍ଲଏ ଗିଣ୍ଡରେ ପଶିଲ ।

(ବୈ· ବି. ୨୭ଛ ୩୧ପ)

ନିଜ କାନ୍ତ ନାମ ଜାଣିନାହିଁ ଗୋ । ବଧୂଟେଯନ ବୋଲି ଦେଲ କହ୍ନି

(ବି· ଚି· ୨୫ଛ ୨୭ପ)

କାହ୍ନିଁ କମ୍ପାଇ ଅଛୁ ଚଳାଇ ଗଳାଣି ପଡୁଜାଣି ।

(ବି. ଚି· ୧୪/୩ ପ)

ଓଡ଼ିଆରେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନରେ ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଜାତ ହିଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ । ଯଥା— ଗଲୁଁ, ଖାଇଲୁଁ ପ୍ରଭୃତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଖାଇଁ, ଯାଇଁ ପ୍ରଭୃତି ନିଷ୍ପାଦ ହିଁପ୍ରତ୍ୟୟ ଅପ୍ରାପ୍ତ ଜନର ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନ ସୂଚନା କରେ ଏବଂ ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଏକବଚନରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । କ୍ରମେ ୨ ଅନୁସ୍ୱାର ଲୋପହୋଇ ଗଲୁ ଖାଇଲୁ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ସାନୁନାସିକ ଓ ନିରନୁନାସିକ ଉଭୟ ପ୍ରକାର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା —

ଭଲୁ ଗମନ ପଡିଆରୁ, ନାରୀ ନିଜ ସାଙ୍ଗ ଭୁଇଁ ପାଇ ।

(ବି· ଚି. ୭ଛ ୨୧ପ)

ଭାଗ୍ୟ ଦୂତ ବଚନ ଶୁଣି ଏବେ ଜାଣି ଦେଖି ଦେଖି
ଦୁଃଖକୁ ଗଲୁ ହେ ।

(ଲ· କ. ୨ଛ ୧୨ପ)

ଗଦ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଲୁ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଲୁଚିଲୁ(୫୯) ଅନ୍ନାରିଲୁ(୧୯) ଗଦ୍ୟରେ ସ୍ଥାନେ ୨ ଲ-ପ୍ରତ୍ୟୟଟିର ଲୋପ ହେବାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ବନ୍ଧରିଅ 7 ବନ୍ଧରିଲୁ । ଶିକାରିଅ 7 ନିକାରିଲୁ (୩୧) ଗଅ 7 ଗଲୁ (୨୬) ପ୍ରଭୃତି ।

ସ୍ଥାନେ ୨ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦଗୁଡ଼ିକ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ଯଥା—

ପଇଠା (୧), ଧଠା (୧), ବଇଠା (୧) ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରବିଷ୍ଟ ଧୃଷ୍ଟ ବିଷ୍ଟ ।

ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାଳ

ଓଡ଼ିଆରେ ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳ ସୂଚିତ କରେ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ମୂଳ ବିଷୟରେ କିଛି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସଂସ୍କୃତର କୃତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତର୍ଗତ ତବ୍ୟ ବା ଇତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ଏହା ଆସିଅଛି । ପ୍ରଥମରେ ପ୍ରାଚୀନ ଆର୍ଯ୍ୟଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ତବ୍ୟ ବା ଇତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଆର୍ଯ୍ୟଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅବ୍ୱ, ଅବ, ଏବ ପ୍ରଭୃତି ରୂପରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । (Pischel, Phtspracher P 570) ପ୍ରାକୃତ ବୈୟାକରଣଙ୍କ ମତରେ – ତବ୍ୟସ୍ୟ ଏବଇ, ଏଅଇ, ଏବାଃ (ସିଦ୍ଧଭାଷା ଚନ୍ଦ୍ରିକା ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଇ ଏଅଇ ଏବଂ ଏବ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଯଥା—ଦେତବ୍ୟ 7 ଦେଏବ ଦାତବ୍ୟ, ଦାଏବ ।

ଋଗ୍‌ବେଦରେ ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବେଦରେ ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଅତି ବିରଳ । ଏହି ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବୈଦିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ନୂତନ । ଏହି ନୂତନ ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବୈଦିକ ତୁଅ ବା ତୁ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା ! ଏବଂ ଲୌକିକ ସଂସ୍କୃତରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲା ।

୧ମରେ ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳୀନ ବିଧି ବା ଅନୁଜ୍ଞା ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ କାଳକ୍ରମରେ ଏହି ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର ଦ୍ୟୋତକ ହେଲା !

ଡା. ଦେ.—**Bhandarkar says**— ଦାସ୍ୟନ୍ତି = ଦାସନ୍ତି—ଦାହନ୍ତି ଦାଅନ୍ତି = ଦାଇ-ଦେ । ଦାତବ୍ୟ = ଦାଅବ+ଅ = ଦା+ଅ+ବ+ଇଅ । ଦା+ଇଅ+ବ = ଦାଇ (ଅ) ବ = ଦେବ । ଏହି ତବ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ଜାତ

ପ୍ରାକୃତରୁ ଏବ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇବଂରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳ ସୂଚିତ କରେ । ଯଥା—ଜେତବ୍ୟ 7 ଜେଏବ 7 ଜିଣିବ । ଦାତବ୍ୟ 7 ଦାଏବ 7 ଦାଇବ 7 ଦେବ ।

ଧନଦାଇବ, ଧୁଆଇବ ।

ଦେଉବ ରଖିବ (ତକୁନଆ ପଣ୍ଡା ଗୀତ)

ଅତୀତ କାଳର ଲ ବା ଇଲ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରୟୋଗ ହେଲ ପରି-ଏହି ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ଯୋଗ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ପ୍ରତ୍ୟୟ ପୁରୁଷ ଓ ବଚନ ସୂଚିତ କରେ ଏବଂ ଏହି ଏହି ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳ ଦ୍ୟୋତିତ କରେ ।

ଯଥା—

ସେ ଦେବ	ତୁ ଦେବୁ	ମୁଁ ଦେବି
ସେ ଦେବେ	ତୁମ୍ଭେ ଦେବ	ଆମ୍ଭେ ଦେବୁଁ
ସେମାନେ ଦେବେ	ତୁମ୍ଭେମାନେ ଦେବ	ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେବୁ

ଠିକ ଅତୀତ କାଳର ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରି ୧ମ ପୁରୁଷ ୧ବଚନରେ ଅମାନ୍ୟାର୍ଥରେ କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇନାହିଁ । କେବଳ ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳ ୧ମ ଏକବଚନ ସୂଚିତ କରୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ମାନ୍ୟାର୍ଥେ ଏକ ବଚନରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର 'କରେ, ଖାଏ' ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାର 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଯୋଗ ହୋଇଅଛି । ମାନ୍ୟାର୍ଥେ ଏକବଚନର ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ବହୁବଚନରେ ମଧ୍ୟ କେବଳ ଏ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଅତୀତ କାଳପରି ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ଅମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ଲୋଟ ଲକାର ୧ମ ପୁରୁଷର 'ଉ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୁଏ । ଯଥା—ତୁ ଦେବୁ । ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନରେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ବହୁବଚନର ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗହୁଏ । ଯଥା—ତୁମ୍ଭେ ବା ତୁମ୍ଭେମାନେ ଦେବ । ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷରେ ଲଟ ଲକାର ବର୍ତ୍ତମାନକାଳର ଉତ୍ତମପୁରୁଷର ମି ଜାତ ଇଁ ବା ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ମୂ-ଜାତ ଉଁ ବା ଉ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସହିତ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା—ମୁଁ ଦେବି (ଏକ ବଚନ) । ଆମ୍ଭେ

ଦେବୁ (ମାନ୍ୟାର୍ଥରେ ବହୁବଚନ), ଅସ୍ମେମାନେ ଦେବୁ (ବହୁବଚନ)
ଶୁଣିଥିବ ଦୁର୍ଲକ୍ଷୀ ଦାସୀ ଏ ହେଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଏ ଚିନ୍ତାମଣି ଜାଣିବ କେ ।
(ଦ୍ର. ପୃ. ତ ଛନ୍ଦ ୨ପ)

ଲଙ୍କାପୁରର ଜନକ ବରଜବାଳ ଗଢେ ଦେବା
ସଙ୍ଗୀନଙ୍କର ପର୍ଚ୍ଚିମ କର ନେ ହିଲେ ପ୍ରାଣ ଦେବା । (ବି. ଚି. ୪ଗ୍ଗ ୧୯୨)

କାର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭବିଷ୍ୟତ କାଳରେ ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ପ୍ରତ୍ୟୟ ପୁରୁଷ ଓ ବଚନର ସୂଚକ ରୂପରେ ଇବ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଦେବ (୨୯। ତୁମ୍ଭେ ହୋଇବ (୫) ହୋଇବ (୫) କରିବ (୨, ୧୦) ଜାଣିବ (୧୪), କରିବ (୩) ଖାଇବ (୩୯) କହିବ (୪୦)

୪୫ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ (ଶାନ୍ତି) ବୁଲଥେଉ ପଦ ବୁଲୁଥାଉ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଏହି ପଦଟି ଯୌଗିକ କ୍ରିୟାରୂପରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଅଛି । ଏଠାରେ ମୌଳିକ କ୍ରିୟା ପଦରେ ଥା-ଧାତୁ ଯୋଗ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ଥା-ଧାତୁ ଯୋଗ ହୋଇ ସାଧାରଣରେ କ୍ରିୟା ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ହୋଇଥାଏ, ଖାଇଥିଲ, ଖାଇଥାଉ, ଖାଇଥିବ ପ୍ରଭୃତି । ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିଶେଷତ୍ୱ । ଛନ୍ଦରେ ଥା-ଖାଯାଥା, ଖାଉଥା । ଯଥା—

ଗୁର୍ବୀ ପଦ୍ମ ବଂଶୀଧର ଗୋଳ ହୋଇ ଯାଉଥାଇ ଅଧର ଗୋ
(ବ. ର. ୩୮ ଛନ୍ଦ ୭ପ)
କରିଥାଇ ଯେ ଅନେକ ସୁକୃତ, କେଶବ କାର୍ଯ୍ୟେ ଲାଗଇ ତା ବୃତ୍ତ ।
(ରୁ. କ. ୭ ଛନ୍ଦ ୨୭ପ)

କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଭାଷାରେ ଏପରି ପଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ ।

କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷ୍ୟ ଓ ବିଶେଷଣ

ଓଡ଼ିଆରେ ଅତୀତକାଳରେ ଧାତୁପରେ ଇଲ୍ ବା ଲ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ଥାନରେ ଇଲ୍ ବା ଲ୍ ଯୋଗ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ବେଳେ ଲ ବା ଇଲ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ

ପଦ ଓଡ଼ିଆରେ ବିଶେଷଣ ଓ ବିଶେଷ୍ୟ ଉଭୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—ବିଶେଷଣ—

ଗଲିଣି ର ଗନ୍ଧ କଥାରେ ସଙ୍ଗାତ । କର୍ପୂର ତ ।

ବିଶେଷ୍ୟ—ମୁଁ ଶୁଣିଥିଲକୁ କହିଲି । ବି. ଶି. ୪୩ ଛ. ୬୮ ।

କେହି ନ କହିଲାରୁ ମୋହର ବାଣି, ଶୁଣିକୁ ଯେଣ ଲୋକେ ବାହୁଡ଼ି ଯାଉଛୁ । (ଦାଣ୍ଡି ରା.)

କମଳା ଗଲାରୁ ବିରହ ଦହୁଛେ ଶବର୍ଣ୍ଣ ନେହାଲ ତନୁ ବାମା (ସନାତ)

ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଲା ଇଲା ପ୍ରତ୍ୟୟ ଠିକ୍ ଏହି ଭାବରେ ବିଶେଷଣ ଓ ବିଶେଷ୍ୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ବିଶେଷଣ ଯଥା—

ଦୁହିଲା ଦୁଧ (୩୩) ବିଶେଷ୍ୟ ଯଥା—ପଢ଼ିଲା ଦେଲି ବାଳାଶ (୪୦) ଯେହିପରି ଭବିଷ୍ୟତ କାଳର 'ଇବା' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ବିଶେଷଣ ଓ ବିଶେଷ୍ୟ ଉଭୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—

ବିଶେଷ୍ୟ—ଖାଇବାର ସୁଖରେ ମଥୁରା ପୁରକୁ (କେ, କୋ)

ବିଶେଷଣ—କହିବା କଥା ନ କହୁରେ (ବି. ଚି ୭୬ଛ ୧୦୫)

ଏହି ଇବା ପ୍ରତ୍ୟୟ ର ୪ର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତିରେ 'କୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆରେ ନିମିତ୍ତାର୍ଥ ବା ତୁମର୍ଥ (infinitive) ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଯଥା—ବୁଝିବାକୁ ପ୍ରେମବାଣି ଲୋଡ଼ି । ବୈ. ବି. ୨୦ଛ ୮୫

ବନ୍ଧୁ ଗାବ ବୋଲିବାକୁ ବନ୍ଧୁ ଗାବ ହବ ଯେ । ବୈ. ବି. ୪ଛ ୭୫ ସଂସ୍କୃତରେ ତୁମର୍ଥାତ ଭାବବାଚକାତ୍ । ସୂତ୍ର ଅନୁସାରେ ନିମିତ୍ତାର୍ଥରେ ଭାବବାଚକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପରେ ୪ର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା—

ଯାଜୀସ୍ୟ ଗଚ୍ଛତି—ଯଜିବାକୁ ଯାଉଛି । ଏହିପରି ନିମିତ୍ତାର୍ଥରେ ଇବା ପରେ କୁର ପ୍ରୟୋଗ ବଙ୍ଗଳାରେ ଆଦୌ ଭାଷାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୀ ଭାଷାରେ ନିମିତ୍ତାର୍ଥରେ 'କୁ', 'ବାକୁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—କରିବାକୁ = କରିବାକୁ, ଆସିବାକୁ = ଆସିବାକୁ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହି ବାକୁ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ରାବିଡ଼ଭାଷାରୁ ଆସିଅଛି ବୋଲି ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦଙ୍କର ମତ [ଓ. ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ ପୃ ୨୫୯] । ମୁଣ୍ଡାରେ ମୃତ୍ତିକା ଦ୍ୱାରା 'ବାକୁ' ଅନୁକରଣରେ ଓଡ଼ିଆ ଲବା ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ।

ବିଶେଷ୍ୟରେ ଷଷ୍ଠୀ ଭ କୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରି ନିମିତ୍ତାର୍ଥ ସୂଚାଇବାକୁ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ଚର୍ଯାରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ପ୍ରୟୋଗ ଅଛି । ଯଥା—

ବାହ୍ୱବକେ ପାରଅ (୮)

ବାହ୍ୱବା କରି = ବାହ୍ୱବାକୁ ପାରଇ । ବାହ୍ୱବାକଇ—(କେ ସ୍ଥାନରେ କଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହାର ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ପ୍ରୟୋଗ ଅଛି ।

ବିଶେଷ୍ୟ ଭାବରେ ବା ପ୍ରତ୍ୟୟ—ଯଥା—

ଜୋ ତରେ ଭବିଲା ବାହବା (ବାହ୍ୱବା) ନ ଜାଇ

କୁଳେ ୨ ବୁଲଇ (୧୪)

—×—

ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା

ଚର୍ଯାରେ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଭାବରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—   ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ—

ଏଡ଼ି,ଛାଡ଼ି (୧)ଚୁମ୍ବି (୪) ମେଲି (୬)ଘିଣି ଜାଣି (୬) ଦେଖିକରି ଦେଇ (୭) ଟୋଇ, ଉପାଡ଼ି, ଫୁଟି, ଲୁଟି, ମିଳି ୨ (୮) ହୋଇ ୨(୧୦) ଚଡ଼ି (୧୦) ମାରି, ବେଢ଼ି (୧୩)ବାନ୍ଧି (୧୪) ଜୋଇ ଲୁଡ଼ି (୧୫) ଶୁଣି (୧୬) ହୋଇ (୧୭ ଗୁଞ୍ଜି (୨୦) ଜାଇ, ଉଠି (୨୧) ଭରି ୨ (୨୩ ଧୁଣି ୨ (୨୬) ଉତୋଳି (୩୦) ଲଇ (୩୫) ଜାଣି, ବଖାଣି (୩୭) ଲଇ (୩୮) ଦେଖି (୪୧) ଜାଇ(୪୩) କରି ୨ (୪୬) ତୋଳି (୫୦

ଇଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ—ଜୋଡ଼ିଅ (୫) ଧାରିଅ (୯) ଧରିଅ [୧୦] ଲଇଅ [୧୧] ମରିଅ [୧୧] କଅ [୧୩] ବୁଜଅ [୧୫] ବୁଝିଅ (୨୭) ବୁଝିଅ ୩୦ ଘୋରିଅ ୩୬ ନାଶିଅ (୩୯)

ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ—ବନ୍ଧୁଆ (୪) ତେତ୍ତଆ, କହିଆ ଗୁଣିଆଁ (୧୬)
ଶୁଣିଆ (୧୬) ଗୁଣିଆ (୧୬) ଲଇଆ, ପସିଆ (୮୪) ଝଳିଆ (୪୩)
ସଚ୍ଚ ପଢ଼ିଆଁ (୪୫) ଲଇଆ (୪୯,୫୦)

ଉଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ—ପାଭିଉଣ (୫)

ଉ ପ୍ରତ୍ୟୟ—ମୋଡଉ, ବୋଡ଼ିଉ ୯ ଜଉ ୧୧
ଇଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ—ପରିକ୍ଷିଣ ୬୮

ବୈଦିକ ଭାଷାରେ ତ୍ୱା କ୍ତ୍ୱ, ତ୍ୱାୟ ଏବଂ ଯତ୍ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଲୌକିକ ସଂସ୍କୃତରେ । କ୍ତ୍ୱା ଓ ଯ ୨ ଟିମାତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ପାଲି ଏବଂ ଅଶୋକଙ୍କ ପ୍ରାକୃତରେ ତ୍ୱିନଂ ତ୍ୱାନଂ ତୂନଂ ଏବଂ ଯ ଇତ୍ୱା, ତ୍ୱାନ ଏବଂ ଇତ୍ୱାନ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି ।

[Pali Grammar and Muller P. 128]

ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରାକୃତରେ ତ୍ୱା 7 ଉ, ତା, ତ୍ୱା 7 ତୁଆ 7 ଦୁଆ, ତ୍ୱାନଂ ତୁଣଂ, ତ୍ୱାନଂ 7 ତୁବାଣଂ, ତୁଆଣଂ, ତୂଣଂ 7 ଦୁଣ ଊଣଂ, ଏବଂ ଯ 7 ଇଅ 7 ଇ ରେ ପରିଣତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ।

ପ୍ରାକୃତ ବୈୟାକରଣଙ୍କ ମତରେ "କ୍ତ୍ୱ ପରସ୍ୟ ତୂଣ ତ୍ୱଣ ଦୌ ତ୍ୱା ତ୍ତି ଲୁକ୍ ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ" କ୍ତ୍ୱ ପରସ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ତୂଣ ତୂନ ଦେଶୌ ସ୍ୟାତାମ୍ ଅନସ୍ୟୋସ୍ତକାରସ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟେ ଦ୍ୱିର୍ବଃ କୃତତ୍ ଲୁକ୍ ଚ ସ୍ୟାତ୍ । ଇଅ ଉଦାହରଣ କ୍ତ୍ୱ ପରସ୍ୟ ସ୍ୟାତାଂ ।" (ପ୍ରାକୃତପ P. 34)ପ୍ରାକୃତରେ କ୍ତ୍ୱା । ପ୍ରତ୍ୟୟର ତୂଣ ଓ ତୂଣ ତୂନଣ ଓ ତୂନଣ ଏଣ ଓ ଇଉଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ ଏବଂ ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଇଅ ହୁଏ । କ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଜ୍ଜଆଣ ମଧ୍ୟ ହୁଏ ।

ସଂସ୍କୃତ ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରାକୃତରେ ଇଅପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ସେହି ଇଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—(ଶ୍ରୁ) 7 ଶୁଣିଅ 7 ଶୁଣି, ଆରଭ୍ୟ ଆରମ୍ଭିଅ ଆରମ୍ଭି ।

ତା ନାମ ଗାଇ ଶୁଣିଲେ, ପ୍ରେମ ଉନ୍ମତ୍ତ ବଜାଇ ତାଳରେ
ଗୋ । ଦେଖା ନାଗୁଅବ ବୃନ୍ଦାବନରେ । ସଜନି ଗୋ ।

ତା ନାମ ଲେଖା ସ୍ତମ୍ଭ ର, ସ୍ତୁଇ ହୋଇଥିବ ହୃଦ ଉପରେ ତୋ
ଧ୍ୟାଇ ଥିବ ତାହା ସ୍ୱରୂପରେ । ସଜନ ଗୋ । ବୃତ୍ତ ୩୭

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ୪୦ଟି ସ୍ଥାନରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ପଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟର ପୂର୍ବରୂପ ପ୍ରାକୃତ ଇଅ ପ୍ରତ୍ୟୟର ମଧ୍ୟ ୧୦ ବା ୧୧ଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଅଛି । ଏହି ଇଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇଆ ଆରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଉଦାହରଣ ୧୧ଟି ସ୍ଥଳରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତେଣୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ—ଚର୍ଯ୍ୟାର ରଚନା କାଳରେ ଇଆ ଓ ଇଅ ପ୍ରତ୍ୟୟର ହ୍ରାସ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ତାହାର ସ୍ଥାନ ବହୁଳ ପରିମାଣରେ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଇଅ, ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହାର ଲୋପ ପାଇ ନ ଥିଲା ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି—ପ୍ରାକୃତରେ କ୍ତ୍ୱା ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ଥାନରେ ଉଣ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଦୃଶି ଉଣ' ଦେଖଉଣ । ଓଡ଼ିଆରେ ଏହି ଉଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

ଖାଉଣ ଥିଲେ ଶ୍ୱାନ ଶୃଗାଳ ବାନ୍ଧି (ମନ ବୋଧ)

ଯୌଗିକ କ୍ରିୟାରେ ଏହି ଉଣ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଣ ଲୋପ ହୋଇ ଖାଉଣ ଅଛି ସ୍ଥାନରେ ଖାଉଅଛି, ଖାଉଣ ଥିବ 7ଖାଉଥିବ ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାରେ କ୍ରିୟାର ଆରମ୍ଭାବସ୍ଥା ସୂଚିତ କରେ । କିନ୍ତୁ ଯୌଗିକ କ୍ରିୟାରେ ଲ୍ୟପ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ କ୍ରିୟାର ଅତୀତ କାଳ ସୂଚିତ କରେ । ଯଥା—ଖାଇଅଛି, ଖାଇଥିବ ପ୍ରଭୃତି । ସେହିପରି ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ଚେତ ହୋଉ, ମୋହଉ (୯) କାଉ (୧୦) ପ୍ରଭୃତି ପଦରେ 'ଉଣ' ପ୍ରତ୍ୟୟର ଣ ଲୋପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଏହି ଉଣ ପ୍ରତ୍ୟୟର ସାଦୃଶ୍ୟରୁ ପ୍ରାକୃତରେ ଇ ଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇ ଆନରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଅଛି । ସେହି ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଓଡ଼ିଆରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇଣ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହେବାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ଦର୍ଶିଣ ରସାଳେ ସଯୋଗ ରସାଳେ ଗର୍ଜନ ସ୍ୱରକୁ ତର୍ଜି ।

ବେ॰ସ. ଭୁଜଂଗତ ବ୍ୟାପକୁ ଦେଖିଣ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ହେଲ ହର୍ଷିତଚିତ୍ୟ। ସା॰ ମ॰ ସମ୍ମୁଖେ ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖିଣ। ନମିଲେ ପାଦରେ ପଡ଼ିଣ। ଗ୍ରା॰ ବୃ. ୧୭ମ ୨୮ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ପିଛ ପରଙ୍କଣ ପଦରେ ଏହି ଭଳି ପ୍ରାଚ୍ୟସୂର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ।

ଶତୃ—ପ୍ରକରଣ

ସଂସ୍କୃତରେ ଶତୃପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରାକୃତରେ 'ନ୍ତ' ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ। 'ନ୍ତ ମାଣୌ ଶତୃ ଶାନଚୋଃ।' (ପ୍ରା॰ ପ୍ର. ୭) ଯଥା—ପଠନ୍ତୋ ହସନ୍ତୋ। ପ୍ରାକୃତରୁ ଏହି ନ୍ତ-ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଓଡ଼ିଆକୁ ଅବିକଳ ଆସିଅଛି। ଯଥା—ଝଅନ୍ତା ଲୋକ।

ଖାବନ୍ତା ନ ବୋଲି ତାକୁ ମଣ ପତଙ୍ଗ ଲେଖି। ଗୀତ।

ଏହିକ୍ଷଣ ମୋର ଜୀବନ୍ତ ହେଲ ସମାଧି। ପ୍ରାଚୀ।

ସଂସ୍କୃତରେ ଯେ କୌଣସି କ୍ରିୟା ଅନ୍ୟ କ୍ରିୟାର କାଳ ସୂଚିତ କଲେ ଭାବେ ୭ମୀ ବିଭକ୍ତି ହୁଏ। ଯଥା—ଅସ୍ତଂ ଗତେ ଭଗବତି ସବିତରି ତେ ଆଗତାଃ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ତ ଗଲେ ସେମାନେ ଆଇଲେ। ଗର୍ଜ୍ଜତି ମେଘେ ମୟୂରୋ ଗତଃ—ମେଘ ଗର୍ଜିଲା ବେଳେ ମୟୂର ଗଲା।

ଗାଢୋତ୍କଣ୍ଠାଂ ଗୁରୁଷୁ ଦିବସେଷ୍ୱେଷୁ ଗଚ୍ଛତ୍ସୁ ବାଲାଂ
ଜାତାଂ ମନ୍ୟେ ଶିଶିରମଥିତାଂ ପଦ୍ମିନୀଂ ବାନ୍ୟରୂପାମ୍। (ମେ॰ଦୂ)

ଦିନଯାନ୍ତେ ମୁଁ ବାଳିକାକୁ ଶିଶିର ମଥିତ ପଦ୍ମିନୀ ପରି ହେବାର ମନେ କରୁଛି।

ପ୍ରାକୃତରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଭାବେ ୭ମୀର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ। ଯଥା—କଣ ଚଳନ୍ତେ କୁମ୍ଭ ଚଳଇ ସୁଣ୍ଡ ଅସରଣ। ପ୍ରା. ପି॰

କର୍ଣ୍ଣେ ଚଳତି କୁମ୍ଭ ସ୍ଖଳତି ପୁନଃ ରଣରଣଃ
କର୍ଣ୍ଣେ ଚଳନ୍ତେ କୁମ୍ଭ ଚଳଇ।

ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଭାବେ ୭ମୀ ବ୍ୟବହାର ଅଛି। ସାଧାରଣତଃ ସପ୍ତମୀରେ ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ। ସଂସ୍କୃତ ପରି ଶତୃପ୍ରତ୍ୟୟଜ ନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ

ଏବଂ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ଥାନସ୍ଥ ନ୍ତ ବା ଇଲ୍. ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ୭ମୀରେ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ଭାବେ ୭ମୀ ହୁଏ । ଯଥା—

ଯେଣଗଲୁ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ବସ୍ତୁତ ଦୂର

ବାଣ ବାଜନ୍ତେ ପୁଣ ହେଲୁ ଅସ୍ଥିର ।

ଭସ୍ମ କରାଇ ପୁଣ କମ୍ପିଲ

ସମସ୍ତ ଯୁଦ୍ଧନ୍ତେ ବଳେ ଧଇଲ । ବଲଙ୍କା ରାମାୟଣ ୭୦, ପୃଷ୍ଠା ।

ବୋଇଲେ ଆଣିବା ସେ ରୂପ ! ବଧନ୍ତେ ଅଣ ଅ'କତେ ଦ୍ରୂପ ଉଳାପ ।

(ବୈ·ସ·ପୃଷ୍ଠା ୨୯୮)

ସତେ ଜଳଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଦିଶେ । ଥିଲେ ହେଁ ନ ଦିଶଇ ଜଳଶୋଷେ ।

ଧ· ରା· ପୃଷ୍ଠା ୨୫

ଓ କହନ୍ତ ଅଳେ ବାସୀ ଆଜକେ କଣଶାସ୍ତ । ବ ର ୧ପୃ ୧୦୫

ଗତ କରନ୍ତେ ପଥରେ ଦୃଢ ହୋଇଯିବେ ଯତନେ ସେ ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ୭ମୀର, ବ୍ୟବହାର ବହୁଳଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ସ୍ତ ଭଲେଲ (୧) ଚରଣନ୍ତେ (୬) ଚଞ୍ଚଳିଲେ, ପଡନ୍ତେ (୧) ଜାନ୍ତେ (୧୫) ବୁଡନ୍ତେ (୧) ସ୍ଥଆଉନ୍ତେ (୨୦) ଗାବନ୍ତେ ମଇଲେଁ (୨୨) ଶୁଣନ୍ତେ (୩୦) ଗୁହନ୍ତେ ୨ (୩୧) ଅଛନ୍ତେ (୩୯) ବୁଝିଲେ ( ) ବୁହଁନ୍ତେ (୪୪) ଦୁଃବନ୍ତେ ମଇଲେ (୪୯) ଜାଗନ୍ତେ (୫୦)

ଏହିପରିବ ୭ମୀ ଓଡ଼ିଆର ବିଶେଷତ୍ୱ ! ବଙ୍ଗଭାଷାରେ ଏହିପରି ୭ମୀର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । ଏହି ସବୁ ୭ମୀରେ ବ୍ୟବହୃତ କ୍ରିୟାପଦ ସମସ୍ତ ପ୍ରକୃତ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ । ତେଣୁ ଏହିସବୁ ପଦର ଅର୍ଥ ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଇ ବା ଇଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ପ୍ରଧାନ କ୍ରିୟାର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବକାଳ ବୁଝାଇଲେ ବା କାରଣ ବା ହେତୁ ବୁଝାଇଲେ ଧାତୁର ପରେ ଇ ବା ଇଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ହୁଏ । ମୁଁ ଖାଇଁ ବ ଗଲି । ଓଡ଼ିଆରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟର ସଂସ୍କୃତ ଶମୁଳି

ପ୍ରତ୍ୟୟ ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ ସାଦୃଶ୍ୟ ରହିଅଛି । ଯଥା—ସମାସ୍ୟ ୨ ଗଚ୍ଛ: । ସେ ପିଇ ପିଇ ଗଲେ । ହର୍ଣ୍ଣଲି ସାହେବ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ହୋଇଅଛି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି (Goudian Grammar 301) ସୁନୀତି କୁମାର ବାବୁ ଏହି ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ୱାର୍ଥରେ ହୋଇଛି ବୋଲି କହନ୍ତି । ଯଥା—କାନୁ 7କୃଷ୍ଣ7 କ ନନ୍ଦ । ସ୍ୱାର୍ଥ ବନ୍ଧୁ, ବନ୍ଧୁ, ମାଗୁ, ମାଗା, କାଲିଆ, କାନୁ, ଋଷୁ, ବନ୍ଧୁ, ବାନ୍ଧୁ, ଜଗୁ, ଶମ୍ଭୁ, ବଡ଼ଗୁ, ଜମ୍ବୁ ପ୍ରଭୃତି (ଉତ୍ସ ମାତ୍ର) ପ୍ରଭୃତି । (O D B I P 677 To 678). ମତ ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସାରେ ଅନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସ୍ୱାର୍ଥରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଶବ୍ଦ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଧାତୁର ପରେ ଲାଗି ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—ବର ସନ୍ଧି ଧରି ସେ ଶୋଭନଧ୍ୱନି କେଶ ଧରି ଉତ୍ତରେ କହିଲେ ବୈ. ବି. ୧୫ଶ ୫ପ । ବିକଳତେ ପୃଥ୍ୱୀ ଘୁଆଇ ବସୁ ହୁଳ ପାଦ ଅଙ୍କେ ପଡ଼ିଲେ । ବୈ. ବି. ୧୫ଶ ୭ପ । ବଳାକା ପୁର ଲକ୍ଷାର । ବଳାକ୍ତ ଶତ୍ରୁ ପତାକା ପ୍ରସାର । ବି. ବି. ୧୨ଶ ୧୯ପ । ବୋଲୁଁ ସତକରି ଲପନ । ଗିରି ଅଷ୍ଟ ଅଗ୍ରତେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ସେ (ବୈ. ବି.)କଳ ପିବ କ ସଚେ । ଜପୁ ଜପୁ ନାମ ହୃଦ ଗତି । (ବି. ଚି. ୫୭ଶ ୨୧ ପ) ଶାଟାଇ ପିଟାଇ ୨ ଟାଣି ଟାଣି ଦେଲ ଦୃଶା (ବି. ଚି. ୧୫ଶ ୨ପ) ବଳାଇ ଶଶ ପଦ ନଡ଼ାଇ । ଲୁଚି ପୀରତି ବିବାଦ କଡ଼ିକ (୪୨ଶ ୩୭ପ) କେଉଁ କଥା ଅବା ତାକୁ ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । କହି କାଣ୍ଡୁ ବସ୍ତ୍ରନ ଲକ୍ଷ ରଚନ ୪ଶ) ଆଣି ୨ ଘଟ । କେବେ ଦେଖାଇବ ସୁଗଳ ଭେଟ । ବି. ଚି. ୬୦ଶ ୨ପ ଏହି ସବୁ ଉଦାହରଣରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯିବ ଯେ—ଓଡ଼ିଆରେ ଇଁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଗ୍ୟାଂକ ୭ମୀ ଅର୍ଥରେ ଓ ପ୍ରଧାନ କ୍ରିୟାର ପୂର୍ବକାଳରେ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

ପ୍ରାକୃତ ବ୍ୟାକରଣରେ 'ଏକ କ୍ତ୍ୱା ତୁମୁନ୍, ତବ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟନ୍ତି

କୃ, ଧାତୁ, ତରେସୁ, ଭବିଷ୍ୟତ କାଳ ବିହିତ ତ ପ୍ରତ୍ୟୟେ ପରେ ତୋଃ ତଏତ୍ୱଂ କୋଶ ଧାତ୍ୱା ତ ବା ସ୍ୟାତ୍ । କ୍ତ୍ୱା ପ୍ରତ୍ୟୟସ୍ୟ ତୁଂ ଅତ୍

ଲୁ ଆନ ଲ୍ୟପ ଇତ ଆଦେଶାଃଭବନ୍ତି .. (ଷଡ଼ଭାଷା ଚନ୍ଦ୍ରିକା P 96 D I52) ଯଥା— ଭୂତେ—

କ୍ତ୍ୱାଃ ତୁମ୍ ତ୍ୱା ଯଥ ସ୍ୱରେବ । ଯଥା—କାଉଂ / କୁଆ ଘର ଘଣ୍ଟରଷ୍ୟ (ଷଡ଼ଭାଷା ଚନ୍ଦ୍ରିକା P 363)

କ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟୟର ତୁମ୍ ଆଦେଶ ହୁଏ ଏବଂ ତୁମ୍ ଆଦେଶଟି ପକ୍ଷଣଷ ହୁଏ । ସୂତ୍ରରେ କ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟୟ 'ତୂନ' ହେବାର ଲକ୍ଷ୍ୟହୋଇଛି ଏହି କ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟୟ ତୂନ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ତୁଂ ଓ ଉଂ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଏହ ଉଂ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ହୋଇଥାଏ । ଚର୍ଯାରେ ଏହି ଉଂ ପ୍ରତ୍ୟୟଟିର ବ୍ୟବହାର (ଇଁ ରେ ଆଗମ ହେଲେ 'ହୁଁ' ହୁଏ) ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

ଧସହର ଲଇ ପିଞ୍ଚ ପାଣୀ । ନଉ ଗରଜାଲ ଧୂମ ନଦାଣଇ (୪୨

କରୁଣା ପିହାଡ଼ି ଖେଳହୁଁ ନଅବଳ । ସଦ୍‌ଗୁରୁ ବୋହେଁ ଜିତିଲ ଭବଜଲ (୧୨)

—X—

ତଦ୍ଧିତ—ପ୍ରତ୍ୟୟ

ଓଡ଼ିଆରେ ଅଛି ଅର୍ଥରେ ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ । ଯଥା—ଗଣ୍ଠିଆ, ଦାଢ଼ିଆ, ଲୁଣିଆ ପ୍ରଭୃତି । ଚର୍ଯାରେ ଏହି ଇଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ମୂଳିଆ ଚ ୧୩) । ଅଧିକ ଓ ସ୍ୱଳ୍ପ ଅର୍ଥରେ ବାସ୍ନା, ଶ୍ରେଷ୍ଠିଆ ପ୍ରଶଂସା ଅର୍ଥରେ—ଇଆ = ବଡ଼ିଆ (ଚ ୧୨)

ଓଡ଼ିଆରେ ବଡ଼ ବୋଡ଼ୁ ବଢ଼ିଆ କାଙ୍କି । ଧାନବୋଡ଼ୁ ଧୂଳିକ ଦୋଷ (ଢ଼ଗ)
ଓଡ଼ିଆରେ ସେହିପରି କପାଳିଆ, ଲୁଣିଆ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ ହୁଏ ।

ପଣ—ପ୍ରତ୍ୟୟ

୨୩ ଚର୍ଯାରେ 'ସନ୍ତପଣ' ଶବ୍ଦରେ ପଣପ୍ରତ୍ୟୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ସଂସ୍କୃତରେ ତଲ୍ ବା ତା ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରାକୃତରେ ତଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ପକ୍ଷୀ ପରିତ୍ତଣଂ (ପ୍ରା ପ୍ର

ବରୁତ୍ତଭାଂ) ଜମ୍ପ ମ (ମଜବ) ତତୋ ଆଅଦଂ ବେ ଷଣ୍ଡି ତଣଂ- ଉତୋ ଆଗତଂ ତେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଂ) । ଏହି ତଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରାକୃତରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅପଭ୍ରଂଶ କାଳରେ ପଣ ରୂପରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଯଥା— "ତ୍ୱ ତଲୋଁ ପଣଂ । ୪ର୍ଥ ଖ ୧୭ । ତ୍ୱତଲୋଃ ପଣଃ । (ହେମ ୮୪୩୭ ସୂ.) ଅର୍ଥାତ୍ ତ୍ୱ ଓ ତଲ ସ୍ଥାନରେ ପଣ ଅପଭ୍ରଂଶରେ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ବଡ୍ଡପଣୁ < ବୃହତ୍ତ୍ୱଂ, ସୁକପଣୁ < ଶୁକ୍ଳତ୍ୱଂ । ଓଡ଼ିଆରେ ଏହି ପଣ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଅବିକଳ ଭାବରେ ସେହି ଅପଭ୍ରଂଶ ପଣ ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ ଆସିଅଛି । ଯଥା—ଗରୁପଣ, ବଡ଼ପଣ ପ୍ରଭୃତି ।

କାମାତୁର ନଗ୍ନାଙ୍କ କ ମନା ପୁରୁଷ

ସାର୍ଥକ ସୁନ୍ଦରପଣ କର ଏ ବୟସେ । ମହୀସାନ୍ନୀ ।

କିନ୍ତୁ ସୁନୀତିବାବୁ ତ୍ୱଂ ଓ ତଲ୍ଲଣରୁ ପଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେବାର ଦେଖାଇଛନ୍ତି । [O D B L P761] ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ତାହା ଯଥାର୍ଥ ହୋଇ ମନେ ହେଉନାହିଁ ।

ଶା—ପ୍ରତ୍ୟୟ

୧୫ ତର୍ମାରେ ଅଛୁ ଅର୍ଥରେ ଭଣ୍ଡାଗ ପଦରେ ଶା ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଅଛି ଅର୍ଥରେ 'ଶା' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—କାଁଟଶା, ଗୁଣ୍ଡଶା, ଦାନ୍ତଶା; ମୁଣ୍ଡଶା ପ୍ରଭୃତି ।

ଇ—ପ୍ରତ୍ୟୟ

୨୦ ଓ ୨୧ ତର୍ମାରେ ଅହାର ପଦ ଅହାରପମସ୍ତ ଓ ଅହଙ୍କାରମସ୍ତ ଅର୍ଥରେ ଯଥାକ୍ରମରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ପ୍ରଚୁରାର୍ଥରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ସ୍ୱାର୍ଥରେ—ଯୋଗୀ ପେଷତକ ଜଗିଥାଇ ହେ ଅହାଇ !

(ଷ୍ଠା ମ ଉଦ୍ଯୋଗ)

ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥରେ—ଅହଙ୍କାର ମୂଳକ, ଅହାଇ ମାଛ ପ୍ରଭୃତି ।

ଅବ୍ୟୟ

ବଣୁ—ବନ୍ଧୁ ଅବ୍ୟୟଟି ୪ର୍ଥ ସର୍ଗରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ସଂସ୍କୃତ ବନା ଅବ୍ୟୟ ପ୍ରାକୃତରେ ବଣୁରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ରକ୍ତ ବସନ୍ତି ଚଉକ ବଣୁ ଗୋଦର = ରାଜ୍ୟଂ ବସୁକ୍ତ୍ୟ ତାଳତ୍ତତନା ଗୋଦରଂ । ସେହି ପ୍ରାକୃତ ବଣୁ ଅବ୍ୟୟ ଓଡ଼ିଆରେ ବନ୍ଧୁରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ତୋ ବନ୍ଧୁ ମୋର ନ ଛି ଆନ୍ତରଗତ (ବ.ର) । ୪ର୍ଥ ସର୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ତର୍କୁ ବଣୁ ଖନଙ୍କି ନ ଗାବସି(୪) । ସେହିପରି ୬୩ ସର୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ବଣୁଶବ୍ଦ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

କି—କି ଅବ୍ୟୟ ୮ମ ସର୍ଗରେ ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ଅବ୍ୟୟ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—କେ କି ବାନ୍ଧବଙ୍କ ପାଉଆ ।

ସଂସ୍କୃତରେ ପ୍ରଶ୍ନାର୍ଥରେ କିଂ ଅବ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ଅଛି ।

କିଂ ପୃଚ୍ଛାୟାଂ ଜୁଗୁପ୍ସନେ—ଅମର

ସେହି କିଂ ଶବ୍ଦରୁ କି ଅବ୍ୟୟ ଆସି ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନାର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ଯଥା—

କି କି କରି ରସ, କଲ୍ପନାରେ ଗ୍ରାସ, କି ମାଗିଲି ଆଉ ପାଶ

(ରସିକ ୧୦ଛ ୧୬ପ)

ରୁ—୩୨ ସର୍ଗରେ 'ଅପରେ ଅଶା ଭୁଙ୍କତ କଅମଣ' ପଦ୍ୟରେ ରୁ—ଅବ୍ୟୟଟି ଅବଧାରଣାର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ୪ଂ ସର୍ଗରେ ମଧ୍ୟ 'ରୁ'ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ଏହି ରୁ-ଅବ୍ୟୟ ସଂସ୍କୃତ ଅବଧାରଣାର୍ଥକ ଖୁ ଅବ୍ୟୟରୁ ଆସିଅଛି । ଖୁ ପାଦ ପୂରଣେ ଭେଦେ ସମୁଚ୍ଚୟେ ବଧାରଣେ (ମେଦିନୀ) । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ରୁ-ଅବ୍ୟୟଟି ଅନୁଭୂତ୍ୟର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—

ବାଳକଙ୍କର ଜାତ ଭୂପ ଭଗିନୀ ରୁହି ।

ବୃଷଭୈନ୍ଦ୍ରୀ ଆଚରଣ ଭଳ ଭ ହୋଇ (ବୈ. ବି. ୩୦ଛ-୧୫ପ)

ଆଲୋ—ପ୍ରାକୃତ ହଲା ଶବ୍ଦରୁ ଆଲୋ ଆସିଅଛି । ୧୦ମ ସର୍ଗରେ "ଆଲୋ ତୋର୍ମି-ଜୋଏ ସମ" ପ୍ରଭୃତି ପଦ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଆଲେ ଶବ୍ଦର ସେହିପରି ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—ଓ କରିବ ଆଲେ ଦାସୀ ଡାକିଲେ କଳଶୋଗ୍ର
(ବ୍ର ଭ ୧ଗ୍ର)

ବି—ସଂସ୍କୃତ ଅପି ଅବ୍ୟୟରୁ 'ବି' ଆସିଅଛି । ୧ମ ଚର୍ଯାରେ 'ଦେଖ ଭଣାଇ' ପଦରେ ବି-ଅବ୍ୟୟଟି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରାକୃତରେ ଅପି ସ୍ଥାନରେ 'ବି' ବରାବର ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ବି—ଅବ୍ୟୟର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା— ତୁମ୍ଭେ ବି ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଯିବ । (ମଧୁସୂଦନ—ଲକ୍ଷ୍ମୀର ସ)

ମ—୧୦ମ ଚର୍ଯାରେ 'ଛୋଏ ଯାଇ କରିବ ମ ସାଙ୍ଗ' ପଦ୍ୟରେ ମ-ଅବ୍ୟୟଟି ନଞ୍ତତ୍ପୁରୁଷାର୍ଥରେ ବା ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ମ-ଅବ୍ୟୟଟି ନିଷେଧ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା— ଯାଉଛି ମ, ବ୍ୟସ୍ତ କାହିଁକି ହେଉଛ । ଯା ମ, ତୋ କଥା ଶୁଣିବ ନାହିଁ ।

—X—

ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ

ସଂଖ୍ୟା ବାଚକ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇ (୨, ୨୭, ୧୮) ଦୋ (୧୫) ଏବଂ ବେନି (୧, ୪, ୧୩, ୨୨, ୧୭, ୧୯, ୪୭) ଶବ୍ଦ ଦୁଇ ଅର୍ଥରେ ଚର୍ଯାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

ସଂସ୍କୃତରେ ଦ୍ୱି ଶବ୍ଦ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ୧ମା ଏକବଚନରେ ଦ୍ୱେ ହୁଏ । ସେହି ଦ୍ୱେ-ପଦ ପ୍ରାକୃତରେ 'ଦୁବେ' ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲା । ଅଶୋକଙ୍କର ଜଉଗଡ଼ ଶିଳାଲିପିରେ ଦୁବେ ଓ ଦୋ ଦୁଇପଦ ସ୍ଥଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ସେହି ଦୁଇ ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ ଅବିକଳ ଭାବରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି । ସେହି ଦୁଇ ଶବ୍ଦ ଚର୍ଯାରେ "ଦୁଇ ଘରେ (୨), ଦୁଇମାର (ମାର୍ଗ, ୨୭) ପ୍ରଭୃତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । କେବଳ ୧୫ ଚର୍ଯାରେ ଦୋ ଶବ୍ଦ ଏହି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଚର୍ଯାରେ ବେନି ଶବ୍ଦ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଦୁଇ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଚନ୍ଦ ସୁଜ ବେନି ପଖା ପାଳ (୪)

ବେଣ ପିନ୍ଧି କଉଡ଼ା (୧)
ପାପ ପୁଣ୍ୟ ବେଣ ଛୋଡ଼ଅ (୧୬) ପ୍ରଭୃତି

ଏହି ବେଣ ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ବେଣୀ ଶବ୍ଦରୁ ଆସି ଅଛି । ବେଣୀ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ବେଣ ଅର୍ଥ ଦୁଇ ହୋଇ ଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ବେଣୀ ଶବ୍ଦ ବେଣୀ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

କାହିଁ ଗଲେ ଏବେ ବେଣୀକି ଶିରେ ବାନ୍ଧି
ବସି ଅଛ ମଣ୍ଡନ କପାଳକୁ ପିନ୍ଧି । କୃ. ପ. ସ୍ୱ. ୨ ୫ ପୃ ।

ସେହି ବେଣୀ ଶବ୍ଦରୁ ଆସି ବେଣ ଶବ୍ଦ ଦୁଇ ଅର୍ଥରେ ଓଡ଼ିଆରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—ବେଣ ଜନେ ୮ହିଁ ଏକ ଦଶା (ବୈ. ସା. ୨୫ଛ ୧୨୮) । ବେଣ ଯଷ୍ଟି ଶର ମଧ୍ୟେ ଯେବେ ସରୁ ଲୁଥିର ବାଜିଲେ ଶାରୁ (ବଲ. ରା. ୩୦୪ପୃ) । ବେଣ ଭ୍ରାତ ମୁନି ସଙ୍ଗେ ଦେଖେ ସିଦ୍ଧ ବନ (ବୈ. ଦ ୧୫ଛ ୧୦୨) । ବେଣ ଭୁଜ ଟେକି ଉଠିଲେ ବୋଇଲେ (ଶା. ମ. ସଭାପର୍ବ) ଏହି ବେଣ ଶବ୍ଦ ଏହି ଅର୍ଥରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭାଷାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

(୨, ୧୩, ୧୬, ୧୮) ପଦୀରେ ତିନ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ତେ ତିନ ତେ ତିନ ତିନ ହେ ହେ ସ୍ୱାମୀ(୨) ପ୍ରଭୃତି । ତ୍ରି ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କୃତ କ୍ଲୀବ ଲିଙ୍ଗ ୧ମା ବ. ର ତ୍ରୀଣି ପଦ ହୁଏ । ଏହି ତ୍ରୀଣିରୁ ତିନ ଆସି ଅଛି । ଓଡ଼ିଆ, ମୈଥିଳ ଏବଂ ଆସାମୀ ଭାଷାରେ ତିନ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଅଶୋକଙ୍କର ଧଉଳି ଏବଂ ଜଉଗଡ଼ ଶିଳା-ଲିପିରେ ତିନି ଏବଂ ତିନ (ତ୍ରୀଣି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି) । ଓଡ଼ିଆରେ ତିନ ଶବ୍ଦ ସଦା ସର୍ବଦା ବ୍ୟବହୃତ । ଯଥା—ତିନ ଲୋକରେ ଯେତେ ତୀର୍ଥ ମାନ ଅଛି (ଜୁ-ପ-ସ୍ତୁ) । କେବଳ ତିନ ଖଣ୍ଡାରେ ସେମାନେ ଚଳିଲେ । ପଦ୍ମାବତ ସମସ୍ତ ମୁନିଙ୍କି ଉଠିଲେ (ଜାତ୍ରି ସ୍ୱ-ଅରଣ୍ୟ ପୃ ୨°) । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଳାଭାଷାରେ ଆଦ୍ୟ ଅକ୍ଷରଟିଲେ ଶବ୍ଦ ଯାତ ହୋଇଁ 'ତିନ୍' ଶବ୍ଦର ହୋଇଥାଏ ତିନ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆରେ ତିନି ଶବ୍ଦ ପରେ ୧ମା ବହୁ ବଚନର 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ

କଲେ ତିନିଏ ଓ ତିନିଏଁ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଦୁହିଏ, ଯାହେଁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ତିନିଏଁ ପଦରେ ହ ଆଗମ ହୋଇ ତିନିହେଁ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆରେ ତିନିଏଁ, ତିନିଏ ଓ ତିନିହେଁ ପଦ ଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଦ୍ୱି ଶବ୍ଦରୁ ଦୁହେଁ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

କୋଟିଏ ଅର୍ଥେ ଫଳ ଲଭିଲଇଁ ଦୁହେଁ

ସପ ତେ ଶୁଣିଲେ ଲୋକ ଉଡ଼ିବ ସହିତେ । ନ. ସୁ. ୫ମ ଛ ୨୫୦ ୧୭ଶ ପଂକ୍ତିରେ ସେହିପରି 'ତିନିଏଁ' ପାଠ ମିଳେ ଜାର । ପଦ୍ୟରେ ତିନିଏଁ ପଦ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ତିନିଏଁର ଅର୍ଥ ତେକୋଟି ନାଡ଼ (ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ଓ ସୁଷୁମ୍ନା) । ଓଡ଼ିଆରେ ବୃହତେ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ସମ୍ଭବତଃ ତିନିପଦ ପର ସ୍ୱର ଏହି ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଚତୁର ଏକର କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ବହୁବଚନାନ୍ତ ଚତ୍ୱାରି ପଦରୁ ଆସି ଅଛି । ପ୍ରାକୃତରେ ଚତୋରି ପଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ତେଣୁ ଚତ୍ୱାରି > ଚଉରି > ଚଆରି > ଚାରି ପଦ ଏହି କ୍ରମରେ ଚତ୍ୱାରି ପଦରୁ ଆସିଅଛି ।

ସମାସରେ ଚତୁର ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ ଚୌ ବା ଚଉ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଚଉପଦ, ଚୌପଦ, ଚଉହଣ, ଚହଣ, ଚଉତିରିଶି, ଚୌତିରିଶି, ଚଉଷଠି, ଚୌଷଠି ଇତ୍ୟାଦି ।

ତର୍ଜିରେ ୩ ଏବଂ ୧୨ ପଦରେ ଚଉଷଠି ଏବଂ ୧୨ ପଙ୍କ୍ତିରେ ଚୌଷଠି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ସେହିପରି ୬୨ ତର୍ଜିରେ ଚୌଦଶ ଏବଂ ୩୨ ତର୍ଜିରେ ଚୌକୋଣି ପଦର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ଔକାର ଏବଂ ଅଉ ଉଭୟର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ବଉଧ ବଗାଜ ଦିନେ କହନ୍ତି । ବୋଲାଉ ଉତ୍ତମୀ ଲୁହ (ବୈ. ବ ପୃ ୨୨୫) । ବନ୍ଦୀ ସୁତ୍ର ଗୌରବ ତାହାଙ୍କର ସେହିମାନେ ଅବଧିରୁ କରି ନପାରିଲେ ବାରଣ (ବୈ. ବ. ୯ସୁ ୯୫) ।

—*—

ବେଣି ପିଣ୍ଡି କରଣା (୧)
ଘାଗ ପୁଣ୍ୟ ବେଣି ତୋଳନ୍ତ (୧୬) ପ୍ରଭୃତି

ଏହି ବେଣି ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ବେଣୀ ଶବ୍ଦରୁ ଆସି ଅଛି । ବେଣୀ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ବେଣି ଅର୍ଥ ଦୁଇ ହୋଇ ଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ବେଣୀ ଶବ୍ଦ ବେଣୀ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

କାହିଁ ଗଲି ଏବେ ବେଣୀକି ଶିରେ ବାନ୍ଧ
ବସି ଅଛ ମଦନ ଭସନକୁ ପିନ୍ଧ । ଦୃ. ଗ. ସ. ୨ ୫ ପୃ ।

ସେହି ବେଣୀ ଶବ୍ଦରୁ ଆସି ବେଣି ଶବ୍ଦ ଦୁଇ ଅର୍ଥରେ ଓଡ଼ିଆରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା—ବେଣି ଜଳେ ଦେଉଛି ଏକ ଦଣ୍ଡ (ବୈ. ସ. ୨୫ପୃ ୧୨ଧ) । ବେଣି ପସ୍ତ ଭାର ମଧ୍ୟ ପଦ୍ମପତ୍ର ଭାର ଲୁହର କାଢିଲେ ବାଉ (ବିଲ.ସ. ୩୦୫ପୃ) । ବେଣି ଭ୍ରାତ ମୁନି ସଙ୍ଗେ ଦେଖେ ସିଦ୍ଧ ବନ (ବୈ. ସ ୧୫ପୃ ୧୦ପ) । ବେଣି ଭୁଜ ଟେକି ରଖିଲେ ବୋଇଲେ (ସା. ମ. ସଭାପର୍ବ) ଏହି ବେଣି ଶବ୍ଦ ଏହି ଅର୍ଥରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭାଷାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

(୨, ୧୩, ୧୬, ୧୮) ଗୀତରେ ତିନି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—ଯେତେ ତିନି ବେଳେ ତିନି ତିନି ହୋ ହୋ ଇନ୍ଦ୍ର(୨) ପ୍ରଭୃତି । ଏ ଶବ୍ଦର ସଂସ୍କୃତ କ୍ଲୀବ ଲିଙ୍ଗ ୧ମାରେ ତ୍ରୀଣି ପଦ ହୁଏ । ଏହି ତ୍ରୀଣିରୁ ତିନି ଆସି ଅଛି । ଓଡ଼ିଆ, ମୈଥିଳ ଏବଂ ଆସାମୀ ଭାଷାରେ ତିନି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଅଶୋକଙ୍କର ଧଉଳି ଏବଂ ଜଉଗଡ଼ ଶିଳାଲିପିରେ ତିନ୍ନି ଏବଂ ତିନି (ପ୍ରଥମା ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି) । ଓଡ଼ିଆରେ ତିନି ଶବ୍ଦ ସଦା ସର୍ବଦା ବ୍ୟବହୃତ । ଯଥା-ତିନି ଲୋକରେ ଯେତେ ଚରିତ ନାଦ ଅଛି (କୃ-ଗ-ସ) । କେବଳ ତିନି ଖଣ୍ଡାରେ ସେମାନେ ଚଳିଲେ । ପରଭରି ସମସ୍ତ ମୁନିଙ୍କି ବେଢ଼ିଲେ (ଦାଣ୍ଡି ସ- ଅରଣ୍ୟ ପୃ ୨୦) । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଭାଷାରେ ଆଦ୍ୟ ଅକ୍ଷରରେ ଶକ୍ତି ପାତ ଯୋଗୁଁ 'ତିନ୍' ଶବ୍ଦର ହୋଇଥାଏ ତିନି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆରେ ତିନି ଶବ୍ଦ ପରେ ୧ମା ବହୁ ବଚନରେ 'ଏ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ

କଲେ ତିନିଏ ଓ ତିନିଏଁ ହୋଇଅଛି । ସେହିପରି ଦୁଇଏ, ପାଞ୍ଚ ପ୍ରଭୃତି ହୋଇଥାଏ । ଏହି ତିନିଏଁ ପଦରେ ହ ଆଗମ ହୋଇ ତିନିହେଁ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆରେ ତିନିଏଁ, ତିନିଏ ଓ ତିନିହେଁ ପଦ ଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଦୁଇ ଶବ୍ଦରୁ ଦୁହେଁ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

କୋଟିଏ ତୀର୍ଥଙ୍କ ଫଳ ଲଭିଲେ ଦୁହେଁ

ଶୁଣ ରେ ଶୁଣିବେ ଲୋକ ତନ୍ଦେବ ସହତେ । ନ. ପୁ. ଅ ଖ ୭୫ * ୧୬ଶ ପର୍ଯ୍ୟାରେ ସେହିପରି 'ତିନିଏଁ' ପାଠନ୍ତି ନାଟକାରେ । ପଦ୍ୟରେ ତିନିଏଁ ପଦ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ତିନିଏଁର ଅର୍ଥ ତିନୋଟି ଯାକ (ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ଓ ସୁଷୁମ୍ନା) ଓଡ଼ିଆରେ ଚାରିହେଁ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ସମ୍ଭବତଃ ତିନିପଦ ପରି ଚାରି ପଦଟି ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଚତୁର ଶବ୍ଦର କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ ବହୁବଚନାନ୍ତ ଚତ୍ୱାରି ପଦରୁ ଆସିଅଛି । ପ୍ରାକୃତରେ ଚତ୍ତାରି ପଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ତେଣୁ ଚତ୍ୱାରି > ଚତ୍ତାରି > ଚଆରି > ଚାରି ପଦ ଏହି କ୍ରମରେ ଚତ୍ୱାରି ଶବ୍ଦରୁ ଆସିଅଛି ।

ସମାସରେ ଚତୁର ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆରେ ଚୌ ବା ଚଉ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ଚଉଦ, ଚୌଦ, ଚଉବିଶ, ଚବିଶ, ଚଉତିରିଶି, ଚୌତିରିଶି, ଚଉଷଠି, ଚୌଷଠି ପ୍ରଭୃତି ।

ପର୍ଯ୍ୟାରେ ୩ ଏବଂ ୧୨ ପଦରେ ଚଉଷଠି ଏବଂ ୧୨ ପର୍ଯ୍ୟାରେ ଚୌଷଠି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ସେହିପରି ୬୨ ପର୍ଯ୍ୟାରେ ଚୌଦଶ ଏବଂ ୩୨ ପର୍ଯ୍ୟାରେ ଚୌକେଟି ପଦ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ଔକାର ଏବଂ ଅଉ ଉଭୟର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—ବିବିଧ ଯୋଗ ନିତ୍ୟେ କଲି । ବୋଲନ୍ତି ଗଉତମୀ ଭୁଜି (ବୈ. ବ ୱ୨୨୫) । ବଂଶୀ ଶୁଣି ଗୌରବ ତାହାଙ୍କର ସେହିଖାବ ଉଦରରୁ ଧର ନପାରିଲେ ବାରଣ (ବୈ. ବ. ୪୨ ୯୬) ।

—※—

ସ୍ୱର ଓ ରାଗ

କବିର ଟେନିସନର ଉଚିତମ ବକ୍ତାଙ୍ଗ ମାନବ ଜୀବନର ଅନେକ ବ୍ୟଥାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭାବକୁ ସଙ୍ଗୀତ ପଦରେ ପ୍ରକଟ କରନ୍ତି—ସେତେବେଳେ ଆତ୍ମ ଅନ୍ତରରେ ସେହିପରି ସ୍ପନ୍ଦନ ହୋଇଥାଏ ।

ଦୁଃଖ, ବ୍ୟଥା ଚିନ୍ତାରେ ମାନବ ଜାତିର ଚିର ସହଚର । କିନ୍ତୁ ଏ ସଂସାରକୁ ଏକ ଅଦୃଶ୍ୟ ସୁମଧୁର ଧ୍ୱନି ବ୍ୟାପି ରହିଛି । ସେହି ଧ୍ୱନି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅନ୍ତଃକରଣକୁ ସଦାସର୍ବଦା ଆକର୍ଷଣ କରୁଅଛି । ଏହି ଜଗତ୍ ସେହି ଅପୂର୍ବ ଧ୍ୱନିର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି—ଏହାକୁ ଦାର୍ଶନିକ ମାନେ ଶବ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମ କହନ୍ତି—ସିଦ୍ଧ ସାଧକମାନେ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି କହନ୍ତି । ବୈୟାକରଣ ମାନେ ସ୍ଫୋଟ କହନ୍ତି । ଆମ୍ଭର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ଧ୍ୱନିର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆକାରମାତ୍ର । ସାରା ସଂସାର ଏହିପରି ଏକ ସ୍ୱର ବା ଧ୍ୱନିରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଏହି ଧ୍ୱନି ବାଜୁଅଛି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଶୁଣିଲେ ମଧ୍ୟ ଶୁଣୁ ନାହୁଁ କିମ୍ବା ବଧିର ପରି ନିଜ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମାତି ରହିଛୁ । ସୁଖ ଦୁଃଖରେ ଘାଣ୍ଟି ହେଉଛୁ । କେତେ ଥର ତାହା ଲୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଏହି ଅପୂର୍ବ ସଙ୍ଗୀତର ମୂର୍ଚ୍ଛନା । ଆତ୍ମ ହୃଦୟରେ ଧ୍ୱନିତ କରି ଆମ୍ଭର ସେହି ଉଦାସୀନତା ଦୂର କରେ ଏବଂ ସେହି ଅପୂର୍ବ ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣିବାକୁ ଆମ୍ଭକୁ ଯୋଗ୍ୟ କରେ । ସେଥିଲାଗି ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣିଲେ ହୃଦୟ ତନ୍ତ୍ରୀ ବାଜିଉଠେ । ମନ ଅପୂର୍ବ ସୁଗନ୍ଧ ଉପବନରେ ବିଚରଣ କରେ । କେହି ସଙ୍ଗୀତ ମଧୁ ଜନତା ମନୁଷ୍ୟର ଏପରି ଅପୂର୍ବ ଦଶା ପ୍ରକଟ କରେ ଯେ—ସେ ବିଷାଦରେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରେ । ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡ଼ିଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଖରେ ହାସ୍ୟରେଖା ରହିଥାଏ । ଏହା ଗୋଟିଏ ବିଚିତ୍ର ଭାବ ଓ ଅବସ୍ଥା । କବିତାର ' ଭଗ ଭଗିଣୀ ଲୋକର ହୃଦୟକୁ ଆନନ୍ଦରେ ଦ୍ରବ କରିଥାଏ ଓ ମନକୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରେ । ଦୁଃଖର ଖର୍ବ ଓ ସୁଖର ବୃଦ୍ଧି କରେ । ସେଥିଲାଗି ଦୁଃଖର ବା ସୁଖର ଆଧିକ୍ୟ ହେଲେ ଲୋକେ ସଙ୍ଗୀତମୟ କବିତା ଗାଇଥାନ୍ତି ।

ଆର୍ଯ୍ୟ ଋଷିମାନେ ୧ମରେ ପ୍ରକୃତ ଶୋଭାରେ ମୁଗ୍ଧ, ଭୀତ, ସ୍ତବ୍ଧ ବା ପ୍ରଫୁଲ୍ଲିତ ହୋଇ ସଙ୍ଗୀତମୟ ମୂର୍ଚ୍ଛନାରେ ବେଦର ମନ୍ତ୍ରଗାନ କରିଥିଲେ । ତାନ ଲୟ ସହିତ ବେଦ ମନ୍ତ୍ରର ଗାନ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ୧ମରେ ଛନ୍ଦରେ ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ।

ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ଲାଗି ବୌଦ୍ଧ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରାଗ ରାଗିଣୀରେ ସଙ୍ଗୀତ ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜ ନିଜର ଧର୍ମଭାବ ପ୍ରଚାର କରି ଲୋକଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରୁଥିଲେ । ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଖଞ୍ଜଣୀ ବଜାଇ ଲୋକେ ପଞ୍ଚସଖା ପ୍ରଭୃତି ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇ ଲୋକଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଲେଖକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କର କବିତାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରାଗର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତେଣୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ଛନ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାରର ଉଦାହରଣ ତଳେ ଦିଆଗଲା ।

ଭୈରବ—ଏହି ବୃତ୍ତରେ ଚାରିପାଦରେ ଏକପାଦ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇପାଦ ଏବଂ ୪ର୍ଥ ପାଦରେ ୧୦ ଗୋଟି ଅକ୍ଷର ରହେ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇପାଦ ଓ ୪ର୍ଥ ପାଦର ୮ମ ୧୬ଶ ୨୪ଶ ଏବଂ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ୩ୟ ପାଦର ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ଯତିପାତ ହୁଏ । ୪ର୍ଥ ପାଦ ପରେ ୩ୟ ଓ ୪ର୍ଥ ପାଦର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ—ବୈ. ର. ୫୦ଛାନ୍ଦ ।

ବିଶ୍ରବା ନନ୍ଦନ ତପ ଉଦିତ ସହସ୍ରକିରଣ ପ୍ରତାପ ଦାବାଗ୍ନି ଲେପ
ସ୍ୟନ୍ଦନ ଦୂଷଣ ।

ବରଷାକାଳ ତା କଲେ ବଳାହକ ମେଘପୁଞ୍ଜ ଶୋଭ୍ୟ ଶୋଷ
ତଳେ ବ୍ୟାପେ ପୁଳକ ତୋଷେ ।

ଉଦ୍ଧବ୍ୟ ଘନେ
ବିଘନ ରାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଗର୍ବେ

ବଂଶଜର ଭୂଷା ସ୍ପର୍ଶର ମୂର୍ଚ୍ଛାରେ କେଳୁଥ ଚଳନା ଗତ ପ୍ରାକ୍ଷତ ନଂଭେ କ ଶେଭ । ୧ ।

ସଙ୍ଗୀତ ପାରିଜାତରେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲିଖ ଅଛି—

"ସୈନ୍ଧବୀ ମେଘରାଗସ୍ତୁ ମଲ୍ଲାର ଶ୍ଚେମନ୍ତଥା
ନଳାମ୍ବର ମୁଖ ସ୍ୱ ତ ଭୈରବୀ ଲଳିତ ସ୍ତଥା ।"

—X—

ଦେଶାକ୍ଷ—ଏହି ବୃତ୍ତରେ ସାତଗ ପାଦର ଏକପଦ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ପାଦରେ ୧୧ଟି ଦେଖାଏ ୫ମ ପଦରେ ୪ଟି ୬ଷ୍ଠ ପାଦରେ ୭ଟି ଏବଂ ୭ମ ପାଦରେ ୧୧ଟି ଅକ୍ଷର ଥାଏ । ପ୍ରଥମ ୪ପାଦ ଓ ସପ୍ତମ ପାଦର ଷଷ୍ଠ ଏବଂ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ୫ମପାଦର ୧ମ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ଆଉ ଷଷ୍ଠ ପାଦର ୨ୟ ୫ମ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ଯତି ପଡ଼େ । ୭ ମପଦରେ ୫ମ ଓ ଷଷ୍ଠ ପାଦର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ—ଲାବଣ୍ୟବତୀ ୧୦ମ ଛାନ୍ଦ ।

"ଏଣୁ ସେ ସୁତନୁ ତନୁ ତନୁକୁ
ଆସେ ଅନୁମାନ ଅନୁମାନକୁ
ଆଲୋକିତ ହେଲା ଲୋକିତ କରି
କରଇ ଉପମା ନୁହଇ ସରି
କି ସୁନ୍ଦର
କବି ବଚନ ପଥ
କୃତାର୍ଥ କରଣେ ହେଲା ସମର୍ଥ । ୮ ।"

ଜୟଦେବଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ "ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ"ରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଲକ୍ଷଣ ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟନା ବସ୍ତୃତ କୋମଳଦେହେ । ନବ ନବ ସନ୍ଧାନ ଶାଳବାହୁଃ
ତାଳଶ୍ରୁଃ ତତ୍ର ଦୃଷ୍ଟକଣ୍ଠଃ—ଗୌରେ ଦେଶାକ୍ଷକେ କଳ
ମଲ୍ଲିରାଜଃ ।

ରାମକ୍ରୀ—(ରାମକେଲୀ) ଏହି ବୃତ୍ତରେ ଦୁଇପାଦରେ ଏକ ପଦ ହୁଏ। ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୬ଟି ଲେଖାଏଁ ଅକ୍ଷର ଥାଏ ଏବଂ ପ୍ରତିପାଦରେ ୯ମ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ଆଉ କାହାରି ମତରେ ପ୍ରତିପାଦର ୬ଷ୍ଠ, ୯ମ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କାହାରି ମତରେ ୯ମ, ୧୧ଶ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ଯତି ପଡ଼େ।

ଉଦାହରଣ—ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି ୧୫ଶ ଛାନ୍ଦ।

ସାଧବ ଶୁଣି ହେ ମାଧବ ଦୂତୀ କରି ପ୍ରେରଣ
କାତର ହେ ଲଭି ଉତ୍ତର କଲେ ସଖୀଙ୍କୁ ପୁଣ। ୧

ଜୟଦେବଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ 'ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ'ରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଲକ୍ଷଣ ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି। ଯଥା—ସ୍ପର୍ଶିଦ୍ଧ ସ୍ୱର ଭୂଷଣଂ ଚ ଗୀତଂ ନିବେଦନଂ
ବସ୍ତୁ କହନ୍ତି।
କାନ୍ତେ

—×—

ଧନଶ୍ରୀ—(ଧନାଶ୍ରୀ)-ଏହା ୪ପାଦରେ ଏକ ପଦ। ୧ମ ଓ ୨ୟ ପାଦରେ ୨୦ ଅକ୍ଷର ଲେଖାଏଁ। ୩ୟରେ ୮ ଓ ଶେଷରେ ୧୦ ଅକ୍ଷର ଥାଏ।

ଉଦାହରଣ - ବୈ· ର· ୧୭ଶ ଛାନ୍ଦ।

"ବସି ବଶିଷ୍ଠ ଜାବାଳି ବାମଦେବ କାଶ୍ୟପ ସୁମନ୍ତ୍ର ସେନ।
ବୋଇଲ ଦଶରଥ ମୋର ମନୋରଥ ମନ୍ତ୍ରୀ ଇତ ରାଜଧାମ
ଘାର ବୃନ୍ଦରେ ଇନ୍ଦ୍
ବସୁ ନୃପ ହେବେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର।୧"

ସଂସ୍କୃତ ପୁସ୍ତକ ନାରଦଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ମକରନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି।

ଯଥା—ଧନ୍ୟାଶ୍ରୀ ଦେଶ ଗୌଡ଼ାଶ୍ଚ ବଙ୍ଗାଳାଚ ଷଟ୍ସ୍ୱୋଦଶ
ରାଗାଙ୍ଗ ରାଗମାଖ୍ୟାତଂ ନାରଦେନ ମହାତ୍ମନା।

—×—

କାମୋଦ—(କାମୋଦ) ଏହି ବୃତ୍ତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ ୬ପାଦ ଥାଏ । ୧ମ ପାଦରେ ୨୩, ୨ୟରେ ୨୪, ୩ୟରେ ୪, ୪ର୍ଥ ଓ ୫ମରେ ୯ଟି ଲେଖାଁଏ ଏବଂ ୬ଷ୍ଠରେ ୨୦ଟି ଅକ୍ଷର ରହେ ।

ଉଦାହରଣ—ବୈ. ଓ (ଚତୁସ୍ତ୍ରିଂଶ ଛାନ୍ଦ)

ବିଶ୍ୱବଶ୍ୟ ବିନାଶ ବିଶ୍ୱବସୁ ପ୍ରକାଶ ବିଶେଷ ପ୍ରକଟ ଅଶେଷ
ବଦନ ବାରେଣ ଶ୍ୱାସ ବଂଶଜେନ ନିଶ୍ୱାସ ଦେଖି ବୋଇଲି ଉବଶୀର
ହେ ବଂଶଧ୍ୱଂସ । ବ୍ୟର୍ଥ ଆନନ୍ଦେ କଣ୍ଠ ଆଶା । ବୋଧ ମୋ
ଭ୍ରାନ୍ତ ହେଲା ଆସ । ବିନଷ୍ଟରେ ରହିବ ବିନଶାନ୍ତି ଅବଶ୍ୟ କରିବ
ବଇର ସାହସ ହେ । ୧ ।"

ସଂସ୍କୃତ ସଙ୍ଗୀତ ମକରନ୍ଦରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

"ଶ୍ରୀରାଗ ଶ୍ରୀତ କାମୋଦ ମଲ୍ଲାର ଚ କୁରଞ୍ଜିକା
ଦେଶୀ ମନୋହରା ଭୂଶ୍ରୀ ପଟମଞ୍ଜରୀ ଯୋଷିତଃ ।"

-:o:-

ପଟମଞ୍ଜରୀ—ଉପରୋକ୍ତ ସଂସ୍କୃତ ସଙ୍ଗୀତ ମକରନ୍ଦରେ ପଟମଞ୍ଜରୀର ନାମ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଅଛି । ଓଡ଼ିଆରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଦେଖାଯାଏ । ୨ପାଦରେ ଏକପଦ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦ ୧୪ ଅକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ।

ଉଦାହରଣ—ବୈ. ବ (ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦ)

"ବସ୍ତ୍ରାଭିକ୍ଷି ଚଉଦ ଲୀଳାକୁ ନିରନ୍ତର
ବିଶେଷତ ମୁନି ନଶିତ ହେ ମନୋହର ।୯।"

--o--

ଭୁଜଙ୍ଗଶିଶୁସୃତା—'ମାଳବ ଗଉଡ଼ା'—୨ପାଦରେ ଏକ ପଦ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦ ୧୪ ଅକ୍ଷର ଲେଖାଁଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦର ଶେଷରେ ହେ, ହେ ବା ସେ ବ୍ୟବହୃତ ଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ—ବୈ. ବ ୪ର୍ଥ ଛାନ୍ଦ—

ସାର ବାର ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜି କହେ ରସ
ବସୁଦେଶୀରେ ଯଦିରେ ଛାନ୍ଦ ହେଲା ଶେଷ ହେ ।"

--*--

ବଙ୍ଗାଲୀ—(ବଙ୍ଗାଳାଶ୍ରୀ) ୨° ଅକ୍ଷରରେ ଏକ ପାଦ । ୨ପାଦରେ ଏକ ଚଦ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ୭,୧୨ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷର ଉପରେ ଯତି ପଡ଼େ ।

ଉଦାହରଣ—ତ୍ରିଣପ୍ତବଲ୍ଲରୀ ୧ମ ସର୍ଗ ।

କମ୍ପୁ ବ୍ୟାସଦେବ କମ୍ପୁ କାଳିଦାସ

ଶାରଣ୍ଡା ପ୍ରିୟ ନନ୍ଦନ

ତୁମ୍ଭେ ଜ୍ଞାନ ଗୁରୁ କବିମଣ୍ଡଳୀର

କଲ୍ୟାଣ ଶୋଭି ଚନ୍ଦନ । ୧ ।

ସଙ୍ଗୀତ ସଙ୍ଗୀତ ମକରନ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ସୂଚନା ଅଛି—

ଯଥା—"ଲୁପାଗଳ ଭୈରବ ଗୌରବ ଶ୍ରୀସନ ଫଣ୍ଡମଞ୍ଜରୀ

ବସନ୍ତ ମାଳଶ୍ରୀ ବାଃଟ ବଙ୍ଗାଳୀଃ ସୁନ୍ଦୁଷାଃ ସୁଭାଃ ।"

--x--

ବରାଡ଼ି—ଏହାରେ ଆଷାଢ଼ ଶୁକ୍ଳବାଣୀରେ ୬ ପାଦରେ ଏକଚଦ ଏବଂ କଳସା ବାଣୀରେ ୮ପାଦରେ ଏକ ଚଦ ହୁଏ ।

ପ୍ରଥମବାଣୀରେ—୧ମ ୮ପାଦରେ ୧୧ଟି ଲେଖାଏଁ ୫ମପାଦରେ ୬ଟି ଏବଂ ୬ଷ୍ଠ ପାଦ'ର ୧୧ଟି ଅକ୍ଷର ଥାଏ ।

୨ୟବାଣୀରେ—ପ୍ରତିପାଦରେ ୧୮ଟି ଅକ୍ଷରଥାଏ ।

ବରାଡ଼ି (ଆଷାଢ଼ଶୁକ୍ଳ)ର ଉଦାହରଣ-ବ.ଗ ୮ଧିଛନ୍ଦ ।

'ସଙ୍ଗୀ ସଖୀ ଦୁଃଖେ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ

ସମ୍ଭ୍ରମେ କେ କେତେ ଏ ରୂପେ ବୋଲେ ।

ସଜାଡ଼ିଲେ ଶଯ୍ୟା କମଳଦଳେ

ଶଶିବଦନା ଭୁ ଶୁଆଇ ଦେଲେ ।

ସଧୀରେ ବାସ୍ତଲେ

ସଜନୀ ଉଡ଼ାଏ ଟି ପାଙ୍ଖେଲେ ।୧୯।"

ମଲ୍ଲାରୀ—(ମଲ୍ଲାର) ସଙ୍ଗୀତ ସଙ୍ଗୀତ ମକରନ୍ଦରେ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ବେଳାବଳୀ ମଲ୍ଲଦଗ୍ଧା ବନ୍ଧୁକୀ ଭୂପଯୋଷିତଃ
ଦେବକ୍ରିୟା ଚ ଘୌଷିକୀ କାମ୍ବୋଜଶ୍ଚ ଭୈରବସ୍ତ୍ରିୟଃ ।”

ଉଦାହରଣ – ରହସ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ-P93

-୫※୫-

ଗୁଜ୍ଜରୀ—ଓଡ଼ିଆ ନବାକ୍ଷର ଛନ୍ଦର ନାମ ଗୁଜ୍ଜରୀ । ଏହି ଛନ୍ଦରେ ଯତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦର ୩ୟ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷର ଉପରେ ପଡ଼େ । କେହି ୨ ୫ମ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ମଧ୍ୟ ପକାଇ ଗାଇଥାନ୍ତି । ଦୁଇପାଦରେ ଏକପଦ ।

ଆକାଶ ବର୍ତ୍ତଣ କି ସୁନ୍ଦର ।
ତାହାକୁ ରଚିଲେ ଈଶ୍ୱର । ୧ ।(ଶିଶୁଗୀତ-ସୁନ୍ଦରସଂସାର)

—×—

ଶଙ୍କରୀ—(ଶଙ୍କର) ୪ପାଦରେ ୧ପଦ । ୧ମ ଓ ୨ୟରେ ୧୪, ୩ୟରେ ୮ ଓ ୪ର୍ଥରେ ୧୪ ଅକ୍ଷର ଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ—ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି-୭୭ଛାନ୍ଦ ।

“ଏ ଉକ୍ତିକୁ ଶୁଣ ହେ ରସିକ ଦେଇ ମନ
କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୁଚ୍ଛନ୍ତି ପୁଣି ଉକ୍ତିରେ ମୋ ଧନ
କହ କଥ ବେଗ କଣ
ଭେଟିଲ୍ ବେଳେ କି କରୁଥିଲ୍ ସେ କିଶୋରୀ । ୧ ।”

—※—

ମାଳଶ୍ରୀ—(ମାଳଶ୍ରୀ) ଏହି ବୃତ୍ତରେ ୬ପାଦରେ ୧ପଦ ହୁଏ । ୧ମ ୪ପାଦରେ ୧୧ଟି ଲେଖାଏଁ ୫ମ ପାଦରେ ୨୦ଟି ଏବଂ ୬ଷ୍ଠ ପାଦରେ ୧୩ଟି ଅକ୍ଷର ରହେ । ୧ମ ୪ପାଦରେ ୬ଷ୍ଠ, ୯ମ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ୫ମ ପାଦର ୬ଷ୍ଠ, ୧୨ଶ ଓ ଶେଷରେ ଓ ୬ଷ୍ଠ ପାଦର ୮ମ, ୧୧ଶ ଓ ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ଯତି ପଡ଼େ ।

ଉଦାହରଣ—ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି ୭ମ ଛାନ୍ଦ ।

ପଦ୍ମୋଧନୁବାଦ ବଚୋଧ ବାଣୀ
ଶଂ ଚିନ୍ତାମଣି ଗୋବର୍ଦ୍ଧ ଶୁଣି

ଶୀ ତା ବଚନ ବୋଇଲେ ପୁଣି
ଧନସ୍ତା କହିଗଲା ଏହିପରି
ବାଂସବୁତ ଆସିଛନ୍ତି ଟୋକୁନଙ୍କୁ ମତେ ଧରିନେବା ପାଇଁ
ପୁଣି ସ୍ଥାନ ଖୋଜିଲି ମୁଁ ଲୁଚିବା ପାଇଁ । ୧୭ ।

—※—

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ମୁଖବନ୍ଧ

ଧର୍ମ ବିଷୟକ

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ବହୁତ ଯୋଗବିଷୟକ ରୂପକ ବାକ୍ୟ ଓ ଉଲଟା ପଥା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଥିଲାଗି ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଦୁର୍ବୋଧ ହୋଇଅଛି ଓ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରୁଅଛି । ସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳ ସହଜରେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋଚନା ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ୮୪ ସିଦ୍ଧମାନେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଯୋଗ ଓ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ସାଧନା କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଦୋହାର ରଚକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ବହୁତ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ଲିଖିତ ଦୋହାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ବୌଦ୍ଧ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ କାର୍ଯ୍ୟ କଳାପ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଭାବ ଜାତ କରାଇ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି, ଶ୍ରଦ୍ଧା ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଯୋଗୀ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କର ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ସହିତ କୌଣସି ବିଷୟରେ କିଛି ସାମ୍ୟ ନ ଥିଲା । ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଭିନ୍ନ ଭାବ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ଏହା ସେମାନେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ସାରା ସଂସାରଟା ଭ୍ରମରେ ଉଲଟା ବାଟ ପାଉଅଛି । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ଯୋଗର ମାର୍ଗ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି—ସେହିମାନେ କେବଳ ପ୍ରକୃତ ପଥରେ ଚାଲୁଥି ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି !

କୁହା ହୋଇଅଛି—ଆପଣେ ରଚି ରଚି ଭକ୍ତ ନିର୍ବାଣ । ମିଶ୍ରେଁ ନେଲ ଅ
ବନ୍ଧାବେଏ ଆପଣା "ଜୋ ସୋ ବୁଧୀ ସୋଧ ନବୁଧୀ । ଜୋ ସୋ ସ୍ରୈର
ସୋଧ ଶାଧୀ । (୨୨ ଚ) (୩୩ ଚ) ଜୋ ମଜା ଗୋଅର ଆଜା
ଜାଜା । ଆଗମ ପୋଥୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀମାଳା (୪୦) ଓଡ଼ିଶାର ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ
ମହାପୁରୁଷ ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାରେ ଏହି କଥା ମଧ କହିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—
ଲକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଜାଣନ୍ତି ଏହା ନ ଜାଣି ଭ୍ରମନ୍ତି ଥୋକେ ଭକ୍ତିର
ଗୁରୁତ୍ୱା ।

(ଶୂ: ସଂ: ପୃ ୩୩)

ଗୋରକ୍ଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂଗ୍ରହରେ କୁହାଯାଇଛି—ଯୋଗ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ମତର କଥା ଓଲଟା । ବ୍ରହ୍ମର ଅଂଶ ନାଦ ଏବଂ ସେହି ନାଦର ଅଂଶ ପ୍ରାଣ ଅଟେ । ଶକ୍ତିର ଅଂଶ ବିନ୍ଦୁ ଏବଂ ବିନ୍ଦୁର ଅଂଶ ଶରୀର ଅଟେ ।

ସେହି କଥା ବଳରାମ ଦାସ ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତାରେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି-ଯଥା—

ଇଚ୍ଛା କଲମାତେ ଜନ୍ମ ଅବଧୂତ ଶୂନ୍ୟରୁ ହୋଇଲ ଶୂନ୍ୟ
ତହିଁରୁ ଶବଦ ଅନାହତ ନାଦେ ଶୂନ୍ୟେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲ ।
ରଜଗୁଣ ସତ୍ତ୍ୱ ଘୁଞ୍ଚେଣ୍ଟେ ଏକତ୍ର ଜାତ ହୋଇଲା ଆକାର
× × × ×
ରଜ ସାଥେଁ ଶୂନ୍ୟ ଶବଦ ମିଶନ୍ତେ ଦେହ ହୋଇଲା ନିର୍ମିତ ।

(ବ୍ରହ୍ମଗୀତା—ଚତୁର୍ଥାଧ୍ୟାୟ)

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ—ନାଦ ଓ ପ୍ରାଣ ବିନ୍ଦୁ ଶରୀରଠାରେ ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱ (ଉତ୍କୃଷ୍ଟ) ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ। ତେଣୁ ଯୋଗୀ ମାନଙ୍କ ମତରେ ଶିଷ୍ୟ ସମ୍ପର୍କୀ ପୁତ୍ରଜନ୍ମ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଗୌରବାବହ । କିନ୍ତୁ ସଂସାରରେ ଲୋକେ ଠିକ୍ ଓଲଟା ବାଟରେ ଚାଲି ଥାନ୍ତି ! ସେମାନେ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମକୁ ଅଧିକ ଆଦର ଓ ଆଗ୍ରହ କରି ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶିଷ୍ୟ ଜନ୍ମକୁ ସେପରି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯୌଗିକ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ପଥର ପଥିକ ମାନେ ଶିଷ୍ୟ ଜନ୍ମକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ମାନନ୍ତି । ସଂସାରରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଭିନ୍ନତାପୂର

କ୍ରମ ହେଉଅଛି—ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ ଓ ମୋକ୍ଷ । ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ, ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ, ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସ, ଶୃଙ୍ଗାର ବୀର, କରୁଣ, ରୌଦ୍ର, ହାସ୍ୟ, ଭୟାନକ, ଅଦ୍ଭୁତ, ଶାନ୍ତ । କିନ୍ତୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଓ ଯୋଗିମାନଙ୍କ ମତ ଏ ସବୁର ଠିକ୍ ବିପରୀତ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଯେ ଲଘୁ ତାହାକୁ ପ୍ରଥମରେ ସ୍ଥାନଦେବା ଉଚିତ କାରଣ ଓ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଗୁରୁକୁ ପରେ ୨ କ୍ରମଶଃ ସ୍ଥାନ ଦେବା ଉଚିତ । ବ୍ୟାକରଣ ଶାସ୍ତ୍ର ମତରେ 'ଅଲ୍ପାଚ୍‌ତରଂ' ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସମାସରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବା ମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ୧ମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରେ । ତେଣୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଓ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହିସବୁ ସାଂସାରିକ ବାକ୍ୟରେ କ୍ରମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପରେ ବଦଳି ଯାଏ । ଯଥା—ମୋକ୍ଷ, ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ, ସନ୍ନ୍ୟାସ, ବାନପ୍ରସ୍ଥ, ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ, ଶାନ୍ତ କରୁଣ ଅଦ୍ଭୁତ ବୀର ରୌଦ୍ର ହାସ୍ୟ ଭୟାନକ ବୀଭତ୍ସ ଶୃଙ୍ଗାର ପ୍ରଭୃତି । ଏହା ହେଉଛି ଯୋଗି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମତ ଓ ପ୍ରବୃତ୍ତି । ଏହି ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ପରିଣତି ହେଲା ଯେ—ଯୋଗୀ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ସମାଜରେ ବିପରୀତ କଥା ଓ ବିରୁଦ୍ଧୋକ୍ତି କହିବାକୁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ । ଏହିପରି ବିରୁଦ୍ଧ କଥା କହିବାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ଖ୍ୟାତି ହ୍ରାସ ନହେଇ ବରଂ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ତେଣୁ ସେମାନେ ଅଧିକ ଉତ୍ସାହରେ ସାଧାସିଧା କଥାକୁ ଓଲଟାଇକରି ଜଟିଳଭାବେ କହୁଥିଲେ । ଯଥା—ଲୋକେ କହନ୍ତି—ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଲୋକ ଜୀବନ ଦେଉଥାଏ । କିନ୍ତୁ ତାହା ଭୁଲ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ । ଚନ୍ଦ୍ରମାରୁ ଯାହା କିଛି ଅମୃତ ଝରୁଅଛି—ତାହାକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହି ନେଉଛି । ତେଣୁ ସୂର୍ଯ୍ୟର ମୁଖ ବନ୍ଦ କରିଦେବା ଯୋଗିର ପ୍ରଧାନ ଓ ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ତନ୍ତ୍ର ମତରେ ଆକାଶରେ ଯେ ଉଦିତ ହେଉଛନ୍ତି ସେ ପ୍ରକୃତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାଭି ଉଦର ରହିଛନ୍ତି (ହଂ—୩—୫୮) ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ର ତାଳୁର ତଳେ ରହିଛନ୍ତି । ତାଳୁର ତଳକ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କଠାରୁ ସୋମରସ ନାମକ ଅମୃତ ଝରୁଅଛି । ତାହାକୁ

ଯତ୍କିଞ୍ଚିତ୍ ସ୍ରବତେ ଚନ୍ଦ୍ରାଦମୃତଂ ଦିବ୍ୟରୂପିଣଃ
ତତ୍ ସର୍ବଂ ଗ୍ରସତେ ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ତେନ ପିଣ୍ଡୋ ଜରାୟୁତଃ । ହଂ—୩—୭୭

ଲୋକେ କହନ୍ତି ମଦ୍ୟପାନ କଲେ ଦୋଷ ହୁଏ । ଯଥା—

ଧନକୁ କରଇ ବିନାଶ ବାରୁଣୀ ରେ ହେଲେ ବଶ
ଦ୍ୟୁମଣି ବିରୋଧ ହତେ ସିନ୍ଧୁ ମଜ୍ଜନ । ବ. ଶି. ୩୦,୫

କିନ୍ତୁ ଏ ମତରେ ଅମର ବାରୁଣୀ ପାନ କଲେ ପାପ ନ ହୋଇ ବହୁତ ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ । ଲୋକେ କହନ୍ତି—ଗୋମାଂସ ଭକ୍ଷଣ ମହାପାପ । କିନ୍ତୁ ଯୋଗି ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକଙ୍କ ମତରେ ଗୋମାଂସ ଭକ୍ଷଣ ଓ ବାରୁଣୀ ପାନ କୁଳୀନତାର ଲକ୍ଷଣ । 'ଗୋ'ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଜିହ୍ୱା । ଏହି ଜିହ୍ୱାକୁ ଓଲଟାଇ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରକୁ ନେବାର ନାମ ହେଉଛି ଗୋମାଂସ ଭକ୍ଷଣ । ସେହି କଥା ଓଡ଼ିଆରେ ସନ୍ଥଙ୍କ ଯେ ଗତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଜିହ୍ୱାଓଲଟାଇ ସୁଧାରସ ଖାଇ କାମ ଜାମ ଯାଇ ଧ୍ୟାନେତାର ।
ଜିହ୍ୱା ଇନ୍ଦ୍ରିଙ୍କର ପୀରତି ଅପାର ମନସବୁ ହୁଏ ଦୂର ।
(ସନ୍ଥଙ୍କ ଯୋ ୩୬ପ)

ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରେ ତୁ ଯଦ୍ଭେଦ୍ୟଂ ସହସ୍ରାରଂ ବ୍ୟବସ୍ଥିତମ୍
ତସ୍ୟ କନ୍ଦେ ସ୍ଥିତା ଯା ଯୋନିଃ ତସ୍ୟାଂ ଚନ୍ଦ୍ରୋ ବ୍ୟବସ୍ଥିତଃ
ତ୍ରିକୋଣାକୃତି ସ୍ତସ୍ୟାଃ ସୁଧା କ୍ଷରତି ସନ୍ତତମ୍ । ଶିବଃ –୧୦୩ ।

ଅମର ବାରୁଣୀ କହନ୍ତି । ଏହା ପାନ କଲେ ବିଶେଷ ପୁଣ୍ୟ ଓ ସାଧନା ମାର୍ଗରେ ଉନ୍ନତି ହୁଏ । (ଜ୍ଞା–୩–୪୬–୭୮) ସେହି କଥା ଅଚ୍ୟୁତା ନନ୍ଦ ଦାସ ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାରେ କହିଛନ୍ତି — କର୍ଣ୍ଣରେ ଘଣ୍ଟିଜାଗ୍ଲାନ ଅକାର ଦ୍ରବ୍ୟସ୍ତ

ବଣ୍ଡିକ ମକାର ଦେଉ ମହାଦେବ ନାମ ।
ବର୍ଣ୍ଣିକେ ପାଣିବ ସେନ୍ତ୍ରି ଘଣ୍ଟିକାର ସ୍ଥାନ
ସ୍ୱାଦୁ ବାହୁଥାଇ ସେହି ଝରୁଥାଇ ଝର ।
ଝର ଶୁଣିଗଲେ ଟଳେ ଚନ୍ଦ୍ର ସେ ଶିଖର
(ଶୂ . ସଂ ୬୩)

ସୁଧାମୃତ ଗୀତାରେ କୁହାହୋଇ ଅଛି—

ବ୍ରହ୍ମରେ ତାଳୁକା'ସ୍ଥାନ ପରମାତ୍ମା'ପଦ ।
ସେହିଠାରେ ସୁଧାରସ ପଡ଼ଇ ଝରଝର ।
ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଦେଖିବାକୁ ପାରହୋଏ ମନ ।
ପବନକୁ ଟେକୁଥିବ ତ୍ରିବେଣୀ ସଙ୍ଗମ ।
ପରଂବ୍ରହ୍ମ ରନ୍ଧ୍ରର ଆକାଶୁଁ ଝରଇ ।
ଜିହ୍ୱାଲେଉଟାଇ ପିନା ଆସ୍ୱାଦିବା ପାଇଁ ।

(୨ୟ ଅ-୨୮)

୧. ଗୋମାଂସଂ ଭକ୍ଷୟେନ୍ନିତ୍ୟଂ ପିବେଦମରବାରୁଣୀମ୍
କୁଳୀନଂ ତମହଂ ମନ୍ୟେ ଇତରେ କୁଳଘାତକାଃ
ଗୋ ଶବ୍ଦେ ନୋଦିତା ଜିହ୍ୱା ତତ୍ପ୍ରବେଶୋ ହି ତାଳୁନି ।
ଗୋମାଂସ ଭକ୍ଷଣ ନ୍ତୁ ମହା ପାତକ ନାଶନମ୍ ।
ଜିହ୍ୱା ପ୍ରବେଶ ସମ୍ଭୂତଃ ବହ୍ନିନୋତ୍ପାଦିତଃ ଖଳୁ ।
ଚନ୍ଦ୍ରାତ୍ ସ୍ରବତି ଯଃ ସାରଃ ସ ସ୍ୟାଦମରବାରୁଣୀ । ହଂ-ପ-୪୭

ଲୋକେ କହନ୍ତି—ବାଳବିଧବା ସ୍ତ୍ରୀ ସମସ୍ତଙ୍କ ସମ୍ମାନ ଓ ଆଦରର ପାତ୍ର । ସେମାନଙ୍କ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣର ଭାର ସମାଜର ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ । କିନ୍ତୁ ଏହା ଠିକ୍ ଓଲଟା କଥା । କାରଣ ଗଙ୍ଗା ଓ ଯମୁନାର ମଝିରେ ଦେଇଁ ପବିତ୍ର ଭୂଇଁ ରହିଛି-ସେଠାରେ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ବାସ କରେ । ସେହି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବଳାତ୍କାର ପୂର୍ବକ ଗ୍ରହଣ କଲେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପରମପଦ ଲାଭହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍—ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀକୁ ଗଙ୍ଗା ଓ ଯମୁନା କହନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇ ନାଡ଼ୀ ମଝିରେ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ ରହିଅଛି । ତାହାକୁ ସରସ୍ୱତୀ କହନ୍ତି । ସେହି ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ନାଡ଼ୀ କୁଣ୍ଡଳିନୀ, ତାକୁ ସ୍ତ୍ରୀ କହନ୍ତି । ସେହି ସ୍ତ୍ରୀ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ନାଡ଼ୀକୁ ଜୋରକରି ଧରି ଉପରକୁ ଚଳାଇଲେ ମାନବର ପରମପଦ ଓ ଉତ୍ତମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଲାଭ ହୁଏ । ସେହି କଥା ଜ୍ଞାନଚୂଡ଼ା ମଣିରେ କୁହାଯାଇଛି—

ଗଙ୍ଗା ଯମୁନା ଯେ ପୁଣ ସରସ୍ୱତୀ ତିନି
ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ପୁଣ ସିସୁମୁନା ଯେଣି ।
ମେରୁଙ୍କୁ ଘୁଞ୍ଚିଣ ପୁଣ ବଙ୍କନାଳ ଭେଦି
ଲେଉଟି ଉଜାଣି ପୁଣ ବହେ ତିନନଦୀ
ମଧ୍ୟରେ ସିସୁମୁନା ପୁଣ ତୀର୍ଥ ସରସ୍ୱତୀ
ସେ ତୀର୍ଥ ସେବିଲେ ଯେ ନ ପଡ଼ନ୍ତି ଜନ୍ମପଥେ । ୧୮ ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

ଗଙ୍ଗା ଜଉଁଣା ମାଝେଁରେ ବହଇ ନାଈ
ତହିଁ ବୁଡ଼ିଲି ମାତଙ୍ଗୀ ଜୋଇଆ ପାର କରଇ । ୧୪ ।

ତହିଁରେ ଇଡ଼ା, ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀକୁ ଲଳନା ଓ ରସନା ନାମରେ କୁହାଯାଇ ଅଛି । ସେହି ଦୁଇ ନାଡ଼ୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀର ନାମ ଅବଧୂତୀ । ଯଥା—

"ଲଳନା ପ୍ରଜ୍ଞା ସ୍ୱଭାବେନ ରସନୋପାୟ ସଂସ୍ଥିତା
ଅବଧୂତୀ ମଧ୍ୟଦେଶେ ଗ୍ରାହ୍ୟଗ୍ରାହକ ବର୍ଜିତା ।
(ବୌ. ଗା. ଦୋ ପୃ ୯)

ତୟୋରନ୍ୟଃ ପିପ୍ପଳଂ ସ୍ୱାଦ୍ୱତ୍ୟନଶ୍ନନ୍ନନ୍ୟୋ ଅଭିଚାକଶୀତି ।
ଇତ୍ୟାଦି (ମୁଣ୍ଡକ-୩-୧)

ବେଦ ଉପନିଷଦ୍ ପ୍ରଭୃତିର ଏହିପରି ଗୂଢ଼ୋକ୍ତି ଓ ରୂପକ ପ୍ରଭୃତି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷାର ପୂର୍ବ ସଙ୍କେତ ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅନ୍ତିମ କାଳରେ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜ-ଯାନର ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ସନ୍ଧ୍ୟା-ଭାଷାକୁ ଧର୍ମପ୍ରଚାରର ସହାୟକ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ନିଗୂଢ଼ୋକ୍ତି ଓ ରୂପକ ଶୈଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ସାଧନତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରଚଳନ କରାଇ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରତିପତ୍ତି ବୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା ।

ଏହି ସବୁ ରୂପକ ଓ ଉଲଟା କଥା ବୁଝିବା ଲାଗି ପରମହଂସ ଓ ସନ୍ଥ ଦାସଙ୍କ ଦୋହାଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସାଧନ । ତଥାପି ବସ୍ତୁ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧ ଯେଉଁ ଉପମାନର ସାଧର୍ମ୍ୟ ରହିଥାଏ, ସେହି ଉପମାନରେ ଅତିଶୟୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାରର ଶୈଳୀପରି ବସ୍ତୁର ବାଚକ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ—ଚିତ୍ତ ଚଞ୍ଚଳ ହରିଣ, ମତ୍ସ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ ଚଞ୍ଚଳ । ଚାଞ୍ଚଲ୍ୟ ଗୁଣ ସାଧର୍ମ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଚିତ୍ତକୁ ହରିଣ ମତ୍ସ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଉପମାନ ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏ ରୂପକରେ ହରିଣ ମତ୍ସ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଚାଞ୍ଚଲ୍ୟ ଧର୍ମୀ ଉପମାନ ଗୁଡ଼ିକ ଚିତ୍ତର ବାଚକ ବୋଲି ବୁଝାଇ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସେହିପରି ବିଷୟୀ ଲୋକ ସଂସାରରେ ବୁଡ଼ିରହେ । ସେଥିଲାଗି ବୁଡିବା ଧର୍ମ ଯୋଗୁଁ ସମାନ ଧର୍ମା ସାଗର ମଧ୍ୟ ସଂସାରର ବାଚକ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍—ସାଗର ଶବ୍ଦ ସଂସାରର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଗହନ ବନରେ ହିଂସ୍ର ଜନ୍ତୁର ଭୟ ରହିଥାଏ । ସେହିପରି ସଂସାରରେ ପ୍ରତିପଦରେ କୁ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ମଧ୍ୟ ଭୟ ରହିଅଛି । ସେଥିଲାଗି ବନ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ସଂସାରର ବାଚକ ବା ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ଏହିସବୁ ଉକ୍ତି ଅତିଶୟୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାରର ଶୈଳୀ ଆଶ୍ରୟ କରି ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଏ ସବୁ ଅତିଶୟୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ନୁହେଁ । ସେହି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହି ସବୁ ଉପମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଙ୍କର ସଙ୍କେତିତ ଅର୍ଥ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ଉପମାନୋପ-ମେୟ ଭାବ କଳ୍ପନା କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ—ତନ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଗ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଇଡ଼ା, ପିଙ୍ଗଳା ଓ ସୁଷୁମ୍ନା ଗଙ୍ଗା ଯମୁନା ଓ ସରସ୍ୱତୀ ରୂପେ ସଙ୍କେତିତ । ତେଣୁ "ଗଙ୍ଗା ଜଉନା ମାଝେଁରେ ବହଇନାଈ(୧୪ଚ) ପଦ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ଉପମେୟର ନିଗରଣ ପୂର୍ବକ ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ଗଙ୍ଗାଯମୁନା ଉପମାନର ଅଧ୍ୟବସାୟ ହୋଇନାହିଁ । ନିଗରଣ ପୂର୍ବକ ଅଧ୍ୟବସାୟହିଁ ଅତିଶୟୋକ୍ତିର ମୂଳ । ସିଦ୍ଧତ୍ୱେ ଽଧ୍ୟବସାୟସ୍ୟ ଽତିଶୟୋକ୍ତିର୍ନିଗଦ୍ୟତେ" ବିଷୟ ନିଗରଣେନ ବିଷୟିଣୋ ଽଭେଦପ୍ରତିପତ୍ତିରଧ୍ୟବ-ସାୟଃ । (ସାହିତ୍ୟ ଦ—୧୦ମ ୭୯ଶ)

କିନ୍ତୁ ଯୋଗ ଓ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ଗଙ୍ଗା ଶବ୍ଦର ଇଡ଼ା ହେଉଛି ସାଙ୍କେତିକ ଅର୍ଥ ଏବଂ ଯମୁନା ଶବ୍ଦର ପିଙ୍ଗଳା ହେଉଛି ସାଙ୍କେତିକ ଅର୍ଥ । ସେହିପରି ସନ୍ଧ୍ୟା ଭାଷାରେ ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅର୍ଥ ଓ ଶବ୍ଦ ବହସ୍ଥ ଦେଖାଗଲେ ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ଓ ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରର ପରିଭାଷାରେ ସେହିପରି ଅର୍ଥ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସୁତରାଂ ଏହି ସବୁ ଶବ୍ଦର ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥ ପାରିଭାଷିକ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁ ସେହି ସେହି ସ୍ଥଳରେ ବିରୋଧାଭାସ ଅଳଙ୍କାର ହୁଏନାହିଁ । ତଥା ରୂପକ ଅଳଙ୍କାର ମଧ୍ୟ ହୁଏନାହିଁ । କେବଳ କଥାରେ ଏହିସବୁ ଉକ୍ତିକୁ କେହି କେହି ରୂପକ ବୋଲି କହୁଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥରେ ଏସବୁ ଉକ୍ତି ରୂପକ ଅଳଙ୍କାର ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରସ୍ତୁତାର୍ଥ ଓ ଅପ୍ରସ୍ତୁତାର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ନିଗରଣ ହୋଇଥାଏ ସେହି ସେହି ସ୍ଥଳରେ ଧର୍ମୀକୁ ସାଙ୍କେତିକ କାରଣ, କିନ୍ତୁ ଧର୍ମୀ ନୁହେଁ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କୁହାହୋଇଛି—ସୁଷଲ ଧର୍ମର ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ମନକୁ ମନ୍ଦ୍ୟ ବା ହରଣ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ସୁଷଲ ଧର୍ମ ମନ୍ଦ୍ୟ ହରଣ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସାଙ୍କେତିକ ଅର୍ଥ କିନ୍ତୁ ସୁଷଲ ଧର୍ମ ହରିଣ ମନର ସାଙ୍କେତିକାର୍ଥ ନୁହେଁ । ଏଠି ହରିଣ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଅନ୍ୟ ବସ୍ତୁର ଦ୍ୟୋତକ ଓ ବାଚକ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା—

ଅପଣା ମାଂସେ ହରିଣା ବୈରୀ, ଖଣହ ନ ଛାଡ଼ଅ ଭୁସୁକୁ ଅହେରି
ତିଣ ନ ଛୁପଇ ହରିଣା ନ ପିଅଇ ପାଣୀ, ହରିଣ ହରିଣୀର ନିଲଅ
ନ ଜାଣି (୬ ଚ)

ଚର୍ଯ୍ୟାର ଏହି ପଦ୍ୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ଯୋଗୁଁ ହରିଣ ଓ ହରିଣୀ ଶବ୍ଦ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଚିତ୍ତର ଧର୍ମ ଚଞ୍ଚଳ ଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଚିତ୍ତକୁ ହରିଣ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନମୁଦ୍ରା ଅର୍ଥାତ୍ ନୈରାତ୍ମ୍ୟ-ବୋଧ ସଂସାରର ବନ୍ଧ ମୋକ୍ଷ ଓ ପୁନର୍ଜନ୍ମକୁ ହରଣ କରେ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ ମୁଦ୍ରାକୁ ହରିଣୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । (ଶଶପାନଂ ଭବସ୍ମାତ୍ ହରତି ଷଣ୍ମୁଖଂ ହରିଣୀତି ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷୟା ସୈବ ଜ୍ଞାନମୁଦ୍ରା ନୈରାତ୍ମ୍ୟା । (ଚର୍ଯ୍ୟା —୬ ଟୀକା) ସିଦ୍ଧ କବି ଭୁସୁକୁ ପାଦ ନିଜକୁ ଏ ପଦ୍ୟରେ ଅହେରୀ

ଅର୍ଥାତ୍ ଶୀକାଶ୍ମ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । କାରଣ ସେ ଗୁରୁଙ୍କ ବଚନରୂପ ବାଣଦ୍ୱାରା ଶିଷ୍ୟ ଦୁଃଖଶଲ୍ୟକୁ ଛେଦ ବା ଦୂର କରିଚାଲିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହି ଶୀକାର ଧର୍ମ ଥିବାରୁ କବି ନିଜକୁ ଶୀକାଶ୍ମ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସେହିପରି କାହ୍ନୁ ପାଦଙ୍କର ୧୧ଶ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ—

ମାରି ଆ ଶାସୁ ନଣନ୍ଦ ଘରେ ଶାଳୀ । ମାଅ ମାରିଅ କାହ୍ନୁ ଭଇଲ କବାଳୀ ॥ ୧୧ ॥ ଏହି ପଦ୍ୟରେ ଶାଶୁ—ଶ୍ୱାସ, ନଣନ୍ଦ—ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଶାଳୀ—ବାୟୁ, ମାଅ—ମାୟା, କବାଳୀ—କପାଳୀ, ସାଧକ କାହ୍ନୁ । ଧର୍ମ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଶବ୍ଦଗତ ଏବଂ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଅର୍ଥଗତ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଶାସୁ ଶବ୍ଦ ଶ୍ୱାସର ପ୍ରାକୃତ ରୂପ । ଶାଶ୍ୱା ବା ଶାସୁ ଶବ୍ଦର ଆକୃତିଗତ ସାମ୍ୟଥିବାରୁ ଶାସୁ ଶବ୍ଦ ଶ୍ୱାସ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ତେଣୁ ସାଧର୍ମ୍ୟ ଏଠାରେ ଶବ୍ଦଗତ । କିନ୍ତୁ ନଣନ୍ଦ ଶବ୍ଦ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରେ ବୋଲି ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ତେଣୁ ଏଠାରେ ସାଧର୍ମ୍ୟ ଅର୍ଥଗତ ।

ସେହି ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅର୍ଥ ବା ଉପମେୟର ଯଥାର୍ଥରେ ନିରୂପଣ ହୋଇଥାଏ—ସେହି ସ୍ଥଳରେ ଟୀକାକାରଙ୍କର କଳ୍ପନାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସ୍ୱାଧୀନତା ମିଳିଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ପଦଟିର ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦକୁ ବିଭିନ୍ନ ଟୀକାକାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତର ପ୍ରଚଳିତ ପାରିଭାଷିକ ଅର୍ଥ ହିଁ ଏ ସମସ୍ତ ବୁଝିବାର ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚଯର ସଂସ୍କୃତ ଟୀକାକାର ଲେଖିଛନ୍ତି— "ସଦ୍‌ବର୍ତ୍ମ । ବଶମାସ୍ତୁ ନିର୍ମଳଗିରାଂ ଟୀକାଂ ବିଧାସ୍ୟେସ୍ଫୁଟମ୍ ।" ନିର୍ମଳ ବାକ୍ୟରେ ମୁଁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଟୀକା କରୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ଟୀକାକାର କେଉଁ ଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକ ବୋଲି ଜଣାନାହିଁ । ସେ ଯେ ପ୍ରକୃତରେ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷା ଭଲଭାବରେ ଅବଗତହୋଇଥିଲେ ତହିଁର କିଛି ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ତଥାପି ଏହି ଟୀକାରେ ଅନେକ ଶବ୍ଦର ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷାର ପାରିଭାଷିକ ଅର୍ଥ କରାହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ତହିଁ ଭିତରୁ ଅଧିକାଂଶ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଦାର୍ଶନିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ହୋଇଅଛି । ସେଥିରେ

ନୈତିକ ବା ସାଧନା ମାର୍ଗର ଯଥାଯଥ ଅର୍ଥ ହୋଇନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ହିଁ—ପ୍ରବୋଧ ବାଗ୍ଚି ମହାଶୟ Materials for a critical edition of the old Bengali ch.rya Pada ବହିର ୭ମ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—I found out that it was almost impossible to interprit the songs without the helf of the Tibetan texts. ମୁଁ ଦେଖିଲି ଯେ ତିବ୍ବତୀୟ ପାଠ ବିନା ଚର୍ଯାଗୀତ ଅର୍ଥ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ । ଚର୍ଯାଗୁଡ଼ିକର ତିବ୍ବତୀୟ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ଅନୁବାଦ କେବେ ହୋଇଥିଲା ଜଣାନାହିଁ । ଏ ଅନୁବାଦ ସଂସ୍କୃତ ଟୀକା ସହିତ ମେଳ ଖାଏ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଉଦାହରଣ ଦେଉଅଛି । ୩୩ ଚର୍ଯାରେ ଅଛି—

ଟାଲ ତ ମୋର ଘର ନାହି ପଡ଼ବେଶୀ
ହାଁଡ଼ୀତ ଭାତ ନାହିଁ ନିତ ଆବେଶୀ
ବେଙ୍ଗ ସଂସାର ବଡ଼୍ହିଲ ଜାଅ
ଦୁହିଲ ଦୁଧୁ କି ବେଣ୍ଟେ ସମାଅ ।

ଏହାର ତିବ୍ବତୀୟ ଅନୁବାଦର ମର୍ମାର୍ଥ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଏହିପରି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି ।

ନଗର ମଧ୍ୟେ ମମଗୃହଂ ପ୍ରତିବେଶୀ ନାସ୍ତି
ମୃଦ୍ଭାଣ୍ଡେ ଓଦନଂ ନାସ୍ତି ନିତ୍ୟଂ ଆବେଶନମ୍ ।
ଭେକେନ ସର୍ପଂ ଏବ ଧାବିତଂ
ଦୁଗ୍ଧଦୁଗ୍ଧଂ କ ଗୋସ୍ତନଂ ପ୍ରବଶତି ।

ଏହି ଦୁଇ ପାଠର ଅର୍ଥରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭେଦ ରହିଅଛି । ତେଣୁ ବାଗ୍ଚି ଲେଖିଛନ୍ତି—"But tne Tibetan translation had certainly an altogether different reading before him. The Tibetan translation means—even the serpent is being Chased by the frog (P m) । ତିବ୍ବତୀୟ ଅନୁବାଦକ ସମ୍ମୁଖରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ପାଠ ରହିଥିଲା । ତିବ୍ବତୀୟ ଅନୁବାଦର ଅର୍ଥ ବେଙ୍ଗ ସାପକୁ ଗୋଡ଼ାଉଅଛି ।"

ପ୍ରକୃତରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ତୁଳନା କରି ଦେଖିଲେ ଜଣା ପଡ଼େ ଯେ— ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବେଙ୍ଗ ସାପକୁ ଗୋଡ଼ାଇବା କଥା ଲେଖାଅଛି । ଯଥା—ନାଗ ସର୍ପକୁ ଯେ ମଣ୍ଡୁକ ଗିଳଇ ଏକଥା ଦେଖିଲ କାହିଁ

ଦେଉଳଶୁର ଖଇବେ'ହୁକର ଖାଦ ଭଣେ ଗୋପିଆ କହଇ ।

(ଭଜନସାର ପୃ୧୫୪)

ସର୍ପକୁ ମଣ୍ଡୁକ କରୁଛି ଖେଳ, ଦୁଇ ଭୁଲେ ଅଛି ମଦାର ଫୁଲ ।

(ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ—ଭଣି—ଭଜନ ପୃ୧୫୪)

ମଣ୍ଡୁକ ମାଡ଼ୁଛି ସଂମୁକ କଟାଇ ଶୃଗାଳ ହୋଇଛି ରଜା

ଜଳଜନ୍ତୁ ଯେ କରଣ ହୋଇଛି ପକ୍ଷୀ କଲେ ଚରଜା ।

ନ୍ୟ. ପୁ. ପୀତାମ୍ବର) ଅଣ୍ଡ ସର୍ପକୁ ମଣ୍ଡୁକ ମୁକୁଟ ଦେବ ତୁମ୍ଭ ମଣ୍ଡଳର କୋଳରେ ମୂଷା ସଦ୍ଧନ କରିବ ।।

(ଗୁ. କ. ଗୀ. ୭ ଅ ୩୨ ଛ)

ସେହି ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଲୁହ ଯାଇଛି—

ମନମୁଷା ହେଲା ଭୁଇଁ ଗଞ୍ଜାଇ'ଖାଇ । ଏବେ ବିଷଡ଼କୁ ଶଙ୍କିଲୁ ନାହିଁ ।
ଗାଭୁଆ ମୂଷାକୁ ବଗଡ଼ ଜଗିଛି-ମୂଷା ବସିଛି ଗଞ୍ଜାଇ ଖାଇ ।
ମଣ୍ଡୁକ ସମ୍ମୁଖେ ଲଢ଼ାଇ ଲାଗିଛି ସର୍ପ ପଳାଇଲା ଶୃଗୁଡ଼ା ଖାଇ
ବକ ବସିଥିଲା ମୀନକୁ ଭୁଣ୍ଡି ମୀନ ଗିଳିଦେଲା ବକକୁ ଯାଇଁ ।
ସେ ଲ ଇ ଭୁଡ଼ିଲା ପଥର ଭାସିଲା ଦେଖି ଆଚମ୍ବିତ ହୋଇଲା ମୁହିଁ ।
ଭଣେ ଗଙ୍ଗାଧର ବିଶ୍ୱକର୍ମା ଗୁରୁ ଦେବ କ ଜନାଣେ ପଣ୍ଡିତ ଥାଏ ।

(ଭଜନସାର ପୃ୨୦)

ସୁତରାଂ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ ସଂସ୍କୃତ ତୁଳନା କରି ଦେଖିଲେ ଜଣାଯିବ ଭବଭୂତି ଅନୁବାଦହିଁ ଠିକ୍ । ପ୍ରକୃତ ପାଠ ହେବ—ବେଙ୍ଗ ସାପଠାରେ ଚଢ଼ିଯାଅ ।"; ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷାରେ ଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ ରହିଅଛି । ସେହି ଭାଷାର ପାରମ୍ପରିକ ପାରିଭାଷିକ ଅର୍ଥ ବୁଝି ମୁଁ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଚର୍ଯ୍ୟାଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ କରିଅଛି । ତନ୍ତ୍ରର ଦେହକୁ ଓ

ପାତ୍ରଣ୍ୟାର୍ଥକ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଇଅଛୁ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପଞ୍ଚସଖା ପ୍ରଭୃତି ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ମନ୍ତ୍ରମାର୍ଗ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭକ୍ତ ଭକ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଭିତରେ ବହୁକାଳରୁ ୧୩ଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷାର ବସ୍ତୁବୋଧକ ପର୍ଣ୍ଣ ଧାରାଟିଏ ଚଳି ଆସୁଅଛି । ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷାର ସୁଗନ୍ଧ ସମାନ୍ତରରେ ଏପରି ବସ୍ତୁବୋଧକ ପର୍ଣ୍ଣ ଧାରା ଓଡ଼ିଶାରେ ଚଳି ଆସୁଅଛି । ସାରଳାଦି ପଞ୍ଚଶାଖା ପରିଚିତ ବୀରଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମ ବା ଆତ୍ମଧର୍ମ, ମନ୍ତ୍ରମା ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପୀତାମ୍ବର ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ତାର ନିଦର୍ଶନ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ସେ ପରମ୍ପରା ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରହିଅଛି । ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଲୋକେ ଏହିପରି ସଙ୍କେତ କଥା କହିବାରେ ରସ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ମୁଁ ତଳେ ତାହାର କେତୋଟି ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଲି ।

ପୁଚ୍ଛବାଟେ ଖାଇ ପୁଣି ଆହାର ସେ ଖାଇ
ମୁଖବାଟେ ନେଇ ପୁଣି ଆହାର ବଳଇ ।
ଏ ଗାବ ସେଠିକି ଯେବେ ଚେତା ଲଭିଥାଇ ।
ଏହିମନ ଗୋଟି ପିନ୍ଧା ଗାବ ବୋଲି କହି ।
ରକ୍ଷୁଆଳ ଚେତନା ସେ ରଖେ ନିରନ୍ତରେ
ଅହାର ଲଭଇ ଖାଇ ତଣ୍ଡ ସେ ମୁଖରେ (ଶୂ: ସଂ: ୩୨ ଅ)
ଅମପା ମାପିଲେ ଯାଇ ଅଖାଦ୍ୟ ପାରିଲେ ଖାଇ
ସାଧୁ ସଙ୍ଗ କଲେ ଶୂନ୍ୟ ପାତକ ହରଇ । (ଭଜନ-ପ୍ରେମ ଖେଳ
ପୃ ୧୯)

ବାଇ ମନରେ ବସି ଅବନୀ ବନ ।
ଅବନା ବନିଲେ ଅମପା ମାପିବୁ ଅବଧାନରେ ତୋର ହୋଇବ ଧନ ।
ଅମାବସ୍ୟା ନିଶାରେ ଷୋଳ କଳାଚନ୍ଦ୍ର ଦିବା ନିଶାରେ ଭବ ଦର୍ଶନ
ଅଷ୍ଟବଂଶ ସର୍ପ ପ୍ରଣବ ଜଳଇ ପାଦଚେତନ ଅଣାକୁଣ ପବନ
ଅଣାକାର ଘରେ ନାମ ସଙ୍କୀର୍ତ୍ତନ ଶବଦରେ ନାହିଁ ହରି ଭଜନ
ଶୁଦ୍ଧ କୁଆ ସେକ ଧରଣୀ ଯୋଗିଙ୍କୁ ବିଧ୍ୟାସ୍ତ୍ର ଆଖି ତାକୁ ଦିଏ ଭୋଜନ
ନିର୍ଜର କନ୍ଦରେ ଚାନ୍ଦ ଚକ୍ଷୁ ସଂପ ଅମଳ ଜଳେ ହରିଣୀ ନିବାସ
ସୁରି ମେଘ ଯୋଡ଼ି କଲେ ଜଳବୃଷ୍ଟି ମରୁସ୍ଥଳରେ କୃଷି ହେଲା ବିନାଶ

ଶୂନ୍ୟରେ ଶୂନ୍ୟରେ ଦେଉଳ ହୋଇଛି ଦେଉଳ ଗୋଟିଏ ତକେ ନିର୍ମାଣ
ଏମନ୍ତ ଦେଉଳ ବାଛାଣୀ ଗଢ଼ିଛି ଅମୁହାଁ ଦେଉଳ ଦାଣ୍ଡ ଦର୍ଶନ ।
ନର୍ଭ ନଳ ଧର ବନ୍ଧିଂନେଲ ମେରୁ ବାଟରେ ବସି କରନ୍ତି ଭୋଜନ
ଧରିଗଲେ ମେରୁ ହୋଇବ ଅମର କହନ୍ତି ଅଚ୍ୟୁତ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଞ୍ଜନ
(ପଞ୍ଚ ସଖାଙ୍କ ଭଜନ ପୃ ୧୬)

ପ୍ରାଣ ସଜନୀ ଗୋ, ଶୁଣିଲେ ହୋଇବୁ ବାଇ
ବନର ଭିତରେ ଗାଈ ପ୍ରସବୁଛି ବାଘୁଣୀ ବାଟ କଢ଼ାଇ
ପିତା ମାତା ଦୁହେଁ ଜନମ ନୋହୁଣୁ ପୁଅ ଦାଣ୍ଡରେ ଖେଳଇ (ଭଜନ ସାର ପୃ ୧୬)

କମଳ ଦୁଗ୍ଧ ଯୋଗୀ ଦୁଲୁଣୀକୁ ଦୁହେଁ
ସେ ଦୁଗ୍ଧ ଖାଇ ଯୋଗୀ ଅମର ଯେ ହୁଏ । (ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ଡାଣ୍ଡପୁଆ)
ଷଣ୍ଢଙ୍କର ମୁଣ୍ଡେ ଶୃଙ୍ଗ ତୃଣ ମୂଳ ହୋଇ
ବନ୍ଧ୍ୟା ସୁତ ଦ୍ରବଇ ରେ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର । (,, ୧୫)
ଅକୁଳ କୂଳ ପାରୁ ଯେବେ ରହି । ଜ୍ଞାନ ଜାଣିଲୁ ବୋଲି ତେବେ କହି
ଅମଣା ମ ପିବୁ ଶୁଣବଳ୍ଲ । ଅଭକ୍ଷ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ପାରୁ ଯେବେ ଭକ୍ଷ ।
ବୃକ୍ଷ ଉପରେ ବଳଦ ବାସ । ଭକ୍ତି ପିବାକୁ କେତେ ଅଛି ଦଂଶ ।
(ଜ୍ଞାନ ଚୂଡ଼ାମଣି ୧୪୫)

ପାରିଲେ ଏମନ୍ତ କର କଣ୍ଠି । ଡେଣାଧରି ପକ୍ଷ ଉଡ଼ାଅ କାଟି
(ଜ୍ଞା. ଚୂ. ମ. ୧୫୧)
ଅଗ୍ନି ପାଣି ଏକ କରିବୁ ଯେବେ । ଚଉଷଠି ଯୋଗ କ ଭରେ ତେବେ ।
(ଜ୍ଞାନ ସିଦ୍ଧି ୧୦୧)
ପଶ୍ଚିମ ଦ୍ୱାରକୁ ବାହିବୁ ନାବ । ଘାଇବୋଝ ଅଛି ଯେବଣ ଠାବ ।
ଦେଉଳପୁର ତାକୁ ଦେଖିଲେ ଯାଇ । ବନ୍ଧ ଭଞ୍ଜିବ ଅଜାମ୍ବର ନାହିଁ
(ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି ୧୧୯)
ବାଁଝ ଝର ମଣି ଅଛଇ । ଜୀବ ବାଁଝର ପୁଅ ହୋଇ

ଅଣ ଚଷିର ଦୁଧ ଜାଣି । ଟେରୁଛି ପିଅର ତ୍ରିବେଣୀ (ଦ୍ୱାରକା ଦାସ
ଗୁପତ ଗୁପମଣି ୧୬୭-୬୮

ବନା ଜଳଡଭ ଫୁଟି ଅଛି କମଳ ଭ୍ରମର ଖେଳୁଛି ବାସ
ଘର ବନ୍ଧନେ ଯେ ଲଗାଇ ମାରୁଛି ବୋଇତ ଯାଉଛି ନାଶ । (୧୭)

ଘର ବନ୍ଧନେ ଯେ ରହିଛି ମତ୍ସ୍ୟ ଆହାର ନ ଖାଇ କରୁ
ହିମ ଭିତରେଣ ଅଛି । ବାହାରକୁ ଆହାର ନ ଖାଇ କରୁ (ବଳରାମ
ଦାସ—ବ୍ରହ୍ମଗୀତା ୭୮)

କାଳିନ୍ଦୀ ଭିତରେ ଫୁଟିଛି କଇଁ ଫୁଲ ବଢ଼ାଉଛି ତୋଳିବା ପାଇଁ
ଫୁଲ ଫୁଟି ଫୁଲ ଲେଉଟି ରହିଛି ତହିଁକି ଭ୍ରମର ହୋଇଛି ବାଇ (ଧନକୃଷ୍ଣ
ଭଜନ ମାଳା ପୃ ୧୭)

ଭଜାଣି ଭୂତେ ଖେଳୁଛି ଲେଉଟଣୀ ଯାଗ । ଅଠାକାଠି ପିଞ୍ଜରରେ ନ ପଡ଼େ
ଧସ୍ତ । (ରଘୁଦାସ ଭଜନ)

ଖାଇବା ସୁବୁଦ୍ଧି ଜଣେ ହେଲେ ବାପା ଛୁଟିବା ମନ୍ତ୍ର ଜବା ଜାଣଇ
କାଉବାଟି ଧଳ ଘୋଡ଼ା ଉଠିଆ ଏବେ ଗାଈ ଘାସ ଖାଇଲେ ନାହିଁ ।
ନିଗୁଣ ବଳଦ କଷି ବାନ୍ଧିଥିଲ ଛୁଟାଇ ପକାଇ ଗଲୁ ପଳାଇ । ଇତ୍ୟାଦି ।
(ଯଶୋବନ୍ତ ଭଜନ ସଂଗ୍ରହ ପୃ ୧୮

ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ

ଶାକ୍ୟ ମୁନି ସିଦ୍ଧାର୍ଥଙ୍କର ନିର୍ବାଣ ପରେ ତାଙ୍କ ଉପଦେଶ ଓ ବଚନ ସବୁ ସଂଗ୍ରହ କରିବାଲାଗି ପ୍ରଥମରେ ରାଜଗୃହରେ ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସଭା ବସିଥିଲା । ତହିଁରେ ପ୍ରାୟ ଶହେ ବର୍ଷ ପରେ ବୈଶାଳୀରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ସଭା ହୋଇଥିଲା । ପାଟଳୀପୁତ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଓ କନିଷ୍କଙ୍କ ସମୟରେ ୪ର୍ଥ ବାର ସଭା ବସିଥିଲା । ଏହିସବୁ ସଭାରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ହେବାରୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ କ୍ରମେ ୨ ଦୁଇଟି ଶାଖାରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ୧—ହୀନଯାନ ଓ ୨—ମହାଯାନ । ପାଳିଭାଷାରେ ରଚିତ ସୂତ୍ର ଅନୁସ୍ମୃତ ଅନୁଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ତ୍ରିପିଟକ ଚନ୍ଦ୍ରସବୁ ସିଂହଳ, ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶ୍ୟାମ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶରେ ମିଳୁଅଛି । ଏ ସମସ୍ତ ହୀନଯାନର ପ୍ରଧାନ ୨ ଶାସ୍ତ୍ର । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ

୧ମ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ମହାଯାନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହୋଇଥିଲା । ନାଗାର୍ଜୁନ ଅସଙ୍ଗ ବସୁବନ୍ଧୁ ପ୍ରଭୃତି ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ନିଜ ନିଜର ମତବାଦ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ତିବ୍ବତ, ଚୀନ ଓ ଜାପାନ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶରେ ମିଳୁଅଛି । ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ବାଣୀ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । 'ସର୍ବଂ ଅନିତ୍ୟଂ ସର୍ବଂ ଅନାତ୍ମଂ ।' ଏହା ହେଉଛି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ମୂଳମନ୍ତ୍ର । ଏହି ମୌଳିକ ତତ୍ତ୍ୱର ଭିନ୍ନ ୨ ଅର୍ଥ ହେଲା ଏବଂ ଦାର୍ଶନିକ ଯୁକ୍ତି ବଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶାଖାର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ହୀନଯାନରେ କେବଳ ପୁଦ୍ଗଳ ଶୂନ୍ୟତା ବା ଆତ୍ମାର ଶୂନ୍ୟତା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ମହାଯାନରେ ଆତ୍ମା ସଙ୍ଗେ ସମସ୍ତ ଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟତା ମଧ୍ୟ ଗୃହୀତ ହେଲା । ସମସ୍ତ ଧର୍ମ କହିଲେ ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗ୍ରାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ସମୂହ ଆତ୍ମାଠାରୁ ଅନିତ୍ୟ,କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଶୀଳ । ସଂସାରରେ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ନୁହେଁ । ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟ । ଏହି ମତକୁ ମହାଯାନ ବା ଶୂନ୍ୟବାଦ ବୋଲି କହନ୍ତି । ପ୍ରଜ୍ଞା ପାରମିତା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ୧ମ କରି ଏହି ମତ ପ୍ରଥମେ ଆଲୋଚିତ ଓ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଅଛି । ଐତିହାସିକ ତାରନାଥ କହି ଅଛନ୍ତି—ମହାପଦ୍ମ ନନ୍ଦଙ୍କର ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ନାମରେ ଜଣେ ରାଜା ଓଡ଼ିଶାରେ (Odevisa) ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ମଞ୍ଜୁଶ୍ରୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରାସାଦକୁ ଭିକ୍ଷୁ ବେଶରେ ଆସି ମହାଯାନ ମତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥିଲେ । (Tara P 58) (Pag sam yen zang ର ୮୨ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲିଖିତ ଅଛି ମହାପଦ୍ମ ନନ୍ଦଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଅଳ୍ପକାଳପରେ ବୌଦ୍ଧ ମହାଯାନ ମତ ୧ମରେ ଓଡ଼ିଶାରେ (Odevisa) ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । Schlefner ଙ୍କ ତାରନାଥର ଅନୁବାଦ ୭୩ ପୃଷ୍ଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି—"କନିଷ୍କଙ୍କର ବୌଦ୍ଧସଙ୍ଘ ସମିତିର ପରେ ୨ କେତେକ ହୀନଯାନର ଭିକ୍ଷୁ ଅନୁସ୍ମୃତିଙ୍କ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ମହାଯାନର ମତାମତ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଏହି ଭିକ୍ଷୁମାନେ ଅଙ୍ଗ ଓ ଓଡ଼ିଶା ଦେଶରୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେଶର ଲୋକେ ମହାଯାନ ମତ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ

କରୁଥିଲେ । ଆର୍ଯ୍ୟାବଲୋକିତେଶ୍ୱର ଶୁଦ୍ଧ୍ୟପତ୍ର ମଞ୍ଜୁଶ୍ରୀ ଓ ମୈତ୍ରେୟ ପ୍ରଭୃତି ଏହି ମହାଯାନ ମତ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତାର ଗୋଟିଏ ତଦ୍ୟ ଆଂଶିକ ଭାବରେ ତାରନାଥଙ୍କ ଉକ୍ତିକୁ ସମର୍ଥନ କରୁଅଛି ଓଡ଼ିଶାର ପୁଷ୍ପଗିରି ଏହି ମହାଯାନ ଶୂନ୍ୟବାଦର ଆଦିମ କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥଳ ଥିଲ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । କନିଷ୍କଙ୍କ ସମୟରେ ବହୁମତରୁ ମହାଯାନର ଶୂନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ କନିଷ୍କଙ୍କ ସମୟ କାଳରେ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଶାଖାରୂପରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା । ତତ୍ପରେ ନାଗାର୍ଜୁନ ଅସଙ୍ଗ ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ ବସୁବନ୍ଧୁ ପ୍ରଭୃତି ନିଜ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟବାଦର ଦାର୍ଶନିକ ବିଚାର ଓ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ନାଗାର୍ଜୁନ ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରାନୁମୋଦିତ ଯୁକ୍ତି ଓ ତର୍କ ବଳରେ ହୀନଯାନର ମତବାଦ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଅନ୍ୟ ମତ ମତାନ୍ତର ଖଣ୍ଡନ କରି ଏହି ଶୂନ୍ୟ ବାଦର ଭିତ୍ତି ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲେ ।

ମାଧ୍ୟମିକ ବୌଦ୍ଧବାଦର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଚାରକ ନାଗାର୍ଜୁନ କହନ୍ତି—

"ଅପ୍ରତୀତ୍ୟ ସମୁତ୍ପନ୍ନୋ ଧର୍ମଃ କଶ୍ଚିନ୍ନ ବିଦ୍ୟତେ
ଯସ୍ମାତ୍ତସ୍ମାଦ ଶୂନ୍ୟୋହି ଧର୍ମଃ କଶ୍ଚିନ୍ନ ବିଦ୍ୟତେ । ମାଧ୍ୟମିକ
ଶା ୨୪ଅ ୧୯ କା ।

(B Aspects of Nahajana Budhism and its relation to Hinajana by N Dutta P.91) –

ସଂସାରରେ ଯେତେସବୁ ପଦାର୍ଥ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ଭାବରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ବା ସଂଯୁକ୍ତ-ସେ ସମସ୍ତ ଅନାତ୍ମ, ଅନିତ୍ୟ ବା ଶୂନ୍ୟ । ସଂସାରରେ ଯାବତୀୟ ପଦାର୍ଥ ରହିଅଛି ସେ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ଭାବରେ ପରସ୍ପରସମ୍ବନ୍ଧ ସଂଯୁକ୍ତହୋଇ ରହିଅଛି । ତେଣୁ ସଂସାରର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଅନିତ୍ୟ ବା ଶୂନ୍ୟ । ଉଦାହରଣ ରୂପରେ ବସ୍ତ୍ରକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉ । ବସ୍ତ୍ରଟି ସୂତାର ସମବାୟରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସୂତାଗୁଡ଼ିକୁ ବାହାର କଲେ ବସ୍ତ୍ରର ଲୋପ ହୁଏ । ତେଣୁ ବସ୍ତ୍ରକୁ ନିତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ । କାରଣ ବସ୍ତ୍ରର ସ୍ୱଭାବସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ନପାରେ । ସେହିପରି ସୂତାଗୁଡ଼ିକ ତୂଳାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ

ଏବଂ ତୁଳାମଧ୍ୟ କାରଣାନ୍ତରରୁ ଉତ୍ପନ୍ନହୋଇଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏମାନଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତି କାହାରି ନିଜ ୨ ରୁ ହୋଇ ନାହିଁ । ଏହିପରି ସଂସାରରେ ଯାବତୀୟ ବସ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସଂସାରର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଅନାତ୍ମ ବା ସ୍ୱଭାବହୀନ । ପଦାର୍ଥର ଏହି ଅନାତ୍ମତା ବା ସ୍ୱଭାବହୀନତାକୁ ଶୂନ୍ୟତା ବୋଲି କହୁଥାନ୍ତି । ସେହିକଥା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟା-ଚୟର ୨୬ଚର୍ଯ୍ୟାରେ କୁହାଯାଇଛି ।

"ତୁଲା ଧୁଣି ଧୁଣି ଆଂସୁ
ଆଂସୁ ଧୁଣି ଧୁଣି ନିରବର ସେସୁ ।" ପ୍ରଭୃତି

ଋଗ୍‌ବେଦର ୧୦ମ ମଣ୍ଡଳର ନାସଦାସୀୟ ସୂକ୍ତରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟବାଦର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଥାଏ । ଜଡଭରତ ସୌବୀର ରାଜାଙ୍କନିକଟରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁ ନାଗସେନ ରାଜା ମିଳିନ୍ଦଙ୍କୁ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ଭାବରେ ସଂଯୁକ୍ତ ବସ୍ତୁର ସତ୍ୟତା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବସ୍ତୁ ସ୍ୱତ୍ୱ ପ୍ରଭୃତି କେବଳ ବ୍ୟାବହାରିକ ସଂଜ୍ଞା । କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥରେ ଏ ସବୁ ଶୂନ୍ୟ ଏହି କଥା ୨୬ଚର୍ଯ୍ୟାପଦରେ କୁହାଯାଇଛି ।

"କାଜ ନ କାରଣ ଏହୁ ଜଗତ ।" (୨୬)

ନାଗାର୍ଜୁନ ଏହି ଶୂନ୍ୟର ସଂଜ୍ଞା ଦେଉଛନ୍ତି—

ଶୂନ୍ୟମିତି ନ ବକ୍ତବ୍ୟଂ ଅଶୂନ୍ୟମିତି ବା ଭବେତ୍ ।
ଉଭୟଂ ନୋଭୟଂ ଚୈବ ପ୍ରଜ୍ଞପ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ତୁ କଥ୍ୟତେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଶୂନ୍ୟକୁ ଶୂନ୍ୟବୋଲି କହିହେବ ନାହିଁ । ଅଶୂନ୍ୟ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିହେବ ନାହିଁ । ଏହାକୁ ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ବୋଲି କହି ହେବ ନାହିଁ କି ଶୂନ୍ୟାଶୂନ୍ୟ ନୁହେଁ ବୋଲି କହିହେବ ନାହିଁ । ସେହି କଥା ସର୍ବଦର୍ଶନ ସଂଗ୍ରହରେ ୭ମ ପୃଷ୍ଠାରେ କୁହା ହୋଇଅଛି ! ଅସ୍ତି ନାସ୍ତି ତଦୁଭୟାନୁଭୟ ଚତୁଷ୍କୋଟି ବିନିର୍ମୁକ୍ତଂ ଶୂନ୍ୟରୂପମ୍" ଅଦ୍ୱୟ ବଜ୍ର ସଂଗ୍ରହରେ ମଧ୍ୟ ଏହି କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ମଧ୍ୟମିକ ବୃତ୍ତିରେ କୁହାଯାଇଛି—

ନ ଶୂନ୍ୟଂ ନାପିଚାଶୂନ୍ୟଂ ତଦ୍ଧୁଭୟଂ ସର୍ବଂ ବଧୀୟତେ

ସଂସାରର ଯାବତୀୟ ପଦାର୍ଥକୁ ଶୂନ୍ୟ ବୋଲି ବା ଅଶୂନ୍ୟ ବୋଲି କହି ହେବନାହିଁ । ଏହି ଅର୍ଥରେ ଶୂନ୍ୟଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ନାଗାର୍ଜୁନଙ୍କର ମହାଯାନର ଶୂନ୍ୟବାଦ ଅନିର୍ବଚନୀୟତା ରୂପ ଧାରଣ କରିଅଛି । ଅଭାବ ବୋଧଲାଗି ଶୂନ୍ୟଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଭାବବୋଧକ ଭାବରେ 'ତଥତା' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ତଥତା ଓ ଶୂନ୍ୟ ଏକ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ ଓ ଏକାର୍ଥ ବୋଧକ । ସିଦ୍ଧମାନେ ଠିକ୍ ଏହି ଭାବରେ ଶୂନ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି ।

ଶୂନ୍ୟବୋଲିବାକୁ ଯବେ ଗଲେ ଅପସର
କରୁ ନ ଶବଦର ଫଳ ଭଲେ ଉପୁକର । କୃଷ୍ଣ ନାଗୀ ସୁଣି

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟରେ ସେହିକଥା ୨୯ ଓ ୩୫ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଅଛି ।

ଭାବ ନ ହୋଇ ଅଭାବ ନ ଯାଇ
ଅଇସ ସମ୍ବୋହେ କୋ ପତିଆଇ (୨୯)
ଏବ୍ଦ ବରୁଣିଲ ତଥତା ନାଦ । (୩୫)

ପ୍ରକୃତରେ ଅଂଶସ୍ୱ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଅବସ୍ଥାର ନାମ ଶୂନ୍ୟ ବା ତଥତା । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଶୂନ୍ୟବାଦକୁ ଉଚ୍ଛେଦବାଦରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଖଣ୍ଡନ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଶୂନ୍ୟବାଦରେ ଶୂନ୍ୟଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ପୂର୍ଣ୍ଣଅଭାବ (Amihilation) ନୁହେଁ । ଏହି ଶୂନ୍ୟବାଦ ଏବଂ ଶଙ୍କରଙ୍କ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବ୍ରହ୍ମବାଦ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । (Dr. Kereus maswal of Birddhi on P·127) ସେଥିଲାଗି ରାମାନୁଜ ପ୍ରଭୃତି ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବୌଦ୍ଧ ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି ।

---

୧ ନ ସନ୍ନାସନ୍ନ ସଦସନ୍ନ ଚାପ୍ୟନୁଭୟାତ୍ମକମ୍
ଚତୁଷ୍କୋଟି ବିନିର୍ମୁକ୍ତଂ ଶୂନ୍ୟଂ ମାଧ୍ୟମିକା ବିଦୁଃ (P.190)

ଅନେକ ଏପରି ପଦ ଓ ବାକ୍ୟ ଅଛି—ଯାହାର ବାସ୍ତବ ଅର୍ଥ ନାହିଁ । ସେହିପରି ପଦ ବା ବାକ୍ୟ ଶୁଣିଲେ ଆମ୍ଭମନରେ ଏକପ୍ରକାର ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ

ଜ୍ଞାନବୃତ୍ତିର ଉଦୟ ହୁଏ । ତାହାକୁ ବିକଳ୍ପ ବୃତ୍ତି କହିଥାନ୍ତି । କହିବାର ବସ୍ତୁ ଅବସ୍ତୁ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସଦାସର୍ବଦା ଏହିପରି ବୈକଳ୍ପିକ ବସ୍ତୁକୁ ଯଥାର୍ଥ ଭାବ କହିବାକୁ ହୁଏ । ଯେପରି ଆକାଶ ଅନନ୍ତ । ଅନନ୍ତର ଅର୍ଥ ଯାହାର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ତାହା ସର୍ବଦା ଅନ୍ତଯୁକ୍ତ ହେବ କଦାପି ଅନନ୍ତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଅନନ୍ତରୂପ ଜ୍ଞେୟ ପଦାର୍ଥଟି କେବଳ ବଚନରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭର ଜ୍ଞାନଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଅଧିଗମ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଅସଂଖ୍ୟ ଅଗଣିତ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି । ତେଣୁ ଅନନ୍ତ ଅସଂଖ୍ୟ, ଅଗଣିତ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଅବାସ୍ତବ ପଦାର୍ଥ । ଏହିପରି ସ୍ଥଳରେ ବ୍ୟବହାରସିଦ୍ଧି ଲାଗି ଅବସ୍ତୁକୁ ବସ୍ତୁ ବୋଲି ଧରିନେବାକୁ ହୋଇଥାଏ ଯେପରି ଜ୍ୟାମିତିର ବିନ୍ଦୁକୁ ପରିମାଣ ଶୂନ୍ୟ ବୋଲି ଧରିନେବାକୁ ପଡ଼େ । ସେହିପରି ଅସଂଖ୍ୟ ପଦର ଅର୍ଥଗତ ଅଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକ ନ୍ୟାୟ ସଙ୍ଗତ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅନାଦେୟ ନୁହେଁ । ସେଠାରେ ସାଧାରଣ ଗଣନା ଯୋଗବିୟୋଗାଦିର ନିୟମ ଖାଟେ ନାହିଁ । ଯେପରି ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମଦାୟ ପୂର୍ଣ୍ଣମେବାବଶିଷ୍ୟତେ । ଏହା ତ ହେଉଛି ବ୍ୟବହାର ସିଦ୍ଧି ଲାଗି ନିୟମ ।

ଏହି ବ୍ୟାବହାରିକ ଜଗତର ମୂଳରେ ଯେଉଁ ଅବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ତା ରହିଅଛି—ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରାୟ ନିଷେଧ ବାଚକ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି ଅଦୃଷ୍ଟ, ଅବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ, ଅଲକ୍ଷଣ, ଅଚିନ୍ତ୍ୟ, ଅନନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି । ସେଥିଲାଗି କୌଣସି କୌଣସି ଦାର୍ଶନିକ ଏହି ପରି ପଦାର୍ଥ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାକୁ ଶୂନ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେହି ଶୂନ୍ୟର ସତ୍ତା ରହିଅଛି । ସେହି ଶୂନ୍ୟ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ଓ ଉପଲବ୍ଧ୍ୟ । ଯଥା—ଶୂନ୍ୟମାଧ୍ୟାତ୍ମିକଂ ପଶ୍ୟେତ୍ ପଶ୍ୟେଚ୍ଛୂନ୍ୟଂ ବହିର୍ଗତଂ

(ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା)

୧ ପାତଞ୍ଜଳୀ ଦର୍ଶନ ପୃଷ୍ଠ

ଏହା ସତ୍ୟ ଯେ ଅବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ପଦାର୍ଥ କହିବାକୁ ଗଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ନିଷେଧ ବାଚକ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ତହିଁରୁ ଅବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ନାହିଁ ବୋଲି ସିଦ୍ଧହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧା ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ପଦବାଚ୍ୟ ଗୋଚର ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ଏହିସବୁ ନିଷେଧ ବାଚକ ପଦବାଚ୍ୟ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟତାର ନିଷେଧ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ୟବହାର ଜଗତରେ ସବୁ ପଦାର୍ଥ ଆପେକ୍ଷିକ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କିଛି ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ଏହି ଜଗତର ମୂଳରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦାର୍ଥ ନାହିଁ ବୋଲି ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆପେକ୍ଷିକତା ଥିଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି ବୋଲି ନ୍ୟାୟାନୁସାରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୁଏ । ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ଯିବାକୁ ବସିଲେ ସମ୍ମୁଖରେ ଉତ୍ତର ଦିଗ ରହିବ ଏବଂ ପଛରେ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗ ଆପେକ୍ଷିକ ହୋଇ ରହିବ । କିନ୍ତୁ ସୁମେରୁ ବିନ୍ଦୁରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ସମ୍ମୁଖରେ ଆଉ ଉତ୍ତର ଦିଗ ରହିବ ନାହିଁ । ତାହାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ତର ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । ଏହା ହେଉଛି ବ୍ୟବହାରିକ ଜଗତରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ସେହିପରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାତା, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞେୟ ଏହି ଦୁଇ ବିରୁଦ୍ଧ ପଦାର୍ଥ ଯେ ରହିଅଛି ତାହା ଆମ୍ଭକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୁଏ । କାରଣ—ଏହା ହେଉଛି ଅନୁଭବ ସିଦ୍ଧ । ଏହି ବିରୁଦ୍ଧ କୋଟିର (Polar) ପଦାର୍ଥ ଦୁଇଟି ସ୍ୱୀକାର କରିଲେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବଯେ-ଏପରି ଜ୍ଞାତା ଅଛି ଯାହା ଜ୍ଞେୟ ନୁହେଁ କିନ୍ତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାତା ଏବଂ ଏପରି ଜ୍ଞେୟ ଅଛି ଯାହା ଜ୍ଞାତା ନୁହେଁ ଯାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞେୟ । ଜ୍ଞାତା ଓ ଜ୍ଞେୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜ୍ଞାନରେ ମିଳିଥାନ୍ତି । ଏହି ମିଳନକୁ [Synthesis] କେହି ୨ ସ୍ୱାଭାବିକ କିମ୍ବା ଏହିପରି ସମବାୟର ଉଦ୍ଭବ ନାହିଁ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସମବାୟ ହେଲେ ନ୍ୟାୟାନୁସାରେ ତହିଁର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁହେବ । ସମବାୟର ଅର୍ଥହେଉଛି-ଏକାଧିକ ପଦାର୍ଥର ମିଳନ । ଦୁଇ ପଦାର୍ଥ ସମବେତ ହେଲେ ଯେବେ ସେହି ଦୁଇପଦାର୍ଥ ବିରୁଦ୍ଧ କୋଟିର ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ଏହି କୋଟିମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ସମସ୍ତ ସତ୍ତା ଆପେକ୍ଷିକ ହେବ ଏବଂ କୋଟିସ୍ଥ ପଦାର୍ଥ ଦ୍ୱୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ ହୋଇରହିବ । ସେଥିଲାଗି ଉପନିଷଦ୍ ଏବଂ ସାଙ୍ଖ୍ୟପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ଦର୍ଶନରେ

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବସ୍ତୁର ବସ୍ତୁ ଓ ବସ୍ତ୍ରୀ କିମ୍ବା ଦୃଶ୍ୟ ବା ଦ୍ରଷ୍ଟା ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ତାହାଁର ଉପଲବ୍ଧିର ଉପାୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବୌଦ୍ଧମାନେ ଏହି ମତରେ ଆପତ୍ତି ଉଠାଇ ଥାନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ଦ୍ରଷ୍ଟାରୁ ଓ ଦୃଶ୍ୟରୁ ଅନେକ ସତ୍ତ୍ୱ ବୋଲି ଦେଖାଯାଏ । ସେତେବେଳେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଓ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଶ୍ୟ ଏକ୍ଷ୍ୟବସ୍ତୁର କୋଟିର ବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦାର୍ଥ ଦୁଇଟିର ପରିବର୍ତ୍ତରେ ସେମାନେ ଶୂନ୍ୟପଦାର୍ଥ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ଏପରି ଶୂନ୍ୟକୁ ସେମାନେ ସତ୍ (ଅସ୍ତି) ଅସତ୍ (ନାସ୍ତି) ସଦସତ୍ (ଅସ୍ତି ଓ ନାସ୍ତି) ନ ସଦସତ୍ (ଅସ୍ତି ନୁହେଁ ନାସ୍ତି ନୁହେଁ) ବୋଲି କହି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଏହି ଶୂନ୍ୟ ମାଧ୍ୟମିକଙ୍କର ଅବଚନୀୟ ବା ଅନିର୍ବଚନୀୟ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଶଙ୍କରଙ୍କର ଅଦ୍ୱୈତବାଦରେ ମଧ୍ୟ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ମାୟାକୁ ସଦସଦ୍ଭ୍ୟାମନିର୍ବାଚ୍ୟା ମିଥ୍ୟାଭୂତା ସନାତନୀ” ବୋଲି କହି ବ୍ରହ୍ମ ଓ ମାୟାର ଅନିର୍ବଚନୀୟ ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ଏହି ଶୂନ୍ୟର ସଂଜ୍ଞା ସହଜାମ୍ନାୟପଞ୍ଜିକାରେ କଥିତ ହୋଇଅଛି ।—

ସର୍ବସ୍ମା କାର୍ଯ୍ୟବିଜ୍ଞେୟା ମାଦୃଶା ଶୂନ୍ୟତୋଚ୍ୟତେ ।
ନ ପୁନର୍ଲୌକିକାଦେବ ନାସ୍ତିକ୍ୟାର୍ଥାନୁପାତିନୀ (୯୭ପୃ)

ଆମ୍ଭେମାନେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ଶୂନ୍ୟ କହିଥାଉ । ମାତ୍ର ଲୋକରେ ବ୍ୟବହାର ହେଲାପରେ ଶୂନ୍ୟଶବ୍ଦ ନାସ୍ତି ବା ଅଭାବ ବୋଧକ ନୁହେଁ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ଶିବ ଏବଂ ତାରା - ପ୍ରଭୃତି ଦେବ-ଦେବୀ ଉପରେ ସେହିଁ ଗୁଣର ଆରୋପ କରିଥାନ୍ତି—ନାଗାର୍ଜୁନ ସେ ସମସ୍ତ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ଲୌକିକ ଉନ୍ନତି ଲାଗି ସେ - ସବୁର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି ବୋଲି ସେହି ୨ ଦେବ-ଦେବୀଙ୍କ ପୂଜା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ପୂଜାର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମହାଯାନ ଶ୍ରମଣ ମାନଙ୍କୁ ନିଜଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମହାଯାନ ମତରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟ ବା ତଥତାର ଉପଲବ୍ଧି ହେଲେ ବୋଧି, ସର୍ବଜ୍ଞତା ବା ନିର୍ବାଣ ଲବ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ବୋଧିଲାଭ କରିବାକୁ ହେଲେ

ଦୁଇଟି ଆବରଣ ବା ବାଧା ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ୧ମଟି ହେଉଛି କ୍ଳେଶାବରଣ । ୨ୟଟି ଜ୍ଞେୟାବରଣ । ମୂଳରୁ ସଂସାରର ସୁଖ ଦୁଃଖ ଦୈନ୍ୟ ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱର ଉପଲବ୍ଧିରେ ବାଧା ଉପସ୍ଥିତ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ତାହା କ୍ଳେଶାବରଣ ନାମରେ କଥିତ । ମାୟା, ମମତା କାମ କ୍ରୋଧ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟର ସ୍ୱରୂପଜ୍ଞାନରେ ବାଧା ପ୍ରଦାନକରନ୍ତି ହେବାରୁ ଲୋକେ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନ ବା ପରମାର୍ଥ ଜ୍ଞାନର ଅଭାବରୁ ପରର ଉପକାର ତଥା ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦୂର କରିବା ନିମିତ୍ତ ନିଜ ନିଜ ଜ୍ଞାନ ଓ ଧନାଦିର ବିନିଯୋଗ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାହାର ନାମ ଜ୍ଞେୟାବରଣ ।

ସଂସାରର ସବୁ ଧର୍ମର ଓ ଆତ୍ମାର (ପୁଦ୍‌ଗଳର) ଶୂନ୍ୟତା ଉପଲବ୍‌ଧି କଲେ ୧ମ ଆବରଣ ଦୂରହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସଦା ସର୍ବଦା ଆତ୍ମାକୁ ବା ନିଜକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଭାବିବାରୁ ମାୟା ମମତା, କାମ, କ୍ରୋଧ, ଲୋଭ ପ୍ରଭୃତି ମନରେ ଜାତ ହୋଇ ଚିତ୍ତକୁ କଳୁଷିତ କରିଥାଏ । ମାତ୍ର ଶୂନ୍ୟତା ବା ନୈରାତ୍ମ୍ୟର ଚିନ୍ତାକଲେ ସାଂସାରିକ ବସ୍ତୁ ଅନିତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟାବୋଲି ଜ୍ଞାନ ହୁଏ । ତହୁଁ କାହାରି ପ୍ରତି ମମତା, ଆସକ୍ତି ବା ଦ୍ୱେଷ ଜାତ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଶୂନ୍ୟର ଚିନ୍ତନ ମନନ ଦ୍ୱାରା ୧ମ ଆବରଣଟି ଦୂର ହୁଏ । ୧ମ ଆବରଣ ଦୂର ହେଲାପରେ ଶ୍ରାବକ (ସାଧକ) ଦୁଃଖ ତାପଗ୍ରସ୍ତ ସଂସାର ବାସନାରେ ଜର୍ଜରିତ ଲୋକଙ୍କ ଲାଗି ଅସୀମ କରୁଣା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ନିଜକୁ ସଂସାର ସହିତ ଏକାକାର କରିପାରିଲେ ୨ୟ ଆବରଣଟି ଦୂର ହୋଇଥାଏ । ତହିଁ ପରେ ବୋଧି ବା ସର୍ବଜ୍ଞତା ଲାଭ ହୁଏ । ମହାଯାନ ମତରେ ଜ୍ଞେୟାବରଣ ଦୂର କରି ସର୍ବଜ୍ଞତ ବା ବୋଧି ଲାଭ କଲାପରେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ସମସ୍ତ ପୁଣ୍ୟରାଶି ଲୋକଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦୂର କରିବାରେ ବିନିଯୋଜିତ କରିବାକୁ ହୁଏ । ସଂସାରର ସମସ୍ତ ଲୋକ ନିର୍ବାଣ ଲାଭ କଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜର ସମସ୍ତ ପୁଣ୍ୟଫଳ ସେମାନଙ୍କ ଉପକାର ଲାଗି ବିସର୍ଜନ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନର ଉଦୟ ହେଲେ "ବାହ୍ୟିକ ଭେଦ ରହିଥିଲେ ହେଁ ଆତ୍ମମାନେ ସ୍ୱରୂପରେ ଭେଦ ରହିତ"

ଏହି ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କଲେ । ତେବେ ନିଜ ଓ ପରଭିତରେ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ରହେନାହିଁ । ଅଦ୍ୱୈତଜ୍ଞାନର ଉଦୟ ହେଲେ ସମଦର୍ଶୀହେବାରୁ ହୃଦୟରେ ଅସୀମ କରୁଣାର ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତି ହୁଏ । ତେଣୁ ନିର୍ବାଣ ସହିତ କରୁଣା ଅଭିନ୍ନଭାବରେ ମିଶି ରହିଥାଏ । ମହାଯାନମାନେ କରୁଣାକୁ ଧର୍ମରେ ଅତି ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦେଇଥାନ୍ତି । ସୂତ୍ରାଳଙ୍କାରରେ କୁହା ହୋଇଛି—

ଯଥାତ୍ପୁଣ୍ୟଂ ପ୍ରଭବତେ ପରେଷାଂ ଭୋଜନ ଦଦତ୍ନଂ
ନ ତୁ ସ୍ୱସ୍ୱଂ ସମ୍ଭୁଞ୍ଜାନଃ ତଥା ପୁଣ୍ୟମହୋଦୟଃ ।୫। ୭୨ ।

ନିଜେ ନିଜେ ଖାଇଲେ କିଛି ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପରକୁ ଖୁଆଇଲେ ପୁଣ୍ୟହୁଏ । ସେହିପରି ନିଜର ନିର୍ବାଣ ଲାଗି ଚେଷ୍ଟା ନ କରି ପରର ଉପକାର ଲାଗି ନିଜର ପୁଣ୍ୟରାଶିର ବିନିଯୋଗ କଲେ ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମ ହୁଏ । କାରଣ୍ଡବ୍ୟୂହରେ (୧) ତାହାର ଆଦର୍ଶ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ଯେ —ଅବଲୋକିତେଶ୍ୱର ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱ ସଂସାରରେ ସମସ୍ତ ଲୋକ ଦୁଃଖରୁ ମୁକ୍ତ ନହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୋଧି ବା ନିର୍ବାଣକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଭାଗବତରେ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ମହାଯାନର ଏହି ମତ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି—

ପ୍ରାୟେଣ ଦେବ ମୁନୟଃ ସ୍ୱବିମୁକ୍ତିକାମାଃ
ମୌନଂ ଚରନ୍ତି ବିଜନେ ନ ପରାର୍ଥନିଷ୍ଠାଃ
ନୈତାନ୍ ବିହାୟ କୃପଣାନ୍ ବିମୁମୁକ୍ଷ୍ୟ ଏକୋ
ନାନ୍ୟଂ ତ୍ୱଦସ୍ୟ ଶରଣଂ ଭ୍ରମତୋଽନୁପଶ୍ୟେ । ୭।୯ ।

ମୁନି ଋଷିଗଣ ନିଜ ନିଜର ମୁକ୍ତିଲାଗି ନିର୍ଜନ ବନରେ ତପସ୍ୟା କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପରର ଉପକାର ଲାଗି କିଛି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ଏନ ଲୋକଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଏକାକୀ ମୁକ୍ତି ଇଚ୍ଛା କରେ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାହାକୁ ଭ୍ରମଣଶୀଳ ଜୀବର ରକ୍ଷକ ଦେଖୁନାହିଁ । ଭାଗବତର ୧୧ଶ ସ୍କନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଅଛି ।

ତୁମ୍ଭେ ଯେ ଲୋକ ପରିତ୍ରାଣେ, ବୁଦ୍ଧାଙ୍କେ ଭ୍ରମ ଅନୁଯାନେ ।

× × ×

ଯେଣୁ ଭଗତ ଜନ କରନ୍ତ୍ୟ, ଶୁଣବ ଭଜନ୍ତ ପ୍ରାପ୍ତିକ୍ଷଣେ ।
(ଜଗନ୍ନାଥ ଭାଗବତ ୧୧ସ୍କ ୨ଅ)

ମହାଯାନରେ ସ୍ୱାର୍ଥ ଅପେକ୍ଷା ପରାର୍ଥ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ମହାଯାନ ମତରେ ୨ଟି କଥା ପ୍ରଧାନ ଥିଲା । ୧--ଶୂନ୍ୟତା, ୨--କରୁଣା । ଏହି ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାର ଅଭିନ୍ନ ଭାବରେ ମିଳନ ହେଲେ ନିର୍ବାଣ ଲାଭ ହୁଏ । ସେହି ବିଷୟ ୩୪ ଓ ୧୨ ଚର୍ଯାରେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

କରୁଣା ପିହାଡ଼ି ଖେଲହୁଁ ନ ଅବକ (୧୨)
ସୁନ କରୁଣରି ଅଭିନ ଚାରେ କାଅ ବାକ୍ ଚିଏ
ବିଲସଇ ଦାରିକ ଗଅଣତ ପାରିମ କୂଲେଁ (୩୪)
ଚିଅ ସହଜେ ଶୂଣ ସଂପୁନ୍ନା । (୪୨)

ଯାବଦ ଲୋକସ୍ୟ ସ୍ୱରସ୍ୟ ବୋଧି ସତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ନ ପରିପୂରିତା ଭବନ୍ତି ସର୍ବସତ୍ତ୍ୱାଃ ସର୍ବଦୁଃଖେଭ୍ୟଃ ପରିମୋକ୍ଷିତାଃ ଯାବଦନୁତ୍ତରାୟାଂ ସମ୍ୟକ୍ । ବୋଧୌନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପିତା ଭବନ୍ତି । ପୃ ୨୧

— — —

ଭଗବନ୍ ଭକ୍ତତା ଯାହା ସ୍ୱସ୍ତୟେ ସର୍ବଦେହିନାମ୍ । କୃପଣାନାଂ ତଥା ପିତେବାନୁକ୍ରମ ଶ୍ଳୋକବନ୍ନାମ୍ ।

ଭୂତାନାଂ ଦେହଦେହଂ ଦୁଃଖୋସ୍ତୁ ଚ ସୁଖାସ୍ତୁ ଚ । ସୁଖାପେଶୁ ବହୁଧୁନାଂସ୍ତ୍ୱ ଦୁଃଖମତ୍ୟଂତାତ୍ମନାମ୍ ଭଜନ୍ତି ଯେ ଯଥା ଦେବାନ୍ ଦେବା ଅପି ତଥୈବ ତାନ୍ । ଛାୟେବ କର୍ମସଚିବାଃ ସାଧବୋ ଦୀନବତ୍ସଳାଃ ।
(ଭା ୧୧ସ୍କ ୨ଅ)

ନାଗାର୍ଜୁନଙ୍କ ପରେ ବସୁବନ୍ଧୁ ମହାଯାନ ମାର୍ଗର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମରୁ ଶୂନ୍ୟର ରୂପରେଖ ଦେଇଥିଲେ (Dr. Waddel) ଡାକ୍ତର ଓ୍ୱାଡେଲ ସାହେବ କହନ୍ତି—"ମହାଯାନର ଏହି ରହସ୍ୟ ବାଦ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଆତ୍ମାଭାବ ପ୍ରବେଶ କରାଇ ଥିଲା ଏବଂ ଆତ୍ମା ପରମାତ୍ମା

ମିଳନରେ ପରମ ସୁଖର କଳ୍ପନା କରିଥିଲେ । ମହାଯାନ କାଳକ୍ରମରେ ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ଯୋଗାଚାର ବୋଲି ୨ଟି ଶାଖାରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଯୋଗାଚାର ମତରେ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କ ଅସତ୍ ବା ଶୂନ୍ୟ, ବିଜ୍ଞାନ କେବଳ ଏକମାତ୍ର ପରମାର୍ଥରେ ସତବସ୍ତୁ । ମାଧ୍ୟମିକଙ୍କର ଶୂନ୍ୟବାଦ ବା ନୈରାତ୍ମ୍ୟବାଦ ଯୋଗାଚାର ବିଜ୍ଞାନରେ ଯୋଗ କରିଥିଲା । ଏହି ମତ ଅନୁସାରେ ବୋଧିଚିତ୍ତ ବିଜ୍ଞାନସନ୍ତତିର ଶୃଙ୍ଖଳାମାତ୍ର । ଉତ୍ପତ୍ତିରେ କ୍ଷଣିକର ବିଜ୍ଞାନ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷଣର ବିଜ୍ଞାନକୁ ସୃଷ୍ଟି କରୁଅଛି । ଏହିପରି ନିର୍ବାଣ ଲାଭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ବିଜ୍ଞାନ ଧାରା ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । ସବୁ ଯେବେ କ୍ଷଣିକ ବା ନିତ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ଜ୍ଞାନ ତେବେ ଜ୍ଞାତା ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରତୀତି, ଏହା ଏକ ଜ୍ଞାନ । ଅତଏବ ଜ୍ଞାନଜ୍ଞାତା ସଂସାରରେ ଆଉ କିଛି ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଏହି ଜ୍ଞାନପଥରେ ବସ୍ତୁତତ୍ତ୍ୱ କିଛି ନାହିଁ । ତେଣୁ ସବୁ ଶୂନ୍ୟ । ଏହି ଶୂନ୍ୟତା ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନ । ମାଧ୍ୟମିକ ଶୂନ୍ୟତାରେ ଯୋଗାଚାର ଜ୍ଞାନ ଯୋଗ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଯୋଗାଚାର ମତରେ ଶୂନ୍ୟ କରୁଣା ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନର ମିଳନରେ ନିର୍ବାଣ ଲାଭ ହୁଏ । ଅସଙ୍ଗ ଯୋଗାଚାର ମତର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ ଏହି ଯୋଗାଚାର ମତରୁ ବଜ୍ରଯାନର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ବଜ୍ରଯାନ ଯୋଗାଚାରର ଶୂନ୍ୟ କରୁଣା ଓ ବିଜ୍ଞାନରେ ମହାସୁଖର ସଂଯୋଗ କରିଥିଲା । ଏହି ମତରେ ନିର୍ବାଣ ଲାଭ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୂନ୍ୟ କରୁଣାର ମିଳନରେ ଜ୍ଞାନମାତ୍ରିକ ବିଶୁଦ୍ଧଚିତ୍ତର ଉପଲବ୍ଧି ହେଲେ ମହାସୁଖ ଜାତହୁଏ । ସେତେବେଳେ ଆଉ ଗ୍ରାହ୍ୟ, ଗ୍ରାହକ ବା ଜ୍ଞାତା ଜ୍ଞେୟଭାବ ରହେ ନାହିଁ । ଏହି ବଜ୍ରଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ପଞ୍ଚସ୍କନ୍ଧ ସ୍ଥାନରେ ଦେବତା ରୂପରେ ପାଞ୍ଚଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଏବଂ ତାଙ୍କର କୁଳର ଆରାଧନାର କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ବଜ୍ରଯାନ ୧ମ କରି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଶକ୍ତି ଉପାସନା ଓ ମନ୍ତ୍ର ଡାକିନୀ ପ୍ରଭୃତି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଆରାଧନାର ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଥିଲା ।
(Introductiou to Sadhanamala P II PYI

1, Dr. L, A. Waddels Budhism of Ti bet P,128

୨. ତସ୍ୟା ବୃଦ୍ଧତ୍ୟାସ୍ତୁ ଯୋଗାଭ୍ୟାସାଦସମର୍ଥରେ ମେଷଶୋସ୍ତାଦ ଏବମେଶ ବ୍ୟପଗାମାତ୍ ପରିଶୁଦ୍ଧଜ୍ଞାନ ସନ୍ତାନୋଦୟାଦ୍ ପୂର୍ବ ପ୍ରାପ୍ତିଃ ।
(ତତ୍ତ୍ୱ ସଂଗ୍ରହ ପୃ୭୫

୩. ଗ୍ରାହ୍ୟ ଗ୍ରାହକ ବନିର୍ମୁକ୍ତଂ ସ୍ୱବଶେର୍ଭୂ ଜ୍ଞାନମାତ୍ରକଂ
(ସାଧନମାଳା ପୃ୭୩

ବିଶ୍ୱଂ ଚିତ୍ତମାତ୍ରଂ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଗ୍ରାହକ ବର୍ଜିତଂ ସାଧନମାଳା ପୃ୧୮)

ବୌଦ୍ଧ ସମାଜ ତନ୍ତ୍ରରେ ୧ମଥର ବଜ୍ରଯାନ ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଅଛି । ଉଡ୍ଡିୟାନର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ଗୁରୁ ଅନଙ୍ଗ ବଜ୍ର ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ । ବଜ୍ରଯାନର ନିର୍ବାଣରେ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମୂର୍ତ୍ତି ଅର୍ପିତ ହୋଇଅଛି । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କପରି ନିର୍ବାଣ ମଧ୍ୟ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପ ଓ ଆନନ୍ଦ ମୟ । ତେଣୁ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ନିର୍ବାଣ ଓ ମୁକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ କ୍ରମେ ୨ ତିରୋହିତ ହୋଇଥିଲା । ସନାତନ ଧର୍ମର ଦେବଦେବୀ ମଧ୍ୟ ବଜ୍ରଯାନରେ ସ୍ଥାନଲାଭ କରିଥିଲେ । କ୍ରମେ ୨ ସନାତନଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଏକାକାର ହେବାକୁ ବସିଲା । ଏହି ବଜ୍ରଯାନ ମତରେ ଜ୍ଞାନଜ୍ଞେୟ ଦ୍ୱୟର କରି ସଂସାରରେ ସବୁ ପଦାର୍ଥ ଓ ଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟତା ବା ନିଃସ୍ୱଭାବତାର ଉପଲବ୍ଧି କରିବାର ନାମ ହେଉଛି ପ୍ରଜ୍ଞା । ସଂସାରରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ଦୁଃଖ ଜାତହୁଏ । ଏ ସବୁ ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବ ବୋଲି କରୁଣାର ନାମ ହେଉଛି ଯୋଗ ।

ପରାମର୍ଶ ଯୋଗେନ ଧର୍ମାଣାଂ ନିଃସ୍ୱଭାବତା
ଜ୍ଞାନଜ୍ଞେୟବିଭାଗେନ ପ୍ରଜ୍ଞାତତ୍ତ୍ୱଂ ତଦୁଚ୍ୟତେ ।
ଉତ୍ପାଦ୍ୟଶେଷଦୁଃଖୌଘାନ୍ନିମଗ୍ନାଂସ୍ତୁ ଦୁଃଖହେତୁତଃ
ସର୍ବସତ୍ତ୍ୱାନ୍ ପରୁ ପ୍ରସ୍ତାତ୍ କୃପାଜ୍ଞନଃ ପ୍ରତୀୟତେ

(ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟସିଦ୍ଧି ୧-୧୮-୧୫)

ତେଣୁ କରୁଣା ହେଉଛି ଉପାୟ, ପ୍ରଜ୍ଞା ହେଉଛି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଶୀର ଶାର ମିଳନ ପରି ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ କରୁଣାର ଏକୀଭାବରେ ମିଳନ ହେଲେ ମହା ସୁଖମୟ ନିର୍ବାଣ ଲାଭ ହୁଏ । ଏହି ମତରେ ସାଧକ ଶୂନ୍ୟର ଚିନ୍ତା କରିବ

ନହିଁ ଓ ଅଶୂନ୍ୟର ମଧ୍ୟଚିନ୍ତା କରିବ ନାହିଁ । କାରଣ—ଶୂନ୍ୟ ବା ଅଶୂନ୍ୟର ଚିନ୍ତା କଲେ ମନରେ ଅସଂଖ୍ୟ କଳ୍ପନା ଜାତ ହୁଏ । ଶୂନ୍ୟ ଚିନ୍ତାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବ ନାହିଁ କି ଅଶୂନ୍ୟ ଚିନ୍ତାକୁ ମଧ୍ୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ନିଜକୁ ଆକାଶ ପରି ନିର୍ବିକାର ନିରାସଙ୍ଗ ନିଷ୍କାଙ୍କ୍ଷ ନିର୍ଲିପ୍ତ ଓ ଆଦି ଅନ୍ତ ରହିତ ବୋଲି ଚିନ୍ତା କରିବ ।

ନ ଶୂନ୍ୟ ଭାବନା କୁର୍ଯାତ୍ ନାପି ଚାଶୂନ୍ୟ ଭାବନାମ୍
ନ ଶୂନ୍ୟଂ ସନ୍ତ୍ୟଜେଦ୍ ଯୋଗୀ ନ ଚାଶୂନ୍ୟଂ ପରିତ୍ୟଜେତ୍
ଅଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟୟୋର୍ଗାଢ଼େ ଜାୟତେ ଽନନ୍ତ କଳ୍ପନା
ନିର୍ବିକାରୋ ନିରାସଙ୍ଗୋ ନିଷ୍କାଙ୍କ୍ଷୋ ଗତକଳ୍ମଷଃ
ଆଦ୍ୟନ୍ତଃ କଳ୍ପନା ମୁକ୍ତୋ ବ୍ୟୋମବଦ୍ ଭାବୟେଦ୍ ବୁଧଃ ।

(ଜ୍ଞାନସି—୪ର୍ଥ ୭-୮)

ସାଧକ ସର୍ବଦା ଦୟାପରବଶ ହୋଇ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି କରୁଣା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ଲୋକର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅଛି କି ନାହିଁ ଏ ଚିନ୍ତା କରିବ ନାହିଁ । ପ୍ରଜ୍ଞା ଆଦି ଅନ୍ତ ବର୍ଜିତ । ଗଗନରେ ଗଗନର ମିଳନ ପରି ଚିତ୍ତରେ ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ କରୁଣାର ମିଳନ ହୁଏ । ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ କରୁଣାର ମିଳନ ହେଲାବେଳେ ଭାବୁକ ରହେନାହିଁ କି ଭାବନା ରହେ ନାହିଁ, କର୍ତ୍ତା ରହେ ନାହିଁ କି ଭୋକ୍ତା ରହେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ପରମାର୍ଥ ତତ୍ତ୍ୱର ଉପଲବ୍ଧି ବେଳେ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞେୟ, ଜ୍ଞାନ କିଛି ରହେନାହିଁ । ଗ୍ରାହ୍ୟ, ଗ୍ରାହକ ଭାବ ମଧ୍ୟ କିଛି ରହେ ନାହିଁ । ଏହାର ନାମ ହେଉଛି—ନିରାଲମ୍ବ ବା ଅଦ୍ୱୟ ଜ୍ଞାନ । ଏହି ଅଦ୍ୱୟ ଜ୍ଞାନକୁ ବଜ୍ର, ବଜ୍ରସତ୍ତ୍ୱ, ବୋଧି, ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା ଓ ସମତା ମଧ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି ।

(ପ୍ରଜ୍ଞୋ ସି-୪ର୍ଥ ୭୧୧-୧୮)

ମନ ବା ଚିତ୍ତ ସଂସାରକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । "ଚିତ୍ତଂହି ସଂସାର ମୂଳାତ କର୍ତ୍ତୀ" କିନ୍ତୁ ସେହି ମନ ନିର୍ବାଣ ଓ ପରମ ସୁଖ ପ୍ରଦାନ କରେ । ପ୍ରଭାସ୍ୱରଂ କଳ୍ପନୟା ବିମୁକ୍ତଂ ପ୍ରହୀଣରାଗାଦିମଳପ୍ରଲେପମ୍ । ଗ୍ରାହ୍ୟଂ ନଚ ଗ୍ରାହକ ମଗ୍ରସତ୍ତ୍ୱଂ ତଦେବ ଚ ନିର୍ବାଣବରଂ ଜଗାଦ ।

(ପ୍ରଜ୍ଞା-ସି-୪ର୍ଥ ୨୩)

ବଜ୍ରଯାନ ମତରେ ମନର ଅବସ୍ଥାନ୍ତର ହେଉଛି ନିର୍ବାଣ । ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଚିତ୍ତରେ କଳ୍ପନା ରହେନାହିଁ । ଚିତ୍ତ ଅନୁତ୍ପାଦମନ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ନିର୍ମଳ ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ସେତେବେଳେ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଗ୍ରାହକ ଭାବ ରହେ ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧିରେ ମଧ୍ୟ ସେହି କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଅପ୍ରତିଷ୍ଠଂ ମହାକାଶଂ ବ୍ୟାପି ଲକ୍ଷଣବର୍ଜିତମ୍
ଇଦଂ ତତ୍ ପରମଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ବଜ୍ରଜ୍ଞାନ ମନୁତ୍ତରମ୍ (୧ଥ ୪୭)

ଆକାଶପରି ବ୍ୟାପକ ଲକ୍ଷଣ ରହିତ ଅଲୌକିକ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନକୁ ବଜ୍ରଜ୍ଞାନ କହନ୍ତି । ମହାମୁଦ୍ରା ସମତା ଭଦ୍ରା ଧର୍ମକାୟ, ଆଦର୍ଶଜ୍ଞାନ ପ୍ରଭୃତି ତାହାର ନାମାନ୍ତର । ବଜ୍ରଯାନରେ ସେହି ଶୂନ୍ୟ ବା ନିର୍ବାଣକୁ ବଜ୍ରବୋଲି କହୁଥିଲେ । ତନ୍ତ୍ରରେ ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷାରେ ଲିଙ୍ଗ ବା ପୁଜନେନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ବଜ୍ର ସ୍ତ୍ରୀଜନନେନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ପଦ୍ମ କହନ୍ତି । ଶୁକ୍ରକୁ ବଜ୍ରୋଦକ ଓ ବୈରୋଚନ କହନ୍ତି ।

"ଶୁକ୍ରଂ ବୈରୋଚନଂ ଖ୍ୟାତଂ ବଜ୍ରୋଦକଂ ତଥା ଇତରଂ
ସ୍ତ୍ରୀନ୍ଦ୍ରିୟଂ ଚ ଯଥା ପଦ୍ମଂ ବଜ୍ରଂ ପୁଂସେନ୍ଦ୍ରିୟଂ ତଥା ।

(ଜ୍ଞା-ସି-ପୃ ୩୧୧)

ଏହି ବଜ୍ର ଶବ୍ଦ ଉଭୟଆରେ ବଜ୍ରଯାନୀ ରୂପରେ ଏବଂ ଲିଙ୍ଗ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତା ଓ ଶୂନ୍ୟାମୃତ ଗୀତାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ମୋହୋର ନାହିଁ ଆଦି ଅନ୍ତ । ସେ କାଳେ ନ ଥାଇ ଜଗତ ।୮୭।

× × ×

ନ ଥିଲେ ନାମ ରୂପ ଗୁଣ । ଏହାର ସେ କଥା ଶୁଣ ।୯୦।
ସେ କାଳେ ମୋର ଥାଏ ତନ । ଗଗନ ସେତେକ ସବୁ ଶୂନ୍ୟ ।
ସେ ଶୂନ୍ୟପରେ ହେଁକାର ଜାଣ । ତାପରେ ମହାଶୂନ୍ୟ ପୁଣ ।
ସେ ଶୂନ୍ୟ ଉପରେ ଚେତନା । ଚେତନା ମଧ୍ୟେ ମୋର ପଣା ।୯୩।
ଅଣ ଅକ୍ଷର ନିରାକାରେ । ବୁଦ୍ବୁଦା ପ୍ରାୟେ ମୁଁ ଶୂନ୍ୟରେ
ହେଲି ଆପଣ ମୂର୍ତ୍ତି ଧରି । ମୁଁ ଥିଲି ଏକାନ୍ତେ ସେ ପୁରି
ତହିଁ ମୋ ସୃଷ୍ଟି ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ମୋ ଦେହୁଁ ପ୍ରକୃତି ଜନ୍ମିଲା

ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଧ୍ରୁବ ଯେ ଜ୍ୟୋତିର୍ଜ୍ୱାଳା । ଚନ୍ଦ୍ର ସଞ୍ଚିତେ ପାଞ୍ଚକଳା
ଉତ୍ପତ୍ତି ପଡ଼ନ୍ତେ ଏ ପାଞ୍ଚ । ସଲିଳ ଜଳେ ଚଢ଼ ସଞ୍ଚ ।
ଜଳେ ପଡ଼ନ୍ତେ ପଞ୍ଚଭୂତ । ତତକ୍ଷଣେ ଯୋଗମାୟା ଜାତ ।
ସେ ଯୋଗ ମାୟା ଆଦ୍ୟ ଶକ୍ତି । ଯେ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରା ଶୂନ୍ୟସ୍ଥିତ ।
ସେ କାଳରୂପ ନିଦ୍ରାଗତ । ଜଳରୁ ହୋଇଲା ସମ୍ଭୂତ ।
ସେ ଜଳେ ନପାରିଲା ରହି । ଊର୍ମିରେ ଟଳ ଟଳ ହୋଇ
ଦେଖିଲା କେହି ନାହିଁ ଜଣେ । ବିସ୍ମୟ କରଇ ଆପଣେ
ମନରେ କଲା ଗରୁତମ । ନାଭିର ତନ୍ତୁ ଏକ ପ୍ରେମ ।
ହୁଁକାର କରି ଉପୁଡ଼ିଲା । ଓଁକାର କରି ତା ଥାପିଲେ ।
ଭେଦିଲା ସପତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ । ଜଳରେ ଜାଣି ମେରୁଦଣ୍ଡ
ଓଁକାର ନାମ ତାଙ୍କୁ ଦେଲା । ଦେବୀ ବସିଲେ ତହିଁ ଯାଇ
ତେବେ ସେ ନିଶ୍ଚଳ ହୋଇଲା । ପୃଥିବୀ ଟଳମଳ ହେଲା ।
ଦେଖି ବୋଇଲେ ତାହାଜାଣି । ତୁ ବଜ୍ରଜ୍ୱାଳା ତୁ ଅପୁଣି ।
ତୋତେ ମୁଁ ଦେଉଅଛି ବର । ବଜ୍ର ଯେ ହେଉ ତୋ ଶରୀର ।
ସେ ବଜ୍ରଜ୍ୱାଳା ବୋଲି ଶୁଣି । ବର ତୁ ଯେବେ ଦେଲୁପୁଣି
ତୁ ଆଦ୍ୟ ମାତା ଶକ୍ତି ହେବୁ । ମୋତେ ତୁ ଲଙ୍ଘ ସେ କରିବୁ
ତୋ ଅଙ୍ଗେ ଭେଦ ମୁହିଁ ଥିବି । ସକଳ ସୃଷ୍ଟି ମୁଁ କରିବି ।
(ପ୍ରେ ଭ ଗୀ ୧୧୩)

ଯେଉଁ ସ୍ଥଳେ କେହି ନାହିଁ ଶୂନ୍ୟ ଏ ସମସ୍ତ । ୨ ଅ ୧୬୮ ।
ମୁହିଁ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ମୂର୍ତ୍ତି ଶୂନ୍ୟମୟ ହୋଇ । ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ରୂପେ ମୁଁ
ଆକାଶେ ଥିଲି ରହି । ୧୬୯
× × × ସ୍ୱୟଂ ବ୍ରହ୍ମ ମୁଁ ଯେ ଅଟଇ
ନିର୍ଗୁଣ । ୧୩୭
ଏମନ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଥାଇ ମନେ କଲୁଁ ଇଚ୍ଛା ।
ସୃଷ୍ଟି ଲୀଳା କରିବାକୁ ହୋଇଲୁ ବାଞ୍ଛା ।

ତାଙ୍କର କଳ୍ପନା ମୋର ତାହାର ହୋଇଲା ।
ଶବଦେ ସ୍ୱରୂପ ଧାଇଁ ଜଳରେ ପଡ଼ିଲା ।
ଶବଦ ସଙ୍ଗତେ ଗୁଣ ଜନାଇଁ ମିଶିଲେ ।
ନିଶବଦ ଘରେ ସେ ଯେ ବିନ୍ଦୁ ରୂପେ ଥିଲେ ।
× × × ସେ ଘରେ ପଡ଼ିଣ ସେ ଥଇଲେ
ଏକ କାୟା । ୧୯୧ ।
ଏହାକୁଟି ଠୁଳ ହୋଇ ଦେବବ୍ରହ୍ମା କାୟା ।
ଅଟଇଟି ଏହି ଅଗାଧୋଧ ଯୋଗମାୟା । ୧୯୨ ।

× × ×

ଜଳ ଅଛି, ଶୂନ୍ୟ ଅଛି, ନାହିଁ ଥଳକୂଳ ।
ଜଳର ଭିତରେ ଦେଖା ହୁଏ ଟଳମଳ । ୧୯୩ ।
ମନେ ଚିନ୍ତୁରନ୍ତି କାହିଁ କରିବା ବିଶ୍ରାମ ।
ମୋତେ ରଖିବାକୁ ଆଉ କେଉଣ ନାହିଁ ସ୍ଥାନ ।
ଏତେ ଚିନ୍ତୁରିଣ ଦେଖା ହୁଁକାର ଯେ କଲେ ।
ନାଭି କମଳରୁ ଏକନ୍ତ୍ରମ ଉପାଡ଼ିଲେ ।
ହୁଁକାର କରନ୍ତେ ସେ ଯେ ଓଁକାର ହୋଇଲା ।
ଓଁକାର ବୋଲିଣ ନାମ ଏହି ରୂପେ ହେଲା ।
ଘୋର ନାଦ କରି ଦେଖା ଜଳରେ ଯୋଡିଲେ ।
ଏକାର୍ଣ୍ଣବ ଜଳ ରସାତଳରେ ଭେଦିଲେ ।
ସେ ହେମ ଉପରେ ଦେଖା ବସିଲେକ ସହୁଁ ।
ଟଳ ଟଳ ହେମାବଳୀ ହୋଇଲାକ ତହୁଁ ।
ତାହାଦେଖି ଯୋଗମାୟା ସୁକଲ୍ୟାଣ କଲେ ।
ବଜ୍ର ହୁଅ ବୋଲିଣ ଅଭୟ ବର ଦେଲେ ।
ବରପାଇ ହେମାବଳୀ ବଜ୍ର ଯେ ହୋଇଲା ।
ଯୋଗମାୟା ଅଙ୍ଗ ଲିଙ୍ଗ ରୂପେଣ ଭେଦିଲା ।

ଯୋନିମାସ୍ଥା ଅଙ୍ଗ ଯେ ଅଟଇ ବଜ୍ରକାୟସ୍ଥ ।
ବଜ୍ର କମଳର ଭ୍ରାନ୍ତେ ଭେଦ ଦେବୀ ଦେବସ୍ଥ ।
ଶକ୍ତିକୁ ଆଡେ ବାରି ଦେଲେ ଲିଙ୍ଗ ଯୋଗାଇ ।
ତେଣୁ ଶକ୍ତିଲିଙ୍ଗରୂପେ ଏକାକୃତି କଲି ।
ଲିଙ୍ଗ ରୂପେ ଦେଖି ମାଏ ସନ୍ତୋଷ ହୋଇଲେ ।
ବରମାଗ ବୋଲିଣ ଶ୍ରୀମୁଖେ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ । (୧୬୬)
ଓଁକାର ବୋଲିଲେ ମାଗୋ ଯେବେ ଦେବ ବର ।
ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରେ ତୁ ଆଗ ମୋତେ ଧର ।
ଓଁକାର ବୋଲିଣ ଆଗୋ ବେଦରେ ବୋଲିବେ ।
ମୋତେ ନ ବୋଲିଲେ ବେଦ ଶୁଦ୍ଧ ଯେ ନୋହିବେ । (୧୬୯)

× × ତେଣୁ କରି କହଇ ଯେ ବେଦଙ୍କ ମୋର
ନାମ । ୧୭୧

ତେଣୁ କରି ବଳଭଦ୍ର ନାମ ମୋର ହେଲା । ୧୭୪

ମୋର ଶିରେ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରା ରୂପେ ତୁହି ଥିବୁ । ଚୋଦ ପୁରେ ଲିଙ୍ଗରୂପେ
ମୋତେ ତୁହି ରଖିବୁ । ୧୭୬

ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ କଟ ପତଙ୍ଗ ସମସ୍ତ । ମୋର ଲିଙ୍ଗ ଶକ୍ତିରୁ ତୁ କରୁଥିବୁ
ଜାତ । ୧୭୮

(ଗୁପ୍ତ—ଗୀତା ୨ୟ—ଅ)

ଓଁକାରର ଉଚ୍ଚାରଣଗତ ନାଦୀ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରା ସହିତ ଲାଗି ରହିଥାଏ । ଏହି ନାଦୀକୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ବା ଲିଙ୍ଗ କହନ୍ତି ଏବଂ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରାକୁ ଶକ୍ତି ବା ଯୋନି କହନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହି ବଜ୍ରଯାନରେ ସାଧକ ଶୂନ୍ୟରେ ପୁରୁଷ ନାରୀର ମିଳନ ପରି ଲିଙ୍ଗ ଯୋନି ସମ୍ପର୍କ ଜନିତ ପରମ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି କରେ । ଏହି ପିଣ୍ଡରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ରହିଅଛି । ଏହି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ଏକ ମହାଲିଙ୍ଗ ଓ ମହାଯୋନିର ସମ୍ପର୍କରୁ ଉଦ୍ଭୂତ । ସୁତରାଂ ଏହି ନିର୍ବାଣ ବା ଶୂନ୍ୟ ସାଧନାରେ ନର ନାରୀର ସମାଗମ ଓ ସମରସ ପରମ ସୁଖ ମିଳିଥାଏ । ଅଷ୍ଟମଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ କବି ପୁଣ୍ଡରୀକପାଦ କହନ୍ତି—

ଉପଦେଶ ଲାଭ କଲେ ସେହି ସୁଖ ପରମ ମହାତ୍ମ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ସେହି କଥା ଶ୍ରୀମ ସେନ ଗୁପ୍ତ ଚିନ୍ତାମଣିରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଯେଉଁ ଲୁପେ ମୁତକରେ ରଙ୍କ ସୁଖ ପାଇଁ" । ଏହି ବିଷୟ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଶ୍ରୀ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସେ ତାଙ୍କର ଭଗବଦ୍ ଗୀତାର ମୁଖବନ୍ଧ ପୃ ୨୯୨ସ୍ଥାରେ ଏହିପରି ଭାବରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି—"ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଜଗତ୍ ବା କର୍ମ ନାହିଁ । ସବୁ ଶୂନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ମାତ୍ର । ଏହି ଜ୍ଞାନହିଁ କର୍ମ । କର୍ମରେ କାମନା ରହିଅଛି । ତେଣୁ କାମନା ହେତୁରୁ ଜନ୍ମଜନ୍ମାନ୍ତରରେ ସେହିଁ ପରମ୍ପରା ଚାଲିଛି ତାହାହିଁ ବ୍ୟକ୍ତି । କର୍ମ ଛାଡ଼ିଦେଲେ କାମନାର ଧ୍ୱଂସ ହେବ । ଜ୍ଞାନ କ୍ରମେ ଶୂନ୍ୟ ହେବ । ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ନିର୍ବାଣ ହେବ । ଏହି ଜ୍ଞାନର ସାଧନା ପାଇଁ ବହୁକାଳରୁ 'ଯୋଗର' ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା କଥା ଶୁଣାଯାଇଛି । ଏହି ଯୋଗରେ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଜ୍ଞାନମାତ୍ର ସବୁ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ଶୂନ୍ୟ ବୋଲି ଚିନ୍ତାକରି ସେଥିରେ ବୁଦ୍ଧି ସ୍ଥିର ରଖିଲେ ଶେଷରେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବା ଅହଙ୍କାର ଛୁଟିଯାଇ ନିର୍ବାଣ ହେବ । ମାତ୍ର ସେହିଁ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଶୂନ୍ୟ କରିବ ତାର ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶ ଚିନ୍ତା ସେଥିରେ ରହିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହି ବିକାଶ ନାରୀ ପୁରୁଷର ସମାଗମ ଛଡ଼ା ଆଉ ଦୂରକୁ ଯାଇ ନ ପାରେ । ସେଥିରୁହିଁ ଲୌକିକ ନିଜ ଯୋଗର ଚର୍ଚ୍ଚା । ସେଇଥିରେ ବିଶେଷରୁ ମଧ୍ୟ କାଳୀ ଓ କାଳ । ସେ ଯା ହଉ ବ୍ୟକ୍ତିର ବିକାଶରେ ଚିନ୍ତାର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ସ୍ଥିର ହେଲା—ପୁରୁଷର ବୀଜ ବିନ୍ଦୁ ନାରୀର ଜଳବିନ୍ଦୁରେ ପଡ଼ି ପ୍ରଥମେ ସେଥିରେ ଜୀବନର କମ୍ପନ ବା ନାଦ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ସେହି ନାଦରୁ ହେଲା ନାମ ବା ବ୍ୟକ୍ତି । ଏହିପରି ବିନ୍ଦୁ ନାଦ ଓ ନାମରେ ସମସ୍ତ ବିକାଶର କଳ୍ପନା କରାଗଲା ।

"ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ତନ୍ତ୍ରଅନ୍ଧ ଏହି ପିଣ୍ଡହିଁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ—ଜ୍ଞାନ ଛଡ଼ା ଆଉ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ । ସେଥିରେ ସେମାନେ କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିଟିର ବିକାଶ ମାତ୍ର ଧରି ଶରୀର ସାଧନାରେ ମାତିଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ବୈଦିକ ତନ୍ତ୍ରର ସିଦ୍ଧି କରଣରେ ମଧ୍ୟ ସେଇ କଥା । ତେଜ ତତ୍ତ୍ୱରୁ ମନୁଷ୍ୟର ଅସ୍ଥି ମଜ୍ଜା ଓ ବାଣୀ, ଜଳତତ୍ତ୍ୱରୁ ମୂତ୍ର, ରକ୍ତ ଓ ପ୍ରାଣ ।

ପୃଥ୍ୱୀ ଅପ୍ ତେଜରୁ ସ୍ଥୂଳ ମାଂସ ଓ ମନ ଏବେ ୨ ସୂକ୍ଷ୍ମ ତନ୍ମାତ୍ରାମାନଙ୍କରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏଇପରି ପରେ ପଞ୍ଚୀକରଣରେ ମଧ୍ୟ ଶରୀର ବିକାଶ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥିଲା ।”

(ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ମୁଖବନ୍ଧ ପୃ୨୯୪ଷ୍ଠା).

କିନ୍ତୁ ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଏକତ୍ୱ ଉପରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସହଜଯାନରେ ଏହା ଉପରେ ବିଶେଷ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରି ସମସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ନିଜ ପିଣ୍ଡରେ ରହିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ।

ସହଜଯାନ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଏବଂ ମହିମାଧର୍ମୀ ଦ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଏକତ୍ୱ ଉପରେ ବିଶେଷ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି ।

ବଳରାମ ଦାସ କହନ୍ତି—

ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଯେ ନୁହଇ ଭିନ୍ନ । ଏକଥା ଶୁଣିବେ ଜ୍ଞାନୀ
ସୁଜନ । ୪୪

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳରେ ପିଣ୍ଡରେ ଭାଗବତ ପଦଗୁଡ଼ିକର ମଧ୍ୟ ଏକତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି—ଯଥା—

ପ୍ରଥମ ସ୍କନ୍ଧ ତାଳୁ କହି । ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍କନ୍ଧ ଲଲାଟହିଁ ।
ତୃତୀୟ ସ୍କନ୍ଧ ବସୁକଳା । ଚତୁର୍ଥ ସ୍କନ୍ଧ ଚକ୍ଷୁ ହେଲା । ୭୪ ପୃଷ୍ଠା
ଅ-୫-୨ ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାରେ ଏବଂ ବଳରାମ ଦାସ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳରେ ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଏକୀକରଣ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି ଚୈତନ୍ୟ ଦାସ ନିର୍ଗୁଣ ମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ୮ମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏହି ବିଷୟ ବିସ୍ତୃତ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଚଉଦ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ଯେତେ । କାୟା ଭିତରେ ଅଛି ସେତେ ।
ତିନି ଭୁବନ ନବ ଖଣ୍ଡ । ଆବର ଚଉଦ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ।
ଜନ୍ତୁ ଚଉରାଶି ଆଦି ଯେତେ । ଆବର ଜଙ୍ଗମ ସ୍ଥାବରେ ।
ତାରା ମଣ୍ଡଳ ରବି ଇନ୍ଦୁ । ମେଘ ପବନ ସାତ ସିନ୍ଧୁ ।

ଭିଅଣ୍ଡା ଘୁଚି ଗୋଡ଼ଇନ ଦେହ ଅଙ୍ଗବାଳୀ
କମଳ କୁଳଣ ଧାଣ୍ଡ କରନ୍ତୁ ବଆଳୀ । ୪ । ପ୍ରଭୃତି

ଏହି ପଦ୍ୟରେ ଭଉଣୀଙ୍କ ଅର୍ଥଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନଭାବରେ ରହିଅଛି । ଦେହ ବଆଳୀ (ବଆଳାଳୀ) ଲଙ୍ଗ ଯୋନିକୁ ଧାଣ୍ଡ କରୁ । ଏହି ପଦ୍ୟରେ ବଆଳୀ ପଦଟି ସ୍ତ୍ରୀଜନନେନ୍ଦ୍ରିୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅର୍ଥପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ କବିଙ୍କର ଉତ୍କଳୀୟତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ କରୁଅଛି । ଏ ଶବ୍ଦଟି କେବଳ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସ୍ତ୍ରୀଜନନେନ୍ଦ୍ରିୟ ବାଚକ । ଅନ୍ୟଭାଷାରେ ନୁହେଁ ।

ଏହିପରି ଅର୍ଥମଧ୍ୟ ସହଜାମ୍ନାୟ ପଞ୍ଜିକାରେ ୧୧୬ ପୃଷ୍ଠାରେ ଦିଆ ଯାଇଅଛି । ଯଥା—

“କମଳ କୁଳଣା ବ୍ୟବ ମଜ୍‌ଝିତନ୍ତ୍ର ଜୋ ଯୋ ସୁରଅ ବିଳାସ ।
ଜୋଡ଼ି ଭମଇଣ ଡୁଟ୍ଟୁଅଟେଣ କାଞ୍ଚ ଣ ପୁଚ୍ଚଅ ଆସ ।”

କମଳ କୁଳଣ ବ୍ୟବସ୍ଥଃ ସୁରତ ବିଳାସଃ ଯୋ ବୀରପୁରୁଷ ସ୍ପର୍ଶ କରମତେ । କସ୍ୟ ନ ପୂରିତ ଆଶଃ । ସଦ୍ଧେତ୍ତାଂ ତନ୍ତ୍ରପୁତ୍ରେ ତତ୍ ସ୍ଵଭାବ ଚପ୍ଳା ମହାମୁଦ୍ରା ସିଦ୍ଧିଃ ସ୍ଫୁରିତା ଭବନ୍ତି ।’ କମଳ କୁଳଣ ଦୁଇ ଭିତରେ ଯେଉଁ ସୁରତ କ୍ରୀଡ଼ା ହୁଏ ତହିଁରେ କେଉଁ ବୀର ପୁରୁଷ ରତ ନ ହୁଏ ? କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି—

ଏବଂ କା'ର ବଅଲଇ କୁନ୍ଦୁରିଅ ଅରବନ୍ଦ
ବଢ଼ା ମନ୍ତ୍ର ଅରୂପଂ ସୁରଅ ଗୀର କଂସଂଳ
ଜଣଇ କାନନ୍ତୁ ମତ୍ତା କର୍ଣ୍ଣଉ ଣ ସିଟ୍ଠଇ ।
ଜିତଳ ପବଣ ଘରଣି ଘରେ ବଇଠଇ । ଦୋ ଡା ଦୋ ସୁ

ଦ୍ରୁତ୍ରିତ ଚଦ୍ ଏହିପରି ଶୋଭା ପାଉଛି । ହଠଯୋଗରେ ଏହି ପଦ୍ମକୁ ସ୍ଵୀକୁଅଛି । ମନ ଆଉ କୁଆଡ଼କୁ ଯିବ ନାହିଁ । ପବନ ଘରଣୀ ନାସିକା ଭାବରେ ଘରେ ରହିଅଛି । ସହଜ ସମ୍ପ୍ରଦାରେ କଥିତ ଅଛି—

ସର୍ବବ୍ୟାପି ନିରାଭାସି କୂଟସ୍ଥୈକରସଂ ମନଃ
ଆକାଶ ଦୃଷ୍ଟିବୋଧା ତୁଷ୍ଟସଂନ୍ନୀତ ଶୂନ୍ୟତା ।

ଦୋ ଗୀ ଦୋ ପୃ ୧୪

ଶୂନ୍ୟତା ଜ୍ଞାନମୁଦ୍ରା ହୋଇ ସର୍ବଦା ପି ସହଜଶୂନ୍ୟ କରୁଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ମନକୁ ସାଙ୍ଗେ ୨ ଆଲିଙ୍ଗନ କରେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ—ଯୋନିକୁ କମଳ ଏବଂ ବଜ୍ରକୁ ଲିଙ୍ଗବୋଲି ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷାରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସାଧକମାନେ ସିଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ରତି ସୁଖ ସଦୃଶ ମହାସୁଖ ଉପଲବ୍ଧି କରୁଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଉପରେ ଉଦ୍ଧୃତ ଗୁଣ୍ଡୁରୀ ପାଦଙ୍କର ଚର୍ଯ୍ୟାରେ "କମଳ କୁଳିଶ ଘାଣ୍ଟ କରହୁଁ ବିଆଳୀ" ବିଆଳୀ ପଦଟି ସ୍ତ୍ରୀଜନନେନ୍ଦ୍ରିୟସୂଚକ ବୋଲି ଅର୍ଥଟିଏ ପ୍ରକାଶ କରି କବିଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ କରୁଅଛି । ଗୁଣ୍ଡୁରୀ ପାଦଙ୍କର ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତିରେ ଲୌକିକ ଅଶ୍ଳୀଳ ଅର୍ଥଟିଏ ଆମୂଳଚୂଳ ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ପାରମାର୍ଥିକ ଭାବରେ ଅର୍ଥାନ୍ତର ହୋଇଥାଏ । ୨ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ବିଆଣ୍ଡୀ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ (ବିଆବଣ୍ଡୀ) ସ୍ତ୍ରୀଜନନେନ୍ଦ୍ରିୟ ସୂଚକ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି । 'ଦ୍ୱ୍ୟର୍ଥୈଃ ପଦୈଃ ପିଶୁନୟେଚ୍ଚ ରହସ୍ୟବସ୍ତୁ"(ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ) । ରହସ୍ୟ କଥାମାନ ଦ୍ୱି ଅର୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ପଦଦ୍ୱାରା କାବ୍ୟ ନାଟକରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଚର୍ଯ୍ୟାପଦରେ ଗୁଣ୍ଡୁରୀପାଦ ମଧ୍ୟ ଦୁଇ ଅର୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଆଣ୍ଡୀ ଓ ବିଆଳୀ (ବିଆବଣ୍ଡ, ବିଆଡାଳୀ ଏବଂ ବିକାଶ ବିକାଳୀ ଅବଧୂତିକା) ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ପାରମାର୍ଥିକ ରହସ୍ୟ ପ୍ରକଟ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏ କବିତା ଅଶ୍ଳୀଳ ଅର୍ଥରେ ଦୁଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏହି ସୁରତ କ୍ରୀଡ଼ାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଶ୍ରୁତିନିଷେଧ ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

"ଜାବନ୍ତି ସରଳ ତରଣୀ । ମଧ୍ୟରେ ବସିଅଛି ପୁଣି
ଏହାକୁ ସେବନ ରତି କର । ତେବେ ପାଇବୁ ଏ ଶରୀର । ପୃ ୭୦

ସହଜାମ୍ନାୟ ପଞ୍ଜିକାରେ କଥିତ ଅଛି—(ପୃ ୯)

"ଜଳର ମରାଳ ଉଦ୍‌ଭବିଲା, ତାହାର ଚରମ ମହାସୁଖ ସିଦ୍ଧ ହେଲ ।ଇତି
ତେନ ଦୁଃଖେନ ମ୍ରିୟନ୍ତେ ତେନୈବୋତ୍ପଦ୍ୟନ୍ତେ ଭ୍ରମନ୍ତ୍ୟାସ୍ତି ତସ୍ମିନ୍ନେବ ବଧ୍ୟନ୍ତେ ପ୍ରାକୃତ ସୁଖ କଳ୍ପନଯ୍ୟାତ । ଯ ତ ତେନୈବ ସମ୍ୟକ୍ ଗୁରୂପଦେଶଂ ପରିଜ୍ଞାୟ ଚରମ ମହାସୁଖଂ ସିଧ୍ୟନ୍ତି ଭାବଃ ।
ଲୋକେ ଯେଉଁ ସୁଖରୁ ମରନ୍ତି ସେହି ସୁଖରୁ ଜନ୍ମ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରାକୃତ ସୁଖ କଳ୍ପନା କରି ସେହି ସୁଖରେ ବାନ୍ଧହୋଇ ରହନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ

ବିଷ୍ଣୁ ଭୁବନ ବ୍ରହ୍ମପୁର । ଆଦି ଅନାଦି ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର
ତେତିଶ କୋଟି ଦେବକୁଳ । ବରୁଣ ଦଶ ଦିଗ ପାଳ ।
ସାମ ଯଜୁ ଅଥର୍ବ ଋକ । ଅଛନ୍ତି ଶ୍ରୁତି ବେଦ ଥାକ ।
ଆଦିର ଅଛି ଅଷ୍ଟ ଗିରି । ମେରୁ ମନ୍ଦର ଆଦି କରି ।
ଅନାଦି ପ୍ରଭୁ ନିରାକାର । ସ୍ୱୟଂ ଅଛନ୍ତି ଏ ଶରୀର ।
ଦୃଶ ଅଦୃଶେ ଅଛି ବ୍ୟାପି । ତା ସବୁ ଗଗନ ସ୍ୱରୂପୀ ।
ଏ କାୟା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର କଥା । କେ ବା କହିବେ ଯାନରଥା ।

× × × ×

ଏ ପାଦ ପାଣି ନାସା କର୍ଣ୍ଣ । ଭୂତ ପଞ୍ଚେ ଶିର ବଦନ ।
ଆବର ବୋଲି ଏହା କହି । ବେଦର ତତ୍ତ୍ୱ ସାର ଏହି ।
ପବନ ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବାଛି । ପତଙ୍ଗ ବୋଲି ବେଦ କହି ।
ଏ ମାୟା ମୋହ ହିଂସା ରାଗ । ଲୋଭ କୁଟିଳ କ୍ରୋଧ ଭାବ ।
ଦେହର ଶତ୍ରୁ ଏ ଅଟନ୍ତି । ବେଦରେ ଜଙ୍ଗମ ବୋଲନ୍ତି ।
ଏ କ୍ଷୁଧା ତୃଷା କାମଇଚ୍ଛା । ଜୀବନ ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ।
ଏହାଙ୍କୁ କଟ ବୋଲି କହି । ଭୂତରେ ସୃଷ୍ଟିଖାନି ଏହି ।
ଚଉଦ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଚରିତ । ଶୁଣ କହିବା ତାର ନୀତ ।
ଏକ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ନାସା ଦ୍ୱାର । ଦଶ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତହୁଁ ସାରି ।
ମୁଖ ଯେ କର୍ଣ୍ଣ ଏହୁ ବେନି । ବୁଦ୍ଧି ଚୈତନ୍ୟ ମନ ତିନି ।
କଣ୍ଠ କମଳ ହୃଦ ଦେଶ । ନାଭି କମଳ ସଙ୍ଗେ ବାସ ।
ଲିଙ୍ଗ ଗୁହ୍ୟ ପାଦ ପାଣି । ଚଉଦ ପୁର ବେଦ ଭଣି ।
ତିନି ଭୁବନର ବ୍ୟବସ୍ଥା । ଶୁଣ କହିବା ତହିଁ କଥା ।
ଏ ସ୍ୱର୍ଗ ପୁର ଶିର କହି । ନାଭି ହୃଦୟ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ହୋଇ ।
କଟି ମେଖଳା ପାଦ ଯାଏ । ସପ୍ତ ପାତାଳ ବେଦ କହେ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଯୋଗ ଓ ତନ୍ତ୍ର ମତରେ ଶରୀରର ସମସ୍ତ ଚକ୍ରର ଉପର ଚକ୍ରକୁ ଶୂନ୍ୟ-ଚକ୍ର କହନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁମାନେ ଏହି ଚକ୍ରକୁ ସହସ୍ରାର ବା ସହସ୍ର ଦଳ କହନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧମାନେ ୬୪ ଦଳ କମଳ କହନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ

ଜୀବାତ୍ମା ବା ମନ ପବନ ଯେତେବେଳେ ନାନା ପ୍ରକାର ଯୌଗିକ କ୍ରିୟାବଳରେ ଏହି ସହସ୍ରାର କମଳ ବା ଶୂନ୍ୟ ଚକ୍ରରେ ପହୁଞ୍ଚେ ସେତେବେଳେ ଜୀବ ସମସ୍ତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଅବସ୍ଥା ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଏ ଏବଂ କେବଳ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ରୂପରେ ବିରାଜିତ ହୁଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଆତ୍ମାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅନୁଭୂତି ରହେନାହିଁ । ସୁଖ ଦୁଃଖ, ରାଗ ଦ୍ୱେଷ, ହର୍ଷ ଅମର୍ଷ, କ୍ଷୁଧା ତୃଷା, ପ୍ରଭୃତି କୌଣସି ବିଷୟର ଅନୁଭୂତି ହୁଏ ନାହିଁ । ଆତ୍ମା ସମସ୍ତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ରହିତ ହୋଇ କେବଳାବସ୍ଥାରେ ଆତ୍ମାନୁଭୂତି କରେ ଓ ପରମ ସୁଖ ଉପଲବ୍ଧି କରେ । ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ କେହି ୨ ବ୍ରହ୍ମ, କେହି ୨ ଶୂନ୍ୟ ଏବଂ କେହି ୨ ଶୂନ୍ୟାଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ବଜ୍ରଯାନରେ ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ଶୂନ୍ୟ, ବଜ୍ର, ସମତା, ମହାମୁଦ୍ରା ତଥତା ପ୍ରଭୃତି ନାମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଗଗନପର୍ଯ୍ୟାୟ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଏହି ଶୂନ୍ୟର ବାଚକ ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା— ଗଗନ, ଖ, ଆକାଶ ପ୍ରଭୃତି । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ସେହି ଅବସ୍ଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା—

ହାଉଁ ନିରାସୀ ଖମଣ ଭତାରେ (ଚ ୨୦)
ଖ ସମସଂବେ ଚ ରେ ବା ଣ ସୁକା ବୋ ଏ (୪୩)
ମହାସୁଖେ ବିଲସଇ ଶବରୋ ଲଇଆ ସୁଣ ମେହେଲୀ (୫୦)
ସୁଣ ନୈରାମଣି କଣ୍ଠେ ଲଇଆ ମହାସୁହେ ରାତି ପୋହାଇ (୨୮)

ଏହି ଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ମନବଚନର ଗୋଚର ନୁହେଁ । ତେଣୁ ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଏହାକୁ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଅବସ୍ଥା କହିଥାନ୍ତି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ଏହି ଅବସ୍ଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହିପରି ହୋଇଅଛି ।

ଭାବ ନ ହୋଇ ଅଭାବ ଣ ଜାଇ
ଅଇସ ସଂବୋହେଁ କୋ ପତିଆଇ
ଲୁଇ ଭଣଇ ବଟ ଦୁଲକ୍ଖ ବିଣାଣା
ତିଅଧାଏ ବିଲସଇ ଉହ ଲାଗେଣା (୨୯ଚ)
ବାକ୍ ପଥାତୀତ କାହିଁ ବଖାଣି (୩୭ ଚ)

ଆଦନଗୁରୁ ଉପଦେଶ ଦୀପ, ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଧାପ୍ରାନ୍ତ କହିବ କିସ
କେ ତହିଁ ବୋଲି ଦେଖ ବଟାଳ, ଗୁରୁ ବୋଲ ଏହି ଦୀପ କାଳ
ଅଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷଣ ତହିଁ ମହାସୁଖେ ।
ବଳାସଇ ଧାଉଳ ଭଅଶଭ ପାଇମ କୁଳେ (୩୪) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହି ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପକୁ ଭୀମଭୋଇ ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ଗୀତାର ୧ମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏହିପରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

ବ୍ରହ୍ମ ଯେଉଁଠାରେ ଅଛି ନିରମଣ୍ଡଳ ।
ଅନ୍ଧାର ଉଜ୍ୱଳ ନୋହେ ନାହିଁ ରାତ୍ରି ଦିନ

× × ×

ସୃଷ୍ଟି ଉତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରଳୟ କ୍ଷୁଧା ତୃଷା ନାହିଁ ।
କାମନା କଳ୍ପନା ବାଞ୍ଛା ନ ଥା' ସେଠାଇ ।
ଜନ୍ମବନ୍ଧ ନାହିଁ ତହିଁ ନୋହେ ଆତଯାତ ।
ବଚନ ସମସ୍ୟା ନାହିଁ ଅଟେ ଅବ୍ୟଗତ ।

× × ×

ଅଣୁ ରୂପବର୍ଣ୍ଣ ଚିହ୍ନ ନାହିଁ କିଛି ।
ଜ୍ୟୋତି ଭିତରେ ଅଜ୍ୟୋତି ଅନ୍ଧାରେ ଅଛି ।

× × ×

ମହାଶୂନ୍ୟ ସେ ଯେ ନିର୍ଗୁଣ ଶରୀର ।
ଏକାକ୍ଷର ନ ବସଇ ବରସ ଅଣାକ୍ଷର ।
ଅଣାକ୍ଷର ଅଣମାନ ଅଣ ନିଶବଦ ।
ଶବଦର ଭେଦନାହିଁ ବ୍ରହ୍ମ ନିଜ ପଦ । ପୁନଶ୍ଚ

ବଜ୍ରଯାନରେ ବଜ୍ର ବା ଶୂନ୍ୟର ଅର୍ଥମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହିପରି ଅନଙ୍ଗବଜ୍ର ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ ବିନିଶ୍ଚୟ ସିଦ୍ଧିରେ କହିଅଛନ୍ତି—

ଇଦଂ ତଦିତି ତଦ୍ ବକ୍ତୁଂ ନୈବ ଶକ୍ୟଂ ଜନୈରପି ।
ପ୍ରତ୍ୟାତ୍ମ ବେଦ୍ୟରୂପତ୍ୱାତ୍ ବାଚ୍ୟାର୍ଥଃ ନଚ ଶ୍ରୂୟତେ ।

ବୌଦ୍ଧମାନେ ମଧ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ବା ବଜ୍ରର ସ୍ୱରୂପ କଥାରେ କହିପାରିବେ ନାହିଁ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ଏହାକୁ ନିଜେ ୨ ଅନୁଭବ କରିପାରିବେ । ଏହା ବାହାର କଥାରେ କହିହୁଏ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀମ ହେରୁକଙ୍କ କଥାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ—

ଅନାତ୍ମା ପୁରୁଷ ଶୂନ୍ୟମସ୍ତ ଦେହ ସନ୍ଧିରେ ନାହିଁ ବଚନ ।
ନିରୂପଣ କରି ଶାହାସ୍ତୁ ଓଡରେ ଦେଖ ଗାବ୍ଦ ବର୍ଣ୍ଣିଲ୍ଲ ।

ଶୁତ-ଚି-ପୃ୯୫-୧୭

ବଜ୍ରଯାନରୁ ସହଜଯାନର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସହଜ ଯାନର ଆଦିଗୁରୁ ବା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକା ଥିଲେ । ସହଜ ଯାନରେ ଏହି କେବଳାବସ୍ଥାକୁ ଶୂନ୍ୟ ବା ସହଜ କୁହାଯାଏ । ବଜ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତେ ସହଜଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଶୂନ୍ୟ ଓ ସହଜ ଏକ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ସହଜର ସାଧାରଣ ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ସ୍ୱଭାବ । ତେଣୁ ଆତ୍ମା ବା ଚିତ୍ତର ସ୍ୱାଭାବିକ ମୌଳିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ସହଜ କୁହାଯାଏ ।

"ତସ୍ମାତ୍ ସହଜଂ ଜଗତ୍ ସର୍ବଂ ସହଜଂ ସ୍ୱରୂପ ମୁଚ୍ୟତେ ।
ସ୍ୱରୂପ-ମେବ ନିର୍ବାଣଂ ବିଶୁଦ୍ଧାକାର ଚେତସା । ହେ ବଜ୍ରତନ୍ତ୍ର ।

ବିଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତର ସ୍ୱରୂପକୁ ସହଜ କହନ୍ତି । ତେଣୁ ସମସ୍ତ ଜଗତ୍‌ଟା ସହଜ ନିର୍ବାଣକୁ ମଧ୍ୟ ସହଜ କୁହାଯାଏ ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ଶୂନ୍ୟ ଗୁଢ ସବଅ ଜ୍ଞାନସାଗରରେ ସହଜର ଏହିପରି ଲକ୍ଷଣ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।—

ପବନ ତୋଳିଲେ ପାର୍ଥ ସହଜ ବୋଲାଇ
ପବନ ନିବୃତ୍ତି କଲେ ସଜ ବୋଲି କହି
× × ×
ପବନକୁ ତୋଳି ଯେ ଓଟାଇ ରଖି ନାହିଁ
ଅମନ ଯେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଥ ତାହାକୁଟି କହି
ଯେତେବେଳେ ସହଜରେ ରହିଲକ ଯାଇ
ଜୀବ ଯାଇଁ ପରମ ସଙ୍ଗରେ ମିଶି ଯାଇ ।
× × ×
ପବନକୁ ଜୀବ କହି ସହଜ ଅର୍ଜୁନ ।
ନିପୁନ ସଙ୍ଗରେ ଭେଟ ହୋଇଲେ ପବନ

ଜୀବ ପରମର ଭେଟ ହେଲେ ସେହିକ୍ଷଣି
ଏହାକୁହିଁ ସହଜ ଯେ କହି ଫାଲଗୁନି ।

ନିଶ୍ବାସ ପବନ ହେଉଛି ଜୀବ । ସେ ଜୀବ ପରମ ସଙ୍ଗରେ ମିଶି-ଗଲେ ନିଜର ସ୍ୱାଭାବିକ ସ୍ୱରୂପ ଲାଭ କରେ । ତାହାକୁ ସହଜ କହନ୍ତି । ଏହି ସହଜ ଅବସ୍ଥା ଯୋଗିମାନଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମୋପଲବ୍ଧି ବା ନିର୍ବିକଳ୍ପ ସମାଧିଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । ଯୋଗୀମାନେ ବ୍ରହ୍ମ ବା ଆତ୍ମାର ଉପଲବ୍ଧି ବେଳେ ଆତ୍ମାରାମ ହୋଇ ପରମ ସୁଖ ଉପଲବ୍ଧି କରନ୍ତି । ସହଜ ମତରେ ମଧ୍ୟ ଚତୁଃପ୍ରକାର ଆନନ୍ଦ ମାନନ୍ତି । ପ୍ରଥମାନନ୍ଦ, ପରମାନନ୍ଦ, ବିରମାନନ୍ଦ ଓ ସହଜାନନ୍ଦ । ସହଜ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟବୋଧ ଲୋପ ପାଏ ଏବଂ ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱବୋଧ ମଧ୍ୟ ଲୋପ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାର କଥା ବଚନରେ କହି ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହା ଅନିର୍ବଚନୀୟ, କେବଳ ଅନୁଭବୈକଗମ୍ୟ ।

ସିଦ୍ଧବର୍ଯ୍ୟ ସରହପାଦ ସହଜ ଅବସ୍ଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି—

ଇନ୍ଦିଅ ଜଥ୍ଅ ବିଲଅ ଗଉ ଣଟ୍ଠିଉ ଅପ୍ପ ସହା ବା
ସୋ ହେ ହେଲ ସହଜ ନ ତନ୍ନୁ ପୁଚ୍ଛ ସୁଛହି ଗୁରୁପାବା

ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବିଲୀନ ହୋଇଥାଏ—ଆତ୍ମାର ସ୍ୱଭାବ ନଷ୍ଟ ହୁଏ, ତାହାକୁ ସହଜ କହନ୍ତି । ଗୁରୁଙ୍କ ଠାରୁ ତାହାର ସ୍ୱରୂପ ଜାଣିବ ।

ସହଜାମ୍ନାୟ ପଞ୍ଜିକାରେ କଥିତ ଅଛି—

ଅନ୍ୟୈଃ ସର୍ବୈଃ ସମାଧ୍ୟନ୍ତଂ ଯତ୍ ପରିକଳ୍ପିତଂ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ତତ୍ ସର୍ବଂ ସହଜ ସମେତମା ଦ୍ୟନ୍ତ୍ର ।

ବାଚ୍ୟବାଚକ ସମ୍ବନ୍ଧ ନ ସନ୍ତି ସହଜେ ସ୍ୱତଃ
ଦେଶକାଳାଦ୍ୟ ଯୋଗେନ ଖ୍ୟାପିତଂ ଭଗବାନ କୃତତ୍

(ଦ୍ୱୈ ଶା ଦେ। ପୃ ୧୧) ଅନ୍ୟମାନେ ସେହିଁ ସବୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସମାଧିର କଳ୍ପନା କରିଅଛନ୍ତି ସେ ସବୁ ସହଜ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟକିଛି ନୁହେଁ । ସହଜରେ ବାଚ୍ୟ ବାଚକ ଓ ସମ୍ବନ୍ଧର କିଛି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍

ସହଜ ଅବସ୍ଥା ବଚନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । କେବଳ ଭଗବାନ ଗୁରୁ କୌଣସି ୨ ସ୍ଥାନରେ ଏଥିର ଉପଦେଶ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ସେହି ବିଷୟ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ସରହ ଭଣଇ ଅଗମ୍ୟା ଯୋଧାମ । (୨୨)
ତଥ ସହଜେ ଶୂନ୍ୟ ସମ୍ପୁନ୍ନ,

(୭୨) ପ୍ରଭୃତି ।

ସ୍ୱମ ସେଇଲ ଏହି ଅବସ୍ଥାର ସ୍ୱରୂପ ଏହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଅଶରୂପ ଶବ୍ଦ ନାହିଁ, ବର୍ଣ୍ଣଭେଦ, କେନ୍ଦ୍ର ମୁଖେ ବଙ୍କ ଶୀତ ।
ନିରୂପିସ କହିଁ ଇଠା ସେହ୍ନ ପଦ ଓଲଟଇ ନାହିଁ କଇ ।
କାମନା କଲ୍ପନା ଛୁତି ସୁମରଣା ବର୍ଣ୍ଣିବାକୁ ଅଛି ନାହିଁ ?
ଜ୍ଞନ ଦେବୀ ଚକ୍ଷୁ ଏକମାତ୍ର ସାକ୍ଷୀ ତଥିନେଦେ ଦଶୁ ନାହିଁ ।

ଶୁଭ ଶ ପୃ ୮୨

ସେହି ସହଜାନନ୍ଦର ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ସହଜାମ୍ନାୟ ପଞ୍ଜିକାରେ କହିଅଛନ୍ତି—

ଜନ୍ମିବ ମରଇ ଭବଜ୍ଜଇ ବନ୍ଧଇ ପରମ ମହାସୁହ ଶିଜ୍ଜଇ ।

ଯେନସୁଖେନ ମ୍ରିୟନ୍ତେ ତେନୈବ-ଜ୍ଵାୟନ୍ତେ ଉତ୍ପନ୍ନସ୍ତ ତପି ବନ୍ଧ୍ୟବଧ୍ୟନ୍ତେ ପ୍ରାକୃତ ସୁଖ କଲ୍ପନୟା ତ ଯତ ତଦେବ ସମ୍ୟକ ଗୁରୂପଦେଶଂ ପରିଜ୍ଞାୟ ପରମ ମହାସୁଖଂ ସିଧ୍ୟନ୍ତି ଯୋଗିନଃ । ସ୍ୱଷ

ଯେଉଁ ସୁଖ ଭୋଗକରି ପ୍ରାଣୀ ମରେ-ସେହି ସୁଖରୁ ସେ ଜନ୍ମଲାଭ କରେ । ଜନ୍ମ ହେଲେ ପ୍ରାଣୀ ପୁଣି ସେହି ସୁଖରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହେ । ସେହି ସୁଖକୁ ସେ ପ୍ରାକୃତ ସୁଖବୋଲି କଲ୍ପନା କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଗୁରୁଙ୍କ ଉପଦେଶ ଲାଭ କଲେ ସେହି ସୁଖ ପରମ ମହାସୁଖରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ତେଣୁ ସହଜାନନ୍ଦକୁ ରତି ସୁଖ ପରି ପରମ ମହାସୁଖ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ୨୭ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସେହି କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

' ଅଧରନ୍ତି ଭଇ କମଳ ବିକସିଉ ବନ୍ଧ ଯୋଷଣୀ ଶମ୍ଭୁଙ୍କ ଜଗ୍ଭସିଉ
ବୁଲଅଛି ସହର ମାଝେ ଅବଧୂଇ ରାଅଣକୁ ସହଜେ କହଇ ।"

ଏମନ୍ତେ ଭକ୍ତ କବି ଦୟାଳ ଗୀତାରେ ସେହି ଅବସ୍ଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ।
ଯଥା—

"ଯେଉଁ ରୂପେ ଯୁଗଳରେ ରତିସୁଖ ପାଇ ।
ପିତାକୋଳେ ମାତା ଯେସନେକ ବସିଥାଇ ।
ସେହିରୂପେ ମହାମାର ସ୍ୱରୂପ ଆକୃତି ।
ହୃଦେରେ ବସିଛି ମହା ଉତ୍ତମ ଶକତି । (ପୃ୧୫)

ଦୋହାକୋଷରେ ବୋଧିଚିତ୍ତର ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି—ଯଥା—

"ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ସମ୍ଭୃତ ସ୍ପନ୍ଦରୂପଂ ଶୂନ୍ୟଂ" (ପୃ୩)

"ସମ୍ଭୃତ ସ୍ପନ୍ଦରୂପ ଶୂନ୍ୟଇ ବୋଧିଚିତ୍ତ" । ସୁଧାମୃତ ଗୀତାରେ କୁହା ହୋଇଛି—

ଜ୍ୟୋତିମସ୍ତୁ ସ୍ୱରୂପ ଅନାଦି ନିରଞ୍ଜନ ।
ବିନ୍ଦୁରୂପ ଧରି ଯତନ କରନ୍ତି ସେ ସ୍ଥାନ ।
ସେହି ବିନ୍ଦୁ ଗୋଟି ଦଶାଙ୍ଗୁଳେରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ।
କାମ ପଦ୍ମରୂପେ ରହି ଅଛି ସର୍ବଘଟେ ।
ଦେହାନ୍ତ ବିନ୍ଦୁରେ ପରମ ଧାମ ଘର
ଚେତନା ବୁଝିଲେ ତୋର ନାଶିବଦ ଘର ।
(୬ଷ୍ଠ ଅ—୩୩—୩୪)

ପ୍ରେମ ରୂପେ ପରମାତ୍ମା ବିନ୍ଦୁରୂପେ ରହି ।
ସେ ସ୍ଥାନେ ଚେତନା ତୋର ଚିହ୍ନିଲେ ସହି ।
ମହାଶୂନ୍ୟ ଯେ ବିନ୍ଦୁରୂପ ।
ଜ୍ୟୋତିରୁ ଜାତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପ (ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ—ତୁଳାଭିଣା
୨ୟ ଅ ୭୫—୭୬)

ଆକ୍ଷୟ ବର୍ଣ୍ଣୋଦୟର ୧୨୫ ପୃଷ୍ଠାରେ ମଧ ସେହି କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି

ତତ ସହଜେ ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ଜ ସ୍ୱତେ ଶୁକ୍ର ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ।

× × ×

ବଜ୍ରପଦ୍ମ ସଂଘର୍ଷଣେନ ତେଜୋଧାତୁରୁତ୍ପଦ୍ୟତେ ।

ସେହିପରି ସହଜରେ ବୋଧିଚିତ୍ତ ଜାତ ହୁଏ । ଶୁକ୍ର ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ବଜ୍ରପଦ୍ମ ସଂଘର୍ଷଣରୁ ତେଜୋ ଧାତୁ (ଶୁକ୍ର) ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ।

ତେଣୁ ସହଜଯାନରେ ଲିଙ୍ଗ ଯୋନି ବା ରଜବୀର୍ଯ୍ୟ ମିଳନରେ ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି ।

ସହଜ ବା ନିର୍ବାଣ ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ନର ନାରୀର ସଙ୍ଗମ ସୁଖପରି ପରମ ସୁଖ ଲାଭ ହୁଏ ।

ଏ ସାଧନାରେ ଶରୀର ହେଉଛି ସର୍ବସ୍ୱ । ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୋଣ ସର୍ବଦା ଶରୀର ବସ୍ତୁ । ସେଥିପାଇଁ ମୂଳରୁ ଏହା କେବଳ ଦୀକ୍ଷିତଙ୍କୁ ବଡ ସାବଧାନରେ କଷ୍ଟ ସାଧନାରେ ଭର୍ତ୍ତି କରିବାର ଥିଲା । ବିଶ୍ୱାସ ନ କଲେ ଶୂନ୍ୟ ସାଧନା କରିବା ସହଜ ନୁହେ । ସୁଧୀ ଅତି ସ୍ୱପତ ନ ହେଲେ ସେ ସାଧନା ପଥରେ ପଥିକ ହେବା ଦୁର୍ଘଟ । ଏହି ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ବିଶୁଦ୍ଧ ଶରୀର ସାଧନା ଓଡ଼ିଶାରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲା ।

ପୁଷ୍ପଗିରି (ଆଧୁନିକ ରତ୍ନଗିରି ଉଦୟ ଗିରି) ଏହି ଯୌଗିକ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଏବେ ତାର ଭଗ୍ନାବଶେଷରେ ବିଶିଷ୍ଟ ବଦାରହିଏ ଥିଲା । ଭାରତର ବାହ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳର ସାଧକ ମାନେ ଏଠାକୁ ଯୋଗଶିକ୍ଷା ଓ ସାଧନା ପାଇଁ ଆସୁଥିଲେ । କାବୁଲ୍ ଦେଶର ପ୍ରାଜ୍ଞ ନାମରେ ଜଣେ ସାଧକ ବାରଶହ ବର୍ଷ ତଳେ (୭ମ ଖ୍ରୀ: ଶତ) ନାଳନ୍ଦାରେ ୧୮ ବର୍ଷ ଅଧ୍ୟୟନ କରିସାରି ଏଠାରେ ଯୋଗ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ଶୁଭକର କେଶରୀ ତାହାଙ୍କୁ ଚୀନ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପାଖକୁ ଦୂତ ରୂପରେ ପଠାଇ ଥିଲେ । ସେହି ସାଧନାର ପ୍ରଣାଳୀ ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚାଲି ଆସୁଅଛି । ବଳରାମ ଦାସ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳରେ ଏହି ବିନ୍ଦୁ ବିଷୟରେ କହିଅଛନ୍ତି ଯଥା—

× × × । ନଥିଲା ବେଦର ସ୍ୱଭାବ ।

ସେ କାଳେ ଶୂନ୍ୟ ମୋହରୂପ । ଏମନ୍ତେ ଗଲା କୋଟି କଳ୍ପ ।

× × ×

ସୃଷ୍ଟି କରଣେ ବାଞ୍ଛା ହେଲା । ମୋ ଅଙ୍ଗୁ ବିନ୍ଦୁ ଉଛୁଳିଲା ।
ସେ ବିନ୍ଦୁ ଅମ୍ବୁ ରୂପ ହେଲା । ସି ଷଜଳସ ଦେ ଲୁଛିଲା । ୧୧ଅଧ୍ୟାୟ

୭ମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି—

ନିଗମ ବୋଲି ଯାହା କହି । ମହାଶୂନ୍ୟଟି ସେ ଅଟଇ ।
ବେଦ ତହିଁକି ନ ଗମିଲା । ତହିଁ ନିଗମ ନାମ ହେଲା ।
କଳ୍ପ ତରୁଟି ଯାହା କହି । ନବକାରଟି ଭୂତହୋଇ ।
ସେଠାରୁ ବିନ୍ଦୁ ରସ ଗଲା । ସେ ବୀଜ ରସୁଁ ଫଳ ଫଳ ।
ଶୁକ ବୋଲିଣ ଯାହା କହି । ଚିଶୁ ଧାଉଟି ସେ ଅଟଇ ।
ବିନ୍ଦୁଟି ସେହି ବାଟେ ଝରି । ଏଣୁ ଏ ଶୁକ ମୁଖୁଁ ଝରି ।
ବୀଜ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଖସି । ମାତା ଉଦରେ ଯାଇ ମିଶି ।
ଏ ଭଳି ବୀଜକୁ ପିଅଇ । ତେଣୁଟି ଗର୍ଭବତ ହୋଇ ।

P. Archaco logical survey No,44 Explanatlon in Orlssa 1930.

I. R. D. Banergee's History of Orissa vol, I P, P 147

ସହଜଯାନ ନିର୍ବାଣ ସମାଗମରେ ସୃଷ୍ଟିର କଳ୍ପନା କରିଥାଏ । ଶରୀର ମାତ୍ରକ ହେଉଛନ୍ତି ତନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନା ଶେଷ । ଏହି ସାଧନା ବଳରେ ଯୋଗୀ ଓ ସିଦ୍ଧମାନେ ଶରୀରକୁ ବାସ୍ତବରେ ଶୂନ୍ୟ ବୋଲି ଦେଖାଇ ପାରୁଥିଲେ । ମହାପୁରୁଷ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ବାଙ୍କୀ ମୁହାଣ ବାଙ୍କୀର ଜଳରେ ବସି ରହି ଏହି ଶୂନ୍ୟ ସାଧନା କରି ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଏହି ଶୂନ୍ୟବାଦର ପରୀକ୍ଷା ଦେଇଥିଲେ । ଅନନ୍ତ ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥ ଯଶୋବନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଅଗ୍ନି ପରୀକ୍ଷାରେ ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ନିଜ ୨ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ବଜ୍ରଯାନରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଉପାସନାର ପଦ୍ଧତି ଓ ବିଧି ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ସହଜଯାନରେ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଉପାସନା ନିଷିଦ୍ଧ ଥିଲା । ସହଜଯାନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର କହିଛନ୍ତି—

"ନ କଷ୍ଟକଳ୍ପନାଂ କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ ନୋପବାସଂ ନଚ କ୍ରିୟାମ୍
ସ୍ନାନଂ ଶୌଚଂ ନ ଚୈବାତ୍ର ଗ୍ରାମଧର୍ମ ବିବର୍ଜ୍ଜନମ୍ ।
ନ ଚାପି ବନ୍ଦୟେଦ୍ ଦେବାନ୍ କାଷ୍ଠ ପାଷାଣ ମୃଣ୍ମୟାନ୍
ପୂଜା ମସ୍ୟୈବ କାୟସ୍ୟ କୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ନିତ୍ୟଂ ସମାହିତଃ ।
ସର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣା ସମଦ୍ଭୂତା ଜୁଗୁପ୍ସ୍ୟା ନୈବ ଯୋଷିତଃ ।
ସୈବ ଭଗବତୀ ପ୍ରଜ୍ଞା ସମ୍ବୃତା ରୂପମାଶ୍ରିତା ।

(Int. to B Esotorison P·77)

ଏହି ଧର୍ମରେ କଷ୍ଟ ସାଧନା କରିବ ନାହିଁ । କି ବ୍ରତ ଉପବାସ କରିବ ନାହିଁ । ସ୍ନାନ ଶୌଚର ବିଧି ଏ ଧର୍ମରେ ନାହିଁ । ଗ୍ରାମ୍ୟ ଧର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରିବ ନାହିଁ । ପଥର ବା ମାଟିର ଦେବତାଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରିବ ନାହିଁ । ସଦା ସର୍ବଦା ଏହି ଦେହର ପୂଜା କରିବ । କୌଣସି ଜାତିର ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକଙ୍କୁ ଘୃଣା କରିବ ନାହିଁ । ଭଗବତୀ ପ୍ରଜ୍ଞା ଗୋପନ ଭାବରେ ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପ ଧାରଣ କରି ଅଛି । ତେଣୁ ସହଜଯାନରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକର ସ୍ଥାନ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ ଥିଲା । ଦେବ-ଦେବୀ ପୂଜା ମଧ୍ୟ ନିଷିଦ୍ଧ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଓ ମହିମା ଧର୍ମରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ମହାପୁରୁଷ କହିଛନ୍ତି—

ଏ ସନ୍ତ ଯୋଗ ଯେ ବା ଜାଣେ । ସେ ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ର ହିଁ ନଗଣେ ।
ଶିଳାକୁ ନ କରେ ସେଚନା । ବୋଲଇ ପଥର ଏ ସିନା ।
ସଂସାରେ ଦେବାଦେବୀ ଯେତେ । କାହାକୁ ନଗଣିଲ ଚିତ୍ତେ । ଗୁ. ଶୀ
ପୃ ୧୭

ଏହି ଧର୍ମ କଲେ ସକଳ ଗୃହରେ ଶାନ୍ତି ପାନ୍ତି ସମସ୍ତେ ।

× × ×

ମହିମା ଧର୍ମରେ ଶ୍ରାଦ୍ଧ କର୍ମ ନାହିଁ, ସର୍ବେ ଯେମନ୍ତ ଭଜନ୍ତୁ ।
ମରଗଲେ ଆମ୍ଭେ ଅଶୁଦ୍ଧ ହୋଇବୁ ଭୂତ ପ୍ରେତ ବୋଲାଇବୁ ।

ସ୍ତୁ· ଚି· ୭୮· ୭୮

ଘଟରେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ନଚାହିଁ । ବାହ୍ୟରେ ଭ୍ରମୁଥାନ୍ତି ପୁଣି ।
ଜଡ ଘଟକୁ ନେଇ ଦେଖି । ମନ ଆନନ୍ଦେ ହୋଇ ସୁଖୀ ।
ଏ ଘଟେ ଜଗନ୍ନାଥ ଅଛି । ପ୍ରତିମା ମିଛରେ ପୂଜୁଛି ।
ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିମା ଶୁଷ୍କ କାଠ । ସେ ପୁଣି ନେବେ କି ବୈକୁଣ୍ଠ ।
ମିଥ୍ୟାରେ ଭୂଲି ମରେ ପ୍ରାଣୀ । ଘଟ ପ୍ରତିମାକୁ ନ ଚିହ୍ନି ।

ଦ୍ୱାରକା ଦାସ ସରତେ ଗୀତାରେ ୧୦ମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏହି କଥା ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

"ମୋତେ ଛାଡ଼ି ଆନ ଦେଅଁ ପୂଜନ୍ତି ।
ମୁଁ ଆତ୍ମା ବୋଲଣ ସେ ନ ଚିହ୍ନନ୍ତି ।
ଦାରୁ ପାଷାଣ ଶିଳା ଧାତୁରେ ।
ପ୍ରତିମା କରି ପୂଜନ୍ତି ସୁଖରେ ।
ସମ୍ମୁଖେ ଅନ୍ନ ଜଳ ଦୋହଇ ।
ଯାଞ୍ଚିଲେ ନ ନେଇ ମାଗି ନ ଖାଇ ।
କର୍ଣ୍ଣେ ନ ଶୁଣେ କହିବା ବଚନ ।
ପୁହାର କଲେ ନ କରେ କଲ୍ୟାଣ ।
ଏମନ୍ତ ପ୍ରତିମା ଥାପନା କରି ।
ପୂଜନ୍ତି ଏହି ଦେଅଁ ବୋଲିକରି ।
ଏମନ୍ତ ବୋଲି ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ଗ୍ରାମରେ ।
ମୋତେ ନ ଚିହ୍ନନ୍ତି ମାୟା ମୋହରେ ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ୮୪ ତମ୍ଭରେ ସେହି ବିଷୟ କୁହା ହୋଇଅଛି ।
ଯଥା—

କାଷ୍ଠ ମଧ୍ୟେ କାଷ୍ଠ ତଳେ କାଷ୍ଠରେ ନାଶ ବଖାଣି ।

ଅପଇଠାନ ମହା ସୁତ୍ତଲ୍ଲାନେ ଦୁଲକ୍ଷ ପରମ ନିବାଣେ ।

ତେଣୁ ସହଜଯାନର ଲୋକେ ମନ୍ତ୍ରତନ୍ତ୍ରରେ ଦେବ ଦେବୀଙ୍କର ଉପାସନାରେ ବିଶ୍ବାସ କରୁ ନଥିଲେ । ଆହୁରି ବର୍ଣ୍ଣିତ ସ୍ଥବିର ଗ୍ରନ୍ଥକାରମାନେ ଏହି ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧ କୃଷ୍ଣାଯାଇଛି ମହାଯାନରେ ଶୂନ୍ୟବାଦ ମତରେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପ୍ରସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । କାଳକ୍ରମରେ ସେହି ଶୂନ୍ୟବାଦ ଓଡ଼ିଶାରେ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଅଦ୍ୟାବଧି ସେହି ଶୂନ୍ୟବାଦ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଲୋପ ପାଇ ନାହିଁ । ସେହି ଶୂନ୍ୟବାଦ ରୂପାନ୍ତର ଧରି ଶୂନ୍ୟ, ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ଅଲେଖ ନିରଞ୍ଜନ ନିରାକାର ଅଣାକାର ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ଆବହମାନ କାଳରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଚଳି ଆସୁଅଛି । ୧୫ଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ସାରଳାଦାସଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଶୂନ୍ୟବାଦର ପ୍ରଭାବ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା:--

ସାରଳା ଦାସ—

ଦେଖିଣ ବୋଧ କଲେ ପୁରୁଷ ଅଣାକାର

× ×

ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ ସେହୁ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ ବର୍ଣ୍ଣରେଖ ।

× × ×

ସମସ୍ତ ବୌଦ୍ଧଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଅନାଦି ।

ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଭେଦି ପଶିଲେ ବ୍ରହ୍ମ ଭେଦ ।

× × ×

ଶୂନ୍ୟକୁ ଶୂନ୍ୟ ସେ କଲାକ ଲେଖନ ।

ଅଲେଖ ରଖାଇଲେ ଉଦରେ ବିଶ୍ବମାନ (ମହା-ଚ—ଆଦି)

କସ୍ତୁ ଭୁ ଅନାଦି ହେ ଅଭୟ ନିରାକାର

× × +

ଅନାହତ ପୁରୁଷ ଭୁ ଅଣାକାର ଜ୍ୟୋତି । (ମଧ୍ୟ)

ବଳରାମଦାସ—ଅଣାକାରଣଂ ମହାଶୂନ୍ୟଂ ଶୂନ୍ୟମଧ୍ୟେ ନିରଞ୍ଜନଂ

ନିରଞ୍ଜନ ମଧ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିଃ ତଜ୍ଜ୍ୟୋତିର୍ଦ୍ଦିବ୍ୟାନ ସ୍ୱପ୍ନଂ
ମହାଶୂନ୍ୟରୁ ଶୂନ୍ୟ ହେଲା । ସେ ଶୂନ୍ୟରୁ ପ୍ରଣବ ଜନ୍ମିଲା ।
ଶୂନ୍ୟପୁରୁଷ ଶୂନ୍ୟଦେହ । ଶୂନ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମ ସିନା ଥାଇ (ବିରାଟଗୀତା)
ସେ କାଳେ ଶୂନ୍ୟମୋର ରୂପ । ଏମନ୍ତେ ଗଲା କୋଟି କଳ୍ପ ।
ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମୋର ଗର୍ଭେ ହୋଇ । ରଖିଲି ବ୍ରହ୍ମରୂପ ହୋଇ ।

(ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ—ଭୂ)

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ—ଅବ୍ୟକ୍ତ ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ୟୋତି । ତା ତହୁଁ ବିନ୍ଦୁ ଉତପତି ।
ସେ ବିନ୍ଦୁ ଭିନ୍ନଶାଖା ହେଲା । ହସ୍ତ ପାଦ ସେ ବୋଲାଇଲା ।

+ + +

ମହାଶୂନ୍ୟ ସେ ବିନ୍ଦୁରୂପ । ଜ୍ୟୋତିରୁ ଜାତ ଠୁଳରୂପ ।

(ତୁଳାଭିଣା)

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ—ଏକାକ୍ଷର ବ୍ରହ୍ମ ଏହି ଜ୍ୟୋତି ବ୍ରହ୍ମରୂପ ।
ଏଥିରେ ଆଜନ୍ମକନ୍ଦ ଅଲେଖ ସ୍ୱରୂପ ।

+ + +

ଅନାମ ସେ ବ୍ରହ୍ମ ମହାଶୂନ୍ୟ ଅଣାକାର ।

+ + +

ଶୂନ୍ୟବର ହୋଇସିନା ବୋଲନ୍ତି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ
ବାଣୀ କଣ୍ଠ ହେଲୁ ଧାଇଁ ତୁ ନିରାକାରକୁ ।

+ + +

ମହାଶୂନ୍ୟ ଭିତରୁ ସେ ତ୍ରୁଟିଅଣୁ ନାଦ । ଶୂନ୍ୟସ୍ୱରୂପା ।
ଶ୍ରୁତି ଅନନ୍ତ—ଏଣୁ ଶିଶୁ ଦେବ ସବୁରି ପ୍ରାଣ ।
ମହା ଶୂନ୍ୟରୁ ହୋଇଲା ଜନମ ।

ଯଶୋବନ୍ତ—ସେ ଶୂନ୍ୟପଦେ ଜ୍ୟୋତି ଜାଣ ।
ତାପରେ ମହାଶୂନ୍ୟ ପୁଣ ।
ସେ ଶୂନ୍ୟପଦରେ ଚେତନା ।

ଚେତନା ମଧ୍ୟେ ମୋର ଠଣା । ପ୍ରେ ଭ ବ୍ର ଖା ପୃଷ୍ଠ ।

ଧନକୃଷ୍ଣଦାସ—ନିଶବଦ ସବୁ ଶବଦ ଶୁଭୁଛି ଅଣାକାର ଅଛି ଆକାର
ଭୋଇ । (ଭଜନ)

ମହାଦେବ ଦାସ—ଆଦ୍ୟ ମୂଳଙ୍କ ଆଶ୍ୟାଁରେ ଅଲେଖ ନାସ୍ତିକା
ଶୂନ୍ୟମଣ୍ଡଳେ ଯାଇଁ ରହିଲେ ଦେଖା ଏକା । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ-ପୁ-

ଅରକ୍ଷିତ ଦାସ—ହେ ଦେବ ଦେବ ଶୂନ୍ୟନାଥ ।
ତୋର ଶବ୍ଦୁଁ ଏ ଜଗତ
ହେ ଦେବ ଦେବ ନିରଞ୍ଜନ ।
ଶୂନ୍ୟରୂପରେ ତୁ ପାଳନ । (ମଧ୍ୟମ—ଗୀ)

ଶ୍ୟାମ ଭୋଇ—ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ମହାଶୂନ୍ୟ ଅଲେଖ ପୁରୁଷ ।
ବ୍ରୁ·ନି· ଗୀ·

ଚୈତନ୍ୟ ଦାସ—ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଦାସ, ହାଡ଼ିଦାସ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେହି ଶୂନ୍ୟବାଦର ପ୍ରଚଳନ ରହିଅଛି ।

ମହାଯାନର ସେହି ଶୂନ୍ୟବାଦ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଦେଇ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପ ଧାରଣ କରିଅଛି । ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନରେ ଶୂନ୍ୟର ପରୁଅଛି—ତାହା ଆନନ୍ଦମୟ । ଏହି ଶୂନ୍ୟକୁ ମହାକାଶ ପରି ବ୍ୟାପକ କହିଲେ ଭ୍ରମ ହେବ ନାହିଁ । ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଲେଖାରେ ଶୂନ୍ୟଶବ୍ଦ ଏହି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ସେମାନେ 'ଖସମ' ଶବ୍ଦକୁ ସହଜ ବା ଶୂନ୍ୟର ବାଚକ ରୂପରେ ବ୍ୟବହାର କରି ଅଛନ୍ତି । ଖସମ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଗଗନୋପମ । ଅଦ୍ୱୟ ବଜ୍ର ଲେଖିଛନ୍ତି—ତଥା ସେ ପ୍ରତି ଖସମସ୍ୱରୂପଂ ମନଃ ଛିନ୍ନ ମନଃ ନିସ୍ପନ୍ଦିତ ଏବଂ ଯଃ କରୋତି ସଦ୍ଗୁରୁଃ ପୁରୁଷଃ ସହଜ ସ୍ୱଭାବେ ରମ୍ୟତେ ଲୀଳିତ ଇତି ଯାବତ୍ । ସେହିଁ ସାଧକ ନିଜମନକୁ ଆକାଶ ପରି ବ୍ୟାପକ ମନରେ ପରିଣତ କରେ ସେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ସହଜ ସ୍ୱଭାବରେ ଲୀଳା କରେ ।

ଶବର ପାଦମଧ୍ୟ ୫୦ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

"ଦେଖନ୍ତି ସେ ମୋର ଉଇଲା ବାତ୍ତୀ ଖସମ ସମତୁଲା" ପଦରେ ପ୍ରଭାସ୍ୱର ତୁଲ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବୋଲି ଟୀକାକାର ଖସମ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଦ୍ୱୈତ ଅଦ୍ୱୈତ ପ୍ରଭୃତି କୌଣସି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏନାହିଁ । ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ଯୋଗୀ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ଭାବାଭାବବିନିର୍ମୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଅଦ୍ୱୈତ ରୂପମଖିଳଂ ହି କଥଂ ବଦାମି ।
ନିତ୍ୟଂ ତ୍ୱନିତ୍ୟମଖିଳଂ ହି କଥଂ ବଦାମି
ସତ୍ୟଂ ତ୍ୱସତ୍ୟମଖିଳଂ ହି କଥଂ ବଦାମି
ଜ୍ଞାନାମୃତଂ ସମରସଂ ଗଗନୋପମୋଽହଂ । ଅବଧୂତ ଗୀତା ।

ସମସ୍ତ ଅଦ୍ୱୈତ ବୋଲି କପରି କହିବ ? ସମସ୍ତ ନିତ୍ୟ ବା ଅନିତ୍ୟ ବୋଲି କପରି କହିବ ? ସମସ୍ତ ସତ୍ୟ ବା ଅସତ୍ୟ ବୋଲି କପରି କହିବ ? ଏକରସ ଏହି ଜ୍ଞାନ ଆକାଶ ତୁଲ୍ୟ ।"

ଓଡ଼ିଶାର ସିଦ୍ଧ ସାଧକ କବିମାନେ ଶୂନ୍ୟକୁ ବ୍ରହ୍ମରୂପ ଓ ବ୍ରହ୍ମର ଅଧିଷ୍ଠାନ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ଶୂନ୍ୟକୁ ମୂର୍ଦ୍ଧା ପ୍ରଦେଶର ସ୍ଥାନବିଶେଷରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଶବ୍ଦର ଓଁକାର ସେହି ଶୂନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ବା ବାଚକ । ସେହିପରି ପାଣିପାଦଶୂନ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ ମଧ୍ୟ ଆକାରରେ ରୂପଜଗତରେ ସେହି ଶୂନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ବୋଲି ଓଡ଼ିଶାର କବିମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଯଥା—

ବ୍ରହ୍ମ ଏକାକ୍ଷର ଯେ ସେ ଅଟେ ନିରଞ୍ଜନ
ଦେହରୂପୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଅଟେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ
ଭକ୍ତଙ୍କ ଘଟରେ ଅଟେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ରୂପ
ଅଲେଖଙ୍କୁ ଆଣି ଦୃଶ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିରୂପ । ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତା ।
କୈବଲ୍ୟ ମୁକ୍ତିଦାତା ଏହି ଯେ ପୁଣ ମୋର ନିତ୍ୟ ଦେହ

+ + +

ପାଞ୍ଚଶେ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର । ସେ ମଧ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମରୂପାଣ୍ଡ ।

ନାହିଁ ଯାହାର ପାଦ ପାଣି । ଶିର ନାସିକା କର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରେଣି ।
ଅମନମନ ଶୂନ୍ୟ ନାହିଁ । ସେ ସଦାନନ୍ଦ ରୂପ ଏହି ।

ପ୍ରେ.ଭ.ବ୍ର.ଗୀ ପୃ

ସେଥିଲାଗି ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଧାମକୁ ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥଳୀରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ରାଧାମୃତଗୀତା ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତାରେ ଦିବାକର ଦାସେ ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତରେ ଏବଂ ବଳରାମ ଦାସେ ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତାରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥଳୀର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତାରୁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଉଦାହରଣ ତଳେ ଦେଲି ।

ଯାହା ପୁଚ୍ଛିଲୁ ଶୂନ୍ୟ କଥା । ଶୁଣିମା ମନେ ଧରି ଶ୍ରୋତା ।୭୩
ସେ କଳ୍ପ ବୃକ୍ଷର ମୂଳରେ । ଅନନ୍ତ ସମସ୍ତ ଫେଣାରେ ।
ସପତ ଆବରଣ ଭେଦି । ମଧ୍ୟ ଫେଣାରେ ଭୂତବେଦି ।
ତାହାରି ପାଶେ ପୁରିପ୍ରସ୍ଥ । ଶ୍ରୀବ୍ରହ୍ମଣ୍ଡାରେ ସେ ଆରମ୍ଭ ।

× × ×

ନବ ସମସ୍ତ ଦଳର ଉପରେ । ତା ପରେ ପ୍ରେମ ପଲଙ୍କରେ ।
ତାପରେ ପ୍ରେମମୟୀ ଦେହା । ତାପର କୃଷ୍ଣ ସେବ ପ୍ରିୟା ।

+ + +

ତଥି ଉପରେ ଅଣାକ୍ଷର । ତାପରେ ଶୂନ୍ୟ ନିରାକାର ।

ଶୂନ୍ୟ ଉପରେ ମହାଶୂନ୍ୟ । ଶୁଣ ରାଧିକା ଦେଇମନ ।
ରୂପ ଅରୂପ ତହିଁ ନାହିଁ । ସେ ମହାଶୂନ୍ୟ ସେ ବୋଲାଇ ।

+ + +

ସେମନ୍ତେ ଚାରିବ୍ରହ୍ମ ଗୋପ୍ୟ । ଓଁକାର ଜଗନ୍ନାଥ ରୂପ ।

।୧୧୨।ପୃ ତ

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ତାପିନୀର ନିମ୍ନପରି ବର୍ଣ୍ଣନା ତଳେ ଦିଆଗଲା ।

"ଅଥ ଶୂନ୍ୟମଣ୍ଡଳେ ନିରାଲମ୍ବେନ ବୈକୁଣ୍ଠମିତି, ସାୟୁଜ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ପଦ୍ମାସନା ସୀନଃ କୃଷ୍ଣଧାନ ପରାୟଣଃ ଶେଷ ଦେବବୋଽସ୍ତି ।......ତସ୍ୟ

ମସ୍ତକୋପରି ସହସ୍ର ପରିମିତାଃ ଫଣ, ଫଣୋପରି ବୈକୁଣ୍ଠଂ ବସ୍ତୁ ଲୋକ ଲକ୍ଷ ।—ତଦୁପରି——ସୁଦର୍ଶନଂ, ତଦୁପରି ବିକୋଟି ଯୋଜନ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଂ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ସ୍ଥାନଂ ଗୋକୁଳାଖ୍ୟଂ ମାଥୁରମଣ୍ଡଳଂ ମଦ୍ଧ୍ୟସ୍ଥଂ——ତତ୍ରାଷ୍ଟଦଳ କେଶର ମଧ୍ୟେ ମଣିପୀଠେ ସପ୍ତାବରଣ କମିତ୍ୟାଦି ।

ସୁଧାମୃତ ଗୀତାରେ ସେ ବିଷୟଟି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ବ୍ରହ୍ମ ବିନ୍ଦୁ ଶବ୍ଦୁଁ ଯେଉଁ ଶବଦ ଶୁଭିଲା ।
ଶ୍ରିକଳା ଯେଣି ଜଳରେ ପଡ଼ିଲା । ୯୬ ।
ତେଣୁ ପଞ୍ଚଭୂତ ପଞ୍ଚ ଆତ୍ମା ହୋଇଲେ ସେହି ।
ପ୍ରତି ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇ ବର୍ତ୍ତିଲେ ସେ ରହି ।
ନୀଳ ଯେ କନ୍ଦରେ ପଞ୍ଚ ଆତ୍ମାରୂପେ ରହି
ଏକ ଏକ କରି ତୋତେ କହୁଦେବା ସହି ।
ଗରୁଡ଼ ଯେ ସୁଦର୍ଶନ ଜଗନ୍ନାଥ ଜାଣ ।
ସୁଭଦ୍ରା ଯେ ବଳଭଦ୍ର ଏହି ପଞ୍ଚ ପ୍ରାଣ ।

ତେଣୁ ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରୀ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ନିତ୍ୟଧାମର ପ୍ରତୀକ ରୂପରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଅଛି । ତହିଁର ଅଧିଷ୍ଠାତା ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥ ସେହି ଶୂନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ରୂପରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ନାମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ।

—o—

ତନ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଗ—ସାଧନା

ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ତନ୍ତ୍ରର ନାମ ଶୁଣିଲେ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକେ ନାସିକାକୁଞ୍ଚନ କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ର ଘୃଣା ବା କୁତ୍ସାର ବିଷୟ ନୁହେଁ । ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ର ହେଉଛି ସାଧନାର ଶାସ୍ତ୍ର । ତନ୍ତ୍ରର ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠ କରି ସକଳ ତନ୍ତ୍ର ବିଷୟରେ ସାଧାରଣ ଧାରଣା ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ତାହାଦ୍ୱାରା ତନ୍ତ୍ର ବିଷୟରେ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ ହୁଏ ନାହିଁ । ଉପଯୁକ୍ତ

ଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ି ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅମ୍ଳଜାନ ଓ ଉଦ୍ଜାନ ବାଷ୍ପ ମିଳିଗଲେ ଜଳ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କଠାରୁ ଏହି ମିଶ୍ରଣ ପ୍ରଣାଳୀ ଶିକ୍ଷା ନ କଲେ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେହିପରି ତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶରୀରର ସୂକ୍ଷ୍ମ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ବିବରଣୀ ଓ ସାଧନାର ମାର୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ତହିଁର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବରେ ଉପଲବ୍ଧି ଲାଗି ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନା ଅନୁସୃତ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାରେ ଗୁରୁହିଁ ପ୍ରଧାନ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ । ସେଥିଲାଗି ତନ୍ତ୍ରରେ ଗୁରୁଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ କହିଅଛନ୍ତି—

ଏ ମହୀ ଗୁପତ ବସ୍ତୁର । ଭେଦ କହିଲୁ ମୁନିବର ।
ଗୁରୁ ସେବିଲେ ଏହା ଜାଣି । ଗୁରୁ ବଚନ ମୁକ୍ତି ମଣି ।
ଉତ୍ତମ ଗୁରୁ ପାଦେ ସେବା । ଗୁରୁ ବଚନେ ନିସ୍ତରିବା ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ କଥିତ ଅଛି —

ସଦ୍ଗୁରୁ ବୋହେଁ ଜିତେଲ ଭବଜଳ । ୧୨ ।
ବାହ ତୁ କାମଲି ସଦ୍ଗୁରୁ ପୁଚ୍ଛି । ୮ ।
ସଦ୍ଗୁରୁ ବୋହେ କରିହ ସେ ନିଚଳ । ୨୧ । ପ୍ରଭୃତି ।

ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ସାହାଯ୍ୟରେ ସାଧନା କରି ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତି ହୋଇଥାଏ । ଏହିଠାରେ ବେଦ ଓ ତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରଭେଦ ରହିଅଛି । ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ର ହେଉଛି କର୍ମକାଣ୍ଡ । ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ହେଉଛି ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାର ଶାସ୍ତ୍ର । ବେଦର ଜ୍ଞାନ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନା ମାର୍ଗରେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରିଲେ ପ୍ରକୃତରେ ଶିକ୍ଷା ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଲାଭ କରେ । ବେଦ ଓ ତନ୍ତ୍ର ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧ ଧର୍ମୀ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ପରସ୍ପର ସହାୟକ । ପ୍ରକୃତପକ୍ଷରେ ଋଗ୍ ବେଦରେ ତାନ୍ତ୍ରିକତା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଥର୍ବବେଦରେ ତାନ୍ତ୍ରିକତାର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଥାଏ । କୌଶିକୀ ୨ ଉପନିଷଦ୍ର ଦାର୍ଶନିକ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା ପରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତ ବାଦର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ରର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗ । ସେହି ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ର ସାଂଖ୍ୟ ଦର୍ଶନର ପରିଶିଷ୍ଟରୂପରେ ସ୍ୱୀକୃତ

ହୋଇଅଛି । ସନାତନ ଧର୍ମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ପୃଥକ୍ ୨ ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ର ବା ସାଧନା ଶାସ୍ତ୍ର ରହିଅଛି । ଭାରତରେ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ଯୁକ୍ତିତର୍କ ବଳରେ କେବଳ ମତବାଦ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସେହି ୨ ମତର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତି ବା ଉପଲବ୍ଧି ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ଥିଲା । ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ସେହି ଭିନ୍ନ ୨ ଦାର୍ଶନିକ ଭାବଧାରା ଓ ବିଭିନ୍ନ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ମତବାଦର ଅନୁକୂଳରେ ମାର୍ଗ ଓ ସାଧନାର ପ୍ରଣାଳୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅଧ୍ୟାପନାର ଶାସ୍ତ୍ର ନୁହେଁ । ଏହା ସାଧନାର ଶାସ୍ତ୍ର—ଗୁରୁମୁଖୀ ବିଦ୍ୟା । ଆଜିକାଲି ସାଧନାର ଅଭାବ ଯୋଗୁଁ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ବିଶେଷ ଚର୍ଚ୍ଚା ନାହିଁ । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ବିଭିନ୍ନ ମତର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭୂତି ଲାଗି ଭିନ୍ନ ୨ ତନ୍ତ୍ରଗ୍ରନ୍ଥର ଓ ସାଧନ ପ୍ରଣାଳୀର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନରେ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ବିଶେଷଭାବରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲା । ସନାତନ ଧର୍ମର ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନ ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ବୌଦ୍ଧ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ବିଶେଷ କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ନ ଥିଲା । ଉଭୟ ଧର୍ମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ସାଧନା ମାର୍ଗ ସମାନ ଥିଲା । ତେଣୁ ବୌଦ୍ଧ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ସହଜରେ ସନାତନ ଧର୍ମ ସହିତ ମିଶି ଯାଇଥିଲା । ମହାପୁରୁଷ ଅଚ୍ୟୁତା-ନନ୍ଦ ଦାସ କହିଛନ୍ତି—

ନାହିଁ ତା ଆକାର ବିକାର । ନିର୍ଗୁଣ ପରମ ଈଶ୍ୱର ।
ଖେଳନ୍ତି ସର୍ବ ଭୂତେ ବ୍ୟାପି ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ।

ଶୂ. ସ. ପୃ. ୨୧

ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦାର୍ଥର ବ୍ରହ୍ମ ବା ଶୂନ୍ୟର ସତ୍ତା ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଦେହ ଭିତରେ କେଉଁଠାରେ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ପାଇପାରିବା ବୋଲି ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ତାନ୍ତ୍ରିକ ଯୋଗୀ ପୁରୁଷମାନେ ଅନୁଭବ କରି ଦେଖିଛନ୍ତି—ମସ୍ତିଷ୍କ ଭିତରେ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ର ରହିଅଛି । ତହିଁରେ ଚୈତନ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ ବା ଶୂନ୍ୟର ବହିଃସ୍ଥ ପ୍ରକାଶ ରହିଅଛି । ପ୍ରକାଶ ବସ୍ତୁ ପ୍ରାଣଶକ୍ତି ଅନୁରଞ୍ଜିତ ହୁଏ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରାଣଶକ୍ତି ସହସ୍ର ନାଡ଼ୀ ଭିତରେ ଦେଇ ସମସ୍ତ ଦେହ

ଓ ଉପ୍‌ସ୍ନାୟୁ ମଧ୍ୟ ଚେତନାଯୁକ୍ତ କରିଥାଏ । ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଶକ୍ତି-ପ୍ରବାହର ଯେପରି କୌଣସି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରବାହ (Main Current) ଥାଏ ସେହିପରି ପ୍ରାଣଶକ୍ତିର ମଧ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରବାହ ଅଛି ଏବଂ ସେହି ପ୍ରବାହଟି ମେରୁଦଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ରହିଅଛି । ମେରୁଦଣ୍ଡର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସୁଷୁମ୍ନାନାଡ଼ୀ ଏହି ପ୍ରାଣଶକ୍ତିର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଣାଳିକା । କେବଳ ପ୍ରାଣ—ଶକ୍ତି ସୁଷୁମ୍ନାରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ତହିଁରୁ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ନାଡ଼ୀରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ନାମ ଇଡ଼ା ଓ ଅନ୍ୟଟିର ନାମ ପିଙ୍ଗଳା । ଏହି ଦୁଇନାଡ଼ୀ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଣ ପ୍ରବାହ ରୁଦ୍ଧତା କେବଳ ସୁଷୁମ୍ନାର ପଥ ଏକାଗ୍ରତାର ଅବସ୍ଥା (ଭାବ ସମାଧି) ଥିର ରହିଥାଏ । ଏହି ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ ଗୁହ୍ୟଠାରୁ ମସ୍ତକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମେରୁଦଣ୍ଡ ଭିତର ଦେଇ ଯାଇଅଛି । ଇଡ଼ା ଓ ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀ ଦୁଇଟି ମୂଳାଧାରଚକ୍ରୁ ବାହାରି ସୁଷୁମ୍ନାର ବାମ ଓ ଡାହାଣରେ ରହି କଣ୍ଠ ମଧ୍ୟରେ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ରରେ ସୁଷୁମ୍ନା ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଅଛି । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରାଣ ପ୍ରବାହ ସହିତ ଶ୍ୱାସ ଏହି ଇଡ଼ା ଓ ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀର ଭିତର ଦେଇ ସମସ୍ତ ଶରୀରରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ; ସେତେବେଳେ ଆମର ମନବୃତ୍ତି ଚଞ୍ଚଳ ଓ ବହିର୍ମୁଖୀ ହୋଇଥାଏ ସଂସାର ବ୍ୟାପାର ଅନୁଭବ ହୁଏ ଏବଂ ସେତେବେଳେ ଅସ୍ମିତା ବା 'ଅହଂ' ବୁଦ୍ଧିର ଉଦୟ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣପ୍ରବାହ ସୁଷୁମ୍ନାରେ ରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ବନ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ରହେ ନାହିଁ । ମନ ସ୍ଥିର ହୁଏ । ସେଥିଲାଗି ଯୋଗୀମାନେ ପ୍ରାଣପବନକୁ ସୁଷୁମ୍ନାରେ ରୁଦ୍ଧ କରିବା ଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ଏହାକୁ ଯୋଗାଭ୍ୟାସ କହନ୍ତି । ଏହି ବିଷୟ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଓ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ଷଟ୍‌ଚକ୍ରଭେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସାଧନର ନାମ ହଠଯୋଗ । ଏହି ସାଧନ ଦ୍ୱାରା ଅନୁଭବରେ ମହାକୁଣ୍ଡଳିନୀ ନାମରେ କୌଣସି ଶକ୍ତି ଅଛି । କବିମାନେ ଏହାକୁ ମହାମାୟା କହିଥାନ୍ତି । ଏହି ଶକ୍ତି ଅନନ୍ତ ଜଗତକୁ ବ୍ୟାପିରହିଅଛି । ବ୍ୟଷ୍ଟି ବା ବ୍ୟକ୍ତିରେ ପ୍ରକାଶ ହେଲେ ଏହି ଶକ୍ତିର ନାମ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ।

ଜୀବ । ଏହି କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତି ଓ ପ୍ରାଣଶକ୍ତିକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ମାତୃଗର୍ଭରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବ ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥା ଭୋଗ କରିଥାଏ । ଯଥା—ଜାଗ୍ରତ, ସୁଷୁପ୍ତି ଓ ସ୍ୱପ୍ନ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବ ଚେଇଁ ରହେ, ଶୁଏ ଓ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖେ । ଏହି ତିନି ଅବସ୍ଥାରେ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତି ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ରହିଥାଏ ଏବଂ ସୁପ୍ତି ଅବସ୍ଥାରେ ଶରୀର ଧାରଣର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଏହି କୁଣ୍ଡଳିନୀକୁ ଉଲଗ୍ନାବସ୍ଥାରେ ଜାଗାଇବା ଲାଗି ଶରୀରକୁ ଛଅଟି ଚକ୍ରରେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥାଏ । ପିଠିର ମେରୁଦଣ୍ଡ ସିଧା ତଳକୁ ଯାଇ ପାୟୁ (ମଳଦ୍ୱାର) ଓ ଉପସ୍ଥ (ଲିଙ୍ଗ) ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଲାଗିରହିଅଛି । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ତ୍ରିକୋଣ ଚକ୍ରଟିଏ ଅଛି । ସେହି ଚକ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ ଲିଙ୍ଗ ରହିଅଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ଅଗ୍ନିଚକ୍ର କହନ୍ତି । ଏହି ଅଗ୍ନି ଚକ୍ରରେ ଅବସ୍ଥିତ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ ଲିଙ୍ଗକୁ ସାଢ଼େ ତିନି ବଳୟ ବା ବୃତ୍ତରେ ଆବୃତ କରି ସର୍ପିଣୀ ଆକୃତିରେ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ରହିଅଛି । ଏହି କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତି ଅଧୋମୁଖ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ଜୀବ ନିଜର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ଜାଣି ନପାରି କାମ କ୍ରୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଷଡ଼ ରିପୁର କ୍ରୀତଦାସ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଏହି ଚକ୍ରର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଚାରିଦଳର କମଳଟିଏ ଅଛି । ତାହାର ନାମ ମୂଳା-ଧାର ଚକ୍ର । ତହିଁ ଉପରେ ନାଭି ନିକଟରେ ଛଅଦଳର କମଳଟିଏ ରହିଅଛି । ତାହାର ନାମ ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ ଚକ୍ର । ବଜ୍ରଯାନରେ ଏହାକୁ ବଜ୍ରଧାର କହନ୍ତି । ତାହା ଉପରେ ହୃଦୟ ନିକଟରେ ୧୦ ଦଳର କମଳଟିଏ ଅଛି । ତାହାର ନାମ ମଣିପୁର ଚକ୍ର । ହୃଦୟ ଚକ୍ରରେ ୧୨ ଦଳର ଅନାହତ ଚକ୍ର । ତାହା ଉପରେ କଣ୍ଠ ନିକଟରେ ୧୬ ଦଳର କମଳ ରହିଅଛି । ତାହାର ନାମ ବିଶୁଦ୍ଧାଖ୍ୟ ବିଶୁଦ୍ଧ ଚକ୍ର । ତାହା ଉପରେ ଲଲାଟ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଦଳର କମଳଟିଏ ଅଛି । ତାହାର ନାମ ଆଜ୍ଞାଚକ୍ର । ତହିଁ ଉପରେ ମସ୍ତିଷ୍କ ଭିତରେ ସହସ୍ର ଦଳର କମଳ ରହିଅଛି । ତାହାର ନାମ ସହସ୍ରାର ଚକ୍ର ବା ସହସ୍ର ଦଳ କମଳ । ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ଏହି ସହସ୍ରଦଳ କମଳକୁ ଚଉଷଠିଦଳ ଓ ଉଷ୍ଣୀଷ କମଳ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଯଥା—"ଚଉଷଠି ପାଖୁଡ଼େ ଦେଲ ଉପରେ" ଶତ ।

ଚଉଷଠି କୋଠା । ଶୁଣିସ୍ତା ଲେଖୁଁ । ୧୨ଶ ।
ଏକ ଶୋ ପଦ୍ମନା ଚୌଷଠି ଡାକ୍ତ୍ରୀ । ୧୦ ତ ।

ଏହି ଚକ୍ରକୁ ଶୂନ୍ୟଚକ୍ର, କୈଳାସ, ଭାଳୋକାଶ ଚକ୍ର ମଧ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି । ଏହି ଚକ୍ରରେ ମନପବନକୁ ବା ଜୀବନକୁ ନେଇ ପହଞ୍ଚାଇବା ହୋଇଛନ୍ତି ଯୋଗୀ ବା ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧକଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହି କମଳ ପରମ ସ୍ଥା ବ୍ରହ୍ମ ବା ଶୂନ୍ୟର ଅଣ୍ଡସ୍ଥଳ । ଏହି କମଳପତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଆଉ ଗୋଟିଏ କମଳର କଳ୍ପନା କରିଥାନ୍ତି । ଯୋଗୀ ଦ୍ୱିଦଳ କମଳଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟୁତ୍ଥାନ କାଳରେ ସମାଧି ଭଙ୍ଗପରେ ବାସନା ପୁଣି ଫେରିଆସେ । କିନ୍ତୁ ଶେଷ କମଳରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ ସେ ପରମ ସୁଖରେ ନିମଗ୍ନ ରହେ । ଆଉ ତହିଁରେ ବାସନାର ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ବିଷୟ ଓଡ଼ିଶାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏଠାରେ ସେହି ବିଷୟର ପରିଚୟ ଲାଗି କେବଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁଳରୁ କେତେକ ପଂକ୍ତି ତଳେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

''ଜଗତ ସ୍ୱାମୀରୁ ଉପଦେଶ ' ଶୁଦ୍ଧେ ହୋଇବ ପରବେଶ ।
ତ୍ରିଗୁଣ ସୂତ ଛନ୍ଦ ତହିଁ । ଅର୍ଦ୍ଧ ଦଳ ସେ ବହଇ ।
ତାନ ମୂଳରେ ଗୁଣ ବାଇ । ଶୁଦ୍ଧ୍ୟ ନିର୍ତ୍ତେ ଫେରଇ ।
ସେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପବନକୁ ଯେନି । ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଯେ ଇନ୍ଦ୍ର ଚକ୍ର ସ୍ତ୍ରୀ ।
ଛଅ ପାଖୁଡ଼ା ଫୁଲ ତହିଁ । ଅନନ୍ତ କାମଦେବ ରହି ।
ବସିଛନ୍ତି ନଗ୍ନ ସେ ସବନ । ଧ୍ୟାନ ମୂଳରେ ତାକୁ ଚିହ୍ନ ।
ସେ ଛନ୍ଦ ଭ୍ରଶିଏକ କରି । ଧ୍ୟାନ ନିଜ ହୃଦେ ଧରି ।
ମିଳବ ନାଭି କମଳରେ । ବ୍ରହ୍ମାବିଜୟ ସେ ଚକ୍ରରେ ।
ଦଶ ପାଖୁଡ଼ା ଫୁଲ ଅଛି । ଦଶ ପବନ ତହିଁ ଗଛି ।
ସମାନ ପବନର ମୂଳ । ଦଶ ପାଖୁଡ଼ା ମଧ୍ୟେ ଖେଳ ।
ସେ ଦଶ ଦଶ ଯେ ପବନ । ସମାନ ମୂଳ ତା ଜାଣିଣ ।
ସୁମନ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଶିବ ଚଳ । ପାଇ ପ୍ରବେଶ ହୃଦ ସ୍ଥଳୀ ।
ସେ ଚକ୍ର ବିନ୍ଦ ନାଭିସ୍ଥ । ବନ୍ଧାଇ ଦ୍ୱାଦଶ ପବନ ।

ଦ୍ୱାଦଶ ପଖୁଡ଼ା କମଳିତ । ପ୍ରାଣ ପବନ ତହିଁ ସ୍ଥିତ ।
ତଥିରେ ଭୁଜଙ୍ଗ ଶ୍ରେଣୀ । ସେଣ ବନ୍ଦେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି ।
ସେ ଦଶ ଦଶ ଦ୍ୱାଦଶରେ । ମିଶାଇ ପ୍ରାଣ ପବନରେ ।
ହୃଦେ ସୁମରି ନାଗସୂଣ । ସେଠାରୁ ଚଳିବ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱେଣ ।
ମିଳିବ କଣ୍ଠ ଦେଶେ ଯାଇ । ସେ ଦଳେ ଚନ୍ଦ୍ର ଉମାସ୍ୱାଇଁ ।
ତିନି ପିଛିଣ ଜଳଧାର । ଯାଉଁ ଶଙ୍କର ମସ୍ତକର ।
ସେ ଅଟେ ମକରନ୍ଦ ରସ । ହର କଲ୍ପନ୍ତ୍ରି ନିତ୍ୟଗ୍ରାସ ।
ସୋଳ ପାଖୁଡ଼ା ଫୁଲ ତହିଁ । ଉଦାନ ମରୁତ ସୋଳ ବାଇ ।
ସେ ଦଶ ଦଶ ଦ୍ୱାଦଶରେ । ସୋଳ ପବନ ମିଶ୍ରୁ ଧୀରେ ।
ସମସ୍ତ ଏକତ୍ର ମିଶାଇ । ମହାଦେବଙ୍କୁ ହୃଦେ ଧ୍ୟାଇ ।
ଉଦାନ ମରୁତ ତା ଜିଣି । ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଚଳିବ ପବନ ।
ଗଗନ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଧ୍ୟାଇ । ଗମିବ ମହାକାଶ ଯାଇ ।
ମିଳିବ ଲଲାଟ ଦେଶରେ । ଶ୍ରୀନିବାସଙ୍କ ଶ୍ରୀମୂତରେ ।
ଦର୍ଶନ କର ଆଦି ବ୍ରହ୍ମ । ବିନାଶୀ ମାୟା ମୋହ ଭ୍ରମ ।
ତେଣୁ ପାଖୁଡ଼ା ଫୁଲ ଅନ୍ତ । ଏକଇ ପବନ ବହନ୍ତି ।
ଆରେକ ପାଖୁଡ଼ା ନିଦାନ । ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଅନ୍ତ ଜାଣ ସନ୍ଥ ।
ସେ ପାଖ ସୂତ୍ର ପଦ୍ମ କଥା । ଶୁଣ ବଳିଷ୍ଟ ପୁଣ୍ୟବନ୍ତା ।
ସେ ବଂଶ ଦ୍ୱାଦଶ ସୋଳଶ । ଏକକୁ ମିଶାଇ ସହେନ ।
ଏମନ୍ତ ଅଣଗୁଡ଼ ବାଇ । ପଞ୍ଚପବନ ସଫଳ ହେଇ ।
ଏ ସବୁ ହୋଇଲେଲ ଏକତ୍ର । ମୁଦ୍ରା ଉଡିବ ବାମପଥ ।
ଦକ୍ଷିଣେ ଏକାଗ୍ର ଭଜନ । ଏହାକୁ କହି ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ।
ଏମନ୍ତ ସ୍ଥିର ଦୃଷ୍ଟି ଲଖିବେ । ଆକାଶ ଗମିବ ସୁଜନେ ।
ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରଭୁ ଶିବ ଜାଣି । ଜାଣିବ ମନ୍ତ୍ରକ ସେ ପୁଣି ।

× × ×

ସେ ଜ୍ଞାନ ଚତୁର୍ବର୍ଗ ପ୍ରେମ । ଓଁ ହ୍ରୀଁ ଶବଦରେ ପ୍ରକଟ ।
ସେ ପଥ ପରି ଦେଖାଇଲେ । ଦେବୀଙ୍କୁ ଶଙ୍କର ନିବେଦିଲେ ।

ସୁରବ ମାନ ସରସ୍ୱରେ । ଉତ୍ତମ ହଂସର ବିହାର ।
କନକ ମୃତିକ ସ୍ୱରୂପ । ଶୋଭେ ଉତ୍ତମ ଅଧିକାନ୍ତୁ ।
ସେ ସରସ୍ୱରର ଭୂଗର୍ଭେ ଦିଶେ । ସହସ୍ର କର୍ଣ୍ଣିକା ପ୍ରକାଶେ ।
ଯାଇଁ ସ୍ୱରୂପ ଯେତେ ମଣି । ସେ ମନ୍ତ୍ର ଚିନ୍ତ ଶିରୋମଣି ।
ତାହାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ବାଣୀ । ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଗୋସାଇଁ । ସୁ ୨୩ । ୨୪ ।

ଏହି ଛଅ ଚକ୍ରର ଦଳ ଅନୁସାରେ ୫୯ ବାସ୍ତୁ ଓ ୫୯ ଅକ୍ଷରର କଳ୍ପନା ଚକ୍ର ଦଳରେ କରା ହୋଇଥାଏ । କେହି କେହି ୫୦ ଦଳ ଓ ୫୦ ଦଳର କଳ୍ପନା କରିଥାନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଛଅ ଚକ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଷୋଳ କଳା ର ଅବସ୍ଥିତି କଳ୍ପିତ ହୋଇଥାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏହି ଷୋଳ କଳାକୁ ଷୋଳ ଉମ୍ବୁରୁ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଗୀତା ୧୨ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏହି ୧୬ ଉମ୍ବୁରର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଅଛି । ଯଥା—

ଷୋଳଯେ ଉମ୍ବୁରୁ ବୋଲି ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କଳା
କେଉଁ ଚକ୍ରେ କେଉଁ କଳା ରହିଅଛି ଭଲ । ୨୦ ।
× × ×
କଣ୍ଠ ସେ କମଳ ଷୋଳ ପାଖୁଡ଼ା ଅଟଇ
ଦଶ ଗୋଟି ଉମ୍ବୁରୁ ସେ ସେଠାରେ ରହଇ । ୩୨ ।
ରୂପ ରସ ଗନ୍ଧ ସେ ଶବଦ ପରଶ ।
ଏହି ପାଞ୍ଚ କଳା ଯିନା ଏଠାରେ ପ୍ରକାଶ ।
ହୃଦୟ କମଳ ସେ ଦ୍ୱାଦଶ ପାଖୁଡ଼ାରେ ।
ଚାରିଗୋଟି ଉମ୍ବୁରୁ ସେ ଖଞ୍ଜିଲ ସେଠାରେ ।
ଚେତନା ସେ ମନ ବୁଦ୍ଧି ସେହି ଅହଙ୍କାର ।
ଏହି ଚାରି କଳାଯିନା ଏଠାରେ ଠୁଳ ।
ନାଭି ସେ କମଳ ଦଶ ପାଖୁଡ଼ା ଅଟଇ ।
ତିନିଗୋଟି ଉମ୍ବୁରୁ ସେ ସେଠାରେ ବସଇ ।
ଶାନ୍ତ ଦାନ୍ତ ସେ ଶମ କଳାଙ୍କର ନାମ ।
ଏଥି ତିନି ନାଭିଚକ୍ରେ ସ୍ଥାପିଲ ଜାଣ ।

ଲିଙ୍ଗ ଯେ କମଳ ଷୋଳ ପାଖୁଡ଼ା ହୋଇଲା ।
ଦୁଇଗୋଟି ଡମ୍ବରୁ ଯେ ସେଠାରେ ଖଞ୍ଜିଲା ।
ମନ ଚଇତନ ବୋଲି ଦୁଇକଳା ଏହି ।
ଏହି ଦୁଇକଳାରୁ ଯେ ଚରାଚର ଦେଖି ।
ଶୂନ୍ୟ ଯେ କମଳ ଷୁର ପାଖୁଡ଼ା ଅଟଇ ।
ତିନଗୋଟି ଡମ୍ବରୁ ଯେ ସେଠାରେ ବସଇ ।
ଉତପତ୍ତି ସ୍ଥିତ ନାଶ ନାମ ଯେ ଭଣାଇ ।
ଷୋଳ ଯେ ଡମ୍ବରୁ ପ୍ରିସ୍ଥ ଚୌଦ-ଦେଲ ନହ୍ନା ।
ଏହି ଷୋଳ କଳା ଯେବେ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଯେ ଦେଖି ।
ମନଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲି କରି ସଙ୍କେତେ ରଖି । ୫୩ ।

ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଚନ୍ଦ୍ରର କଥା କୁହାହୋଇଛି । ଯଥା—

ଶୁନଅ ସସହର ମାଗେ ଅବଧୂଇ
ରଅଣହୁ ସହଜେ କହେଇ
ଶୁନଅ ସସହର ଗଲ ନିବାଣେ ।

ଏହି ପଦ୍ୟରେ ଶଶଧର ଶୁକନାର ବାହ୍ୟତ ଅର୍ଥ ହେଉଛି— ବାଣର ଦ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚନ୍ଦ୍ର ଶୁକନ ଏବଂ ଭିତରର ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଏହି ମନଚନ୍ଦ୍ରର ଷୋଳକଳାର ଶୁକନ । ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରର ଦକ୍ଷତା ନହେଲେ ଏହି ଚନ୍ଦ୍ର ଶୁକନର ଅର୍ଥ ଜାଣିବା ବଡ଼ କଠିନ ହୋଇଥାଏ । ଟୀକାକାର "ଶଶଧରେଣ ବୋଧିଚିତ୍ତଂ" ଚନ୍ଦ୍ର ଅର୍ଥ ବୋଧିଚିତ୍ତ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କବି ଭୃଙ୍ଗଭୂଷାଦ କହୁଛନ୍ତି—ମୁଁ ଚନ୍ଦ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ଷୋଳଡମ୍ବରୁ ଶୁକାଇ କରି ନିର୍ବାଣ ଲବ୍ଧ କଲି । ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ଅର୍ଥର ବୋଧଲାଗି ଏଠାରେ ଷୋଳଡମ୍ବରୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲା । ସାଧକ ନାଦାନ୍ତକାର ସାଧନାଦ୍ୱାରା ଏହି କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତିକୁ ଉନ୍ମୁଖ କରି ଉପରକୁ ନେବା ଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ ।

ଏହି ଶରୀରରେ ୭୨ ହଜାର ନାଡ଼ୀ ଅଛି ବୋଲି ହଠଯୋଗ ପ୍ରଦୀପିକାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଅଛି । ଯଥା—ଦ୍ୱାସପ୍ତତି ସହସ୍ରାଣି ନାଡ଼ୀ-ଦ୍ୱାରାଣି ପଞ୍ଜରେ

ସୁଷୁମ୍ନା ଶାମ୍ଭବୀ ଶକ୍ତିଃ ଶେଷାସ୍ତ୍ୱେବ ନିରର୍ଥକାଃ ।

ଏହି ନାଡ଼ୀ ଭିତରେ ସୁଷୁମ୍ନା ଏକମାତ୍ର ଶାମ୍ଭବୀ ଶକ୍ତି । ଅନ୍ୟସବୁ ନାଡ଼ୀ ନିରର୍ଥକ । ସେହି କଥା ଓଡ଼ିଆରେ ସପ୍ତାଙ୍ଗଯୋଗରେ କୁହା ହୋଇଛି । ଯଥା—

ପବନ ଯନ୍ତ୍ରକୁ ଶୁଣ ଅଟେ କଳେବର ।
ଏ ପିଣ୍ଡ ଅଟଇ ପ୍ରକାରେ ପବନର ଘର ।
ଷାଠିଏ ସହସ୍ର ନାଡ଼ୀ ପବନ ଦ୍ୱାର ।
ତହିଁରୁ ବିଲଗ ସୂତ୍ରରେ ଦଶନାଡ଼ୀ ସାର ।
ସେ ଦଶ ପୁଣି ତ୍ରିବିଧ ପ୍ରକାରେ ହୋଇଲା ।
ନିତ୍ୟ ଆଶ୍ରେ ଶୂନ୍ୟ ଭବନୁଁ ଖସିଲା ।
ଇଅଁଳା ଉଦରେ ରବି ମଣ୍ଡଳ ଶକ୍ତିକୁ ।
ଭୂରିବାର ଜାଣି ପୂଜା ଦିବାକରକୁ ଭେଟିବୁ ।
ପିଅଁଳା ଉଦରେ ସୋମ ମଣ୍ଡଳେ ସୁମରୁ ।
ତିନିବାର ଜପି ପୂଜା ଭେଟ ନିଶାକର ।
ଏ ତିନି ସଙ୍ଗମ ପୁଣି ସୁଷୁମ୍ନା ଭେଟ ।
ଶୂନ୍ୟମେରୁ ବୋଲିତାକୁ ଅଚଳ ନିକୁଟ ।
ତହିଁ ତଳେ ସୂତ୍ରରେ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରର ଦୁଆର ।
ତିଳ ତଳେଁ ସ୍ରାବେଣୁ ପୂଜା କରାନ୍ତି ସେ ଠାକୁର । ୩୫ ।

ମେରୁଦଣ୍ଡରେ ଅନେକ ନାଡ଼ୀ ପ୍ରାଣବାୟୁକୁ ବହନ କରୁ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୁଇଗୋଟି ନାଡ଼ୀର ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇଥାଉ । ଡାହାଣ ନାସାପୁଟରେ ଯେଉଁ ନାଡ଼ୀରେ ଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ଯାଏ ତାହାର ନାମ ଇଡ଼ା । ବାଁ ନାସା ପୁଟରେ ଯେଉଁ ନାଡ଼ୀରେ ଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ଯାଏ ତାହାର ନାମ ପିଙ୍ଗଳା । ଓଡ଼ିଆରେ ଏହାକୁ ଇଡ଼ିଁଳା ଓ

ପିଙ୍ଗଳା ବୋଲି କହନ୍ତି । ଏହା ଦୁଇ ନାଡ଼ୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ନାଡ଼ୀକୁ ସୁଷୁମ୍ନା କହନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆରେ ତାହାକୁ ସୁସୁମ୍ନା ବୋଲି କହନ୍ତି । ଏହି ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ ଭିତରେ ଆଉଗୋଟି ସୂକ୍ଷ୍ମ ନାଡ଼ୀ ରହିଅଛି । ତାହାର ନାମ ବଜ୍ରା-ଚିତ୍ରିଣୀ ଓ ବ୍ରହ୍ମନାଡ଼ୀ । ତହିଁ ଭିତରେ ବ୍ରହ୍ମ ନାଡ଼ୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ସାଧାରଣତଃ ଏହି ୩ ନାଡ଼ୀକୁ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀରେ ନିଃଶ୍ୱାସ ପବନ ବହିଲେ ମନ କ୍ଷଣେ ୨ ସ୍ଥିର ହୁଏ ଏବଂ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଏହି ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ ଭିତରେ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ପବନ ବଳରେ ମନ ଚଇତନ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହେ । ନିଃଶ୍ୱାସ ପବନ ସଦା ସର୍ବଦା ଗମନ କରୁଥିବାରୁ ତାହାର ନାମ ହୋଇଛି ହଂସ (ଗମନାର୍ଥକ ହନ୍ ଧାତୁରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ) ଏହି ନିଃଶ୍ୱାସ ପବନ ବାହାରିଅନ୍ତେ ନ ଯାଏ ବନ୍ଧୁ ଥାଏ । ଯଥା ଦୂତ ଗୀତାରେ ୧୧ ଅଧ୍ୟାୟରେ ହଂସ ରୂପରେ ନିଃଶ୍ୱାସ ପବନର ଗତି ବିଧି ସୁନ୍ଦର ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଅଛି ।

ଯଥା—

ଶ୍ରୀହରି ବୋଇଲେ ଯେ କହୁବା ତାର ପନ୍ଥ ।
ଦ୍ୱାଦଶ ଅଙ୍ଗୁଳ ଯେ ପବନ ନିରବଧି । ୩୦ ।
ତାହାର ତରୁଣୀ ତଳେ ବାୟୁ ଅଛୁ ଯାଇଁ ।
ତେଣୁ କରି ପାଦତାର ଠଣର ଲୁହଇ ।
ଭକ୍ତି ସହିତରେ ତାର ପାଦ ଖାଲିଥଇ ।
ଏକ ସଙ୍ଗେ ବେନି ପାଦ ଦେନେବ ନ ଭଜଇ ।
ଦକ୍ଷ ପାଦ ଗୋଟି ଯେବେ ମେରୁପୃଷ୍ଠ ଥାଇ ।
ଡାହାଣ ଯେ ନାସାପୁଡ଼ା ବୁଜି ହୋଇଥାଇ ।
ବାମ ଯେ ପୁଡ଼ାରେ ସେ ପବନ ବହୁଥାଇ ।
ପବନ ନ ଦେବନ ସେ ଯେ ପାଦ ନ ଛପଇ ।
ଡାହାଣ ପାଦଚୁଟି ନାଳିରେ ଲାଗଇ ।
ବାମ ପାଦ ଗୋଟି ମେରୁର ପୃଷ୍ଠେ ଦେଇ ।
ଡାହାଣ ପୁଡ଼ାରେ ପୁଣି ଲାଗଇ ପବନ ।

ବାମ ସୂତ୍ରୀ ଗୋଟି ଯେ ହୁଅଇ ନିରୋଧନ ।
ଡାହାଣ ଚଳନ୍ତେ ପୁଣି ବାମ ହୁଏ ବନ୍ଦୀ ।
ଦେଖୁ କରି ଛାଡେ ଚଳେ ଛାଦକେ ନିରୋଧି ।
ଏହିପରି ଭାବରେ ଯେ ଅନୁକାଳ ଯାଏ ।
ଓଲଟ ପାଲଟ ହୋଇ ବେନି ଛାଦ ଚାହେଁ ।
ସେପରି ବେଳେ ଜୀବାତ୍ମା ଘଟକୁ ଛାଡ଼ିଲ ।
ବିଶାଶେଷ ଅର୍ଜୁନ ପବନ ଚିହ୍ନିଲ
ହଂସର ନାଭିରେ ଯାଇ ପବନ ବାଜିଲ ।
ନାଭିରୁ ଚରଣ ଖସି ମେରୁରେ ଲାଗଇ ।
ନବଦ୍ୱାର ଚିହ୍ନି ଦେଇ ଉଠାଇ ଶୂନ୍ୟରେ ।
ଆକର୍ଷି ବସାଇ ଯାଇ ପଦ୍ମ କେଶରରେ ।
ହଂସର ବସନ୍ତେ ଯେ ପବନ ଘାତ ପାଇ ।
ଟଳଣି ପଡ଼ଇ ବନ୍ଧୁ ସୁଷୁମ୍ନା ଦେଇ ।
ପାନକୁ ନ ଛାଡ଼ି ହଂସୀ ଲେଉଟି ଆସଇ ।
ଗ୍ରୀମୂଦ୍ଧାନ୍ତ ବୁଲ ଯେ ସନ୍ଧିରେ ଭେଦାଇ ।
ଏମନ୍ତ ଭାବରେ ବୁଟେ ଏକପଥେ ଚଳି ।
ଦୁନ୍ୟ ପିଣ୍ଡଗୋଟି ଯେ ମିଳଇ ମହାପ୍ରଳୟୀ । ୩୦ । ୪୭

ବୌଦ୍ଧ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଏହି ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ଓ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀକୁ ଲଳନା ରସନା ଓ ଅବଧୂତୀ ବୋଲି କହୁଥିଲେ—

ଲଳନା ପ୍ରଜ୍ଞା ସ୍ୱଭାବେନ ରସନୋପାୟ ସଂସ୍ଥିତା
ଅବଧୂତୀ ମଧ୍ୟଦେଶେ ତୁ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଗ୍ରାହକ ବର୍ଜିତା । ହେ ବଜ୍ରତନ୍ତ୍ର ।

ବାମ ନାସାପୁଟେ ପ୍ରଜ୍ଞାରୂପ ସ୍ୱଭାବେନ ଲଳନା ସ୍ଥିତା । ଦକ୍ଷିଣ ନାସାପୁଟେ ଉପାୟସ୍ୱରୂପ ରସନା ସ୍ଥିତା । ହେ ବଜ୍ର ପଞ୍ଜିକା (ଦୋହା କୋଷ) । ବାମ ନାସାପୁଟରେ ଲଳନା ରହିଅଛି ଓ ଡାହାଣ ନାସା ପୁଟରେ

ରସନା ରହିଅଛନ୍ତି । ସେ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ କହନ୍ତି । ଯେ ଦୁହେଁ ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଦୁହିଁଙ୍କ ମଝିରେ ଅବଧୂତ ରହିଅଛି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ଲଲନା ଓ ରସନା ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା —

ରବି ଶଶି କୁଣ୍ଡଳ କିଉ ଆଭରଣେ । ୧୧ଚ
ସୂଜ ଲାଉ ଶଶି ଲାଗେଲି ତାନ୍ତୀ । ୧୭ଚ
ନାଦ ନ ବିନ୍ଦୁ ନ ରବି ନ ଶଶିମଣ୍ଡଳ । ୩୨ । ଇତ୍ୟାଦି

ଏହିପରି ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଇଡ଼ା ଓ ପିଙ୍ଗଳା ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଇଡ଼ା ଓ ପିଙ୍ଗଳା ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

ନାସିକା ରନ୍ଧ୍ରେ ଯେଉଁ ବାଇ । ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟରେ ଯାଏ ବହି ।
ଆବର ସେ କୁମ୍ଭ ହୁଅନ୍ତି । ବନ୍ଧଇ ପାଦେ ସିନ୍ଧୁ ମେରୁ ।

ବ୍ର. ଗୀ. ୩ୟ ଅଧ୍ୟ ୬

ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟରେ ଜିତ ଯେବେ । ଆବର ସିନ୍ଧୁମୂଳ ଦ୍ୱାରେ ।

ବ୍ର. ଗୀ. ୪ର୍ଥ ଅଧ୍ୟ ୧୦

ଏହି ନାଡ଼ୀ ଭିତରୁ ଇଡ଼ାକୁ ଗଙ୍ଗା, ପିଙ୍ଗଳାକୁ ଯମୁନା ଏବଂ ସୁଷୁମ୍ନାକୁ ସରସ୍ୱତୀ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିଥା'ନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନାସିକା ମଧ୍ୟରେ ଘଣ୍ଟିକା ଦୁଆରରେ ଏହି ନାଡ଼ୀତ୍ରୟର ମିଳନ ହୋଇଅଛି । ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ତ୍ରିବେଣୀ କହନ୍ତି । ଶିବ ସଂହିତାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି—

ଇଡ଼ା ଗଙ୍ଗା ସମାଖ୍ୟା'ତା ପିଙ୍ଗଳା ସୂର୍ଯ୍ୟପୁତ୍ରିକା
ମଧ୍ୟା ସରସ୍ୱତୀ ପ୍ରୋକ୍ତା ତାସାଂ ସଙ୍ଗୋପି ଦୁର୍ଲଭଃ ।
ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରମୁଖେ ତାସାଂ ସଙ୍ଗମଃ ସ୍ୟାଦସଂଶୟଃ
ତସ୍ମିନ୍ ସ୍ନାତେ ସ୍ନାତକାନାଂ ମୁକ୍ତିଃ ସ୍ୟାଦବିରୋଧତଃ ।

ଶିବ ପୃଃ — ୧୩୧

ଇଡ଼ା, ପିଙ୍ଗଳା ଓ ସୁଷୁମ୍ନାଙ୍କୁ ଯଥାକ୍ରମରେ ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା ଓ ସରସ୍ୱତୀ କୁହାଯାଇଛି ସେମାନଙ୍କର ମିଳନ ଅତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରର ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ନିରେ ଏମାନଙ୍କର ନିଶ୍ଚିତଭାବରେ ମିଳନ ହୋଇଅଛି । ଏହିଠାରେ ସ୍ନାନକଲେ ଲୋକର ବନାବାଧାରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଏ । ତନ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏସବୁ ତତ୍ତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା —ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା ମଧ୍ୟରେ ବହଇ ନାଡ଼ି

ତହିଁ ବୁଡ଼ିଲେ ପାତକୀ ହୋଇଅ ଲୀନେ ପାଞ୍ଚ କରଇ, ୧୮୦ ।

ଓଡ଼ିଆ ସନ୍ଥଙ୍କର ଏହି ତ୍ରିବେଣୀସ୍ନାନର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନେକସ୍ଥଳରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଯଥା— ଏଡ଼ନ ସଙ୍ଗ ଘୁଞ୍ଚି ସୁଷୁମ୍ନା ଲେଉଟ
ଶୂନ୍ୟମେରୁ ବୋଲି ତାକୁ ଅଚଳ ସ୍ଥିତି ।
ତିନ୍ଦୁ ନାସିକା ମଧ୍ୟରେ ହେଜୁ ବନ୍ଧି ଜାଣ
ନିରନ୍ତର ସେହିଠାରୁ ଝରୁଅଛି ପ୍ରାଣ ।

ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଯୋଗ । ୮୯-୯୦ ।

ଡକ୍ଷଣୀ ଘାଟି ଉପରେ ଘାଟ
ତହିଁ ଲାଗିଅଛି ବଜ୍ର କବାଟ ।
ଘଣ୍ଟନା ଦୁଆର ଏହାକୁ କହି
ତ୍ରିବେଣୀ ଝର ଏହିଠାରୁ ବହି ।   ଅ. ଦ୍ର. ୩୬—୩୭.

ତ୍ରିବେଣୀ ଧାର ବହେ ତରତନ୍ତ୍ର
ଲୁହାଇ ଖାଇଲେ ରହିବ ପିଣ୍ଡ ।
ସିଷୁମ୍ନା ନାମେ ଏକ ଦ୍ୱାର
ସେହି ବାଟ ଦ୍ୱାରରୁ ଯତନ କର ।   ଜ୍ଞାନଦୀପ୍ତି -୨୨-୨୩

ସିଷୁମ୍ନା ଦ୍ୱାର ଖଣ୍ଡିକା ବାଟ
ଉନ୍ମାଣି ସାଧନା ବଜ୍ର କବାଟ ।
କଳ୍ପନା ପରିହର ଜଳ
ଶାସନ ଲାଲାଜନ୍ମ ନାମ ।

ପିଉ ବାକ୍ୟ କୋଣ ଉଅଁକାଁ ନାଡ଼ୀ
ଗଙ୍ଗା ବିଜୟ ମହାଦେବ ଧାଡ଼ୀ ।
ଜ୍ଞାନର ଭୂମି ଜ୍ଞାନପୁର ସେହୁ
ଜ୍ଞାନ ସମାଧିକ ନଶୁକ ଭୂଇଁ ।

(ଅଚିଣାବନ୍ତ ଗୁପତ ଟୀକା ୧୦୫—୭)

ସାଧ ଅସାଧ ପିଣ୍ଡର କାରଣ
ଏଡ଼ୁ ପୁଟଇ ମହାସୁଖ ସ୍ଥାନ ।
ଉଅଁକା ପିଅଁକା ଏହି ଛନ୍ଦଇ
ଅଷ୍ଟ କମଳଙ୍କ ଶିଖର ଭୂଇଁ ।
ମନକୁ ସେନ ଶୂନ୍ୟକୁ ଗମଇ
ଏଣା ହରାବେ କିଛି ଚିଟିଇ
ଗୁମ୍ଫ ଭୂତଙ୍କର ଗମନ ଭୂଇଁ
ଏଥି ଧ୍ୟାନ କଲେ ଧୂନି ବାଉଇ ।

(ଗୁପତଟୀକା—୧୭୯—୭୦)

ବ୍ରହ୍ମ ଯେ ବଙ୍କା ସ୍ଥାନ ପରମାତ୍ମା ଘର
ସେହିଠାରେ ସୁଧାରସ ସଞ୍ଚେ ଝର ଝର ।
ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଦେଖିବାକୁ ଯାଉ ଧାଏ ମନ
ପବନକୁ ବଟିକୁଥିବ ତ୍ରିବେଣୀ ସଙ୍ଗମ ।
ଦେବନର ବଳେ ସିନା ମନ ଚଇତନ୍ୟ ତଳେ
ତେବେ ସିନା ଭେଟେ ଯାଇଁ ତ୍ରିବେଣୀର ମୂଳେ ।
ପରଂବ୍ରହ୍ମ ବିନ୍ଦୁ-ରସ ଆକାଶୁ ଝରଇ
ଜିହ୍ୱାର ଉପରେ ସିନା ପଡୁଅଛି ଧାଇଁ । ଇତ୍ୟାଦି

(ଶିବଦାସ-ଗୁ-ଗୀ-୧୨ ଅ-୨୮୭-୮୯)

ତେଣୁ ସାଧକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ ହେଉଛି ପ୍ରଧାନ । ସେହିନାଡ଼ୀରେ ପବନ ଚଳାଇବାକୁ ସେମାନେ ସର୍ବଦା ଯତ୍ନ କରିଥାନ୍ତି ।

ସହଜଯାନରେ ଏହି ସୁଷୁମ୍ନାକୁ ଅବଧୂତୀ କହନ୍ତି । ଏବଂ ନାଡ଼ୀ ମଣ୍ଡଳରେ
ଘୁରି ହୁଏ ନର୍ତ୍ତକୀ ବୋଲି ଡୋମ୍ବୀ ଶୁଣ୍ଡିନୀ ଓ ଚଣ୍ଡାଳି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ
ସୁଷୁମ୍ନା ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତିରେ ବ୍ୟବହୃତ କରିଥାନ୍ତି ।

ଯଥା—

ଏକ ସେ ଶୁଣ୍ଡିନୀ ଦୁଇ ଘରେ ସାନ୍ଧଅ
ଚୀଅଣ ବାକଲଅ ବାରୁଣୀ ବାନ୍ଧଅ । ୩ଚ ।
ଆଙ୍ଗଣ ଘରପଣ ସୁଣରେ ବିଆତୀ (୨ଚ)

ଇଡ଼ା ଓ ପିଙ୍ଗଳା ପରି ସୁଷୁମ୍ନାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବାଳ ନ ଥିବାରୁ ତାହାକୁ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ବିଆଳୀ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି । ଯଥା—

କମଳ କୁଳିଶ ଘାଣ୍ଟ କରହୁ ବିଆଳୀ । ୪ ଚ ।

ସାଧକ ଏହି ସୁଷୁମ୍ନାନାଡ଼ୀରେ ପବନ ଚାଳିତ କରି ତ୍ରିବେଣୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ଏବଂ ତ୍ରିବେଣୀ ଅତିକ୍ରମ କରି ଉପରକୁ ଉଠିଲେ ଲଲାଟର ମଣ୍ଡିରେ ଆଜ୍ଞା ଚକ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ସେଠାରେ ମନପ୍ରାଣ ସ୍ଥିର ହେଲେ ଅନାହତ ନାଦ ଶୁଣାଯାଏ । କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଉପରକୁ ଉଠିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ମନପବନ ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ଥିର ହେଲେ ସ୍ଫୋଟ ଜାତ ହୁଏ । ଏହି ସ୍ଫୋଟକୁ ନାଦ କହନ୍ତି । ନାଦରୁ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରକାଶର ବ୍ୟକ୍ତରୂପ ହେଉଛି ମହାବିନ୍ଦୁ । ଏହି ବିନ୍ଦୁ ୩ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ । ଇଚ୍ଛା, ଜ୍ଞାନ ଓ କ୍ରିୟା । ଏହି ନାଦ ଓ ବିନ୍ଦୁ ସାରା ସଂସାରକୁ ବ୍ୟାପିରହିଥାଏ । ସଂସାରରେ ସଦାସର୍ବଦା ନାଦ ହେଉଅଛି । ଏହି ନାଦ ବ୍ୟକ୍ତିରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ଲୋକ ଏହି ନାଦକୁ ଅନୁଭବ କଲେ ତାହାକୁ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି କହିଥାନ୍ତି । ସାଧାରଣରେ ଘାତପ୍ରତିଘାତ ହେଲେ ନାଦ ବା ଧ୍ୱନିର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ମନପବନ ସ୍ଥିର ହେଲେ ବିନା ଆଘାତରେ ଏହି ନାଦ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି କହୁଥାନ୍ତି । ବହିର୍ଗତ ଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସର ଅଧୀନ ହୋଇରହିଥାଏ । ଏହି ପବନ ବଳରେ ତାହାର ମନ ସର୍ବଦା

ଛନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଶରୀର ଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀରେ ମିଳିଲ ହେଲେ ସୁଷୁମ୍ନାର ବାଟ ବନ୍ଦ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିଲାଗି ଜୀବର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବୃତ୍ତି ବହିର୍ମୁଖ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ମନପବନ ମଧ୍ୟ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ସେହି ଅନାହତ ନାଦ ଜୀବର ଅନ୍ତରରେ ସାର ସଂସାରରେ ଭରିରହି ଧ୍ୱନିତ ହେଉଅଛି ସେହି ନାଦକୁ ଚଞ୍ଚଳ-ମନ ଜୀବ ଶୁଣିପାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମନପବନ ସ୍ଥିରହେଲେ ସେ ସେହି ଅନାହତ ଧ୍ୱନିକୁ ଶୁଣିଥାଏ । ଅନୁଭବୀ ଲୋକେ କହିଛନ୍ତି—

"ଆଦୌ ଜଳଧି-ଜୀମୂତ ଭେରୀ ଝର୍ଝର ସମ୍ଭବାଃ
ମଧ୍ୟେ ମର୍ଦ୍ଦଳ ଶଙ୍ଖୋତ୍ଥାଃ ଘଣ୍ଟା କାହଳଜାସ୍ତଥା ।
ଅନ୍ତେ ତୁ କିଙ୍କିଣୀ—ବଂଶ—ବୀଣା ଭ୍ରମର ନିସ୍ୱନାଃ ।
ଇତି ନାନାବିଧାଃ ନାଦାଃ ଶ୍ରୂୟନ୍ତେ ଦେହ ମଧ୍ୟଗାଃ ।
ମକରନ୍ଦଂ ପିବନ ଭୃଙ୍ଗୋ ଗନ୍ଧଂ ନାପେକ୍ଷତେ ଯଥା ।
ନାଦାସକ୍ତଂ ତଥା ଚିତ୍ତଂ ବିଷୟାନ୍ନହି କାଂକ୍ଷତି

ହ° ୪-୮୩-୮୯

ପ୍ରଥମରେ ଦେହ ଭିତରେ ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଜନ ମେଘଗର୍ଜନ ଓ ଭେରୀର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଯାଏ । ତହିଁ ପରେ ମାଦଳ ଶଙ୍ଖ ଘଣ୍ଟା କାହାଳୀର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଯାଏ । ଶେଷରେ କିଙ୍କିଣୀ, ବଂଶୀ ଓ ଭ୍ରମରର ମଧୁର ଗୁଞ୍ଜନ ଶୁଣାଯାଇଥାଏ । ମକରନ୍ଦ ରସରେ ଭ୍ରମର ମାତିଗଲେ ଆଉ ସେ ସେପରି ଗନ୍ଧକୁ ଅପେକ୍ଷା ରଖେ ନାହିଁ ସେହିପରି ସାଧକର ମନ ଏହି ଧ୍ୱନି ଶୁଣିପାରିଲେ ସେଥିରେ ମଜ୍ଜି ରହେ । ସଂସାର ବିଷୟ ପ୍ରତି ଆଉ ତାହାର ଆଗ୍ରହ ରହେ ନାହିଁ ।

ମହାପୁରୁଷ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାରେ ଅନାହତ ଧ୍ୱନିର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—× × ଶବଦ ବ୍ରହ୍ମର ସିନା ଏ ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।

ଦ୍ୱାଦଶ ପ୍ରକାରେ ଶବ୍ଦ ହୋଇଛନ୍ତି ପ୍ରକାଶ
ଅନାହତ ଦେହରେ ଲୀଳା କରିଅଛନ୍ତି ବାସ ।

ଭ୍ରମର ଝିଙ୍କାରୀ ଶଙ୍ଖ ଘାରି ଯେ କପୋତ
କୁକୁଟ ମୟୂର ଶଙ୍ଖ କାଂସ୍ୟଭୁରୀ ମତ ।
ବାଦ୍ୟ ଘଣ୍ଟା ଧରଣି ଯେ ଦ୍ୱାଦଶ ଶବଦ
ମହାଶୂନ୍ୟ ଭିତରୁ ଯେ ସ୍ଫୁରୁଅଛି ନାଦ ।
ଘାଁ ଘାଁ ବୋଲିଣ ଯେ ଭ୍ରମର ଧ୍ୱନି ବାଜେ
ଝାଁ ଝାଁ ପୁଣ ଝିଙ୍କାରୀର ନାଦେ ।
ଶାଁ ଶାଁ ବୋଲି ଶଙ୍ଖ ପୁଣି ନାଦଧ୍ୱନି
ଘୂ ଘୂ ଶବ୍ଦ ଘାରି କପୋତ ଜାଣନ୍ତି ।
କେ କେ ବୋଲି ପୁଣି ନାଦ କୁକ୍କୁଟ ମୟୂର
ଭିଁ ଭିଁ ବୋଲାଣ ନାଦ ଶଙ୍ଖ ଯେ କଂସାର ।
ଭୁ ଭୁ ଯେ ବୋଲଣ ଧ୍ୱନି ଭୁରୀ ପୁଣ ଜାଣ
ଖୋ ଖୋ ଖୋଁ ଖୋଁ ବାଦ୍ୟ ଘଣ୍ଟାରୁ ଶୁଣେ ।
ଭୁଣ ଭୁଣ- ଶବଦ ଯେ ଆକାଶରୁ ଖସି ଆସେ ।
ଘାରି ଘାରି ବେଦନାରେ ଅନ୍ତର ପ୍ରକାଶେ ।

× × ×

ଏମନ୍ତ ଦ୍ୱାଦଶ ଧ୍ୱନି ପ୍ରକାଶିଣ ଅଛି
ଏଥିର ଉପରେ ଶବ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମ ଅଭ୍ୟାସୁଛି । (ଶୂ. ସ. ୪ର୍ଥ ଅ)

ଏହି ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ଆଦ୍ୟରୁ ଏକରୂପ । କିନ୍ତୁ ସେ ଧ୍ୱନି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପାଧି ସମ୍ପର୍କରୁ ୧୨ଗୋଟି ଧ୍ୱନିରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଉକ୍ତ ହେତୁ ଓ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପାଧିର କଥା ବିପ୍ର ନରସିଂହ ଦାସ ଚନ୍ଦ୍ରପାଦୁକାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଶବଦ ଦ୍ୱାଦଶ ପ୍ରକାର । କହନ୍ତି ପ୍ରଭୁ ନିରାକାର ।
ପ୍ରଥମେ ଚିନ୍ ଶବ୍ଦ ବାଣୀ । ଶୁଭିଲ ଶୂନ୍ୟ ତହିଁ ପୁଣି ।
ଦ୍ୱିତୀୟ ଶବଦ ଝାଙ୍କିଲି । ତହିଁକି ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଶୁଭିଲ ।
ଏମନ୍ତ ଶବଦ ଝିଙ୍କାରେ । ତହିଁ ତୋଳିବେ ଶୁଭିବ ଭଲେ

ଆବର ଶବଦ ତୁ ଶୁଣ । ଜନ୍ତୁବ ନିର୍ବାଣ ଜାଣିଣ ।
ରଥ ଶବଦ ପ୍ରାପ୍ତେ ହୋଇ । ନାଭି କମଳେ ସେ ଶୁଭଇ ।
ସେଠାରେ ଶବଦ ଶୁଭଇ । ଗରଦ ମେଘ ପ୍ରାପ୍ତେ ହୋଇ ।
ତହିଁ ଉପରେ ହୃଦସ୍ଥରେ । ଶବଦ କରୁଛି ସେଠାରେ ।
ତାଳ କଂସାଳ ପ୍ରାପ୍ତେ ହୋଇ । ସେ ତହିଁ ଶବଦ ଶୁଭଇ ।
ତହିଁ ଉପରେ ତହି ଜାଣ । କଣ୍ଠରେ ହୋଇଛି ଝଆଣ ।
ସେଠାରେ ଘଣ୍ଟ ନାଦ ଥାଇ । ଯାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟେ ବ୍ରହ୍ମ ପାଇ ।
ସେ ଘଣ୍ଟ ନାଦ ନ ଶୁଭିଲେ । ଧ୍ୱନି ଧୂରିବ ଶୂନ୍ୟ ଭଲେ ।
ଲଲାଟ ଭ୍ରୂଲତା ମଧ୍ୟରେ । ଧ୍ୱନି ପୂରିଛି ସେସ୍ଥଠାରେ ।
ସେ ଧ୍ୱନି ବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି କହି । ଏଥିରେ ସଂଶୟ ନ ଥାଇ
ସେ ଧ୍ୱନ ସ୍ୱନ ଯେ ଶୁଣଇ । କୋଟିଏ ପୁରୁଷ ତାରଇ ।
ବଂଶୀର ସ୍ୱନ ପ୍ରାପ୍ତେ ନାଦ । କରୁଛି ସେଠାରେ ଶବଦ ।
ଏହାକୁ ଶିଶୁଦେବ କହି । ସେ ଧ୍ୱନ ଶୁଣି ଜାଗିରହି ।

ଭ. ଗୀ. ୧୨ଅ-୧୪୮-୬୪

ଏହି ଅନାହତ ଧ୍ୱନିକୁ ବୈଷ୍ଣବଗଣମାନେ ସ୍ପୋଟ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ଏହି ସ୍ପୋଟ ବା ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ଅଖଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱର ବାଚକ । ପ୍ରଣବ ବା ଓଁକାର ସେହି ଧ୍ୱନିର ବାଚକ । ଏହି ଅନାହତ ଧ୍ୱନିକୁ ଶବ୍ଦବ୍ରହ୍ମ ମଧ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି । ଯଥା—"ଶବ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମର ଏ ଶିନା ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।" (ଶୂ. ସ. ୫ର୍ଥଅ) ଅଖଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମ ସତ୍ତାକୁ ବ୍ରହ୍ମ ବା ଶୂନ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି । ସେଥିଲାଗି କଥିତ ଅଛି—"ଶବ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମଣି ନିଷ୍ଣାତଃ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମାଧିଗଚ୍ଛତି ।" ଶବ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଲାଭ ହୁଏ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସଦୈବ ଏହି ଅନାହତ ଧ୍ୱନିର କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ଧ୍ୱନି ଶୁଣନ୍ତେ ଦର୍ଶ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଥାଇ । ଗୁରୁଙ୍କ ହାତଟି କହିଲ ମୋର ।

୧୩୫ (ଶ୍ରୀ ଅ ଗୁପ୍ତଟୀକା)

ନେତ୍ରଙ୍କ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରୁ ଧୀରେ ଧରି ମେରୁମାର୍ଗ ଭଜନ ନାସିକା ଦ୍ୱାରେ ।
ଅଳପ ବସ୍ତୁର ମଧ୍ୟେ ଧରି ଚିତ୍ତ ଶ୍ରବଣ ଡେରୁଥିବୁ ଧ୍ୱନଠାରେ । (ଜ୍ଞା.ଚୂ. ୨୧୭
ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱାମୀ । ନିର୍ମଳ ସ୍ୱରୂପ ଅବିନାଶୀ ।
ଅନାହତ ଉପରେ ଅଛି । ନାଦ ଯେ ଦେବ ଶୂନ୍ୟ ବ୍ୟାପି ।

(ଭଗବତ୍‌ଗୀତା ୮୭

ଶୁଭଇ ଶବଦ ଅନାହତ ବାଦ୍ୟ ଶୂନ୍ୟରେ ବାଜୁଛି ଗୁଞ୍ଜା ।
ସେ ରୂପ ଦେଖିଲେ ସଂସାରୁ ତରିବୁ କର୍ମ ନାଶ ହୋଇ ବଶା ।

ବ୍ର. ଗୀ ୧୪୮

ଶୁଣ ହେ ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ଦୂତ । ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରୁ ବହିଛି ସେ ମରୁତ ।
ସେ ଅଟେ ଅଣାକାର ଚାନ୍ଦ । ଶୂନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳୁ ଝରେ ଶବ୍ଦ ।

ବ୍ର. ଶ. ୩ୟୁକ ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ଏହି ଅନାହତ ଧ୍ୱନିର ବିଷୟ ଅନେକଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ଅନହା ଡମରୁ ବାଜଇ ବୀରନାଦେ । ୧୧ଚ
ଶବଦେଁ ଘାଟେଁ ଲଡ଼େଳାରେ ଅଣହ୍ମ କପଣ ଧଣ ଗାଜଇ ।
୧୬ଚ

ଅଣାହା ଦଣ୍ଡୀ ଏକ କଅଡ ଅବଧୂତୀ । ୧୭ଚ
ଜଅ ଜଅ ଦୁନ୍ଦୁହି ସାଦ ଉଚ୍ଛଳିଆଁ । ୧୯ଚ
ଅଜଠ କରୁଣା ଡମରୁଲି ବାଜଅ । ୩୧ଚ
ଟାଳ ଭିଅାଁରେ ଯୋଇ ଗଜଇ । ୩୨ଚ ଇତ୍ୟାଦି

ଏହିସବୁ ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଯୋଗ ବା ଯୋଗ ଓ ସହଜଯୋଗ ଶରୀରଶୁଦ୍ଧି ଓ ମନର ସ୍ଥିରୀକରଣ ଲାଗି କରାଯାଏ । ଏହିସବୁ ସାଧନା ଅତି କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ଓ ଆୟାସ-ସାଧ୍ୟ । ସେଥିଲାଗି ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଷଟ୍‌ଚକ୍ରର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ସହଜଯାନରେ ଅତି ସରଳ ଓ ସହଜ ଉପାୟରେ ଏହି ଯୌଗିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଚରମଲକ୍ଷ୍ୟ ଶୂନ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଲୁଇପାଦ "ସଅଳ ସମାହିଅ କାହି କରିଅଇ" ପଦରେ ଯୋଗ ଓ ସମାଧିର ଅନୁପଯୋଗିତା ଦର୍ଶାଇ

ଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଷଡ଼ାଙ୍ଗଯୋଗ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଷଡ଼ାଙ୍ଗ ଯୋଗର ଉଲ୍ଲେଖ ତ ନାହିଁ ବରଂ ନିନ୍ଦା ଲକ୍ଷ୍ୟଅଛି । ଯଥା—

ଷଡ଼ାଙ୍ଗ ସାଧିବୁ ତୁ ଯେବେ । ଅନେକ ଜନମ ସିଦ୍ଧି ତେବେ ।
ବ୍ର. ଶା. ପୃ ୯

ଭୁଜେ ଷଡ଼ାଙ୍ଗେ ହେଳବଣା । ବାରତଥିରେ ଦେଖ ଜଣା ।
ସାଧିଲେ ବହୁ ଜନମେ ସିଦ୍ଧି । ଏ ମହାକଷ୍ଟ ଜାଣ ବୁଦ୍ଧି । ପୃ ୫

ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଓ ଅଲେଖ [କୁମ୍ଭିପଟିଆ] ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସରଳ ଓ ସହଜ ଉପାସନାର ଶୂନ୍ୟ ବା ବ୍ରହ୍ମ ଉପଲବ୍ଧିର ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମଶଙ୍କୁଳରେ ସେହି କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

"ସହଜ ଆତ୍ମାର ସାଧନା । କେମ ଏ ଶରୀର ସାଧନା । ପୃ ୨୯
ଉଜାଣି ନ ତୋଳିବୁ ବାୟୁ । ସହଜ ସୁଖେ ଚଳାଇବୁ । ପୃ [illegible]
ଜୀବ ପବନକୁ ଉଜାଣି । ହେବନି ମନ ସୁଖେ ଟାଣି ।
ମନ ପବନ ସ୍ଥିର ଦେଇ । ସିକୁଟେ ବାନ୍ଧିବ ନଠାଇ ।
ବାଜଇ ଅନାହତ ନାଦ । ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ତୋଳିବ ସେ ଶବ୍ଦ ।
ପୃ ୧୭ ଇତ୍ୟାଦି

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାଂ ମନୋ ନାଥୋ ମନୋନାଥସ୍ତୁ ମାରୁତଃ
ମାରୁତସ୍ୟ ଲୟୋ ନାଥ-ସ୍ତନ୍ନାଥଂ ନାଦମାଶ୍ରୟ ।
ବରାହୋପନିଷଦ୍ ୨-୮୦ ।

ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ପ୍ରଭୁ ମନ । ମନର ପ୍ରଭୁ ପବନ । ପବନର ପ୍ରଭୁ ଲୟ । ଲୟର ପ୍ରଭୁ ନାଦ । ଏହି ଅନାହତ ନାଦ ଶୁଣିଲାକ୍ଷଣି ସାଧକର ମନ କ୍ରମେ ୨ ଉପରକୁ ଗମନ କରେ । ଶେଷରେ ସହସ୍ରଦଳ କମଳରେ ପ୍ରବେଶ କଲାକ୍ଷଣି ବ୍ରହ୍ମ ଶୂନ୍ୟ ବା ସହଜର ଉପଲବ୍ଧି କରି ଅଭୂତପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି କରେ । ବରାହୋପନିଷଦରେ କୁହା ହୋଇଛି—ଉତ୍ପନ୍ନଶକ୍ତି-ବୋଧସ୍ୟ ତ୍ୟକ୍ତନିଃଶେଷକର୍ମଣଃ ।

ଯୋଗିନଃ ସହଜାବସ୍ଥା ସ୍ୱୟମେବ ପ୍ରକାଶତେ । ୨-୭୭

ଯେଉଁ ଯୋଗୀ ସମସ୍ତ କର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରେ ଓ ଶକ୍ତି ଜାଗରିତ କରିଥାଏ, ତାହାର ସହଜାବସ୍ଥା ନିଜେ ୨ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥା ବାକ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଏହା ଅନିର୍ବଚନୀୟ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ—

ଅନ୍ତଃଶୂନ୍ୟୋ ବହିଃ ଶୂନ୍ୟଃ ଶୂନ୍ୟକୁମ୍ଭଇବାମ୍ବରେ
ଅନ୍ତଃପୂର୍ଣ୍ଣୋ ବହିଃପୂର୍ଣ୍ଣଃ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ ଇବାର୍ଣ୍ଣବେ ।

ବାହାର ଭିତର ସବୁ ଶୂନ୍ୟ ସମୁଦ୍ରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜଳକୁମ୍ଭପରି ବାହାର ଓ ଭିତର ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଥାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ସହଜ ନିର୍ବାଣ ଓ ତଥତା କୁହାଯାଏ । ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଏହି ସୂତ୍ର ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ମହାରସପାନେ ମାତେଲରେ ତିହୁଅନ ସଏଲ ଉଏଖି । ୧୬ ଚ
ହଉଁ ସୁତେଲି ମହାସୁହ ଲୀଳେଁ । ୧୮ ଚ
ଶରମାନନ୍ଦ ବିଲକ୍ଷଣ ସୁଧ । ୨୨ ଚ

ସୁଣ ନୈରାମଣି କଣ୍ଠେ ଲଇଆ ମହାସୁହେ ରାତି ପୋହାଇ । ୨୮ ଚ । ଇତ୍ୟାଦି ଏହି ଶୂନ୍ୟ ବା ସହଜ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ରୂପସ୍ଥାନେ ବସିଅଛି ସାକ୍ଷାତେ ଅରୂପ ।
ଦେହସ୍ଥାନେ ବସିଅଛି ଅଦେହ ସ୍ୱରୂପ ।
କାଳୁଲି ପ୍ରଳୟ ଦିଶେ ଜାଳୁଲି ନୁହନ୍ତି ।
ବାଲ୍ମୀକିନ ପ୍ରାୟେ ଦିଶେ ଜାଳୁଲି ମୂରତି । ବ୍ର. ନି. ଗୀ
୪ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ତ୍ରିପୀଠ ଶୂନ୍ୟ ସଦ୍ୟସ୍ତ କାୟା ।
ନିରାକାର ରୂପ ଅରୂପ ଦେହା । ଶୂ. ସଂ. ୧୫୭ ।

ସେ ବ୍ରହ୍ମ ଆକାର ନୁହଇ । ଶୂନ୍ୟାକାର ସେତେବେଳଇ । ର.ଗୀ

ଏହି ସ୍ଥାନରେ ସାଧକ ନିଜର ଭାବନା ଅନୁସାରେ ଇଷ୍ଟଦେବର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରିଥାଏ । ଯଥା—

ଶିବସ୍ଥାନଂ ଶୈବାଃ ପରମପୁରୁଷଂ ବୈଷ୍ଣବଗଣା
ଲପନ୍ତୀତି ପ୍ରାୟୋ ହରିହରପଦଂ କେଚିଦପରେ ।
ପଦଂ ଦେବ୍ୟା ଦେବୀଚରଣଯୁଗଳାନନ୍ଦ ରସିକା
ମୁନୀନ୍ଦ୍ରା ଅପ୍ୟନ୍ୟେ ପ୍ରକୃତିପୁରୁଷସ୍ଥାନମମଳମ୍ ।

(ଯୋଗ ଶିବରତ୍ନ-୪୪)

ଏହି ସ୍ଥାନକୁ ଶୈବମାନେ ଶିବଙ୍କର ସ୍ଥାନ, ବୈଷ୍ଣବମାନେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସ୍ଥାନ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଅନ୍ୟମାନେ ହରିହରଙ୍କ ସ୍ଥାନବୋଲି କହନ୍ତି । ଦେବୀଙ୍କର ଭକ୍ତମାନେ ଦେବୀଙ୍କର ସ୍ଥାନ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୁନିମାନେ ପ୍ରକୃତି ଓ ପୁରୁଷର ସ୍ଥାନ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି ।

ସହଜଯାନରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟକୁ ଚତୁସ୍ତରରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—ଶୂନ୍ୟ, ଅତିଶୂନ୍ୟ, ମହାଶୂନ୍ୟ ଓ ପ୍ରଭାସ୍ୱର ଶୂନ୍ୟ (ଚ୪°ଗୀର ଟୀକା) ଶେଷ ବା ଚତୁର୍ଥ ଶୂନ୍ୟରେ ଜ୍ୟୋତିର ଦର୍ଶନ ହୋଇଥାଏ । ଭୂତସ୍ୟ ଶୂନ୍ୟପାର୍ଶ୍ୱେ ହୋଇବାଟିକେଡି ଜ୍ଞାନେନ୍ଦୁ ମଣ୍ଡଳୋଦୟୋ ଜାତଃ (୫° ଚଟୀକା) । ଶସ୍ତୁ ଶୂନ୍ୟପ ଗରେ ଜହ୍ନବାଉକ ଜ୍ଞାନଚନ୍ଦ୍ର ମଣ୍ଡଳର ଉଦୟ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଜ୍ୟୋତିର ବିଷୟ ବୋ. ଗା. ଦୋ ର ୩୪ ପୃଷ୍ଠାରେ ଟୀକାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଯଥା—ଯୋଜ୍ୟୋତିଃ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପ୍ରଭାସ୍ୱରତରେ ଯୋଗୀଶ୍ୱରଣାମପି
ସ୍ୱାଙ୍ଗାଦେବ ବିନିର୍ଗତା ହତତମଃ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମାକ୍ରାମତି

ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଦେହରୁ ନିର୍ଗତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତି ଅନ୍ଧାର ଦୂରକରି ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟକୁ ବ୍ୟାପୁଅଛି । ଓଡ଼ିଶାର ଭକ୍ତ ଭକ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱରୂ ବା ଚିନ୍ନ ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥାଆନ୍ତି । ଯଥା—

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ—ଶୂନ୍ୟଂ ଶୂନ୍ୟଂ ମହାଶୂନ୍ୟଂ ଶୂନ୍ୟମଧ୍ୟେ ନିରଞ୍ଜନଃ
ନିରଞ୍ଜନ ମଧ୍ୟେ ଜ୍ୟୋତିଃ ତଜ୍ଜ୍ୟୋତିର୍ଭଗବାନ୍ ସ୍ୱୟଂ ।

ଯଶୋବନ୍ତ ଶୂନ୍ୟର କଥା କହନ୍ତି । ଯଥା—
ମୋହର ନାହିଁ ଆଦିଅନ୍ତ । ଯେ କାଳେ ନଥାଇ ଜଗତ ।

× × ×

ନଥିଲେ ନାମରୂପଗୁଣ । ସଂସାର ଯେ ଥିବ ତ୍ରାଣ ।
ସେକାଳେ ମୋର ଥାଏ ତନ । ଗଗନ ସେଠାରେ ସର୍ବଶୂନ୍ୟ ।
ସେ ଶୂନ୍ୟପରେ ଜ୍ୟୋତି ଜାଣ । ତାହାରେ ମହାଶୂନ୍ୟପୁଣ ।
ସେ ଶୂନ୍ୟପରେ ମହାଠଣା । ଚେତନରେ ମୋର ଠଣା ।
(ପ୍ରେ.ଭ.ଗୀ. ପୃଷ୍ଠା-୭ ।)

ବଳରାମଦାସ ବିରାଟ ଗୀତାରେ କହିଛନ୍ତି—

ମହାଶୂନ୍ୟରୁ ଶୂନ୍ୟହେଲା । ଶୂନ୍ୟରୁ ପ୍ରଣବ ଜନ୍ମିଲା ।

ଶ୍ରମଦ୍ୱେଇମଧ ଅନନ୍ତଶୂନ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଶ୍ରୀଗୁରୁ ବୋଇଲେ ବାବୁ ଶୁଣ ନିରାକାର ।
ବୁଝାଇ କହିବା ଅନନ୍ତଶୂନ୍ୟର ବିଚାର ।
ମୂଳ ଶୂନ୍ୟପୁରକୁ ଶୂନ୍ୟେକ ବୋଲି କହି ।
ବାବୁ ନିରାକାର ତୋର ଭୁବନ ଅଟଇ ।
ମହାନିତ୍ୟ ଭୁବନ ଶୂନ୍ୟେକ ବୋଲିକହି ।
ସେ ଶୂନ୍ୟରେ ରହିଛନ୍ତି ମହିମା ଗୋସାଇଁ ।
ତହିଁ ଉପରକୁ ଅଛି ଅଲେଖ ଭୁବନ ।
ତିନିପୁର ଶୂନ୍ୟକୁ ଗୋଟେ ବୋଲିଅଛି ଶୂନ୍ୟ ।
(ବ୍ର. ସ. ଗୀ. ୧୮ ଅ-୩୩-୩୭)

ଏହି ଶୂନ୍ୟରେ ଜ୍ୟୋତିସ୍ୱରୂପର ଦର୍ଶନ ହୋଇଥାଏ । ଯୋଗୀମାନେ ଏହି ସ୍ୱୟଂଜ୍ୟୋତି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କର ଉପାସନା କରିଥାନ୍ତି । ଯଥା—

ନ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ରୁଦ୍ରୌ ନ ସୁରପତିସୁରା ନୈବ ପୃଥ୍ୱୀ ନ ଚାପୋ
ନୈବାଗ୍ନି ର୍ନାପି ବାୟୁର୍ନଚ ଗଗନତଳଂ ନୋଦିଶୋ ନୈବକାଳଃ
ନୋବେଦା ନୈବ ଯଜ୍ଞା ନଚ ରବିଶଶିନୌ ନୋ ବିଧେ ନୈବକାଳ୍ପାଃ
ସ୍ୱଜ୍ୟୋତିଃ ସତ୍ୟମେକଂ ଜୟତି ତବପଦଂ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦମୂର୍ତ୍ତେ ।
(ଶିବସିଦ୍ଧାନ୍ତଶେଖର)

ଏହି ସ୍ଥାନରେ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଇନ୍ଦ୍ର ନଥାନ୍ତି । ପୃଥିବୀ ଜଳ ତେଜବାୟୁ ଆକାଶ ମଧ୍ୟ ନଥାଏ । ଏହା ସବୁରୁ ବିଲକ୍ଷଣ ସ୍ୱୟଂ ଜ୍ୟୋତି ସତ୍ସ୍ୱରୂପ ।

ଏହି ଜ୍ୟୋତି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ଅଟେ । ସହଜଯାନରେ ଓ ଶୂନ୍ୟରେ ଏହି ଜ୍ୟୋତିର କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବାର ପ୍ରସଙ୍ଗ କରିଅଛୁ । ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଏହି ଜ୍ୟୋତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ନଥି ରହିଅଛି । ଯଥା—

ଅବ୍ୟକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମ ଶୂନ୍ୟଜ୍ୟୋତି । ତା ତହୁଁ ବିନ୍ଦୁ ଉତପତି ।

× × ×

ମହାଶୂନ୍ୟରେ ଜ୍ୟୋତିରୂପ । ଜ୍ୟୋତିରୁ ଜାତ ଓଁକାରରୂପ ।

(ତୁଳାଭିଣା-ଜଗନ୍ନାଥଦାସ)

ଏକାକ୍ଷର ବ୍ରହ୍ମ ଏହି ଜ୍ୟୋତି ବିନ୍ଦୁରୂପ ।

ଏଥିପରେ ଆଲୋକିତ ଅଲେଖ ସ୍ୱରୂପ । ଶୂ. ସ. ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ।
ଜ୍ୟୋତିମଧ୍ୟେ ପୁରୁଷ ଅନାଦି ନିରଞ୍ଜନ
ବିନ୍ଦୁ ରୂପ ଧରି ବିଜେ କରନ୍ତି ସେ ସ୍ଥାନ । ଗୁ. ଗୀ. ୭ଅ ୪୯ ।

ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହି ଶୂନ୍ୟଜ୍ୟୋତିର ଉପଲବ୍ଧି ବେଳେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଜାତ ହୁଏ ତାହାକୁ ସହଜଯାନରେ ସହଜାନନ୍ଦ କହନ୍ତି । ଏହି ଆନନ୍ଦ ଅନିର୍ବଚନୀୟ । ବଜ୍ରଯାନରେ ଏହି ସ୍ଥିତିକୁ ଯୁଗନଦ୍ଧ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁଗଳ ମିଳନର ଉଚ୍ଚଭୂମିରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟର ଟୀକାକାର କହନ୍ତି—ଶ୍ରୀଗୁରୋଃ ଚତୁର୍ଥୋପଦେଶଂ ଲବ୍ଧ୍ୱା ଧ୍ୟାନେନ ଯୁଗନଦ୍ଧରୂପଂ ଦୃଷ୍ଟଂ । ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଚତୁର୍ଥ ଉପଦେଶ ଲାଭ କରି ତହିଁର ଅଭ୍ୟାସ ବଳରେ ଯୁଗନଦ୍ଧରୂପ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁଗଳରୂପ ଦେଖିଥିଲେ । ସେହି ଟୀକାରେ ୬୪ ପୃଷ୍ଠାରେ କୁହାହୋଇ ଅଛି—ଯୁଗନଦ୍ଧ ଫଳୋଦୟେ ଭବତି । ଅର୍ଥାତ୍—ଯୁଗନଦ୍ଧ (ଯୁଗଳମିଳନ) ଫଳର ଉଦୟ ହୁଏ । ୪୦ ପୃଷ୍ଠାରେ କଥିତ ହୋଇଛି—"ହୃଦୟଂ ଜ୍ୟୋତିରଂ ତାମ୍ବୂଳବାଧ୍ ମୁକ୍ତ୍ୟ କର୍ପୂରଂ ଯୁଗନଦ୍ଧରୂପେଣ ଫଳହେତୁ ସମ୍ଭୋଗେନ ଭକ୍ଷୟନ୍ତ୍ୟ ।" ଜ୍ୟୋତିରୂପ ହୃଦୟକୁ ତାମ୍ବୂଳରେ ତ୍ୟାଗ କରି କଣ ଫଳହେତୁ ସମ୍ଭୋଗସ୍ୱରୂପ (କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ରୂପ)

ସୁଢଳନ୍ତ ରୂପକୁ (ଯୁଗଳରୂପକୁ) ତ୍ୟାଗକର ।" ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ବିଷୟର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଅଛି । ସହଜଯାନରେ ସମ୍ବୃତି ଓ ବୋଧି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାର ମିଳନକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ମିଳନ ରୂପରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ଉକ୍ତଧାରାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ମିଳନ ସୁଖକୁ ରୂପକଚ୍ଛଳରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଯଥା—

ଶ୍ରୀହରି ବୋଇଲେ ପ୍ରିୟା ଶୁଣ ଏକମନେ ।
ପରମ ବସିଛି ଏହୁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ନୟନେ ॥
ବାମ ଯେ ନୟନେ ଜୀବ ଆତ୍ମା ଅଛି ରହି ।
ସବୁ ଯେ ପରମ ଦୁଇ ଭେଟାଭେଟି ନାହିଁ ॥
ଦୁହିଁଙ୍କର ମଧ୍ୟେ ଅଛି ନିକୁଞ୍ଜ କୁଟୀର ।
ଜୀବ ଯେ ପରମ ଭେଟ ହୁଏ ସେହିଠାର ॥
ଜୀବ ପରମର ଯେବେ ଏକ ସଙ୍ଗ ହୋଇ ।
ପରମ ଶୂନ୍ୟକୁ ଆତ୍ମା ତେବେ ଭେଟପାଇ ॥

× × ×

ରାଧା-କୃଷ୍ଣ ଜୀବ ଯେ ପରମ ବୋଲି କହ ।
ତିନି ଅର୍ଦ୍ଧେ ଏହାଙ୍କର ଭେଟାଭେଟି ନାହିଁ ।

ଗୁ. ଗୀ. ୧୦-୯୦-୯୫

ସେ ରୂପ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଦୁଇ । ନାମରେ ରାମ ନାମ ସେହି ।
ଶ୍ରୀଶକ୍ତି ଭୂଶକ୍ତି କହିବ । ହଂସ ପରମ ହଂସ ପାର ।
ନୀଳ ଈଶ୍ୱର ରୂପଦୁଇ । ଅଛନ୍ତି ଛନ୍ଦ ଛନ୍ଦ ହୋଇ ।
ସେଯୋଗ ମାୟା ବାମ କୂଟେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦକ୍ଷପାଦ ସଙ୍ଗେ ।
ରାଧାଙ୍କ ବାମ ସେ ଚରଣ । ମାଧବଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣେ ପୁଣ ।
ଆବର ବେନି ପାଦ ଦୁଇ । ଅଛନ୍ତି ଛନ୍ଦାଛନ୍ଦ ହୋଇ ।
ରାଧାଙ୍କ ବାମ ସେ ଚରଣ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କଟିଦେଶେ ପୁଣ ।

ଶୂନକରେ ଶୂନ୍ୟ ଭିନ୍ନାଭିନ୍ନ । କଣାନ୍ତୁ କହିଯାଏ ଜଡ଼ ।
(ଅଷ୍ଟ. ଭ. ଗୀ. ପୃ ୧-୬୫-୬୯)

ଅଧେ ରାଧା ଅଧେ କୃଷ୍ଣ ଅର୍ଦ୍ଧ ଆତ୍ମା ଏକ ।
ଅର୍ଦ୍ଧ ଅର୍ଦ୍ଧ ସ୍ୱରୂପ ଜାଣନ୍ତି ବିବେକ ।
ସ୍ୱୟଂ ହୋଇ ସ୍ୱଭାବ ସେ ବୋଲାବନ୍ତି ଯେଣୁ
ଦ୍ୱି ଅର୍ଦ୍ଧେ ଧର ଗୁହ୍ୟ ନାମ ତେଣୁ ।
ଶୂ. ସଂ. ୨୧-୨୨ ପୃ ।

ମହାଯାନ ମତରେ ମନୁଷ୍ୟର ମନ (ଆତ୍ମା) ନିର୍ବାଣ କାମନା କରି ସାଧନାରେ ରତହେଲେ ସେ ପାର୍ଥିବ କାମ୍ୟ ସ୍ତରରୁ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଉଚ୍ଚସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଥାଏ । ସେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ କାମ ଲୋକ ଅତିକ୍ରମ କରି ରୂପ-ଲୋକରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ସେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସ୍ତରକୁ ଯାଇ ଶେଷରେ ଅରୂପ ଲୋକରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ଏହି ରୂପଶୂନ୍ୟ ଲୋକରେ ଅଗ୍ରଗତି କଲେ ମହାଶୂନ୍ୟ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ନିର୍ବାଣ ଲାଭ କରେ । ଏହା ହେଉଛି ମହାଯାନମାନଙ୍କ ନିର୍ବାଣର ନିଷ୍କର୍ଷ । କିନ୍ତୁ ବଜ୍ରଯାନରେ ଅରୂପ ଲୋକଠାରେ ନୈରାତ୍ମ୍ୟା ଦେବୀର କଳ୍ପନା ହୋଇଥାଏ । ଏହି ନୈରାତ୍ମା ଦେବୀ ମହାଶୂନ୍ୟର ରୂପକମାତ୍ର । ବୋଧିଲାଭ ଲାଗି ମନ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ନିମ୍ନସ୍ତରରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଗତିକରି ଅରୂପଲୋକ ଅତିକ୍ରମ କଲେ ନୈରାତ୍ମା (ନୈରାତ୍ମ୍ୟ) ଦେବୀ ତାହାକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ସାଧକ ରତି ସୁଖଠାରୁ ମହାସୁଖ ଉପଲବ୍ଧି କରେ ଏବଂ ପାଣିରେ ଲୁଣପରି ଏହି ନୈରାତ୍ମ୍ୟ ଦେବୀଙ୍କ କୋଳରେ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ନୈରାତ୍ମ୍ୟ ଦେବୀଙ୍କୁ ଜିନମୁଦ୍ରା ଅବଧୂତିକା ଡୋମ୍ବୀ ଚଣ୍ଡାଳ ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି । ନିର୍ବାଣ କାଳରେ ଏହି ସୁଖର ଉପଲବ୍ଧିକୁ ସହଜଯାନରେ ସହଜସୁଖ କହନ୍ତି । ଏହି ସୁରତ ସୁଖର ବିଷୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

× × × ×

ଡୋମ୍ବୀ ବିବାହିଆ ଅହାରିଲି ଜାମ

× × ×

ଅହଣିଶି ସୁରଅ ପସଙ୍ଗେ ଜାଅ
ଜୋଇଣି ଜାଲେ ରଅଣି ପୋହାଅ
ଡୋମ୍ବୀଏର ସଙ୍ଗେ ଜୋ ଜୋଇ ରତ୍ତୋ
ଖଣହ ନ ଛୁଡ଼ଅ ସହଜ ଉନ୍ମତ୍ତୋ ।

ଟୀକା—ଏତସ୍ୟା ଜ୍ଞାନମୁଦ୍ରାୟା ସହ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଅହର୍ନିଶଂ ସୁରତାଭି-ଷଙ୍ଗୋ ଭବତି । × × × ପ୍ରସଙ୍ଗ- ସୁରତାଭିଷଙ୍ଗେ । (ଚର୍ଯ୍ୟା ୧୯)

ଏତେକଲି ସମସ୍ତ ଏ ବଣ ହୃଷ୍ଟିଲକର୍ଣ୍ଣକୁଣ୍ଡଳ ବଜ୍ରଧାରୀ
ତିଅ ଧାଉ ଖାଟ ପାଡିଲା ସବରୋ ମହ ସୁଖେ ସେଜ ଛାଇଲା ।
ସବରୋ ଭୁଜଙ୍ଗ ନୈରାମଣି ଦାରୀ ପେହ୍ମରାତି ପୋହାଇଲା ।
ହିଅ ତାମ୍ବୋଲା ମହାସୁହେ କାପୁର ଖାଇ
ସୁନ ନୈରାମଣି କଣ୍ଠେ ଲଇଆ ମହାସୁହେ ରାତି ପୋହାଇ ।

ଏହି କାମଦେବ ଭଳି ମହାସୁଖ ହିଁ ହେଉଛି ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ପ୍ରଧାନ ବିଶେଷତ୍ୱ । ମହାଯାନରେ ଏହି ସୁଖର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣଯୁଗଳମିଳନ ବା ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାର ମିଳନରେ ଏହି ମହାସୁଖର ପ୍ରତିଚ୍ଛାୟାପାତ ହୋଇଅଛି । ଲିଙ୍ଗ ଓ ଶକ୍ତିର ଆରାଧନାରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଯୌନ ମିଳନ ସୁଖର ପରମେଶ ରହିଅଛି । ଶିବଦାସ ସ୍ୱଧାନ୍ତର ଗୀତାରେ କହିଛନ୍ତି ।

ଜ୍ୟୋତି ବିନ୍ଦୁରେ ଯେ ପରମଧାମ ଘର ।
ଚେତନା ଭୁଲିଲ ତୋର ନିଶବଦ ଘର ।
ପ୍ରେମରୂପେ ପରମାତ୍ମା ବିନ୍ଦୁରୂପେ ରହି ।
ସେ ସ୍ଥାନେ ଚେତନା ତୋର ରହିଲାରେ ସହି ।
ଅନାମ ହୋଇଣ ଯେ ଶୂନ୍ୟରେ ରହିଥିଲା ।
ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନାମ ହୋଇ ନାମ ବୋଲାଇଲା ।
କିଶୋରୀ କିଶୋର ରୂପଦର୍ପଣ ଆକାର ।

ଦ୍ରବିଲମ୍ବ ରୂପଧରି ବଟନ୍ତି ଅଣାକାର । ୪ର୍ଥ ଅ. ୬୮ପ।
ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଭାବ ଯେ ପରମ ବୋଲି କହି ।
ତିଳଅର୍ଦ୍ଧେ ଏହାଙ୍କର ଭେଦାଭେଦ ନାହିଁ ।
ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣ ବେନ ଜନ ।
ଗାବ ପରମ ରୂପେ ଜାଣ । ୧୧ ।   ୧୦ଅ ୯୦ପ ।
ଶକ୍ତି ରାଧା ଅଟଇ ।
ପରମ କୃଷ୍ଣ ଅଙ୍ଗ ସେହି ।୧୨ ଅନନ୍ତ ଦାସ ହେତୁଉଦୟ ଭାଗବତ

ନେପାଳରେ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ବିଶେଷ ଆଦର ରହିଅଛି । ନେପାଳରେ ବଜ୍ରଯାନାବଲମ୍ବି ମାନେ ଧର୍ମସାଧନା ଲାଗି ସ୍ତ୍ରୀର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ତାହାକୁ ସେମାନେ ବିବାହ ନ କରି ଶକ୍ତିଗ୍ରହଣ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ବଙ୍ଗଦେଶର ସହଜିଆ ଧର୍ମର ପତନ ପରି ନେପାଳରେ ମଧ୍ୟ ବଜ୍ରଯାନର ପତନ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ଶୂନ୍ୟ ସାଧନା ଓ ଯୋଗର ପ୍ରକ୍ରିୟା ବିବିଧ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ବିଶୃଙ୍ଖଳ ଏବେ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଓଡ଼ିଆର ପ୍ରାଚୀନ ୧୮ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ସାରଳା ଦାସ ମହାଭାରତର ବନପର୍ବରେ (୩୦୪ପୃ) ସେହି ସାଧନାର ବିଷୟ ଏହିପରି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ।

ପିଙ୍ଗଳ ଇଡ଼ାଣି ନଳି ପାଞ୍ଚଣା ଶ୍ରୀହସ୍ତେ
ଧାଙ୍କୁ ଲୁହରଲି ନେଇ ଶିଶୁମୁଣା ଦାଢେ ।
ଆଡକାଟେଧି ଚୌଠାରେ ସେ ବୁଡ଼ାଇଲି ଇନ୍ଦୁ ।
ବ୍ରହ୍ମ ଭେଦାଣ ରହିଲି ନ ଚଳିଲି ବିନ୍ଦୁ ।
କାମପାଦ କଳସ୍ତ ଅଙ୍କୁଶ କାମ ରନ୍ଧ୍ର
ତ୍ରିଗୁଣ ବେହିକ କରି ଦୁଇନ ମେଳା ବାନ୍ଧି ।
ମନ ବଚନ କର୍ମକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଉପେକ୍ଷି
ଚେତନା ପୁରୁଷକୁ ସନ୍ଧି ଧରିର ନ ଦେଖି ।
ଅଗ୍ରକ ନାମି ସେ ଅଟେ ଅନାକାର ନାମ ।
ଇଡ଼ାଣି ପବନ ଶୂନ୍ୟାଗ୍ରର ଅବଶ୍ରାମ ।

ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଉପାସନା ଏବଂ ଶକ୍ତିପୂଜକ ଲିଙ୍ଗ-ରୂପରେ ଶିବଙ୍କର ଆରାଧନା ଏହି ସୁରତ ସୁଖ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏହା ହେଉଛି—ସାଧକମାନଙ୍କର ହୃଦ୍ୟାନୁଭୂତିର ଫଳ । ଏହା ବ୍ୟବହାରିକ ନ୍ୟାୟ ବା ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ସମସ୍ତ ରହସ୍ୟ ବାଦର ସାଧକ ଓ କବିମାନେ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ମାର୍ଗରେ ସାଧନା ଓ ଚିନ୍ତା କଲେ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳକୁ ଏକପ୍ରକାର ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଈଶ୍ୱର ସାକ୍ଷାତ୍କାରବେଳେ ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀର ସମାଗମ ତୁଲ୍ୟ ପରମ ସୁଖ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥାନ୍ତି ।

କବୀରଙ୍କ ରହସ୍ୟ ବାଦରେ ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାର ପ୍ରେମ ହେଉଛି ପ୍ରଧାନ ବିଷୟ । ଏହି ପ୍ରେମ ଦେହଦେହୀ ସମ୍ବନ୍ଧଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରେ । ସେଥିଲାଗି କବୀର ଜୀବାତ୍ମାକୁ ସ୍ତ୍ରୀ-ରୂପରେ କଳ୍ପନା କରି ପରମାତ୍ମାରୂପୀ ପତିଙ୍କର ଆରାଧନା କରିଛନ୍ତି । ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ତି ନ ହେଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ଜୀବାତ୍ମା ବିରହିଣୀ ପରି ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରିଅଛି । ଜୀବାତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ମିଳନରେ କବୀରଙ୍କ ରହସ୍ୟ ବାଦର ପୂର୍ତ୍ତି ହୋଇଅଛି । କବୀର ଜୀବାତ୍ମାକୁ ପତିବ୍ରତା ସ୍ତ୍ରୀରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ୧ ।

ବହୁତ ଦିନେଣ ଜୋବତୀ ବାଟ ତୁମହାରୀ ରାମ
ଜିବ ତରସେ ତୁମ ମିଳନକୁଁ ମନନାହିଁ ବିଶ୍ରାମ ।

କବୀରଙ୍କ ମତରେ ନିରାକାର ଏକେଶ୍ୱରଙ୍କର ଉପାସନା ହୋଇଥାଏ । ସେ ଈଶ୍ୱର ହେଉଛନ୍ତି ସଗୁଣ ଓ ନିର୍ଗୁଣ । ଏହି ଈଶ୍ୱର ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ମୂରତି ସ୍ୱରୂପ ଅଟନ୍ତି ।୨। ସୁଫୀମତ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରେମ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ସୁଫୀମତରେ ଈଶ୍ୱର ଏକ । ତାହାଙ୍କର ନାମ ହକ । ଈଶ୍ୱର ଓ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଅନ୍ତର ନାହିଁ । ଆତ୍ମା ବନ୍ଦେ ରୂପରେ ନିଜକୁ ପ୍ରକଟ କରିଥାଏ ଏବଂ ବନ୍ଦା ଇଶ୍କ (ପ୍ରେମ) ସୂତ୍ରରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ

୧—କବୀର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପୃ

୨—ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନାତ୍ମକ ଇତିହାସ ପୃ୧୬୪

ଦେଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ଏହି ମତରେ ଆତ୍ମା ପରମାତ୍ମା ସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ ଏକ ରୂପଧାରଣ କରେ । ଦୁହିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ଭେଦ ରହେ ନାହିଁ । ସୂଫୀ ମତରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପରେ ଭାବନା କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ଭକ୍ତକୁ ପୁରୁଷ ରୂପରେ କଳ୍ପନା କରିଥାନ୍ତି । ଭକ୍ତ ପୁରୁଷ ହୋଇ ସ୍ତ୍ରୀରୂପୀ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ଓ ପ୍ରସନ୍ନତା ଲାଗି ନିଜର ସର୍ବସ୍ୱ ସମର୍ପଣ କରେ ଏବଂ ମିଳନରେ ଭକ୍ତ ଚରିତାର୍ଥ ହୁଏ ।

କାମ୍ୟାର୍ଥ ପ୍ରେମ ଓ ମିଳନ ହେଉଛି ସୂଫୀମତର ପ୍ରାଣ । ପାରସ୍ୟ ଦେଶର ଜଲାଲ୍ ଉଦ୍ଦୀନ୍ ରୁମି ନାମି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସନ୍ଥ ସୂଫୀ କବି ଏହି ପ୍ରେମର ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଯଥା— ରୁମିଙ୍କର କବିତା—

ମୋର ବକ୍ଷଦେଶକୁ ସ୍ପର୍ଶକରେ ମୋର କମଳ ଚକ୍ଷୁକାନ୍ତ ହେ ।
ଓ ପ୍ରିୟତମ ଅନ୍ତରେ କରୁଣାରେ ମୋର ବିରହୀ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ।
ମୋର ବିରହେ ତୁମ୍ଭର ଦଶଅଳକା ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁକ୍ତାବିନ୍ଦୁ ଦେଖା ହେ ।
ତୁମ୍ଭାହାରି ହାତଗୁଡ଼ି ତୁମ୍ଭାହାରି ଉଦାହରଣକୁ ସୂଚକ ହେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ଧର୍ମର ରହସ୍ୟ ବାଦର (Mystic)ସାଧକମାନଙ୍କ ଲେଖାରେ ସେହି ପ୍ରେମଭାବ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା—

"And I saw the holy city new—
Ternsalem coming down out of heaven from God made ready as a bride for her husband." And there came one of the seven angels who had the seven bowls who were laden with seven last plague; and she spake with me saying come hither, I will shew thee the bride the wife of the lamb × ×

Sucha a soul putting away the shame of her face and no longer mastered by disgrace of her thoughts nor consent to commit adultery by the evil one has communion with the heav-

enly spouse, as being herself simple, for wounded with His lone she long wishes and faints (if I may dare to speak thus) for the beautious spiritual and mystical commerce in the incorrupt union of communion in holiness ".

1— Book of Revelation capt. 2181 verse 2
2— ,, ,, — verse 9'
3— Encyclopaedia of Religion and Ethics vol. 9 (Mysticism)

"Ye know not hour void in your hope and your living, Depart with your helping list under me. Ye know not that at night fall she draweth near me. There is soft speech between us and words of forgiving. Till at dead of midnight her kisses, Thrill through me.

Pass by me and harken and waken me not" (i) "The song of songs, which is solomons'. Let him ki s me with the kisses of his mouth.

For the love is better than wine.
Thine ointments have a goodly fragrance. Thy name is as ointment poured forth. Therefore do the virgins love thee. Draw me; we will run after thee. The king hath brought me in to his chambers. We will be glad and rejoice in Thee. We will make mention of thy love more than of wine.

Rightly do they love Thee. (2)

ହିନ୍ଦୁ.ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଉପନିଷଦରେ ଏହି ଗୁହ୍ୟ ସଂସାର ଭାବକୁ ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷ ସମ୍ଭୋଗ ସହ ତୁଳନା କରାଯାଇଅଛି । ଯଥା—

ତଦ୍ ବା ଅସ୍ୟୈତଦତିଚ୍ଛନ୍ଦା ଅପହତପାପ୍ମାଭୟଂ ରୂପଂ ତଦ୍ ଯଥା—ପ୍ରିୟୟା ସ୍ତ୍ରିୟା ସମ୍ପରିଷ୍ୱକ୍ତୋ ନ ବାହ୍ୟଂ କିଞ୍ଚନ ବେଦନାନ୍ତର ମେବମେବାୟଂ ପୁରୁଷଃ ପ୍ରାଜ୍ଞେନାତ୍ମନା ସମ୍ପରିଷ୍ୱକ୍ତୋ ନ ବାହ୍ୟଂ କିଞ୍ଚନ ବେଦନାନ୍ତରଂ । ୩ ।

1. William Moris.
2. Ecclesiastes (the sog of songs)
3. ବୃହ—ଉପ—KK iii 21

ସେଥିଲାଗି ଓଡ଼ିଶାର ରହସ୍ୟବାଦୀ (mystic) ସାଧକ ବୈଷ୍ଣବଗଣ ଏବଂ ମହିମାଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ବ୍ରହ୍ମସାକ୍ଷାତ୍କାରକୁ ସ୍ତ୍ରୀସମ୍ଭୋଗ ସହିତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି ।

ଯଥା—

ଅଲେଖ ଶକ୍ତିରେ ପୀରତି । ସେ କରେ ନ ଥାଇ ତା ଯତି ।
ପ୍ରୀତି ନ କଲେ ନୋହେ ରତି । ଲେଉଟି ମାୟାରେ ପଡ଼ଇ ।
''ବାମ ଦାହିକା ଯେବେ ବନ୍ଧୁ । ଲଳନାକଣ୍ଠ ସେ ବୋଲି କନ୍ଧୁ ।
ଏଥି କାରଣ ବୁଦ୍ଧି ଯେବେ । ରତି କରନ୍ତି ସଙ୍ଗୁ ଯେବେ ।
ସେ ବଦନେ ମଧୁ ଫୁଟିଥିବ । ତାହା ବୁଝିଣ ଧୂର୍ତ୍ତ ହେବ ।
ଏସବୁ ରତି ହେବ ଯେବେ । ବୃକ୍ଷ ଅଙ୍କୁର ଉଠେ ତେବେ ।୨।
''କୋଟିଏ ଦୂର୍ଗ ତେତେବେଳେ । ଆଦି ଅନାଦି ସ୍ନେହ ଭୋଳେ ।
ନାଦ ମୁଣ୍ଡାରେ ଶ୍ରୀଚୁମ୍ବନ । ସ୍ନେହ ବୋଲଇ ସାବଧାନ ।
ତରୁଣୀ ବନ୍ଧ ସେହ୍ନତାରେ । ବଂଶ ଲକ୍ଷଣ ସେତେବେଳେ । (୧)

× × ×

ଭାବରେ ମଧୁ ଭରବାନ । ଶକ୍ତିକ କରନ୍ତି ଗମନ ।

ଏହି ସମସ୍ତ ପଦରେ ଲୌକିକ ଅର୍ଥ ଅଶ୍ଳୀଳ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପାରମାର୍ଥିକ ଅର୍ଥ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପରି ଅଶ୍ଳୀଳ ଅର୍ଥ ଲୌକିକ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ପାରମାର୍ଥିକ ଅର୍ଥରେ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ରହିଅଛି । ଯଥା—

ଆଙ୍ଗଣ ସରପଣ, ଶୁଣ, ବେଗ ବଅଣ୍ଡ

× × ×

ଶୁଣ୍ଡର ଜଳ ଗେଲ ବନ୍ଧୁଡ଼ୀ ଜାଗଅ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଚର୍ଯ୍ୟା)

ସମସ୍ତ ଚତୁର୍ଥ ଚର୍ଯ୍ୟାଟି ଲୌକିକ ଅର୍ଥରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଶ୍ଳୀଳ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ ।

ଆଲେ ଡୋମ୍ବୀ ତୋଏ ସମ କରିବ ମ ସାଙ୍ଗ

× × ×

ଏକସ ପଦମା ଚୌଷଠୀ ପାଖୁଡ଼ୀ । ଇତ୍ୟାଦି । (୧୦ମ ଚର୍ଯ୍ୟା)

୧—ନିର୍ଗୁଣମହାମ୍ନାୟମ୍ ।

୨—ବିରାଟ ଗୀତା-ବଳରାମଦାସ, ୩ୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଅହିଣିସି ସୁରଅ ପସଙ୍ଗେ ଯାଅ । ଜୋଇଣି ଜାଲେ ରଅଣି ପୋହାଅ ।

ଡୋମ୍ବୀ ଏର ସଙ୍ଗେ ଜୋ ଜୋଇରତ୍ତେ । ଖଣହ ନ ଛାଡ଼ଅ ସହଜଉନ୍ମତ୍ତେ ।

× × × (ଊନବିଂଶ ଚର୍ଯ୍ୟା)

ଦେଖନ୍ତୁ ୨୭ଚର୍ଯ୍ୟାରେ—

ଚାଳିଅ ସସହର ମାଗେ ଅବଧୂଇ
ରଅଣହୁ ସହଜେ କହେଇ
ଚାଳିଅ ସସହର ଗଉ ନିବାଣେ
କମଳିନୀ କମଳ ବହଇ ପଣାଳେ ।

× × ×

ଏଠାରେ ଲୌକିକ ଅର୍ଥରେ ଶଶଧର ଚାଳନ କାମଶାସ୍ତ୍ରର ଚନ୍ଦ୍ରଚାଳନକୁ ଲକ୍ଷିତ କରାଯାଇଅଛି । ବଳରାମ ଦାସ ବିରାଟ ଗୀତାରେ ଏହି ଚନ୍ଦ୍ର-ଚାଳନର କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

ପ୍ରତିପଦ ଦିନ ଚନ୍ଦ୍ର ନାର୍ଯ୍ୟ । ବୃଦ୍ଧାଙ୍ଗୁଳିରେ ଶୋଭାଇ ।
ଦ୍ୱିତୀୟା ଦିନ ଲଲାଟରେ । ତୃତୀୟାଦିନ ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱାରେ
ଚତୁର୍ଥୀଦିନ ଚନ୍ଦ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ । ନାସାରେ କରଇ ଆସନ
ପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ଓଷ୍ଠେ ଥାଇ । ଷଷ୍ଠରେ କଣ୍ଠରେ ବସଇ

ସପ୍ତମୀ ଦିନ ହୃଦମଧ୍ୟେ । ଅଷ୍ଟମୀ ଦିନ ନାଭିପଦ୍ମେ ।
ନବମୀ ଦିନ ଗୁହ୍ୟେ ଥାଇ । ଦଶମୀ ଲିଙ୍ଗରେ ବସଇ ।
ଏକାଦଶୀରେ ଜାନୁମଧ୍ୟେ । ଦ୍ୱାଦଶୀ ଦିନ ଆଣ୍ଠୁ ଘୁଟେ ।
ତ୍ରୟୋଦଶୀରେ ନଳେ ଥାଇ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀରେ ଚଣ୍ଡି ରହି ।
ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନେ ପାଦେ ଥାଇ । ବିନ୍ଦୁ କଳାରେ ଶୋଭାଦେଇ ।
ସଖୀଙ୍କ ପଞ୍ଚଦଶ କଳା । ସେ ବ୍ରହ୍ମରୂପ ଏକ କଳା ।
ଏମନ୍ତେ ଷୋଳ କଳା ହୋଇ । ନିତ୍ୟକୁ ଶିରେ ନିତ୍ୟ ବହି ।
ଏଣୁ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଷୋଳକଳା । ମୂଳବ ଜାଣି ତନ୍ତ୍ର କଳା ।
ଯେ ଦିନ ଯେଉଁଠାରେ ହୋଇ । ମୂଳବ ଜାଣି ତହିଁ ନେଇ ।
ଅଷ୍ଟସ୍ତ୍ରି ନଖରେ ମୂଳବ । ଅର୍ଜ୍ଜୁନ କହନ୍ତେ ମାଧବ ।

× × ×

ପାରମାର୍ଥିକ ଭାବରେ ଚନ୍ଦ୍ର କଳାର ଅର୍ଥ ଏହି ଚର୍ଯ୍ୟାର ଅର୍ଥରେ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟର ଲେଖକ ବୌଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ପାରମାର୍ଥିକ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅଶ୍ଳୀଳଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର କବିମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଅଶ୍ଳୀଳଭାବରେ ପାରମାର୍ଥିକ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ଆସୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଅଦ୍ୟାବଧି ମଧ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମଭାବ ପରମ୍ପରା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଥିବାରୁ ଅଶ୍ଳୀଳଭାବ ପ୍ରକାଶହେଲେ ମଧ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ବିକାର ଆସେ ନାହିଁ । ପୂଜକ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଶିବଲିଙ୍ଗ ପୂଜାକଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ସେପରି ସେଠାରେ ଅଶ୍ଳୀଳତା ଉପଲବ୍ଧି କରନ୍ତିନାହିଁ। ଆମ୍ଭେମାନେ ଜନ୍ମଭୂମି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କଲେ ମଧ୍ୟ ଅଶ୍ଳୀଳତା ବୋଧ ହୁଏନାହିଁ । ସେହିପରି ଏ ପାରମାର୍ଥିକ ତତ୍ତ୍ୱ ଅଶ୍ଳୀଳ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଲୋକମାନେ ପରମ୍ପରା ପ୍ରଚଳିତ ରୂଢ଼ି ଅର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରିଚିତ ଥିବା ଯୋଗୁଁ ସେସବୁ ସବୁ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅଶ୍ଳୀଳଭାବ ଗ୍ରହଣ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେଥିଲାଗି ଓଡ଼ିଶାରେ ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ-ଧର୍ମ ଏବଂ ମହିମା ଧର୍ମ ବିଶୁଦ୍ଧଭାବରେ ଚଳିଆସୁଅଛି ବଙ୍ଗ-ଦେଶର ସହଜିଆଧର୍ମପରି କଦର୍ଯ୍ୟାକାର ଧାରଣ କରି ନାହିଁ ।

ଉପନିଷଦ୍ ଓ ତନ୍ତ୍ରରେ ଶିବ ବିନ୍ଦୁ ରୂପରେ ଏବଂ ଶକ୍ତି ରଜରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସେହି ବିନ୍ଦୁ ଓ ରଜ ସଂଯୋଗରୁ ସୃଷ୍ଟିର କଳ୍ପନା ହୋଇଅଛି ।

ବିନ୍ଦୁଃ ଶିବୋ ରଜଃ ଶକ୍ତିରୁଭୟୋର୍ମେଳନାତ୍ ସ୍ୱୟମ୍
ସ୍ୱୟଂ ଭୂତାନି ଜାୟନ୍ତେ ସ୍ୱଶକ୍ତ୍ୟା ଜଡରୂପୟା ।

(ତେଜୋବିନ୍ଦୁ ଉପନିଷଦ୍ ୨ ବଲ୍ଲୀ ୧୫)

ସହଜଯାନ ଓ ବଜ୍ରଯାନରେ ପଦ୍ମ ଓ ବଜ୍ରର ସଂଯୋଗରୁ ସୃଷ୍ଟି-ହେବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଅଛି । ଓଡ଼ିଶାର ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ମଧ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ ସହିତ ରଜର ମିଳନରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନେକ ୨ ସ୍ଥାନରେ କରିଅଛନ୍ତି ।

ତହିଁପରେ ନିର୍ଗୁଣ ବିନ୍ଦୁରୂପ ରଜ
ଦୁହିଙ୍କର ଅଧର ଚୁମ୍ବନ୍ତି ରଙ୍ଗ ଦୁଇ ।
ହେମ ପିଣ୍ଡ ଜନ୍ମିଲା ମଧ୍ୟରୁ ସେ ହୋଇ ।   ରାଧାମୃତ ଗୀତା
୨ୟ ଅ. ।

ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷ କାମ ବଶେ । ସେ ଯେତେଲେ ରମନ୍ତି ହରଷେ ।
କାମ ପ୍ରବଳେ ରଜଗର୍ଭ । ଏକତ୍ର ହୁଅଇ ସହିତ ।
ତହିଁରୁ ଆତ୍ମା ପ୍ରକାଶଇ । ସେ କଥା ମାତା ନ ଜାଣଇ ।

(ନିର୍ଗୁଣ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ୧୭ଅ-୨୫-୨୭)

ସାଂଖ୍ୟମତରେ ପ୍ରକୃତିପୁରୁଷର ମିଳନରେ ସୃଷ୍ଟିର ଉତ୍ପତ୍ତି ଦେଖା ଯିବ ଏବଂ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତମାନଙ୍କରେ ଶିବ ଓ ଶକ୍ତି ବା ବିନ୍ଦୁ ଓ ଅର୍ଦ୍ଧ-ମାତ୍ରାର ଅର୍ଥାତ୍ ରଜବର୍ଣ୍ଣ ମିଳନରୁ ସୃଷ୍ଟିଉତ୍ପତ୍ତିର କଳ୍ପନା କରା-ହୋଇଅଛି । ଓଁକାରର ଉପର ବିନ୍ଦୁ ସ୍ଥୂଳବିନ୍ଦୁ ଓ ତହିଁ ତଳେଥିବା ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରାକୁ ଯୋନି ବା ରଜବୋଲି କଳ୍ପନା କରିଥାନ୍ତି । ସାଂସାରିକ ସୃଷ୍ଟିପ୍ରକ୍ରିୟାର ଅନୁରୂପ ଏହି ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅନୁସାରେ ଶିବଶକ୍ତି ବା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମଖେଳର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି ।

ସୁତରାଂ ସହଜଯାନରେ ମଧ୍ୟ ଯୁଗନଦ୍ଧ ରୂପର କଳ୍ପନା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଯୁଗଳରୂପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇଅଛି । ସେହି ଭାବଧାରା ଓ ସାଧନାମାର୍ଗ ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଓ ମହିମାଧର୍ମରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇ ନାମାନ୍ତର ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ସହଜଯାନରେ ଶୂନ୍ୟ କରୁଣା ଓ ଆନନ୍ଦ ହେଉଛି ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ; ସାଧନା ତହିଁର ଉପଲବ୍ଧିର ହେଉଛି ମାର୍ଗ । ଓଡ଼ିଶାରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ଉପାସ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସହଜଯାନର ସଦୃଶ ସମାନ । ସହଜଯାନପରି ଏମାନଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଶୂନ୍ୟ କରୁଣା ବା ପ୍ରେମ ଓ ଆନନ୍ଦ । ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନା ହେଉଛି ସେହି ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧିର ପ୍ରଧାନ ଉପାୟ । ତେଣୁ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ପାରମ୍ପରିକ ଧାରା ଅଦ୍ୟାପି ଓଡ଼ିଶାରେ ନିଷ୍ଠଙ୍କ ଭାବରେ ଚଳୁଅଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ସହଜଯାନର ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିବାରୁ ସେହି ଧର୍ମ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇନାହିଁ । ଏହି ସହଜଯାନର ପ୍ରେମଧର୍ମ କ୍ରମେ ୨ ପରକୀୟାପ୍ରୀତିରେ ପରିଣତ ହୋଇ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ମାଧୁର୍ଯ୍ୟଭାବରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପରକୀୟା ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ-ଭାବ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପ୍ରଚରିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବି ଜୟଦେବ ପ୍ରଥମରେ କାନ୍ତକୋମଳ ପଦାବଳୀରେ ଏହି ମାଧୁର୍ଯ୍ୟଭାବ ଗାନ କରିଥିଲେ । ତହିଁପରେ ଚୈତନ୍ୟ ଦେବ ଓଡ଼ିଶାରୁ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ-ଙ୍କଠାରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟାଭାବ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରସର ସୂକ୍ଷ୍ମ ତତ୍ତ୍ୱ ଲାଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେ ରୂପ ଓ ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ସେହି ବିଷୟ ଅବଗତ କରାଇଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ଦେବ ସେହି ପରକୀୟା ପ୍ରୀତିର ବାହ୍ୟ ରୂପକୁ

Cultural heritage of India Vol. II 152-153,
A survey of Sri Chaitanya monument.

ଜନସମାଜରେ ପ୍ରଚାରିତ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପରେ ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବରେ ଆସି ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ମତ-ବାଦରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ରାଧାତନ୍ତ୍ର

ସିନ୍ଧୁର ଅଲ୍ପାଂଶ ଲାଭ କରି ମଧ୍ୟ ପରମ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ଏହି ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ବହୁ ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ମତ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ । ସେଥିଲାଗି ଚୈତନ୍ୟ ଦେବଙ୍କର ଅନ୍ତିମ ଜୀବନକାଳକୁ ଏହି ୧୨ ସଖା ତାହାଙ୍କର ପ୍ରେମ ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଆଗନ୍ତୁ କୁହା ହୋଇଅଛି—ଜଗନ୍ନାଥ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମରୂପରେ ପରମ ବ୍ରହ୍ମ ବା ଶୂନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ମହା-ନିତ୍ୟସ୍ଥଳୀ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

"କହନ୍ତି କୃଷ୍ଣ ଭଗବାନ । ସେହୁ ଗୁପତ ନିତ୍ୟସ୍ଥାନ ।
ଗୁପତ ବଇକୁଣ୍ଠ ଏହି । ଶୁଣ ଅର୍ଜୁନ ମନଦେଇ ।
ମୁକତି ପଞ୍ଚକୋଶ ସୂତ୍ର । ଶଙ୍ଖନାଭିମଣ୍ଡଳ ଜାଣ ।
ସିନ୍ଧୁଆଡେ ମୁକ୍ତିଦ୍ୱାର । ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୱାର ।

× × ×

ଏଥି ତପନ ବଟେ ଥାଇ । ଭୁକ୍ତି ଦାନ ନାମ ଧାଇଁ ।
ତହେଁ ରୋହିଣୀର କୁଣ୍ଡ । କାରୁଣ୍ୟ ଜଳ ଏଥିକୁଣ୍ଡ ।

× × ×

କଳାପାବନ୍ଧ ଅଭଗନ । ସେଠାରୁ ମହା ନିତ୍ୟସ୍ଥଳୀ ।
ସେଠାରେ ଥାଇ ବୃନ୍ଦାବନ । ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ସୁତା ଭଗତ ।

× × ×

ଓଁକାର ବ୍ରହ୍ମବିନ୍ଦୁ ସେହି । ଅନନ୍ତ ଶେଷ ଦେବ କହି ।

× × ×

ତାହାଙ୍କ ବଳଭଦ୍ର ରୂପ । ସେହି ସେ ବିରାଟ ସ୍ୱରୂପ ।

× × ×

ବାମେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଏହି । କାଳ ଅଙ୍ଗରେ ଶୋଭନ ସେହି ।
ନାଭିରୁ ପରମ ବିସ୍ତାର । ତାର ମଧ୍ୟରେ ଏ ସଂସାର ।
କୈବଲ୍ୟ ମୁକ୍ତି ଦାତା ଏହି । ସେହୁ ପୁଣ ମୋର ନିତ୍ୟ ଦେହି ।
ମଧ୍ୟେ ସୁଭଦ୍ରା ବ୍ରହ୍ମରୂପ । ରାଧାଙ୍କ ଅଙ୍ଗେ ଶକ୍ତି ଗୋପ୍ୟ ।

× × ×

ସକଳ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଥାନ । ଦେଖ ଏ ନୀଳ ଶୈଳାଚଳ ।
ଗୋପ ମଥୁରା ବୃନ୍ଦାବନ । ଦ୍ୱାରକା ଆଦି ଯେତେ ସ୍ଥାନ ।
ସକଳ ଏଥି ସ୍ଥାନେ ଥାଇ । ଆବର କାଶୀ ମଧ୍ୟ ହୋଇ ।
କୋଟିଏ ତୀର୍ଥ ଏ ଦେଖିଲେ । ମହିମା କହିଲେ ନ ସରେ ।

ପ୍ରେ: ଭ. ଗୀ. ୫ ଅ-୭୦-୧୯୦ ।

ଦିବାକର ଦାସଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ—

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତାରେ—

ବିଷ୍ଣୁର ଅବତାରମାନ । ଭାରତ ଖଣ୍ଡେ ଏ ବିଧାନ ।
ଜନ୍ମାସି ରଖନ୍ତି ସେ ମର୍ଯ୍ୟା । ସକଳ ଧର୍ମ ନାଶି ତହିଁ ।
ସର୍ବଦା ନୀଳାଦ୍ରିରେ ସ୍ଥିତି । ଏଣୁ ସକଳ ଜାତି ସ୍ତୁତି ।
ସମସ୍ତ ଅବତାର ମାନ । ଜାତହୋଇଣ ପୁଣ ପୁଣ ।
ଏ ନୀଳଗିରି ନିତ୍ୟ ହୁଇ । ଅନନ୍ତ ଅଭେଦ ଅଟଇ ।
ସତ୍ୟେ ପଦ ଲଗାଇଲେ । ତେଜ ଦେଖନ୍ତେ ସମଭୁଲେ ।
କାହିଁ କାରଣ ଭିନ୍ନ ବୋଲି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେହି ।
ଗୋପ ମଥୁରା ଦ୍ୱାରକାରେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅଯୋଧ୍ୟାର ପତି ।
ଏମନ୍ତେ ନିତ୍ୟ ସ୍ଥଳୀଁ ଜାତ । ଅଭିନ୍ନ ନ କରିବା ପାର୍ଥ ।
ଏ ସବୁ ନିତ୍ୟକୁ ନିର୍ଣ୍ଣ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୀତା ରହସ୍ୟାନ ।
ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ ଅଟଇ ଯେ ଲକ୍ଷେକ ଯୋଜନ ।
ଏଥିପାର ଅଟଇ ସେ ବାର ସହସ୍ରଣ ।
ବାର ସହସ୍ରଣମଧ୍ୟେ ସାର ଅଟେ ପୁଣ ।
ଉତ୍କଳ ଦେଶ ବୋଲିଣ ଦ୍ୱାଦଶ ଯୋଜନ ।
ଦ୍ୱାଦଶ ଯୋଜନ ସାର ପଞ୍ଚକୋଶ ସୀମା ।
ସେହିଁ ଭୂମି କଳି ନ ପାରନ୍ତି ହରବ୍ରହ୍ମା ।
ପଞ୍ଚକୋଶ ମଧ୍ୟେ ସାର ଅଟଇ ଏହି ଭୂଇଁ ।
ବାହାର ତଳଭାଗରୁ କହୁଅଛି ସନ୍ଧି ।
ଚଉଷଠି ଦଳରୁ କି ଉଦକ ଯାଏ ।

ମହାବ୍ରହ୍ମା ସନକାଦି ସର୍ବେ କରଇ ଲଢେ ।
ଦେଖିଲର ଦକ୍ଷିଣଦ୍ୱାରେ ସୁରଦେବ ଅଛି ।
ବୃନ୍ଦ ଗାୟତ୍ରୀ ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଛି ।
ଅନନ୍ତର ଗର୍ଭସିନା ହୋଇଅଛି ସ୍ଥଳ ।
ସିଂହାସନ ବସିଅଛି ନାଭି ଯେ ମଣ୍ଡଳ ।
ଅଣ୍ଡ ଯେ ଆକାର ସିନା ଅନନ୍ତର ଦେହ ।
ଅତଏବ ଅନନ୍ତ ଯେ ଦେଖିଲ ରୂପହୋଇ ।
ଶଙ୍ଖ ନାଭି ସିଂହାସନ ବୋଲି କହନ କହି ।
ଯେବୁ ସିଂହାସନେ ଯୋଗ ମାତ୍ରା ଅଛି ସେହି ।
ସେହି ସିଂହାସନ ଉପରେ ବ୍ରହ୍ମ ଭଗବାନ ।
ଯୋଗଲଢେ କରୁଛନ୍ତି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ନୟନ ।

× × × ×

ସ୍ୱୟଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମରୂପ ଦାରୁ ବ୍ରହ୍ମ ମୂର୍ତ୍ତି ।
ଦର୍ଶନ ମାତ୍ରକେ ଶାନ୍ତି ମୋକ୍ଷ ଯେ ପାଉନ୍ତି ।
ବ୍ରହ୍ମରୂପ ଗୋପ୍ୟକରି ଦାରୁରୂପ ଧରଣ ।
ମାୟାବୀ ମାନଙ୍କୁ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ଅଦୃଶ୍ୟ ।
କଳେବର ଜଗନ୍ନାଥ ରୂପ ଦେଖ ଅଙ୍ଗ ଅଛି ।
କଳେବରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଧା ସେ ମୂରତି ଧରିଛି ।
ଅମୋଘ ଲୀଳାରେ ଭକ୍ତି ବଶେ ଭଗବାନ ।
ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୋଳେ ଧରି ପ୍ରେମର ଆସନ ।
ଭକ୍ତଙ୍କ ଭୁଜ ଲଗାଇଛି ଅଧରେ ଚୁମ୍ବନ ।
ସ୍ୱୟଂ ଭକ୍ତକୁ ଦେଖାଉଛନ୍ତି ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଚିହ୍ନ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଶ୍ରୀ. ଗୀ. ୧୩ ଅ–୧୫–୩୨]

ଚୈତନ୍ୟ ଦେବ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ବୈଷ୍ଣବଙ୍କର ଏହି ମତରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ନିତ୍ୟଧାମ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ

ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ଧାମରେ ଅନ୍ତିମ କାଳଯାପନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୋସ୍ୱାମିମାନେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ବୃନ୍ଦାବନକୁ ନିତ୍ୟଧାମ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେହି ଜଗନ୍ନାଥ ଶୂନ୍ୟବାଦର ପ୍ରତୀକ । ସେଥିଲାଗି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଉତ୍କଳର କବିମାନେ ବୌଦ୍ଧାବତାର ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କେହି ୨ ଐତିହାସିକ ପଣ୍ଡିତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭିତରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଦନ୍ତ ରକ୍ଷିତ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ଗୀତାପ୍ରବେଶ—ସ—ଦା—୨୮୭—୮ ପୃ.

ଶୂନ୍ୟବାଦର ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶିରୋମଣି । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତା ଶୂନ୍ୟ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଅପେକ୍ଷା ଆଉକୌଣସି ଅଧିକତର ଉଚ୍ଚଶିଖରକୁ ଆରୋହଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇନାହିଁ । ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମାନବଚିନ୍ତାର ପରମ ବିଶ୍ରାମ ସ୍ଥାନ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଅନେକ ଉଚ୍ଚ ଉଚ୍ଚ ବସ୍ତୁର କଳ୍ପନା କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁରେ କିଛି ନା କିଛି କଳଙ୍କ ରହିଅଛି । ସବୁଠାରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ କେବଳ ଶୂନ୍ୟବାଦର ପରମ ସୁଖ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ପଦାର୍ଥ । ଏଠାରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତାର ଅବ୍ୟାହତ ପ୍ରସାର ରହିଅଛି । ଶୂନ୍ୟର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ଜୀବର ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ । ଶୂନ୍ୟହିଁ ଯୋଗୀର ପରମ ଧ୍ୟେୟ ପଦାର୍ଥ । ଶୂନ୍ୟକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କଲେ ତୁ, ମୁଁ ଇତ୍ୟାଦି ଭେଦଭାବ ଦୂର ହୁଏ । ପିଣ୍ଡରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଅନୁଭୂତି ହୁଏ । ନିଜ ଦେହ ବିଶ୍ୱରେ ଲୀନହୋଇଯାଏ । ଶୂନ୍ୟର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହେଲେ ଦୁଃଖର ଲୟ ହୁଏ । ପରମ ସୁଖ ଓ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ । ଦୃଷ୍ଟ ଓ ସର୍ବ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ଏଠାରେ 'ଅସ୍ତି' ନାହିଁ କି 'ନାସ୍ତି' ନାହିଁ । ଏହା 'ଅସ୍ତି' ଓ 'ନାସ୍ତି'ର ସମନ୍ୱୟ କ୍ଷେତ୍ର । ଏଠାରେ ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିନାଶ କ୍ଷଣିକତ୍ୱ ଓ ନିତ୍ୟତ୍ୱ, ଏକତ୍ୱ ଓ ନାନାତ୍ୱ, ଆଗମନ ଓ ନିର୍ଗମନ ପ୍ରଭୃତି ଆପାତ ବିରୁଦ୍ଧ ଧର୍ମଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପରର ବିରୋଧ ତ୍ୟାଗ କରି ଅବସ୍ଥିତ ରହିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଭାବ ଓ ଅଭାବର ସମନ୍ୱୟ । ଏହି ପଦାର୍ଥଟି ପ୍ରକୃତରେ ଅବାଚ୍ୟ । ଜୈନଦର୍ଶନ ଓ

ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଜଗନ୍ନାଥ ସେହି ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତପୂଜିତ ଜ୍ଞାନ-ସାଧନା ଓ କର୍ମ ଓ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମର ବିଗ୍ରହ ମାତ୍ର । ପ୍ରଜ୍ଞାରେ ହିଁ ମାନବ ବିଶ୍ୱ ଧାରଣା କରି ତାହାକୁ ଜୀବନ୍ତ କରି ରଖେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଶୂନ୍ୟ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଓ ବୈଦିକ ସନାତନ ଧର୍ମର ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଏହି ଦୁହିଁଙ୍କ ମହା ସମନ୍ୱୟ ଏହି ଜଗନ୍ନାଥ ବିଗ୍ରହରେ ସାଧିତ ହୋଇ ଅଛି । ଏହିଠାରେ ଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରେମ ଓ କର୍ମର ମହାମିଳନ ହୋଇଅଛି । ଏହିଠାରେ ସସୀମ ମଧ୍ୟରେ ଅସୀମର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ଏହି ହେଉଛି ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି ଓ ପରମାର୍ଥତତ୍ତ୍ୱ ।

ନ ଶୂନ୍ୟରୂପଂ ନ ବିଶୂନ୍ୟରୂପଂ ନ ଶୁଦ୍ଧରୂପଂ ନ ବିଶୁଦ୍ଧରୂପଂ ।
ରୂପଂ ବିରୂପଂ ନ ଭଜାମି କିଞ୍ଚିତ୍ ସ୍ୱରୂପରୂପଂ ପରମାର୍ଥ ତତ୍ତ୍ୱଂ ।
ଆଗେ ଭଗତ ପଛେ ମୁକ୍ତି । ସେଣୁ ଏ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ମୂର୍ତ୍ତି ।

ହେ. ଗୀ. ପୃ ୨୧

ଦାରୁ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା କବିମାନେ ବୁଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତି ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବାର କଥା ମୁଁ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିଅଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ସଦାସର୍ବଦା ଭଗବାନଙ୍କ ଅବତାର ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର କୌଣସିଠାରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ନିନ୍ଦା ନାହିଁ । ବରଂ-ତ ନିଷ୍କାମ ସାଧକ ଭାବରେ ସବୁସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର ସ୍ତୁତି ଓ ପ୍ରଶଂସାମାନ ହୋଇଅଛି । ସ୍ୱୟଂ ଭାଗବତରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ବିଷୟରେ କଥିତ ହୋଇ ଅଛି :—

ତତଃ କଲୌ ସମ୍ପ୍ରବୃତ୍ତେ ସମ୍ମୋହାୟ ସୁରଦ୍ୱିଷାମ୍ ।
ବୁଦ୍ଧୋ ନାମ୍ନାଞ୍ଜନସୁତଃ କୀକଟେଷୁ ଭବିଷ୍ୟତି ।

୧-୩-୨୪.

କଳି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଦେବତାଙ୍କ ଶତ୍ରୁ (ଅସୁର) ମାନଙ୍କୁ ମୋହିତ କରିବାଲାଗି ଅଞ୍ଜନର ପୁତ୍ର ବୁଦ୍ଧନାମରେ କୀକଟରେ (ମଗଧରେ) ଜାତ ହେବେ । କିନ୍ତୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଓଡ଼ିଆ ଭାଗବତରେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଏହିପରି ସ୍ତୁତି ଗାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା —

ତ୍ରିବୁଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାରେ । ଜିନ ବସ୍ତ୍ରାଣି ଏ ସଂସାରେ ।
ବେଦର ଧର୍ମ ଛଡ଼ାଇବେ । ନିର୍ଗୁଣ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରିବେ ।
କରଣୀ ନ କରିବେ ପୁଣ । ଏଣୁ ଏ ମାୟାର ଧିଆନ ।
ପୁଣ ଏମନ୍ତ ସମୟରେ । ସିଦ୍ଧ ଜନ୍ମ ହେବ ଘରେ ଘରେ ।
ସକଳ ବର୍ଣ୍ଣ ଏକଠାରେ । ବସି ଭୁଞ୍ଜିବ ସୁଖରେ । ୭ମ ସ୍କନ୍ଧ ।

ଚୈତନ୍ୟ ଦାସ ନିର୍ଗୁଣ ମାହାତ୍ମ୍ୟରେ ଭଗବାନଙ୍କର ଦ୍ୱାଦଶ ଅବତାର ମାନଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବତାରରେ କିଛି ୨ ଦୋଷ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବୁଦ୍ଧଅବତାରକୁ ନିର୍ମଳ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

× × ×

ଷଷ୍ଠ ପରଶୁ ଅବତାର । ପର୍ଶୁ କୁଠାର ସେନକର । ୫୦
ଅବନି ଭ୍ରମିଲେ ତା ସେନ । କ୍ଷିତିପତିଙ୍କ ଶିର ହାଣି ।
ରୁଧିରେ କଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁଣ୍ଡ । ଗୋବଧହତ୍ୟା ହୋଇଲା ପିଣ୍ଡ ।

× × ×

ନବମ ବୁଦ୍ଧ ଅବତାରେ । ହରି ଜନ୍ମିଲେ ଏ ସଂସାରେ ।
ଯଜ୍ଞ ଧର୍ମକୁ ନିନ୍ଦା କଲେ । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରଶଂସିଲେ ।
ସକଳ କର୍ମ ବୁଦ୍ଧି ହରି । କର୍ମର ଫଳ ଅନୁସରି ।

× × ×

ସକଳ ଧର୍ମ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନକୁ ସାଧ କଲେ ।
ଯୋଗ ଧ୍ୟାନରେ ସ୍ଥିର ମନ । ରହିଲେ ବୁଦ୍ଧ ନାରାୟଣ ।

ସଂସ୍କୃତ ଭାଗବତରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅବତାରୀ ବା ପ୍ରଧାନ ଦେବତା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅବତାର ମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଅଂଶବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାହୋଇଛି । ଯଥା—ଏତେ ଚାଂଶକଳାଃ ପୁଂସଃ କୃଷ୍ଣସ୍ତୁ ଭଗବାନ୍ ସ୍ୱୟଂ ।' କିନ୍ତୁ ଦିବାକର ଦାସ ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଅବତାରୀ ବା ପ୍ରଧାନ ଦେବତା ଏବଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଅବତାର ବା ଅଂଶରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଜଗନ୍ନାଥ ଯେ ଖୋଳକଳା । ତହୁଁ ନଳାଏ ନଦବଳା ।
ନଳାନ ଖୋଳନଳା କରି । ଗୋପେ ବିହରେ ନରହରି ।

ଯେଉଁମାନେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କେବଳ ୨ ଓଡ଼ିଆ କବି ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ ଅବତାର ବା ପ୍ରଧାନ ଦେବତା ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଚୈତନ୍ୟ ଦେବଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଅବତାର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଈଶ୍ୱରଦାସ ଚୈତନ୍ୟଭାଗବତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟଶେଷରେ କହିଛନ୍ତି—ଇତି ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଭାଗବତେ ବୌଦ୍ଧ ଅବତାରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ-ଚନ୍ଦ୍ର ଜନ୍ମବର୍ଣ୍ଣନେ ପ୍ରଥମୋଽଧ୍ୟାୟଃ । ଇତ୍ୟାଦି । ଈଶ୍ୱର ଦାସ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧାବତାର ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର କଥା ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାପଡ଼େ ।

ବନ୍ଦଇ ନୀଳାଦ୍ରି ଗୋସାଇଁ । ଦାରୁସ୍ୱରୂପେ ଶବଶାୟୀ । (୧)

× × ×

ନାମ ଯା ବୌଦ୍ଧ ଅବତାର । ମୋ ପ୍ରାଣ ଶରଣ ଯଶୁର ।
ଶୂନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଭଗବାନ । ଏ ରୂପ ଧାଇଁ ତ୍ରିଭୁବନ ।
ଚେତନକୁ ରୂପ ଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ । ନିର୍ଗୁଣ ଶୂନ୍ୟ ପ୍ରକାଶଇ ।
(୮) (୨୪ ଅଧ୍ୟାୟ)

ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ ୨୫ ଅଧ୍ୟାୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ କହିଛନ୍ତି—

ବୌଦ୍ଧ ସ୍ୱରୂପେ ଶବଶାୟୀ । ଅଲେଖ ଅରୂପ ଅଦେହୀ । (୨)

ଈଶ୍ୱର ଦାସ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଅବତାର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ୨୫ ଅଧ୍ୟାୟରେ କହିଛନ୍ତି—

ଚୈତନ୍ୟ ବିଷ୍ଣୁ ଅବତାର । କହିଲେ ବଉଦ୍ଧ ଶରୀର ।
ନୃସିଂହ ଅବତାର ହରି । ବଉଦ୍ଧ ତହୁଁ ଅବତରି ।
ସେହୁ ଭୂଇଁ ପଥ ଅବତାର । ସେହୁ ଅଙ୍ଗୁ ହେଲେ କ ବାହାର ।
ନାରସିଂହ ବଉଦ ପଥର । ଭଜନକରି ସେବାକାର ।
ଚୈତନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ ଜଗନ୍ନାଥ । ଶ୍ରୀବତ୍ସ ଅଙ୍ଗେଣ ଭୂଷିତ ।

ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତରେ ନରସିଂହଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଅବତାର ଏବଂ ଅତୀତ ଭବିଷ୍ୟ କଥକ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ସେ ବାଙ୍କିର ଝଙ୍କଡରେ ଗୁମ୍ଫା କରି ଗୋପନରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧ ଚୈତନ୍ୟ ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ଜାଣି ସେ ଆସି ତାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ଯଥା—

ଶୁଣ ସନୋଦ ସର୍ବେଶ୍ୱର । ନରସିଂହ ନାଁ ହେଉ ମୋର ।
ମୋହର ଅବତାର ଶୁଣ । ଶୁଣି ନମନ୍ତି ସର୍ବଜନ ।
ବଉଦ୍ଧ ପଥ ଭିଆଇବୁ । ନିଗୁଢ ହୋଇ ଲୁଚି ଥିବୁ ।
ଏତେକ କହି ନରସିଂହ । ହୋଇଲେ ବେଗେ ବରୁ ମାଗ ।
ପ୍ରଭୁ ଆଜ୍ଞା ଶୁଣିଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ବୋଲଇ ଶୁଣ ନାରାୟଣ ।
ତୁମ୍ଭେ ଯେବେ ଦେବ ବର । ବଚନ ସିଦ୍ଧ ହେଉ ମୋର ।
ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ବଖାଣିବି । ବଉଦ୍ଧ ପଥ ଭିଆଇବି ।
ଅସ୍ତୁ ବୋଇଲେ ଦେବହରି । ଉଠିଣ କୋଳାଗ୍ରତ କରି ।

× × ×

ଶୁଣି କହନ୍ତି କମ୍ବୁପାଣି । ଆଗତ ଭବିଷ୍ୟ ବାଖାଣି ।
କଳିରେ ମୋର ଅବତାର । ଚୈତନ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ନିରାକାର ।
ସେ ରୂପ ଦର୍ଶନ କରିବୁ । ମୋ ରୂପ ପ୍ରକାଶ ଦେଖିବୁ ।
ଏମନ୍ତେ କହିଣ ଗୋସାଇଁ । ଗଲେକ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇ ।

× × ×

ବାଙ୍କି ବଉଦ୍ଧ ବଉବଣି । ଗୋଟେଏ ଭଜନ୍ତି ହୃଷୀକେଶୀ ।
ଏମନ୍ତେ ଚୌରଣୀ ବଉଦ୍ଧ । ସେବକ ସ୍ୱରୂପେ ନାହିଁ ଭେଦ ।
କଳ୍ପବନରେ ଜଦେପୁଣ । ପ୍ରବେଶ ନକାନ୍ତି ଭୁବନ ।
ନାକାନ୍ତି ନୃସିଂହ ଦେବନ୍ତି । ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟ ବଖାଣନ୍ତି ।
ପ୍ରବେଶ ବାଙ୍କି ସେ ଦେଶ । ମହା ପର୍ବତ କଲେ ସ୍ଥିତ ।
ଖୋଳନ୍ତିର ସେ ଗୁମ୍ଫାକରି । ଗୋପ୍ୟାରେ ରହି ଧ୍ୟାନ ଧରି ।
ନରସିଂହ ସେ ଧ୍ୟାନେ ଜାଣି । ଚୈତନ୍ୟ ଅବତାର ମଣି ।

ଦର୍ଶନ କରିବଇଁ ମୁହିଁ । ପୂର୍ବରୁ ହେଉଛୁ ବିଚାର ।
ବଉଦ୍ଧବଦନ ଅନ୍ତର୍ଯାମୀ । ଜାଣିଲେ ବଇକୁଣ୍ଠସ୍ୱାମୀ ।
ନୃସିଂହ ରୂପ ଅବତାର । ଦେଖନ୍ତି ତୈଲୋକ୍ୟ ସଂସାର ।

× × ×

ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ବଉଦ୍ଧ ଦେଖିଲେ । ଶାସ୍ତ୍ରାଙ୍କ ପ୍ରଣମିତ ହେଲେ ।
ବକ୍ଷେ ନୃସିଂହଧ୍ୟାନ । ମୁଖରେ ନାହିଁ ସମ୍ଭାଷଣ ।

× × ×

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ଯେ—ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ କବିମାନେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କୁ ଶୂନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ, ବୁଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତି ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ଅବତାରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଧାନ ଦେବତାରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ମହାଶୟ ତାଙ୍କର Moderon Buddhisom. and its follawers ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଚୈତନ୍ୟ ଦାସଙ୍କ ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭ ପୁରାଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟା ବିଶଦ୍‌ଭାବେ କହିଅଛନ୍ତି । ଏହା ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟାଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏହି ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟା ମହାଯାନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁରୂପ । କପରି କେତେବେଳେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧମାନେ କହନ୍ତି ଯେ—ପ୍ରଥମରେ କିଛି ନ ଥିଲା । କେବଳ ଥିଲେ ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ । ତାହାଙ୍କୁ ସେମାନେ ଆଦି-ବୁଦ୍ଧ ବୋଲି କହନ୍ତି । ସଂସାରର ସ୍ଥିତି ନିମିତ୍ତ ସେ ପଞ୍ଚଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ଆଦିବୁଦ୍ଧ ଓ ପଞ୍ଚଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପୂଜା ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ନେପାଳରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ଓଲୁ ଫିଲ୍‌ଡ ସାହେବଙ୍କର ନେପାଳ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଏହି କେତେକ ସତ୍ୟରୁ ତାହା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

ଯଥା—

"The Theistic svstem of Buddbism teaches that one universal, all powerful and imenaterial

spirit has existed from before the commencement of time, and that it will pervade the universe throughout all eternity. This spirit is God. He is possessed of supreme power and is endowed with supreme intelligence and is therfore called Adi Buddha.

× × ×

*The majority of the Theistic schools believe that while Adi Buddha represents supreme intelligence on mind there is associated with and foroming part of him. Yet at the same time to talley distinct form. Him another being, divine and internal, who represents a matter and who is the sum of all the active powers of the material universe. This Being on Spirit they call Adi Dharma on Adi Prajra etc. [1]

ଏଥିର ସାରକଥା ଏହି ଯେ କାଳର ସୃଷ୍ଟି ପୂର୍ବରେ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ଚିଦାତ୍ମା କେବଳ ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିଲେ । ସେହି ଚିଦାତ୍ମା ହିଁ ଈଶ୍ୱର । ସେ ଅନନ୍ତ ଶକ୍ତିମୟ ଓ ଜ୍ଞାନମୟ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଆଦିବୁଦ୍ଧ ନାମରେ ପରିଚିତ ।

× × ×

ଦେହ ଆଦି ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଅଂଶ କିମ୍ବା ତାଙ୍କଠାରୁ ପୃଥକ୍ ନିତ୍ୟ ଅବିନାଶୀ ଜାଡ଼ ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟ ରହିଥିଲା । ସେହି ଜାଡ଼ପ୍ରକୃତି ଆଦି ଧର୍ମ ବା ଆଦି ପ୍ରଜ୍ଞାନାମରେ କଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଆଦିବୁଦ୍ଧଙ୍କଠାରୁ ପଞ୍ଚଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧ ଜାତହେଲେ । ତାଙ୍କର ନାମ ହେଉଛି—ବୈରୋଚନ । ଅକ୍ଷୋଭ୍ୟ ରତ୍ନସମ୍ଭବ ଅମିତାଭ ଏବଂ ଅମୋଘସିଦ୍ଧ । ଏହି ପଞ୍ଚଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧଙ୍କଠାରୁ ପଞ୍ଚବୋଧିସତ୍ତ୍ୱ ଜାତହେଲେ । ସେମାନେ ସଂସାରର ସୃଷ୍ଟି-

---

Dr Oldfield's Hepal vol II ,, 89 9.

ସ୍ଥିତି ପାଳନ କରନ୍ତି । ଏହାର ଅନୁରୂପ ସୃଷ୍ଟି ତତ୍ତ୍ୱ ବସ୍ତୁଗର୍ଭ ପୁରାଣର ୩ୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି-ଯଥା—

ଅଲେଖର ଆଦି ଅନ୍ତ ନୁହଇ ଗୋଚର ।୧୧।
ଅଗୋଚର ସ୍ୱରୂପ ସେ ନାହିଁ ରୂପବର୍ଣ୍ଣ ।
ଥାଏ ଅତି ନାହିଁ ତାଙ୍କ ଅଟଇ ମହାଶୂନ୍ୟ ।
ରୂପବନ୍ତ ନୁହଇ ସେ ଅରୂପ ତାର ଦେହ ।
ଶୂନ୍ୟର ସଙ୍ଗତେ ସେ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଥାଇ ।
ଦେହବନ୍ତ ହୋଇ କେ ତା କହିବ ରୂପ ଭେଦ

× × ×

ଶୂନ୍ୟସଙ୍ଗତେ ଶୂନ୍ୟ ସେ ଶୂନ୍ୟେ ଶୂନ୍ୟରୂପୀ
ଶୂନ୍ୟସଙ୍ଗତେ ମିଶିଅଛି ସକଳ ସ୍ଥାନେ ବ୍ୟାପି । ୧୭ ।
ଶୂନ୍ୟ ସେ ତାହାର ଅଟଇ ନିଜଘର ।
ଶୂନ୍ୟରେ ଥାଇ ଶୂନ୍ୟେ କରଇ ବିହାର ।

× × ×

ଇଚ୍ଛା ହୋଇଲେ ଏକ ରୂପ ଅନେକ ରୂପଧରେ ।
ଇଚ୍ଛା ହୋଇଲେ ମନେ ତାର ଅନେକ ରୂପ ଧରେ । ୩୩ ।

× × ×

ଅବର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗରୁ ତାର ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାଶିଲା ।
ଶ୍ୱେତ ପୀତ କୁଙ୍କୁମ ଲୋହିତ ସୁରକଳା ।
ଜଳଧର ନିର୍ଝରକ ଏମନେ ଷଡ଼ବର୍ଣ୍ଣ ।
ଏ ଷଡ଼ ବର୍ଣ୍ଣରୁ ଷଡ଼ ବସ୍ତୁ ହେଲେ ଜାତ । ୩୯ ।

ବସ୍ତୁଗର୍ଭପୁରାଣ ପାଠକଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ-ଚୈତନ୍ୟ ଦାସଙ୍କ ଅନନ୍ତ ଅରୂପ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ବସ୍ତୁ ମହାଯାନ ଶାଖାର ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ ଆଦିବୁଦ୍ଧଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି । ଏହି ବସ୍ତୁଙ୍କଠାରୁ ଜାତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ଷଡ଼ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ପଞ୍ଚଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧ ବଂଶଗତ ଆଉ କେହି ନୁହନ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଅପ୍ରଧାନ ଷଡ଼-ବସ୍ତୁଙ୍କଠାରୁ ଜାତ ବ୍ରହ୍ମାମାନେ ବୁଦ୍ଧତ୍ୱରେ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱ ଅଟନ୍ତି । ଚୈତନ୍ୟ

ଦାସ କେବଳ ନାମାନ୍ତର କରି ମହାଯାନ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭର କଳିଯୁଗାଂଶରେ ପଞ୍ଚ ଅପ୍ରଧାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—ଶ୍ୱେତ ପୀତ ଲୋହିତ ମେଘ ଏବଂ ନର୍ସ ରଙ୍ଗ । ନେପାଳର ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥରେ ପଞ୍ଚଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ଯଥା—ବୈରୋଚନ-ଶ୍ୱେତ, ଅକ୍ଷୋଭ୍ୟ-ନୀଳ, ରତ୍ନସମ୍ଭବ-ପୀତ, ଅମିତାଭ ଲୋହିତ-ଅମୋଘସିଦ୍ଧି-ସବୁଜବର୍ଣ୍ଣ ।
ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭ ପୁରାଣର ଲେଖକ ଚୈତନ୍ୟ ଦାସ ଏହି ବିଷ୍ଣୁମାନଙ୍କୁ ଭିନ୍ନ ୨ ଦେଶ ବା ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି-ଯଥା—

ପୂର୍ବ ଶୂନ୍ୟ ନେଇ ଏକ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଥାପିଲେ ।
ପଶ୍ଚିମ ଶୂନ୍ୟରେ ଏକ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଥୋଇଲେ ।
ଦକ୍ଷିଣ ଶୂନ୍ୟରେ ନେଇ ଥୋଇଲେ ବିଷ୍ଣୁ ଏକ ।
ଉତ୍ତର ଶୂନ୍ୟରେ ଏକ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ରଖିଲେ ଅଲେଖ ।
ମୂଳଶୂନ୍ୟ ମୂଳବିଷ୍ଣୁ ବୋଲାଇଲେ ନିରାକାର ।
ସେ ଯାହା ଅନୁରୂପ ସେ କଲେକ ବିହାର ।
ଯୋଗ ଆସନରେ ବସିଣ ସେ ଯୋଗ କରାଇଲେ ।
ତାହାଙ୍କର ଉହୁଁ ଦୁଇ ବ୍ରହ୍ମାମାନେ ଜାତହେଲେ ।

ନେପାଳର ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ ପୁରାଣମତରେ ବୈରୋଚନ ଉପରରେ (ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ) ଦିଗରେ ଅକ୍ଷୋଭ୍ୟ ପୂର୍ବଦିଗରେ । ରତ୍ନସମ୍ଭବ-ଦକ୍ଷିଣରେ । ଅମିତାଭ-ପଶ୍ଚିମରେ ଏବଂ ଅମୋଘ ଉତ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ୧ ।
ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ-ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ମହାଯାନଶାଖା ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ହେତୁଁ ତାହାର ପ୍ରଭାବ ଓ ଛାୟା ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ଚୈତନ୍ୟ ଦାସଙ୍କ ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭ ପୁରାଣରେ ପ୍ରତି-

୧-ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ବୈରୋଚନଞ୍ଚ ପୂର୍ବେ ଅକ୍ଷୋଭ୍ୟ ମିତ୍ୟପି ଦକ୍ଷିଣେ ରତ୍ନସମ୍ଭବ ଅମିତାଭଂ ପଶ୍ଚିମେଽପି । ଉତ୍ତରେ ଯୋଗ୍ୟସିଦ୍ଧଞ୍ଚ ଇତି ପଞ୍ଚତଥାଗତଂ
ସ୍ୱୟମ୍ଭୂପୁରାଣ Asiatic Society 36 P. 370-71

ଫଳିତ ହୋଇଅଛି । ମହାଯାନଶାଖାର ଆଦିବୁଦ୍ଧ ପଞ୍ଚଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧ ଏବଂ ପଞ୍ଚ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱ କାଳବଶରୁ ଏବଂ ସନାତନ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ପ୍ରଭାବଯୋଗୁଁ ବିଷ୍ଣୁ ଗର୍ଭ ପ୍ରକାଶରେ ଛଅ ବସ୍ତୁ ଓ ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ-ଅଛନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ବାସୁଦେବ ସଙ୍କର୍ଷଣ, ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଏବଂ ଅନିରୁଦ୍ଧ ନାମରେ ଚତୁର୍ବ୍ୟୂହର କଳ୍ପନା ଏବଂ ପାତାଳର ଅଧିଷ୍ଠାତୃଦେବ ଅନନ୍ତ ଏବଂ ଗୋଲୋକର ଅଧିପତି ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବା ମହାନାରାୟଣଙ୍କ ଅନୁସାରେ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଚତୁର୍ବ୍ୟୂହାଦିର କଳ୍ପନା ହୋଇଅଛି । କେଉଁଧର୍ମ କାହା ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଅଛି, ତହିଁର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କେହି କରୁ କରିନାହାନ୍ତି । ଏଠାରେ ତହିଁର ନିର୍ଣ୍ଣୟର ଅବକାଶ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ।

ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ଶୂନ୍ୟରୁ ସଂସାରର ସୃଷ୍ଟି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ମହାଯାନଶାଖାର ଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ପଞ୍ଚସଖା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ମହାଶୂନ୍ୟ ବା ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁବୋଲି ପୂର୍ବରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । ବଳରାମଦାସ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭୂଗୋଳରେ ଏହିପରିଭାବରେ ସୃଷ୍ଟି [illegible] ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଯେକାଳେ ନଥିଲା ସଂସାର । ନଥିଲା ଚନ୍ଦ୍ର ଦିବାକର ।
ନଥିଲେ ଦିବସ ରଜନୀ । ନଥିଲା ମେରୁ ମେଦାଭୂମି ।
ନଥିଲେ ଆକାଶ ପବନ । × × ×
× × +
ସେ କାଳେ ଶୂନ୍ୟ ମୋର ରୂପ ।
ଏମନ୍ତ ଗଲା କୋଟି କଳ୍ପ । ଇତ୍ୟାଦି ।
+ + +
ଏମନ୍ତେ କେତେ ଦିନ ଗଲେ । ଧନ୍ଦା ବସିଲା ମୋର ଚିତ୍ତ ।
ସୃଷ୍ଟି କରିବି ବାଞ୍ଛା ହେଲା ।
ମୋ ଅଙ୍ଗୁ ବିନ୍ଦୁ ଉଛୁଳିଲା ।

ସେ ଚନ୍ଦ୍ର ହସ୍ତରେ ଦେଲା । ତିନି ଅଙ୍ଗରେ ଲଗାଇଲା ।
ସେ ଚନ୍ଦ୍ର ତିନି ସୂକ୍ଷ୍ମ ହେଲା । ତିନି ସଂଜ୍ଞା ରୂପ ବୋଲାଇଲା ।
ତିନି ବଳକୁ ତିନି ଦେବ । ହୋଇଲେ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଶିବ ।

ପ୍ରଣବ ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରକାରରେ ସୃଷ୍ଟିର କ୍ରମ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଯଥା—

ନିତ୍ୟରୁ ଶୂନ୍ୟ ହୋଏ ଜାତ । ଶୂନ୍ୟରୁ ପ୍ରଣବ ସମ୍ଭୂତ ।
। ଇତ୍ୟାଦି ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଧର୍ମର ସ୍ଥାନ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ । କାରଣ—ଧର୍ମକୁ ତିନିରତ୍ନ ଭିତରେ (ବୁଦ୍ଧ ଧର୍ମ ସଂଘ) ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି । ମହାଦେବ ଦାସ ଧର୍ମଗୀତାରେ ମହାଶୂନ୍ୟରୁ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ଧର୍ମରୁ ସଂସାରର ସୃଷ୍ଟି ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଯଥା—

ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ମହା ଶୂନ୍ୟ ସେ ଭୁବନସ୍ଥାନ ।
ଲକ୍ଷ ଯୋଜନେ ମହାଶୂନ୍ୟ ହୋଇଛି ନିର୍ମାଣ ।

\+ + +

ସେ ଆସନେ କେତେକୋଟି ଯୁଗ ବହିଗଲା ।
ଶୁଣ ଏବେ ଧର୍ମ ଜାତ ଯେମନ୍ତ ହୋଇଲା ।
ମହାପ୍ରଭୁ ଶୁଣି ଶୁଣି ଚାପ କଲେ ଧ୍ୱଂସ ।
ଧର୍ମକୁ ଶ୍ରୀମୁଖୁଁ ପ୍ରଭୁ କଲେକ ପ୍ରକାଶ ।
କେତେ କଲ୍ପ କାଳେ ପ୍ରଭୁ ହାଇଏ ମାଇଲେ ।
ସେ ହାଇ ଶ୍ରୀମୁଖରୁ ପବନ ଜାତ ହେଲେ ।
ଉଦ୍ଧହୋଇ ପବନ ସେ ବୋଲଇ ଗୋସାଇଁ ।
କାହିଁ ଥିବି ଜାତ ମୋତେ କଲ କାହିଁପାଇଁ ।
ପ୍ରଭୁ ବୋଇଲେ ପବନ ଧାଡ଼ିକାରେ ଥିବୁ ।
ସଂସାର ପୃଥ୍ୱୀ ସୃଜଣ ବାହୁଡ଼ି ଆସିବୁ ।
ପିତା ଆଜ୍ଞା ପାଇଁ ସେ ପବନ ଚଳିଗଲା ।

ଆସିବ ସଂସାର ସୃଜ ବୋଲି କହିଗଲ ।
ମତେକ ବସୁଥିଲୁ ଯେବେ ସଂସାର ସୃଜନ ।
ଦେଖିଣ ସଂସାର ମୁଖ ଆସି ନ ଚାହିଁବ ।
ଏ ସଂସାର ସୃଜିବାକୁ ଚବନ ଭରିଲ ।
ଯୋଗଧ୍ୟାନ କରି ମୁଗ ପୁଅ ଜାତ କଲ ।
ମୁଗକୁ ବୋଇଲ ଏହିକ୍ଷଣି ତୁ ଯିବୁ ।
ସଂସାର ପୃଥ୍ୱୀ ସୃଜଣ ବାହୁଡ଼ି ଆସିବୁ ।
ଆଜ୍ଞା ପାଇ ମୁଗ ବେଗେ ଚଳିଗଲ ।
ଆସିବ ସଂସାର ସୃଜ ବୋଲି କହିଗଲ ।
ଯାହେଁ ବସୁଥିଲ ମତେକ ସଂସାର ସୃଜିବ ।
ଦେଖି ସଂସାର ମୁଖ ଆସି ନ ଚାହିଁବ ।
ମୁଗ ପୃଥ୍ୱୀ ସୃଜିବାକୁ ମହାଭୟ କଲ ।
ନିରଞ୍ଜନ ବୋଲି ପୁଅ ଦେହୁଁ ଜାତକଲ । ୪୦
ବୋଇଲ ତୁ ନିରଞ୍ଜନ ଏହିକ୍ଷଣି ଯିବୁ ।
ସଂସାର ପୃଥ୍ୱୀ ସୃଜଣ ବାହୁଡ଼ି ଆସିବୁ ।
ଆଜ୍ଞା ପାଇ ନିରଞ୍ଜନ ତତ୍ପର ଚଳିଗଲ ।
ଏ ସଂସାର ସୃଜିବାକୁ ମହାଭୟ କଲା ।
ନିରଞ୍ଜନ ଏ ସଂସାର ସୃଜି ନ ପାରିଲା ।
ନିର୍ଗୁଣ ବୋଲିଣ ପୁଅ ଦେହୁଁ ଜାତ କଲ ।

× × ×

ଶୁଣିକି ସଂସାର ସୃଜି ନ ପାରିଲ ।
ଓଁକାର ବୋଲି କରି ପୁଅ ଦେହୁଁ ଜାତ କଲ । ୫୯
ଓଁକାରକୁ ବୋଇଲେ ବାପୁଁ ଏହିକ୍ଷଣି ଯିବୁ ।
ସଂସାର ପୃଥ୍ୱୀ ସୃଜଣ ବାହୁଡ଼ି ଆସିବୁ ।
ସିଦ୍ଧା ଆଜ୍ଞା ପାଇ ଓଁକାର ବେଗେ ଚଳିଗଲା ।
ଏ ସଂସାର ସୃଜିବାକୁ ମହାଭୟ କଲା ।]

ପୁନହିଁ ତପନ୍ତି ପୃଥ୍ୱୀ ସୃଜିବାର ପାଇଁ ।
ବାଟରେ ବସିଲ ତପ ନିଃଶ୍ୱାସ ଚଳାଇ
ମହାଯୋଗ ଧ୍ୟାନ କରି ପୁନହିଁ ବସିଲ ।
ଧର୍ମ ବୋଲି ଏକ ପୁତ୍ର ଦେହୁଁ ଜାତ କଲ ।
ଧର୍ମକୁ ବୋଇଲ ବାପୁ ବେଗେ ହୋଇ ସିଦ୍ଧୁ ।
ସଂସାର ବେଗ ସୃଜିଣ ବାପୁଡ଼ ଆସିବୁ ।
ପିତାର ବଚନ ଧର୍ମ ଶୁଣି ନ ପାରିଲା ।
ଆସିବ ସଂସାର ସୃଜି ବୋଲି କହିଗଲ ।। ୭ ।।
ଧର୍ମକୁ ସେ ସଂସାର ସୃଜିବାକୁ ଡରିଲା ।
ପିତାବୋଲେ ଯାଇ ଧର୍ମ ଖଳଣ ବସିଲ ।
ବୋଇଲେ ଧର୍ମ ପିତା ଆଜ୍ଞା ଶୁଣି ନ ପାରିଲି ।
ସଂସାର ସୃଜିଲ ତ ନିଶ୍ଚୟ ନାଶ ଗଲି ।
ମୋହ ହୋଇ ଯତି ଋଷିମାନେ ମୋହଯାନ୍ତି ।
ମୁହିଁ ସୃଜ ମୋହଯିବ କରି ଏହି ଭ୍ରାନ୍ତି ।
ଦେଖି ଗମନେ ଧର୍ମ ଗଣ୍ଡିରୁ ବାହାରିଲ ।
ବହୁତ ମନରେ ଧର୍ମ ଖଳଣ ବସିଲ ।
କପାଳରୁ ଝାଳ ପାଣି ହସ୍ତେ ପିଙ୍ଗି ଦେଲେ ।
ସେ ପାଣି ଭୂମିରେ ପଡ଼ି ସ୍ତ୍ରୀ ଜନମିଲେ ।
ନବ ଯୁବା ହୋଇ ଭୂମିରେ ପଡ଼ିଯା
ହସିଲେ ଅଳସ ହୋଇ ସେ ଧୀରେ ଅନାଇ ।
ଧର୍ମ ଦେବତା ଏ ଦେଖିଣ ଅସମ୍ଭାଳ ହୋଇଲ ।
ଟପିଲକ ବାଳ ଅଙ୍ଗୁ ହସ୍ତରେ ଧଇଲ ।
ଏତେବୋଲି ଧର୍ମ ବାଳ ସେଠାରେ ଛାଡ଼ିଲେ ।
ଭଗ୍ନଖଣ୍ଡ ହୋଇ ବାଳ ସେଠାରେ ପଡ଼ିଲେ ।
ପଡ଼ିଣ ସେଠାରେ ବାଳ ଶିବ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଜାତ ।
ତିନିପୁତ୍ର ଦେଖି ଧର୍ମ ହୋଇଲେ ଉଷତ ।

ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ ବୋଇଲେ ତୁମ୍ଭେ ପୃଥ୍ୱୀ ଜାତକର ।
ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ବୋଇଲେ ତୁମ୍ଭେ ଅସୁରଙ୍କୁ ମାର ।
ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବୋଇଲେ ତୁ ଯୋଗକର ଧ୍ୟାନ ।
ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଦୁଇ ଶୁଇଠାନ୍ତୁ ତୁ ସେ ଧ୍ୟାନ ।
ଆମ୍ଭେ ଯାଉଅଛୁ ସେ ପିତାଠାକୁ ମୋର ।
ତୁମ୍ଭେ ତିନିଭାଇ ସୃଜିବ ସଂସାର ।
ଦେବୀ ବୋଇଲେ କହାକୁଁ ଜାତ କଲ ମୋତେ ।
ବାପଗୃହ ପୁଅ ସଙ୍ଗେ ରହିବ କେମନ୍ତେ ।
ଧର୍ମ ବୋଲେ ମାଗୋ ସଙ୍ଗେ କର୍ମ ଦିଶୁ ।
ପୃଥ୍ୱୀ ଭୋଗ ଭୋଜନ ସବୁ ସେବା ତୁ ସେବିବୁ ।
ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ହର ଏତିନି ପୁତ୍ର ମୋର ।
ଏଷଣି ସୃଜିବେ ସଂସାର ଖେଳଘର ।
ତୁମ୍ଭେ ଲକ୍ଷେ ରୂପହେବ ଗ୍ରାମ ଦେବତା ବେଶେ ।
ଲକ୍ଷେ ପୂଜାପାଇବା ଏପୃଥିବୀ ଯାକେ ।

ଏହି ସୃଷ୍ଟି କ୍ରମରେ ଭାଗବତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସୃଷ୍ଟି କ୍ରମର ଛାୟା ପଡିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଜଣାପଡ଼େ—ମହାଶୂନ୍ୟରୁ ଏକ କାଳରେ ନିର୍ଗୁଣ ଓ ସଗୁଣର ସୃଷ୍ଟି ହେବାପରେ ଧର୍ମର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ-ଅଛି । ଏହି ଧର୍ମରୁ ପ୍ରକୃତି ରୂପିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଅଛି । ମହାଦେବ ଦାସ ଏଠାରେ ଧର୍ମକୁ ପୁରୁଷ ରୂପରେ କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବଳରାମ ଦାସ ଗଣେଶ ବିଭୂତିରେ ମହାଶୂନ୍ୟକୁ ଆଦ୍ୟମାତାରୂପରେ ଏବଂ ନିରଞ୍ଜନଙ୍କୁ ସଖାରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି-ଯଥା—

ମହାଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ସେହି ଏତ୍ରୁତ ପ୍ରମାଣ ।
ଆଦ୍ୟମାତା ଦେବୀ ସେ ତ୍ରିଦେବତା ମହାଶୂନ୍ୟ ।
ସର୍ଗି ତର୍ଣ୍ଣି ଆଦ୍ୟମାତା ସଖା ନିରଞ୍ଜନ ।
ତତ୍ତ୍ୱ କରି କହିବେବା ହେତୁ କରି ଚିହ୍ନ । ୨୫ ଅ

ଏହା ଦିବ୍ୟସ୍ଥଳୀରେ ଯଥାବସ୍ତୁଙ୍କର ପୃଥକ ମିଳନ ବିଷୟ ଉହିକରି

ବୌଦ୍ଧମାନେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନେପାଳର ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ ପୁରାଣରେ ଧର୍ମ ସ୍ତ୍ରୀରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେହି ଧର୍ମର ନାମାନ୍ତର ହେଉଛି ବୁଦ୍ଧମାତା ଓ ପ୍ରଜ୍ଞା ପାରମିତା । ଯଥା---

ଧର୍ମୋ ଦେବୀ ସ୍ୱରୂପେଣ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟେ ତ ପ୍ରଖ୍ୟାପିତା
ସର୍ବତଥାଗତାନାଂଚ ଜନନୀ ଇତି ଖ୍ୟାପିତା ।
ଖଗନାମ୍ନା ନାମେନ ସର୍ବଶୂନ୍ୟରୂପିଣୀ
ଶୂନ୍ୟତା ଶୂନ୍ୟତା ମାତା ବୁଦ୍ଧମାତା ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତା ।
ପ୍ରଜ୍ଞା ପାରମିତାରୂପୀ ବୁଦ୍ଧାନାଂ ଜନନୀ ତଥା । ବୃହତ୍ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ-

ପୁରାଣ ପୃଃ ।

ତିନିଲୋକରେ ଧର୍ମ ଦେବୀରୂପରେ ଖ୍ୟାତ ସେହି ଧର୍ମ ସମସ୍ତ ତଥାଗତମାନଙ୍କର ମାତା ।

ଆକାଶର ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଶୂନ୍ୟର ଆକୃତିଥିବାରୁ ଧର୍ମ ଖଗ ନାମରେ କଥିତ ହୁଏ । ଶୂନ୍ୟତା ବୁଦ୍ଧମାତା ନାମରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ । ସେହି ଧର୍ମର ନାମାନ୍ତର ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା । ସେ ସମସ୍ତ ବୁଦ୍ଧମାନଙ୍କର ମାତା ଅଟନ୍ତି ।

ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ଶୂନ୍ୟ ସଂହିତାରେ ବୁଦ୍ଧମାତାଙ୍କର ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସୁଦାମା ନିତ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସସ୍ଥଳୀକୁ ଗଲାବେଳେ ଜଣେ ସଖୀ ଆସି ତାହାଙ୍କୁ ନିଜର ଏହିପରି ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ—

"ଆମ୍ଭେ ବୁଦ୍ଧମାତା ନିତ୍ୟ ରହୁଁ ଏ ମଣ୍ଡପେ ।"

କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ସୁଦାମାଙ୍କୁ କହିଥିଲେ—

"ବୁଦ୍ଧମାତା ଆଦ୍ୟଶକ୍ତି ସଖୀ ରୂପ କରି
ନିରାକାର ଭଜନେ ନିର୍ମଳ ଭକ୍ତି ପାଇ ।"

ସୁତରାଂ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ଆଦ୍ୟଶକ୍ତିଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧମାତା ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ନିରାକାର ଭଜନ ବୌଦ୍ଧମତର ପ୍ରଭାବ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ-ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଉଅଛି ଯେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଛାୟା ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ଓ

ସାକ୍ତାଙ୍କରେ ଓଡ଼ିଶାଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଅଛି । ଜନ୍ମା ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଓ ମହିମାଧର୍ମ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଭଳି ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଧର୍ମରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି ।

ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଜଣାଯାଏ—ଉତ୍କଳର ଦୁଇ ଜଣ ବ୍ୟବସାୟୀ ତପୁଷ ଓ ଭଲ୍ଲିକ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ସର୍ବପ୍ରଥମରେ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଙ୍କର ଶୂନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଥମରେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ପୂର୍ବରେ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ବୌଦ୍ଧପରିବ୍ରାଜକ ତାରନାଥ କହନ୍ତି-ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଦାର୍ଶନିକ ନାଗାର୍ଜୁନ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ଦେଶର ରାଜା ମୁଞ୍ଜକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ ୧। ସେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ବିହାର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ହୁଏନ୍‌ସାଂ ଓଡ୍ର ଦେଶରେ ମହାଯାନ ମତର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଓ ପ୍ରଭୃତି ପୂର୍ଣ୍ଣମାସ ଦେଇ ରହିଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ୨। ପୁଷ୍ପଗିରିରେ (ଆଧୁନିକ ରତ୍ନଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରି) ବୌଦ୍ଧ ଯୌଗିକ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାର ପୀଠସ୍ଥଳୀ ଥିଲା ଏବଂ ସେଠାରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ରହିଥିଲା । ଯୋଗସାଧନା ଲାଗି ଚୀନ ଦେଶରୁ ଲୋକମାନେ ଏଠାକୁ ଆସୁଥିଲେ । ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ କାବୁଲ ଦେଶର ପ୍ରାଜ୍ଞ ନାମରେ ଜଣେ ଶିଷ୍ୟ ନାଳନ୍ଦାରେ ୧୮ ବର୍ଷ ଅଧ୍ୟୟନ କରିସାରି ପୁଷ୍ପଗିରିକୁ ଯୋଗଶିକ୍ଷା କରିବା ଲାଗି ଆସିଥିଲେ । ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ କରବଂଶୀ ରାଜାମାନେ ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ଏହି କରବଂଶର ଅନେକ ରାଜା ବୌଦ୍ଧଥିଲେ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । Dr. Kern ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସ ଲେଖକମାନଙ୍କ

---

୧. Taranath Account. The journal of the Dept of Letters Calcutta.

୨. University vol I P. 28.

Archaeological Survey No. 44

ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ବଶିଷ୍ଟ ଲେଖକ । ସେ ଏହିପରି ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

After the invasion of the country by the Mahomedans in A. D. 1200, the monastries of Odantapura and Vikrama Cila were destroyed and the monks were killed or fled to the other countries. The learned Cakya—Cri went to Orissa and afterwards to Tibet.

ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମୁସଲମାନମାନେ ଏହି ଦେଶକୁ ଆକ୍ରମଣ କଲାପରେ ଓଦନ୍ତପୁର ଓ ବିକ୍ରମଶିଳାର ବିହାରମାନ ନଷ୍ଟବିନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ନିହତ ହୋଇଥିଲେ । କେହି କେହି ଅନ୍ୟ-ଦେଶକୁ ପଳାଇ ଯାଇଥିଲେ । ପ୍ରଧାନ ପଣ୍ଡିତ ଶାକ୍ୟଶ୍ରୀ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ପରେ ସେ ତିବ୍ବତକୁ ଯାଇଥିଲେ ।” ସେହିପରି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକ Dr Kern ମଧ୍ୟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

"Many emigrants from Magadha rejoined their brother in the south and founded colleges on a modest scale in Vijaya nagar, Kaling and Konkama.

ଅନେକ ଭିକ୍ଷୁ ଶ୍ରମଣ ମଗଧରୁ ପଳାଇଯାଇ ଦକ୍ଷିଣରେ ସେମାନଙ୍କ ଭାଇମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଳିଥିଲେ ଏବଂ ବିଜୟ ନଗର, କଳିଙ୍ଗ ଏବଂ କଙ୍କଣରେ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । (୧)

ସୁତରାଂ ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପରେ ମୁସଲମାନମାନେ ମଗଧ, ଗୌଡ଼ ଅଧିକାର କଲା ପରେ ୨ ନାଳନ୍ଦା ଓ ବିକ୍ରମଶିଳାର ପତନ ଓ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

---

1. Manual of Buddhism P. 134.

ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ମହାଶୟ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ତିବ୍ବତର ପରିବ୍ରାଜକ ବୁଦ୍ଧଗୁପ୍ତ ତଥାଗତନାଥ ଉତ୍କଳଦେଶ ପରିଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୁରାତନ ଚୈତ୍ୟ ସ୍ତୂପ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚିହ୍ନସବୁ ଦେଖିଥିଲେ । ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର କେତେକ ଜୀବିତ ପୁରୋହିତଙ୍କୁ ଭେଟିଥିଲେ ।

"Even when Tibetan Pilgrim Buddhagupta Tathagata Nath visited Utkal towards the latter half of the 17th. Century he found old chaitvas, stupas and various other relics of the faith which once had so strong a hold upon the minds of the people residing there. He also met some living priest of the Dharma cult. 1.

ତିବ୍ବତୀୟ ଭାଷାରେ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଲିଖିତ ପାଗ୍ ସାମ୍ ଜନ୍ ଜାନ୍ (Pag Sam Zan jan)ରେ ଓଡ଼ିଶାର ଶେଷ ଗଜପତି ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ବିଷୟ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଛି । "Mukund. Deva (Dharma Râj) king of Odavisa (Orissa) who favoured Buddhism became powerful. His power extended up to Magadha. He too did some service to the cause of Buddhism.

ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମକୁ ଆଶ୍ରୟ ଓ ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲେ । ସେ ବିଶେଷ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଓ କ୍ଷମତା ମଗଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସପକ୍ଷରେ ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନ ପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧ ବିଶେଷ

---

1. Modern Buddhism and its followers in Orissa P. 14

ପ୍ରତିପତ୍ତି ଲାଭ କରିଥିଲା ଏବଂ ମହାଯାନଧର୍ମ କ୍ରମେ ୨ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ସାହିତ୍ୟରୁ ମିଳେ । କିନ୍ତୁ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସ୍ଥିତିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଇତିହାସ ବା ସାହିତ୍ୟରୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ବୁଦ୍ଧଗୁପ୍ତ ତାରନାଥ ୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଅନ୍ତିମ ଭାଗରେ ଯେଉଁ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି—ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଶାର ଶେଷ ହିନ୍ଦୁ ରାଜା । ତାହାଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଥିବାର ମଧ୍ୟ କିଛି ପ୍ରମାଣ ଅଦ୍ୟାବଧି ମିଳିନାହିଁ । ତେଣୁ ସମ୍ଭବତଃ ଶୂନ୍ୟବାଦର ପ୍ରଚୁର ଯୋଗୁ ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବ ଏବଂ ମହିମା ଧର୍ମର ଲୋକଙ୍କୁ ତାରନାଥ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମୀ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଏହି ସବୁ ଧର୍ମକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଓଡ଼ିଶାର ସାହିତ୍ୟ ଓ ଇତିହାସ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ କରୁଛି ଯେ—ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧ ଏବଂ ସନାତନ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ହୋଇଅଛି । ନୀଳାଚଳର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସନାତନ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ସୌର ଗାଣପତ୍ୟ ଶୈବ ଶାକ୍ତ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଏବଂ ବୈଷ୍ଣବ ପ୍ରଭୃତି ଭିନ୍ନ ୨ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଯେପରି ସମନ୍ୱୟ ଘଟିଛି ସେ ସେହିପରି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଏବଂ ସନାତନ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ମଧ୍ୟ ସମନ୍ୱୟ ଘଟିଛି । ତେଣୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମ । ସେହି ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଶୂନ୍ୟବ୍ରହ୍ମ ଓ ଓଁକାରର ପ୍ରତୀକ ଏବଂ ସାଧକଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳ । ସେହି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୂଳରେ ରହିଅଛି—ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନା ।

ଯେଉଁମାନେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମରାଜ୍ୟର ପଥିକ, ଯେଉଁମାନେ ଗୁରୁଦତ୍ତ ଶକ୍ତି ପ୍ରଭାବରେ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଦର୍ଶିତ ସାଧନ ମାର୍ଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଛନ୍ତି—ସେମାନେ ଦେଖିବାକୁ ପାନ୍ତି ସାଧନା ଓ ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ସକଳ ଉପଦେଶର ମୂଳରେ ଗଭୀର ରହସ୍ୟ ରହିଅଛି । ଯେଉଁମାନେ ଭିତରକୁ ସ୍ଥିର ଓ ଅନ୍ତର୍ମୁଖ କରି ଅନ୍ତର୍ଜଗତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ଏପରି ସ୍ଥୂଳଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ପନ୍ନ ବୋଲି ସାଧନାର ବହିରଙ୍ଗକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ସମର୍ଥ ନୁହନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହି ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ରହସ୍ୟ

ତାକୁ ଭେଦ କରିବା ସୁସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନା ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ମୂଳରେ ଏହିପରି ରହସ୍ୟ ରହିଅଛି । ଅନେକ ଲୋକ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାର ରହସ୍ୟ ଭେଦ ନ କରିପାରି ତହିଁର ଆକ୍ଷରିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଔଚିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ଦେହମତ ପୋଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ଲୌକିକ ବ୍ୟବହାରକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେ ଏ ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହୋଇ ପଡ଼େ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କାରଣ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଯାହା ଦେଖିଥାଏ ତାହା ବୁଝିବାଲାଗି ତାକୁ ଅସାଧାରଣ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟ ଦର୍ଶନର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅସାଧାରଣ ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ସମସ୍ତଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆଖି କେବଳ ସେହି ମାର୍ଗର ସନ୍ଧାନ ପାଇପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାହା ଅସାଧାରଣ ବୋଲି ଯେ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ବା ଉପେକ୍ଷଣୀୟ ଏପରି କଥା ହେବ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଚିରପରିଚିତ ଜଗତକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ ଆଖିରେ ଦେଖିଥାଉ ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ବୈଜ୍ଞାନିକ ସେହି ଜଗତକୁ ସେ ଆଖିରେ ଦେଖେ ନାହିଁ । ତାହାର ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃଷ୍ଟିରେ ଜଗତର ଯେଉଁ ରୂପ ପ୍ରତିଭାତ ହୁଏ ତାହା ଆମ ସହଜ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜଗତର ରୂପଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅଧିକତର ସତ୍ୟ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପଞ୍ଚବିଧ ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ରୂପରସଗନ୍ଧାଦିର ସମଷ୍ଟିଭୂତ ସ୍ଥୂଳ ବାହ୍ୟ ଯେଉଁ ଜଗତକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ନିରନ୍ତର ଅନୁଭବ କରୁଅଛୁ ତହିଁର ସ୍ୱରୂପ କଣ ? ଯାହାର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଶକ୍ତି ଯେଉଁ–ଭାବରେ ବିକଶିତ ଏବଂ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ବିକଶିତ, ସେ ସେହି ଭାବରେ ଏହି ଜଗତକୁ ଅନୁଭବ କରିଥାଏ । ରୂପଗ୍ରାହକ ଚକ୍ଷୁର ଅଭାବରେ ରୂପଜଗତ ଅବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ । ସେହିପରି ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ବହିର୍ମୁଖୀ ବୃତ୍ତି ନିରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ଜଗତ ମଧ୍ୟ ସାଙ୍ଗେ ୨ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଜଗତ ଯାହାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ବସ୍ତୁଜଗତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଉ ତାହା ସମସ୍ତ ଆତ୍ମାର କଳ୍ପନା-ସ୍ୱରୂପ । ଯେଉଁ ବିଶୁଦ୍ଧ ଚିଦ୍‌ଭୂମିରେ ସଙ୍କଳ୍ପର ସ୍ଫୁରଣ ନାହିଁ ତାହାକୁ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ପରମ ପଦ ବୋଲି କହନ୍ତି । ତାହା ବାକ୍ୟ ଓ

ମନର ଅଶାନ୍ତ ଓ ଅବଶାନ୍ତର ସ୍ୱପ୍ରକାଶ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥା । ତହିଁରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ସଂକଳ୍ପର କାରଣର ସ୍ଫୁରଣ ହେଉଅଛି । ଏହା ହେଉଛି- ସୃଜନ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ । ଏଥିରେ କିଛି କାରଣ ନାହିଁ । ତତ୍ପର ନିମେଷ ମାତ୍ରକେ ଏହି ସ୍ଫୁରଣ ନିଜେ ନିଜେ ହେଉଅଛି । ଅତଏବ ଚୈତନ୍ୟର ସ୍ୱରୂପଗର୍ଭରେ କୌଣସି ଆଦ୍ୟ ସ୍ପନ୍ଦନ କୂଟସ୍ଥ ଶିବଭାବ ବା ବ୍ରହ୍ମ ଅନ୍ୟ- ଆତ୍ମ ସେହିପରି ସୃଜନ ସ୍ୱରୂପ ଶକ୍ତିଭାବ ବିରାଜମାନ ରହିଅଛି । ଶିବ- ଭାବରେ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଶିବାକାରରେ ବିରାଜମାନ । ଶକ୍ତିଭାବରେ ଶିବ ମଧ୍ୟ ଶକ୍ତି ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ । ଏହି ଦୁହିଁଙ୍କର ସାମ୍ୟଭାବରେ ଶିବଶକ୍ତିର ଅଦ୍ୱୟସ୍ୱରୂପ ତତ୍ତ୍ୱାତୀତ-ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ । ଶକ୍ତିର ଏହି ନିତ୍ୟ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ବା ସୃଜନ ହେଉଛି ଅନାଦି ସଂକଳ୍ପ । ତାହାକୁ ଭଲଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଜଗତର ଅଣ୍ଡ ସଂକଳ୍ପ ବା ସୂତ୍ରରୂପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ଶୁଦ୍ଧ ଚୈତନ୍ୟରେ ଏହି ଚିନ୍ମୟ ଅନନ୍ତ ସଂକଳ୍ପ ସ୍ୱରୂପ ବିଶ୍ୱର ସୃଷ୍ଟି । ତହିଁ- ପରେ ଆଦି ସଂକଳ୍ପର ପ୍ରକାଶ ହେଉଅଛି ସଂକଳ୍ପମୟ ଆତିବାହିକ ଜଗତର ବିକାଶ । ଯେଉଁ ବ୍ୟାପକ ଅନୁମାନରେ ଏହି ବିଶାଳ ଆତିବାହିକ ଜଗତ୍ ବିଧୃତ ହୋଇ ରହିଅଛି-ତାହା ହେଉଅଛି ସମଷ୍ଟି ଆତ୍ମା । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଅତୀତ, ଭବିଷ୍ୟତ୍ ପ୍ରଭୃତି କାଳର ଖଣ୍ଡ ନାହିଁ । ଏକ ନିତ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ରହିଅଛି । ଦୂର ନିକଟ ପ୍ରଭୃତି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେଶ ନାହିଁ । ଏକ ନିତ୍ୟ ସନ୍ନିକୃଷ୍ଟ ମହାଦେଶ ରହିଅଛି । କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣର ବ୍ୟବଧାନ ନାହିଁ । ଏକ ବ୍ୟାପକ କାରଣ ସତ୍ତା ରହିଅଛି । ଏହି ଭୂମିରେ ସଂଶୟ ନାହିଁ । ମିଥ୍ୟାଜ୍ଞାନ ନାହିଁ । ବିକଳ୍ପ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଏହାପରେ ଆଦି ସଂକଳ୍ପର କ୍ରମିକ ବିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ଯେତେ- ବେଳେ ମିଥ୍ୟା ସଂକଳ୍ପ ବା ବିକଳ୍ପର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ବ୍ୟାପକ ଅନୁମାନ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ବହୁ ବ୍ୟଷ୍ଟି ଅନୁମାନରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ । ସେତେବେଳେ ସମଷ୍ଟି ଆତ୍ମାର କଳ୍ପନା ସ୍ୱରୂପ ବିଶାଳ ଜଗତ୍ ତାହାର ଦୃଶ୍ୟ ବାହ୍ୟ ଜଗତ୍ ରୂପରେ ରହିଥାଏ ।

ଇନ୍ଦ୍ରିୟଦ୍ୱାରା ସ୍ଥୂଳଜଗତ୍‌ର ଗ୍ରହଣ ହୁଏ କିନ୍ତୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସ୍ଥିର ବା ଅନ୍ତର୍ମୁଖ ହେଲେ ଆଉ ଜଗତ୍‌ର ଗ୍ରହଣ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ହୋଇଗଲେ କେବଳ ପାଞ୍ଚଭୌତିକ ଜଗତ୍‌ର ଗ୍ରହଣ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ଦେହ ପ୍ରାଣ ବା ନିଃଶ୍ୱାସପବନର ସଞ୍ଚାର ଯୋଗୁଁ ସବୁବେଳେ ସଞ୍ଚାଳିତ ହେଉଅଛି । ଆସନ ପ୍ରଭୃତି ଭିନ୍ନ ୨ ଉପାୟରେ ଦେହ ସ୍ଥିର କରିପାରିଲେ ପ୍ରାଣ ବା ନିଃଶ୍ୱାସ ପବନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ ସ୍ଥିର ନହେଲେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ଚଞ୍ଚଳତା ଦୂର ହୁଏ ନାହିଁ କି ମନ ସ୍ଥିର ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ପ୍ରାଣାୟାମ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରାଣକୁ ସ୍ଥିର କରିବା ଲାଗି କେତେ ୨ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧକମାନେ ସହଜ ଉପାୟରେ ପବନସ୍ଥିରୀକରଣ ମାର୍ଗ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ନିଶ୍ୱାସ ପବନ ସ୍ଥିର ହେଲେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ମନମଧ୍ୟ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହେ । ମନ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର କ୍ରିୟା ନଥିବାରୁ ବାହ୍ୟଜଗତର ଆଉ ଅନୁଭବ ରହେ ନାହିଁ । ତହୁଁ ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ହୃତ୍‌ସ୍ଥାନରେ ଆସି ବିଲୀନ ହୁଏ । ସୁତରାଂ ସେତେବେଳେ ହୃଦୟ-ସ୍ଥାନମଧ୍ୟ ଗଭୀର ଜଗତ୍ ଶୂନ୍ୟାକାର ଧାରଣ କରେ । ନିଜ ଦେହର ମଧ୍ୟ ସତ୍ତା ବୋଧ ରହେନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ଅହଂ ବୋଧଟି (ମୁଁ କାର) ଗୋଟିଏ ସ୍ୱଚ୍ଛ ତେଜୋମୟ ବିନ୍ଦୁ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଏହାକୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ଦର୍ଶନ କହନ୍ତି । ଏହି ତେଜୋମୟ ସତ୍ତା ହେଉଛି ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣ ପ୍ରଧାନ ଅନ୍ତଃକରଣ । ପ୍ରଥମରେ ଏହା ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଚଞ୍ଚଳତାର ଆଭାସ ରହିଥାଏ । ଦୀର୍ଘକାଳ ବ୍ୟାପୀ ଅଭ୍ୟାସ କଲାପରେ ଏହା ସ୍ଥିର ଜ୍ୟୋତିରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଆହୁରି ଅଭ୍ୟାସ ବଳରେ ସାଧନାରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଓ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ସତ୍ତା (ବା ଜ୍ୟୋତି) କ୍ରମେ ୨ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ଲାଭ କରେ । ସେତେବେଳେ ଶୁଦ୍ଧ ମାତ୍ର ଆତ୍ମବୋଧର ନିଦର୍ଶନ ରୂପରେ ରହିଥାଏ । ଏହା ହେଉଛି ସେହି ଆଦ୍ୟ ସଂକଳ୍ପ । ଶେଷରେ ଏହି ଭାବ ମଧ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ଉନ୍ମନ ଅବସ୍ଥାର ବିକାଶ ହୁଏ ।

ମହାବିନ୍ଦୁର ଆବର୍ତ୍ତକ ହୁଏ । ସେହି ମହାବିନ୍ଦୁ ରୂପକ ଯୋଗାସନରେ ପରମାତ୍ମା ଏବଂ ତାଙ୍କ କଳାରୂପ ପରାଶକ୍ତି ଅଦ୍ୱୟ ଯୁଗଳତତ୍ତ୍ୱବୋଧରେ ଯୁଗଳ-ରୂପରେ ନିତ୍ୟଲୀଳା ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥାଏ ।

ଯେଉଁ ଜଗତକୁ ସ୍ଥୂଳ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗ୍ରାହ୍ୟ ବୋଲି ଜୀବ ଧାରଣା କରିଥାଏ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟାହାର କଲେ ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶକ୍ତିର ଉନ୍ମେଷ କଲେ ସେହି ଜଗତ ଆଉ ସ୍ଥୂଳ ହୋଇ ରହେନାହିଁ । ତାହା କେବଳ ଆନ୍ତରାତ୍ମିକ ବା କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ । ଜୀବର ଅଭିମାନ ସ୍ଥୂଳଦେହରେ ଆବଦ୍ଧ ଥିଲେ ଜଗତର ସ୍ଥୂଳରୂପ ପ୍ରତିଭାସମାନ (ପ୍ରକାଶିତ) ହୁଏ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ସଂଯତ ଓ ଅନ୍ତର୍ମୁଖ କରିଲେ ନିଶ୍ୱାସ ପବନର ଗତି ସୂକ୍ଷ୍ମତା ଲାଭ କରି ସୁଷୁମ୍ନା ପଥରେ ଚାଳିତ ହେଲେ ନିଜ ନିଜର ସ୍ଥୂଳତାଭିମାନ ଦୂର ହୁଏ । ତାହାଁ ସଙ୍ଗେ ଜଗତର ସ୍ଥୂଳତା ମଧ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଅପସାରିତ ହୁଏ । ଯାହାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥୂଳ ଦେଖୁଅଛୁ ତାହା ସେତେ-ବେଳେ ଶକ୍ତିମୟ ବା ତୈଜସ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଏହି ତୈଜସ ରୂପମଧ୍ୟ ଆନ୍ତରାତ୍ମିକ ଭୂତ ସତ୍ତ୍ୱମୟ ବା ମନୋମୟରୂପ । କେବଳ କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ । ଯେପରି ଦୀପର ତେଜୋମୟ ବର୍ତ୍ତିକାରୁ 'ତେଜମୟ ପ୍ରଭା ଚାରିଆଡ଼େ ବିଚ୍ଛୁରିତ ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ଚିଦ୍‌ସ୍ଥିତ ବିଶୁଦ୍ଧ ସତ୍ତ୍ୱରୂପ ଜ୍ୟୋତିଃ କଳିକାରୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳରୂପରେ ସମସ୍ତ ଜଗନ୍ମଣ୍ଡଳର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥାଏ । ସେତେବେଳେ ବୁଝାପଡ଼େ ଚର-ସମସ୍ତ ଜଗତ ମନୋମୟ । ଯେତେକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନର ସତ୍ତ୍ୱା ରହିଅଛି ସେତେକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନୋମୟ ବା କଳ୍ପନାମୟ ଜଗତ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ମନ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ହେଲେ ଜଗତ ଅବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ଶୂନ୍ୟତ୍ୱ ଧାରଣ କରେ ।

ମନସ୍ଥିର ହୋଇଗଲେ ମନୋମୟ ଜଗତ ଆଉ ରହେନାହିଁ । ଯାହା ରହେ ତାହା ଚୈତନ୍ୟ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ମାତ୍ର । ଦର୍ପଣରେ ଯେପରି ସମସ୍ତ ନଗର ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଏ, ସେହିପରି ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଆତ୍ମାରେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ ସେତେବେଳେ ଚିତ୍ ଶକ୍ତିର ସ୍ଫୁରଣ ରୂପରେ ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ । ଏହି ଶକ୍ତି

କୂଟସ୍ଥ ବ୍ରହ୍ମରେ ଲୀନହେଲେ ବର୍ଣ୍ଣାତୀତ ଅନ୍ତର୍ଭୂତ ଅବସ୍ଥାର ଉଦୟ ହୁଏ । ଏହା ହେଉଛି ବ୍ରାହ୍ମୀ ସ୍ଥିତି । ଅମୃତସ୍ୟ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ସମାଧି ଓ ନିର୍ବାଣ ବୌଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକମାନଙ୍କର ଶୂନ୍ୟୋପଲବ୍ଧି ବା ନିର୍ବାଣ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅନୁରୂପ । ତେଣୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳ ଏବଂ ସନାତନ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତର ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳ ମଧ୍ୟ ଏକ ଥିଲା । ଉଭୟ ଧର୍ମର ସାଧନା ପ୍ରଣାଳୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସମାନ । ସେଥିଲାଗି ବୌଦ୍ଧ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଧର୍ମ ଏବଂ ସନାତନ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ସହଜରେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥିଲା । ଦୁଇଟିଯାକ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଚଳିତ ଓ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା । ଉଭୟେ ଉଭୟଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ । ଉଭୟ ଧର୍ମ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମର ଉପଦେଶ ବିଷୟ ଆନନ୍ଦରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତହିଁର ଫଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ କ୍ରମେ ୨ ସନାତନ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରେ ଲୀନ ହୋଇଥିଲା । ସର୍ବଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ କ୍ଷେତ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଥମରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ସନାତନ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ଘଟିଥିଲା । ଏ ସମୟରେ ଶୈବଧର୍ମ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବଜ୍ରଯାନ ସହଜଯାନ ଏବଂ ଶକ୍ତି ଧର୍ମର ମିଶ୍ରଣରେ ବିଶେଷଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଧର୍ମଧାରା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା । ତାନ୍ତ୍ରିକ ବା ସହଜ ଯୋଗସାଧନା ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗରୂପରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ଯନ୍ତ୍ର, ତନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ରର ବଳରେ ଉକ୍ତ ଧର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉ ନଥିଲା ବୋଲି କହିଲେ ଚଳେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଯୋଗୁଁ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ଯୋଗ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକମାର୍ଗ ଏବଂ ତନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ର ଓ ମନ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ପ୍ରବେଶ କରି ଦୃଢ଼ମୂଳ ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍କଳରେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଏହିସବୁ ମତର ସମନ୍ୱୟରେ ଗଠିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଉତ୍କଳର ସାଧୁ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଯୋଗ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମାର୍ଗ ଆଶ୍ରୟ କରି ନିଜର ଧର୍ମ ପଦ୍ଧତି ଗଢ଼ି ତୋଳିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ର ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର କେନ୍ଦ୍ର ବିନ୍ଦୁ ହୋଇଥିଲା । ଚୈତନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ଉତ୍କଳକୁ ଆସି ବୈଷ୍ଣବ ସାଧୁମାନଙ୍କର ଯୋଗ ଓ ତନ୍ତ୍ରକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଥିବା ଭକ୍ତି ମାର୍ଗକୁ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲେ । ସେହି ତନ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଗମାର୍ଗ

ବିଶୁଦ୍ଧ ଭକ୍ତିର ଗୋପନ ରୂପରେ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସାଧନାମାର୍ଗ ପରମାର୍ଥ ରୂପରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସାଧନାମାର୍ଗରେ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ମୁଦ୍ରାଙ୍କ ରହିଅଛି । ଏହି ସାଧନା ମାର୍ଗ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଭିତରେ ନିଷ୍କଳଙ୍କଭାବରେ ଅଦ୍ୟାବଧି ପ୍ରଚଳିତ ରହିଅଛି ।

—X—

ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର-ଶକ୍ତିବାଦ:—

ବେଦାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଶକ୍ତିର କଥା ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଯେ ସୃଷ୍ଟି ସ୍ଥିତି ଓ ଲୟର କାରଣ ତାହା ବାରମ୍ବାର କଥିତ ହୋଇ ଅଛି । ବେଦରେ 'ଶକ୍ତିମାହାତ୍ମ୍ୟ ଦେବୀସୂକ୍ତ ଏବଂ ଶ୍ରୀସୂକ୍ତ ପ୍ରଭୃତିରେ ଶକ୍ତିର କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ବେଦାନ୍ତରେ ଏହି ଶକ୍ତିର ଅପର ନାମ ହେଉଛି ମାୟା । ସାମର୍ଥ୍ୟ ବୋଧକ "ଶକ୍" ଧାତୁରେ କ୍ତିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ଶକ୍ତିପଦ ହୋଇଅଛି । ଯାହାଦ୍ୱାରା ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ । ଯାହା କାର୍ଯ୍ୟ ରୂପରେ ପରିଣତ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ । ଯାହା କାରଣର ଆତ୍ମଭୂତ ତାହା ହେଉଛି ଶକ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଶକ୍ତିର ଯାହା ଆତ୍ମଭୂତ ତାହା ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟ (କାରଣସ୍ୟାତ୍ମଭୂତା ଶକ୍ତିଃ ଶକ୍ତେରାତ୍ମଭୂତଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ)

ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱେତର ଉପନିଷଦରେ ଶକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହିପରି କଥିତ ଅଛି ।—ତେ ଧ୍ୟାନଯୋଗାନୁଗତା ଅପଶ୍ୟନ୍ ଦେବାତ୍ମଶକ୍ତିଂ ସ୍ୱଗୁଣୈର୍ନିଗୂଢାଂ । ଯଃ କାରଣାନି ନିଖିଳାନି ତାନି କାଳାତ୍ମଯୁକ୍ତାନ୍ୟଧିତିଷ୍ଠତ୍ୟେକଃ ।

ଯେଉଁମାନେ ଧ୍ୟାନ ଯୋଗ କରି ସାଧନ କରୁଥିଲେ ସେମାନେ ଦେବତାର ଶକ୍ତିକୁ ଦେଖିଥିଲେ । ଏହି ଶକ୍ତି ନିଜର ଗୁଣଦ୍ୱାରା ନିଗୂଢ଼ ଭାବରେ ରହିଅଛି । ସେହି ଶକ୍ତି ସମସ୍ତ କାରଣର ନିୟାମକ । ତା କାଳଠାରୁ ଆତ୍ମାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକଳ ପଦାର୍ଥରେ ପୂରି ରହିଅଛି । ସତ୍ତ୍ୱ ରଜଃ ଓ ତମ ଏହି ତ୍ରିଗୁଣାତ୍ମିକା ପ୍ରକୃତି ହେଉଛି ଶକ୍ତି । ଦେବୀ ସୂକ୍ତରେ

ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରର ଶକ୍ତିବାଦ:—

ବେଦମନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଶକ୍ତିର କଥା ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଯେ ସୃଷ୍ଟି ସ୍ଥିତି ଓ ଲୟର କାରଣ ତାହା ବାରମ୍ବାର କଥିତ ହୋଇ ଅଛି । ବେଦରେ 'ଶକ୍ତିମାହାତ୍ମ୍ୟ ଦେବୀସୂକ୍ତ ଏବଂ ଶ୍ରୀସୂକ୍ତ ପ୍ରଭୃତିରେ ଶକ୍ତିର କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ବେଦାନ୍ତରେ ଏହି ଶକ୍ତିର ଅପର ନାମ ହେଉଛି ମାୟା । ସାମର୍ଥ୍ୟ ବୋଧକ "ଶକ୍" ଧାତୁରେ କ୍ତିନ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ ହୋଇ ଶକ୍ତିପଦ ହୋଇଅଛି । ଯାହାଦ୍ୱାରା ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ । ଯାହା କାର୍ଯ୍ୟ ରୂପରେ ପରିଣତ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ । ଯାହା କାରଣର ଆତ୍ମଭୂତ ତାହା ହେଉଛି ଶକ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଶକ୍ତିର ଯାହା ଆତ୍ମଭୂତ ତାହା ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟ (କାରଣସ୍ୟାତ୍ମଭୂତା ଶକ୍ତିଃ ଶକ୍ତେରାତ୍ମଭୂତଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ)

ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱେତର ଉପନିଷଦରେ ଶକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହିପରି କଥିତ ଅଛି ।— ତେ ଧ୍ୟାନଯୋଗାନୁଗତା ଅପଶ୍ୟନ୍ ଦେବାତ୍ମଶକ୍ତିଂ ସ୍ୱଗୁଣୈର୍ନିଗୂଢାଂ । ଯଃ କାରଣାନି ନିଖିଳାନି ତାନି କାଳାତ୍ମଯୁକ୍ତାନ୍ୟଧିତିଷ୍ଠତ୍ୟେକଃ ।

ଯେଉଁମାନେ ଧ୍ୟାନ ଯୋଗ କରି ସାଧନ କରୁଥିଲେ ସେମାନେ ଦେବତାର ଶକ୍ତିକୁ ଦେଖିଥିଲେ । ଏହି ଶକ୍ତି ନିଜର ଗୁଣଗୁଡିକରେ ନିଗୂଢ଼ ଭାବରେ ରହିଅଛି । ସେହି ଶକ୍ତି ସମସ୍ତ କାରଣର ନିୟାମକ । ତା କାଳଠାରୁ ଆତ୍ମାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକଳ ପଦାର୍ଥରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଅଛି । ସତ୍ତ୍ୱ ରଜଃ ଓ ତମ ଏହି ତ୍ରିଗୁଣାତ୍ମିକା ପ୍ରକୃତି ହେଉଛି ଶକ୍ତି । ଦେବୀ ସୂକ୍ତରେ

କଥିତ ଅଛି—"ନ ତସ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟଂ କରଣଂ ଚ ବିଦ୍ୟତେ ନ ତତ୍ ସମଶ୍ଚାଭ୍ୟଧିକଶ୍ଚ ଦୃଶ୍ୟତେ ପରାସ୍ୟ ଶକ୍ତି ର୍ବିବିଧୈବ ଶ୍ରୂୟତେ ସ୍ୱାଭାବିକୀ ଜ୍ଞାନବଳ କ୍ରିୟା ଚ ।" "ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀର ନାହିଁ, କାରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନାହିଁ । ତାହାର ସମାନ କେହି ନାହିଁ । ତାହା ଅପେକ୍ଷା ଅର୍ଥସମର୍ଥ ଆଉ କେହି ଦେଖାଯାନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାହାର ଶକ୍ତି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ । ସେହି ଶକ୍ତି ଅନ୍ୟ ୨ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବାର ଶୁଣାଯାଏ । ଜ୍ଞାନବଳ ଏବଂ କ୍ରିୟା ହେଉଛି ତାହାର ସ୍ୱାଭାବିକ ଶକ୍ତି ।"

ବ୍ରହ୍ମ ନିଜେ ଶକ୍ତି ରୂପରେ ଜଗତର ପ୍ରକୃତି ବା ଉପାଦାନ କାରଣ ଏବଂ ସେ ମଧ୍ୟ ନିମିତ୍ତ-କାରଣ । ଋକ୍ ବେଦରେ ଅଦିତି - ବିଶ୍ୱ-କାରଣ ପ୍ରକୃତି ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଅଦିତି ଶବ୍ଦର ମୌଳିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ଅଦାନା ଅଖଣ୍ଡନୀୟା-ଅର୍ଥାତ୍ ଅପରିଚ୍ଛିନ୍ନା ।

"ଅଦିତି ଦ୍ୟୌରଦିତିରନ୍ତରୀକ୍ଷ ମଦିତି ର୍ମାତା ସ ପିତା ସ ପୁତ୍ରଃ
ବିଶ୍ୱେଦେବା ଅଦିତି ପଞ୍ଚଜନା ଅଦିତିର୍ଜାତ ମଦିତିର୍ଜନିତ୍ୱମ୍ ।

ଋଗ୍‌ବେଦ ୧ । ୮୯ । ୧୦

ଅଦିତି ହେଉଛି ଦ୍ୟୋତନଶୀଳ ସ୍ୱର୍ଗ, ଅଦିତିହିଁ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ । ଅଦିତି ହେଉଛି ମାତା, ପିତା ଓ ପୁତ୍ର । ଅଦିତି ହେଉଛି ସମସ୍ତ ଦେବତା । ଏବଂ ଅଦିତିହିଁ ପଞ୍ଚଜନ । ଯାହା ଜାତ ହୋଇଛି—ଯାହା ଜନ୍ମ ହେବ ସେ ସମସ୍ତ ହେଉଛି ଅଦିତି ।" ସୁତରାଂ ସଂସାରର ଯାବତୀୟ ପଦାର୍ଥ ବ୍ରହ୍ମର ଶକ୍ତିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ଯାହା ସବୁ ହେଉଅଛି, ହେବ ଏବଂ ହୋଇଥିଲା ସେ ସବୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମର ଶକ୍ତିରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ । ଶକ୍ତିକୁ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କଠାରୁ ପୃଥକ୍ କରିହେବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଶକ୍ତିକୁ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଗଣନା କରାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ବ୍ରହ୍ମ ଏକମାତ୍ର ଶକ୍ତି ଜଗତରେ ନାନା ରୂପରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱତର ଉପନିଷଦ୍‌ରେ ମାୟାକୁ ପ୍ରକୃତି ଓ ଶକ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଯଥା—"ମାୟାନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତିଂ ବିଦ୍ୟାତ୍ ମାୟିନଂ ତୁ ମହେଶ୍ୱରଂ" । ଦେବୀ ଉପନିଷଦ୍‌ରେ

ବ୍ରହ୍ମଠାରୁ ବ୍ରହ୍ମଶକ୍ତି ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଅଛି ଯଥା—

"ସର୍ବେ ବୈ ଦେବା ଦେବୀମୁପତସ୍ଥୁଃ କାସି ତ୍ୱଂ ମହାଦେବି ! ସା ବ୍ରବୀଦହଂ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପିଣୀ । ଅଜାହ ନଜାହଂ ଅଧଶ୍ଚୋର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଞ୍ଚ ତିର୍ଯ୍ୟକ୍ ଚାହଂ" । ବ୍ରହ୍ମାଦି ଦେବଗଣ ଦେବୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ପଚାରିଥିଲେ—ହେ ଦେବୀ, ଆପଣ କେଉଁଠାରେ କି ରୂପରେ ରହିଛନ୍ତି ? ଦେବୀ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ – ମୁଁ ବ୍ରହ୍ମ ସ୍ୱରୂପିଣୀ । ଯଥାର୍ଥରେ ମୋର ଜନ୍ମ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ ଅଜା; ମୁଁ ନାନା ଦେବଦେବୀ ରୂପରେ ଆବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ । ମୁଁ ଉପରେ ତଳେ ଓ ଦୁଇ ପାଖରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହି ଅଛି । ମୁଁ ଦେଶ ଓ କାଳଦ୍ୱାରା ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।"

ଶକ୍ତି ଯେତେବେଳେ ଶାନ୍ତ ଅର୍ଥାତ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଥାଏ ସେତେବେଳେ ସେ ବାହ୍ୟରେ ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକାଶିତ ଓ ସକ୍ରିୟ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ସେ ଜଣାପଡ଼େ । କାଷ୍ଠରେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରସୁପ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଥିବାରୁ ତାହା ବାହ୍ୟରେ ଜଣା ପଡ଼େ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସଂଘର୍ଷଦ୍ୱାରା କାଷ୍ଠରେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଅଗ୍ନିରୂପରେ ପରିଣତ ହେଲେ ତାହା ବାହ୍ୟରେ ଜଣାପଡ଼େ । ଦାହିକା ଶକ୍ତି ଅଗ୍ନିର ସ୍ୱାଭାବିକ ଗୁଣ, କିନ୍ତୁ ଇନ୍ଧନ ଓ ଦହ୍ୟ ପଦାର୍ଥର ସଂଯୋଗ ନ ହେଲେ ଅଗ୍ନିର ସେହି ଦାହିକା ଶକ୍ତିକୁ ବାହ୍ୟରେ ଉପଲବ୍ଧି କରିହୁଏ ନାହିଁ । ବ୍ରହ୍ମରେ ସେହିଁ ଶକ୍ତି ସଦା ସର୍ବଦା ରହିଅଛି—ତାହା ସୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଏ ଯେ—କୌଣସି ଲୋକ ବା ଜୀବ ନିଦ୍ରିତ ରହିଥିବା ବେଳେ ତାହାର ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରସୁପ୍ତ ରହିଥାଏ ଏବଂ ସେହି ଲୋକ ବା ଜୀବର ଜାଗରଣ ସାଙ୍ଗେ ତାହାର ଶକ୍ତି ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ଏହି ଅବ୍ୟକ୍ତ ବା ପ୍ରସୁପ୍ତ ଶକ୍ତିକୁ Kinetic Energy ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତ ବା ପ୍ରକଟିତ ଶକ୍ତିକୁ Potential energy କୁହାଯାଏ ।

କେନ ଉପନିଷଦରେ କଥିତ ଅଛି—

"ସର୍ବଶକ୍ତିଃ" ପରଂବ୍ରହ୍ମ ନିତ୍ୟମାପୂର୍ଣ୍ଣମବ୍ୟୟମ୍ ।"

"ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଶକ୍ତିର ଆଧାର । ସେହି ଶକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମ ସହିତ ନିତ୍ୟ ଅବ୍ୟୟ ରୂପରେ ଏବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିଛି ।" ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନର ୨ୟ ଅଧ୍ୟାୟ ୧ମ ପାଦର ୧୮ ସୂତ୍ରରେ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ଭାଷ୍ୟରେ ଏହି ଶକ୍ତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କହିଛନ୍ତି—

"ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁର କାର୍ଯ୍ୟ ଶକ୍ତି ନାହିଁ ସେ ତହିଁର କାରଣ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଶକ୍ତି କାରଣର ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟଶକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ । ସୁତରାଂ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଭାବରେ ଓତ ପ୍ରୋତରୂପରେ ସ୍ଥିତ ହୋଇ ରହିଛି ।

ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିରେ କେବଳ ନିଜ ସ୍ୱରୂପରେ ଅବସ୍ଥିତ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର "ବହୁସ୍ୟାଂ ପ୍ରଜାୟେୟଂ" ମୁଁ ବହୁ ହେବି, ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବି ବୋଲି ଇଚ୍ଛାର ଉଦୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତିରୁ ଜ୍ଞାନଶକ୍ତି ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଶକ୍ତିରୁ କ୍ରିୟା ଶକ୍ତିର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଶକ୍ତିର ସଂଯୋଗରୁ ଏକ ସମୟରେ ଶବ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି ଓ ସଂସାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଉପନିଷଦ୍‌ରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ପରମ ଶିବରୂପରେ ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଅବାଙ୍ମନସଗୋଚର ଅନିର୍ବାଚ୍ୟ ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱାତୀତ । ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରରେ ପରମ ଶିବ ଶବ୍ଦ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଳୟ କାଳରେ ଶକ୍ତି ସୂକ୍ଷ୍ମାବସ୍ଥାପନ୍ନ ଜଗତକୁ ଗର୍ଭୀଭୂତ କରି ଶିବଙ୍କଠାରେ ଅଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଥାଏ, ସେତେବେଳେ ଶକ୍ତିର କୌଣସି କ୍ରିୟା ଥାଏ ନାହିଁ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ପରମଶିବ ବୋଲି କହନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ପରମ ଶିବ ବା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଈକ୍ଷଣ-କାମ-ତପ-ବିକାଶାଦିରୂପ ପ୍ରଥମ ସ୍ପନ୍ଦନରେ ଶକ୍ତିର ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥାଏ । ଶିବଙ୍କର ଧର୍ମ ହେଉଛି ଶକ୍ତି ବା ବିମର୍ଶ ଶକ୍ତି ।

ଶିବଙ୍କର ୧ମ ସ୍ପନ୍ଦନରେ ଶକ୍ତିର ପ୍ରକାଶ ହେଲେ ତାହାକୁ ଶକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଏହି ଶକ୍ତି ଶିବଙ୍କ ସମସ୍ତ ଶକ୍ତିର ସମଷ୍ଟି ମାତ୍ର । ଏହି ବିମର୍ଷ ଶକ୍ତିର ନାମାନ୍ତର ହୋଇଛି ଚିତ୍, ଚୈତନ୍ୟ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର; ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ସ୍ପନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି । ଏହି ଶକ୍ତି ତିନି ପ୍ରକାରର ଯଥା-ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି, ଜ୍ଞାନଶକ୍ତି ଓ କ୍ରିୟା ଶକ୍ତି । ସାମରସ୍ୟଭାବାପନ୍ନ ଶିବଶକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାଣୀରେ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁରେ ଓତପ୍ରୋତଭାବରେ ରହିଅଛି । "ଏହା କରିବାକୁ ମୋର ଶକ୍ତି ଅଛି ବା ନାହିଁ ।" ଏକଥା ସମସ୍ତେ କହିଥାନ୍ତି । ତାହାଦ୍ୱାରା ଜଗତ୍‌ଗତ ଶକ୍ତିର ଅନୁଭୂତି ହୋଇଥାଏ ।

ଚୈତନ୍ୟ ହିଁ ହେଉଛି ଶକ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବରେ ଚୈତନ୍ୟର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସମସ୍ତେ ଅନୁଭବ କରିଥାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବରେ ଶିବ-ଶକ୍ତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସମସ୍ତେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ଏହି ବିଷୟ ଦେବୀ ଭାଗବତରେ ସୁନ୍ଦରଭାବରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି-ଯଥା—

"ରୁଦ୍ରହୀନଂ ବିଷ୍ଣୁହୀନଂ ନ ବଦନ୍ତି ଜନାସ୍ତଥା
ଶକ୍ତିହୀନଂ ଯଥା ସର୍ବେ ପ୍ରବଦନ୍ତି ନରାଧମଂ ।" ୭ । ୫ । ୮

"ସଂସାରରେ ଅଧମ ଲୋକଙ୍କୁ ଲୋକେ ଶକ୍ତିହୀନ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ରୁଦ୍ରହୀନ ବା ବିଷ୍ଣୁହୀନ ବୋଲି କହନ୍ତି ନାହିଁ ।" ଅତଏବ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁରେ ସ୍ୱସ୍ୱ ପ୍ରୟୋଜନସାଧିକା ଶକ୍ତି ରୂପରେ ଶକ୍ତି ଏବଂ ବସ୍ତୁ ସ୍ୱରୂପ ରୂପରେ ଶିବ ବା ବ୍ରହ୍ମ ମଧ୍ୟ ରହିଛନ୍ତି ।

ସୈଷା କୃଷ୍ଣଶଙ୍କାମ ତପୋ ବରଗର୍ବିଦେଶ ଦେବ୍ୟୁଚ୍ୟତେ ।
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଲହରୀ ୧. ଶ୍ଳୋ

ସ ଈକ୍ଷତ ଲୋକାନ୍ନୁ ସୃଜା ।" ଇତି ଐତରେୟୋପନିଷଦ୍ ।
ତଦୈକ୍ଷତ ବହୁ ସ୍ୟାଂ ପ୍ରଜାୟେୟ-ଇତି ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟୋପନିଷଦ୍ ।
ସୋଽକାମୟତ ବହୁ ସ୍ୟାଂ ପ୍ରଜାୟେୟ-ଇତି ତୈତ୍ତିରୀୟୋପନିଷଦ୍
ତପସା ଚୀୟତେ ବ୍ରହ୍ମ ଇତି ମୁଣ୍ଡକୋପନିଷଦି ।

ଶଙ୍କରାର୍ଯ୍ୟ ଆନନ୍ଦଲହରୀରେ କହିଛନ୍ତି—

"ଶିବଃ ଶକ୍ତ୍ୟା ଯୁକ୍ତୋ ଯଦି ଭବତି ଶକ୍ତଃ ପ୍ରଭବିତୁଂ
ନ ଚେଦେବଂ ଦେବୋ ନ ଖଳୁ କୁଶଳଃ ସ୍ପନ୍ଦିତୁମପି ।"

ଶିବ ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତହେଲେ ହିଁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରନ୍ତି । ତା ନ ହେଲେ (ଶକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ନ ହେଲେ) ତାହାଙ୍କର ସ୍ପନ୍ଦନ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସାଧ୍ୟ ରହେନାହିଁ ।

ଅଗସ୍ତ୍ୟ ସଂହିତାରେ ବଦ୍ୟାବଶ୍ଚ ସ୍ତୁତିରେ କଥିତ ଅଛି—
ଯସ୍ୟା ଦେବ୍ୟା ବିରହିତଃ ଶିବୋଽପି ନିରର୍ଥକଃ

ନମସ୍ତସ୍ୟୈ ସୁମୀନାକ୍ଷ୍ୟୈ ଦେବ୍ୟୈ ମଙ୍ଗଳ ମୂର୍ତ୍ତୟେ ।'୮।୩।୨୦
"ଯେଉଁ ଦେବୀଙ୍କ ଶକ୍ତି) ଦ୍ୱାରା ବିରହିତ ହେଲେ ଶିବଙ୍କର ମଧ୍ୟ କୌଣସି ସାର୍ଥକତା ରହେନାହିଁ—ସେହି ମଙ୍ଗଳମୂର୍ତ୍ତି ମୀନାକ୍ଷୀ ଦେବୀଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛୁ ।" ଦେବୀଭାଗବତରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି—

ଶିବୋଽପି ଶବତାଂ ଯାତି ତସ୍ୟା ଶକ୍ତ୍ୟା ବିବର୍ଜିତଃ ।

ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ବର୍ଜିତ ହେଲେ ଶିବମଧ୍ୟ ଶବ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ସାହାଯ୍ୟରେ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ଉଚ୍ଚାରଣ ହୋଇଥାଏ । କେବଳ (ସ୍ୱରଭିନ୍ନ) ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଉଚ୍ଚାରଣ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣକୁ ଶକ୍ତି କହନ୍ତି । ଶିବ ଶବ୍ଦର "ଶି" ଅକ୍ଷରରେ କୁଣ୍ଡଳୀ ଶକ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଇକାରର ଲୋପ ହେଲେ ଶିବଶବ୍ଦମଧ୍ୟ ଶବପରି କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନରେ ଆସିବ ନାହିଁ । ଶିବ ଶବ୍ଦର କୁଣ୍ଡଳୀ ଇକାର ଲୋପ ହେଲେ ଶିବଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଶବ ଶବ୍ଦରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଶକ୍ତି ବେଦାନ୍ତର ସ୍ୱୀକୃତ ମାୟାଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏହି ଶକ୍ତି ଚେ ଚିଦ୍ରୂପା, କିନ୍ତୁ ମାୟାପରି ଜଡ଼ ସ୍ୱଭାବ ନୁହେଁ ।

ଯାହାର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଅଛି ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଈଶ୍ୱର । ନିର୍ଗୁଣ ଶିବଙ୍କର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ଈଶ୍ୱର ନୁହନ୍ତି । ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୁଣ ବା ଧର୍ମ । ଧର୍ମ ଗୁଣ ଓ ଶକ୍ତି ଏକ ଓ ଏକାର୍ଥକ । ସୁତରାଂ ଈଶ୍ୱରତ୍ୱ ରହିଲେ ନିର୍ଗୁଣତ୍ୱ ସମ୍ଭବପର ହେବ ନାହିଁ । ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଶିବ ହେଉଛନ୍ତି ଈଶ୍ୱର । ଶକ୍ତି ଯୁକ୍ତହେଲେ ଶିବ ଈଶ୍ୱରତ୍ୱ ଲାଭ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ଶକ୍ତି ହେଉଛନ୍ତି ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ବା ଈଶ୍ୱରୀ ।

ଏ ବିଷୟରେ ସାଧାରଣତଃ ଆପତ୍ତି ହୋଇଥାଏ ଯେ ସଂସାରର ସୃଷ୍ଟି ସ୍ଥିତି ସଂହାର ପ୍ରଭୃତି ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଶିବଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ରହିଅଛି । ସୁତରାଂ ଶିବ ହେଉଛନ୍ତି ମୁଖ୍ୟ, ଶକ୍ତି କେବଳ ତାହାଙ୍କର ସହକାରିଣୀ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ମୁଖ୍ୟ ହେବାରୁ ଶିବ ହିଁ ହେଉଛନ୍ତି ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପାସ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଶକ୍ତି ଉପାସ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଏଥିର ଉତ୍ତରରେ ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ କହିଥାନ୍ତି—ଚର୍ମ ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱାରା କେହି ଶିବ ବା ଶକ୍ତିଙ୍କୁ ଦେଖିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି କାରଣର ଅନୁମାନ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ସଂସାର ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସୃଷ୍ଟି କାର୍ଯ୍ୟ । ସେଥିଲାଗି ସଂସାର ସୃଷ୍ଟିର କର୍ତ୍ତା ବା କାରଣରୂପରେ ଶିବ ବା ଶକ୍ତିର କଳ୍ପନା କରିଥାନ୍ତି । ଏହିପରି କଳ୍ପନାର ଆରମ୍ଭରେ ବୈଦାନ୍ତିକମାନେ କହିଥାନ୍ତି—ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଚିତ୍ସ୍ୱରୂପ, ତାହାଙ୍କର ଧର୍ମ ହେଉଛି ମାୟା । ଏହି ମାୟା ଅବିଦ୍ୟା ଏବଂ ଜଡ଼ ସ୍ୱଭାବ । ଏହି ମାୟା ହେଉଛି ଜଗତର ଉପାଦାନ କାରଣ ଏବଂ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ହେଉଛନ୍ତି ଜଗତର ବିବର୍ତ୍ତୋପାଦାନ । ଉପାଦାନ କାରଣର ଗୁଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ରହିଥାଏ । ତହିଁର କଦାପି ଅନ୍ୟଥା ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଜଡ଼ସ୍ୱଭାବ ମାୟା ଜଗତର ଉପାଦାନ କାରଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଜଗତ୍ଟା ମଧ୍ୟ ଜଡ଼ସ୍ୱଭାବ ଏବଂ ଏହି ମାୟା ମିଥ୍ୟା ହୋଇ-ଥିବାରୁ ଜଗତ୍ ମଧ୍ୟ ମିଥ୍ୟା । ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ବୈଦାନ୍ତିକ ମାନଙ୍କର ଏହି ମତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ କହନ୍ତି—ଏହି ମାୟା ଓ

ଅବିଦ୍ୟା ବ୍ରହ୍ମ (ଚୈତନ୍ୟର) ଧର୍ମ ବା ଅନାତ୍ମର ଧର୍ମ ? ମାୟା ବ୍ରହ୍ମର ଧର୍ମ ହେଲେ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମୀର ଅଭିନ୍ନତା ହେତୁରୁ ମାୟା ଜଡସ୍ୱରୂପବତ୍ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ବୈଦାନ୍ତିକମାନେ ମାୟାକୁ ବ୍ରହ୍ମର ଧର୍ମ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ ମଧ୍ୟ ଜଡସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଏହି ଯୁକ୍ତି ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ମାୟାକୁ ଅନାତ୍ମର ଧର୍ମ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଅଦ୍ୱୈତବାଦର ହାନି ହୁଏ ଏବଂ "ମାୟାଂ ତୁ ପ୍ରକୃତିଂ ବିଦ୍ଧି ମାୟିନଂ ତୁ ମହେଶ୍ୱରମ୍" (୧) ମାୟାକୁ ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ମହେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ମାୟୀ ଅର୍ଥାତ୍ ମାୟାର ଅଧିଷ୍ଠାନ ବୋଲି ଜାଣିବ ।" ଏହି ଶ୍ରୁତି ପ୍ରମାଣ ସହିତ ବିରୋଧ ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଗତ୍ୟନ୍ତର ନ ଥିବାରୁ ମାୟାକୁ ବ୍ରହ୍ମର ଧର୍ମ ବୋଲି ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ତାହାହେଲେ ମାୟା କଦାପି ଜଡସ୍ୱରୂପ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ତାନ୍ତ୍ରିକ-ମାନେ କହନ୍ତି— ଶିବ ଓ ଶକ୍ତି ଅଭିନ୍ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଦଶାରେ ଉଭୟଙ୍କ ଭିତରେ ସାମାନ୍ୟ ଭେଦର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥାଏ । ପୃଥିବୀର ଗୁଣ ଗନ୍ଧ; ଗୁଣ ଗୁଣୀକୁ ଛାଡି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଯେଉଁଠାରେ ଗନ୍ଧ ରହିବ ସେଠାରେ ପୃଥିବୀ ମଧ୍ୟ ରହିବ । ଏଥିରେ ଅନ୍ୟଥା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏହିପରି ଗନ୍ଧ ଓ ପୃଥିବୀ ଅଭିନ୍ନ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଦଶାରେ ଏ ଗନ୍ଧ ଓ ପୃଥିବୀ ଭିତରେ ସାମାନ୍ୟ ଭେଦ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ । ସେହିପରି ଧର୍ମୀ ହେଉଅଛନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମ ବା ଶିବ ଓ ଧର୍ମ ହେଉଅଛନ୍ତି ଶକ୍ତି । ଏ ଦୁହେଁ ଚିତ୍ସ୍ୱରୂପ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାରରେ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ଭିତରେ ସାମାନ୍ୟ ଭେଦ କଳ୍ପିତ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତି ଚିତ୍ ସ୍ୱରୂପ ଜଗତ୍ ହେଉଅଛି ଜଡ—

୧. ଭଗବଦ୍ ଗୀତା—୫ ଅ ୧୫,

ସ୍ୱଭାବ । ସୁତରାଂ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତି ଦୁହେଁ ଯାକ ଜଗତର ଉପାଦାନ କାରଣ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଆଲୋକରୁ କଦାପି ଅନ୍ଧକାର ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଚିତ୍ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିରୁ ଅଚିତ୍

ବା ନିର୍ଜିତସ୍ୱଭାବ ଜଗତ୍ର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଯେପରି ସୂକ୍ଷ୍ମ ବଟବୀଜରୁ ବୃହତ୍ ବଟବୃକ୍ଷ ସୂକ୍ଷ୍ମରୂପରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥାଏ ଏବଂ ପରେ ଅବୟବର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିସ୍ତାର ଯୋଗୁଁ କ୍ରମେ ୨ ବୃକ୍ଷରେ ପରିଣତହୁଏ ସେହିପରି ଏହି ଜଗତ୍ ଶକ୍ତି ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମରୂପରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥାଏ ଏବଂ ପରେ ସୃଷ୍ଟି ସମୟରେ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିସ୍ତାର ଯୋଗୁଁ ବିଶାଳ ଜଗଦ୍ରୂପରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଳୟ ସମୟରେ ଏହି ଜଗତ୍ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ସଙ୍କୋଚ କରି ସୂକ୍ଷ୍ମରୂପ ଧାରଣ କରି ବ୍ରହ୍ମରେ ବିଲୀନ ହୋଇଥାଏ । ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମର କୌଣସି କ୍ରିୟାରମ୍ଭ ସମ୍ଭବ ନାହିଁ । ସଙ୍କୋଚନ ଓ ପ୍ରସାରଣ ମଧ୍ୟ କ୍ରିୟା । ସୁତରାଂ ଏହି କ୍ରିୟା ସମ୍ପାଦନ ଲାଗି ଶକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଜନ । ତେଣୁ ଏହିପରି ଜଗତ୍ର ସଙ୍କୋଚନ ଓ ପ୍ରସାରଣ ପ୍ରଭୃତି କ୍ରିୟାରେ ଚିଚ୍ଛକ୍ତି (ଚିତ୍ ଶକ୍ତି) ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମର ସହକାରୀ । ଦେବୀ ଭାଗବତରେ କଥିତ ଅଛି—

ଶକ୍ତିଃ କରୋତି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଂ ସା ବୈ ପାଳୟତେଽଖିଳଂ
ଇଚ୍ଛୟା ସଂହରତ୍ୟେଷା ଜଗଦେତଚ୍ଚରାଚରମ୍ ।
ନ ବିଷ୍ଣୁର୍ନ ହରଃ ଶକ୍ରୋ ନ ବ୍ରହ୍ମା ନ ଚ ପାବକଃ
ନ ସୂର୍ଯ୍ୟୋ ବରୁଣଃ ଶକ୍ତାଃ ସ୍ୱେ ସ୍ୱେ କାର୍ଯ୍ୟେ କଥଞ୍ଚନ
ତୟା ଯୁକ୍ତା ହି କୁର୍ବନ୍ତି ସ୍ୱାନି କାର୍ଯ୍ୟାଣି ତେ ସୁରାଃ ।
କାରଣଂ ସୈବ କାର୍ଯ୍ୟେଷୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଣାବଗମ୍ୟତେ ।
ବପୁଜାଲଂ ଶକ୍ତିହୀନଂ ଶକ୍ତଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ନ କିଞ୍ଚନ
ଶକ୍ତଂ ତୁ ପରମେଶାନି ଶକ୍ତ୍ୟା ଯୁକ୍ତଂ ଯଦାଭବେତ୍ ।

୨।୯।୨।୮

“ଶକ୍ତି ଇଚ୍ଛାକରି ଏହି ଚରାଚର ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ସୃଷ୍ଟି ପାଳନ ଓ ସଂହାର କରିଥାଏ । ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ରୁଦ୍ର, ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଗ୍ନି, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବରୁଣ ଏମାନେ କେହି ଶକ୍ତିହୀନ ହେଲେ ନିଜ ୨ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ସେମାନେ ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଯାଇ ନିଜ ୨ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି । ସେହି ଶକ୍ତି ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ । ଏହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଭ

ଲୋକେ ଅନୁଭବ କରିଥାନ୍ତି । କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଶକ୍ତିହୀନ ହେଲେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରେ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ସେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରେ ଦେଖା ଯାଉଅଛି । ଏହିପରି ଅତି ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଶକ୍ତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଅଛି । ଲୋକ ବ୍ୟବହାରରେ ମଧ୍ୟ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ମୋର ଶକ୍ତି ଅଛି -ସେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ମୋର ଶକ୍ତି ନାହିଁ, ଏହିପରି ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ସୁତରାଂ ଶକ୍ତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବହୁ ପ୍ରମାଣ ସିଦ୍ଧ ।

ବ୍ରହ୍ମର ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ହେଉଅଛି ତାହା—ତାହାଁର ପରିଣାମ ହେଉଅଛି ଜଗତ୍ । ଶକ୍ତି ହିଁ ଜଗତ୍ ରୂପରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ । ଯୋଗବାଶିଷ୍ଠ ରାମାୟଣରେ ଏହି କଥା କୁହା ହୋଇଛି —ଯଥା—

"ତଦ୍‌ବଳାଚ୍ଚ ପ୍ରପଞ୍ଚୋଽୟଂ ସଂକ୍ଷେପେଣ ଦୁଃଖଦଃ କଥଂ"

"ହେ ସଖେ ଏହି ପ୍ରପଞ୍ଚ ଅର୍ଥାତ୍ ଜଗତ୍ ଚିତ୍‌ର ବଳାସ । ସୁତରାଂ ଏହି ଜଗତ୍ କିପରି ତୁମ ଦୁଃଖର କାରଣ ହୋଇ ପାରିବ ।" ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁରେ ଏହି ପ୍ରକାର ଶକ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତିପରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବରୁ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ବିଦ୍ୟାରଣ୍ୟସ୍ୱାମୀ ପଞ୍ଚଦଶୀରେ ଏହି କଥା କହିଛନ୍ତି —ଯଥା—

ନିସ୍ତତ୍ତ୍ୱା କାର୍ଯ୍ୟଗମ୍ୟାସ୍ୟ ଶକ୍ତିର୍ମାୟାଗ୍ନି ଶକ୍ତିବତ୍ ।"

ନହି ଶକ୍ତିଂ କୁତଶ୍ଚିତ୍ ବୁଧ୍ୟନ୍ତେ କାର୍ଯ୍ୟତଃ ପୁରା ।"

କେବଳ କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ କାର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ଶକ୍ତିକୁ ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ । ବ୍ରହ୍ମର ଶକ୍ତି ମାୟା ଅଗ୍ନି ଶକ୍ତିପରି କାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ ପରେ ଜଣାଯାଏ । ସେହି ଶକ୍ତି ହେଉଅଛି ଉପାସ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ଉପାସନା ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଉପାସ୍ୟ ଦେବତାର ଗୁଣ ନାମ କୀର୍ତ୍ତନାଦିର ନାମ ହେଉଅଛି ଉପାସନା । ଶକ୍ତି ରହିତ କେବଳ ବ୍ରହ୍ମ ଗୁଣ ନଥିବା ଯୋଗୁଁ ହେଉଅଛନ୍ତି ନିର୍ଗୁଣ । ସୁତରାଂ । ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ସ୍ତୁତି ନାମ-କୀର୍ତ୍ତନାଦି ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଶକ୍ତି ରହିତ

ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ଉପାସନାର ଅଯୋଗ୍ୟ ଏହି କଥା ଯୋଗିନୀତନ୍ତ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି—ଯଥା —

"ଶକ୍ତ୍ୟା ବିନା ଶିବେ ସୂକ୍ଷ୍ମେ ନାମ ଧାମ ନ ବିଦ୍ୟତେ ।"

ଶକ୍ତି ରହିତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶିବ ବା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ନାମଧାମ ରହିପାରେ ନାହିଁ । ଯାହାର ରୂପ ଓ ଗୁଣ ନାହିଁ—ତାହାର ସ୍ୱରୂପ ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । କେବଳ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ରୂପ ଓ ଗୁଣ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତାହାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ସେ ବ୍ରହ୍ମ ଯେ କି ସ୍ୱରୂପ—ତାହା କୁହାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । କେବଳ ଜଗତରେ ଯେଉଁସବୁ ପଦାର୍ଥ ଅଛି—ସେ ତାହା ନୁହନ୍ତି ଏହିମାତ୍ର କୁହାଯାଇପାରେ । ସୁତରାଂ ବ୍ରହ୍ମ "ନେତି ନେତି" "ଏହା ନୁହନ୍ତି ଏହା ନୁହନ୍ତି"—ବୋଲି ଏହିପରି ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥର ନିଷେଧଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ବୃହଦାରଣ୍ୟପ୍ରଭୃତି ଉପନିଷଦ୍‌ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଅଛି । ତେଣୁ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରାଯାଇପାରେ କିନ୍ତୁ ତାହା ଉପାସନା ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଉପାସନାଦ୍ୱାରା ସେହି ଜ୍ଞାନଲାଭ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ଞାନଲାଭ କଲେ ଆଉ ଉପାସନାର ପ୍ରୟୋଜନ ରହେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ନିର୍ଗୁଣ ଉପାସ୍ୟ ନୁହନ୍ତି—କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞେୟ । ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାରେ କଥିତ ଅଛି—

କ୍ଲେଶୋଽଧିକତରସ୍ତେଷାମବ୍ୟକ୍ତାସକ୍ତଚେତସାମ୍ ।

"ଯେଉଁ ସାଧକମାନଙ୍କର ମନ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମରେ ଆସକ୍ତ ସେମାନଙ୍କର ବିଶେଷ କ୍ଲେଶ ହୁଏ ।" ତେଣୁ ମନର ସ୍ଥିରତା ଲାଗି କୌଣସି ଗୋଟିଏ ରୂପର କଳ୍ପନା କରିବାକୁ ହୁଏ । ନାମ ଓ ଗୁଣ ସହିତ ପରଂବ୍ରହ୍ମର ଯେଉଁରୂପ କଳ୍ପିତ ହୁଏ ତାହାର ନାମ ହେଉଛି ଶକ୍ତି । ଏହି ଶକ୍ତି ହେଉଛି ଉପାସ୍ୟ । ପରଂବ୍ରହ୍ମ ନିର୍ଗୁଣ । ଏହି ନିର୍ଗୁଣ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ହେଉଛି ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ । ଶକ୍ତିର

ଉପାସନାଦ୍ୱାରାହିଁ ଏହି ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଲାଭ ହୋଇଥାଏ । ସେହି ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ସୃଷ୍ଟି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ ତାହାକୁ ଶକ୍ତି କୁହାଯାଏ । ବ୍ରହ୍ମ ଶକ୍ତିରୂପ ଧାରଣ କରି ଉପାସନାର ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରଳୟକାଳରେ ବ୍ରହ୍ମ ସମସ୍ତ ଜଗତର ଜଗତର ପ୍ରାଣିମାନଙ୍କର କର୍ମଫଳ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସଂସ୍କାର ରୂପରେ ନିଜଭିତରେ ସ୍ଥାପନ କରି ରଖିଥାନ୍ତି । ସେହି ସମୟରେ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଭିତରେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଥାଏ । ପ୍ରଳୟର ଶେଷରେ ପୁଣି ସୃଷ୍ଟିର ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଶକ୍ତି ସିସୃକ୍ଷାଦି ରୂପରେ (ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରଭୃତି) ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରଥମ ଆବିର୍ଭୂତ ଶକ୍ତିର ନାମ ସିସୃକ୍ଷା, ଏ ହେଉଛନ୍ତି ଅନନ୍ତ ଶକ୍ତିର ସମଷ୍ଟି ରୂପ । ଶକ୍ତିର ଆବିର୍ଭାବପୂର୍ବରୁ ବ୍ରହ୍ମ ରହିଥିଲେ । ପ୍ରଳୟର ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ତାଙ୍କର ସାମର୍ଥ୍ୟ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମରେ ସିସୃକ୍ଷାରୂପରେ ଶକ୍ତିର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା ପରେ ପରେ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ସଂସାର ସୃଷ୍ଟି ବିଷୟକ ବୁଦ୍ଧି ପାଇଅଛନ୍ତି ।

ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର ସତ୍କାର୍ଯ୍ୟବାଦୀ । ଏହି ମତ ଅନୁସାରେ ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ ତାହାର ଉତ୍ପତ୍ତି ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି କଥା କୁହାଯାଇଛି—

"ନାସତୋ ବିଦ୍ୟତେ ଭାବୋ ନାଭାବୋ ବିଦ୍ୟତେ ସତଃ ।"

ସେହି ଶକ୍ତି ପ୍ରଳୟକାଳରେ ସମସ୍ତ ଜଗତ୍କୁ ନିଜ ଭିତରେ ସ୍ଥାପିତ କରି ଅବ୍ୟକ୍ତ ରୂପରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ । ତହିଁ ପରେ ସେହି ଶକ୍ତି ସୃଷ୍ଟିରୂପରେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଅବସ୍ଥିତ ବିଶ୍ୱକୁ ସୃଷ୍ଟି ସମୟରେ ସ୍ଥୂଳରୂପରେ ବ୍ୟକ୍ତ-କରି ପ୍ରକଟ କରନ୍ତି ।

ଯୋଗବାଶିଷ୍ଠ ରାମାୟଣରେ ମଧ୍ୟ କଥିତ ଅଛି—ଯଥା—

ଯାଥାଃସ୍ଥାନ୍ତର୍ଜଳେ ନିମ୍ନ ସର୍ବାସ୍ତୀଦଂ ତଥାତ୍ମନି ।
ଫଳପଲ୍ଲବଲତାପୁଷ୍ପଶାଖା ବିଟପମୂଳବାନ୍
ବୃକ୍ଷବୀଜେ ଯଥା ବୃକ୍ଷସ୍ତଥେଦଂ ବ୍ରହ୍ମଣି ସ୍ଥିତମ୍ ।

"ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀ ଯେପରି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭିତରର ଜଳରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ ସେହିପରି ଏହି ବିଶ୍ୱ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ । ଫଳ, ପତ୍ର; ଲତା, ପୁଷ୍ପ, ଶାଖା ଓ ମୂଳ ପ୍ରଭୃତି ସହିତ ବୃକ୍ଷ ଯେପରି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବରେ ବୃକ୍ଷବୀଜରେ ନିହିତ ଥାଏ ସେହିପରି ପ୍ରଳୟକାଳରେ ଏହି ଜଗତ୍ ମଧ୍ୟ ସୂକ୍ଷ୍ମଭାବରେ ବ୍ରହ୍ମରେ ରହିଥାଏ ।"

କାରଣ ସ୍ୱୀକାର ନ କଲେ କାର୍ଯ୍ୟର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ନିର୍ଦ୍ଧର୍ମକ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ବା ଶୂନ୍ୟକୁ ଜଗତ୍ତର କାରଣ ରୂପରେ କଳ୍ପନା କଲେ ଏହି ଜଗତ୍ତର ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭବପର ହୁଏ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଜଗତ୍ତର ସୃଷ୍ଟି କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହ କରିବା ଲାଗି ବ୍ରହ୍ମରେ ଶକ୍ତିର କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥାଏ । ବୈଦାନ୍ତିକମାନେ ଏହି ଶକ୍ତି ଏବଂ ଶକ୍ତିମାନର ଅଭେଦ ସ୍ୱୀକାର କରିଥାନ୍ତି । "ଶକ୍ତି ଶକ୍ତିମତୋରଭେଦଃ ।" ସେହି ବ୍ରହ୍ମ ଅନନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ବ୍ୟାପି ରହିଅଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ବାହାରେ ଏବଂ ସଂସାରରେ ଧୂଳିକଣାଟିଏ ମଧ୍ୟ ରହିପାରେ ନାହିଁ । ଶକ୍ତି ସେହିପରି ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ରହିଅଛି । ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ରହ୍ମ ରହିଛନ୍ତି ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସେହି ୨ ସ୍ଥାନରେ ରହିଅଛି । ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତି ଅବିନାଭାବସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆବଦ୍ଧ ଅର୍ଥାତ୍—ଗୋଟିକୁ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟଟି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବ୍ରହ୍ମର ଅବସ୍ଥିତି ବେଳେ ଶକ୍ତିର ମଧ୍ୟ ଅବସ୍ଥିତି ରହିଥାଏ । ଶକ୍ତି ବିନା ବ୍ରହ୍ମ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ଶୂନ୍ୟାକାର ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କର ହେବା ନ ହେବା ସମାନ । ଶକ୍ତି ଏହି ଶୂନ୍ୟାକାର ବ୍ରହ୍ମ ଭିତରେ ରହି ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଶୂନ୍ୟାବସ୍ଥା ଦୂର କରେ ଏବଂ ଉଦ୍ବୁଦ୍ଧତା ସମ୍ପାଦନ କରେ ।

ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣ ରହିଅଛି ବୋଲି ସଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଈଶ୍ୱର କହନ୍ତି । ସେହି ଈଶ୍ୱର ମାୟା ଶକ୍ତିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ମୂର୍ତ୍ତିପରିଗ୍ରହ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ପୁଂମୂର୍ତ୍ତି ଓ ସ୍ତ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି ସମସ୍ତ ଦେବିମନ୍ତୁ । ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତି ଅବିନାଭାବରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ଦୁହେଁ ପରସ୍ପରକୁ କଦାପି

ସୃଷ୍ଟି ରକ୍ଷା ପାରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ପୁରୁଷଙ୍କ ପୁଂ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତି ଦୁହେଁ ରହିଛନ୍ତି ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତି ଦୁହେଁ ରହିଛନ୍ତି । ଶକ୍ତିର ଦୁଇଟି ରୂପ । ପୁଂଶକ୍ତି ଓ ସ୍ତ୍ରୀଶକ୍ତି । ପୁଂଶକ୍ତିର ସ୍ଫୁରଣରେ ଶିବ ବିଷ୍ଣୁ-ପ୍ରଭୃତି ଦେବତାମାନେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ପୁଂମୂର୍ତ୍ତି । ସେହିପରି ସ୍ତ୍ରୀଶକ୍ତିର ସ୍ଫୁରଣରେ ଦୁର୍ଗା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରଭୃତି ଦେବୀଗଣ ମଧ୍ୟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି । ତେଣୁ ଯେଉଁମାନେ ଶିବ ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଭୃତି ପୁରୁଷ ଦେବତାର ଅର୍ଚ୍ଚନା କରନ୍ତି—ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଶକ୍ତିର ଉପାସନା କରିଥାନ୍ତି । ଲିଙ୍ଗ ପୁରାଣରେ କଥିତ ଅଛି—

ଶଙ୍କରଃ ପୁରୁଷାଃ ସର୍ବେ ସ୍ତ୍ରିୟଃ ସର୍ବା ମହେଶ୍ୱରୀ
ପୁଂଲିଙ୍ଗଶବ୍ଦବାଚ୍ୟା ଯେ ତେଚ ରୁଦ୍ରାଃ ପ୍ରକୀର୍ତ୍ତିତାଃ

× + +

ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷାଃ ପ୍ରୋକ୍ତା ସ୍ତ୍ରିୟୋରେବ ବିଭୂତୟଃ ।୭।୧୬।୩୦.

ଜଗତର ଯାବତୀୟ ପୁରୁଷ ଓ ପୁଂଲିଙ୍ଗଶବ୍ଦବାଚ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ମହାଦେବଙ୍କର ବିଭୂତି ଏବଂ ଯାବତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗବାଚ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଗୌରୀଙ୍କର ବିଭୂତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦାର୍ଥରେ ଶିବ ଓ ଶକ୍ତିଙ୍କର ବିଭୂତି ରହିଅଛି । ସେଥିଲାଗି ଭୂମିର ସ୍ତ୍ରୀତ୍ୱ ଓ ପୁରୁଷତ୍ୱ ବିଭାଗ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ସମସ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସମସ୍ତ ପୁରୁଷ ।

ଏ ବିଷୟରେ ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱେତର ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି—

"ତ୍ୱଂ ସ୍ତ୍ରୀ ତ୍ୱଂ ପୁମାନସି ତ୍ୱଂ କୁମାର ଉତ ବା କୁମାରୀ ।୪।୩।
ନୈବ ସ୍ତ୍ରୀ ନ ପୁମାନେଷ ନଚୈବାୟଂ ନ ପୁଂସକଃ ।୫।୧୦।

ବାମକେଶ୍ୱର ତନ୍ତ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି—

"ଯସ୍ୟ ଯସ୍ୟ ପଦାର୍ଥସ୍ୟ ଯା ଯା ଶକ୍ତି ରୁଦୀରିତା
ସା ସା ସର୍ବେଶ୍ୱରୀ ଦେବୀ ସ ସ ସର୍ବେ ମହେଶ୍ୱରଃ"

ପୁନା ଆନନ୍ଦାଶ୍ରମରୁ ପ୍ରକାଶିତ ବାମକେଶ୍ୱର ତନ୍ତ୍ରର ସେତୁବନ୍ଧ ନାମକ ଟୀକା—୪।୪।୮

ବସ୍ତୁମାତ୍ରେ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟାୟନ ଜନକତ୍ୱ ସାମର୍ଥ୍ୟ ରୂପା ଶକ୍ତିରସ୍ତ୍ୟେବ ।
ସା ବିମର୍ଶଃ; ତଦାଧାରଃ ପ୍ରକାଶଃ ।
ତଦାଧାରଃ ପ୍ରକାଶଃ ।” (ସେତୁବନ୍ଧ) ବସ୍ତୁମାତ୍ରରେ ସ୍ୱସ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟାୟନ ସାଧନର ଉପଯୁକ୍ତ ଶକ୍ତି ରହିଥାଏ । ଏହାର ନାମ ବିମର୍ଶ ଶକ୍ତି ବା ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତିର ବିଭୂତି । ଶକ୍ତି ଶକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଶକ୍ତିର ଆଧାର ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁରେ ପ୍ରକାଶରୂପରେ ରହିଛନ୍ତି । ତନ୍ତ୍ରମତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁର ଧର୍ମ ବା ଗୁଣ ବିମର୍ଶ-ଶକ୍ତିର ବିଭୂତି, କିନ୍ତୁ ବସ୍ତୁର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶରୂପ ବ୍ରହ୍ମର ବିଭୂତି । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁରେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିଙ୍କର ଅଧିଷ୍ଠାନ ରହିଅଛି ।

ସେହିପରି ଶକ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଦେଖାଯାଏ—ବିଦ୍ୟା ଓ ଅବିଦ୍ୟା ।

ବିଦ୍ୟାଂ ଚାବିଦ୍ୟାଂ ଚ ଯସ୍ତଦ୍ ବେଦୋଭୟଂ ସହ ।
ଅବିଦ୍ୟୟା ମୃତ୍ୟୁଂ ତୀର୍ତ୍ତ୍ୱା ବିଦ୍ୟୟାଽମୃତମଶ୍ନୁତେ ।

କେନୋପନିଷଦ୍ ।୨।୧୦।୨୫.

“ତସ୍ୟ ଶକ୍ତିଃ ପରା ବିଷ୍ଣୋର୍ଜଗତ୍ କାର୍ଯ୍ୟପରିକ୍ଷମା ।
ଭାବାଭାବସ୍ୱରୂପା ସା ବିଦ୍ୟାବିଦ୍ୟେତି ଗୀୟତେ ।” ବୃହନ୍ନାରଦୀୟେ ।

“ବିଦ୍ୟାଽବିଦ୍ୟେତି ଦେବ୍ୟା ଦ୍ୱେ ରୂପେ ଜାନୀହି ପାର୍ଥିବ ।
ଏକୟା ମୁଚ୍ୟତେ ଜନ୍ତୁରନ୍ୟୟା ବଧ୍ୟତେ ପୁନଃ ।ଦେବୀଭାଗବତ ।

୩।୧୮।୪୦

ସୁତରାଂ ପରାଶକ୍ତି ଅବିଦ୍ୟାରୂପରେ ଜୀବକୁ ସଂସାରରେ ଆବଦ୍ଧକରି ରଖେ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାରୂପରେ ଜୀବକୁ ମୁକ୍ତିଦାନ କରେ । ମୋହକତ୍ୱ ବା ମୋହନ କରିବା ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ଧର୍ମ ବା ଶକ୍ତି । ସୁତରାଂ ଶକ୍ତି କେବଳ ମୋହନ କରିପାରେ । କେବଳ ବ୍ରହ୍ମ ନିର୍ଗୁଣ ଥିବାରୁ ମୋହନ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଶକ୍ତିର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ରହିଅଛି

କିନ୍ତୁ ଶିବଙ୍କର ସେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ନାହିଁ । ସପ୍ତଶତୀ ଚଣ୍ଡୀରେ କୁହାଯାଇଛି—

ଯା ମୁକ୍ତିହେତୁ ରବିଚିନ୍ତ୍ୟମହାବ୍ରତା ଚ
ଅଭ୍ୟସ୍ୟତେ ସୁନିୟତେନ୍ଦ୍ରିୟ ତତ୍ତ୍ୱ ସାରୈଃ ।
ମୋକ୍ଷାର୍ଥିଭିର୍ମୁନିଭିରସ୍ତସମସ୍ତଦୋଷୈ-
ର୍ବିଦ୍ୟାସି ସା ଭଗବତୀ ପରମା ହି ଦେବି । ଚଣ୍ଡୀ ଶକ୍ରାଦିସ୍ତୁତି
—୯

“ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ମୁକ୍ତିର କାରଣ, ଯାହାର ବିଷୟ କଳ୍ପନା ଚିନ୍ତା କରିହେବ ନାହିଁ, ମୋକ୍ଷ ଲାଭଲାଗି ମୁନିମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ସଂଯତ କରି ନିଜ ସମସ୍ତ ଦୋଷ ଦୂର କରି ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ଦେବୀଙ୍କୁ ଉପାସନା କରନ୍ତି ସେ ଦେବୀ ହେଉଛନ୍ତି ବିଦ୍ୟା ।”

ସାଧନାରେ ଉନ୍ନତିଲାଭ କଲେ ସାଧକର ଶିବଶକ୍ତିବିଷୟରେ ଅଭେଦ ଜ୍ଞାନ ଜନ୍ମେ ।

“ଯଥା ଶିବସ୍ତଥା ଦେବୀ ଯଥା ଦେବୀ ତଥା ଶିବଃ ।
ତସ୍ମାଦଭେଦ ବୁଦ୍ଧ୍ୟୈବ ଶିବେତି କଥୟନ୍ତି ମାଂ ।
ଉମା ଶଙ୍କରୟୋର୍ଭେଦୋ ନାସ୍ତ୍ୟେବ ପରମାର୍ଥତଃ ।
ଦ୍ୱିଧାପି ରୂପମାସ୍ଥାୟ ସ୍ଥିତ ଏକ ନ ସଂଶୟଃ ।”

‘ଯେ ଶିବ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଶକ୍ତି । ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ଭିତରେ କୌଣସି ଭେଦ ନାହିଁ । ଉମାଙ୍କୁ ଶିବା ବୋଲି କହୁଥାନ୍ତି । ଶିବ ଓ ଶକ୍ତିର ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ କୌଣସି ଭେଦ ନାହିଁ । ଏକ ବସ୍ତୁ ଦୁଇଗୋଟି ରୂପ ଧରି ରହିଅଛି । ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।’’

ସାଧକ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଦ୍ୱୈତ ଭାବ ଅନୁଭବ କରେ । ତାହା ନିକଟରେ ଶିବଙ୍କର ଆଉ ପୃଥକ୍ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରହେ ନାହିଁ । ସେ ସେତେବେଳେ ସମସ୍ତ ଜଗତକୁ ଜଗଦମ୍ବା ଦୁର୍ଗା ରୂପରେ ଉପଲବ୍ଧି କରେ ।

ଭୂତାନି ଦୁର୍ଗା ଭୁବନାନି ଦୁର୍ଗା ନରାଃ ସ୍ତ୍ରୀୟଶ୍ଚାପି ସୁରାସୁରାଦିକମ୍ ।
ଯଦ୍ ଯଦ୍ଧି ଦୃଶ୍ୟଂ ଖଳୁ ସୈବ ଦୁର୍ଗା ଦୁର୍ଗାସ୍ୱରୂପାଦପରଂ ନ କିଞ୍ଚିତ୍ ।

(ଦେବୀ ଭାଗବତରେ ଶୈବ ନୀଳକଣ୍ଠ କୃତ ଟୀକା ଧୃତ ମୁଣ୍ଡମାଳା-ତନ୍ତ୍ର ୬।୧୧।୭୫

ପୃଥିବ୍ୟାଦି ପଞ୍ଚଭୂତ ଦୁର୍ଗା । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭୁବନସମୂହ ଦୁର୍ଗା । ପୁରୁଷ ସବୁ ଦୁର୍ଗା, ସ୍ତ୍ରୀ ସବୁ ଦୁର୍ଗା, ଦେବତା ସବୁ ଦୁର୍ଗା, ଅସୁର ସବୁ ଦୁର୍ଗା, ସଂସାରରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଦୃଶ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ରହିଅଛି—ସେ ସବୁ ଦୁର୍ଗା । ସଂସାରରେ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ଭିନ୍ନ ଆଉ କିଛି ନାହିଁ ।"

ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦେବୀ ଭାଗବତରେ ଦେବୀଗୀତାରେ ଭଗବତୀ ହିମାଳୟଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି—

ମୟି ସର୍ବମିଦଂ ପ୍ରୋତମୋତଞ୍ଚ ଧରଣୀ ଧର ।
ଈଶ୍ୱରୋଽହଞ୍ଚ ସୂତ୍ରାତ୍ମା ବିରାଡ଼ାତ୍ମାହମସ୍ମି ଚ
ବ୍ରହ୍ମାହଂ ବିଷ୍ଣୁ ରୁଦ୍ରୌ ଚ ଗୌରୀ ବ୍ରାହ୍ମୀ ଚ ବୈଷ୍ଣବୀ ।

× × ×

ଯତ କିଞ୍ଚିତ୍ କ୍ୱଚିଦ୍ବସ୍ତୁ ଦୃଶ୍ୟତେ ଶ୍ରୂୟତେଽପିବା ।
ଅନ୍ତର୍ବହିଶ୍ଚ ତତ୍ସର୍ବଂ ବ୍ୟାପ୍ୟାହଂ ସର୍ବଦାସ୍ଥିତା ।
ନ ତଦସ୍ତି ମୟା ତ୍ୟକ୍ତଂ ବସ୍ତୁ କିଞ୍ଚିଚ୍ଚରାଚରଂ ।"

"ହେ ଧରଣୀଧର ମୋ ଦେହରେ ଏହି ସଂସାର ଓତପ୍ରୋତଭାବରେ ରହି-ଅଛି । ମୁଁ ହେଉଛି କାରଣ ଦେହଧାରୀ ଈଶ୍ୱର । ମୁଁ ହେଉଛି ସୂକ୍ଷ୍ମ-ଦେହାଭିମାନୀ ସୂତ୍ରାତ୍ମା ବା ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ । ମୁଁ ବିରାଟ । ମୁଁ ହେଉଛି ସୃଷ୍ଟି କର୍ତ୍ତା ବ୍ରହ୍ମା । ପାଳନ କର୍ତ୍ତା ବିଷ୍ଣୁ ଏବଂ ସଂହାର କର୍ତ୍ତା ରୁଦ୍ର । ମୁଁ ହେଉଛି ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ଶିବଙ୍କର ଶକ୍ତି ବ୍ରାହ୍ମୀ ବୈଷ୍ଣବୀ ଏବଂ ଗୌରୀ ।

× × ×

ସଂସାରରେ ଯେଉଁ ସବୁ ପଦାର୍ଥ ଦେଖାଯାଏ ବା ଶୁଣାଯାଏ ମୁଁ ସେ ସବୁ ପଦାର୍ଥର ଅନ୍ତର ଓ ବାହାରେ ମୁଁ ସଦା ସର୍ବଦା ପୂରି ରହିଅଛି ।

ସଂସାରରେ ଏପରି କୌଣସି ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ ବସ୍ତୁ ନାହିଁ—ଯେଉଁଠାରେ ମୁଁ ନାହିଁ ।"

ଯେତେବେଳେ ସାଧକ "ସର୍ବଂ ଶାମ୍ଭବ ରୂପଂ" (କୌଳୋପନିଷଦ୍) ଜଗତର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ମାନଙ୍କୁ ଶକ୍ତିମୟ ଦେଖେ । ଶେଷରେ ଜଗତର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥରେ ଅଭେଦ ବୁଦ୍ଧି ଜାତ ହୁଏ ଏବଂ ଜଗତର ଯାବତୀୟ ପଦାର୍ଥ ଏବଂ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଭେଦ ବୁଦ୍ଧି ରହେ ନାହିଁ । ଜଗତ୍ତ ସହିତ ସମାନ ହୋଇଯାଏ । ସର୍ବେଷ୍ୱେକତାବୁଦ୍ଧିମନ୍ତୋ— ସର୍ବସମୋ ଭବନ୍ତି" (କୌଳୋପନିଷଦ୍)

ଏହି ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସାଧକ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ । ସେହି ସାଧନାରେ ପ୍ରଥମରେ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତିକୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ହୁଏ । ତହିଁପରେ ସାଧକ ଷଟ୍‌ଚକ୍ର ଭେଦକରି ସୁଷୁମ୍ନାରେ ପବନ ସ୍ଥିରକରି ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପରମାନନ୍ଦ ଲାଭ କରେ ।

ଲିଙ୍ଗତ୍ରୟ ବିଶେଷଜ୍ଞଃ ଷଡାଧାର ବିଭେଦକଃ
ପୀଠ ସ୍ଥାନାନି ସଂଗମ୍ୟ ମହାପଦ୍ମବନଂ ବ୍ରଜେତ୍
ଆମୂଳାଧାରମା ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରଂ ଗତ୍ୱା ପୁନଃ ପୁନଃ
ଚିଚ୍ଚନ୍ଦ୍ର କୁଣ୍ଡଳୀ ଶକ୍ତି ସାମରସ୍ୟ ସୁଖୋଦୟଃ
ବ୍ୟୋମ ପଙ୍କଜ ନିଷ୍ୟନ୍ଦ ସୁଧାପାନରତୋ ନରଃ
ପୁଣ୍ୟ ପୁଣ୍ୟ ପଶୁଂ ହତ୍ୱା ଜ୍ଞାନଖଡ୍ଗେନ ଯୋଗବିତ୍
ପରେ ଲୟଂ ନୟେଚ୍ଚିତ୍ତଂ ପଳାଶୀ ସ ନିଗଦ୍ୟତେ
ମନସା ଚେନ୍ଦ୍ରିୟଗଣଂ ସଂଯମ୍ୟାତ୍ମନି ଯୋଜୟେତ୍
ମତ୍ସ୍ୟାଶୀ ସ ଭବେଦ୍ ଦେବି ଶେଷାଃ ସ୍ୟୁଃ ପ୍ରାଣିହିଂସକାଃ ।

+ × ×

ପରଶକ୍ତ୍ୟାତ୍ମମିଥୁନ ସଂଯୋଗାନନ୍ଦ ନିର୍ଭରଃ
ଯ ଆସ୍ତେ ମୈଥୁନଂ ତତ୍ସ୍ୟାଦପରେ ସ୍ତ୍ରୀନିଷେବକାଃ ।

(କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ତନ୍ତ୍ର) ୫।୧୦୭—୧୧୩

"ସାଧକ ପ୍ରଥମରେ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ବଜ୍ରନାଡ଼ୀ (ଲିଙ୍ଗତ୍ରୟ)

ସମ୍ଭବରେ ଉପଦେଶ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରି ଷଟ୍‌ଚକ୍ରର ଭେଦ ସାଧନ କରିବ । ତତ୍ପରେ ସେ ସାଧକ ସୁଷୁମ୍ନା ବାଟ ଦେଇ ମୂଳାଧାରରୁ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାରମ୍ବାର ଗମନ କରି (ମନ ପବନକୁ ସୁଷୁମ୍ନା ବାଟ ଦେଇ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରକୁ ବାରମ୍ବାର ଚାଳିତ କରି) ସହସ୍ରାର ସ୍ଥିତ ପୀଠସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ମହାପଦ୍ମବନରେ ପ୍ରବେଶ କରିବ । ସେଠାରେ ବ୍ରହ୍ମ ବା ପରମାତ୍ମାରୂପ ଚନ୍ଦ୍ର ଏବଂ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତିର ମିଳନରୁ ସାମରସ୍ୟ ଜନିତ ପରମ ଆନନ୍ଦରେ ବିଭୋର ହୋଇ ସହସ୍ରାରଚ୍ୟୁତ ଅମୃତ ସୁଧାପାନ କରିବ । ଏହାର ନାମ ହେଉଛି ସୁରାପାନ । ସେହି ସାଧକ ଏତଦ୍ କରିବାପରେ ଯେ ସୁରାପାନ କଲେ ସେଥିଲାଗି ପାପୀ ହେବ । ସେହି ସାଧକ ଜ୍ଞାନରୂପ ଖଡ୍ଗଦ୍ୱାରା ପାପପୁଣ୍ୟରୂପକ ପଶୁକୁ ହତ୍ୟା କରି ପରମାତ୍ମାରେ ଲୀନ ହୁଏ—ସେ ହେଉଛି ପ୍ରକୃତ ମାଂସାଶୀ । ଏହିପରି ସାଧନା କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ଲୋକ ମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କଲେ ପାପୀ ଓ ପତିତ ହୁଏ । ସେହି ସାଧକ ପରାଶକ୍ତି ଓ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ମିଥୁନଙ୍କର ସଂଯୋଗ ଜନିତ ଆନନ୍ଦରେ ବିଭୋର ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରେ—ସେ ହେଉଛି ପ୍ରକୃତରେ ମୈଥୁନ ସେବକ ।”

ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ଶିବ ଶକ୍ତି ବା ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ମିଳନଜ ସୁଖକୁ ସ୍ତ୍ରୀପୁରୁଷ ସମ୍ଭୋଗଜ ଆନନ୍ଦ ପରି ଉପଲବ୍ଧି କରିଥାନ୍ତି ।
କର୍ଣ୍ଣାଟ ଦେଶୀୟ ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରବର ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟପ୍ରଣୀତ ଆନନ୍ଦ ଲହରୀରେ ଟୀକାଟିଏ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେ “ତବାଧାରେ ମୂଳେ ସହ ସମୟୟା” (୪୧) ଶ୍ଳୋକର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—“ଆଧାର ଚକ୍ରଂ ତ୍ରିକୋଣଂ, ଆଧାରେ ବିନ୍ଦୁ ତ୍ରିକୂଟ ଇତି ତ ଭାବନ୍ତି ତ୍ରିପୁରଂ । ସ ଏବ ବିନ୍ଦୁଃ ତତ୍ ଆଦ୍ୟାଃ ଅତଏବ କୌଳାଃ ତ୍ରିକୋଣେ ବିନ୍ଦୁଂ ନିତ୍ୟଂ ସମର୍ଚ୍ଚୟନ୍ତି । ତତ୍ ତ୍ରିକୋଣଂ ଦ୍ୱିବିଧଂ । ସ୍ତ୍ରୀତତ୍ତ୍ୱାନ୍ତର୍ଗତ ନବ ଯୋନି ମଧ୍ୟ-ବର୍ତ୍ତିନଃ ଯୋନିଃ । ପୁରୁଷେ ଭୂତବ୍ୟେଃ ଉଭୟସ୍ତ ଯୋନସ୍ତୁ ।

× × ×

ଏଷା କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତିଃ ଚନ୍ଦ୍ରରୂପିଣୀ ନାଦାଂଶେନ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳା ।

× × ×

ଶିବଶକ୍ତି ମେଳନଭୂତ ସଦାଖ୍ୟାତ୍ମନା ଅନୁସନ୍ଧାନମ୍ ।"

"ଆଧାର ଚକ୍ର ତ୍ରିକୋଣାକାର—ସେଠାରେ ଶକ୍ତି ରହିଥାଏ । ସେ ଶକ୍ତିଙ୍କୁ ତ୍ରିକୋଣରେ ପୂଜା କରନ୍ତି । ସେହି ତ୍ରିକୋଣ ଦୁଇପ୍ରକାର—ଶ୍ରୀଚକ୍ର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଯୋନି ଏବଂ ତରୁଣୀର ଯୋନି । × × ×
କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ର ରୂପରେ ଉଦ୍ଭିତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । × ×
ସେଠାରେ ଶିବଶକ୍ତି ବା ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ମିଳନରୂପ ଆନନ୍ଦର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବ ।"

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ମିଳନକୁ ଲୌକିକ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷଙ୍କ ସମ୍ଭୋଗ ଜନିତ ସୁଖ ସହିତ ଆକ୍ଷରିକ ଭାବରେ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଜଗତର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥରେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ମିଥୁନକୃତ ବସ୍ତୁତ୍ୱର ଧାରଣା କରିଥାନ୍ତି ।

କାଳିଦାସ ରଘୁବଂଶର ୧ମ ଶ୍ଳୋକରେ ଏହି ମିଥୁନାକୃତ ଶିବଶକ୍ତିଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି —ଯଥା—"ବାଗର୍ଥାବିବ ସମ୍ପୃକ୍ତୌ ବାଗର୍ଥ ପ୍ରତିପତ୍ତୟେ

ଜଗତଃ ପିତରୌ ବନ୍ଦେ ପାର୍ବତୀ ପରମେଶ୍ୱରୌ ।"

"ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥର ଜ୍ଞାନଲାଭ ଲାଗି ମୁଁ ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥପରି ନିତ୍ୟ ଅବିନାଭାବରେ ମିଳିତ, ଜଗତର ପିତାମାତା ପାର୍ବତୀ ଓ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ କରୁଅଛି ।

ଆଷ୍ଟର୍ବିଂଶତି ତନ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ "କମଳକୁଳଗ ଯାଣ କରନ୍ତୁ ବଣ୍ଡାଳୀ" ପ୍ରଭୃତି ତନ୍ତ୍ରରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟ ଓ ଶକ୍ତିର ମୈଥୁନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ତନ୍ତ୍ରର ଶକ୍ତିବାଦ ପ୍ରଥମରେ ଶୈବମାନେ ଶିବଶକ୍ତି ରୂପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଲିଙ୍ଗ

---

୧. ମହୀଶୂର ଭଟ୍ଟମେଣ୍ଡ ଏହା ଟୀକା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

ଓ ଶକ୍ତିରୂପରେ ଆରାଧନା କରୁଥିଲେ । ଏହି ଶକ୍ତି ଓ ଲିଙ୍ଗର ଉପାସନା ହେଉଛି ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦର ମୂଳଭିତ୍ତି । ମହେଞ୍ଜୋଦାରୋ ଓ ହରପ୍ପାରୁ ୫୦୦୦ ବର୍ଷତଳର ଯେଉଁ ପାଷାଣଖଣ୍ଡ ଉଦ୍ଧାର ସଙ୍କେତସବୁ ମିଳୁଛି ସେଥିରେ ପଥରର ଲିଙ୍ଗ ମୂର୍ତ୍ତି ମିଳୁଛି । ତେଣୁ ସେହି ସମୟରେ ଲିଙ୍ଗପୂଜା ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ଋଗ୍ ବେଦରେ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ଅନେକ ସୂକ୍ତ ରହିଅଛି । ସେ ରୁଦ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଶିବ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଶିବଙ୍କର ନାମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଋଗ୍‌ବେଦର ଭାଷ୍ୟକାର ସାୟନ ସ୍ୱୟଂ ଏହି ରୁଦ୍ର ଦେବତାଙ୍କୁ ଶିବରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ରୁଦ୍ର ଓ ଶିବଙ୍କର ଏକତ୍ୱ ବିଷୟରେ ନାନା-ପ୍ରକାର ମତବାଦ ଐତିହାସିକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହିଅଛି । ତଥାପି ଭାରତର ଭାଷ୍ୟକାରମାନେ ରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଶିବରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶୁକ୍ଳ ଯଜୁର୍ବେଦର ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତାର ୧୬ ଓ ୩୯ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଈଶାନ ମହାଦେବ ଓ ଶିବଙ୍କ ନାମର ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ରୁଦ୍ର ଶିବ-ନାମରେ ବହୁବାର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ —ଶୁକ୍ଳଯଜୁର୍ବେଦ ସମୟକୁ ରୁଦ୍ର ଶିବରୂପରେ ପରିଚିତ ହୋଇ-ଥିଲେ । ଅଥର୍ବବେଦର ଗୋପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଆଦ୍ୟଭାଗରେ ଶିବଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ - ଅଥର୍ବ ବେଦ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନା ସମୟକୁ ଖ୍ରୀ. ପୂ. ୮୦୦ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଶିବ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଅଥର୍ବ ବେଦର ଉଲ୍ଲିଖିତ ଶିବଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟରେ ଭବ ସର୍ବ ଭୂତପତି ପଶୁପତି ମହାଦେବ ଉଗ୍ର ଈଶାନ ପ୍ରଭୃତି ନାମ ରହିଅଛି । ସେହି ନାମ ମାନଙ୍କରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ- ଅଥର୍ବବେଦ ସମୟରେ ଋଗ୍‌ବେଦ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଶିବଙ୍କର ରୁଦ୍ରରୂପ ଓ ଶିବରୂପ ଉଭୟରୂପ ଗୁଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଥିଲା ।

---

୧. ତୈତ୍ତିରୀୟ ସଂହିତା ୪-୫-୧- ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା-୧୬
୨. Sir John Marshalts Indus cirrcistion.

ଏଷା କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତିଃ ଚନ୍ଦ୍ରରୂପିଣୀ ନାଡ଼ୀଶୈବ ସୁପୂଜ୍ୟା ।

× × ×

ଶିବଶକ୍ତି ମେଳନରୂପ ସଦାଽଽନନ୍ଦା ଅନୁସନ୍ଧାନମ୍ ।”

“ଆଧାର ଚକ୍ର ତ୍ରିକୋଣାକାର—ସେଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ର ରହିଥାଏ । ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ତ୍ରିକୋଣରେ ପୂଜା କରନ୍ତି । ସେହି ତ୍ରିକୋଣ ଦୁଇପ୍ରକାର— ସ୍ତ୍ରୀରଜ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଯୋନି ଏବଂ ତରୁଣୀର ଯୋନି । × × × କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରରୂପରେ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । × × ସେଠାରେ ଶିବଶକ୍ତି ବା ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ମିଳନରୂପ ଆନନ୍ଦର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବ ”

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ମିଳନକୁ ଲୌକିକ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷଙ୍କ ସମ୍ଭୋଗ ଜନିତ ସୁଖ ସହିତ ଆନ୍ତରିକ ଭାବରେ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଜଗତ୍‌ର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥରେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ବିଭୂତିର ଧାରଣା କରିଥାନ୍ତି ।

କାଳିଦାସ ରଘୁବଂଶର ୧ମ ଶ୍ଳୋକରେ ଏହି ମିଥୁନରୂପ ଶିବଶକ୍ତିଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି —ଯଥା—“ବାଗର୍ଥାବିବ ସମ୍ପୃକ୍ତୌ ବାଗର୍ଥ ପ୍ରତି-ପତ୍ତୟେ

ଜଗତଃ ପିତରୌ ବନ୍ଦେ ପାର୍ବତୀ ପରମେଶ୍ୱରୌ ।”

“ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥର ଜ୍ଞାନଲାଭ ଲାଗି ମୁଁ ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥପରି ନିତ୍ୟ ଅବିନା-ଭାବରେ ମିଳିତ । ସଂସାରର ପିତାମାତା ପାର୍ବତୀ ଓ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ କରୁଅଛି ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟ ତନ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ “କମଳକୁଳଗ ଧାମ କରନ୍ତୁ ବନ୍ଧାଳୀ” ପ୍ରଭୃତି ପଦାବଳୀରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟ ଓ ଶକ୍ତିର ମୈଥୁନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ତନ୍ତ୍ରର ଶକ୍ତିବାଦ ପ୍ରଥମରେ ଶୈବମାନେ ଶିବଶକ୍ତି ରୂପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଲିଙ୍ଗ

୧. ମହୀଧରଙ୍କ ଭଗବତୀମେଙ୍କ ଏହି ଟୀକା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

ଓ ବୃକ୍ଷରୂପରେ ଆରାଧନା କରୁଥିଲେ । ଏହି ଶକ୍ତି ଓ ଲିଙ୍ଗର ଉପାସନା ହେଉଛି ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦର ମୂଳଭିତ୍ତି । ମହେଞ୍ଜୋଦାରୋ ଓ ହରପ୍ପାରୁ ୫୦୦୦ ବର୍ଷତଳର ଯେଉଁ ପ୍ରତ୍ନସମ୍ପଦ ଓ ସଭ୍ୟତାର ସଙ୍କେତସବୁ ମିଳୁଛି ସେଥିରେ ପଥରର ଲିଙ୍ଗ ମୂର୍ତ୍ତି ମିଳୁଛି । ତେଣୁ ସେହି ସମୟରେ ଲିଙ୍ଗପୂଜା ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ଋଗ୍ ବେଦରେ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ଅନେକ ସୂକ୍ତ ରହିଅଛି । ସେ ରୁଦ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଶିବ ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଶିବଙ୍କର ନାମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ଋଗ୍‌ବେଦର ଭାଷ୍ୟକାର ସାୟଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହି ରୁଦ୍ର ଦେବତାଙ୍କୁ ଶିବରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ରୁଦ୍ର ଓ ଶିବଙ୍କର ଏକତ୍ୱ ବିଷୟରେ ନାନା-ପ୍ରକାର ମତବାଦ ଐତିହାସିକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହିଅଛି । ତଥାପି ଭାରତର ଭାଷ୍ୟକାରମାନେ ରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଶିବରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶୁକ୍ଲ ଯଜୁର୍ବେଦର ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତାର ୧୬ ଓ ୩୯ ଅଧ୍ୟାୟରେ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଅଛି । ତହିଁରେ ଈଶାନ ମହାଦେବ ଓ ଶିବଙ୍କ ନାମର ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ରୁଦ୍ର ଶିବ-ନାମରେ ବହୁବାର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ —ଶୁକ୍ଲଯଜୁର୍ବେଦ ସମୟକୁ ରୁଦ୍ର ଶିବରୂପରେ ପରିଚିତ ହୋଇ-ଥିଲେ । ଅଥର୍ବବେଦର ଗୋପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଆରମ୍ଭଭାଗରେ ଶିବଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ - ଅଥର୍ବ ବେଦ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନା ସମୟକୁ ଖ୍ରୀ. ପୂ. ୮୦୦ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଶିବ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଅଥର୍ବ ବେଦରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଶିବଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟରେ ଭବ ଶର୍ବ ଭୂତପତି ପଶୁପତି ମହାଦେବ ଉଗ୍ର ଈଶାନ ପ୍ରଭୃତି ନାମ ରହିଅଛି । ସେହି ନାମମାନଙ୍କରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ- ଅଥର୍ବବେଦ ସମୟରେ ଋଗ୍‌ବେଦ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଶିବଙ୍କର ରୁଦ୍ରରୂପ ଓ ଶିବରୂପ ଉଭୟରୂପ ଗୁଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଥିଲା ।

---

୧. ତୈତ୍ତିରୀୟ ସଂହିତା ୪-୫-୧· ବାଜସନେୟୀ ସଂହିତା-୧୬
୨. Sir John Marshalts Indus cirrcistion.

ଶିବପୂଜା ଲିଙ୍ଗପୂଜା ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ।

ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଲିଙ୍ଗପୂଜାର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଋଗ୍‌ବେଦର ପ୍ରକରଣରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ଏହି ଲିଙ୍ଗପୂଜା ସେ ସମୟରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ଦସ୍ୟୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ସେମାନେ ଶିଶ୍ନଦେବ ନାମରେ କଥିତ ହେଉଥିଲେ । ଶିଶ୍ନ ଓ ଲିଙ୍ଗର ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ପୁଂ ଜନନେନ୍ଦ୍ରିୟ । ସାର ରାମକୃଷ୍ଣ ଭାଣ୍ଡାରକରଙ୍କ ମତରେ ଋଗ୍‌ବେଦର ଏହି ସବୁ ସୂକ୍ତରେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଲିଙ୍ଗ ବା ଶିଶ୍ନ ପୂଜକମାନଙ୍କର ନିନ୍ଦା କରୁଥିଲେ । ସେଥିରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ ଯେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଏହିପରି ପୂଜାର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ । ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ସଂସ୍ରବରେ ଆସିଲାପରେ ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ଲିଙ୍ଗପୂଜା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ବିଷ୍ଣୁ ଅନେକୋଟି ସ୍ଥାନରେ ଶିପିବିଷ୍ଟ ନାମରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହି ପଦଟିର ଅର୍ଥ ବିଷୟରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ଦେହ ରହିଥିବା ପରି ଜଣାଯାଏ । ସାୟନାଚାର୍ଯ୍ୟ "ରଶ୍ମିଭିରାବିଷ୍ଟ" ତେଜଦ୍ୱାରା ଆବୃତ ବୋଲି ଅର୍ଥ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ବ୍ୟବହାରରେ ଶିପିବିଷ୍ଟର ଅର୍ଥ ହେଉଛି—ଯାହାର ଲିଙ୍ଗର ଅଗ୍ରଭାଗ ଚର୍ମ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାର ଲିଙ୍ଗ ଲଙ୍ଗଳା । ତେଣୁ ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅର୍ଥ କଲେ—ବିଷ୍ଣୁ କହୁଛନ୍ତି—ମୁଁ ହେଉଛି ଶିପିବିଷ୍ଟ ଅର୍ଥାତ୍ ପୁରୁଷ ଲିଙ୍ଗର ଅଗ୍ରଭାଗ ଆବୃତ ନହେଲାପରି ମୁଁ ମଧ୍ୟ ରଶ୍ମି-ଦ୍ୱାରା ଆବୃତ ନୁହେଁ । (ତେଜସା ଅନାଚ୍ଛାଦିତତ୍ୱାତ୍) ଉଲ୍ଲସନ୍

୧—ଅଥର୍ବବେଦ IV ୨୮, ୧, ୯୩, ୨ VII 87 | ese

୨—Zend Avesla S.B.E. 4 LII Pati lavi Tex to S.B.E. 5-104

୩—ଋଗ୍‌ବେଦ VII 21-5

୪—Vai sluavism Saivlsm & Minor Religious Systems.

ସାହେବଙ୍କ ମତରେ ଏହା ହେଉଛି ସେ ସଭ୍ୟତା-ଦେଶ୍ଵ ଅର୍ଥରେ ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । ଶବ୍ଦ କଳ୍ପଦ୍ରୁମ—ଶେଫକୁ ପୁରୁଷର ଶିଶ୍ନ ବା ଲିଙ୍ଗ ବୋଲି ଅର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଏହି ଶିଶ୍ନଦେବ ଶବ୍ଦ ବହୁତ୍ର ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଲିଙ୍ଗପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ସୂଚିତ ହେଉଛି ବୋଲି ଆଧୁନିକ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମନେ କରିଥାନ୍ତି ।

ଶୁକ୍ଳଯଜୁର୍ବେଦରେ ଲିଙ୍ଗପୂଜା ସୋମଯାଗର ଅଙ୍ଗରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା କୋଟି ଅଧିକାର କରିଥିବାରେ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏହି ଲିଙ୍ଗପୂଜାର ସଙ୍କେତ ପ୍ରାଚୀନ ବାବିଲନ୍ ଓ ମିଶରରେ ବି ଥିଲା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।
ଏହି ଲିଙ୍ଗପୂଜାରୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଲିଙ୍ଗ ଶକ୍ତି

1· ଋଗ୍‌ବେଦ VII-6 10 (7) VII 6II (6) VII 6 II (X)
2. Wilsan ଋଗ୍‌ବେଦ on VII. 6. II (6) A·VII 6.II (7)
୩–ରାଜାରାଧାକାନ୍ତ ଦେବ—ଶବ୍ଦକଳ୍ପଦ୍ରୁମ,ଶେଫ—ପୁରୁଷ ଶିଶ୍ନମହାଭାରତ ୧୦,୨,୩୮ ଦେଖ । ବଙ୍ଗଦାଭାଷ-ଭାଷ୍ୟ—ଶୁଦ୍ଧରେ ଉଷ୍ଟ ପିଣ୍ଡିକାଃ

ଶେଫଃ ଶେଫଶେଷ ପାତନୀୟର ଯିଛ ।

ଶିଶ୍ନ ଶ୍ନଥାରେ ଶେଫଃ ଶେଫ ଉଚ୍ଛେଷ ଶେଫଃ ଜୈଜ୍ଞସ୍ଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ୩ ୩୩ ଦେଖ ।

୪–Sir John Wordroft, ଶକ୍ତି ଓ ଶାକ୍ତ Third Edition p. 129, note to chapter IV by Bragalal Mukhangi
5· ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ; S.B.E Vol 44 XlVII 104
ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର କ୍ରମ ପରିଣାମ ପୃ୧୧୯.

ମଧ୍ୟରେ ଉପଲବ୍ଧ । ସେଥିରୁ ଦାର୍ଶନିକ ମାନେ ଅର୍ଥ କରିଥିଲେ ଲିଙ୍ଗ ବା ଶିବର ଶକ୍ତିଅଛି । ସମସ୍ତ ଜଗତ୍ ସୂକ୍ଷ୍ମାକାରରେ ଏହି ଶକ୍ତିରେ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ରହିଥାଏ । ଏହି ଶକ୍ତିରୁ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଉତ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥିତି ପ୍ରଳୟ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଶକ୍ତିପୂଜା ପ୍ରଥମରେ ଶିବଶକ୍ତିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ରହିଥିଲା । କାଳକ୍ରମରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୩ୟ ଶତକ ପରେ ଶକ୍ତିପୂଜା ଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ଭାରତରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ-ଥିଲା । କ୍ରମେ ୨ ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ଶକ୍ତିପୂଜା କୌଣସି ଗୋଟିଏ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇ ଆଉ ରହିଲା ନାହିଁ । ସନାତନ ଧର୍ମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବେଦର ଶେଷଭାଗ ଉପନିଷଦ ହେଉଛି ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡ । ତନ୍ତ୍ର ହେଉଛି ଏହି ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାର ଶାସ୍ତ୍ର । ଉପନିଷଦର ଜ୍ଞାନକୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଉପାୟରେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରିଲେ ଶିକ୍ଷା ଓ ସାଧନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ତେଣୁ ବେଦ ଓ ତନ୍ତ୍ର ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ନୁହନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ପରସ୍ପର ସହାୟକ । ଏହାର ଫଳରେ ବୈଷ୍ଣବ, ଗାଣପତ୍ୟ, ସୌର ପ୍ରଭୃତି ଭିନ୍ନ ୨ ସମ୍ପ୍ର-ଦାୟରେ ଭିନ୍ନ ୨ ଦେବଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଆରାଧନାର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ବୈଦିକ ମନ୍ତ୍ର ସହିତ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମନ୍ତ୍ର ବୀଜାକ୍ଷରରେ ଯୋଗ ହୋଇ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ପୂଜା ହୋଇଥିଲା । ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ଧର୍ମ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରି ସନାତନ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗରୂପରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ୍ଡୀୟାନ ଏହି ସନାତନ ଧର୍ମର ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ପ୍ରଚାର ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାର ପ୍ରଧାନ ପୀଠସ୍ଥଳୀ ଥିଲା ବୋଲି ୧ମ ପରି ଚ୍ଛେଦରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସନାତନ ଧର୍ମର ସନ୍ତାନ । ଉଭୟ ଧର୍ମର ମୂଳ ଗୋଟିଏ ଥିଲା । ଉଭୟ ଧର୍ମ ନୂତନ ନୂତନ ଚିନ୍ତା, ଭାବ, କାର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ପରସ୍ପରକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇଧର୍ମ ସନାତନ ଓ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମଦ୍ୱୟ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ପୃଥକ୍ ନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି

ବୁଦ୍ଧଧର୍ମ ପରମ୍ପରାଠାରୁ ନୂତନ ୨ ବିଷୟ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ନିଜକୁ ପୁଷ୍ଟ କରିଥିଲେ ।

ସନାତନ ଧର୍ମର ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ବୌଦ୍ଧମାନେ ସନାତନ ଧର୍ମର ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦକୁ ଅକାତରରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧମହାଯାନ ମତରେ ଏହିତନ୍ତ୍ରବାଦ ପ୍ରବେଶ କରି ବଜ୍ରଯାନ ରୂପରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିଯୋଗୁଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟାଚୟରେ ଚର୍ଯ୍ୟାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭୂତ ଲାଗି ତନ୍ତ୍ର ଓ ଯୋଗର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଅଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୫ମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପୂର୍ଣ୍ଣ ତାନ୍ତ୍ରିକତାରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ତନ୍ତ୍ରର ପରିଣାମରେ ସନାତନ ଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ମିଳନର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା । ବୌଦ୍ଧମାନେ ଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧ ଓ ତାହାଙ୍କର ୫ଗୋଟି ଶକ୍ତି ଯଥା ତାରା, କାଳୀ, ଚାମୁଣ୍ଡା ପ୍ରଭୃତି ନୂତନ ୨ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଆରାଧନା କରିଥିଲେ । ସନାତନ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ଏହି ବୌଦ୍ଧ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଅକାତରରେ ନିଜର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରିଥିଲା । ସନାତନଧର୍ମ ଅଧୋଗାମୀ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମକୁ ନିଜସହିତ ମିଶାଇ ଦେବାପାଇଁ ତତ୍ପର ଥିଲା ଏବଂ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ତନ୍ତ୍ରଯାନର କେତେକ ଅଂଶ ନିଜ ସାଙ୍ଗରେ ମିଶାଇ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲା । ତାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ବୌଦ୍ଧଦେବୀ ବଶିଷ୍ଠ ଚୀନଦେଶରୁ ତାରାଙ୍କ ଆରାଧନା ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ ବୋଲି ତନ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ସନାତନ ଧର୍ମର ତନ୍ତ୍ରରେ ତାରାଙ୍କର ଉପାସନା ବିଶେଷ ଭାବରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ।

ଓଡ୍ରଉଡ୍ଡିୟାନ ଦେଶ ଏହି ବୌଦ୍ଧ ତନ୍ତ୍ର ସାଧନାର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ପୀଠସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଉଦୟଗିରି, ଲଳିତ ଗିରି ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ଧ୍ୱଂସାବଶେଷମାନଙ୍କରେ ଏହି ତନ୍ତ୍ରବାଦ ପ୍ରଚଳନର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଦର୍ଶନ ମିଳିଥାଏ ।

୬୩୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ହୁଏନସାଂ ଉତ୍ତର ଭାରତରୁ ଓଡ଼ିଶା ବାଟେ ଦକ୍ଷିଣଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—'ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ବୌଦ୍ଧ ଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ଦେଶରେ ପ୍ରାୟ ଏକଶହ ବୌଦ୍ଧ ବିହାର ଏବଂ ଦଶହଜାର ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁ ଥିଲେ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ମହାଯାନପନ୍ଥୀ । ହିନ୍ଦୁଦେବମନ୍ଦିର ପ୍ରାୟ ୫୦ଟି ଥିଲା ଏବଂ ସେଥିରେ ବହୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଲୋକେ ଏକତ୍ର ପୂଜା ଆରାଧନା କରୁଥିଲେ । ପୁଷ୍ପଗିରି ବୋଲି ଗୋଟିଏ ବିଖ୍ୟାତ ବିହାର ଥିଲା × × ।' ଏହି ପୁଷ୍ପଗିରିର ସ୍ଥିତି ବର୍ତ୍ତମାନପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୋଇନାହିଁ । ଏହି ପୁଷ୍ପଗିରି କଟକ ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ଉଦୟଗିରି ହୋଇଥିବ ବୋଲି ରାଖାଲଦାସ ବାନାର୍ଜୀ ମହାଶୟ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ସେଠାରେ ଯେଉଁ ସର୍ବ ଶିଳାଲିପି ରହିଛି—ତାହା ଆଜଯାଏ ପଢାହୋଇପାରିନାହିଁ । ଏହି ଶିଳାଲିପିର ଉପରେକୁ ବିଶାଳ ବିହାରର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଅଦ୍ୟାବଧି ରହିଛି । ଅଶୋକ ତାଙ୍କ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଭାଇଙ୍କ ପାଇଁ ଯେଉଁ "ସ୍ୱେନକ ଗିରି" ବିହାର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ—ତାହା ଏହି କି ନୁହେଁ ଠିକ୍ କରିବାକୁ ହେବନାହିଁ । ପୁଷ୍ପଗିରିର ଉପରକୁ ଆଉଗୋଟିଏ ସ୍ତୁପଥିବାର ବିଷୟ ହୁଏନ୍ ସାଂ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ପୁଷ୍ପଗିରିର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ରତନ ଗିରିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଅଛି । ଏଠିମଧ୍ୟ ବିହାରର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଅଦ୍ୟାପି ରହିଛି । ଏହି ପୁଷ୍ପଗିରି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷା କେନ୍ଦ୍ର ବା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା ।

ଉପାସିକା ବୋଧିଶ୍ରୀଙ୍କ ଖୋଦିତ ଲିପିରେ 'ପାଲୁର' ଓ 'ତୋଷାଳୀ'ର ନାମ ରହିଛି । ସେତେବେଳେ ପାଲୁର ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ବନ୍ଦର ଥିଲା । ତୋଷାଳୀ ହେଉଛି ସେତେବେଳେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଅନ୍ତର୍ଗତ କଳିଙ୍ଗର ରାଜଧାନୀ ବା ପ୍ରଧାନ ନଗର । ଉପାସିକା ବୋଧିଶ୍ରୀ ପୁଷ୍ପଗିରିରେ "ପୁଷ୍ପଗିରି" ବିହାରମ୍ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କ ଲିପିରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ତିବ୍ବତରୁ ମିଳିଥିବା ଇତିବୃତ୍ତରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ବୋଧିଶ୍ରୀ ପୁଷ୍ପଗିରିରେ ଯୋଗସାଧନା କରୁଥିଲେ । ନାଗାର୍ଜୁନ ନାମରେ ଦୁଇଜଣ ବୌଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ପ୍ରଚାରକ ଥିଲେ । ୧ମ ନାଗାର୍ଜୁନ ମହାଯାନ ମତବାଦକୁ ଦାର୍ଶନିକ ଭିତ୍ତିରେ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ । ୨ୟ ନାଗାର୍ଜୁନ ହେଉଛନ୍ତି ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀର ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ର ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରଚାରକ ଓ ରସ ରସାୟନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ଏହି ଦୁଇଜଣଯାକ ଶ୍ରୀପର୍ବତର ବୌଦ୍ଧପୀଠ ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିଲେ । ଦୁହେଁଯାକ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନାଗାର୍ଜୁନ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସି ଶୂନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ମୁଞ୍ଜ ବୋଲି ଜଣେ ରାଜା ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ନାଗାର୍ଜୁନ ମୁଞ୍ଜଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଥିଲେ । ମୁଞ୍ଜ ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁତ ବୌଦ୍ଧବିହାର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ।

S- Sylvan levi—ଏସ୍ ସିଲଭାନ୍ ଲେଭି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ— ଖ୍ରୀ ୭୯୫ରେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱ ସାମନ୍ତଭଦ୍ରଙ୍କ ଶୁଭାଚରଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ "ଅବତଂସକ"ର ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟ "ଗଣ୍ଡବ୍ୟୂହ" ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ନିଜ ହାତରେ ଲେଖି ଏହ ସହିତ ଚୀନ ଦେଶର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ଟେଟ ସୋଙ୍ଗଙ୍କ ନିକଟକୁ ମିତ୍ରତା ଜ୍ଞାପନରୂପରେ ଉପହାର ଦେଇଥିଲେ । ଚୀନ ଭାଷାରେ ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହିପରି ଭାବରେ କରାଯାଇଛି—"ସେହି ରାଜାଙ୍କର ମହାଧର୍ମରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି ଏବଂ ସେ ମହାଯାନ ପନ୍ଥା ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି ।" ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଚୀନ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରେ ଇଂରେଜୀ ଅନୁବାଦର ଶିରୋଭାଗରେ ଅନୁବାଦ ହୋଇଛି—"ଭଗବାନ ରାଜା, ସେ ଯାହା ଶୁଦ୍ଧ ତାହା କରନ୍ତି—ସିଂହ ବା କେଶରୀ ।" ଏହି ଅନୁବାଦରୁ ସିଲ୍ଭାନ୍ ଲେଭି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଯେ—

1. History of the early dynastics of Andhra desha B. V-Rao

ରାଜାଙ୍କର ନାମ ହୋଇଥିବ ଶୁଭକର କେଶରୀ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସିଲ୍‌ଭାନ୍ ଲେଭି ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି । ଶୁଭକର ନିଜହାତ ଲେଖା ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ସବ ସମ୍ମତ ପ୍ରଜ୍ଞାନାମକ ଏକ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କ ହାତରେ ଚୀନରାଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ପ୍ରଜ୍ଞାଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନଥିଲା କାବୁଲ ନିକଟରେ କପିଶା ନଦୀ କୂଳରେ । ସେ ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ନିଜର ଶିକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସେ କେତେକ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟଭାରତରେ ଶିକ୍ଷାକରି ନାଳନ୍ଦା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଆସି ସେଠାରେ କେତେକ ବର୍ଷ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ସେ ଅଧ୍ୟୟନରେ ୧୮ବର୍ଷକାଳ କଟାଇଥିଲେ ଏବଂ ବହୁତ ତୀର୍ଥ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ସେ ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବିହାରରେ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ତହିଁପରେ ସେ ଚୀନକୁ ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କ ଦୂତ ରୂପରେ ଯାଇଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ଏହି ପ୍ରଜ୍ଞଙ୍କ ହାତରେ ସ୍ୱହସ୍ତ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ପତ୍ର ଦେଇ ତାହାକୁ ଅନୁବାଦ କରି ଚୀନ ରାଜାଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରଜ୍ଞଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କ ସ୍ୱହସ୍ତ ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ତାଙ୍କର ପତ୍ର ଚୀନ ଅନୁବାଦ ସହିତ ଚୀନଦେଶରେ ଅଦ୍ୟାବଧି ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି । (୧)

ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ—ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅତି ଉଚ୍ଚ ଧରଣର ମହାଯାନ ମାର୍ଗର ଯୌଗିକ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ରହିଥିଲା । ସେଠାକୁ ନାଳନ୍ଦାଭଳି ଉନ୍ନତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ଛାତ୍ର ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଓ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ିବାପାଇଁ ଆସୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଯେ ସାରା ଭାରତରେ ବ୍ୟାପିଥିଲା ତାହା ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ନିଃସନ୍ଦେହଭାବରେ ଜଣାଯାଉଛି ।

1. Taranath's Account, the journal of the Department of Hirs Cal university Vol I P. 28,
2, Epigraphia Indica vol. XV, 1919-20 pages 363-64

ଏହିଃ ହେଉଛନ୍ତି ସେହି ବିହାର ଯାହାକୁ ହୁଏନ୍‌ସାଂ ପୁଷ୍ପଗିରିବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏହା କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ରତ୍ନଗିରିରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ସେ ସ୍ଥାନର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଉଦୟଗିରି, ଲଳିତଗିରି ଓ ରତ୍ନଗିରିରେ ଯେଉଁସବୁ ବୌଦ୍ଧକୀର୍ତ୍ତି ଓ କଳାର ଅବଶେଷ ରହିଅଛି—ସେଥିରୁ ସେମାନଙ୍କର ଗୌରବମୟ ଅତୀତର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ—ତାହା ତନ୍ତ୍ରବାଦ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଥିବାର ପ୍ରମାଣିତ କରୁଛି । ଶୁଭକର ଦେବଙ୍କ ଗୋଟିଏ ତାମ୍ର ଶାସନରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ସେ ତାଙ୍କର ସିଂହାସନକୁ ଅଧିକାର କରିବା ଲାଗି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିବା ଦୁର୍ବୃତ୍ତ ଦାସ୍ୟୁ ମାନଙ୍କୁ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଶୁଭକର କେଶରୀ ଓଡ୍ଡିୟାନର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଗୁରୁ ଅନଙ୍ଗବଜ୍ରଙ୍କ ଗୁରୁଥିଲେ ବୋଲି "ଶ୍ରୀଗୁରୁଚରଣାମ୍ବୁଜ ଶୁଭଙ୍କରା ଯୋଗ" ପଦରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ବୋଲି ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି ।

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ଯେ—ଓଡ଼ିଶା ବୌଦ୍ଧ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଯୋଗ ସାଧନାର ପ୍ରଧାନ ପୀଠସ୍ଥଳୀଥିଲା ଏବଂ ସେହି ଯୋଗ ଶିକ୍ଷାଲାଗି ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ଭିନ୍ନ ୨ ଦେଶରୁ ଲୋକ ଆସି ଏଠାରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଯୋଗ ସାଧନା କରୁଥିଲେ । ଯାଜପୁରର ଅନ୍ତର୍ଗତ ରତ୍ନଗିରିରେ ଏହି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଯାଜପୁର ହେଉଛି ବିରଜା ପୀଠ—ସନାତନ ଧର୍ମର ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନାର ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥଳୀ । ଯାଜପୁରରେ କୌମାରୀର ମାର୍ଗର ତନ୍ତ୍ର-ସାଧନା ବିସ୍ତାରଲାଭ କରିଥିଲା । ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଯାଜପୁର ନିବାସୀ ଉତ୍ତରଭାରତର ଶ୍ରୋତ୍ରିୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ସହିତ ଓଡ଼ିଶା ଶ୍ରୋତ୍ରିୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ତହିଁର କାରଣ ରୂପରେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ରହିଅଛି—"ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀର ଜଳ ମଦ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା । ଯାଜପୁରର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ତାହାପାନ କଲେ । ତେଣୁ ସେମାନେ ହୋଇଛନ୍ତି ପତିତ ।

ଏହି କମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଜଣାଯାଏ—ଯାଜପୁର ସନାତନ ଧର୍ମର ତନ୍ତ୍ରସାଧନାର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ପୀଠ ଥିଲା । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ସନାତନ ଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧନା ସମକକ୍ଷ ଭାବରେ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଏକା କାଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା ।

ସନାତନ ଧର୍ମର ଶକ୍ତିବାଦ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକସାଧନା କେବଳ ଶାକ୍ତପୀଠରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ନ ଥିଲା । ତାହା ସମସ୍ତ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ପୀଠ ଓ ପୂଜାରେ ସ୍ଥାନଲାଭ କରିଥିଲା । ପ୍ରଧାନ ବୈଷ୍ଣବ ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପୂଜାରେ ଏହି ତନ୍ତ୍ରବାଦ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଅଛି । ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ବିମଳା ଦେବୀଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ।

ବିମଳା ଭୈରବୀ ଯତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥସ୍ତୁ ଭୈରବଃ
ଅତ୍ରେ ତୁ ଭୈରବୀ ତୀର୍ଥେ ସର୍ବେ ବର୍ଣ୍ଣା ଦ୍ୱିଜାତୟଃ ।

“ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଭୈରବ । ଏହି ଭୈରବୀ ତୀର୍ଥରେ ସମସ୍ତେ ହେଉଛନ୍ତି ବ୍ରାହ୍ମଣ—ଅର୍ଥାତ୍ ଏଠାରେ ଜାତିଭେଦ ନାହିଁ ।” ବିମଳାଙ୍କୁ ମହାପ୍ରସାଦ ସମର୍ପଣ ନହେଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସେହି ପ୍ରସାଦକୁ ମହାପ୍ରସାଦ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ମହାପ୍ରସାଦକୁ କେହି ୨ ମା-ପ୍ରସାଦ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାକରେ ବଇଗଣି ନିଆଯାଏ । ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହା ଆମିଷ ରୂପରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି—କିନ୍ତୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ-ଠାରେ ଅନେକପ୍ରକାର ବଇଗଣ ପିଠା ଭୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ରେ “ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସରେ ଏହି କଥା ଲେଖିଛନ୍ତି—“ଅନେକ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣ କାଳିକା ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଭୈରବୀ ତନ୍ତ୍ର କହନ୍ତି । ଭୈରବୀ ତନ୍ତ୍ରରେ ମହାପ୍ରସାଦ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେବାର ପ୍ରଥା ତାନ୍ତ୍ରିକ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଦେଖାଯାଏ । ସୁତରାଂ ତନ୍ତ୍ରମତରେ ମଧ୍ୟ ମହାପ୍ରସାଦ ପ୍ରଚଳିତ । ବିଶେଷତଃ ମନ୍ଦିରରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମନ୍ତ୍ର

ଅନୁସାରେ ପଞ୍ଚମକାରର ପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ ।” ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଧର୍ମ ବୋଲି ଶ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ୍ ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମଚେତନାରେ ବିଶେଷଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିଛନ୍ତି । ସେ ୨୬୫ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—“ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ବୁଦ୍ଧାବତାର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭକଲା । ତାପରେ ତାହାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଓଡ଼ିଶାର ଧାର୍ମିକ ମତବାଦ ଗଠିତ ହେବାରେ ଲାଗିଲା । ବୌଦ୍ଧମହାଯାନର ଶୂନ୍ୟବାଦ, ବଜ୍ରଯାନ, ସହଜଯାନ, ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ନାଥଗୁରୁମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ତତ୍ପରେ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ୧ମ ଭାଗରୁ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମାଗତ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଏ ସବୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଏକତ୍ର ମିଶିଯାଇ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗଣଧର୍ମ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ବୌଦ୍ଧ-ଜଗତ୍‌ରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଭଳି ଜଗନ୍ନାଥ ତାଙ୍କର ଶତଶତ ବର୍ଷର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଯୋଗୁଁ ସମସ୍ତ ମତବାଦର କେନ୍ଦ୍ର ହୋଇଥିଲେ । ଏ ଗଣଧର୍ମରେ ସବୁପ୍ରକାର ମତାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ଥାନଥିଲା ।” ସୁତରାଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦର ପ୍ରବଳ ପ୍ରଚଳନ ରହିଥିବାରୁ ସହଜରେ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ ଏକେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଧର୍ମ ଥିଲା । ପୁରୀ ଶାସନମାନଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଆଜିକାଲି ମଧ୍ୟ ସେହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ଶକ୍ତିର ଉପାସନା କରିଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଅଦ୍ୟାପି ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ପୂର୍ଣ୍ଣ-ମନରେ ଗ୍ରହଣ କରିନାହାନ୍ତି । ବରଂ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମକୁ ହେୟ କୋଟିରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ।

ତାନ୍ତ୍ରିକମତବାଦର ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି—ଶିବଶକ୍ତିଙ୍କର ସାମରସ୍ୟ । ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱର ମୂର୍ତ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ଲିଙ୍ଗ ଯୋନିର ମିଳନ ସୁଖ । ସେମାନେ ମୁକ୍ତିର ଆନନ୍ଦକୁ ସମ୍ଭୋଗ ସୁଖ ତୁଲ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ଓ ଅଲେଖ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ସାମରସ୍ୟ ବା ଯୁଗନଦ୍ଧ ଭାବକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଯୁଗଳରୂପରେ

ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯିବ ଯେ — ସନାତନ ଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଶୂନ୍ୟବାଦକୁ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାପରେ ସମସ୍ତେ ମିଶିଯାଇ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ବୋଲି କହିବାର କୌଣସି ହେତୁ ନାହିଁ । ସୁବାସଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷ ଦୁଇଜଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେପରି ବଙ୍ଗାଳୀବୋଲି ଗର୍ବ କରନ୍ତି ଏବଂ ବଙ୍ଗାଳିମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗାଳୀ ବୋଲି ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି—ସେହିପରି ଚୈତନ୍ୟ ଖାଣ୍ଟି ଓଡ଼ିଆ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ତାହାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି ଗର୍ବ କରିବାର କଥା । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପିତାମହ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଘର ଥିଲା ଯାଜପୁରରେ । ସେ ଦୁଡ଼ାଣୀ ସମ୍ରାଟ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସହିତ କଳହ କରି ନଦୀୟା ଯାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ନଦୀୟା ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପିତା ଜଗନ୍ନାଥ ମିଶ୍ର ମଧ୍ୟ ଜଣେ ସହିଷ୍ଣୁ ପଣ୍ଡିତଥିଲେ । ସେ ନିଜ ପିତାଙ୍କ ସହିତ ଯାଇ ନଦୀୟାରେ ରହି ୨ ବସବାସ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀଙ୍କର ନାମ ଶଚୀଦେବୀ । ଏହାଙ୍କ ଔରସରୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପୁରୀକୁ ଆସିବାପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଦୁଇଟିଧାରା ରହିଥିଲା । ଗୋଟିଏ ହେଉଛି—ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଗାନୁଗା ବିଶୁଦ୍ଧ ଭକ୍ତିମାର୍ଗ; ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଉଛି ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ବା ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ । ଓଡ଼ିଶାର ଶ୍ରେଷ୍ଠକବି ଜୟଦେବ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରକୀୟା ପ୍ରୀତିର ଗାନ ୧ମରେ କରିଥିଲେ । ୨ୟ ରାଜରାଜଙ୍କ ସାମନ୍ତର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଥିଲେ । ସେ ଜୟଦେବଙ୍କ ଛନ୍ଦ ପଦ୍ଧତିରେ ଅଭିନବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପରକୀୟା ପ୍ରୀତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ରାଧା ମୁରହରରମଣୀସୁରହସ୍ୟଲୀଳା ସନ୍ଦୋହସୁନ୍ଦରରମମନ୍ଦ ଗୁଣାଭିରାମଂ
ସାହିତ୍ୟ ସାର ସମୁଦାସ୍ତୁ ବୁଧାଃ ପ୍ରବନ୍ଧ ମେତଂ ତନୋତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ
ଭୂମି ଭର୍ତ୍ତା ।"

ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କର ପିତା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ରଚିତ ୭ଟି ଶ୍ଳୋକ ଶ୍ରୀ ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ପଦ୍ୟାବଳୀରେ ସଙ୍କଳନ କରିଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ଉଦ୍ଧାର କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ—ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପୀଙ୍କ ପରକୀୟା ପ୍ରୀତିର ପ୍ରଚାର ରହିଥିଲା । ସେ ଶ୍ଳୋକଟି ଏହି—

'ଗୋପୀଜନାଲିଙ୍ଗିତ ମଧ୍ୟଭାଗଂ ବେଣୁଂ ଧମନ୍ତଂ ଭୃଶଲୋଳ
ନେତ୍ରମ୍
କଳେବରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟ ରୋମବୃନ୍ଦଂ ନମାମି କୃଷ୍ଣଂ ଜଗଦେକ
କନ୍ଦମ୍ (୨୯୩)

ଗଜପତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ତାଙ୍କ ରଚିତ ଅଭିନବ ବେଣୀସଂହରଣ-ନାଟକରେ ମଧ୍ୟ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"ଉଦ୍ଦାମ କାମସମର—ପ୍ରସରେ ପ୍ରବୃତ୍ତେ ପ୍ରୌଢ଼ ପ୍ରଭୂତ ବନ୍ଧବନ୍ଧ
ବିମୁକ୍ତ ବନ୍ଧା
ଭୂୟୋ ମୁରାରିକରସାଦରମୃଷ୍ଟଧବଳା ରାଧା ମନୋଜ୍ଞ କବରୀ
ଭବତୁ ଶ୍ରିୟେ ବଃ ।"

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ—ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ପୂର୍ବରୁ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ବୈଷ୍ଣବ ପ୍ରେମସାଧନତତ୍ତ୍ୱରେ ଅଭିଜ୍ଞ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭ ନାଟକ''ରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସ୍ତୁତି ବନ୍ଦନା ବା ନମସ୍କାର ପ୍ରଭୃତି ନାହିଁ ଏବଂ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ—ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ

୧. Kalinga Research Society Journal

ସମ୍ଭବତ ମିଳନପୂର୍ବରୁ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ "ଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭ" ନାଟକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ବଲ୍ଲଭ ନାଟକରେ ଗୀତ-ଗୋବିନ୍ଦ ଓ ଅନେକ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦପରି ପରକୀୟା ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତି ଏବଂ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଭାବବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବିଶେଷ ନୈପୁଣ୍ୟ ସହିତ ମଧୁର କୋମଳକାନ୍ତ ପଦାବଳୀରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସବୁ କାରଣରୁ ଅନୁମାନ ହେଉଛି ସେ-ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିଧାରା ରହିଥିଲା ।

ସୁକୁମାର ସେନ ମଧ୍ୟ (In the History of Brajabali Library ୧୨ ପୃଷ୍ଠାରେ କହନ୍ତି—ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି ପରକୀୟା ଭାବ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ସନାତନ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି କଥା ରାଧାଗୋବିନ୍ଦନାଥ ବିଦ୍ୟାବାଚସ୍ପତି ଏମ୍. ଏ. ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରି କହିଛନ୍ତି ।—

"From historical point of view it appeared that Chaitanya took the detailed idea of Radha-krushna Cult as currents in the Bengal School from Rai Ramananda and transmitted it to Rupa Goswami at Allahabad and to Sanatana Goswami at Benares."

ସୁକୁମାର ସେନ ବ୍ରଜବୋଲି ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ (History of Brajaboli Literature) ୧୩ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି- Chaitanya Deva and his immediate predecessors (who were his chief companion in early life) were thus the disciples direc [illegible] of

Madhabendra-Madhabendra was probably a saint and scholar from Orissa which at that time was more intimately connected with her sister province Bengal than now,"

ଚୈତନ୍ୟ ଦେବ ଏବଂ ତାଙ୍କର ବାଲ୍ୟଜୀବନର ସାଥୀମାନେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ବା ପରୋକ୍ଷଭାବରେ ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀଙ୍କର ଶିଷ୍ୟଥିଲେ । ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଥିଲେ ଏବଂ ସମ୍ଭବତଃ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶର ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା ।" ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ-ଚୈତନ୍ୟ ଦେବ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମ ଭାବଧାରା ପରମ୍ପରାଟୀକୁ ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ ନିଜସ୍ୱ କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ବୈଷ୍ଣବ ଭାବଧାରାର (ତାନ୍ତ୍ରିକ-ବୈଷ୍ଣବ ବାଦ ବା ଜଗନ୍ନାଥ ଭକ୍ତି) ପ୍ରଧାନ ଉପାସକ ହେଉଛନ୍ତି ପଞ୍ଚସଖା । ସେମାନେ ନିଜକୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବୋଲି ଏକ ମତରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଲୁପ୍ତ ୨ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ସଂସ୍କାର କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେବେ ସେ ନିଜ ବୃନ୍ଦାବନ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ତ୍ୟାଗକରି ନଥିଲେ ଏବଂ ସେ ନିଜର ଅନ୍ତିମ ଜୀବନ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଏହି ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ତାହାଙ୍କର ସହଚର ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପୁରୀରେ ଟୋଟା ମଠରେ ଉକ୍ତ କୀର୍ତ୍ତନରେ ପ୍ରେମାବେଶରେ ସମୟ କଟାଇଥିଲେ ବୋଲି ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି । ଏହା କେବଳ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଯୋଗ ସାଧନା ଓ ସମାଧିକୁ ସୂଚିତ କରୁଛି ।

ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ନୀଳାଚଳରୁ ଯାଇ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ତୀର୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ ସେତେବେଳେ ମଲ୍ଲାର ଦେଶରେ "ଆଦିକେଶବ" ନାମକ ବିଷ୍ଣୁମୂର୍ତ୍ତି ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ, ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଲୋକଠାରୁ ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାର ପାଠ ଶୁଣି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହେଉଥିଲେ ।

ଏବଂ ସେହି ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାକୁ ଲେଖାଇ ତାହାର ପ୍ରତିଲିପି ସାଙ୍ଗରେ ଆଣି-ଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଆମଲକୀ ତଳାତେ ରାମ ଦେଖି ଗୌରହରି
ମଲ୍ଲାର ଦେଶେତେ ଆଇଲା ଯାହା ଭଟ୍ଟମାରି

× × ×

'ବ୍ରହ୍ମ ସଂହିତାଧ୍ୟାୟ' ତାହାଇ ପାଇଲ
ପୁଁଥି ପାଇୟା ପ୍ରଭୁ-ହୈଲ ଆନନ୍ଦ ଅପାର
କମ୍ପ ଅଶ୍ରୁ ସ୍ୱେଦ ସ୍ତମ୍ଭ ପୁଲକ ବିକାର
ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ର ନାହିଁ ବ୍ରହ୍ମ ସଂହିତା ସମାନ
ଅଳ୍ପ ଅକ୍ଷରରେ କହେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅପାର
ସକଳ ବୈଷ୍ଣବ ଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟେ ଅତିସାର
ବହୁ ଯତ୍ନେ ସେଇ ପୁଁଥି ଲଇଲ ଲେଖାଇୟା

× × ×

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଅତି ଆଦରର ଧନ ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ । ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାରେ ଲିଖିତ ରହିଛି—

ମାୟୟା ରମମାଣସ୍ୟ ନ ବିୟୋଗସ୍ତୟା ସହ
ଆତ୍ମନା ରମୟା ରେମେ ତ୍ୟକ୍ତକାଳଂ ସିସୃକ୍ଷୟା
ନିୟତିଃ ସାର ମା ଦେବୀ ତତ୍ପ୍ରିୟା ତଦ୍ବଶଂ ତଦା
ତଲ୍ଲିଙ୍ଗଂ ଭଗବାନ୍ ଜ୍ୟୋତିଃ ଶମ୍ଭୁରୂପଃ ସନାତନଃ
ଯା ଯୋନିଃ ସା ପରାଶକ୍ତିଃ କାମବୀଜଂ ମହଦ୍ଧରେଃ
ଲିଙ୍ଗଯୋନ୍ୟାତ୍ମିକା ଜାତା ଇମା ମାହେଶ୍ୱରୀଃ ପ୍ରଜାଃ ।
ଶକ୍ତିମାନ୍ ପୁରୁଷଃ ସୋଽୟଂ ଲିଙ୍ଗରୂପୀ ମହେଶ୍ୱରଃ
ତସ୍ମିନ୍ନାବିରଭୂଲ୍ଲିଙ୍ଗେ ମହାବିଷ୍ଣୁର୍ଜଗତ୍ପତିଃ (୫ଅ ୧୦

ସେହି ଆତ୍ମାରାମ ମାୟା ସହିତ ରମଣ କରନ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ମାୟାଙ୍କର ସେବ୍ୟ କିନ୍ତୁ ମାୟା ସହିତ ରମଣ କଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ମାୟା ସହିତ

ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ସେ ଆତ୍ମାରାମ କେବଳ କାଳର ସୃଷ୍ଟିଚ୍ଛାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ନିଜ ଆତ୍ମାରେ ନିଜେ ରମଣ କରନ୍ତି । ତାହାକୁ କାଳଶକ୍ତି ବା ନିୟତି କୁହାଯାଏ । ସେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ବଶ ରହିଥାଏ । ଏହି ନିୟତି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ଶକ୍ତି । କାଳ ଓ ନିୟତି ଏବଂ ଭଗବାନଙ୍କର କଦାପି ବିୟୋଗ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଜ୍ୟୋତିଃସ୍ୱରୂପ ସନାତନ ଭଗବାନ ଶମ୍ଭୁ ଲିଙ୍ଗରୂପୀ । ଉମାଶକ୍ତି ହେଉଛନ୍ତି ଯୋନିରୂପ ପରଶକ୍ତି । ଲିଙ୍ଗ (ଜଗତ୍‌ର କାରଣ) ଓ ଯୋନି (ସୃଷ୍ଟିର ଆଧାର) ଏହି ଦୁହିଙ୍କର ସଂଯୋଗରୁ ଜାତ ବୀଜକୁ କାମବୀଜ ଅର୍ଥାତ୍ "କ୍ଲୀଂ" କହନ୍ତି । ଏହି ଲିଙ୍ଗ ଓ ଯୋନିର ମିଳନରୁ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାଜାତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେହି ଲିଙ୍ଗରୂପୀ ମହେଶ୍ୱର ହେଉଛନ୍ତି ଶକ୍ତିମାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ଏହି ଲିଙ୍ଗରେ ମହାବିଷ୍ଣୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ ।"

ବ୍ରହ୍ମସଂହିତାର ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ଯେ— ତାନ୍ତ୍ରିକମତବାଦ—ଶିବଶକ୍ତି ସାମରସ୍ୟ ବା ଯୁଗଳସ୍ୱରୂପରେ କଳ୍ପନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ ଏଠାରେ ବିକଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦରୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳମୂର୍ତ୍ତି ଓ ପରକୀୟା ପ୍ରୀତିର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା ଓ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ତାନ୍ତ୍ରିକମତବାଦରେ କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ-ନାହିଁ । ତେଣୁ ସହଜରେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ—ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କର ତାନ୍ତ୍ରିକ ଧାରା ବା ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରା ଭକ୍ତି ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଅତି ଆଦରର ଧନ ଥିଲା । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ପୁରୀରେ ରହି ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ଗୁପ୍ତରେ ସାଧନା କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ବିଶେଷତ୍ୱ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ମଧ୍ୟ ତାହାକୁ ଗ୍ରହଣ ଓ ଅନୁମୋଦନ କରିଥିଲେ ।

୧—ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା ପୃ୩୮

ସେହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମରେ ଏବଂ ଶକ୍ତିମାଧର୍ମରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନ୍ତଃସ୍ରୋତରେ ରହିଛି । ଏହା ଅଦ୍ୟାପି ମଧ୍ୟ କଳଙ୍କିତ ହୋଇନାହିଁ । ଶକ୍ତିମାଧର୍ମ ଓ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଏହି ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦ ସନାତନ ଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଏ ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତବାଦର ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ନିତ୍ୟସମ୍ପର୍କୀ । ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ସନ୍ଥ ୨ ବୈଷ୍ଣବ ଓ ଶୂନ୍ୟସାଧକଙ୍କର ସାଧନାରେ ଅନାସକ୍ତ କାମନା ସଙ୍ଗେ ଯୌନ କାମନାର ନିରୋଧ ସଦାସର୍ବଦା ରହିଛି । ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟପାଳନ ହେଉଛି ଏମାନଙ୍କ ସାଧନାର ମୂଳମନ୍ତ୍ର । ମହାପୁରୁଷ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ଲସ୍ୱାକଣ ଘଟଲରେ କହିଛନ୍ତି—

ମନକୁ ଦୃଢ଼ କରିଲ ତହିଁ । ବ୍ରହ୍ମ କେବେହେଁ ନ ଟଳଇ
ବ୍ରହ୍ମ ଟଳିଲେ ଦେହ ନାଶ । ହୁଅଇ ଜାଣିଥା ଅବଶ୍ୟ ।
ସେ ବିନ୍ଦୁ ଦେହି ଭଗବାନ । ସକଳ ଘଟେ ବିଦ୍ୟମାନ ।
ସେ ଯେବେ ନ ରହଇ ସ୍ଥିରେ । ସକଳ ବୁଥାନ୍ତି ସଂସାରେ ।

× × ×

ଯେତେବେ ଏ ମଧ୍ୟେ ଭ୍ରମ ହୋଇ । କାମରେ ମନ ବୁଡ଼ି ଦେଇ ।
ସକଳ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ନାଶ । ନରକେ ତାକୁ ହୁଏ ବାସ ।
ସଂସାରେ ସଂସାରୀ ହୋଇଣ । ଏହା ସାଧିବା ସୁକଠିନ ।
ବୁଦ୍ଧି ବିବେକ ଜ୍ଞାନ ବଳ । ବୁଦ୍ଧି ହୁଅଇ ଚେତ୍ତ ବେଳ ।
ଏମିତି ଲଭନ୍ତି ଯେ ପ୍ରାଣୀ । ସିଦ୍ଧିଙ୍କ ମଧ୍ୟେ ସେ ଅଗ୍ରଣୀ ।
ସକଳ ଶୁଦ୍ଧ କର୍ମ କର । ବିନ୍ଦୁକୁ ଆକର୍ଷିଣ ଧର ।
ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବଶରେ ନ ପଡ଼ । କାମ କାମନା ଦୂରୁ ଏଡ଼ ।

× × +

ଭକ୍ତ ଗୀତାରେ ବଳରାମ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହି କଥା କହୁଛନ୍ତି ।
ଯଥା :—

“ନାମଧାମକୁ ଭେଦ ଅଛି ନାମଟି କରତେଜ ପୂଜୁଛି ।
ନାମକୁ ଛୁଟେ କରବୁଡ । ଯୋଗ ମାର୍ଗରେ ଯେ ନ ବୁଝି ।

ଯୋନିକ ଭବଜନ କହୁ । ଭକ୍ତି ବୃନ୍ଦାବନ ଥଳ ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଶା ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ସ୍ୱସନ୍ଧାନରେ ଲୌକିକ ପ୍ରେମ ଶୃଙ୍ଗାର ଓ ଯୌନଭାବର ଆଦୌ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଯଥା—

ପୁରୁଷ ହୋଇଣ ଇନ୍ଦ୍ରିୟନାହିଁ ତାର ସ୍ତ୍ରୀ ହୋଇ ନାହିଁ ଯୋନି
ଅନ୍ତରପରେ ସ୍ନେହ କରନ୍ତି ନାହିଁ ଦେଖସି ଭଜନ ।
(ଶରୀର ଭେଦ ଭଜନ)

ଓଡ଼ିଶାର ସାଧକ ମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସମଗ୍ର ଲୀଳାକୁ ଶରୀରସାଧନାର ସଙ୍କେତରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଲୌକିକ ନାୟକ ନାୟିକା-ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଏହି ସବୁ ଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ କଳଙ୍କିତ ଓ ଦୂଷିତ ନ ହୋଇ ନିର୍ମଳ ଭାବରେ ରହିଛି । ଏହି ସବୁଧର୍ମ ମୂଳରେ ମହାଶୂନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ଜଗନ୍ନାଥ ହୋଇଛନ୍ତି କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ । ଶକ୍ତିବାଦ, ବଜ୍ରଯାନ, ସହଜଯାନ, ମହିମାଧର୍ମ, ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ପ୍ରଭୃତି ହୋଇଛି ତହିଁର ଶାଖା ଓ ପ୍ରଶାଖା ।

ପରମାତ୍ମା ବା ପରବ୍ରହ୍ମ ନିର୍ଗୁଣ ଅବାଙ୍ମନସଗୋଚର । ସେଠାରେ ନାନାତ୍ୱ ନାହିଁ । ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଷୋଡ଼ଶ କଳାମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର କଳା ବ୍ୟକ୍ତ । ଆଉ ସବୁ ଅବ୍ୟକ୍ତ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତ ଅଂଶଟି ତ୍ରିଗୁଣମୟୀ ପ୍ରକୃତି । ପ୍ରକୃତିରୁ ତ୍ରିଗୁଣ ଏବଂ ତ୍ରିଗୁଣର ବୈଷମ୍ୟରୁ ଏହି ସଂସାର ଓ ଶରୀରର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଛି । ଏହା ହେଉଛି—ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ଇଚ୍ଛା ବା ତାହାଙ୍କର ବହୁ ହେବାର ବାସନା ବା ଲୀଳା । ଏହି ତ୍ରିଗୁଣହିଁ ଇଡ଼ା, ପିଙ୍ଗଳା ଓ

ସୁଷୁମ୍ନାର ଭିତର ଦେଇ ବାୟୁରୂପରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ସଂସାରଲୀଳା ସମ୍ପାଦନ କରୁଛି । ତନ୍ତ୍ରରୁ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରାଣଶକ୍ତି ବା ଅବ୍ୟକ୍ତ ପ୍ରକୃତିର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଥାଏ । ସେହି ପ୍ରକୃତି ବା ପ୍ରାଣ ଶକ୍ତିରୁ ଏହି ତ୍ରିଗୁଣାତ୍ମକ ସଂସାର ବାରମ୍ବାର ଉତ୍ପନ୍ନ ଓ ଲୟ ହେଉଅଛି । ଶ୍ରୁତିରେ କୁହା-ହୋଇଛି—'ନମସ୍ତେ ବାୟୋ ତ୍ୱମେବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଂ ବ୍ରହ୍ମାସି ।" "ହେ ବାୟୁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମୋର ପ୍ରଣାମ, ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ବ୍ରହ୍ମ ।" "ପ୍ରାଣର ବହିର୍ବି-ଚରଣ ହେତୁରୁ ଜୀବର ସଂସାର ବାସନା ଜାତ ହୁଏ । ଏହି ସଂସାର ବାସନା ବିନଷ୍ଟ ନ ହେଲେ ଆତ୍ମାର ଜ୍ଞାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ କି ଈଶ୍ୱର ଦର୍ଶନ ହୁଏ ନାହିଁ । ମନରେ ବିଷୟ ଗ୍ରହଣ ସ୍ପୃହା ହେଉଅଛି ଜୀବର ସଂସାର ବାସନା ବା ଅଜ୍ଞାନ । ଏହି ଅଜ୍ଞାନ ଅବିଦ୍ୟା ବିନଷ୍ଟ ନ ହେଲେ ଜୀବର ବିଷୟ ସ୍ପୃହା ହ୍ରାସ ହୁଏ ନାହିଁ । ବିଷୟ ସ୍ପୃହା ନ କମିଲେ ମନବୁଦ୍ଧିଆଦି ବିକ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇ ଭ୍ରମଣ କରେ । ସେତେବେଳେ ଆଉ ଭଗବାନଙ୍କର ସ୍ମରଣ ମନନ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । କବିର କହିଛନ୍ତି—

ମାଳା ତୋ କର୍ ମେ ଫିରେ ଜିଭ୍ ଫିରେ ମୁଖ ମାହିଁ
ମନୁଆ ତୋ ଚୌଦିଶ ଫିରେ ଯହ୍ ତୋ ସୁମିରଣ ନାହିଁ ।"

ଯେଉଁ ମନ ସମସ୍ତ ଅଜ୍ଞାନର ମୂଳ, ସେଉଁ ମନ ଭଗବାନଙ୍କ ସ୍ମରଣର ପ୍ରତିବନ୍ଧୀ, ସେହି ଚଞ୍ଚଳ ମନକୁ କିପରି ସ୍ଥିର କରିହେବ । ପ୍ରାଣଶକ୍ତି ବାୟୁରୂପରେ ଏହି ଦେହ ଓ ମନକୁ ସଞ୍ଚାଳିତ କରିଚାଲେ । ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ଏହି ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରାଣଶକ୍ତିକୁ କୁଳକୁଣ୍ଡଳିନୀ କହନ୍ତି । ଏ ହେଉଛି ସମସ୍ତ ଜୀବର ଜୀବନ । ଏହି ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଜଡ ଓ ଅଜଡ, ଚର ଓ ଅଚର ସମସ୍ତ ସଂସାର ବିଧୃତ ହୋଇ ରହିଛି । ଏହି ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଶବ୍ଦ, ସ୍ପର୍ଶ, ରୂପ, ରସ, ଗନ୍ଧର ଅନୁଭବ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଏହି କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତି ପାଦତଳରୁ କେଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପି ରହିଛି । କେନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଏହାର ଶକ୍ତି ଜାତ ହୋଇ ଦେହର ସବୁ ଅଙ୍ଗ ସଞ୍ଚାଳିତ ହୁଏ । ଏହି ଶକ୍ତି ସୂକ୍ଷ୍ମ

ଦେଶକୁ ଉଥିତ ହୋଇ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟକୁ ମଣ୍ଡଳାକାରରେ ବେଷ୍ଟନ କରି ଦକ୍ଷିଣ ଓ ବାମ ପକ୍ଷଗୁଡ଼ିକକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପୁଣି ଆସି ମୂଳାଧାରରେ ମିଳଅଛି । ଏହି କୁଣ୍ଡଳିନୀର ଆକାର ଅତନକ ଚନ୍ଦ୍ରମାଣରେ ଧନୁପରି । ଏହାର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ସନ୍ନିହିତ ହୋଇ ଶୂନ୍ୟଦେଶରେ ପିଣ୍ଡାକାରରେ ପ୍ରସୁପ୍ତ ରହିଥାଏ । ଏହା ବାହ୍ୟ ବାୟୁକୁ ସ୍ତମ୍ଭିତ କରେ ଏବଂ ମନ ମଧ୍ୟରେ ବିବିଧ ଇଚ୍ଛା ଶକ୍ତିକୁ ସ୍ଫୁରିତ କରେ । କୁଳକୁଣ୍ଡଳିନୀ ପ୍ରାଣବାୟୁକୁ ଉପରକୁ ଉତ୍ତୋଳନ କରି ଏବଂ ଅପାନବାୟୁକୁ ତଳକୁ ଚାଳିତ କରି କ୍ରୁଦ୍ଧ ଭୁଜଙ୍ଗୀ ପରି ଅନବରତ ଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରୁଛି । ତାହା ଯୋଗୁଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣକ୍ରିୟା ବା ଜୀବନ ପ୍ରବାହ ତଳ ଉପରକୁ ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ-ଭାବରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଛି । ଏହା ହେଉଛି ସମସ୍ତ ଅନୁଭବ ବା ଜ୍ଞାନର ମୂଳ । ଚିତ୍‌ଶକ୍ତିକୁ ସମ୍ବିତ୍ ବୋଲି କୁହାଗଲେ ମଧ୍ୟ କୁଳ-କୁଣ୍ଡଳିନୀ ହେଉଛି ତତ୍ତ୍ୱର ମୂଳ ।

"ପିଣ୍ଡଂ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତିଃ ପଦଂ ହଂସମୁଦାହୃତଂ
ରୂପଂ ବିନ୍ଦୁରିତି ଜ୍ଞେୟଂ ରୂପାତୀତଂ ନିରଞ୍ଜନଂ ।"

କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତିକୁ ପିଣ୍ଡ କହନ୍ତି । ମୂଳାଧାରରେ ଏହି ଶକ୍ତି ପ୍ରସୁପ୍ତଭାବରେ ରହିଛି, ଏହି ଶକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ଶରୀରର ସମସ୍ତ ଅବୟବ ସ୍ଥିର ହୋଇରହିଛି । ଏହି ଶକ୍ତି ହୃଦୟକୁ ଆସିଲେ ସ୍ଥିତିପଦ ଲାଭ କରେ । କିନ୍ତୁ ସେ ମୃଣାଳ ତନ୍ତୁପରି ସୂକ୍ଷ୍ମଭାବରେ ହୃଦୟକୁ ଯା ଆସ କରେ । ଏହି ସ୍ଥିତିପଦର ନାମ ହଂସ । ସେହି ଶକ୍ତି ଯେତେବେଳେ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟକୁ ଯାଏ ଓ ବିନ୍ଦୁରୂପ ଦେଖା-ଯାଏ ତାହାକୁ ରୂପ କହନ୍ତି । ଏହା ହେଉଛି କୂଟସ୍ଥ । ସମସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ନାମରୂପ ଏହି କୂଟସ୍ଥରୁ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ବ୍ରହ୍ମ ହେଉଛନ୍ତି "ରୂପାତୀତ ନିରଞ୍ଜନ"

ସେଥିଲାଗି ପ୍ରାଣର ବା ଶକ୍ତିର ସାଧନା ହେଉଛି ସର୍ବୋଚ୍ଚ ବ୍ରହ୍ମ-ସାଧନା । ଏହି ସାଧନା ପୂର୍ବ କାଳରେ ମୁନିଋଷିମାନେ ସମସ୍ତେ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରାଣ ଶକ୍ତି ସ୍ଥିର ନ ହେଲେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମରାଜ୍ୟ ଅର୍ଗଳବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଥାଏ

ସେହି ପ୍ରାଣ ଶକ୍ତିର ସାଧନା ନକଲେ ଶୂନ୍ୟ ଦେବତାର ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରବେଶ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସୁଷୁମ୍ନାବାହିନି ପ୍ରାଣେ ଶୂନ୍ୟେ ବିଶତି ମାନସେ
ତଦା ସର୍ବାଣି କର୍ମାଣି ନିର୍ମୂଳୟତି ଯୋଗବିତ୍ ।

ଏହି ପ୍ରାଣ ଶକ୍ତି ସୁଷୁମ୍ନାରେ ବହିଲେ ମନ ଶୂନ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ସେତେବେଳେ ଯୋଗୀର ସମସ୍ତ କର୍ମ ଉନ୍ମୂଳିତ ହୁଏ ।

ଯାବନ୍ନୈବ ପ୍ରବିଶତି ଚରନ୍ ମାରୁତୋ ମଧ୍ୟମାର୍ଗେ
ଯାବଦ୍ ବିନ୍ଦୁର୍ନଭବତି ଦୃଢ଼ଃ ପ୍ରାଣବାତପ୍ରବନ୍ଧାତ୍ ।
ଯାବଦ୍ ଧ୍ୟାନଂ ସହଜ ସଦୃଶଂ ଜାୟତେ ନୈବ ତତ୍ତ୍ୱଂ
ତାବଦ ଜ୍ଞାନଂ ବଦତି ତଦିଦଂ ଦମ୍ଭମିଥ୍ୟାପ୍ରଳାପଃ ।"

ପ୍ରାଣବାୟୁ ମଧ୍ୟମାର୍ଗ ସୁଷୁମ୍ନାରେ ପ୍ରବେଶ ନ କଲେ ଏବଂ ପ୍ରାଣବାୟୁ ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ବିନ୍ଦୁ ସ୍ଥିର ନ ହେଲେ ଏବଂ ସହଜ ଧ୍ୟାନ ଜାତ ନହେଲେ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଜ୍ଞାନର କଥା କହିବା କେବଳ ଦାମ୍ଭିକତାର ପରିଚୟ ଦିଏ । ଏହିପରି ତତ୍ତ୍ୱକଥାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କେବଳ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରଳାପମାତ୍ର ।

ତହିଁପରେ ଏହି ଶକ୍ତି ଯାଇ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରରେ ସହସ୍ରଦଳ କମଳରେ ପ୍ରବେଶ କରେ ।

ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରେ ହି ଯତ୍ ପଦ୍ମଂ ସହସ୍ରାରଂ ବ୍ୟବସ୍ଥିତଂ
ତତ୍ରକନ୍ଦେ ହି ଯା ଯୋନିସ୍ତସ୍ୟାଂ ଚନ୍ଦ୍ରୋ ବ୍ୟବସ୍ଥିତଃ
ତ୍ରିକୋଣାକାରତସ୍ତସ୍ୟାଃ ସୁଧା କ୍ଷରତି ସନ୍ତତଂ
ଇଡ଼ାୟାଂ ଅମୃତଂ ତତ୍ର ସମଂ ସ୍ରବତି ଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ।

× × ×

ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରରେ ଯେଉଁ ସହସ୍ରଦଳ କମଳ ରହିଛି ତାହାର ମୂଳଯୋନିଟିଏ ଅଛି ସେହି ଯୋନିରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଅଛି । ସେହି ତ୍ରିକୋଣାକାର ଯୋନିରୁ ସବୁବେଳେ ସୁଧାକ୍ଷରୁଅଛି ।

ଅସ୍ମିନ୍ ଲୀନଂ ମନୋ ଯସ୍ୟ ସ ଯୋଗୀ ମୟି ଲୀୟତେ
ଅଣିମାଦି ଗୁଣାନ୍ ଭୁକ୍ତ୍ୱା ସ୍ୱେଚ୍ଛୟା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଃ ।

ଯାହାର ଶକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରରେ ଲୀନ ହୁଏ ସେ ବ୍ରହ୍ମରେ ଲୀନ ହୁଏ ଏବଂ ସେ ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ଅଷ୍ଟ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଭୋଗ କରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ହୁଏ ।

ଶିବ ସ୍ଥାନଂ ଶୈବାଃ ପରମପୁରୁଷଂ ବୈଷ୍ଣବଗଣା
ଲପନ୍ତୀତି ପ୍ରାୟୋ ହରିହର ପଦଂ କେଚିଦପରେ
ପଦଂ ଦେବ୍ୟା ଦେବୀଚରଣ ଯୁଗଳାନନ୍ଦରସିକା
ମୁନୀନ୍ଦ୍ରା ଅପ୍ୟନ୍ୟେ ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷ ସ୍ଥାନମମଳଂ ।

ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରର ଏହି ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଶୈବମାନେ ଶିବସ୍ଥାନ ବୋଲି କହନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପରମପୁରୁଷ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ସ୍ଥାନ ବୋଲି କହନ୍ତି । କେହି କେହି ଏହାକୁ ହରିହରଙ୍କ ସ୍ଥାନ ବୋଲି କହନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦେବୀ ଭକ୍ତମାନେ ଏହାକୁ ଶକ୍ତି ସ୍ଥାନ ବୋଲି କହନ୍ତି । କେହି କେହି ମୁନି ଏ ସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷଙ୍କର ଜନ୍ମ ସ୍ଥାନ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି ।

ଏହି ସ୍ଥାନର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀକ – ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଦେବତା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ହୋଇଛନ୍ତି । ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମପରି ଏଠାରେ ଏକତ୍ୱ ରହିଛି — ନାନାତ୍ୱ ନାହିଁ । ଏହା ହେଉଛି ସେହି ଆନନ୍ଦମୟୀ ନିତ୍ୟ ଧାମ । ଏହିଠାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତାବଲମ୍ବୀମାନେ ନିଜନିଜ ଇଷ୍ଟ ଦେବତାର ପ୍ରତୀକ ଦେଖି ବିସ୍ମୟାଭିଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହିଠାରେ ଶୂନ୍ୟବାଦ,ସାକାରୋପାସକ, ନିରାକାରୋପାସକ, ଦ୍ୱୈତବାଦ, ଅଦ୍ୱୈତ ବାଦ, ଶୈବ, ଶାକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ, ସୌର, ଗାଣପତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଭିନ୍ନ ୨ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମତର ସମନ୍ୱୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସମସ୍ତେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ନିଜ ନିଜର ଦେବତା ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଆସିଛନ୍ତି ।

ଏହି ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ହେଉଛି ପ୍ରକୃତ ଗଣଧର୍ମ । ଏଠାରେ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତାର ଆଦୌ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଭାରତ ବର୍ଷର କୌଣସି

ସ୍ଥାନରେ କୌଣସି ଦେବତା ଶୂନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ରୂପରେ ପୂଜିତ ହେବାର ଶୁଣା ନାହିଁ—କେବଳ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି। ଏହି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଭେଦବୁଦ୍ଧି ନ ଭେଦଭାବ ନାହିଁ। ଏଠାରେ ଜାତିଭେଦ ଖାଦ୍ୟଭେଦ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପ୍ରଭୃତି କୌଣସି ଭେଦ ନାହିଁ। ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମସ୍ତେ ଏକାକାର। ସେଥିପାଇଁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରର ଠାକୁର ହେଉଛନ୍ତି ବଡ ଠାକୁର ଏବଂ ଦେଉଳ ହେଉଛି ବଡଦେଉଳ। ସ୍ୱର୍ଗ; ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ପାତାଳ ତିନିପୁରର ୭ଟି ଲେଖାଏଁ ଲୋକ ଅତିକ୍ରମ କଲେ ୨୧ଟି ପାହାଚ ଉପରକୁ ଉଠିଲେ ବାଇଶି ପାହାଚରେ ଯାଇ ଈଶ ଦର୍ଶନ ହୁଏ। ତେଣୁ ଏଠାରେ ୨୨ଟି ପାହାଚ ରହିଅଛି। ସେହି ବଡ ଠାକୁରଙ୍କ ସାଧନାର ମାର୍ଗ—

ଓଡିଶାର ସିଦ୍ଧସାଧକମାନେ ଗାଇଛନ୍ତି —

ମନକୁ ଅମନେ ରଖ
ମହା ନିରଞ୍ଜନ ଶୂନ୍ୟରେ ଦେଖ । ସୁମନରେ
ମନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ନିଜରୂପ । ୨୫ ।
ସତନେ ନାମକୁ ଧର । ଯାତ ପରନଂକୁ ଓଁକାରେ ଭର । ସୁମନରେ
ସୁଂଗ ସୁଖେ ଅଜ୍ରାମର ।
ରଙ୍କ ସଞ୍ଜୀବତରଣ । ସୁଷମ୍ନାବାସରେ ଲଗାଅ ଧ୍ୟାନ । ସୁମନରେ
ରହିଅଛି ପିଣ୍ଡ ପ୍ରାଣ ।
ନୂଆ ଲାଗିଅଛି ଦେଖ । ଲୋଟାଅ ଚେତାକୁ ଅମନଶିଖ ସୁମନରେ
ଲଭିବ ପରମସୁଖ ।
ବେନି କର୍ଣ୍ଣେ ଶୂନ୍ୟ ଭେଦ । ବଂଶୀ ଧ୍ୱନି ଶୁଭୁଅଛି ମଧୁର । ସୁମନରେ
ବାଜୁଛି ବାଦ୍ୟ ସୁସ୍ୱର ।
ସହସ୍ର ଦଂଶା ଉପର । ବସି ଅଛନ୍ତି ସ୍ୱାମୀ ଶୂନ୍ୟ ଶିଖର । ସୁମନରେ
ଶୂନ୍ୟ ପୂଜନା ମନର ।

ଶୁକ୍ଳାମ୍ବର ବ୍ରହ୍ମରୂପ । ଛେଦ ଭେଦରେ ଦେଖନ୍ତି ଗୋପ୍ୟ । ସୁମନରେ
ସୁଜନେ ଧରନ୍ତି ଅବଶ୍ୟ । ୩୧ ।

ସଦାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ । ଶୂନ୍ୟରେ ଜଣ୍ଟି ଲଗାଇ ଦେଖ । ସୁମନରେ
ସନ୍ଦୀପିବ ତୋ ସନ୍ତାପ । ୩୨ ।

ଚଉତିଶା ମଧୁଚନ୍ଦ୍ର-ଗ୍ରାମଭେଦ

ଲଗିଛି ଲଳାଟ ମଣିଚକରେ । ଅନାକାର ନଭ ଶୂନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳେ ।
ଦଶଦ୍ୱାର ବାଟ ଦଶ ଯେ କବାଟ । ପିବାକୁ ଫାଟକ ସଚ୍ଚୁ ଭିତ୍ରରେ ।
ଫୁଲବନ୍ଧ କରି ଓଡ଼ଣ ଭଜାଣି । ଓଲଟି ରହିଛି ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ।
ଅଦାଉଣ ଭୂମି ବାରଣ କୁଦାଇ । ଛତ୍ର ମୁଖୀ ଘାଟଗଳେ ବେଢାରେ ।
ଢୋଳ ଡେଉରରେ ଯେ ଭାର ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଝରେ । ଅମର ଶୀତରେ ସେ
ବାସ କରେ ।
ତଣ୍ଟି ବନ୍ଧ ଜଳ ଲହରୀ ପ୍ରବଳ । ଲଗିଛି ରଜନ ଶୂନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳେ
କଦଳି ଅଚ୍ୟୁତ ଅଞ୍ଜନ ଅଟଇ ଶବଦକୁ ଭଜ ସଦାଭାବରେ ।
ଅଷ୍ଟଗୁଞ୍ଜର ପୃ ୧୦ଷ୍ଟା ।

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟ

ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥ

ଅନୁବାଦ ଶବ୍ଦାର୍ଥ, ସମନ୍ୱୟ ପଦ୍ୟ ଏବଂ ପଦଟୀକା ସହିତ
ମୂଳ କବିତାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତି ପରେ ଅନୁବାଦ ରହିଅଛି ।

ଚର୍ଯ୍ୟାଚର୍ଯ୍ୟ-ବିନିଶ୍ଚୟଃ ।

ନମଃ ଶ୍ରୀ ବଜ୍ର ଯୋଗିନ୍ୟୈ

ଲୁଇପାଦାନାମ୍ —— (୧)

କାଆ ତରୁବର ପଞ୍ଚ ବି ଡାଲ । ଚଞ୍ଚଲ ଚୀଏ ପଇଠା (୧) କାଲ ।
କାୟା ତରୁବର ପଞ୍ଚ ବି ଡାଳ । ଚଞ୍ଚଳ ଚିତ୍ତ ପଇଠ କାଳ
ଦିଢ଼ (୨) କରିଅ ମହାସୁହ ପରିମାଣ । ଲୁଇ ଭଣଇ ଗୁରୁ ପୁଚ୍ଛିଅ ଜାଣ ।
ଦୃଢ଼କରି ମହାସୁଖ ପରିମାଣ । ଲୁଇ ଭଣଇ ଗୁରୁ ପୁଚ୍ଛି ଣ ଜାଣ ।
ସଅଳ ସମାହିଅ କାହିକରି ଅଇ । ସୁଖ ଦୁଃଖେ ତେଁ ନିଚିତ ମରିଅଇ (୩)
ସକଳ ସମାଧିତ କାହିଁ କରିବଇ । ସୁଖ ଦୁଃଖେତେ ନିଶ୍ଚିତ ମରିବଇ ।
ଏଡ଼ି ଏଉ (୪) ଛାନ୍ଦକ ବାନ୍ଧ କରଣକ ପାଟେର (୫) ଆସ ।
ସୁନ ପାଖ ଭିତି (୬) ଲେହୁରେ (୭) ପାଶ ।
ଏଡ଼ି ଏବୁ ଛନ୍ଦକ ବାନ୍ଧ କରଣକ ପାଟର ଆଶା ।
ଶୂନ୍ୟ (ସୁନ୍) ପକ୍ଷ ଭିତ ଲେଖୁରେ ପାଶ ।
ଭଣଇ ଲୁଇ ଆମ୍ହେ ଝାଣେ (୮) ଦିଠାଁ । ।
ଧମଣ ଚମଣ ବେଣୀ ପିଣ୍ଡି (୯) ବଇଠା (୧୦)
ଭଣଇ ଲୁଇ ଆମ୍ଭେ ଧ୍ୟାନେ ଦେଖା । ଧମଣ ଚମଣ ବେନି ପିଣ୍ଡି ବଇଠା ।

ଶ୍ରୀମତ୍ ସଦ୍ଗୁରୁ ବକ୍ତ୍ର ପଙ୍କଜ ରସାସ୍ବାଦ ପ୍ରବୃଦ୍ଧୀଦୟେ
ନତ୍ୱା ଶ୍ରୀଲୁଇଚରଣ ମଧୁସୁଧାୟଂ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରସନ୍ନାନନଃ ।
ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଚରଣା ଦ ସିଦ୍ଧ ରଚିତେ ଯାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଚୟେ
ସଦ୍ ବର୍ତ୍ମ । ବଗମାୟ ନିର୍ମଳଗିରାଂ ଟୀକାଂ ବିଧାସ୍ୟେ ସ୍ଫୁଟମ୍ ।

୧-ପଇଠୋ (କ) ୬-ଭିତ (ଗ)
୨-ଦିଡ଼ (କ) ୭-ଲେହୁରେ (କ)
୩-ମରିଆଇ ,, ୮-ଝାଣ (କ)
୪-ଏଡ଼ି ଏଉ ,, ୯-ଖାଣ୍ଡି (କ)
୫-କରଣପଟେର (ଖ) ୧୦-ବଇନ (କ)

ସ୍ୱର ଉଚ୍ଚଂଶ୍ଚସ୍ୱ — କାଅ ତତ୍ରୁବଦ୍ୱେଶ୍ଚାଦ—ଶ୍ଚ ନଦ୍ରୁ ଭୂତସ୍ଥଣାରବନ୍ଦ ନକଭନ ଭଦ୍ ସଦେଂହଶାନ୍ତ ସନ୍ତପ୍ତିତାନନସ୍ମିତ ହୃଦୟଃ ସତ୍ୟଦୟୁ ମହାମୋହଭ୍ରମ ଜଳଧି ମଧ୍ୟ ନମଗ୍ନ ଶରଣାଗଜନ ସମୁଦ୍ଧରଣ କାମୋ'ସ୍ମି ହିତାସ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ସ୍ତ୍ର ଲଙ୍କଚ ଦଃ ଦ୍ରୌପଦୀହିତକୋଂବହାରଣାର୍ଥଂ କାଅତତ୍ର ବ୍ୟାଜେନ ଦୁଃଖପର୍ମ ତା ପୀଠିକାଂ ଦ୍ରାକ୍ଷତ ଶସସ୍ୟା ଉତମ୍ମିତ୍ସୁମାହ କାସ୍ମେତ୍ୟାଦ । ଭୂତାଦସ୍ୟଃ ଉଦ୍ଧେତ୍ତ୍ୟଃ । ତଦଦ୍ୱ୍ୟାଶି ଧାତବୋ ବହେତ୍ସ୍ୟ ସ୍ମାଦ୍ୟସ୍ମାଦନ ସ୍ମୃବଣୀ ଚଲିପିତନ୍ତ୍ରିଦ୍ଧାତ୍ର କାଦ୍ଭେନ୍ତୁବରତ୍ରେନ ସ୍ଥୁଦୃକଃ । କନ୍ଦ୍ୟତତ୍ତନତ୍ସ୍ୟ ତୁ ଜଥଂ କାଦ୍ୟସ୍ରଲ୍ଲବରଃ । ନୈଷ ଦୋଷଃ ।

ତଥୈବ ବଞ୍ଚଣା ସୂକାରୈରସ୍ତୁକ୍ ଚେଷ୍ଟାନକାର ପଟେଃ କାସ୍ମଦ୍ ବେଦାପ୍ରସ୍ତୁନଂ ହ୍ମ ସାଦୃଶ୍ୟ ମୁଦେହିତଂ । କନ୍ତୁତାସ୍ୟ ସ୍ରାକ୍ଷ୍ୟାଦ୍ୱସ ଦୋଷବଶାତ୍ ସ୍ଥୁଣଲ୍ୟତସ୍ୟା ସ୍ମାକ୍ଷତ ସଦେହନାତ୍ୟଂକ୍ସ୍ତୁରେ ଦ୍ୱ ଲସ୍ତଃ । ସ ଏବ କାଳଃ । ଦୃଷ୍ଟପ୍ରତପଦଶାସ୍ମ ଂ ଦ୍ରବସ୍ତଃ । ସସ୍ମାତ୍ ନନ୍ଦାଲଦ୍ରା- କସ୍ୟାରକ୍ତା ଦୃଷ୍ଟା ତଥ୍ୟସମେଣ ସଦୃଶୀ ବୋଧ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱନ୍ଦୁଗାଙ୍କ ଶେସଂ ନସ୍ମଶାର୍ଥ । ଅସୂମର୍ଥ୍ୟଂ କୃଷ୍ଣାସ୍ମର୍ଯ୍ୟ ପାଦୈରଲ୍ଲଙ୍କଃ—

ବଲଗିର କନ୍ଦର ଗୁହ୍ୱର କଲୁ ସଦଳ ତଗ୍ରେଠଇ
ଧମନ ସଲଲ ଜୋଷ ଯାଇସ୍ମ କାଲଶ୍ମୀ ଉଇଠଇ ।

ତଥାଚ ଲୁଭବନ୍ଦେ—

ପଞ୍ଚଚ ବୋଧ ଭଉଲ ଲୁ ସବସିଦ୍ଧି ଅଧାନଦେ
ନୃଙ୍ଗିତେ ସ୍ମରକଶ୍ଚାଦେନ ଦୃତଃ ସିଦ୍ଧି ର ନନ୍ଦତା ।

ତଥାଚ ସ୍ମର୍ତ୍ତୈାଦ୍ଭବ ତନ୍ତ୍ରସନେ—

ଅନନ୍ୟସଙ୍କାନ୍ତ ନଟମାଲ୍ଲୁତଂ
ଦ୍ରଭଞ୍ଜନେ ଲୁଦ୍ଧି ତଦଭକଞ୍ଚ
ଲଘଦ୍ଧ ଦୁଙ୍ଗାର ମଳାବକ୍ଷ୍ମସ୍ତଂ
ଷତ୍ଥଂ ହ୍ମ ସ୍ମର୍ବରମୁଖାତ ବନ୍ଦୀ ।

ତସ୍ମାତ୍ ଯେ କେଚିତ୍ ପ୍ରାଦେଶିକାଃ ପରମପଦକୁଶଳାଃ ଭଗବନ୍ତଃ ଚେଷ୍ଟନ୍ତେ —ସୁଦେବଶୋଚୋସୁଧାକ୍ଷରପୂର୍ବେଣ ସୁଖଜନକରୂପଂ ସହଜାନନ୍ଦଫଳଂ ସତତ ମଧ୍ୟେ ପ୍ରସୂନ୍ତ ତେଽପି ବଜ୍ରୋପମ ସମାଧିଂ ସାକ୍ଷାତ୍ କୁର୍ବନ୍ତି । ଆର୍ଯ୍ୟଦେବପାଦୈରପ୍ୟୁକ୍ତଂ ଶଶଧରମାର୍ଗପୂର୍ବେଣ ବିନା କସ୍ମିନ୍ ଶମ-ସମ୍ବୋଧିଂ ସାକ୍ଷାତ୍କର୍ତ୍ତୁଂ ନ ପ୍ରାପ୍ୟତେ ।

ବିଟକଶ୍ଚାଦ । ଅନେନୋପାୟେନ ସମ୍ବଜ୍ରଂ ବୁଦ୍ଧ୍ୱା ଯଥା ପରମାନନ୍ତଃ ପ୍ରାପ୍-ସିଦ୍ଧିଂ ଯେ ଗୀତବଦଃ ସମସ୍ତତତ୍ତ୍ୱ ସୁଖ୍ୟାତାଦ୍ୱାରେଣ ସଦ୍‌ଗୁରୁମାରାଧ୍ୟ ତୈସ୍ତୈଃ ସ୍ୱଚ୍ଛଲଜ୍ଜାଦିଭିଷେକଂ ଲବ୍ଧ୍ୱା ଦୃଷ୍ଟଂ ଯଥା ଭବତି, ତଥା ମହାସୁଖଂ ଚତୁର୍ଥାନନ୍ଦଂ ଚେମାଶ୍ରେୟୁ ।

ଭଣନ୍ତି ଲୁଇ ଇତ୍ୟାଦି । ତସ୍ମିନ୍ କୁନଶାରବଜ୍ର ସଂଯୋଗାକ୍ଷରସୁଖୋପାୟଂ ଶାସ୍ତ୍ରୂଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ବରମାନନ୍ଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତମପ୍ୟା ପରଧର୍ମକ୍ରି ଚଲସ୍କନ୍ଧଂ ସହଜାନନ୍ଦ ମହାସୁଖଂ ଅନୁଭର୍ଶଂ ଜାନନ୍ତି ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୀ ସମାଜେ—

ନ ଚନା ବଜ୍ରସୂକ୍ଷ୍ମଣା ପଦ୍ମକେଶ ପ୍ରମାଣକଂ
ଶବ୍ଦାଣୀ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଶାନ୍ତମଧ୍ୟେଶୀକାମ ନ ଦୃଶ୍ୟତ୍ ।

ତଥାଚ ନାଗାର୍ଜୁନ ପାଦୈଃ ବଜ୍ରଜାପେ ପ୍ରୋକ୍ତଂ—

ଦୀକ୍ଷଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଃ ପ୍ରପଞ୍ଚଶ୍ଚ କର୍ଣ୍ଣିକ
ନୈଷ୍ଟିଚ୍ୟଙ୍କଂ ହ୍ୟ ଭ୍ୟବତେ ତଥ ପି ।
ଗୁରୁ ପ୍ରସାଦାତ୍ ହିତୋପଦେଶଃ
ଲଭନ୍ତେ ମୋକ୍ଷଞ୍ଚ ତଥାପି ମୁକ୍ତଃ ।

ସରହପାଦୈରପ୍ୟୁକ୍ତଂ ପ୍ରବନ୍ଧେ—

ଯା ଯା ସଂସାର ତତ୍ତ୍ୱଂ ବରତନୁସ୍ଥ ମନଃ ସନ୍ଧିଯୋଗାତ୍ ତେଷ୍ଟଚାଃ
ସା ଧୀରଂସ୍ୟ ଗୁପ୍ତାଦାଦିଶନ୍ତ ବଜ୍ରବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାମ୍ନିନୋଜସ୍ତୁ ପଛଂ ।

ତଚ ପ୍ରତ୍ୟାତ୍ମ ବେଦ୍ୟଂ ସମୁଦୟତି ସୁଖଂ କଳ୍ପନା ଜାଲମୁକ୍ତଂ
କୁର୍ଯ୍ୟାତ୍ ତସ୍ୟାଙ୍ଘ୍ରି ଯୁଗ୍ମଂ ଶିରସି ସବିନୟଂ ସଦ୍‌ଗୁରୋଃ
ସର୍ବକାଳଂ ।

ଶ୍ରୀ ହେବଜ୍ରେଽପି—

ଆତ୍ମନା ଜ୍ଞାୟତେ ପୁଣ୍ୟାତ୍ ଗୁରୁପର୍ବୋପସେବୟା ।
ଏଦାନ୍ତରେଣ ମହାସୁଖସ୍ୟ ସମାଧ୍ୟୁଦ୍‌ଭୋପଦ୍ରବାନୁଷଙ୍ଗାଭାବାତ୍ ।

ସଫଳ ସମାପ୍ତତ୍ୟାଦି । ଭଗବତୈବ ନସ୍ତ୍ରେଦେନାନଂତାଗର୍ଯ୍ୟନ୍ତଃ
ସମାଧୟେ ।
ଦଶାକୁଶଲପରିହାରସ୍ୟ ଅନ୍ତ ପୁନଃସ୍ୟାପି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାଃ । ତୈରପି
ସମାଧିଭିଃ
ମହାସୁଖସ୍ୟ ସୁଖରୂପତ୍ଵାତ୍ ଦୁଷ୍କର ଯୋଗଧ୍ୟାନ ନସ୍ତମୈଷ୍ଟ କଷ୍ଟେନ
କଳ୍ପ୍ୟତେ ।

ଅଥ ଶ୍ରୀ ସମାଜେ—

ଦୁଷ୍କରୈର୍ନିୟମୈସ୍ତୀବ୍ରୈର୍ମୂର୍ତ୍ତିଃ ଶୁଷ୍ୟତି ଦୁଃଖିତା
ଦୁଃଖାଦ୍ ବିକ୍ଷିପ୍ୟତେ ଚିତ୍ତଂ ବିକ୍ଷେପାତ୍ ସିଦ୍ଧିରନ୍ୟଥା । ଇତି ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୀ ହେବଜ୍ରେ —

ରାଗେଣ ବଧ୍ୟତେ ଲୋକୋ ରାଗେଣୈବ ବିମୁଚ୍ୟତେ ।
ବିପରୀତ ଭାବନା ହ୍ୟେଷା ନ ଜ୍ଞାତା ବୁଦ୍ଧତୀର୍ଥିକୈଃ । ଇତି ।

ଏବଂ ମହାସୁଖାବସାନେନ ରକ୍ତଚନ୍ଦ୍ରେଣ ବୁଦ୍ଧତୀର୍ଥିକୋ ବଦ୍ଧ ନ
ଦୁଃଖାଦ୍ୟନ୍ତ
ଭୂୟୋ ଜନ୍ମପଦ୍ୟତେ ମୁକ୍ତୋ ଭ । ନ ତେ ତସ୍ୟ ଗତିନଃ ।

ତଥା ସୁଗନଃ—

ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନା ନ ସିଦ୍ଧ୍ୟନ୍ତି କଳ୍ପକୋଟି ଶତୈରପୀତି ବଚନାତ୍ ।
ମହାସୁଖସ୍ୟ ତର୍ଯ୍ୟାମପାୟାତ୍ ।

ଶ୍ରୀ ସମାଚେନ—

ପଞ୍ଚ କାମାନ୍ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ତପୋଭିର୍ନତ ପୀଡ଼ୟେତ୍
ସୁଖେନ ସାଧୟେଦ୍ ବୋଧଂ ଯୋଗତନ୍ତ୍ରାନୁସାରତଃ ।

ତଥାଚ ସରହପାଦୈଃ—

ତନ୍ଦୁତରତତ୍ତ୍ୱାଙ୍କୁରକୋ ବଚନ୍ତୁ ରସୈର୍ନ ଦ ନଶ୍ୟତେ ଶୁଦ୍ଧୈଃ
ଗଗନବ୍ୟାପୀ ଫଳଦଃ କଳ୍ପତରୁତ୍ୱଂ କଥଂ ଲଭତେ ।

ମହାସୁଖସ୍ପୃହଣୀୟାର୍ଥନିଷେଧ ସାକ୍ଷାତ୍ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ନୈଷାଂ ବତଥ
ଜ୍ଞାନାଭିନିବିଷ୍ଟାନାଂ ଅଶ୍ରୁ ଖଣ୍ଡନାର୍ଥଂ ଭୁଷାସୁ ପଦମାହ ।
ଏତ ଏଣ ଇତ୍ୟାଦ । ଯସ୍ମିଁଲ୍ଲସମେ ଉଦ୍ବସ୍ଥାନ କରଣାଦିକରଣ୍ଡମ୍ବାସ୍ତୁ
ଶୂନ୍ୟତା ପରଦେଶକେନ ଉଦ୍ଧର୍ମପାଶନିଜ ପର୍ମାଣ୍ଡଂ ତଦୀପ୍ସ୍ୟାଲଙ୍ଘନଂ କୁରୁ ।
ରେ ସମ୍ବୋଧନଂ । ରେ ମୋକ୍ଷଶୀଳାଃ ।

ତଥା ସ୍ତୁତମଃ—

ଏତାନ ତାନ ଶିଖରୀଣି ସମୁନ୍ନତାନି
ସନ୍ତୀକାସ୍ତୁଦୃଷ୍ଟି ବିପୁଲାଚଳ ସନ୍ନିଭାନି
ନୈସର୍ଗିକୋଧିକୁଳଶେନ ବିଦାରିତାନ୍ମା
ଭେଦଂ ପ୍ରଯାନ୍ତି ସହଜୈରପି ଦୁଃଖଶୀଳୈଃ ।

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ଯଥା ବ୍ରହ୍ମଧର୍ମ୍ୟମାହାତ୍ମ୍ୟଦ୍ୱୟଂ ପ୍ରତ୍ୟସ୍ତା ମାହ—
ଭଣଇ ଇତ୍ୟାଦି—ଆଦିସିଦ୍ଧାସ୍ତୁର୍ଯ୍ୟ ଲୁଇପାଦ ଏବଂ ବଦତି, ମହ୍ୟା
ଲୁଇପାଦେନ ସିଦ୍ଧ ଚର୍ଯ୍ୟେଣ ଧ୍ୟାନବିବରେଣ । ମନୋଽଭିଜ୍ଞାତେନ
ବିଷୟେନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱକଳସ୍ୱଭାବ । ଶ୍ରୀ ଗୁରୋ ଚତୁର୍ଥ ପଦେଶଲବ୍ଧାଭ୍ୟାସେନ
ସୁଗତନୟଲଭ୍ୟଂ ଦୃଷ୍ଟଂ ।

ତଥା ସ୍ତବେ—

ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ସ୍ୱପନ୍ତୀବ ମନୋବିର୍ଣ୍ଣନ୍ତେ—ବ ଚ
ନଷ୍ଟଚେଷ୍ଟ ଇବାଭାତି କାୟଃ ସଚ୍ଚ ସମ୍ମୂର୍ଚ୍ଛିତଃ ।

ଧ୍ୟାନଂ ଶକ୍ତିସ୍ତଥ୍ୟାଳନା ଚରଣଂ ଭଦନ୍ତ୍ୟା କାଳନା ତତ୍ସୁଖଭ୍ୟାମାସନଂ
କୃତ୍ୱା ସ୍ୱ ଦେବତାହଙ୍କାରୋପଚିତ୍ତଃ ସନ୍ ସାକ୍ଷାତ୍ କୃତଂ ।

ତଥାଚ ହେବଜ୍ରେ—

ଆନ୍ତକାଳ ସମାୟୋଗୋ ବଜ୍ରସତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ବସ୍ତୁରଂ । ଲଭ । ୧ ।

—୦—

ଅର୍ଥ—ଦେହକୁ ତନ୍ତ୍ର ସଞ୍ଚିତ ତୁଳନା କରି ହୋଇଛି । ଶରୀରର ପ୍ରାଣଟି ଦ୍ୱାଦଶ୍ୱାସ ଦେହରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଅବସ୍ଥା ବା ଉଦୟାସ୍ତ ହେଉଅଛି । ଏହି ଉଦୟାସ୍ତ ଭୁଲିବାକୁ ରାତ୍ରି ଦିନ କହନ୍ତି । ତେଣୁ ଦେହରେ କାଳ (ମୃତ୍ୟୁ) ଆସି ପଶଇ । ଶରୀର ଏହି ଚଞ୍ଚଳତା ଦୂର ହେଲେ, ଚିତ୍ତଶୁଦ୍ଧ, ସ୍ଥିର ହେଲେ ମହାସୁଖ ମିଳଇ । ଏହି ଦୁର୍ବଳତାର ଉପାୟ ଗୁରୁଙ୍କ ସହିତ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ଲୁଇପାଦ କହିଲେ । ସୁଖ ଦୁଃଖ ମଣିଷକୁ ଘେରି ରହିଛି । ସଂସାରରେ ଏହି ସୁଖ ଦୁଃଖ ଭୋଗକରି ମଣିଷ ମରେ । ସମାଧି ମଣିଷକୁ ଦୁଃଖରୁ ମୁକ୍ତ କରି ପାରେନାହିଁ । ତେଣୁ ସମାଧି ବା ଯୋଗର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ ।

ବାସନାର ବନ୍ଧନ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ଜୟକରି ଶୂନ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କର । ସଂସାର ଅସାର । ଏହାର ପ୍ରକୃତରେ-ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ । ସଂସାରର ଏହି ଅସାରତା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କଲେ ଅସାର ବସ୍ତୁର ଉପଭୋଗ ଲାଗି ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜନ୍ମିବ ନାହିଁ । ତହିଁ ବାସନାର ନିବୃତ୍ତି ହେବ । ବନ୍ଧନକୁ ଏକ ପାଶସ୍ୱଭାବରେ ଜାଲ ବାନ୍ଧି ଧରି ପାଖକୁ ନେଲାପରି ବାସନାକୁ-ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଙ୍କୁ ବାନ୍ଧି ଶୂନ୍ୟତାକୁ ନେଇ ପାଖକୁ ଆଣ । ଲୁଇପାଦ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ ନାମକ ଦୁଇଟି ପିଣ୍ଡି ଉପରେ ବସି ଧ୍ୟାନରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀର ପବନ ରୋଧ କରି ସୁଷୁମ୍ନାରେ ସ୍ଥାପିତ କରି ଶୂନ୍ୟତାର ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ।

—୦—

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ
ସମଭାବ ପଦ୍ୟ

—o—

ଅନେକ ଜାଣେ ଯୋଗସିଦ୍ଧ ହୁଅଇ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରକାଶଇ ଆସି
କାୟାରେଣ ଆତ୍ମା ଦର୍ଶ ହୁଅଇ ଯୋଗକାରଣକୁ ନାଶି ।

(ଶୂ: ସଂ: ପୃ ୧୩୪)

ପଞ୍ଚଭୂତ ମଧ୍ୟେ ବ୍ୟାପି । ଖେଳନ୍ତି ପରମ ପୁରୁଷ ।
ବିନା ଜ୍ଞାନୀ ଜଣାଇ । ଦେଖ ଅଛୁ ସିଦ୍ଧ ଅଜ୍ଞାନେଇ ।
ଉଲଟି ଜ୍ଞାନୀ ତନକେ । ପୂରିତ ମାନସଗହ୍ବରେ ।
ପଦ୍ମ ଅଙ୍ଗ ଜ୍ୟୋତି ମିଶେ । ଏ ଆତ୍ମା ନିର୍ମଳ ପ୍ରକାଶେ ।
ନିତ୍ୟେ ଖେଳିବ ଆନନ୍ଦ । ନାହିଁ ସକଳ ନାଦ ବିନ୍ଦ ।
ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମ ଶୂନ୍ୟବାସୀ । ଗୁମ୍ଫାର ଶରଣ ନିବେଶି ।

* * * * * * * * * *

ଶୂନ୍ୟାକ୍ଷ ଶୂନ୍ୟ ଅଛି ବ୍ୟାପି । ସିଦ୍ଧ ସ୍ୱରୂପ ଯେ ଅରୂପୀ ।
ଗୁରୁ ସେବିଲେ ଏହା ଜାଣି । ଗୁରୁବଚନ ମୁକ୍ତି ମଣି ।

(ବ୍ରହ୍ମଶାକୁଳ ୨୭ ପୃ)

କହିବା ଶୁଣ ଉଲଟ ବୃକ୍ଷର କଥା ।
ଅଣ୍ଡବୃତ ପ୍ରାଣର ଡାଳ ଅଟଇ କେଉଁ ମଥା ।
ଡାଳକୁ ନେଇ ଫଳ ରହିଥାଇ ଲମ୍ବି ।
ପାଞ୍ଚଅଙ୍ଗେ ଶିଖେ ରସ ଏ ବୃକ୍ଷ ଫଳଇ ।

(ନୃସିଂହ ପୁରାଣ-ପୃ ୧୧୭) ୭ମ ଉଲ୍ଲାସ ।

ପଦଟୀକା :—

କାଅ—କାହ୍ନୁ, ସ-କାହ୍ନୁ

ଚତୁବର—ତତ୍ସମ

ଘଷ—ଓ-ଘାଷ

ବି—ସ-ଅପି, ପ୍ରା-ପି,ବି,ଓ-ବି

ଚମ୍ପକ—ତତ୍ସମ

ଖଣ—ଖଣ୍ଡେ, ଏ ସପ୍ତମୀର ଚିହ୍ନ ଓ-ଖଣ୍ଡ-ଖଆଁ -ଯଥା- ଖଆଁ ଚଳିତନ ।

ଫଳଠା—ସ-ସ୍ରଷ୍ଟ, ଓ—ଫଳଠ ଭଲ ଅର୍ଥରେ-ଯଥା-ବଣ୍ଟଙ୍କା ଫଳଠବେଳ-ଦ୍ଧାତଫଳଠ

କାଳ—ତତ୍ସମ

ଡିଠ—ସ-ଦୃଷ୍ଟ; ଓ—ଦିଠ

କରଅ—କର; ଲୋଟ୍ସ୍ଥାନେ ଇଅ ।

ମହାସୁଖ—ମହାସୁଖ

ପଚ୍ଛମାଣ—ପଚ୍ଛ+ମା+ଅନ୍ = ପଚ୍ଛମାଣ (ନାମଧାତୁ) କର୍ମ୍ମ ଅନୁଜ୍ଞା (ଲୋଟ୍) ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ । ପ୍ରମାଣକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ପରିମାଣ କହନ୍ତି ।

ଲୁଲ—୧ମା

ଭଣଇ—ଓ, ସ-ଭଣତି, ପ୍ରା-ଭଣଇ

ଗୁରୁ—୨ୟା କର୍ମକାରକ

ପୁଚ୍ଛିଅ—ପୁଚ୍ଛି-ଲୋଟ୍ସ୍ଥାନେ ଇଅ ପ୍ରଚ୍ଛଧାତୁ, ଓ-ପୁଚ୍ଛଧାତୁ ।

ଜାଣ-ସ-ଜ୍ଞା ଧାତୁ, ଓ ଜାଣଧାତୁ ଅନୁଜ୍ଞା-ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ।

ସଅଳ—ସକଳ

ସମାହିଅ—ସମାଧିତ, ୩ୟା ବିଭକ୍ତି -ଟା-ସମାଧିଃ ।

କାହ୍ନି—ସ-କସ୍ମିନ୍ ପ୍ରା- କହ୍ନି, କାହ୍ନି ଏଠାରେ ଅର୍ଥ "କାହିଁକି"-ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟରେ ଅଛି ।

କରିଅଇ—ସ- କରୋମି, ଓ- କରିବଇଁ, କରଇଁ, କରିମି, କରିବି, କରିମଇଁ, କରିବଇଁ । ଇକାରର ବିପ୍ରକର୍ଷ ଯୋଗୁ କରିଅଇ କରିବଇ,

ସୁଖଦୁଖେ—ସୁଖ ଦୁଖରେ ।

ନିଚିତ—ସ-ନିଶ୍ଚିତ

ମରିଅଇ - ସ-ମୃଧାତୁ, ଓ ମର-ଧାତୁ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ, ମରିବଇଁ ମରିମି, ମରିବି ।

ଏଢ଼—ଓ-ଏଢ଼ଧାତୁ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ଯୌଗ୍ଲୀକେ ଲ ।

ଏଲ୍ଲ—ସଂ- ଏତଦ୍ ପ୍ରା-ଏତସ୍ସ, ଓ-ଏହ୍ଲ, ଏଲ୍ଲ ।

ଛନ୍ଦକ— ଛନ୍ଦ+କ, ଛନ୍ଦ - ବାସନା ।

ଖାଟେର—ଖାଟର, ସଂ ଖଟ୍ଟ, ଶଯ୍ୟା ।

ଆଶ—ଆଶା ।

ସୁନ୍—ସଂ-ଶୂନ୍ୟ, ଓ-ସୁନ ।

ଚାଖ—ଚକ୍ଷ

ଉଞ୍ଜ—ଓ; ଝାଣି ଉଞ୍ଜ୍ ଧାତୁ ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା

ଲେଞ୍ଜୁ—ଲେଞ୍ଜୁ, ଲେଞ୍ଜ । ଓଡ଼ିଆ-ରେ ଲେଞ୍ଜ କହିବାରେ ନର ନ ଭ୍ରାନ୍ତେଣ ବୁଝାଏ ।

କଥାରେ କହନ୍ତି—ନ ଗଲିଥାଏ ନଡ଼ିଆ ନବତୁ ଦେନ ନ ଦେଲେ ଲାଞ୍ଜ ।

ପାଓ—ପାଶ୍ଚ,—ଓ ପାଏ, ପାଞ୍ଚ

ଅଟନ୍ତ—ଓ, ପ୍ରା-ଅମ୍ହେ, ସଂ, ଅସ୍ମେ

ଧ୍ୟାଣେ—ଧ୍ୟାନେ

ଷଠା—ଦୃଷ୍ଟ-ପ୍ରା-ଦିଟ୍ଠ ।

ଧମଣ—ତପ୍ତ ଶୁଦ୍ଧି (ଭଣ୍ଡା)

ଡମଣ—ରକ୍ତଶୁଦ୍ଧି (ପିଙ୍ଗଳା)

ବେଣି—ସଂ ବେଣୀ ଓ ବେଣୀ ।

ପିଣ୍ଡି—ସଂ ପିଣ୍ଡ ଓ ପିଣ୍ଡା । ସ୍ୱ ପ୍ରା-ର୍ଥରେ ଇ ପିଣ୍ଡ ।

ବଇଠା—ସଂ-ବିଷ୍ଟ (ବସି) ଓ ବଇଠି ।

—0—

ରାଗ ଗବଡା (ଗଉଡା)

କୁକ୍କୁରୀ ପାଦାନାମ୍—

ଦୁଲି ଦୁହି ପିଟା ଧରଣ ନ ଜାଇ ।
ଓଡ଼ିଆ—ଦୁଲି ଦୁହିଁ ପିଟ ଧରଣ ନ ଯାଇ ।
ରୁଖେର ତେନ୍ତୁଲି କୁମ୍ଭୀରେ ଖାଅ । (୧)
ଓ—ବୃକ୍ଷର ତେନ୍ତୁଳି କୁମ୍ଭୀରେ ଖାଇ ।
ଆଙ୍ଗଣ ଘରପଣ ଶୁଣ ଭୋ ବିଆତି ।
ଓ—ଅଙ୍ଗଣା (ଆପଣା) ଘରତଣ ଶୁଣ ଭୋ ବିଜାତି ।
କାନେଟ ଚୋରି (୨) ନିଲ ଅଧରାତି ।
ଓ—କାନେଟ ଚୋରି ନେଲା ଅଧରାତି ।
ସୁସୁରା ନିଦ ଗେଲ ବାହୁଡ଼ୀ ଜାଗଅ ।
ଓ—ଶ୍ୱଶୁର ନିଦ ଗଲା ବହୁଟୀ ଜାଗଇ ।
କାନେଟ ଚୋରେ ନିଲ କା ଗଇ ମାଗଅ ।
ଓ—କାନେଟ ଚୋରେ ନେଲା କାହିଁ ଯାଇ ମାଗଇ ?
ଦିବସଇ ବହୁଡ଼ୀ କାଉଇ (୩) ଡରେ ଭାଅ ।
ଓ—ଦିବସହିଁ ବହୁଟି କାଉକ ଡରେ ଭୀତ ।
ରାତି ଭଇଲେ କାମରୁ ଜାଅ ।
ଓ—ରାତି ହୋଇଲେ କାମରୁ ଯାଇ ।
ଅଇସନ ଚର୍ଯ୍ୟା କୁକ୍କୁରୀପାଏଁ ଗାଇଅ ।
ଓ—ଏସନ ଚର୍ଯ୍ୟା କୁକ୍କୁରୀପାଦେ ଗାଇଲ
କୋଡ଼ି ମାଝେଁ ଏକୁ (୪) ହିଅହି ସମାଇଅ (୫)
ଓ—କୋଟି ମାଝେଁ ଏକ ହିଆରେ ସମାଇଲା ।

୧—ଖାଇ—(କ) ୪—ଏକୁଡ ଅହିଁ କ
୨—ଚୋରୁ—ଗ ୫—ସମାଇଅ କ
୩—କାଗ, ଖ

ଇଦମେବ ମହାସୁଖଶଙ୍ଗାନଂ ସ୍ୱାନନ୍ଦାସବ ପାନ ପ୍ରମୋଦମନସା କୁକ୍କୁରୀ-
ପାଦାଃ ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷୟା ପ୍ରକଟୟିତୁମାହ—
ଦୁଲ୍ଲିତ୍ୟାଦି—ଦ୍ୱୟାକାରଂ ଯସ୍ମିନ୍ ଲୀନଂ ତତ୍ତଂ ମହାସୁଖକମଲଂ । ଦୁଲି ସନ୍ଧ୍ୟାସଙ୍କେତେ ବୋଧବ୍ୟଂ । କର୍ମମୁଦ୍ରାପ୍ରସଙ୍ଗାତ୍ ଆନନ୍ଦାଦି ସମବାରେଣ ତସ୍ୟ ଦୋହନଂ ସଂବୃତିବୋଧିଚିତ୍ତଂ ତତ୍ର ଅବଧୂତୀମାର୍ଗେଣ ଗତ୍ୱା ପୀଠକେ ବଜ୍ରମଣ୍ଡୌ ପତତି ଧାରଣଂ ନ ଯାତି । ବାଲଯୋଗିନସ୍ତସ୍ୟ ଧାରଣେ ନ ସମର୍ଥାଃ ।
ତଥା ଚ କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟପାଦାଃ—

ଏକ୍କୁ ସେ ଦୁଧରଣ ଧରଣିଧରି ସମବିସମ ଉତ୍ତରଣ ପାବଇ ।
ଭଣଇ କାହ୍ନୁ ଦୁଲକ୍ଖ ଦୁରବଗାହ କୋ ମଣେ ପରିଭାବଇ ।

ତସ୍ମାତ୍ ଗୁରୁପାରମ୍ପର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଜନିତ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରାଃ କାୟବୃକ୍ଷସ୍ୟ ଫଳଂ ଇଦମେବ ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ତେଣ୍ଟାଫଳବତ୍ ବର୍ଣ୍ଣଂ । କୁମ୍ଭୀର ଇତି । ଭଲ-କ୍ଷଣପରିଶୋଧିତକୁମ୍ଭକସମାଧିନା ସ୍ୱାନୁଭବଯତ୍ନେନ ଚ ତସ୍ୟ ଭକ୍ଷଣଂ ନିଃ-ସ୍ୱଭାବୀକରଣଂ କୁର୍ବନ୍ତି ।
ଧ୍ରୁବପଦେନ ଦୃଢୀ କୁର୍ବନ୍ନାହ—
ଅଙ୍ଗନେତି — ଶୂନ୍ୟଭୂଥାନକାଲ ମୁଦ୍ରା ଦେହପ୍ରଦେଶଶ୍ଚ ବୋଧବ୍ୟଂ । ବଧାଶାନ୍ତ ଆତ୍ମନି ପରିଶୁଦ୍ଧ - ଅବଧୂତୀରୂପମଧ୍ୟମୁଖ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର । ବଦନ୍ତି ଭୋଃ ପରିଶୁଦ୍ଧାବଧୂତିକେ ଶୃଣୁ ପ୍ରଥମଂ ବଜ୍ରଗୁରୂପଦେଶେନ ବିରମାନନ୍ଦା-ବଧୂତ ଗୃହ ମୁଦ୍ରାଂ ନୟ । ତସ୍ମିନ୍ ଗୃହେ ପୁନରର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରୌ ଚତୁର୍ଥୀ ସନ୍ଧ୍ୟାୟାଂ କାନେଟ ଇତ୍ୟାଦି । ତଦେବ—

ପ୍ରଦେଶାଦ୍ବାହ୍ୟ ଦୋଷବର୍ଜଂ ସଦ୍ଗୁରୁନନ୍ଦତୌରେଣ ଦୃଢଂ
ଦ୍ୱିଃଷଟ୍ପଦେନ ତମେବାର୍ଥଂ ଦୃଢ ନିଦର୍ଶୟନ୍ତି ।

ସସୁରେତ୍ୟାଦି ଶ୍ୱାସତାଦିଶ୍ୱାସଂ ଚତୁର୍ଥାନନ୍ଦଂ ବୋଧବଜ୍ରାଂ ନାତ୍ୱା ଅବଧୂତୀ-ପଦସନ୍ଧ୍ୟାସୁ ଅନାଦିଭବବିକଳ୍ପ ଧୂତ୍ୱା ପ୍ରକୃତି ପରିଶୁଦ୍ଧାବଧୂତୀରୂପେଣ ଯୋଗିନୋଽଧ୍ୟାତ୍ମଦର୍ଶନଂ ଜାଗରଣଂ କୁର୍ବନ୍ତି । କାନେଟ ପ୍ରଭାସ୍ୱରଦ୍ୱେତରେଣ

ଷ୍ଟଦେଶାଦିକାଳଦୋଷୋ ସଦା ସନ୍ତୁଷ୍ଟା ଗ୍ରାହ୍ୟାଗ୍ରାହ୍ୟରହିତ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର
ଦଶଦିଶି ଭ୍ରମି ଭଣ୍ଡନ୍ତି ପ୍ରାର୍ଥୟନ୍ତି ।

ଏବଂ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ପରଶୁଦ୍ଧାବଧୂତା ଭେଦନ ସତ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟସ୍ୟାଭୂଶଂସାମାହ—

ଏବଂସଲ ଇତ୍ୟାଦି । ମୁଦ୍ରାଦ୍ୟଧ୍ୟାସସ୍ୟ ଭେଦେନ ଯା ଅବଧୂତତା ସଂଭୂତ୍ୟ। ଶୂନ୍ୟଭୂତେଣ ଚୈତନ୍ୟଂ କର୍ମାଣ୍ୟ ପୁନଃ ସ୍ୱସ୍ୱମେବ ଶିବାଦି-ସ୍ଥାନମୁଦ୍ରାଦ୍ୟ କାଶ୍ଚିତ୍ ଇତି । ତାସ୍ୟ କାଳ ପୁରୁଷାସ୍ୟ ବଚେତ୍ ସଂସ୍ଥା ଭବତି ।

ତଥା ଶ୍ରୁତୟଃ—

ଯଥା ରଜ୍ଜୁକନ୍ଦେ ରୂପଂ ସର୍ପସ୍ୟାତ୍ମଭୂତଂ କଳଂ
ସମାଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ୱଂ ସ୍ୱତଃ ସଂସାରଦ୍ୱ୍ୟବୁଦ୍ଧସ୍ତଥା ।

ଇତି । ପ୍ରଜ୍ଞାଜ୍ଞାନେନ ପ୍ରକୃତ ପରଶୁଦ୍ଧା ବଧୂତକା ପଞ୍ଚଦ୍ୱାରାନ୍ ଅଭ୍ୟସିତ୍ୟ ଜାନନ୍ତି ଇତି । ସ୍ୱସ୍ୱମେବ ମହାସୁଖତତ୍ତ୍ୱସ୍ଥାନେ ନିର୍ବିକଳ୍ପଂ ତିଷ୍ଠନ୍ତି ।

ତଥାଗମଃ—

ସ୍ୱସ୍ଥାନସ୍ଥଃ ସହଜପବନଃ କଳ୍ପନାଜାଲମୁକ୍ତଃ
ଶାନ୍ତସ୍ତୋଷଂ କମପି ଜନୟତ୍ୟେଷ ଶୂନ୍ୟସ୍ୱଭାବଃ ।
ଅସ୍ମାଦ୍ ଭୂବାଶ୍ୱିତଦଣ୍ଡ କୃପେ ପାସ୍ୟ ହେତୋରବାପ୍ୟ—
ସଂସାରେଽସ୍ମିନ୍ ପ୍ରଭବନ୍ତି ସଦାନନ୍ଦସନ୍ମାର୍ଥକୃତ୍ୟଃ ।

ଅତ ଦୌର୍ଲଭ୍ୟପ୍ରତିପାଦନାୟ ଚତୁର୍ଥପଦମାହ—

ଅଲସଗତ୍ୟାଦି । ଏତଦୃଶ୍ୟସ୍ୱ ଜନ୍ମ ପ୍ରତିତର୍ଥ୍ୟ। ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ସ୍ଥିତି-ନିର୍ବିକରଣାଦିକଂ ଲୁକୁସ୍ୱପାଦେନୈବାଭିହିତଂ । ଅନ୍ୟାର୍ଥେ ଯୋଗି-ନୋଟୀନାଂ ମଧ୍ୟେ ଯଦ୍ୟେକ ଯୋଗିବୃନ୍ଦସ୍ୟ ନିର୍ଭର୍ବଳଭ ।

ତଥାଚ ଲୁଇପାଦୀୟଗୀତଃ—

ଲୋଏ ଗବ୍ୱ ସମୁବ୍ୱହଇ ହଉ ପରମଥେ ପବୀଣ
କୋଡିଅ ମଝେଁ ଏକୁ ଜଇ ହୋଇ ନିରଞ୍ଜନଲୀନ । ୨ ।

—※—

ଅର୍ଥ—ଅସମ୍ଭବ କଥା ଛଳରେ କବି ପାରମାର୍ଥିକ ତତ୍ତ୍ୱର ଉପଦେଶ ଦେଉଅଛନ୍ତି । କଇଁଛକୁ ଦୁହିଁ ସେ ଦୁଧ ପାତ୍ରରେ ଧରିହୋଇ ପାରୁନାହିଁ । ଗଛର ତେନ୍ତୁଳି କୁମ୍ଭୀର ଖାଉଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଲୋକ ଶରୀରକୁ ନିର୍ବାଣ-ମାର୍ଗରେ ଚାଳିତକରି ବଜ୍ରମଣି ପୀଠରେ ଧରି ରଖିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଲୋକେ ଦୁଇନାକ ପୁଡ଼ାର ନିଶ୍ୱାସ ଉପରକୁ ଉଠାଇ ଧରିରଖି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କୁମ୍ଭକ ସମାଧିଦ୍ୱାର ଚିତ୍ତ ନିଃସ୍ୱଭାବ ବା ଅନ୍ତ୍ରାତରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ତହିଁ ଦେହ ବୃକ୍ଷର ଫଳ ବୋଧିଚିତ୍ତକୁ କୁମ୍ଭକ (କୁମ୍ଭୀର) ଖାଏ, ନଷ୍ଟ (ନିଃ ସ୍ୱଭାବ) କରେ । ଅର୍ଥାତ୍—ବାମ ଡାହାଣ ପୁଡ଼ାରେ ନିଶ୍ୱାସ ଗଲେ ମନ ସ୍ଥିର ହୁଏ ନାହିଁ । ସେହି ନିଶ୍ୱାସ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀରେ ଚିତ୍ତ ସ୍ଥିର ହୁଏ । ଚିତ୍ତ ଅନ୍ତ୍ରାତରେ ମନ ଅମନରେ ପରିଣତ ହୁଏ । କଣୁଛ ଅବଧୂତ (ସୁଷୁମ୍ନା) ଦ୍ୱାର ଡେରହେ । ଅବଧୂତ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ବୋଲି ତାହାକୁ ଦଳାଜ (ଘରେ ଶୁଣ୍ଡିଣ, ଭୁଣ୍ଡାଳୀ ଉଦ୍ଧୃତ) ଲୁହା ପାଇଛନ୍ତି । ହେ ଅବଧୂତକେ, ଘର କଥା ଶୁଣ । ଅଧରାତରେ ଚୋର କାନେଟ (କାନର ଗହଣା) ଚୋରିକରି ନେଲା । ଶ୍ୱଶୁର ନିଦ ଗଲା । ବହୁକୁ ଉଠାଅ । କାନେଟ ଚୋର ନେଲା । କାହିଁ ପାଇ ମାଗିବ ? ବହୁ ଦିନଯାକ ଡରରେ ଘଡ଼ ଘରଇ । ରାତିରେ କାମକୁ ଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍—ନିଶ୍ୱାସ ବନ୍ଦ ହୋଇ ସ୍ଥିର ହେଲା ପରେ ପବନ ସ୍ଥିର ହେଲାକ୍ଷଣି ଅବଧୂତ ଘୁମୁଁ ଉଠେ । କର୍ଣ୍ଣର ଅଳଙ୍କାର ପରି ମନ ହଜିଯାଏ । ସେତେବେଳେ ମନ ପବନ ନିଦଗଲାକ୍ଷଣି ଅବଧୂତକୁ ଉଠାଅ । ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଲୋକ ଅଗାଧ ସୁଖ ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରେ । ଏହାକୁ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ଅବସ୍ଥା ବା ପ୍ରଭାସ୍ୱର ଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥା କହନ୍ତି । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଆତ୍ମା ନିଜେ ନିଜକୁ ଉପଭୋଗ କରେ । ସେତେବେଳେ ଜ୍ଞାନ, ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞେୟ କିଛି ରହନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହାକୁ ଶୂନ୍ୟ କହନ୍ତି । ମନ ଅମନ ହେଲାକ୍ଷଣି ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟ ଆନନ୍ଦମୟ । ତାହାକୁ ଖୋଜି କରି ମାଗିବାର ନାହିଁ । ଚିତ୍ତ ଜାଗ୍ରତ ଥିଲେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗୁଡ଼ିକ ସଚେତ ରହନ୍ତି । ତେଣୁ ସେହି ଅବସ୍ଥାକୁ ଦିନ କହନ୍ତି । ଚିତ୍ତ ସୁପ୍ତ ହେଲେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗୁଡ଼ିକ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ହୁଅନ୍ତି, ସେହି ଅବସ୍ଥାକୁ ରାତି

କୁହାଯାଏ । ଚିତ୍ତ ବା ମନ ଏହି ସଂସାରକୁ ସୃଷ୍ଟି କରେ କିନ୍ତୁ ସତ ହେଲେ ଜ୍ଞାନର ଉଦୟ ହେଲାକ୍ଷଣି ଚିତ୍ତ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ସେ ପରିଶୁଦ୍ଧ ଅବଧୂତଙ୍କ ଜୀବନରୁ ଯାଏ । ଆଉ ସଂସାର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ନାହିଁ । ମନ ଅମନ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚିଲାକ୍ଷଣି ସଂସାରର ଜ୍ଞାନ ରହେନାହିଁ । ପରମ ସୁଖର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ ।

ହିନ୍ଦୁସମାଜ ଏହିପରି ଚର୍ଯ୍ୟା ପାଳିଲେ । କୋଟିଏ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ହୁଏତରେ ହେଲେ ଏହା ସମ୍ଭାଳନ୍ତି ! ଜଣେ ହେଲେ କେହି ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

—※—

ସଂସାର ଭ୍ରମର ପଦ୍ୟ:—

ଚଞ୍ଚଳ ଚିତ୍ତକୁ ନିଶ୍ଚଳ କରିରଖ ।
ସ୍ଥିରକରି ମଧ୍ୟ ବଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ।
କମଠ ଦୁଗ୍ଧ ଯୋଗୀ ସ୍ୱଲୁଣୀକ ଦୃଷ୍ଟି ।
ସେ ଦୁଗ୍ଧ ଖାଇ ଯୋଗୀ ଅମରପେ ହୁଏ ।
(ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ଦାଣ୍ଡୁଧୂଆ ସୁଂ)

ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ନେଇ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଭର । ସୂର୍ଯ୍ୟରେ ଜାଣି ହେଉ ଧର ।
ନାସା ପବନ ଯୋଗେ ରୁଦ୍ଧ । ଭେଦେ ଷଡ଼କା ହଂସା ବନ୍ଧ ।
ଅଗ୍ନି ଷାଣ୍ଡିକି ଏକା କର । ଚୌଦିଗେ ଦେଖ ଦେବ ଦ୍ୱାର ।
ଉଷସ୍ଥା ନଷ୍ଟ ହେବ ହତ । ମନକୁ ଦକ୍ଷିଣେ ଜମ୍ବୁତ ।
ଷଣି ରଖିବ ସତରଜରେ । ସ୍ୱୟର ଯେ କପଶିବ ଘରେ ।
ପବନ ଜୁଜାଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ନିବ ସେତିକି ଧାର ବନ୍ଧି ।
ପଶ୍ଚିମ ଦିଗେ ବନ୍ଧି କାଳ । ଖଳବୋଝକୁ କର ଠାବ ।
ତାହାକୁ ନେଠାପୂର ଭୋକ୍ତ । ଅଣ ଯୋଗକୁ ଜ୍ଞାନ ଗଣ୍ଠି ।
ପରମ ପାଦେ କର ଆଶ । ଭେଦଶାକୁ ଘସି କର ନାଶ ।
ପଦ୍ମ କାଟିଲେ [illegible]ାନ ବସ୍ତୁ । ଭ୍ରମର କମଳରେ ପଶୁ ।

ଦୂର ଏକାନ୍ତ କର ଠାବେ । ଅଦେଖା ଖୁଣ୍ଟି ଦେଖ ଏବେ ।
(ଭୃଙ୍ଗ ଶାଙ୍ଖଳ ପୃ ୧୭)
ଗାବନ୍ତୁ ବାଳ ଗାଭ ତୁଏ । ଭୂମ୍ବୀର ତାହାକୁଟି କହେ ।
(ବଳରାମ ଦାସ, ଗୁ.ଭୁ: ପୃ ୨୨)

ଶବ୍ଦଟୀକା—

ଦୂର୍ଲ—ସଂ, ଭୁଲ ଓ ବର୍ଣ୍ଣ ।
ଦୂଷି—ଦୂଷି, ଦୂଷି+ଲ୍ୟପ୍
ସ୍ଥାନେ ଲ ।
ପିଣ୍ଡା—ସଂ ପୀଠ; ଓ—ପଟ
ଧରଣ=ଓ—ଧର
ନ ଜାଇ—ନଯାଏ ।
ଲୁପେର—ବୈଦିକ କ୍ରିୟା ପ୍ରା.
ଲୁକ୍ଷ ସଂ—ଦୃଶ
ତେନ୍ତୁଳୀ—ଓ—ତେନ୍ତୁଳୀ,
ତେନ୍ତୁଳୀ (ଫଳ)
କୁମ୍ଭୀରେ—ସଂ—ସମ୍ପ୍ରଦାନ ୧ମୀ
ବହୁବଚନରେ 'ଏ' ତୁଏ-
ଯଥା-ଯଦ୍ଦ । ପ୍ରା ଶବ୍ଦକ ।
ଓଡ଼ିଆ ୧ମା ବହୁବଚନରେ
ସେହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ରହିଅଛି, ସେହି
ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବହୁ ବଚନରେ
ତୁଏ-ଯଥା-"ଦୃଢ଼ ହୋଇ
କହିଥିବ ଅର୍ଥରେ -(ଭ. ଶ)
କନ୍ଦୁଏ ଅଭିଯାତ ହୋନ୍ତି

(ଭଗବତ ଜଗନ୍ନାଥ)

ଖାଅ—ଖାଉ;ଖାଏ, ସଂ-ଖାଦନ୍ତ ।
ଅସମାପିକା ର ପ୍ରତ୍ୟୟ ସମା-
ପିକା ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ

ଯଥା—
ଭରତ ମୃଗ ପଛରେ ପୃଛକୁ
ଲମ୍ଫଇ
ବସୁଧା—ଘଟ ନେଇ ତା ମସ୍ତକେ
ଢଳାଇ । ଢଳାଇ ଢଳାଏ
(ବୈ ଦ ଗ୍ର ୩୬ ପୃ ୨)
ଲୁହଇ—ଲୁହଏ
ଅାଗଣ—ସଂ-ଅଙ୍ଗନ; ଓ ଅଗଣା
ଖରପଣ—ଖରପଣ, ଖର+ପଣ
=(ଭାବାର୍ଥରେ) ସଂସ୍କୃତରେ
ତ୍ୱ ବା ତା ପ୍ରତ୍ୟୟ.
ପ୍ରାକୃତରେ ତଣ ହୋଇଛି ।
ସେହି ତଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ -ପ୍ରାକୃତରେ
ପଣ ଓ ଓଡ଼ିଆରେ ପଣ
ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି
ଗ୍ରା—ପଶୁ ବାହାଦ ଭାଙ୍ଗ (ବର୍ଷ ର

ନକ୍ଷତ୍ରୀ) ଗ୍ରାସ୍ତ୍ରା ଦର୍ଶୟନ୍ତୁ ରୁଂ ।
ଓଡ଼ୋ ଆରବ୍ଧଂ ଦେବ ଅଶ୍ରଣ-
ଏଣ ପଣ୍ଡିତ୍ରଣଂ ତତ ଆରବ୍ଧଂ
ତେଭ ଅନୁଦେଯ୍ୟନ ଷଣ୍ଡିତଣ୍ତଂ
ଓ—ସ୍ଵବାହରଣ-ବତ୍ତପଣ, ଭଳ
ପଣ, ଷଣ୍ଡିତ ପଣ ।

ସୁନ— ସଂ-ଶ୍ରୁ, ଓ-ଶୁଣ,ଶୁଣ୍ -- ଧାତୁ (ଅନୁଜ୍ଞା)

ଦେଖ—ଭଦ୍ରସମ ।

ବଆଡ଼—ସଂ-ବଜାଡ଼, ବେଲେଶରେ ବଆବଣ । ସୁଆଡ଼ ପର ବଆଡ଼
ସୁଵଦଣ = ସୁଆଡ଼ ।
ବଆବଣ = ବଆଡ଼ ।

ଅତୁଣ୍ୟତା ଯୋଗୁଁ—ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସୁ ଯୋଗୁଁ ଅବଧୂଷ୍ଟକାଳୁ ବଣାଡ଼ କୁଣ୍ଡାକୀ ତୋଳି କୁହା ହୋଇଛି ।

ଦେଳ—କାନର ଗହଣା

ବେଳର – ଓ-ବେଳର

ଶିଳ—ଦେଳ

ଅଧଗତ—ଓ-ଅର୍ଦ୍ଧଗର୍ତ୍ତ

ସୁସୁର—ସଂ-ଶ୍ଵଶୁର ଓ ସସୁର ।

ନଦ—ଓ-ସଂ-ନନ୍ଦା ।

ଦେଲ—ଦଲ

ବନ୍ଧୁତ—ବନ୍ଧୁକି ସଂ-ବଧୂ ଓ ବନ୍ଧୁ ।

ଜାଗଅ—ଜାଗର, ସଂ, ଜାଗୃଧାତୁ ଓ-ରେ ଜାଗଧାତୁ ।

ଦଇ—ଧାଇ

ମାଗଅ—ମାଗର, ସଂ-ମାର୍ଗଧାତୁ ଓ-ମାଗଧାତୁ ।

ଧବଶର—ଧବଶର୍ଦ୍ଦି-ଶବଧରେ । ପ୍ରାକୃତ ୭ମୀ ହିର ଓଡ଼ଆରେ ଇ, ଯଥା—ଅଗ୍ରୁଁ ମଜ୍ଝୁଁ ।
ଓ ରେ ଝୁଁ—ଭଲ୍ଲୁଁ ।

କାଢ଼ଇ—ଓ-କଢ଼ଇ, ଢେଉଇ, କାଢ଼ଇ

ଭରେ—ଓ, ସଂ-ବର
ବର ନାଗିବେ ବରଧର (ବ·ବି,)

ଖଣ—ଖତ

ଖତ—ଓ, ସଂ-ଖର୍ତ୍ତ ।

ଖଇଲେ—ହଇଲେ—ହେଲେ "ଖର" 'ହ' ହୋଇଛି ।

କାମନ୍ତୁ—ଓ ୫ମୀ ବଭକ୍ତି, ସଂ—କର୍ମନ୍, ଓ କାମ ।

ଛୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ—ପ୍ରା. "ଦୁ" ପ୍ରତ୍ୟୟ (୫ମୀ)

ଅଗ୍ନିତୁ—ଅଗ୍ନିତ୍ତୁ, ଅଗ୍ନିଛୁ ତର ତ ଓ 'ତ' ର 'ଦ' ହୋଇ ଛୁ ହୋଇଛି ।

ଜାଅ—ଯାଉ, ଅସମାପିକା ଇ
ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତସମାପିକାରୂପରେ
ବ୍ୟବହୃତ—ଯଥା—ବଚନ ପ୍ରଶ୍ନର
ଅଜ,ବଧକ
ବେଜ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବମାକୁ ସ୍ୱକୁର ଜେଉ,
ବନତା ସୂତକ ଯାଉ
(ବେ. ବ ଗ୍ରୁ୩୨।୪)

ଅଇସନ—ଇତ୍ପୃଶନ, ଇଅସେନ,
ଅଇସେନ (ବର୍ଣ୍ଣ ବପର୍ଯ୍ୟୟ)
ଏସନ (ସନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣ ଦକ ଉ)

ଲୁକ୍ଲୁସ ପାଏଁ—ଲୁକ୍ଲୁସ ପାଦେ
(ମାନ୍ୟାର୍ଥେ ଏମା ବହୁ)

ଗାଇଲ—ଗାଇଲା, ଓଡ଼ିଆରେ
ଜର୍'ଲ' ହୁଏ ।
ବେଦରେ-ଅଗ୍ନିମୀଳେ ପୁରୋହିତଂ ।
"ଅତ୍ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଡକାରଂ ତୁ ଳକାରଂ
ବହ୍ୱଚଦୋ ବଦୁଃ ।"

ଖୋଡ—ସଂ-ଖୋଟି-ଓ ଖୋଡଏ
(ବଂଶ ଅର୍ଥରେ)

ମାଗେଁ—ଓ ମଦିରେ, ସପ୍ତମୀରେ
ଏଁ ଯଥା ଘରେ ।
ସଂ-ମଧ୍ୟ, ପ୍ରା-ମଜ୍ଝ ଓ ମଦି ।

ଏକୁ—ଏକ, ପ୍ରା-ଏକ୍କୋ-ଏକୁ

ବୃଅଶ୍ଚ—ସଂ-ବୃଦସ୍ପ-ପ୍ରା-ବୃଅଅ
ଓ-ବୁଆ (ସମ୍ବୋଧନେ)
ବ୍ଧି ପ୍ରତ୍ୟୟ ୨ମୀରେ ହୁଅରେ ।

ସମାଇଲ—ସମ୍ମାଇଲା, ସଂ-ସଂଭ-
ରତ,
ପ୍ରା—ସମ୍ବର ସମ୍ମଅଇ ସମ୍ମାଇ
ଧାତୁ ଓଡ଼ିଆରେ କ ଅତୀ-
କାଳ 'ଶବକୁ ଧାରଣ
ସମ୍ମାଏ, (ବୃ: ଶା)

ଶରୁ ଦ୍ରା ଯାଦାନାମ

ଝୁଣ ଗବଡ଼ା (ଗଭଡ଼ା)

ଏକ ଯେ ଶୁଣ୍ଡିନି ଦୁଇ ଘରେ ସାଇଅ ।
ଓଡ଼ଆ—ଏକ ଯେ ଶୁଣ୍ଡିନି ଦୁଇଘରେ ସାଇଲ ।
ଚୀଅଣ ବାକଲଅ ବାରୁଣୀ ବାଇଅ ।
ଓ—ଚନ୍ଦ୍ରକଣ ବକଲର୍ ବାରୁଣୀ ବାଇଲ ।
ସବୁକେ ଥିଇ କର ବାରୁଣୀ ସାକେ (୧)।
ଓ—ସବୁକେ ଥିଇ କର ବାରୁଣୀ ସାକେ ।
ତେଁ ଅଜଗମର ହୋଇ ବଣ୍ଟ (୨) ଜାଇ ।
ଓ—ସେ ଅଜଗମର ହୋଇ ବୁଲ୍ଲ ଜାଇ [ସ୍ବର
ଦଶମି ଦୁଆରବ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖିଅ (୩) ।
ଓ—ଦଶମୀ ଦୁଆରେବ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖି
ଆଇଲ ଗସ୍ତଧକ ଅପଣେ ବନ୍ଧୁଆ
ଓ—ଆଇଲ ଗସ୍ତଧକ ଆପଣେ ବନ୍ଧୁ ।
ଭଜ୍ଞପଠୀ ଘଡସ୍ରେ ଦେଲ (୪) ପସାର ।
ଓ—ଭକ୍ଷପଠି ଘଡରେ ଦେଲ ପସର ।
ପଇଠେଲ ଗସ୍ତଧକ ନାକ୍ଷ ନପାସ୍ଥ
ଓ—ପଇଠିଲ [ପଶିଲ] ଗସ୍ତଧକ ନାକ୍ଷଁ ନପାର ।
ଏକ ଦେ (୫) ଘଡାସ୍ଥ (୬) ସନ୍ତୁଇ ନାଜ
ଓ—ଏକ. ସେ ଘଡୀ ସନ୍ତୁଇ ନାଜ ।
ଭଣନ୍ତି ବନ୍ଧୁଆ ଥିଇ କରି ଗୁଜ ।
ଓ—ଭଣନ୍ତି ବନ୍ଧୁଆ ଥିଇ କରି ଗୁଜ ।

୧—ସାଜ, ଘ
୨—ଦଉ, ଜ
୩—ଦେଖଇଅ, ଜ
୪—ଦେଇ, ଜ
୫—ସେ - ଜ
୬—ଘଡ଼ି - ଜ

ଟୀକା—ପୁନଶ୍ଚ ଭେଦେନ ତାମେବାବଧୂତିକାଂ ବିରୁଆପାଦାଃ ପରମ କରୁଣାନ୍ଦୋଳିତମନସା ନଃ ସଂଶୟଂ ପ୍ରକଟୟିତୁମାହ—

ଏକ ସେ ଶୁଣ୍ଡିନି ଇତ୍ୟାଦି । ଏକକା ଷଟ୍ ପଥଯୋଗାତ୍ ସା ଅବଧୂତିକା ଶୁଣ୍ଡିନୀ ଭୂତ୍ୱା ନାସା ସନ୍ଧିକାରକେ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟୌ ବାମଦକ୍ଷିଣୌ ଶ୍ରୋତୋଯୋଗୀ କଳଶକୌ ଦ୍ୱେ ସନ୍ଧସ୍ୟ ମଧ୍ୟମାୟାଂ ପ୍ରବେଶୟତି । ଏତେନ ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନଂ ଦୃଢୟତି । ପୁନଃ ସ୍ୱୟମେବ ଆଗତ୍ୟାଧୋନାସାୟାଂ ବଜ୍ରମଣୀ ଶିଖର ଶୁଷିରେ ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ଚନ୍ଦ୍ରମ-ତଦ୍ୟାଗାକଦେଶସ୍ୟ କଳ୍କରଣ୍ଡତେନ ସୂକ୍ଷ୍ମସ୍ୱରେଣ ଗୁରୂପଦେଶାଦବସନ୍ନ୍ୟ ବାରୁଣୀତି ସୁଖପ୍ରମୋଦଲ୍ଲାତ୍ ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ବନ୍ଧୟତି ।

ଧ୍ରୁବ ପଦେନ ପରମାର୍ଥ ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ଦୃଢୀକୁର୍ବନ୍ନାହ—

ସହଜେତି—ବଜ୍ରଗୁରୁ ପ୍ରସାଦାତ୍ ବର୍ତ୍ତମାନଦେହେନ ସହଜାନନ୍ଦଂ ସ୍ଥିରୀକୃତ୍ୟ ହେ ବାଳଯୋଗିନ୍ ! ବାରୁଣୀତି ସତ୍ୟାବତାରେଣ ଚିତ୍ତେନ ସଂବୃତି ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ବୋଧୟ । ତସ୍ୟ ବୋଧିଚିତ୍ତସ୍ୟ ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ ଗତସ୍ୟା-କ୍ଷରତାସୁଖଚାରେଣ ବନ୍ଧନଂ କୃତ୍ୱା ଯେନାଧ୍ୟାସ ବଶେଷେଣାଽଜରାମରତ୍ୱଂ ଦୃଢସ୍କନ୍ଧଂ ଲବ୍ଧ-ସେ ତତ୍ କୁରୁ ।

ତଥାଚ ଯୋଗରତ୍ନମାଳାୟାଂ—

ଦୃଢଂ ସାରମଶୌଷୀର୍ଯ୍ୟମଚ୍ଛେଦ୍ୟା ଭେଦ୍ୟଲକ୍ଷଣଂ ।
ଅଦାହି ଅବିନାଶୀ ଚ ଶୂନ୍ୟତା ବଜ୍ର ଉଚ୍ୟତେ ।

ପଦାନ୍ତରେଣାସ୍ୟ ପ୍ରତିନିର୍ଦ୍ଦେଶମାହ :—

ଦଶମୀତ୍ୟାଦି—ବୈରୋଚନଦ୍ୱାରେଽପି ମହାରାଗସୁଖ ପ୍ରମୋଦଚିହ୍ନଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଗନ୍ଧସ୍ପସତ୍ତ୍ୱା ଚ ସ୍ୱୟମେବାଗତ୍ୟ ତେନ ଦ୍ୱାରେଣ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ମହାସୁଖ-କମଳରସପାନେନ ପ୍ରତିପ୍ରୀଣନଂ କରୋତି ।

ତଥାଚ କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟପାଦାଃ—

ଏବଂ କାର ବୀଅ ଲଇ କୁସୁମିଅ ଅରବିନ୍ଦ ।
ହୋ ମହୁଅରରୂଏଂ ସୁରଅବୀର ଜିଘଇ ମଅରନ୍ଦ ।।

ଭଣଇ କାହ୍ନାକୁ ମଣ କଡ଼ ଷଣ ପିଟଇ
ଶିତଳ ପବଣ ସରୁଣି ଖରରୁ ବଞ୍ଚଇ ।

ଚତୁର୍ଥୋପଦେଶମାହ :—

ଏକ ଏ କୁଲ୍ଲାଡ୍ୟାଦି—ସେଇ ପୁଟେବାକ୍ୟାବଧୂତିକା ପ୍ରବୃତ୍ତି ପରମାର୍ଥ ସତ୍ୟସ୍ୟ ସଂକେତ କୃତ୍ୱାଗଛି ଆତ୍ମସତ୍ତ୍ୱ କରେଧାତୁ ସ୍ୱସୂରୂପା । ଶିଷ୍ୟଆପାଦାଃ ଏବଂ ବଦନ୍ତି । ତସ୍ୟା ଶୁଦ୍ଧବାଡକସ୍ୟ ଗୁରବ୍ରୂପଦେଶାତୁ ତମପରିଭଂ ବୋଧିନତ୍ୱଂ ସ୍ନେହିଂ କୃତ୍ୱା ମନ୍ତ୍ରରଙ୍ଗ ରୂପେଣ ସ୍ୱକସ୍ୟ ।

ତଥା ଦୋହକୋଡ଼େଣ—

ସ ବଦନ୍ଦ୍ୱ ପତତି ପ୍ରଭାସ୍ୱରମସ୍ତଃ ଶୀତାଂଶୁଧାରାଦ୍ରବଃ ।
ଦେବ ଶ୍ରଦ୍ଧାତଳୋଦରେ ସମରସୀଭୂତୋ ଜନାନାଂ ରଣୈଃ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣବକ୍ତ୍ରିଣୀଷାରତଃ କରୁଣାସ୍ତ୍ରୀ ଭନ୍ଦଂ ଜଗଡ଼ କାରଣଂ ।
ଗଜନ୍ତୀ କରୁଣା ବଳସ୍ୟ ସହଜଂ ଜାନାନ୍ତୁ ରୂପଂ ବନ୍ଧ୍ୟୈଃ ।

—୦—

ଅର୍ଥ—ବାମ ପୃଷ୍ଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ର ନାଡ଼ୀ, ଡାହାଣ ପୃଷ୍ଠାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟନାଡ଼ୀ । ଏ ଦୁହିଙ୍କ ମଝିରେ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ (ଅବଧୂତିକା) ରହିଅଛି । ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀଟି ଅତିସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଲ୍ପପଣ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାହାକୁ ଶୂନ୍ୟନୀ କୁହାଯାଇଅଛି । ପବନ ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ି ଦେଇ ସୁଷୁମ୍ନାରେ ପ୍ରବେଶ କଲେଠାରୁ ବଡ଼ନ ହୁଏ । ସାଧାରଣତଃ ଶୁଣ୍ଡୀ ଘର ଦୁଇ ଘରେ ମଦ ସଜେଇ ବକଳରେ ବାନ୍ଧି ଆନନ୍ଦ ଦାୟକ ବାରୁଣୀ ମଦ ରହେ । ସେହିପରି ଅବଧୂତିକା ବାଁ ପୃଷ୍ଠା ଓ ଡାହାଣ ପୃଷ୍ଠାରେ ପବନକୁ ପାଳିଛି, ତଳାଇ ସୁଷୁମ୍ନାରେ ତାହାକୁ ବାନ୍ଧିଲେ ପରମ ସୁଖକର ସହଜାନନ୍ଦମଦ୍ୟ ରହେ । ଏହି ସହଜ ଆନନ୍ଦ ଲିଭିଲେ ଲୋକ ଅଜର ଅମର ହୁଅନ୍ତି । ୧୦ମ ଦ୍ୱାର ଖୋଲିଗଲେ ବୋଧିଚିତ୍ତ (ଜ୍ଞାନ) ଭିତରେ ଉପଭୋଗ ଲାଗି ନାଦେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ଶୁଣ୍ଡିଘର ଦୁଆରରେ ମଦ ବାଟିର ଚିହ୍ନ ଦେଖିଲେ ଗ୍ରାହକ ଆସେ

ଆତପ ବୋଲି ଆସନ୍ତି । ଶୁଣ୍ଣି ଶ ୬୪ ଘଡ଼ିରେ ଏପରି ମେଳ ଦେଇଥାଏ । ଗଗନ୍ଧକ ଆସନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ସାଧକର ୧୦ମଦ୍ୱାର ଖୋଲି ଗଲେ ଷଷ୍ଠି ବୋଧିଚିତ୍ତ ଗଗନ୍ଧକ ସବୁ ନିଜେ ନିଜେ ଆସି ·ଚନ୍ଦ୍ରାଂଶ । ଅବଧୂତିକା ୬୪ ଘଡ଼ୀ ·(ଦଣ୍ଡ) ଏପରି ଦେଇଥାଏ । ଗଗନ୍ଧକ ବୋଧିଚିତ୍ତ ପଦ୍ମସ୍ଥଳ କନ୍ଦୁ ସବୁ ପୂନଃପ୍ରାପ, ଶୁଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହେନାହିଁ । ସେହି ନିର୍ବାଣ ଅବସ୍ଥା ଲାଭକଲେ ପରମ ଆନନ୍ଦରେ ଲୋକ ମଜ୍ଜନ-ହୁଏ । ମଣିଭୂଷଣର ଘଣ୍ଟରେ ସବୁ ଝାଳଟିଏ ଥାଏ । ସେଥିରେ ଲୋକେ ମଦ ପିଅନ୍ତି । ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ ଉପରେ ଅତି ସରୁ ବାଟ ଥାଏ । ସେହି ସରୁ ବାଟରେ ପବନକୁ ସ୍ଥିର କରି ସାବଧାନରେ ଚଳାଅ ବୋଲି ଦନ୍ତୁଆ ଭଣିଲେ ।

—o—

ସମାନ୍ତର ଭାବ :—

ବାମାଙ୍କ ପାତଣ କବାଟି । ମେରୁ ପଥରେ ଦେବ ଶୁଣି ।
ନାସିକା ଉଲ୍ଲେ ଯେଉଁ ବାଟ । ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟରେ ଯାଏ ବନ୍ଧି ।
ଆବର ଧିକୁଟି ଦୁଆରୁ । ବହଇ ପାଦେ ଶିଶୁମେରୁ
ସେ ପାଦେ ବନ୍ଧ ପ୍ରସବଇ । ଯୋଗିର ମୂଳ ଧ୍ୟାନ ସେହି ।
(ଶୂ· ଶା· ପୃ୭)

ହଳଣି ନ ଟୋଳିବୁ ବାବୁ । ସହଜ ପୂଟେ ବଳାଇବୁ ।
ଆଟକୁ ଆଟପ ଓଲ୍ଟି ଦେଲେ ରେ ବାବୁ । କାହେ ୨ ଅଜ୍ଞାନର ହୋଇବୁ ।
(ଶୂ. ସ. ପୃ୬୩)

ପୃଷ୍ଠମୂଳ ବାଙ୍କନଳର ପ୍ରାନ୍ତେ ଅଛି ବାଟ ।
ପୃଷ୍ଠମୂଳ ଅଗ୍ରେ ତହିଁ କେମନ୍ତେ ରହିବ । (ଶ୍ୟାମ ବୋଲ ଭଜନ)

ଶ୍ରୀବାଡ଼ ପଥ ସେ ଅଟଇ । ପରମ ଏକା ଆଟେ ବନ୍ଧି ।
ମନ ପବନ ଲୀନ କରି । ହେଲୁରେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ପଥ ହେରି
(ଶୂ· ଶା· ପୃ୬୪)

—o—

ପଦଟୀକା :—

ଏକ—ଓ-ଏକା।

ସେ—ଓ, ସଂ-ସଃ, ସେ
ମାଗଧୀପ୍ରା-

ଶୁଣି ମ—ଶୁଣି ଆଣି

ଦୁଇ—ଓ-ଦୁଇ-(ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦରେ)
ସଂ-ଦ୍ୱି।

ପ୍ରା-ଦୁଏ, ଦୁବେ।

ଘରେ—ସଂ-ଗୃହ, ଓ—ଘର,
ଗୃହ+ଇ=ଗୃହେ
ଘର+ଇ=ଘରେ ୭ମୀ

ଘାଲିଥି—ଘାଲିଲ, ପକାଏ,
ପକାଇଲେ,
(ଫିଙ୍ଗିଦେବା, ପକାଇବା)
ଉଦ୍ଧୃତିରେ ଆଦିବାଦର
ପ୍ରମାଣ ଦିଏ।

ଉପଣ—ସଂ-ଉତ୍କଣ।

ବାଜନଅ—ସଂ-ବଜ୍‌ଜନ, ପ୍ରା-
ବଜ୍‌ଜନ, ବାଜନ, ବଜନ,
ବାଜନ+ଏ
(ଭୃଶପ୍ରା,ବଇଲ୍ଲି)
ବାଜନଏ। ବାଜନଅ,

ବାରୁଣୀ—ତତ୍ସମ, ମଦ୍ୟ

ବାନ୍ଧଥି—ବାନ୍ଧଲ

ସମ୍ଭେଜ—ତତ୍ସମ

ଥିର—ଓ, ସଂ-ସ୍ଥିର

ବରି—ଓ

ସାନ୍ତ—ସନ୍ତାପ (ବର୍ଣ୍ଣଲୋପସ୍ୱ)

ଦେଜ—ସଂ-ଦେଯ

ଅଜସମର—ତତ୍ସମ

ଦୋଇ—ଓ- ଦୁଅଇ, ସଂ-ଭବତି
—ପ୍ରା-ଦୋଭି, ଓ-ଦୋଇ, ଦୁଅଇ।

ବଢ—ସଂ-ବୃଦ୍ଧ।

ଜଣ—ସଂ-ଜନ

ଦଶମୀ—ତତ୍ସମ

ଦୁଆରେ—ଦୁଆରରେ, ସଂ-ଦ୍ୱାର
। ଓ-ଦୁଆର (ସନ୍ଧିବିଚ୍ଛେଦ)

ଚନ୍ଦ୍ର—ତତ୍ସମ

ଦେଖିଆ—ଦେଖି; ଲ୍ୟପ୍ ସ୍ଥାନେ
ଇଆ

ଆଇଲି—ଓ

ଗଗନକ—ଓ; ସଂ-ଗାଜଣ
(ବର୍ଣ୍ଣବିପର୍ଯ୍ୟ)

ଆପଣି—ଓ, ୧ମା ବହୁବଚନ
ସଂ-ଆତ୍ମନ୍ ପ୍ରା-ଅପ୍ପଣ, ଓ-
ଆପଣ।

ବନ୍ଧୁଆ—ବନ୍ଧା, ସଂ—ବନ୍ଧ ଧାତୁ-
ଲ୍ୟପ୍ ସ୍ଥାନେ ଲଗେ ।
ତଳୁସଠେ—ଓ, ସଂ—ତଳୁଃଷ୍ଟି
ଘଉଡ଼େ-ଘଉଡ଼େରେ, ସଂ- ଘଣ୍ଟୀ
ଓ—ଘଣ୍ଟ+ଏ (୭ମୀ)
ଦେଲ—ଓ-ଦେଲ, ସଂ-ଦାଧାତୁ;
ଓ-ଦେ ଧାତୁ ।
ଦା ଧାତୁର—ଦେ ଓଡ଼ିଆ ଧାତୁର
ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଦେ+ଲ
(ଅତୀତ କାଳ)

ଅତୀତ କାଳର 'ଲ' ପ୍ରତ୍ୟୟ-
ସଂସ୍କୃତ କ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟରୁ
ହୋଇଛି ସଂ କୃତଃ ପ୍ରା—
କଡ଼ୋ, ଓ—କଲ । 'ତ'ର
'ଡ଼' ହୋଇଛି, ତହୁଁ 'ଡ଼'ର
'ଲ' ହୋଇଛି ।

ପସାର—ଓ-ପସରା, ସଂ-ପ୍ରସାର ।
ପଇଠେଲ—ପଇଠିଲ, ପଶିଲ୍

ସଂ-ପ୍ରବିଷ୍ଟ, ପଇଠ+ଇଲ
(ଅତୀତ କାଳରେ)
ନିସାସ—ସଂ-ନିଃଶ୍ୱାସ, ଅଥବା
ନିଶ୍ୱାସ
ସଞ୍ଚଳୁ—ଓ-ସଞ୍ଚ, ନା-ସ୍ୱାର୍ଥରେ
ସଞ୍ଚୁଳ-ଓ-ସଞ୍ଚୁ+ଳ
(ଲଘ୍ୱାର୍ଥରେ)
ନାଳ—ତଦ୍ଭବ
ଭଣ୍ଡା—ତଦ୍ଭବ
ବହୁଆ—ବହୁଣ-ବହୁଆ
(ଓଡ଼ିଆରେ ଶେଷ ଶବ୍ଦରେ
ଶକ୍ତିବିନ୍ୟାସ ଯୋଗୁଁ (Accent)
ଶେଷ ସ୍ୱର ଘର୍ଷହୁଏ ।
ତେଣୁ ସବୁ ନାମବାଚକ ଶବ୍ଦ
ଆକାରାନ୍ତ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ ।
ଯଥା—ମଧୁ-ମଧୁଆ, ଦୁଇ-ଦୁଇଆ,
ବନ୍ଧୁ-ବନ୍ଧୁଆ
ଥିର—ଓ
ଶୁନ-ଓ-ତମାଖୁ (ଶୀତଳ)

ରାଗ-ଅହରୁ

ଗୁଣ୍ଡର ପାଦାନାମ୍—

ଢଅଳ୍ଢା ଗୁଢୀ ଜୋଇନ ଦେ ଅଙ୍କ ବାଳୀ
ଓ—ଢଅଳା ଗୁଡ଼ି ଯୋଗିନୀ ଦେ ଅଙ୍କ ପାଳି ।
କମଳ କୁଳଣ ଘାଣ୍ଟ (୧) କରନ୍ତୁ ଝଆଳୀ
ଓ—କମଳ କୁଳଣ ଘାଣ୍ଟ କରନ୍ତି ଝଆଳୀ ।
ଜୋଇନ ତଇଁ ବନ୍ଧୁ ଖନର୍ତ୍ତି ନ ଆବସି
ଓ—ଯୋଗିନୀ ତହିଁ ବନ୍ଧୁ ଖଣ୍ଡେ ନ ପାଇଲିଁ ।
ତୋ ମୁହ ଚୁମ୍ବୀ କମଳ ରସ ପିବସି !
ଓ—ତୋ ମୁହଁ ଚୁମ୍ବି କମଳ ରସ ପିଇବଇଁ ।
ଖେପନ୍ତୁ (୨) ଜୋଇନ ଲେହ ନ ଜାଅ (୩)
ଓ—ଖପାନ୍ତୁ ଯୋଗିନୀ ଲେହ ନ ଯାଉ ।
ମଣିକୁଳେ ବହୁଆ ଓଢଆଣେ ସମାଇ ।
ଓ—ମଣିକୁଳେ ବନ୍ଧୁ ଓଢ଼ିଆଣେ ସମ୍ଭାଳି
ଶାଶୁଘରେଁ ଘାଲି କୋଞା ତାଳୁ ।
ଓ—ଶାଶୁ ଘରେ ଘାରି କୁଞ୍ଚି ତାଳୁ ।
ଚନ୍ଦସୁଜ ବେଣି ପଖା ପାଳ ।
ଓ—ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ବେନ ପିଂଖା ପାଳ ।
ଭଣଇ ଗୁଣ୍ଡରୀ ଅମ୍ହେ (୫) କୁନ୍ଦୁରେ ବୀର
ଓ—ଭଣଇ ଗୁଣ୍ଡରୀ ଆମ୍ଭେ କୁନ୍ଦୁରେ ବୀର
ନରଅ ନାଗ ମଝେଁ (୬) ଉଞ୍ଚଲ ଚୀର
ଓ—ନରର ନାଗ ମାଝେଁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଚିର ।

୧—ଘାଣ୍ଟି—(ଗ)
୨—ଖେଁପନ୍ତୁ—(କ)
୩—ଜାଅ, (କ)
୪—ସରାଅ (କ)
୫—ଅମ୍ହେମେ (କ)
୬—ମାଝେଁ (ଖ, ଗ)

ତମେବାର୍ଥଂ ଶ୍ରୀ ହେରୁକତନ୍ତ୍ରାଗମେନ ଗୁରୁ ସ୍ୱପାଦା ଅନନ୍ୟସ୍ତୁ ନାସ୍ତ-
ସ୍ତବଂ ପ୍ରକଟୟନ୍ତି ।

ଷୋଡଶତ୍ୟାଦି — ଲଲନା-ରସନା- ଅବଧୂତିକା ନାଡ୍ୟଃ ବିନାଡ୍ୟଂ
ସୁଷୁମ୍ନୀଭୂତା ନାସାଗ୍ରୀ ଭୂତ୍ୱା ସୈବ ଷଡ୍ଗୁଣାବଧୂତିକା ନସ୍ୟ ଯୋଗିନଃ ।
ଅନ୍ୟା ବାଲିତି । ଅନ୍ୟାଂ ସୁଷୁମ୍ନାଂ ସାଧକାସ୍ତୁ ବଦନ୍ତି । ତଂ ଶାକସୂତ୍ର ତ ।
ଅଥବା ଷଡ୍ଧାଦି ଲକ୍ଷଣ ଷୋଡଶକଳା ନାଡ୍ୟାଦି ଷମଂ ବଦନ୍ତି । ପୁନଃ ସୈବ
ସ୍ୱବଲସ୍ୟାନ୍ତରତାତ୍ ଷୋଡଶାଂଶୁଷଂ ବଦନ୍ତି । କମଳ କୁଳଶମିତି । ସ୍ୱେ
ଯୋଗିବର ସମ୍ୟକ୍କୁଳ ଶାକ୍ତଜସ୍ୟୋଷ୍ଟେ ଆନନ୍ଦ ସନ୍ଦୋହଭବ ।
ବକ୍ତାଳମିତି କାନରନ୍ଧ୍ରୀଭୂତଂ ମହାମୁଦ୍ରା ସିଦ୍ଧିଂ ପ୍ରାପ୍ତ ଭୂ ଲୁପ୍ତ । ଅତଏବ
ମହାସୁଖ ଲକ୍ଷଣୋଽହଂ ଭାବକଃ ଏବଂ ବଦନ୍ତି—ସ୍ୱେ ନୈରାତ୍ମ୍ୟଯୋଗିନ
ଭୂତ୍ୱା ବନା ଷଡ୍ଶୀଳଂ ଦୁର୍ବାରବେଗ ଚପଳଭୂତ ପ୍ରାଣବାତଧାରଣେ ନ
ସମର୍ଥୋଽହଂ ।

ତଥା ସୂତ୍ରମ୍—

ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସ୍ଥିତ ଭବେତ୍ ଅନ୍ତର୍ବଳ ସଂସ୍ଥିତଃ
ଯାବଣ୍ଣ କନ୍ଦୁନା ଲୋକେ ବାୟୁ ସ୍ଥିର ଭଜନ୍ତି ତଂ ।

ତଦ ବକ୍ତ୍ରଂ ସହଜାନନ୍ଦଂ ପୁନସ୍ତୁ ମହୀ ଭୂଃ କମଳ ରସମିତି ଉଷ୍ଣୀଷ
କମଳମଧ୍ୟ ମଦନଂ ପରମାର୍ଥବୋଧିଚିତ୍ତ ଶୁକ୍ରସଂସ୍ତ ବସ୍ତୁ ଧ୍ ବରମାନନ୍ଦ
କାଳଞ୍ଜରପ୍ରସ୍ରେ ଭବେମି ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୀ ହେ ବଜ୍ରେ—

ଅଭ୍ୟବ୍ୟଂ ଭିକ୍ଷୁମ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ଭବ୍ୟଂ କାଳଞ୍ଜରପୁରତ୍ ।

ପଦାନ୍ତରେଣ ଯୋଗିନ୍ୟାନୁଶଂସମାହ—

ଖୋଷେତ୍ୟାଦି—ଷୋଡଶାତ୍ ସ୍ୱସ୍ଥାନ ଯୋଗାତ୍ ସା ବୋଧିଚିତ୍ତରୂପା ନୈରାତ୍ମ୍ୟ-
ଯୋଗିନୀ ବଳଷଣ ଷୋଧିତାନନ୍ଦେନ ମଣିମୂଳେନ ମୋହମଳାବଳନ୍ତ୍ରା
ଭବନ୍ତି । ପୁନସ୍ତୁସ୍ୱୈନ୍ କ୍ରୀଡାରସମନୁଭୂୟ ମଣିମୂଳାଦୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ ଗତ୍ୱା ମହା-
ସୁଖଚକ୍ରେ ଅନ୍ତର୍ଭବନ୍ତି ।

ଅତଃ କୃଷ୍ଣାନୁସ୍ମର୍ଯ୍ୟ ସାଦୈରପ୍ୟୁକ୍ତଂ—

ଏଥୁ ସେ ଗିରିବର ଭଞ୍ଜଅ ମଲ ଏତୁଦ୍ଦେଶ ମହାମୁଦ୍ର ଠାବ
ଏଣୁ ରହଅଛି ମଣ୍ଡ ସହଜ ଚଣ୍ଡି ଲବ୍‌ଭଇ ମହାମୁଦ୍ର ଭାବ ।

କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଚଦେନ ଚଣ୍ଡାଳି ମାହ—

ସାମ୍ପ ଇତ୍ୟାଦି—ପ୍ରଥମଂ ତାବତ୍ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରେଣ ଦେବତାଯୋଗ ଦ୍ୱାରଂ କାସ୍ୟୁବନ୍ତଂ ଦୃଢୀକୃତ୍ୟ କଜ୍ଜାଳଯୋଗଦେବେଣ ତଦ୍ଭ୍ରୁସ୍ୱର୍ଯ୍ୟଯୋଃ ପ୍ରଶଚ୍ଛଦଂ ଖଣ୍ଡସ୍ୟିତ୍ୱା ବାଗ୍‌ବନ୍ତଂ ଗ୍ରିଧ କୃତ୍ୟ ଶତ୍ରୁବଳଦୃଢୀକରଣାସ୍ୟ ଯା ଭବମାନନ୍ଦା-ବଧୂତିକା ସହଜାନନ୍ଦୈକକେଲୀସ୍ୱବଂ ନ ଶ୍ୟସ୍ୱଦାରାତ୍ ସୁମେରୁଶିଖରଂ ଗତ୍ୱା । କୁଞ୍ଚକେନ । ତାଭ ଅମ୍ମ ନ୍ଦ୍ରୀକରଣେ ମଣିମୂଳ ଦ୍ୱାରଂ ନରୋଧଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମାସ୍ତ୍ରୀତଂ ସ୍ୱଃ ବୋଧ ସ୍ୱସ୍ୱମେବ ବଦନ୍ତ୍ୟନୁପୂର୍ବିକାଂ ।

ତଥାଚ କୃଷ୍ଣାନୁସ୍ମର୍ଯ୍ୟପାଦାଃ—

ଜହ୍ନି ମଣ ପବଣ ଗଅଣ ଦୁଆରେ ଦୃଢ ତାଳ ଦିଜ୍ଜଇ
ଜଇତ ଘୁଦ୍ଦୋର ଅନ୍ଧାରେ ମଣି ଦିବ ହୋ କିଜ୍ଜଇ ।
ଜିଣ ରଅଣ ଉଅରେଁ ଜଇ ଅମ୍ବରୁ ଛୁପ୍ପଇ
ଭଣଇ କହ୍ନୁ ଭବ ଭୁଞ୍ଜନ୍ତେ ଣିବ୍‌ବାଣ ବସିଜ୍ଜଇ ।

ବଜ୍ରୋପମ ସମାଧି ସାଗାତ୍ କାରଣେନ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟାଣ୍ଣ ଗୁଜ୍ଜକସ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ୱମେବ ଅନୁଶଂସାମାହ—ଭଣ ଇତ୍ୟାଦି । ଅନେନୈବ ସମ୍ବାସ୍ତ୍ରବଜ୍ଜମୂର୍ଖ ଯୋଗିନ ଯୋଗିନାଂ ମଧ୍ୟେ କୁଦ୍ଦୁରେଣ । ବୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୱସମାଦେତ୍ତ୍ରି ଯୋଗାଖର-ସ୍ତୂପେନ ବେଞ୍ଜାଣ ମର୍ଦ୍ଦନ ଦ୍ୱସ୍ୱେସ୍ୱରେମ୍ । ପୁନରପି, ଦେଶମଧ୍ୟେ ଚୀର ନିଶ । ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରମସ୍ତୁଗୁଣୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟାଦିମତ୍ୱେନ ତମଭିଜ୍ଞସନ୍ଦର୍ଶନାର୍ଥଂ

—*—

ଅର୍ଥ—ବାହାରର ଅର୍ଥଟି ଅଶ୍ଳୀଳ । ହେ ଯୋଗିନୀ, ତୋର ଭୋଳ ମୋତେ ଦାଅ ଦେ । ମୁଁ ଯୋନିର ଖଣ କାଟ୍ଟୀ ଯୁପିବ । ତୋର ହୋଣ୍ଠ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଲିଙ୍ଗରେ ଯାଣ୍ଡିଲେ ପରମ ସୁଖ ମିଳିବ । ଏହାଛଡ଼ା ମୁଁ ଷଣେ ଜୀଇବ ନାହିଁ । ତୋର ମୁହଁ ଚୁମ୍ବି କମଳରସ ପିଇବି । ଶ୍ୱଶରେ

ଯୋଗିନୀ ଲେଖକୁ (ଶେଖକୁ) ଯାଉନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମଣିକୁଳ ବାଟେ ଲୁଚି ଯାଇ ଓଡ଼ିଆଣିରେ ସଂଯୋଗ ଅଛି । ସାସୁ ଘରେ କଣ୍ଠ ତାଳ ପକାଉଛି । ଦୁଇଟା ଘଣ୍ଟା ଟେଲି ଦେଉଛି । କବି ନିଜକୁ କହୁଛନ୍ତି—ମୁଁ କୁଡ଼ୁଯା ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ବାର (ଶ୍ରେଷ୍ଠ) ଜେଷ୍ଠ ନଗର ନାଗ ମନ୍ଦିରେ ଲଙ୍ଗଳା ହୋଇ ଡିଆ ହୋଇଲି । ପାରମାର୍ଥିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ କବି ସ୍ୱୟଂ ଅବଧୂତିକାକୁ ଯୋଗିନୀରୂପରେ ଏବଂ ନିଜକୁ ତାହାର ଉପପତିରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି । ଲଳନା, ରସନା, ଅବଧୂତିକା (ଇଡ଼ା, ପିଙ୍ଗଳା, ସୁଷୁମ୍ନା) ନାଡ଼ୀ ତିନୋଟିକୁ ଯୁକ୍ତିଦେଇ ବନ୍ଦକଲେ ନିଶ୍ୱାସ ପବନର ଗତି ବନ୍ଦ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ ସାଧକ ନୈରାତ୍ମ୍ୟ ବା ମହାଶୂନ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି କରେ । ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାଧକର ହୃଦୟ ପରମ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି କରେ । କବି ସେହିକଥା କହୁଛନ୍ତି—ବଜ୍ର ଓ ପଦ୍ମର ମିଳନରେ ଚିତ୍ତକୁ ଶୂନ୍ୟତାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣକରି ସହଜାନନ୍ଦ ଲାଭ ହେଉ । ସେହି ସୁଖରେ ପରିତୃପ୍ତ କବି ଯୋଗିନୀ କହୁଛନ୍ତି — ଏହି ପରମ ସୁଖ ଅନୁ କ୍ଷଣ ମୁଁ ଭୁଲିବି ନାହିଁ । ତୋର ମୁଖ ଚୁମ୍ବି ଉଷ୍ଣୀଷକମଳରେ (ସହସ୍ରଦଳ କମଳରେ) ଆନନ୍ଦ ରସ ପିଇବି । ତାନ୍ତ୍ରିକ ମତରେ ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରରେ ସହସ୍ରାର କମଳ ରହିଅଛି । ସହଜ ମତରେ ମଧ୍ୟ ମସ୍ତକରେ ସେହିପରି ଉଷ୍ଣୀଷକମଳ ରହିଥାଏ । ସେହି ସ୍ଥାନରେ ସାଧକ ପ୍ରବେଶ କଲେ ସ୍ତ୍ରୀ ସମ୍ଭୋଗଠାରୁ ବଳି ସୁଖ ଅନୁଭବ କରେ । ସେହି କଥାକୁ "ସେଉଁ ରୂପେ ସୁରତରେ ରତି ସୁଖ ପାଇଁ" ବୋଲି ସାମ ଭୋଇ ବ୍ରହ୍ମ ନିରୂପଣ ଗୀତାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେହି ଅବସ୍ଥାକୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସୁରତ ମିଳନ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ତନ୍ତ୍ରମତରେ ମୂଳାଧାର ଚକ୍ରରେ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତି ସୁପ୍ତ ରହିଥାଏ । କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଜାଗ୍ରତ ହେଲେ ମନ ନାମ ଧର୍ମ ସ୍ଥିର ହୁଏ । ଏବଂ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ସହସ୍ରାରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ରତିସୁଖ ତୁଲ୍ୟ ପରମାନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରେ । ସେହିପରି ସହଜ ମତରେ ବୋଧିଚିତ୍ତ ମଣିମୂଳ ଅର୍ଥାତ୍

ଆଧାର ଚକ୍ରରେ ମୋକ୍ଷ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପଡଥାଏ । ସେ ଜାଗ୍ରତ ହେଲେ ସହସ୍ରକମଳକର୍ଣ୍ଣିକ ବୈରାଗ୍ୟ ସଙ୍ଗତ ମିଳନ ହୁଏ । ଯୋଗିଗଣ ମଣିକୁଳ ଦେଇ ଯାଇ ଓଡ଼ଆଣ ଚକ୍ରରେ ବୈରାଗ୍ୟ ସଙ୍ଗତ ମିଳନ ହେଉଅଛି । ଖେପନ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ନଶ୍ୱାସକୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକ୍ଷିପ୍ତ (ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ ରୁଦ୍ଧବାୟୁ) କରିବାରୁ ମୋକ୍ଷରେ ଲିପ୍ତ ହେଉ ନାହିଁ । ଶ୍ୱାସପଥରେ ଦୁଇ ପୁଡାରେ କଣ୍ଠ ଚାଲ ଧରିଅଛି । ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ (ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା) ଦୁଇପଥ ବନ୍ଦ ହୋଇଛି ଅର୍ଥାତ୍ ଇଡ଼ା ବା ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀରେ ପବନର ଗତି ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ୱାସ ରୋଧ କରି ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀ ବନ୍ଦ କରି ପବନକୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ ରୁଦ୍ଧକଲେ ପବନ ଉପରକୁ ଯାଇ ସହସ୍ରାରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବ । ଜଗ ଜୁଡ଼ୁ ଯୋଗରେ ସାରଜ୍ଞ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ବୀର ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧରିଛନ୍ତି ।

—o—

ସମଭାବ ପଦ୍ୟ.—

ସେ ହଂସ ବସୁରାଇ ଠାରେ । ଉଡ ଯିବାର ପାଞ୍ଚେ କରେ ।
ତାହାକୁ କର ତୁ ଆକଟ । ଭେଣାଙ୍କୁ ଧରି ପଥ କାଟ ।

(ବ୍ରୁ. ଶା. ପୃ ୧୨)

ଫୁଲ ବାସନାରେ ଭ୍ରମର ମତ୍ତାମତ୍ତ ।
ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ଧରି ସେ ଫୁଲ ଶୋଭିଅଛି ।
ଏ ପୁଷ୍ପ ଶର୍ଦ୍ଧିଲେ ଯିବ ବାସନା ଫୁଟିବ ।
ନାମ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ୟୋତି ବ୍ରହ୍ମରୂପ ପ୍ରକାଶିବ ।

(ଅଣାକାର ସଂହିତା ପୃ ୧୧)

ଯେଉଁ ରୂପେ ସୂତଳରେ ରତ୍ନ ସୁଶୋଭିଲ ।
ପିତାଙ୍କୋଳେ ମାତା ଯେସନକ ବସିଥାଇ ।
ମାତାଙ୍କୋଳେ ସେସନକ ବସିଥାଇ ପୁଅ ।
ମନ ଆନନ୍ଦରେ ହସୁଥାଇ ଟହ ଟହ ।

ସେବୃନ୍ଦରେ ମନ୍ମମାର ସ୍ୱରୂପ ଆକୃତି ।
ସ୍ଥଳରେ ବସିଛନ୍ତି ମନ୍ଥା ବନ୍ଧନ ଆକୃତି ।

(ଗ୍ର· ନ· ପୃ ୬୮)

ଦରତେ ହୋଇଲେ ପୁରି ଉତ୍କଳବ ଗଣ୍ଡ ।
ସରୋବରର ମଧ୍ୟେ ବାରିଥିଲେ ସମସ୍ତ
ଛକଶିବ ପଦ୍ମବନ ବସିବ ଭ୍ରମସ୍ତ ।
ମଧୂପାନେ ହୋଇ ମତ୍ତ ଉଚାରିବ ଧ୍ୱନି
ସେ ଧ୍ୱନିକ ଶ୍ରବଣ ଯେ ଚଳିଗଲେ ମୁନି !

(ଶୃ. ଘ. ପୃ ୧୯)

—o—

ପଦଟୀକା :—

ଷଟ୍‌ପଦ୍ଧା—ସଂ—ନିନ୍ଦାର୍ଥୀ, ସ୍ତ୍ରୀ
ଡେଙ୍ଗା-ଷଟ୍‌ପଦା ଓ ଲିଙ୍ଗ

ଲୁଚି—ଓଡ଼ିଆ

ଡୋଲଇ—7 ଯୋଗିଏ

ଦେ-ସଂ-ଦା ଧାତୁ; ଓ-ଦେ ଧାତୁ (ଅନୁଜ୍ଞା)

ଅଙ୍କ—ତଦ୍ଭବ, କୋଳ ।

ଘାଳି—ଘାଣ୍ଟି

କମଳ—ତଦ୍ଭବ, ପଦ୍ମ; ସ୍ତ୍ରୀ
କମନେତ୍ରୁ ।

କୁଳିଶ— „ ବଜ୍ର; ପୁରୁଷ
କମନେତ୍ରୁ

ସ୍ତୀଧ୍ରୁଂ ଚ ତଥା ପଦ୍ମଂ ବଜ୍ରଂ
ପୁଂସେଧ୍ରୁଂ ତଥା ।

ଶୁଦ୍ଧଂ ବୈଦ୍ୟୋତକଂ ଶାସ୍ତ୍ରଂ
ଅଦ୍ଭୁତାର୍ଥକଂ ତଦ୍ୱିତ୍ରଂ ।
(ଜ୍ଞାନପିଣ୍ଡି ୨ୟ ଉଲ୍ଲେଖ
ଶ୍ଳୋକ ୧)

ଘାଣ୍ଟା—ଓଡ଼ିଆ

କରନ୍ତି—କରୁ, ସଂ-କରୋତୁ, ପ୍ରା-
କରେନ୍ତୁ, କରନ୍ତି, କରନ୍ତୁ—
କରନ୍ତି

ବଣାକା—ବଳାକ; ଅଥବା
ବଣୀବାଣ

ଯଥା—ଶୋକାଳ
ବଣିଳିଆ ଶାନ୍ତ ବଣିଆଳ ଧାଇ ।

ତଇଁ—ତହିଁ, ସଂ-ତସ୍ମିନ୍

ବନ୍ଧୁ—ଓ-ସଂ-ବନ୍ଧ

ଖଣ୍ଡି-ସଂ-ଖଣ୍ଡ ଓ ଖଣ+ହିଁ
(କସ୍ତୁସ୍ୱାର୍ଥରେ)

ନ—ତଦ୍ଭବ

ଗବଳି— ସଂଗ୍ରାମ ଓ ଗାବଇ
ଗଇଁମି ଗଇବ ।

ବେଲା—ଓ, ସଂ-ବେଳ, ପ୍ରା-ଭୁଅ,
ବେଳା ଓ ବର୍ତ୍ତମାନସ୍ଥଳରେ
ଭୁଅ-ଭଉ-ଭେଲା

ମୁଦ—ଓ ମୁହଁ, ସଂ-ମୁଖ

ଚୂର୍ଣ୍ଣି—ଓ,ସଂ-ଚୂର୍ଣ୍ଣ, ଲକ୍ଷଣାରେ ଲ

କମଳ ଭସ—ତଦ୍ଭବ

ଚୀବସି—ସଂ-ଚୀବାସି, ଓ-ଚିବଇଁ,
ଚିଇସି, ଚିଇବ ।

ଖେଳନ୍ତି—ଓ-ଖେଳନ୍ତି
ସଂ-ଖେଳ । ପ୍ରା-ଖେଳ ନ୍ତି
ସପ୍ତମୀ ବହୁବଚନର ପ୍ରତ୍ୟୟ ।

ଲେଖ—ଓ-ଲେଖ ସଂ-ଲିପିଧାରୀଙ୍କୁ
ନାଣ୍ଡ—ପାଇ (ଅସମାପିକାକ୍ରିୟା
ସମାପିକା ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ)
ମଣିକୁଟେଳ—ସ୍ତ୍ରୀ-ମଣିମୁଟେଳ
ବନ୍ଧୁଆ—ଓ-ବୋନ୍ଧୁ, ସଂ-ବନ୍ଧ
ଲ୍ୟପ୍ପ୍ରାନ୍ତ ଲଗା ।
ଓଡ଼ଆଣେ-ଓଡ଼ିଆଗନ
ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱସ୍ଥାନ — ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ
ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦେଶ — ଉଚ୍ଚପ୍ରଦେଶ
ଉତ୍କଳ—ଓଡ଼ିଶା ।
ସକାଶ—ସଂ-ସକାଶ, ସଙ୍ଗ ବା
ସଙ୍ଗମ—ନାମଧାରୀ
ସଙ୍ଗ କରେଣ୍ଡ—ସଙ୍ଗତ-ସଙ୍ଗଳ ।
ସବଧାରୀ ଶିକ୍ଷକ-ସଂଘାର୍ଥ,
ସୁବେଶ ।
ଶାସ୍ତ୍ର—ଓ, ସଂ—ଶୁଶ୍ରୂ ।
ଶଚେଁ—ଓ, ସଂ—ଶୁଚ ;
ଓ—ଶର+ଚମୀ ଏ ।
ଶାଣ୍ଡ—ଶକାର—ଶଣ୍ଡଧାରୀ
ବୋଝା—ଭଣ୍ଡ-ସଂ-କୁମ୍ଭକା
ତାଳ—ତାଲୁ ।
ସୂତ—ଓ-ସଂ-ତନ୍ତୁ,
ସୂନ—7 ସୂର୍ଯ୍ୟ
ବେଣି—7 ବେନ, ସଂ ବେଣୀ
ସ୍ତ୍ରୀ—ବେଣୀ
ପକ୍ଷୀ—ସଂ ପକ୍ଷ
ଘାଳ—ଘାଣ୍ଡ ଡରକ ହୋଇଛି ।
ଓଡ଼ିଆରେ ଘାଳମଧ ଅଧିକୁ
ବୁଝାଏ, ସଂ-ଘ୍ରାଣ ଧାତୁ
(ଡବବା ଅର୍ଥ)
ଉଡ଼ଳ—ଓ, ସଂ-ଉଣ୍ଡ
ଅନ୍ନେଷେ—ଓ, ଆଦେଶ, ଅନ୍ୱେଷ+ଏ
(ପ୍ରଥମା ବହୁଲ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ)
ସ୍ତ୍ରୀ-ଅନ୍ୱେଷେ, ଅନ୍ୱେଷେ ।
କୁନ୍ଦେର—ଜନଶ୍ରୁ ମଧ ହୋଇ-
ଥାରେ । ଓଡ଼ିଆରେ କୁନ୍ଦୁର
ଓ କୁନ୍ଦୁରାକ ଡରବାକ
ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ।
ଶାଣ୍ଡ—ଶାଣ
ନଅଇ—ନଗର
ନାସ୍ତ—ଭତ୍ସନ
ମଚେଁ—ମନ୍ଦିରେ, ସଂ-ମଧ, ସ୍ତ୍ରୀ-
ମନ୍ତ୍ର ଓ ମନ୍ଦିର ନଷ୍ଟ ।
ଜଣ୍ଣ—ଜଣେ ଏ ସ୍ଥାନ ଅଶତ
ଦିନ ଦିଅଶୋକ । ଭଣାଧ ଭୁ-
ଜଣାଏ, ଭୁ ଭବନ ସଂ-ଜିଜ୍ଞାସ
ସ୍ତ୍ରୀ—ଭଦ୍ରଶ
ତୀର-କେଳ ହି, ସଂ-ତୀର

○○*

ରାଗ ଗୁର୍ଜରୀ

ଶ୍ରୀଚିହ୍ନ ପାଦାନାମ୍ :—

ଭବଣଇ ଗହଣ ଗମ୍ଭୀର ବେଗେଁ ବାହ୍ମ
ଓ— ଭବନଈ ଗହନ ଗମ୍ଭୀର ବେଗେ ବହ୍ନ ।
ଦୁଆନ୍ତେ ଚିଖିଲ ମାଝେଁ ନ ଥାହ୍ମ
ଓ—ଦୁଇଅନ୍ତେ ଚିଖଲ ମାଝେ ନ ଥାହ ।
ଧାର୍ମ୍ମର୍ଥେ ଲୁଟିଲ ସାଙ୍କମ ଗଢ଼ଇ (୧)
ଓ—ଧର୍ମାର୍ଥେ ଲୁଟିଲ ସଙ୍କ ଗଢ଼ଇ ।
ପାରଗାମୀ ଲୋଅ ନିଭର ତରଇ
ଓ—ପାରଗାମୀ ଲୋକ ନିର୍ଭର ତରଇ ।
ପାଂଡ଼ୁଆଣ (୨) ମୋଦତଲୁ ପଟି (୩) ଲୋଇଅ
ଓ—ପାଂଡୁଣ ମୋଦତଲୁ ପଟି ଲୋଡ଼ ।
ଅଦଅ (୪) ଦଢ଼ ଟାଙ୍ଗୀ ନବାଣେ (୫) କୋଡ଼ଅ
ଓ—ଅଦୃଶ୍ୟ ଦୃଢ଼ ଟାଙ୍ଗୀ ନବାନ୍ତେ କୋଡ଼ ।
ସାଙ୍କମତ ଚଡ଼ିଲେ ଦାହିଣ ବାମ ମା ହୋହି
ଓ—ସଙ୍କରେ ଚଢ଼ିଲେ ଡ଼ାହାଣ ବାମ ନ ହୋଇ ।
ନିୟଡ଼ି (୬) ବୋହି ଦୂର ମା (୭) ଜାହି
ଓ—ନିକଟେ ବୋଧି ଦୂର ନା ଯାଇ ।
ଜଇ ତୁମ୍ହେ ଲୋଅ ହେ ହୋଇବ ପାରଗାମୀ
ଓ—ଯଦି ତୁମ୍ଭେ ଲୋକ ହେ ହୋଇବ ପାରଗାମୀ ।
ପୁଚ୍ଛ ତୁ ଷୁଟିଲ ଅନୁତ୍ତର ସାମୀ
ଓ—ପୁଚ୍ଛ ତୁ ଷୁଟିଲ ଅନୁତ୍ତର ସ୍ୱାମୀ ।

୧—ଗଢ଼ଇ (କ)
୨—ପାଡ଼ୁଅ (ଗ)
୩—ଖାଣ୍ଟି (ଗ)
୪—ଆଦଅ ଦଢ଼ି (କ)
୫—ବୋଲ୍ଲଅ (କ, ଖ)
୬—ନିଅଡ୍ଡୀ (କ, ଖ)
୭—ଦୁରମ (କ)

ତମେବ ଯଥାଭୂତାର୍ଥାଭିଲାପାଦାଃ ଶବ୍ଦାନ୍ତରେଣ ପ୍ରକଟୟନ୍ତି ଜ୍ଞାନବଶାଦ ଇତ୍ୟାଦି । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଲକ୍ଷଣାଦିପଦାଦ୍ୟାଖ୍ୟସ୍ୟ ଯାବଦାର ଗମ୍ଭୀରତ୍ୱେନ ନଯାୟସ୍ୟ ବୋଧକ୍ୟଂ । ଏକାଗ୍ରେଣ ଚ ସନ୍ନ୍ୟାସ୍ୟଂ ବଶସ୍ୟ ଶ୍ଳୋକମୁଦ୍ଧ୍ୟତେ ବନଶାନ୍ତ ଚ । ଅତଏବ ଗହନଂ ଭସ୍ମାନକଂ । ପ୍ରକୃତି ଦୋଷାଦ୍ ଗଭୀରଂ । ତତ୍ପଥଦ୍ୱାରେଣ ମନୁଷ୍ୟସୁଖାଧିକଂ ଚ ପ୍ରାପ୍ୟତେ । ଅତଏବ ଅନ୍ତସ୍ୟଂ ଯାବଦାରଂ ବାମଦକ୍ଷିଣଂ କଣ୍ଟକମିତି ପ୍ରକୃତି ଦୋଷପଙ୍କାକୁଳତ୍ୱଂ । ମଧ୍ୟେ ଜଳସ୍ୟାଗାଧଂ । ଅବଧ୍ୟତ୍ୱାଃ ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱରୂପଂ ଜ୍ଞାତୁଂ ନ ଶକ୍ୟତେ ବାଳଯୋଗିନା । ଧ୍ରୁବ ପଦେନ ଚତୁର୍ଥୀ-ନଦମୁଦ୍ଦୀପସ୍ୟନ୍ତାଦି ।

ଧର୍ମାର୍ଥଂ ସ୍ୱଲକ୍ଷଣଧାରଣାତ୍ ଧର୍ମଃ ଘଟପଟ ପ୍ରମୃତ୍ସ୍ନାଦିଭୂତବିକାରଃ । ତସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପେଣ ନାସ୍ତି ରୂପମିତି । ଶ୍ରୀ ଦେହୁକଳ୍ପିତତ୍ତ୍ୱପଟକୋକ୍ତ-ବସ୍ତ୍ରରଜ୍ଜୁସର୍ପଜଳତ୍ୱଭସ୍ୟା । ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧାର୍ଥଃ । ଶତମନିତି ପ୍ରବୃତ୍ତିପରମାର୍ଥ-ଦ୍ୱୈତୈକ୍ୟଂ ଗୁରୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟାତ୍ ଘଟୟତି ତଥା ଚ ସନ୍ତ ପାଦାଃ—

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ କଙ୍କଣ ଯେମା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବୋଲନ୍ତି ବେନି ବଚନଇ
ଣେ ଭକତଣୀ ନିର୍ବାଣେ ଅଜ୍ଞାନଇ ।
ଅଡ଼ବା କେବଳ କଙ୍କଣା ଭାବଇ
ଜନ୍ମଯନ୍ତ୍ରେ ମୋକ୍ଷ ନ ପାବଇ ।

ଅତଏବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଯୋଗ୍ୟାଗ୍ରେନ ମୋକ୍ଷ ଶ୍ରୁତା ଯେ ଯୋଗିନଃ, ତେଽପି ନଶ୍ୱରଂ ସଂସାର ସମୁଦ୍ରଂ ପାରଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତୀତି ।

ପାଦାନ୍ତରେଣୋକ୍ତାର୍ଥବ୍ୟକ୍ତୀକରଣମାହ — ଯାଜଅ ଇତ୍ୟାଦି । ମୋହଜନ୍ତୁଂ ବସ୍ତୁଂ ବ୍ୟାବୃତ୍ତିବଶାତ୍ ତମେବ ସଂବୃତି ବୋଧଣକ୍ତିରୂପଂ ଯାଟସ୍ୟ ତସ୍ୟ ବସ୍ତୁତତ୍ତ୍ୱଂ ଖଣ୍ଡୟିତ୍ୱା ଯତୋଽନେକଂ ଯାଟକେନ ସ୍ୱ ଏକୀକରଣଂ ଘଟୟତି । ପୁନରସ୍ୟ ଫଳପ୍ରତିପାଦନାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପା ଦୃଷ୍ଟଂ କାଙ୍କ୍ଷିତ ।

ଦୁଷ୍ପାରସ୍ୟ ଭବେନ ମାର୍ଗସ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧାନାଶକ୍ତଃ—ପ୍ରାକ୍ତନ ଇତ୍ୟାହ । ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ ପ୍ରଭୃତିଚକ୍ରସ୍ଥୈର୍ବିଶ୍ୟଂ ସଂଯମଂ ଜନସ୍ୟ ବଦ୍ଧାନାଂ ସଂସାର ସମୁଦ୍ର ପାରକରଣାସ୍ତୁ । ଜେ ଯୋଗିନଃ । ତଥାହୁଲେ ।

ସନ୍ତବାମନଶ୍ଳିଷ୍ଟରଦ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟାଗ୍ରେପୌ ଧ୍ରୁବଂ ବନ୍ଦନୀୟଂ ଜନେଷ୍ୱଧାତ୍ ଦୁନ-ରପି ଦୁଷ୍ଟାଦ୍ଧୃଷ୍ଟଂ ମା ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଶିଖ । ଏତୈର୍ବନାଭ୍ୟାସବଶେନ ବୋଧମଧ୍ୟ ମୁଦ୍ରାସିଦ୍ଧି ନ ଦୁର୍ଲଭଃ । ଅଗ୍ରୀବ ଶବ୍ଦ ଧ୍ୱଂସନ । ତତୋ 'ଚମାର୍ଗଂ ମା ପ୍ରତଥାଦ୍ଭୂତଂ ମା ରଜୁଅ ଲକ୍ଷ୍ୟାର୍ଥଃ ।

ଯୋଗପ୍ରଦେଶ ତତ୍ତ୍ୱାର୍ଥ ପ୍ରଦମାତ୍ର—ଦୂର ଭୂମ୍ ଦେବଶୋଷ ଆତ୍ମପଦ୍ମସ୍ଥମଧ୍ୟା-ମୋକ୍ଷ ନଦ୍ୟାଃ ପାରଗମନଂ ସଦାଚୟେ ଲେ ଯୋଗିନସ୍ତଥା ଗ୍ରିଷ୍ମାତ୍ସୂର୍ଯ୍ୟ-ପ୍ରଦେଶ ପାଦମର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାର ଧର୍ମସ୍ଥାସିଦ୍ଧମାତ୍ର-ପ୍ରୁଷ୍ଟଥେଶ । ଅତଏବ ସଦ୍ଗୁଣାନନ୍ଦୋପଦେଶଂ ଜାନାନସ୍ୟଂ କର୍ତ୍ତୁମିଚ୍ଛ । ଅନ୍ୟ ଯୋଗିନସ୍ତଥା-ବଧାନ୍ ଜାନନ୍ତି । ସ୍ତୁତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରାହ ।

ତଥାପି ଭୂମ୍ନାଂ ପାଦୈରଧିଷ୍ଠିତଂ ଦୋଷାଦ୍ଦୋଷେ—
ସଦ୍ଧ ଏକଲ୍ ସବ ଉଚ୍ଚିତଙ୍କ ପୁଷ୍ପ ଜାଡ୍ଯ ପ୍ରକାଶନ ।
ବଦ୍ଧ ସଦ୍ଭାବନ୍ ଭବେନ୍ ସୂନ୍ୟ ବନ କମ୍ପି ନ ଜାନନ୍ତି । ୫ ।

--*--

ଅର୍ଥ—ସଂସାରକୁ ନଦୀ ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଅଛି । ନଦୀର ତରଙ୍ଗ ଥିବା ପରି ସଂସାରରେ ବିଷୟ ବାସନା ରହିଛି । ଏହି ବିଷୟ ବାସନା, ଧନ-ସୁତ ଓ ସଙ୍ଗରେ ଛନ୍ଦି ନଦୀକୁ ଗଭୀର ଓ ଭୟଙ୍କର କରିଛି । ଏହି ନଦୀ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ବହି ଯାଉଛି । ଏ ନଦୀର କୂଳ ପାଖରେ ଦେହ ସବୁ ରହି ଘନ ଖସନ୍ତା ବା ବାଲୁଆ କରିଛି । ମଝିରେ ବି ଧଳ କୂଳ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ନଦୀଟି ପାରହେବା ସହଜ ନୁହେଁ । ଅତି କଷ୍ଟକର । ସୃଷ୍ଟିର ପର ଲୋକଙ୍କ ଉପକାର ଲାଗି ଏହି ନଦୀରେ ନାଙ୍ଗିଏ (ଡୋଙ୍ଗା) ଅଛ-ନ୍ତି । ସେହି ନାଙ୍ଗରେ ଚଢି ଲୋକେ ସହଜରେ ଉତରନ୍ତି

ଯାଇ ହୋଇଯିବେ । ଶଙ୍ଖ ଉଠିବାକୁ ହେଲେ ଗନ୍ଧ, ଚର୍ତ୍ତିର ଘଣ୍ଟା, ଝାଞ୍ଜି ଆ ଦରକାର ହୁଏ । ଏହି ମୋହନୁଦାନ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ତାଳୁପାଖ ଚର୍ତ୍ତିରେ ଘଣ୍ଟା ବାଜୁଛନ୍ତି । ସେହି ଘଣ୍ଟାଗୁଡ଼ିକ ଯୋଗ ଅଭ୍ୟାସୀଙ୍କର ଲୁଚଳ ଝାଞ୍ଜି ଆରେ ନବାଡ଼ୁ କାଳ ଚୋଲ (ପିଟି) ଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏ ଶଙ୍ଖଟି ପବନରେ ଯାଇ ପିବନାହିଁ । ଏ ଶଙ୍ଖରେ ଉଠିଲେ ବା ପ୍ରାଣ ହେବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍—ଇଡ଼ା ଓ ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ିରେ ପବନ ପିବନାହିଁ । ତାହା ହେଲେ କଣ୍ଠରେ ବୋଧ ଅର୍ଥାତ୍ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ ହେବ । ଯାହାର ଏହି ଭଳ ଦୃଷ୍ଟି ଯାଇ ହେବାର ଲଗ୍ନ ଅଛି, ସେ ଯୁକ୍ତିକୁ ଧରନ୍ତୁ । ସେ ତାକୁ ଚର୍ତ୍ତିର ବାଟ ବତାଇ ଦେବେ । ଯୁକ୍ତିକ ଏ ବିଷୟରେ ଅନୁଭବ ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୋଗୀ ।

—*—

ସମର୍ଥକ ପଦ୍ୟ—

ସିନ୍ଧୁ ଦୁଆରେ ମୁଦ୍ରା ଦେଲେ । ଚେତନ ଲଗାଣି ସୁଖ ଛନ୍ଦେ ।
ସୁରଭା ନାମ ଦର୍ଶନରେ । ବନ୍ଧୁଃସେ ସୁଖ ଧୀରେ ଧୀରେ ।
ଶାରଳା-ଛନ୍ଦ ଦ୍ୱିନା ସେଣ୍ଠ । ଲଗାଣି ତଳାଇଲେ ତହିଁ ।
ଘଣ୍ଟଆଳକୁ ଭାଳି ଦେଖା । ଛେଦେ ପାଇବ ଦେଲୁ ଶିକ୍ଷା ।
(ଗୁ· ଗ୍ରୀ, ପୃ. ୧୧)

ଅକୂଳ ସମୁଦ୍ରେ ଭାସି ମୁଁ ଯାଉଛି,
ଶୂନ୍ୟବାସୀ କର ସାକ୍ଷୀ ହେ ।
ଅତ ଅନାଥର ଏ ମାୟାସଂସାର
ହେଲୁ ତେଜା ରହୁନାହିଁ ।
ଅନ୍ତମସ୍ତ ମନ କହସି ଛଳନ
ଏକଦଳ ଶଙ୍ଖ ନାହିଁ ।
(ଜୟକୃଷ୍ଣ ଭଜନ ପୃ ୨୨)

—*—

ପଦଟୀକା

ଉବନଈ—ସଂ-ଉବନତ, ସଂସାର ଭୁବନ ନଈ ।

ଗହଣ—7 ଦେଖ

ଗମ୍ଭୀର—ଓ-ସଂ, ଗମ୍ଭୀର, ଓ-ଗଭୀର ଗମ୍ଭୀର

ବେଦେଁ—ବେଦରେ ଓଡ଼ିଆ ୭ମୀରେ ଏ, ଅନୁସ୍ୱାରିକ ହୋଇଛି ।

ଅଥବା—ବେଦ+ଏନ (ତୃତୀୟା) ସ୍ଥାନେ ଏଁ

ବେଗ—ସଂ-ବ୍ୟଗ୍ର ।

ବାହୁ—ବଢ଼ି ଯାଉଛି; ବହ୍-ଧାତୁ ସ୍ଥାନେ ଉ, ଅସମାପିକା କ୍ରିୟା ସମାପିକା କ୍ରିୟା ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ।

ଦୁଆନ୍ତେ— ସଂ-ଦ୍ୱି, ଦ୍ୱି-ଦୁ+ଅନ୍ତେ, ଦୁଇ କୂଳରେ

ତଖିଣ—ସଂ-ତତ୍‌କ୍ଷଣ ଓ-ତତ୍‌ଖଣ (ଅବ୍ୟ:)

ମାନ୍ଦେ—ମନ୍ଦିରର (ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ମାନ୍ଦେଁ)

ଜ—ଉତ୍ପନ୍ନ

ଶାଖ— ସଂ-ସ୍ଥା-ଣ = ଶାଣ = ଶାଖ, ଓ, ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଥିତ ହୁଏ ।

ଧର୍ମାର୍ଥ—ଧର୍ମାର୍ଥ, ସଂ- ଧର୍ମ, ସ୍ଥା-ଧୃ-ଧର୍ମ ।

ଭୁଷିଣ—ଭଗବାନଙ୍କର ନାମ

ଶାଙ୍କମ— ସଂ-ସଂକ୍ରମ-ଦେଖ ।

ସଂ— ସଂକ୍ରମ = ଶାଙ୍କମ-ଶାଙ୍କମ = ସଙ୍ଗ (?) ଗଙ୍ଗାର ଧାରା ଦେଖାଯାଉ ଥିବାରୁ ଏହା ହୋଇଛି ବୋଲି କହନ୍ତି, ତାହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ ।

ଗଡୁର—ସଂ-ଗରୁଡ

ଠାଣେଶାମି—ଉତ୍ସବ,

ସେକ— ,,

ନିର୍ଦ୍ଧର— ,,

ଉଦର—ସଂ-ଉଦୟ, ଦୃ ଧାତୁ, ଓ-ଉଦ ଧାତୁ

ପାଣ୍ଡବଙ୍କ—ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ପାଣ୍ଡବ ପାଖ, ଶବ୍ଦ-ସଂ-ଷଷ୍ଠୀବିଭ୍ରା । ପ୍ରକୃତିରେ କ୍ତ, ସ୍ଥାନରେ କଣ ଓ କଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ହୋଇଥାଏ । ଓଡ଼ିଆରେ କେବଳ
ଦୁଇଟି ପ୍ରତ୍ୟୟ ରହିଛି ।
ଯଥା-ଖାଇଣ ଥିବେ ସ୍ନାନ
ଶୁଖାଇ ବାନ୍ଧି [illegible] ।
ଯ.ଇଣ ଥିବେ ।

ମୌକ୍ତିକ—ତତ୍ସମ

ଘଟି—ଘଟା, ଅଳ୍ପାର୍ଥରେ ଇ-
ଘଟି; ସଂ-ଘଟ୍ଟ

ହୋଡ଼ଅ—ହୋଡ଼, ଲାଗ୍ ସ୍ଥାନେ
ଲଅ ସ-ନ୍ଧୁନ । ଯାନ୍ତୁ ଜୁଞ୍ଜ
ବନ୍ଧନେ ଯୋଗେ ତ ଯା ଘ ତ୍ତ

ନ୍ଜ—ଜୋଞ୍ଜ ଓ ଯା । ସ୍ପଷ୍ଟ ତରେ
ଜୂଞ୍ଜ ଯାନ୍ତୁ ମୌଳିକ ସୂଜ
ଯାଜ୍ଞ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦରେ
ପ୍ରବେଶ କରିଛି ।

ଅବଅ—ସ-ଅବସ୍ଥ ।

ବଡ଼—ସ-ବୃଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଆରେ ବଡ
ଓ ବଡ଼ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ
ବଢ଼ ବ୍ୟବହାର ଅଛି ।

ଟାଙ୍ଗୀ—ଓ-ଟାଙ୍ଗୀ+ଆ(ଅଳ୍ପାର୍ଥେ)
ଟାଙ୍ଗୀ ନବାଣେ କୋଇଅ କମ୍ପ
କୋଡ଼ଅନବାଡ଼ି କର
କେଇ (ପିଟି) ସଂ-ଟୀ- ଘାଟ
କେମ ସହ ଏକୀକରଣଂ
ସଂପୃକ୍ତ - ଅଣା ଡି-କୋଣ୍ଡ
ଘଟାକୁ ଏକ କରିବା

ନିବାଣେ—ଓ- ନିବାଡ଼େ ନଂବା
ନବାଣେ

କୋଇଅ—କୋଇ, କୋଡ଼ (ଦୁଇ
ବ୍ୟବହୃତ) ସଂ-କୂର୍ଦ୍ଦ- ଝମ୍ପ ଦେ
ଓଁ-କୁତ୍ତ କୋଞ୍ଚ —ଓ ଯା

ତଡ଼ିଲେ—ତର୍ଷିଲେ ଭାବେଣମୀ
ସଂ-ତଳ, ତଡ଼, -ଓ-ତଡ଼

ସାଙ୍ଗମତ—ସାଙ୍ଗମ -ହସ୍ପାଦ୍ରେ ତ
(ଅନ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟର ତ ହୋଇଛି)

ଦାକ୍ଷିଣ—ଓ-ଦା'ହାଣ, ସଂ-ଦକ୍ଷିଣ

ବାମ—ତତ୍ସମ—ବାଁ

ମା— ନ

ହୋକ୍ତି—ଦୁଅ, ଲ ଓ ଦୁଯାକୁ କ୍ଷି
କ୍ଲେଟରେ ଅନୁଜ୍ଞା ଓଡ଼ିଆରେ
କ୍ଷି ର ଲୋପ ହୁଏ ।

ଯଥା—ଯାଅ, ଖାଅ, ବସ, ଉଠ ।

ନସୃଡ଼-ସଂ-ନିକଟେ ନିଅଡ଼େ ନିଅଡ଼

ହୋକ୍ତି—ବୋଧି (ସଂ)

ବ୍ରକ୍ଷ—ତତ୍ସମ

ମା— ନ

ଜାନ୍ତୁ—ଯାଅ ସଂ-ଯା, ଓ-ଯା

ଜଲ—ସଂ—ଯଦ

ଭୁଞ୍ଜେ— ଭୁଞ୍ଜେ -ଭୁଜ୍+ଏ
(୧ମା ଏକବଚନ ପ୍ରତ୍ୟୟ)
ଭୁମ୍ବେ, ଭୁଞ୍ଜେ ଭୁମ୍ଭେ
ଭୁଞ୍ଜେ

ମେଅ—ମେଘ

ଢେଷ—ଉଭ୍ ଷମ

ଢୋଲକ—ଏ-ଇଉଣଂର ଭାଳ ରବ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଲକ। ସଂ-ଢକ-ଭକ୍ୟଂ, ପ୍ରା-ଢୋଲଉକ୍କଂ = ଢୋଲକ।

ଘୁଞ୍ଚ—ଅଭ୍ଯର-ସଂ-ଡଞ୍ଚ ଧାତୁ ଘୁଞ୍ଚ ଓ ଘୁଞ୍ଚ ଧାତୁ। ଘୁଞ୍ଚ ମେଞ୍ଚି

ଲୁ—ଓ (ମା ସଂ-ଲୁଂ, ପ୍ରା-ଲୁଅଂ

ଅନୁତ୍ତରସାମି— ଅନୁତ୍ତରସ୍ୱାମୀ।

ଅନୁତ୍ତର—ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ

ସାମୀ—ସଂ—ସ୍ୱାମୀ = ସ୍ୱାଇଁ ସ୍ୱାଇଁ (ଓ)

—o—

ରାଗ—ପଟମଞ୍ଜରୀ

ଋଷୁକୁ ପାଦାନାମ୍ :—

ଜାହାରେ (୧) ସିକି ମେଲି ଅଛନ୍ତୁ ଜୀବ
ଓ—ଜାହାରେ ଚେକ ମେଲ ଅଛୁ କୀବ ।
ଦେଖିଲି(୨)ହାକ ପଡ଼ଅ ସ୍ତୌଧବ
ଓ—ଦେଖିଲି ହାକ (ଖାକ)ପଡ଼ଇ ତଅଧଣ ।
ଆପଣା ମାଂସେ ହରିଣୀ ବୈରି
ଓ—ଆପଣା ମାଂସେ ହରିଣ ବେରି ।
ଖଣକ ନ ଛାଡ଼ଅ ଋଷୁକୁ ଅହେରି
ଓ—ଖଣକ ନ ଛାଡ଼ଇ ଋଷୁକୁ (୩) ଅହେରି (ଅହେରି)
ତଣ ନ ଛୁଅଇ ହରିଣା ପିବଇ ନ ପାଣୀ
ଓ—ତୃଣ ନ ଛୁଅଁଇ ହରିଣ ପିବଇ ନ ପାଣି ।
ହରିଣା ହରିଣୀର ନିଲୟୁ ନ ଜାଣୀ
ଓ—ହରିଣ ହରିଣୀର ନିଲୟୁ ନ ଜାଣି ।
ହରିଣୀ ବୋଲିଅ[୪] ଶୁଣ ହରିଣା(୫) ତୋ
ଓ—ହରିଣୀ ବୋଲଇ ଶୁଣ ହରିଣ ତୁ ।
ଏ ବଣ ଛାଡ଼ି ହୋଇବୁ ଭାନ୍ତେ ।
ଓ—ଏ ବଣ ଛାଡ଼ି ହୋଇ ଭ୍ରାନ୍ତ ।
ତରଙ୍ଗନ୍ତେ(୬) ହରିଣାର ଖୁର ନ ଦିଶଇ(୭)
ଓ—ତରଙ୍ଗନ୍ତେ ହରିଣର ଖୁର ନ ଦିଶଇ ।
ଋଷୁକୁ ଭଣଇ ମୂଢ଼ (୮)ହିଅଡ଼ ନ ପଇସଇ
ଓ—ଋଷୁକୁ ଭଣଇ ମୂଢ଼ ହିଅନ୍ତି ନ ପଶଇ ।

୧—ଜାହେରି—(ଜ)
୨—ଦେଖିଲ—(ଜ)
୩—ଋଷୁ—(ଜ)
୪—ବୋଲିଅ ହରିଣା—(ଜ)
୫—ହରିଣା—(ଜ)
୬—ତରଙ୍ଗନ୍ତେ—[ଖ]
୭—ଦିଶଇ—(ଜ, ଗ)
୮—ମୂଢ଼ା—[ଜ]

କାହାର ଚୈତନ୍ୟ ଉଦୟ ହେଲା । ସେ ଖରଣ ଛୁଇଁଲା ନାହିଁ । ତାକୁ ଆଉ ସେ ସ୍ଥାନରେ ରାଖି ନ ଭୁଲିଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ନଗର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍ଗିଙ୍କ ଦୈବଜ୍ଞା ରୂପ ହରିଣୀର କସ୍ତୁର ସନ୍ତାନ ଜାଣି ନ ଥିଲା । ସେହି ଚତୁର ହରିଣୀର ଅଜ୍ଞାନ ଓ ବୈବଶ୍ୟ ଦେଖି ହରିଣୀ (ଦୈବଜ୍ଞା ଦେବୀ) ତାକୁ ଡାକ କହିଲେ — ରେ ହରିଣ, ଶୁଣ, ତୁ ଏ ବଣ ସ୍ଥଳ ଭ୍ରମରେ ଏଡ଼େ ବୁଲୁଅଛୁ । ତେଣୁ ତୁ ଏହି ବନକୁ (କମଳ ବନକୁ) ଚାଲି ଆସ । ଏଠାରେ କଷ୍ଟ ଭୟ ନାହିଁ । ତାହା ଶୁଣି ହରିଣ ସେହି କମଳ ବନକୁ ଚଞ୍ଚଳ ? ଦୌଡ଼ି ଗଲା । ତାହାର ଝୁଲ୍ ବ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । ମହା-ଶୂନ୍ୟରେ ସେ ମିଶିଗଲା । ମୂର୍ଖ ଲୋକର ବୁଦ୍ଧିରେ ଏକଥା ପଶଇ ନାହିଁ । ଭୃଙ୍ଗୁକୁ ଏହା ଭଣିଲେ ।

ପଦଟୀକା :—

ଜାହେରେ — ଓ ଜାହାରେ — ଓ
ଜାହାଁ । ସଂ-ଜସ୍ୟ = ଜାହ ।
ଜାହ ୭ମୀରେ ଜାହାରେ ।
ଜାହାଣ ।

ଚିନ — ଚେନ-ଲଗି । ସଂ-ଚିହଧାତୁ
ଓ-ଚିଣ ଧାତୁ, ଚେନ ଧାତୁ ।
ଚେନ-ଲ୍ୟପ୍ ସ୍ଥାନେ ଇ ।
ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ ଚିଣର
ପ୍ରୟୋଗ ଅଛି ।

ମେଳ — ଅନୁସ୍ମୃ-ମେଳଅଛୁ ।
ମେଳ-ମେଳଧାତୁ, ଲ୍ୟପ୍-
ସ୍ଥାନେ ଇ ।

ଅଛନ୍ତୁ — ପ୍ରାଚୀନ ସମ୍ଭାବନ ଧାତୁ-
ଏ ରୂପ । ଅସ୍ଥିଚ — ଅଛତ
= ଅଛନ୍ତି, ଅଛି ।

Origin and Develo-
pment of B. language
chatterjee P 1035
ଉତ୍କଳରେ ସଂ-ଅସ୍ତି ର ବର୍ଣ୍ଣ
ବିପର୍ଯ୍ୟୟରେ ଅଚ୍ଛି- ହୋଇ
ଅଛୁ-ଯଥା-ବସ୍ତିତସ୍ୟ—
କାଛୁଷ ।

ଖାଏ — ସଂ-ଖାଦନ

ବେଢ଼ିଲ — ସଂ-ବେଷ୍ଟଧାତୁ ପ୍ରା-
ତବଢ଼ ।

ଡାକ — ଡାକହାକ, ପାନପାନ
ଘର ଡାକହାକ ।

ପତଅ — ପତଲ ସଂ-ପତତ,
ପ୍ରା — ପତଲ-ପତଅ ।

ଚୌପଥ—ଚତୁଷ୍ପଥ ସଂ-ଚତୁ-
ଷ୍ପଥ ।
ଅପଣ—ଅର୍ପଣା; ସଂ-ଅର୍ପଣ୍
ପ୍ରା-ଅପ୍ପଣ = ଅପଣ ।
ଅପଣ+ଅ(ସମ୍ବନ୍ଧରେ) ଅପଣା ।
ଖାଂଠେ—ଗଣ୍ଠି (କବିଗ୍ରନ୍ଥରେ)
ଦକ୍ଷିଣା—ଦକ୍ଷିଣ+ଆ
ଟେକି—ଉତ୍ତୋଳନ ।
ଖଣ୍ଡି—ଖଣ୍ଡ, ପ୍ରା-ଖଣ୍ଡି =
ଖଣ୍ଡ ।
କମ୍ଭା ଖଣ୍ଡ—ଖଣ୍ଡି ଖଣ୍ଡ+ଖ୍ଡି
(କଣ୍ଟୁଣ୍ଡାର୍ଥରେ)
ଦ—ଉତ୍ତମ ।
ପ୍ରଭ—ସଂ-ଜର୍ଜ, ପ୍ରା-ଜଜ୍ଜଇ-
ପ୍ଳବ Orijen of Develop-
ment of B lang. P 472)
ପ୍ରାକୃତରେ ଜ୍ଞେନ ଧାତୁଟିଏ
ଅଛି । ଏହି ଜ୍ଞେନଧାତୁ
ଓଡ଼ିଆରେ ଗୁଜଧାତୁ ।
ଯଥା—ନେଜୁ ଦେଖ ଜ୍ଞେତେ ଉଚ୍ଚେ,
ସର୍ବାସୁର ଜମ୍ପନ୍ତ ।
ଜମ୍ବୁ ଦେବ ଚାପ ଛଞ୍ଚନ୍ତୁ
ସବେ ସୁର ଜଳନ୍ତ (ପିଙ୍ଗଳ)
ବୋଧହୁଏ ପ୍ରାକୃତରେ
ଜ୍ଞେଜ ଧାତୁ ସଂସ୍କୃତ ମୂଳକ
ନୁହେଁ ।

ଅବେଲି—ଶିଳାସ; ସଂ—ଅଶେଷିକ
ପ୍ରା—ଅବେହଣ-ଅବେହଣ କମ୍ପ
ଅଲଗ, ଓଃ-ଅଦଶ- ଅଲଗ-
ଅବେଲ ।
ଖଣ—ସଂ-କ୍ଷଣ-ଓଃ-ଖଣ ।
ଝୁଟିଲ—ଝୁଟଲ; ସଂ-ସୃଜ-
ଝୁଅଁ—ସଂ-ସୃଷ-ପ୍ରା-ଝୁଟଇ
(ବର୍ଣ୍ଣବପର୍ଯ୍ୟୟ ଘୋଟୁ)
ପିଦଲ—ପିଅଲ, ସଂ-ପା ବା ପିବ
ଓ—ପିବତି ପିଅ ଧାତୁ, ପ୍ରାଚୀନ
ଓଡ଼ିଆରେ ପିଦଲ ବ୍ୟବହୃତ ।
ଭାଷି—ସଂ-ଭାଷସ୍ ।
ନଇଁ—ନମସ୍ ।
ଜାଣି—ଜାଣ+ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ ।
ସଂ—ଜ୍ଞା, ଓଡ଼ିଆରେ ଜାଣ-
ଧାତୁ ।
ବୋଲଇ—ବୋଲଇ, ସଂ—ବ୍ରୁ
ପ୍ରା—ବୋଲ୍ଲ ବୋଲଧାତୁ ।
ଏ—ସଂ—ଅସ୍ମ । ଅହଁ-ଏଁ
ବଣ—ସଂ-ବନ
ଗୁଡ଼—ଗୁଡ଼+ଇ (ପ୍ରତ୍ୟୟ)
ହୋଇ—ହୋଇ ସଂ-ଭୂ ଧାତୁ, ହୁ
ଧାତୁ ।
ହୁ (ହେତୁ ଯୁ ଜାତ ହୁ) = ହୋଇ ।
ଗଙ୍ଗା । ସଂ-ଗ୍ରାମ୍ = ଗାଁ

ଶିରୀଷାନ୍ତେ—ଶିରୀଷଶିରି ଚଞ୍ଚଳ
ଯାନ୍ତେ, ଶିରୀଷ ନାମ ଧାତୁ
ଶତୃସ୍ଥାନେ ଅନ୍ତ, ସ୍ଥଳେ ୭ମୀ ।

ପାଠାନ୍ତର :—
ଶିରୀଷନ୍ତେ-ଶ୍ୱସନ୍ତେ—ଶ୍ୱସ୍ +
ଅନ୍ତ
ଏସ୍ଥଳେ ୭ମୀ ଲକ୍ଷ୍ମ ଦୃଶ୍ୟନ୍ତେ ।

ଶୂର—ସଂ—ଶୂର
ଶ୍ୱସନ—ଶ୍ୱଶଲ ସଂ—ଦୁର୍ଣ୍ଣେତ
ସ୍ତ୍ରୀ· ଶ୍ୱସନ୍ତ ।
ଶ୍ୱସ୍ୱନ=ଶ୍ୱସନ

ଦୁଷ୍ଟୁ—ଶବଙ୍କ ନାମ .
ଭଣଲ—ସଂ—ଭଣତ୍ତ ।
ମୂଲ୍ଲ—ଶବ୍ଦସମ
କ୍ଷୀଅନ୍ତ—ସଂ-ଦୃଶ୍ୟନ୍ତ, ସ୍ତ୍ରୀ-କ୍ଷୀଅଣ୍ଣ କ୍ଷିଆ
ଓ କ୍ଷିଅ (ଓ) କ୍ଷିଅଅ କ୍ଷି
(୭ମୀ)—କ୍ଷିଅନ୍ତି ।
ପରିସର—ପସର, ସଂ—ପ୍ରସରଣ୍ଡ ।

—୦—

ରାଗ—ପଟମଞ୍ଜରୀ

କାହ୍ନୁ ପାଦାନାଙ୍କ :—

ଆଜବଂ କାଜବଂ ବାଟ ଲୁଟେଲ
ଓ—ଆଜବଂ କାଜବଂ ବାଟ ଲୁଟିଲ ।
ତା ଦେଖି କାହ୍ନୁ ବିମନ ଭଇଲା
ଓ—ତା ଦେଖି କାହ୍ନୁ ବିମନ ହୋଇଲା
କାହ୍ନୁ କାହିଁ ଗାଇ କରିବ ନିବାସ
ଓ—କାହ୍ନୁ କାହିଁ ଯାଇ କରିବ ନିବାସ ।
ଜେ ମନ ଗୋଅର ସୋ ଉଆସ
ଓ—ଯେ ମନ ଗୋଚର ସେ ଉଆସ (ଏକ ଉଦାସ)
ତେ ତିନ ତେ ତିନ ତିନ ହୋ ଭିନ୍ନା
ଓ—ସେ ତିନ ସେ ତିନ ତିନ ହୋ ଭିନ୍ନ ।।
ଭଣଇ କାହ୍ନୁ ଭବ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନା ?
ଓ—ଭଣଇ କାହ୍ନୁ ଭବ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ !
ଜେ ଜେ ଆଇଲା ତେ ତେ ଗେଲା
ଓ—ଯେ ଯେ ଆଇଲା ସେ ସେ ଗଲା ।
ଅବଣା ଗବଣେ କାହ୍ନୁ ବିମନ ଭଇଲା
ଓ—ଗମନା ଗମନେ କାହ୍ନୁ ବିମନ ହୋଇଲା ।
ହେରି ସେ କାହ୍ନି ନିଅଡ଼ି ଜିନଉର ବଟ୍ଟଇ
ଓ—ହେରୁ ସେ କାହ୍ନୁ ନିକଟେ ଜିନପୁର ବର୍ତ୍ତଇ ।
ଭଣଇ କାହ୍ନୁ ମୋହିଅହି (୧) ନ ପଇସଇ
ଓ—ଭଣଇ କାହ୍ନୁ ମୋ ହୃଅଙ୍କି ନ ପଶଇ ।

—ଧ୍ରୁବା—

ଭଣଇ କାହ୍ନୁ ମୋ ହୃଆରେ ନ ପଶଇ ।

୧—ମୋ ହୃଦୟ । (ଖ)

ବିମଳ ହେଲେ । ଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ଭକ୍ତଙ୍କର ଅବିଦ୍ୟା ଦୂର ହୋଇଅଛି । ଅବଧୂତମାନେ ବାଉଳିଛନ୍ତି । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାସୁଖରେ ରହି ଅଛନ୍ତି । ମନ ଯେଉଁଠିକୁ ଯାଉଛି ସେ ଉଆସ ଘର ସୁଖ ହୁଏ । ସୁଖ ଖୋଜି ଖୋଜି ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ବାସ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଜଗତରେ ସବୁଠାରେ ସୁଖ ରହିଛି । ଏହି ମନ ସୁଖ ହେବ । ଅନ୍ୟଠାରେ ସୁଖ ଖୋଜିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଖ ପ୍ରତି ଉଦାସୀନ । ଧର୍ମସ୍ଥଳ ବୃକ୍ଷ ପ୍ରଭୃତି ଜଡ଼ ପଦାର୍ଥରେ ସଂସାରରେ ଯେଉଁ ଭେଦ ଦେଖାଯାଏ ସେହି ଭେଦ ଯୋଗୁ ସଂସାରଟା ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ତାହା ପ୍ରକୃତ ନୁହେଁ । ସଂସାରରେ ଯା ଆସ ଅର୍ଥାତ୍ ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁ ଦେଖି ବିଚଳିତ ହେବାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ । ସଂସାରରେ କାହାର ବିନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅବିଦ୍ୟା କାରଣରୁ ଲୋକେ ବୁଦ୍ଧିହରାଇ - ବିମନା ହୁଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭକ୍ତ ସଂସାରର ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟ ବୁଝି ପାରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ମନ ବିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି ।

ନିକଟରେ ପରମାନନ୍ଦର ସ୍ଥଳୀ ଜନପୁର ରହିଅଛି । ମୋ ହୃଦୟରେ ସେ କଥା ବୁଝୁନାହିଁ । ଲୋକଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସେ କଥା ପଶିପାରୁ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ମୋହରେ ପଡ଼ି ଲୋକେ ପ୍ରକୃତ ପରମାନନ୍ଦ ସ୍ଥଳକୁ ଯିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରୁ ନାହାନ୍ତି ।

— X —

ସମନ୍ଵୟ ପଦ୍ୟ :—

ସ୍ଵର୍ଗ ଯେ ନରକ ଭେଦ ନାହିଁ ତାର ଇଚ୍ଛା ।
ଯହିଁ ଥିଲେ ଆଉ ସେଠେ ନ କରିବ ବାଞ୍ଛା ।
ମରିବା ଜୀଇବା ଦୁଇ ମନେ ନାହିଁ ଭ୍ରାନ୍ତି ।
ମଦନ ମୋହନ ରୂପ ଆଗେ ଦିଶୁଛନ୍ତି । (ଶୂ.ସ,୧୯ ପୃ)
ଅଜ୍ଞାନରେ ଥାନକଲ ହେ ସୁଜନ ଭଜ ଶ୍ରୀ ଗୁରୁପଦର ।
ଗଜ ମୁକୁତା ଫଳନ୍ତି ଲୁଚଦେଇ ମାୟାକୁ ଭଜିବ ଯାଉ ।
ମାଣିକ ଚନ୍ଦନ ଲଗାଇ ଖଣ୍ଡ ଦଣ୍ଡ ପଣ୍ଡିତେ ଉପର ।

X X X X

କାଳମାୟା ଜାଲ ଛିଣ୍ଡଇ ସକଳ ତେତେବେ ଦେଖ ପାର ।
ନ ଦଣ୍ଡି କ ଯମ ଥାଇବ ଆଶ୍ରମ ବସିବ ଅଭୟ ପୁର ।
ଉତ୍ତମ ସୁମଙ୍ଗଳ କରକୁଳଶୁଦ୍ଧ ହେବ ଅଜାମ୍ବର ।
(ଭଜନମାଳାସ୍ତ୍ରସ୍ୱେଚ୍ଛି ୬୮ ପୃଷ୍ଠା)

—×—

ପଦଟୀକା.—

ଆଳଏଁ—ଭଅଁର-ଭ୍ରମର
ପ୍ରଥମା ଏକ ବଚନରେ ଏଁ

ସ-ଅଳି—ଓ-ଅଳି-ଭ୍ରମର ଅର୍ଥରେ ଅଛି ।

କାଳଏଁ—କାଳଆ-ସ-କାଳକା

ବାଟ—ସ ବର୍ତ୍ମ-ପ୍ରା—ବଟ୍ଟ = ବାଟ

ଛୁଟେଇଲ—ଛୁଟିଲ-ସ-ଛୁଟ

ଛୁଂଦ—ଓ+ଇଲ ଛୁଦାତ ଧାତୁର ନ ଆଗମ ହୋଇ ଛୁଂଦ ହୁଏ ।

ଖା—ସ-ଖଡ୍ଗ-ଓ-ଖାଣ୍ଡା ଓ ଖା

ଦେଖି-ସ-ଦୃଶ-ପ୍ରା-ଦକ୍ଖ-ଦେଖ ଦେଖ+ଇଁ(ଦ୍ୱ)ସ୍ଥାନେ ଇ

କାହ୍ନୁ-ଉଚ୍ଚାରଣ-ସ-କୃଷ୍ଣ କଣ୍ହ କାହ୍ନୁ-କହ୍ନା ।

ବମନ—ତତ୍ସମ

ଭଇଲ—ହୋଇଲ, ସ-ଭୂ, ଓ-ହୁ ଧାତୁ+ଇଲ ।

କହିଁ—କାହିଁ, ସ-କସ୍ମିନ୍, କହିଁ, କାହିଁ ।

ଗଇ—ଯାଇ, ଗମ୍+ଇ ।

କରିବ—ସ-କୃ-ଓ-କର+ଇବ (ତବ୍ୟସ୍ଥାନେ)

ନିବାସ—ତତ୍ସମ

ଜୋ—ଯେ, ସ-ଯଃ, ପ୍ରା-ଜୋ (ଶୌରସେନୀ)

ମନଃଗୋଅରୁ—ମନଗୋଚରୁ ଓ—ମନ ଅଗୋଚର ।

ସୋ—ସେ,ସ-ସଃ,ପ୍ରା-ସୋ (ଶୌରସେନୀ)

ଉଆସ—ଆବାସ (ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ-ଯୋଗୁଁ) ଏବଂ ଉଦାସ ।

ତେ—ସେ, ସ-ତଦ୍ ୧ମା ବହୁବଚନ ।

ଖଣ—ସ-କ୍ଷୀଣ ।

ହୋ—ହୁଏ,ସ-ଭବତି ପ୍ରା-ହୋଇ କର୍ମ୍ମ ସମ୍ବୋଧନ ଅବ୍ୟୟ ।

ଟୀକା—ପରମକରୁଣାନନ୍ଦମୂର୍ତ୍ତି- ଦ୍ରୁତପ୍ର -କମ୍ବଳାମ୍ବରପାଦାଃ କରୁଣା-ବ୍ୟାଜେନ ତମେବାର୍ଥଂ ଦ୍ୟୋତୟନ୍ତ ଆହୁଃ—ଶୋଣେତ୍ୟାଦି—କରୁଣେନ ସତ୍ୟସ୍ୱରସ୍ମା ତମେବ ବୋଧୟିତୁଂ ନାସ୍ତି ଭକ୍ତିପ୍ରେମାନନ୍ଦାଦିରୂପଂ ବୋଧବ୍ୟଂ । ତାଂ ଭାବାମ୍ବରସ୍ମା ସର୍ବାକାରବରେଣ୍ୟୋତ୍କର୍ଷଂ ତସ୍ମା ସଦ୍‌ଗୁରୁ ପ୍ରସାଦରୂପଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାସୁଖ ତନ୍ତ୍ରଗମନ ସମୁଦ୍ଭୂତବେଦେଶେନ-ନ୍ମାନଂ ସମ୍ବୋଧି ସିଦ୍ଧାପୂର୍ଣ୍ଣ କମ୍ବଳାମ୍ବରପାଦା ବାହ୍ୟସ୍ତୁ । ରୂପସ୍ୟେତି—ରୂପବେଦନା ସଂଜ୍ଞା— ସଂସ୍କାରବିଜ୍ଞାନାନାଂ ଅନେକ ସ୍ଥାନଭେଦଂ ନାସ୍ତି । ସର୍ବମେବ ତନ୍ମୟତ୍ୱାତ୍ । ଏତେନ ତତ୍ତ୍ୱାର୍ଥୋପଃସ୍ୱ ନୈବାହତେନେନ ବିନା ମମ ସିଦ୍ଧାପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ଗତଂ କନ୍ଦାନ୍ତରଂ ବ୍ୟାଧଃସ୍ଥାନ୍ତର୍ଥଃ । ଭକ୍ତାନ୍ମାନଂ ସମ୍ବୋଧି ବଦନ୍ତି କମ୍ବଳାମ୍ବର ପାଦଃ । ନିର୍ବିକଳ୍ପ ପ୍ରବାହତ୍ୟାସ କୁରୁ । ତଥା ଚ ଅପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ପ୍ରକାଶେ—

ଯାବାନ୍ କଶ୍ଚିତ୍ ବିକଳ୍ପଃ ପ୍ରଭବତି ମନସସ୍ତ୍ୟାକ୍ୟରୂପୋ ହି ତାବାନ୍
ଯୋଽସାବାନନ୍ଦରୂପଃ ପରମସୁଖକରଃ ସୋଽପି ସଙ୍କଳ୍ପମାତ୍ରଃ ।
ଯୋ ବା କୈଶ୍ଚିତ୍ସ୍ୱଭାବସ୍ତଦପି ତଦୁଭୟଂ ତଦ୍‌ସ୍ୱଭାବସ୍ୟାପ୍ରମେୟ

ନିର୍ବାଣଂ ନାମ୍ୟବସ୍ତି କ୍ୱଚିଦପି ବିଷୟେ ନିର୍ବିକଳ୍ପାମୃତତ୍ୱାତ୍ ।
ତଥାଚ ବୋଧିଚର୍ଯ୍ୟାବତାରେ—

ମାନୁଷ୍ୟଂ ନାବମାସାଦ୍ୟ ତର ଦୁଃଖମହାନଦୀଂ
ମୂଢକାଳୋ ନ ନିଦ୍ରାୟା ଇୟଂ ନୌର୍ଦୁର୍ଲଭା ପୁନଃ ।

ତଦନନ୍ତରେଣ ତମେବାର୍ଥଂ ଦ୍ୟୋତୟନ୍ନାହ—
ଝୁଣ୍ଟୀତ୍ୟାଦି—ପ୍ରଥମେ ଝୁଣ୍ଟିକା ଆସ୍ୱାଦବୋଧଂ । ଗୁରୁବାକ୍ୟଂ ଦୃଢୀ-କୃତ୍ୟ ଜମ୍ବୁଟ୍ୟ ଯେ ଯୋଗିବର । କଣ୍ଟିକାସୁ ଷଦ୍ୟାସ୍ୱଦନ୍ତ ମୁକ୍ତୀ କୃତ୍ୟ ଦୃଢଂ ତୟୋଃ ପ୍ରବାହଂ କୁରୁ ।
ଏତେନାସ୍ତମଙ୍ଗେନାବଣ ଅନୁତ୍ତର ଧର୍ମସାଗରବାହିକାଶତତ୍ତ୍ୱା ହି ଭବ-ନ୍ତି ଯତ୍ର ସନ୍ତଃ ।

ତୃତୀୟପଦେନ ଗୁରୋର୍ବରସମ୍ପ୍ରାପ୍ତ୍ୟାତ୍ ବହେତ୍ୟର୍ଥମ୍ ଦ—
ମାଙ୍ଗଦେତ୍ୟାହ—ମାର୍ଗଂ ବ୍ରହ୍ମନଦ୍ୟଂ ଗତ୍ୱା ଚତୁର୍ଦ୍ଧିଂ ଗ୍ରାହ୍ୟାଃ ସ୍ୱ
ଭନ୍ୟା ସଂସାରେ ପତନ୍ତି ।

ତଥାଚ ଚର୍ଯ୍ୟାପାଦଃ—

ଖାଳଲ ପଡନ୍ତି କାପୁରୁ ନାଶଇ ଭଣ୍ଡ ।

ଯଃ ସ୍ୱନଃ ପଦ୍ଗୁରୁ ବଚନେନ ଯନ୍ତ୍ରପଙ୍କଜମୁଖାଦେନ୍ଦ୍ରଖଣ୍ଡଂ ଧରେନ୍ତି ସ
ଉବଜଳଧୌ ପାତଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।

ତଥାଚ କୃଷ୍ଣା ଚର୍ଯ୍ୟାପାଦାଃ—
ଜୋ ମୁଦଅଣ ମଣର ଅଣ
ଅହରହ ସହଜ ପହନ୍ତ
ସୋ ପର ଜାନଇ ଧର୍ମଗଇ
ଅନ୍ନୁ ନମୁ ନଅ ଭହନ୍ତ ।

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ପାଳକ୍ୟୀକରଣମାହ—

ବାମଦାହିଣେତ୍ୟାଦି— ବାମଦକ୍ଷିଣ ମାସସକ୍ରସ୍ଥଂ ମଧ୍ୟମାସ୍ୟଂ ସ୍ରତବକଣିର୍ଦ୍ଧିତ୍ୱା ମାର୍ଗବରମାନନ୍ଦ ଗତଂ ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ନଜ ଜ୍ଞାନପରି-ଶୋଧିତଂ । ମହାସୁଖଚକ୍ରସମ୍ଭୋଗାଦ୍ଧେଶେ ଯଦା ମିଳିତଂ ତସ୍ମିନ୍ ମାର୍ଗେ ମହାସୁଖସଙ୍ଗ-ନିରାତ୍ମା ଜ୍ଞାନ ଉସଙ୍ଗଂ ନୟ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ନୁମିଶ

—✻✻—

ଅର୍ଥ—ଜଣ ସଂସାରକୁ ସାଗର ଏବଂ ନିଜଚିତ୍ତକୁ ନୌକା ରୂପରେ କଳ୍ପନା କରୁଛନ୍ତି । ନୌକାପକ୍ଷ କାଠର ଉଡ଼ାଜ୍ୱ । ଏ ଚିତ୍ତ—ନୌକା କରୁଣାରେ ଚାଉଃ ହୋଇଛି । ନୌକାସୂନାରେ ଷଡ଼ିନ୍ଦ୍ରିୟଗଣ ଆଉ ରୂପ ରଖିବାକୁ ଠାବ ରହେନାହିଁ । ସେହିପରି ଏ ଚିତ୍ତ ନୌକା ଶୂନ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛି ଆଉ ରୂପ ରସ ପ୍ରଭୃତି ବସ୍ତୁ ରଖିବାକୁ ଠାବ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜଗତଟା ଶୂନ୍ୟ, ଯାହାକିଛି ଉପରେଖରେ ବସ୍ତୁ ଦେଖ-

ଅଛି, ତୁମ୍ ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟ । ଏହି ଶୂନ୍ୟ ଧାରଣା ମୋ ଶକ୍ତି ଅଧିକାର କରିଛି । ତେଣୁ ଅସାର ବସ୍ତୁ ବାସନାର ସ୍ରୋତରେ ମୋ ମନ ବହୁନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ଯିବାଲାଗି ନାଵ ବାନ୍ଧି ନଅନ୍ତୁ । ଭବ ନଦକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହୁଛନ୍ତି —ରେ କାମଳ, ତୁ ଗଗନ ଅର୍ଥାତ୍ ମହାଶୂନ୍ୟ ନିର୍ବାଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ତତ୍ତ୍ଵନୌକାକୁ ବାନ୍ଧି ନଅ । ତୋର ସଂସାରରେ ଜନ୍ମ ଗଲା (ଶେଷ ହେଲା) । ଆଉ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହେବନାହିଁ । କେଉଁଠି ବା ଆଉ କାହିଁତ ଆସିବୁ ? ନିର୍ବାଣ ଲାଭ କଲେ ତୁ ଅଜରାମର ହୋଇ ରହିବୁ ।

ନାଵ ଖୁଣ୍ଟରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥାଏ । ସେ ଖୁଣ୍ଟକୁ ଉପାଡ଼ି ପାଲ ମେଲି ଦେଲେ ନାଵ ଚାଲଇ । ସେହିପରି ହୃଦୟ ଅବିଦ୍ୟା ଖୁଣ୍ଟରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଛି । ସେହି ଅବିଦ୍ୟା ମାୟାକୁ ମୂଳରୁ ଉପାଡ଼ି (ଦୂରକରି) ଜ୍ଞାନ ରୂପକ କାଛି ମେଲି ଦେଲ । ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୁରୁଙ୍କ ବାଣୀ ଶୁଣି ମନକୁ (ତତ୍ତ୍ଵକୁ) ଧାରଣ କର । ମଝିରେ ଉଠି ତରଙ୍ଗକୁ ଚାହିଁ ସାବଧାନ ହୋଇ ତତ୍ତ୍ଵନାବ ବାହିବେ । ଗୁରୁରୂପକ କେନ୍ଦୁଆଳ (ମାଝି) ତ ନାହିଁ । କିଏ କଣ ବାହିବାକୁ ପାରିବ ? ବର୍ତ୍ତମାନ ବାଁ ଡାହାଣ (ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳାକୁ)ଯୁଗ୍ମ ମଙ୍ଗ (ମନ ପବନକୁ) ଧୀରେ ଧୀରେ ମେଲି ଦେଲା । ବାଟରେ ମହା ସୁଖ ମୋକ୍ଷ ସାଙ୍ଗ ମିଳଇଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ବାଁ ଡାହାଣ ପୁଡ଼ାରେ ପବନ ରୋଧ କରି ସୁଷୁମ୍ନାରେ ସ୍ଥିତ ଭବସାଗର ତରିଯାଇ –ମହାଶୂନ୍ୟ ବା ନିର୍ବାଣ ଲାଭକରି ମହାସୁଖ ଅନୁଭବ କଲି ।

—※—

ସମଭାବ ପଦ୍ୟ—

ଚନ୍ଦ୍ର ମଣ୍ଡଳକୁ ଜଳ ତୋଳି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ମଣ୍ଡଳେ ଦିଅ ଢାଳି ।
ତ୍ରିବେଣୀ ଲଙ୍ଘିଣ ଶୂନ୍ୟକୁ । ମନ ପବନ ସଙ୍ଗେ ଚଳୁ ।
ତ୍ରିକୂଟ ଦ୍ଵାରେ ପ୍ରବେଶିବ । ବାମ ଦକ୍ଷିଣ ଛାଡ଼ି ଦେବ ।
ଭ୍ରମରୁ ଭେଦ ଶିବ ତଳ । ଭବ ଭୟକୁ ଦୂର କର ।
ଭଣଇ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଆଦେଶ । ଶୂନ୍ୟ ହୋଇବ ପରକାଶ ।

[ଗୁ· ଶା: ପୁ ୨୨]

ଆପଙ୍କୁ ଆପେ ଚିହ୍ନିରେ ବାବୁ ।
ଜାଣେ ଜାଣେ ଅଜ୍ଞାନର ବୋଝକୁ ।
ସୁଖେ ଗାଇ ହେବୁ ଭବ ସାଗର ।
ଭୁଲି ଗଲ ସ୍ୱପ୍ନେ ଶିବ ଶଙ୍କର ।

(ଶ୍ରୁ: ସ,ପୃ ୬୩)

ସୁମନ ଅରେ ମୋ ବୋଲ କର ।
ସୁସଙ୍ଗେ ସୁପଥେ ଯାଆ ରେ ।
ଅଗାଧ ଜଳ ନ ପାଇ ଥଳ,
ହରି ନାମ ମୁଖେ ଗାଆ ରେ ।
ସୁମନ ପଦ୍ମକୁ କୁମନ କଣ୍ଟା ବିନ୍ଧି,
ଜଗନ୍ନାଥ ଯାଆ ରେ ।
ଦେଖୁ ଦେଖୁ ମଣିଷ ଆଶ
ଆଗ ପଛ କରି ଯାଆ ରେ ।
ତ୍ରିଗୁଣ ମାର ସ୍ୱର ଅହଂକାର,
ଆଠ ଆଖଣ୍ଡାକୁ ଲୁହାଁ ରେ ।
ପଞ୍ଚ ସେମନ୍ତେ ଶିବ ସରଜେ,
ଶିବା ଅଧିକାର ଲୁହାଁ ରେ ।
ଷଷ୍ଠ ଚକ୍ର ଛବିଶ ଭରି
ନିଜ ବଣିକ୍ୟରେ ଆଆର ।
ସାଧୁ ସଙ୍ଗତେ ଭକ୍ତି ଯୋଗେ
ମୂଳ ରାଶି ଲାଭ ଖାଆ ରେ ।
ନ କରି ହେଳା ବୁଡ଼ିବ ଭେଳା
ବନ୍ଧୁବନ୍ଧି ବଡ଼ ବାଆ ରେ ।
ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ପାଦରେ ଶରଣ
କେଣ୍ଟୁ କୋଣ୍ଟିକ କି ସାହାରେ ।

[ଭଜନ ସାର]

ଯଶୋବନ୍ତ

—*—

ସୋନେ— ସୁନାରେ ଓ ଶୂନ୍ୟରେ (ଶ୍ଳେଷ ଅଳଙ୍କାର) ସଂ-ଶୂନ୍ୟ ଓ-ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଏ (ସୁବର୍ଣ୍ଣେନ)

ଭରଣ—ଓ-ଭର୍ତ୍ତି-ଓ-ଭରଣ ।

ନାଗ—ସଂ-ନୌ, ଓ-ନାବ, ନାଆ । ନାବ+ଇ=ନାଗ ।

ଲୁଚା—ସଂ-ଲୁପ, ଲୁପ୍ୟ, ପ୍ରା-ଲୁପ୍ତ-ଓ-ଲୁଚା ।

ଧୋଇ—ଧୋଇବାକୁ । ସଂ-ସ୍ନା, ଓ ଧା+ଇ ସ୍ନପ୍ସ୍ନାନେ ।

ନାହିଁକ—ସଂ-ନାସ୍ତି, ପ୍ରା-ଣତ୍ଥି- ଓ ନାହିଁ=ନ ।

ଠାଣ—ଓ-ଠାବ, ସଂ-ସ୍ଥାନ ଠାବ+ଇ (ସପ୍ତମୀକଲଗି)

ବାନ୍ଧା—ବାନ୍ଧା, ବାନ୍ଧନାଅ, ସଂ- ବନ୍ଧ୍+ଣିଚ, ଓ-ବାନ୍ଧ (ଅନୁଜ୍ଞାଲୋଟ୍)

ଭୂ—ସଂ-ଭ୍ରମ୍ ପ୍ରା-ଭୁଅ, ଭୁମ୍= ଓ-ଭୂ

କାମଳ—କମଳ-କବି ନିଜକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରୁଛନ୍ତି ।

ଗଅଣ—ଗଗନ ଓ ଗମନ

ଉଦେଶେଁ—ଉଦ୍ଦେଶରେ । ଉଦ୍ଦେଶ ଭଏଁ, ଉଦ୍ଦେଶ+ଏ [୭ମୀ]

ଗେଲା—ଗଲା, ଗମ୍+ଇଲ ।

ଜାନ—ସଂ-ଜନ୍ମ ।

ବାହୁଡ଼ି—ସଂ-ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତେ, ବି+ଆ ଧାତୁ,ପ୍ରା-ବାବଟ୍ଟ ।

ବାଉଟ, ବାହୁଡ୍ଡ-ଓ- ବାହୁଡ଼ ।

କଇସେଁ-ଓ-କସେ,ସଂ-କାଦୃଶ

କ୍ଷଣି—କ୍ଷଣ+ଇ (ଅଳ୍ପାର୍ଥେରେ)

ଉପାଣ୍ଡୀ—ସଂ-ଉତ୍ପାଟ୍ୟ, ପ୍ରା- ଉପ୍ପାଟ ଉପାଡ଼, ସଂ-ଉତ୍+ପାଟ୍ ଓ-ଉପୁଡ଼ା ଓପାଡ଼ ଧାତୁ

ମେଲଲି—ମେଲ+ଇଲି (ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ)

କାଛି—ଲୁଗା, ଖାଲ,ସଂ-କାଛିକା ଓ-କାଛା, କାଛୁ ।

ମାଗତ—ମଗ-୨ୟରେ ଦୁ ଅନୁସ୍ଥା ଦାସୀନ୍ତ ସରଣ ଆଜ୍ଞାଦେଲେ ସୁମମାଳା, ତା ରେ.ଟାଳ ମାନନ୍ତି ଭଣ୍ଡି ଆଜ୍ଞା ଅବଧାରି

ଚଉଦିସ—ଚଉଦିଗ,ସଂ- ଚତୁର୍ଦିଶ

ବୁଡ଼ିଁଅ—ବୁଡ଼ିଁ ।

କେଉଁଆଳ—କେଉଁଆଳ, ସଂ- କେତୁପାଳ

ବାନ୍ଧବେକ—ବାନ୍ଧିବାକୁ

ଚାଉଅ—ଚାଉଳ

ଲୁଚୀ—ଲୁଚି, ସଂ-ଚପ୍ (ଶକ୍ତ୍ୟ- ର୍ଥକ ଧାତୁ ଣିଜନ୍ତ)

ମିଳିମିଳି—ମେଳି ୨

ବାଟତ— ବାଟରେ ବାଟ+ତ (୭ମୀ ବା ୨ୟାରେ)

ସାଙ୍ଗା—ସାଙ୍ଗ, ସାଙ୍ଗ+ଅ (ପ୍ରଶ୍ନ ଲଗି)

ରାଗ—ପଟମଞ୍ଜରୀ

କାଂସ୍ୟ ପାତାନାମ୍—

ଏବଂ କାର ବନ୍ଧ (୧) ବାଖୋଜ ମୋଡ଼ଜ [୨]
ଓ— ଏବଂ କାର ଦୃଢ ବାଖୁଲ ମୋଡ (ମୋଡ୍ଭ)
ଶବଥ୍ର ବଆଗଳ ବାଜଣ ଚେ ତ୍ରଜ୍ ।
ଓ—ଶବଧ ବ୍ୟାପକ ବାଜଣ ଚୋଡ (ଚୋଡ୍ଭ)
କାଂସ୍ୟ ଢଲସଅ ଆସବ ମ.ତା
ଓ—କାଂସ୍ୟ ଢଳସଲ ଆସବ ମତ୍ର ।
ସଢଳ ନଳମା ଦନ ଚଇମି ନଜତା
ଓ—ସଢଳ ନଳମାଦନ ଛଣି ନଦ୍ଧ୍ର ।
ଜମ ଜମ କରଣା କରଣିରେ ଶ୍ରସଅ ।
ଓ—ଯନ୍ତୁଁ ଯନ୍ତୁଁ ଜଗ୍ରି କରଣୀରେ ଲୁପଇ.
ତନ ତନ ଚଅ ତା ମଅ ଗଳ ବଲ୍ଲସଅ
ଓ—ତନ୍ତୁଁ ତନ୍ତୁଁ ତଅତା ମଦ ଜଳ ବଲ୍ଲଲ
ଗ୍ଲୁଡ଼ଗଇ ସଅଳ ସହାବେ ସ୍ଥ୍
ଓ—ଗ୍ଲୁଡ ଗଜ ସଦଳ ସ୍ୱଭାବେ ସୁଖ ।
ଭବାଷ୍ଟବ କଳାଗ୍ର ନ ଷ୍ଟୁଧ
ଓ—ଭବାଷ୍ଟବ କାଳାଗ୍ର ନଷ୍ଟ ଭ୍ରୁ—(ଷ୍ଟ ଗ୍ର)
ଦଣ ଦଳ ରଅଣ ହଣଅ ଦଶଦିଦେଁ
ଓ—ଦଶଦଳ ରତ୍ନ ହରଣ ଦଶଦିଶେ ।
ଅବଦ୍ୟା କରକୁଁ ଦମ [୩] ଅକଳେ ଦେଁ
ଓ—ଅବଦ୍ୟା କସ୍କୁ ଦମ ଅକରେ ଦେଣ ।

୧—ଦୃଢ (କ)
୨—ମେଢ୍ଭ୍ରୁ (କ)
୩—ଅବଦ୍ୟାକର ଦମକୁ (କ, ଖ)

ଟୀକା— ତେନାନନ୍ଦୋତ୍କର୍ଷକତ୍ୱା କୃଷ୍ଣାଭୂର୍ଣ୍ୟପାଦାଶ୍ମିତି ଓ ଗଜେନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦ ପଠ୍ୟା ଲୁପ୍ତତ୍ୱା ତମେ ବାର୍ଥଂ ଉଦ୍ଭେଦ୍ୟପୁନ ଆହୁଃ ।—

ଏବଂକାର ଇତ୍ୟାଦି—ଏକାର ସ୍ତନ୍ଦ୍ରାକ୍ଷସଂ ବ୍କାରଃ ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ୟଃ ଉରସ୍ଥଂ ଧକାରୌକି ଜ୍ଞାନଂ ବାତୋଚ୍ଚ ମଧ୍ୟସ୍ଥି ଭ୍ୱା ଝପଘଣୀ କୃତ୍ୟ, ବକ୍ରଜାପନ-ମେଣ । ଅପରଂ ଦଶଧପ୍ରକାସନବଧ୍ୱସ୍ତ ବ୍ୟାପକବନ୍ଧନଂ ଚୌଷଅ ଚୌଷସ୍ତିଭ୍ୱା ଏଷାଂ ଷଷ୍ଣାଣାମକ୍ଷରାଣାଂ ସମ୍ବନ୍ଧେନ ଗ୍ରମତ୍ତଃ ଘନ୍ ଜ୍ଞାନ ଚେନ୍ଦ୍ର କୃଷ୍ଣାଭୂର୍ଣ୍ୟାଚରଣାଃ ।। ଦଳ୍ପ ବନ ନନ୍ଦାସୁଖକମଳଂ କୃତ୍ୱା ନବୀନକୁଞ୍ଜରେ ଷୀଡନ୍ତି

ତଥାଭୂର୍ଣ୍ୟ ନାଗାର୍ଜୁନ ପାଦାଃ—

ଦାର୍ଢ୍ୟଂ ଯଶ୍ଚଦସ୍ୱତ୍ ସ୍ୱସ୍ତଦତ୍ତରଣ୍ୟାତ୍ ଜ୍ଞାନଞ୍ଚ ଯସ୍ୟ ଙ୍କବତ୍
ଶୂନ୍ୟଂ ଯତ୍ ପଞ୍ଚକଳ୍ପିତଂ ତଦପି ବୃଶୂନ୍ୟଂ ନଚଂ କେବଳଂ
ଇତ୍ୟେବଂ ପଞ୍ଚସ୍ୱଦ୍ୟ ଶ୍ୱଦଶ୍ୱଦ ନିର୍ବିନ୍ଦୁତନ୍ତ୍ରୈକଧୀ
ର୍ଯସ୍ମା ନାଝକ ନାଟନୈକ ନିପୁଣା ଯୋଗୀଶ୍ୱରାଃ ଷୀଡନ୍ତି ।

ପଦାନ୍ତରେଣ ତମେବାହୁଃ । —କମ କଟେମ ଇତ୍ୟାଦି—ଯଥା—
ବାହ୍ୟକଣ୍ଠ ଜରିଣ୍ୟା ମୀର୍ଣ୍ଣ୍ୟାଝଦଂ ବଦନ୍ତି ଛଦ୍ଭଗବତ୍ତି ନୈବଦ୍ୟା ସଙ୍ଗ-ତସ୍ମା ଗନ୍ଧ ଗଜେନ୍ଦ୍ର କୃଷ୍ଣାଭୂର୍ଣ୍ୟ ପାଦାଃ ତଥାଗମଦଂ ଦ୍ରବନ୍ତି ।

ଅତଏବ କୃଷ୍ଣାପ୍ୟପଦେନ ସ୍ୱବାନଂ ସ୍ୱରୂପୋପଲବ୍ଧିମାହୁଃ ଗୁଡ଼-ଗଳ ଇତ୍ୟାଦି ।—ଅଣିମା ନଭଗୁଣୀ ଉପପାଦୁକା ଘଟସ୍ୱଦନା ଦେବା-ମୃଷ୍ଟଦ ପ୍ରକୃତିକାଃ । ଯତ୍ବେ ସ୍ୱତାଃ ସ୍ୱଭାବେନ ପରିଶୁଦ୍ଧା ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ । ବ୍ରାହ୍ମଣମପ୍ୟପରିଶୁଦ୍ଧଂ କଣ୍ଟକ ବଦ୍ୟତେ । ତଥାଚ ମଝମକଣାଃ ପୁଃ—

ଦାପନେଯମତଃ କାଞ୍ଚିତ୍ ପ୍ରକ୍ଷେପ୍ତବ୍ୟଂ ନକାଞ୍ଚନ ।
ଭୂତସ୍ତୁବ୍ୟଂ ଭୂତତୋଭୂତଂ ଭୂତଦର୍ଶୀବିମୁଚ୍ୟତେ ।

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ଚଳିପକ୍ଷ କୃଶଳ ଲକ୍ଷଣମାହୁଃ—
ଦଶବଟକଣ୍ଠାଦି ଦଶବକ ବୈଶାଖଦ୍ୟା ବିଗୁଣସ୍ୟୁକ୍ତଂ ଉଦ୍ଭ୍ରାନ୍ତଂ ଦଶଦଶ ବ୍ୟାପକତ୍ୱା ଅନୁଭବାଭ୍ୟାସବଶେନ ଦାରିଦ୍ରମପ୍ୟାକ୍ଷଂ ଅତଏବ ତଥାଗାରତ୍ନ ପ୍ରସାଦେଶ ବିଦ୍ୟାଧିପେନ୍ଦ୍ର ସ୍ୟନାସ୍ପଦେନ ଦମନଂ (ମଦନଂ) କୃତ୍ୱ ।

ଅର୍ଥ—କବି ନାଗକୁ ମତ୍ତହସ୍ତୀ ସହିତ ତୁଳନା କରୁଛନ୍ତି । ହାତୀ ଦୃଢ଼ ବାଉଁଶଖୁଣ୍ଟରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥାଏ । ତାହା ଦେହରେ ମଧ୍ୟ ନାନା ପ୍ରକାର ବନ୍ଧନ ରହିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସେ ହସ୍ତୀ ମଦ ପିଇ ମତ୍ତହୋଇଗଲେ ବାଉଁଶ ଉପାଡ଼ି ସବୁ ବନ୍ଧନ ଛିଣ୍ଡାଇ କମଳବନରେ ପ୍ରବେଶ କରି କ୍ରୀଡ଼ା କରେ । ସେହିପରି କବି ୨ଟି ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା (ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ) ନାଡ଼ୀରୂପ ବାଉଁଶ ମୋହ ସଂସାରର ଅବିଦ୍ୟା ବାସନାବନ୍ଧନ ଛିଣ୍ଡାଇ ଅବଧୂତ (ସୁଷୁମ୍ନା) ବାଟ ଦେଇ ନନ୍ଦନବନରେ (ସହସ୍ର ଦଳକମଳରେ) ପ୍ରବେଶ କରି କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଜ୍ଞାନରୂପକ ମଦପିଇ ମତ୍ତ ଅଛନ୍ତି । ହସ୍ତିଣୀ ହସ୍ତୀ ଉପରେ ଲୁଚିଲେ, ହସ୍ତିର ଆସକ୍ତି ବଢ଼ିଥାଏ ଓ ତାହାର ମଦଜଳ ବହୁଥାଏ । ସେହିପରି କବି ନୈରାତ୍ମା ଉପଲବ୍ଧି କରି ବେଳକୁ ତଥତା ବା ନିର୍ବାଣ ଆତ୍ମାକୁ ତାଙ୍କର ଆସକ୍ତି କ୍ରମେ କ୍ରମେ ବଢ଼ୁଅଛି । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ କବି ସମସ୍ତ ଜଗତକୁ ଶୁଦ୍ଧପୂତ ଦେଖୁଛନ୍ତି । ସଂସାରରେ କିଛି ଅଶୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ଜରାୟୁଜ ଅଣ୍ଡଜ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଧର୍ମକାୟଙ୍କ ଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ତେଣୁ ସମସ୍ତେ ଶୁଦ୍ଧ । ଭବ ଓ ଅଭବ (ମୁକ୍ତି ଓ ଲୟ) ମଧ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ । ସଂସାରରେ କାହାର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ନାହିଁ, ଧ୍ୱଂସ ମଧ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ ତେଣୁ ମୁକ୍ତି ଓ ଲୟ ଉଭୟ ମଧ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ । ଜ୍ଞାନରୂପକହସ୍ତୀ ଦଶଦିଗରେ ତଥତାରତ୍ନ ହରଣ କରି ଅକ୍ଲେଶରେ ଅଜ୍ଞାନକୁ ଦମନକରେ ।

ଅଥବା—ଜ୍ଞାନ ଯୋଗୁଁ କବି ସବୁଠାରେ ଶୂନ୍ୟର ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରୁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନହସ୍ତୀ ତଥତା (ନିର୍ବାଣ) ରତ୍ନ ଲାଭ କରି ଗଗନରେ କମ୍ପିତ ଓ ସ୍ଫୀତ ହେଉଅଛି । ଅବିଦ୍ୟାରୂପକ ହସ୍ତିକୁ ଦମନ କରି ।

—*—

ସମନ୍ୱୟ ପଦ୍ୟ—

ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କଲେ ବେଷ୍ଟୀ । ହେମ ବୃନ୍ଦାବନ୍ତି ଜ୍ୟୋତି ।
ପ୍ରଳୟ ତାଙ୍କୁ ନ ବାଧଇ । ଚେତେ ବେଳି ସିନ୍ଧୁ ଏକ ହୋଇ ।
ଯେବେ ତୁ ସାଧୁବୁ ଉଦାସୀ । ସେପିବ ଗଗନକୁ ଯାଶି ।
ତେବେ ଧରମେ ହୋଇମେଳ । ଶିଖେ ଭେଟିବ ଆତ୍ମକୁଳ ।
ସେ ଆଣ୍ଡ ଦେଖ ପିବେ ସଙ୍ଗେ । ଦେଖି ଲଭିବୁ ବ୍ରହ୍ମଅଙ୍ଗେ !
ଏ କଥା ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଜ୍ଞାନ । ମନସ୍ଥଳରେ ଅଛି ଜ୍ଞାନ ।
ମାୟା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ହୋଇ ଅଛି । କେଣୁଟି ବାରି ନ ଦିଶୁଛି ।
ବାସନା ବାନ୍ଧିଯେ ଚଳିବ । ହେଉ ଆତ୍ମ ନିଜଦେବ ।
ଜଗତ୍ତା ଭଜନ ମନରେ । । ଲଗି ଅଲଗା ନିରନ୍ତରେ ।
ଜନ୍ମେ ନ ଜନ୍ମ ବଚନ । ଦେଖିବ ଈଶ୍ୱର ସମାନ ।

(ବ୍ରଂ ଶା. ପୃ ୮)

—✻—

ପଦଟୀକା—

ଏକ୍କାଳ — ଏକ୍ସିଟେ

ଧୂଣ — ସଂ-ଧୂଣ

ବାଖୋଡ଼ — ବାଖ୍ଳ, ସଂ-ବ୍ୟାକୃଷ୍ଟି ସ୍ତ୍ରୀ-ବାକୁଟି । ବାଖୋଡ଼, ବାଖୋଡ଼ = ବାଖ୍ଳ ।

ମୋଡ଼ନ୍ତ—ମୋଡ଼, ସଂ-ମର୍ଦ୍ଦ-ସ୍ତ୍ରୀ-ମଡ଼୍ଡ = ମୋଡ଼ + ଇ ପ୍ରତ୍ୟୟ

ବବୁ—ବାବୁ

ବଥାପକ—ବ୍ୟାପକ (ପ୍ରଭାବ)

ବାନ୍ଧଣ—ସଂ-ବନ୍ଧନ, ଓ-ବାନ୍ଧଣ। ଯଥା—କାନ୍ଧଣ।

ଡୋଉନ୍ତି—ଡୋଡ଼, ସଂ-ସ୍ଥୂଟ (ଧାତୁ)

ବଳଦଉଅ—ବଳସନ୍ତ ଉସ୍ଥାନେ ଅ

ଆସବ—ତତ୍ସମ

ମାତ୍ରା—ସଂ-ମତ୍ର, ଓ-ମତ୍ର

ସହଜ—ତତ୍ସମ

ଗଳଗ୍ରହ—"

ପଲଟି—ପଣି, ସଂ-ପ୍ରବଣ୍ୟ

ନବାଭ୍ରା—ନବୃତ୍ତି

ଜମ—ଯନ୍ତୁଁ, ସଂ-ଯମିନ୍ ସ୍ତ୍ରୀ-ଜମି = ଜମ ଜଉଁ-ଯନ୍ତୁଁ ।

କରିଣା—କର ।

କହଣୀରେ—କହଣୀରେ (ରେମୁଣା କରେ).

ଭସଅ—ଭୂଷଣ; ସଂ-ଭୂଷଧାତୁ

ସଟୀ—ଇର୍ଷ୍ୟାମଦଂବନ୍ତ

ତମ—ତତ୍ତୁଁ,-ତମ୍ବିନ୍

ତଥତା—ନିର୍ବାଣ Thatness

ମହଗଜ—ମଦଗଜ, ମଦଧାର

ବଉସଅ—ବ୍ରଉସଇ (ଇ ସ୍ଥାନେ ଅ) ସଂ-ଭୂଷ

ଛତ୍ରପଲ—ଛତ୍ରପତି, ଜମ୍ବୁକ, ଅଶ୍ମକ, ଦୁର୍ଗନ, ଉଦ୍ଭିଜ, ଦେବ ଓ ଅସୁର ଛତ୍ରଜାତି ।

ସପନ—ସପନ

ସଆବେ—ସ୍ୱଭାବେ ।

ସୁଧ—ଶୁଦ୍ଧ

ଭବାବ୍ଧ—ତତ୍ସମ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଲିଙ୍ଗ

ବଜାର—ବାଜାର

ସୁଧ—ଶୁଦ୍ଧ

ଧୟଦଳ—ତତ୍ସମ

ଉଅଣ—ଉଣ;

ବିଉଅ—ବିଉ, ଭୂ ଧାତୁ+ଲିଟ୍-ସ୍ଥାନେ ଉଅ

ଧଣଧନେଶ—ଓ

ବଧ୍ୟା ବାଇକୁ—ତତ୍ସମ, ବନ୍ଧ୍ୟା ରୂପକ ବାଇକୁ ।

ଅବଲେସେ—ଅବଲେଶ (ବର୍ଣ୍ଣର ବପ୍ରକର୍ଷ ଦୋଷ)

—*—

ରାଗ—ଦେଶାଖ

କାହ୍ନୁପାଦାନାମ୍ :—

ନଗର ବାହିରିରେ (୧) ଡୋମ୍ବି ତୋହୋରି କୁଡିଆ
ଓ—ନଗର ବାହାରରେ ଡୋମ୍ବି ତୋହର କୁଡିଆ ।
ଛୋଇ ଛୋଇ [୨] ଜାଇସୋ (୩) ବ୍ରାହ୍ମଣ ନାଡିଆ
ଓ—ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ ଯାଉ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନାଡିଆ ।
ଆଲୋ ଡୋମ୍ବି ତୋଏ ସମ କରିବ ମ ସାଙ୍ଗ
ଓ—ଆଲୋ ଡୋମି ତୋରେ ସମ କରିବ ମ ସଙ୍ଗ ।
ନିଘିଣ କାହ୍ନ କାପାଲି ଜୋଇ ଲାଗ (୪)
ଓ—ନିର୍ଘୃଣ କାହ୍ନୁ କାପାଳ (କ) ଯୋଗୀଲଗ୍ନ ।
ଏକ ସୋ ପଦମା (୫) ଚଉଷଠ୍ଠୀ ପାଖୁଡ଼ୀ ।
ଓ—ଏକ ସେ ପଦ୍ମ ଚୌଷଠି ପାଖୁଡ଼ୀ ।
ତହିଁ ଚଡ଼ି ନାଚଅ ଡୋମ୍ବୀ ବାପୁଡ଼ୀ
ଓ—ତହିଁ ଚଢ଼ି ନାଚଇ ଡୋମି ବାପୁଡ଼ୀ ।
ହାଲୋ ଡୋମ୍ବି ତୋ ପୁଛାମି ସଦଭାବେ
ଓ—ଆଲୋ ଡୋମି ତୋତେ ପୁଚ୍ଛଇଁ ସଦ୍ଭାବେ ।
ଆଇସସି (୬) ଜାସି ଡୋମ୍ବୀ କାହାରି ନାବେଁ
ଓ—ଆସସି ଯାଅସି ଡୋମି କାହାରି ନାବେଁ
ତାନ୍ତି ବିକଣଅ ଡୋମ୍ବୀ ଅବର ନୋ (୭) ଚଙ୍ଗେଡ଼ା (୮)
ଓ—ତନ୍ତୁ ବିକ ଡୋମି ଆବର ନୋ ଚଙ୍ଗେଡ଼ା ।
ତୋହୋର ଅନ୍ତରେ ଛାଡ଼ି ନଡ଼ ପେଡ଼ା [୯] ।
ଓ—ତୋହୋର ଅନ୍ତରେ ଛାଡ଼ି ନଟପେଡ଼ା
ତୁଲୋ ଡୋମ୍ବୀ ହାଁଉ କପାଲୀ
ଓ—ତୁଲୋ ଡୋମି ମୁଁ କପାଲୀ ।

ତୋହୋର ଅନ୍ତରେ ମୋଏ ଖେଳଲ ହାଟେରି ମାଳୀ
ଓ—ତୋହୋର ଅନ୍ତରେ ମୋଏ (ମୁଇଁ) ଖେଳଲ ହାଟେର ମାଳୀ
ସରବର ଭଞ୍ଜିଅ ଡୋମ୍ବୀ ଖାଅ ମୋଲଣ
ଓ—ସରବର ଭଞ୍ଜି ଡୋମ୍ବି ଖାଅ ମୃଣାଳ ।
ମାରମି ଡୋମ୍ବୀ ଲେମି ପରାଣ
ଓ—ମାରମି ଡୋମ୍ବି ଲେମି ପରାଣ ।

ଟୀକା—

ତଦେବାର୍ଥଂ ନୈରାତ୍ମ୍ୟ ଧର୍ମାଧିଗମେନ କୃଷ୍ଣପାଦାଃ ଡୋମ୍ବୀଶବ୍ଦ-
--ବ୍ୟପଦେଶା ଜଟସ୍ତମ୍ଭ—ନଗର ଇତ୍ୟାଦି—ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଯୋଗିତ୍ୱାତ୍ ଡୋମ୍ବୀତି ପରିଶୁଦ୍ଧା-ବଧୂତି ନୈରାତ୍ମ୍ୟା ବୋଦ୍ଧବ୍ୟା । ବ୍ରାହ୍ମଣେତି ବ୍ରହ୍ମ ହୁଁକାର ସଞ୍ଜାତଂ ତଦେବ ଯୋଗତ୍ୱାତ୍ ଚିତ୍ତବଜ୍ରଂ । ଅସ୍ୟ ବାହ୍ୟ ଯୋଗିନାଂ ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ସଂବୃତ୍ତି ଶୁକ୍ରରୂପଂ ମଣିମୂଳାତ୍ ଅବଧୂତୀ ନାଡ଼ୀଂ ସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ଗଚ୍ଛସି । ଯେ ନୈରାତ୍ମ୍ୟା ନ ସହଜାନନ୍ଦ ରୂପାଦିବିଷୟସ୍ୱଭାବଂ ବୋଧବ୍ୟଂ । ତସ୍ୟ ବାହ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣାମଗୋଚରତ୍ୱେନ ଗୁରୁପାଦ୍ୟ ପ୍ରସାଦାତ୍ ତବାଗାରଂ ମହାସୁଖଚକ୍ରଂ ମଣ୍ଡିତାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟେଣ କୃଷ୍ଣପାଦେନାବଗତମିତି । ଆଳି ଡୋମ୍ବି ଇତ୍ୟାଦି—ହେ ଡୋମ୍ବି ନୈରାତ୍ମ୍ୟ ତ୍ୱୟା ସହ ମୟା ଅନୁସଙ୍ଗଃ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ । ସାଦୃଶ ସ୍ୱଚ୍ଛବସ୍ତ୍ରାଦ୍ରୂପା କାପାଳୀ ଲଜ୍ଜାଦି ଦୋଷ ରହିତୋ ଽହମ୍ । ତେନାହଂ ତବ ନିଃକ୍ରାନ୍ତ ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରଭାସ୍ୱର ପୁଣ୍ୟ କଳ ମହାମୁଦ୍ରାସିଦ୍ଧିଂ ଲଭେ ।

୧—ବାଟିନ୍ତି (ଜ) ୫—ପଡମା (ଜ) ୯—ଏହି ଟୀ (କ)
୨—ଛଇ (ଜ) ୬—ଅଲଏସି (ଗ)
୩—ଯାଇଟେପା (ଭ) ୭—ଅବରଣା (କ)
୪—ଲିଖି (ଜ) ୮—ଉଏଡ଼ା (ଯ)

ତଥାଚ ଶ୍ରୀଦେବକେ —

ପ୍ରଷ୍ଟୋ ପାପ୍ରାଚ୍ଛକଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ତେନ ନଗଦକଂ ଶ୍ରୁଣୁ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦେନାଭ୍ୟାସ୍ତ୍ୟେନାହ — ଏକଦେବା ଇତ୍ୟାଦି — ଚତୁର୍ଦ୍ଦିକଂ କର୍ମିଣଃ ତତ୍‌ ତତ୍ତ୍ୱଷ୍ଟ୍ରି ବଳତ୍ତ୍ୱଂ ଭକ୍ତ ସ୍ତ୍ରିତ୍ୱା ଭଗବତା ନୈଷ୍ଠିକସ୍ୟ ସଦା ଏକଭକ୍ତସ୍ୟ ମହାଗୁଣାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ କୃଷ୍ଣାନୁବର୍ତ୍ତୀ ନ ଭବନ୍ତି ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୀଦେବକେ

ନାଟ୍ୟଂ କୁତ୍ର ଦେହକ ତୁଷ୍ଟପଣାତୁଷ୍ଟ ଶ୍ରୁତଷ୍ଟପଗତଃ ତୁଷ୍ଟ ପଦେନ ନୈଷ୍ଠିକସ୍ୟ ଧର୍ମଂ ଦୂତୀ କଥ୍ୟତେ । ଦ୍ୱିତୀୟେ ଇତ୍ୟାଦି — ନୈଷ୍ଠିକେ ପଦ୍ମଭକ୍ତବକ ସ୍ୱରୂପାଶ୍ରୟକ ଦୂଂ ସୁକ୍ତାମ୍ୟହଂ ସଦ୍ଧର୍ମଂ ନୈଷ୍ଠିକସ୍ୟ କସ୍ୟ ସ୍ମୃତି ବୋଧିତତ୍ତ୍ୱନୈଷ୍ଠିକାମାବର୍ଣ୍ଣ ସାତାତ୍ୟଂ କରେଷ୍ଟି ନ କରିଷ୍ଟିତ୍ୟର୍ଥଃ । ସଦାଗ୍ରହଣ ମପ୍ରବନ୍ଧେନ —

ତଥାଚ ଶ୍ରୀଦେବକେ —

ତସ୍ମାତ୍‌ ସବନଂ କଗତ ସର୍ବଂ ସଜ୍ଜନଂ ସ୍ୱରୂପମନ୍ୟତୋ
ସ୍ୱରୂପତମେବ କର୍ବାଣଂ ବସ୍ତୁଭାଜାସ୍ତ ଚେତସା ।

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ନୈଷ୍ଠିକସ୍ୟ ଧର୍ମ ସ୍ୱରୂପ ମାହ —
ତାତ୍ରୀ ତ୍ୟାଦି — ଭକ୍ତାଣ ଖଣ୍ଡଂ ପଦ୍ମଷ୍ଟାନଂ ଅନ୍ତତ୍ୟକ୍ତୁମ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣିତ ମିତ୍ୟାଦ ତସ୍ୟ ପଞ୍ଚସଂ ଖଣ୍ଡପୁଷ୍ପଂ । ଏତତ୍ୟାଃ ଶ୍ରୀ ଗୁରୁ ପାଦ ପ୍ରସାଦ ନାମ ଦତ୍ତପୂର୍ଣ୍ଣ ପଞ୍ଚତ୍ୟାଗଂ କରିଷ୍ଟି ତସ୍ମ ବୈଷ୍ଣବ ନୈଷ୍ଠିକେ । ଏତଦେବ ନଷ୍ଟବତ୍‌ ସଂସାରଦପଷ୍ଟମସ୍ୟ ପଞ୍ଚତ୍ୟନ୍ତଂ ତଦାକ୍ରତ୍ୱରଭିନେତ ।
ପଞ୍ଚମ ପଦେନ ତେ ଗୀତସ୍ୟ ସଦ୍ଭକ୍ତମନ୍ଦର୍ଶ୍ୟାମାହ —
ଭୁଜଙ୍ଗତ୍ୟାଦି — ଏଷ ବୈଷ୍ଣବ ନୈଷ୍ଠିକେ ସ୍ୱରୂପତସ୍ୟ ତ୍ୟଂ ଭକ୍ତେଷ୍ଟ ସଦ୍‌ ଗୁରୁ ପ୍ରସାଦ ତ ଜାନାମି । ଦଣ୍ଡ କାପାଳକଃ ତର୍ଷ୍ୟ ଧରଷ୍ଟ କା ତତ୍ସୁଖଂ ପାଳନ୍ତୁଂ ସମର୍ଥଃ ଅତଏବ ତଦାନ୍ତରଣ ମସ୍ୟ କୃଷ୍ଣାନୁବର୍ତ୍ତୀଣ ପଞ୍ଚ ଜଥା ସତ ତତୀ କୃଷ୍ଣକ କଣ୍ଡୁକାଦ ନରସ୍ତ୍ରଂ ତର୍ଷ୍ୟ ଦଧ୍ୟତ୍ୟ କାହ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ତତ୍ତ୍ୱ ନରତେଷସ୍ୟ ତସ୍ୟ ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ଦିବ୍ୟରଣଂ ଭୁତଂ ।

'ତଥାଚ କୃଷ୍ଣ'ପୂର୍ଣ୍ଣ୍ୟପାଦାଃ

ଏକୁ ନ କୃଷ୍ଣ ମଣି ନ ତମ୍ଭ
ସ୍ନିଗ୍ଧ ଧରଣୀ ଲୟ ସେନା ଭରନ୍ତି ।
ନଅ ଧରେଁ ଧରଣୀ ଜାବଣ ମଣ୍ଡଳ
ଛାଇ କ ଦେଖବାଣୀ ବିଷ୍ଣୁବିଳ ।

'ଇସ୍ମ 'ଏତେନ ନଣ୍ଡାମ୍ବିନୀ ତ୍ରିଧାଭେଦମାହ—ସର୍ବବେଦେଭ୍ୟୋ-ଶ୍ରୁତି ଶମ୍ଭୁ ବିଷ୍ଣୁ ବନ୍ଧନସ୍ୟ ସୈବ ଡ୍ରୋମ୍ବିନୀ ଅଟେଣ୍ଡୁବା ବଧୂଟିକା ଘନ୍ଦେ- ବରଂ ନାଷ୍ଟପୁଷ୍ପରଂ ଦେନ୍ତୁମଂ କେବେବ ବୋଦ୍ଧଚିତ୍ତଂ ଦନ୍ତୁଷ୍ଟ୍ୟା ଶ୍ରୁତାନ୍ଧୂମଂ ମାରସ୍ଥାମି । ଅଃ ସୁକ୍ଷ୍ମ ବଦେସି ।

'ତଥାଚ ବୃଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରେ—

ଶାଣ୍ଡିଲ୍ୟୀ କମ୍ପ୍ରି ଜଳଂ ଦତ୍ତ୍ୱା ଭଗେନେଣ ସୌରଭଂ ଲଭେତ
ଅଶ୍ରୁମୂକ ଚଢ଼ଅ ଗଉଳଂ ଛିପ୍ତ୍ର ମୂଭାନଂ କୃତେଷ୍ଟ ।

—○—

ଅର୍ଥ—ଜଣ ନନ୍ଦୁଣ ଅବଧୂଡ଼ିକାଙ୍କୁ (ଦୂତୀମାନଙ୍କୁ) ଡୋମୋଣୀ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି । ଡୋମୋଣୀ ଗାଁ ବାହାରେ ଛୁଁଇଆ କରି ରହେ । ବର୍ଣ୍ଣ- ମାନ ନେବ ଛୁଇଁଛନ୍ତି-ଏହି ଅବଧୂଡ଼ିକା ଡୋମ୍ବୀ ବ୍ରାହ୍ମଣର ନାଳିଆ ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ ଚାଲନ୍ତି ଅବଧୂଡ଼ିକା ବୃନ୍ଦାବନଙ୍କୁ ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ ଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯୋଗିମାନେ ଅବଧୂତିକାଙ୍କୁ କେବଳ ଛୁଇଁ ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କେହିଁଣ ଉପଦେଶ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଅବଧୂତିକା ଡୋମ୍ବୀ ଦୂତୀ ଉଦ୍ଦେଶ (ମିଳନ) କରିବାର ଜନ୍ମ ପ୍ରକାଶକରି କହୁଛନ୍ତି -ମୂଳକ୍ଷାଂଘୁଣ୍ଡା ଛୁଡ଼ି ନେଇଛି ନେଇଛି । ତେଣୁ ତୋ ସହିତ ମୋର ମିଳନ ହେବ । ସେ ବୁଦ୍ଧେଁ ମିଳି ତୃଷ୍ଣାବଳର ଅଣ୍ଟ ଚାଙ୍ଗୁଡ଼ା ଉପରେ ଚଢ଼ି ନାଚୁଛନ୍ତି । ସେ ପୁଣି ହୃଦ୍ ଭାବରେ ଡୋମୋଣୀକୁ ପଚାରୁଛନ୍ତି, ତୁ କାହାର ନାଆରେ ଯା ଆସ କରୁଅଛୁ ? କିନ୍ତୁ ଅବଧୂତର ଯିବା ଆସିବାର ବାଟ ଦେଖି ପାରୁ ନାହାଁନ୍ତି ।

ତମୋଗୁଣୀ ଡମ୍ବୀ ନୃତ୍ୟରେ ଜଳନ୍ତ ଘର ତୁ ଅବଦ୍ଧ୍ୟା ଓ ଭଉଣୀ ବାସନା କରୁଅଛୁ । ମୁଁ ତଥ ତୋ ଲାଗି ସଂସାର ରୂପକ ନାଟ ଖେଳ ତ୍ୟାଗ କଲି । ତୋ ଲାଗି ମୁଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ'ଙ୍କ ଘର କାପାଳିକ ହେଲି । ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତ ବିକାର ଓ ସଂସାର ପ୍ରତି ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗକଲି । ତେଣୁ ତୋର ଓ ମୋର ମିଳନ ହେଉ । ଯେଉଁମାନେ ଗୁରୁର ଉପଦେଶ ନେଇ ନାହାଁନ୍ତି ବା ଯେଉଁମାନେ ସ୍ୱ ପନ୍ଥାର ଲୋକ ନୁହନ୍ତି । ଅପରିଶୁଦ୍ଧ ଅବଧୂତିକା ସେମାନଙ୍କର କାୟା ପୋଷଣ କରି ବୋଧିଚିତ୍ତ ରୂପକ ମୃଣାଳ ଭକ୍ଷଣ କରେ । ଅପରିଶୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ଅବଧୂତିକା ସମସ୍ତ ସଂସାର ଜଞ୍ଜାଳ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ପରିଶୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ନିର୍ବାଣ ଦାନକରେ । କବି ଅପରିଶୁଦ୍ଧ ଅବଧୂତିକାକୁ କହୁଛନ୍ତି— ତୁ ସବୁ ଜଞ୍ଜାଳର ମୂଳ । ତୋତେ ମାରି ତୋ ଚମଣ ନେବ ।

—*—

ପଦଟୀକା —

ନଗର— ତତ୍ସମ

ବାହିରି —ବାହାରେ ଥିବା, ସଂ- ବହିର୍ ଓ- ବାହିର, ଯଥା — ବାହାରି ଘର ।

ଡୋମ୍ବି — ତମୋଗୁଣୀ, ସମ୍ବୋଧନ

ତୋହୋରି—ସଂ-ଭବ କଲ୍ପ 'ତୁମ୍ଭରୁ' ତୋ ହୋଇଛି ଯଥା—ତବ-ତୁଅ 'ତୋହ୍ର' 'ତୋ' 'ତୋହ' ଏବଂ 'ତୋହରେ' ହ ଆଗମ ହୋଇ- 'ତୋହ' ପୂର୍ବରେ 'ଓ'କାର ଥିବାରୁ ଉଚ୍ଚାରଣରେ ତୋହ, ତୁଏ । ତୋ ହୋ+ରି = ତୋହୋରି

କୁଡିଆ —କୁଟୀର- ସଂ- କୁଟୀର

ଛୋଇଁ —-ଛୁଇଁ-ସଂ- ସ୍ପୃଶାତ୍ତୁ ଓ-ଛୁଇଁ + ଇ (ଲୁପ୍ତ ସ୍ଥାନେ)

ସଇ—ସାଥି ।

ସୋ—ସେ (ଶୌରସେନୀ)

ବ୍ରାହ୍ମଣ —ବାହ୍ମଣ

କାଡିଆ —କାକିଆ-ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ

ଅହେଲ—ସଂ-ଆଟଲ ପ୍ରା-ହଡ଼ଳ

ତୋଏ—ଓ-ତୁମ୍ଭାଘୁ ବ, ତେ+ଏ (ଏକସ୍ଥ)

ତୋଏ—ତୋତେ ।
ପ୍ରାଣର ଧାରଣ ।
ବେଗ ଅଛୁ ମୋର ମାଏ,
କଷ୍ଟ ବୋଲି ବୋ ଡାଇଲ ତୋଏ ।
(ଦା, ଜୁ)

ସମ—ତତ୍ସମ । ଇଦିବ—ଇଦିବ
ନ—ନସ୍ପୃର୍ଶକ ଅବ୍ୟୟ
ସଜ-ସଂ— ସଜ । ନିଦଣ-ନିର୍ଦ୍ଦଣ
କାନ୍ଥ—କାନ୍ଥ— କବିଙ୍କନାମ
କାଳାଜ—କାଳାଜନ— [
କମ'ଳ-ସଂ-ଦେଶୀ । ଲଙ୍ଗ-ଲଙ୍ଗକା
ସଂ—ଲଗ୍ନ ଲଙ୍ଗ, ଲଙ୍ଗ (ଦଶଁ ଦି
ବଚଶଂସ୍ତ ସୋଙ୍ଗ)
ଏଚ—ତତ୍ସମ
ଚିତୁମ—ଚିତ୍ରମ ସଂ—ଦେଶୁ
ବିଞ୍ଚି ପଠୀ—ସଂ— ତତ୍ତ୍ୱଃବର୍ତ୍ତି ।
ଘାଟ୍ତୀ—ଘାଟ୍ତା,
ଘାଟ୍ତା+ଅଲ୍ପାର୍ଥରେ ଈ ସଂ—
ଘଟ୍ଟ, ତ୍ର—ଦେକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟୟ
କାନ୍ଧି—ବନ୍ଧି—ସଂ—ଗ୍ରନ୍ଥି
ବଣ୍ଡି—ବଣ୍ଡି ସଂ—ବଣ୍ଟ, ଡ୍ରା—
ବଣ୍ଡ—ଓ—ବଣ୍ଡଧାତୁ
ନାଟଅ— ନାଟର ।
ବାସ୍ତୁଡ଼ୀ — ଓ-ବାସ୍ତୁଡ଼ା ସ୍ତ୍ରୀ
ଲିଙ୍ଗରେ ବାସ୍ତୁଡ଼ୀ ଶୌରସେନୀ
ଅପଭ୍ରଂଶ ବାଉଡ଼ା ସଂ—ବପ୍ତା
=ବାପା+ଟା = ବାଉଡ଼ା

ତୋ—ତୋତେ, ସଂ—ତବ—
ତୋ (୨ସ୍ଥାରେ ୬ଷ୍ଠୀ ବିଭକ୍ତି)
ଶ୍ରୁତି—ଶୁଣିଲି, ସଂ—ଶ୍ରୁ ଓ—
ଶ୍ରୁଧାତୁ
ସଦଗୁଦେ—ସଦ୍ଗୁରୁ—ତତ୍ସମ
ଅଲଦେଖି—ଅଦୃଶି, ସଂ—ଆ+ଘ୍ରା
ଘଥା—ଶୁଣି, କହି, ଶୁଝି
ଭାଷି—ଘା ଷି ସଂ—ଘା+ଷି
କାଖାର—ସଂ କଷ୍ଟ, ଓ—
କାଖା+ର
କାଟେ—କାଟ+ଏଁ(ଏକସ୍ମ ନାଉ)
ଭାନ୍ତି—ଭ୍ରାନ୍ତି
ବକଣଅ—ବକ, ବ+ଣୀଧାତୁ
[ଅନୁକ୍ତି]
କୀ ଧାତୁ—ଓ—କଣ } ଧାତୁ
କ+ଶୀଧାତୁ—ଓ—ଣକ୍
ଅବରୁ—ଆବର ସଂ—ଅପର
ଲୁଙ୍ଗିତା—ଲୁଙ୍ଗିତା, ଲୁଙ୍କ୍ତୀ ସଂ
—ଲୁଙ୍କାଜିକା ଅନ୍ତରେ—ଲାଗି
ନିତ୍ତ—ନଷ୍ଟ
ଟେଡ଼ା—ଟେଢ଼ା, ସଂ—ଟେଢିକା
ଦଣ୍ଡି—ଦଣ୍ଡ, ସଂ—ଦଣ୍ଡ ଗ୍ରା—
ଆତନ୍ତ—ତନ୍ତ=ଦଣ୍ଡି ଦଣ୍ଡି
ମୋଏ—ମୋଏ, ମୋ+ଏ(ହିଅଥବା
ଏକ ବଚନ'ଏ' ଚିହ୍ନ)
ସବ୍ ନାମରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ପଦରେ
ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭକ୍ତି ଲାଗେ ।

ଦେଖିଲୁ—ସଂସ୍କୃତ ଓ—ଦେଖଥାଲୁ
ଧାଡେଇ — ଧାଡର
ମାଛୀ—ସଂ—ମାକ୍ଷିକା
ନମ୍ବା ମାଛା+ଲ (ଅଳ୍ପାର୍ଥରେ)
ସଘରଲ — ସଘେରଲ ସଂ—
ସରସ୍ ଓ—ସର ଯଥା ମନ
ଭଞ୍ଜଅ— ଓ —ଭଞ୍ଜ ଓ ଭାଙ୍ଗି
ସଂ—ଭନ୍ଜ ଥାଲୁ
ଖାଅ—ସଂ—ଖାଦ ଓ—ଖା ଥାଲୁ

(ଅନୁଜ୍ଞାରେ)
ମାରନି—ମାରିମି,
ମାରବ ସଂ—ମୃ, ଓ—ମାର ଥାଲୁ
ନେଲନି—ନେଲନି, ସଂ—ନୀ ଓ—
ନେ ଥାଲୁ
'ନର' 'ଲ' ଉଚ୍ଚାରଣଶଳୀ କଟକ
ପ୍ରସିଦ୍ଧ
ଚକ୍ଷଣ—ସଂ—ତ୍ରାଣି
(ବର୍ତ୍ତୁ ବତ୍ରକର୍ଷ ଯୋଗ୍ଯ)

—*—

ରାଗ—ପଟମଞ୍ଜରୀ

କୃଷ୍ଣାଗ୍ରେର୍ପ୍ୟ ପାଦାନାମ୍ :—

ନାଡ଼ିଶକ୍ତି ଧଡ଼ି (୧) ଧନୁଅ ଖଟଙ୍କ (୨)
ଓ—ନାଡ଼ୀଶକ୍ତି ଦୃଢ଼ ଧନୁ ଖଟେ ।
ଅନାହା ଡମ୍ବରୁ ବାଜଇ (୩) ଖରନାଦେ (୪)
ଓ—ଅନାହା ଡମ୍ବରୁ ବାଜଇ ଖରନାଦେ ।
କାନ୍ଧ କପାଳୀ ଯୋଗୀ ଗଇଠ ଅସ୍ଥିରେ
ଓ—କାନ୍ଧ କପାଳୀ ଯୋଗୀ ଗଇଠ ଅସ୍ଥିରେ ।
ଦେହ-ନଅଗ୍ର ବିହରଇ (୫) ଏକାକାରେ
ଓ—ଦେହ ନଅଗ୍ର ବିହରଇ ଏକାକାରେ
ଆନ କାଳ ଘଣ୍ଟା ନେଉର ଚରଣେ ।
ଓ—ଆନ କାଳ ଘଣ୍ଟା ନେପୁର ଚରଣେ ।
ରବି ଶଶି କୁଣ୍ଡଳ କର୍ଣ୍ଣ ଆଭରଣେ ।
ଓ—ରବି ଶଶି କୁଣ୍ଡଳ କର୍ଣ୍ଣ ଆଭରଣେ ।
ରୂପ ବେଦ ମୋହ ଲଉଅ'(୬)ଛୁର
ଓ—ରୂପ ବେଦ ମୋହ ଲେଉ ଛୁର ।
ପରମ ମୋକ୍ଷ ଲବଏ ମୁକ୍ତାଦ୍ୱାର (୭)
ଓ—ପରମ ମୋକ୍ଷ ଲଭଇ ମୁକ୍ତିଦ୍ୱାର ।
ମାରି ଶାସ୍ତ୍ର କଣାଦ ଘରେ ଶାଳୀ
ଓ—ମାରୁଅ ଶାସ୍ତ୍ର କଣାଦ ଘରେ ଶାଳୀ ।
ମାଅ ମାଗଆ କାନ୍ଧ ଭଇଲ କପାଳୀ
ମାଅ (ମାୟା) ମାଗି କାନ୍ଧ ହୋଇଲୁ କପାଳୀ

୧—ଖଟ (କ)
୨—ଖାଟେଇ (ଖ)
୩—ବାଜଏ (କ)
୪—ଖରୁବାଟେ (କ)
୫—ବଡ଼ଉଏ (କ)
୬—ଲଉଅ (କ)
୭—ମୁକ୍ତିଦ୍ୱାର (କ)
୮—ଏକାରେଁ (କ)

ଟୀକା—

ଷଷ୍ଠମ ମହାବନ୍ଧ ସୂଚୟନ୍ତି କୃଷ୍ଣାସୂର୍ଯ୍ୟଃ ସୂଚୟତି ଉମେବାର୍ଦ୍ଧଂ ସ୍ତୁତ ପାଦପୂନ୍ମମ—ନାଡ଼ୀତ୍ୟାଦି—ନାଡ଼ୀନା ଦ୍ୱାର୍ଷିଂଶନାଡ଼ୀନାଃ ଶକ୍ତିସ୍ଥାପାଂ ମଧ୍ୟେ ପ୍ରଧାନାବଧୂତିକା ଅଭୟାନନ୍ଦରୂପା । ଗୁରୁପ୍ରସାଦାତ୍ ନଶିମୂଳେ ଲଧ୍ୱାଂ ଷଟ୍ଚକ୍ରମିତି ଛଂ ଶୂନ୍ୟତା (ଶୂନ୍ୟତା) ପ୍ରଜ୍ଞାସ୍ୱରେଣ ସହଜଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାହତଂ ଓଁମନ୍ତ୍ରଶବ୍ଦଂ ଶାରନାଦେନ ଶୂନ୍ୟତାଂଶିଂହ ନାଦେନ ନଦତଃ ସନ୍ କୃଷ୍ଣାସ୍ୱର୍ଯ୍ୟଃ କାମ ଲକ୍ଷଃ । ଦେହନଗରିକାଂ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ଦ୍ୱିସ୍ୱରେଣ ତେଜଃ ଶ—ଭୂଷଣାଦିଲକ୍ଷେନ ଏକାକାରଜସ୍ତୁ ଭବନ୍ତି ଭ୍ରମନ୍ତି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦେନ ଯୋଗିନୀଭକ୍ଷାରମାହ—ଆଲିଇତ୍ୟାଦି—
ପ୍ରଥମଂ ତାବତ୍ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରେଣ ବଜ୍ରାଂଗପଦ୍ମସଂଶୋଧିତନ୍ -
ସୂର୍ଯ୍ୟାଦିକେନ ଘଣ୍ଟାନୁପୂର୍ବକ ଯୋଗିନୀଭକ୍ଷାରଂ କୃତମିତି ।
ତୃତୀୟ ପଦେନ ପ୍ରବଳ ପ୍ୟାଲଙ୍କାର ମାହ—

ଖଗଇତ୍ୟାଦି—ଉଡ଼ିନୀକ ମହାଶୂନ୍ୟ ଖଗ କୁଣ୍ଡିନୀ ଖଗଦେହୋତ୍ପଟ୍ଟଂ ଦଗ୍ଧା ତେନ ଭସ୍ମନା ଲଲାଟାଦୌ ଭୂଷ୍ଟ୍ୱ ବଜ୍ରପଦ୍ମରୂପେଣ । ନିର୍ମାଲ୍ୟସ୍ୟ ପରମ ମୋକ୍ଷମୁକ୍ତାହାର ମନ୍ତ୍ରି ଚୋତ୍ତି ଭ୍ରମନ୍ତି ।

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ବଧାନ୍ତ ତଦ୍ୟମାହ—

ଶାଳିତ୍ୟାଦି—ଶ୍ୱାସଂ ଦୂରୀକୃତ୍ୟ ମନଃ ପବନଂ ଚମର୍ଦ୍ଧ କୃତ୍ୟ ତସ୍ମିନ୍ନନ୍ତ୍ରମ୍ବାଦି-ବଜ୍ରେନ ବାଦ୍ୟଂ ନାନା ପ୍ରକାରଂ ବୋଧବ୍ୟଂ । ଇଂ ନିସ୍ୱପ୍ନସାକ୍ଷ୍ୟ ଅବଶ୍ୟଂ ଚ ମାଶ୍ୱାରୂପା ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟାଭେଦୋପଚାରେଣ କୃଷ୍ଣାସ୍ୱର୍ଯ୍ୟଃ । ଭଗନ୍ତି କପାଳଦର୍ଶାସ୍ତ୍ରେନ ବଜ୍ର କାପାଳିକୋ ଭୂତ୍ୱା ଭ୍ରମନ୍ତି ।

ତଥାଚ ହେଜ୍ରେ ପାଦଃ—

ପ୍ରାଣୀ ବଜ୍ରଧରଃ କପାଳ ବଜ୍ରତା ଭୂଙ୍ଗୀ ଲଳନସ୍ତୁଲଃ
ଯୋଽହଂ ଦେହଭ୍ରାନ୍ତ ମ୍ଭିନ୍ନେଷ ଭଗବାନ୍ ଯୋଗଃ ପ୍ରବୃତ୍ତୋଽପି ତ
ସ୍ତ୍ରୀ ଓଡ୍ରଂ ମଦନଂ ଚ ଶୋଭନଗନଂ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ସଖା କୌଲବାନ୍ ।
ଏତନ୍ ସର୍ବମସ୍ଥିରାଣ୍ୟେବ ମନସା ଯୋଗୀଶ୍ୱରଃ ସିଦ୍ଧ୍ୟତି ।

ଅର୍ଥ—

କବି ଜଗତ୍କୁ ତାହାଙ୍କ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ତ ନାହିଁ ଧରି ଡମ୍ବରୁ ବଜାଇ, ପାଦରେ ଘଣ୍ଟି ନେପୁର ପିନ୍ଧି, କାନରେ କୁଣ୍ଡଳ ଧରି ଯାଇଁଶ ବୋଲି ହୋଇଥାଏ । ଯେତେବ ଏ ବେଶଧରି ନଟ ଘରେ ଶାନ୍ତୀରୂପୀ ନଟବର, ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ମାନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ମାରି ତାହାଙ୍କ ପାଦଥାନ୍ତି । ନଟ ଯେତ୍ରିପର ନାଡ଼ୀ (ସୁଷୁମ୍ନାକୁ) ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଧରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଅନାହତ ଡମ୍ବରୁର ଶବ୍ଦ ଶୁଣୁଅଛି । ସମସ୍ତ ଜଗତକୁ ପିଣ୍ଡ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ଏକାକାର ଦେଖୁଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ଲୋକାଚାରକୁ ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଜ୍ଞାନ ରୂପ ଦୋଷକୁ ଘଣ୍ଟି ନେପୁର ପରି ପାଦରେ ପେନଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ସବୁ ତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି । କାନରେ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ [ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ୀକୁ] କୁଣ୍ଡଳ କରି ପେନିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧୀନରେ ରଖିଛନ୍ତି ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ, ମୋହ ତୋଡ଼ି ଡଙ୍କି ର ଯାଇଁଶ ବୋଲି ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ମୂଳାଧାର ପରି ପରମ ମୋକ୍ଷ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ନଟ ନାଥ୍ଯ ସେ ଶ୍ୱାସରୂପ କରି ଆନନ୍ଦପ୍ରଦ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ମାରି ସୁଖ ଭୋଗ ଓ ମାୟା ମମତାକୁ ମାରି ତାହାଙ୍କ ପାଉଛନ୍ତି ।

—*—

ସମକ୍ଷ ପଦ୍ୟ—

'ଶବଦ ବ୍ରହ୍ମର ସୀମା ଏ ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା
ଦ୍ୱାଦଶ ପ୍ରକାରେ ହୋଇଛି ପ୍ରକାଶ ।
ଏ ଶବ୍ଦ ଚିହ୍ନିଲେ ଯେ ଭ୍ରମ ଯିବ ନାଶ ।
ତାହା କହୁଅଛି ଲକ୍ଷ୍ୟକର ସମସ୍ତ ।
ଭ୍ରମର ଝିଙ୍କାରି ଶଙ୍ଖ ଘଣ୍ଟ ଯେ କପୋତ ।
କୁକୁଟ ମୟୁର ଝଙ୍କାରାୟ ଭୂଷମନ୍ତ ।
ନୃତ୍ୟ ଘଣ୍ଟା ଧ୍ୱଣି ଯେ ଦ୍ୱାଦଶ ଶବଦ ।
ମହାଶୂନ୍ୟ ଭିତରୁ ଯେ ସ୍ଫୁରୁଅଛି ନାଦ (ଶୂ.ସ.ପୁରାଣ)

ଶୀଶୁକ୍ଲ ବୃନ୍ଦାବନ   ଗାଇଁଣ ଡାକିଲେ ଶୁଣିଲ ଭୃଙ୍ଗ ମଧୁର
ସେ ଧ୍ୱନି ଶୁଣିଲେ ସକଳ ନନ୍ଦାନ ନଦମ ପୁତ୍ରକ ହେବ ।।

(ଅଣାକାର ସଂ ପୃ ୪୯)

ଉପାଧନା   ଶବଦ ହେଉଛି ସେତୁଠାରୁ ।
ହୃଦୟ ଦେଖୁଛି ବୃନ୍ଦ ଭିତର ଶରୀରୁ !

(ବ୍ରୁ, କ ପୃ ୪୨)

ଅନାହତ ଧ୍ୱନିରେ ଶବ୍ଦ ଲୁଚାଇବ । (ଜ୍ଞା ସଂ. ପୃ ୧୪୭)।
ଭ୍ରମର ଗୁମ୍ଫାରେ ଘଣ୍ଟି ବଜେ ଭୃଙ୍ଗ ସୁଖ ମୁନାଙ୍କୁ ଭେଟିବୁ ।
ସୂକ୍ଷ୍ମ କର ଚର୍ଚ୍ଚି ଧ୍ୱନି ଶୁଣୁଥିଲେ ବନ୍ଧେ ମୁକତି ପାଇବୁ ।

(ଶରୀର ଭେଦ ଭଜନ ପୃ ୧୧ସ୍ତ୍ରୀ)

ପଦଟୀକା—

ନାଭିଚକ୍ର—ତତ୍ସମ
ବଜ୍ର—ବ୍ଜ
ଧଣ୍ଡ—ଧଣ୍ଡ
ଖଟେ—ଖଟଇ—ଢାଡାକର
ଖାଟେ—ଖାଟେ, ପରିଶ୍ରମକରେ;
ଅନାହା—ଓ—ଅନାହ—ଅନାହତ
ଭ୍ରମର—ତଦ୍ଭବ
ବାଜଇ—ସଂ—ବାଦ୍ୟ, ବାଜା
ବାଜାନାମ ଧାତୁର—ବାଜଇ ବାଦ୍ୟହରେ ।
ସାରଦାଦେ—ତତ୍ସମ
କାନ୍ଧେ—କାନ୍ଧ—ଇନ୍ଦ
ଆଭ୍ରଠ—ସଂ—ପ୍ରବସ୍ଥ

ଉପ୍ସରେ—ଅନାହୁରରେ ଅଥବା ସେଇଁଠାରେ ସୁର ଅର୍ଥର ଗମନ ନାହିଁ ।
ଦେହ—ତଦ୍ଭବ
ନଅସ୍ତ—ନଗସ୍ତ
ବିଦ୍ୱାନ—ସଂ—ବିଦ୍ୱାନ
ଏକାକାରେ—ତତ୍ସମ
ଆଳ ଖାଳ—ଲ୍ଲନ ଉଜ୍ଜଳ
ଘଣ୍ଟା—ତତ୍ସମ
ନେଉର—ସଂ—ନେପୁର
ତରଙ୍ଗେ—ତତ୍ସମ
ରଞ୍ଜଣୀ— ,,
କୁଣ୍ଡଳ— ,,

କଜ—କନ୍ଥ-ସଂ-କୃଚ୍ଛ

ପ୍ରା—କଞ୍ଚଣି-କଞ୍ଚ କୃ+କ୍ତ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ଭଣି ।

ଅଭରଣେ—ତତ୍ସମ

ସ୍ୱଗ— ,, ଅନୁସ୍ୱର, ଅସକ୍ତ

ଦେଷ—ସଂ-ଦ୍ୱେଷ

ମୋକ୍ଷ—ତତ୍ସମ

ଲଇଆ—ଲେଖ

ସ୍ମର—ସଂ-ସାର-ଗାର୍ହିଣ

ମୋକ୍ଷ—ମୋକ୍ଷ

ଲବଧ—ଲବ୍ଧ ସଂ-ଲବତେ—

ମୁକ୍ତାହାର—ମୁକ୍ତାହାର

ମାଣିଅ—ମାଣି

ଶାସ୍ତ୍ର—ସଂ-ଶାସ୍ତ୍ର

ପଣ୍ଡପ—ସଂ-ପଦାତ୍

ଘରେ-ସଂ-ଗୃହେ

ଶାଳୀ—ସଂ-ଶ୍ୟାଳକା

ମାଅ—ମାଆ, ସଂ, ମାତା ଓ ମାତୃ

ମାଇଆ—ମଇ

ଭଜନ—ଭୋଜନ-ସଂ-ଭୁଜ୍ ଓ ଧାତୁ

ଭଣ୍ଡାଳୀ—ସଂ-ଭାଣ୍ଡାଳିକ ।

—+—

ରାଗ—ଭୈରବୀ

କୃଷ୍ଣ ଗାଥାନାମ୍ —

କରୁଣା ପିରାଡ଼ି ଖେଳନ୍ତୁ ନନ୍ଦବନ ।
ଓ—କରୁଣା ପ୍ରୀତି (ପ୍ରୀତିକର) ଖେଳନ୍ତି ନନ୍ଦବନ ।
ସଦ୍‌ଗୁରୁ ବୋଧେଁ ଜଗତେଲ୍ ଭବବନ
ଓ—ସଦ୍‌ଗୁରୁ ବୋଧେ ଜଗତ୍ର ଭବବନ ।
ଗୀତେଇ ଦୁଆ ମାଦେଇ (୧) ରେ ଠାକୁର
ଓ—ଗିତ୍ କୁଆ ମାଉସି,ରେ ଠାକୁର ।
ତଆଣ୍ଡ (୨) ଭଦେଶେଁ କାହ୍ନୁ ଶୀଅଣ୍ଡ ଜଗଢ଼ର
ଓ—ତାହାର ଉଦେଶେଁ କାହ୍ନୁ ଜଗତ ଜନପୂର ।
ଧନ୍ଦଲେ ଖେ ଦୁଆ ବନ୍ଧୁଆ ମାଈଜ (୩)
ଓ—ଖସ୍ତିଲେଁ ଖୋଳ ବନ୍ଧୁଆ ମାଉସୀ (ମାଲୁ)
ଘଜବଢେ ତୋଇଆ (୪) ଚ ଅଞ୍ଜନା ଧାଳିଭ (୫) ।
ଓ—ଘଜବରର ଖୋଳ ଚ ଅଞ୍ଜନେ ଗର୍ଭିଲୁ (ଧାରୁଁ) ।
ମନ୍ଧେଁ ଠାକୁରକ ଗରୁଜବଡା (୬)
ଓ—ମନ୍ଦିଁ ଠାକୁରକ ଗଣ୍ଡ କରୁଣ ।
ଅବଣ ଭକ୍ଷଆ ଭବବନଗଡା
ଓ—ଅବଣ ଭକ୍ତି ଭବବନ ଜଣ ।
ଭଣଇ କାହ୍ନୁ ଅମ୍ ଦେହ (୭) ଭଲ ଦାନ (୮) ଦେଉଁ
ଓ—ଭଣଇ କାହ୍ନୁ ଆମ୍ଭେ ଭଲ ଦାନ ଦେଉଁ ।
ଦନ୍ତଷଠି ଖେଠା ଗୁଣିଆ ଲେନ୍ତୁ
ଓ—ଦନ୍ତଷଠି ଖୋଠା ଗୁଣି ନେଉଁ ।

୧—ମାଦେଇଶିରେ (ଖ)
୨—ତଅଣ୍ଡ (ଜ)
୩—ମରଡ ଲଢ଼ (ଜ)
୪—ତୋଇଆ (ଜ)
୫—ଯୋଗାଡ଼ (ଜ)
୬—ବନ୍ଧ (ଜ)
୭—ଆହ୍ଲେ (ଜ)
୮—ଦାନ (ଜ)

ପୁନରପି ତଦେବାର୍ଥଂ ଦ୍ୟୁତର୍କ୍ଷ୍ମାଧ୍ୟାନେନ ପ୍ରକଅସ୍ତୁନ୍ତ କୃଷ୍ଣାର୍ଦ୍ଧ୍ୟପାଦଃ କଲ୍ପୟେତ—ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ ଲଭିତ୍ୱଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ବୋଧବ୍ୟଂ । ଯିହାତ୍ରୀଣ । ଲବ୍ଧ ତ୍ରିଯୁଗ୍ମ ଦୋଷଃ ସମାଧିମନାଃ ବୋଧବ୍ୟାଃ । ତାନ୍ ପାଂଶୁଲା ନିସ୍ତ୍ରଣୀକୃତ୍ୟ ନସ୍ତୁଂ ମନୋନସ୍ତୁଲବବ୍ୟଂ ଚତୁର୍ଥନନ୍ଦବଜଂ ତମେବ ନବଧିତତ୍ତ୍ୱଂ ବଜ୍ରାସ୍ତ୍ରବକ୍ତ୍ରପ୍ରଦେଶାତ୍ ସମ୍ୟକ୍ କୁଳଶୀବଜନ୍ମଂ ଯୋଗେନ ଉଦ୍ଭବସ୍ଥାନୈକତ୍ୱ ଅବିରତାନନ୍ଦ ଉଦ୍ଯୋଗେନ ଲୀଳାଂ କୁର୍ବନ୍ ସନ୍ ଲବଦଳଂ ଲଘସ୍ଥାପଦଳଂ ଅନ୍ତର୍ମୁଖବଶେନ ଅସ୍ମାଭିଃ କୃଷ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟଜିତମିତି । ଧ୍ରୁ ପଦବେନ ତସ୍ମିନ୍ନାହୁଃ—

ଶୀତେଽତ୍ୟାଦି—ପ୍ରଥମତନ୍ଦ ବଜ୍ରାଦନ୍ତବେଣ ଅଲ୍ପସ୍ତ୍ରପୁଂ ପୀତମିତି ନଃକୃଷ୍ଣତ୍ୱଂ । ପୁନଃଠାକୁର ବନ୍ଧ୍ୟାତତ୍ତ୍ୱଂ ଭ୍ରଦକାଙ୍କ୍ଷାପ୍ରଦେଶେନେତି ଶଶାଙ୍କେ ବରମନନ୍ଦାଦପୁଷ୍ପମସ୍ତୁ ଦେଃଧିକ୍ରାନ୍ତକ୍ଷେତ୍ରପଦେଶେନ ଅବିରତାନନ୍ଦେନ କୃଷ୍ଣାଦ୍ୟର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଜନନବତ୍ୟସ୍ୟ ସ୍ୱମେବ ସନ୍ନିଧିନମାଗତ୍ୟ ମିଳନମିତି ।

ତଥାଚ ଦତ୍ତଶ୍ଚ ପାଦଃ—

ଵଶାନ୍ତେ ବିଲୀନପ୍ରବେଶଧ୍ୟମସ୍ତୁ ତତ୍ରୈ ଶୁଦ୍ଧବନ୍ଧୁ ତତ
ଯା ଶକ୍ତିର୍ନଦଃ ପ୍ରକୃତିଲବସ୍ତୁ ବାସ୍ତୁ ନାଭିସ୍ଥାଃ ଶାନ୍ତଃ
ତତ୍ପାଦେନ ଦବଜନ୍ୟସ୍ତୁବସ୍ତୁଙ୍ଗ ସାକ୍ଷାତ୍ ଘନ୍ତଂ ତତ୍ପଦଂ
ତନ ସ୍ୱାନ୍ତ୍ରସ୍ତେବା ସ୍ତୁ ଯସ୍ୟ ତ ପୁନଃ ସିଦ୍ଧୋ ମହାନ୍ ଦୃଷ୍ଟା ।

ଦ୍ୱିତୀୟଶ୍ଲୋକେନ ତ୍ରୟଃ ସ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶଂ କଥୟନ୍ତି ମାହୁଃ—ଶକ୍ତିରିତ୍ୟ ଲବଧ୍ୟାତ୍ — ବଜ୍ରଂକନ୍ଧ ସନ୍ଧ୍ୟାବସ୍ଥା ତସ୍ତୁ 'ଉଦରଶତ ପ୍ରକୃତଦ୍ୱୟ ବଜ୍ରାପ୍ରକ୍ରମେଣ ପ୍ରଥମ ନିଃସ୍ପନ୍ଦନୀକୃତ୍ୟ ପୁନରପି ତଥିବରେଣେତି ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ତଥାତତ୍ତ୍ୱଗନନ୍ଦେଣ ପଞ୍ଚ ସ୍ୱଧାମ୍ନକ ପଞ୍ଚବସ୍ତୁସ୍ୟ-କାଳମସଙ୍କଲ୍ପ ଉତ୍ସବଂ ପ୍ରକଟ୍ୟ ନିର୍ମିତଃ କୁତ୍ର ସାକ୍ଷାତ୍ କୁତନିତି ।

ତୃତୀୟ ପଦେନ ତଂ ଦେହାତସ୍ତୁନ୍ତ ଆହୁଃ—

ମତ୍ତଏନିତି—ମତ୍ୟା ପ୍ରକଟାନିତାନୁକୂଳ୍ୟା । ଠାକୁରନିତି ସଂକ୍ଳେଶା-ଦୈପିତତ୍ତ୍ୱଂ ପରନିର୍ବାଣ ଦୈପିତଂ କୃତଂ ।

ଏତଦେବ ଭବବଳଂ ଖଣ୍ଡବଳଂ ଖବତ୍ର ମବଳଂ ଦୂଷାଧିକ୍ଷତ୍ୱଂ । ସୁତ୍ୟଂ ଗ୍ର
ସମସ୍ତଂ କୃତ୍ସ୍ନ ଜଡମସ୍ମାଦ୍ଧି ।
ତଥାଚ ନାଗାର୍ଜୁନ ପାଦୈଃ—

ସୈନ୍ଦବାଜ୍ଞିନ·ତେ ନାନା ସଂସାରେ ବନ୍ଧନଂ ଗତାଃ ।
ସେ ଚିନ୍ତଧୃନ ତଥ୍ଵନ ଧୂବତାନାଂ ଗନ୍ତିଂ ଗତାଃ ।

ଚତୁର୍ଥ ପାଦେନାସ୍ମେକା ଯୋଗୀଶ୍ୱରସ୍ୟାତ୍ମଶଂସାମାହ—
ଭଣ ଇତ୍ୟାଦି—କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟୋ ହି ବଦତି ଦତ୍ତଂ ପ୍ରାପ୍ତ ଭଗବତ୍ପ୍ରସାଦତ୍ୱଂ
ତଦ୍ ଗୁର୍ବ୍ୱି ନେତ୍ରେ ଣ କର୍ମାଣି ଚତେ ସୁଶିକ୍ଷିତା ଦୃଢତ୍ୱଂ ପ୍ରକୃତି ଧ୍ୱଜସ୍ୟ ଯ-
ନ୍ତ୍ରଂ ସ୍ମୃତ ମି ।

—※—

ଅର୍ଥ—ଏଠି ନୟବଳ ଖେଳ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପାରମାର୍ଥିକ ତତ୍ତ୍ୱର ଉପଦେଶ ଦେଉଛନ୍ତି । ଶୀତ୍ରଞ୍ଜି ନୟାବଳ ଖେଳନ୍ତି । କାଳ କରୁଣାକୁ ପିଁଢ଼ି କରି ନୟାବଳ ଖେଳୁଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଉସ୍ତାଦମାନଙ୍କଠାରୁ ଖେଳ ଶିଖିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଗୁରୁ ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ନୟାବଳ ଖେଳ ଯେ ଭବବଳ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷୟ ବାସନା ଜୟ କଲେ । ସାଧାରଣ ଚିତ୍ତ ଅବିଦ୍ୟାଯୋଗୁଁ ବିବିଧ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଅବିଦ୍ୟା ଦୂର ହେଲେ ଚିତ୍ତ ଅଭିଜ୍ଞରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ କରୁଣା ଓ ଶୂନ୍ୟ ମିଳିତ ହୋଇ ପରମାନନ୍ଦ ପାଅନ୍ତି ।

କଣ୍ହ ସେହି ନୟାବଳ ଖେଳର କଥା କହୁଛନ୍ତି । ଶଶାଙ୍କ ଖେଳରେ ଘାତ ପିଟିଲେ ଏଣୁ ନୟ ବଳରେ ପ୍ରଥମେ ଘାତ ପିଟାଇ ବଜାଙ୍କୁ ମାରିବା ଲାଗି ଦୁଇ ପାଖରେ ବଳ ହୋଇ ରହନ୍ତି । ଜିଣିବେ ଯଦି ଦୋଳ ବୋଡ଼ିଆ ଅର୍ଥାତ ବଡ଼ାଙ୍କୁ ମାରି ପାଞ୍ଚକାଳ ଥାଏ [ପଦାତି, ଅଶ୍ୱ, ନୌକା, ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ରାଜାଙ୍କୁ] ଘାଉଞ୍ଜ କରି ଅର୍ଥାତ୍ ଜରଜର କରି ମନ୍ତ୍ରୀ ବାଘ ରଜାଙ୍କୁ (ଠାକୁରଙ୍କୁ) ମାରିଲେ ଖେଳ ଜିତା ହୁଏ । ସେ ଭଳି କଣ୍ହ

ଦାନ ବୃକ୍ଷପାତରେ ଓ ଦଧ୍ୟନ୍ଦୁବଳ ଦେଖନ୍ତି ଚୌରାଶୀ ଦେହରେ ସଙ୍ଗ ଭିତରେ ସେ ଖେଳ କରିଥାଏ । ଶାରଦାଙ୍କ ଶ୍ଳୋକରେ— ନବ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସୁଷୁମ୍ନାର ଦୁଆର ପିଣ୍ଡାର ଆଦଯନ୍ତ୍ରୀ ଜନ୍ମପୁରର କଣ୍ଠରେ ରକ୍ଷ କଳାର ଦଣ୍ଡିଆ (୨) ଦୋଷ, ମାସ୍ତୁ; ଦୋଷ ଦୃଢ଼ବନ୍ଧ ଦୂର କଲେ, ତଦ୍ପରେ ଭଗବାନ ଦୃଢ଼ଙ୍କ ଦାସଦାସ ନଖଚନ୍ଦ୍ର ବା ଗଣ୍ଡୁସକୁ ଘାଉଁ କଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ମାରିଲେ । ପରେ ରମ୍ୟଁ ଦେଟିଚନ୍ଦ୍ର ଦ୍ୱାରା (ମସ୍ତକରେ) ତରଙ୍ଗରସକୁ ସ୍ୱଳ୍ପଙ୍କୁ ମରି ଅଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ପଦ୍ମୁଞ୍ଜ ସଂସାରର ବାଳକୁଜଣିରେ । କବି ଦ୍ରୁଣଂଶୀ ଭଣି କହୁଛନ୍ତି—ସେ ଭବ ଦାନ ଦେଇ ପାରନ୍ତି । ସେ ଖେଳର ୭୪ ବୋଠସ୍ତବ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀରର ୭୪ ଗାଣ୍ଠି ପଦ୍ମରେ (ସପ୍ତମ ଦଳ କମଳରେ) ରହି ସ୍ଥିର କରି ରଖି ପାରନ୍ତି ।

ପଦଟୀକା—

କହ୍ରିଣୀ – ଉତ୍ତମ
ପିଟାଢ଼ି —ପୀଢ଼ି-ପୀଢ଼କରି ସଂ-ପୀଠ-ସ୍ତ୍ରୀ-ପେଢ଼ ଓ-ପୀଢ଼
ଖେଳନ୍ତି—ଖେଳନ୍ତି, ଖେଳ + ଅନ୍ତ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସ୍ଥାନରେ ନ୍ତି, ଖେଳନ୍ତ୍ରି ଅର୍ଥାତ୍ ଖେଳନ୍ତି-
ଷଷ୍ଠୀ—ଯଥା—
ବର୍ଣ୍ଣିବ ପୋଦଅ ନ ଦେଖ ତାକ
ପୋଖି ଶୁଭ ସ (ଓଷ୍ଠ)
ଅବନ୍ତ— ଦଧ୍ୟନ୍ଦୁବନ — ଗୋରଶ୍ରି ଦେହ
ସଦ୍‌ଗୁରୁ—ଉତ୍ତମ
ବୋଟୁବ—ବୋଧେ (ସ୍ତ୍ରୀ ଏକ ସ୍ଥାନେ ଏଁ)

ଜଡେଇ—ଜଡ଼ାଇ, ସଂ-ଜ ଓ ଜଡ଼ ଧାତୁ
ଉଷବନ – ଉତ୍ତମ
ପୀଟଉ—ପିଟୁ (ଦଶାଦେବଙ୍କରେ ୯, ୧୬, ୧୭, ଅକ୍ଷରେ ଦୋଷ ପିଟେ ।
ପ୍ରଥମରୁ ୨ଟି ଶର ବୁଝିଲେ ଦଧ୍ୟବନ ଦେହ ପିଟେ ।
ଦୁଆ – କୁଆ, ସଂ-ଦ୍ୱାର-ସ୍ତ୍ରୀ-ଦୁଆ ଓ- ଦୁଅ-ଦୁଆ
ମାରେଣୀ – ମାରଣୀ (ସଂ-ବାରଣୀ, ମାରଣୀ କର୍ତ୍ତୃବାଚକ ର
ଠାକୁର—ଦେବର ରାଜା
ଉଆଁରି-ଏଡ଼ାଇ, ସଂ-ଅପସର୍ପ + ରି ପାଠାନ୍ତର – ଓଅଁରି ତାବାଣି

ଭିଏଡ଼ି—ଭିଡ଼ିଧଇଁ

ଶିଷ୍ଟ—ସଂ-ଶିଷ୍ଟ

ଜିନଷି—ଜିନିଷ

ପଶ୍ଚିମେଁ—ପ୍ରଥମେ, ସଂ-ପ୍ରଥମ ପ୍ରା-ପଢମ, ପଢ଼ମ ଓ-ପହିଲ +୭ମୀ ଏ (ସ.ଭୂନ.ଡିକ୍)

ପେଡ଼ିଆ—ପେଡ଼ି, ଯେ ସ୍ଥାନରେ ଓ, ସଂ-ପିଡ଼କ ଥାଳୁ ଆଉ ଉପର ଚାପାମୁହଁର ଚୋଳିଆ ମଧ୍ୟ ଅଛି ।

ବଡ଼ିଆ— ସତରଞ୍ଜି ଖେଳର ପଦାତି-ସୁପୁଆଙ୍କରେ ସତରଞ୍ଜି ଖେଳର ପଦାତିକୁ ବେଡ଼ିଆ ବଡ଼ିଆ କହନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତିରେ ବଡ଼ିଆ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି ।

ଭାଷାକୋଷ— ବଡ଼ିଆ ଦ୍ରୁ ୫୩୧୫ ।

ମାରିଅ—ମାରିଲୁ, ସଂ-ମୃ ଧାତୁ ଓ-ମାରିଥାଲୁ ।

ଗଞ୍ଜପତେ—ଗଜପତରେ ।

ଚୋଳିଆ—କମ୍ବା ଚୋଳିଆ-ଚୋଳି ଝଡ଼ାଇ ।

ଚାଉରଙ୍ଗା—ଚାଉରଙ୍ଗ, ଚତୁରଙ୍ଗ ବା ରଥ, ହସ୍ତୀ, ଅଶ୍ୱ, ଗଜ, ନୌକା ଓ ମନ୍ତ୍ରୀ ।

ଘାନ୍ତଣ—ଘାନିଲୁ, ଘାଇଲାଲୁ, ନମ୍ବା ଘାଞ୍ଜିଲୁ, କଡ଼ିଦେଲୁ

ପକ୍ଷେଁ—ପକ୍ଷୀରେ, ମଣ୍ଡଳେ, ପଦ୍ମା ଏବ ସ୍ଥାନ ଏଁ ।

ଠାକୁରକ—ରଜା

ଦେବିନିଗଣା—ଦେବିନିବୃତ୍ତି

ଅବଣ—ତଦୂପନ

ଜନ୍ମଅ—ଜନ୍ମ

ନିତା—ଜିତାଇଦେଲୁ, ସଂ ଜି+ତ୍ତ = ଜିତ

ଭଣାଇ—ସଂ-ଭଣେତ ।

ଆମ୍ରତେ—ଆମ୍ରେ ସଂ-ଅସ୍ମତ୍, ପ୍ରା-ଅମ୍ହ+ଏ (୧ମୀ)

ଭଲ—ସଂ-ଭଦ୍ର ପ୍ରା-ଭଲ୍ଲ ଓ-ଭଲ

ଦାନ—ତଦୂପନ, ଦା (ଖଣ୍ଡନାର୍ଥ) +ଅନ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ଖେଳରେ ମଳୁଯାଏ ।

ଚଲୁପତି—ଚଲୁପତି, ସଂ-ଚତୁଃସପ୍ତି ଚକ୍ରଧାନରେ ସମ୍ମୁଖର ପଦକୁ ୭୪ ଦାନ ବୋଲି କହନ୍ତି ।

କୋଠା—ସଂ-କୋଷ୍ଠ ପ୍ରା-କୋଟ୍ଠ ଓ-କୋଠା-କୋଠୀ

ଗୁଡ଼ିଗ୍ରା—ଗୁଣି

ଦେଲୁଁ ଦେଇଁ-ଦେଲିଁ ସ୍ଥାନରେ 'ଲ' ହୋଇଛି ।

—※—

ରାଗ-କାମୋଦ

କୃଷ୍ଣାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ପାଦାନାମ୍ —

ଓ ଶରଣ ନାଶ କଷ୍ଟ ଅଟଳୁ (୧) ମାଇ ।
ଓ — ସି ଶରଣ ନାଶ କଷ୍ଟ ଆଟକୁ ମାଇ ।
ନିଜ ଦେହ କରୁଣା ଶୂନଦେ ହେଇ
ଓ — ନିଜ ଦେହ କରୁଣ ଶୂନ୍ୟ ହେଇ ।
ତରନ୍ତି ଭବ ଜଳଧି ଜିନକରି ମାଆ ସୁଇନା
ଓ — ତରିଲ ଭବଜଳଧି ସେଇଁ ଘର (କରି) ମାଶୁ ସ୍ୱପ୍ନ ।
ମଣ୍ଡି (୨) ବେଣୀ ତରଙ୍ଗମ ମୁନଆ ।
ଓ — ମଣ୍ଡି ବେଣୀ ତରଙ୍ଗମ ମୁନଆ ।
ଏଷ୍ଟ ନଥାଶତ କଷ୍ଟ ହେଉଛି
ଓ — ଏହି ତଷ୍ଟ ତତ କଷ୍ଟ ହେଉଥାଇ ।
ବାହୁଅ କାଶ୍ମ କାନ୍ତି କ ମାଧୁରୀଜାଳ
ଓ — ବାହୁସୁ କାଶ୍ମ କାନ୍ତ ମାଧୁରୀଜାଳ ।
ଗନ୍ଧ ରେଖ (୩) ଭସ୍ମ ନଇଦେଶୀ ଓଇଦେଶୀ
ଓ — ଗନ୍ଧ ରେଖ ଭସ୍ମ ପିନ୍ଧ ଶିର ।
ଜଂଘ ବନ୍ଧୁକେ ସୁଇନା ଜଇ ଦେଇ
ଓ — ଜଂଘ ବନ୍ଧୁକେ ସୁଜନ ପିଦେଇ ।
ଶିଅ କଣ୍ଠ ଦ୍ୱାରି ସୁଣତ ମାଡନ୍ତି
ଓ — ଶିଶୁ କର୍ଣ୍ଣଧାର ଶୂନ୍ୟତା ମଡନ୍ତି ।
ତନ୍ନିଲ କାନ୍ତି ମହାସୁଖ ପାଇବେ
ଓ — ତନ୍ନିଲ କାନ୍ତି ମହାସୁଖ ପାଇବେ ।

୧—ଅଠକ (ଗ)
୨—ମଣ୍ଡ (ଖ ଗ)
୩—ଭଇସନ୍ତ (କ)

ଟୀକା —

ଭକ୍ତ୍ୟର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟକରଣସ୍ୟ ବୈୟର୍ଥ୍ୟ ମଦୈବତ୍ୱାଦିତମ୍ — ଶୋଭନେ ତ୍ୟାହ — ଯଥ୍ୟଂ ବାସ୍ତବ ନ ଭକ୍ତଂ ସନ୍ତି ନ ଭକ୍ତ୍ୟର୍ଥ ଯତ୍‌କରଣ ମିଦଂ ତଦ୍ ତଂ ମଦାସ୍ୱଷ୍ଟକାସ୍ୟଂ ନୈଷ୍କାମ୍ୟାତ୍ୱସ୍ୟ ତପୋଧନ୍ୟଂ । ଅତଏବ ଶୂନ୍ୟତା କଣ୍ଟଶସ୍ୟାତ୍ୱନ୍ୟଂ ନାତେଦାତ୍ୱ ଶୁଭବନଲ୍ଲୁମଂ ତେନ ମହାତ୍ୱଷ୍ଟକ'ଷେବ, ଅନ୍ତର୍ଯାମିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ'ଦୃଷ୍ଟାଦ୍ଭୁତଂ ।

ଧ୍ରୁବ ପଦେନ ଭକ୍ତ୍ୟର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟଂପ୍ରମ ସ୍ତଃ ।

ଭକ୍ତିଯୁକ୍ତତ୍ୟାହ — ତେନ ଭକ୍ତ୍ୟର୍ଥ ମଦୋଦ୍ଧ'ସ୍ୱଦୋକସ୍ୟ ଭବସମ୍ଭୂତଂ କୃଷ୍ଣାତ୍ୱସ୍ୟୈଣ ଦର୍ଶିତଂ । ମତ୍ସ୍ୟନସ୍ୟଂ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦମଂ ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ଯୋଗବନ୍ତିକାସ୍ୟଂ ପରମାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ମନଜ୍ଞ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଜନ୍ମନଂ ସୂକ୍ଷ୍ମଂ ଦୃଷ୍ଟଂ ମତ୍ସ୍ୟସ୍ତ ଭକ୍ତ୍ୟର୍ଥବଦନଂ ନ ଦୃଷ୍ଟାସ୍ୟାତ ।

ତଥାଚ ଭାଗବତେ ନ ସ ଏବ ଅନୁଭବସ୍ୟାନ ସ୍ୱକନମ —

ଯାବାନ୍ କଶ୍ଚିଦ୍ ବିକଳ୍ପଃ ଭୂଷଣସ୍ତ ମନସି ଜନ୍ୟ ତ'ଦ୍ରୂପଣା ସ୍ୱ ଭାବାନ୍
ଯେ ଯେ ସାଧକବୃନ୍ଦଃ ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୱରୂପଃ ଯୋଗୀ ସଙ୍କଳ୍ପିତାଃ ।
ଯେ ବା ବୈଷ୍ଣବାଃ ବନ୍ଧୁଗତି ଭକ୍ତ୍ୟନ୍ତ ତ ଦ୍ରବ୍ୟସ୍ୟ ଭାବେ ତୁ
ଉଦ୍‌ଗାତ୍ରୀ ଆଦ୍ୟଦତ୍ତି ଦୃଷ୍ଟ୍ୟାଦି ତତ୍ତ୍ୱ ମବିକଳ୍ପ ରୂପ ଦେହଂ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦେନ ଏତ ଶ୍ଲୋକମାହ —

ଏକତ୍ୱ ମାସ୍ତୀତ୍ୟାହ — ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଏକତ୍ୱାତ୍ମାନାସ୍ୱକଂ ସ୍ୱରୂପଂ ଯୋଗସ୍ତଂ ତତ୍ତ୍ୱ ବିକଳ୍ପ୍ୟ ମତ୍ସ୍ୱରୂପିଣାଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ସ୍ୱସ୍ୱରୂପାଣାଂ ସମ୍ବୋଧ ତତ୍ତ୍ୱ କୃଷ୍ଣାତ୍ୱସ୍ୟ ପାଦଃ ମାସ୍ତୁ ଜାଲବନ୍ଧ ସ୍ୱରୂପ'ଦୃଷ୍ଟ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ବାଧାଂ କୁରୁ ।

ତଥାଚ ସ୍ମୃତିଃ —

ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଏକତ୍ୱ ତତ୍‌ସ୍ୱରୂପି ।
ଶାନ୍ତିଷ ଶାନ୍ତିଷ କୃତ ସ୍ୱଭେଦଃ ।
ତଥା ସଦାସ୍ତୁତି ଏକ ଏକଃ
ସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ଦୃଷ୍ଟା ସ୍ୱବନ୍ତି ।

ତୃତୀୟ ପଦ୍ୟେନ କାଂସ୍ୟତାଳ ମୃଦଙ୍ଗବାଦନାଭ୍ୟାଂ ଭଜନ କୀର୍ତ୍ତନମାହ —
ଘଣ୍ଟାପଦ୍ୟେନ — ନାଦସ୍ୟ ଜନନସ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣାୟ ଜଗତ୍ସଂ ପରିବ୍ୟାପ୍ତି ଭବେଦିତ୍ୟର୍ଥଃ ।
ଏବଂ ଶ୍ରୀମଦ୍ବ୍ରହ୍ମାଦିଦେବଗଣମନୋହର ଭୁଜଙ୍ଗପ୍ରୟାତେନ — ରଥୋଦ୍ଧତା
ଛନ୍ଦସା ମୃଗ୍ୟଂ ସ୍ତୁତିବନ୍ଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।
ତଥା ହି ତୃତୀ =

ସ୍ଫୁରନ୍ତି ଜୀବନ୍ତେ ତୁ ତ ପୂର୍ଣ୍ଣଯେଦଃ
ସଙ୍କଳ୍ପରୂପ ଶୂନ୍ୟ ପଦାରବିନ୍ଦୌ ।
ବୃଷ ଚିହ୍ନଂ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପେ ତତ୍ତ୍ୱଃ
ନମାମି ପ୍ରପଦ୍ୟେ ଶରଣଂ ସୁଖାୟ ।

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ମାର୍ଗସ୍ୟାନୁଶାସନମାହ —
ଶୀଘ୍ର ଦେବ୍ୟାତ — ସର୍ବାକାର ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୂନ୍ୟସ୍ୱରୂପିଣୀ ମହର୍ଷି ଶାନ୍ତି
କୈବଲ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ଚିଦ୍ରୂପ ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରକାଶେନ କୃଷ୍ଣସୂର୍ଯ୍ୟଚରଣାଃ
ମହାଯୁକ୍ତେ ଚରିତ୍ରଂ ଗତାଃ —

— ※ —

ଅର୍ଥ — କୃଷ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନିଜଦେହକୁ ନୌକା ଓ ସ୍ୱୟଂକୁ ନାଉରି ରୂପରେ
କଳ୍ପନା କରୁଛନ୍ତି । ନାବରେ ଯାଉଁଥିବା ଆତ୍ମା ବା ଯାତ୍ରୀ ଏହିନାବରେ
ଯାଇ, ପାର ହେଇ ଯାଉଅଛନ୍ତି । ଏହି ଦେହ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଚତୁର୍ଥ ପଦରେ
ସେଠାରେ ସ୍ନାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ନୌକାରୁ ଯାତ୍ରୀଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଶୂନ୍ୟପରି
ଜଳ ଅସ୍ତିତ୍ୱଙ୍କୁ (ବ୍ରହ୍ମ ଭୂ ଆକାଶ ଓ ପଞ୍ଚଭୂତଙ୍କୁ ବା ଅଣିମାଦିଙ୍କୁ)
ସାଥି କରି ନିଜଦେହ ଭିତରେ ଶୂନ୍ୟ ଓ କରୁଣାର ମିଳନ
କରିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହକୁ କରୁଣା ଶୂନ୍ୟରେ ଦେଖୁଛନ୍ତି । ସେ
ମାୟା ଓ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ନଦୀ ପାର ର ଘାଟରେ ଚଢ଼ିଗଲେ । ମାୟା ଓ ବ୍ରହ୍ମ
ଦେହର ଅଙ୍ଗ, ପାରେ ସେହିପରି ଅଙ୍ଗ ଓ ଶୂନ୍ୟ । କହ ଏହି, ସେଥିରୁ
ଦୂରଦୂରାନ୍ତ କରୁଛନ୍ତି । ସାଗରକୁ ନଦୀଧାର ପରି ଇଡ଼ା ଓ ପିଙ୍ଗଳାର
ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀରେ ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ (ପଦ୍ମ) ସେହି ଧାରରେ ଅର୍ଥାତ୍

ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀରେ ଦାବଦାନ୍ତ ଷଟଚଥାଗତା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ନେଇଆନ ଭକ୍ତଙ୍କ ବା ଆତ୍ମଜ୍ଞ ଲଭନ୍ତି ।

ଶକ୍ତିକୁ କର୍ଣ୍ଣଧାର (ମଙ୍ଗୁଆଳ) କରି ସମସ୍ତ ମାୟାଜାଲ କାଟି ଗଙ୍ଗାଦୁର୍ଗ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ବନ୍ଧ ପ୍ରନ୍ତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ସମାଧିରେ ଜୀବାତ୍ମା ଭବସାଗର ଉତରିଗଲେ । ନିଦାହାନ୍ତି ଗଡ଼ଲ ସ୍ତମ୍ଭ ଦେଖଣି ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ଜଣାଯାଏ, ସେହିପରି କଣ ଚଷଧି — ଦଣ୍ଡକୁ ଓ ପ୍ରକାରକୁ ଅଲୀକ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରି ଶୂନ୍ୟତାରୂପମଣ୍ଡଳରେ ଚଢି ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରି ପାଥାର ସାଗରରେ ଡେଇଁଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ କଣ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ ଅତିକ୍ରମଣ କରିସାରନ୍ତେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ମହାସୁଖରେ ପୂର୍ଣ୍ଣହେଲା । ସେ ମହାଶୂନ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି କଲେ ।

—୦—

ସମନ୍ୱୟ ତଥ୍ୟ—

ସୂଚୀଅଗ୍ର ବାଟଳର ପ୍ରାନ୍ତେ ଅଛି ବାଟ ।
ସେ ବାଟ ଗଲି ଶୂନ୍ୟମଣ୍ଡଳକୁ ଭେଟ । (ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଭଜନ)
ସୂତା ଖିଅକୁ ଧମନ୍ତେ ଲାଗକରି ତାଙ୍କୀ ସେ ରନ୍ଧ୍ର ଶେଷ
ସେ ମନ ରଖିବ ଦେହ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ତେଜ ଅରି ଜଣ ନାମ ।
(ଚଉଦଶି ବ ଶ)

ଶିଖରନ୍ଧ୍ରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ବାଟ ଅଛି ସେ ଠାବକୁ ।
ଆସିବା ଯିବା ହେଉଛି ସକଳ ସ୍ଥାନକୁ
(ଶୂ:ନି: ଗୀତା ପୃ୫)
ତାଲୁକା ଦୁଆର ଶିଖେ ଶିଖରନ୍ଧ୍ରେ ଦ୍ୱାର (ଶୂ: ନି: ପୃ୧୭)
ଠାଣ କହୁଛନ୍ତି ଗୁରୁ । ଅବନା ଶୂନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳ । ପଥ ।
ଚଢିବାକୁ ଥିଲେ ଇଚ୍ଛା । ଦେବେ ଧର୍ମ ନାତବ ଦସ ।
ନିତ୍ୟେ ଯାଇ କରିଦେବେ ଦେବତାଙ୍କୁ ।
ଅଚଳସିନ୍ଧୁ ପ୍ରାପ୍ତି, ନିବଣମାଣି ନେଉଛି
ଯେଏଥୁ ବିନ୍ଦୁ ଭଜ ନିରଞ୍ଜନକୁ ।

ବେଶ୍ଟର ପ୍ରାପ୍ତେ ଲୁଚି କାଳ,   ଚାହିଁଛୁ କନ୍ଦୁଳା ଜାଲ
ନିଷ୍ଠା ମେ ଭଜିଲେ ଭୁବୁରିବେ ମାୟାରୁ ।
ସ୍ଥପନ କୋଟି ଜଗତ । ସବେ ଡୁବିଙ୍କର ସୁଖ
ଅଂଧ ଯୋଗୀ ଅଂଧ ଭୋଗୀ, ଏକ ବାପୁରୁ ।
(ଜପୁ ବୃନ୍ଦ ଭଜନ ପୃ ୨୮)

ପଦଟୀକା—

ବିମଣ୍ଡଣ—ଭିନ ଘରଆ (ମଣ୍ଡଣ-ଘର)
କମ୍ପା, ଭେଦାଡ଼ି ରଖୁଥିଲ ।
ନାଦା—ନାଦ
କଷ୍ଟ—କରି
ଅଠକୁ—ଆଠକୁ, ସ୍ପ—ଅଷ୍ଟକ ।
ମାଷ୍ଠ—ମାର ସ୍ପ—ମୃ ଓ—ମାର
—ଧାତୁ ଲ୍ପ୍ ସ୍ଥାନରେ ଇ
ନଅ—ନିଜ
ଦେହ୍ମ—ଚଳୂସମ
କନ୍ଦୁଣା— ଭିତ୍ରସମ
ଶୂନ୍ୟେମ—ଶୂନ୍ୟରେ
ଦେହର—ଦେହି, ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ
ଭବିଶ୍ୱ—ଭବିଷ୍ୟ, ସ୍ପ—ଭୂ
+ କ୍ଷ ଙ୍ଖୁ
—ଓ—ଚଳିତ ଚଳିତ—ଚଳିଷ୍ଣୁ ।
ଭବଜଳଧି—ଚଳୂସମ—ସଂସାର
ରୂପକ ସାଗର ।
ଜମଜାରି—ସେଉଁଠାରି ।

ଜିମ—ପ୍ରା—ଜେବ୍‌ବ (ଯେବେ)
ଜେବ୍‌ବଁ—ଜେନ୍ମ—ଜମ ।
ମାଅ—ମାଷ୍ଣା
ସୁଲନା—ସ୍ପ-ସ୍ୱପ୍ନ, ଟୀ
ସୁଟିନ—ସୁଲନ ।
ମଝି—ମଝିଅଁ-ସ୍ପ-ମଧ୍ୟ
ବେଣୀ—ଚଳୂସମ
ଭରଙ୍ଗମ—ତେଲି, ଭୁରଙ୍ଗ
ମତ, ସାଦୃଶ୍ୟରେ ଭରଙ୍ଗମ
ହୋଇଛି ।
ମୁନିଅଃ—ମୁନି + ଇଆ
(ଷଷ୍ଠୀଅର୍ଥରେ)
ଡମ୍ଭ—ଚଳୂସମ
କିଃଗତ— ,,
କଣ୍ଠ—କତି, ସ୍ପ କୃତ, ଟୀ, କଣ୍ଠ
କମ୍ପ, କୁଣ୍ଡ—କଣ୍ଠ ।
କେଳୁଆଳ—କେଳୁଆଳ, ଚଳିତ
ସ୍ପ-କେଳୁ—
ବାହୁଅ—ବହୁ

କାଞ୍ଚ—କାଞ୍ଚୁ, ସଂ—କାଞ୍ଚୁ
କହ୍ଲିଲ—କାହ୍ଲୁର
ମାସ୍ତୁଳାଳ—ତତ୍ସମ
ଚରସ—ସଂ—ଚର୍ଷ (ଋକ୍ଶ୍ରୀର
ଶବ୍ଦକର୍ଣ୍ଣରୁ)
ଋପ—ତତ୍ସମ
ଜଇସୋ—ଯେସ, ସଂ-ଯାଦୃଶ
ଜାଇସ, ଜଇ।
ତଇସୋ—ତୈସ ସଂ—ତାଦୃଶ
"ଯେସ କୁ ତେସା ହାରମ ଜାହାକୁ
ଟାଙ୍ଗିଆ ଚଣା" ଭୁବନମାଳୀ
ଭ୍ରୁଙ୍କରେ କରଇ ପ୍ରବେଶ।
ଭ୍ଦଣ ଖାଇପିଏ
(ଭୃଗୁ ବ ପୂର୍ବ୍ବ)
ନଦ—ନଦ, ସଂ—ନନ୍ଦ୍ରୀ
ଶଠ—ଶଠ
ସୁଣତ—ଶୁନ୍ୟତା
ମାଙ୍କେ—ମଙ୍କେ
ତଳଇ—ସଂ, ତଳଧାତୁ
ମଡ଼ାପୁଷ—ତତ୍ସମ
ସାଙ୍ଗେ—ସଂ—ସଙ୍ଗ

—✱—

ରାଗ—ଧନସୀ

ଡୋମ୍ବି ପାଦାନାମ୍ :—

ଗଙ୍ଗା ଜଉନା ମାଝେଁରେ ବହଇ ନଈ
ଓ—ଗଙ୍ଗା ଯମୁନା ମଝିରେ ବହଇ ନଈ ।
ତହିଁ ବୁଡ଼ିଲି ମାତଙ୍ଗୀ ପୋଇଆ (୧) ଲୀଲେ ପାରକରଇ
ତହିଁ ବୁଡ଼ିଲି ମାତଙ୍ଗୀ ଯୋଗିନୀ ଲୀଳେ ପାର କରଇ ।
ବାହ ତୁ ଡୋମ୍ବୀ ବାହଲେ ଡୋମ୍ବୀ ବାଟତ ଭଇଲ ଉଛାରା
ବାହ ତୁ ଡମ୍ବୀ ବାହଲେ ଡମ୍ବୀ ବାଟତ ହୋଇଲା ଉଚ୍ଛୁର
ସଦ୍‌ଗୁରୁ ପାଅ ପାଏ (୨) ଜାଇବ ପୁଣୁ ଜିନଉରା
ସଦ୍‌ଗୁରୁ ପାଅ ପ୍ରସାଦେ ଯିବ ପୁଣି ଜିନପୁର ।
ପାଞ୍ଚ କେଡୁଆଳ ପଡ଼ନ୍ତେ ମାଙ୍ଗେ ପିଠତ କାଛୀ ବାନ୍ଧି
ପାଞ୍ଚ କେଡୁଆଳ ପଡ଼ନ୍ତେ ମଙ୍ଗ ପୀଠରେ କାଛୁ ବାନ୍ଧି ।
ଗଅଣ ଦୁଖୋଲେଁ ସିଞ୍ଚହୁ ପାଣୀ ନ ପଇସଇ ସାନ୍ଧି ।
ଗଗନ ଦୁଇଖେଲେ ଛୁଞ୍ଚନ୍ତି ପାଣି ନ ପଶଇ ସନ୍ଧି ।
ଚାନ୍ଦ ସୂଜ ଦୁଇ ଚକା ସିଠି ସଂହାର ପୁଳନ୍ଦା
ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦୁଇ ଚକ ସୃଷ୍ଟି ସଂହାର ପୁଲିନ୍ଦା
ବାମ ଦାହିଣ ଦୁଇ ମାଗ ନ ରେବଇ (୩) ବାହତୁ ଛନ୍ଦା
ବାମ ଡାହାଣ ଦୁଇ ମାର୍ଗ ନ ଦେଖଇ ବାହ ତୁ ଛନ୍ଦ (ରେ)
କବଡ଼ୀ ନ ଲେଇ ବୋଡ଼ି ନ ଲେଇ ସୁଚ୍ଛଡ଼େ ପାରକରଇ (୫)
କଉଡ଼ୀ ନ ନେଇ ବୋଡ଼ି ନ ନେଇ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦେ ପାର କରଇ
ଜୋ ରଥେ ଚଡ଼ିଲା ବାହବା ନ ଜାଣଇ କୁଲେ କୁଲେ
ବୁଲଇ
ଯେ ରଥେ ଚଢ଼ିଲା ବାହିବା ନ ଜାଣଇ କୂଳେ କୂଳେ
ବୁଲଇ ।

୨—ପୋଇଆ (କ) ୪—ରେ ବଇ (କ)
୨—ପାଅ ପଏ (କ) ୫—ଜବେଇ (କ)
୩—ପିଠତ (କ) ୬—ବୁଡ଼ିଲି (କ, ଖ)

ଟୀକା—

ତତ୍ରମଙ୍ଗଳାର୍ଥଂ ପରମକଲ୍ୟାଣମେତତ ଶିକ୍ଷାଷ୍ଟକୈର୍ଯ୍ୟାଙ୍ଗ ସ୍ତୋତ୍ରମ୍ ।
ଟୀକା ପ୍ରସାଦ ଦ୍ୟୋତେନ ପ୍ରକଟୟତି ।
ଚେତୋତ୍ୟାଦି— ସଙ୍କୀର୍ତ୍ତନେନ ସନ୍ଧ୍ୟାୟା ଭଗ୍ବତ୍ପ୍ରସଙ୍ଗୋ ଦ୍ୟୋତକୋ ସର୍ବଃ ଶ୍ରେୟନ ହ୍ରଦା ଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ନାନା ବଧୂଭକ୍ତିଃ ମଧ୍ୟେ ବର୍ତ୍ତତେ । ସ ଏବ ନୈପଥ୍ୟମାଶ୍ରୟଃ । ବୋଧବ୍ୟା ।
ସର୍ବତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି—ଦକ୍ଷିଣ ଶୁଦ୍ଧା । ତସ୍ୟ ସ୍ମୃତ୍ୱା ସଦୈବ ଗାନ ପ୍ରସଙ୍ଗୀ ସ୍ତୋତ୍ରୀ ନୈବ୍ୟୁଃ ସ୍ୱାର୍ଥଃ ବୈଷ୍ଣବେ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରଃ ପାରଂ କରୋତ୍ୟେବ । ଧ୍ରୁବ ପଦେନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସଂଦର୍ଶନାତ୍ର—କୃତାର୍ଥ୍ୟଂ କୁର୍ବତେ ।
ନାସ୍ତି ତୁ ଇତ୍ୟାଦି—ସଦୈବ ଶୋଧିତ ଦଶମାଦଣ୍ଡ ନୈମିତ୍ତେ ପ୍ରସ୍ତେ ସନ୍ତ ଶାନପାନ ଶକ୍ତି ତେଭ୍ୟ ନ ସ୍ମେ ସ୍ତୋତ୍ରି ଅସ୍ମାନଂ ସମ୍ବୋଧ ଦଦନ୍ତ ଜନାର୍ଥଂ ଦ୍ରଲମ୍ଭଃ କ୍ରିୟତେ । ସଦ୍ଗୁରୁ ସମ୍ବୋଧି ନରତ୍ନଶାସ୍ତ୍ର୍ୟାଦେଶ ସୁଜନିନସ୍ତରଂ ମହାପ୍ରୁଷସ୍ତରଂ ଅଶ୍ରେୟ ସନ୍ନିହିତଂ । ଏବଂ ଅନୁରିକ୍ତ୍ୟ ସୁଦନଂ ପ୍ରବାଦୟ୍ୟାଦଂ କୁର୍ବ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦେନାତ୍ମାଦେଶ୍ୟାନୁଶଂସାମହଃ—
ପଞ୍ଚମେତ୍ୟାଦି—ପଶ୍ଚ କେତ୍ତ୍ରାଙ୍କନିଷ୍ଠ ପଞ୍ଚକମୋପଦେଶଂ
ଶ୍ରୁତ୍ୱା କଣ୍ଠିକା ନଷ୍ଟିମୂଲଂ ଚେତଂ, ତଦେବ ବୋଧିତବ୍ୟଂ
ସଦାଭାନେନୈବ ବର୍ଦ୍ଧିତଂ ଦଦ୍ ବୈମଲ୍ ଭକ୍ତୋପଦେଶେନ
ପ୍ରବାଦଂ କୁର୍ବ । ଗଗନ ଦୁଃଖୋଲିକଂ ତତ୍ତ୍ୱାର୍ଥବ୍ୟୋଦେଶେକଣ
ଶିତ୍ୟମ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ କାଳେୟୁ ଭାଗସ୍ୟଂ ବସନ୍ତୋଲ୍ଲିକନଂ ଭବତ ।
ତୃତୀୟ ପଦେନାତ୍ମାସ୍ୟ ସଂଶୟାଦାଭୃଷଣସ୍ୟ ନିଷେଧମାହୁଃ—
ସୃଜନେତ୍ୟାଦି—ତନ୍ତ୍ରଂ ପ୍ରଜ୍ଞାନିନଂ ସର୍ବମୁକ୍ତ ପାଦାଦାଦସ୍ୱଜ୍ଞାନଂ ସୁଲଭଂ ସଧ୍ୟାଶ୍ରୟ ନପ୍ରସଙ୍ଗଂ । ଯସ୍ୟ ଏତେ ସ୍ୱସ ରସ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ସ୍ୱଭାବ କାରକାଃ ।
ସର୍ବ ଧର୍ମାନୁସଙ୍ଗସ୍ୟ ଜନକସ୍ତୌ ତତ୍ତ୍ୱନ୍ ସନ୍ ଭାମଦଣ୍ଡିଣମଣ୍ଡଳସ୍ତୋତ୍ରୀୟ ନନ୍ଦୁଚଣ୍ଡ୍ୟକ୍ତିତଂଶ୍ଚ ସ୍ତୋତ୍ରି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦେନ ଦକ୍ଷିଣ ଶୋଧିତ ବୋଧିତବ୍ୟ ନୈବାଦକାୟ୍ୟାସଂ କୁର୍ବ ।
ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ନୈଷ୍ଠ୍ୟ ଧର୍ମସ୍ୟ ପାଲନୁଶଂସା ମହୁଃ—

କବର୍ତ୍ତୀତ୍ୟାଦ – ଯଥା ବ.ଦେଶ ପାଲ୍ବାରେ ଭକ୍ତତତ୍ତ୍ୱରଜପର୍ଦ୍ଦିକାଂ ଗୁରୁଂ'ତ
ତଦ୍ ଉଦ୍ ତ୍ରାଙ୍ଗ୍ୟଗ୍ରାହଜଡସ୍ୟା ଭଗ
ଯାଉପକଣ୍ଡ ଡୋମ୍ବୀ ଟେଁ'ଯସ୍ୟା ନ ଦୃଶ୍ୟତ୍ତି ।
ଌଥ ପନ୍ତଠର୍ଯ୍ୟମାଚେଖଣାଗ୍ରାହ୍ୟଚେ୍ୟା ଭବସମୁଦ୍ର ପାରଂ କରେଗନ୍ତ !
ଦେବୀସ୍ତ୍ରୟର୍ମୀଂଜ୍ଞଚସ୍ୱେନ କନ୍ତ୍ର ଣ ସୁଭ୍ରମାନ୍ଦଦୋ ୬୬ ଯୋଗିନୟେ୍ନ୍ଦୌ
କୁଳେ ସଂସାରର ଭ୍ରମନ୍ତୀତି ଅଜ୍ଞନେନନାର୍ଦ୍ଧତା ବାଳା ଭଟ୍ୟନ୍ତ ।

—※—

ଅର୍ଥ—ଗଙ୍ଗାଯମୁନା (ଇଡ଼ାପିଙ୍ଗଳାନାଡ଼ି) ଦୁଇ ନଦୀ ମଝିରେ ନଇଁକି ଏ (ସରସ୍ୱତୀ–ସୁଷୁମ୍ନା) ବହି ଯାଉଛି । ଏହି ତ୍ରିବେଣୀ ଘାଟରେ ସେ ନୌକାରେ ମାତଙ୍ଗୀ ପ୍ରମତ୍ତଙ୍ଗୀ ଡୋମ୍ବୀ ଯୋଗୀଙ୍କ ଅବଧୂତମାନ ଅନ୍ୟକୂଳରେ ପାର କରାଇ । ମୁଁ ନିଜେ ସେହିଠାରେ ବୁଡ଼ିଅଛି । ସେ ଡୋମ୍ବି ଅବଧୂତଙ୍କ, ମୋତେ ଶୀଘ୍ର ପାର କରିବେ । ଡଙ୍ଗା ଚଳାଅ, ବେଳ ଉଛୁର ହୋଇ ଯାଉଛି । ଗୁରୁଙ୍କ କୃପାରୁ ମୁଁ ଠିକଣା ସ୍ଥାନ ଚେମାନନ୍ଦପୁରୀ ଜିନପୁରକୁ ଯିବି । ପାଞ୍ଚଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଆହ୍ୱାନର ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ପାଳ ବାନ୍ଧି, ନାଆ ଚିତାଇ ଦିଅ । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ପାଞ୍ଚ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଙ୍କୁ ସଂଯତ କରି ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀରେ ମନପବନ ଚଳାଅ । ନାଆ ବୋଝିକୁ ବେଗେ ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ପାଣିପୂରକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଲେ, ସେ ପାଣି ନାଆ ଖୋଲ ଭିତରକୁ ପଶିଯାଏ । ଏଠାରେ ସୁଷୁମ୍ନାରେ ପବନ ଚଳନ୍ତେ ସେ ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳାରେ ପଶଇ ନାହିଁ । ଡୋମ୍ବୀ ପାଦ କହୁଛନ୍ତି– ପାଣିରେ ଚ.ଣ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଙ୍କୁ ଆକାଶ ଆଡ଼କୁ ଟେକିଦିଅ । ସେମାନେ ସେପରି ସଂସାରରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ମନର ଶୂନ୍ୟତା ଉପଲବ୍ଧି କଲେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବୃତ୍ତି ପ୍ରତି ଅନାସକ୍ତ ହେବ । ଶରୀର ବାଟେ ଜଗି ନାଆ ଭଟାଇ ଯୋଗକଳ୍ପନାଶକଡେ । ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦୁଇଚକ ନେଇଛନ୍ତି ସୃଷ୍ଟି— ସଂହାରକ ସଂସାର । ଅର୍ଥାତ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ (ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା) ଦୁଇନାଡ଼ୀ ସମସ୍ତ ସଂସାରର ସୃଷ୍ଟି ଲୟ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ବାଁ ଡାହାଣ (ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା)କୁ ନ ଧରି ସୁଇଚ୍ଛାରେ

ସିଧାବାଆ ଚଳାଅ । ଏ ବାଣୀସ୍ତ ଗାଠମାହାତ୍ମ୍ୟ ପାଇଁ କବୀର ବୋଲି କହନ୍ତି ଚେଲା ଶବ୍ଦ ନାହିଁ । ବୃଦ୍ଧ ନଦେ ତୀରରେ ଘାଟ କରି ଦିଏ । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ନାଅଲୁଟକ ଭଟରେ ଚଢ଼ି ବାହବାକୁ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ କୂଳରେ ବୁଲିବୁଲି ମରନ୍ତି । ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ସମର୍ଥକ ପଦ୍ୟ—

ବସିଣ ଯେ ସମାଧିରେ ମେରୁଶୃଙ୍ଗ କରି ।
ଚନ୍ଦ୍ର ଘରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଖେଳିବ ଦୃଢ଼େ ଧରି ।
ତୋଳିବ ପ୍ରାଣାୟାମ ଲଗାଇ ସଧୀରେ

× × × ଶୂ- ସଂ ପୃ ୧୧୩

ଯୋଗ ମାୟାଲୁଚି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ବ୍ୟାପି ତ୍ରିବେଣୀଶିଖ ରହିଛି

ଶୂ. ସ. ପୃ ୩୧

ଭେଦକୁଣ୍ଡେ ତ୍ରିବେଣୀ ବହଇ ଜଳଧାର

(ଶୂ. ସ. ପୃ ୧୦୯)

ତ୍ରିବେଣୀ କୂଳରେ ବେଢ଼ି ଅଛି । ଜାଣିକରି ନାମ ବୋଲି ଦେଉଛି ।

(ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ, ଶେଷର ଭେଦଭଜନ)

ଗଗନ ତ୍ରିକୁଟରେ ଗଙ୍ଗାସିନ୍ଧୁ ।
ସେହି ସ୍ଥଳରେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ବାଟ ।
ତହିଁ ଜଳଧାର ବହୁଅଛି ।
ନାବ ଚଢ଼ାଇ ତରଳ ଉଦ୍ଧରୁଛି । ସୁଜ୍ଞାନୀ ହେ
ତରଳ ସବୁ ସଦର ତୀରରେ ।
ନାବ ମେଲିଛି କାଳନ୍ଦୀ ହ୍ରଦରେ ।
ନେଇଯା ଜୀବଙ୍କୁ ନ ମାରେ କାହିଁ ।
ନାମ ଦକ୍ଷିଣ ପାର କରୁଛି । ସୁଜ୍ଞାନୀ ହେ ।

(ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଭଜନମାଳାଙ୍କ ପୃ ୨୮)

ଗଙ୍ଗାଯମୁନା ଆଉ ସରସ୍ୱତୀ ନଈ
ଏ ତିନଧାର ସଂଗ ତରଙ୍ଗ ହେଉଛି ।(ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ବାଣୀପୁଅ ପୃ ୩)

ପଦଟୀକା—

ଜଉନା—ସଂ—ଯମୁନା

ମାଝେଁ—ମଝିରେ ସଂ-ମଧ୍ୟ

ବଟଛ—ସଂ—ବୃକ୍ଷ

ନାଉ—ନଈ, ସଂ—ନଦୀ, କିନ୍ତୁ ଟୀକାରେ ନାଉ, ନୌକାଅର୍ଥ କରନ୍ତି।

ସଂ—ନୌ—ନାବ—ନାଆ ଅର୍ଥ ନାଉ ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥଟି ବେଶୀ ସଙ୍ଗତ।

ତର୍ଣ୍ଣୀ—ସଂ ତରଣି

ମାଳଣୀ—ଫୁଣ୍ଡାଳୀ, ମାଳ ଗାନ୍ଥୁ ସ୍ତ୍ରୀ।

ଯୋଗିଆ—ଯୋଗିକା

ଝଟକେ — ଅଚକ୍ଷଣରେ

ଘାରକରଇ—ଘାରିକରେ

ବାହ—ନାଆ ଚଳାଅ

ଭଇଲ—ହୋଇଲ।

ଭିଚ୍ଛାର—ଇଚ୍ଛୁର ସଂ—ଇଚ୍ଛ୍ୱର ଇଚ୍ଛୁର।

ଦୀଅପଦେ—ପାଦଦେଶ

ପାଳବ—ପା+ଳବ (ତବ୍ୟସ୍ଥାନେ)

ସ୍ତ ଶୁ—ସୃଷ୍ଟି

କନଉର—କନପୁର

କେଉଆଁଳ—କେନ୍ଦୁଆଳ— ସେଉ ସଂ—କେନ୍ଦୁପାଳ

ପଣ୍ଡେନ୍ତ—ପଣ୍ଡାସଣି ସଂ—

ଅଭଧାନ୍ତୁ ଓ—ଅଭିଧାନ୍ତୁ ଅତ+

ଅନ୍ତ ବେନ୍ତୁ ସ୍ଥାନେ, ଷଷ୍ଠ ୭ମୀ

ମାଝେ—ମଝେ

ପିଠର—ପିଠରେ, ସଂ-ପୃଷ୍ଠ-ସ୍ଥା ପିଷ୍ଟଠ ଅର୍ଥ—ଉପରେ

କାଛି - ଲୁଗାପାଲି

ଦୁ—ସଂ-ଦ୍ୱି-ଦୁଇ

ଖୋଲେଁ—ଖୋଲିରେ; ସଂ-ଖୋଲକ ସିଝନ୍ତ—ଛିଣ୍ଡି,

ସିଦ୍ଧାନ୍ତୁ ସ୍ଥାନେ ତୁ (ଅନୁଜ୍ଞା

ପାଣି—ସଂ · ପାନୀୟ

ସାଣ୍ଡ—ସଣ୍ଡ

ସୁଜ୍ଜ—ସୂର୍ଯ୍ୟ

ଚକା—ଚକ, ସଂ-ଚକ୍ର

ସିଠି—ସଂ—ସୃଷ୍ଟି

ଶୁନ୍ନଧା—ଶବର ଅର୍ଥାତ୍ ସଂସାରର ସୃଷ୍ଟି ସଂହାର କାରକ।

ମାଗ—ମାର୍ଗ

ଚେବଲୁ—ଚେତଲ

ଛନ୍ଦା—ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ

କବଡ଼ୀ କଉଡ଼ୀ ସଂ-କପର୍ଦ୍ଦ

ଲେଉ—ନେଉ

ବୋଡ଼ୀ—ଝଡ଼ା ସଂ—ବୋଡ୍ରୀ

ସୁଛତେ—ସୁଛନେ

ଚଢ଼ିଲ—ଚଢ଼ିଲ

ବାହବା—ବାହିବାକୁ

ଜାଣି—ଜାଣ

ରାଗ—ରାମକ୍ରୀ

ଶାନ୍ତ ପାଦାନାମ୍—

ସଅ ସମ୍ପେଅଣ ସନ୍ତୁଅ ବଥାରେ (୧) ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟଣ (୨) ଣ ଜାଣି
ସୁ ସମ୍ବେଦନ ସୁନ୍ଦର ବର୍ତ୍ତରେଁ ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ନ ଜାଣି (ପାଏ)
ଜେ ଜେ ଇନ୍ଦ୍ରିବାଟେ ଗେଲ ଅନାବାଟ ଭଇଲ ତେଇ
ଯେ ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରିବାଟେ ଗଲି ଅନାବଣ୍ଡି ହୋଇଲି ସେହି ।
କୁଳେ କୁଳ ନା ହୋଇରେ ମୁଡ଼ା ଉନ୍ଦୁ ବାଟ- ସ୍ୱସାର।
କୁଳେ କୁଳେ ନ ହୋଇରେ ମୂଢ଼ ଉନ୍ଦୁ ବାଟ ସ୍ୱସାର
ବାଳଖିଏ ଏକୁ ବାକୁ ଣ ଯୁକ୍ତି ସନ୍ତପଥ- ବଣ୍ଡ (୩) ସ୍ୱ
ବାଳଖିଲ୍ୟ ଏକ ବାକ୍ୟ ନ ଯୁକ୍ତ ସନ୍ତପଥ କଣ୍ଟସ୍ୱ ।
ମାଆ ମୋହ ସମୁଦ୍ରରେ (୪) ଅନ୍ତ ନ ବୁଝିବି ଥାହା ।
ମାୟା ସମୁଦ୍ରରେ ଅନ୍ତ ନ ବୁଝିବି ଥାଆ
ଆଗେ (୫) ନାବ ନ ଖେଳା ପଶିଲ ଭକ୍ତି ନ ପୁଛିବି ନାହା
ଆଗେ ନାବ ନ ଖେଳା ପଶିଲ ଭକ୍ତି ନ ପୁଛିବି ନାହା (ନାଥ)
ସୁନା ଶାନ୍ତିର ଉଦ ନ ଦଶିଲ ଭ୍ରାନ୍ତି ନ ବାସିବି ଜାଣେ ।
ଶୂନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତିର ରଥ ନ ବଶିଲ ଭ୍ରାନ୍ତି ନ ବସିବି ଯାଣେ ।
ଏଷ ଅଷ୍ଟ ମହା ସିଦ୍ଧି ଫଳ୍ଗୁର (୬) ଇନ୍ଦ୍ରିବାଟ ଜାଣେ
ଏଣା ଅଷ୍ଟ ମହାସିଦ୍ଧି ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ଇନ୍ଦ୍ରିବାଟେ ଯା ଅଣେ ।
ବାମ ଦାହିଣ ଦୋ ବାଟ ଛାଡ଼ି ଶାନ୍ତି ବୁଲ ଆଜ୍ଞାଂକେଳଣ
ବାମ ଦାହାଣ ଦୁଇ ବାଟ ଛାଡ଼ି ଶାନ୍ତି ବୁଲୁ ଥାଇ ଖେଳ ।
ଯାଟନ [୭] ଗୁମା ଟଣ୍ଡଣ୍ଡ ନ ହୋଇ ଅଖି ବୁଜଣ ବାଟ ବାଇଣ
ଯାଟ ନ ଗୁମ୍ଫା ଟଣ୍ଡଣ୍ଡର ନ ହୋଇ ଅଖି ବୁଜି ବାଟଯାଉ

୧—ବଅରେଁ ତେ (କ)
୨—ଅଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ୍ଣ [ଖ]
୩—କଣ୍ଟ ର (ଖ ଗ)
୪—ମ ଅମୋହା (କ)
୫—ଅଗେ (କ)
୬—ଫିଙ୍ଗ [କ]
୭—ଯାଟନଗୁମ (କ)
୮—ତୋ-[କ]

ଟୀକା—ସର୍ବତ୍ର ସଦସଦଜନ୍ମବଚୋ ହି ଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରମେବାର୍ଥଂ ବୋଧୟତୀତି-
ସଅ ସଚେତ୍ତଣ ଇତ୍ୟାଦି—ସମ୍ୟକ୍ ଚକ୍ରକମଳସଂଯୋଗେ ସ୍ୱସ୍ୱ-
ବେଦଦାଭିବସ୍ତୁତପଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟୀକା ଶାସ୍ତ୍ରଃ । ଅଲକ୍ଷ୍ୟଲକ୍ଷଣ.ଦ
ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ସ୍ୱକଳ୍ପଂନ ଚେତ୍ତଣ । ଯେ ତେଽଭ୍ୟାସତା ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରାଃ । ଏତଦ୍
ସ୍ୱରମାନନ୍ଦାଦିଷ୍ଟ ମାର୍ଗଦର୍ଶନେଣ ଗତାଃ ତେଽନ୍ୟାନାବର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟମୁଖତଂ-
ସରସୀଜଦଳେ ଲଗ୍ନାଃ ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୁତିବଚନେ—

ଏଷ ମାର୍ଗବରଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠୋ ନହ୍ୟାତ୍ମ ମଦ୍ୱେତଂସୁଃ ।
ଯେନ ପ୍ରେଷ୍ଟଂ ତଦିଷ୍ଟଂଗୋ ଶୁକ୍ଳସ୍ୟ ତଥାଗତାଃ ।

ଧ୍ରୁବ ପଦନ ତଦେବାର୍ଥଂ ଦୃଢ଼ସ୍ତ୍ରେ । କୁଳେମିତ୍ୟାଦି । କୁଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ-
ଚକ୍ରେ ଯେ ନତା ବାଳଯୋଗିନ ଏତଦ୍ ବ୍ରହ୍ମନାଡୀଽତ୍ମ.ର୍ଗଂ
ତତ୍ସ୍ୱ ନାନ୍ୟମାର୍ଗ ସମ୍ପ୍ରାପ୍ତେଽପ୍ୟମୁକ୍ତାଃ ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୁତେ—

ନାନ୍ୟପାତ୍ୱେନ ବୃକ୍ଷତ୍ୱଂ ଶୁଷ୍କଂ ଚେତଂ କଦାଚିଦିତି ।

ଅଥ ବକ୍ରମାର୍ଗ ବାମଦକ୍ଷିଣେ ବାଳ ବକ୍ତ୍ରେ କ୍ଷୀଦ ଶକ୍ତ୍ୟଂ ମା ଚକ୍ଷ୍ୟେ
ବ୍ରହ୍ମବାଳଯୋଗିନ୍ ତଥା କୁଣ୍ଡଳୀଚକ୍ରୀ କନକଚେଥାରସ୍ୟା ସଂଜ୍ଞା-
ତ୍ୟାନଂ ପ୍ରବଶନ୍ତ ତଦ୍ବଚ୍ଚ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରୋଽପି ନିଜସ୍ୱାଦଷ୍ଟମାର୍ଗେଣ
ମହାସୂକ୍ଷ୍ମତମନକୋଶୋଦ୍ୟାନଂ ପ୍ରବିଶନ୍ତି ।

ବକ୍ତ୍ରୋତ୍ଥାନଂ ଯଦା କୁର୍ଯ୍ୟାନ୍ମାର୍ଗଶତ୍ରୁଜନ ତୁ
ଅନ୍ୟଥା ନାବ ଧ୍ରୁତ୍ୟଂଶେ ବଶତି ପ୍ରାଣମୋକ୍ଷତଃ ।

ବାଳଯୋଗିନମ୍ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତ୍ୟ ବିଶେଷମାହ—

ମାଅ ମୋହେତ୍ୟାଦି—ମହାଭକ୍ତ ଚ ଭବ୍ୟତେ । ତତ୍ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷା
ମୋହଃ । ସ ଏବ ନହାସନ୍ତ୍ୱ ସୁସ୍ୟାନ୍ତଂ ପ୍ରମାଣଂ ନ ପ୍ରାପ୍ୟତେ ବାଳ
ଯୋଗିନା । ଅଥ ତସ୍ମିନ୍ ସଦ୍ଗୁରୁବକ୍ତ୍ରଭେଦକଂ ବଦସ୍ତୁ
ନାନ୍ୟଂ ନୋ ଭେଦ ନାସ୍ତ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରଂ ବାଦ୍ୟତେ ଯେ ବାଳଯୋଗିନ୍
କଂ—ଭ୍ରାନ୍ତ୍ୟା ସଦ୍ଗୁରୁନାଥଂ ନ ବୁଝସି । ଭାନ୍ତଂ ବ୍ୟ ଭ୍ରାନ୍ତଂ ତତ୍ପ୍ରଭୃ ତୁ-

ମୂଢଶ୍ଚ ଚତୁର୍ଥାଦଧୋଭାଗସ୍ଥଂ ଗୃହୀତ୍ୱା ତସ୍ୟ ମାୟା   ମୋହୟନ୍ନୁପ୍ରବିଶ୍ୟାନ୍ତଂ ପ୍ରମାଣସ୍ୱରୂପଂ କୃତ୍ୱା ।

ତଥା ଗୁହ୍ୟତ୍ରୟସଂହିତେ —

ସର୍ବାସାଂ ଖଳୁ ମାୟାନାଂ ଛାୟାନ୍ୟୈବ ବଶୀକ୍ରିୟତେ ।
ଜନଶ୍ଚ ପ୍ରତ୍ୟେକଦେହେଷୁ ସ୍ତ୍ରୀମଧ୍ୟେ ବ ଲକ୍ଷ୍ୟତେ ।

ତୃତୀୟ ପଦେନ ବର୍ଣ୍ଣମାହାତ୍ମ୍ୟଂ କଥୟତି —

ଶିବବାକ୍ୟମାହ — ଅସ୍ମାତ୍ ମ୍ୟର୍ଣ୍ଣ ସ୍ତମ୍ଭ ପ୍ରଭୃତିଂ ଶୂନ୍ୟମିତି କୃତ୍ୱା ଉଚ୍ଛେଦ ପ୍ରସଙ୍ଗଂ କୃତ୍ୱା ଭ୍ରାନ୍ତ୍ୟା ମା ଜନୟସି ବୌ ମୂଢ଼ ଅତୋ ନ ପ୍ରସ୍ୱ-ରୂପଗତେଶ୍ୱର ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନଚକ୍ରଂ ଭବସ୍ୟ ପୁନରସ୍ମିନ୍ନିର୍ବିଶେଷ-ମାସ୍ତୁଷ୍ଟଃ ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୁତଃ —

ଦଶଧା ମାୟାସୂତ୍ରଂ ଜନ୍ୟଂ ସ୍ତମ୍ଭା ଜ୍ଞାନବର୍ଜିତା ।
ଦେଶେଷୁ ସର୍ବତ୍ର ଶୂନ୍ୟଂ ଭୂତସ୍ୟ ଦେହାନ୍ତରେ ଗିରଃ ।

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ତଦେବ ନିର୍ଦ୍ଦେଶୟନ୍ନାହ —

ବ୍ରହ୍ମବାକ୍ୟମାହ — ଶାନ୍ତନା ଶିବସ୍ୟ ଦ୍ୱୀପସ୍ୟ ବାମଦକ୍ଷିଣାଙ୍ଗସମ୍ବନ୍ଧଗତି-ମବଲୋକ୍ୟ ତ୍ରିକମିତି କୃତ୍ୱାପି ବିଷୟସୁଖସଂସାରଂ କୃତଂ । ଅସ୍ମିନ୍ ଶକ୍ତି-ଶୂନ୍ୟା ବସ୍ତୁତ ବରୁଣାନନ୍ଦମାତ୍ରଂ ଗଚ୍ଛନ୍ ସନ । ଏକକ୍ରୀ ପୁନର୍ଦ୍ଦେକ ନ ଚ ଭାଷ୍ୟଂ ନ ବଦ୍ୟତେ । ତୃତୀୟମାନସପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷନାଦ୍ୱୟରୂପଂ ନାସ୍ତୀତି ଅଥାତ୍ ସ୍ତବେତ୍ୟାନ୍ନାତ୍ମଲୋକେନ ସ୍ୱାନନ୍ଦଂ ସ ଦର୍ଶୟତ ।

ତଥା ଶ୍ରୁତଃ —

ବଦେତ୍ତୁ ତତ୍ତ୍ୱମନ୍ତ୍ରେଷୁ ଶିବସ୍ତ୍ରୀବନମୁଦ୍ରା
ତ୍ରୈମିତ୍ୟଂ ଜଗ୍ଧ ଚୈତନ୍ୟଂ ଶୂନ୍ୟତା ଶୂନ୍ୟଭେଦିଣାଂ ।

ଅର୍ଥ—

ମହାଶୂନ୍ୟର ଅନୁଭୂତ ଅଟନ୍ତି ସେ, ମନରେ ମଧ୍ୟ ଅତୀତ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ କହି ହେବ ନାହିଁ । ନିଜର ଜ୍ଞାନାନୁଭବ ବଳରେ ଘଟରେ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳ ଠିକ୍ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ସହଜ ସହଜ ଦେହର ପଥିକ, ସେମାନଙ୍କୁ ଆଉ ସଂସାରକୁ ଫେରିବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ମୁକ୍ତି ସ୍ଥାନରେ ହଜି ରହନ୍ତି । ସଂସାରକୁ ସହଜ ଆଉ ଫେରି ମରଣ ଭୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ କୁମାର୍ଗରେ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ସଂସାରର ଜଞ୍ଜାଳରେ ଅଭିଭୂତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ମୂର୍ଖଲୋକେ ସଂସାରକୁ ସୁନ୍ଦର ଜାଣି, ଭଗବାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ବୋଲି ଭାବି, ସଂସାରର ମାର୍ଗକୁ ଅତି ସରଳ ମନେ କରି ଥାନ୍ତି । ରାଜା ଜନକ ବାଟ ଧରି ଯୁଗର ବାଟରେ ଉପଦେଶକୁ ଜିଣି ସନ୍ତ ଭକ୍ତମାନେ ସଂସାରରେ ନାହାନ୍ତି । ସହଜ ତ୍ୟାଗ କରି ବାଁ ତାହାଣ ବାଟ ଶୁଣି ସିଧା ମଝି ବାଟରେ ମଧ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ବନରେ ସ୍ଥିତି କଲେ । ସଂସାର ମାୟା ମୋହ ସମୁଦ୍ର ପରି ଗଭୀର, ଅନନ୍ତ । ଭୁବନ ଏହି ମାୟା ମାତର ଜଞ୍ଜାଳ ଓ ଅନନ୍ତ ବୃଦ୍ଧି ପଶାଇଲେ ସଂସାରରେ ହେଉ ଥାଏ । ଅତେବ ଯେଉଁ ବା ନାହା ନ ଦେଖିଲେ ଭ୍ରମରେ ଶୁଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧି ବାଟିକ ପାଇନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ବାଟରେ ଗଲେ ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟ—ସ୍ଥାନର ବୋଲି ନାହିଁ କାରଣ ଏହି ବାଟରେ ଜିବକୁ ଭ୍ରାନ୍ତି ଭୟ ନାହିଁ । ଏହି ସହଜ ପଥରେ ସକଳ ଅସ୍ତ୍ର ମହାସିଦ୍ଧି ଲାଭ ହୁଏ । ଜୀବ ଶାନ୍ତିପଦ ବାଁ ଡାହାଣ ଦୁଇ ବାଟ ଛାଡ଼ି ସମ୍ମୁଖରେ ଯୋଗ ଯୋଗ ସିଧା ବାଟରେ ଚାଲୁଛନ୍ତି । ଏହି ବାଟରେ ଗଡ, ଖୁଦା, ଖଣ୍ଡ, ଭୟ କିଛି ନାହିଁ । ଅତି ଜୁଗ ଏହି ବାଟରେ ଚାଲିପାଅ ।

ସମଭାବ ପଦ୍ୟ—

ଅସାଧନା—ଦୁଇପଦ ଦୃଢ଼ ଜନ୍ମନୋଟିଏ
ନ—ଅଟିଁଠା ପଦ ଯେ ମଣ୍ଡଳ ବଳ୍ଳଭୁଏ

(ବୃ.ଜ ପୃ ୪୩)

ଯାହାଙ୍କୁ ବହୁ ହେବ ଅସାଧନାରେ ଦେଖିବ
ଅନୁମାନ ଅନୁଭବ ଦେହେରେ ଦେଖିବ (ବୃ ନ ପୃ-୬୨)

ପଦଟୀକା—

ସଅ — ସଂ-ସ୍ବ ନିଜର

ସମ୍ବେଶ—ସଂ-ସମ୍ବେଦନ,
ଅନୁଭୂତି

ମନୁଅ — ମନୁଷ୍ୟ

ଜଣାଏଁ—ଜଣାଇବାରେ ।

ଅଲକ୍ଷ—ଅଲକ୍ଷ୍ୟ

ଲକ୍ଷ୍ମ—ଲକ୍ଷଣ ।

ଜାଇ — ଯାଇ

ଜେ ଜେ—ଯେ ଯେ

ଭଜି—ଭଜି

ବାଟେ—ବାଟରେ ସଂ-ବର୍ତ୍ମନ୍

ବେଳ—ବେଳ

ଅନାବର୍ତ୍ତ — ସଂ-ଅନାବର୍ତ୍ତି, ପ୍ରା
ଅଣ ବଟ୍ଟ ।

ଅପେକ୍ଷିତ।

ଭଣିଲ—ବୋଇଲ

ସେହି—ସଖି, ସଂ-ସଃ, ସେ+ହି
= ସେହି

କୁଟିଳି—କୁଟିଳେ ।

କୁଳ—ବାଟ (ଯଥା-କୁଳକନାଥା)

ଦୋଷ — ଦୁଅ-ଦୁ·ଦୁ-ଦୋଷ୍-
ଦ୍ଧ ନଦୀ ଲ

ମୃତ୍ତ — ମୃତ୍ତା

ଲଙ୍କାଟପାଅ—ଲଙ୍କାଟ
ସପାଟ । (ଦନ୍ତଗ୍ରୀବ)

ମୂଲର ବାଂଶଲ । ସେହିମାନେ
ସଂସାର ବାଟକୁ ସଞ୍ଚରିଯା ମଗନ୍ତି ।

ଭାଳ — ତତ୍ସମ

ଭିଣ—ଭିନ୍ନ

ଏକୁଟାକୁ—ଏକା ଦେଖ

ଣ — ନ

ଭୁଲଟ—ଭୁଲ, ପ୍ରା: ଭୁଲିଥାନ୍ତି

ଯଥା.—ଭୁଲଂ ସୁଟଟ୍ଟରଂ ଭୁଲନ୍ତି
(ଉଦ୍ଭଟ)

ରକ୍ଷଥ — ତତ୍ସମ ।

କଣ୍ଠୁ—ଦେଖଁ ଦେବ ଲିଭିଥୁନ୍ତି
ସମ୍ଭବାର ପ୍ରାଦେଶିକ ।

ମଅ—ମାଆ

ମୋଷ— ତତ୍ସମ

ସମୁଦାରେ—ସମୁଦ୍ରରେ ସଂ-ସମୁଦ୍ର
ସମୁଦ୍ରର ତଳୀରେ ସମୁଦ୍ରରେ,
ସମୁଦାରେ

ଅନ୍ତ—ତତ୍ସମ ।

ଭୁଞ୍ଜି - ଭୁଞ୍ଜ—ଭୁଞ୍ଜନୀୟ । ଅନୁ-
ସ୍ୱାର-ଯି, ଯଥା—ଖାଅସି ।

ଥଭା—ଆଆ (ସଂ-ସ୍ଥା, ଓ-ଆ
ଧକ୍ତ)

ଅଟେ — ଓ, ସଂ-ଅସ୍ତି, ପ୍ରା ଅତ୍ଥି
ଆଟେ ।

ନାବ—ନାବ, ନାଆ, ସଂ-ନୌ

ଭେଳା — ସଂ—ଭେଳକ, ପ୍ରା —
ଭେଳଅ—ଭେଳା

ତପର୍ବ—ପ୍ର—ପୁଷ୍ପରେ, ସ୍ତ୍ରୀ—
କଠଏ, ଶିଶିର ।
ଘାନ୍ତି—ଭ୍ରାନ୍ତି ଭ୍ରାନ୍ତିକର ।
ପୁଲ୍ଲବୀ—ପଲ୍ଲବ, ପୁଷ୍ପ (ଅପୁଷ୍ପ)
+ଈ
ନ'ସ୍ତା—ନାଶ
ପୂନା—ଶୂନ୍ୟ । ଉତ୍ପ—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ
ବାରବୀ—ବ.ରଧାଙ୍କୁ+ଈ ମଧ୍ୟନ
ପୁରୁଷ
କାଳେନ୍ତ—ପ୍ରଆଜ୍ଞ, ଯା+ଶବ
ସ୍ୱାଳେନ ଅନୁଷ୍ଠବେ ।
ଏସ—ଏକ୍ଷ ।
ଅଛ—ଅସ୍ତ୍ର - ଆଠ
ମନ୍ଧାରିଞି—ଉତ୍ତମ

ସିନ୍ଧୁ:ର = ସ୍ନ° —ସିଧ୍ୟନ୍ତି, ସିକ୍ତୁଏ ।
ବୃନ୍ଦାଅଭି—ବୃନ୍ଦାରାଣି
ପ୍ର—ବାକ(ପଞ୍ଚସଣେ) ଓ—
ବୁଝଧାଙ୍କୁ ବୃକ୍ତ+ଆ ପ୍ରତ୍ୟୟ
ସ୍ୱ ଲେକାଭି—ଲୋକୁ ଲୋକୁ
ଘାଟ—ନ-ଶ୍ରମ- ଶଗରଣ—
ଘଟକୁଟୀ ଶୁନ୍ୟରାନ ଜାଣିବ
ନ ବନ୍ଧ୍ୟରେ ଭୁଣ କଣ୍ଠକ
ଲେକି ବାଟକି କାପୁଂଯେବାଂ ନ କ୍ଷି
(ସଂ—ଟୀ)
ଘାଟ—ଘଟକୁଟୀ, ଶୁମା—ଶୁକ୍ଳ
ଙକା—ଓଡଆ
ତତ୍ତ୍ୱ—ତତ୍ତ୍ୱ, ବୁଲଅ—ବୁଝ
ପାଲଣ୍ଡ—ପାଣ୍ଡ ।

—*—

ରାଗ—ଭୈରବୀ

ମଙ୍ଗଳର ଗୀତାବଳୀ—

ଭଜନ୍ତି (୧) ପାଟେ ନାଟଶାଳରେ ଅଣିତ କପଣ ଏଣି ଗାଇଲେ ।
ଭଜନ୍ତି ପାଟେ ନାଟିଶାଳରେ ଅନନ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗାଇଲେ
ତା ଶୁଣି ମାର ଭଗ୍ନକର ରେ ରାମ୍ପ (୨) ମଣ୍ଡଳ ପୂରଣ(୩) ସୃଜଲେ
ତା ଶୁଣି ମାର ଭଗ୍ନକରଙ୍କର ଦଲମ୍ବୁ ମଣ୍ଡଳ ସକଳ ସୃଜଲେ ।

ମାତେଲ ତାମ୍ର ଗଣ୍ଡ (୪) ଧାଇଲେ
ମାତଲ ତାମ୍ର-ଗଣ୍ଡନ୍ତ ଧାଇଲେ
କଦମ୍ବର ସମୀରଣ ଭୁବନେ ଖେଳଇ
କଦମ୍ବର ସମୀରଣ ଭୁବନେ ଖେଳଇ ।

ପାଣ ପୂର୍ଣ୍ଣ(୫) ବେଣୀ ତୋଳନ୍ତ) (୬) ସିନ୍ଦୁର ମୋହନ୍ତ କମଳାଣୀ
ପାଣପୂର୍ଣ୍ଣ ବେଣୀ ତୋଳି ସିନ୍ଦୁର (୬) ମୋହି କମଳାଣୀ
ସମ୍ପଣ-ହାରକ ଲୁଟନ୍ତରେ ନାଥ(୭) ଲେଖେ ଶୀବାଣୀ
ସମ୍ପଦ ହାରକ ଲୁଟିଲରେ ଛତ୍ରପତି ନନ୍ଦାଣୀ ।
ତାହା ଶୁଣପାରେ ମାତେଲରେ ଭକ୍ତ ଅନ ସକଳ ଜଣେ
ମଧୁ ଶୁଣପାରେ ମାତଲରେ ତ୍ରିଭୁବନ ସକଳ ପ୍ରାଣୀ ।
ଏଣ—ବଣନ୍ତ (୮)—ନାସ୍ୱନରେ ନମଣ କୋଟି (୯) ନ ଦେଖି
ଏଣ—ବଣନ୍ତୁ ନାସ୍ୱନରେ କଟଣ କୋଟି ନ ଦେଖି ।
ଖତ ଭଦ ନଭଣ ସନ୍ତାପେରେ (୧୦) ଶମ୍ପାଗଣ ଖଲ ଦାଣ୍ଡ
ଅର ଭବ କରଣ ସନ୍ତାପେରେ ତପନାଗନ ସଞ୍ଚ ଲେଖା ।
ଭଣନ୍ତି ମଦ୍ଧୁକ (୧୧) ମଲ ଏଥୁ ବୁଝନ୍ତି କେମନ୍ତ ଏଣା
ଭଣନ୍ତି ମଦ୍ଧୁରା ମୁଁ (ମି) ଏଥୁ ବୁଝନ୍ତି କପଟି ନ ଦେଖା ।

୨—ଭଜନ୍ତି (କ) ୫—ପୂର୍ଣ୍ଣ (କ) ୯—କୋଟି (କ)
୬—ସନ୍ତ (କ) ୬—ତୋଳନ୍ତ (କ) ୧୦—ସନ୍ତାପେରେ [ଖଗ]
୩—ସକଳ (କ) ୭—ନାଥ (କ) ୧୧—ମଦ୍ଧୁରା (ଖ)
୪—ଗଣ୍ଡା (କ) ୮—ବଣନ୍ତରେ [କ]

ଟୀକା—ଜ୍ଞାନଶାକପ୍ରସଙ୍ଗେ ଜ୍ଞ ହିତାର୍ଥ୍ୟସ୍ୟ ମଣ୍ଡପତଃ
ତତ୍ର ଗଚ୍ଛନ୍—ଦଣ୍ଡଂସ୍ଥା ତଦେବାର୍ଥଂ ସ୍ଫୁଟିପାଦୟତି—ଶାକଂଶଦ୍ଧଂ
କାଷ୍ଠାନପାନକଂ ତମଃକୃତପାପସ୍ଥଳଂ । ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଜ୍ଞାନଶାକମଣ୍ଡଳେଣ
କୁର୍ମଃ । ତଥାଚ କାଷ୍ଠଂ ଖାଦ୍ୟାଦିବେଣ ତତ୍ତ୍ୱଂ ତତ୍‌ଚ୍ଚା ନ ଶୁଂ ଶତ୍ରୁଂ ଖାଦ୍
ପ୍ରତ୍ୟାହାରେଣ ଇଷ୍ଟକ୍ରିଂ—ଗୁଣ୍ୟ ସମାତେନ । ତସ୍ମିନ୍ ଜ୍ଞାନମଧ୍ୟାତେନ
ତ୍ରମତ୍ତନିଷ୍ଠାଗୁଣସ୍ୟମନ୍ଧ୍ୟରସ୍ୟ ଶାନ୍ତୁଗଚ୍ଛନ୍ତଃ । ଅନାହତମିତି ଶୂନ୍ୟଭାଣ୍ଡ-
କଷଣଭସ୍ମାନକଂ । ଶୂନ୍ୟତା ନ ତଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱା କଣ୍ଠବର୍ଜନଂ କଦାପି ।
ତମନାହତଂ ଶବ୍ଦଂ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଘସାଲରସୂକଷ ଗନ୍ଧକ ପ୍ରଲମ୍ବଶ୍ଚାଦସ୍ୟ
ମାଲ୍ୟଭଗ୍ନଃ ।

ତଥାଚ ଭକ୍ତିବଚ୍ଚେ—

ମନ୍ତ୍ରୁ ପ୍ରତିସ୍ମୃତେ ମଣ୍ଡଳଂ ଯେନ ଭୁକ୍ତଂ ମହାବଳଂ
ମାରସ୍ତେନାଂ ମଣ୍ଡପାଞ୍ଚଂ ଶାକ୍ୟାଦିଂହାଦିକ୍ଷ୍ଟେଃ ।

ଧ୍ରୁବପଦେନ ଚାସ୍ୟ ନିର୍ବିଘ୍ନନପ୍ରଚମାନଂ ଗ୍ରନ୍ଥସ୍ୟୁତି—
ମାତେନ ଇତ୍ୟାଦ—ସ ଏବ ପ୍ରମତ୍ତେଷୁ ଶାନ୍ତୁଗଚ୍ଛନ୍ ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରହ୍ଲାଦକା
ଯଦି ଭକ୍ତସାକଷ୍ମିତ୍ୱା ଗଚ୍ଛେତାପଦେଶ ଚତୁର୍ଥାନତ୍ତେୟୋପଦେଶଂ ଗୃହୀତ୍ୱା
ଗଚ୍ଛତି ମହାସୁଖସ୍ୟ ନିଲୟଂ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦେନ ତଦେବାର୍ଥଂ ଦ୍ୟୋତୟତି—
ପାପପୁଣ୍ୟତ୍ୟ—ତତ ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରାଣପାଶୌ ଦ୍ୱୌ ଖଣ୍ଡୟିତ୍ୱା
ଗଚ୍ଛତି ଅଚ୍ୟୁତଂ ମର୍ଦ୍ଦୟିତ୍ୱା । ଗଗନଚରେତି ଅନାହତଶବ୍ଦେନ
ଗ୍ରହଣଃ ପଦସ୍ୟେବ ଶାନ୍ତୁଗଚ୍ଛନ୍ ନିଜ ଶିଖରସ୍ଥଲଂ ଗତଃ ।
ତଥାଚ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୟ—
ଶିଭି ନାତେତ୍ୟାକ—

ତୃତୀୟ ପଦେନ ସ୍ୱଭାବସ୍ୟ କୈବଲ୍ୟାଧିକାରତାମାହ—
ମହାରସେତ୍ୟାଦ—ସକାଶବତ୍ୟୋର୍ବୈକ୍ୟଂ ମହାସୁଖରସଂ ତେନ
ପାତେନ ପ୍ରମତ୍ତୋ ସନ ବିଷ୍ଣୁକଳସ୍ୟ ଗ୍ରହାପେକ୍ଷାଂ କରୋତି । ସକାଶବ-

ଗ୍ରାହ୍ୟାଦିବିକଳ୍ପଂ ଭଙ୍ଗେତି । ଅତଏବ ଜେଉବଡ଼ିସ୍ୱାଂଶାଂ ନାୟକ ଦ୍ରୁତପଏବ ହସ୍ତୋ ମହାବଜ୍ରଧରଃ । ପୁନଃ ଦେଶଂ ବିପକ୍ଷନାଶିନାଂ ଦଶଂତି । ଚତୁର୍ଥ ଦେବେନ ନିର୍ବିକଳ୍ପଂ ଦ୍ରଢ଼ପାଦଯୁକ୍ତି—

ଖଣ୍ଡଙ୍କଣ୍ଡନ୍ୟାୟ—ମହାସୁଖସ୍ୱଭାବେନ ଦେବତାଃ ସନ୍ ଏବଂ ଚତୁ ଗଜେନ୍ଦ୍ରଃ ଚଣକ ଉତ୍ତା ମହାସୁଖତତ୍ତ୍ୱଶେଖରଂ ଗତ୍ୱା ନିଳତଃ । ନିଜ ସ୍ୱଦେହ୍ୟା କ୍ସ ମହାଧରଃ ଏବଂ ବଦନ୍ତି । ଅସ୍ମିନ୍ ମଜ୍ଜନ୍ତ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସ୍ୱରୂପଂ ଲକ୍ଷିତ ନ ଦୃଷ୍ଟଂ ନବିକଳ୍ପଂ ।

ତଥାଗମଃ—

ଇତି ତାବତ୍ ମୁଷା ସର୍ବଂ ଯାବତ୍ ଯାବନ୍ନ ବିକଳ୍ପ୍ୟତେ
ତତ୍ ସତ୍ୟଂ ତତ୍ ଯଥାଭୂତଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଯନ୍ନ ବିକଳ୍ପ୍ୟତେ । (୧୬)

—*—

ଅର୍ଥ—

ତିନିଏ (ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀ) ମିଳନସ୍ଥାନ (ଘାଟ ଜମି ଦେଇ ବନ୍ଧ ଉତ୍ସ୍ଥାନ) ନିବୃତ୍ତରେ ଲାଗିଲା । ତହିଁ ଭୟଙ୍କର ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ଜଳମେଘ ଗର୍ଜି ଉଠୁଛି । ଏହାକୁ ଶୁଣି ସଂସାର ଦୁଃଖର କାରଣ ମାଳଉଠିଲା ଓ ସମସ୍ତ ବାସନା ଗୁଡ଼ିକ ଶାନ୍ତି ହେଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ମନରୁ ଭୋଗ ବାସନା ଓ ବିଷୟ ଲିପ୍ସା ଦୂର ହେଲା, ହୃଣ ହଂସଣ ଦେହ ଶୁଣିଲେ ମଲ୍ଲ ଅଳ୍ପ ହୋଇ ଯେପରି ଶିକୁଳା ମୋଡ଼ି ଖମ୍ବ ଓପାଡ଼ି ଦୌଡ଼ଇ ଓ ତାହାର ପାଦ ଧୂଳିରେ ଆକାଶ ଘୋଡ଼ାଇ ପକାଇ ଦୋଖରେ ଯାଇ ପଡ଼ଇ, ସେହିପରି ଚିତ୍ତ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ଶୁଣି ମତ୍ତହୋଇ ଗାଗ ପୁଣ୍ୟର ବନ୍ଧନ ଛିଣ୍ଡାଇ ପକାଇ ଅବିଦ୍ୟାରୂପକ ଖମ୍ବ ଓପାଡ଼ି ପକାଉଅଛି । ଗଗନ ବା ଶୂନ୍ୟଦ୍ୱାର ଅନାହତ ନାଦଶ୍ରୁତି ବଜନ୍ତୁ ବା କିଛି ଥାଉନ୍ତୁ ଦୂରକରି ଅଛି । ଚିତ୍ତପାଇଁ ଆକାଶ ଶିଖରରେ ମହାଶୂନ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପରମ ସୁଖଲାଭ କଲା ଓ ସଂସାରର ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ଉପେକ୍ଷା କଲା । ଚିତ୍ତ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଡ଼ୁଡ଼ସବୁ ଉପରେ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଅଛି । ସଂସାରରେ ସେହି ମହାସୁଖର

ଦହେ । (ଅର୍ଥାତ୍ ସମତୁଲ) କେହି ନାହିଁ । ସଂସାରର ଦୁଃଖ ସନ୍ତାପରେ ତାପିତ ହୋଇ ଜୀବ ମହାଶୂନ୍ୟର କୋଳରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ତାପରେ ଏହି ଚନ୍ଦ୍ରାଂଶ ବା ମହାଶୂନ୍ୟର ଗୁପ୍ତ ସଂସାରର ଆଶ୍ରୟରୁ ଦେଖିଲା ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କଲା ।

ସମର୍ଥକ ଦେଖ—

ଦେଖୁ ଦେଖୁ ତାହାରେ ସମାଇ । ନିଶ୍ୱାସେ ଦେଖୁଛି ଦେଇ ।
ଲକ୍ଷିଲୁ ଶ୍ରୀକାଳି ଏକ । ଅମର ସ୍ୱରୂପ ଦେଖୁରଖ ।
ତ୍ରିବେଣୀ ଦେଖନ୍ତୁ ନେଇ । ତ୍ରିକୂଟ ମଧ୍ୟେ ଘର ତୁହି ।
ଲୁହାଇ ଉଠିଲେ ନବ ବାତ । ତେଜିବ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପଥ ।
ପରମ ହଂସ ହେଲେ ଯୋଗୀ । ଯିବ ତ୍ରିକୂଟ ଦ୍ୱାର ଭେଦି ।
ତ୍ରିକୂଟ ମୂଳ ହେଲେ ଶୂନ୍ୟ । ଅଜପା ଜପ ଦେହ ଶୂନ୍ୟ ।
(ବ୍ର. ଶା। ପୃ-୧୬)

ପାଞ୍ଚତତ୍ତ୍ୱକୁ ନେଇବା ମୁଁ ଭାବ କରି ଥିଲା ପ୍ରେମ ସ୍ନେହେ ।
ତ୍ରିବେଣୀ ନଦୀରୁ ପାଣି ବୁହାଇଲି [illegible] ରଜଧାନ୍ତେ ।
[ବିଶ୍ୱନାଥ-ଶୀଘ୍ର ଭେଦ ଭଜନ ପୃ. ୮)

ବଙ୍କନାଳ ପାଣି ଭଳିଟ ଭଜାଣି ବହୁଛି ତ୍ରିବେଣୀ ତହିଁ ମଧ୍ୟରେ ।
(ବଳରାମ-ଶବ୍ଦ ଭଜନ ପୃ. ୯)

ତ୍ରିବେଣୀ କୂଳରେ ବସେ ବଜାର । ଦୋକାନ ଦିଶୁଛି ସତ୍ୟାକାର
ତ୍ରିବେଣୀ କୂଳରେ ପଡ଼ିଛି ଘାଟ । [illegible] ଦେଖନ୍ତି
(ଯଶୋବନ୍ତ ପୃ ୩)

ଚାରିଦ୍ୱାର [illegible] ତ୍ରିବେଣୀର ଘାଟ । ସେ ଘାଟେ ବସିଲେ [illegible] ଠାଟ ।
[illegible] ତ୍ରିକୂଟ ଦୁଆର । ତ୍ରିପୁରା ଦୁଆରେ [illegible] ଠାକୁର ।
ତିନି [illegible] ତ୍ରିକୂଟରେ ଥାଇ । [illegible] ସେ [illegible] ।
[illegible] ତ୍ରିକୂଟ ଦୁଆର । ତିନି ତ୍ରିକୂଟକୁ ସେଠାରେ ଧର ।
[illegible] ଶବଦ ଜାଣ । ଶବଦ [illegible] ବେଦ ଆଦି ଜନ୍ମ ।
(ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ)

—୯—

ରାଗ—ପଦ୍ୟ—ମଞ୍ଜରୀ

ବୀଣା ପାଠାନାମ୍ :—

ସୂରଲ'ଙ୍କ ସଖି ମଙ୍ଗଳ ଗାନ୍ତୀ
ଓ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ମଣ୍ଡ ଶଶୀ ମଣ୍ଡିତ ତନ୍ତ୍ର ।
ଅଙ୍ଗା ଗାଣ୍ଡୀ ଏକ (୧) କଥତ ଅବଧୂଷ
ଓ—ଅନଙ୍ଗା ଗାଣ୍ଡୀ ଏକ ଘନ ଅବଧୂଣ୍ଟ ।
ବାଜଇ ଅଟଲ ସଜ୍ଞ ବେଲୁଅ-ବୀଣା
ବାଜଇ ଅଟଲସଜ୍ଞ ବେଳୁଳ-ବାଣା ।
ସୁଖ ଭାନ୍ତି ଧନ ଡଲସଇ ଲୁଣା
ଶୂନ୍ୟ ଭଙ୍ଗି ଧୂନ ବନସଇ ଲୁଣା ।
ଅନ ଧାନ ଦେଖି ସାର୍ ଶୁଣିଆ (୨)
ଅନ ଧାନ ଦେଖ ସାର ଶୁଣି ।
ଉପବର ସମତ୍ର-ସାଧ ଗୁଣିଆ
ଉନବର ସମାଜସ ସଧଗୁଣି ।
ଜଦେ କରୁଣା ଉଲ୍ଲଦ ଜଡ଼ଜ(୩) ଲୁପିଅ(୪)
ସେବେ ଉଲ୍ଲସ ଖଇ ସଜନେ ଲୁପ୍ତ ।
ଦଣ୍ଡଣ ଭାନ୍ତି ଧନ ସ୍ୱଅଲୁ ବଅଚିଲ୍ଲ
ଦଣ୍ଡଣ ଭଙ୍ଗି ଧୂନ ସଜଲ ବଂଧୁ ।
ନାଚନ୍ତି ବାଳକ ଗାନ୍ତୀ ଦେଖା ।
ନାଚନ୍ତି ବାଳକ(୫) ଗାନ୍ତୀ ଦେଖା
ଭୂଷ ନାଟକ ଦଅମା ଦେ'ଲ
ଭୂଷ ନାଟକ ଦଶମ ଦୋଳ ।

୧—ବାଲ (ଦ)
୨—ସୁଦଶଷ (ଦ)
୩—କଙ୍କଣକଲିପିତର
୪—ପ୍ରବନ (ଦ)
୫—ବାଳକ (ସ)
୬—ଖାଅନ୍ତ (ସ)

ଟୀକା —

ତମେବାର୍ଥଂ ହେତୁତ୍ୱାର୍ଥାଭିଧାନେନ ସାଧୟତି । ସାଗୀ-ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରେଣ ସ୍ପଷ୍ଟୟତି — ସୁଜନେତ୍ୟାଦି — ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତଂ ତୁ ବନାକାଶମୁତ୍ପ୍ରେକ୍ଷ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରାସ୍ତେଙ୍ଗ ଚନ୍ଦ୍ରିକାସ୍ତି । ଭଷସୂଚକୀ ଅବଧୂତକସ୍ୟ ସର୍ବ ଏକୀକୃତ୍ୟ । ଅନାଦରଦର୍ଶିକାୟାଂ ଲଘାବସ୍ଥିତ୍ୱା ଶ୍ଳେ ସ୍ତ୍ରୀ ଦେଶସ୍ଥସ୍ୟ ସାଗୀଶବ୍ଦା ସାଗ ଦ୍ୱାରେଣ ଶ୍ରୀ ହେତୁକେତ୍ୟେବମତକ୍ଷୁଷ୍ଣ୍ୟାର୍ଥ ମନୋହରଂ ପ୍ରୋକ୍ତମ୍ପୃଷ୍ଟ । ଅତଏବ ଶୂନ୍ୟତା ଧ୍ୱନିତ । ସର୍ବ୍ୟାଙ୍କସ୍ୟ ପ୍ରସ୍ପୁରମନା ହୃଚନ୍ଦ୍ରମଂ ସ୍ତ ଏଡ ଭଳେବ ଭଳେବ ବନପାଳି ନାଳୀବ ବଲ୍ଲୋଲୁବ ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୀ ହେବଭେ —

ବଧ୍ୟଂ ତେ ଭବବନ୍ଧନ୍ୟାସ୍ତ ।

ତଥାଚ ତର୍ଯ୍ୟାକ୍ତଂ —

ଘନ ଲୁଣ୍ଠିଲ ନ ବାସ ସଜରେ ଅପୂର୍ବ ବନାଣୀ
ନେଳ ଭଙ୍ଗେଅର ନାଗବ ବଟନାଲ ମେଲ୍ଲଣା

ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦେନ ତମେବାର୍ଥଂ ସ୍ପଷ୍ଟୟତି । —

ଆବୀତ୍ୟାଦି — ଆଳକ ଲ ବର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ବର୍ଣାଂ ମଧ୍ୟେ ସାଧୁଷ୍ଠମକାର୍ଣଂ

ତଥାଚ ଧାମ ସ୍ତବୀତ୍ୟାଂ —

ଅକାରଃ ସର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣାଗ୍ରେ ଇତି ।

ଚମତ୍କୃତ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟା ତେନାପ୍ରଧାନତ୍ୱସ୍ୟ ଗତିପ୍ରାପ୍ତସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଗୃହୀତ୍ୱା ସ ଏବ ସାଧୟତି ତମେବାର୍ଥଂ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରେଣ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯତୟନ୍ତି ।

ତଥ ସ୍ମୃତମ୍ —

ସ୍ତୁଲଂ ଶବମସ୍ତୁ ପ୍ରୋକ୍ତଂ ସୂକ୍ଷ୍ମଂ ଚନ୍ଦ୍ର ମସ୍ତୁଂ ତଥା
ଅନ୍ତସ୍ଥା ଲକ୍ଷଣଂ ଯସ୍ୟ ଯୋଗିନାଂ ପଦମବ୍ୟୟମ୍ ।

ତୃତୀୟ ପଦେନ ସ୍ୱଳକ୍ଷଣମାହ —

କଟେବସିଗ୍ୟାଦ — କଲ୍ପନସିଦ୍ଧ ଅନ୍ତସ୍ଥା ଚରିତ୍ରସ୍ୟଂ ବୋଧବ୍ୟଂ ।
କଲହ ଭଳମିତ କଷ୍ଟାଶବହିତଂ ଫଳଂ ସ୍ପଷ୍ଟସ୍ୱଭଂ ବୋଧବ୍ୟଂ ।

ଯସ୍ମିନ୍ ଦଳଯଣସମାସ୍ୱେ ତନ୍ତ୍ରୀତ୍ରିସ୍ତ୍ର୍ୟଂ ତେନ ପ୍ରସ୍ତର ସୂତ୍ରକେଣ ଗ୍ରଥିତଂ ଅସମିତଂ । ତସ୍ମିନ୍ ସମସ୍ୱେ ଦାର୍ଣ୍ଣିଶକ୍ତ୍ୟାଦିଦେବତା ଭକ୍ତ୍ୟସ୍ୟ ଧ୍ୱନିକେଂଷ । ଅନାହତ ନୈସର୍ଗିକେନ ପ୍ରସୋତାସ୍ୟାତ୍ମକଂ ଷ୍ଟବାଲ୍ୟବଦ୍ୟାପିତମିତ୍ତ ।

ତଥାଚ ସଉଦଷ ଦାଃ — ଏକା ଏବ ଦୀତ୍ୟାସ୍ତ ।

ଗଜୁର୍ଥ ସଦେନ ଫଳପ୍ରସ୍ତ୍ରି ତ୍ରାଦାନରେଖ ଦଜଗଦନୃତ୍ୟଂ କେସ୍ପେତୀତି ।

ନାଟ୍ୟଗ୍ରୀତ୍ୟାଦି — ଷଣାପାଦା ବଜଧର ସଦେନ ନୃତ୍ୟଂ କୁର୍ବାନ୍ତି ।

ତେଷାଂ ଦେଖ ସେ.ଦୀଷ ନୈସର୍ଗାଦିଷାଷ୍ଟ ଗୀତିକସ୍ୟା ହସାସୁନମଙ୍ଗଳଂ କୁର୍ବନ୍ତି । ଅତଏବ ବୁଧନାଟକଂ ତସ୍ମିସ୍ତ୍ରଧ୍ୱନାଷଂ ସଦ୍ଧ୍ୟାନାଂ ସମଂ କର୍ଣ୍ଣାଣଂ ଉବସ୍ଥିତ ।

ତଥାଚ ଦିକଲ୍ପେ—

ସଦ୍ୟାନନ୍ଦଂ ସମୁଦ୍ଭୂତଂ ନୃତ୍ୟରେ ଗୋଷ୍ଠ ଦେବତା ଭଗ୍ୟାସ୍ତ ।

-✻✻✻✻-

ଅର୍ଥ:—

ଜଡ ବୀଣା ବାଦନ ରୂପକ ଛଳରେ ପରମାର୍ଥ ତତ୍ତ୍ୱର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରୁଛନ୍ତି । ଦାଣ୍ଡିରେ ଲାଉ ଓ ତାର ଲଗାହୋଇ ବୀଣା ତିଆରି ହୁଏ । ସେହି ବୀଣା ବାଜିଲେ ସମସ୍ତେ ଶୁଣନ୍ତି । ଦୁଇ ପାଖ ତାର ଠିକ୍ ସ୍ଥାନରେ ନ ଥିଲେ କେଉଁଠି ମଧୁର ଧ୍ୱନି ହୁଏ । ବୀଣାକାର ଶୁଦ୍ଧ ଭାବ ନେଇ ସବୁ ଗଣ୍ଠି ଠିକ୍ କରି ହାତ ଆଙ୍ଗୁଳିରେ ସ୍ପର୍ଶ କରି ବଜାଇଲେ ତାହାର ଧ୍ୱନି ଗୁଞ୍ଜ ଆକାଶ ବ୍ୟାପିଯାଏ । ଜଣେ ବୀଣା ବାଜିଲେ ଲୋକେ ନାଚନ୍ତି ଓ ନାଟକ ଅଭିନୟ କରିଯାନ୍ତି । ଜଡ ବୀଣାଟାର ଦୁଇଁକୁ (ଇଡ଼ା ନାଡ଼ୀ) ମୂଳ ଭରି ଚନ୍ଦ୍ରକୁ (ପିଙ୍ଗଳା) ତାର କରି ଅନାହତ ଦାଣ୍ଡିରେ ଲଗାଇ ଅବଧୂତ (ସୁଷୁମ୍ନା) ଶବ୍ଦିତ ଏକାଠି କରି ଅଛନ୍ତି । ସେ ବୀଣା ଦେବତା ଦେବାଙ୍କର ନାମ ବଜାଉଅଛି । ସେହି ଶୂନ୍ୟ ଚକ୍ରର ଭ୍ରମୁଁଛି ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ବାଜୁଛି ସେହି ବୀଣାର ଦୁଇ ତାର ଇଡ଼ା ଓ ପିଙ୍ଗଳା ରୂପକ ଷା (ଷଡ୍ଜ) ଓ ଋ (ଋଷଭ) ସ୍ୱର ଶ୍ରୁତି ଓ ଝଙ୍କାର ଉଭୟ ସମତା ରକ୍ଷା କରାଇ

ଶିଖରୁ ଘେଣ୍ଟି ଦ୍ୱାଷଠର ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ଯା ଜଗର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବଦ୍ୱାର ଦଶଦଳରା ଗୁହରେ ଦଶ ଭୂମିକୁ ଅନୁଭୂତ କାଳଖଣ୍ଡି—ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀର ଦଶଦଳରା ଦୂରକଳ୍ପଣି ହେଉଛି ବାହାରେ ନାଡ଼ୀରୁ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ଉଠି ସ୍ୱରଅନନ୍ତ ଜଣାଯିବଲା । ଏହା ନାଦରେ, ବୈଶ୍ୱାନ୍ତ-ଦେବୀ ଗାଇଲେ । ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ବାଜିଲା । ଭକ୍ତଙ୍କର ଏହି ଅନ୍ତଃକରଣ ଶାନ୍ତ ଓ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଉଠିଲା ।

ସମର୍ଥକପଦ୍ୟ—

ଶୂନ୍ୟ କୁଞ୍ଜରୁ ଏ ବାଜଇ ବାଣୀ । କେଉଁଠାରେ ଅଛୁ ଗୋପ ରାଣୀ
×[ଗୋପ] ଧ୍ୟାନ ଲଗିଲେ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି—ଶବ୍ଦ ।
ନିଶବଦ ଶବ୍ଦ ଶବଦ ହୋଇଲା ସୁଖ ତିନ ଘଡ଼ିଠାରେ । (ବୋଲି)
ଓଁକାର ଶବଦ ଅକାରେ ରହିଣ ମକାରେ ପାଦ ପାଇବୁ ।
ତିନ ଗୁଣଙ୍କ କଳ୍ପନା ତରେ ଶବଦ ଭେଦ ପାଇବୁ ।
ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ଯାହାଙ୍କୁ ସେ କହୁ ଜୀବ ପରମଟି ସେହୁ ।
ସହସ୍ର ଦଳେ ସେ ଜୀବକୁ ରଖିଲେ ଯମ ଘଣ୍ଟାଳେଖ ନାହିଁ ।
ଭ୍ରମର ଗୁମ୍ଫାରେ ଯାଇ ବସି ଭୁଞ୍ଜି ସ୍ୱସ୍ୱମୁଦ୍ରାକୁ ଭେଟିବୁ
ସ୍ୱୟଂ ଭାଷି ବର୍ଣ୍ଣି ଧ୍ୱନି ଶୁଣିଥିଲେ ଲକ୍ଷେ ମୁକତି ପାଇବୁ ।
ଜଗଇ ଗୋବିନ୍ଦ ଅନାହତେ ମିଶି ଗୋଲ୍ୱାହାଟ ଘରେ ଯାଇ
ସୁସ୍ୱର ହୋଇ ସେ ଧ୍ୱନି ଶୁଭୁଅଛି ଗୁରୁସେବାରେ ଲେ ଯାଇ ।
[ଶମ୍ଭୁର ଭେଦଭଜନ ପୃ ୨୧]

ଅଇଲା ସେ ଜନପଣା, ହେଉ ପଣା ବେଳଶୈଣୀ
ଶୂନ୍ୟରେ ବାଜୁଛି ବଣା ଶୁଣୁଥାଉଁକି । (ଗୋବେଖ)

—*—

ପଦଟୀକା—

ସୂଜ — ସୂର୍ଯ୍ୟ
ସସି — ଶଶୀ
ଲଞ୍ଛ — ଓ୍ତ, ସଂ-ଅଲକ୍ଷ୍ମ ଷାସ୍ତ୍ରରେ
ଲକ୍ଷ୍ମ ଲେଖେ ।
ଲହେଲି — ଲଳିତ !
ଚାନ୍ଦ୍ରି — ସଂ-ଚନ୍ଦ୍ରୀ
ଅଣଢ଼ା — ଅବାଢ଼ତ
ଦାଣ୍ଡୀ — ସଂ-ଦଣ୍ଡ + ଇ
= (ଅନ୍ତ୍ୟାର୍ଥରେ) = ଦାଣ୍ଡୀ
ଦଣ୍ଡ + ଆ = ଦଣ୍ଡା
ଏକ କଅଟ — ଏକକଲ୍ପ, ସଂ
— କୃତ — କଅଟ ।
ବାଜଇ — ସଂ-ବାଦ୍ୟ-ବାଜା,
ବାଜାବଇଇ = (ବାଜ ନାମଧାତୁର
ସଂସ୍କୃତ ବ ଜ — ଧାତୁ ପ୍ରାକୃତ
ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ହୋଇଛି ।
ଅନେଲ — ଆନେଲ, ସଂ-ହଳ!
ସନ୍ତି — ସଂ-ସଖି
ହେରୁଅବାଣା — ହେରୁକବାଣା,
ଗୋଟିଏ ବୌଦ୍ଧ ଦେବତାଙ୍କ ନାମ
ହେରୁକ । ସେ ବଣା ହେରୁକ ?
ବୋଲି ଜଣାଅଛି ।
ସୁନ — ଶୂନ୍ୟ
ଚାନ୍ଦ୍ର — ଚନ୍ଦ୍ରୀ
ଧନି — ଧ୍ଵନି

ଜଳଧର — ସଂ-ଜଳଧର
ଝୁଣା — ଝୁଣ୍ଟ, ଶବ
ଆଳକ'ଳ — ଏକ୍ଟି ଅଷର ଦଅରେ
ଘାତ ଅତର ! ଅ !
ଷାଣ — ଷାଣ୍ଡ ଗମର ଅଡ । ସା· ଣ,
ଟେକି — ସଂ — ଟେକୀ
ଝୁଣିଆ — ଶୁଣି
ଗଅବର — ଗଜବର ।
ଧାନ୍ଧ — ସନ୍ଧ
ଗୁଣିଆ — ଗୁଣି
ଜଦେ — ଚତୁର୍ଦଶ, ଦାଉର ଜଦରେ
ଜରଡ — ସଂ ଜୀ = କଉଲ ।
କରହକଲେ — କରସକଲେ
ରୁପିଜି — ରୁପ୍ୟ
ବଉଣ — ସଂ-ବାଣ୍ଡି ଶଳ୍କ
ଚାନ୍ଦଧନ — ଚନ୍ଦ୍ରଧ୍ଵନ
ସଅଳ — ସକଳ
ବଥାପିଅ — ବ୍ୟାଘ୍ର
ନାରଣ୍ଡି — ସଂ-ମୃତ୍ଯୁ
ଓ — ନନ ଧାତୁ ।
ବାଜନ — ବଜ୍ରଧର (ଜବ)
ଗନ୍ତୁ — ସଂ-ଗୈ ଧାତୁ
ଓ — ଗା-ଧାତୁ ।
ଷଷମା — ଷଷମ
ହୋଇ — ହୁଅଇ

—*—

ରାଗ—ଗଉଡ଼ା

କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ପାଦାନାମ୍ :—

ଛଣି ଭୁଅଣ ମଇ ବାନ୍ଧଅ ହେବେଁ
ଓ-ଛନ ଭୁବନ (ମିଁ) ମୁଣ୍ଡି ବାନ୍ଧ ହେବେଁ ।
ହାଣ୍ଡି ସୁଟେଳ ମହାସୁଖ ଲୁଟେଇଁ (୧)
ଓ-ମୁଁ ସୁଟେଲ ମହାସୁଖ ଲୁଟେଇଁ ।
କଇସଣି ହାରେଲ ଡୋମ୍ବୀ ତୋହୋର ଝୁଅଣିଆଳୀ
ଓ-କେସନ ଆରେଲ ଡୋମ୍ବୀ ତୋହୋର ବାବୁରି ବାଳୀ ।
ଅନ୍ତେ କୁଳୀଣଜଣ ମାଝେଁ କାବାଳୀ
ଅନ୍ତେ କୁଳଣଜନ ମାଝେଁ (ମଝାଏଁ) କପାଳୀ ।
ତଇଁଲୋ ଡୋମ୍ବୀ ସଅଳ ବିଟାଳିଉ (୨)
ତଇଁଲେ ତୁମୀ ସକଳ ବିଟାଳିଲୁ ।
କାଜଣ କାରଣ ସସହର ଟାଳିଉ
କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଶଶଧର ଟାଳିଲୁ ।
କେହେ କେହେ ତୋହୋରେ ବିରୁଆ ବୋଲଇ
କେହୁ କେହୁ ତୋହୋରେ ବିରୁପା ବୋଲଇ ।
ବିଦୁଜଣ ଲୋଅ ତୋରେଁ କଣ୍ଠ ନ ମେଲଇ
ବିଦୁଜଣ ଲୋକ ତୋର କଣ୍ଠ ନ ମେଲଇ ।
କାହ୍ନେ ଗାଇ ତୁ (୩)କାମଚଣ୍ଡାଳୀ
କାହ୍ନୁ ଗାଇ ତୁ କାମଚଣ୍ଡାଳୀ
ଡୋମ୍ବୀତ (୪) ଆଗଲି ନାହିଁ ଛିନାଳୀ
ଡୋମ୍ବୀରୁ ଆଗଳ ନାହିଁ ଛିଣ୍ଡାଳୀ ।

୧—ଲୁଡେଇଁ (କ) ୩—ଗାଇଲୁ (ଖ)
୨—ବିଟାଳିଉ (କ) ୪—ଡୋମ୍ବୀ ତଆଗଲି (କ,'ଖ)

ତସ୍ୟେବ.ଚ୍ଚୈଂ ପଦ୍ମାର୍ଥସ୍ୟ ସଂକ୍ଷେପ ପଦ୍ୟାର୍ଥାବଗତେ କୃଷ୍ଣାବୃଷ୍ଟୀ—
ଯାଦୃଶ ତ୍ୱୋନ୍ମୁଖୀ ସଖ୍ୟା ସୂଚିତାଦମୂଳ । — ଶ୍ରୀଚୈତ୍ୟାନ୍ତ—
ମଧୁ'କୃଷ୍ଣାଭ୍ୟର୍ଥ୍ୟାଣ ବକ୍ରବଚନତାଶ୍ଲେଷ୍ଣାତ୍ ଶିଖିବଂ କାସ୍ୟ ବାକ୍ୟତାଂ ।
ତସ୍ୟ ତ୍ୱେଷ୍ଟୃତ୍ୱଗଣତଡ୍ଡଳ୍ପତଯୋଷୋଦେବ ତ୍ୱେକସ୍ୟା ବାଧ୍ୟତଃ ।
ଅତଏବାସ୍ୟ ସୂତ୍ରଃ । ଗ୍ରନ୍ଥମିତ ସୀତ୍ରସ୍ୟା ଯୋଗ୍ୟନନ୍ଦ୍ରାଂ ସ୍ତଃ ।
ନବିନ୍ମୁର୍ଦ୍ଧନ୍ୟମାତ୍ । ଅକ୍ଷ ଶରଦଃ ନବଗୁଣ ଦୟିତା ମୁଦେଦ୍ୟୁତ—
କଲପଣୀତ୍ୟନ୍ତ— ଉଚ୍ଛ୍ୱସି ଆନନା ଅଶ୍ୱାସେଦନେନ ସ୍ୱେ ନୟାନ୍ମିନୀ ଦୃଶ୍ୟ·
ସୁଷ୍ଠୁ ବାଧ୍ୟତ ନିଂ କୃତଂ ଭୂୟା । ନବୀ ଶଙ୍କାଦି ଲକ୍ଷଂ ପକ୍ଷ୍ମଦ୍ୱୟସ୍ୟ
ଯଥାସ୍ଥାନଭୂତେନାତ୍ୟ ବାଚ୍ୟେ କୃତଂ । ତଂ ସଂକ୍ଷିପ୍ତିବାଧ୍ୟତାଂ
ଚାଲସ୍ୟ ଛତ୍ର କୃତ୍ୱା କାଚାକଣ୍ଠି ଉଦ୍ୱକ୍ର—ଅଧୋଦଂ କୃତେନିତ ।
ଭଣିତଂ ପଦାନ୍ତରେଣ ତାଦେ ନେତ୍ରବୃତ୍ତି —ତଂ ଲଜ୍ଜୋଦ୍ୟାନ୍ତ ତସ୍ୟା
ନେତ୍ରାନ୍ମିତ୍ୟଃ ଚଞ୍ଚୁଷାବଧୂତନ୍ୟା ନେତ୍ରାମୂଲମନ୍ଥ୍ୟନ୍ତ ନେତ୍ରାକ୍ଷଂ
ସକଳଂ ନିଧାନ୍ତରେଣ ଚାଲନୀତ ଦାସିତଂ । ଏତ ଏବ ଶରଦଂ
ସଂକ୍ଷିପ୍ତି ନେତ୍ରାତାଂ ପ୍ରଷ୍ଟୃତ୍ୱେନ୍ଦ୍ରିୟତ୍ୱଂ ଅଶ୍ୱମ୍ବାପ୍ୟେୟାସୀନ୍ୟା ଚାଲନ
ମିତ ଧନ୍ୟାଂ କୃତଂ ।
ତଥାତ ଚର୍ଯ୍ୟାଚାଦଃ —

ଜାଲେନ ଚକ୍ଷୁଷେ କାମ୍ୟନ୍ ଜାନନ୍ତୁ ଚମ୍ପା୍ ।
ଭୂଷସ୍ୟ ଚନ୍ଦନ ନେତ୍ରାନ୍ତ ସ୍ତ୍ରୁତମାତ୍ର—
ନୋଚେତ୍ ଲଦ୍ୟାନ୍ତ—ଯେନ ପ୍ରକୃତ୍ୟଭନ୍ତଃ ପଦ୍ମାଦିନ୍ମପତ୍ରଶୃଙ୍ଗି ନେତ୍ର
ପୁନ ନେତ୍ରାନ୍ତଂ ନ ଜାନନ୍ତ । ତୋଏପି କର୍ଣ୍ଣକରିତାଃ ସ୍ତାପେ ସଂସାର—
ଦୁଃଖଂ ଭୂଷବାଗ୍ୱେନ୍ଦ୍ରିୟଂ ବଦନ୍ତ । ସେ ଚନ୍ଦ ପ୍ରାଣେତିଜା ଯେଗୀନ୍ଦ୍ର
ସଂକଳ୍ପଦୃଷ୍ଟ୍ୟଂ ନେତ୍ରାସ୍ତେନ୍ଦ୍ରିୟା କୃତଂ ପ୍ରଜାନନ୍ତ ।
ତୋଏପି କଷ୍ଟେ ସମ୍ପାଦନେ ଅନ୍ଧବିନ୍ଦୁ ନ ଅନ୍ତର୍ନେତ୍ର ଲକ୍ଷ ।
ତଥାକ୍ତମ୍

କଟାକ୍ଷ ପ୍ରିୟ ବୋଲ ନେତ୍ରବଲ୍ଲଭେନ ଦୃଷ୍ଟିକୂଟେଶ୍
ସଦାଂ ନେତ୍ରଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ରଃ ଲଜା ଶିଖଣ୍ଡିନୀ ଶ୍ରେ ।

ଭ୍ରୁଣଂଧିଦ୍ୟମ୍ବରେଣ୍ଡଣାଂଷମଦନବ୍ୟାଲ୍ଲୁପ୍ତଦନ୍ତଛଟାଃ
ପ୍ରେତାଙ୍କ ସ୍ତ ନବାସ ନିତ୍ୟରସିକାଃ ଦେହନ୍ତର୍ ଦୃଷ୍ଟର୍ ଯୋଗିନଃ ।
ତତ୍ତ୍ୱାର୍ଥ ଶବଦନ ଯୋଗିନ୍ୟାଂ ନୃଣଂ ଷାମ ତା କାନ୍ତେ ଶଭ ଇତ୍ୟାଦ—ଅତ୍ରକ୍ଷା
କର୍ମସ୍ଥ ସାଧ୍ୟନାମ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରାଣୀ ଦୃଷ୍ଟାଗୃହେଁ୍ୟ ଏବଂ ଶୀସ୍କେଭ ଦାର୍ଦ୍ଦ୍ୟଃ ।
ଭୋମ୍ନୀ ଦ୍ୟତିରେକାତ୍ ନ ନ୍ୟା ଛିଲଦାଶିକା ଦଂଶକା ବା ଦ୍ୟଦ୍ୟତେ ।
ଯତ୍ନ ତୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟଂ ସ୍ତାତ୍ୟ ବ୍ରଧାଧିଷ୍ଠାନଂ ଶଧାଃ ।
ତଥାଚ ଜ୍ଞାନସମ୍ଭୋଧୌ—

ତତ୍ରୈବ ମହାଗର୍ତ୍ତଂ ଭଦ୍ରବଶ୍ୱାଷ୍ଟେ ଯୋଗୀ
ସଂକୁତଭୌ ସଂକୁତଂ ଯାନ୍ତି ନବାତଶ ନିଃସ୍ପୃହବତ ମ୍

—*—

ଅର୍ଥ—କବି ଅବଧୂତଙ୍କୁ ନାଜିର ବଂଶୀ ବେଣୀ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ଅନ୍ଦୋଳନରେ ନେତ୍ରବନ୍ଦ ଭୁଲି ଆସି ମହାସୁଖରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଥିଲି । ଅନେ ବାବୁସ୍ୱବାଣୀ—ଅର୍ଥାତ୍ - କୁଞ୍ଚତକେଶୀ ରସିକା ଭ୍ରମଣି, ତୁ ମନ୍ଦିରର ବାସାଜନ ଓ ଶେଷରେ କୁଟିଳ ଜନ ସଜ୍ଜିତ କରାଇ ବଟାଳିଲୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସଙ୍ଗମଜଲୁ । ସମସ୍ତ ପ୍ରେମକାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ତନ୍ତ୍ର ସୂଚନା କଲୁ । ଲୋକେ ୨ ଜୋଡ଼େ ବରୁଣା (ବସିଷ୍ଠ ରୂପଯୁକ୍ତ) ବୋଲି କହନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବନ୍ଧୁଜନ ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନୀମାନେ ତୋ କଥା ଶୁଣନ୍ତି ନାହିଁ । ତବ ଅବଧୂତଙ୍କୁ କାମବୃକ୍ଷାଣୀ କହି ତାହାଠାରୁ ବଳ ଛିଡ଼ାଇ ଆଉ କେହି ନ ପାଆନ୍ତି ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି ।

ପାରମାର୍ଥିକ ଅର୍ଥ—କବି ଅନ୍ଦୋଳନରେ ବାସୁ ମନବାକ୍ୟ ତନୁ ଭୁବନ ଭୁଲିଆସି ସହଜାନନ୍ଦ ଅବସ୍ଥାରେ ଲୀନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବାହ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ ନଥିଲା । ସେ ପରମାନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି କରୁଥିଲେ । କବି ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଅବଧୂତିକାଙ୍କୁ ଭୁଞ୍ଜିଥାଉଛନ୍ତି । ଅବଧୂତୀ ଦୁଇ ରୂପରେ ଦେଖାଯାଏ—ଶୁଦ୍ଧ ଓ ଅଶୁଦ୍ଧ । ଅଶୁଦ୍ଧ ଅବଧୂତିକା ଅବଦ୍ୟା ରୂପରେ କୁଳୀନ ଓ କାପାଳିକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାସକରେ । ଏହାର ପ୍ରଭାବରେ

ଲୋକେ ସଂସାରରୁ ସୁଖଦୁଃଖ ଭୋଗକରି ମରଣ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ସିଦ୍ଧମାନେ ଏବଂ ଅବଧୂତମାନେ ସନ୍ତତ ନୀତ୍ୟାନନ୍ଦ କାରଣକାର୍ଯ୍ୟ ଈଶ୍ୱର ବଳ ସଂସାରର କଳ୍ପନା କରନ୍ତି । ନ ଜାଣିଲେ ଲୋକେ ତାହାଙ୍କୁ ବହୁଧା ଅବଜ୍ଞା ଏବଂ ଉପହାସ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଜାଣିଲାଲୋକେ ଶୁଦ୍ଧ ଅବଧୂତମାନର ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝିପାରି ତାହାଙ୍କୁ ସଂସାର ପାଳୀକର ଦେଖନ୍ତି । ଏମାନେ ସାଧୁ ପ୍ରକୃତ ନାହିଁ । ସେଥିଲାଗି ଅବଧୂତମାନଙ୍କୁ ଭାଗ-ଶୁଣ୍ଡାଳୀ-ଚୁଣ୍ଡାଳୀ ବୋଲି କହନ୍ତି ।

—*—

ପଦଟୀକା—

ତଣି—ତନ, ସଂ—ତୀର୍ଣ

ଭୁଆଣ—ଭୁବନ

ମଉ—ମୁଣ୍ଡି

ବାଣ୍ଡିଆ—ବଣ୍ଡ, ବଣ୍ଡ୍+ଇତ+ଇଅ ପ୍ରତ୍ୟୟ—ଇଅ ।

ବେହେଲେଁ—ବେହାଳେ; ବେହାଳ+ଏକସ୍ଥାନେ ଏଁ, ବହୁ।

ହଜିଲେ । ମୁଁ, ମୁଂ—ଅହଂ

ଘ୍ରା—ଅନ୍ତଙ୍କ, ଘ୍ରାଂ—ଘ ମୁଁ

ସୁବେଲ—ସୁପ୍ର ଓ—ସୁବେଳା ।

ମହାସୁଖ—ମହାସୁଖ ସ୍ଥାନ—ବହୁ, ଏଁ (ଏକସ୍ଥାନେ)

କଳପଣି—କେଲପନ, କଲପନ+ଇ—କଳପଣି

ଟୋପୋଲ—ସଂ—ଟେପ ଭୁଷ—ଟୋ ଟୋଲ+ଲ ।

ଖଇଖଆଣୀ—ଖାପୁରିଖାଳ ।

ଖୁଖୁର—ଖାଭୁଷି, ସଂ—ବଟ୍ଟକଟ (କୁଟିଳ କୁନ୍ତଳ)

ଝୁଲଣ—ଝୁଲୀଣ, ସଂ-ଝୁଲିନ

ଣ ସେଁ—ନଦୀରେ, ନାଉଁ, ନାଇଁ ।

ଖଣ—ଓ, ସଂ—ଖନ

ଗାଗରୀ—ଗାଗରୀ

ଡଉଁ—ଡଙ୍ଗ, ସଂ—ଡଣ୍ଡ

ସଅଳ—ସକଳ

ଭଟକଳ—ଭଟକଲୁ, ଭଟପିଉ ଭାର୍ଯ୍ୟନର । (ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତି-କୋଷର ମତରେ)

ଧାନଣ—ଗାର୍ଗ୍ୟର
    (ସ୍ତ୍ରୀ ବସ୍ତୁବଚନରେ, 'ଣ')
କାରଣ—ଚତୁଷ୍ପଥ
ସସ୍ପଦନ—ଶଶଧର
ଝାଲର—ଝାଲନ୍-ଝଲ+ଈଡ଼୍
    =ଝାଲଧାତୁ
    (ତଦ୍ଧ୍ ସୂଚକ ଶବ୍ଦ)
ତେ.ବୋଟିର—ତୋଟେ, ସ୍ତ୍ରୀ
    ବଷ୍ଟ୍ରିରେ—ରେ।
ବନ୍ଧୁଆ—ଭନ୍ଧୁଣା
ଦୋଳର—ସ୍ତ୍ରୀ—ଦୋଲ୍ଲିଆକୁ
ବନ୍ଧୁକଣ—ବଦ୍ଧକନ, ଓଡ଼ିଆରେ
    ବନ୍ଧୁକଣ—ବାଂବନ୍ଧନ।
ଦେଖି—ଦେଖ
ବୋଲେଁ—ଦୋଳ
ଦେଉରି—ତାଂଗଲରେ।

ଖାଲ—ଖାଲ, ଖାଁଅର
ଦାନ—ସ୍ଥ-ଦର୍ଶି ଓ ଦାଧ
ତଣ୍ଡାଳୀ—ବୃଣ୍ଡାଳୀ
ତୋଷ୍ଠି—ଜତ୍ଷଣୀଠାରୁ
    ପ୍ରାକୃତରେ ଥାଳୀ ଦନ୍ତ ବତ-
    ଶରେ ହୁତୋପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ,
    ତୋଷ୍ଠି ହୁଇ ଲେଖରେ
    ତୋଷ୍ଠିତୋ=ତୋଷ୍ଠି।
ଆତଲ—ସ୍ଥ—ଅନ୍ତ, ସ୍ତ୍ରୀ—ଅଣ-
    ଓ—ଆଗ+ଲ=ଅଣରେ
    (ଶ—ଦୋ। I 710)
    ଆଗଲ ଟିଳୁଲ
    (ସାଧାରଣ)
କ୍ଷତରୀ-କ୍ଷୁଦ୍ରଣୀ
କ୍ଷିଣୀଲତା—ବଚ୍ଚ୍ର ଲକ୍ଷଣ
ସ୍ଥ—ବୃକ୍ଷଣୀ

—o—

ରାଗ—ଭୈରବୀ

କ୍ଷ୍ମ ପାଦାନାମ୍ :—

ଭବନବାଣେ ପ୍ରଚ୍ଛଦ ମାଦନା
ଓ—ଭୁବ ନବାଣେ ମୃଚ୍ଛଦ ମାଦନ । (ଜୀ)
ମଦ ଉଦନ ବେଣି ଭାଲ୍ଗୁନ ଖାନ: (୧)
ମନ ବେଦନ ବେଣି ଭାଲ୍ଗୁନ ଖାନା ।
କଷ ଛୁଟ ବୁନ୍ଦୁ ଧାବ ଉଚ୍ଛଳନ୍ତ (୨)
କଷ୍ଟ କଷ୍ଟ ବୁନ୍ଦୁ ଦେଖ ଉଚ୍ଛଳନ୍ତ । (ଉଚ୍ଛଳନ୍ତି)
କାନ୍ତ ଭୋମ୍ବୀ—ଦବାରେ ଚଳଥା (୩)
କାନ୍ତ ଭେ'ମ୍ବୀ ଦଦାରେ ଚଳଲା ।
ଭୋମ୍ବୀ ଦବାକୁଥା ଅବାଲଜ ଜାନ ।
ଭୁମ୍ବୀ ଦବାକୁ (ଧବ ଦକଷ) ଦାଖଲୁ ଜାନ୍ତି ।
ଜଲୁଲେ କଥ ଆଶୁରୁ ଧାମ
ଜଲୁଲେ କଲ୍ ଆଶୁ ଭୁ ଧାର୍ମ ।
ଅବଣିଖି ସୁରଥ—ଉପରେ ଜାଅ
ଅବନିଣି ସୁରଭ ଉପରେ ଯାଏ ।
ବେଜାଇଣି ଜାଦେକ ରଥଣି (୪) ଶୋଭାଅ ।
ଜଳଜାଲେ ଲସୁଣି ସେ'ଭାଏ ।
ଭେ'ମ୍ବୀଏ ଥ ଥବେ ବେଜା ବୋଲରେ
ଭେ'ମ୍ବୀର ଥବେ ସେ ସୋଖୀ ରଶ୍ମ (ରକ୍ତ)
ଷଣଡ ଦ ଲୁଛଥ ଷଦଜ ଭନ୍ଦ୍ରେ ।
(ଷଣ୍ଡୁ) ଷଣବନ ଦ ଲୁଦଭ ଷଦଜ—ଭନ୍ଦ୍ରେ ।

୧—ଭବଶ୍ରୁଭମାଳା (କ) ୩—ଚଳନ୍ତ (ଖ)
୨—ଉଚ୍ଛଳନ୍ତି (ଗ) ୪—ରଏଣି (କ)

ତଦେବାହ ତୃତୀୟଚରଣାଭ୍ୟାଂ   କୃଷ୍ଣାନୁଚର୍ଯ୍ୟଚରଣୈଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାଦ୍ଧମକ୍ଷି-
ତମ୍ :—
ଅନନ୍ତକଲ୍ପେ   ଇତ୍ୟାଦି—ଅନନ୍ତକଲ୍ପାଣଂ   ନନାପ୍ରକାରାନ୍ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଂ
ପ୍ରତ୍ୟେକଂ ଯତ୍ନେନ ପରସ୍ତେ ଧ୍ୟେଂ ତଂ ପଞ୍ଚମାଦେହଞ୍ଚ ଭକ୍ତପ୍ରେଷ୍ୟ ମନ୍ଦା-
ସୁଲଷଣଂ ସ୍ମୃତ୍ୱା । ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ସୈବ ଶୁଦ୍ଧକାନ୍ତକାଂଶାଶୁଦ୍ଧ.ବଧୂଜନା
ତସ୍ୟାଃ ବାଦବଲାକାର୍ଥଂ ଯଥା କୃଷ୍ଣ'ସ୍ୱର୍ଯ୍ୟଶୋଭାଃ   ପ୍ରତଜନାଃ,   ତଥା
ସପ୍ତ ସପ୍ତ   ଧନ   ସୃଷ୍ଟକୃଷ୍ଟି ଦୃଷ୍ଟ ଶୁଦ୍ଧାଦିନ୍   ଆକାଶେ   ନମିତ୍ରଂ
ପ୍ରଲୟମିତି ।
ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦେନ ଶ୍ରୋତ୍ରୀ ବଚାଦ୍ଧ ପ୍ରକାଶ୍ୟ—
ଶ୍ରୋତ୍ରୀତ୍ୟାଦି—ସୈବ ଶ୍ରୋତ୍ରୀ ବାସୁଦେବା   ତସ୍ୟା   ଗମନଦ୍ୱାରସ୍ୟ
ବଚାଦମିତି, ଭୂଷଂ   ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା   ଜନ୍ମନିତ୍ତ   ।   ଶ୍ରୁତ ପଦୁଲାଦସୋଷା
ନାଶିତାଃ । ଅତଏବ ନୈତଜନା   କ୍ଲେଶେନାନୁଭୂରଧର୍ମସ୍ଥାନ୍ତ କୃତଂ ।
ସପ୍ତା କୃଷ୍ଣାତ୍ମସ୍ୱର୍ଗଣତ ।
ତୃତୀୟ ପଦେନ   ଯୋଗିନ   ପ୍ରକାଶନାହ—ଅନ୍ତର୍ମୀସ୍ୱୀତ୍ୟାଦି—ଏତନ୍ମା
ଜ୍ଞାନମୂର୍ତ୍ତ୍ୟା ସହ   ତସ୍ୟ   ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟାନ୍ତର୍ନିଶଂ ସୁରଭାଗ୍ୟସ୍ଥେନୋ ଭକ୍ତ
ଭାଗ୍ୟ ପେ ଶୀଘ୍ରସ୍ୟ ସ୍ୱେଣୀନାଦସମ୍ପର୍ଶ   ତସ୍ୟ   ଜ୍ଞାନ   ଭକ୍ତିର୍ନା,
ଲକ୍ଷ୍ମୀତ୍ୟାଣ୍ଡ କ୍ଲେଶକଜାଣ୍ଡ ପଦାସ୍ତୁତେ

ତଥାବୃତଃ —

ଅନ୍ତର୍ବ୍ୟୋଷ କସ୍ତୁ ଗତେ ଭଗବତ ପ୍ରାଣାଧ୍ୱତ ସ୍ୱାମିନ
ଖ୍ଲ ଦେସ ଭୂ୍ୟେଷଣେଣ ତତେ ପ୍ରଶଂସିତେ ଶାକାନଦନ ପଦ୍ଭିତେ
ଯେ ଦନ୍ୟାନ୍ତଃ ସୃଷ୍ଟଃ ପ୍ରଶଂସୃଭିତଃଷ ଯୋଗୀଶ୍ୱରଣାମପେ
ସ୍ୱାଶାଦେବ ବନର୍ଗତେ ଦୃଷ୍ଟତମଃ ତୈଲୋକ୍ୟ ମାହାମତ ।
ଚତୁର୍ଥପଦେନ ଯୋଗିନ ପ୍ରସାଦାତ୍ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟ ମାହ୍ୟ ।
ଯୋଗାନ୍ମୀତ୍ୟାଦି—ଯୋଗାନ୍ମୀ ସୈବ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରସାଦ   ପରିଶୁଦ୍ଧା—ବଧୂଜନା
ଜ୍ଞାନମୂର୍ତ୍ତୀ । ତସ୍ୟାଃ ସୁରଭାଗ୍ୟସ୍ଥେ ସେ ଯେ ଯୋଗିନୋ   ଭୂତାଃ ତେ

ତେ ତାଂ ଜ୍ଞାନମୁଦ୍ରାଂ ମହାସୁଖାନନ୍ଦା ଧାରଣାତ୍ କ୍ଷଣମପି ନ ପରିତ୍ୟଜ-ନ୍ତୀତି ।

ତଥାଚ ହେରୁକ ପାଦାଃ—

ସର୍ବାଭାବଂ ଗତକଷ୍ଟ ମନସ୍ୟଧୀତ୍ୟାହ ।

—*—

ଅର୍ଥ—

ଏହି ଅବଧୂତିକା ଡମ୍ବୋଣୀ ସହିତ ଶାନ୍ତ ବିହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି । ବିହାର କରିବାକୁ ସେଠି ପଟହ, ମାଦଳ ବାଜେ । ଏହି ଭବ ଓ ନିର୍ବାଣକୁ ପଟହ ମାଦଳ କରିଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍—ଭବ ଓ ନିର୍ବାଣ ଦେହର ବାଜନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ । ଏହା ହିଁ ମନର ଦୃଷ୍ଟି, ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ମନ ପବନକୁ କରଣ୍ଡିକା (ପେଡ଼ି) କରିଛନ୍ତି । ସେ ପେଡ଼ିରେ ବିହାର ଉପ-କରଣ ଅଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣା ଏକା ଭାବରେ ମିଳିତ ହେଲେ ଯେଉଁ ମହାମୁଦ୍ରାକୁ ଧର୍ମ କରଣ୍ଡିକ କହନ୍ତି ।

ଅର୍ଥାତ୍—ପରମାର୍ଥ ତତ୍ତ୍ୱର ଆଧାର ଯାହ । ଏହି ମନପବନ ସ୍ଥିରକରି ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣାକୁ ଏକାକାର କରି ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି, ମନ ପବନ ଉଡ଼ାଣି ଉଡ଼ାଇବାକୁ ଅନାହତଧ୍ୱନିର ଜୟ ୨ ଦୁନ୍ଦୁଭି ବେଷ ସ୍ୱର-ଆଡ଼େ ଉଚ୍ଛଳ ଦେଖିଲ । ଏହି କାହ୍ନୁପାଦ ଏହିପରି ବାଜା ବଜାଇ ଡୋମ୍ବୀକୁ ବିବାହ କରିବାକୁ ଚଳିଲେ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ଏହି ସଂସାରର ବନ୍ଧନ, ମାତୃ ଉଦରଜ ଜନ୍ମ କରି ଅବିଦ୍ୟା ଧ୍ୱଂସ କରି ଅବଧୂତିକା ଡୋମ୍ବୀ ସହିତ (ସୁଷୁମ୍ନା) ମିଳିତ ହେଲେ । ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ଉଚ୍ଛଳ ଶବ୍ଦ ଡୋମ୍ବୀକୁ ବିବାହ ହୋଇ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହରାଇଲେ । ଅର୍ଥାତ୍—ଅନାହତଧ୍ୱନି ଶୁଣି ମହାଶୂନ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାକୁ ଜନ୍ମ ମରଣର ଅପସାରଣା ଉପଲବ୍ଧି କଲେ । ଅର୍ଥାତ୍—ବରକନ୍ୟ ଯୌତୁକ ଦେବାର୍ଥେ ଗଲକୁ ଅଛିଲ । ଏହି ଅନୁତ୍ତର (ଶ୍ରେଷ୍ଠ)

ଧାମ (ସ୍ଥାନ) ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ବାଣ ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କଲେ । ଏହାକୁ କରି ସୂକ୍ଷ୍ମତର ଅନୁଭୂତି ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଦେବମାନଙ୍କର ଏକ ସ୍ତର କଟାଇଥିଲେ ଜୀବନଦର୍ଶନକୁ ଚେତନାରେ ବୃତ୍ତ ପ୍ରକାଶିଲେ । ସେହି ଲୋକ ଏହି ଭ୍ରମାଣୀ ଅବଧୂତଙ୍କଠାରେ ଆନନ୍ଦ ଦେଖି ସେ ନିଜେ ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରି ଜନ୍ମିଥିଲେ ସେ ଏହି ଭ୍ରମାଣୀ ଅବଧୂତଙ୍କୁ (ଧୂର୍ତ୍ତ) ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ପ୍ରେମ ହରିବ ନାହିଁ ।

—※—

ସମ୍ପୃକ୍ତ ପଦ୍ୟ —

ସୁନ୍ଦରେଣି ଦୀପା ଜେ ଶୂନ୍ୟ ଦେହେ ଉଙ୍କୁରେଣିଆଁ
ଦୂର ଦିଶେ ତୁଲି ସମୁଖ ଅନନ୍ତ ମନ୍ଦିରେ ବସିଛୁ କନିଆଁ ।
ଦେଖି ଦଶ୍ମ ଦ୍ୱାରକୁ ଆସିବା ବେଳକୁ ବାର ଦରଜାକୁ ମେଳେ
କନ୍ୟା ମନଜାଣି କଲ ବରିଅଛି ବାଟ ବଣକୁ ମୁକେ ।
ବର ରୂପ ଗୋଟି କି ଗୁମୋ ଦେଖ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ନାହିଁ
ବଚନ ଠାକୁ ଗାବଣ ଦେଇ ନିତି ଷଷ୍ଠି ଧ୍ରୁବଧୋଇ ।
ଶୂନ୍ୟରେ ପ୍ରାଣ୍ଣୁ ବସାଇଥିଲେ ଶୂନ୍ୟରେ ଶୂନ୍ୟ ମିଶାଇ
ଶୂନ୍ୟ ମାଣ୍ଡଳେ ଦୋଳି ଦେଲ ଶୂନ୍ୟ ଦୁଇ ତୁଳ ଦେଇ ।
ଦେହଁ ତରଦ କନ୍ୟାହିଁ ତନବ ତଲିଦିନେ ବରକାନ୍ତ
କହେ ମନଦ୍ଦୁଷ୍ଟ ଦେ ସ ଦେ ଶରଣ ଲଭିବ ସନ୍ଥ ମୁକତି ।

[ବୈଶାଖ ଭେଦ ଭଜନ ପୃ ୯]

ବୋଲୁ ବ ଲ ଅନ୍ଧକାରେ, ଖୋଲ ଦ୍ୱାର ସୁନ୍ଦର
ବାର ଗୁଣ ପୁଣ୍ୟ ବେଳକୁ ଶମିଳ ତେବ ମୃତ ଶୁଚିବ ନାହିଁ
ଏ ବାର ଭିତରେ ଚତୁର୍ଥ ଖୋଳରେ ସେଦ୍ୱାରେ ଖେଳ ବୋଲୁ
ବୋଲୁ ଭୃକୁଟି ପୁଣି ଉଲଟ ଦ ଲିଠ ମାଲିଣୀ ନ ପାଇ ଲେଜ ।

ବାହାରେ ବାଉ ଭିତରରେ ବାଉ ବାଉ ବନ୍ତଣେର ଘର
ଅବାରଣ ତୋହ୍ମ ବାରଣ ନ ଯାଇ କଲ୍ଲ ବାର ବାନ୍ଧ ଘର ।
ସୁଅକୁ ବସୁସ ଶଏ ଧାଡିଏ ସେ ତୋହ୍ମର ଯୋଳ ବସୁଧୀ
ଛେଦ ତେନ୍ତ୍ରି ଆ ଦେନାକର ତୋହ୍ମ ଖେଳଖେଳୁ ଥାଇ ବସି ।
ତୋହ୍ମ ମୋର ଧନ ତୋହ୍ମ ମୋ ଜୀବନ ତୋହ୍ମଲାଗି ଏତେ ଯଶ
ଦାମର ଅଚ୍ୟୁତ ଖଳରେ ଭଣିତଲ କର ଭବଜନ୍ତୁଁ ପାର ।

(ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ — ଭଜନ ମାଳା)

—*—

ପଦଟୀକା—

ଭଜ
ନିବାରେଣ } ଭକ୍ତଥିଲ

ଚତ୍ୱର—ଚଟିବ

ମାଦଳ—ମାଦଳ, ସଂ-ମର୍ଦ୍ଦଳ, ପ୍ରା-ମଦ୍ଦଳ ।

ଚବଣ—ଚବନ

ନବଣୀ—ଲବଣୀ

ଜଅ—ଜନ୍ତୁ

ଦୁନ୍ଦୁଭି—ଦୁନ୍ଦୁଭି

ଥାଟ—ଠଟ

ଉଚ୍ଛଳଆ—ଉଚ୍ଛୁଳା, ସଂ-ଉତ୍ + ଶଳ ଧାତୁ (ଶଳ—ଚଳନସଂବରଣୟୋଃ) ଧାତୁପାଠ ଚଳନାର୍ଥ । ଉଚ୍ଛଳ ଧାତୁ ଓଡ଼ିଆରେ । 'ଲ'ର ଲୋପ ହୋଇଛି—ଏଥିଃ ଉଚ୍ଛଳିଆ ।

ବିବାର୍ଣ୍ଣିଆ—ବିବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ, ସଂ-ବିବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରା-ବିବଣ୍ଣିଅ, ଓ-ବିବର୍ଣ୍ଣ ।

ଅହାଳିଅ—ହାଳିଲୁ, ନାଚେଲୁ, ସଂ-ଅହାରଯୁକ୍ତ ପ୍ରଭୃତି 'ଅହାଳିଅ' ରେ 'ଲ'ର ଲୋପ ହୋଇଛି ଅହାଳିଅ-ଓ-ହାଳିଲୁ 'ଅ' ଲୋପ ।

ଜାମ—ଜନ୍ମ

ନଗଡକେ—ନଗଡ଼ୁକେ, ଯୌତୁକ

କଅ—କଳି, ସଂ କୁତ

ଅସୁଭୁ—ଅନୁଭୂତି, ଅସୁ-ଭୂ ଓ-ଭୂ ଅସୁ

ଧାମ—ଧର୍ମ-ପ୍ରା-ଧମ୍ମ = ଧାମ କମ୍ବା -ଧାମ-ସ୍ଥାନ

ଅବଣିପି—ଅବନିଶି

ସୁରଅ—ସୁରତ

ପ୍ରସଙ୍ଗ—ପ୍ରସଙ୍ଗେ

ଜାଅ—ଯାଏ

କୋଇଶିଳାକେ—ସଂ-ଚଦ୍ୟାତନୀ (vedic) କୋଣାଭ, ଓ-ଶୁଭ ଯୋଗ

ଜାକ—ସଂ-ଜମୂଦ, କମ୍ବା ଜାଲା -ଜାକ

ଭଙ୍କେଁ—ଭଙ୍ଗମ ଓ-ଭଙ୍ଗିଣି (ଭଙ୍ଗିବା (ମଂଗଳ)

ଖୋଦାଃଅ—ସ୍ୱହାଏ, ସଂ-ସ୍ୱହିତ ନାମଧାତୁ ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱକେ-ସ୍ୱହାଏ ।

ଖୋମ୍ପୀଏର—ଖମୋଣୀର

କୋ—ଯେ

ଯୋ.ଇ—ଯୋଗୀ

ଭଙ୍ଗୋ—ଭଙ୍ଗ (ଅନୁଭଙ୍ଗ) ପ୍ରା-ଭଙ୍ଗୋ ଓ-ଭଙ୍ଗ, ବା ଭଙ୍ଗ, ଯଥା—
ଭଗାମ ଲୁ, କେନ ଭଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗ ନେଇଣି ।

ଖଣ୍ଡ—ସଂ-ଖଣ୍ଡକ ଖଣ୍ଡଅ, ଖଣ୍ଡ ଓ-ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡ ।

ଘୁଙ୍ଗଅ—ଘୁଙ୍ଗର (ଲ ର ଅ)

ସଦଳ—ଚନ୍ଦ୍ରମ, ସଦଳରେ

ଉଲ୍ଲେଖ—ଉଲ୍ଲେଖ ୧ମ ଏକବଚନ ।

ରାଗ—ପଟମଞ୍ଜରୀ

କୁକ୍କୁରୀ ପାଦାନାମ୍—

ହାଉଁ ନିରାଶୀ ଖମଣ ଭତାରେ [୧]
ଓ—ମୁଁ ନିରାଶୀ କ୍ଷମଣ ଭର୍ତ୍ତାରେ ।
ମୋହୋର ବିଗୋଆ କହଣ ନ ଯାଇ
ଓ—ମୋହୋର ବିଯୋଗ କହଣ ନ ଯାଇ ।
ଫେଟଲିଉ [୨] ଗୋ ମାଏ ଅନ୍ତଉରି ଚାହିଁ
ଓ—ଫିଟାଇଲି ଗୋ ମାଏ ଅନ୍ତଃପୁର ଚାହିଁ ।
ଜା ଏଥୁ ଚାହାମେ [୩] ସୋ ଏଥୁ ନାହିଁ
ଓ—ଯା ଏଥୁ ଚାହିଁମ ସେ ଏଥୁ ନାହିଁ ।
ପହିଲ ବିଆଣ ମୋର ବାସନ ପୁଡା
ଓ—ପହିଲ ବିଆଣ ମୋର ବାସନା ପୁଡ଼ା ।
ନାଡ଼ି ବିଆରନ୍ତେ ସେବ ବାପୁଡ଼ା
ଓ—ନାଡ଼ୀ ବିଚାରନ୍ତେ ସେବ ବାପୁଡ଼ା ।
ଜାଣ ଜୌବଣ ମୋର ଭଇଲେଷି (୫) ପୁରା
ଓ—ଜାଣ ଯୌବନ ମୋର ହୋଇଗଲ ପୁରା ।
ମୂଳ ନ ଖଲି ବାପ ସଂଘାରା ।
ଓ—ମୂଳ ନ ଖୋଲି ବାପ ସଂଘାର ।
ଭଣନ୍ତି କୁକୁରୀ (୬) ପାଏ ଭବ ଥିରା
ଓ—ଭଣନ୍ତି କୁକ୍କୁରୀ ପାଏ ଭବ ଥିର ।
ଜୋ ଏଥୁ ବୁଝଇ [୭] ସୋ ଏଥୁ ବୀରା
ଓ—ଯେ ଏଥୁଁ ବୁଝଇ ସେ ଏଥୁ ବୀର ।

୧—ଭତାର (ଖ, ଗ)
୨—ଫିଟଲି [ଖ]
୩—ଚାହାମ [କ]
୭—ବୁଝଁଏ (କ)
୪—ଜାଣ (ଖ)
୫—ଭଇଲେଷି (ଖ)
୬—ପାଏ (କ)

ଟୀକା—

ଦୁର୍ଜ୍ଞାତାରମିତ୍ୟର୍ଥାନ୍ତୁଭଗାନପରିକୁଷ୍ଟା ଶ୍ରୀ କୁକ୍କୁରିପାଦାଃ । ତମେବ କାରୁଣ୍ୟାତ୍ମକ ଭଗବତୀ ନୈରାତ୍ମ ଯୋଗିନୀମଧ୍ୟମୁଖେ ବଦନ୍ତି— ହାଉଁ ନିରାସୀ ଇତ୍ୟାଦି —ଅହଂ ଭଗବତୀ ନୈରାତ୍ମା ନିରାଶା ଅପଗତଇଚ୍ଛା, ଖମଣେତି ସର୍ବଶୂନ୍ୟଂ ମନଃସ୍ୱାମୀ ଅସ୍ୟ ଶୁଭକାନ୍ତ୍ୱେନେଶ ମମ ବର୍ତ୍ତି— ପ୍ରତ୍ୟାତ୍ମସମ୍ବେଦ୍ୟସୁଖାନୁଭବଃ କଶ୍ଚିଦପି କଥୟିତୁଂ ନ ଶକ୍ୟତେ ।

ତଥାଚ ସରହ ପାଦଃ—

ମୋ ଚଲ୍ଲକ୍କ ଭସୁ କହମି ଅକୁ କଣ୍ଟଇ ଓ ଆଉ

ଟିପ୍ପଣଂ ଗତେଣ ବଦନ ଣ ନ୍ତେଲଦି ପ୍ରସାଅତ୍ତ କାଇ

ପ୍ରୁତ ପଦେନ ତଦେବାର୍ଥଂ ଦୃଢ଼ୟନ୍ତି—

ଫିଟେଲିସ୍ତି ତ୍ୟାଦି —ଅଜ୍ଞଏବାଲ୍ମିକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଃ । ମହାସୁଖ ଚକ୍ରସ୍ଥୂଟୀଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ତ୍ରୁଟମିତି । ବସ୍ତୁଧାରଞ୍ଚ ମୟା ନୈରାତ୍ମ୍ୟା ତସ୍ମିନ୍ ସମୟେ ନ ଦୃଷ୍ଟଂ ।

ସ୍ୱପ୍ନମେବାତ୍ମାନଂ ପ୍ରତିବୋଧ ବଦନ୍ତି, ମେ ମାତୃକେ ଶସୁ ଭଣିତାନାଂ ଯଂ ଯଂ ବସ୍ତୁଙ୍କଂ ପଶ୍ୟାମ୍ୟହ ସ କୋଽପି ନ ଦୃଶ୍ୟତେ । ସର୍ବେଷାଂ ମହାସୁଖସ୍ୱଭାବତ୍ୱାତ୍ ।

ତୃତୀୟ ପଦେନ ସ୍ୱଭାବସ୍ଥିତମାହ—

ଶବ୍ଦିତଲ ଇତ୍ୟାଦି —ଆଦୌ ସହୃତି ବସନା ପୁଟଂ ଭାଦ୍ରେ ୨ସ୍ୱ ପ୍ରତ୍ୟଂ ଅସ୍ୟ ଭାଣ୍ଡସ୍ୟ ନାଡ଼ୀ ଦ୍ୱାଦଶଣି ଦେଖା ତସ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତନ ତତ୍ତ୍ୱ ସଦ୍‌ଗୁରୁ ବଚନ, ପ୍ରମାଣ ତୋ କଣ୍ଠେପ୍ୟମାନେଣ ସତି ସୈବ ବାସନା ବସନ କଥଂ ଲଭ୍ୟତେ । ନ ଲଭ୍ୟତେ ଏବ ଚରଂ ।

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ଅଭ୍ୟାସଫଳମାହ—

ନବଯୌବନେତ୍ୟାଦି —ମନ୍ତ୍ରଂ ସମ୍ବୃତ୍ତି ବୋଧିଚିତ୍ତଂ । ତସ୍ୟ ନିଷ୍କୃତିଃ ନିର୍ମୂଳ ମଣ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥିତେ ମୟା ନୈରାତ୍ମ୍ୟଭାବେନ କୁକ୍କୁରି ପାଦେନ କୃତା ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୀ ଦେବକେ —

ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଂ ଭବେଦ୍ ସଂଜ୍ଞା

ସ ତେନ ଦେହଭୃତା ବସନ୍ତୁ ମସ୍ତକୋଚ୍ଚାର ତୁଲ୍ୟଂ ନବଯୌବନମିତ ।
ତତ୍ତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ ତୁ ବାର୍ତ୍ତିଂ ଚୈଳେଷଣା ବଂଶନାଶୀତି ମହାବସ୍ତୁଧନୈଶ୍ୱର-
ସ୍ଥେନୋଦୟେ ଭୂତୋଽସି ହେଃ କାସ୍ତୁବନ୍ତ ସାଧୁରନିତ୍ୟ ।
ମୁମୁକ୍ଷାମ୍ନାନଂ ସ୍ତବେ ଚ ବଦତୀତି ।
ଚତୁର୍ଥ ଚରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ କାଳିକୁ ମାହ —
ଭକ୍ତଶ୍ଚେତ୍ୟାଦି—ଏଷ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବୋଧୁଷ୍ଟାସ୍ତି ତ୍ରି ଭବଃ । ସ୍ଥିରମିତି ସ୍ଥିରଂ
କୃତ୍ୱା ପ୍ରଜ୍ଞାରବିନ୍ଦେ ଯୌ ଯୌ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରେ ନିରଞ୍ଜନରୂପେଣାବଗଚ୍ଛଂ
ତେଽସ୍ମିନ୍ ଭବସନ୍ତୁକେ ଏତସ୍ମୈ ନନ୍ଦନାତ୍ ବଦଃ ।
ତଥାଚ କୃଷ୍ଣାର୍ଜ୍ଜୁନ ଗୀତଃ —
କେଁ ବୁଦ୍ଧିଅ ଅବଜନ ସଜନ ଶୁଣ ଇତ୍ୟାଦି ।

—*—

ଅର୍ଥ —

ମୁଁ ନିର୍ଗୁଣ ଶୂନ୍ୟ ମନର ଅଧିକାରୀ । ମନରେ କିଛି ନାହିଁ ମୋ ଦେହର ଅବସ୍ଥା କହିଲେ ନ ସରେ । ମୁଁ ନିର୍ଗୁଣ ସଂସାରର କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ପ୍ରତି ମୋର ଆସକ୍ତି ନାହିଁ । ମୋର ମନ ଶୂନ୍ୟତାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି । ସେହି ମନ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ସ୍ୱାମୀ । ଶୂନ୍ୟତା ସହିତ ମୋର (ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ) ଅଶେଷ ମିଳନ ସୁଖ (ସ୍ୱର୍ଗ ସୁଖ) କଥାରେ କହିହେବ ନାହିଁ । ହୃଦୟରେ ଏକ୍କି ଦେହର ଅନ୍ତଦୃଷ୍ଟି ଅର୍ଥାତ୍ ଭିତର ଚିନ୍ତାକୁ ଖୋଜିଲେ ସେ ସବୁ କିଛି ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଗତର ସମସ୍ତ ବାସନା ଦୂର ହୋଇଛି । ତେଣୁ ତାହାଙ୍କର ଚକ୍ଷୁରିନ୍ଦ୍ରିୟ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷୟ ଭୋଗ ରୂପକ ଶିଶୁ ଆଉ ନାହାନ୍ତି । ମୋ ବାଳପଣରେ ବାସନାଶୂନ୍ୟା ହେଲି । ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁର୍ବଳ ପୁତ୍ରହୀନ ହେଲି । ସେ ପୁତ୍ର କିଛି ନୁହେଁ । ଅଥବା ବାହାରୁ ସବୁ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଛି । ଦେହର ସମସ୍ତ ନାଡ଼ୀ ଦେଖି

ବିଶୁଦ୍ଧ କରିଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ବାସନାର ସ୍ଥାନ ହୃଦୟର କୌଣସି ଜାଗା ନାହିଁ, ତେଣୁ ବାସନାର ମୌଳିକ ସତ୍ତା ନାହିଁ । ଏହା ଶୂନ୍ୟମାତ୍ର । ଯାଏ, ମୋର ଯୌବନ ଆସିଥିଲା (ଶେଷ) ହେଲା । ଏ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ନ ଖୋଜି ନାଶ କର—ଅର୍ଥାତ୍ ବାସନା ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ନ ରଖି ତାକୁ ନାଶ କର । କୌଣସି ବସ୍ତୁର ମୂଳ ସତ୍ତା ରହୁନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟ । ତେଣୁ ସଂସାରରେ ସ୍ଥିର-ବିନାଶ ନଥିବା ପଦାର୍ଥ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଜନକଙ୍କ ହୃଦୟରୁ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ-ବାସନା ଦୂର ହୋଇ ଅଛି । କୁଳକୁସ ଶାପ କହୁଛନ୍ତି ଏ ସଂସାର ସ୍ଥିର, ଏ ସଂସାରରେ ଜାହାର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାହାର ନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝି ବିଷୟବାସନା ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ସଂସାରରେ ମୁକ୍ତ ଥାନ୍ତି ।

—*—

ପଦଟୀକା—

ହାଉଁ—ମୁଁ
ନବସୀ—ନବଶୀ ଓ, ସଂ-ନବାଣ
ଖମଣ—ଗଗନ—ଆକାଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଶୂନ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ମନ
ଭଣ୍ଡରେ—ସ୍ୱାମୀରେ (୭ମୀ ବି)
ମୋହୋର—ସଂ ମମ ଓ-ମୋ ମୋହ+ର=ମୋହର-ମୋହୋର
ବଗେଆ—ବଗ୍ରଦ, ଦେହ ବା ଶରୀର (ବର୍ଣ୍ଣବ୍ୟତ୍ୟୟ)
ବହୁ—କଥନ
ଜାଲ—ଶୀଲ

ପେଟଲିଭି—ପେଟଲି
ମାଏ—ମା, ସଂ-ମାତା, ପ୍ରା-ମାଆ କନ୍ୟା-ମାୟୀ ।
ଅନୁଭିଉ—ଅନୁଭୂତି, ଅନୁଭୂତା
ଘୁର୍ଣ୍ଣି—ସଂ-ଚକ୍-ସ୍ତ୍ରୀ-ଘୂର୍ଣ୍ଣଧାତୁ (ଲଳିତ ବ୍ୟକ୍ତ୍ୟୁଂ ଧାତି ଦର୍ଶନେ ଚ)
ଜା—ଯଦ୍ୱା ସଂ-ଯଃ
ଭୂଷମା—ଭୂଷଣ; ଭୂଷାଧାତୁ ଉତ୍ତମ ପ୍ରତ୍ୟୟ କରୁବଚନ
ସେବା—ସେ
ଏଥୁ—ଏଥି, ସଂ-ଅତ୍ର

ମାର୍ଷ୍ଟି — ସଂ-ମାର୍ଷ୍ଟି
ଚମ୍ପକ—ସଂ- ପ୍ରଥମ   ପ୍ରା-ପଢମ
ପଢମ, ପଢ଼ିଲ
ବଖାଣ—ପ୍ରଶଂସା, ସଂ-ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଓ-
ଲିଆଣ ବଖାଣ
ବାଟଗ ମୁଣ୍ଡା— ବାଟଗାମୁଣ୍ଡା
ମୁଣ୍ଡା—ସଂ-ମୁଣ୍ଡ
ଶିଆରନ୍ତେ—ଶିଙ୍ଗାରନ୍ତେ
ଶିଙ୍ଗାରଧାତୁ+ଅନ୍ତ
(ଶତୃପ୍ରତ୍ୟେ) ସଦେ ୭ମୀ
ସେବ — ସଂ—ସେବ—ସେବା
ବାସୁକ —ଅଙ୍ଗରାର୍ଥ
ଜାଣି—ସଂ-ଜ୍ଞାନ, ପ୍ରା ଓଡ଼ିଆରେ
ଜାଣ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ
ଜା+ଣି । ଯଥା—ଶୁଜାଣି
ଜୋବଣ—ଯୌବନ, ପ୍ରା—
ଜୋବ୍ବଣ ।
ହୋଇଲେଷି - ହୋଇଲେଷି ସଂ—
ଭୂ ଓ—ହୋଇଲ
ଭଇଲେ—ହୋଇଲେ ।
ହୋଇଲେ+ଷି = ହୋଇଲେଷି ।
ଯଥା—ଶୁଣିଷି ମୋ ମାଏ (ଶାରଦା)
ଚୁଟିଷି, ଗଲାଷି, ଇତ୍ୟାଦି ।
ଭୁଲିଷି ଆରତ ଚୌକଦା
ଭରତୀ (ସା. ର. 'ୱ')
ଦଙ୍ଗଲ—ନକାଲି
ସପ ସ—ସପା'ସ
ଭଣିଥି— ଭଣିଲ—ଭଣିଲ
କୁକୁକୁଷଣାଏ—କୁକୁର ଚ.ଉପ ।
ଭବ—ଭୂଲସମ, ସଂସାର
ଥିର—ସଂ—ସ୍ଥିର
ଦେମା—ଦେମ
ଏଥ—ଏଥି
ବୃଦ୍ଧିଲ—ସଂ—ବୃଦ୍ଧିଲେ ।
ଦେଖା—ଦେଖ
ଗାଣ୍ଠି— ଗାଣ୍ଠି

—*—

ରାଗ—ବରାଡ଼ୀ

ଝୁମ୍ପୁକୁ ପାଦାନାମ୍ :—

ନଖି (୧) ଇନ୍ଦ୍ରାର ମୁଖା (୨) ଅଧୂରା ।
ଓ-ନଖି ଇନ୍ଦ୍ରାର ମୁଖା ଅଧୂରା ।
ଅମିଅ ଭକ୍ଷଅ ମୁଖା କରନ୍ତ ଅନ୍ଧାରୀ (୩)
ଓ-ଅମିଅ ଭକ୍ଷକ ମୁଖା କରନ୍ତ ଅନ୍ଧାର ।
ମାରନ୍ତେ ବେଢ଼ାଉଥା ମୁ·। ପ୍ରବଳା
ଓ-ମାର ନ୍ତେ ବେଢ଼ିଥା ମୁଖା ପ୍ରବଳ ।
ବେଣି (୪) ଲୁଟଇ ଉରଣା ଗହଣା ।
ଓ-ବେଣୀଁ ଲୁଟଇ ଗମନାବେଳ ।
ଭବ ବନ୍ଧାରଥ ମୁଖା ଝଣଅ ପାତ (୫)
ଓ-ଭବ ବନ୍ଧାରଇ ମୁଖା ଝଣଇ ଗତ ।
ତମ୍ଭନ ମୁଖା ନଳଥା ନାଶକ ଥାନ୍ତି
ଓ-ତମ୍ଭନ ମୁଖା ନଳ ନାଶକ ଥାନ୍ତି ।
ନଳା (୬) ମୁଖା ଭୃଙ୍ଗ (୭) ଏ ବାଣ
ଓ-ନଳା ମୁଖା ଭୃଙ୍ଗ ନ ବାଣ
ଗଗନେ ଉଠି କରଅ (୮) ଅମିଅ (୯) ପାଣ
ଓ-ଗଗନେ ଉଠି କରଇ ଅମିଅ ପାନ
ଚାନ୍ଦ (୧୦) ବେଘ ମୁଖା ଭଞ୍ଜନ—ପାଞ୍ଚଳ
ବେଢ଼ବ ବେଘ ମୁଖା ଭଞ୍ଜନ ପ୍ରବଳ ।
ପଦ୍ମଗୁରୁ ବୋଧେ କରନ୍ତ (୧୧) ବେଘ ନିବନ
ପଦ୍ମଗୁରୁ ବୋଧେ କର ଭାଙ୍କୁ ନିବନ ।
ଜବେଁ ମୁଖଏ (୧୨)ର ଆକୁର (୧୨) ଲୁଟଅ
ଯେବେ ମୁଖ ର ଆକୁର ଲୁଟଇ
ଝୁମ୍ପୁକୁ ଭଣଅ ତେବେ ବାନ୍ଧନ ପିଟଅ
ଝୁମ୍ପୁକୁ ଭଣଇ ତେବେ ବାନ୍ଧଣ ପିଟଇ ।

୧-ନଖଅ (କ) ୨-ସୂର୍ଯ୍ୟାଗ୍ନି ଶ୍ଵଶ୍ଵ (କ) ଅଧୂର (ଖ) ୩-ଅନ୍ଧାର
୪-ବେଣି (କ) ୫-ଗଣ୍ଡ (କ ଖ) ୬-ନାଳ (କ) ୭-ଭୃଙ୍ଗଣ (କ) ୮-କରଅ
(କ) ୯-ଅମଣ ଧାଣ (କ) ୧୦-ଚନ୍ଦ୍ରେ (କ) ୧୧-କନ୍ଧ (କ) ୧୨- ମୁଖା
ଏରକୁ (କ) ମୁଖା ଅକ୍ଷର (ଖ)

ଟୀକା—ତମେବାର୍ଥଂ ମୁଷକପଦ୍ୟାବତାରେଣ ଭୁସୁକୁପାଦାଃ ପ୍ରତିପାଦୟନ୍ତି । ନିଶି ଅନ୍ଧାରୀତ୍ୟାଦି—ମୁଷ୍ଣାତୀତି ମୁଷକଃ ସନ୍ଧ୍ୟାବଚନେନ ଚିତ୍ତପବନଃ ବୋଦ୍ଧବ୍ୟଃ । ନିଶି ତ୍ରିଜ୍ଞା ଦର୍ଶନା ବା ବୋଦ୍ଧବ୍ୟା । ତସ୍ୟାଃ ଦର୍ଶନାୟା ଅନ୍ତରାଳସଞ୍ଚାରେଣ ଶ୍ୱାସାଦ୍ୟାଦ୍ୟା ବ୍ୟାପାରିତାଦ୍ୟନେନ କୁଳସାର-ବନସଂଯୋଗ ବୋଧି ଚିତ୍ତ ପୁତ ସ୍ରାବ ଦ୍ୱାରଂ ଏବଂ ମୁଖକଃ ଚିତ୍ତ ପବନଃ ସ୍ୱୟଂ କରୋତି । ତସ୍ମିନ୍ ବିଷୟାଜନ୍ମାଂଶପଞ୍ଚେ ଶ୍ରୀସଦ୍ଗୁରୁମୁଖ୍ୟଲବ୍ଧୋ-ପାୟେନ ଦୃଢ଼ଂ ତସ୍ୟ ନିଃସ୍ୱଭାବ ଲକ୍ଷଣଂ ଭବତି । ତତ୍ର ଭୁସୁକୋ ବାଲ-ଯୋଗିନସ୍ତେନ ସଂସାର ସାତାଶ୍ରୁତଂ ଦ୍ୱାରାଦ୍ୱାଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଦୃଶ୍ୟତେ ଚିତ୍ତଂ ତ ନ ଶୋଭତେ ।

ତଥା ଶ୍ଳୋକଃ—

ସ୍ୱପ୍ନାକାରେ ତ୍ୟାଗପ୍ରକଟେଽଷ୍ଟସର୍ବିଦ୍ୱିପୁଭବେ
ସନାନଦୋଷପ୍ରବର୍ତ୍ତି ପ୍ରବଳରସ ପୃଷ୍ଟାସ୍ୱଭାଗେନ ।
ତୁଷ୍ଟେନାଦାନାଦୈର୍ବିଲୁପାତ୍ରତଣମେବାନ୍ନରସଗତେ—
ଭୂତଂ କର୍ମ୍ମୋଦ୍ଧୃତଂ ଲବ୍ଧୋଦ୍ଧିତ ଭଦ୍ରଂ ସତ୍ୱ ମନସ୍ତି ।

ବିଷସ୍ୟ ପଦେନ ମୁଷକ ଚିତ୍ତସ୍ୟ ବ୍ୟବହାରୋଽନୁ ବର୍ତ୍ତ୍ୟତେ ଭବେତ୍ୟାଦି—ଭବଶାନ୍ତିବ୍ୟନ୍ତା ଭବଂ ସ୍ୱକୀୟଂ ଅଧାରସ୍ୟ ପ୍ରକୃତିତାଞ୍ଜଳିତସ୍ୟା ସ ଏବ ଚିତ୍ତଂ ମୁଷକୋନ୍ୟଥାଗମନ କୁରୁତେ । ଗଚ୍ଛତି ତର୍ହିଙ୍ ନଷ୍ଟକାଦି ଦୁର୍ଗତ ସାଧେ । ସ୍ୱପ୍ନମେବ ଜଡ଼ଷ ପଦ୍ମତି । ଅନନ୍ତ ଭୂମିଶ୍ରୀକସ୍ୟ ଅବୃତ-ବୋଧ-ମାଜନସ୍ୟ ଶ୍ରେ ଯୋଗିନ୍ ଶ୍ରୀପାଦାବସ୍ଥାପଦେଶେନ ତସ୍ୟ ସ୍ୱଭାବୋପଣଂ ନ କରିଷ୍ୟନ୍ତି ।

ଭୁସୁକୁ ପଦେନ ତସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପମାହ— କାଳେତ୍ୟାଦି ସଂସ୍କୃତି ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ଦୁନାଶଯଣେନ ସ ଏବ ଚିତ୍ତମୂଷକଃ କାଳଃ । ତସ୍ୟ ପିଣ୍ଡ-ନାଦ ମୂଷବେ ଵନତାହେଣ ଶ୍ରେ ଯୋଗିନ୍ ବର୍ତ୍ତ୍ୟାପଲକ୍ଷୋପଦେଶୋ ନ ବଧ୍ୟତେ । ତତଃ ନିତ ଗୁରୁପଦ ପ୍ରସାଦ ମହାସୁଖକମଲକନ୍ଦଂ ଗତ୍ୱା ସ୍ୱକୀୟତାଂ ଉନ୍ମାର୍ଥ ବୋଧିଚିତ୍ତ ମଧୁପାନାସ୍ୱାଦଂ କରୋତି ।

ତଥାଚ ଷଡ଼ଦର୍ଶନେ ନାରଦାଃ—

କଦନ୍ତି ଶୁକ୍ଳହରମାର୍ଗେଣ ଯାନ୍ତି, ଧର୍ମିଷ୍ଠକେ ସମାଧିକ ସାଂ ।
କମଳ ବଜ୍ରଶିଳ ଧନ୍ଦୁ ମୁ ଦେଳମସ୍ତୁ । କମଳ ମଧ୍ୟ ପିତ୍ତବଧୋକେ
ନତ୍ରମସ୍ତୁ ।

ଚତୁର୍ଥ ପଟଳେ ବଜ୍ରସୂତ୍ରମସ୍ଥାନ୍ଦ୍ରମାହ—
ଭାବ ସେବତ୍ୟାହ— ଶତ୍ରୁ ମୃତ୍ତକାସ୍ଥଂ ଭାବଦେବ ମୋହମାନେନୋ-
ମ୍ନତୋ ଚକ୍ରତ । ଶାକ୍ତ ସମ୍ପ୍ରକୃତ୍ତ୍ୱକାଳ ଚକ୍ରସନ୍ଧିଧାନଂ ନ ଭବତି ।
ଶକ୍ତ ଯୋଗିନ୍ ତସ୍ମାତ୍ ସ୍ଥିରୌ ପ୍ରଣିଧାନମାବଦ୍ଧ୍ୟାତାମିତି ।
ତଥାଚ ସଦ୍ଗୁ ଗାଦାଃ—ସସ୍ୟ ପ୍ରସାଦ କରଣୈର୍ନିଶ୍ଚୟାତ୍—
ପଞ୍ଚମ ପଟଳେ ତତ୍ତ୍ୱମନ୍ତ୍ରକସ୍ୟ ସ୍ତୁତିମାହ—
ଜବେଦିତ୍ୟାହ—ଯସ୍ମିନ୍ ସମୟେ ସ୍ୱକାୟଗତ ଶତ୍ରୁ ମୃତ୍ତକସ୍ୟ ଗୁଣଃ
ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରତ୍ୟାବେଶସ୍ତତା ସ୍ଫୁରନ୍ତି । ତସ୍ମିନ୍ ସମୟେ ସଂସାର ବନ୍ଧନଂ
ତସ୍ୟ ତୁଟନ୍ତି ।
ଅତ୍ର ଶ୍ଲୋକଃ —

ଯସ୍ୟାବେଶ୍ମି ନ ଲଭ୍ୟତେ ସନୁଭୂତାଂ ବନ୍ଧସ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟେବ ବା
ବନ୍ଧା ଯତ୍ର ନ ଯାନ୍ତି ନ ଭବତି ମୁକ୍ତସ୍ୟ ମୁକ୍ତିଃ ସ୍ୱଃ ।
ନିତ୍ୟାବେଶତନ୍ତୋଦୟ ଦେହ୍ମୃତ୍ୟୁନର ଭୂତ ପିଣ୍ଡେଷ୍ମା
ମା ଜନ୍ମନ୍ତୁ ତ୍ୟଜ ମା ଗୃହାଣ ବିଷୟ ସ୍ୱେ ସ୍ୱୋ ଯଥାବସ୍ଥିତଃ ।

—୦—

ଅର୍ଥ—

ମନ ଅତି ଚଞ୍ଚଳ । ତାହାକୁ ସ୍ଥିର କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ପବନ ସ୍ଥିରହେଲେ ମନ ନିଜେ ନିଜେ ସ୍ଥିର ହୋଇ ଯାଏ । ଭଗବାନଙ୍କୁ ମୁଦ୍ରା ସହିତ ଭଜନା କରୁଛନ୍ତି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ହସ୍ତରେ କଞ୍ଜର ମୁଦ୍ରା ଚତୁର୍ଭୁଜ ଅମିତ୍ୟ ଦୋର୍ଣ୍ଣମାନ ଧାରଣ କରେ । ଯାହାର ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟା ଜ୍ଞାନ ଅନ୍ଧକାରରେ ଆବୃତ । ଏହି ପ୍ରକାରେ ମନମୁଗ୍ଧ ବିଷୟ ବାସନା ଭିତରେ ଭୁଲି ଯାଇ ବୋଧକରି ବାହାର ଅମିତ୍ୟ ଧନ ବସ୍ତୁ କରୁଅଛି ।

ତେଣୁ କବି ଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହୁଅଛନ୍ତି—ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏହି ମନ ମୂଷାକୁ ମାର । ଅର୍ଥାତ୍ ମନପବନ ସ୍ଥିରକର । ତାହାହେଲେ ସଂସାରରେ ଆଉ ଯା ଆସ କରିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହେବନାହିଁ । ଏହି ମନମୂଷା ସଂସାରରେ ଗାତ ଖୋଳି ରହି ଏହି ମନ ସଂସାର ସୃଷ୍ଟି କରେ ଓ ସେଥିରେ ନିଜେ ବାନ୍ଧି ହୋଇ ରହେ । ଏହି ଚଞ୍ଚଳ ମନମୂଷାକୁ କଳନା କରି,ତାହାର ସ୍ୱଭାବ ଜାଣିକରି ଏହିମନମୂଷା କଳା (କୁତ୍ସିତ), ସେଥିରେ ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଦେଉଅଛନ୍ତି । ଏହି ମନମୂଷା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଯାଇ ଅନ୍ତର ଗାତକରିଲା ଅର୍ଥାତ୍—ଯାହା କଥା କହି କରି ହୃଦୟରେ ଦର୍ଶନରେ ବାଧା ଦେଲା । ଚଞ୍ଚଳ ହେଲେ ସଦ୍‌ଗୁରୁଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ତାହାକୁ ବଶୀଭୂତ କର । ଏହିମନର ଗତି ସ୍ଥିର ହେଲେ ସଂସାର ବନ୍ଧନ ଛିଡିଯାଏ ।

—୦—

ସମର୍ଥକ ପଦ୍ୟ—

ମନମୂଷା ଦେହ ତୁ ଗଞ୍ଜାର ଖାଇ ।
ସତେ ଦୟାଳୁକୁ ଚିହ୍ନିଲୁ ନାହିଁ ।
ଗାତୁଆ ମୂଷାକୁ ବିଲୁଆ କଢିଛି ।
ମୂଷ ବସି ଅଛି ଗଞ୍ଜାର ଖାଇ ।

(ଗଙ୍ଗାଧର = ଈଶ୍ୱର ଭେଦ ଭଜନ ପୁସ୍ତକ)

ସଦ୍ ଗୁରୁଦେବ ମାରେ ଖୋଲତା । ଅନ୍ଧାର ଘରେ ଜାଳେ ଦଉଠା ।

(ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ)

ମନସ୍ଥିର କରିବାର ଉପାୟ—

ପାଞ୍ଚମନ କରୁ ଠୁଳ । ନିର୍ବାଣଦୀପ ପ୍ରାୟେ ଜାଳ ।
ଚଞ୍ଚଳ ଛାଡ଼ି ସ୍ଥିର ବୁଦ୍ଧି । ଦେହେ ଚୈତନ୍ୟ କରୁବନ୍ଦୀ ।
ବେଳୁଛି ମୂଳେ ଧରି ଟାଣି । ବନ୍ଧନ୍ତା ପଦକୁ ଉଜାଣି ।
ଧୀରେ ସଧୀରେ ମନ ସୁଦୃଢ । ଖଣେ ନିମିଷ ଦଣ୍ଡେ ଦଣ୍ଡ୍ୟ ।
ଉଜାଣି କଷ୍ଟ ଯୋଗ ଶିକ୍ଷା । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶାସ୍ତ୍ରଣ କହେ ।

କଣ୍ଣ ଘଟିଜା ସୁହେ ଧୃଣ୍ଡ । ଆକର୍ଷି ଦେଲୁ ଗରଣ ଦଢି ।
ମେଘଦୁଆରେ ମଦ୍ୟାଗାଢ । କଣ ଲୁ ଜାଳିଗି କ ଭଲ ।
ଶିବଙ୍କ ନଥପିଦଲ ସେ ନର୍ତ୍ତିଲ । ମେକା କହାଇବ ପରମର ।
ବୁଡ୍ଡ ଦର୍ଶନେ ଟିବହୂହ । ଦେଦକେ ଲଳ୍ପ ଅସ୍ମାସୁଖ ।
ପରମେ ପରନେ ଖୋଲିଲେ । ଆଉକ ଗତ ଅସ୍ତି ପରେ ।

(ଭୂ: ଶ: ପୁ: ୧୧)

ପଦଟୀକା—

କଣ୍ଠ—କଣ୍ଡି, ସଂ-କଣ୍ଠ
ଅନାଣ୍ଡି - ଅନାରୁଆ, ଶଜା ଅନାରୁ
ବାଡଜକଲେ ।
ଅନାର-ା-ଇ [ଅଛି ଅର୍ଥରେ]
ମୁସା—ମୁଷା ସଂ,-ମୂଷିକ
ଅଟରୁ । ଆ [ସବୁଆଟେ]
ବଡରଣ କରେ ।
ଅମିଅ—ଅମିଦୃ, ସଂ-ଅମୃତ ।
ଭଖଅ—ଭକ୍ଷକ
କରଅ—କର, କୃ = ଓ-କରଧାତୁ
ହେଲାହ୍ ମଧ୍ୟ, ପୁ ୧ବ, ବ୍ଭଚନ୍କ, 'ଅ'
ଯଥା—ଯାଅ-ଜାଅ ।
ଆହାରା—ଆହାର ।
ଜୋଇଆ—ଯୋଗିଆ-ଯଥା
ଭାମା, ଭଲଆ; ମଦୂଆ
ମୁଗାଚଳନା --ମୁଗାପବନ
ଜେଣ—ଯେନ, ଓ ଯେଣେ

ଭୁଟଅ—ଭୁଟଇ ସ-ଷ୍ଟୁଟ୍ୟନ୍ତ
ଅଦଣା ଗଦଣା-ଗମନ ଗମନ
ଭବ—ଭବସାମ, ସଂସାର
ବନ୍ଦରଅ—ବନ୍ଦାରଇ
ଖଣଅ—ପ୍ରା, ଓ = ଖଣଇ, ସଂ
—ଖନତି ।
ଆଧୂନକ—ଓ-ଖୋଳଇ, ସଂ-ଦେଦ୍
(ଡେଦ୍ଧନାର୍ଥ)
ଟ୍ରା—ଷ୍ଟ୍ର, ଖୋଳ ଧାତୁ ପ୍ରତୀକ
ଓ—ଖଣଇ (ଖଣି ଅଣ ;କିମ୍ବା ଖନ
ଖୋଦଇ)
ଯଥା—ଗହନ—ଗହଳ । ଏମନ
ଭଜାଇଇଟେଇଗଳ—
ଖୋଳଧାତୁ
ହୋଇଛି ।
ଗାରୀ-ଗଡ, ଗାଢ଼ ସ୍ଂ ଗର୍ଦ୍ଦ-ଗର୍ତ୍ତ
କକଅ କଳି

ଥାଉ—ସ୍ଥିତ, ଦେହ (ମର୍ଯ୍ୟାଦା)
ଛୋଡ଼ି ଥାଉ ଅଛୁ ।

ଦାଣ୍ଡି—ସ୍ୱ-ଦର୍ଣ୍ଣି

ଧଅଣେ—ଧମନେ

ଚରଅ—ଚରୁଇ ।

ପାଣ—ପାନ

ଛାବ—ଛେଦେ, ସ୍ୱ-ଛାବର୍

ଖୁଅନ ପାଣିନ—ଖୁଡନ ସ୍ତଦନ ।

ବେଢ଼େ—ବୋଧେ

ଚରଣ—ଚର, ଚର+ଣ=ଚରଅ

ନଇକ—ଔ—କତକ, ସ୍ୱ-କଣ୍ଟକ

କଟକ—ଯୋଗ୍ୟ, ସ୍ୱ—ଯାବତ୍

ସ୍ତ୍ରୀ—ତିଳ-ଯୋଗେ ।

ଭୁଟଅ—ଭୁଟଇ

ଭଣଅ—ଭଣଇ

ବାରିନ—ବାରିଣୀ, ସ୍ୱ-ବରିନ
କପିଳଙ୍କ ଧାତରେ ବାରିଣୀ
ଧାର (ଦ୍ରୁ: ମ)

ପିଟଅ—ପିଟଇ ।

—o—

ରାଗ—ଗୁଞ୍ଜରୀ

ସରହ ପାଦାନାମ୍ :—

ଅପଣେ ରଚି ରଚି ଭବ ନିର୍ବାଣା ।
ଓ—ଆପଣେ ରଚି ରଚି ଭବ ନିର୍ବାଣ ।
ମିଛେଁ ଲୋଅ ବନ୍ଧାବଏ ଅପଣା
ଓ—ମିଛେଁ ଲୋକ ବନ୍ଧାବଇ (ବନ୍ଧାଏ) ଆପଣା ।
ଅମ୍ହେ (୧)ଣ ଜାଣହୁଁ ଅଚିନ୍ତ ଜୋଇ
ଓ—ଆମ୍ଭେ ନ ଜାଣୁଁ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଯୋଗୀ ।
ଜାମ ମରଣ ଭବ କଇସଣ ହୋଇ
ଓ—ଜନ୍ମ ମରଣ ଭବ କେମନ ହୋଇ ।
ଜଇସୋ ଜାମ ମରଣ ବି ତଇସୋ
ଓ—ଯିସ୍ ଜନ୍ମ ମରଣ ବି ତସ ।
ଜୀବନ୍ତେ ମଇଲ (୨) ନାହିଁ ବିଶେଷୋ ।
ଓ—ଜୀବନ୍ତେ ମଲେଁ ନାହିଁ ବିଶେଷ ।
ଜା ଏଥୁ ଜାମ ମରଣେ ବିସଙ୍କା
ଓ—ଯେ ଏଥି ଜନ୍ମ, ମରଣେ ବିଶଙ୍କା
ସୋ କରଉ ରସ ରସାଣେରେ କଂଖା (୩)
ଓ—ସେ କରୁ ରସ ରସାୟନର (ଆ) କାଂକ୍ଷା ।
ଜେ ସଚରାଚର ତିଅସ ଭମନ୍ତି ।
ଓ—ଯେ ସଚରାଚର ତ୍ରିଦଶ ଭ୍ରମନ୍ତି ।
ତେ ଅଜରାମର କିମପି ଣ ହୋନ୍ତି ।
ଓ—ସେ ଅଜରାମର କିମ୍ପି ନ ହୋନ୍ତି ।
ଜାମେ କାମ କି କାମେ ଜାମ
ଜନ୍ମେ କାମ କି କାମେ ଜନ୍ମ ।
ସରହ ଭଣନ୍ତି ଅଚିନ୍ତ ସୋ ଧାମ
ସରହ ଭଣନ୍ତି ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ସେ ଧାମ ।

୧—ଅଚ୍ଛେ ଣ (ଖ,ଗ) ୨=ମଇଲେ, (ଖ) ୩—କଙ୍ଖା (କ)

ତମେବାର୍ଥଂ ସର୍ବଧର୍ମେଷୁ ଗତେନ ଶବ୍ଦପ୍ରାଦଃ ପ୍ରତିପାଦୟନ୍ତି—

ଅଗଣେତ୍ୟାଦି— ଅନାଦ୍ୟନ୍ତାଦ୍ୟାପନାତୋଽସେଣ ଭବଣାମାଦି-
କଲ୍ପିତେଷ୍ଟଣଂ ତଦିତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱେଷ୍ଟାଂଶ୍ଚ ଭୁକ୍ତ୍ୱା ସ୍ୱମ୍ବାନ୍ତମେବ ଉବନ୍ଧେନାଦସୋ
ଭବନ୍ତି ।

ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ସ୍ୱଜ୍ଞନଂ ଦ୍ରଢ଼ୟନ୍ତି—

ଅନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି—ସିଦ୍ଧାନ୍ତ୍ୟଂ ପରତ୍ୱତାଦଃ ଏବଂ ବାଦନ୍ତ-ପ୍ରବୃତ୍ତଲକ୍ଷଣରେଣୁ-
ପ୍ରସାଦାତ୍ ଭବଶୂନ୍ୟ ଜଠରାଗ୍ନିପ୍ରଦାତ୍ରୀ ଯୋଗିଭିଃ ବନ୍ଦ୍ୟଂ । ଅତଏବ
ଉଦ୍ଧାରାଦିକଂ ଦୁର୍ଲଭଂ ଭବନ୍ତି ନ ଜାନାତି ।

ତଥାଚ ଏକାଦଶ୍ୟାମୁକ୍ତମ୍—

ଜ୍ଞାନାସିସ୍ତୁ ଶରୀରେଭ୍ୟୋ ଧରାନ୍ତି ମିଥ୍ୟାଃ ।

ତୃତୀୟପଦେନ ସ୍ୱଜ୍ଞାନାଦ୍ଦୁର୍ଲଭତାମାହ—

ଜଳଦେବା ଇତ୍ୟାଦି— ସର୍ବେ ନୈବଶ୍ୱାବିଷଭେନ କାର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ଦେବା
ବନ୍ଦ୍ୟନ୍ତେ ଦେବ ହୋଗିନ୍ଦ୍ରାଃ । ସ୍ୱପ୍ନମେବ ଅଜ୍ଞାନଂ ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥ୍ୟ ବଦନ୍ତି ।
ସତ୍ୟସ୍ୱାଦେ ନାସ୍ତି ତସ୍ୟ ଭବାନ୍ତରୀ ନ ଦୃଶ୍ୟତେ ।

ତଥା ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ରୀ—

ଯସ୍ୟ ବୁଦ୍ଧତୋ ନୋତ୍ପତ୍ତି ର୍ନାଶେ ନୈବ ଦୃଶ୍ୟତେ ।
ତଜ୍ଜ୍ଞାନମଦ୍ୱିତୀୟମ ସର୍ବସଂକଳ୍ପବର୍ଜିତମ୍ ।

ଅତଏବ ଶାଦ୍ଧା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଣ ସମ୍ୱାଦିତେନ ସଦ ବେଦୋପଲବ୍ଧ୍ୟା
ନ ସ୍ତି ।

ତଥାଚ ସୂତେନ—

ସ୍ୱପ୍ନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତୁ ନ ସ୍ୱାନ୍ୟରୁପଃ
ସଂକଳ୍ପବଦ୍ଧ ସ୍ୱପ୍ନଜାନାକାର୍ଯ୍ୟୀ ।

ଚତୁର୍ଥପଦେନ ସ୍ୱପ୍ନମେବାତ୍ର ଶଂସାମାହୁଃ—

ଯସ୍ମିନ୍ ମରଣାବଧିଷ୍ୱଂ ବା ବଦାନ୍ତେ । ଯୋଽପି ଯୋଗୀ ସର୍ବସ୍ୱେନ
ବନ୍ଧାନ୍ତ କଳ୍ପତସ୍ୟାଣଂ ଜନୟନ୍ତି । ବସ୍ତୁଂ ପୁନଃ ମରଣାଦିଭବେଷୁ
ନଃଶେଷ ସଂକଳ୍ପୁଷ୍ମାଃ ।

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ସ୍ୱରୂପସ୍ୟାନିଶ୍ଚୟାଭାବମାହ—
ଯେ ଭକ୍ତ୍ୟାଶ୍ଚ—ଯତ୍ର ଯେ ବାନଯୋଗିନଃ ଜନ୍ମକୀଟ ମହାତ୍ମାନେ ପତତ୍ତ-
ଦଂଶ ଗୁନ୍ତି । ଅଥବା ମତ୍ତୋଽଧିକ ଶକ୍ତ୍ୟା ସଂବର୍ଷଂ ଦେବାନାଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ।
ତେଽପି ଗୁରୁପାଦାବ୍ଜମଣ୍ଡୁମନାଣ୍ଡଂ ନ ପ୍ରାପ୍ନୁବନ୍ତି । ବସ୍ତୁମଧ୍ୟ ଜ୍ଞେୟଂ
ଜ୍ଞେୟଂ କୁତଃ ।
ପଞ୍ଚମ ପଦେନ ତତ୍ତ୍ୱ ମାହାତ୍ମ୍ୟମାହ—
ଜ୍ଞାନେନେତ୍ୟାଦି — କର୍ତ୍ତୃକର୍ମବିହୀନସ୍ୟ ଯେ ଯୀନ ଯସ ଜନ୍ମ କର୍ମ କିଂ
ଭବତି । କର୍ମଣା ବା ଉତ୍ପାଦନ୍ତୁ । ଅତଏବ ପରମଂ ତାବତ୍ ସ୍ୱାତ୍ମାନଂ
ଦଦନ୍ତି । ପରମାର୍ଥବତ୍ ଯୋଗିନାଂ ଅତ୍ୟନ୍ତା ହି ।

—※—

ଅର୍ଥ —

ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଭବ ଓ ନିର୍ବାଣ ମନରେ କଳ୍ପନା କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଲୋକ ନିଜେ ୨ ଆପଣାଙ୍କୁ ସଂସାରରେ ବନ୍ଧାଇ ରଖନ୍ତି । ସଂସାର ଓ ନିର୍ବାଣରେ ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ଜନ୍ମ ଯାହା ମରଣ ତାହା, ଫଳରେ ମଧ୍ୟ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ଭବ ଓ ନିର୍ବାଣ ଭିନ୍ନ ଏହା ଜ୍ଞାନ ଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ—ସଂସାରର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ଜାଣିଲେ ନିର୍ବାଣ ଲାଭ ହୁଏ । ତେଣୁ ସଂସାର ଓ ନିର୍ବାଣକୁ ଭିନ୍ନ ୨ ବୋଲି ଭାବିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ପ୍ରକୃତରେ ସଂସାରର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ । କାରଣ ଏହା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯାହାସବୁ ଦେଖୁଅଛୁ, ତାହା ରଜ୍ଜୁରେ ସର୍ପଭ୍ରମପରି ମିଥ୍ୟା ଅବିଦ୍ୟା ବା ମାୟା ଯୋଗୁଁ ଆମ୍ଭର ଏହିପରି ଭ୍ରମଧାରଣା ହୋଇଥାଏ । ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭ୍ରମ । ଜନ୍ମ ମରଣ ଭିତରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ଯାହାର ଉତ୍ପତ୍ତି ଅଛି—ତାହାର ମରଣ ଅଛି ।

ଏ ସଂସାରରେ କାହାରି ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ କାହାରି ମରଣ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଜନ୍ମ ମରଣକୁ ଭୟକରନ୍ତି, ସେମାନେ ରସ ରସାୟନ ଇତ୍ୟାଦି ବିବିଧ ଔଷଧ ସେବନ କରି ମରଣରୁ ବଞ୍ଚିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ଲୋକର ମୃତ୍ୟୁକୁ ଭୟ ନାହିଁ ତେଣୁ ତାହାର ଭବ

ଉପାସ୍ତକରେ ଅନନ୍ତକାଳ ବାସ୍ତି । ସେହିମାନେ ପାପ ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଆନ୍ତି । ସେହିମାନେ ପାପ କାର୍ଯ୍ୟକରି ନରକକୁ ଯାଆନ୍ତି ସେମାନେ ପୁଣି ଏହି ଜଗତକୁ ଫେରି ଆସନ୍ତି । ସେଥିରୁ ସେମାନେ ଅନନ୍ତକାଳ ଭୋଗ ଶାନ୍ତି ପାନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇ କର୍ମ ଫଳ ଶେଷ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଜଗତରେ ପୁଣି ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି-ବାକୁ ପଡ଼େ । କର୍ମରୁ ଜନ୍ମ, ଜନ୍ମରୁ କର୍ମ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି -ବୀଜରୁ ବୃକ୍ଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ପୁଣି ବୃକ୍ଷରୁ ବୀଜ । ସେଥିରୁ ଜନ୍ମରୁ କର୍ମର ସୃଷ୍ଟି କର୍ମ କର୍ମରୁ ଜନ୍ମର ସୃଷ୍ଟି । ଏହି ସବୁ ବସ୍ତୁର ପ୍ରବାହ ଚାଲିଛି । ସେହିପରି ପ୍ରକୃତିରେ ବୃଦ୍ଧି ଓ ହ୍ରାସ ଘଟେ ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର, ଗ୍ରହାଦି, ଆକାଶ ପ୍ରଭୃତି ବସ୍ତୁମାନ ବାର ସୃଷ୍ଟି ହୁଅନ୍ତି ।

— * —

ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ୟ—

ପାପ ପୁଣ୍ୟ କିମ୍ବା କରି ପ୍ରାଣୀମାନେ ସ୍ୱର୍ଗ ନର୍କ ଲଭନ୍ତି
ଫଳ ଭୁଞ୍ଜି ପୁଣି ହୋଇଥାନ୍ତି ଜଗତରେ ଜ.ନା ଯୋନିରେ ଭ୍ରମନ୍ତି ।
ଏଣୁ କରି କର୍ମ ଚକ୍ର ଏ ଭ୍ରମ ଗତିରେ ଥିବ ନ ଥିବ
ଅକର୍ମ ନିଷ୍ଠରେ ବାସୁଦେବ ଭକ୍ତ ଅନୁଭବରେ ମଗ୍ନ ହୁ ।
(ଅଶାରେଭ, ଅ°, ପୃ ୪୮)

ଜନ୍ମିବା ମରିବା ଦୁଇ ନଦୀ ଜାଣି ସ୍ୱାନ୍ତି ।
ମନେ କୋଟିକ ଚାରି ଜିନେ ବିଶ୍ରୁତି ।

(କୈ, ଦ°, ପୃ ୧୪)

ଏବେ କହିବି ଯେ ବୃତ୍ତିସା ଯତ୍ନ । ଭିତର ମୂଲକା ସଂସାର ପଥ ।
ସର୍ବ ନାନବ ପଣ୍ଡିତ ଆଦି । ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟରେ ଏଗାର ସାଥି ।
ଅନୁବାଦ ବୃତ୍ତଟିର କର୍ମର ଦ୍ୱାରେ । ମୁକ୍ତ କର୍ମବାଲୁ ନାହିଁ ବ୍ୟୟରେ ।
ଏଣୁ କହେ ଅଛି ଅନୁମାନ । ତାକୁ ଚିନ୍ତିଲେ ଅନାସ୍ଥିତରେ ।
(ପ୍ରଜ୍ଞାନନ୍ଦ କାବ୍ୟ)

ପଦଟୀକା—

ଏସଣେ—ଏସଣେ, ସଂ-ଅସ୍ମିନ୍
ଉତ ୬—ଉତନା କଣ୍ଠ, ସଂ-ଉତ
ଉବକବାଣ—ସଂସ ଉ ଓ ମୁକ୍ତି
ମିଂଛ—ମିଛରେ, ସଂ-ମିଥ୍ୟା ପ୍ରା- ମିଚ୍ଛା-ଓ-ମିଛ+ଏ (ଏକସ୍ଥାନେ) ଶବ୍ଦ ଓ, ।
ନେଇଁ—ନେଇ
କଷାକଏ—କଷା ଏ ସଂ-କଷ ଧାତୁ ନାମ କଷାଜାତ, ପ୍ରାଚୀନ ଓ କଷାକର ଘ ନର ବାଦର ଚୁର୍ଣ୍ଣି ।
ଅପଣା—ଆପଣାକୁ
ଜାଣନ୍ତି—ପ୍ରା-ଓ-ଜାଣନ୍ତି-ଆ-ଓ ଜାଣୁ-ସଂ-ଜ୍ଞାଧାତୁ, ଓ- ଜାଣ ପ୍ରାକୃତରେ କେବଳ ଜାଣିମ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ 'ମୁଁ' ପ୍ରତ୍ୟୟ ହୁଏ—ଯଥା ହୋମୁ-ହୋଉଁ ଜାଣମୁ ଜାଣେଁ ଜାଣନ୍ତି — ଜାଣୁଁ
ଅଟନ୍ତା—ଅନନ୍ତ୍ୟ ଓ ଅନନ୍ତା ।
ନଜାଳ—ଯୋଗ
ଜାମ—ଜନ୍ମ
କଷସ୍ଥୋ—ସଂ-ଉତ୍କୃଷ୍ଟ, ପାଳସ ଜଳସ-ଶିଖା । ଏଥି ଅନନ୍ତରେବିଷ ।

କହୁଦା ଗୋବଦଉଦ
(ଉ ବ)

ତଳଟେ—ସଂ-ପାତ୍ରସ, ଭାଜସ, କଳସ, ଦସ,
ଜାବାଂକୁ—ଜାଣିଁକୁ
ମଳାଂକୁ—ମଳକୁ
ବଟେଣେ—ବଟେଣେ
} ଉଦ୍ଧକ ୬ମୀ
ଜା—ଯେ
ଏଥୁ—ଏଥୁ
ବଧଙ୍କ—ବନ୍ଧଙ୍କ ଦଟବିଣିକ ସୁକ୍ତା
ଯେ—ଯେ
କସଷ—କନ୍ତୁ
ରସାଚେର—ରସାସ୍ବନର
କଟ୍ସା—କାଙ୍କ୍ଷା
ଶବିଷ—ଶିବଣ, ସ୍ୱର୍ଗ
ଭମନ୍ତି—ଭ୍ରମନ୍ତି
ହୋନ୍ତି—ହୁଅନ୍ତି ।
ଜମେ—ଜନ୍ମ
ଜାଦ—ସଂକର୍ମିନ୍-ପ୍ରା-କମ୍ମି ଓ- ଜାମ
ଜାତେମ—ଜାମରେ
ଅଟନ୍ତି—ଅନନ୍ତ୍ୟ
ଷୋ—ଷୋ
ଧାମ—ସ୍ଥାନ

ରାଗ ମଲ୍ଲାରୀ

ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍ —

ଜଳ ଦୁର୍ଗରେ ବୁଦ୍ଧିରୁ ଅନ୍ୟେଷ(୧) ଜାଲେବ ମଣ୍ଡି ଦୀ ।

ଘୋଷା

୧—ଅଦ ଦୁର୍ଗେ ଦୁଃଖରୁ ଜିଜ୍ଞାସେ ପିଠ ଘାଟିଁ ଖଞ୍ଜନ ।

ଜଣାଶୀକ(୨) ଲେଖନ୍ତେ ବେଶ୍ୱାସି ଏକୁ ମନ

୨—ଦଗ୍ଧନା ଜଳ ଯେଉଁଣ୍ଡେ ଦେଖାଣି ଏକମନା ।

ଉଦ୍ୟନ୍ତ ଲେଖା ଜାଣି ମନର ଘଟଣି(୩)

୩—ଗାବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖା ଜଳର ଜଳେ ଦୁଃଖି (ଘୋଷା)

ଦୁଃଖକ୍ଷ ନାଂଦେ ବୁଦ୍ଧିରୁ ଗ୍ରନ୍ଥେ ସମ୍ପ ଚଳସନ୍ତୁରି (୪)

୪—ଦଶାତ୍ସ୍ୱ ସଂସାର ବୁଦ୍ଧିରୁ ଗଦ୍ଗଦ ଘଡ଼ିକ ।

ମାଆଜାଳ ଅଥବା ନର (୫) ଖରେ (୬) ଘାଆଜଣି

୫—ମାଣ୍ଡାଜନ ଘାଟିକରେ ବନ୍ଧନ ମାଣ୍ଡା ଦଣ୍ଡି

ସକ ବୁଦ୍ଧି ଦେଖେଁ ବୁଦ୍ଧିର ଜାଣୁ କଣକ ।

—ସଦ୍ଗୁରୁ-ଦେବାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିରେ ଜାଗାର ଦେଖନ୍ତ ଅବ ।

୧—ଅନ୍ୟେଷ (ଦ)
୨—ଜଣାଶୀ ଦକ (ଦ)
୩—ଦ ଅଚ (ଶ)
୪—ଚଳ ସନ୍ତୁରି (ଶ)
୫—ଖରେ (ଦ)
୬—ସ୍ୱଦେଶ (ଦ, ଶ)
କ୍ଷେଣି (ଦ)

ଅର୍ଥ—

ବନ ଅନଳକୁ କହୁଛନ୍ତି—ହେ ଦେବ ଶିଖାଗ୍ନି ପିବ, ତେବେ ଏକ ମୁଷ୍ଟି ବା ପଞ୍ଚ ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଗ୍ରାମଜନଙ୍କୁ ମାର । ତହୁଁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଘଟିଲା ଏହି ଏକ ମନ ଦୁଃଖ । ଗୋପନ୍ତା ଅବସ୍ଥାରେ ଅନଳର ଜନ ହୋଇଛି । ମରିବ ସତି ହେବ । ମୁଁ ଏ ଗ୍ରାମଜନଙ୍କୁ ଦଂଶା ନ କରି ମାଂସ ଖାଇ ପାରୁ ବନରେ ଭୋଜନ କରୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ମାଧୁକାରୀ ଅପରାଧରେ କରି ମାଧୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ବଧ କରୁଅଛି । କାହାରି ବା ଶୁଣାଇବେ ଦେବତା ଭଳ ? ଏଣୁ ତୁମ୍ଭେ ମୁଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଉପଦେଶକୁ ଭୁଲିଅଛି ।

—※—

ସମଭାବ ପଦ୍ୟ—

ଜାନକୀ ଭୂତଳେ ପଶିଲା କହି
ଦଶ କନ୍ଧରକୁ ଜୋଡ଼ିବା ପାଇଁ
ପୁଣି ପୁଣି ପୁଣି ଲେଉଟି ଚାହିଁ
ଶଙ୍କର ଭୁଜଙ୍ଗ ଦେଖୁଛି ତାହା ।

[ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସର ରସ କଲ୍ଲୋଳ]

ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତି କାଟି ଖଣ୍ଡର ଜଳ । ଗାଞ୍ଜପାଣ୍ଡୁଆ ପୁଣିଲୁ କମଳ
ବାନ୍ଧ ବାଣ୍ଡ କୃଷ୍ଣ ଚୁଲ୍ଲ ଉଜଳ । ଛନ୍ତ ଦେବାଙ୍ଗତ ଏଥି ସୁବଳ ।
ଛନ୍ତି ଦେବାଙ୍ଗତ ଭାଙ୍ଗିବ ଦେବେ । ଏକାଙ୍ଗର କୃଷ୍ଣ ଦେଖିବ ତେବେ ।

(ପ୍ରସେ.ବନ୍ଦ୍ୟ ଦାସ)

—0—

ଶବ୍ଦଟୀକା—

ଜଗ—ଘର

ଝୁମ୍ ଚେ—ଝୁମ୍ପେ,

ଅବେଷ—ଣୀବାସ, ସ—

ଆଦେଶିକ

ଆଦେଶ = ଅବେଷ

ଜାଲବେ—ସଂ-ଯା=ଜା+ଚଳ୍ୟ

ସ୍ଥାନେ ଲବ

ମାଲଦସି—ସ-ମାଲ୍ୟଧରି = ମାଳବ

ଦାଣ୍ଡଣା—ଶାଷ୍ଟାଣ ।

ଅରଶଂତ୍ରେ—ଅଶବ୍ଦ, ସ—ଅ+

ବଣ ସ୍ଥା—ସରଶ+(ଶତ୍ରୁସ୍ଥାନେ)

ଅନ୍ତସ୍ଥେ ୭ମୀ

ଏକୁ ମଣା—ଏକମନ

ଙ୍କବନ୍ତେ—ଙ୍କ ଅନ୍ତେ

ଭେଲ—ଭେଲା—ଭଲନ = ଭେଳ

ବଧଷି—ସ-ବେ-ବଷ୍ଟନ୍

(M : W) କ୍ଷଧୀ ଉଦ୍ଧାର

ସ୍ଥଗୀଳ

ମଏଲ—ମଲେ, ସ-ମ୍-ଧାତୁ ଓ

ମର + ଇଲ = ମରିଲ,

ମଇଲ । ମଏଲ, ମଲ—ଗ୍ରୁଢେବ

୭ମୀ

ଷଉଣି—ଷଧୁଣୀ—ଷଉଜ

ଷଣ + ବଣା, ସ—ଷଡ

ବନ୍ଧୁ—ସ—ବଦା

ଅଦ୍ଭୁତନ—ଅଦ୍ଭୁତନ

ଅଲଖନ୍ନ—ସ-ପ୍ରକଶରି-ଓ- ଅଦ

ଅଧସ—ଅଧସନ

ବଧେଲ—ବଧଲନ ।

ମାଆଙ୍କୁଣୀ—ମାଷ୍ଟ୍ରୁଲୁପଦ ମୃତ

ତୋଟେଁ—ତେଟେଁ

କ୍ଷୁର୍ଦ୍ଧି—କ୍ଷୁଦ୍ର

କାଷ୍ଟୁ—କଷ୍ଟ

କ – ଜେଶେ ।

—o—

ରାଗ—ଶବରୀ

ଶାନ୍ତ ପାଦାନାମ୍ :—

ଭୁଜା ଧୂଣି ଧୂଣି ଅଂସୁରେ ଅଂସୁ
ଓ—ଭୁଜା ଧୂଣି ଧୂଣି ଅଂସୁରେ ଅଂସୁ। (ଧ୍ରୁବପଦ)
ଅଂସୁ ଧୂଣି ଧୂଣି କରୁବର ବେଣୁ
ଓ—ଅଂସୁ ଧୂଣି ୨ (ଧୂଣି) କରବଣୁବ ବେଶେ।
ବଣ୍ଡରେ ଦେଖୁଅ ଣ ଖାଡଅଇ
ଓ—ଚନ୍ଦ୍ରଁ ଦେ ଦେଖୁଣ ଣ ପାବଇ।
ଶାନ୍ତ ଭଣଇ କଣ (୧) ଶ୍ରବଣ ଅଇ।
ଓ—ଶାନ୍ତ ଭଣଇ କଣ ଟେ ଶ୍ରବଣ
ଭୁଜା ଧୂଣି ଧୂଣି ସୁବଣ ଅହାଇଲି
ଓ—ଭୁଜା ଧୂଣି ଧୂଣି ଶୁବର୍ଣ୍ଣ ହାରିଲୁ।
ପୁଣ ଲଇଁ ଅଘଣା ଭଟାଇଲି
ଓ—ପୁଣି ବେଇ ଆଘଣା ଉତ୍ତାରିଲୁ।
ବହୁଳ ବାଟ (୨) ଦୁଇମାର ଣ ଣଣଥ
ଓ—ବହୁଳ ବାଟ ଦୁଇମାର୍ଗ ଣ ଣଣଇ।
ଶାନ୍ତି ଭଣଇ ବାଳାଖ ଣ ଥଇଅ॥
ଓ—ଶାନ୍ତି ଭଣଇ ବାଳଅଖ ଣ ଥଣଇ॥
କାଇ ଣ କାଇଣ ଜ ଏହୁ ଦୁଘଟ (୩)
ଓ—କାର୍ଯ୍ୟ ଣ କାରଣ ଦେ ଏହୁ ଯୁଘଟ।
ଏଅ ସୁବେଉଅଣ ବୋଲଥି ଶାନ୍ତି।
ଓ—ସ୍ୱ ସୁବେବଅଣ ବୋଲଇ ଶାନ୍ତି।

୧—କଣସୁଣ ଶ୍ରବଣ (ଜ) ୩—ଯୁଘଟ (ଝ)
୨—ବାଟ (ଘ) ୪—ଦ୍ୱୈର୍ଯ୍ୟ (ଜ)

ଟୀକା—

ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦ ପ୍ରମୋଦଭକ୍ତିମିତି ନୃଦସ୍ୟଃ ଶିଷ୍ୟାଙ୍କଶ୍ରୌ ସ୍ୱ ଶାସ୍ତ୍ର-ପ୍ରମେୟାର୍ଥଂ ଜନାର୍ଥଂ ସ୍ୱ ସ୍ପଷ୍ଟପାଦସ୍ୟ ।—ଭୁଜଙ୍ଗେତ୍ୟାଦି—ପ୍ରକୃଷ୍ଟରୋଷ-ଲ୍ଲାକ୍ସ୍ତୁ ଭୁଜଗ ଯୋ ଯଂଶେ ସ୍କେନ୍ଦ୍ୟଂ କାପୁବାକ୍ରିଷ୍ଟଂ । ଅସ୍ୟ-ଭଗ୍ନଃ ଜମାତ-ରୋଷତଜାବସ୍ତୁବନସ୍ମେଜପ୍ରମାଣୋସହେନ୍ଦୁଂ କୃତ୍ୱା ମଧ୍ୟାବସ୍ତୁବସ୍ୟ ଷଡ୍‌ଗ୍ରଂଷ-ଗାଥନଃ କୃତ୍ୟ ସ ଏବାବଦ୍ଧବ ଛେଦମାଶ୍ରୁପୁଷ୍ଟସ୍ୟ ପଦ୍ମନାଭେଶଃ ସନ୍ତଜନଂଭବେନ ତଂ ଧୃତ୍ୱା ଧୃତ୍ୱା ଜନ୍ମବଦମିତି ଜନ୍ମବସ୍ତୁଂ ସ୍ୱରୂପଂ । ତଥା ସ୍ୱଦେହଭୁଜାତ୍ୱାତ୍ ତସ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ଦେହତ୍ୟାଜ୍ୟ ନ ପ୍ରାପ୍ୟତେ । ଶାସ୍ତ୍ରପାଦୋ ବଦତି ସ୍ୱନିବାପଲକ୍ଷ୍ମଲଷ୍କ ନ ତଂ ସ୍ପଷ୍ଟେତେ ତଥାଚ ପ୍ରକ୍ତ ଷଷ୍ଠ୍ୟନ୍ତେତ ଷଷ୍ଠବତ ଲକ୍ଷ୍ୟାଣ୍ଡ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଷଦେନ ତମେବାର୍ଥଂ ଦୃଢୟତି -ତ୍ରୁନଦୁର୍ଗତ୍ୟାଦି-ତତ୍ ବସ୍ତୁର-ପ୍ରମାଣପ୍ୟବସ୍ତୁବାଧକଂ ବତ୍ୱା ସ୍ପଷ୍ଟୟତି । ପ୍ରକୃଷ୍ଟେର ତତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରବେଶିତଂ ମତ୍ୱା ତଂ ପ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଂ ଗୃହୀତ୍ୱା ବଟରେଷ ଲତି । ଅତ୍ରୈବତସ୍ୟଲକ୍ଷଣପ୍ରଂ ବାଧ୍ରକମିତି ।

ତଥାଚ ଦ୍ୱିଜନ୍ମେ—

ନାସ୍ତି ଭବଦୋ ନ ଷଡ୍ୟର୍ଥବିତାଶ୍ଚ ।

ତୃତୀୟ ଷଦେନ ମାର୍ଗସ୍ୟ ନୁଷଂସାମାହ—

ବହୁନେତ୍ୟାଦି-ଅଦସ୍ତୁର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂସିନ୍ ମାର୍ଗରେ ତସ୍ୟାଦ୍ୱରଂ ନ ସଦ୍ୟତେ । ଅତଏବ ଶାସ୍ତ୍ରପାଦୋ ସ୍ୱ ବଦତି । ବାଢେଜାଦ୍ୟୋକ୍ତେଶ୍ୱିନ୍ ଧର୍ମେ ନ ପ୍ରବଷ୍ଟୁ ସ୍ୱଦୂର ଏବ । ଅଥବା ବାକ୍ୟକସ୍ତୁ ରେଖାପନ୍ଥ ମାନପଛ ନ ସଦ୍ୟତେ ।

ତଥାଚ ନ:ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ପାଦାଃ—

ଶୈଷୀର୍ଷ୍ୟନ୍ତ୍ର କାଦେ୍ୱ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଚତୁର୍ଥ ଷଦେନ ସ୍ୱରୂପୋପଲକ୍ଷମାହ—

ଭାବେନେତ୍ୟାଦି—ଶିଷ୍ୟସ୍ତୁଦର୍ଶୀକ୍ଷ ଶାନ୍ତେଃ ସ୍ୱସ୍ଥଂ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣରକ୍ଷିତ-ଲ୍ଲାତ୍ । ଅନ୍ତୁତ୍ତର ପଦଂ ବଦତି । ଏତତ୍ସ୍ୱ ସ୍ପଷ୍ଟ । ପ୍ରମାଣେଷା ତନ୍ମା ସତ୍ ସ୍ୱସ୍ତ୍ର ସ୍ୱସ୍ୱାବବନ୍ତ୍ରିରପଦଂ ସ୍ୱସ୍ଥଂଜ୍ଞସ୍ୟତେ ।

ତଥାଚ ବିକଳ୍ପେ—ଆତ୍ମନାତ୍ମନେ ପୂର୍ଣ୍ଣାତ୍ ଶୂନ୍ୟସମ୍ବୋଧୟେତ୍ ।

ଅର୍ଥ—ମନ ସଂସାର ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଚିତ୍ତ ମାୟା ବା ଅବିଦ୍ୟା ଯୋଗୁଁ ସକ୍ରିୟ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ତାହାର ବାହାରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ସଂସାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯାହାକିଛି ଅନୁଭବକରୁ ସେ ସମସ୍ତ ଏହି ଚିତ୍ତର ସାହାଯ୍ୟରେ କରିଥାଉଁ । ଚିତ୍ତ ନ ଥିଲେ ସଂସାରର ଉପଲବ୍ଧି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଚିତ୍ତ ସଂସାରର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ଚିତ୍ତର ନିଜରୂପ ନାହିଁ । ବାୟୁକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଚିତ୍ତ ରହିଥାଏ । ବାୟୁକୁ ବନ୍ଦକଲେ କେବଳ ଅଣୁମାତ୍ର ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ଭୂଇଁକୁ ଭାଙ୍ଗିଲେ ଅଂଶ ବାକି ରହେ । ସେହି ଅଂଶକୁ ପୁଣି ୨ ଭାଙ୍ଗିଲେ ଅତ୍ୟଳ୍ପ ଅଂଶ ରହିଥାଏ କିନ୍ତୁ ସେହି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଂଶ ଶୂନ୍ୟ ଆକାଶରେ ମିଶିଯାଏ । ସେହିପରି ବାୟୁ ଓ ଚିତ୍ତକୁ ବନ୍ଦ କଲେ ପରମାଣୁ ବାକି ରହେ । ସେହି ପରମାଣୁକୁ ବନ୍ଦ କଲେ ସେ ଶୂନ୍ୟରେ ମିଶିଯାଏ, ତହୁଁ ଶୂନ୍ୟ ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ଚିତ୍ତ ଶୂନ୍ୟରେ ଲୀନ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ମନକୁ ସଂସାରରୁ ନିବୃତ୍ତ କରି ସ୍ଥିରକଲେ କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କର ଭାବନା ମଧ୍ୟ ଲୋପପାଏ । ଏହି ଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଚିତ୍ତ ଅଭିଭୂତ ହେଲେ, ମନ ଅମନ ହେଲେ ଆଉ କିଛି ଭାବିବାକୁ ରହେ ନାହିଁ । ଏହାର ନାମ ଶୂନ୍ୟଦର୍ଶନ ବା ନିର୍ବାଣାବସ୍ଥା । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ କେବଳ ପରମାନନ୍ଦର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ । ସେଠାରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦାର୍ଥର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଠାରେ ଦ୍ୱୈତ ଜ୍ଞାନ ରହେ ନାହିଁ । ଜ୍ଞାତା ଜ୍ଞେୟ ଜ୍ଞାନ ଏକାକାରରେ ପରିଣତ ହୁଏ । କେବଳ ମହାଶୂନ୍ୟ । ଗଗନ ବାହାରେ ଯେତେ ଦୂରପାଖ ଦେଖା ଯାଏନାହିଁ । ସେହିପରି ଏହି ଅନନ୍ତ ମହାଶୂନ୍ୟର ଅନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏ ବାଟ ଏତେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଯେ ଚର୍ମଚକ୍ଷୁ ଦେଖି ପାରେ ନାହିଁ । ସଂସାର କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ଭାବରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ମହାଶୂନ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ଭାବ ରହେ ନାହିଁ । କେବଳ ନିଜେ ନିଜକୁ ଅନୁଭବ କରେ । ଏହି ଅନୁଭବ ବେଦରେ ନାହିଁ

ଦେହବନାହିଁ ତାହା କେବଳ ଅନୁଭବରେ ଜଣାଯାଏ । ଏହା   ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଦାସ ଭଣିଲେ ।

ସମ୍ପ୍ରତଦେୟ—

ଶୂନ୍ୟ ବୋଲିବାକୁ ପଡ଼େ ଗଡ଼ିଲ ଅବୟବ
କିଛି ନ ଦିଶନ୍ତ ଚଳାଇଲେ ଉପୁକର ।
ଅନନ୍ତ ମଣ୍ଡଳ ସେ ଯେ ନ ପାଇଲ ମନ
ନ ଥିଲା ଏସବୁ ପୁର ବସ୍ତୁଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ।
ଯାଙ୍କୁ ଦସ୍ତା ଦେହ ସଦାଧିନାରେ ଦେଖିବ
ଅନୁମାନ ଅନୁଭବ ପଥରେ ଧରିବ ।

(ବ୍ରହ୍ମକଳ୍ପଲଣଗୀତା ପୃ ୨୨)

ଆତ୍ମାକୁ ଆତ୍ମାରେ ତୁ ଦେଖ । ଦେଖିଲେ ଯେ ଲଭୁ ତୁ ସୁଖ ।
ସକଳ ସୁଖ ଉପେକ୍ଷ । ଜ୍ଞାନ ଲଭ ତୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ।

(ବ୍ରୁ ଶ)

ଜାଣିର ମଣ୍ଡଳ ଚଳିବ । ଜନମ ଧନ ଆକର୍ଷିବ ।
ତାଆଁ ଚୈତନ୍ୟ ମନ୍ଦିର ଦେଖୁ । ଖଞ୍ଜାଇ ମହାଶୂନ୍ୟ ପଥି ।
ତତ୍ତ୍ୱ ମୂର୍ତ୍ତି ଗମ୍ୟ ନୁହଇ । ବାସୁ ଘମିବ ଅବା ଜାଣି ।
ଅଗମ ସଞ୍ଚରେ ନେଇବ । ଅଭସ୍ତୁ ପୁର ଦେଖାଇବେ ।
ଡାକ୍ତିଲେ ଅକ୍ଷରର ବ୍ରହ୍ମ । ଜଣିବ ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁ-ଭ୍ରମ ।

(ବ୍ରୁ ଶୀ ପୃ ୭୨)

ଅଶୂନ୍ୟ ହୋଇଣ ଯେ ଥିଲେ ଏକସ୍ଥାନ
ଅବଧୂତ ସ୍ୱରୂପେ ହୋଇଲ ଏକ ଶୂନ୍ୟ ।
ସେହି ଶୂନ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ନିରାକାର ସ୍ଥିତି
ନିର୍ବିକାର ଅଚଳ ପରମ ବ୍ରହ୍ମ ମୂର୍ତ୍ତି ।

(ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ)

—*—

ପଦଟୀକା—

ଧୁଙ୍ଗି — ଧୂଳି, ପ୍ରାଦେ-ସମ୍ବଲପୁର
ଭୁଲାଗୁଣି ; (ଧୂ—କମ୍ପନାର୍ଥ
ଧ ଭୂର) ଛିଡ଼ି—ଧୁନନା
ଆଂଶୁ—ସଂ-ଅଂଶୁ
ନିରବର—ନିରବଚ୍ଛ ।
ଦେଖୁ—ଦେଖ
ଚକ୍ଷୁ—ଚକ୍ଷୁଁ
ସେ—ସଂ-ସଃ
ହେରୁଅ—ହେରୁକ(ବୌଦ୍ଧଦେବତା)
ଖାଦଇ—ଖାଦକ, ଖାଇବ
ସଂ—ଖାଦ୍ୟତେ, ପ୍ରା ଖାଦଅଇ
ଖାଦଅଇ—ଖାଏ ।
କାର୍ଣ୍ଣ — ସଂ କର୍ଣ୍ଣୀ
ଝରଅଇ—ଝରଇ ସଂ-କ୍ଷର୍ଯ୍ୟତେ
ପ୍ରା—ଝରଅଇ = ଝରଇ
ପୁଣପ—ପୁଣ୍ୟକୁଂପୁଂଜେ ଏସନ୍ତୁ ପୁ
ଅଭିରାମ ଭାରିଲୁ
ପୁଣି — ପୁଣି, ସଂ-ପୁନଃ
କମ୍ପା-ସଂ-ପୁଣ୍ୟ, ପ୍ରା-ପୁଣ୍ଣ = ପୁଣ
କରିଆ—କେରିଁ = କେଲ
ଭିଟାରିଷ-ଭିଟାକିଲୁ, ସଂ ଟୀ-କ ଧଡ

ଓଟ—ଧାତୁ
ବଧନ—ଉତ୍ସବ
ବଟ—ବାଟ, ସଂ—ବର୍ତ୍ମ
ମାଗ—ମାର୍ଗ
ବଣଇ—ସଂ—ଭୂଣ୍ୟତେ,
ପ୍ରା—ବଣ୍ଣଇ ବଣଇ
ବାକାର—ବୋକର ଅଗ, ସଂ-ଅଗ୍ର
ପ୍ରା, ଅଗ—ଓ—ଅଗ
ସମ୍ପଥ—ପଥଇ, ସ୍ପ—ଦୃଶ୍ୟତେ
ପ୍ରା—ପିଲଥର—ଦେଖଇ
କ ଜ—କାର୍ଯ୍ୟ
କି—କେ
ଏବୁ—ଏଥି, ସଂ-ଏତେ
— ଏବୁ = ଏଥି
କୃତେ—ସଂସ୍କୃତ
(ବର୍ଣ୍ଣ ବିପର୍ଯ୍ୟ ସୁକୃତ ସୁତେ ।
ସଅ—ସ୍ୱ
ସଂବେଦଣ—ସମ୍ବେଦନ
ବୋଲିଥି— ବୋଲିତ ବୋଲିଇ
ପ୍ରା—ବୋଲିଧାତୁ ।

—*—

ରାଗ—କାଉମୋଦ

ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍:—

ଅଧରାତି ଭର କମଳ ବିକସଉ (୧)
ଓ-ଅଧରାତି ଭର କମଳ ବିକଶୁ ।
ବତିସ ଜୋଇଣୀ ତସୁ ଅଙ୍ଗ ଉଲ୍ହସିଉ (୨)
ଓ-ବତିଶ ଯୋଗିଣୀ ତନ୍ତୁଁ ଅଙ୍ଗ ଉଲ୍ଲସୁ ।
ଚଲିଅ (୩) ସସହର [୪] ମାଗେ ଅବଧୂଇ
ଓ-ଚଳିଲା ଶଶଧର ମାର୍ଗେ ଅବଧୂତି ।
ରଅଣହୁ ସହଜେ (୫) କହେଇ
ଓ-ରମଣୁଁ (ରତନୁଁ) ସହଜେ କହଇ ।
ଚଲିଅ ସସହର ଗଅ ଣିବାଣେ
ଓ-ଚଳିଲା ଶଶଧର ଗଲା ନିର୍ବାଣେ ।
କମଲିନି କମଲ ବହଇ ପଣାଲେଁ
ଓ-କମଳିନୀ କମଳ ବହଇ ପ୍ରଣାଳେ ।
ବିରମାନନ୍ଦ ବିଲକ୍ଷଣ ସୁଧ
ଓ-ବିରମ ନନ୍ଦ ବିଲକ୍ଷଣ ଶୁଦ୍ଧ
ଜୋ ଏଥୁ ବୁଝଇ ସୋ ଏଥୁ ବୁଧ
ଓ-ଯେ ଏଥୁ ବୁଝଇ ସେ ଏଥୁ ବୁଧ ।
ଭୁସୁକୁ ଭଣଇ ମଇ ବୁଝିଅ ମେଲେଁ
ଓ-ଭୁସୁକୁ ଭଣଇ ମୁଁ ବୁଝି ମେଳେ ।
ସହଜାନନ୍ଦ ମହାସୁହ ଲୀଳେଁ (୬)
ଓ-ସହଜାନନ୍ଦ ମହାସୁଖ ଲୀଳେ ।

୧—ବିକସିଉ [ଖ ଗ]
୨—ଉଲ୍ହସିଉ [ଖ. ଗ]
୩—ଚଳିଅ [କ
୪—ସସହର [ଖ]
୫—ସହଜେ (ଗ]
୬—ଲେଲେଁ ଖ ଗ

ଟୀକା—

ତମେବାର୍ଥଂ ସହଜାନନ୍ଦରସପ୍ରାପ୍ତ୍ୟୈ ହି ଭୂସୁକୁ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଃ ପ୍ରକଟୟନ୍ତି । — ଅଧରାତ୍ୟାଦି— ତତ୍ର ସେକପଟଲୋକ୍ତବିଧାନାତ୍ ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରୌ ଚତୁର୍ଥୀସନ୍ଧ୍ୟାରୂପଂ ପ୍ରଜ୍ଞାଜ୍ଞାନାଭିଷେକଦାନସମୟେ ବଜ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ-ରଶ୍ମିନା କମଳଂ ବିକସିତଂ ମମ । ତସ୍ମିନ୍ ସମୟେ ଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶତ୍ ଯୋଗୀନୀଶ୍ଚ ଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶନ୍ନାଡିକା ବୋଧିଚିତ୍ତବହା ଲଳନାରସନାବଧୂତ୍ୟାଃ । ଅଭେଦ୍ୟାଃ ସ୍ୱସୁଖସ୍ଥାନିକା ବୋଦ୍ଧବ୍ୟାଃ । ତତ୍ର ସ୍ଥାନେ ସ୍ରବନ୍ତି । ତାସାଂ ଆନନ୍ଦାଦିସନ୍ଦୋହେନାକ୍ରାନ୍ତା ଯୋଽଭୂତ୍ ।

ଧ୍ରୁବ ପଦେନ ସଦ୍‌ଗୁରୁ ପ୍ରସାଦମାହ — ତସ୍ମିନ୍ କାଳେ ତେନ ଦେହଭୂମା ସହଜରବୋଧିଚିତ୍ତଚନ୍ଦ୍ରଃ । ଅବଧୂତୀମାର୍ଗେଣ ବଜ୍ରଶିଖରଂ ଗତଃ । ସଦ୍‌ଗୁରୁବଚନକିରଣପ୍ରସାଦାତ୍ ସାମର୍ଥ୍ୟଂ ସହଜାନନ୍ଦଂ କଥୟତି । ତଥା ଚ ସରହପାଦାଃ — ଏଙ୍ଗୁଶଶ (୭) ର ମିତ୍ୟାଦି । ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦେନ ତମେବାର୍ଥଂ ବଦନ୍ତି—

ଚଳଣଲେତ୍ୟାଦି — ଶତବସ୍ତେ ହି ବୋଧିଚିତ୍ତମବଧୂତୀମାର୍ଗେଣ ସତ୍ତ୍ୱଗ୍ରହଣତଂ-ସ ଏବ ଶୂନ୍ୟସମ୍ପାଟ୍ଟଂ ତୁ ବଜ୍ରଶିଖରେ ନିର୍ବାଣଂ ପ୍ରାପ୍ତଂ ଗତଂ । କମଳରସଂ ମହାସୁଖରହସ୍ୟ ପ୍ରୀତି କମଳମ । ସୈବ ପ୍ରକୃତି ପରିଶୁଦ୍ଧାବଧୂତିକା ନୈରାତ୍ମ୍ୟା କମଳରସଂ ତମେବ ବୋଧିଚିତ୍ତମହାସୁଖ-ରସେନ କାୟୁବଜ୍ରଂ ପ୍ରାଣସ୍ତୈଭ୍ୟା ମହାସୁଖ ଚକ୍ରୋପଦେଶଂ ବହନ୍ତି । ତଥା ଚ କୃଷ୍ଣାଚାର୍ଯ୍ୟପାଦାଃ—

ସହଜବହନ୍ତେ ଶିଅମରୁ ବହଇନେତ୍ୟାଦି । ତୃତୀୟ ପଦେନ ତମେ-ବାର୍ଥଂ କଥୟନ୍ତି —

ଚରମାନନ୍ଦେତ୍ୟାଦି — ବିଲକ୍ଷଣଚତୁର୍ଥ ନାମ ଶୂନ୍ୟୋତ୍ପନ୍ନଂ ଚରମାନନ୍ଦଃ । ଯସ୍ୟ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟାବଗତମ୍ । ଶୂନ୍ୟସ୍ୱଭାବତ୍ୱାନ୍ନିଃଶାନନ୍ଦ ସ ଏବ ଭଗବାନ ବଜ୍ରଧରଃ । ଦ୍ୱାତ୍ରିଂଶଲ୍ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତୋ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଶୀତ୍ୟଲଂକୃତଃ । ଅନଧିଗତତତ୍ତ୍ୱୋମହାବିକାଶୋ ନ ସ୍ୟାଦିତି ।

ତଥା ଚ ଦାରିକ ପାଦାଃ— ଗବାଂ ସୁଖ ନ୍ୟାସ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି

ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରଦେଶ ସୁବୋଧଂ ଦୃଢ଼ପୁତ—
ଭୁସୁକୁ ଭଣଇ ଇତ୍ୟାଦି—ଭୁସୁକୁ ପାଦେନ ହି କଥ୍ୟତେ । ମମ ଭୁସୁକୁପାଦେନ ଛନ୍ନପାଦ୍ୟମେକତେ ସହଜାନନ୍ଦଂ ମହାସୁଖଂ ଦେହସ୍ଥ ପ୍ରସାଦାଲ୍ଲକ୍ଷ୍ୟା-ବଗତଂ ।

— ❋ —

ଅର୍ଥ—

ସୁକୁସ ଦେହ ଧ୍ୟାନ କରି ଅଧିଷ୍ଠିତ ଭଣି ବଚସ ନାସ୍ତିକାର ଦେହ ଜଳ୍ପର ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସେଇଁ ସୁଖ ଅନୁଭବ କରେ ତାହା ମନ୍ଦୋଦ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ଯେତେ ଦୃଢ଼ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି । କାରଣ ସେହି ସମ୍ଭୋଗ ଶୃଙ୍ଗାର ଲୁକେଇଥିବାରେ ନାଭ ସାଧନ ମାର୍ଗର କଥା କହୁଛନ୍ତି । ଚାରିକନଜରେ ସୁଧାନରେ ପ୍ରତିତ ହେବାରେ ଅଭିଷେକ କରାଯାଏ । ତାହାକୁ ଚକ୍ରଭାବରେ ଚତୁର୍ଥସନ୍ଧ୍ୟା ବା ଅଟକ୍ତ ବୁଝାଯାଏ । ତାହା କହୁଛନ୍ତି ଅଧିଷ୍ଠିତ ଭଣି ମୋର ଉଷ୍ଣୀଷକମଳ (ସହସ୍ରଦଳ କମଳ) ବିକଶିତ ହେଲା । ମହାସୁଖ ସ୍ଥାନୀ କମଳ ବିକଶିତ ହେଲେ ଶରୀରର ସମସ୍ତ ନାଡ଼ୀ ଉଦ୍ଭାସିତ ହେଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୂନ୍ୟ ସହସ୍ର କମଳ ବିକାଶ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶକ୍ତିରୂପ ଚନ୍ଦ୍ରମାର୍ଗ (ଇଡ଼ା ନାଡ଼ୀ) ରୁଦ୍ଧ କରି ନିର୍ବାଣ ଅଭିମୁଖ କରାଅ । ଅର୍ଥାତ୍ ସହଜ ମଣ୍ଡଳରେ ଏହି ସୂକ୍ଷ୍ମଲକ୍ଷଣ ସ୍ଫୁଟଠ୍ରୁ ବିଚ ସୁଖଦ୍ରବ । ଭବ ତତ୍ ନାଭିରୁ ଗତିର ସ୍ଫଳିତ କଲୁଷଣି ସହସ୍ରାର କମଳ ଦଳରେ ବିକଶିତ ହେଉଛି । କରି ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ଯେଉଁ ପରମ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି । ତାହା ବସ୍ତୁତଃ, ଗପ ରଚିଲେ ସେହି ଆନନ୍ଦର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଲୋକ ଏହା ବୁଝେ-ସେ ପ୍ରକୃତରେ ପଣ୍ଡିତ । ମୁଁ ଗୁରୁ ଓ ସ୍ଵଗୀୟ ଦେଖିଲୁ ବା ଶୁଣୁଅଛିଲୁ ଏହି ସୁଖ ବୁଝିଅଛୁ । ତେଣୁ ମୁଁ ଏହି ଅଭି ସୁଖକର ସହଜାନନ୍ଦରେ ଲୀଳାକରୁଅଛୁ ।

ସମଗ୍ରକ ଉଦ୍ଧ୍ୟ—

ଚନ୍ଦ୍ର କାନ୍ତିକ ଚାଲିଟାଇ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗରେ ଦେଖୁଥାଇ ।
ଗାଈଙ୍କ ମନକୁ କରୁ ପୂଜ । କିଙ୍କି ତ ଯୋଗ ଛାଡ଼େ ଭୁଜ ।
ଚନ୍ଦନ ତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥିରେ ଲୁଣ୍ଠ । ଦେଖା ଦୈତନ୍ୟ କରୁ ବନ୍ଦୀ ।
ଦେଖୁରେ ମୂରକ ଧରୁ ଚାଣି । ବଦଳା ନମନ ଜ୍ଞାନୀ ।

(ବ୍ର· ଶା ପୃ ୧୧)

ଯେ ସଂସାରର ଭାବନ୍ଧ ହରେ । ସହସ୍ର କର୍ଣ୍ଣିକା ପ୍ରକାଶେ

(ବ୍ର, ଶା, ପୃ ୨୫)

ଗୁରୁ ଶ୍ରୀମୁଖଁ ଆଜ୍ଞାଇ । ଦର୍ଶିଣା ଗୁଡ ଦଉ ଦାଇ ।
ତାଆରେ ପକାଇ କହୁଛି । ଏବାରିକମା ଥିବ ଶଙ୍ଖି ।

\+ + + + + +

ଗାଲୁଛି ଶିବ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ । ଆଦନ ତେଜ ଦେହ ଶାନ୍ତି ।

(ବ୍ରହ୍ମ, ଶା, ପୃ ୩୬)

ସହସ୍ର ଦଳ ପଦ୍ମରେ ଅଛି । ଏତେ ନନ୍ଦ ସୂତ କହ୍ଲା ।
ବାଟେ ଯେବେ ଭୁଜ ଯେମା । ଝିଟ ଝିଟ ବଦ୍ୟୁପ୍ରଜ୍ଞା ।
ବାଜନ୍ତି ସପ୍ତ ସ୍ୱର । ଶୁଭଇ କେତେ ମଧୁର ।
ତେଣୁ ପୂରର ଦେହୀ ଭକ୍ତେ ଶକ କରୁଥାଇ ଧ୍ୟାନ ।

(ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ)

ଯେଉଁ ସ୍ୱରେ ସ୍ୱଗଳରେ ଲଭି ସୁଖ ପାଇ ।

\+ + +

ସେହିରୂପେ ମନ୍ତ୍ରମାନ ସ୍ମୃତ ପ ଆକୃତି ।

(ବ୍ର· ନୀ· ପୃ ୬୮

—✱—

ପଦଟୀକା—

ଅଧବ୍ରତଭର—ଅଧଦ୍ରୋହ ।
ସଂ-ଅଣ୍ଡବୃଷ୍ଟି-ଅଧବ୍ରତ ।

ବକସନ୍ତ—ବକସ୍ତୁଁ ବକସନ୍ତୁ

ବଶୟ-ସଂ-ବ୍ରାହ୍ମି ଏବେ

ଜୋଇଣୀ—ଯୋଗିନୀ

ତନ୍ତୁ—ତନ୍ତୁଁ, ସଂ-ତନ୍ତ୍ର, ପ୍ରା-ତଦ୍‌ସି, ତସ୍ମୁ = ତନ୍ତୁ = ତନ୍ତୁଁ

ଉଦ୍ଧସିଷ୍ଟ—ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ

ସୁନଅ—ସୁନ

ସସଧର—ଶଶଧର, ଚନ୍ଦ୍ର

ମାଦେଘ—ଓ

ରଅଣ୍ଡୁଁ—ରନ୍ଧ ଓ ରମଣ+ହୁଁ (କର୍ମରେ) ରମଣେହୁଁ = ରମଣେନ୍ତୁ

କଟଦ—କଦଳ-ସଂ- କଟପୂତ ସ-କଅ-ଓ-କପ

ଗଜ୍ର—ଗାଲୁ (ଓ) ଗଜ୍ର

କିଦ୍ୱାଶେ—କିଦ୍ୱାରିଣ

ପାଶାନିକଁ—ପ୍ରଶାଦିକ, ପ୍ରଶାକିଦିଭ

ସୁଧ—ଶୁଦ୍ଧି

ତେଜା—ତେଯ

ଏଅ—ସଂ-ଅତ୍ର, ପ୍ରା-ଏଥ-ଏଥି

ବୁଝଇ—ସ-ବୁଝତେ, ପ୍ରା-ବୁଝଇ
ଲ ସ ବୁଝଧାତୁ ।

ତେସା—ତେସ

ବୁଧ—ପଣ୍ଡିତ ଓ ବୁଦ୍ଧ

ମଲ—ମଲିଁ, ମି, ମୁଇଁ, ମୁହିଁ, ସ-ଅହଂ-ପ୍ରା-ଅହକଂ-ହକଂ -ହକଁ ମୁକ୍ଁ ଓ-ମୁଇଁ ମୁଁ ମଇଁ-ମି

ତେନେକ—ନେମକରେ (୭ମୀ)

ମହାମୁଦ—ମହାସୁଖ

ଲାକେ—ଲାଜ କରୁଅଛି

—o—

ରାଗ-ବଲାଡ଼ି

ଶବର ପାଦାନାମ୍—

ଉଂଚ ଉଂଚ ପାବତ ତହିଁ ବସଇ ସବରୀ ବାଲୀ

ଓ—ଉଞ୍ଚା ଉଞ୍ଚା ପର୍ବତ ତହିଁ ବସଇ ଶବରୀ ବାଳୀ ।

ମୋରଙ୍ଗୀ ପିଚ୍ଛ ପରହିଣ ସବରୀ ଗୀବତ ଗୁଞ୍ଜରୀ ମାଳୀ

ଓ—ମୟୂରଙ୍କ ପିଚ୍ଛ ପରିହଣ ଶବରୀ ଗ୍ରୀବାରେ ଗୁଞ୍ଜରୀ ମାଳୀ

ଉମତ ସବରୋ ପାଗଳ ଶବରୋ ମା କର ଗୁଲୀ ଗୁହାଡ଼ା ତୋହୋରି (୧)

ଓ—ଉନ୍ମତ୍ତ ଶବର ପାଗଳ ଶବର ନ କର ଗୁଳି ଗୁହାରି । ତୋହୋରି

ଣିଅ ଘରଣୀ ଣାମେ ସହଜ ସୁନ୍ଦରୀ (୨)

ଓ—ନିଜ ଘରଣୀ ନାମେ ସହଜ ସୁନ୍ଦରୀ ।

ନାନା ତରୁବର ମୋଉଲିଲ (୩) ରେ ଗଅଣତ ଲାଗେଲି ଡାଲୀ

ଓ—ନାନା ତରୁବର ମୋଉଳିଲରେ ଗଗନତ ଲାଗିଲା ଡାଳୀ

ଏକେଲୀ ସବରୀ ଏ ବଣ ହିଣ୍ଡଇ କର୍ଣ୍ଣ କୁଣ୍ଡଳ ବଜ୍ରଧାରୀ

ଓ—ଏକଲା ଶବରୀ ଏ ବନ ହିଣ୍ଡଇ କର୍ଣ୍ଣେ କୁଣ୍ଡଳ ବଜ୍ରଧାରୀ ।

ତିଅ ଧାଉ ଖାଟ ପାଡ଼ିଲା ସବରୋ ମହାସୁଖେ ସେଜ ଛାଇଲୀ

ଓ—ତିନି ଧାତୁ ଖଟ ପାଡ଼ିଲା ଶବର ମହାସୁଖେ ସେଜ ଛାଇଲା ।

ସବରୋ ଭୁଜଙ୍ଗ ନୈରାମଣି (୪) ଦାରୀ ପେମ୍ଭ ରାତି ପୋହାଇଲୀ

ଓ—ଶବର ଭୁଜଙ୍ଗ ନୈରାମ୍ୟ ଦାରୀ ପ୍ରେମରାତି ପୁହାଇଲା ।

ହିଅ ତାମ୍ବୋଲା ମହାସୁହେ କାପୁର ଖାଇ

ଓ—ହୃଦ ତାମ୍ବୂଳ ମହାସୁଖେ କର୍ପୁର ଖାଇ ।

ସୁନ ନେରାମଣି (୫) କଣ୍ଠେ ଲଇଅ ମହାସୁହେ ରାତି ପୋହାଇ

୧—ତୋ ହୋରି (କ)
୨—ସୁନ୍ଦରୀ (କ)
୩—ମୌଲିଲ (କ)
୪—ନୈରାମଣି (କ)
୫—ନିରାମଣି (କ)

୯—ଶୂନ୍ୟ ନୈରାମ୍ଣା କଣ୍ଠେ ଲଇ ମହାସୁଖ ରାତି ପୁହାଇ ।
ଗୁରୁବାକ୍ ପୁଞ୍ଛିଅଁ (୧) ବିନ୍ଧ ନିଅମଣ (୨) ବାଣେ ।
ଗୁରୁବାକ୍ ପୁଞ୍ଛି ବିନ୍ଧ ନିଜମନ ବାଣେ ।
ଏକେ ଶର ସନ୍ଧାନେଁ ବିନ୍ଧହ ବିନ୍ଧହ ପରମଣି ବାଣେ ।
ଏକ ସର ସନ୍ଧାନେ ବିନ୍ଧ ବିନ୍ଧ ପରମନିର୍ବାଣେ ।
ଉମତ ସବରୋ ଗରୁଆ ରୋଷେ ।
ଉନ୍ମତ୍ତ ଶବର ଗରୁଆ ରୋଷେ ।
ଗିରିବର ସିହର-ସନ୍ଧି ପଇସନ୍ତେ ସବରୋ ଲୋଡ଼ିବ କଇସେ
ଗିରିବର ଶିଖର-ସନ୍ଧି ପଶନ୍ତେ ଶବର ଲୋଡ଼ିବ କି ସେ ।

—*—

ଟୀକା—

ଶବରପାଦୋ ହି ଶିଷ୍ୟାନୁଗ୍ରହସମର୍ଥଂ ମହାକରୁଣାଶ୍ରବନ୍ତୋ ଲୋକାର୍ଥାୟ ପ୍ରତିପାଦୟନ୍ତ ।—
ଉଁଚେତ୍ୟାଦି — ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ସ୍ୱକାୟକଙ୍କାଳଦଣ୍ଡମୂଲଂ ସୁମେରୁ-ଶିଖରେ ମହାସୁଖଚକ୍ରେ । ନକାର ସବରୋ ଭକାରଃ ସଏବ ପର୍ବତଃ । ତସ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିଶକ୍ତିନମୁଦ୍ରା ନୈରାତ୍ମା ଅଁକାରରୂପା ବସତି । ମୟୂରପିଚ୍ଛମିତି— ନାନାବର୍ଣ୍ଣ ପଞ୍ଚ ବିଜ୍ଞାନସ୍କନ୍ଧଂ ସ୍ୱଚ୍ଛତେଜସାଧିବାସ୍ୟତ୍ୟାଂ ପଞ୍ଚଦଶକଂ କାଳଂ ଦ୍ରବ୍ୟଂ ଗୁଞ୍ଜାଫଳ ଶ୍ରବସ୍ୟଂ ସମ୍ଭାଷଣେନ ଗ୍ରାହ୍ୟମନ୍ତ୍ରମାଦିକଂ ସଂଧର୍ତ୍ତା । ପତସ୍ୟାଂଶିର ଶନ୍ଦନ ଧ୍ରୁବପଦଂ ବୋଦ୍ଧବ୍ୟଂ ।
ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦବନାଖ୍ୟାସ ସ୍ୱରୂପମାହ—
ଉମତ ଇତ୍ୟାଦି— ଭଗବତୀ ନୈରାତ୍ମା ଭବଦ୍ଭାସ୍ୟାସ୍ୱଂ ବଦାନ୍ତି । ସୋ ଉନ୍ମତ୍ତ ବଷୟ ବସ୍ତ୍ରକ ଡାଲି ଶବର ପ୍ରାଦେଶୀୟ ମେନକେ ।

୧—ପୁଞ୍ଛିଆ (କ) ୨—ଣିଅମଣ (କ)

ବ୍ଲୂଙ୍ଗ ।ଅନନ୍ତାଦ ଷକଲ୍ପଂ ମା କଲ୍ପ । ଅଥଂ ତବ ଦ୍ରୁଣୀ ଜ୍ଞନମ୍ବ୍ରା ସଦ୍ଭଜସ୍ମୃଦସ୍ୱିତ ।

ନାନେଂତ୍ୟାଦି— ଽତ୍ୟ କାସ୍ଥ ସ୍ମୃମେବ୍ୱଃ, ତନ୍ତୁବର୍ଂ ଅବଧ୍ୟାରୁଷଂ । ଅନନ୍ତାନ୍ଦନନ୍ଦେଣ ନାନ ହୁବାନ୍ଦେଣ ମୁକ୍ତଲତକେଳନ୍ତୁଷଂ ବତ୍ଂ । ଅସ୍ୟ ଷାଳଷ୍ଟ ଽନ୍ଦସ୍ୱଂ ତଗନେ ହୁଷ୍ଟସ୍ତରେ କତ୍ଂ । ଅତଏବ ସା ଦୈବସ୍ମୃ ଏକଦା । କର୍ଣ୍ଣୈଶ ନାନାସ୍ଥାନେ ବୃଣ୍ଡିତାଦ ଽଅନ୍ତ୍ରା କଣ୍ଠଂଶ୍ରୁକାଳଂ-କାରଂ କୃତ୍ୱା ଦେମ୍ବଃଦ୍ଭଞ୍ଜନଂ ବିଧିତ୍ୟ ଶ୍ରୁତେନଷ୍ଟୁଦେଣ ଅଜ କାସ୍ଥ-ଽବଚ ବନେ ସ୍ତୁତି ଗୀତ୍ତ ।

ଭୃଗସ୍ୟ ଽତେନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରଦାପ୍ରମାହ—

ତି ଅ ଧା ଇତ୍ୟାଦି—ଶୈଧାନ୍ତୁନଂ ନାସ୍ଥାନେଣ୍ଡ୍ୱଂ ସ୍ମୃତନ୍ତୁସ୍ତରେ ତଂ ଠାକସ୍ତିସ୍ତା ତେନ ମଧ୍ୟାନ୍ତୁତେନ ସ୍ୱୟଂ କୃତ୍ୱା ଶବର ·ଶ୍ରଦ୍ଧବନ୍ତୁଳ୍ପଜେନ ସହ । ପାଣ୍ଡ୍ରନେତ—କ୍ଲେଶାନ୍ ପାତଣ୍ଟୁଷ୍କ ପାଣ୍ଡୁକା ଦେଶସ୍ମୃ ପାରବା ଯା । ହୁମମିତ ସିଦ୍ଧାରେଶ ମନ୍ତ୍ରଏମଂ ବର୍ଦ୍ଧିସ୍ତୁଶ୍ୱା ରଜମା. ଅଶ୍ୱକାରଂ ସ୍ରଙ୍କୋଷାସ୍ତୁ ବକଲ୍ପଂ ଦାଶୀତଂ । ତଥା ତ ·ସହୃଦୟାଦୟଃ—ଶ୍ରୀ, ବଜ୍ରାମୃତ ଇତ୍ୟପି ଭ୍ରମସ୍ୟ ତ୍ୟାଦି । ତନ୍ତୁର୍ଥେନ ଫଳ ଦେହତୁଷଂ ସ୍ତୁଷବଂ ସ୍ତୁତି-ଷାଧ୍ୟୁତ ।

ଶ୍ରୀଏ ଇତ୍ୟାଦି—ସ୍ମୃଦସ୍ୟଂ ହୁଷ୍ଟସ୍ତନ୍ଂ ତାମ୍ବୂଳେନାଧ୍ୟୁଷିତ୍ୟ କର୍ପୂରଂ ସୁଷ-ନଷ୍ଟରେଣ ପାଳଦେହତ୍ୟମ୍ୱନେନ ତଦାଧ୍ୟୁତଂ, ଶୂନ୍ୟମିତ ସୈବ ସଙ୍ଗ-କାରଦସ୍ତବଦ୍ଧଚଣ୍ଡନ୍ୟକା ଦୈବିମୃଞ୍ଜାନଯୋଗିନୀ । କଣ୍ଠେଣ—ସବସ୍ୱସ ତଜେ ବିଧିତ୍ୟ ମଧ୍ୟାନ୍ତୁଣ୍ଡୀନ ଲିଙ୍ଗୀନା ରଚନତ । ସ୍ତୁ କାସ୍ଥକ୍ଲେଶତନଃ ସ୍ୱସ୍ୟଂ ନାଲିତଂ ।

ତଥାଚ ସ୍ମୃତକେ—ପାଳେନ ଦେହତୁନାମ୍ବୁଦ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଽଅମ ଽତେନ ବନ୍ଧୁସ୍ତୁନ୍ଦସ୍ମ୍ୟମାହ—

ବ୍ରହ୍ମବାନ୍ଦେଂତ୍ୟାଦି— ବନ୍ ବ୍ରହ୍ମବାନ୍ଦେନ ଽମ୍ବୂଃ କୃତ୍ୱା କଳମନୋ ବୋଧ-

ଶିବେନ । ବାଣଂ ଚ ଏକକଙ୍ଗ ବାଣମିତ ଭୁବନ୍ଦୋରେକଂ କୃତ୍ୱା ଏକସ୍ୱର
ନିର୍ଦ୍ଦେଶେଣ ଉପକୁମ୍ଭ୍ୟାପାଦୀ ସପ୍ତ ବେଦନ ଶବ୍ଦାରୋଣ ମନ୍ତ୍ର ସବର
ଟାଦେନ ଅନାଦ୍ୟଭବ୍ୟାବାମ୍ବା ଦୋଷୋଣି ଯ ତଃ ।
ତସ୍ମ ଚଦେନ ଶକ୍ତ୍ୟା ସଥାଭୂତଂ ସ୍ୱରୂପମାହ ।—
ଜମଚ ଇତ୍ୟାଦ—ଦେବଳଟ ମହୁମଣ୍ଡ ମମ ଶକ୍ତିବନ୍ତୋ ସ୍ୱ ସବରଃ କନ୍ଧୁଆ
ଶ୍ୱେତସ୍ୱେତଶିତ ଲଲାଟଗନ୍ଧେନ ମେରୁତଃ ସଦ୍ ମହାଶୁଣ ତତ
ନାଳଶାବଚେନୋଦ୍ଧେରେଣ ପ୍ରଚକ୍ଷତଃ । ତସ୍ୟ କମଣ୍ଡେ ସ୍ତ୍ରୀ ଗିରିବରେଣ ।
ଉକ୍ତାର୍ଥୋ ମନ୍ତ୍ର ପିଣ୍ଡ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣେଣ କଣ୍ଠଂ ଅନୁସନ୍ଧେୟଃ ।
ତଥାକ୍ତମଃ—ପାନାନାଂ ନାସ୍ତି ଦେବୀ ଜସ୍ମା ପାବନୁତତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ ।
ଶବେଣ୍ଡ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରବୃତ୍ତେଣ୍ଡ ସ୍ତ୍ରୀ ନ ପାନଂ ମତ ସମ୍ମିଃ ।

—o—

ଅର୍ଥ—

ଏହି ଗୀତରେ ଶବରୀ ରୂପକ ଛଳରେ ଜୀବ ପରମର ମିଳନ ବା ମହାନନ୍ଦ ଦର୍ଶନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଅଛନ୍ତି । ଉଚ୍ଚ ପାହାଡ଼ ଶିଖରରେ ଶବରୀ ବାସ କଲା ପରି ଦେହର ସୁମେରୁ (ମେରୁଦଣ୍ଡ) ଶିଖରରେ ମହାସୁଖଚକ୍ର ସହସ୍ରଦଳ କମଳରେ ନୈରାତ୍ମା ଦେବୀ ବାସ କରନ୍ତି । ଶବରୀ ମୟୂର ପିଚ୍ଛ ପରିଧାନ କରି ଗ୍ରୀବାରେ ଗୁଞ୍ଜାର ମାଳା ପିନ୍ଧିଲା ପରି, ଏହି ନୈରାତ୍ମା ଅବଧୂତୀଙ୍କୁ ନାନାପ୍ରକାର ବସ୍ତୁରେ ଭୂଷିତ କରାଇ ଗଳାରେ (ଯୋଗୀର ଦେହରେ) ଶୂନ୍ୟତା ଧାରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଅନିତ୍ୟ ବା [illegible] । ଏଣୁ ପ୍ରତୀକ ପଦାର୍ଥ ବସ୍ତୁର, ସତ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ସେହି ଅବଧୂତୀ ଯୋଗୀ [illegible] ବାସନାରେ [illegible] ଥାଏ ଏବଂ ତାହାର ନୈରାତ୍ମା ମଧ୍ୟ [illegible] ରୂପ ଧାରଣ କରି ନିଜକୁ [illegible] କରିଥାଏ । ସାଧନା ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ଏହି ନୈରାତ୍ମା ଦେବୀ କିପରି ସାଧକକୁ ମହାଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଯାନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାରରେ ନୈରାତ୍ମା ଶବରୀ ସାଧକକୁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇ କହନ୍ତି ।—ହେ ଶବର (ଜୀବ/ରୂ

ସଂସାରର ଏହି ବସ୍ତୁବାସନାରେ ମଜ୍ଜି ପାଗଳ ହୋଇ ନିଜର ସର୍ବନାଶ କରନ୍ତି । ଏକଥା ମୁଁ ତୋତେ ବୁଝାଇ କହି କହୁଅଛି । "ମୁଁ ତୋର ଜୀବନ ସଙ୍ଗିନୀ, ମୋହର ସହଜ ସୁନ୍ଦରୀ, ମୋତେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଭୁଲ କର ନାହିଁ । ମୋତେ ନ ଭୁଲି ଭୁଲ କରି ସଂସାରରେ ଜନ୍ମ ଲଭି ବୃଥା କର ନାହିଁ ।"

ତହୁଁ ସାଧକର ଜ୍ଞାନ ଉଦୟ ହେଲା । ସେ ସାଧନାରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲାପରି ଦେହ ଭିନ୍ନ ମଣ୍ଡଳ ଫାଟିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଦେହର ଅସାରତା ଉପଲବ୍ଧି ହେଲା । ଓଁକାରକୁ ଆକାଶକୁ ଲଙ୍ଘିଗଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତ ମହାଶୂନ୍ୟରେ ଉଦିତ ହେଲା । ସେ କେବଳ ନୈରାଶ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି କଲା । । ଶରୀର ଅର୍ଣ୍ଣିର ନୃତ୍ୟନ ଧାରଣ କରି ଏକାଗ୍ର ବନରେ ବୁଲିଲା ପରି ନୈରାଶ୍ୟ ଜ୍ଞାନଧାରଣ କରି ଏକ ନା ଏହି ଜୀବ ଧାରାରେ ବୁଲିଲେ ଅର୍ଥାତ୍—ଏହି ସୁମେରୁ ଶିଖରରେ ନୈରାଶ୍ୟ କେବଳ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣହେଲା । ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଏହି ଶୂନ୍ୟରେ ଉଭେଇ ଗଲା ।

ଶବର (ଜୀବ) କାମୁକନ କଟାକକୁ ଖଣ୍ଡକରି ପାଞ୍ଚିଲା । ସେହି ଖଟ ଉପରେ ମହାସୁଖରେ ଶେଯ ବିଛାଇଲା, କାମବୁଦ୍ଧ ତଣ୍ଟ ଉପରେ ଶେଯରେ ଶୋଇ ଧାରିତ୍ରେମରେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖାଇଲା ତହିଁ ଶବର (ସାଧକଜୀବ) ମହାସୁଖ ଶେଯରେ ଶୋଇ ନୈରାତ୍ମା ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ଅବିଦ୍ୟାରଜନୀ ପ୍ରଭାତ ହେଲା । ତହୁଁ ଚୈତନ୍ୟରୂପୀ ସନ୍ତୋଷ ତରୁ ପାନରେ କର୍ପୂର ଖାଇଲା ଆଉ ମନଚୈତନକୁ ଖାଇ ବ୍ୟେତ କରି ମହାସୁଖ ଭୋଗକଲା । ସେ ଦୃଷ୍ଟିନିବଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ପରମ ଆନନ୍ଦ ଭୋଗକଲା । ସେତେବେଳେ ଅଜ୍ଞ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞେୟ କିଛି ରହିଲା ନାହିଁ ।

ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନୀ ହେଲେ ଗୁରୁଙ୍କ ବାକ୍ୟକୁ ଧନୁକରି ନିଜମନକୁ ବାଣ କର । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ନିଜମନ ସ୍ଥିର କର । ଗୁରୁଙ୍କ ବାକ୍ୟ ଅନୁସାରେ ମନ ସ୍ଥିରକରି ସେଠାକୁ ନେଇ

ଓ ଶିର କଣ୍ଟିଲେ ପଞ୍ଚମନିବାଣକୁ ବାନ୍ଧ ପାରିବ ! ଜଣ୍ଡସ୍ୟ ପରମ ନିର୍ବାଣ ଲାଭ ହେବ ! ସଂସାରର ମାୟା ଜଞ୍ଜାଳ ଦୂରହେବ । ଶବର (ସାଧକ) ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦର ଆସ୍ୱାଦ ପାଇ ଗୁରୁଙ୍କ ଉପଦେଶରେ ଅନ୍ତ ଆଦେଶରେ ସୁମେରୁ ଶିଖର ସନ୍ଧିରେ (ସୁଷୁମ୍ନା ଦେଶରେ) ବ୍ରହ୍ମରନ୍ଧ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ପରି ମହାଶୂନ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି କଲେ ! ଆଉ ତାହାଙ୍କୁ ଖୋଜିବାର କେହିହେଲେ ପାଇବେ ନାହିଁ । ସେ କେବଳ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ସମାଧିରେ ମହାସୁଖ ଅବସ୍ଥାରେ ଆନନ୍ଦ ସ୍ରୋତରେ ମଜ୍ଜି ରହିଲେ ।

ପଦଟୀକା—

ଉଞ୍ଚା—ସଂ-ଉଚ୍ଚ

ପାବତ—ସଂ-ପର୍ବତ

ବସଁ—ସଂ - ଭିତ୍ତିନ୍

ବସଇ—ସଂ-ବସନ୍ତି

ବାଳୀ—ସଂ-ବାଳକୀ = ବାଳା

ଓ—ବାଳୀ ଦୁଲାଳୀ ପ୍ରଭୃତିର ସାଦୃଶ୍ୟ ଯୋଗୁଁ

ମୋରଙ୍ଗୀ—ମୟୂରାଙ୍ଗ+ଈ ସମ୍ବନ୍ଧାର୍ଥ

ପୀଛ—ସଂ-ପିଚ୍ଛ ଓ -ପିଞ୍ଛ

ପରହିଣ—ସଂ-ପରି+ଧା ଧାତୁ

ଓ—ପହିର ଆଦି । ପରିଧ+ଲ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ଇଣ ।

ଗୁଞ୍ଜରି—ଓ-ଗୁଞ୍ଜି ବଂଶଂସ୍ତରେ ଶବରଣ [ଗଳାରେ ଗଣ୍ଡିକ ମା ଅଙ୍ଗରେ ଧାରଣ)

(ଚ ମହାର୍ଘ· ଆଦ.)

ସଆ—ଖାଇଣ ପାଇଣ !

ଗିବତ—ଗ୍ରୀବାରେ

ଉମତୋ—ସଂ— ଉନ୍ମତ୍ତ

ସବରେ—ଶବର

ଗୁଳୀ—ଗୁଳବନ୍ ମ.ଲମାଣ୍ଡି ।

ଗୁହାଡ଼ା—ଗୁହାରି-ଙ୍ଗି-ଗୁହେର (ଲଷା କରି)

ଣିଅ—ନିଜ

ଘରଣୀ—ଗୃହଣୀ, ସ—ଗୃହିଣୀ

ଣାମେ—ନାମେ

ସହଜସୁନ୍ଦର—ପର୍ହୀରନାମ ନୈରାତ୍ମ୍ୟ ଦେବୀ ।

ଣାଣା—ନାନା

ଗରୁବର—ଗର୍ଭସମ

ମୌଳିଲ୍ଲ—ମକୁଳଲା, ସ ପ୍ରୈ—ଆଲୁ

ଗଅଣତ—ଗଗନାନ୍ତ (ଆସ୍ମା)

ଲଦେଲା—ଲଟିଲ, ସ-ଲଗଆଲୁ

ଡାଲ—ଓ—ଡାଲ, ଡାଳ (ଲୁହାର୍ଥ) ଣ

ଏକେଲା—ଏକଲ, ଏକାକୀ

ହସ୍ତିଲ — ହେସ୍ତିଲ, ସଂ-ହସ୍ତିତ
ଲଷ — ଲଜ
ଧାଙ୍ଗ — ଧାଙ୍କୁ
ଖାଣ୍ଟ — ଖଣ୍ଟ, ସଂ — ଖଣ୍ଡ।
ଚଢ଼ିଲା — ଓ, ଚଢ଼ିଲା, ଚଢ଼ିଲା,
ସଂ-ଚଢ଼ ଧାତୁ ଓ — ଚଢ଼ଧା
+ ଣିଚ୍ = ଚାଢ଼ିଲା, ଚାଢ଼ିଲା।
ସହରେ — ସହର
ମହାପ୍ରଭୁ — ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ।
ପେଳି — ପେଳ, ସଂ, — ଶଯ୍ୟା
ଲୁଚିଲି — ଲୁଚିଲି, ସଂ-ଲ + ଲୁଚ୍
ଧାତୁ ଓ — ଲୁଞ୍ଚ ଧାତୁ
ପଥା — ପଥ୍ୟ — ପଥ୍ୟ
ପସ୍ତରଣ — ପସ୍ତରଣ।
(କର୍ଣ୍ଣପର୍ଯ୍ୟନ୍ତର)
ଦଣ୍ଡ'ର, ଦଣ୍ଡଧାର = ଦଣ୍ଡ ଲଗୁଡ଼ି
ଘଷା — ଘଷ, ଘଷିବା, ଘଷିଲ
ଅଣ୍ଟି — ଅଣ୍ଟୀ — ଅଣ୍ଟି
ଭୂଜଙ୍ଗ — ଭୁଜଙ୍ଗ
ବୈଶ୍ରମଣୀ — ବୈରମ୍ମୀ
ବାଣ୍ଟାପ୍ର୍ — ଦାଣ୍ଟାପ୍ର
ଗଣ୍ଡ — ସଂ — ଗଣ୍ଡ
ନଗାଢ଼ାଇଲ — ସଂ-ଗୁଗୁଢ଼ ନାମଧାତୁ
ଓ — ଗାଢ଼ଧାତୁ — ଗଢ଼ ଗାଢ଼ିଲ
ଗାଢ଼ + ଣିଚ୍ = ଗାଢ଼ା ଧା ଓ
ଗୋଢ଼ାଧା ଗଢ଼ ଗୋଢ଼ାଇଲ,
ଗଢ଼ପୂର୍ବ ଇଲ।
ହୃଦ — ହୃଦା ସଂ — ହୃଦୟ,

ଘ୍ରା — ଘ୍ରାଣ
ଭାଙ୍ଗିଲା — ଭାଙ୍ଗିଲା
କାପୁର — କର୍ପୂର, ସଂ-କର୍ପୂର
ଖାଇ — ସଂ-ଖାଦ, ଧା, ଓ-ଆ-ଖାଇ
ସୂଜ — ସଂ-ସୂଜ୍ୟ ଓ-ସୂଜ
ଲିଖିଥ — ଲେଖିଲ
ଚୋବାଇ — ଚୋବାଏ
ଗୁଳବାକ୍ — ଗୁଳବାକ୍ୟ
ଗୁଳିଆ — ଗୁଳି
ବନ୍ଧ — ସଂ-ବନ୍ଧ ଧାତୁ, ଓ — ବନ୍ଧ
ଧାତୁ (ଅନୁଜ୍ଞା)
ନିଅମଣ — ନିଜମନ
ବାଣ୍ଡେ — ବାଣ୍ଡିର ଶବ୍ଦ ଏକ
ସ୍ଥାନେ ଏ।
ଏଡ଼ — ଏକ
ନିରୁପଣ ନେ — ନିରୂପମ୍
ଦଗ୍ଧ ୨ — ଦଗ୍ଧ ୨ ଦଗ୍ଧ
ମରଣନର୍ତ୍ତକୀ — ମରଣନର୍ତ୍ତକୀ
ଶ୍ରମନ — ଶ୍ରମଣ
ଗଣ୍ଡୁଷ — ଗୁଣ୍ଡୁଚ-ଗଣ୍ଡୁଷ, ଗଣ୍ଡୁଷ
(ଗଣ୍ଡୁଷ ଜଳକୁ
(ଗଲା ଚ· ଗ. ୩୦ ପୃଷ୍ଠା)
ସଂ — ଗୁଣ୍ଡ, ଓ, ଗଣ୍ଡ
ଶିଖର — ସଂ-ଶିଖର
ପଲସଚ୍ଚେ — ପ୍ରଚେଷ୍ଟ
ପ୍ରଚଣ୍ଡ ସବେ ଶର୍ମା
ସବଲେ — ସବଳ
ଲୋଟିବ — ସଂ-ଲୁଟ୍‌ଧାତୁ।
ଜଳଦେ — ଜଳଦ, ସଂ-ଜଳଦ।

ରାଗ—ପଟମଞ୍ଜରୀ

ମୂଳ ପାଠାନାମ୍ :—

ସ୍ତବ ନ ହୋଇ ଅସ୍ତବ ଣ ଜାଇ
ଓ—ସ୍ତବ ନ ହୋଇ ଅସ୍ତବ ନ ଯାଇ
ଅଇଷ (୧) ସଂକୋଚେ କୋ ପଞ୍ଚଅଙ୍ଗ
ଓ—ଏସନ ସଂକୋଚେ କଏ ପଞ୍ଚଆଏ ।
ମୂଳ ଭଣଇ ବଚ୍ଛ (୨) ଦୁଲକ୍ଷ ବଣାଣା
ମୂଳ ଭଣଇ ବଚ୍ଛ ଦୁର୍ଲକ୍ଷ୍ୟ ବଖାଣ ।
ତିଅ ଥାଏ ବଳନ୍ତର ଉପ ଲଗେ ନା
ତିନି ଥାନ୍ତୁରେ ବଳନ୍ତର ଉପଯୋଗା ।
ଜାହେର ବାଣତନ୍ତ୍ର ରୂପ ଣ ଜାଣୀ
ଯାହାର ବର୍ଣ୍ଣି ତନ୍ତ୍ରରୂପ ନ ଜାଣି
ସୋ କଇସେ ଆଗମ ବେଏଁ ବଖାଣୀ
ସେ କିଂଥ ଆଗମବେଦଧ୍ୱ ବଖାଣି ।
ଜାହେରେ କଥ (୩) ଭଣି ମଇ ଦିବପଟିକ୍ଷା
କାହାରେ କଥ ଭଣି ମୁଇଁ ଦେବ ପଟିକ୍ଷା
କାହାରେ କଥ ଭଣି ମୁଇଁ ଦେବ ପରିକ୍ଷା (ପରୀକ୍ଷା)
ସୁବଢ଼ ଗୁଣଜମ ପାତ ନ ମିଛା
ଶୁଦ୍ଦନ୍ ଗୁଣ କିମ୍ପି ଯାଉ ନ ମିଛା ।
ମୂଳ ଭଣଇ ମଇ ସୁଇବ (୪) ଜପ
ମୂଳ ଭଣଇ ମୁଇଁ ସୁବବ ଜାପ ।
କାଁଲଇ (୫) ଅକ୍ଷମ ତା (୬) ବେଇ ଉଦ୍ଧଣ ଏପ ।
ଯା କେର୍ଣ୍ଣ ଅକ୍ଷୁମ ତାହାର ଉପ ନ ବଳେ ।

୧—ଅଲସ [ଜ]
୨—ବୃଦ୍ଧ (କଗ)
୩—ବୃଷଣି (କ)
୪—ସୁବଇ (ଖ)
୬ ୫—ଜାଳଇ ଅକ୍ଷମତାହେତୁ (କ)

ଜ୍ଞାନାନନ୍ଦସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ତୁ ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟତ୍ୱମେବାର୍ଥଂ ବିଶେଷୟତି—

ଭବ ଣ ବୋଧଃ ଇତ୍ୟାଦ — ଭବସ୍ତୁ ବନ୍ଧ ତତ୍ତ୍ୱଂ ନ ଭବତ । ଯସ୍ମାତ୍ ପ୍ରପିଣ୍ଡ ଗ୍ରହାଣୁଦଲେ ବସ୍ତୁନଃ ଭବସ୍ୟ ପଲମ୍ବୋଧନତଦ୍ୟତେ । ନମଭାବ ଶୂନ୍ୟତର୍ବ୍ଦତି । ଅଲ୍ପାବୋଽପି ନ ଭବତି ଅସ ଧ୍ରୁବତ୍ୱାତ୍ । ଇତ୍ଥକ୍ ସମ୍ବ- ଧେନ କୋଽପି ସତ୍ତ୍ୱଃ ତତ୍ତ୍ୱଂ ପଶ୍ୟନ୍ତି କଥୟନ୍ତି ।

ଧ୍ରୁବପଦେନ ଭବସ୍ୱରୂପ ଦୌର୍ଲଭ୍ୟଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି—

ଲୁଭ ଭଣଇ ଇତ୍ୟାଦ—ଲୁପ୍ତୀପାଦଃ ସିଦ୍ଧାସ୍ତୁରେଶ୍ୟା ସ୍ତି ବଦତି । ଅତଏବ ଦୁର୍ଲକ୍ଷ୍ୟଂ ତତ୍ତ୍ୱଂ ବାଳଯୋଗିନା ଲକ୍ଷୟିତୁଂ ନ ପାର୍ଯ୍ୟତେ । ଯସ୍ମାତ୍ ସେ ଧାତୁକଂ ବାସୁ ବାକ୍ ତତ୍ତ୍ୱ ଲଳପତି ଶୀଳତି । ତସ୍ୟ ସନ୍ଧାନପାଦ- ହୃଦ୍ଭବମଣ୍ଡଳାନ୍ତକଂ, ନ ଜନେ ନ ଜାନାମି । ଲୁଇ ଶୂନ୍ୟତଂ ବଦସ୍ୟତି । ଶୂନ୍ୟପଦେନ ଲକ୍ଷ୍ୟାର୍ଥଂ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟମ୍ତି—

କାହେର ଇତ୍ୟାଦି — ଯସ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣରୂପଂ ନାବଗମ୍ୟତେ ସୋଽପି କଥଂ ନାନା କାବ୍ୟ ବଚନୈ ଆଗମଶାସ୍ତ୍ରେ ବେଦେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା- ସ୍ୟତେ ଚ । ତଥାଚ ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନପାଦାଃ—

ନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟୀର୍ମାଜ୍ଞୀସ୍ତ୍ରୋ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ତ୍ରେବନାପଲଭ୍ୟତ ଇତ୍ୟାଦି ।

ତୃତୀୟପଦେନ ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୱରୂପମାହ—

କାହେରେ ଇତ୍ୟାଦି — କସ୍ୟ କମୁଦ୍ରା ପୃଥକ୍ ଜନାସ୍ତୁ ମସ୍ତା ସିଦ୍ଧାନ୍ତଃ ପ୍ରଦାତବ୍ୟଃ । ଯତୋଽଦକଚନ୍ଦ୍ରଃ ନ ସତ୍ୟଂ ନ ମୃଷା ଭବତି ତଦ୍ ବଦ୍ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଭବଗ୍ରାମପ୍ରତିଭାସଃ ସ କଥମୋବର୍ଥୀ ବକ୍ତୁଂ ଶକ୍ୟତେ । ଅର୍ଥଃ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକଟଂ କଥୟତି ।

ଅବତରଣିକା—

ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୱରୂପ ମାହ—

ଲୁଭ ଭଣଇ ଇତ୍ୟାଦି — ବଦତି ଲୁଇପାଦଃ ମସ୍ତା ଭାବ୍ୟଭାବକ- ଭାବନା ଅଭାବେନ ନଂ ଭାବ୍ୟଂ ଅତଏବ ବସ୍ତୁଭୂର୍ଥରୂପଂ ଗୃହୀତ୍ୱା ତିଷ୍ଠାମି ତଥାପି ଗଗନବଦନବସ୍ଥରେ ତସ୍ୟୋଦେଶଂ ନ ଜାନେ ନ ପଶ୍ୟାମି ।

ତଥାଚ—ଶାନ୍ତଂ ନିଶ୍ଚିତ୍ୟ ବୋଧେନ ଅଭ୍ୟାସଂ କୁରୁତେ ଯଦା ।

ତଦା ଶାନ୍ତଂ ନ ପଶ୍ୟାମି କ୍ୱ ଗତଂ କ୍ୱସ୍ଥିତଂ ଭବେତ୍ ।

ଅର୍ଥ—ଜଡ଼ ମହାଶୂନ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଅଛନ୍ତି । କେତେ ୨ ଏହି ଦୃଶ୍ୟମାନ ଜଗତକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । କେତେ ୨ କହନ୍ତି- ପ୍ରକୃତରେ ଏ ଜଗତର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ । ଏହା ମନର କଳ୍ପନାର ଫଳ । ଜଗତଟା ଅସତ୍ୟ ଅନିତ୍ୟ, ଏହାକୁ ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବରେ ବିଚାର କଲେ କେବଳ ଶୂନ୍ୟମାତ୍ର ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେ । ତେଣୁ ଅନେକ ଲୋକ ଏହି ଜଗତକୁ ଶୂନ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ରଜ୍ଜୁରେ ସର୍ପର ଭ୍ରମ ହେଲାପରି ଶୂନ୍ୟରେ ଜଗତର ଭ୍ରମ ହେଉଅଛି । ଭ୍ରମ ଦୂର ହେଲେ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନ ହେଲେ ଏହି ଜଗତଟି କେବଳ ଶୂନ୍ୟ ।

କିନ୍ତୁ ସାଧକ ମହାଶୂନ୍ୟକୁ ଉପଲବ୍ଧି କଲେ ସେଠାରେ ଭାବ ବା ଅଭାବ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେହି ମହାଶୂନ୍ୟକୁ ଭାବ ବା ଅଭାବ ବୋଲି କହି ହେବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମହାଶୂନ୍ୟକୁ ଭବ ଓ ଅଭବ ଦୁଇ କଥା କୁହାଯାଇ ପାରେ । ଲୋକେ ଏହାକୁ ଉଭୟର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦାର୍ଥର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ବା ମିଳନରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏ ଉଭୟ ଅନୁଭୂତିର ଫଳ । ଯୁକ୍ତି ବା ତର୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ । ସେହି ମହାଶୂନ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ବିରୋଧର ସମ୍ମିଳନ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ତାହାକୁ ଜାଣିବା ବଡ଼ ଦୁର୍ଘଟ ଓ ଦୁର୍ଲଭ କଥା ।

ଯେଉଁ ସତ୍ ଚୈତନ୍ୟ ଚିନ୍ମୟ ଭୂମିରୁ ବାସ୍ତୁ ମନର ଅଂଶରେ ବିକାଶ ହୋଇଅଛି ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା ଓ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀରେ ବନ୍ଧ ହୋଇଛି, କିନ୍ତୁ ତାହାର ଗଣନା ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଯାହାର ବର୍ଣ୍ଣନାହିଁ, ଚିହ୍ନ ନାହିଁ ଓ ରୂପନାହିଁ ବେଦ ଓ ଶାସ୍ତ୍ର କିପରି ତାହାର ସ୍ୱରୂପ ବଖାଣି ପାରିବ ? ବେଦ ମଧ୍ୟ (ନିର୍ଗୁଣ) ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ । ସେହି ପରମ ଶୂନ୍ୟ ମଧ୍ୟର [ନିର୍ଗୁଣର] ବିଷୟ ଦୂରେ । ତେଣୁ ବେଦ ତାହାର କଥା କହି ପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସ୍ୱଂ କାହାକୁ କଣ କହି ହୋଇ ପାରିବ ? ସମସ୍ତ ତ ଏହା ଅନୁଭୂତିର କଥା ।

ଜଗତର ବସ୍ତୁର ଚିତ୍ତବସ୍ତୁ ପଦାର୍ଥ- ରୂପ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିକୁ ସେହିପରି ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ଭାବ ବା ଅଭାବ ରୂପ ହେବନାହିଁ । ସେହିପରି ଶୂନ୍ୟ

ଶୂନ୍ୟକୁ ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା, ଶୁଭ ବା ଅଶୁଭ କିଛି କହି ହେବ ନାହିଁ । ଯୋଗୀ ଏହି ନିର୍ବିକଳ୍ପ ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କଲେ ତାହାର ଦୃଶ୍ୟ, ଦ୍ରଷ୍ଟା, ଦର୍ଶନ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞେୟ, ଜ୍ଞାନ, ଗ୍ରାହ୍ୟ, ଗ୍ରାହକ, ଭାବନା ପ୍ରଭୃତି ଭାବ ତିରୋହିତ ହୁଏ । ନିତ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଉ ବିଚାର କିଛି ରହେନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚି କହୁଅଛନ୍ତି, ମୋର ଆଉ କିଛି ଭାବିବାର ନାହିଁ । ସେହି ମହାଶୂନ୍ୟକୁ ନେଇ ରହନ୍ତି, ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ କରି ପାରୁ ନାହିଁ ।

—※—

ସମ୍ଭାବ ସତ୍ୟ—

ବ୍ରହ୍ମ ଯେଉଁଠାରେ ଅଛି ନିଗମ ଭୁବନ ।
ଓଙ୍କାର ଅକ୍ଷର ନୋହେ ନାହିଁ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ।
ନିଶବଦ ମଧ୍ୟର ଯେ ନାହିଁ ଶବ୍ଦ ଭେଦ ।
ଉଚ୍ଚାର୍ଯ୍ୟ ନ ଲାଗଇ ନାହିଁ ବିନ୍ଦୁ ନାଦ ।
ଜଳ ପବନର ତହିଁ ନାହିଁ ସମାଗମ ।
ତେଣୁ ତାର କହିବାକୁ ଅଗମ୍ୟ ଦୁର୍ଗମ ।

× × ×

ଅଣୁ ରୂପ ରୂପବର୍ଣ୍ଣ ଚିହ୍ନ ନାହିଁ କିଛି ।
ଜ୍ୟୋତି ଭିତରେ ଅଜ୍ୟୋତି ଅଚିହ୍ନାରେ ଅଛି ।

(ବ୍ରହ୍ମ· ବ୍ର· ଚୂଡ଼ା)

ସେ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣିବାକୁ ବଳୁଛି ଦଣ୍ଡିଣ ।
ଅକ୍ଷର ନ ବସେ ଯନ୍ତ୍ର ନ ସ୍ଫୁରେ ବଚନ [ପୃ ୬୧]

× × ×

ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବେଦଶାସ୍ତ୍ର ମାନ କଲେ ।
ଅରୂପ ବ୍ରହ୍ମର ଅନ୍ତ କେହି ନ ପାଇଲେ ।

× × ×

ଶୂନ୍ୟ ବୋଲିବାକୁ ସର୍ବେ ସତେ ଅପସନ୍ତି ।
କହୁ ନ ବଣନ୍ତି ପକାଇଦେଲି ଭସ୍ମକରି ।
ଅମନ ମନରୁ ସେ ସେ ନ ଲଭନ୍ତି ମନ ।
ନ ଥିଲ ସର୍ବେ ପୂର ବସୁଅଛି ଜନ ।
ଯାକୁ ବସ୍ତୁ ହେବ ଶରୀରମାନେ ଦେଖିବ ।
ଅନୁମାନ ଅନୁଭବ ଭଜନ ଶକ୍ତିବ ।

[ବ୍ରହ୍ମକ. ପୃ ୨୨]

ଶବ୍ଦଟୀକା—

ଭୀକ—ଅସ୍ଥିର

ବେଗାଣ—ତୁରନ୍ତ, ସଂ-ଭୂ

ଓ-ତୁ ଧାତୁ ।

ଜାଲ—ଘାଏ

ଅଦ୍ଭୁତ—ସଂ-ଉଦ୍ଭୂତ, ପ୍ରା-

ଉଦ୍ଧର-ଅଦ୍ଧା (ବର୍ତ୍ତିତ) = ଏବଳ

ସଂସାରେ—ସଂସାରେ

[illegible]

ଛତିଆରୁ—ଛତିଆରୁ ।

ସଂ—ଛତି + ଏତ, ପ୍ରା-ଛତିଆର

ବଡ—ବଡ, ସଂ-ବୃଦ୍ଧ, ପ୍ରା-ବଡ଼୍ଡ

= ବଡ

ପୂର୍ବକୁ—ପୂର୍ବେ

ଚେଶାଣ—ଚଞ୍ଚଳ

ଗଣ—ଜଳ, ଘ ନି

ଠାଏ—ସ୍ଥାନରେ

କୁହ—ଗର୍ଭ

ଶିଷ୍ୟ—ଶିଷ୍ୟମାନେ

ଖାଜୁର—ଖଜୁର

ଜାତିସ୍ମର—କର୍ଣ୍ଣିକାର

ଛୁଦ—ଛୁଣ

ଣ—ଜ

ଘଣ୍ଟୀ—ଘାଣ୍ଟି

ଦେଖା—ଦେଖ

ଦରଦେଶ—ଗାଁଦ, ସଂ-ଗ୍ରାମ

ଦେବ—ଦେବେ ଛବି

ବଖାଣି—ସଂ-ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଓ ବଖାଣ

ଜାଗଧାତୁ

ଜାଗିଲେ—ଜାଗାରେ

ଉଷ—ଉଷ, ସଂ-ଉଷ୍ଣ

ମଦ—ମୁଁ, ମୁଁ

ଖଣ୍ଡ—ଖଣ୍ଡ

ଅଣିଛ-ସଂ—ଅଗ୍ରଣୀ-ଓ-

ଅଗ୍ରଣୀ, ଅଣିଛା ଜନ୍ମ-ଅଛି

କ୍ଷୀଣ—କ୍ଷୀଣ

ବୁଢ—ସଂ-ବୃଦ୍ଧ

ଜନ—ଯେମିତି

ଖାଇ—ଘଟି

ମିଳ—ମିଶି

ଭଙ୍ଗ—ଭାଙ୍ଗ, ଭ + ଙ୍ଗ

ଘା—ଘାଣ୍ଡ

କେଶ—କେଶର

ଅଞ୍ଜନ—ଅଞ୍ଜି

କୁହ—ଗର୍ଭ

ଘଷ—ଘଷେ

—୦—

ରାଗ—ମଲ୍ଲାରୀ

ଝୁମ୍ପୁକୁ ପାଦାନାମ୍ :—

କରୁଣା ମେଢ଼ ନଭନ୍ତର ଘନଆ
ଓ-କରୁଣା ମେଢ଼ [ମେଘ] ନଭନ୍ତର ଘେନ !
ସୁବାସ୍ତ ବ୍ୟଜନ ବଳଆ (୧)
ଓ-ସୁବାସ୍ତ ବଦନ [ପବନ] ବଳ ।
ଝଲଛା ଗଗଣମାନେଁ ଅବଲୁଆ
ଓ-ଝଲକୁ ଗଗନମାନେଁ ଅବଲୁଆ [ଅବଲୁକ]
ପେଟରେ ଝୁମ୍ପୁକୁ ସବଜ ସବୁଆ
ଦେଖ [ଦେଖ]ରେ ଝୁମ୍ପୁକୁ ସବଜ-ସବୁଜ ।
ଜାସୁ ସୁଣନ୍ତେ ଭୁଟଇ ଇନ୍ଦଜାଳ
ଯାହା ଶୁଣନ୍ତେ ଭୁଟଇ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ।
କସୁଏ (୨) ଶିଅ ମନ ଦେ ଶ ଉଲପ (୪)
କହୁଛେ ନିଜ ମନ ଏଏ ଉଲ୍ଲାସ ।
ବପାଅ ବସୁନ୍ଧି (୫) ମଭ ଭୁଜଙ୍ଗିଅ ଆନନ୍ଦେ
ବସନ୍ତ ବସୁନ୍ଧି ମୁଲିଁ ଭୁଞ୍ଜି ଆନନ୍ଦେ ।
ଋଅଣବ ଜମ ଉଦ୍‌ଭୋଳି ସ୍ୱେଦେ
ଶରଣ ସିମିତ ଉଦ୍‌ଭୋଳି ଶବଦେ ।
ଏ ତେଲିକେ (୬) ଣି ଏତ ବଖାଣ (୭)
ଏ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ଏତେ ବସ୍ତାର ।
ଜୋଇ ଝୁମ୍ପୁକୁ ପେଡ଼ଇ (୮) ଅଙ୍ଗକାର
ଯୋଗୀ ଝୁମ୍ପୁକୁ ପେଡ଼ଇ ଅଙ୍ଗକାର ।

୧-ଜଳସ୍ଥା (କ) ୩-ଉଦେ (କ) ୨-ଦ (କ.ଖ.)
୪-ଉଲପ (ଖ.ଗ) ୫-ବସୁନ୍ଧେଁ (ଖଗ) ୬-ତିଲୋକ (ଖ) ବଖାଣ (ଖ)
୭-ବସାଞ୍ଚ (ଖ)

ତମେବାର୍ଥଂ ମହଦ୍ଦୁଃଖାନନ୍ଦପ୍ରବେଶାଦେନ ଭୃଙ୍ଗକୃପାଦଃ ସ୍ତୌତି ଖାଦପୁଞ୍ଜ-
ନକ୍ରୁତେଣତ୍ୟାଦ-କରୁଣମିତି ସ୍ୱବାକ୍ୟଂ ତ୍ରାହ୍ୟାକ୍ଷର କଲ୍ପଂ ଦନାତ୍ମନଃସ୍ୱବାଖ୍ୟ-
କୃତ୍ୟ ସଦ୍ଗୁଣସ୍ୱଭାବସ୍ୟୋଗଜାଦେସ୍ତୋ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଗୁରୁପ୍ରସାଦ ସନ୍ତୃଷ୍ଟିଂ ।
ଅତଏବ ଧ୍ରୁବପଦେନ ତସ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନଂ ସ୍ତୁତ୍ୟାଦୟୁକ୍ତ-

ଭବଏ ଇତ୍ୟାହ ଅଭଏବାଗମଃ

ଜନ୍ମସ୍ୱରୁ ଅଦ୍ଭୁତ ପୁଣ୍ଡରୀକୋଦ୍ଭବସ୍ୟୋ ଭୂତଃ ।

ତସ୍ମାତ୍ ଯେ ଭୃଙ୍ଗକୃପାଦଃ ଗୁରୁସମ୍ପ୍ରଦାୟାତ୍ ତୃଷ୍ଣ୍ୟାନନ୍ଦ ସଦାନନ୍ଦ-
ସ୍ୱରୂପଂ ଯସ୍ୟ ଜାନନ୍ତି । ସ୍ୱସ୍ୱମେବ ଆତ୍ମାନଂ ସଂବୋଧ୍ୟ ବଦନ୍ତି ।
ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ତସ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନଂ ଦର୍ଶୟନ୍ତି--
ଜାନୁ ଇତ୍ୟାଦି-ଯସ୍ୟ ସଦାନନ୍ଦସ୍ୟ ପ୍ରଶଂସନେ ଇତ୍ୟାଦିମିତି ଇନ୍ଦ୍ର-
ସମ୍ପ୍ରଦଂ ଚ ତ୍ୟଜ ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ ।
ତଥାଚ ସଦାନନ୍ଦପାଦାଃ-ଇତ୍ୟ ଜନ୍ମ ବନ୍ଧ ସଙ୍ଗ ଇତ୍ୟାଦି,
ଜ୍ୟୋଏ ଇତି । ନିତ୍ୟେନ କର୍ମଣା କାରଣେ ନିଜମନଃ ବୋଧ୍ୟନ୍ତିଂ-
ବନ୍ଧୁରେଷୁ ପ୍ରଶାନ୍ତେ ସଦାନନ୍ଦଂ ଦଦାତି ।
ଇଥଂ ସଦାନନ୍ଦପାଦାଃ-ତନ୍ତ ଶଙ୍କ ସନ୍ଧଦ ଇତ୍ୟାହ ।
ତୃତୀୟପଦେନ ମାର୍ଗସ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନଂ--
ଝଷସ୍ତୁତ୍ୟାଦି—ଯଥା ତଦନ୍ତେଣ ଗଜନମୁତ୍ୟାନ୍ତଂ ତଥା ମନ୍ତ୍ରୀ
ଦୃଷ୍ଟ୍ୟର୍ଥଂ ଚିନ୍ତ୍ୟମ୍ । ଆନନ୍ଦେନ ଭରମାନନ୍ଦ ପରମାନନ୍ଦମଦସ୍ୟ
ଦେବ ସଦାନନ୍ଦରନ୍ଧ୍ରେଣ ମୋହ ଛାୟାଂ ନାଶିତମିତି ।
ଚତୁର୍ଥପଦେନ ଫଳପ୍ରାପ୍ତିର୍ଭକ୍ତି ତସ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନବନାଦ—
ଏତେ ଲୋଏ ଇତ୍ୟାଦି-ଏତସ୍ମିନ୍ ନୈବେଦ୍ୟତତୁର୍ଥାନନ୍ଦବ୍ୟତରେ-
କାନ୍ତାନେକାନ୍ତସ୍ୟୋନ୍ତି । ସାଧ୍ୟାଦେଶେନ ଦିବ୍ୟସ୍ୱର୍ଯ୍ୟା ଭୃଙ୍ଗକୃପାଦଃ ।
ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକାରଂ ଦ୍ରୋହସ୍ତୁତ । ତଥାଚ ସଦାନନ୍ଦପାଦାଃ—ତସ୍ମିନ୍ ଦନ୍ଦେ
ସନ୍ଦଦସ୍ତେନେତ୍ୟାହ ।

—o—

ଅର୍ଥ—

କବି ଶୂନ୍ୟକୁ ଆକାଶ ଓ କରୁଣାକୁ ମେଘରୂପରେ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । ଆକାଶରେ ମେଘ ଉଠିଲା ପରି ମହାଶୂନ୍ୟରେ କରୁଣାର ସଞ୍ଚାର ହୋଇଅଛି ମହାଶୂନ୍ୟରେ କରୁଣା ମିଳନ୍ତେ ଭବ ଓ ଅଭବ; ଦୃଶ୍ୟ ଓ ଦର୍ଶକ; ଜ୍ଞାତା ଓ ଜ୍ଞେୟ, ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ଗୁଣ ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖ ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ଭାବ ଲୋପ ପାଉଛନ୍ତି । ସ୍ୱଚ୍ଛତର ମହାଶୂନ୍ୟର ମଧ୍ୟରେ ଅଦ୍ଭୁତଭାବରେ କରୁଣା ମେଘ ଉଠିଅଛି କବି ନିଜକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହୁଅଛନ୍ତି—ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସହଜର ସ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ କର । ଏହି ସହଜାନନ୍ଦର କଥା ଶୁଣିଲେ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ସଂସାରର ମାୟା-ମୋହ ନଷ୍ଟ ହୁଏ । ନିଭୃତରେ ମନ ଆନନ୍ଦରେ ଉଲ୍ଲସି ଉଠେ । ଚିତ୍ତର ବିଶୁଦ୍ଧ ଯୋଗୀ ପରମାନନ୍ଦ ବିଷୟ ଆନନ୍ଦରେ ବୁଡ଼ି ପାରନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାରେ ଅନ୍ଧକାର ଦୂର ହୁଅନ୍ତେ ଆକାଶ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହେଲା ପରି ମହାଶୂନ୍ୟର ଆଲୋକରେ ମୋହ ବାସନା ଦୂର ହୁଅନ୍ତେ ହୃଦୟ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମହାନନ୍ଦ ସଂସାରରେ ବ୍ୟାପି ଯାଉଛି । ଯୋଗୀ ଭୁସୁକୁ ସମସ୍ତ ଅଜ୍ଞାନାନ୍ଧକାର ଭେଦ କରନ୍ତି ।

—*—

ପଦଟୀକା—

କରୁଣ—କରୁଣା
ମେଘ—ମେଘ ଓ-ଚମକ ମେଘ
ଅନ୍ତର—ଭିତ୍‌ ଘମ
ଝିରିଆ—ଝୁରିବା, ସଂ—ଝୃର
ଲବାଲବ—ଡବ୍‌ଡବ
ଦ୍ରବଣ—ଦ୍ରବ+ଣ,—ଯଥା—
ଶୀତଳ ଧବଳ।
ଦଳିଆ—ଦଳ
ଜୁଇଓ୍ୱା—ଜଇଁଲ
ଚଞ୍ଚଳ—ଚପଳ
ମାଗେଁ—ମାଗେଁଓ
ଅଦଭୁଆ—ଅଦ୍ଭୁତ-ଅଦଭୁଅ
ଅଦଭୁଆ
ଦେଖ—ଦେଖ ସଂ—ଦ୍ରେଷଧ'ଲୁ
ଝୁଲୁଆ—ଝୁଲୁଣ
ଜାମୁ—ସଂ—ଯଜ୍ଞ ପ୍ରା—ଜ-ଯୁଷୁ
ଯାମୁ ଯଦ୍ରା
ଶୁଣନ୍ତେ—ଶୁଣନ୍ତେ, ଭବେ ୭ମୀ

ଶ୍ରୁତିଜ—ସଂ—ଶ୍ରୁତି ଧ୍ୱନି।
ଉଧଆଳ—ଉଦ୍ଧ୍ୱାଳ
କଷ୍ଟ୍ର—କଷ୍ଟରେ
ଶିଅ—କରି
ଦେଖ—ଦିଏ
ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ—ଉଜ୍ଜ୍ୱାଳ—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସଂ
ପଦାତି, ସଂ ହଁ
ଚପଳ—ଚପଳୁ
ଚକ୍ଷୁ—ଚକ୍ଷୁ ଧାମ
ବୃନ୍ଦୁଅ—ବୃନ୍ଦି
ଚଞ୍ଚଳ—ଗଗନସ୍ପର୍ଶୀ
ଉଦ୍ୱେଳ—ଓ ଉଦ୍‌ବେଳ ଓ ଉଦ୍ଭୂଳ
ସଂ—ଉତ୍‌+ବେଳ ସଂସ୍କୃତରେ ର
ଭାବ—ଚିତ୍ରିତ, ଚେତିତ
ଖେଲେଏ—ଖେଳେଏ
ଏଇ—ଏରେ
ବଣାଗ୍ର—ବଣ୍ଟାଗ୍ର
ଦୋହଳ—ଦୋହଳି
ପେଲ୍ଲଳ—ସଂ—ପ୍ରେରିତ।

—*—

ରାଗ—ପଟମଞ୍ଜରୀ

ଅର୍ଯ୍ୟଦେବ ପାଦାନାମ୍ —

ଜହି ମଣ ଇନ୍ଦିଅ ପବଣ ହୋଇ(୧) ଣଠା (୨)
ଓ—ଯହିଁ ମନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ପବନ ହୋଇ ନଷ୍ଟ
ଣ ଜାଣମି ଅପ୍ପା କହିଁ ଗଇ ପଇଠା
ଓ— ନ ଜାଣଇଁ ଆତ୍ମା କାହିଁ ଯାଇ (ପ୍ରବିଷ୍ଟ) ପଇଠା।
ଅକଟ-କରୁଣା (୩) ଡମରୁଲି ବାଜଅ
ଓ— ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କରୁଣା ଡମ୍ବରୁ ବାଜଇ।
ଆଜଦେବ ଣିରାସେ ରାଜଇ (୪)
ଓ—ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ ନିରାଶ-ରାଜଇ।
ଚାନ୍ଦରେ ଚାନ୍ଦକାନ୍ତି ଜିମ ପଡ଼ି ଭାସଅ (୫)
ଓ—ଚାନ୍ଦରେ ଚାନ୍ଦକାନ୍ତି ଯେମିତି ପ୍ରତିଭାସଇ।
ଚିଅ ବିକରଣେ ତହିଁ ଟଲି ପଇସଇ (୬)
ଓ—ଚିତ୍ତ ବିକରଣେ ତହିଁ ଟଳି ପଶଇ।
ଛାଡ଼ିଅ ଭୟ ଘିଣ ଲୋଅଚାର
ଓ—ଛାଡ଼ି ଭୟ ଘୃଣା ଲୋକାଚାର।
ଚାହନ୍ତେ ଚାହନ୍ତେ ସୁଣ ବିଆର
ଓ—ଚାହନ୍ତେ ଚାହନ୍ତେ ଶୂନ୍ୟ ବିଚାର।
ଆଜଦେବେ ସଅଳ ବିହରିଉ
ଆର୍ଯ୍ୟଦେବେ ସକଳ ବିହରିଲେ।
ଭୟ ଘିଣ ଦୂର ଣିବାରିଉ।
ଭୟ ଘୃଣା ଦୂର ନିବାରିଲେ।

୧—ହୋ (ଜ ଗ)
୨—ଣ-ଠା- (କ)
୩—କରୁଣା (ଖ)
୪—ରାଜଅ (ଖ)
୫—ପଡ଼ିଭାସଅ (ଖ)
୬—ପଇସଅ

ଟୀକା –

ତମେବାର୍ଥଂ ଦ୍ରଢୟତି ଅର୍ଘ୍ୟଦେବକାଦାଃ ଚତୁଷ୍ପାଦ୍ୟେଣ—
କଦ୍ଧ ମଣ ଇତ୍ୟାଦି-ପଦ୍ୟାନ୍ ପ୍ରଶ୍ନପୂର୍ବକ ସଦ୍ଧାର ନସ୍ତ୍ରନାଦିକ୍ରମେଣ ଚତୁ-
ଷ୍ଟବନେନ ସ୍ୱାଦକଂ ନିଃସ୍ପୃହମାକରୋତି । କଶ୍ଚ ପ୍ରବିଷ୍ଟୋ ସତ ଉପା ଇତି ।
ତିଷ୍ଠିତନିଷ୍ଠ୍ୟାଦେଶଂ ନ ଜାନାମି କ୍ୱ ଗତଃ
ପ୍ରଥମପଦେନ ଆନନ୍ଦଂ ପ୍ରତିପ୍ପାଦ୍ୟତି—ଅନେକେତି-ଆଦ୍ୟପ୍ରଦ୍ୟଂ । କଣ୍ଠେତି
ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟବାଧକତ୍ୱଂ ଗୁରୁସମ୍ପାଦ୍ୟତ୍ୱାତ୍ । ତତ୍ପ୍ରବେକେନ ଉପାଦେୟତ୍ୱଂ
ଜନୟତି । ଅନାଦିତ୍ୱଂ ଚ ତତ୍ତ୍ୱଂ ଜ୍ଞାନଂ ବଦ୍ଧ୍ୱାତେ । ଅତଏବ ଅର୍ଘ୍ୟଦେବ-
ପାଦଃ । ନିରୁକ୍ତେନ ତଦେବାର୍ଥ ମୁଦ୍ଧରନ୍ନପୋଦେନ ବ୍ୟଜ୍ୟତେ
ନଶ ଭୂତେ ।
ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ତଦପ୍ରବୃତ୍ତୌ ଦୋଷ—ଗୃହେଷିତ୍ୟାଦି । ଯଥା—ଉଷ୍ଣଂ
ବତେ ତପ୍ତମସି ଭସ୍ୟ ତନ୍ତ୍ରୀ ତନ୍ନୈବ ପ୍ରଦର୍ଶିତେ । ନିଜ ଦେହେ । ତଥା
ନିଜ୍ରବନୋଽପି ଚତଃ ଉପାଦ୍ରୁତାଂ ଗନ୍ତି ପ୍ରତିସ୍ପୃଷ୍ଟଂ ସଦତି ତଦା ତସ୍ୟ
ବିକଲ୍ପାବଳୀ ତନ୍ନୈବ ନଷ୍ଟା ଭବନ୍ତି ।

ତଥା ସ୍ମୃତେଃ – ଉଷ୍ଣଂ ଗତେ ତପ୍ତମସୀବ ନୂନଂ
ପାଟଳମନ୍ଦ୍ରଃ ସ୍ପନ୍ଦନଂ ପ୍ରଯାନ୍ତି ।
ଚିତ୍ତଂ ତ୍ୱ ତଦ୍ବତ୍ ସହସୈବ ନଷ୍ଟେନ
ନଶ୍ୟନ୍ତ୍ୟମୀ ସର୍ବ ବିକଳ୍ପଦୋଷାଃ ।

ତୃତୀୟପଦେନ ଭବସ୍ୟ ନିନ୍ଦ୍ୟତା ମତ୍ଵ—
ସ୍ଫୁଟନ ଇତ୍ୟାଦି – ଅତଏବ ମସ୍ତ । ଦ୍ୱିତୀୟପ୍ରତି ଦ ଭଦ୍ଦକଲ୍ପାଦିକଂ
ଲୋକସ୍ୟ ବ୍ୟବହାରଃ ଚିନ୍ତ୍ୟତ୍ୱାତ୍ । ଗୁରୁବଚନ ସର୍ବେଦ୍ରଷ୍ଟେନ ଦୂନ୍ୟ
ମିତି । ଭକ୍ତ ନୈବିଷ୍ଟ୍ୟଭୂନଂ ଦୃଷ୍ଟଂ ।

ଚତୁର୍ଥପଦେନ ସ୍ୱାନ୍ତଶଂସାମାହ —
ଆର୍ଘ୍ୟଦେବେତ୍ୟାଦି— ଅର୍ଘ୍ୟଦେବପାଦେନ ସଦ୍ଗୁରୁପ୍ରସାଦାତ୍ ନୈବିଷ୍ଟ୍ୟ
ଧର୍ମାନୁଶୀଳନେନ ସର୍ବଂ ସଂସାରଦୁଃଖଂ ବିସର୍ଜିତମିତି ।

— * —

ଅର୍ଥ—

ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ ଯେଉଁ ସହଜ ଶୂନ୍ୟର ଅନୁଭୂତି କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗୁଡ଼ିକ ମନ ସାହାଯ୍ୟରେ ନିଜ ୨ ର ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥାନ୍ତି । ମନ ଚଞ୍ଚଳ । ପବନରେ ସ୍ଥିର ହୁଏ ନାହିଁ । ନିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ବନ୍ଦ ହୋଇଲେ ମନ ସ୍ଥିର ହୋଇ ଯାଏ ୨ ଅମନ ଅବସ୍ଥାରେ ପହୁଞ୍ଚେ । ତେଣୁ ମନର କ୍ରିୟା ବନ୍ଦ ହେଲେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ପଥ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଏ । ସାଧକ ଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ପହୁଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ ତାହାର ନିଶ୍ୱାସ ପବନ ସ୍ଥିର ହୁଏ । ତେଣୁ ମନ ସ୍ଥିର ହୁଏ । ଫଳତଃ ମନର କ୍ରିୟା ରହେ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର କ୍ରିୟା ଓ ଶକ୍ତି ପଥ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ସହଜ (ଶୂନ୍ୟ) ର ଉପଲବ୍ଧି କେବଳ ମନପବନ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ—ତେଣୁ ଆତ୍ମା ଥାଇ ସେହିଁଠାରେ ରହି ଅଛି—କାହାରି ଧାରଣା କରି ହେବ ନାହିଁ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା ଯେ ଅନାହତ (କରୁଣ ର) ଡମ୍ବରୁ ଧ୍ୱନି ବାଜୁଅଛି । ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପଦାର୍ଥର ଆଘାତ ହେଲେ ଧ୍ୱନି ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏ ଅବସ୍ଥାରେ କାହାରି ସହିତ କାହାର ଆଘାତ ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଭିନ୍ନ ୨ ପ୍ରକାରର ଧ୍ୱନି ଶୁଭଇ । ତେଣୁ ଏହି ଧ୍ୱନିକୁ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି କହନ୍ତି । ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ ନିଜ ଅନୁଭବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ର ଅସ୍ତ ଗଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟ । ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଲୀନ ହୁଏ । ସେହିପରି ଶକ୍ତି ଲୀନ ହେଲେ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁବାସନା ମଧ୍ୟ ଚିତ୍ତରେ ଲୋପ ପାଏ । ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ମନରେ ଲୋପ ପାଏ । ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ ସମସ୍ତ ଘୃଣା ଭୟ ଲୋକାଚାର ଛାଡ଼ି ଶୂନ୍ୟରେ ଦେଖୁଛନ୍ତି—ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟ ସଂସାରରେ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ । ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ ଭୟ ଘୃଣା ଦୂର କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟରେ ବିହାର କରୁଛନ୍ତି ।

—*—

ସମନ୍ୱୟ ପଦ୍ୟ—

ନିଶବଦ ଘଣ୍ଟ ଶବଦ ଶୁଭୁଛି ଓଁକାର ଅଛି ଆକାର ନାହିଁ ।
ଯାଉଛି ଆସୁଛି ବାରଣ ନୋହୁଛି ତାକୁ ମନ ହିନେ ଚିହ୍ନିଲୁ ନାହିଁ ।
(ଘନକୃଷ୍ଣ ସ୍ୱରଭେଦ ଭଜନ ପୃ୧ସୁ)

ଆଠଗଣ୍ଡ ସ୍ଥାନେ ବଉଳମନ୍ତ୍ର ଦକାଇ (ଶୂ. ସ. ପୃ ୧୭)
ଧ୍ୟାନ ଲଗିଛିରେ ଅନାହତ ଧ୍ୱନି ଘରେ
ନିଶବଦ ଘଣ୍ଟ ଶବଦ ହୋଇଲା ରୁଣ ଝୁଣ ଘଣ୍ଟାରେ ।

\+ + + + +

ଭ୍ରମର ଗୁମ୍ଫାରେ ପଶି କର ଭୃଙ୍ଗ ଗୁମ୍ଫୁନାକୁ ଭେଟିବୁ
ସୂକ୍ଷ୍ମ କରି ଭଙ୍ଗି ଧ୍ୱନି ଶୁଣୁଥିଲେ ନିତ୍ୟ ମୁକତ ପାଇବୁ ।
(ଗୋବିନ୍ଦ, ସ୍ୱରଭେଦ ଭଜନ ପୃ୧୧ସୁ)

ଅମନ ଶିଖର ଛତ୍ର ଉଡ଼େ । ନିଷ୍କାମେ କବିକିଲେ ଦେଖି
ନାହିଁ ତାହାଙ୍କର ଆକାର । ଅଜପା ମଣ୍ଡଳ ଈଶ୍ୱର ।
ମହା ଶୂନ୍ୟ ପରେ ବଜ୍ରପୁ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶଶାଙ୍କ ତେଜୋମୟ ।
ଏକୋଶ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଘଟରେ । ଯାହିଁ ସ୍ୱରୂପ ଅନ୍ତରରେ ।
(ବ୍ର. ଶା. ପୃ ୧୧)

ଅମନ ନଗର ଯେ ଯେ ନ ଲଗଇ ମନ ।
ନ ଥିଲା ପବନେ ପୂର ବସୁଅଛି ଶୂନ୍ୟ ।
(ବ୍ରହ୍ମ. ନି ପୃ. ୨୨

—*—

ପଦଟୀକା—

ଜର୍ଦ୍ଧି — ସଂ-ଋଦ୍ଧିନ୍ ପ୍ରା ଜଦ୍ଧି ଜର୍ଦ୍ଧି

ଉଦଅ—ଉଦ୍ଧ୍ୱ

ହୋଇ—ହୋ ।ଏ

ଣଠା—ନଷ୍ଟ

ଜାଣମି—ଜାଣିଏ

ଅପା—ଅମ୍ବା ଓ-ଆପେ

କର୍ଦ୍ଧି—କାର୍ଦ୍ଧି ସଂ-କର୍ଦ୍ଧିନ୍ ଓ-କର୍ଦ୍ଧି କାର୍ଦ୍ଧି ।

ଘର— ଘାଳ

ଖରଠା—ସଂ-ଦୁରବସ୍ଥା

ଅକଟ—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ

ଡମରୁକ—ଡମରୁ

ବାଜଅ—ବାଜଇ

ଣିସ୍ୱେ—ନସ୍ୱେଣ

ସୃଦ—ସଂ ଶବ୍ଦ

ଜମ — ଯେମିତି

ପଡିଷ୍ବଅ—ପ୍ରତିଷ୍ଠପଇ, ସଂ-ପ୍ରତି ଷ୍ଠପତେ

ତିଅ—ତିତ୍ର

ବିଜବଣେ—ତତ୍ତ୍ୱମ ଉଦ୍ଧ୍ୱ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ କରଣ—ଉଦ୍ଧ୍ୱ

ଚର୍ଦ୍ଧି — ଚର୍ଦ୍ଧି, ସଂ-ଚର୍ଦ୍ଧିନ୍

ଟଳ—ସଂ-ଟଳ (ବଚଳନେ) ଧାତୁ

ପରିବର—ପର୍ବର

ପୁଷ୍ପଅ— ପୁଷ୍ପ

ଫେଣ—ସଂ-ଫେଣା, ଓ-ଫିଣା

ଲେଅଂସୁର—ଲୋକାସୁର

ସ୍ପନ୍ଦେନ୍ତ—ସଂ ତନ୍ତ (ଦର୍ଶନେ ତ) ଧାତୁ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ+ଅନ୍ତ ଶବ୍ଦ ହୋଇ ।

ଧୂଣ — ଶୂନ୍ୟ

ବଆର — ବ୍ୟୂହ

ଆଜଦେବ—ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ

ସଅଳ—ସକଳ

କବରିଅ— ବଦଲିଲୁ

ଣବାଡିଅ—ନବାଡିଲୁ ।

—୦—

ରାଗ—ଦେଶାଖ

ସରହପାଦାନାମ୍—

ନାଦ ନ ବିନ୍ଦୁ ନ ରବି ନ ଶଶିମଣ୍ଡଳ
ଓ—ନାଦ ନ ବିନ୍ଦୁ ନ ରବି ନ ଶଶିମଣ୍ଡଳ ।
ଚିଅରାଜ ସ୍ୱଭାବେ ମୁକଳ
ଓ—ଚିତ୍ତରାଜ ସ୍ୱଭାବେ ମୁକଳ ।
ଉଜୁରେ ଉଜୁ ଛାଡ଼ି ନ ଲେହୁରେ ବଙ୍କ
ଓ—ଋଜୁରେ ଋଜୁ ଛାଡ଼ି ନ ନେଉ ରେ ବଙ୍କା ।
ନିଅହି (୧) ବୋହି ମା ଜାହୁରେ ଲଙ୍କ
ଓ—ନିକଟ ବୋଧି ନ ଯାଅ ରେ ଲଙ୍କା ।
ହାଥେରେ (୨) କାଙ୍କଣ (୩) ମା ଲେଉ (୪) ଦାପଣ
ଓ—ହାତରେ କଙ୍କଣ ନ ନେଲୁ ଦର୍ପଣ ।
ଅପଣେ ଅପା ବୁଝତ ନିଅମଣ
ଓ—ଆପଣେ ଆପେ ବୁଝନ୍ତୁ ନିଜମଣ ।
ପାର ଉଆରେଁ ସୋଇ ଗଜିଇ (୫)
ଓ—ପାର ଓ ପାରେ ସେହି ମଜିଲ ।
ଦୁଜଣ ସଙ୍ଗେ (୬) ଅବସରି ଜାଇ
ଓ—ଦୁର୍ଜନ ସଙ୍ଗେ ଅବସନ୍ନ ଯାଇ ।
ବାମ ଦାହିଣ ଜୋ ଖାଲ ବିଖଲା
ଓ—ବାମ ଦକ୍ଷିଣ ଯେ ଖାଲ ବିଖାଲ ।
ସରହ ଭଣଇ ବାପା ଉଜୁବାଟ ଭାଇଲା (୮)
ଓ—ସରହ ଭଣଇ ବାପା ଋଜୁବାଟ ହୋଇଲା ।

୧—ନିଅଡ଼ି (କ)   ୪—ଲେଉ (କ)   ୭—ବାପା (କ)
୨—ହାଥେର (ଖ,ଗ)   ୫—ମଜିଇ (ଖ)   ୮—ଭଇଲା (ଖ)
୩—କାଙ୍କାଣ (କ)   ୬—ସାଙ୍ଗେ (କ)

ଟୀକା—

ତମେବାର୍ଥଂ ସ୍ୱଦର୍ଶିତୋଦ୍ଗାରେଣ ଶିଷ୍ୟାନ୍ ପ୍ରେର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରୀ ସରହପାଦୋ ଜନାର୍ଥଂ ଦ୍ରୁତପାଦସୂତ୍ର—ନାଦ ନ ଇତ୍ୟାଦି—ସଦ୍‌ଗୁରୁବଦନାମୃତଲ-ବ୍ଧସ୍ପର୍ଶେନ ପରମାର୍ଥଜଦ. ଶାସ୍ତ୍ରେଷୁ ନାଦବିନ୍ଦୁଚକ୍ରଲ୍ଲଚରିତ୍ରାଦିଷ୍ଟ ସ୍ୱସ୍ୱବେନ ପରିମୁକ୍ତଂ । ଅନାଦ୍ୟବଦ୍ୟାଜ୍ଞାନପଙ୍କାଃ ପୁନରନ୍ୟଥା ସ୍ୱଂ ପଶ୍ୟନ୍ତି ।

ତଥାଚ ସରହପାଦାଃ — ଅଦ୍ୱୟ ପଢଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରଥମପଦେନ ମାର୍ଗସ୍ୟାନୁଶଂସାମାହ—

ଭଜ୍ ଇତ୍ୟାଦି— ଅତଏବାବଧୂତୀମାର୍ଗଂ ହିତ୍ୱାନ୍ୟ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ନାନ୍ୟୋ-ପାୟୋ ବିଦ୍ୟତେ । ତେନ ହେତୁନା ବୋଧିଂ ନିଜପୁରମଣିଂ ପଶ୍ୟ ହିତଂ । ରେ ସମ୍ବୋଧନଂ । ସ୍ୱେ ବାଲଯୋଗିନ୍ ବକ୍ରମାର୍ଗଂ ମା ଭଜ । ପୁନଃ ସଂଶାୟ ମା ଭବ ।

ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ଅସ୍ପୃତ୍ରକ୍ୟମିତ୍ୟାମାହ—

ହାଥେର ଇତ୍ୟାଦି—ହସ୍ତସ୍ୟ କଙ୍କଣାଦ୍ୟୁ ଦର୍ପଣଂ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ଯଥା । ସ୍ୱେ ହେ ବାଲଯୋଗିନ୍ କଞ୍ଜୁଗୁରୁପ୍ରସାଦାନ୍ ନିଜମନସା ବୋଧିଚିତ୍ତସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପଂ ଜାନାସି । ତେନ ତଦାନୁତ୍ତରଧର୍ମସଂସ୍ଥ ତୁଙ୍ଗାଦିତ୍ୱଂ ଭବସ୍ୟପ୍ତ ।

ତୃତୀୟପଦେନ ବୋଧିଚିତ୍ତସ୍ୟାନୁଶଂସାମାହ—

ପାରେ ଆରେ ଇତ୍ୟାଦି—ପାରେତି ପରମାର୍ଥେନ ଆରେବ ବୋଧିଚିତ୍ତଂ ଯୋଗିବରୈରନ୍ ଦୃଶ୍ୟତେ । ତେନ ତସ୍ୟ ଗୁରୁଦ୍ରୁମ ଦ ତୁ ମହାମୁଦ୍ରାସିଦ୍ଧିଂ ଦାତୃ କ୍ଷମ ତେ । ଦେଶାନ୍ତ ଜନେବ ଶୁଦ୍ଧଜଳେନେଦନ୍ ଉଚ୍ୟତେ । ତେନ ତେ ମୋହ ଧାତୁର୍ଜନ ସଙ୍ଗମେନ ସଂସାର ସମୁଦ୍ର ନଲ୍ଲଙ୍ଘନ୍ତି ।

ଚତୁର୍ଥପଦେନ ପୁନ ର୍ମାର୍ଗସ୍ୟାନୁଶଂସାମାହ—ବାମ ଦକ୍ଷିଣେତି । ସୁଗମଂ । ଅତଏବ ସରହପାଦାଃ । ନିହ୍ମାଭୂଷଣପୁର୍ଦ୍ଧବନାସ୍ତୁ ଅବଧୂତୀମାର୍ଗମତୀବ ସୂକ୍ଷ୍ମମବକ୍ତଂ ମେ ।

—o—

ତଥାଚ ଚର୍ଯ୍ୟାକ୍ରମଂ—

ଶନ୍ତ ମନସ୍ତ୍ରୀଣୁ ଶବଧରନ୍ତ ଦେବାହୁଅ
ଅଷି ବୃଦ୍ଧିଆ ମାଗ ଶୁନୀ ।

ଅର୍ଥ—

କହ ସେଶ୍ପ ନିର୍ବାଣ ବା ସହଜଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି ସହଜଶୂନ୍ୟ ଦର୍ଶନବେଳେ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ସମାଧି ଅବସ୍ଥାରେ ଚିତ୍ତ ସ୍ୱଭାବରେ ଅବସ୍ଥିତ ରହେ, ଓ ବିଷୟ ବାସନାରୁ ମୁକ୍ତ ଥାଏ । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଚିତ୍ତରେ ସଙ୍କଳ୍ପ ବିକଳ୍ପ ଆଦି ଜାତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏ ସ୍ଥାନକୁ ପବନର ଗତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ନାଡ଼ୀର ପବନ ସେଠାକୁ ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଏବଂ ସେଠାରେ ନାଦ ଓ ବିନ୍ଦୁ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମନ ଚଞ୍ଚଳ ନ ହୋଇ ସ୍ଥିର ରହେ । ନାଦ ଓ ବିନ୍ଦୁକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଗଲେ ମହାଶୂନ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ । ସେତେବେଳେ ଜ୍ଞାତା, ଜ୍ଞେୟ ଓ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଗ୍ରାହକ ଭାବ ପ୍ରକଟ ରହେ ନାହିଁ । ଚିତ୍ତ ନିଜେ ନିଜକୁ ଉପଭୋଗ କରେ । ତେଣୁ ହେ ମନ ତୁ ତ ସରଳ, ତୁ ସରଳ ବାଟ ଛାଡ଼ି ବଙ୍କା ବାଟରେ ଯାଅ ନାହିଁ । ନିକଟରେ ନିଜ ଦେହରେ ବୋଧି (ପରମାର୍ଥ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ) ରହିଅଛି । ତେଣୁ ଜ୍ଞାନ ଲାଗି ଦୂର ଦେଶ ଲଙ୍କାକୁ ଯିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ସରଳବାଟରେ ସହଜମାର୍ଗରେ ଏବଂ ଦେହରେ ବୋଧିର ଉପଲବ୍ଧି କର । ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ସାଧନା କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । "ହାତରେ ଶଙ୍ଖା, ଦର୍ପଣ ଦେଖା" ତେଣୁ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ଲାଗି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବା କଠୋର ସାଧନାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ନିଜଦେହରେ ନିଜକୁ ଉପଲବ୍ଧି କଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅନୁଭବ ସାଧନାରେ ସଂସାରର ପର ପାରକୁ ପାଇପାରିବ ଓ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି କରିବ, କିନ୍ତୁ ସଂସାରର) ଏହି ବାଟରେ କାମ କ୍ରୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଦୁର୍ଜନ ସାଙ୍ଗ ହେଲେ ଏହି ବିତ୍ତକୁ ଅପହରି ନିଏ । ଏବଂ ଦୁଃଖ ସାଗରରେ ବୁଡ଼ାଇ ମାରେ । ବାମଦକ୍ଷିଣରେ (ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳାରେ) ଖାଲ ଖୋଲ ରହିଅଛି । ତାଙ୍କୁ ସାବଧାନ ହୋଇ ସରଳବାଟରେ ଯାଅ । ଏହା ସରହପାଦ ଭଣିଲେ ।

—*—

ସମର୍ଥକ ପଦ୍ୟ :—

ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ଯାହାକୁ ସେ କହି ଜାଣ ପରମଟି ସେହି ।
(ଗୋବିନ୍ଦ ଶସ୍ତ୍ର ଭେଦ ଭଜନ ପୃ୯୯)

ଅମଡ଼ା ଅଟୋଳା ଭୂଲି ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗମ୍ୟ ନାହିଁ ।
ଦେଖନ୍ତି ସେ ସ୍ଥାନକୁ ନେଇ ସୁମର ଗୁରୁଙ୍କୁ
ପିଣ୍ଡ ଅମର କରନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ର ତାରକ ସୂର୍ଯ୍ୟର ହେତୁ
ନିର୍ଜ୍ଜନ ହୋଇଲେ ଦାସ ପଣକୁ ଗୋ
ସମିଶ ହେଲେ ଦେହ ପୁରୁ ଶୂନ୍ୟ ପୁରାକେ ଅମର
ଭେଦନ୍ତି ଭାନୁକୁ ଗୋ ଲୋଡନ୍ତି ଜ୍ଞାନକୁ ଗୋ
[ଧ୍ୟାନ ଚେତନ, ଅଲେଖ ଭଜନ]

ରୁଦ୍ର ବିଷ୍ଣୁ ବ୍ରହ୍ମାଦି ଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । [ଶୂନ୍ୟ ସଂ ପୃ୨୯]
ଦେଖ ରୂପ ତହିଁ ଅଗ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ସେ ଦେଖ
ନୟନ ଅଗ୍ରେ ଲୀଳା କରନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣେ । (ଶୂ. ସ ପୃ୪)
ପ୍ରଥମ ଶବଦ ଅନାହତ ନାଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଲଲାଟେ ପ୍ରକାଶ
ତଦନନ୍ତେ ବିନ୍ଦୁ ତହିଁ ପାଶେ ଚନ୍ଦ୍ର ତାହାଉପରେ ତହିଁ ପାଶେ ।
ତହିଁ ପାଶେ ରେଖା ଉଦୟ ହୋଇଛି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମା ତହିଁ ମିଶି,
ଏମନ୍ତେ ଅକ୍ଷର ଦେବ ଅନନ୍ତ ଉଦୟ ହୋଇଣ ବସି
[ଅକ୍ଷରମାଳା ୪୦—ପୃ୪୭]

ଆଦେ ବାଟେ ଚନ୍ଦ୍ର କାହିଁ ପାଇଲା । କେମନ୍ତ ପ୍ରକାରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଧଇଲା,
ଚନ୍ଦ୍ରର ମହିମା ଅଟଇ କେମନ୍ତ । ହେ ଜଗନ୍ନାଥ ଶୁଣ ଅନନ୍ତ
× × । ଚନ୍ଦ୍ର ରହିଥିଲା ମହା ଆକାଶେ
ପ୍ରାଣାପାନ ସମାନୋଦାନ ବ୍ୟାନ ।
ପଞ୍ଚଭୂତ ସେ ନ ଥିଲାକ ପୁଣି ।
ସେ ଦିନେ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାଶୂନ୍ୟେ ଥିଲା ।
କଳ୍ପନା ସଂଯୋଗୁ ଜନମ ହେଲା ।

—*—

ପଦଟୀକା

ନାଗ—ଚନ୍ଦ୍ରମ

ନ— „

ବିଧୁ— „

ରବ— „

ଶଶୀମଣ୍ଡଳ „

ଚଅଗୁଣ — ଚଉଗୁଣ

ସନ୍ତାପିବ — ଦୁଃଖଦିବ

ମୁକୁଳ—ମୁକୁଳା, ସଂ-ମୁକ୍ତ ଓ— ('ତ'ର 'ଉ' ଓ "ଳ"ହୁଏ) ମୁକୁଳା ।

ଜୁଡ଼—ଶୀତ

ମା—ନ

କେଣ୍ଟୁ—କେଉଁ, କେଉଁ

ବକ—ବଙ୍କାଭ-ବଇ ।

ନପଣ—ନିକଟେ

ବୋଧ୍ୟ—ବୋଧ୍ୟ

ଜାଡ୍ୟ—ଶୀତ

ଲଙ୍କ—ଲଙ୍କା

ଦ୍ୱାରେରେ—ଦ୍ୱାରରେ ସଂ-ଦ୍ୱାର ସ୍ଥା-ସ୍ଥାନ ଓ-ସ୍ଥାଣ, ସ୍ଥାନ

କାଙ୍କଣ—କଙ୍କଣ

ଦାପଣ—ଦର୍ପଣ

କ ଦୃଷ୍ଟି କଙ୍କଣଂ କ'ଦର୍ପଣେଣ (ଶେଷ୍ଟିରମ)

ଅପଣେ—ଆପଣେ (ନିଜେ)

ଓଗ—ଅଗ୍ନି,ଆଗକୁ

ନଅନନ—ନୟନନ

ଉଆଁରେ—ଅପରସ୍ପରେ

ବୋଲ—ଏମିତି, ପୁଅରେ

ଦୁର୍ଜଣ—ଦୁର୍ଜନ

ଅବସର — ଅପସର

ଜାଉ—ଯାଏ

ଦାକ୍ଷିଣ—ଦାକ୍ଷିଣ ସଂ-ଦକ୍ଷିଣା ।

ଜେଡ଼ା—ଯେ

ଖାଲ—ସଂ — ଖନ ଓ ଖାତ ଓଡ଼ିଆରେ ଗର ଲଗାଏ = ଖାଲ ।

ଧଗଲ—ଧଖାଲ ଧଡ଼ାଛ ଖାଲ

ବାରା—ସମ୍ବୋଧନ,—ସଂ-ବତ୍ସ!

ଭଇଲ—ହୋଇଲା ।

—○—

ରାଗ—ପଞ୍ଚମଞ୍ଜରୀ

ଚୈଶ ଶ ପାଦାନାମ —

ଟାଳିତ ମୋର ଘର ନାହିଁ ଉତରେଶୀ [୧]
ଓ—ଟାଳିତ ମୋର ଘର ନାହିଁ ଉଭେଶୀ ।
ହାଣ୍ଡି ଭୃତ ନାହିଁ ନିତ ଆଂବଶୀ
ହାଣ୍ଡି ରେ ଭାତ ନାହିଁ ନିତ ଅମାବଶୀ
ବେଙ୍ଗ (୨) ଘରର ବଡ଼ଗ୍ଳାନ ପାଉ
ବେଙ୍ଗ ଘରର ବଢ଼ି ପାଏ ।
ବୁଝାଲି ବୁଧଜ ବେଶ୍ୟେ ସମାଉ [୩]
ବୁଝିଲି ବୁଧ କ ବେଶ୍ୟେ ସମାଏ ?
ବକଦ ବଆଁଧିଲ (୪) ଗଣତା ବାଁଧେ
ବକଧ ଟେବନ୍ଧ ଘାଲ ବାଁଧେ ।
ପିଠା ବୁଢ଼ୁଏ (୫) ଏଭ ନା ପାଂଡେ
ପୀଠ ବୁଝିଲେ ଏତନ ସଁଦେ ।
ଜେମା ସୋ (୬) ବୁଧୀ ସୋଧ ନବୁଧୀ
ଯେ ସେ ବୁଧଆ ଶୁଦ ନବୁଝି ।
ଜେମା ସେ ବେଶ୍ୟ [୭] ସେହି ସାଧୀ
ଯେ ସେ ବେଶ୍ୟ ଦସନ୍ତ ଶାଧ ।
ନିତ ନିତ ସିଆଳା (୮) ସିଂହ (୯) ସମ [୧୦] ଯୁଝଉ
ନିତ ନିତ ସିଆଳ ସିଂହ ସମ ଯୁଝଇ ।
ଚୈଷଣ ପାଦର ଗୀତ ବରଣେ ଭୃଙ୍ଗଉ
ଚୈଷଣ ପାଦର ଗୀତ ବରଣେ ଭୁଝଇ ।

୧—ଉତ୍ତରେଶୀ [ଖ ଗ]
୨—ବେଙ୍ଗର ଘ ଚ ଖ
୩—ସମାଉ (ଙ)
୪—ବଆଁଧିଲ [ଗ ଖ]
୫—ବୁଢ଼ୁଏ [ଖ]
୬—ସେ [ଖ]
୭—ବେଶ୍ୟ (ଖ)
୮—ସିଆଳା [ଖ]
୯—ସିଂହ (ଖ)
୧୦—ସମ (ଚ ଖ)

ଟୀକା—

ତମେବାର୍ଥଂ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେଣ ପ୍ରପଞ୍ଚୟତି ପ୍ରୟାଣକାଳେ ଚ ମାଂ ତେ ବିଦୁର୍ଯୁକ୍ତଚେତସ ଇତ୍ୟୁକ୍ତମ୍ ପ୍ରତିପାଦୟତି—

ପ୍ରୟାଣ ଇତ୍ୟାଦି—ଯୋ ଭକ୍ତ ପ୍ରୟାଣକାଳେ ମରଣସମୟେ ଭକ୍ତ୍ୟା ଯୁକ୍ତଃ ଅଚଳେନ ମନସା ପ୍ରଥମଂ ଯୋଗବଲେନ ଭ୍ରୁବୋର୍ମଧ୍ୟେ ପ୍ରାଣମାବେଶ୍ୟ ସମ୍ୟକ୍ ସ୍ଥାପୟିତ୍ୱା ତଂ ପରଂ ପୁରୁଷମୁପୈତି ଦିବ୍ୟଂ ତତ୍ପରିପାକାନୁରୂପେଣ ଚ ଚିତ୍ତେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତେ ତସ୍ୟ ସ୍ମୃତି-ବୋଧକତ୍ୱାଦ୍ଧ୍ୟାନମ୍ । ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ୍ୟା ଯେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱମେତି ଅତଏବ ଦିବ୍ୟସ୍ୱରୂପଂ ତସ୍ୟ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରା ନିତ୍ୟଂ ଚିନ୍ତୟନ୍ତି । ପୁନଃ ପୁନଃ ସ୍ମୃତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପାଦୈଃ । ପ୍ରତିପାଦନ ତମେବାର୍ଥଂ ସ୍ପଷ୍ଟୟତି ।—

କେଶବାଚାର୍ଯ୍ୟସ୍ତୁ—ପ୍ରୟାଣକାଳେ ମରଣ ସମୟେ । ଅଚଳେନ୍ଦ୍ରିୟେଣ ତଂ ପ୍ରାପ୍ତୁଂ ଯୋଗବଳେନ । ଅଣିମାଦି ସ-ଗୁଣଭେଦ ପ୍ରାପ୍ତ ଉପାସିତ ସମ୍ୟକ୍ ତତ୍ତ୍ୱେନ ଜ୍ଞାତ୍ୱା ନାମରୂପ ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପେଣ ବର୍ତ୍ତମାନମନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମିଣଂ ଦିବ୍ୟଂ ଉପୈତି-ଜାନାତି ମୁକ୍ତ ଭୂତ୍ୱା ମୋକ୍ଷମେତି ତଦ୍ ବୋଧୟତି । ଯେ ଯୋଗିନଃ ଦେହାନ୍ତେ, ମୂଲଂ ମଧ୍ୟ ସୁଷୁମ୍ନାୟାଂ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ ସ୍ଥାପୟନ୍ତୀତି ।

ବିଶ୍ୱନାଥଚକ୍ରବର୍ତ୍ତିପାଦାଃ—

ପ୍ରୟାଣ ଇତ୍ୟାଦି—ଅଚଳଂ ମାନସଂ ଯୋଗବଳେନ ଭ୍ରୁବୋର୍ମଧ୍ୟେ ପ୍ରାଣମାବେଶ୍ୟ-ମେବ ବୋଧୟତି ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗଯୁକ୍ତଂ । ଶାସ୍ତି ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପଂ ଦିବ୍ୟ ଦୈବସ୍ୱା ତମଧିକୃତ୍ୟ ଶୀଘ୍ରଂ ସୁଷୁମ୍ନାଗ୍ରେ ଭ୍ରୂମଧ୍ୟେ ବାସ୍ତବ୍ୟ-ସ୍ୟାର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟୟତି । ଯୋଗବଳମିତି ନିତ୍ୟଯୁକ୍ତ ଲକ୍ଷଣଂ ବିସ୍ମୃତେ । ସମ୍ୟ-ଗୁପ୍ତମିତି ଅବଲମ୍ବ୍ୟ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରେଣେତି ।

ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟ ଅନୁବାଦ—

କୁଳଶେଷରେ ଶୁଦ୍ଧଭକ୍ତି ଯୋଗେ ନିଶ୍ଚଳ ମନରେ ମହାମୃତ୍ୟୁ ବେଳେ ।
ଭ୍ରୂର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରାଣ ରଖି ଯୋଗବଳେ ଦିବ୍ୟ ପରମାତ୍ମା ।

ତୃତୀୟପାଦେନ ସ୍ୱରୂପପରତ୍ୱମାହ—
ଯୋଗେଃ ଭୁକ୍ତୀତ୍ୟାଦି—ବାଲଗୋପିନଂ ମ ଯା ଭୁକ୍ତି ସଦାନନ୍ଦକନ୍ଦନଂ ସା ପରମାର୍ଥଦା ଭକ୍ତିଶ୍ଚ ଭ୍ରମଗାମିନି ଭୂଷଣରୂପା ।

—○—

କଥାଚ ସଉଦ୍ଧୃତ ବାଃ—

ଯଦ୍ୟଦ୍ଧଂ ସନମିତ୍ରସୁଖଂ କଦାପି ମହତାଂ ଜାନନ୍ତି ପରସ୍ପରମିତି । ଅତଏବ ଯ ଏବ ଶତ୍ରୁମିତ୍ରକଳ୍ପନାଃ । ଅତଏ ଦାନଂ କରୋନ୍ତି । ଯଏବ ଭବ-ବନ୍ଧନ୍ୟାମ ଣ ଶତ୍ରୁ ଉଦାହରଣ ପରମାର୍ଥମାଃ । ଅତଏବ ବାଳଗୋପିନାଂ ଦୁଃସାଧ୍ୟଂ ପରମାର୍ଥସତ୍ୟଂ ତୈଃ ଦୁଃଖେନ ସାଧ୍ୟମିତି ।

ଚତୁର୍ଥପାଦେନ ସ୍ୱରୂପଲକ୍ଷଣମାହ—
ନନ୍ଦ ନନ୍ଦ ଇତ୍ୟାଦି—ମହର୍ଷିଭିକେ ଯତ୍ନେ ବାଦ୍ୟନ୍ତ ଇତି କୃତ୍ୱା ଯଏବ ସଂସାର ଶତ୍ରୁ ଶୂନ୍ୟାକୁଳାଃ । କର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟାଧିକାରାତ୍ ଭ୍ରମଭ୍ରମବନ୍ତୋ ଭବନ୍ତି । ତଦା ସ୍ୱଗଗନବର୍ତ୍ତିଂ ବସୁନନ୍ଦ ପ୍ରଭାଂ ନକ୍ଷତ୍ରଂ । କତ୍ତୃତ୍ୱଂ ନକ୍ଷତ୍ର-ପାଦସ୍ୟ ତର୍ଯ୍ୟ ମ୍ଭାଂ ବିଭୂତେ ପଶ୍ଚିମ ଲକ୍ଷଣତୋପଦେଶେ କୋଽପି ମହାତ୍ମାଃ ଅର୍ଥାନ୍ତରଂ କଥୟନ୍ତି ।

—✳—

ଅର୍ଥ—ଚାଲରେ ନନ୍ଦଗଣ୍ଡରେ କମ୍ବା ବାହ୍ମାନରେ ବା ଜଙ୍ଗଲରେ ମୋର ମଧ୍ୟ ଘର ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ମୋର କେଉଁ ଠିକଣା ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁମେରୁ ଶିଖରରେ ମହାଶୂନ୍ୟ ତଳରେ ରହିଅଛି । ଏଠାରେ ଦ୍ୱୈତ ଦେବ ଅର୍ଥ କିଛି ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ କେହି ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ମହାଶୂନ୍ୟ । ହାଣ୍ଡିରେ ହାତ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ନିତ୍ୟ ଶାଇକାଙ୍କୁ ଲୋକ ଆସୁଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ହାଣ୍ଡି ଅଛି ଏ ଘଟରେ ତାହା ନାହିଁ । ମୋର ଚିତ୍ତ ଶୂନ୍ୟରେ ଲୀନ ହୋଇଅଛି । ମୋର ନିତ୍ୟ ପରମାର୍ଥ ଯୋଗରେ ଆବେଶ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ମୋର କେହି (ବଂଶ) ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାର ଅଙ୍ଗ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମାୟାରେ ଏ ସଂସାର ବଢ଼ି ଯାଉଛି । ସଂସାରର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ଏହା ମହାଶୂନ୍ୟ । ଏଣୁ ମୋର ବଢ଼ି ଯାଉଛି । ଦୁର୍ବଳ ଦୁଃଖ ଦେଖୁଛି

ସମ୍ଭାଳି ପାରେବ ନାହିଁ । ମୋ ଚିତ୍ତ ମୂଳାଧାରରୁ ଯାଇ ସହସ୍ରାର ମୂଳ ମହାସୁଖନଗରର ସମ୍ବନ୍ଧ ରଖୁଛି । ଜମ୍ମୁ ମନ ପରମାର୍ଥରୁ ଖସି ସଂସାରରେ ଲାଗିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ମୋର ମନ ପରମାର୍ଥରେ ଲୀନ ହୋଇଛି । ସନ୍ଧି ସ୍ଥ ମନ ରୂପଜଗତର ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି ବୋଲି ମନକୁ ବଳଦ ବୋଲି କୁହା ହୋଇଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ବଳଦ ପରି ମନ ସଂସାରଟାକୁ ସୃଜିବ କରୁଛି । କିନ୍ତୁ ଗ ଛଅଟି ନୈରାତ୍ମ୍ୟା ବନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ନୈରାତ୍ମ୍ୟର ଅବଲମ୍ବି ବେଳେ ସୃଷ୍ଟି ସଂସାରର ସତ୍ତା ନାହିଁ । (ପିଟା ଦୁହଏ ଏତିନ ସାଞ୍ଝେ) ଦୁହନ୍ତା ପୀଠ, ରଜନୀ ସନ୍ଧ୍ୟା । ତିନି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସଦା ଜଗଦାନ୍ଦ କମୁବାକ୍‌ଚିତ୍ତର ଆଶ୍ରୟରେ ଗଠିତ ଅବଧ୍ୟା ପୀଠକୁ ଦୋହନ କରି ତା'ହାର ମହାଲୀଲାସ୍ୱାଦନ କରୁଅଛି । ବୁଦ୍ଧି ଆ-ନିବୃତ୍ତି (ବାଟରେଧାରୁ) ସଂସାର ବିଷୟରେ ଯେଉଁମାନେ ବୁଦ୍ଧିଆ ସେମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ପରମାର୍ଥ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଅତି ଅଜ୍ଞ । ଜମ୍ମୁ ବାଳଯୋଗୀମାନଙ୍କର ସହଜକଲ୍ପ ଜ୍ଞାନର କଥା ନିର୍ବିକଳ୍ପତତ୍ତ୍ୱ ମନେ ବୁଦ୍ଧିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯେ ଲୋକର ସେ ସାଧୁ (ସବେଧ) ଯେଉଁ ମନ ବିଷୟ ସୁଖ ବୈକଳ୍ପିକ ଭୋଗ କରୁନ୍ଥି ସେ'କି ମନ ଚୋର । କିନ୍ତୁ ସେ ମନ ପରମାର୍ଥତତ୍ତ୍ୱ ଲାଭ କଲେ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ଅବସ୍ଥାରେ ସାଧୁ ହୁଏ । ଏଣୁ ଚିତ୍ତ ମରଣକୁ ଭୟକରି ଶିଆଳ ପରି ରହିଅଛି । ସେହି ଚିତ୍ତ ମହାଲ କାର୍ଯ୍ୟକର ବିଶୁଦ୍ଧ ହେଲେ ସହଜାନନ୍ଦ ସିଂହରେ ସ୍ତୁଦ୍ଧି । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତ ସହଜାନନ୍ଦ ସିଂହରେ ସ୍ଥିର । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତ ସହଜାନନ୍ଦକୁ ଆସ୍ୱାଦ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ଢିଣ୍ଢଣୀ ପାଦଙ୍କର ଏହି ଗୀତ ଖୁବ୍ କମ ବୁଝନ୍ତି ।

— ❖ —

ସମନ୍ୱୟସାର —

ସୃଜନ ନେତ — ବାଳରେଣୁ ମହାବଳ
ବୋମୁହାଁ ସର୍ପକୁ ଭୟ ନ କରିଣି ବେଗେ ତଡ଼େ ରଜନୀ ।
ଅଣ୍ଡି ବା ହଂସ ଯେ ଭୂତେଶ୍ୱର ପାଉଛି ଘା ମଧ୍ୟେ ଯୋଡ଼ଏଣୁଆ ।
(ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ)

ହର୍ଷକୁ ମଣ୍ଡୁକୀ କହୁଛି ଦେଖ
କୁଳ ବୁଡେ ଅଛି ମନ୍ଦାର ଫୁଲ । (ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ)
ଖାଉଳକୁ ଖୁଣ୍ଟୁଳ ଦେଇ
ନଇରେ ବେଙ୍ଗୁଲି ଖାଇ
ଜାଇବେଣେ ଯେବେ ତରୁଣୀ ଆଜିକା ବେଶଭୂଷା ତୋଳନ୍ତି ନାହିଁ ।
(ପଶୋ.ବନ୍ଧୁ ଓଝିଆଙ୍କ ଭଜନ ପୃ୨୦)
ମଣ୍ଡୁକୀ ମାଉଛି ଦୁଇମୁଣ୍ଡି କଠାଉ ଶୁଖାଇ ହୋଇଛି ରାଜା
କଳିକାଳର ଯେ କଉଡା ହୋଇଛି ହଣ୍ଡି ନ ଜଳେ ଘରଜା ।
(ପୀତାମ୍ବର—ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ୨ମ ଉଲ୍ଲାସର ପୃ୧୬୭)

—*—

ପଦଟୀକା—

ଟାଳର—ଟାଲିରେ ଛକରେ
ଖାଲି, ଖଣ୍ଡି
ଛୁଞ୍ଚବେଣୀ—ପଟୁଆଣୀ, ପଶିଷା
ସଂ—ଛୁଞ୍ଚବେଣୀ
ଫାଁଟିତ—ଫାଣ୍ଡିରେ ସଂ-ଫଣ୍ଡୀ
କମ୍ବା—ଝଣ୍ଟ
ଭାତ—ସଂ-ଭକ୍ତ, ପ୍ରା-ଭତ୍ତ
ନଡ—ସଂ-ନାଡ୍ୟ
ଆବେଶୀ—ସଂଜ୍ଞା-ନୈବେଦ୍ୟଭୁକଂ
ଯୋଗିନୀ) ଅତଏବ ଆବେଶ
ନୈବେଦ୍ୟରେ ଜାତ ପ୍ରବେଶ କରେ ।
ସଂ—ଆବେଶ+ଇନ୍=ଆବେଶୀ
ଖାଇବାକୁ ଲାଳସୀ
ବେଙ୍ଗ—ଅର୍ଦ୍ଧସିଦ୍ଧ

ବଢ଼ିଲ—ବଢ଼ିଲା, ସଂ-ବର୍ଦ୍ଧିତ (ଭ,ଳ)
ଜାଅ—ଯାଏ
ଦୁହିଲ—ଦୁହିଁଲ (ବିଶେଷଣ)
ସଂ—ଦୁହ,ଓ-ଦୁହିଁ,ଣ ସ୍ଥାନରେ ଇଲ
ଦୁଧ—ଦୁଧ; ସଂ-ଦୁଗ୍ଧ
ଅର୍ଦ୍ଧଂ—ସଂଜ୍ଞା-ଆସ୍ଥିସଂଖ୍ୟା
ବେଣ୍ଟି—ସଂ-ବୃନ୍ତ, ପ୍ରା-ବେଣ୍ଟ ଓ ବଣ୍ଟ+
'ଏ' ଜମିରେ—ଖଇରେ
ସାମାଉ—ସମାନ ଓ ସମ୍ପାଦକ
ସଂ-ସମ୍+ଭୂ+ଣିଚ୍=ସମ୍ଭାବିତ
ବଆଉଜ—ବେଉଜ; ସଂ-ବାଧାଭୁ
(ବା ବଣ୍ଡ ବ୍ୟସ୍ତି ପ୍ରଜନନକ ନ୍ୟାୟନ-

ଖାଦେନେଷ୍) ଓ—ଦେ-ଧାତୁ

ଘଡଆ-ଘାଣ୍ଠି, ସଂ-ଗୌ,ଦେଵ,ଗ.ଧ୍

ଗାଣ୍ଠି ।

ବାନ୍ଧେଁ—ଓ-ବ.ନ୍ଧେଁ ସଂ—ବନ୍ଧ୍ୟା ।

ପିଠା—ପୀଠ ଓ ପୀଢ଼ ସଂ-ପୀଠକ

ପୀଠକଂ ଭକ୍ଷ୍ୟ ଭକ୍ଷ୍ୟ ଅନ୍ନସନ୍ଦୋହଂ

(ସଂ—ଟୀ)

ଦୁଦ୍ଧେ—ଦୁଗ୍ଧଂଦ୍ଧ ଏ କେମ୍ବା ଦୁଦ୍ଧେ

ଭିନା—ଭିନ ସଂ-କ୍ଷୀଣ ।

ସାଁ ଝେ—ସଁ ଝରେ ସଂ—ସନ୍ଧ୍ୟା

ଜେମା—ଯେ

ସୋ—ସେ

ବୁଧୀ—ବୁଧିଆ, ସଂ-ବୁଦ୍ଧି ଓ ବୁଧ +ଆ

ଯୋଧ—ଯୁଦ୍ଧ

ନବୁଧୀ—ନିର୍ବୁଦ୍ଧିଆ ଓ ନିର୍ବୁଦ୍ଧି

ବେସୁର—ତଦ୍ଭବ

ପୋଇ—ପୋ,ଵ, ସଂ—ପୋତ୍ରି

ସାଧୀ—ସାଧି

ଶିଆଳ—ଶିଆଳ, ସଂ-ଶୃଗାଳ

ସିଙ୍ଘେ—ସିଂହେ

ଖନ—ଘନ

ଜୁଝେ—ଜୁଝେ, ସଂ—ଯୁଝେ,
ଯୁଧଧାତୁ
ଓ ଜୁଝ ଧାତୁ ।

ଚେଡ଼ିଣୀପାଏଡ—ଚେଡ଼ିଣୀପା ପଡ଼

ଖୀର—ତଦ୍ଭବ

ବିରଲେ— „

ବୁଝିଅ—ବୁଝିଲ

ସଂ-ବୁଧ ଧାତୁ ଓ ବୁଝିଧାତୁ ।

—o—

ରାଗ—ବରାଡ଼ୀ ;

ଦାରୁନୃପାଦ୍ୱାନାମ୍—

ଶୂନ କଳୁଷଣରେ ୧ ଅଭିନସ୍ୱୁରେ ୨ କାଶ୍ୟବାକ୍ ତଏ ୩
ଓ-ଶୂନ୍ୟ କଳୁଷାରେ ଅଭିନ୍ନ'ସ୍ୱରେ କାଶ୍ୟବାକ୍ ତତ୍ତ୍ୱ ।
ଜଳସ୍ଥଳ ଦାରୁକ ସମ୍ପଶତ ପାଂଶୁନକୃତେଁ
ଓ-ଜଳସ୍ଥଳ ଦାରୁକ ଗଗନର ପାଂରୁ କୃତେଁ ।
ଅଲକ୍ଷ୍ୟଲକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱ (୪) ମହାସୁଖେଁ
ଓ-ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ଲକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱ ମହାସୁଖେ ।
ଜଳସ୍ଥଳ ଦାରୁକ ସମ୍ପଶତ ପାରୁମ କୃତେଁ
ଓ-ଜଳସ୍ଥଳ ଦାରୁକ ଗଗନର ପାରୁ କୃତେଁ (ପାରୁମକୃତେଁ)
କତେ୍ତା' ମତେ୍ତ କତେ୍ତା ତତେ୍ତ କତେ୍ତାରେ ଧ୍ୟାଣ ବଖାଣେ
ଓ-କ ତେଁ(ର) ମତ୍ତ କ (ତୋର) ତତ୍ତ୍ୱ କ(ତାର) ତୋ ଧ୍ୟାନ ବଖାଣେ ।
ଅଚ୍ଛଉତାଣ ମହାସୁଖଲୀନ ଦୁଲକ୍ଷ (୬) ପରମନିର୍ବାଣେ
ଓ-ଅଚ୍ଛଇତାଣ ମହାସୁଖଲୀନ ଦୁର୍ଲକ୍ଷ୍ୟ ପରମନିର୍ବାଣେ ।
ଦୁଃଖେଁ ସୁଖେଁ ଏକୁ କରିଆ ଭୁଞ୍ଜଇ ଇନ୍ଦୀଜାଣୀ ।
ଓ-ଦୁଃଖେଁ ସୁଖେଁ ଏକ କରି ଭୁଞ୍ଜଇ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଣି ।
ସ୍ୱପରାପର ନ ଚେବଇ ଦାରୁକ ସଅଳାନୁତ୍ତର ମାଣୀ ।
ଓ-ସ୍ୱପରାପର ନ ଚେତଇ ଦାରୁକ ସକଳାନୁତ୍ତର ମାଣି ।
ରାଆ ରାଆ ରାଆରେ ଅବର ରାଅ ମୋହେ(୭) ରେ ବାଧା
ଓ-ରାଜା ରାଜା ର ଜାରେ ଆବର ରାଜ ମୋହେରେ ବାଧା
ଲୁଇପାଅ ପଏଁ ଦାରୁକ ଦ୍ୱାଦଶଭୁଅଣେ ଲଧା (୮)
ଓ-ଲୁଇପାଦ ପ୍ରସାଦେ ଦାରୁକ ଦ୍ୱାଦଶଭୁବନ ଲବ୍ଧ (ଲଦ୍ଧ)

୧—ଣଣ (ଖଗ) ୪—ଅଲକ୍ଷଲକ୍ଷଣତତ୍ତ୍ୱ ୬—ଦୁଲକ୍ଷ (କ)
୨—ଣ ବାରେଁ (କ) ଅଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷଣ ତଏ(ଖ) ୭-ମୋହେର (ଖ)
୩—ତଅ (କ) ୫—ଧ୍ୟାଣ ୮—ଲଧା (କ)

ଟୀକା— ତମେବାର୍ଥଂ ସ୍ପୃଷ୍ଟୟନ୍ନେନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୟିଷ୍ୟନ୍ ଉପସଂହରଃ ସ୍ତବପାଦୟତି ।— ସୂନ ଦଲ୍ଲଣେତ୍ୟାଦ୍ୟ—

ଦଲ୍ଲଣେତ ସଂକ୍ଷେପତଃ ଶୃଣ୍ୱିତି । ତସ୍ୟ ଅର୍କଦସ୍ଥିତ ଲୁଖଂ ପ୍ରଚମ.ର୍ଥ ସତ୍ୟଂ । ଜ୍ଞାନସୂମନ୍ଦେଦୋପଶ୍ରେଣ ଶୁଦ୍ଧ୍ୱା ବକ୍ତୃସ୍ତୁପ୍ରସାଦ.ତ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୟିଷ୍ୟ ନ୍ ଉପସଂହରଃ । ଯେଣାପିଶ୍ଚଅନେନାଦଶ୍ୟନ୍ୟସ୍ଥଂ ବୋଧବ୍ୟଂ ତସ୍ୟ ଚାରଂ ପ୍ରଜ୍ଞପ୍ତେ ମହାସୂତେଜ ଅନୁଶୃଙ୍ଗବାଧୁବାକ୍ୟପ୍ରବର୍ଣ୍ଣ ବିଦିସ୍ମୃମେନ ବଳସ୍ତି ।

ତଥା ସୁତମଃ—

ଜ୍ଞେୟଭ୍ୟଃ ଶୂନ୍ୟତା ନାତ୍ୟା ନ ତ ସ୍ୱେଦାସ୍ତି ତାଂ ଦଦେନତ୍ୟାଦ ।

ଧୁ ବଦେନେନ ତମେବାର୍ଥଂ ଦୃତସୁତି ।

ଅଲଙ୍କନିର— ଅତଏବ ଅନୁସ୍ୱାଦେନ ଲକ୍ଷ୍ୟତେ ଚାତ୍ମଲକ୍ଷ୍ୟଂ ତେନ ସ୍ୱଦପ୍ତର ଷତ୍ରେ ନ ବଳଦନ୍ତି ସୂତମେପତ୍ରଂ ।

ବିଷୟୁସଂବନାନ୍ୟ ସଂବୋଧୟତି—

କଣ୍ଠୋ ଲଭ୍ୟାତ୍ମ-ମନ୍ତ୍ରେନେନ୍ତି ବାଦ୍ୟନତ୍ନାଦେଶ ନ ବେ ବଞ୍ଚ ବାଳଯୋଗିନ୍ ନଂ ବବ ତନ୍ତ୍ରେନେତି ତତ୍ତ୍ୱାତେନ ତ ଧ୍ୟାନତ୍ୟାଖ୍ୟାନେନ ବା ନଂ । ଅନ୍ତତସ୍ତୁଦ ମହାପୁଟଗଲକସ୍ୟ ତବ ନିର୍ବାଣଂ ଦୁର୍ଲଭ୍ୟଂ ଗୁରୁତରଣ ବେଣୁଦରଣପ୍ରସାଦାତ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧମେବ ।

ତଥାଚ ଶରଭପାଦାଃ—ମନ୍ତ୍ର ନ ତନ୍ତ୍ର ନ ଲଭ୍ୟଂ ଏ ।

ଲୁଷାସୂତଦେନ ନ ର୍ଦଶାନ୍ତଂ ସାନ୍ତ—

ଦୁଃଖେତି— ଦୁଃଖେନେତି ପରମାର୍ଥ ସତ୍ୟେନ ସ୍ଥ ଏକଜ୍ଞତ୍ୟ ସ୍ୱେ ବାଳଯୋଗିନ୍ ଗୁରୁଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ବସନ୍ତୁଦ୍ଧାସ୍ତ୍ୟାପଦେଶଂ କୁରୁ । ଏତଦୁପାୟେନ ଦକାରାନ୍ତରଂ ଗଭୂ ଦାତ୍ରୋ କୃ ସିଦ୍ଧାର୍ଥାଃ ସଂସାରେ ସ୍ୱଦେହେ ବନ୍ଧନଂ ଚେଦଂ ନ ଶକ୍ନୁନ୍ତି ।

ତଥାଚ ଲୋକେତପାଦ ଃ—

ସଂସାରେ ବସ୍ତୁ ସଂସରନ୍ତି ମୁଧ୍ଵେ ଏଷ ସ୍ୱଭାବେ ସିଦ
ସବାଭବସ୍ତୁତ ବସ୍ତ୍ୟ ସ୍ୱଜଳଂ ସୁପ୍ରଞ୍ଚା ସଂସ୍ଥିତମ୍ ।

ଜ୍ଞେୟ,ଧ୍ୟେୟମଶେଷ ଭାବଗହନଂ ଚିତ୍ତଂ ନ ଧ୍ୟାନାଦିକଂ
ଗ୍ରାହ୍ୟଗ୍ରାହକବର୍ଜିତଂ ହି ମୁନିଭିଃ ଦୁଃଖୈଃ ପ୍ରଥାସଂସ୍ଥିତଂ ।

ଚତୁର୍ଥପଦେନ ସ୍ୱନାମ୍ନ ଦୃଶଂସାମାହ—
ଯଥା 'ଜ୍ଞେୟାଦି—ଉକ୍ତବିଶେଷଣ ସ୍ୱନାମ୍ନଂ ଭାବେନ୍ଦ୍ରି ପ୍ରର୍ଯ୍ୟାଦିକଂ ଗୁଣଂ ସୂଚିତଂ । ଅନେୟ ଯେ ଦେବା ନ ଜେଜ ଦଶୋ ବିଷୟମାନେବ ବ୍ରାହ୍ମି ଯୁକ୍ତ । ବସ୍ତୁଂ ପୁନଃ ଲୁଇପାଦପ୍ରସାଦାତ୍ ଦାରିକଜ୍ଞମିତୋ ଲିଙ୍ଗସମଃ ।

—*—

ଅର୍ଥ—

ଦାରିକ ଭକତକର ବାସ୍ତୁ-ମନନା ଵାକ୍ୟ ଏ ଭଣନ୍ତି, ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣା ସହିତ ଅଭିନ୍ନଭାବରେ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ପ୍ରଭାସ୍ୱର ଶୂନ୍ୟତାର ଚରଣାରରେ ବିଳାସ କରୁଛନ୍ତି । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗେ ମନ ଆନନ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ତାହା ସବୁ ଉପାଧିବିମୁକ୍ତ ହୁଏ । ଜଡ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ମହାସୁଖ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ହେବ ନାହିଁ । ଦାରିକ ଜଡ ସେହି ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ମହାସୁଖ ଉପଲବ୍ଧି କରି ଶୂନ୍ୟର ଚରଣାରରେ ବିଳାସ କରୁଛନ୍ତି । ତନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରଧ୍ୟାନଧାରଣା ଏହି ମହାସୁଖ ଦେଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ତନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ଧ୍ୟାନ ଧାରଣାରେ ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଅଶକ୍ତିରେ ଲୀନ ନ ହେଲେ ପରମସୁଖ ବା ନିର୍ବାଣ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଜଡ କହୁଛନ୍ତି-ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାଶୂନ୍ୟ ଅନୁଭବ କରି ସୁଖ ଦୁଃଖ ପ୍ରଭୃତି ନିର୍ବିକାର ହୋଇଛନ୍ତି । ଏବଂ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମହାଭାବରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ଜଡଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ପରପର, ଆତ୍ମପର, ଭେଦବୁଦ୍ଧି ନାହିଁ । ସେ ସିଦ୍ଧିର ଶେଷ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି । କାୟମନୋବାକ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଦେବତାମାନେ ଲାଗ ମୋହରେ ଆବଦ୍ଧ ରହିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗୁରୁ ଲୁଇପାଦଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ସେ ମୋହ ଦୂର କରି ଦାରିକ ଜୀବନ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି ।

—*—

ଚଉତିଶା—

ଶୂନ—ଶୂନ୍ୟ
କରୁଣରେ-କରୁଣାରେ ଶବ୍ଦ (ସମ୍ବାର୍ଥେ)
ଅନୁନୟରେ—ଅନୁନୟଭାବରେ
କାଅ—କାୟ
ଶଅ—ଶତ
ଗଅଣକ—ଗଗନର
ପାତ୍ରମ—ପରମ
ଅଲକ୍ଷ—ଅଲକ୍ଷ୍ୟ
ଲକ୍ଷଣଗତ—ଲକ୍ଷଣଗତ
ମହାସୁଖ—ମହାସୁଖେ
କଦ୍ରେ—କ ନଡ଼ାର
ଭଦ୍ରେ—ଭଦ୍ରରେ (ଶବ୍ଦ)
ଧ୍ୟାଣ—ଧ୍ୟାନ
ବଖାଣେ—ବ୍ୟାଖ୍ୟାନେ
ଅନ୍ତଃଠାନ—ଅନ୍ତଃସ୍ଥାନ
ନବ ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କଣେ—ମହାସୁନ୍ଦରୀଙ୍କେ
ଦୁଲକ୍ଷ—ଦୁର୍ଲକ୍ଷ୍ୟ

ଲିବାଣେ—ନିର୍ବାଣେ
ଏକୁ—ଏକ ସଂ—ଏକଃ
= ଗ୍ରା—ଏକେକ୍ଷା—ଏକୁ
କରିଅ—କରି
ଭୁଞ୍ଜଇ—ସଂ—ଭୁଞ୍ଜଧା, ଉ- ଭୁଞ୍ଜଧାତୁ
ଇନ୍ଦ୍ରୀକାଣି—ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଗଣି
ଦେବଣ—ଦେଖଇ
ସଅକାନୁଭବ ମାଣୀ—ସକଳ ଅନୁଭବମାନ
ସଅ—ସକା
ଅବର—ଆବର ସଂ—ଅପର
ସଅ—ସବ
ମୋହେ—ମୋହରେ
ବାଧା—ବନ୍ଧା
ନିରନ୍ତ ଅ—ନିରନ୍ତର
ଛୋଏ—ଛୁଏ ଦେ
ଭୁବଣେ—ଭୁବନେ (ଶବ୍ଦ)
ଲଧା—ଲବଧ

—o—

ରାଗ—ମଲ୍ଲାରୀ

ଭାବୋଦ୍ଧାରଣମ୍ -

ଏତକାଳ ଥାଇଁ ଅଛିଲେଁ ୧ ସୁତମୋହେଁ
ଓ- ଏତେକାଳ ମୁଁ ଥିଲି ସୁତମୋହେଁ ।
ଏବେଁ ମନ ବୁଝିଲ ସଦ୍‌ଗୁରୁବୋଧେଁ
ଓ- ଏବେଁ ମି (ମୁଇଁ) ବୁଝିଲି ସଦ୍‌ଗୁରୁବୋଧେଁ ।
ଏବେଁ ତଅଗୁଣ ମୁକୁଁ ୨ ଖଠା ୩
ଓ- ଏବେଁ ତ୍ରିଗୁଣ ମୁକୁ ନଷ୍ଟ
ଗଅଣସମୁଦେ ଝଳଅ ଜଳଠା
ଓ- ଗଗନ-ସମୁଦ୍ର ଝଳ ଦେଇ (ପ୍ରବନ୍ଧ)
ପେଖନି ଦଶଦିଗ ସବ୍ ବନ ଶୂନ
ଓ- ଦେଖଇଁ ଦଶଦିଗ ସବୁକି ଶୂନ୍ୟ ।
ତଥି ବନ୍ଧୁତେଁ ପାପ ନ ପୁଣ
ଓ- ତଥି ବନ୍ଧୁନେ ପାପ ନ ପୁଣ୍ୟ ।
ଚାନ୍ଦୁଲେ ଚଲ ମୋ [୬] ଲକ୍ଷ ଭୁଣିଆ
ଓ- ଚନ୍ଦ୍ରକୁଳେ ଦେଲ ମୋ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭୁଣି ।
ମନ ଅନାରିଲଂ ଗଅଣଲ ପସିଆ (୭)
ଓ- ମି (ମୁଇଁ) ଧାଇଲି ଗଗନକୁ ପଶି ।
ଖଦେ ଭଣଇ ଅବଦେ ଲଇଲ (୮)
ଓ- ଖଦେ ଭଣଇ ଅଛାବେ ଲେଇ ।
ତଅଗୁଣ ମନ ଅନାର ଭଏଲ
ଓ- ତ୍ରିଗୁଣ ମୁଇଁ ଆଧାର କଲି ।

୧—ଅଛିଲେ (ଡ) ୪—ଗଣସମୁଦେ (କ) ୭—ପଶିଆ (କଖ)
୨—ମୋକୁ (ଖ) ୫—ସବବ୍ ନ (କଗ) ୮—ଲଇଲ (ଗ)
୩—ଖଠା (କ) ୬—ମୋହକଷ୍ଟ (କ)

ଟୀକା—

ଜ୍ଞାନ.ନନ୍ଦ ଗୁହ୍ୟମାଦ୍ୟସ୍ତୁକ୍ତ୍ୱା ହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତସ୍ୟୈବ ଭଦ୍ରାପ୍ୟାନ୍ତମେବାର୍ଥଂ ପ୍ରତିପାଦୟନ୍ତି—ଏକଦାନେତ୍ୟାହ—
ଅନାଦ୍ୟ ସଂସାରେ ଭଲ୍ୟାଣମିଶ୍ରସଂସର୍ଗାତ୍ । ସୋଽହମିତି ବାହ୍ୟବସ୍ତୁ-ସଙ୍ଗେନାନୁବନ୍ଧାନ୍ତଂ ଭାବତ୍ ପ୍ରତିରୋଧି । ଅଦ୍ୟାହଂ ବୁଦ୍ଧ୍ୟାନୁସନ୍ଧାତ୍ ସଦ୍ଗୁରୁତତ୍ତ୍ୱବୋଧପ୍ରସଙ୍ଗେନ ମୟା ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ସ୍ୱରୂପମେବଗତମ୍ ।
ଧ୍ରୁବପଦେନ ତତମେବାର୍ଥଂ ଦୃଢୟତି—ଏବେଁ ମିତ୍ୟାହ—ଅଦ୍ୟାହଂ ଭଗବଦ୍-ସଂଯୋଗାସକ୍ତସୁଖ ଶାନ୍ତିରେଜା ନମ ଭଜନସ୍ତୁଷ୍ଟମନମିତି, ପ୍ରକୃତି ହୃଷ୍ଟପୁରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟମିତି ।

ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନାଧ୍ୟାୟସ୍ୱରୂପମାହ—
ସେବମୀତ୍ୟାହ—ସର୍ବଧର୍ମାନ୍ପରିତ୍ୟଜ୍ୟୋତେନ ଯଂ ଯଂ ଶବ୍ଦଂ ପଶ୍ୟାମି ତଂ ତଂ ସର୍ବତ୍ରୈବ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପଂ ପ୍ରତିଭାତି ଅତଏବ ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୟାନୁଭବେନ ପାଂଶୁପୁତ୍ୟାଦିକଂ ସଂସାରବନ୍ଧନଂ ନ ଜାନାମି ।
ତଥାଚ ସଦ୍ଭାଷାଦ୍ଧଃ— ଅଙ୍ଗେଁ ଶଙ୍ଖମିତ୍ୟାହ ।
ତୃତୀୟପଦେନ ବଜ୍ରସ୍ୱରୂପମାହ—
ବାଜ୍ରସ୍ୟେତ୍ୟାହ—ବଜ୍ରକୁଲେଽନେନ । ବଜ୍ରଗୁରୁଣା ଲକ୍ଷ୍ୟମିତି ସ୍ୱବ୍ୟକ୍ତଂ ମହ୍ୟଂ ଚତୁର୍ଥାନନ୍ଦାଖ୍ୟାସ୍ୱଂ ପ୍ରଦତ୍ତଂ । ମୟା ପୁନଃ ସାଦରେଣାନନ୍ତ-ସାଧ୍ୟାସେନ ଶରଣେନ ପ୍ରାପ୍ତସ୍ୱରସମ୍ପତ୍ତ୍ୱ ଅବାପ୍ତମ୍ ।
ଚତୁର୍ଥପଦେନ ବୁଦ୍ଧସ୍ୱରୂପମାହ—
ଭଣଇ ଇତ୍ୟାହ—ଅଶ୍ୱର ଇତି ଅନୁତ୍ତରାଦଶ୍ୱରଗୁପ୍ତବୋଧୋଽହଂ ଅଦ୍ୟପଦଃ ସଦାନନ୍ଦରୂପବୋଧକନ୍ଦସାରଭୂତ ଯୋ ମୟା ସର୍ବଧର୍ମାନ୍ତଲମ୍ବସମ୍ପତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରବେଶିତଂ ।

—o—

ଅର୍ଥ—

ଆଜଯାଏ ମୁଁ ଅଜ୍ଞାନରେ ରଜ୍ଜୁ ମାୟା ମୋହରେ ପଡ଼ିଥିଲି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସଦ୍‌ଗୁରୁଙ୍କ ଉପଦେଶ ପାଇଁ ମୁଁ ଉକ୍ତ ବିଷୟ ବୁଝି ପାରୁଛି । ଏବେ ମୋର ଭ୍ରାନ୍ତି ନଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ମୁଁ ଉକ୍ତ ହଂସର ପ୍ରଶ୍ୱାସର ମହାଶୂନ୍ୟରେ ଠେଲି ଚଳିଅଛି । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦଶଦିଗକୁ ଶୂନ୍ୟ ଦେଖୁ-ଅଛି । ଭ୍ରାନ୍ତି ନଥିବାରୁ ମୋର ପାପପୁଣ୍ୟର ଧାରଣା ଦୂର ହୋଇଛି । ବଜ୍ରଯାନର ଗୁରୁମାନେ ମୋ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଦେଲେ । ମୁଁ ଶୂନ୍ୟରେ ଚଳି କିଳିକି ହସୁଅଛି । ଜଗତର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ । ଏହା ଅଭାବ ଶୂନ୍ୟମାତ୍ର । ଭବବନ୍ଧନର ଆଧାର । ମୁଁ ସେ ଶକ୍ତିରୂପକୁ ଏପରି ଲୀନ କରିଛି ଯେ— ସର୍ବଧର୍ମର ଉଲ୍ଲେଖ ଲୋପ ପାଇଛି । ଓ ତାକୁ ଅନ୍ତରରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ଦୂରୀଭୂତ ବା ମହାଶୂନ୍ୟରେ ଲୀନ କରିଛି । ଜଗତ ଯେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ—ଏହି ଭାବ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି ।

ପଦଟୀକା—

ଏଭ—ଏତେ ସଂ-ଏତତ୍
କାଲ—ଦିବସମ
ହାଉଁ—ମୁଁ
ଅଚ୍ଛିଲେଁ—ଥିଲି, ସଂ-ଅସ୍ତି ପ୍ରା-
(ଶୌରସେନୀ) ଅଚ୍ଛ-ଧାତୁ
ସୁନେହେ—ଦିବସମ
ଏବେଁ—ସଂ-ଇଦାନୀଂ, ପ୍ରା-ଏବ -
ଓ-ଏବେଁ
ମଇ—ମୁଇଁ
ବୁଝିଲ—ବୁଝିଲି
ସଦ୍‌ଗୁରୁବୋହେ—ସଦ୍‌ଗୁରୁବୋଧେ
ଚଅରଅ—ଚିତ୍ତରଥ
ମୁଁକୁ—ମୋତେ ଅର୍ଥ । କର୍ମିତ୍ୱାର୍ଥେ
ପ୍ରଥମାର ପ୍ରାଚୀନ କରଣମାନେ

ମୁଁ ଓ ଲୁ ଛଡ଼େ ୨ୟା ବିଭକ୍ତିର ଚିହ୍ନ 'କୁ'—ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ କରି ମୁକୁ ଲୁକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ଶାନ୍ତିମହାଭାରତ-ରେ ଏଥିର ପ୍ରଚୁର ପ୍ରୟୋଗ ମିଳେ । ଯଥା—ମୁକୁଞ୍ଚ କ ନ କହିଲ କାରଣ ଯେ ଲୁକୁ ଅକମିତେ ଦୟା ଭ୍ରଷ୍ଟ କହୁଛୁ କାହାକୁ । (ଶା. ମ. ଭା)

ଣଠା—ନଷ୍ଟ,
ଭଅଣୀ—ଗଗନ
ସମୁଦେ—ସମୁଦ୍ରେ
ଟକଅ—ଟକ

ଝର୍ଁଠା — ସଂ-ଝଞ୍ଝ

ଦେଖମି — ଦେଖଇଁ ଦେଖନ୍ତି

ସଂ-ଦୃଶଧାତୁ

ଦଣ୍ଡ — ଦଣ୍ଡ

ଝଣ୍ଡ — ଝଣ୍ଡ

ସବ୍ବଇ — ସବୁଇ

ଶୂନ — ଶୂନ୍ୟ

ଚକ୍ଷ — ଚକ୍ଷୁ

ବସ୍ତୁକୁ — ଚସ୍ତୁନେ

ବସ୍ତୁନେ — ବସ୍ତୁନେ ।

ସୂନ୍ୟ — ଶୂନ୍ୟ

ବାଜୁଳେ — ବଜ୍ରକୂଳେ

୧ମାର ବସ୍ତୁବ-ଏ ।

ବଲ୍ଲ — ଦେଶ୍-ପ୍ରାଚୀନ-ଓ ବଲ୍ଲ

(ଭୂମ୍ରସୁଧାନିଧି)

ମୋ — ମୋର ସଂ-ମମ

(ଛୋଟ ସାଦୃଶ୍ୟନ୍ତୁ)

ଲକ୍ଷ — ଲକ୍ଷ୍ୟ

ଭଣିଆ — ଭଣି

ମଇ — ମୁଇଁ

ଅଦ୍ଭାରିଲ — ଦ୍ଭରିଲ

ସଅଣତ — ଭଗନନ୍ତ

ଭଗନକୁ "ନ୍ତ" ୨ୟା ବିଭ-କ୍ତିର ଚିହ୍ନ

ପଥା — ଦାଣ୍ଡୀନ୍ତ ଦ୍ୱଇଣ ଅଣ୍ଟଦେଶେ ରଜମାତା (ଦାସ୍ୱ) ଏକ୍ଷ୍ମପର ଦେବନ୍ତ ଲ୍ଲମ୍ଭନ୍ତ ଆମ୍ଭନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଘଷିଅାଁ — ଘଷି

ସ୍ମେଦେ — ଜଗନ୍ନାଥ ନାମ ୧ମା ବସ୍ତୁ ଏ (ମାଦ୍ୟୀର୍ଥରେ)

ଅଙ୍କରେ — ଅଙ୍କଗରେ

ଲଦଲ୍ଲ — ଦେଲ୍ଲ ଦେଲ

ଚିଅ — ଚିତ୍ତ

ଦୁଅ — ଶୁଗ କନ୍ୟା ସୁକ ।

ଅଦାର — ଆଧାର (ସଂ)

କଏଲ — କଶିଲ କଏଲା, କଲ ।

—୦—

ରାଗ—ପଟମଞ୍ଜରୀ

କୃଷ୍ଣାଶ୍ରୟଂ ପାଦାନାମ୍

ଶୁଣ ବାନ୍ଧ ଉଅଡା ଏଦାଖ

ଓ—ଶୁଣ୍ ବନ୍ଧୁ ଦାଶ କଥାଟା ଏଦୋଷ୍ (ହୃଦୟ)

ମୋ'ଦ-ଭଣ୍ଡାର ଲଇ [୧] ସଅକା ଅଦାଂଶ ।

ଓ—ମୋହ ଭଣ୍ଡାର ଲେଲ ସଅକ (ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ) ହାଣ୍ଟ ।

ପ୍ରେମଇ ନ ତେବଲ୍ ସମଭ୍ରବଖଗା

ଓ—ପ୍ରେମଇ ନ ତୋଡଲ ସ୍ୱପର ବନ୍ଧଗ ।

ସବଳ ନବାଙ୍କୁ କାନ୍ଧି ଲି ଲଗା

ଓ—ସବଳ ନନ୍ଧାନ୍ କାନ୍ଧୁଣ୍ଟା ଲଗା (ଲଗାଲା)

ତେଅଣ ନ କେଅନ ଭୁରୁ ନଦ ଗେଲା

ଓ—ତେଡନ ନ କେବନ ଭୃଗ୍ନ ନଦ ଗଲା ।

ସଅଳ ସୁପନ (୨) ଲଭ ସୁଟକ ସୁତେଲ

ଓ—ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱପ୍ନ ଲଭ ସୁଖେ ସୁଭଲ ।

ସ୍ୱପ୍ନେଣେ ମଲ ଦେଖିଲ ଭଦ୍ରବଣ ସୁଣ

ସ୍ୱପନେ ମୁଇଁ ଦେଖିଲି ତ୍ରିଭୁବନ ସୁନ ।

ଦୋ'ରଅ (୩) ଅବଣାଗମଣେ ବହଲ [୪] (ବହୁଳ)

ଦ୍ୱାର ଗମନାଗମନ ହଟେହାଳ (ବହୁଳ)

ଶାଖି (୫) ଭଇବ ଜାଳନ୍ଧର-ଷାଏ (୬)

ସାକ୍ଷୀ ଭଇବ ଜାଳନ୍ଧର ପାଦେ

ଗାଖି (୭) ନ ସୁହଲ (୮) ମୋର ଷାଣ୍ଡି ଆୟୁଏ (୯)

ପକ୍ଷ ନ ସୁହଇଁ ମୋର ଷଣ୍ଡି ତାସୁଦେଁୟ ।

୧—ଲୁଭ (କ) ୫—ଶାଖୁ (କ)

୨—ମୁକଳ (ଖ) ୬—ପାଏ (କ)

୩—ଦୋଳଅ (ଖ) ୭—ଶାଖି (ଉ)

୪—ବହୁଳ (ଖ ଗ) ୮—ସ୍ୱହଅ (ଖ)

୯—ସ୍ନେହ (ଖ)

ଟୀକା—

ସଦାନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପେ ତୁ କୃଷ୍ଣାତ୍ମଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତ୍ୟେମେବାର୍ଥଂ ପଞ୍ଚପାଦସ୍ତ—
ଶୃଣୁ ଇତ୍ୟାଦି—ଶୃଣ୍ୱନ୍ତୀତି ଅସ୍ମଦ୍ଦୋଷଲବ୍ଧପ୍ରଧାନିକେନ ବାସନା-
ଗାରଂ ବୋଧନ୍ୟଂ । ଯୋଽର୍ଦ୍ଧଶ୍ରୀ ତସ୍ୟ ବାସନାଦୋଷଂ ଚାଥଶାସ୍ତ୍ରେଣ
ଦ୍ଭୂତ୍ୟ ମୋକ୍ଷଂ ଶ୍ରବଣସ୍ମୃତିଲକ୍ଷଣଂ ସଦାନନ୍ଦ ଇତୀତି ।
ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ଧ୍ୟାନଲକ୍ଷଣମାହ—
ଶୃଣୁଷ୍ୱ ଚ ଇତ୍ୟାଦି—ସଦାନନ୍ଦ ଯୋଽବଗତ୍ୟାଂ ଯାତି ନ ଚେତ୍ସୁତ ।
ନ ତସ୍ୟ ଭକ୍ତ୍ୟା ଭବତି । ଅତଏବ କୃଷ୍ଣାତ୍ମଶ୍ରୀସ୍ୱରୂପେ ତୁ ସଦାନନ୍ଦ-
ଯୋଗନିଷ୍ଠାନ୍ତଃ । ତଥାଚ ଦ୍ୱିତୀୟେ—ଶୃଣୁ ତତ୍ତ୍ୱ ଚ ଭାଷଣେ ଇତ୍ୟାଦି

ତସ୍ୟ ସଦାନନ୍ଦନିଷ୍ଠାୟାଂ

ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ତମେବାହ—

ନ ତତ୍ତ୍ୱଚେତନାଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱେ ବୋଧନାତ୍ୟେତେ । ଅତଏବ
ତେନ ଜ୍ଞାନେନ ସଫଲମିତି କୈବଲ୍ୟଂ ଶୁଦ୍ଧଶୋଧ ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟଂ ଯଥା
ଭବତି ତଥା ଜ୍ଞାନନିଷ୍ଠାଂ ଗତଃ ।
ତୃତୀୟପଦେନ ସ୍ୱରୂପସମ୍ପତ୍ତିମାହ—
ସ୍ମରନ୍ନିତ୍ୟାଦି— ଅବଗାହନମିତି ପୂର୍ବୋକ୍ତକ୍ରମେଣ ତଦ୍ରୂପଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତ୍ୟୋ
ର୍ଲୀଳାଧାରଂ ଚିନ୍ତୟିତ୍ୱା । ଯାନ୍ତି କେଚିତ୍ । ଅବଧୂତକା ଭବନ୍ତି ସ୍ୱସଦାନନ୍ଦଂ
ପ୍ରବେଶୟିତ୍ୱା ତସ୍ୟା ସ୍ୱରୂପବତ୍ ନିର୍ମ୍ମଳଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଶୃଣ୍ୱନ୍ତି ।
ତଥା ଶ୍ରୁତୟଃ—

ଯଥା ନଦ୍ୟଃ ସ୍ୟନ୍ଦମାନାଃ ସମୁଦ୍ରେ ଽସ୍ତଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି ନାମରୂପେ ବିହାୟ ।
ଜାତେଽପି ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଦୃଢେ ବୈମଳ୍ୟ ଏବଂ ଜାଗ୍ରଥ ସର୍ବଧର୍ମାନ୍ ।

ଚତୁର୍ଥପଦେନ ବନ୍ଧୁମୁକ୍ତିମାହ ମୁଖ୍ୟମାହ—
ଶାନ୍ତି କର୍ମେତ୍ୟାଦି – ଶ୍ରୀଗୁରୁକୃପାଲବ୍ଧଶ୍ରୀପାଦାନ୍ ଧୃତ୍ୱା ନ୍ ଧର୍ମେ ସାତ୍ତ୍ୱିକୈଃ
ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ତେଷାଂ ପାଦାବ୍ଜରେଣୁକଣପ୍ରସାଦାତ୍ତୁ । ଯେ ଯେ ସୁକୃତଦୃଷ୍ଟି-
କତାଃ ଶ୍ରୋତ୍ରିତାସ୍ୱର୍ଥୀଃ, ତେ ତେ ମମ ସାଧସାନ୍ନିଧାନତ୍ୱମପି ନ
ଶେଷ୍ୟନ୍ତି ।

ଅର୍ଥ—

ନିର୍ବାଣ ଅବସ୍ଥାକୁ ତଥତା That ness କହନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୂନ୍ୟତା ମୋର ବାସ ହୋଇଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ଶୂନ୍ୟ ମୋ ଚିତ୍ତକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ଅଧିକାର କରିଛି । ମୋ ଚିତ୍ତରୁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ବାସନା ଦୂର ହୋଇଛି । ତଥତା ମୋ ଶୂନ୍ୟ ମଣ୍ଡଳର ପ୍ରହରୀ ରୂପରେ ରହି ମୋହରୂପକ ଭଣ୍ଡାରକୁ ନଷ୍ଟ କରି ହରଣ କରିଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ଆଉ ମୋହ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ନିଜ ଓ ପରଲୋକରେ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ବାଉଳ [କବି] ସହଜ ଅବସ୍ଥାରେ ନିଦ୍ରିତ ଅଛନ୍ତି । ନିର୍ବିକଳ୍ପସମାଧିରେ ମଗ୍ନ ରହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବାହାରର କିଛି ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ । ସେ ମହାଆନନ୍ଦରେ ନିଦ୍ରିତ ଅଛନ୍ତି । ସେ ନିଜକୁ ସଂସାର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ କରି ସୁଖରେ ଶୋଇଛନ୍ତି । ଜଗତକୁ ସେ ସ୍ୱପ୍ନପରି ମିଥ୍ୟା ଜ୍ଞାନ କରୁଛନ୍ତି । ସଂସାରରେ ସୁଖ, ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁନର୍ଜନ୍ମରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହି ଅବସ୍ଥା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଜଳନ୍ଧର ପାଦକୁ ସାକ୍ଷୀ କରୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପଣ୍ଡିତାଭିମାନୀ ମାନେ କବିଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ପସନ୍ତି ନାହିଁ ।

—*—

ପଦଟୀକା—

ଦୂଣ—ଶୂନ୍ୟ
ବାଢ଼—ବାସ
ଉଠତା—ଉତ୍‌ସବ
ଗଡ଼ାଇ—ଗ୍ରହଣ
ମୋଢ଼ଖଣ୍ଡାର—ଉତ୍‌ସବ
ସଅଳା—ସକଳ, ସତ୍ୱର
ଅଢ଼ାଇ—ଆଢ଼ାଇ
ଆଢ଼ାଇ ଦଣ୍ଡ
ତେଦଇ—ଶାଅଁଇ, ସଂ-ତେତସ୍ୱି
ସପର ବଖରା—ସ୍ୱପରବକ୍ଷକ
ସଢ଼ଜନିଦାକୁ—ସଢ଼ଜଅବସ୍ଥାରେ ନିଦ୍ରାକୁ
ଖାଣ୍ଡିନି—ଖାଣ୍ଡୁଆ
ଲଙ୍ଗା—ଲଙ୍ଗଳା, ସଂ—ନଗ୍ନ
ଲଙ୍ଗ (ବର୍ଣ୍ଣବିପର୍ଯ୍ୟୟ) ଲଙ୍ଗା
ଦେଅଣ—ଦେବନ
ଣ—ନ
ବେଅନ—ବେଦନ
ଉଭ—ଉଭି ସଂ—ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ
ଖେଳ—ଖଳ
ସଅଳ—ସକଳ
ସୁଫଳ—ଉତ୍‌ସବ
ସୁଢ଼େ—ସୁଢ଼ଖ
ସୁଡ଼ବଲ—ସୁତଲ
ସୁଉଦେଣ—ସ୍ୱଉଦେନ
ମଇ—ମୂର୍ଖ
ଦେଢ଼ିଲ—ଦେଖିଲ
ଉଭୁବଣ—ତ୍ରିଭୁବନ
ସୁଣ—ଶୂନ୍ୟ
ଦୋଇଅ—ପୁରି
ଅବଶୋଇନନ—ଖମନା ଉମନ
ଦୂଳନ—ବଦେଖାନ, ସଂ-ଦୂଖନ
ଶାଖି—ସାଖି କମ୍ବା ଶାଖି, ସାକ୍ଷି
ଜାନଥର ପାଦ—ଜନକଥ ପାଦେ
(ଆଗୁସଂଙ୍କର ନାମ)
ଶାଖି—ଶାଖ, ସଂ—ଶାର୍ଦ୍ଦ୍ର
ଶାଖ ବା ଶାଣ ।
ବୃଦ୍ଧର-ବୃଦ୍ଧବ୍ରହ୍ମ-ତପସ୍ୟାକୁ ଦର୍ଶନେ ତ
ମୋର—ମୋର
ଗାଣ୍ଡିଆସ୍ଥ—ଖଣ୍ଡିଆସ୍ଥ ।-

—*—

ରାଗ—କାମୋଦ

ତାଡ଼କ ପାଦାନାମ୍—

ଅପଣେ ନାହିଁ ମୋ କାହେରି ଶଙ୍କା
ଓ-ଆପଣେ ନାହିଁ ସେ କାହାର ଶଙ୍କା
ତା ମହାମୁଦେରୀ ଟୁଟି ଗେଲି କଂଖା
ଓ-ସେ ମହାମୁଦ୍ରାରେ ତୁଟି ଗଲା କାଂକ୍ଷା ।
ଅନୁଭବ ସହଜ ମା ଭୋଲରେ ଜୋଇ
ଓ-ଅନୁଭବ ସହଜ ନ ଭୁଲରେ ଯୋଗୀ ।
ଚୌକୋଟି-ବିମୁକା ଜଇସୋ ତଇସୋ ହୋଇ
ଓ-ଚତୁଃକୋଟି ବିମୁକ୍ତ ଯିଏ ସେ ତେବେ ହୋଇ ।
ଜଇସନେ ଅଛିଲେସି (୧) ତଇସନ ଅଛ (୨)
ଓ-ଯେମନେ ଥିଲା ତେମନ ଅଛ ।
ସହଜ ପିଥକ (୩) ଜୋଇ ଭାନ୍ତି ମା (୪) ବାସ
ଓ-ସହଜ ପୃଥକ ଯୋଗୀ ଭ୍ରାନ୍ତି ନ ବାସ ।
ବାଣ୍ଡ କୁରୁଣ୍ଡ (୫) ସନ୍ତରେ ଜାଣୀ
ଓ-ବାଣ୍ଡ କୁରୁଣ୍ଡ ସନ୍ତାରେ ଜାଣି
ବାକ୍ ପଥାତୀତ କାହ୍ନି ବଖାଣୀ
ଓ-ବାକ୍‌ପଥାତୀତ କାହ୍ନି ବଖାଣି
ଭଣଇ ତାଡ଼କ ଏଥୁ ନାହି ଅବକାଶ
ଓ-ଭଣଇ ତାଡ଼କ ଏଥୁଁ ନାହିଁ ଅବକାଶ ।
ଜୋ ବୁଝଇ ତା ଗଲେ ଗଲପାଶ
ଓ-ଯେ ବୁଝଇ ତା ଗଳେ ଗଳପାଶ ।

୧—ଅଛିଲେସ [କ]
୨—ଅଚ୍ଛ [ଖ ଗ]
୩—ପିଥକ [ଖ]
୪—ନାହିଁ [ଖ] ମୋହେ: [ଘ]
୫—ବାଣ୍ଡକରୁ [କ]

ଟୀକା—

ଜ୍ଞାନଦାନପ୍ରମୋଦେନ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ୍ୟା ଶ୍ରୀ ତାଡ଼କସ୍ତମେବାର୍ଥଂ ପ୍ରତିପାଦୟନ୍ନାହ--ଅପଣେଇତ୍ୟାଦି- ଗୁରୁଚରଣରେଣୁପ୍ରସାଦାତ୍ ତଥାଗତ ବଚନେ। ଚାସ୍ମ ହାରେଣ ସ୍ୱକାୟସ୍ୟ ବନ୍ଧୁଭଣାମୁ ସୁସମ୍ବନ୍ଧଲେଶୋଽପି ମଧ୍ୟେ ନାସ୍ତି । ଅତଏବ ଆଗନ୍ତୁକ ସ୍କନ୍ଧକ୍ଲେଶମୃତ୍ୟୁଆଗମନଂ ଶଙ୍କା ଭୟଂ ଚ ମେ ନ ଜାୟତେ ।

ତଥାଚାଗମଃ--ଅମ୍ନତଶଣ୍ଡେତ୍ୟାଦି ।

ଚତୁର୍ଭାଗଂ ମମ ଚତୁର୍ଥ ବିକଳ୍ପସ୍ୱଭାବ ମହାମୁଦ୍ରାସିଦ୍ଧି ବାଞ୍ଛା ଦୂରଂ ପଳାୟିତା ଚ

ତଥା ଚାଗମଃ--

ନୈବ କ୍ୱଚିତ୍ ସ୍ଥିର ବନ୍ଧେଽନ୍ୟା ମୁକ୍ତିର୍ନ ବିଦ୍ୟତେ
ବନ୍ଧମୁକ୍ତିବିକଳ୍ପୋଽୟଂ କଷ୍ଟଜ୍ଞାନମଲକ୍ଷଣଂ ।

ଧ୍ରୁବପଦେନ ଉକ୍ତାର୍ଥଂ କଥୟନ୍ତି—

ଅନୁଭବେତ୍ୟାଦି- ଆତ୍ମାନଂ ସଂବୋଧ୍ୟ ବଦନ୍ତି, ହେ ତାଡ଼କ ! ଅନୁଭବାର୍ଥଂ କଥଂ ବକ୍ତୁଂ ଶକ୍ୟତେ ତସ୍ୟ ଦନ୍ତୁଭିଃ ସହଜମିଦଂ ବୁଦ୍ଧ୍ୱା କଥଂ ବଦାମି । ଯତ ଗଗନାସଂସୃତ୍ୟାନୁରୋଧେନ ପରଂ ଭଣ୍ୟତେ ନତୁ ସ୍ୱରୂପତଃ ।

ତଥାଚାଗମଃ-- ଦେଶନାସ୍ୱଭାବଯୋଗେନ ବୁଦ୍ଧୋଽହଂ ସମ୍ପକଳ୍ପିତଃ
ପରମା ତତ୍ତ୍ୱ ଯୋଗେନ ନ ବୁଦ୍ଧୋ ନାପି ଅଦ୍ୱୟଃ ।

ସ୍ୱୟଂ ବନ୍ଧୁସ୍କୋଽପି ଜନ୍ମୀ କ୍ରିୟାବାତ୍ ପୁନସ୍ତେନ ପ୍ରକାରେଣ ବକ୍ଷ୍ୟାମୀତି ।

ତଥାଚାଗମଃ-- ନ ସନ୍ଧ୍ୟା ସନ୍ଧ୍ୟାଦେତ୍ୟାଦି ।

ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ତମେବାର୍ଥଂ ପ୍ରତିନିଦର୍ଶୟନ୍ତି--

ଜଇଣପଣେତ୍ୟାଦି -- ଉତ୍ପାଦକାଳେ ଯଦୟମ୍ ନୈରାତ୍ମ୍ୟାନନ୍ଦସ୍ୱଙ୍ଗ ତ୍ ମହାସୁଖମୟୋଽପ୍ୟହଂ ମହାବଜ୍ରଧରଃ । ପୁନରପି ବଜ୍ରଗୁରୁଣା ତସ୍ମିନ୍ନେବାର୍ଥେ ଦୃଢ଼ୀକୃତୋଽସ୍ମୀତି ତସ୍ମାତ୍ ହେ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ସହଜଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଇତ ମା କୁରୁ । ନିଃଶଙ୍କଂ ସିଂହରୂପେଣ ଭ୍ରମ ।

ତୁର୍ଯ୍ୟସ୍ୟାପେକ୍ଷ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ନମିତ୍ତମାହ--
ବନ୍ଧେତ୍ୟାଦି- ଯଥା ଶାସ୍ତ୍ରେ 'ଉଭୟତସ୍ତ୍ୱଭେଦାନ ଗ୍ରହଣାତ୍ ଶାସ୍ତ୍ରେଷୁ ନାଂ ବାଧ ବନ୍ଧମୋକ୍ଷଣ ଉପଦ୍ଧିଂ ଜାତେନ୍ଦ୍ରିୟତେଽପି ନଶ୍ୱେତ ତେଷାଂ ବନ୍ଧକୃତ୍ରୟାଦ ବାଧକତ୍ୱେନୈବ ପ୍ରଶଂସନ୍ତି । ବାହ୍ୟସ୍ଥିତଂ ସ୍ୱସଂବେଦ୍ୟ- ଲକ୍ଷଣସଂଯୁକ୍ତଧର୍ମଂ କଥଂ ଲୋକେ ବଚନଦ୍ୱାରେଣ ପ୍ରତିପାଦୟିତବ୍ୟଂ । ତଥା ବାକ୍ ପ୍ରଜ୍ଞପ୍ତଧର୍ମାଧିଗମାତ୍ କୃତ୍ୟାଦ୍ୱି ଗୁଣନମିତ୍ତଂ ଲୋକେନ କଳ୍ପ୍ୟତେ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ।
ତଥା ସୂତ୍ରମ୍‌— ଧୂମେନ ଜ୍ଞାୟତେ ବହ୍ନିରିତ୍ୟାଦି ।
ଚତୁର୍ଥ ପଦେନ ଭାନ୍ତିକର୍ଭିକଳ୍ପତାଂ ପ୍ରତିପାଦୟନ୍ତି—
ଭଣଇ ଇତ୍ୟାଦି—ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ତ୍ତ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଏବଂ ବଦତି । ଅସ୍ମିନ୍ ଧର୍ମେ ବାଳଯୋଗିନାମବକାଶନାସ୍ତି ନାସ୍ତୀତି, ଯେଽପି ପରମାର୍ଥ ଭବତଃ ତେଽପି ଯଦି ଭବନ୍ତି ଅଜ୍ଞାନିଃ ଧର୍ମାଧିଗମଂ କୁରୁ । ତଦା ତୈରେବ ସ୍ୱସ୍ତୀବା ସଂସ୍ତ ଉପାଦେୟ ବନ୍ଧା ।
ତଥା ସୂତ୍ରମ୍‌-- ତିଳକୁ ଯଥ ତୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଇତ୍ୟାଦି ।

.·.✻.·.

ଅର୍ଥ—

ସଂସାରଟା ଶୂନ୍ୟ ମିଥ୍ୟା; ମୁଁ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ମୋର ନିଜ ଆତ୍ମୀୟ ବୋଧ ନ ଥିବାରୁ ମୋର କାହାରିକୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ । କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଦେଖିବା ଶିବାକୁ ମୋର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ । ମହାମୁଦ୍ରା ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଣ ଲାଭ କରିଛି । ତେଣୁ ଉପେକ୍ଷାବାସନା ପ୍ରତି ମୋର ଆକାଙ୍କ୍ଷା ନାହିଁ । ସହଜ ଅବସ୍ଥାର କଥା ଅନୁଭବରେ ଜଣାଯାଏ । ଯୋଗିମାନେ- ଏହି କଥାଟିକୁ ଭୁଲ ନାହିଁ । ଯେ କୌଣସି ଉପାୟରେ ଚାରି ପ୍ରକାର ବିକଳ୍ପରୁ (ସତ୍, ଅସତ୍, ନ ସଦାସତ୍ ଓ ନ ସତ୍, ନ ଅସତ୍) ମୁକ୍ତ ହୁଅ । ପୂର୍ବରେ ଯେପରି ଥିଲ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହିପରି ଅଛ । ହେ ଯୋଗିମାନେ

ସହଜ ଅବସ୍ଥାଟା ଦୁର୍ଲଭ, ଏହି ଭ୍ରମ ଥାଉଣାକୁ ମନରେ ସ୍ଥାନ ଦିଅନାହିଁ । ଘାଟିଆ ଖାଇବାବେଳେ ଘାଟ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ନ ଦେଲେ ଘାଟିଆ ଲୋକଙ୍କ ଲୁଗା ଟାଣି ଦେଖେ । ତେଣୁ ସେ ଲୋକମାନେ ଥିବା ଲୋକଙ୍କର ବାଣ୍ଟ ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସହଜ ଅବସ୍ଥା ତାହାଠାରୁ ବେଶୀ ଗୋପନରେ ରହିଅଛି । ତାକୁ ଦେଖିବା ଓ ଦେଖାଇବା ତ ଦୂରର କଥା, ସେହି ସହଜ ଅବସ୍ଥା କଥାରେ କହିହେବ ନାହିଁ । ଲୋକେ ସହଜରେ ଏହି କଥା ବୁଝିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଲୋକ ବୁଝିଥାଏ ସେ କଥାରେ ତାହା କହିପାରେ ନାହିଁ । ତାହାର ଜିଭ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହେ । ଏହି କଥା ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭଣିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଶକ୍ତିର ଅଭାବରୁ ପ୍ରକାଶ କରି ହୁଏ ନାହିଁ । ତାହା ଅନୁଭବର ବିଷୟ ।

—✻—

ସମନ୍ୱୟପଥ୍ୟ —

ସହଜ ସମସ୍ୟା ନାହିଁ ଅଟେ ଅବ୍ୟକ୍ତ । (ବ୍ରୁ· ଗି· ପୃ୫)

ଅଦୃଷ୍ଟି ଭୁବନ ସେ ଯେ କେଉଁ ବୁଝି ନୋହି
ଅବ୍ୟକ୍ତ ମହିମା ମୁଖରେ କହି ନୋହେ ।

(ବ୍ରୁ. ଗୀ. ପୃ୧୪୩)

—✻—

ପଦଟୀକା

ଅପରଣା—ଆଚରଣେ ସ-ଅସ୍ମିନ
ସ୍ତ୍ରା—ଅନୁଚଣ= ଆଚଣ ୧ ମା
କସ୍ତୁବଡ଼ଲରେଖା ୧ମୋକସ୍ତୁକଠ ୬ଭଲି
କୃ ‘‘ଓ’’ ସ୍ଥାନରେ ‘ ଏ’
ସଥା—ଦେବତାଓ = ଦେବତାଏ ।
ଶେ—ଖେ
ଭା—ଖେ-ସ-ଭିନ୍ନ
ମହାସ୍ମୂତକସ—ମହାମୁଦ୍ଧ'ଦ୍ୱ'ସ୍ୱ
ଶାସ୍ତ୍ରମ୍‌ଳଂ ବାମସ୍ତ୍ରଲେଖ ସର୍ବୀଙ୍ଗଂ
ବୁଦ୍ଧସମ୍ଭବଃ
ଛାମାପଂକ୍ତଂ ସ୍ତ୍ରଧାର୍ଯ୍ୟଞ କରିର୍ଧ୍ୱଂସ
କଲ୍ପସ୍ତଂ ଭିଃ
କସ୍ତୁକୋଚନଂ କୁଲାସ୍ତ୍ର ଦୋର୍ଦଣ୍ଡଂ
କଲସ୍ତ୍ରମୁଦ୍ଧ
ମହାମ୍ ସ୍ୱାଲୁଖା ମୃତ୍ୟା କଥାରେ
ଓଡିଶ ସ୍ତ୍ରଚକ୍ର (ଦେବତ୍ସ୍ୱ)
ଚ୍‌ନ୍ନି—ଭ୍ରିନ୍ନି, ସ-ଦ୍‌ଚ୍‌ଛ
ଦେମକ—ଦୈନ୍ଦ
ଦଳୋ—ବାତ୍ୱ୍‌ଷ
ଦେଳର—ରୂପ ସ କଠ୍‌ଠ ଓ-ମୃତ୍ତି
ଶ୍ରୌଦୋକ୍‌ତିଁ-ଭକ୍ତିସ୍ଥାତି-ସୃଷ୍ଟିକାଣ୍ଡି
ସଦ୍ ଅଶର୍ ନ ସଗଣର୍ ଓ ନ ସର୍
ନ ଅପର୍
ସ ସନ୍ଧ୍ୟନ୍ଧ ସଦସନ୍ଧ ସୂର୍ଯ୍ୟନୁଭିଷ୍ମା
ସ୍ତୁତଂ

ଭକ୍ତିସ୍ଥୋତି ବାଶର୍ଦୁଷଂ ଭକ୍ତିଂ
ମଧ୍ୟମିକା ବାଚଃ (ଅନୁସୃବକାସ୍ମକ)
ବମ୍‌ଭା—ବମ୍‌ଭି
କଲରେଥା—ଗିରେଖ-ସ-ଖାଦୃଶ
ଭକାରେଥା—ଭରେଥା-ସ-ଭାଦୃଶ
ଦୋଲ—ଦୁଷ
ଦେଲପଦେ—ସୋପଦେ
ଅଟ୍ଟଲେପି—ଥାଲ, ଅଟ୍ଟାଳିକା
ଲଟ୍‌ ପି ଘେର
ଭଲପଦ—ଦେବପଦ
ଅପ—ଦ୍ୱନ୍ଦ
ଗିଥଳ—ଦୃଥଳ
ଦଳାଲ—ଖୋଲି
ସିନ୍ଧ—ସ୍ତ୍ରାନ୍ଧ
ବାସ—ବଶ, ବାସକର
ସନ୍ଧ୍ୟାରେ—ସନ୍ଧ୍ୟାସରେ ତାଳରେକରେ
ବାର୍ଦ୍ଧି—ଲମ୍ଭି
ବଖାଣୀ—ବଖାଣି, ସ୍ତ ବାଖ୍ୟାନ
ଏଅଁ—ସ ଅଭ ଷା ଏଭ ଜିଅ
ଏଅ—ଏଅଶବ୍ଦରୂପମାନଙ୍କରେ ଅଁ = ଏଅଁ
(ଏତେଅ, ଏହିକୁ)
ଭା—ଭାଷ
ଘରେ—ଘରାରେ
ଲଜପାଷ-ଲଜପାଶ

ରାଗ—ଭୈରବୀ

ସରଳ ପାଦାନାମ୍-

ମାଅ ଶାବତ ଖାଣ୍ଟି ମଣ ଦେଖୁଥାଇ

ଓ—ମାଆ ନାଭଟି ଖାଣ୍ଟି ମନ ଦେଖୁଥାଇ ।

ସଦ୍‌ଗୁରୁ ବଚନେ ଧରୁ ଚଢିବାଇ

ଓ—ସଦ୍‌ଗୁରୁ ବଚନେ ଧରି ପଢୁଥାଇ ।

ଚୀଅ ଥିର କର ଧରମରେ (୧) ନାଗ୍ର (୨)

ଓ...ଚିତ୍ତ ଥିର କରି ଧରମରେ ନାଗ୍ର [ଧରଣ ଧରମ ଧରୁ]

ଆନ (୩) ଉପାସେ ଯାଉ ନ ଭାଇ

ଓ—ଆନ ଉପାସେ ଯାଉ ନ ଯାଇ ।

ନୈବେଦ୍ୟ ନୈବିଦ୍ୟ ଟାଣୁଅ (୪) ଗୁଣେ

ଓ—ନୈବେଦ୍ୟ ନୈବିଦ୍ୟ ଟାଣଅ ଗୁଣେ ।

ମେଲ ମେଳ ସଙ୍ଗରେ ଯାଇ ନ ଆସେଁ

ଓ—ମେଲ ମେଳ (୫) ସଙ୍ଗେଁ ଯାଅ ନ ଆସେ ।

ବାଟର (୬) ଉଅ ଖଣ୍ଡେ (୭) ର ଭଲଆ

ଓ—ବାଟରେ ଉଡୁ ଖଣ୍ଡ ର ବତୁଆ ।

ଉବ ଭୁଲେଇଲେଁ (୮) ଘଅ ର ବୋଲଆ ।

ଓ—ଉବ ଭୁଲାଇଲେ ଘଅ ର ବୋଲଆ ।

ଭୁଲ ଲଇ ଖର ପୋଷେ ଭଜାଅ

ଓ—ଭୁଲ ଲେଇ ଖର ପୋଏଁ ଭଜାଅ (ଭଜାଣି ଯାଅ)

ସରଳ ଭଣଇ ଭଅଣେ (୯) ସମାଅ (୧୦)

ଓ—ସରଳ ଭଣଇ ଭଗତେ ସମ୍ଭାଅ ।

୧—ଧର୍ମରେ	[କ]	୬...ବାଟ...ଅଭ୍ୟସ୍ତ	(କ)
୨...ନାଗ୍ର	(ଖ·ଗ)	୭...ଖାଣ୍ଡ...	(କ)
୩...ଅନ	[ଙ]	୮...ସୁବ...	(ଖ·ଘ)
୪...ଟାଣଅ	(ଖଗ)	୯...ଗତେଁ...	[କ]
୫...ମେଳ	(ଙ)	୧୦...ସମାଏଁ...	(କ)

ଟୀକା — ନୈଶ୍ରୀମନ୍ତଃ ସରହପାଦସ୍ତମେବାର୍ଥଂ କାୟନୌକାବ୍ୟାଜେନ ପ୍ରତିପାଦୟନ୍ତି—କାଅ ଣାବଡ଼ି ଖଣ୍ଟୀତ୍ୟାଦି—ଆଧ୍ୟାତ୍ମସ୍ୱସମ୍ବେଦନ କାୟଂ ନୌକାଂ ପରିକଳ୍ପ୍ୟ ମନୋବିଜ୍ଞାନଂ କେନିପାତମ୍ । ସଦ୍‌ଗୁରୁ ବଚନଂ ପତବାଳଂ ଗୃହୀତ୍ୱା ବଜ୍ରଳଳଳସ୍ୟଂ ଯୋଗଗ୍ରହଣଳଳସ୍ଥନଙ୍ଗସ୍ୟ ପଞ୍ଚ- ଜ୍ଞାନାତ୍ମକଂ ବଲକ୍ଷଣଂ ଶେଷପ୍ରବୃତ୍ତିବୋଧିଚିତ୍ତଂ ସ୍ଥିରୀକୃତ୍ୟ କସ୍ମ- ନୌରକ୍ଷାଂ କୁରୁ, ହେ ସରହପାଦ । ଭବସମୁଦ୍ରଂ ତର୍ତ୍ତୁଂ ନାନ୍ୟୋପାୟୋ ବିଦ୍ୟତେ ତଥାଚ ଭଗବାନ୍ ପାଦାଃ—।

ଏକୋ ନାଥ ଏବ ସମୁଦ୍ରତରଣୀଯାନମିତ୍ୟାଦି ।

ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ମାର୍ଗସ୍ୱାନୁଶଂସାମାହ—

ନୌବାହ ଇତ୍ୟାଦି—ଏଷା କାୟସ୍ୟ ନୌକାଂ ବାହୟିତୁ କର୍ଣ୍ଣଧାରଃ ଗୁଣେନାକର୍ଷୟନ୍ତି ତ ତଦ୍ ବହସ୍ତଂ ନୌନ୍ୟ ଭବନ୍ତି । ହେ ଯୋଗିନ୍ ବଜ୍ରଗୁରୋ ସହଜାନନ୍ଦାସ୍ୱାଦଂ ଗୃହୀତ୍ୱା ନୌପରିତ୍ୟାଗଂ କୁରୁ । ସମ୍ୟଗ୍ ଯେନ ମହାସୁଖଦ୍ୱୀପଂ ଗଚ୍ଛ ।

ତୃତୀୟପଦେନ ମାର୍ଗକର୍ମାଧିଷ୍ଠାନମାହ—

ବାଟତ ଇତ୍ୟାଦି-ଷଡ୍‌ବିଧମାନସଂକ୍ଲେଶବନ ସାଧକୋ ଯଦା ମାର୍ଗଭ୍ରଷ୍ଟୋ ଭବତି । ଅବଧୂତୀଂ ଗନ୍ତୁ ନସ୍ଥାସ୍ୟତି । ଖଣ୍ଡୀତ ତଦା ତଦ୍‌ସ୍ୱରୂପଂ ସ୍ତୌ ବଳବନ୍ତୌ ଭବତଃ ତେନ ସେତୁନା ଭବସମୁଦ୍ରବଶସ୍ଥାଞ୍ଜନେନ ନୈରାତ୍ମ୍ୟଧର୍ମସଙ୍କଳ୍ପଶୀକାରେଣ ବୋଳୟନ୍ତିଷ୍ଠ ।

ଚତୁର୍ଥପଦେନ ଅବଧୂତୀମାର୍ଗସ୍ୱାନୁଶଂସାମାହ—

କୁଲଲ ଇତ୍ୟାଦି କୁଳମିତି-କୁମାର୍ଗଂ ତଦ୍ୱାଦିକଂ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟ ଅବଧୂତ୍ୟାଂ ଲଗ୍ନଂ ଗଚ୍ଛତି ସା ପ୍ରାକୃତପରିଶୁଦ୍ଧା ଅବଧୂତିକା କୁଳଶବ୍ଦେନ ବୋଧବ୍ୟା । ଲଗ୍ନା ଭଣ୍ଡ ତାଂ ଗୃହୀତ୍ୱା ଖର ସୋତେନୈବ ମହାସୁଖସଙ୍ଗସ୍ରୋତାବଗ୍ରେଣ ପରମାର୍ଥତଥାଂ ଯୋ ବୋଧିଚିତ୍ତଜଳଃ ସନ୍ତ୍ୟକ୍ତଂ ଗଚ୍ଛତି । ଗଗନେନଷ୍ଟ ନୈର୍ମଲ୍ୟତଦ୍‌ଦ୍ୱୀପେ ଅନ୍ତର୍ଭବତି ।

—୫—

ଅର୍ଥ—ଶରୀରଟି ନୌକା । ଖଣ୍ଡି ମନ କର୍ଣ୍ଣରେ ଆତୁଳ ହୋଇ ରହିଛି । ସଦ୍‌ଗୁରୁଙ୍କ ବଚନ ଅନୁସାରେ ମନକୁ ଠିକ କରି ଧର । ତତ୍ତ୍ୱ ସ୍ଥିରକରି ଏହି ନାହାକୁ ଧରି ବାହି ନିଅ । ଅନ୍ୟ ଉପାୟରେ ଏହି ସଂସାରସାଗର ପାରି ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ମାଣ୍ଡି ନାଆରେ ପଞ୍ଚତତ୍ତ୍ୱ ଲଗାଇ ଟାଣି ୨ନଏ ଖେଳିଯିବ ଭୂମେ ସହଜ ସମ୍ଭାବ ମେଳ ମେଳି ଅର୍ଥାତ୍ ସହଜମାର୍ଗ ଧର । ଅନ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଯାଅ ନାହିଁ ।

ବାଟରେ ଭୟ ରହିଛି, ବାଉଁଶ-ବନୁଆ ଖଣ୍ଡ ବ ରହିଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ ନାଡ଼ି (ଇଡ଼ା ପିଙ୍ଗଳା) ରେ ଭରି କରି ସୁଷୁମ୍ନାକୁ ନ ଧରିଲେ ଯାଇ ନାହିଁ । ବନୁଆ-ଖଣ୍ଡ ବାଟରେ ଅଛନ୍ତି । ସଂସାର ଭବସାଗର ଧନ୍ଦକା ବାଜ ୨ ନାହାରେ (ଦେହରେ) ୬ଟା ଖେଳ ଘଡ଼ି ଅଛି-ଅର୍ଥାତ୍-ଷଡ଼ରିପୁ-ବାସନାର ଚଉଦ ବାଜ ଏହି ଦେହନାହାରେ ୬ଟା (ପାଞ୍ଚପ୍ରକୃତି ୧ ମନ ରୂପକ) ବନୁଆ (ଚଳଆ) ଛଡ଼ିଅଛି । ତେଣୁ ଏହି ବନୁଆ ବନ୍ଦ କରି ଷଡ଼ରିପୁ ବାସନା ତ୍ୟାଗ କରି ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ ଖଣ୍ଡକୁ ସାବଧାନ ରହି ଧରିବ, ଏହି ଦେହ ନାହାକୁ ଚଳାଅ କହିଲେ ୨ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁଙ୍କ ମତ ଅନୁସାରେ ନାହାକୁ ବାହି ଷଡ଼ସୂତ୍ରରେ ଚଳାଅ । ଅର୍ଥାତ୍ ସୁଷୁମ୍ନା ନାଡ଼ୀରେ ଶୀଘ୍ର ନାହାକୁ ଲଗାଇ ବାହାରିଲେ ନାହା ଯାଇ ସହଜଶୂନ୍ୟରେ ସମ୍ଭାଳିବ ବୋଲି ସରହପାଦ ଭଣିଲେ ।

ସମ୍ପର୍କିତ ପଦ୍ୟ—

ଉଲଟ ଭୂଷଣେ ନାଦ ଘଟାଇଛି ଷଡ଼ଚକ୍ରରେ ଖେଳନ

\+ + +

ଉଲଟ ପବନ ଗାଲୁଡ଼ି ବନ୍ଧୁଛି ସୂକ୍ଷ୍ମ ମୂଳ ଦ୍ୱାରପୁ ବାଟ(ଅଚ୍ୟୁତ]

\+ + +

ଭଜ କେନ୍ଦୁଆଳ ଆର୍ଦ୍ର ନାଦମାନ ସବୁ (ଶୂ,ମହା,ସନ୍ଧ ପୃ ୧୪)

ନାଚନ୍ତି ଦଶନ୍ତି ନ ସହଇ ଭବ ଲହରୀ ମାତୁଛି ଅଚେତା ମିଶା

ନାବ ପ୍ରଭୁମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଧାର ଭାଳୁଛି ନ ଦେଖ ନ ଶୁଣିଲେ ନିଆଶା

[ଦାଃସତ୍ୟାନନ୍ଦ]

ଶାହିମନଙ୍କୁ ମିଁ ଥାଇ ବୃଷ ଜଳ ଜର୍ମିଁକୁ ଜଳ ମ ଜିତ
ନବଦ୍ୱାରେ ନବ ସଳଅ ଚଢ଼ିଲା ନେଲେ ନଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଘାଇ ।
ତ୍ରିବେଣୀ ନଦୀଟି ସେଠାରେ ବହୁଛି ଖାଇଗଲୁ ଦେଖନ୍ତୁ ।
[ପଣ୍ଡୁସମ]

ପଦଟୀକା—

ଭାଙ୍ଗ୍ୟ—ଭାଗ୍ୟ
ଶାବଣ—ଦାବଟି, ଅଲ୍ଲାଫେଟି,
ଶାଣ୍ଡି—ଭଣ୍ଡି
ମଣ—ଦନ
କେନ୍ଦୁଆନ—କେନ୍ଦୁଆନ, ଏ— କୁମ୍ଭୀରପାନ ଘାନ ଖାଣ୍ଡୁଆ ଭଙ୍ଗାରେ ପଶସ୍ତକ ଆଡ୍ଭୁଙ୍କୁ କେନ୍ଦୁଆନ କହନ୍ତି । ଏ ଆଡ୍ଭୁଙ୍କ ଓ ମଙ୍ଗଧଙ୍କ ଦୁଇଭାଗ କରେ ।
ସହୃଦୁ—ଉତ୍ସବ
ବଅଣେ—ବଡନେ ଓ ବସ୍ତାନ
ଧରୁ—ଉତ୍ସଘ
ଝଡବାଳ—ଫଟ୍‌ଆଳ (ମଙ୍ଗ) ଫଟାରେ ଖଆଣ ବୋଲି ଚଟ୍ଟଆ କହନ୍ତି + ଆଜ ପ୍ରକାଶ୍ୟ = ଫଟଆଳ, ଯଥା- ତଣ୍ଡି ଆଳ ବୋଲୁଛୁଆଳ ।
ବୀଅ—ଉଣ୍ଡି
ଖୁର—ଖ୍ରିଘ
ଧନୁ—ଧନୁଁ

ନାଘୁ—ନାଦୁ, ଘ-ନୌ-ନାବ-ଓ -ନାଆ
ଆନ—ଘ-ଅନ୍ୟ
ଉପାସ୍ୱେ—ଉତ୍ସବ
ଘାର— „
ଣମ—ନ
ଜାଲ—ଧାଲ
ନୌବାପୁ—ଉତ୍ସବ
ନୌକା— „
ଟାଙ୍ଗୁଅ—ଟାଙ୍ଗୁ
ଘୁଣେ—ଘୁଣ (ଦଉଡ) ବାଲ
ମେଲି—ଭଘାଇ ଦେଇ
ମେଲ—ଯୋଗ
ଦଉଡେଁ—ଦଉଡ ଘୁଡିତ ଦଉଡ + ଏଁ (ଏକସ୍ଥାନେ)
ଜାଣ୍ଡି—ଯାଣ୍ଡି
ଣି—ନ
ଅଣେଁ—ଆଚେନ, ଅନ୍ୟଅଙ୍କୁ
ବାଟଡ—ବାଟରେ
ଭଅ—ଭସ୍ମ
ଖାଣ୍ଡି—ଖଣ୍ଡ-ଖଣ୍ଡ ଖ୍ରଂସାସ୍ତ୍ରାଂ

ଢ — ପ୍ର-ଛଡି

ବଳଞ୍ଚା — ବଳୁଆ, ପ୍ର-ବଳବାନ୍
ବଳଦା — ବଳୁଆ ।

ଭଡ଼ — ଉଦ୍ଧତ

ଓଲ୍ଲେଦନ — ଓଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ
(ବେଦେଖିଶବ୍ଦ)

ଷଣ୍ଠ — ଷଣ୍ଡ

ବୋଳଆ — ବୋଲଅ (ପ୍ର ଏକ

ଝୁଲ — ଝୁଲ, ଯେଉଁ ଅବଧୂତ
ବା ସୁନ୍ଦର୍ମ୍ୟରେ ଲଣ୍ଡାପିଥିଲା
ଲମ୍ବଯାନ୍ତି ଭାଙ୍ଗିରୁ ଦୃଷ୍ଟି
ଲହନ୍ତି ।

ଲୁଭ — ଲୋଭ ଲୋଭ

ଷର — ଉଦ୍ଧତ

ଯୋନ୍ତ୍ରେ — ସୂଅରେ ସୂଖ + ନ୍ତ୍ରେ —
ଯୋନ୍ତ୍ରେ ପ୍ର-ସ୍ରୋତ = ସୂଖ

ଷୁଡାଅ — ଷୁଡାଣି ଦାଅ
ପ୍ର-ଷୁଦ୍ଧା = ଷୁଡାଅ

ସଅଣି — ଲଗେଇ

ସମାଅ — ସମାସ ।

ରାଗ—ମାଳଶ୍ରୀ

ସରଣ୍ଣ ପାଦାନାମ୍

ସୁଲଣା (୧) ଦ ଅଚଦାର (୧) ଅରେ ନଅମନ ଚୋଦ୍ୱୋ[୨]ର ଦୋଷେ

ଓ—ସୁଲକ୍ଷଣ ଅବଦ୍ୟାର ଆରେ ନଜମନ ଚୋଦ୍ୱେର ଦୋଷେ ।

ଶୁଦ୍ଧବଅଣ ବହାରେଁ ରେ ଥାକବ ତଲ ଧୁଣ୍ଡି ଭଲବେ

ଓ—ଶୁଦ୍ଧବଚନ କହାରେ ରେ ଠାକବ (ଭଲବ) ଭୁଲ ଧୁଣ୍ଡି ଖାଲେ ।

ଅକଟ ଦୁଁ (୩)—ଲିବଲ ଗଅଣା (୪)

ଆଃଷ୍ଟର୍ଯ୍ୟ ଦୁଁ ଲିବଲ ଗଗନ ।

କଟେଙ୍ଗ ଜାଗ୍ନା ଜଲେଖି ଟରେ ଲଟେଲ ଚୋହର (୫) ଣାଣା

କଟେଙ୍ଗ ଜାଗ୍ନା ନେଲ ପରେ ଲଙ୍ଗିଲ ଚୋହୋର କଣ୍ଟନ ।

ଅଦଭୁତ (୬) ଭବ ମୋହରେ [୭] ବସଲ ଜର ଅପ୍ରର୍ଣା (୮)

ଅଦଭୁତ ଭବ ମୋହରେ ବସଲ ଟରିଆପଣା ।

ଏ ଜଗ ଜଳବିମ୍ବାକାରେ ସହଜେଁ ଦୂଣ ଅପଣା

ଏ ଜଗତ ଜଳବିମ୍ବାକାରେ ସହଜେ ଶୂନ୍ୟ ଆପଣେ ।

ଅମିଆ ଅଣ୍ଣରେ ବସ ଗିଲେଖି ରେ ଭଅ ଶରବସ (୯) ଅପା

ଅମିଶ୍ର ଅକ୍ଷରେ ବସ ଗିଲେଖି ରେ ଶତ୍ରୁ ଦରବଣ ଆପେ

ଘରେଁ [୧୦] ପଟେକ ବୁଝିଲେ ରେଁ ଖାଲବ ମଇ ଦୂତ କୁଣ୍ଡ ବାଁ।

ଘରେ ପଟେର ଏକ ବୁଝିଲେରେ ଖାଲବ ମୁଇ ଦୁଷ୍ଟ କ ଣ୍ଡିବା ।

ସରସ ଲଣନ୍ତ କର ଛୁଣ ଚୋହାଲୀ କ ମୋ ଦୂତ [୧୧] କଳଟେଁ

ସରସ ଲଣନ୍ତ କରଂ ଶୂନ୍ୟ ଭୂହାଲ କ ମୋ (ର) ଦୁଷ୍ଟ କଳଟେଁ

ଏ ଟେକେଲ ଜଗ ନାଡ଼ିଅ ରେ କଣରତ୍ତ [୧୨] ସୁଲଟେଁ [୧୩]

ଏ ଜଲ ଜଗ (ତ୍) ନାଡ଼ିରେ କଦର ସୁଲ୍ଲଟେ ।

୧-୧-ସୁଲଣେଁ ଚୋଦଧାର୍ଅ ଣ] ୨—ଚୋଦ୍ୱୋରେଁ [କ] ୩—ଦୁ, (ଖ)

୪—ଅଣା (କ) ୫—ଚୋହର (କ) ୬—ଅଦଅ ଭୁଅ କ)

୭—ଭବ ମୋହରେ (କ) ୮—ଅପାଣା (କ) ୯—ପଟରବସା (କ)

୧୦—ଘାରେଁ ପାରେଁ କାବୁଝିଲେ ମଟେର (କ) ମାର (ଖ)

୧୧—ଦୂତା [କ] ୧୨—କରତ୍ନଁ ଲ (କ) ୧୩—କକ୍ଷଟେ [କ]

ଟୀକା—

ଶିବାଗ୍ରେସ୍ତ୍ରିୟେତ୍ୟାଦ୍ଧ ସଙ୍କେତୋପସ୍ଥେମେତଦର୍ଥଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମାଗତାନ୍ ନେତାର୍ଥାସ୍ତୁ ବଦତ—ଦ୍ୱୟରେମିତ୍ୟାଦ୍ଧ—ନ୍ଦେ କଜ୍ଜଲ ଛନ୍ଦ ଜ ଚନ୍ଦ୍ରାବତ୍ୟା-ବୋଷାତ୍ ସଜ୍ଜ ଚାବକଲବଣ୍ଠ ଝ୍ଣକ୍ଲାପି ଧ୍ରୁବ୍ୟାଲୁକାଗ୍ରାତ୍ ସ୍ତୁ ହୃଦୟେ ଦ୍ଭଶ୍ରୁସ୍ଥେୟେ ତାଲ୍ଲେବେ ଦ୍ରାଣଃ । ଅତଃ କ୍ଷଣ ସ୍ଥାନେ ଲଭ୍ୟା ସ୍ତ୍ରୀଚଞ୍ଚଂ ସେ ବତ୍ରିଶଜ । ଧ୍ରୁବମତେନ ଚମେତଦର୍ଥଂ ଧ୍ରୁବସ୍ତୁତ—

ଅଙ୍ଗଚେଷ୍ଟେତ୍ୟାଦ୍ଧ— ଅଙ୍ଗଚଃ ଅଣ୍ଡୁଶଂ, ବୃନ୍ଦାବନେଦ୍ୱୁଷ ବାଣୀକସ୍ୟ ମସ୍ତାବଣଶୀତାଧେଁ । ଦ୍ରୁକ୍ଷାଲକ୍ଷତାଦ୍ ଲବ ଶ୍ଚେ ଶତ୍ରୁଜ । ଘଟଶ୍ଚାପ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ସ୍ତୁବସ୍ଥାର୍ଧି ଲବାଙ୍ଗଂ ଅବଶ୍ୟାଦେବ ସଲଜାଗଣକୀର୍ତ୍ତ୍ୟଂ ଲକ୍ଷଂ ତବ ।

ଦ୍ଭଶାସ୍ତ୍ରଦେବଲାଧ୍ରମାଷସଷ୍ଟ୍ୟା କୃଷ୍ଣଂଷଃମାଜ—

ଅଦଥ ଲଚ୍ୟାଦ୍ଧ—ଲଜସନ୍ଧସ୍ୟ କ୍ଷ ମୋଦ୍ୟୋଥ୍ରମନ୍ତ୍ରୁଧ୍ୱନ । ଶବ୍ଦତାଷ୍ଟସ୍ତୁଲ ଷ-ଷଷଭ୍ରେଦବଣଃ ଗଣ୍ୟ । ଅଙ୍ଗଏବ ଶାଂକାରେଣ ମନସି ଓଭ୍ରମା-ର୍ଥତ୍ରସ୍ୟାଦେନୃତ୍ତ ବଳାସ୍ତୀଶ ।

ତଥା ଶୁଭଗଃ—ପାଦ୍ମକାରେ ମନସି ବଚନଂ ଧାତ ନନ୍ଦପ୍ରବତ୍ତା

ନାବ୍ଲାରଷ୍ଟୁଲକ ହୃଦୟାଗନ୍ତୁ ପ୍ରୁବସ୍ତୁ ଲୁ ଧନ୍ୟଂ
ନାଦ୍ୟଃ ଶାନ୍ତ ଲଭଶ୍ଚ ଲଭ୍ରିବଳ ନାସ୍ତି ବେଣି ସ୍ୱସ୍ତ୍ରୁବାଣ
ନାଦଂସ୍ତ୍ରୁ ଦ୍ଭୁଷଣମ ବାଦଧପ୍ରସ୍ତୁତାଦସ୍ତି ମାଣ୍ଡ ।

ତଦ୍ଭବଦାଂ ପ୍ରକୀଚଲ ଜାତେଦ୍ଭାବ ବାକ୍ୟ ଦ୍ରୁଷ୍ଟାନ୍ତ ବାଚକଣ ଲଭେତ୍ ସଦସ୍ତୁନ୍ୟତମାଣେଷ୍ଟା ସିଦ୍ଧିର୍ବଣ୍ଡେ ।

ଦ୍ରୁଷ୍ଟୟୁଚନ୍ଦନ ଚତୁର୍ଥ ନନ୍ଦମ ସ୍ତ୍ରୀଂ—

ଅପିଷ୍ଟମିତ୍ୟାଦ୍ଧ—ଦଶ୍ଚଜାନଘ ସ୍ତ୍ରିଚ ଶଚ ପ୍ରଥ ଦ୍ଭବଦଦ୍ରୁତ୍ୟାଦାନ୍ ଘ୍ରସଦ୍ୱିସ୍ୱ ଦ୍ରୁଲଷି । ସେ ଜଣେଇ ଦଣ୍ୟଦଣ୍ଡ ସଷ୍ଟୁଲଜ । ଦ୍ରୁଃମିଣ ସ୍ତ୍ରୁଚଂ ଭାସ୍ୱଂ ଶୀନକମିତ । ସ୍ୱସବେଶ୍ୱସୋଃଷାଦକ- ସମୃଦ୍ଧଂ ତଦ ଅଚଲସ୍ତ୍ରୀ ଲଜସୁଷ୍ଟାଚେଳିସ୍ତ୍ରୀଂ ଦମାଲିଙ୍ଗ୍ୟ ତସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣଂ କିଂଷ୍ଟୁଷ୍ୱଚଗଜଣା ଦସ୍ତା ଭର୍ତ୍ତ୍ୟଂ ।

ତଥା ଚ ହରିହରାଦଃ — ଉକ୍ତଶ୍ଳୋକ ଅନନ୍ତର ଜନ୍ମନ ଇତ୍ୟାଦ

ସପ୍ତଦଶୋ — ଶଙ୍କର ସଙ୍ଗି ଟେଳୁଲ ଶସୋ ଗୃଅ ବେଦୁଅଣୀ

ଅକୁଳ ଝଷୀ ଶିଶୁ ଉକ୍ତୀ ଯୋଗିଣୀ ଙ୍ଘା ଉଦୋଷ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶେନ ଶ୍ଳୋକଚର୍ଯ୍ୟାଯାହ—ସତ୍‌ପୁଣ୍ଡରୀକାକ୍ଷଚର୍ଯ୍ୟା ସ୍ଥ ବଦତ ।

ହନ୍ଥ ଜଣ ଇତ୍ୟାଦ । ଦୃଷ୍ଟ ପଞ୍ଚପଦୀଂ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଂ ଦର୍ଶୟତି କିଂ ଦୃଷ୍ଟବଦେବ ଶିଶୁସ୍ଥିତା ବୋଧଦ୍ୟଃ, ଏତେନ ତେନ ଦୃଷ୍ଟେନ ସୈଁ ଲୋକ୍ୟଂ ନାସ୍ତିତଂ । ତେନ ଦୃଷ୍ଟବଳଦେନ ଧ୍ୟା କିଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ । ସୋ ଲଭ ବଧ୍ୱଂ । ଜଗ୍ୟ ପାଲନଂ ସ୍ୱକାସ୍ୟଂ ତଂ ଶୁଦ୍ଧ୍ୟଦ୍ରସ୍ୱରୂପଂ କୃତ୍ୱା ଗୁରୁବଚନପ୍ରସାଦାତ୍ ସ୍ୱଭାବେନ ସ୍ଥିରଚିତ୍ତ ବନ୍ଧନଂ କରେଷି ଇତ୍ତି ।

ଇଦାନୀ ଶାସ୍ତ୍ରଦେବପାଦାଃ—

ସ୍ୱକୃତ ଚର୍ଯ୍ୟାକଳପୂ ଇତ୍ୟାଦ ।

—୦—

ଅର୍ଥ –

ହେ ମନ ତୁ ସ୍ୱପ୍ନଭଳି ଅଜ୍ଞାନ ମୋହରେ ପଡ଼ିଅଛୁ । ସ୍ୱପ୍ନରେ ସ୍ୱର୍ଗ ସୁଖ ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ଭୋଗ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱପ୍ନ ଗଲେ ସବୁ ମିଛ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ସେହିପରି ଅବିଦ୍ୟାବଶରୁ ଲୋକେ ଭବସୁଖସ୍ୱପ୍ନରେ ମଗ୍ନ ରହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହି ଅବିଦ୍ୟା ଅଜ୍ଞାନ ଦୂର ହେଲେ ସଂସାରର ସତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତୀତ ହେବ ନାହିଁ । ହେ ମନ ତୁ ଭବଦୁଃଖସାଗରରେ ପଡ଼ି କାହିଁକି ? ଗୁରୁଙ୍କ ଉପଦେଶ ମାନି ଚଳ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା—ବୁଁ ବାର ବାର ପାଇଥିଲୁ କାଳ ଚିତ୍ତ ସ୍ୱଚ୍ଛର ପରମପଦେ ଲୀନ ହୋଇଅଛି । ଅଜ୍ଞାନ ଦୂର ହୋଇଛି (ବେଦରେ ଜାଗ୍ରତ ହେଲେ ସ୍ୱପ୍ନାବସ୍ଥାର ଅଜ୍ଞାନ ଲୋପ ହେଲା)

ସଂସାରର ରୀତି ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ । ମୋହ ମୋହ ଯୋଗୁଁ ଅମ୍ଭ ଓ ତାର ଏହି ଭେଦଜ୍ଞାନ ହେଉଛି । ବାଳକେ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ତପ୍ତ ଘଟ ଏହି ସଂସାର ଅସାର । ସହଜ ଶୂନ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ସଂସାର

ଜୀବ ହୋଇଥାଏ । ମୋର ଅମ୍ଭା ଦେବ [ଈଶ୍ୱର] ବଶ ହୋଇ ଅମୃତ-ଖାଇଁ ଆଣି ବସ (ବିଷୟସୁଖ) ଖାଉଅଛି । ସବୁ ଆନନ୍ଦ ତ୍ୟାଗ କରି ବିଷକୁମ୍ଭ ବସ୍ତୁ ବାସନା ସଂଗ୍ରହ କରୁଛି । ଜଗତର ଘର ଓ ପରକୁ ଏକ ବୁଦ୍ଧିରେ ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ବୁଦ୍ଧିରେ ଦୁଷ୍ଟ ଉଦ୍ଦେଶ ମୋହକୁ ନାଶ କରିବ । ଦୁଷ୍ଟ କଳଙ୍କର (ମଳର) ତୋର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଏ ମନ ସବୁ ନାଶ କରିବ । ଶୁଦ୍ଧ ଶୂନ୍ୟ ହେବା ଏହିଁ ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଏ ମନକୁ ନାଶ କଲେ ସଂସାରର ସଖ୍ୟ ରହିବ ନାହିଁ ତେଣୁ ମନକୁ ମାରି ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦର ବିହାର କର । ଏହା ସାରକ ଭଣିଲେ ।

—※

ପଦଟୀକା—

ସୁଜଣା—ସୁଜନ
ଯ—ଯିଁ
ଅନ୍ଧକାର—ଅନ୍ଧ୍ୟାର
ଅହିର—ଆହିର
ନିଅମନ—ନିଜମନ
ଘୋଡ଼ାହାର—ଘୋଡ଼ ଘୋଡ଼ହାର
(ଘୋଡ଼ ଆସନ)
ହୋସେ—ହୋଇଓ-ଉତ୍ପନ୍ନ
ନଅଣି—ବତନ
ଆକନ—ଆକନ ସ୍ୱ-ସ୍ୱାଧୀନ
ଗଉ—ଗୁଣ ଗୁଣିଁ ସଂ-ଗ୍ରଂ
ଗ୍ରା-ଗ୍ରଥିତ = ଗୁଣ = ଗୁଣି ।
ଘ୍ରଣ୍ଡ—ଗ୍ରନ୍ଥି, ସଂ-ଗ୍ରନ୍ଥିନ
ବନ୍ଧନାରେ ଘ୍ରଣ୍ଡି-ଘ୍ରଣ୍ଡ
ବୁଝିବା ଅର୍ଥ କରା ହୋଇଛି ।

ଦଇସେ—ଦିସେ
ଅଜଟ—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ
ହୁଙ୍କରି—ହୁଙ୍କାର
ସାକାରର ପେଟ୍ର ହୁଙ୍କୁ ତିଲି
ନ ଭ ହୋଇ ତେଜପାନ ଛନ୍ତି
ଭକ୍ତି ।
ଗଅଣା—ଗଗନ
ଦଶ୍ୱା—ଉତ୍ପନ୍ନ
ଶିକେଳି—ଡେଣ
ଖଟଗଲ—ଦୁର୍ଗନ୍ଧ
ତୋଡ଼ର—ସଂ. ଗ୍ର. ତୋଡ଼ =
ତୋ-ତୋଡ଼+ର = ତୋଡ଼ର
ତୋଡ଼ ତୋଡ଼ହାର
କିଣାଣି—କିଙ୍କିନ
ଅପସ୍ତୃଷ—ଅପସ୍ତୃତ

ଲିଭି—ଶିଥିଳ

ଦେହାଳିଆ—ସମୀପ

ଉଚ୍ଚଟା—ଉଚିତ

ଏଡ଼େଇ—ଏଡ଼ିବ

କଳଶିମ୍ବାଳିଆ—ଚନ୍ଦ୍ରନ

ପୂର୍ଣ୍ଣ—ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ

ଉଦଣ୍ଡ—ଅହଙ୍କାରୀ

ଚନ୍ଦ୍ରିକା—ଜହ୍ନି ସଂ—ଚନ୍ଦ୍ରମା ।

ଅଷ୍ଟଦଶ—ଅଠର, ଅଷ୍ଟ+ଦଶ

ଅଷ୍ଟାଦଶୀ

ବାଟ—ପଥ

ନିଲେଇ—ଲିଭିଲା

ନିଟ—ନିଜ

ଘରବାଳି—ଗୃହିଣୀ

ଅଣ୍ଟା—କଟି

ବେଢ଼—ପରିଧି ଦଣ୍ଡ ବେଷ୍ଟନ କରି

ତ୍ରୟସ୍ତ୍ରିଂଶେ—ତ୍ରୟସ୍ତ୍ରିଂଶ

ପଙ୍କ—ମୂର୍ଚ୍ଛି-ମୂର୍ଚ୍ଛି

ମୂଠ—ମୁଷ୍ଟି

ମୁଣ୍ଡିଇଁ—(ଅବ୍ୟୟ) ମୁଣ୍ଡି

ବଷ—ବର୍ଷ

ମୂଲ—ମୂଲ୍ୟ

ମେଘାଳୀ—ମୁହାଁଳ ସଂ-ମେଘ-ମାଳା

ଲ—ସ୍ପଷ୍ଟ କଥା କହି ।

ଏକପଦ—ଏକପଦେ-(କହି)

ଏକପଟ—ଏକାକୀ

ଦ୍ରୁମ—ଗଛ

ଭିଡ଼ାଇ—ଟାଣି

ଝୁଣ୍ଟେଇ—ଝୁଣ୍ଟିଗଲା,

ବୁଡ଼ିଲେ ।

—※—

ରାଗ—ମାଳସୀ ଗଉଡ଼ା

ଶାସ୍ତ୍ର ପାଠାନାମ୍ —

ମୋ ମନ ମୋହର (୧) ଆଳାଭାଳା
ଟୀ-ମୋ ମନ ଲୋଚନ ଆଳବାଳକ ।
ଆଗମ ଶୋଧି ଉଷ୍ଣ ପାଳା
ଟୀ-ଆଗମ ଶୋଧି ଉଷ୍ଣପାଳା ।
କ୍ଷଣ କରଣେ ଏତକ ହୋଇ ନା ଯାଇ
ଟୀ-କ୍ଷଣ କାଳେ ଏତକ ହୋଇ ନା ଯାଏ ।
ବାଣ୍ଟ ବାହ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ ଣ ସମାଇ
ଟୀ-ବାସ୍ତବାହ୍ୟରୁ ଲକ୍ଷ ନ ସମାଏ ।
ଆଜ୍ଞ ଗୁରୁ ଉପଦେଶ ଶିଷ୍ୟ
ଟୀ-ଆଜ୍ଞ ଗୁରୁ ଉପଦେଶକ ଶିଷ୍ୟ ।
ବାହ୍ୟପଥ ଗାଢ କଳ୍ପନ (୨) ଘାଏ
ଟୀ-ବାହ୍ୟପଥାଗାଢ କଳ୍ପନ ଘାଏ ।
ସେ ଦେହଁ (୩) ହୋଇ ଚେତ ଭବ ଟାଳ
ଟୀ-ସେ ଦେହ ହୋଇ ସେତ ବଟାଳ ।
ଗୁରୁ ବୋଧ (୪) ସେ ଗୀଥା ଢାଳ
ଟୀ-ଗୁରୁ ବୋଧ ସେ ଶିଷ୍ୟ କାଳ ।
ଭଣଇ ଭାଗ୍ରୁ କ ଶରଣ ଶ କରଇବ । (୫)
ଟୀ-ଭଣନ୍ତି ଭାଗ୍ରୁ କରଣଇ ବ କାହ ।
ଭାଗେ ହୋଇ ସଂଚାରନ୍ତ ଜଳଧ
ଟୀ-ଭାବେ ହୋଇ ସମ୍ବୋଧନ ଶିଷ ।

୧—ମୋହନ (ସ) ୩—ଦେହ (ସ)
୨—ଭାବ୍ରକ (ସ) ୪—ବୋଧ-(ସ)
୫—ଭ ଭଣଣ [ସ]

ଟୀକା—

ସତ୍ୟଜ୍ଞାନାଦମୂର୍ତ୍ତେଃ କୃଷ୍ଣାଦ୍ୱର୍ଗ୍ୟଃ ପ୍ରଭାବମାହ—

ଟେଜା ମଣ ଇତ୍ୟାଦି— ମନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଶ୍ରୟସ୍ୟ ଯୋ ଜବୋ ବେଗଃ ସକଳକଳଙ୍କ-ଦୋଷଃ ଆଗମନଗଣାଦ୍ୱାଦଶନଂ ବା ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଂ ଚ । ଭଗ୍ନଂ ଚ ଆଗମ ବେଦ ପ୍ରବୃତ୍ତେତ୍ୟାହ । ପ୍ରଭୁ ଦୃଶ୍ୟେନ ସର୍ବଜ୍ଞତୌର୍ଲଭ୍ୟଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି— ଅତଏବ ଦେବାଃ ଜଥଂ ସର୍ବଜ୍ଞମନୁଗ୍ରହଣଂ ଦଶ୍ରୁଂ ଶକ୍ୟତେ । ପୃଥକ୍-ଭବାଦାଂ ଜାତୁନ କଲ୍ପିତଂ ଯସ୍ମିନ୍ ଯତ୍ତେଜ ଜାଗ୍ରହ୍ୱର୍ତ୍ତେ ।

ତଥାଚ ଶ୍ରୁତୌ ଶ୍ରୋତ୍ରଃ—

ସର୍ବଂ ତେଜଃଶ ଜନ୍ମପନ ଶ୍ରୋତ୍ରାଦୟ ଇନ୍ଦ୍ରି

ଟେଜା ମଣ ଜବୀୟୋ ନୈନଦ୍ଦେବା ଆପ୍ନୁବନ୍ ପୂର୍ବମର୍ଷତ୍ ।

ଦ୍ୱିତୀୟଶ୍ରେଣ ତତ୍ତ୍ୱସ୍ୱରୂପମାହ—

ଅନେଜଦିତ୍ୟାଦି— ଅଙ୍ଗଂ ଜନ୍ମନଂ ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟୋପଦେଶଂ ଦଦାତି । ଯୋଽପି ସର୍ବଜ୍ଞଃ ସ କଥା ବେଦେନ ନ ଭବତି । ତେନ ଗୁରୁଣା କିଂ କୃତ୍ୟା ଦଶ୍ୟମିତି ।

ତଥା ଚ ସର୍ବଦର୍ଶନଃ—

ନ ତଂ ଦାଏ ଗୁରୁ ଜଜଞ୍ଚ ଇତ୍ୟାଦି ।

ତୃତୀୟଶ୍ରେଣ ତଦେବାର୍ଥଂ ଦୃଢ଼ୟତି—

ତଦେଜତି ଇତ୍ୟାଦି— ତସ୍ମାତ୍ ଭଗବଣ ମାଧବାତ୍ୟା ଯଦ୍ ଯଦ୍ ଭବ୍ୟତେ ସର୍ବଜ୍ଞଂ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଂ ଶାକଜମଯତ୍ତ୍ୱଂ । ଯୋଽପି ଦତ୍ତଗୁରୁଃ ସୋଽପ୍ୟସ୍ମିନ୍ ଧର୍ମେ ବଚନଦକ୍ଷିଣ୍ୟେନ ସ୍ୱରୂପଃ । ତସ୍ୟ ଶିଷ୍ୟେଣାପ୍ୟବଚନଶ୍ରେଣ ଲବ୍ଧନ୍ତରଂ । ଅତଏବ ବସ୍ତୁଽପିଚ ବଧିରସ୍ତସ୍ମିନ୍ ଗମ୍ଭୀରଧର୍ମେ ମନ୍ତ୍ରଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି— ଭବଜ ଇତ୍ୟାଦି— କୃଷ୍ଣାଦ୍ୱର୍ଗ୍ୟା କୁ ବଦତି । ଜାତୁଣ୍ଡଂ ଜନରତ୍ନ ଚିନ୍ତାମଣିଜନ୍ମନୁଗ୍ରହସ୍ଥଂ ତତୋଽପି ଉଦ୍ଧଂ ତତ୍ତ୍ୱାର୍ଥନଞ୍ଚ ବୋଧବ୍ୟଂ । ଯଥା ବଧିରଃ ସଂକେତାଦିନ ମୂକସ୍ୟ ସମ୍ବୋଧନଂ କରୋତି ତଦ୍ବତ୍ ଦୂରେ ସଦ୍‌ଗୁରୁଃ ଶିଷ୍ୟେ ଉପଦେଶବଶେଣ ମହାସୁଖଂ ଦଦାତି ।

ତଥାଚ— ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ପାଦାଃ—

ଅଦୂରେ ଦୂରେ ଚେତ୍ୟାଦି ।

ଅର୍ଥ—

ଏ ସଂସାରଟି ମନର ସୃଷ୍ଟି । ମନରୁ ଜାତ ଜଗତ ସବୁ ଆକାଶ-କୁସୁମ ପରି ଜଣା ପଡ଼ୁଅଛି । ଆକାଶ ଠାରୁ ଜଳପବନ ପ୍ରକୃତି ସବୁ ମନର ସୃଷ୍ଟି । ତେଣୁ ସେମାନେ ମନର ଅତୀତ ଅବସ୍ଥାର କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ମନ କିପରି ସଚ୍ଚିତ୍‌ର କଥା ବୁଝାଇବ । ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ଅନୁଭବ ହୋଇଥାଏ । ସେଠାକୁ ବାକ୍ୟ ମନ ଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମନ ବାକ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଦି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦର କଥା କହି ହେବ ନାହିଁ । ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ଆଉ ଉପଦେଶ ଦିଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାର ଉପଦେଶ ବୃଥା ନୁହେଁ କି ? ସାଧାରଣ ଅଜ୍ଞାନର କଥା କିପରି କହିବ ? ତାହା ଯେ ବୁଝିଲା— ସେ ଶିଷ୍ୟ, ଶୁଦ୍ଧ, ଠକ, ନିର୍ଲଜ୍ଜ, ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ କହି ପାରେ ନାହିଁ । ଗୁରୁ ଯେ ବିଷୟ କହିବାରେ ବୋବା ପରି ବାକ୍‌ଶକ୍ତିରହିତ ଶିଷ୍ୟ ତାହା ଶୁଣିବାକୁ କାଲ ପରି । ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ କିପରି ବୁଝାଇବ ? କାଳକୁ ବୋବା ଠାରୁ ପରି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦର କଥା ସଙ୍କେତରେ ବୁଝାଯାଇଥାଏ ।

—※—

ପ୍ରମାଣ ବଚନ—

ଭଜ ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟକୁ । ବର୍ଣ୍ଣି ନାହାନ୍ତି ବେଦ ତୀଏ ଅବସ୍ଥିକା ପୁରୁଷକୁ

× + ×

ଗୁରୁବେଦେ ନାହିଁ ଯେତ୍କ ପ୍ରେରିତକୁ ପାଇବେ ନାହିଁ
ହରିଡ଼ବେ ନ ଲୋଡ଼ନ୍ତି ଅବସ୍ଥିକା ପୁରୁଷକୁ ।
(ଶ୍ରମଦେବ)

—୦—

ଶବ୍ଦଟୀକା

ଟିଙ୍ଗା — ନିଘ
ମନଗୋଟିର — ମନଗୋଟାକ
ଆଲାଗାଲା — ଆଳବାଳାଭଙ୍ଗ
ଗୋକପାଳଆ, ଚକିଷ୍ଣାଡ଼ିମ୍ବ,
ଆରମ — ଉତ୍ସମ
ପୋଥୀ — ସଂ-ପୁସ୍ତକ, ପ୍ରା-ପୁଅଣ ପୋଥୀ
ଲକ୍ଷ୍ମାଳା — ଲକ୍ଷ୍ମାଳା
କଉପେ — କାଚେଁ ସଂ-କଦ୍ଧ
ଦୋଳି — ଦୋଳି
ବା — ପ୍ରଶ୍ନ ବାଚକ
ଜାଥ — ଯାଏ
ବାଥ — ବାଧୁ
ଖଅ — ଖିରି
ଜମ୍ବୁ-ଯର୍ଗୀ ପ୍ରା-ଯର୍ଗି, କ୍ ପ୍ରା-ଜନ୍ମିଂ
ଜମ୍ବୁ ଦ୍ୱୀପ = ଜମ୍ବୁ ଅନ୍ତ ଓ ଦ୍ୱୀପ
ସମାପ୍ତ — ସମ୍ପାଏ
ଆଜେ-ଆଜ୍ଞ, ବୃଥା ଘଟୀ-ଅଙ୍କ

ଖ୍ୟେୟର — ଉଡ଼ିଧିଜି
ଖାଁଘ — ଛିଦ୍ର
ବାଡ଼ିବ — ଭଙ୍ଗବ
ବାଘ — ସଂ — ବ୍ୟାଘ୍ର
ଦେଖ — ଦେଖ
ବେଲର — ବେଲର କମ୍ପା ଗଛ, ଭୂଜି
ଦୋଳା — କଥା
ଗ — ନଷ୍ଟାର୍ଥକ ଅବ୍ୟୟ
ଖଟାଳ — ଖଟାଳ; ଖଟେଇ, ଠକ ଧୂର୍ତ୍ତ ଓ କଳଙ୍କି ।
ଦୋଡ଼ — ଦୋଡ଼ା
ଶୀଖ — ଶିକ୍ଷ
କଣପଥିଣ — ଜନପଦ୍ଭ
କାଲେଁ — ଭାବିକୁ
ଦୋଦା — ଜଡ଼ା
ଗଦମ୍ବାକ୍ଷୀ — ସଦମ୍ବାଧକ
ଜଗୀ — ଦେଖା
ଯୋଗନ୍ତି ।

—o—

ରାଗ—କାହ୍ନ ଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ

ଝୁମ୍ପୁକୁପାଦାନାମ୍ :—

ଆଜିଏ ଅନ୍ତୁ ଅଧାଏ ଜଗତେ ଖଣ୍ଡିଏଁ (୧) ଟୋ ହଣ୍ଡବାଇ
ଓ—ଅର୍ଦ୍ଧେଁ ଅନୁସ୍ମୃତିକୁ କରେଇ ଲୁଣ୍ଠରେ ଦେ ପ୍ରସ୍ତୁତକୁ ।
ଖଳଖାପ ଦେଖି ଜୋ ଚମକନ୍ତ ସାଁତେ (୨) କ ତା (୩)
ବୋଡ଼ତା ଖାଇ ।
ଓ—ଖଲ୍ଲୁଖାପ ଦେଖି ଯେ ଚମକନ୍ତ ସତେ କ ତାକୁ ବୋଢ଼ା ଖାଇ
(ଖାଏ)
ଅକଣ୍ଟ ବୋଲଇଆରେ ମା ଜଗ ଦ୍ଧଥା ନେଲୁଛୁ ?
ଓ—ଅକଣ୍ଟ (ଅନୁଲୁକ୍ଷ) ବେପିଁଆରେ ମା କଳ ଧ୍ୱାଁଶ୍ଳସା ।
ଅଇଷ ସଣ୍ଟରେ ଜଲ ଜଗ ଭୁଣ୍ଡୁଶି (୪) ଭୁଣ୍ଟଇ (୫) ବାରଣା
ଦେହ ସ
ଓ—ଏସନ ସୁଣ୍ଠରେ ପଦ ଜଗ ଭୁଣ୍ଡୁଶି ଭୁଣ୍ଟଇ ବାସନା ଚୋର ।
ମଲୁମସ୍ତ ଗଣ୍ଡବଣ୍ଡୁପଶୁ (୬) ତ'ଚଡ଼ି ଚଣ୍ଡିଚମ୍ପୁ (୭) ଜଉଷା
ଓ—ମଲୁ ମସ୍ତ ଗଣ୍ଡକ ଭଅର ଦର୍ଶଣ ପ୍ରଚଣ୍ଡମ୍ଳୁ ଦିଘ ।
ବାଉ.ବେଣ୍ଠି ଦୋହଡ [୮ ଉଲ୍ଲଆ ଅତେ ଟଥର ଜଉଷୀ
ଓ—ବାଉାବେଣ୍ଠି ଦେ ଦଉ ଦେଲ ଅଟେ ଅଥର ଦିଶ ।
ବାଁସ୍ତି ସୁଆ (୮) ଜମ ଦେଲ କରଇ ଖେଳଇ ବହୁଡଳ ଖେଳା
(୯)
ଓ—ବାଁସ୍ତି ଘୃତ ପେମିଷ୍ଠ ବେଲ କରନ୍ତ ବେଳଇ ବହୁବୁଧ ଖେଳା ।
ବାଲ୍ଲୁଆଦେନିଁ ସବର ସିଙ୍ଗ (୧୦) ଆକାଶ ପୁଲ୍ଲୁ ।

୧—ଖଣ୍ଡିଏଁ (କ) ୨—ସାରେ (କ] ୩—କିଂ ତଂ (କ)
୪—ଭୁଣ୍ଡୁଶି (ଖ) ୫—ଭୁଣ୍ଟ (କ)୬—୭ ଖଣ୍ଡକଅରଘାପଚଣ୍ଡମ୍ଳୁ
୭—ଖଣ୍ଟ (କ) ୮—ବାଣ୍ଡିସୁଆ (ଖ ଗ) ୯—ଦେହା (କ)
୧୦—ସବସିଙ୍ଗେ (ଖ)

ଉ —ବାହୁଳା ତେବେଶି ଶଙ୍କରୁ ଶିହଁନ୍ତି ଅନାଶ ପୁରନ୍ଦ୍ର ।

ପୂର୍ବରୁ ସ୍ୱର୍ଗ ଏବଂ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ସ୍ୱର୍ଗ ଏବଂ ଏକଧା ଅଛନ୍ତି

ଶ୍ଳୋକ (୫୧)

ଉ —ସୁନ୍ଦର ସ୍ୱର୍ଗ ଏବଂ (ବଡ଼ excellent) ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ସ୍ୱର୍ଗ ଏବଂ

ଏକଳ ଏକଳ ସୁନ୍ଦର ।

କିରଣା ମୂର୍ତ୍ତା ଅଙ୍ଗୁଳି ଭୂମି ପୃଷ୍ଠ କୁ ସ୍ପର୍ଶନ୍ତି ଶୀଘ୍ର (୫୨)

ଉ—ଶିର ରୁ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍ଗୁଳି ଭୂମି ପୃଷ୍ଠ କୁ ସ୍ପର୍ଶନ୍ତି ଶୀଘ୍ର ।

୫୧ — ଶ୍ଳୋକ (ଖ)   (ଘ) ୫୨ — ଶ୍ଳୋକ (ଖ)

ଟୀକା—

ସର୍ବାନନ୍ଦମୂର୍ତ୍ତେ ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ବୁଦ୍ଧି ଲୋକସମର୍ଥଂ ସୁବର୍ଣ୍ଣାଦିକମ୍ —
ଅଭି ଲେଖ୍ୟ—ଅର୍ଥୋ ଅଭିବୃଦ୍ଧିକରେଷୁ ସର୍ବସ୍ୱଂ ଦୁଷ୍ଟଂ
ଲୋକାର୍ଥଂ ଶିରସା ଏକସ୍ୱଂ ଶେଷଂ ବେଷ୍ଟନଂ ଶିଷ୍ୟ ଏ ଲଗ୍ନଂ ।
ଶବ୍ଦାର୍ଥଃ —ଅଜାତ୍ର ମୂର୍ତ୍ତଂ ଶୁଦ୍ଧ ଅର୍ଥାନୁସାରଂ ଭୂମିଷ୍ଠ ।
ଅଥ ଭୂମ୍ୟାଂ ସର୍ବାନୁସିଦ୍ଧତ୍ୱ ନାମ୍ନାମିତି ସ୍ୱରୂପେଣ ଲୋକେ ବାଲକପଣ୍ଡିତ
ସର୍ବଂ ସ୍ୱଂ ଶୁଦ୍ଧ ଲୁପ୍ତଂ ।

ଅଥାନ୍ୱୟଂ ଯଥା —

ଦର୍ଶନ୍ତିଶଂ ଏଷାମେବ ସ୍ୱର୍ଗତ୍ର ଦୈତ୍ୟବର୍ଣ୍ଣନୋଃ ।

ତଥାଲେଖ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟେଷୁ ସ୍ୱରେ ଶାନ୍ତିର୍ଦୃଶ୍ୟତେ

ଅଥ ବର୍ତ୍ତି ସର୍ବାନ୍ୱିତଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ସୁବର୍ଣ୍ଣମ୍ ଏଃ । ଶେଷେଣ ଲେଖ
ବିସ୍ତାର୍ଯ୍ୟ ସଂ ଏକତ୍ର ଜାନାତି ।

ଦ୍ୱ ବସ୍ତୁତଃ ସର୍ବସ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା —

ଅଭିଧେୟଃ—ଅଭିଧାତୁଶ୍ଚ ଏକ ବାଲାନୁଲୋମ୍ ଅଥ ଦୁଷ୍ଟସର୍ବଂ ଶା
ଶ୍ରୁତ୍ୱା । ଏତେଷୁ ସ୍ୱରେଷୁ ଏବ ଶବ୍ଦୁଷ୍ଟାର୍ଥେଷୁ ଲେଖ୍ୟେ ଲେଖ ଅଭାବ-
ଲୁପ୍ତଂ ସର୍ବାନୁଲୋମ୍ ଶବ୍ଦଂ ଟ ଶେଷ୍ଟଃ ଏବ ।

ଦ୍ୱ ଶବ୍ଦୁଲେଖ୍ୟ ଲୋକସର୍ଗଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଭୂମ୍ୟାଂ ସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ।

ମନ୍ତ୍ରମୟୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ମୂର୍ତ୍ତିକୃତ୍ସ୍ନାଜ୍ଞାନବନ୍ଧନଜ୍ଞାନଦର୍ଶନାଦି ଦୃଷ୍ଟିସ୍ଖଳନାଞ୍ଚ ସ୍ଵଚ୍ଛସ୍ୟ ଯୋଗିକରେଣ ଦୃଶ୍ୟତେ ।

ତଥା ଶ୍ରୁତୟଃ—ଯଥା ମାୟା ଯଥା ସ୍ଵପ୍ନଂ ତଥାର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ମ୍ୟକ୍ରସ୍ଥାନେତି-ତ୍ୟାଦି । ଏତତ୍ ପ୍ରଦର୍ଶନାଦ୍ୟବାଦବାଦୋଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ବାଦୈର୍ବିଶ୍ଵ-ମୁକ୍ତଂ । ଯଥା ବାରାଣସ୍ୟାଂ ଗଙ୍ଗାପତି ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟଂ ଭୂତଂ ଚଦୃଶ୍ୟ ସ୍ଵପ୍ନାଦୌ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରେଣ ବୋଧ୍ୟତେ ।

ତଥା ସ୍ମୃତୟଃ—

ସ୍ଵପ୍ନେଽପି ଚ ଭକ୍ତବତ୍ସଲତୋ ବାସନାବାସିତା ଯଥା
ବାରାଣସ୍ୟାଂ ପ୍ରଭୀଭୂତା ଅପ ଏବ ସମୋପମାଃ ।

ଭୁଙ୍କ୍ତେ ପୃଥଗ୍ଦେବଗାତ୍ମ୍ୟାନ୍ତ ସ୍ଵପ୍ନଂ ପ୍ରଦୃଶ୍ୟତେ—

ଦକ୍ଷିଣୀତ୍ୟାଦି—ଦକ୍ଷିଣ୍ୟା ଭଗବତୀ ନୈବେଦ୍ୟା ତସ୍ୟାଃ ସ୍ତୁତଃ ଯୋଗମାର୍ଗସ୍ୟ ବାଲୁକାତୈଳୋତ୍ପନ୍ନଂ ଶଶଶୃଙ୍ଗୋତ୍ପନ୍ନଂ ଚ । ଏତେନାନ୍ୟପ୍ରଭୃତୟୋ ଭ୍ରମ ତସ୍ୟ ସ୍ତୁତଃ ।

ସ ଏବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ଵ ପଦମାର୍ଥସ୍ୟ ମଧ୍ୟସ୍ଥଦେହିନାମ୍ବଃ ଜଗତ୍ ନାନାପ୍ରକାରେଣ ଲୀଳାରସମନୁଭବତି ।

ତଥାଚ ସ୍ତୁତେ—ଅଜକୃଷ୍ଣାତ୍ମବତ୍ ଜଗଦୀଶ୍ଵରମିତ୍ୟାଦି । ଅନ୍ୟାର୍ଥପଦେନ ଭଗବଦନୁଗ୍ରହ ମାହ—

ଭକ୍ତକୁ ଇତ୍ୟାଦି—ଭକ୍ତକୁ ପାଦେ ସ୍ତୁ ଦଦତି ସ୍ଵଜନାଃ ମମ ଭକ୍ତେ ସ୍ତୁ ମମ୍ପା ଲଭନ୍ତେ । ସ୍ଵେ ବାଲଯୋଗୀନ୍ ଯତ୍ର ତବ ପ୍ରୀତିରସ୍ତି ତଦା ସଦ୍ଗୁରୁ ଚରଣାଶ୍ରୟଣଂ କୁରୁ ।

—*—

ଅର୍ଥ—

ଏ ସଂସାର ଆଦୌ ଜନ୍ମ ହୋଇ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ ସଂସାର ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ମନର କଳ୍ପନା । ଅଜ୍ଞାନବଶତଃ ଭ୍ରମଯୋଗୁଁ ସଂସାରଅଛି ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ସ୍ୱପ୍ନର ଘଟ ପଟ ଯେପରି ମିଥ୍ୟା; ରଜ୍ଜୁର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅଛି, ସେହିପରି ସଂସାରର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଏକ ଭ୍ରମମାତ୍ର ହୁଏ । ରଜ୍ଜୁ ଦେଖି ସାପ ଦେଖି ମନ ଚମକିଲା ଭଳି କ'ଣ ହୋଇ ନ ଯାଏ ? ଅନ୍ଧକାର ସମୟରେ ସାପ-ବୋଲି ମନେ ହେଲେ ମନରେ ଭୟ ହୁଏ ପ୍ରକୃତରେ ସେହି ଦୋଷ ଯାହା ଭ୍ରମ ହୁଏ, ସେ ସବୁ ସାପ ବାସ୍ତବରେ ନାହିଁ । ସେହିପରି ସଂସାରର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ । କେବଳ ସେହି ଯୋଗୀମାନେ ଏମାନେ ଜାଣିଅଛନ୍ତି ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନୀ ପୁରୁଷ । ସଂସାରରେ ସେ ଲାଗି ନାହିଁ । ସଂସାରର ସତ୍ୟ ନାହିଁ । ସଂସାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଚିନ୍ତା କରି ନାହିଁ । ଏହିପରି ସଂସାରକୁ ବୁଝିଲେ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ହୁଏ । ନଶ୍ୱର ସଂସାର ଏହି ସଂସାର ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ତଥାପି ମନରେ ଏହି ସଂସାର ମିଥ୍ୟା । ଯେଉଁମାନେ ଜ୍ଞାନୀ ସେହି ସଂସାର ଜାଣନ୍ତି । ଆତ୍ମ-ଜ୍ଞାନରେ ଜନ୍ମମୃତ୍ୟୁ ନାହିଁ ନାହିଁ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପ ଦେଖାଯାଏ । ସେହି ଏହି ସଂସାର ଅସାର । କାରଣ ଏହା କେବଳ ଜଣାଯାଉଅଛି ବୋଲି କହିଲେ ହେବନି ଅସ୍ତିତ୍ୱ ହୋଇଥାଏ ସେହିପରି ସଂସାରର କ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ଅସତ୍ୟ । ବାସ୍ତବରେ ସବୁ, ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁ, ଆକାଶ କୁସୁମ ପରି ଯେପରି ଅସତ୍ୟ । ସେହିପରି ଏହି ସଂସାର ମଧ୍ୟ ଅସତ୍ୟ । ଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ ରୂପ ବସ୍ତୁ, ଚୈତନ୍ୟ ଚିତ୍, ଚିତ୍‌ସ୍ୱରୂପ ସଂସାର ଏଠାରେ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଅଛି । ଯଦି ଏହାର ସ୍ୱରୂପ ଏହି ସଂସାର ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ଜାଣ ଭ୍ରମରୁ ମୁକ୍ତି ନ ପାଇବ, ତେବେ ସଂସାରକୁ ଦେଖ ।

ପଦଟୀକା---

ଆଇଏ—ଆସିଲେ
ଅନୁଅସାଏ —ଅନୁସୂଚନା
ସଂସାରର ଜନ୍ମିତି ମାଣ୍ଡି,
ତେଣୁ ଏହା ନ ହୁଁ।
ଦୁଷ – ଜଗତୁ
ଦର— ଏତେ ଧନ
ଗୁଡିଏ – ତ୍ରି ବ୍ରିଟେନ (ଓମ୍ପେରୀପଣ୍ଡା)
ମେଧା—ତେଥ, ଜଗତୁ
ଅଡ଼ପାଲ—ତ୍ରିଭଙ୍ଗିମ
ଭିଶ୍ୱାଦ -ଅନ୍ତ୍ୟଶର୍ମ ପଣ୍ଡିତ ଦେଖି
ପାଗଧ ଭଣି। ଦେଇଲ
ନିଜ—ଧେ
ତମକନ୍ଧ—ତମକ
କି – ଗ୍ରହ୍ଣିବାଟନ
ତା – ତାକୁ
ବୋଝା – ବୋଝାଣ୍ଡ
ଖାଇ—ଖାଏ
ଅନନ୍ତ – ଅନନ୍ତ ଅଭୁତ ତା (ଜନ-
ଜନନୀ ଅନନ୍ତଶ୍ରୀ। ଭୃତ-
କାର ଗିର ଅଙ୍କୁର ଏପଣ୍ଡି-
ଅଟିଲ ତେଣି।
ଗୋଲିଆ—ଦେଖି, ସଂ-
ଭୋଜଦେଳିନ୍
ଖୁଁ ଭଲ—ନ ବଳ
ତୁଥା—ସ ବସ୍ତ୍ର, ସ୍ତ୍ରୀ ବସ୍ତ୍ର-ବସ୍ଥା

ଉ-ବଷ, ଦ୍ୱାର।
ଲୋଲୁପା—ବ୍ୟାକୁଳ, ଲଜ୍ଜା (ଲୋଲୁପା
ଅଇସ – ଏସନ
ସଜ୍ଜବିଁ—ସ୍ୱର୍ଗବେ
ଭଲ—ପକ
ଜଗ —ଜଗତୁ
ବିଷୟି—ବିଷୟୀ
ବାସନା—ବାସନା
ତୋଷ – ତୋଷ
ନଅଶ୍ରୁ – ନଟନି
ଏକାଦଶୀ – ଏକାଦଶୀ
ନଖବନ୍ଧୁ—ତ୍ରିବିବନ୍ଧୁ
ଭଲିଏ—ଟସନ
ବାତାକର୍ଣ୍ଣି—ବାତାକର୍ଣ୍ଣି
ଯେଁ—ଝିହ
ଅଭ—ବୃଣ-ଓ ବାଡୁ
ଲଜଆ ନେହାଲ
ଅଟେ – ଲଳକିଲ
ଓଡର—ପଥର, ସଂ-ଉଦ୍ଧାର
ବାହୁଡ଼ା—ବାଁଙ୍କ ବୁଦ୍ଧ
ସଂ-ବନ୍ଧ୍ୟା ସୁତ
ଭମ—ତିମିତ
ବସ୍ତ୍ରବନ୍ଧ—ବସ୍ତ୍ରବନ୍ଧ
ଦେଖା – ଦେଖା।
ବାଳୁଆ—ବାଲୁକା
ଦେଦନ—ଦେଖିଲି

ସସତ୍ତ୍ୱ—ଶଶାଙ୍କ, ସ୍ୱ-ଶଶାଙ୍କ ।

ସିଂହେ—ସିଂହେ, ଶୃଙ୍ଗରେ

ପୁଳକ—ପୁଲକ ହେଲ ଯଣ ପଳକ ଓ ପୁଲକ ।

ସଅତ୍ରୁ—ଓ ସୁଅର ସ୍ୱ-ଉଜଗୃହ ଭବଙ୍କର ନାମ ।

ଘଣ୍ଟ—ଅଶେଷ excellent ବା ଭୂତ, ସ୍ତା-ବର୍ତ୍ତ, ଘଣ୍ଟ ସିଦ୍ଧ

ସଅଲା— ସକାଳ

ଜଣ—ଯବ

ଚେତା—ଭ୍ରୁ

ମୁଣ୍ଡ—ମୁଣ୍ଡ, ମୁଣ୍ଡି

ଅଙ୍ଗୀ—ଅଙ୍ଗ

ଭ୍ରାନ୍ତି—ଭ୍ରମ

ଧୃତ୍ତ—ଦର୍ପଣ

ଭୂ—ଭୂଦେବ

ଖାବ—ଖାଦ୍ୟ ।

ରାଗ—କାମୋଦ

କାହ୍ନୁ ପ୍ରାଣାନ୍ତ୍ —

ଜଣ ସହିଳେ ଶୁଣ ସ୍ୱପ୍ନ
ଓ—ଶିଖି ନିଶିରେ ବିନ୍ଦ-ଗମ ପୁଁ ।
ବାଉଳ ଶ୍ୟୋ ନା ନୋହିଲି ଜଗନ୍ନ
ଓ—(ସ୍ୱପ୍ନ) ଦାଣ୍ଡେ ବଇଠାଉଁ ନ ହୋଇ ଜଗନ୍ନ ।
ଦେଖି କଲିରେ କାହ୍ନୁ ଦାଢ଼
ଓ—ଦେଖି ଚେନ ଚେ କାହ୍ନୁ ଦାଢ଼ି ।
ଘରର ଅନୁଭବ ସ୍ୱେଦନିଏ (୧) ପ୍ରମାଦ [୨]
ଓ—ସ୍ମରଣ ଅନୁଭବ ନେ ସ୍ୱେଦଜୟ ପ୍ରମାଦ ।
ମୁଖ ସଠ ନାଠ ଦେଖି କାଥର
ଓ—ମୁଖ ଦୃଷ୍ଟି ମନ୍ଦ ଦେଖି କାତର ।
ଶୁଣି [୩] କରଣ ନ ଦେଖ ଭଲ ଧାଇଁଲୁ
ଗୁଣ [ଗୁଣା] ଜଗତ ନ ଶୋଭଇ ସାଗର [ଶ୍ରୀ ଓ—
ସାଗର]

ମନ୍ଦା ଅନ୍ତରେ ଦେଖି ନ ଦେଖଇ
ମୁଖ ଅନ୍ତରେ ଦେଖି ନ ଦେଖଇ
ଗୁଣ ମାତର୍ଙ୍କ କଥା ଅନ୍ତରେ ନ ଦେଖାଇ (୪)
ଗୁଣ ମାତର୍ଙ୍କ ମୁଖ ଅନ୍ତରେ ନ ଦେଖଇ ।
ଗୁପ ଜାଣି ଣି ଆବଳ ପଥ (୫) ଦେଖାଇ
ରୂପ ଜାଣି ନ ଆସର ପଥ ଦେଖୁ ।
ଆଭାସ ଭୂତେ ବିଜୟର କାହ୍ନୁଙ୍କ ହୋଇ
ଏତନ ଭବେ ଜନପଦ କାହ୍ନୁଙ୍କ ଯୋଗୀ ।

୧—ନିରିଖେ (କ)
୨—ପ୍ରମାଦ [କ]
୩—ଗୁଣ (ଖ·ଗ)
୪—ଅନ୍ତରେ (ଖ)
୫—ପଥ (କ)
୬—ଆଭାସ (ଖ)

—※—

ଟୀକା—

ଜ୍ଞାନାମୃତପରିତୃପ୍ତୋ ନ କୃଷ୍ଣାଙ୍ଘ୍ରିସ୍ପର୍ଶପ୍ରସାଦାୟୁମେବାର୍ଥଂ ପ୍ରକଟୟ-
ନ୍ନାହ—

ତତ ଇତ୍ୟାଦି— ସଙ୍ଗେନ ନେତ୍ୟାଦି— ପ୍ରଭୂତେଶ୍ୱରୂପେଣ ସର୍ବେଷିକ ଷୋଡଶୀଶୂନ୍ୟତାୟାଂ ହନ୍ତ୍ରୈସ୍ପଂ ମମ ଚାତୁର୍ଯ୍ୟଜଃ । ଅତଏବ ସ୍ମ ହତ୍ପୋ ବିସର୍ଜନେନ । ଶ୍ରେ ତନୋ ମମ ଦ୍ୱାଦଶାବ୍ଦ ବରାଦଂ ମା କୁରୁ ।
ତତ୍ରାପି ସୋବଦେଷ—ସ୍ନେହ-ଭୂମ ପ୍ରେମନିଷ୍ଠ ।
ଧ୍ରୁବପଦେନ ସ୍ୱରୂପଂ ପ୍ରତିପାଦୟତି—
ଶ୍ରେ ବାଲଯୋଗିନ୍ । ବର ଜଣଂ କୃଷ୍ଣାଙ୍ଘ୍ରୀ ସ୍ମ ନା ଯ ତତ୍ୟେଭ ନୈଷ୍କର୍ମ୍ୟସ୍ୱରୂପଂ ତଂ ବନ୍ଧାବ୍ୟ ଅବ୍ୟୟଂ ପୁଂ ଗତ ପରମ ଅଜବତେ ନୀତୁଙ୍କୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ତଥା ସ୍ମୃତଃ—

ଯଥା ନୟନଜଲାକ୍ତ ସ୍ପୃଷ୍ଟ ମୀନେ ଉତ୍ପୀଡତ ଧୃତମ୍
ହରିଶୂନ୍ୟାଃ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସୂର୍ଯ୍ୟତ ମାସ୍ତ୍ରାଜାଲମନୁଦର୍ଶିତେ ।

ସ୍ପର୍ଶପ୍ରସାଦେନ ବୃଷ୍ଟ୍ୟାଦ୍ୟଙ୍ଗଲେଣ ତମେବାର୍ଥଂ ବିସ୍ତୃଣୋତି—
ନୃତ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି— ଗଜବୀତାଦିବର୍ଣ୍ଣିପସ୍ତ୍ରାନେ ସ୍ତ ସୋ ଶ୍ରବସ୍ତସ୍ୟ ଭକ୍ତଂ ତୃଷ୍ଣା ମୂର୍ଚ୍ଛାଃ କମର୍ଥଂ କାତସ୍ତ ଭବନ୍ତି । କମସ୍ମେରଧର୍ମ୍ମୋଲ୍ଲଙ୍ଘନଂ ତଂ ସାଗରଂ ନେ ଉତ୍ସୃଜତି ।

ଦୃଷ୍ଟ୍ୟାପୂତପଦେନ ପତନିଷ୍ପନ୍ନତାମାହ—
ଉତ ନାଇକ ଇତ୍ୟାଦି—ପଦ୍ ଗୁଲ୍ମପଲ୍ଲବଲତାଃ ନ ଜୟନ୍ତୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।
ଏତଦ୍ ଭବତ୍ସ୍ନେହ ନେତ୍ରଙ୍ଗେନ କୃଷ୍ଣାଙ୍ଘ୍ରିସ୍ପର୍ଶପ୍ରସାଦୋ ଭବୋତ୍ୟେଷ ଧନପତି ଶୀଲତି ।

•••✳•••

ଅର୍ଥ—

ମୋର ଶତ୍ରୁ ସହଜନ୍ମଦ୍ଵୟରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ମୋର ପାଞ୍ଚ କୋଷ (ସ୍ଥୂଳ) ଲୁଣ୍ଠିଲେ ବାହାରି ହୁଏ ନାହିଁ । ମୁଁ ଯେ ନାହିଁ ଏହା କିପରି କହି ପାରିବ ? ତଣଙ୍କର ଅକ୍ଷରରେ ତାହାର ଅବସ୍ଥିତି କେହି ଜାଣିପାରିବ ନାହିଁ । ସେ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ସହିତ ଲୀନ ହୋଇ ଏକଦା ବୁଲୁଥାଏ । ଦେଖିଲା ପଦାର୍ଥ ନଷ୍ଟ ହେବାର ଦେଖି ଯେଉଁମାନେ କାତର ହୁଅନ୍ତି— ସେମାନେ ମୂର୍ଖ । ସାଗରର ତରଙ୍ଗ ଉଠି ମିଳିଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସାଗର ଶୁଖିଯାଏ ନାହିଁ । ତୁଲ୍ୟଭାବରେ ଜଳ ତରଙ୍ଗ ରୂପରେ ଦେଖା ଦେଇ ସମୁଦ୍ରଜଳରେ ମିଶିଯାଏ । ସେହିପରି ଯେଉଁସବୁ ପଦାର୍ଥ ନଷ୍ଟ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ, ସେ ସବୁ ଅନନ୍ତ ଶୂନ୍ୟରେ ମିଶି ଯାଉଛି । ସଂସାରରେ ତାହାର ବିନାଶ ନାହିଁ । ଅଜ୍ଞାନ ଯୋଗୁଁ ମୂର୍ଚ୍ଛା ହେଉଛନ୍ତି ଲୋକେ ତାହା ଜାଣି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଦୁଧରେ ଲହୁଣୀ ରହିଥାଏ କିନ୍ତୁ ମୂର୍ଖ ଲୋକ ତାହା ଦେଖି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ କି ବୁଝି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେହିପରି ମୃତ୍ୟୁପରେ ଲୋକ ଅଦୃଶ୍ୟଭାବରେ ରହିଥାଏ । ଏହି ସଂସାରରୁ କେହି ଯାଏ ନାହିଁ କି କେହି ଏ ସଂସାରକୁ ଆସେ ନାହିଁ । ସଂସାରରେ ଜନ୍ମ ନାହିଁ, ମରଣ ନାହିଁ, କେବଳ ଯୋଗୀ ଏହି ଭାବରେ ବିଚାର କରୁଛନ୍ତି ।

— ❋ —

ପଦଟୀକା

କଅ — ଲଞ୍ଜି
ସହଚଜ — ଅଶ୍ୱା ଦ
ଶୁଣି — ଶ୍ରବ୍ୟ
ସପୁନ୍ନ — ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ
ନାଷ — ସୁଷ
ବଚ୍ଛୋଏ — ବଚ୍ଛୋରେ
ଓଚ୍ଛୋଏଁ — ଓଡ଼ୋରେ
ହେଷ୍ପୁ — ଦୁଅ
ବସନ୍ତ — ଓସନ୍ତ
କଇବେ — କେବଳ
ନାସ୍ତି — ନାନ୍ତିଁ, ସଂ-ନାସ୍ତି
ପ୍ରା-ଣାତ୍ଥି — ନାତ୍ତିଁ
ପଉଳ — ପୁଉଳ, ସଂ-ପୁରଞ୍ଜ
ଅନୁଦନ — ଉତ୍ସବ
ତେଁ ଲୋଏ — ତେଁ ଲେକୋ
ଛମାର୍ଣ୍ଣ — ମାପି
ଓଠ — ଦୃଷ୍ଟ-ପ୍ରା-ଦିଠ୍ଠ = ଦିଠ
ନାଠ — ନଷ୍ଟ
ଦେଖି — ସଂ-ଦୃଶ୍ ଧାତୁ

ନାଅର — ନାଗର
ଭଙ୍ଗ — ଭଙ୍ଗା   ସଂ-ଭଞ୍ଜ୍ ଧାତୁ
ଓ-ଭଙ୍ଗ ଧାତୁ
ସାଅର — ସାଗର
ଅଛନ୍ତି - ଆଛନ୍ତି
ନେଉ — ନେଇ
ଦୁଧ-ସଂ-ଦୁଗ୍ଧ ।
ମାଝେଁ — ମଝିରେ
ଲଡ଼ — ପ୍ରା-ଲଡ଼ିଅ ଓ-ଲଢ଼ା ବେଶୁଣ
ବା ଖାଇ
ସମ୍ବଲପୁର ପ୍ରାଦେଶିକ
ଲଡ଼ିବା = ବେଶୁଣରେ ଘଷି ବ
ଶୁଷ ।
ଜାଲ — ଯାଏ
ଆବଲ — ଆବଲ ପ୍ରା   ଓ-ଆବଳ
ଯଥା — ଯାବଳ
କୋଲ - କେନ୍ଦ୍ର ସଂ-କୋଟି
ଅଇସ — ଏସନ
ଜୋଲ — ଯୋଲୀ

...○...

ରାଗ—ବଙ୍ଗାଳ

ଭୁସୁକୁ ପାଦାନାମ୍—

ସହଜ ମହାତରୁ ଫରିଅଏ ତେଲୋଏ ।
ଓ-ସହଜ ମହାତରୁ ସ୍ଫୁରଇ ଏ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ।
ଖସମସଭାବେ ରେ ବା (୧) ଣ ମୁକା (୧) କୋଏ
ଓ-ଖସମ ସ୍ୱଭାବେ ରେ ବା ନ ମୁକ୍ତ କଏ ।
ଜିମଜଲେ ପାଣିଆ ଟଳିଆ ଭେଉ [୨] ଣ ଜାଅ
ଓ· ଯିମିତି ଜଳେ ପାଣିଟଳ ଭେଦ ନ ଯାଏ ।
ତିମ ମଣରଅଣା (୩) ସମରସେ ଗଅଣ ସମାଅ
ଓ-ତେମିତ ମନରତ୍ନ ସମରସେ ଗଗନ ସମାଏ ।
ଜାସୁ (୪) ଅପ୍ପା ତାସୁ (୪) ପରେଲା କାହି
ଓ-ଯହିଁ ନାହିଁ ଆତ୍ମା ତହିଁ ପର କାହିଁ ।
ଆଇ-ଅଣୁଅଣାରେ ଜାମମରଣ ଭବ (୫) ନାହି
ଓ-ଆଦ୍ୟେ ଅନୁତ୍ପନ୍ନରେ ଜନ୍ମମରଣ ଭବ ନାହିଁ ।
ଭୁସୁକୁ ଭଣଇ କଟ୍ଟ ରାଉତୁ ଭଣଇ କଟ ସଅଳା ଏହ ସହାବ
ଓ-ଭୁସୁକୁ ଭଣଇ ରାଉତ ଭଣଇ ସକଳ ଏହି ସ୍ୱଭାବ ।
ଜାଇ ଣ ଆବଇ (୬) ରେଣ ତହିଁ (୭) ଭାବାଭାବ
ଓ-ଯାଇ ନ ଆସଇ ରେ ନ ତହିଁ ଭାବାଭାବ ।

୧-୧—ବାଣତ କା (କ)
୨—ଭେଦ (ଖ)
୩—ମରଣ ଅଲଣା (କ)
୪-୪—ଜହିଁପୁଣାଙ୍କ ଅଧାରା (କ)
୫—ଭବ (କ)
୬—ଆବଇ (କ)
୭—ତଂ ହି (କ)

ଟୀକା—

ମହଜନମୂତମୁକ୍ତେଭ୍ୟ କ୍ଷ ଭୂଷ୍ଟଭୂପାଦସ୍ତେମବାର୍ଥଂ ପ୍ରକଟୟନ୍ତି— ସହଜ ଇତ୍ୟାଦି-ଗୁରୁଚରଣରେଣୁ ଗ୍ରହଂଙ୍କ ନ ଚନ୍ଦନଦ୍ରବ୍ୟଯୋଗ ସୁଗନ୍ଧିକାର-ଗାନଂ ଗୃହୀତ୍ୱା ସୈ ଲୋକ୍ୟଂ କ୍ୟାତ୍ୟ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ସହଜତ୍ୱଂ ପ୍ରକଟଂ ଏତସ୍ୟ ଖଣ୍ଡମୋହନମୁଖସ୍ୟ ସ୍ୱବକ ତୈଲୋକ୍ୟ ନ ତେଜା ଭସ୍ମନ ମୁକ୍ତୋ ଭେକ୍ତି ।

ତଥାଚ ଦ୍ୱିକଲ୍ପ—

ବ୍ୟାପ୍ୟ ବ୍ୟାପକ ଭୂତେନ ଭୂତେନ ବ୍ୟାପିତଂ ଜଗତ୍
ଶିତସ୍ୟାତ୍ମର ଶବେନ ପ୍ରବତ୍ତଂ ବୋଧବ୍ୟଂ ।

ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ପ୍ରସ୍ଥାନତ୍ରୟଂ କଥୟନ୍ତି —

ଉମନକେଳିତ୍ୟାଦି—ଯଥା ବାତ୍ୟାଗାଲୁଶବଗତନ ଭେଦୋ ନ ଜ୍ଞାୟତେ ଭୂଯେଃ । ତଥା—ମନୋବୋଧଗାତ୍ରମ—ଯେ ଗୀନ୍ଦ୍ର—ସମରସୀଭୂତଂ ଗଚ୍ଛନ୍ତି । ପ୍ରସ୍ତ୍ରରେ କପଞ୍ଚ ତତ୍ର ତସ୍ୟ ଜ୍ଞାନୋପଲମ୍ଭୋ ନ ସ୍ୟାଦିତି । ତଥାଶୁଗମଃ—ଯଥାଜଳେ ଜଳଂ ନ୍ୟସ୍ତଂ ଜ୍ଞାନତଃ ତଥା ପ୍ରତିମିତି ।

ତୃତୀୟପଦେନ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପମାହ—

ନାସୁଶାସ୍ତ୍ରେତ୍ୟାଦି — ଯସ୍ୟ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ଆସ୍ଵାସ୍ୱପ୍ନ ସମ୍ଭବୋ ନ ସ୍ୟାତ୍ ତସ୍ୟ ଶରୀରମୃତଃ ସ ଇତ୍ୟରତର ଏବ । ଯସ୍ମାତ୍ ଜୁମ୍ଭନ ଯେ ସର୍ବାଃ ଚେଷ୍ଟାମୂଳ୍ୟାଦସ୍ତିତ୍ୱଞ୍ଚ ନ ଦୃଶ୍ୟନ୍ତେ ସିଦ୍ଧପୁରୁଷେଃ ।

ତଥା ଶୁଗମଃ—ନ ଜାଗ୍ରୋ ନ ଦୂରଶ୍ୱେବ ନ ଭୂମୀ ନାଧିଲୁଣ୍ଠନାନ୍
ନ ସ୍ୱାସରେ ନ ନିଶ୍ୱାସେ ନ ଧାରସ୍ତେନ ମୁଞ୍ଚତେ ।

ଚତୁର୍ଥପଦେନ ସ୍ୱସ୍ୱରୂପମାହ—

ଭୂଷ୍ଟଭୂ ଶୁଣାଇ ଇତ୍ୟାଦି— କନ୍ଦମିତି ଭୂଷ୍ଟବାକ୍ୟାର୍ଥଂ । ଭୂଷ୍ଟଭୂପାଦୋ ବଦତି । ସକଳ ଗୁଡାକାମେଷଃ ସ୍ୱରୂପଃ । ଏତସ୍ମିନ୍ ଗମ୍ଭୀର ସହଜାନନ୍ଦାଭୂ-ଗ୍ରହାତ୍ ଗ୍ରହା ଭବସ୍ୱତ୍ତ ସହଜାରେଣ ନ କୋଽପି ଯୋଗୀ ଜନ ସଂସାର-କାରାଗାରେ ପ୍ରତିସ୍ଥାନଂ ଦୃଶ୍ୟତେ ।

ଉପାତ ସମ୍ବନ୍ଧ ପାଦଃ—

ଗର୍ଭିଣୀ ଅଛ ଜୀଅନ୍ତେ ଉଦରୁ ଭୋଗ ଅପାଣ
ସବନାକାର ଚନ୍ଦ୍ରନଦ ଲିଙ୍ଗ ସତେଅଣ ଜାଣି ।

—o—

ଅର୍ଥ—

ସବନ ଭୂମିକ ମହାତ୍ମ୍ୟ ଶିରଲଜରେ ସ୍ତୁତି କରିଅଛନ୍ତି । ନିଜକୁ ଆକାଶ ପରି ଶୂନ୍ୟ କରିପାରିଲେ କିଏ ବା ମୁକ୍ତ ନ ହୁଅନ୍ତି ? ଅର୍ଥାତ୍ ମନକୁ ଏମନ ଅବସ୍ଥାକୁ ଆଣିଲେ ଲୋକ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିବ । ଘାଣିରେ ପାଣି ପକାଇଲେ ଏକ ଚୋପାଇଯାଏ । କିଛି ଭେଦ ରହେ ନାହିଁ । ସେହିପରି ସଂସାର ମନ ଶୂନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ମିଶିଯାଏ— ତାହାର କାଳ ଓ ପର ଭିତରେ କିଛି ଭେଦ ରହେ ନାହିଁ, ଯେ ତେତେବେଳେ ନିଜର ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ । ସ୍ୱରୂପ ବା ଆତ୍ମା କାହିଁ ରହିବ । ଯାହାର ଜନ୍ମ ବା ସୃଷ୍ଟି ଅଛି, ତାହାର ମରଣ ବିନାଶ ହୁଏ । ସଂସାରରେ କାହାର ଜନ୍ମ ବା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସଂସାରର ଜନ୍ମ ବା ବିନାଶ ନାହିଁ । ଜଗ କରୁଛନ୍ତି — ବନ୍ଧ ଆସ୍ଥିଁରୁ କଣା ଏକ ହେଉ — ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପଦାର୍ଥର ସ୍ୱରୂପ ଏହିପରି । ସଂସାରରୁ ଯେବେ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ କ ସଂସାରକୁ ଯେବେ ଆସନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ସଂସାରରେ ଜୀବ ଅଛନ୍ତି ଯାତ ଆତ୍ମାର ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ନାହିଁ ।

*

ପଦଟୀକା—

ସବଜନମହାଉତ୍ସ — ଉତ୍ସବ

ଫଉଷ—ଫୁଉଲ-ରେ

ଦେଖିଲେଏ—ଦେଖିଲେବେ

ଖସନ—ଉତ୍ସନ ଆଦି ଶବ୍ଦ

ସଙ୍ଗେ—ସ୍ୱଙ୍ଗତେ

ତେ

ବା

ଣ—ନ

ମୁଦା — ମୁକ୍ତ

ହୋଏ—ହଏ

କିମ—ଯେମନ୍ତ

ସଂ-ଯାଦାନ = ଯାବନ୍ତ

ଯେମନ, ଯିମିତ

ଜଶେ—ଉତ୍ସନ

ପାଣିଅ—ପାଣି, ସଂ-ପାଣୀୟ

ଟକିଲୋ—ଟକି

ତେଣୁ—ତେଣ

କାଟ — ଯାଏ

କିମ — ଯେମିତ, ସଂ-ଯାବତ୍

ମଣି ଲକ୍ଷଣୀ—ମନଲକ୍ଷ

ସମଲଷ—ଉତ୍ସବ

ଲକ୍ଷଣ—ଗଗନ

ସମାଅ—ସନ୍ଧ୍ୟା

କାସ୍ତ — ଗର୍ଭି, ସଂ-ଗର୍ଭିନ୍

ଜନ୍ମି = ଜାସ୍ତ

ଅତ୍ମା—ଆତ୍ମା

ଦାସ୍ତ—ଦର୍ଭି-ସଂ-ଦର୍ଭିନ୍

ପାରେଲ୍ଲ—ଗରନ୍ତ

କାନ୍ତି—କାନ୍ତିଁ

ଆର—ଆଦି-ଆଦୌ

ଅନୁପଣାରେ—ଅନୁଚିନ୍ତରେ

ଜାମ — ଜନ୍ମ

ଜନ—ଉତ୍ସବ

ନାନ୍ତି — ନାନ୍ତିଁ

କଟ—ଅଙ୍ଗୁଳ୍ୟ

ସଅଳା—ସକଳ ଓ ସମୁନ, ସମସ୍ତ

ଜଗତ୍

ଏବ — ଏକ୍ତ, ସଂ ଏକତ୍

ସହାଦ— ସ୍ୱାଦ

ଜାଲ—ଯାଲ

ନ—ଉତ୍ସବ

ଅନଲ—ଆସନ

ଦର୍ଭି—ସଂ-ଦର୍ଭିନ୍

ସନାଯାବ-ଉତ୍ସବ ।

•••✳•••

ରାଗ—ମଲ୍ଲାରୀ

କଙ୍କଣପାଦାନାମ୍ :—

ସୁନେ ସୁନ ମିଳିଆ ଜବେଁ
ଓ—ଶୂନ୍ୟେ ଶୂନ୍ୟ ମିଳନ୍ତି ଯେବେ ।
ସଅଳଧାମ ଉଇଆ ତବେଁ
ଓ—ସକଳଧର୍ମ ଉଇଁଲ ତବେ ।
ଅଚ୍ଛହୁଁ (୧) ଚଉଖଣ ସଂବୋହି
ଓ—ଅଛୁଁ ଚଉକ୍ଷଣ ସଂବୋଧି ।
ମାଝ ନିରୋହେଁ (୨) ଅଣୁଅର(୩) ବୋହି
ଓ—ମାଝ ନିରୋଧେ ଅନୁତ୍ତର ବୋଧି ।
ବିଦୁନାଦ ଣ ହିଏଁ [୫] ପଇଠା
ଓ—ବିନ୍ଦୁ ନାଦ ନ ହୃଅରେ ପଇଠା ।
ଆଣେଁ (୬)ଚାହନ୍ତେ ଆଣ ବିଣଠା
ଆନ ଚାହାନ୍ତେ ଆନ ବିନଷ୍ଟ ।
ଜଥାଁ [୭] ଆଇଲେସି (୮) ତଥା ଜାଣ
ଯଥା ଆଇଲସି ତଥା ଯାଅ
ମଝେଁ (୯) ଥାକି ସଅଲ ବିହାଣ
ମାଝେ ଥାଏ ସକଳ ବିଧାନ ।
ଭଣଇ କଙ୍କଣ କଲଅଲ ସାଦେଁ
ଭଣଇ କଙ୍କଣ କଳକଳ ଶବ୍ଦେ ।
ସବ୍ୱ ବିଚ୍ଛୁରିଲ (୧୦) ତଥତା ନାଦେ (୧୧)
ସବୁ ବିଚ୍ଛୁରିଲ ତଥତା ନାଦେ ।

୧—ଅଚ୍ଛହୁଁ (କ)
୨—ନିରୋଧ (କ ଖ)
୩—ଅଣୁତ୍ତର (ଖ)
୪—ବିନ୍ଦୁଣାଦ (କ)
୫—ଣହିଁଏ (କ)
୬—ଆଣ (କ)
୭—ଜଥାଁ (କ)
୮—ଆଇଲେଁସି [କ]
୯—ମଝମାଝେ [କ ଖ)
୧୦—ସବ୍ୱ ବିଚ୍ଛୁରିଲ (କ)
୧୧—ଧେଠା (କ]

ଟୀକା— ଦେବକରୁଣାପରପାଳକଃ ଚୈତନ୍ୟଦେବୋ ଗ୍ର ଜନକେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ-
ସ୍ଥାପନାର୍ଥଂ ପାଦତ୍ରୟେଣ ବ୍ୟନକ୍ତି—
ଯୁଗେ ଇତ୍ୟାଦି— ଚତୁର୍ଯୁଗାତ୍ମକଶ୍ଚକ୍ରେ ବହୁଯୁଗେଷ୍ବାଦ୍ୟଯୁଗାବତାର୍ଥଂ
ତେଷୁ ଜନ୍ମ ସଦା ମିଳନ୍ତି ଦ୍ୱୟଂ ବା କେଚିତ୍ ବଦନ୍ତି । ସଦର୍ଥମିତି
ଯୁଗନକ୍ଷତ୍ରକୋଦ୍ଧ୍ୱେ ଭବନ୍ତି ।
ଦ୍ୱିତୀୟପଦେନ ତଦେବାର୍ଥଂ କଥୟତି—
ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞମିତି— ତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଦେହଦର୍ଶନେନ ଚତୁର୍ଥୀଦଣ୍ଡଂ ସଂବୋଧୟିତ୍ୱା
ସ୍ଥିତୋଽସ୍ମି । ତେନାହଂ ମଧ୍ୟମାଙ୍କେନାତ୍ର । ସଙ୍କେତଦୋଷ ସମାଧିମଳ-
ନିର୍ମଳାଦନନ୍ତରବୋଧଂ ଲଭ୍ୟତେ ।
ତଥାଚ ବିକଳ୍ପେ— ଅନାଦ୍ୟନ୍ତ କାଳସ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ।
ତୃତୀୟପଦେନ ଅଜ୍ଞାନମାହ—
ନାଦମିତ୍ୟାଦି ସର୍ବତ୍ର ଭାବେ ନାଦସ୍ୟ ପ୍ରାକୃତଜନକବନ୍ଧଂ ଅନନ୍ତମ୍ ।
ଦୃଷ୍ଟ୍ୱାପ୍ୟଜ୍ଞାନବନ୍ଧକଃ ନାଦଃ । ଏତେନ୍ଦ୍ରିୟଂ ଏକେନେନ କିଞ୍ଚିତ୍ ସମସ୍ତ
ଜଗତ୍ୟନ୍ତରାଳେଽପି । ଅତଃ ସର୍ବଧର୍ମ ଦ୍ୱୈତଲିଙ୍ଗଂ ଦେଶନ୍ ତତ୍ତ୍ୱବୋଧନଂ ନ
ଜାନନ୍ତି ମମ ।
ଚତୁର୍ଥପଦେନ ସଂବୃତବୋଧିଚିତ୍ତସ୍ୟ ଫଳମାହ—
ଯଦିତ୍ୟାଦି— ଆଦୌ ଯଦ୍ବାଦ୍ ବୋଧିଚିତ୍ତାଦୁତ୍ପନ୍ନୋଽପି କିଞ୍ଚିତ୍
ନିଜବୋଧିଚିତ୍ତେ ଅନନ୍ତସର୍ବବିକଳ୍ପବର୍ଜିତେ ଚତୁର୍ଥ ସୁଖ ସଂବେଦ୍ୟଂ
ଲୁପ୍ତଂ ଭାଷତି ।
ତଥାଚ ସରହପାଦାଃ—ନଂ ଏତ ଶବ ବନ୍ଦେ ଅନ୍ତରେଣ ଜନନସର୍ବମ୍
ଇଥ ତନ ଅନନ୍ତ ନାଶନ ଅଚ୍ୟୁତ ସତେ ସଂବୋଧି ।
ଚତୁର୍ଥପଦେନ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁସ୍ୱଭାବଂ ଦର୍ଶୟତି—
ଲକ୍ଷଣ ଇତ୍ୟାଦି—ଲକ୍ଷଣାଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତସୌମ୍ୟ ବଦନ୍ତି ସାକାରନିର୍ବ-
ଜାତସ୍ୟ ବାଳଯୋଗିନାଂ କନକନଃ ସମଚଉତାପାଦେନ ଭବନ୍ତି ।
ତଥା ଲୁଇପାଦଃ— ଶୂନ୍ୟତା ସିଂହନାଦେନ ଗାଦିତାଃ ସର୍ବଦେବାଃ ।

...*...